INDEX RERVM ET NOMINVM ROMANAE ANTIQVITATIS.

Consules

81

Iudæi

Patina

Sententiæ

T

Tribus tr/

FINIS.

AD SANCTISSIMVM PATREM ET DOMINVM PIVM SECVNDVM PONT. MAX. BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS IN TRIVMPHANTIS ROMAE LIBROS.

VOTQVOT hactenus ſcriptores & uates opera ſua principibus inſcripſere : id ſolum Beatiſſime pater quæſiuere : ut ab illorum potentatu & magnitudine laboribus ſuis apud omnes autoritatem : & ab inuidis tutellam munimenq; pararent: prudenter id quidem: quando ita ueteri conſuetudine fieri uidemus:ut omni in re: ſed in litteraria in primis minus uulgo cognita: quod princeps probat, gratum habet, cæteri etiam laudent,cupiant, tueantur. Ego aũt & ſi meæ triumphanti Romæ multarum lucubrationum operi,tuo nomini dicato tibi inſcripto, autoritatem à tuo pontificatu:à tuoq; potentatu protectionem non renuo:aliud tamen & quæro & expecto,quod plurimi ſum facturus. Eo pater ſanctiſſime poſt Leonem utrunq; primum & ſecundum pontifices Romanos dicendi & ſcribendi ornatu polles, ut quales poſt illorũ tempora non uidit ecclesia, apoſtolicas denuo litteras Romano principatu Romana dignitate dignas iã tandem orbis chriſtianus accipiat: quiq; ad tuum ueniunt conſpectũ oratores & omnium gentium nationum urbium uiri præſtantiores: ſedere in Petri ſede uicarium Ieſu Chriſti intelligant, orationis uerborum & ſententiarũ dignitate ac grauitate oſtendentem,ſe unum eſſe cuius eloquentia,omnium maximã æquet muneris pontificij amplitudinem. Si itaq; meum opus accipis,& probaſſe uideris:abeſſe non poterit, quin à tam eloquente laudatũ ſummo pontifice,laudandum quoq; cæteri omnes exiſtiment.Qua fretus confidentia non uerebor facere editionẽ:multis hoc tempore ut mea fert opinio profuturam . Exciti enim à te ingentes Italiæ Galliarum Hiſpaniarũ & Germaniæ populi in magnam præclaramq; expeditionem quam paras in Turcos,Græciam,Conſtantinopolin,Meſiasq; dura & crudeli tyranni de prementes, nonnulla in ipſo opere edocebuntur,aliquando alias ſimili in rerum difficultate geſta,ut ipſa priſcorũ uirtutis imitatio generoſis quibuſq; animis ſit ad rem capeſſendã ſtimulos additura. Tuq; interea dum priſcæ urbis Romæ triũphos lectitabis:clariſſimum quem pio tibi optimus pientiſſimuſq; Deus noſter ex deletis inanitis Turcorum opibus ex liberataq; primum omnium Europa, poſt Hieroſolyma & terra illi adiacente ſancta daturus eſt triumphum expectabis breui,ut auguror & confido, cum ſummo applauſu ſumma omnium gloria ducendum. Vale.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS IN ROMAE TRIVMPHANTIS LIBROS PROOEMIVM.

RDENTI uirtute præſtantiq; ingenio ferme omnes quos de geſtis rebus deque cæteris mortalium uitæ partibus latine ſcribendi libido cœpit: ut ad urbem ſeſe uerterint gentemq; Romanam factum uidemus,probabili id certe ac neceſſaria ratione.ea enim fuit ciuitas ut Cicero inquit ex nationum conuentu inſtituta, quæ propter uirtutem omnibus nationibus imperauit:peculiaris cuius fuit dignitatis, ut reges,ut nationes exteræ:ut gentes ultimæ non minus eam amauerint quàm timuerint:quæ firmiſſimum uel ea ratione habuit imperium quod eo obedientes gauiſi ſunt,Romanis magiſtratibus ſua conſilia, ſua ſtudia in id maiori ex parte conferentibus, ut hi qui in eorum imperio erant q̃ beatiſſimi eſſent. Qua ratione Cicero ipſe non indigne eam urbem terrarum orbis, atq; omnium gentium arcem appellauit:& Plinius proprie ſcripſit, Romam terrarum cõmertio patentem undiq;:& tanquam ad mortales adiuuandos natam eſſe. quod imperij maieſtati orbi terrarum communicata ſocietas feſtæ pacis: omniumq; etiam quæ prius occulta fuerant promiſcuus uſus ſit

effecta. Romani enim maximã orbis partem suæ subactam ditioni ita pacauerũt, cultamq́ bonis moribus, & artibus reddiderunt, ut disiunctæ mari montibusq́ & fluminibus separatæ gentes, ac linguis literaturaq́ differentes populi: per latinæ linguæ cõmunionem, per que cõmunes omnibus Romanos magistratus una eademq́ ciuitas sint effecti. quod quidẽ maximum humani generis beneficium dei potius quàm hominum opus fuisse uidetur: licetq́ dicere & Cicero de responsis differens inquit, debere qui deos esse intellexerint etiam intelligere: eorum numine hoc tantum imperium esse natum & auctum & retentum. Nam ut ab Italia incipiam: Roma annis iam trecentis condita hetrusci Romaniq́ silua intercedente cimina nũc Viterbio imminente, paulo plus minus triginta milibus ab urbe distãte, nullum inter se cõmercium habuerũt. Liuius enim Patauinus sic habet in nono. Silua erat cimina magis tum inuia atq; horrenda quàm nuper fuere germanici saltus. nullus ad eam diem ne mercatorũ quidem abdita ea intrare aut ferre quicquam præter ducem ipsum audebat. Et proximos Romæ ad tertium lapidem sabinos lingua moribus & institutis differentes à Romanis fuisse eodem docente cõstat: qui pariter ostendit: circa Mutinam Bononiamq́ & proxima loca nunc totius Italię amœnissima siluas omnia obtinuisse. remotiores uero ab urbe regiones Campaniam Lucaniam Appuliam, Calabros & Brutios maiori ex parte Græcis subditas, nec latinis nec sabinis: neq; etiã hetruscis per linguarũ diuersitatem satis cõmunicasse nulli dubium uideri credimus: cum cæteræ omnes præsentis Italiæ regiones, quę ultra Bononiam & Mutinam sunt, Roma ab initio crescente gallorũ fuerint: quam gentem autor est in cõmentarijs C. cæsar priusq́ Romano subijcerentur imperio nullas sciuisse aut uidisse litteras: nisi quas Græci aduenæ pro miraculo habiti uel pauculas ostendissent: pariter hæc de Hispanis: pariter de Britãnis nunc Anglis, pariter de omnibus germanis: licet asserere. Eas uero oẽs maximas præclarissimasq́ totius Europæ gentes: Romani litteris moribusq́ & omni uirtutũ munere: ita cultas reddidere, ut nullis post Italiam dignitate & gloria nunq́ postea cesserint. Et omnis Aphrica Romano subdita populo per quingentos fermè annos litteris moribusq́ Romanis effloruit, adeo ut per tempora beati Aurelij Augustini gente Aphri concilia ecclesiæ ibi habita ab octingentis episcopis litteras edoctis latinas celebrata fuerint. Nec minus asia quàm aphrica Romanis litteris moribus institutisq́ ornata atq; pacata fuit: adeo ut plures in ea uiros uirtutum fama celebres quingenti Romanorum ditionis anni genuerint: ijs omnibus quos prius à condito orbe, aut postea à mille iam & centum annis, natos in ipsa aut nutritos fuisse posset ostendere. Romanæ igiturgentis & urbis laudes, Romanorum instituta & uitæ exempla: non Italæ magis quàm externæ gentes litteris utentes latinis haud secus quàm parentum & progenitorum gesta & legunt auide: & attentissima exaudiunt diligentia: ut idoneos ad scribendum inuitare, ac impellere uideantur. Qua nos adducti ratione Romanorum inclinationis imperij historia duobus iam & triginta libris digesta: urbis Romæ ædificia tertio uolumine reddidimus instaurata: italiamq́ facta priscorum nouis urbium & locorum omniũ nominibus collatione quantum octo libris fieri potuit illustrauimus: & demum senectutis nostræ inertis grato atq; honesto munere cum ipso Cicerone in legibus fungi uoluimus, neq; passi sumus: sicut Varro de agricultura scripturus, sese non passurum est professus: Sibyllam solam ea quæ se uiua & se demum mortua prodessent hominibus cecinisse. & quando uidemus Ciceronem Plautium defendentem dicere: Marcum catonem in originibus scripsisse: semper se pręclarum ac magnificum putauisse: clarorum uirorum atq; magnorum non minus otij quàm negotij rationem extare oportere: operam hanc nostræ senectutis magnæ illi & gratæ hominibus laudi præstabimus: quam ideo Cicero Murenam item defendens esse dixit, Vnum hominem elaborare in ea scientia quæ sit multis profutura. Itaq; cœpimus tentare, si speculum, exemplar, imaginem, doctrinã omnis uirtutis & bene, sancte ac fœliciter uiuendi rationis, Vrbem Romam florentem ac qualem beatus Aurelius Augustinus triumphantem uidere desiderauit: nostrorum hominum ingenio & doctrina ualentium oculis & menti subijcere ac proponere poterimus. Idq́ immensum opus quinq; partita distributione tractabimus: ut quæ ad religionem spectauere primum quæ rei p. administrationis fuerunt secundum: tertium militiæ disciplina: mores uero ac uitæ instituta quartum: & triumphi ipsius ratio quintum obtineant locum. Præfari tamen hoc initio libet: nos de Romanorum gentiliumq́ aliorũ religione ea ratione ac intentione dicturos: ut deorũ appellationes

lationes cum templorum ædium phanorumq́ uocabulis edocentes, simul loca urbis Romæ in quibus ea fuere ostendamus: inde rituum quos dij gentium sicut propheta inquit dæmonia suis sacrificijs adhiberi iusserint spurcitia impietate atq; etiam maxima leuitate ostensa, Christianæ religionis sanctimoniam bonæ uoluntatis hominibus gratiorem esse faciamus. Sed iam nostræ diuisionis executioni partium incumbamus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER PRIMVS

ELIGIONEM deorum culturā esse Nonius Marcellus scribit. Eandem diuinarū rerum scientiam à philosophis maioribusq́ cæteris appellatam fuisse Plutarchus in Pauli æmilij uita est autor: & Aulus gelius M. Ciceronem dicit in oratione de accusatore constituendo asserere, religiosa dici delubra maiestatis uenerationisq́ plena: & Massurium sabinum uelle religiosum esse id quod propter sanctitatem aliq; remotum ac sepositum sit à nobis, à relinquēdo dictū. Seruiusq́ sulpicius religiosum esse uoluit, propter sanctitatē aliquam à relegando appellatū, & Pompeius festus religiosos dicit qui facienda & uitanda discernunt. Qualis uero fuerit religio Romanorū si hoc initio passis ut aiunt uelis narrare pergemus, eorum potius fatuitatē notare, quàm celebris famæ populi uirtutes sicut profitemur laudare uoluisse uidebimur: hinc duximus paululū à proposito digrediendum, & gentium fama notissimarum quæ ante cōditam urbem Romā fuerint religio qualis erat ostendendum: quo pateat, prudentissimos tantæ urbis ac rei p. fundatores si traditos in tam necessaria re mores secuti sunt, magis q̃ nullam habuerint meliorem propositam miseratione prosequendos, quàm q̃ talem acceperint religionem, culpandos esse. Ne etiam ignominiæ quā a Romanis auertere cupimus notam cæteris inuramus gentiū populis, quorū plerosq; constat ingenio doctrina & bonis uitæ ac morū institutis excelluisse, nōnulla religionis & theologię gentiliū rudimenta, partim ab ipsis gētibus, partim à doctissimo Christianæ religionis theologo, Eusebio Pamphili relata altiuscule repetemus. Ex quibus id in primis multifaciendū apparebit, nullas fuisse barbaras etiā gētes nullos uel moribus & uita efferatissimos populos, qui de deo non bene senserint, & quod fuit consequens, immortalitatē non crediderint animarū. Cui sententiæ Cicero in legibus cōcordat, animū esse ingeneratū à deo asserens, ex quo uel agnatio nobis cū celestibus uel genus uel stirps appellari potest. nullam enim gentem esse dicit, neq; tam immansuetā, neq; tam feram quæ etiamsi ignoret qualiter habere deum deceat, tamen habendū non sciat. Vnde idem de aruspicū responsis orationem habens sic inquit. Quis autem cum suspexerit in cœlum deos esse non sentiat, & ea quæ tanta mente fiunt ut uix quisquam arte ulla ordinem rerū ac uicissitudinem persequi possit, casu fieri putet. tribuitq́ eam uim Cicero in legibus huic opinioni ut dicat illud bene dictum à Pythagora doctissimo uiro, quia maxime & pietas & religio uersentur in animis, ideo nos rebus diuinis operam dare. Augustinus autem in dei ciuitate platonicos dicit affirmare animas hominum dęmones esse, & ex hominibus fieri putare, lares si meriti boni sunt, Lemures si mali seu laruas. Manes aūt incertum utrum boni uel mali. Diuinitus itaq; insitū esse inquit Eusebius, non solum utile atq; conducibile quid dei nomine significatum, uerum etiam rerum omnium creatorem sic appellari. cum tamen uerbo ita omnes natura duce conueniant, re autem creaturas pro creatore coluerunt, præter poppulum unum aut admodū paucos, sicut uerissimis hebreorum litteris ostenditur: qui à rebus uisibilibus ad intelligibilia oculos mentis sancte reducentes nō creaturæ alicui, sed ipsi rerum omnium creatori, cunctorumq́ largitori bonorum, dei appellationem attribuerunt: cæteri autē omnes tenebris animos inuoluti ad tantam impietatem deducti sunt, ut pecudum more honestū & conducibile bonorumq́ omnium supremū uoluptate corporis terminarent. Qua ratione eos qui genera uoluptatum uel adinuenerunt, uel auxerunt amplificaueruntq́, & hos quidem maleficos ac mortales uiros, quasi bonorum largitores, saluatores ac deos suos appellauerunt, piam huius nominis notionē natura eis insitam ad eos transferentes quos bonorum inuentores putabant: Tantumq́ ea mentis insania ualuit, ut nec peccare se arbitrarentur, nec erubescerent diuinis honoribus maleficos atq; potentes

Religio

Religiosa delubra

Dæmones
Lares
Lemures
Laruæ
Manes

propter regna tunc primum constituta colere & admirari. Cumq́ mores hominum legibus stabiliti non essent, nec supplicia peccatoribus imminerēt, adulteria, nephanda matrimonia, maribus ereptam pudicitiam, homicidia, paricidia, confecta scelere bella, quasi res pulcherrime gestas dijs suis attribuebant. Et earum rerum memoriam posteris suis quasi perutilem relinquere studebant. Alij postea sensim uirorum mulierumq́ membris, & inexpertæ rationis ferarum natura sanctissimam dei appellationem inquinarunt, deoq́ talia attribuerunt, quæ si de hominum aliquo dicantur, legibus & consuetudine ciuitatum grauissimo supplicio punirētur. Alij argutiores doctrina habiti theologiā excogitarunt quadripartitam: qua deum patrem omniū atq́ regem imprimis locandum putarunt, deinde aliorum deorū multitudinē, tertio loco dæmones, quarto heroas deputantes, quos omnes lucem esse dicunt præter malignos dæmones, qui tenebræ appellantur. Dæmones enim alios bonos alios prauos arbitrati sunt. & bonis quidem regionem lunæ atq́ aeris, prauis uero infernæ habitationis locum attribuerunt: quos Empedocles pœnas peccatorū dare confirmat, quoniam æther eos & pontus expellat, terra nullo modo suscipiat, sicq́ ab aliq in aliud depulsi elementū atrociter uexentur. Bonos uero dæmones nō deos sed deorum ministros ea ratione dixerunt, quod oraculis præsint & magicam homines artem docuerint, per quam à maleficis hominibus ita illigentur, ut neq́ recedere quidem possint cum uoluerint: quorū aliquos Pythagoras dixit non sponte inuitatos sed necessitate quadā carminum impulsos accedere, alios quadā accedendi consuetudine & maxime si natura boni sunt facilius accedere. alios si negligentius quispiam in ea re se habuerit, cum inuiti aduenerint, ut noceāt adniti. His præmissis ex quibus apparet, cupiuisse & pro uiribus quæsiuisse barbaras etiam gentes aliquā dei creatoris sui notitiam habere, ad particularem singulorum ex ipsis theologiæ & religionis historiā ueniamus. Eruntq́ primi ægyptij, quos constat omnium primos cum in cœlum oculos sustulissent, motum ordinem & quantitatem cœlestium admiratos, solem & lunam deos putasse: soli uero osiris, id est, multioculi, lunæ isidis tanquam priscæ, quoniam sempiterna priscaq́ sit, nomina indidisse. Ritus uero qui his adhibebatur colendis castus primo purusq́ fuisse uidetur, nullam habens admixtam crudelitatem, quod nulla tunc sicut postea factitatum est cædebantur animalia, nullus effundebatur in sacrificio sanguis innoxius, sed fruges terræ quibus ipsi uescerentur offerebant. hærbas enim integras quasdam cum radicibus & folijs ac fructibus sumentes simul concremabant. ex qua fumigatione exalationeq́, ante dictis cœlestibus litabant. Vnde asserit Macrobius: Aegyptios Saturno & Serapi ampla extra urbes cōstituisse templa, in quibus solis pecudum sanguine immolabant, cum cæteris in ciuitate thure & precibus. In templis uero ignem perpetuum tanquam dijs simillimū seruabant. Ab eaq́ exhalatione quam Græci thymiasin appellabant, thysia quoq́ est dicta, quod latine sacrificium appellamus. Paruo deinde post tempore alius adolēdi modus per mirrhæ, casiæ, croci, primitiarum oblationem inuentus est: cui fœdissimus & crudelitatis plenus subrepsit modus, occisis animalibus eorum sanguine deorum aras cruentandi. Huiusmodi autem primos & antiquissimos hominum constat nec templorum extruendis molibus, nec simulachrorum dedicationibus operam dedisse. quippe qui nec pingere nec fingere aut cęlare, sed nec ædificare scirent. Qui uero in ægypto procedente tempore coaluerunt doctrina & litteris cultiores, cum theologiam id est diuinarū rerum scientiam & sermonem tractare cœpissent, maioribus homines erroribus intricare cœperunt, deos asserentes suos mortales homines fuisse, sed uirtute ac beneficijs quibus uitam communem excoluerunt immortalitatem consecutos: quorum nonnulli reges fuerint nominaq́ habuerint, alij noua quædam, alij à cœlestibus translata. Solem enim dixerunt primum omnium apud Aegyptum regnasse solis cœlestis cognomine, deinde Saturnum qui sorore Cybele in uxorem ducta Osirim & Isiden, aut ut plurimi dixerunt Iouem & Iunonem genuerit, eosque uniuersum orbem imperio subiugasse, ac quinq́ deos procreasse, Osirim, Isidem, Typhona, Apollinem, & Venerem. Isidemq́ cererem esse, quæ osiri id est Dionysio coniuncta est: qui cum regno successissent, plurimum humano generi contulerint. Condidisse enim in tractu Thebaico centum portarū urbem, quam alij Iouis urbem, alij Thebas dixerunt. Fuit uero hæc Thebana centum portarū ciuitas, de qua Ammianus Marcellinus scribit Gallum poëtam, in patria nostra Foroliuio genitum, prætorem Aegypti ab Augusto cæsare

Theologia quadripartita
Dæmones maligni
Boni dæmones.
Aegyptij primi solem & lunā deos putarunt.
Osiris. Isis
Mos sacrificandi Osiri & Isidi.
Templa Saturni & Serapis extra urbes.
Ignis perpetuus in templis seruabatur
Thysia.
Osiris. Isis
Typhon
Apollo
Venus
Thebe ciuitas C. portarum
Gallus poeta.

sare cõstitutum, abstulisse obeliscos concasq; peregrini marmoris quibus etiam nũc urbs Roma et Italia est ornata. Prosequiturq; Eusebius ex porphyrio, erexisse Osirim dijs omnibus aurea templa, quorũ singulis certas statuerit cerimonias, & proprios qui earũ curam haberent consecrauerit sacerdotes: unde profectum sit, ut diuersis distincti honoribus homines alij colerent, alij colerentur. Paulopost Osiride insidijs laniato, alia quidẽ eius membra ab Iside uxore nõ mediocri labore inuenta diuinis honoribus sepulta. Penis uero uirilis membri in Nilum ab insidiatoribus proiecti, constituto idolo sacra ac cerimonias maioris aliquanto cultus statuta fuisse. Vnde Graeci primum post Romani acceperint, ut Dionysij orgia & dies festi cum honore uirilis membri fierent, cuius simulacrum in mysterijs ferentes phallum Gręci priapum nostri appellauerunt. Multa hic omittimus superflua de aliorum deorum origine. Simulacrorum autem originem hanc Aegyptij fuisse perhibent. Cadmum enim ferunt ex Thebis Aegyptijs in Bœotiã profectum Semelen aliosq; filios procreasse. Semelenq; ab ignoto compressam septimo mense puerũ peperisse: hunc mortuum à Cadmo deauratum & quasi deum ingenti cultu & sacrificijs decoratum fuisse, parentemq; eius prædicatum Iouem, ut stuprum Semeles leniretur. Adorationis uero animaliũ quam fecerunt Aegyptij, causam hanc afferunt. effigies animaliũ ab Aegyptijs imperatoribus ducibusq; in galeis sculptas ferri solitas in prælio, quibus principes insigniores forent: parta deinde uictoria, ea animalia quorum imaginem duces gestassent, quasi offensionẽ belli ipsa ad hostes repulissent, in deos relata fuisse. Alia quoq; affertur cultus animaliũ causa. Bouem enim adorari ferunt, quod partu & arandi opera conducat. Ouem quod pariat & tegumentorum materiam præbeat, ac lacte & caseo nutriat. Canem quia una cum hominibus uenetur, & ad custodiendos homines sit natus: quapropter deus qui apud eos anubis uocatur, caninum habet caput. Feles apud eos colitur, quia ad scuta facienda conducit. Ex auibus Ibis apud eos utilis dicitur ad serpentum, locustarum, & erucarum interitum. Aquila quia est regia: Hircus q; eadem ratione, in diuinis suscipitur, qua & priapus apud Græcos, quia per genitalis membri instrumentũ, species animaliũ conseruatur: Quapropter sacerdotes omnes Aegyptiorũ huius dei mysterijs initiantur. Vnde panas aiunt & Satyros huius rei causa cunctis hominibus esse uenerandos, quia simulachra eorum in templis, membra in morem hircorum habent, quod animal sua tentigine perpetua semper ad coniunctionem est promptum. Lupi etiam apud eos sunt sacri, quia canibus sunt simillimi. Crocodilli Aegyptijs honori sunt quia eorum terrore ab Arabia atq; Libya latrones in Aegyptum natare non audeant. Prædicta autem animalia quando obierunt Aegyptij linteamine contegentes plangentesq; & pectora cum gemitu tondentes in sacrarijs sepeliunt, condiuntq; loculis. quorum si quis sponte aliquod interfecerit morte mulctatur. Felem autem, & ibidem seu sponte seu inuitus quisquam necauerit, morte punitur. In quacunq; autem domo canis mortuus fuerit, omnes qui eam inhabitant, uniuerso capite raso luctu maximo afficiuntur, nec uino aut tritico cæterisq; ad uictũ necessarijs, quæ in ea domo recondita fuerant, uti amplius licet. Vnde Helius Lampridius scripsit Comodum Antoninum Imperatorem Romanum Isidis sacra Romæ raso capite coluisse. Et Helius Spartianus dicit in comodianis ortis in porticu Pescenium nigrum Imperatorem Romanum cum turba, pictum fuisse, sacra isidis ferentem. quibus Commodus adeo deditus fuerit ut & caput raderet & anubim portaret. & Antonium Caracallam Imperatorem Romanum idem scribit Helius Spartianus cum habitaret Edessæ, atq; inde Carras Luni dei gratia uenisset, interfectũ fuisse: per cuius imperatoris narrãdæ mortis occasionem idem Spartianus ridiculam rem narrat. Carræis ciuibus inoleuisse opinionem, fœmineo nomine Lunam qui nũcupassent addictos mulieribus semper seruire. Qui uero marem deum esse crediderit, eum uxori semper dominari neq; ullas muliebres insidias pati. prosequitur uero Eusebius. Iside deo boue albo naturaliter mortuo & magnifice sepulto, Aegyptij quousq; aliũ inuenerint similem, in perpetuo luctu sunt, quem simul ac inuenerint, ad urbem nili statim adducũt, quo solo tempore mulieribus ipsum uidere conceditur. obuiam namq; prodeuntes sublatis uestibus genitales partes ei ostendunt, nec unquam postea hunc deum mulieribus uidere licet. Cuius bouis adorãdi insania Romanos etiam tenuit. Nam scribit Lampridius, Titum Vespasianũ Imperatorem optimũ, in consecrando apud mẽphim boue api, diadema gestasse, de more priscæ religionis. & glorio-

Templa aurea singulis dijs erecta ab Osiride

Dionysij celebrationes

Simulacrorũ origo

Semele compressa ab ignoto

Initium adorandorum animalium

Anubis

Feles

Ibis Aquila

Hircus

Priapus apud Græcos colitur

Panes & Satyri uenerantur

Lupi

Crocodilli

Aegyptij animaliũ interitu afficiuntur

Commodus Imperator

Pescenius ni.

Antonius Caracalla

Mos inquirendi bouis

ſus eccleſiæ doctor Hieronymus ad Siluinā ſcribens, Ad tauri inquit Aegyptij ſacra ſemel maritum admitti. & idem doctor ad Pāmachium exclamat: ut ſciremus quales deos ſemper Aegyptus recepiſſet, nuper ab Adriani amaſio urbs eorum Antinous appellata eſt. Sed iam phœnicum quos primos litteras inueniſſe conſtat theologiam uideamus. Hi chaos neſcio quid turbidū principio rerū fuiſſe aſſerentes, ſpiritū dicunt ſua principia concupiſcentem feciſſe connexionem, qui Cupido ſit appellatus: & ex aquoſæ mixtura putredinis ſemina creaturarum omnium generatione cuiq; prodiſſe: ac imprimis animalia ſenſu carentia, ex quibus facta ſint animalia intellectualia, quę nominent Theophaniſmi, ideſt cœli conſpectores. poſt effulſiſſe moth id eſt ſolem & ſtellas & cœli aſtra. Mundo talibus inchoato principijs dicunt, aerem igneū emiſiſſe fulgorem, ex quo mare, terra, uenti, nubesq; prodierint. paulopoſt ſole omnia ſuo calore ſeparante, ex cōflictu qui factus ſit in aere tonitrua & fulgura emanaſſe: quo ſonitu animalia ex limo quaſi ex ſomno tam ex terra quàm ex mari mares & fœminæ eruperunt. & uentos cum per nomina eſſent diſcreti atq; recogniti deos fuiſſe habitos, quibus adorationes infuſionibus atq; fumigationibus factæ fuerint. ex uentoq; colpia & nocte muliere ſæculum & primogeniū uiros fuiſſe progenitos. quorum primus alimenta ex arboribus primum docuerit homines ex ijſq; natos uirum item & mulierem, genus & generationem dictos, phœnicem habitaſſe. cum uero æſtus eſſet factus phœnices palmam ad ſolem extendiſſe quem nomine Beelſemon id eſt cœli dominū & deum uocant. Iſq; ſit quem Græci Iouem poſtea appellarunt. Et cum poſt hæc multa habeat phœnicum theologia parui nunc facienda: additur in illa Miſſonem tantu elementa litterarum primum omniū conſcripſiſſe, eſſeq; illum quem Aegyptij thor, Alexandrenſes thot, Græci Mercurium uocant. Et ab Cælio muliereq; Beruth uocata, bibli habitantibus, natum eſſe terrenium aut indigenam, cui cœlus poſtea cognomen fuerit: à cuius nomine ſupremum corpus mira uarietate formoſiſſimum cœlum fuerit appellatum, cuius ſoror fuerit terra. Hicq; patri ſuo altiſſimo à beſtijs deuorato, ſacra & cerimonias inſtituetunt. Cœluſq; patris regnum poſſidens terram ſororem duxit uxorem, quæ ei tres peperit filios. Betillum quem & Saturnum dicunt, Dagona qui & frumentarius appellatur, ac poſtremo Athlanta. Saturno autē in ſidus cœleſte mutato ſimulacrum Aegyptij facientes, quatuor oculos, in poſterioribus duos, & alios in anterioribus poſuerunt, qui uiciſſim contracti quieſcebant: alas quoq; quatuor in humeris fixerunt, duas extenſas quaſi uolaret, duas remiſſas, quaſi ſtaret: ſignificabaturq;, ipſum dormientem uigilare & uigilantem dormire. Pariter per alas quieſcentem uolare & uolantem quieſcere. Cæteris etiā dijs phœnices duas fecerunt alas in humeris, quaſi Saturno conuolarent. Vanam uero atque ridiculam phœnicum theologiam fuiſſe, unica arguit leuitate, quod ſerpentem illi diuinam eſſe naturam dixerunt: quoniam abſq; manuū ac pedum ac omnino alicuius organi exterioris adiumento, eximiam celeritatem exequātur, uariaſq; figuras & formas gradientes inuoluto reuolutoq; ad quam uelint celeritatem greſſu facillime præſtent, longæui etiam ſint, nec ſolum ſenectam cum pelle deponentes reuireſcant, ſed creſcant etiam in adoleſcentiam redeuntes: ita niſi percuſſi pereant uix naturali nece confici. Vnde felicem dæmona appellant ſerpentem, cui diuiniſſimo ut dicunt animali Ophioni appellato, ſicut cæteris dijs immolabant. Quam admiratus inſaniam beatus eccleſiæ doctor Ambroſius ut ſacratiſſimam Dei noſtri Iheſu Chriſti religionem Chriſtianis hominibus redderet gratiorem: hunc Ophionem qui & latine ſerpens dicitur, qualis à gentilibus Italicis phœnices imitatis colebatur, in ſua mediolanenſi eccleſia conſeruari uoluit, qui etiam nunc integer conſpicitur. Græcorum uero facile omnium ſapientiſſimorum doctiſſimorumq; theologia, non minores prædictis habuit fatuitates. Cadmum ferunt Agenoris filium ex phœnicia ad quærendum europam quæ fuerat à Ioue rapta, à rege miſſum fuiſſe: nec inuenientem, in bœotiam tandem perueniſſe, ac Thebas ibi ædificaſſe, cumq; Hermionem Veneris filiam uxorem duxiſſet Semelem & ſorores eius ex ea genuiſſe. Poſtea ex Ioue & Semele natum eſſe Dionyſiū, qui uitis & uini uſum homines docuerit. Atq; inuenerit coctionē ex aqua & ordeo confectam, quam appellauerit ceruiſiam: huncq; cum exercitu non ſolum uirorum, ſed mulierum quoq; orbem luſtraſſe, iniquis iniuſtiſq; hominibus ubique punitis. Eius uero exercitus mulieres haſtis thyrſo ornatis armatæ fuerunt. Et muſæ omnes deum hunc ſecutæ, uirginitate atq; omni genere

Phœnices primi litterarum inuentores

Phœnicum theologia

Cæli ortus

Cælus Terra Saturnus ſiue Betillus Athlas Dagon

Serpentes apud phœnices colebantur

Ophion

Græcorum theologia

Cadmus ex phœnicia profectus

Dionyſius

Exercitus dionyſij

genere doctrinæ florentes,tripudijs & cantu eum permulcebant. Pædagogum is habuit Silenum, cuius uirtutem fuit consecutus. Mitra huic deo ligabatur caput, propter dolores qui effumante uino caput aggrediuntur. ferula ei in manibus est, quia cum non permixtum aqua uinum bibunt homines in furorem uersi alter alterum baculis cæderent, unde aliqui moriebantur. itaq; pro lignis ferula uti persuasit. Bacchus à Bacchis mulieribus est uocatus: Leneus quia Græce lenus torcular latine appellatur. Bromius à bromo id est, ignis sonitu, qui cum ille abortu ederetur insonuit. Satyri eum secuti sunt, qui saltando & tragice canendo uoluptatem ei afferebant. Ab hoc ferunt theatrum primo & musicam fuisse inuentam. Herculem Græci asserunt Ioue & Alcimena genitum, qui duos dracones à iunone ad necem immissos puer gutture illiso peremerit. Aesculapium Apollinis & Coronidos filium adeo in medicina excelluisse, ut ab incurabili morbo multos liberauerit. ea re Iouem commotū eum interemisse, cuius morte irritatus Apollo, Cyclopas qui fulmen illud Ioui sumministrauerant interfecerit. Vnde iratus Iuppiter Apollinem ad seruitium Admeti regis impulerit. Alia quoque fuit Græcorū theologia quam ab Atlantijs populis acceperint. Atlantij enim, inquiunt, Cœlum apud se primum regnasse, qui filios quinque & quadraginta habuerit: quorum duo de uiginti Ops castissima mulier ei genuerit, ob quod meritum Ops quæ & terra in dearum numerum sit relata. Filias quoque Athlantem habuisse Basilian & Cybelen quam & Pandorem uocant: Basiliam post Cæli mortē Hyperioni fratri nuptam duos peperisse liberos, Solem & Lunam: Cybelen autem Hyperiona interemisse, solemq; ad fluuium Eridanum præcipitasse: Lunamq; cū hæc sic facta percepisset, de alto sese loco deiecisse. Mater uero furore concita crinibus solutis tympanis & ululatibus Bacchans circumuagabatur. Demum postquàm nullibi poterat inueniri deificata fuit. & aræ templaq; illi constructa sunt. Cuius sacra cum cymbalis & tympanis fiunt. Sol uero atq; luna ad luminaria sunt translati. à phrygum quoq; theologia acceperunt Greci, phrygesq; dicunt Meona antiquissimum apud eos fuisse regem. A quo nata Cybele fistulam quam syringam dixerūt inuenerit, & montana mater appellata est. Cybelen Atydi adulterio iunctam. cū uero cognita res esset interfecto Atyde ac socijs eius à patre, commotam furore per uniuersam regionē magnis ululatibus uagatam fuisse, tympanis dolorem suum consolantem. cumq; Apollo Cybelen adamasset Atidis corpus ab ea sepultum, quæ diuinos honores consequuta erat: unde adolescentis mortem Phryges plangunt & aris structis Atyda Cybelenq; ut deos colunt. Prosequitur Phrygum theologia, ex Athlante astrologo natas filias septem Athlantidas appellari, quibus plures dij & Heroes sint nati. à seniore quarū Maia Ioui coniuncta Mercurius fuerit procreatus: Saturnumq; filium Athlantis auaricia & impietate præditum, sororem Cybelen duxisse uxorem, à qua Iouem suscepit: quamuis alium Iouem Cæli fratrem Cretæ regem contendunt fuisse. qui decem filios procreauerit, quos curetas appellarunt. Saturnum uero in Sicilia Italiaq; regnasse, à quo natus Iuppiter oppositam patri uitam duxit. alios etiam habuisse duos Saturnum ex Rhea filios Iouem & Iunonē: ipsum Iouem tres uxores Iunonem Cererem & Daphnem duxisse. à quarum prima Curetes genuerit, ab alia Persephonen, à tertia Mineruam. Multa præter hæc de dijs, quos susceperit Græcia dici possent, cum unicus poeta Hesiodus triginta deorum milia in terris fuisse commemorat. quod quidem illi faciliter concedere poterunt qui statuas æneas marmoreas que & ligneas sicut & ipse pro dijs habendas esse crediderint. Satis multa dixisse uidemur de dijs quos ante urbem conditam diuersæ orbis prouinciæ coluerunt. quos quidem deos Romani condita urbe non colere non potuerunt, præsertim cum Troianos eorum progenitores huiusmodi deorum superstitionibus plenos sicut ostendemus habuerint autores: quanquam & ipsa re constat, & nonnullos ex Græcis sensisse uidemus, Romanos in deorum susceptione multas Aegyptiorum phœnicumq; & Græcorū ineptias impietatesq; omisisse. Sed pter deos deasq; alia nequaq; meliora à gentibus Barbaris ad Romanos reducta fuisse uidemus: fatorū & fortunę necessitatē, oraculorū responsa, auguria, somniorū uanas interpretationes, uaticinationes, Necromantiā, & quęsita cū demonibus mortuisq; colloquia: cū tamen ex Græcis nōnulli fatorū & fortunę necessitatē tollere p uiribus sint adnixi: ostendentes, q̄d & uerissimū est, ea stante oēm auerti tolliq; philosophiā, iacere pietatē iustitiāq; interire, nullā fore uirtutis laudē, aut uitiorū uituperationē,

Silenus
Mitra
Ferula
Bacchi cognomina. Theatrum & musica Dionysi inuentum
Herculis ortus
Aesculapij ortus
Apollo Admeti regis armenta pauit
Athlantij populi
Cælus
Ops
Basilia
Cybele seu pandora
Hyperion
Basilia deificata
Meon rex
Syrinx
Phryges Cybelē Atydaq; pro dijs colunt
Phrygū theologia
Athlantides
Curetes
Iouis uxores
Persephone Cereris & Iouis filia

nullum que expectandum esse laborum & bene gestorum fructum, nullam malefactorum punitionem extimescendam. beatus autẽ Aurelius Augustinus dum ciuitatem dei ædificat sic habet. Prorsus diuina prouidentia regna constituuntur humana, quæ si propterea fato quisquam tribuit, quia ipsam dei uoluntatem fati nomine appellant: sentẽtiam teneat, linguam corrigat. ut ei uideatur adhæsisse sententiæ Seneca. Duc me summe pater altiq; dominator poli, nulla parendi mora est, adsum impiger: fac nolle comitabor gemens, malusq; patiar facere quod licuit bono: ducunt uolentem fata, nolentem trahũt. Et Cicero in libris de fato ex Homero Tales sunt hominum mentes, qualis pater ipse Iupiter auctiferas lustrauit numine terras. Et tamen de unico ex diuæ fortunæ cultoribus Tullo rege quid Plutarchus in problematibus habeat ostendemus: qui scribit illũ omnes actus suos fortunæ ascripsisse: à qua sublatus fuerat ab ancilla matre ad regnũ prouectus: hincq; regem fortunæ primogeniæ & masculæ templa erexisse, alud conuertentis, aliud bene sperantis aliud fortunæ uidentis, quasi ab eo nos procul capiamur & negocijs ac rebus inhæreamus. Construxit etiam fortunæ paruæ templum, quasi docens homines diligenter attendere: nec ea quæ accidunt quamuis parua contemnere. responsa uero simulachrorum, quod Aegyptiorum Phœnicumq; inuentum fuit, constat hominum malicia arteq; malefica fuisse facta, ad opes mendacio ac multorum pernicie cumulandas. Charilao enim & Archelao Lacedæmoniorum regibus respondit Apollo melius fore, si agri quem bello quæsiuerant dimidiam Apollini partem darent. itaque astuti & cauti homines animum ad id applicantes, ex adytis, penetralibus & profundissimis plerunq; speluncis responsa dantes, ea ab oraculis prodisse mentiebantur. Hi enim dispositos habuere per ciuitatem ministros inuestigantes, cuius rei egentes essent uel aduenæ uel ciues, ut responsa excogitare possent. Habita autem indigentiæ illorum noticia & necessarijs ad id interrogatiunculis blande factis, si aliquid futurum coniecturis assequebantur aperte respondebant. Sin uero dubia res coniecturis percipi nequisset, responsionis ambiguitate fallebant. ut redargutionem effugere uiderentur. Crœsus imperium Lydiæ sperans augere, templum Apollini delphico omnium orbis ditissimum erexit, & deus ab eo consultus sua responsa ambiguitate destruxit: sic enim uates oraculum dixisse mentitus est. Intrepidus si Crœsus Alym transmiserit amnem, Imperium perdet magnum regnumq; superbũ. Quandoq; etiã cantando, & uerba quædam inaudita responsionibus immiscendo multos decipiebant. Nec parum fidei faciebat huiusmodi adytorũ templorumq; custodibus uerborum elegantia, & orationis grauitas, siue futuris à casu ueris adhibita, siue in ambiguitatibus responsorum. Cum autem casu aliquid dictum, euentu comprobaretur, id marmoreis incisum litteris mandabatur, ad fidem à cæteris comparandam: quæ autem falsa fuissẽt pene innumerabilia nullus cõmemorabat. Vt nõ ignaue iocatus fuisse uideat Dionysius ille siculus, qui cum Apollinis delphici templum donis aureis argenteisq; refertũ fuisset, quæ illi affixerant qui per dei inuocationem aliquo periculo liberati aut aliter beneficio affecti fuissent dixit: multo plura & propè infinita fore, si quis promissa deo munera haberet, quæ quia exauditi non fuerant agitati confectiq; periculis & calamitatibus nõ dedissent. Argumento quoq; certissimo prædicta ab hominibus facta fuisse illud erit, quod Hadriani imperatoris temporibus quando maxime oracula desinere cœperunt, licet is christianus non esset, subiecti quæstionibus prædicti oraculorum uates, uniuersam rem suis inuentionibus ad turpes quæstus excogitatam edidere. Modosq; de quibus supradiximus patefecere, qui tanquam seductores & malefici ultimo supplicio secundum leges affecti sunt. Vnde postea procliuis fuit ad cultum christianæ religionis & fidei suscipiendum, quod in uita Alexandri Seueri Helius innuit Spartianus: his uerbis. Iudæis priuilegia reseruauit, Christianos passus est esse. Christo templũ facere uoluit, eũq; inter deos recipere: quod Hadrianus cogitasse fertur, qui templa in omnibus ciuitatibus iussit fieri sine simulachris, quę hodie quoq; quia nõ habuerunt numina, Hadriani dicuntur: etiam illa ad hoc parasse dicebat, sed prohibitus est ab is q cõsulentes sacra reppererunt, oẽs christianos futuros, si id fecisset. Et Flauius Vopiscus in Saturnini gestis rebus hanc inserit Hadriani epistolã ad supradicta facientẽ. Hadrianus Augustus Seruiano cõsuli salutẽ. Ad Aegyptũ quam mihi laudabas ueni totã leuẽ pendulã & ad oĩa famæ momẽta uolitantẽ. Illi q Serapim colunt christiani sunt, & deuoti sunt Serapi, q se Christi episcopos dicunt. Nemo

Tullus rex

Fortuna primogenia & mascula

Fortunæ paruæ templum

Charilaus & Archelaus

Cresus templum Apollini erexit

Deceptiones uatum

Dionysius siculus

Hadrianus Imperator

Hadrianus imperator religioni Christianæ procliuis

Epistola Hadriani

Nemo illic Archisynagogus Iudæorum, nemo Samarites, nemo mathematicus, non aruspex, non aliptes. Vnus illis deus est, hunc christiani, hūc Iudæi, hunc omnes uenerantur gentes. Diuinationes uero proximum supradictis malum nonnullæ gentes attentissime secutæ sunt, sed minus id nocuit malum quia multi ex eorum philosophis diuinationem nullo modo utilem esse ea probauerunt ratione, quod sequi præuidebant omnia esse fata ta: & quænam utilitas fuisset, si futura omnino mala præuideas, quæ nullo modo ualeas euitare? nulla em̄ omnino utilitas, sed mœror potius fuisset secutus: qui hominū animos potius perturbasset. & non tantum homines ex bonorū expectatione gaudent, quantum timore impendentium malorum cōsueuerunt torqueri: nō enim satis multum infortunij Romanis fuit deos deasq; & fatorum oraculorum auguriorumq; & cæterorū quæ diximus malorum initia à gentibus barbaris accepisse, nisi ritus quoq; sacrorum infandos ab is pariter habuissent, quibus tamen populus Romanus pro sua prudentia minus flagitiose quàm traditi erant est usus. Siquidē orgia Orpheus adinuenit Thracibus, quæ Dionysio à Bacchis mulieribus celebrantur: & hæ carnes crudas comedentes sacro furori initiabantur, & furentes ac Bacchantes uiros simul atq; fœminas in templis deorum noctu pernoctare cogebant. Cererem Romani ut castissimam coluerunt, adeo ut periculum castitatis facturæ uittas eius matronæ palam in templo tangerent. Vnde poeta: paucæ adeò uittas cereris contingere dignæ: sed uideamus quæ fuerint merita, propter quę deificata est. Eam ferunt filiæ luctu mœstam cum à Bambone nobili coribantum muliere hospitio suscepta potionem multis cōfectam ex rebus, quā ciccona appellant sumere recusasset, indo luisse Bambonem, atq; sublata ueste genitalia membra cereri ostendisse, quæ hoc spectaculo delectata ciceona susceperit, atq; biberit, unde dea meruerit appellari. Matris uero deorum sacra phrygij quotannis crudelissimis certaminibus faciebant, sed Romani sacerdotes utriusq; sexus uirum & fœminam ex phrygia consecrantes urbem solenni pompa tympanorum sonitu perlustrabant. Maiora sunt quæ sequuntur, & quorū pauca Romani uel modestissime duxerint imitanda. Rhodij hominem saturno sacrificabant. Quā crudelitatem cum postea duxerint mitigandam, aliquem mortis supplicio damnatū ad saturnalia usq; seruabant, quem ipso in festo grauatum uino immolabant. In Salamine insula Diomedi homo immolabatur, qui ab adolescentibus ter circū aram ductus, tandem à sacerdote hasta percussus & rogo impositus cremabatur. Dionysio Omasti apud Chios homo crudeliter discerptus sacrificabatur. Lacedæmonijq; hominē marti sacrificare soliti fuerunt. Et phœnices in bellorum aut pestilentiæ calamitatibus amicissimos homines Saturno solebāt immolare. Et in creta curetes Saturno pueros sacrificabant. In Laodicea Syrię palladi uirgo immolabaẗ, Arabesq; singulis annis puerū imolātes sub ara sepeliebāt. Omnesq; Græci priusquam in suscepta prodirent bella hominem immolabant, quod de Iphigenia bello Troiano factum prædicant: Phœnices in magnis calamitatibus atq; periculis sui principis, dilectissimū ex filijs in redemptionis præmium iugulabant. Vnde Saturnus rex regionis, qui posteaquam hominē exuit, in Saturni stellam translatus est, cū unicum filium ex Anobret nympha haberet, leud dictum, quia maximo & periculoso bello ciuitas premebatur, regio indutum ornatu, super constructam ad hoc præparatamq; aram immolauit. Aristomenes Messenius Ioui, quem appellant Ithometem trecentos simul sacrificauit homines, in quibus Theopompus lacedæmonius fuit. Cum fame athenienses propter Androgei cædem angerentur, & ad auxilia deorū cōfugissent: Apollo iussit ut singulis annis septem mares totidemq; fœminas in cretam sacrificandos mitterent, quod & diligentissime multis seculis obseruatum fuisse traditur. Scythæ quoscunq; aduenas ceperint (capiunt autem multos, qui fluctibus & tempestate ad eos depelluntur) Dianæ statim imolāt: In Pella ciuitate Thessaliæ hominē Pelleo & Chironi singulis imolant annis. Dionysius alicarnasseus in primo de antiquitate Italica refert, Iunonē & apollinem quoniam decima hominū eis immolata non fuerat, magnas Italis calamitates induxisse, ut nullus in arboribus fructus ad maturitatem usq; primam permanserit: nec spicæ semine implebantur: nec herbæ pecori sufficientes germinabant. Fontes deficiebant, mulieres abortu periclitabanẗ, aut nati filij manci & distorti erāt, cęteraq; hominū multitudo crebrius q̄ solebant uexabantur. Cūq; responso accepto nollent dij immolationē animaliū hostijs faciendā, magna omnes ambiguitate tenebantur. Tuncq; ciuitatum primates,

Orgia

Ceres Romæ culta.

Vittæ Cereris

Bābo mulier

Ciceon genus potionis

Matris deorū sacra

Imolatio humanorū corporum apud uarios populos

Aristomenes

Iupiter Ithometes

Athenienses

Vij. mares totidemq; femi nas in cretam sacrificandos mittebant

Aduenæ à scythis dianæ imolantur

post reliqua multitudo, Italia migrare cœperūt: & quasi amentes furentesq́ pellebant uicissim, ac pro certamine pellebantur, & multis Italiæ ciuitatibus derelictis græcia & barbaria italis est repleta. Herculemq́ ferunt ara primū in saturnio ædificata, intemeratas hostias immolasse, & ne quasi primo ritu neglecto superstitione inani incolę turbarentur, simulacra uiui hominis in Tyberim fluuiū deijciebant hostiarum ornata modo. idq́ postea idibus maijs à populo Romano factitatū est. Ea enim die pontifices, uirginesq́ uestales, prætores, alijq́ ciues, quos sacris adesse fas est, animalibus de iure pōtificio immolatis triginta hominū simulacra, quos appellant argeos, à ponte sublicio in Tyberim dimittebant. Gentilium externorum religione quantum ad Romanorū honestandam rem oportere uisum est ostensa, ad nostrum redibimus propositū. Inter multa uero quæ Romana superstitio nobis dicenda exhibet, nihil non respuendum, ac omnino abominabile est, præter unum, quod uiro Christiano in meliorem partem amplectendū, cōuertendumq́ existimo, sacris scilicet ut appellarunt, ac religioni Romanam gentem accuratissime intentam fuisse. Vnde præclarissima est illa Ciceronis de aruspicū responsis sententia. Quàm uolumus patres conscripti, licet ipsi nos amemus, tamē nec numero Hispanos, nec robore gallos, nec calliditate pœnos, nec artibus Græcos, nec deniq́ hoc ipso huius gentis, ac terræ domestico natiuoq́ sensu Italos ipsos, ac latinos, sed pietate & religiōe atq́ hac una sapientia q́ deorum immortaliū numine omnia regi, gubernariq́ prospeximus omnes gentes nationesq́ superauimus. Et Liuius xlvij. Gn. Cornelio prætori multa indicta, q́ cum M. Aemilio Lepido pontifice maximo iniuriose contenderet, sacrorumq́ quàm magistratuum ius potentius fuit. Sed quid beatus Aurelius scribit Augustinus? dum illę à Romanis committerentur suorum sacrorum insaniæ, dum tan a fierent mala, calebant aræ numinū sabeo thure sertisq́ recentibus halabant, clarebant sacerdotia, phana renitebāt, & uno eodemq́ tempore sacrificabatur, ludebatur, furebatur in templis. Igitur de religione Romanorum tractaturi, partes primū proponemus, in quas eam diuidi oportere iudicemus. Tribusq́ multarum, & diuersarum rerum aciebus armata religionis prædictæ cognitio nobis tractanda occurrit. Nam prima in parte deos eorumq́ originem, sacra, cerimonias, ritus, adorationes, libationes & hostias: ipsarum postea rerum causa à gentibus instituta erectaq́ templa, ædes, sacella phana, aras, delubra, simul ostendemus. Deinde secundo loco quærendę utilitatis, opulentiæ & amplitudinis artes sub religionis, & deorū numinis integumento confictas, pontifices, flamines, sacerdotes, salios, uestales, sodales, phanaticos, bacchides, & maximam eiusmodi hominum turbam docebimus. Tertiam dehinc aciem, ludi, spectacula, lectisternia, supplicatiōes, & multa huiusmodi ad populorū delectationem luxumq́ & ad seditionū, tumultuationumq́ concitationem, auersione excogitata sub religionisq́ & deorum prætextu populo data complebunt. Deos & si Romulus coluit, qui Lupercal in palatio monte instituit, sacra dijs alijs albano ritu, Græco Herculi, ut ab Euandro instituta erant, sicut Liuius docet fecit, tamen Numa Pompilius artifex religionis industrius fuisse uidetur, quem Liuius dicit ne luxuriarentur ocio animi, omnium primum rem ad multitudinem imperitam, & illis seculis rudem, efficacissimam, deorum metum incutiendum ratum esse: simulasseq́ se cum ægeria colloqui & monitum quæ acceptissima dijs essent sacra instituere, sacerdotes suos cuiq́ deorum cultui præfecisse. Vnde Cicero pro domo sua ad pontifices. Equidem sic accepi pontifices in religionibus suscipiendis caput esse, interpretari quæ uoluntas sit deorum immortalium. & in eadem oratione: Cum multa diuinitus pontifices à maioribus nostris inuēta atq́ instituta sunt, tum nihil præclarius quàm quod uos, & religionibus deorum immortaliū & summæ rei p. præesse uoluerunt, ut amplissimi & clarissimi ciues rei pub. bene gerendo, pontifices, religiones sapienter interpretando rem p. conseruarent. Quanti etiam deos fecerint Romani Cicero in uetustissimis pontificij iuris legibus ostendit, quarum capita nonnullarū hic ponemus. Ad diuos adeunto. caste pietatē adhibento, opes amouento. qui secus faxit deus ipse uindex erit. Separatim nemo habessit deos: néue nouos, sed ne aduenas nisi publice aduectos priuatim colunto. cōstituta à patribus delubra habēto. Lucos in agris habento, & larū sedes. diuos, & eos qui cœlestes semper habiti colūto. & illos quos in cœlū merita uocauerūt. Herculē Liberum. Aesculapiū. Castorem. Pollucem. Quirinū. Ast illa propter quę datur homini ascensus in cœlum, mentē, uirtutem, pietatē, fidem, earumq́ laudū delubra sunto, nec ullo uitiorum

Herculis institutum

Argei

Diuisio totius operis

Lupercal

Numa Pompilius religionis artifex

Pontificum dignitas

ustiorum sacra solennia obeunto. Quod autem ex hominū genere consecratos sicut Herculem & cæteros coli lex iubet, indicat quidem omniū animos immortales esse, sed fortiū bonorumq; diuinos. Bene uero quod mens, pietas, uirtus fides consecrant̄ manu, quarum omniū Romæ dedicata publice templa sunt, ut illa qui habent (habent autē omnes boni) deos ipsos in animis suis collocatos putent. & idem Cicero in Verrem actione septima. Tuq; Ceres, & Libera quarum sacra sicut opiniones hominū ac religiones ferunt longe maximis atq; occultissimis cerimonijs continentur, à quibus initia uitæ, atq; uictus, legum morum mansuetudinis, humanitatis exempla hominibus & ciuitatibus data, ac dispersa esse dicuntur. Præterea ipse Cicero pro murena. Cum omnis deorum immortaliū potestas aut translata sit ad nos, aut certe comunicata nobiscum. Satis itaq; hoc initio primæ diuisionis nostrę partis fundamēta iecimus: qui per Ciceronē & iuris pontificij documenta deorū uenerationis, & locorū in quibus adorarentur principiū causamq; ostendimus. Sed plura ad eam rem à M. Varrone afferemus. Is uir sanctorū religionis nostræ doctissimorū Hieronymi et Augustini iudicio doctissimus, est autor deos ex Samothrace in Phrygiā aduectos Aeneā ex Phrygia in Italiā detulisse: dictosq; q per eos spiremus: & corpus mentem ac rationē habeamus: quos fuisse uult Apollinem: & Neptunū. unde Virgilius cum socijs natoq;: penatibus & magnis dijs: & Iā pater Aeneas sacra & sacra altera patrē Afferet: iliacos excipe uesta deos. Plutarchus in uita Numæ pompilij. Ea quę de deorum sacris Numa pompilius statuit q similia sunt prorsus Pythagoræ documētis. Nam primū principiū ille neq; sensui neq; perturbationi subiectū: sed mentem inuisibilē: & increatam esse censuit. Hic aūt Romanos prohibuit existimare imaginem dei, aut hominis speciem, aut animalis habere formā: neq; fuit apud eos picta neq; ficta dei prius species. Sed in prioribus. clxx. annis tēpla quidē ædificabāt: sacraq; tuguria erigebāt: simulacrū uero nullum corporeū faciebant. perinde atq; nephas esset deterioribus meliora assimulare, neq; aliter atq; intelligentia percipi deus possit. sacra quoq; à Numa instituta ritū, sanctimoniamq; Pythagoræ uehementer attingūt. Erant em̄ sine sanguine, eorumq; plurima ex farina & libo rebusq; uilissimis cōposita. Affirmat etiam Varro deos ab antiquis Romanis plus annos. clxx. sine simulacris fuisse cultos, eorumq;. xx. selectos, cæteros appellauit plæbeios, suntq; selecti, xij. mares, octo fœminæ. Ianus, Iupiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apollo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Iuno, Luna, Diana, Minerua, Venus, Vesta. Et præter hos utriusq; sexus deos, alia fuit deorū dearumq; tanq; matrimonialis coniunctio, q cōprecationem appellauerunt: ut qui scilicet rem diuinā uni fecisset, alteri quoq; supplicasse uideret: & latiā Saturnus, salaciā Neptunus, horam Quirinus, mariam Vulcanus, miricen Quiritius, neriene Mars, cōprecationem suam habuit. Attulit tamen aliā deorum diuisionē Varro à Labeone sumptā, qui asseruit deorū partem esse bonam, partem malā, qui cultus diuersitate internoscātur, cum mali cædibus hominū & tristibus supplicationibus, boni obsequijs lætis atq; iucundis qualia sunt lectisternia, atq; ludi, & cōuiuia placarentur. Et cum deos ut diximus selectos à Iano cōmendare incepisset: quē tum bifrontē, tum quadrifrontem tanq; geminū faciebant: de alijs minoribus tractauit, quorū seriem à cōceptione ad decrepiti hominis sepulturā perduxit, in hunc maxime modum nostris hominibus perridiculū. Quum mas & fœmina cōiunguntur adhibetur deus iugatinus, cum domū est ducenda quæ nupsit officiū id exhibet Domiducus. Vt aūt in domo sit deus Domitius, ut maneat cum uiro dea Māturna præstat. perductaq; in mariti domum uirgo super priapū, nimirum masculinū immanissimū & turpissimū fascinum more honestissimo matronarū sedere iubetur: nec prius mariti cubiculum ingredi permittitur, q aula & cæterę domus partes cubiculo cōtinentes nucibus spargantur, quibus à multitudine conculcatis cōpressæ uirginis eiulatus inter strepitū nequeat exaudiri. dumq; fuerint peragēda secreta, ut sine difficultate uirginitas auferatur dea Virginensis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, deaq; Pertunda, & Venus Priapo & ipsi deo præstant obsequiū, Subsequiturq; illico dea Mena Iouis priuigna, cruori menstruo præsidens: & liber accurrit pater, quem sic uocatū esse uolunt, q mares in coeundo per eius beneficium emissis seminibus liberentur. nec tardius præstat officiū dea libera & Venus dicta, illud idem mulieribus q̄d liber uiris præstans auxiliū. Vnde credit à Labeone doctus Varro duobus ijs mari & fœminæ numinibus, honores in tēplis marmore aut ære, Libero uirilis

Dij ex Samothracia in phrygiam ex phrygia in Italiā delati

Virgilius

Opinio numæ de deo

Sacra instituta à numa

Dij selecti, & plebei

Cōprecatio.

Boni dij

Mali dij

Ianus bifrons quadrifrons

Deus iugatinus

Domiducus

Domitius

Manturna

Virgo super priapū sedet

Nuces spar guntur

Dea uirginensis. Subigus

Prema

Pertunda

Venus Mena

Liber pater

Libera dea

Vitumnus *Sentinus* *Siluanus* *Intercido* *Pilumnus* *Deuerrinus* *Lucina* *Dea peruersa & prosa.* *Vagitinus* *Diespiter* *Leuana* *Rumina* *Potina* *Edulica* *Cunina* *Mercurius* *Minerua* *Tritonia* *Pauentia* *Venilia* *Volupia* *Ageronia* *Stimula* *Strenua* *Fessona* *Pellona* *Numeria* *Cancria* *Murcea* *Bellona* *Victoria* *Honorinus* *Pecunia* *Aesculanus* *Argentinus* *Fortuna barbata.* *Themis* *Nenia* *Saturnus ex se nata deuorat.* *Seia, Segetia* *Tutellina* *Proserpina* *Nodatus* *Volutina* *Patelena* *Ostilina* *Flora* *Lacturcus* *Matuta* *Runcina*

ro uirilis corporis pudendã partem, fœminini liberæ, excisos adornatosq́ fuisse. Malum uero fuit obscurissimos à Romanis deos esse habitos Vitumnũ & Sentinũ, quorum alter uitam in Embrione, alter sensum puerperio largiebatur. Vt aũt nulla pars hominum præsidio numinũ careret, dei per singulos aderant actus, tanquã opifices in uico argentario, ubi unum uasculũ ut perfectum exeat, per multos artifices transit. Mulieri eñ fœtæ partu tres dei custodes adhibebantur ne Siluanus deus illam uexaturus ingrederetur. Intercido Pilumnus & Deuerrinus: eorumq́ significandorũ causa, tres homines noctu domus limina circuibant: Primus intercidoni subministraturus securi limen cædebat. Pilo secundus pro pilumno feriebat, & scopis tertius deuerrebat. tandẽ Lucina quã parturiens inuocauerat: Ops quoq́ dicta opem afferebat. Et ne agrippæ essent qui nascerentur, quos sic dictos fuisse constat quia peruerso ordine pedibus primum uentre egrederentur, deæ peruersa & prosa aduocabant: post quas Vagitinus deus os puerperij aperiens succedebat: & partum ad lucem Diespiter perducebat: præstoq́ aderat leuana quæ partum de terra leuabat expositum. sed & rumina ueniebat mãmis præfecta mulierum quas prisci rumas appellauere, ut lac copiosissime preberetur, quousq́ adueniente tempore Potina dea potionem: Edulica escam prebere possent. Nec paruum erat Cuninæ deæ opus: quæ & si cunas ipsa non agitabat ut leuiter mouerent curabat. Maiora deinceps dicenda sunt numinũ collata hominibus beneficia. Mercurius inde quasi medio inter homines currens Hermes Græce ab herminia id est sermone appellatus loqui præstabat: quem effigiabant alas in capite & pedibus habentem: quod sermo hominũ per aera uolitet. Et Minerua quã dixerunt tẽporibus Ogygi regis ad lacũ tritonis uirginali primũ apparuisse habitu: unde tritonia sit dicta, artes quarum fuit inuentrix puerum edocebat. Pauoribus hominũ ut arcerentur pauentia: spei eorum quæ fortassis euenirent uenilia: uoluptatibus quibus fruerentur uolupia: actibus quibus se immiscerent ageronia, stimulis quibus agerentur stimula, strenue gestis quæ cõtingerent strenua, deæ præerant. Fessis dea fessona, ut quiescerent. Hostibusq́ pellendis dea Pellona præbebat auxilium. Numeria quoq́ dea quibusdam bene numerare: Cancria bene canere: Mars & bellona ut bene belligerarent, Victoria ut uincerent: Honorinus deus ut honorarentur, Pecunia ut pecuniosi essent, Esculanus & filius eius Argentinus dei ut haberent æneam argenteamq́ pecuniam præstabant. & ut suum quoq́ deum improbi segnesq́ haberent dea erat Murcea: quæ præter modum nõ moueret, ac faceret hominem ut inquit Pompeius murcidũ, ac nimis desidiosum & inactuosum. Paruę etiam existimatiõis neq́ inter malos aut bonos deos posita fuit fortuna barbata, quæ cultoribus suis malas speciosius uestiens, se spernentes male barbatos glabrosq́ reddebat. Cum contra maiori deæ fortunæ quam omnipotentẽ appellauerunt, & deabus fatis multo maiorem quam oportuerit uim potentiamq́ sicut supra ostendimus tribuerint. Themin uero parum coluerint quã Festus deam fuisse dicit, quæ præciperet hominibus id petere quod fas esset, eamq́ id esse existimabant quod & fas est. Et ne plures quàm expediat perquiramus deos uitæ hominũ fortunisq́ adhibitos, Neniam gentiles uoluerunt deam mortuos homines in funere comitari, unde & modulationes inter eiulandum plangendũq́ adhibitas nenias uocauere. Sed & suam sata segetesq́ & cætera hominibus usui futura deorum habuerunt turbam. Saturnumq́ deum in primis maximũ Iouis genitorem prædicant nata ex sese deuorare, quod semina unde nascantur reuertant. Vnde propter agriculturã falcem manu tenet effigiatus, & ne solus tanto munere fatigetur: deam seiam ferunt satis frumentis quàm diu sub terra sunt: cum uero super terrã hærbescentes segetem faciũt deam Segetiam, frumentisq́ collectis atq́ reconditis ut tuto seruentur deam Tutellinam esse præpositam: proserpinam pariter frumentis germinãtibus, deum Nodatum geniculis nodisq́ culmorum inuolutis, folliculorũ deam Volutinam, & cum folliculi patescunt ut spica exeat deam patelenam. Cumq́ segetes nouis æquẽtur aristis deam ostilinam, & deam floram frumentis florẽtibus, lactescentibusq́ deum lacturcũ, matutam maturescentibus, & cũ runcantur id est à terra auferunt deam runcinam prǽfecerũt. Et ne inculta agrorum uiderent à dijs spreta: Diana syluarũ: rurum dea Rusina: iugorũ montiũ deus Iugatinus, collium dea Collatia, uallium dea Vallona curam habuit. Nec deus spinensis ut spinas ex agris eradicaret, nec dea rubigo ut non accederet spernebatur. Quin potius deæ Fructestæ; ut fructus uberrimos daret supplicabatur. Quia uero Romanis à principio urbis conditæ

ditæ & multo tempore postea parcissimus fuit uini usus, parua ac omnino minima deorũ turba uineis uinisq́ præfecta est, quandoquidem solus Bacchus tanti muneris curam habuit: qui multinomius Liber pater appellatus: cum bellasset in India & multas secum habuisset fœminas: quæ bacchæ dicebant non tamen uirtute nobiles: postea Bacchus: quandoq́ Priapus, quandoq́ Bromius, quandoq́ Brotinus fuit dictus. Et quia custodiæ huiusmodi solus erat præfectus: omni spreta uinearum cura: unicæ uindemiæ cum iam uuæ maturescerent intendebat: tantaq́ id actum est turpitudine ut modum pigeat pudeatq́ referre: quē omnino fuimus suppressuri: nisi quia nostris conducere Christianis arbitramur talia scire: quo nostræ religionis grauitatem & sanctam mũdiciem lætioribus animis amplectantur: eruntq́ uerba per beatum Aurelium Augustinum à Marco Varrone Labeo, neq́ paululũ immutata. Quum fierent libero patri sacra in Italię compitis pudenda uirilia cum honore plaustellis imposita, primo rure transferuntur in compita, post in urbem. In oppido autem Lanuino, quod nũc ciuitas Indiuinia uocatũ, uiro summo Prospero subest cardinali columnensi, uni libero totus mensis tribuebatur: cuius diebus omnes uerbis flagitiosissimis utebantur, donec illud membrum per forum transuectum esset, atq́ in loco suo quiesceret. Cui membro inhonesto matremfamilias honestissimam imponere publico in loco coronam necesse erat. Sic ab agris fascinatio repellebatur, & matrona facere cogebatur in publico, quod nec meretrici si matronæ spectarent permitti debuit in theatro. Ne domos etiam suas romani spernere uiderentur tres illis deos dederunt hostiarios, Forculum foribus, Cardinem cardini, Limentinũ limini. Et ne maris cura esset abiecta, præter Neptunum Iouis fratrem uniuerso prefectum mari, prælerq́ Anphytritem quam deam Placidus grammaticus fuisse uult deam maris Neptuni matronam, Veniliam dixerũt deam undæ maris quando uenit ad littus, Salatiamq́ item deam eidem quando redit in salum esse præpositam. Romani tamen duce Romulo in asylo agentes, eos primũ colendos acceperunt ex supradictis dijs, quos troia auectos Albani primum, postea Laurentes per trecentos annos coluerant: qui uidentur illi fuisse, quos supra selectos diximus appellari. & tyberinũ paulopost Romulus, deinde Faunũ & Picum, Pauorē & Febrē ipsumq́ Romulũ Titus Tacius rex, & alias sensim turbas supradictas, demumq́ suos cæsares Romani in deorum numerum retulerunt. Quin etiam Albani patres primum, post Romani urbis conditores fabulas pro miraculis acceperunt, quæ ante bellum troianum Græcis Troianisq́ fuerunt communes: Minotaurum bestiam fuisse inclusam labyrintho, quem cum intrassent homines, inextricabili errore exire non poterant. Centauros equorum hominumq́ natura cõiunctos. Cerberum tricipitem inferni canem, Phrixum & Hellen eius sororem ariete uectos, mare tranasse, Gorgonem serpentibus crinitam se aspicientes in lapidem cõuertisse. Bellerophontem equo pegaso pennis uolante uectum fuisse, Amphionem citharæ suauitate lapides attraxisse. Dædalum & Icarum filium coaptatis sibi pennis Creta in Italiam aduolasse, Oedipum in sphinga monstrum quadrupes indissolubilia hóminibus cum uitæ periculo proposuisse. Antæum qui terræ contactu fortior resurgeret ab Hercule fuisse prostratum. Sed iam satis multa de ineptis deorum fabularumq́ adinuentionibus: ad sacra ceremoniasq́ ueniamus, plurima simul edocturi minutiora, quæ in gentilium religione non minima habebantur. Vlpianus de uerborũ significatione dicit, sacrum locum esse locum consecratum. Sacrarium in quo sacra reponuntur. & idem infra: sancta proprie dici quæ nec sacra nec prophana sunt, sed sanctione quadam sunt confirmata: ut sanctæ leges. Martianus uero sanctum esse uult quod ab iniuria hominum est defensum: diciq́ à sagminibus herbis quas legati populi Romani ferre solebant, ne quis eos uiolaret. Cicero in legibus, sacrum sacróue commendatum qui depresserit raseritq́ patricida esto. idemq́ de aruspicum responsis. nego unq́ post sacra cõstituta quorum eadem est antiquitas quæ ipsius urbis. Festus Pompeius. Curiona sacra quæ in curijs fiebãt. & infra: fornacalia sacra erant, cum far in fornaculis torrebant, quod ad fornacem quæ in pistrinis erat sacrificiũ fieri solebat. Plutarchus in Pauli Aemilij uita. Sacra faciente æmilio, fulmen aram percussit, sacraq́ combussit. Macrobius in saturnalibus: Herculis sacris non licet mulieribus interesse, quia Herculi per Italiam transeunti mulier uinum petenti, se aquam dixit non posse præbere. Et Macrobius in saturnalibus dixit: sacra celebritas est cum sacrificia dijs offeruntur: uel cum dies diuinis epulationibus celebrantur, uel cum lu-

Bacchi cognomina

Matrona honestißima in publico priapum coronat.

Forculus

cardo

Limentinus.

Amphytrite

Venilia

Salatia

Tyberinus

Faunus.

Picus

Pauor

Febris

Romulus

Sacer locus

Sacrarium

Sancta

Sanctum

Sagmina.

Curiona sacra.

Fornacalia sacra

Mulieribus nõ licebat sacris Herculis intereße

di in honorem aguntur deorũ, uel cum feriæ obseruantur. & infra idem: sacrum est quicquid deorũ habetur. Virgilius. Sacra dioneæ matri diuisq; ferebam. sacra Ioui stygio quæ rite incepta paraui: tibi enim tibi maxima Iuno mactat sacra ferens. Et sanctum uult Trebatius idem quod religiosum: interdum neutrum id est incorruptum. Virgilius sancta ad uos anima atq; istius inscia culpæ descendam. hinc sanctæ leges, & sanctum uirum integrum moribus. Nominaq; sacrorum locorum sub congrua proprietate proferre pontificalis obseruatio est. Helius Spartianus Adrianum commendat imperatorem, q̃ sacra romana diligentissime curauit, peregrina contempsit. post eamq; cognitionem sacrorum de ceremonijs est dicendum, quas supra diximus Trebatium uoluisse idem esse q̃ sacra. Sed Liuius libro quinto dicit: Lucium Albinũ de plebe unũ uirgines, sacerdotes, sacraq;, plaustro Cere inuexisse, unde ceremonijs enatum sit nomẽ. & in septimo, ceretibus q̃ tarquiniensibus in populatione agri Romani consenserant, ob memoriam seruatorum sacrorũ pax & indutiæ in centum annos datæ. Festus Pompeius. ceremoniarũ causam, alij ab oppido Cere dictam existimant, alij à caritate putant. Adorationis & immolationis originẽ Plinius in naturali historia sic ponit. Numa instituit deos fruge colere, & mola salsa supplicare, atq;, ut autor est Cecinna, far torrere, quoniam tostum cibo salubrius. Is fornacalia instituit farris torrendi ferias, & æque religiosas terminis agrorum. Nonius autẽ Marcellus, ador frumenti genus quod epulis, & immolationibus sacris putatur piũ, unde adorare propiciare religiones. Festus Pompeius, Ador farris genus edor quod appellabatur, & fiebat tostũ: unde in sacrificio mola salsa efficitur: unde adorare. Festus item, Immolare est mola, id est farre molito & sale hostiam perspersam sacrare: & idem infra. Mola uocatur far tostum, sale aspersum, quod eo molito hostiæ asperguntur. Macrobius saturnaliũ. Cum hostia cæditur fari non est fas, intercisa & porrecta licet: rursus cum adoletur non licet. plurima item nunc minutiora religionis gentilium uocabula unico doceamus contextu: uidelicet, sacrificium, consecratio, ornamentorũ, uasorum[illegible] uocabula: dehinc superstitio, sacrilegium, dedicatio, piaculum, iusiurandum, eleemosina, abstinentia, uirginitas, ieiunium, gestus inter faciendum rem diuinam, & demũ hostiæ, quid sibi uoluerint. Nonius Marcellus inter sacrificare & litare hoc dicit interesse. Sacrificare est ueniam dari petere. Litare est propiciare. Et Macrobius litare significat sacrificio facto placauisse deos. Litare est sacrificium rite facere. Cicero in legibus. Nocturna mulierũ sacrificia nõ sunto, præter illa quæ pro populo rite fient. Et Varro de lingua latina. Romano ritu sacrificium mulieres quum facient capite sunto copertæ. Festus Pompeius: arcanum sacrificij genus quod in arce fit ab auguribus, adeo remotum à noticia uulgari, ut ne literis quidem mandaretur, sed per memoriam successorũ relinquebatur: & infra. Iuuenilia fingebantur Dianæ simulacra, quia ea ætas fortis est ad tolerandã uiam. Diana enim putabatur dea uiarũ. Item stata dicuntur sacrificia quæ certis diebus fiebant: Item sacrificiũ quod fiebat in monte Palatino palatuar dicebatur. Liuius in. xxx. Philippi regis legati in senatum introducti sunt, gratulantes de uictoria: his petentibus ut sacrificare in capitolio, donaq; ex auro liceret ponere in æde Iouis optimi maximi, permissum ab senatu: centum pondo coronã auream posuerunt. Iam cõsecratio qua fieret ratione Cicero pro domo sua ad pontifices sic docet. Video esse legem ueterem tribunitiam, quæ uetat iniussu plæbis ædes, terrã, aram consecrare. Ornamentorum religionis uasorumq; modus fuit priscis castissimus. Sed ornamenta unde habuerunt originem, Liuius in Numæ gestis rebus sic docet. Flaminem Ioui assiduum sacerdotem creauit, insigniq; eum ueste & curruli regia sella adornauit. Salios inde xij. Marti Gradiuo legit, tunicæq; pictæ insigne decreuit, & super tunicam æneum pectori tegmen: quali sacerdotes christiani, sed aureo & argenteo & iaspidibus ornato, pectorali appellato utuntur. Et Festus: Albogalerus à galea nominatus. Est enim pileus capitis quo diales flamines: id est Iouis sacerdotes utebantur, & flaminio uestimento Flaminia utebatur, Dialis uxor & Iouis sacerdos. tutulũ flaminiæ eodẽ erat colore. Item mortuæ pecudis corio calceos fieri flaminibus nephas habebatur, quoniam sua morte extincta omnia funesta existimabantur. Item tutulum dicebãt flaminiarum capitis ornamentum, uitta purpurea innexa crinibus, & in altitudine extractum. Item Flaminias sacerdotissas, Diali addictas, scalas ultra tres gradus ascendere non licet. non comit caput, neq; capillum depectit. flamen solus habet galerum, q̃ maximus est. Cicero in legibus: in delubris

Ceremoniæ · Adorationis & immolationis origo. · Ador · Adorare · Immolare · Mola · Sacrificare · Litare · Mulieres capite cooperto sacrificant. · Arcanum sacrificium · Stata · Palatuar · Consecrare · Flamen · Salij · Albogalerus · Flaminia · Tutulum

delubris omnibus textile nec operosius ꝗ mulieris opus menstruum, color autem albus *Color albus*
præcipue decorus deo est, cum in cæteris, tum maxime in textili. Tincta uero absint, nisi à *decorus deo*
bellicis insignibus. Plinius in naturali historia: antiquior fuit plastice ꝗ fundendi æris ars.
ex ea enim dij fiebant: & domus ciuium ornabantur, & dij fictiles erant. hæ enim tunc de-
orum effigies erant laudatissimæ, nec pœnitet nos illorum qui tales eos coluere. in sacris
quidem tum non mirrhinis, ut hodie cristallinisue, sed fictilibus libabant. Seneca epistola
xxxi. ex Virgilio. Exurge modo & te quoq; dignum finge deo: finges autē non auro nec
argento: non potest in hac materia imago dei exprimi: quin cogita illos cum propicij fu-
issent fictiles fuisse. Persius satyricus: Dicite pontifices in templo quid facit aurum: Nem-
pe hoc quod Veneri donatæ à uirgine puppæ. Cicero in legibus: Aurum & argentum in
urbibus, & priuatum in fanis inuidiosa res est: tum ebur corpore contractum. Iam æs atq;
ferrum duelli instrumenta non fani. Festus Pompeius de hac modestia religionis taliter
scribit, ut nostræ ætatis sacerdotibus ingentem inurat notam, qui ne dum equo uehuntur:
sed equitum turmas cum pari famulatu alunt: inquit enim. Sacerdotis proprium est, ut *Sacerdotes*
nec equo uehatur, nec plus ꝗ tribus noctibus ab urbe absit, nec pileum deponat: ex quo *equo non ue-*
flamen dictus. & idem dicit pura sacerdotes uestimenta ad sacrificia habuisse: id est non *hebantur.*
obsita, non fulgurita, non funesta, non maculam habentia. Fuit etiam unum sacrificanti- *Sacrificanti-*
bus uestimenti genus, quo sacerdotes cuiusq; ritus, & templi, & dei pariter utebātur. qua- *bus unū uesti*
le est camisium lineum album, quo christiani utuntur sacerdotes. & cum esset latū adeoq; *menti genus.*
oblongum, ut discinctum per solum traheretur, postea cinctum pendentem supra cingu-
lum faciebat undiq; sinum, qui ritus fuisse perhibetur Gabinus. Liuius in quinto, C. Fa-
bius ritu Gabino succinctus à capitolio obsesso in quirinalem collem sacra ferens iuit & *Ritus Gabi-*
rediit. & Virgilius. Ritu succincta Gabino. & Cicero de aruspicum responsis: Strophium *nus*
quod græce ophium dicitur, pro insigni positum fuisse dicit: quod ponebatur in capitibus *Strophium*
sacerdotum: & alij coronam fuisse dixerunt: quod ornamentum nostri Ioanni baptistæ in
hymno attribuunt uespertino: Strophium bidentes. Sed iam instrumenta & uasa religio-
nis è Festo incipiamus ostendere: Præfericulum uas æneum sine ansa patens ad summum *Præfericulū*
uelut peluis, quo ad sacrificia utebantur. Patenæ, uascula paruula sacrificijs faciendis ap- *Patenæ*
ta: Infulæ sunt fulcimenta lanea, quibus sacerdotes & hostia templaq; uelantur. Inarculū *Infulæ*
uirga erat ex malo punico inaurata, quam regina sacrificans in capite gestabat, Acerra ar- *Inarculum*
cula thuraria in sacrificijs. Achamum poculi fictilis genus, quo in sacrificijs utebantur. No *Acerra*
nius Marcellus: Anclabris mensa ministerijs apta diuinis: uasa quoq; ea quibus sacerdo- *Achamum*
tes utuntur anclabra appellabantur. Festus: Secespita cultrum ferreum, oblongum, ma- *Anclabris*
nubrio eburneo, rotundo solido, uincto ad capulum argento & auro, fixum clauis æneis *Mensa*
ære cyprio, quo flamines flaminiæ uirgines pontificesq; ad sacra utebantur: dictum autē *Anclabra*
est secespita à secando. Cicero in Verrem actione tertia. Credo tum quum sicilia florebat *Secespita*
opibus & copijs magna artificia fuisse in ea insula. Nam domus erat ante istum prætorē
nulla paulo locupletior, qua in domo hæc non essent, etiam si præterea nihil esset argenti.
Patella grandis cum sigillis simulachri deorum: Patera qua mulieres ad res diuinas uteren- *Patella gran-*
tur. Thuribulum: hæc autem omnia antiquo opere & summo artificio facta. Festus Pom- *dis*
peius. Simpulum uas paruulum non dissimile cyatho, quo uinum in sacrificijs libabatur, *Patera*
unde mulieres rebus diuinis deditæ simpulatrices dictæ. Struppi uocantur in puluinari- *Thuribulum*
bus fasciculi de uerbenis facti, qui pro deorum capitibus ponebantur. Suffibulum uesti- *Simpulum*
mentum album, prætextum, quadrangulum, oblongum, quod in capite uestales uirgines *Simpula-*
sacrificantes habebant, idq; fibula comprehendebatur. Damnarunt & ipsi etiā Romani *trices*
gentiles sacrilegia, per se ipsa à uerbo nota, & superstitiones. cuius uerbi uim originem ha *Strupi*
buisse uult Aulus Gellius ab ijs, qui filios superstites esse nimis importune à dijs efflagita- *Suffibulum*
rent, cum tamen omnis importuna ineptaq; religio possit superstitio appellari. Liuius in *Superstitio*
quarto. in ea rerum afflictione multiplex religio, & plæraq; externa inuasit: nouos ritus sa
crificandi, uaticinando inferentibus in domos quibus quæstui fierent capti religione ani-
mi: donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernentes in omnibus uicis
sacellisq; peregrina atq; insolita piacula pacis deum exposcendæ. Datum tamen negociū *Piaculum*
ædilibus ut animaduerterent, ut ne qui nisi Romani dij, neu quo alio more ꝗ patrio cole-
rentur. Idem Liuius xxix. Pyrrhus locros classe præteruectus thesauros Proserpinæ inta-

ctos ad eam diem spoliauit. classis postera die fœdissima tempestate lacerata, omnesq́ naues quæ sacram pecuniam habuerant, in littora nostra eiectæ sunt: pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri iussit: nec tamen ei postea aliquid prospere euenit, pulsusq́ Italia ignobili atq́ inhonesta morte Argos ingressus occubuit. Dedicatio quid fuerit Cicero pro domo sua ad pontifices sic ostendit: postem teneri in dedicatione templi oportere uideor audisse: ubi enim postis est, ibi aditus est. Liuius ix. C. Flauius scriba Libertino patre genitus ædilis ædem Concordiæ in area Vulcani summa nobiliũ inuidia dicauit. C. q́ Barbatus pont. coactus consensu populi uerba præiuit. Itaq́ ex auctoritate senatus lata lex: ne quis templum arámue iniussu S. aut tri. pl. partis maioris dedicaret. C. Iunius Bubulcus dictator ædem Salutis quam consul uouerat, censor locauerat, dictator dedicauit: Idẽ xxiij. duũuiri creati sunt: Fabius Maximus, T. Octacilius Crassus ædibus dedicandis, Menti Attilius, Fabius Veneri erycinæ: utraq́ in capitolio est. & infra. Gn. Domitius prætor urbanus dedicauit ædem fortunæ primogeniæ in colle quirinali: & in insula Iouis ædem dedicauit G. Seruilius duumuir. Valeriusq́ sic habet. Oratius Puluillus cum in capitolio Ioui opt. max. ædem dedicaret: interq́ nuncupationem solennium uerborum postem tenens mortuum esse filium audisset, neq́ manum à poste remouit. Iurisiurandi & sacramẽti religio apud Romanos magni fuit momẽti. Et quidẽ iurisiurandi religio duplex fuit: una cũ quis requisitus aliquid dijs in testes uocatis spopõdisset aut firmasset, ceu Marcus Attilius Regulus sese Carthaginem nisi captiuorum permutatio fieret rediturum iureiurando spopondit. formaq́ huius iurisiurandi erat talis. Lapidẽ silicem tenebant iuraturi per Iouem hæc uerba dicentes: si sciens fallo: tum me diespiter salua urbe arceq́, bonis eijciat: ut ego hunc lapidem. De quo Cicero legum primo: Periurij pœna diuina exitium, humana dedecus. & infra: pœna uiolati iurisiurandi esto. Altera iurisiurandi religio erat cum uerbo inter loquendum per deorum numina sponte quis iurasset: quale erat cum ædepol: me Hercules, & mediusfidius dicebant: duorumq́ primo positorum loco facilis erat expositio: Cum per Apollinis ædem primus: alter per Herculẽ se mentientem periurio obligasset. Tertij expositio altiorem habet indaginem. Sanctus Fidius & Semipater dij fuerunt Sabinorum, quos domo demigrantes in collem quirinalẽ cum cætera suppellectile detulerunt, idq́ numen uerbis trinum, re unicum esse dixerunt: unde licet tribus ipsis templum esset in quirinali colle dicatum, unius tamen sancti uocabulo appellabatur: obtinuitq́ eiusmodi nominis opinio, sanctitatis magnam uim habere iusiurandũ, quo in trino & unico numine medium esse quis fidium affirmaret. Sacramentum autem esse dixerunt, quo milites scribendi à sacerdotibus adigebantur, nec prius militare, aut postq́ eo absoluti essent in hostem pugnare poterãt: unde est illud Catonis: qui filium militia per sacramenti relaxationem dimissum, cum hoste manum conserere uetuit. Sacramenti ætimologiam originemq́ sic refert Varro de lingua latina. Sacramentũ à sacro, qui petebat & qui inficiabatur uterq́ quingenta æris ad pontificem deponebat: de alijs item rebus alio certo numero, qui iudicio uicerat suum sacramentum à sacro auferebat, uicti ad ærarium redibant. posuimus mixta inter se superius quæ de iureiurando & sacramento dicenda erant: ut ratio constet qua ducti opinamur: sacramentum fuisse in quibus rebus alia q́ dei inuocationis, quæ per iusiurandum fit obligatio rerum erat: sicut ex Varrone supra ostendimus. & hinc orta est sacramenti militaris adactio: in qua præter inuocatos iureiurando deos in fidei suæ testes, alia item erat occulta obligatio stipendiorum & patriæ rerumq́ amissionis, quam fidem fallens incurrebat. Vnde in uita beati Martini turonensis est, sacramẽtis militaribus implicitus: qui autem iureiurando aliquid affirmat, solum deũ, si fefellisset habebat ultorem. & tamen Romani aliquando ut sua dignitas seruaretur pœnam ipsi & incommoda periurio adiunxerunt. Liuius xxij. post prælium cannense, cum egressi castris essent, unus ex his minime Romani ingenij homo, uelut aliquid oblitus, iurisiurandi soluendi causa cum in castra redisset ante noctem comites assequitur, qui postea reductus senatu iubente. Item Liuius xxxi. C. Valerius Flaccus quem præfectum creauerant: quia flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat. magistratus autem plus quinq́ dies nisi qui iurasset in leges non licebat gerere. datus est qui iuraret pro fratre L. Valerius prætor, plebsq́ sciuit, ut perinde esset ac si ipse iurasset: Contra Numantinos rebelles missus Q. Pompeius est superatus, & pacem cũ illis factam iureiurando sanxerat: quam

Dedicatio

Mos iurisiurandi

Dij Sabinorũ

Mediusfidius

Sacramentũ

Flamẽ Dialis iurare in leg. nõ poterat

Magistratus in leges iurat

quam Senatus cum accepisset, ad iusiurandum resoluendum idem remissus est. Missus item C. Mancinus iterum peiorem pacem fecit, quam S. P. Q. R. quum non approbaret: Mancinus est numantinis deditus. qui nudus ante portam ad iusiurandi obseruationem expositus deridebatur, nec ab hostibus nec ab suis recipiebatur. Suetonius de Vespasiano. Equiti Romano iurisiurandi gratiam fecit, ut uxorem in stupro graui compertam dimitteret, quoniam se nunquam repudiaturũ iurauerat. Cicero pro Roscio comœdo. At quid interest inter periurum & mendacem: qui mentiri solet peierare consueuit. Vnico apud gentiles in loco eleemosina uerbum inuenimus quod apud christianos frequentissimum habetur. Helius enim Spartianus de Antonio Caracalla scribit. Non tenax in largitionem non lentus in eleemosinam. & pariter unico in loco est exorcizatio. Vlpianus de extraordinarijs cognitionibus. Medicus fortasse si ut uulgari uerbo in posterum utar se exorcizauit. Plinius abstinentiam commendans Romanorum inquit. Non degustasse eos uina, aut nouas fruges, priusquam sacerdotes primitias libassent: quod quidem diximus, quia & hoc eodem primitiarum uocabulo nostros sacerdotes uti uidemus. & omnibus sacris Cereris libationem uini esse prohibitam Macrobius scribit. Ieiunij & uirginitatis ac castimoniæ ob religionem priscis usus fuit: Liuius in Primo. Amulius Rheam Siluiã neptem uestalem legit, ut spem partus adimeret. Hieronymus ad Siluiam: flamen unius uxoris ad sacerdotium admittitur. Flaminia quoque unius mariti uxor eligitur. Ad tauri ægyptij sacra semel maritus assumitur: ut omittam uirgines Vestæ, & Apollinis, Iunonisque Argiuæ, & Dianæ, & Mineruæ, quæ perpetua sacerdotij uirginitate marcescunt. Liuius. XXXV. prodigiorum causa libros Sibillinos ex S. C. decemuiri cum adijssent, renunciarunt ieiunium instituendum Cereri esse, & id quinto quoque anno seruandum. Et Ouidius in fastis dicit, Numam Pompilium quando orationem fecit pro frugibus, usu uenereorum, carniumque esu abstinuisse. Helius Spartianus de diuo Iuliano imperatore. Sæpe autem nulla existente religione oleribus leguminibusque contentus sine carnibus cœnauit. Et Hieronymus celeber ecclesiæ doctor cõtra Iouinianũ de ieiunio tractans, quasi non & superstitio gentilium castum matris deum obseruet & Isidis. Sed iam uideamus hostias. quarũ duo genera esse inquit Trebatius: unum quo uoluntas numinum per exta requiritur: alterum in quo sola eius hostiæ anima deo sacratur. Virgilius de Priamo: Mactat lectas de more bidentes, pecorumque reclusis pectoribus inhians spirantia consulit exta: de altero uero quum fecit Entellum uictorem Eryci mactare taurum. Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis persoluo. hostias Placidus grammaticus inquit ab hostimento, id est æquamento, & quandoque uictimas dici quod ictæ ui cadant: uel quia uinctæ ad aram producuntur: cũ Gellius dicat, hostiam pro cæsis hostibus à quolibet sacerdote, Victimam eius qui uicerit manibus debere immolari: & Festus Pompeius maximam hostiam esse dicit ouilli pecoris non ab amplitudine corporis, sed ab animo placidiore. Et infra: solitaurilia, hostiarum trium diuersi generis immolationem significãt, tauri, arietis, uerris, quod omnes solidi integrique sunt corporis. Plinius: obseruatum à sacrificantibus, si hostia quæ ad aras ducitur fuisset uehementius reluctata, ostendissetque se inuitam altaribus admoueri, nõ esse admouendam, quia inuito deo eam offerri putabant: quæ autem stetisset oblata, hanc uolenti numini dari. Virgilius. Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram. Vnde uictimarij postea sunt introducti mansuefaciendis bestijs. Virgilius. Et statuã ante aras aurata fronte iuuencum. Et Plinius item. Vituli ad aram humeris hominum allati non litant, nec claudicantes, nec tractæ bestiæ ad aras. & infra. Suis fœtus sacrificio die quinto aptus, pecoris die octauo, bouis trigesimo: capræ non immolantur Mineruæ, quia oliuas rodunt. deorum honori auratis cornibus hostiæ maiores duntaxat immolantur. Perbelle, ut erant meriti, elusit C. Caligula imperator: quem scribit Suetonius admota altaribus uictima succinctum habitu poparum, elato alte malleo cultrariũ mactasse. Cicero oratione in legem agrariam Rulli prima. Erant hostiæ maiores in foro constitutæ, quæ ab ijs prætoribus de tribunali sicut à nobis consulibus de consilij sententia probatis ad præconem & ad tibicinem immolabant. Nonius Marcellus, furuum bouem, id est nigrum immolabant auerno. Quædam item degustationes quas liba appellabant in hostiæ locum offerebantur. Festus Pompeius: Muger mucosum sal in pila tonsum & in ollã fictilem cõiectum & in furno percoctum: quo de hinc in aquã misso uestales uirgines utebãtur in sacrificio. & infra:

C. Mancinus — *Eleemosina* — *Exorcizo* — *Primitiæ prius à sacerdotibus libantur* — *Sacris Cereris uinũ non libatur* — *Ieiuniũ institutum Cereri* — *Hostiarum duo genera* — *Hostiæ* — *Victimæ* — *Maxima hostia* — *Hostia uehementius reluctata non sacrificatur* — *Victimarij* — *Capræ non immolantur Mineruæ* — *Hostiæ maiores cornibus auratis immolantur* — *Bos furuus* — *Liba* — *Muger*

Punicum *Probum* *Pastillum* *Suffimenta* *Summanalia* *Caput equi* *panibus redimiri solitum* *Carna* *Proteruia* *Flamen uulcanalis* *Hostiæ detestabiles*

Punicum genus libi translatum à pœnis, id etiam appellāt probum, quia erat cæteris suauissimum. Pastillum in sacris genus fuit libi rotundi. & suffimenta uocabant quæ faciebāt ex faba milioq́ molito, mulso asperso: ea dijs eo tempore dabantur quo uuæ calente prælo premebantur. Summanalia liba farinacea, in modū rotæ facta. Festusq́ dicit panibus redimiri caput equi immolati idibus octobris in campo martio, quia sacrificiū fiebat ob frugū euentū. & equus potius q̄ bos immolabatur q bos frugibus pariēdis est aptus. & Macrobius deā Carnā esse dicit, cui mēse Iunio sacrificatur, peciturq́ ab ea ut intestina faciat salua. huic sacrificatur pulte fabacea & lardo, quia his rebus uires corporis roborētur. & infra, In sacrificio quod Proteruia dicitur, siquid superfuerat igne cōburebatur. Vnde iocus ille Catonis in eum qui omnia bona simul cum domus incendio amiserat, proteruiā eum fecisse. & flamen uulcanalis Kalendis Maijs rem diuinā facit Mâiæ Vulcani uxori, & sus prægnans immolatur. Herculi, & Cereri x II. Kalendas Ianuarias faciunt sue pregnante & panibus & mulso. Sed aliæ fuerūt hostiæ detestabiles. Festus enim scribit uer sacrū uouendi mos fuit Italis. magnis enim periculis adducti uouebant quæcunq́ proximo uere nata essent apud se animalia immolaturos. sed cū crudele uideretur pueros & puellas immeritos interficere, perductos in ætatē adultam uelabāt atq́ ita extra fines suos exigebāt: & Plutarchus in problematibus. Mense maio circa plenilunium de ponte sublitio simulachra in tyberim iaciunt. quæ appellant argeos quod antiquis temporibus barbari ea incolentes loca græcos quos ceperant eo pacto interfecerūt. Herculē postea admirati græcum hominē ab huiusmodi cæde abstinuerunt: docti ab eodē ut ueterē superstitionē obmittentes, simulachra in fluuium iacerent. idem in Pauli Aemilij uita aliud refert sacrificiū, multitudine hostiarū cæteris maximū. Vt religiosus sacrorū cultor ubi lunā deductam prospexit, undecim tauros ei mactauit. Inde prima luce Herculi sacra faciēs litauit, adusq́ uiginti hostias. Sacro igitur centū boum, & ludis deo uotis aciem per priores strui iussit: de quo sacrificio hecatombe appellato Iulius Capitolinus in Puppieni uita sic habet: tantū sanè læticiæ in balbino qui plus timuerat ut hecatombem faceret, quod tale sacrificiū est. Centū aræ uno loco ex cespite cōstruuntur, & ad eas centū sues, centū oues mactantur: iam si imperatorum sacrificiū sit, centū leones, centū aquilæ, & cætera huiusmodi animalia centena feriuntur: quod quidē Græci fecisse dicūtur cum pestilentia laborarent, & à multis imperatoribus frequentatum est. Ostendemus etiā aliquos ex multis uarijsq́ moribus quos Romani in facienda re diuina obseruauerunt. Macrobius ex Pauliniano asserit, eum qui sacra facturus sit, se in primis reum fateri. Nam reum dicit primā uocē esse sacrorum: sicut & apud nos confessio peccatorum cæteros diuinæ rei actus præcedere debet. & subinde uoluisse maiores damnari qui promissa uota non soluit. Plinius in historia naturali dicit. In adorando dexteram ad osculum referri consueuisse totumq́ ea corpus circūagi, sicut salutifero crucis signaculo adoraturi se cōmuniūt christiani. Macrobius in saturnalibus. Vitulari in sacris est uoce lætari. Varro: pontifex in sacris quibusdam uitulari solet. Virgilius Lætumq́ choro pæana canētes. & Hyllus de dijs, Vitulam dicit putari deam, quæ læticiæ præest. Vnde uitulatio sacrū læticiæ est post uictoriam. Virgilius. Cum faciam uitula pro frugibus, ipse uenito. & item Macrobius. Terram dicunt opem, cuius ope humanæ uitæ adiumenta quæruntur: huic deæ sedentes uota concipiunt terramq́ de industria tangunt. Festus Pompeius dicit: mos erat Romæ in omnibus sacrificijs precibusq́ populo Romano Quiritibusq́, quod est à curibus quæ ciuitas Sabiniensiū potentissima fuit. Ignis Vestæ si quando interstinctus esset uirgines uerberibus afficiebātur à pontifice: quibus mos erat tabulam fœlicis materiæ tamdiu terebrare, quousq́ exceptum ignem cribro æneo in ædem ferret. & ignem ex domo flaminia efferri non licet nisi diuinæ rei causa. Omen uotum est mentis & uocis. Vnde à sacrificantibus bona habentur omina, id est ut circumstantes & bona mente uelint, & mera oribus proferāt: quale est apud christianos cum sacerdos ab altari ad populum conuersus summissa uoce pro eo dicit orandū. Plinius dicit quandam genibus inesse religionem obseruantia gentium: hæc enim & supplices attingunt, ad hæc manus tendunt, hæc aras adorant. Sed iam nimis diu huiusmodi ineptijs immoramur. Templa itaq́ & cætera quæ illi sacra dixerunt loca præsertim notiora, distributionis nostræ superius factæ partem alteram descripturi, eorum uocabula & ritus primo ostendamus. in ipsorum uero uarietate uocabulorum templum, ædes, delubrum,

Argei *Genus sacrificij maximum* *Hecatombe* *Facturus sacra reū se primo fatebatur* *Vitulari* *Vitula dea* *Vitulatio* *Ops* *De igni uestæ* *Omen* *Genibus religionem inesse*

phanū

phanum,tuesca,ara sunt notiora.de templo sic habet Varro de lingua latina: omne templum debet esse continuo septum, nec plusq; unum introitum habere.& præter id, templa esse dicunt singulis attributa dijs. Delubra uero multarum ædium sub uno tecto sacra sunt loca. Vnde curia hostilia templum est,sanctum non est:& in urbe Roma plæræq; sunt ædes sacræ. templa eadem sancta. phani significatio magis ab opposito q; proprio & attributo uocabulo est nota:prophanum enim inquit Macrobius, est quod extra phanaticam causam sit,quasi porrò à phano,id est religione remotum. Virgilius procul ó procul este prophani. Trebatiusq; ait prophanum quod ex religioso uel sacro in usum hominum est conuersum. Virgilius. Faune precor miserere inquit,tuq; optima ferrum Terra tene, colui uestros si semper honores, Quos contra æneadæ bello fecere prophanos. Aliquotq; loca q; ædificia alicuius dei sunt dicuntur tuesca quod ibi mysteria fiunt, ut tueantur tuesca dicta. Macrobius in saturnalibus. Delubrum Varro inquit, locum esse in quo (præter ædem) sit area assumpta deum causa: ut est in circo flaminio: uel in quo dei simulachrum sit affixum & dedicatum. sicut candelabrum ubi candela: ita delubrum ubi deus. Virgilius. At gemini lapsu delubra ad summa dracones effugiunt, sæuæq; petunt tritonidis arcem, Sub pedibusq; deæ clipeiq; sub orbe teguntur. Item: Nos delubra deum miseri quibus ultimus esset ille dies. Altare Festus Pompeius ab altitudine dici uult,q; antiqui dijs superis in ædificijs à terra exaltatis sacra faciebant: dijs terrestribus in terra: dijs inferioribus in terra defossa. & infra: terrentũ locus in campo martio dictus q; eo loco ara ditis patris in terra occultaretur. primam aram Romæ fuisse quam Herculi Euander in foro boario extruxit, Ouidius sic dicit. Cacus auentinæ timor atq; infamia siluæ. noti sunt uersus: & infra. Instituitq; tibi quæ maxima dicitur aram. Et Varro aras primitus fuisse appellatas existimauit q; eas qui sacrificent teneant. Vnde Macrobius dicit solam non posse orationem litare, nisi is qui deos precatur etiam manibus aram apprehendat. Virgilius. Talibus orantem dictis arasq; tenentem Audijt omnipotens: item. Tango aras medios ignes, ac numina testor. fuerunt & aræ apertis in locis: Plutarchus in problematibus. Aedem oræ maiores perpetuo apertam esse uoluerunt: quæ & ora est appellata, quia circumspecta est cum rebus humanis præsit prouida dea, quam res humanas curantem & conseruantem secordem & negligentem minime putant esse debere. Aedemq; Vulcani Romulus extra urbem posuit. nam cum incendijs urbs esset exposita, Vulcanum quidem colendum, sed tamen urbe excludendum existimarunt. laribus etiam locum sacrum attribuerunt, quod dixere lararium: eosq; Aeneam Troia aduexisse satis constat. Virgilius. Cum penatibus & magnis dijs. Cicero pro domo sua ad pontifices. Quid est sanctius, quid omni religione munitius q; domus uniuscuiusq; ciuium: hic aræ sunt, hic foci, hic dij penates, hic sacra & religiones continentur. Eos autem deos penates in larario domus custodes, canem semper appositum habuisse, & inde caninis fuisse pellibus contectos Plinius asserit: Seruiumq; regem eos boum ouiumq; effigie signasse: ut in prædicta locorũ sacrorum institutione prudentius cæteris gentilibus egisse uideantur Persæ: quos Asconius Pedianus secunda in uerrem actione affirmat credidisse, nulla dijs templa esse condenda, cum uni deo Soli quem adorarent, uix mundus ipse sufficiat. Econtra uero Romani ea in re eximiam curam uel potius superfluam susceperunt, quos non solum sideribus, sed quibuscunq; etiam hominum passionibus, templa & loca sacra erexisse uidemus: quorum partem ordine ex Liuio afferemus. Tarquinius superbus Iouis opt. maximi templum ex præda Suessæ pometiæ ædificauit. Exinde ædes Mercurij dedicata. post ob Veturiæ matris & uxoris Coriolani factum Fortunæ muliebri templum est ædificatum. Camillusq; dictator templum in auentino Matutæ matri dedicauit. expiandæ etiam uocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum gallicum audita neglecta esset, iussum templum in noua uia Aio Locutio. Et terminus in capitolio inuentus moueri se non passus templũ ibi habuit. ædesq; monetæ Iunonis in area quæ ædium Manlij fuerat ædificata. Aedes paulo post Salutis à C. Iunio censore locata est. Caruilius subinde consul ædem fortis Fortunæ de manubijs faciendam locauit, & templum fuisse rostra Cicero in oratione in Vatinium testem sic indicat: Produxeris iudicem in rostris, illo inquam inaugurato templo. Nunc ad ritus transeundũ est. Festus Pompeius: Ritus, mos, consuetudo. Rite autem bene & recte. Liuius in primo: Pontificem deinde Numa M. Furium ex patribus legit, eiq;

Templum — *Delubra* — *Phanum* — *Prophanum* — *Tuesca* — *Delubrum* — *Candelabrum* — *Altare* — *Terrentum* — *Prima ara Romæ* — *Aedes oræ semper aperta est* — *Aedes Vulcani extra urbẽ* — *Lararium* — *Domus uniuscuiusq; religiosa* — *Dij penates caninis pellibus contecti* — *Templũ Iouis opt. max.* — *Templũ Mercurij* — *Tẽplũ fortunæ muliebris* — *Tẽplũ Matu.* — *Templũ Aij Locutij* — *Terminus* — *Aedes Mone.* — *Aedes Salutis*

Pontifici oia publica priuataq; sacra subiecta. sancta omnia exscripta signataq; attribuit, quibus hostijs, quibus diebus ad quæ templa sacra fierent: atq; unde in eos sumptus pecuniæ erogarentur: cætera omnia publica priuataq; sacra pontificis scitis subiecit, ut esset quò consultum plæbs ueniret, nequid diuini iuris negligendo patrios ritus peregrinosq; adsciscendo turbaretur. Cicero in legibus: ritus familiæ patriæq; seruanto: itaq; ut cadat in cunctis anfractibus descriptum esto. certasq; fruges certasq; baccas sacerdotes publice libanto: quæ cuiq; diuo gratæ sint hostiæ prouidento: quo quæq; priuatim & publice modò rituq; fiant discunto ignari à publicis sacerdotibus: ex patrijs ritibus optima colunto. Ritibusq; ascribēda sunt ea quæ à Liuio tradita sunt. lacu albano emittendam fuisse aquam si uehijs potiri uellent uates prædixisse. & pariter à delphis legatos attulisse. & Iunonem interrogatam nunquid uellet Romam ire: *Templū Iunonis in auētino* cum affirmasset, fuisse aduectam, templumq; illi dicatum in auentino. Et ancilia cœlo demissa cum fuissent, iussu Numæ seruata: illis Salios inde solēnibus usos esse: de qua re sic *Mamurius* habet Festus: Mamurij Hetrusci nomen frequenter cantu Romani frequentabant hac de *Ancile* causa. Numæ Pompilio è cœlo decidisse fertur ancile, id est scutum breue: quod ideo sic appellatur, quia ex utroq; latere erat recisum, ut summum infimumq; eius latus medio pateret: unaq; edita uox, omnium potentissimam fore ciuitatem q̃diu id in ea mansisset. Itaq; facta eiusdem generis plura ideo miscerētur, ne internosci cœleste posset. probatum opus est maxime Mamurri hetrusci: primo loco petijt ut suum nomen intra carmina Salij canerent: de quo ancili sic habet Cicero in philippicis. qui ita conseruandus est, ut id signum quod cœlo delapsum uestæ custodijs continetur. his ad maiorem rerum intelligentiam præmissis, loca simul cum ipsis ritibus ostendere pergamus: nec erit abre multa repetere, que in Romæ à nobis instauratæ descriptione posuimus. Erit enim à Ioue principium quem omnia in omnibus esse uoluerūt: ut dicat Virgilius: deum namq; ire per omnes terrasq; tractusq; maris cœlumq; profundum. Id tamen tantum numen à paricidio, adulterio, stuprisq; suam magnitudinem esse nactum confitentur: adeo ut in ludis scænicis deorum uenerationi institutis, corruptorem pudicitiæ Iouem turpissimi histriones canerēt, agerentq;, ut populo placerent: & Adolescens ille Terentianus suum laudat adulterium Iouis dei exemplo, qui per auri impluuium Danaen Acrisij filiam corruperit. sed eius ritus sacra & sacerdotes discutiamus. in æde ipsius Iouis opt. maximi quæ in capitolio fuit, ubi nūc de facinorosis supplicium sumitur: & ad quam triumphi tantis ducebantur appa- *Epulones Iouis* ratibus, sacerdotes fuerunt perpetui epulones Iouis appellati: quos asserit Augustinus mensæ ad aurcam eius statuam positæ perpetuos fuisse conuiuas: ut mimorum ibi potius & parasitorum contubernia, quam dei sacra celebrarentur: fuitq; moris eo in contubernio sermones & confabulationes quotquot inciderent, non minus cum Iouis statua, q̃ ipsos inter se ipsos epulones deblacterare. Vnde Seneca Cordubensis in superstitiosos inuehens, In capitolium inquit perueni: puduit publicatæ dementiæ. quid nō sibi uanus furor attribuit officij? alius munera deo subijcit, alius horas Ioui nunciat. Alius lictor, alius unctor, qui uano motu brachiorum imitetur ungentem. sunt qui ad uadimonia sua deum aduocant. sunt qui libellos offerant, & illum causam suam doceāt. Doctus archimimus senex iam decrepitus quotidie in capitolio mimū agebat, quasi dij libenter spectarent, quem turba desierat. omne illic artificum genus operantium dijs immortalibus desidet. sedent quædam in capitolio, quæ se à Ioue amari putant. antedictiq; epulones & subditi eis edi- *Fauissæ* tui cisternas & specus in capitolio habuerunt subterraneas, quæ appellatæ sunt fauissæ, in *Sacerdos Iouis cane & capra abstinet* quibus siqua collapsa & æs aurumue sacrorum reponebant. libet uero quasdam de legibus Iouis sacerdoti impositis à Plutarcho sumere, Sacerdotem Iouis cane & capra abstinere adeo uoluerunt, ut nec tangere, nec nominare debeat: quia capra fœdum & libidinosum sit animal & comitiali addictum. Canis uero tumultuosum animal, quod omnibus sacris locis arcetur: & in primis Iouis templo: ne sacerdoti ad ianuam sedenti, & profugos in templum reos excipienti, sit latrando infestus. sedentes enim ibi quicunq; mane adibant, eo die ab omni uerberatione & uiolatione tuti reddebantur. & cōfugientes ad eum *Sacerdotes Iouis lictore & sella curruli utebantur* locum conseruabantur, etiam si ligati erant soluebantur, loraq; non per ianuam sed per tectum abijciebantur. & infra. Sacerdotibus Iouis nec magistratū capere nec petere permittebatur, & tamen lictore utebantur ac sella curruli, quia regiæ potestati par sacerdotij dignitas habebat. Vnde nō uulgares nec ignobiles homines ad sacerdotiū promouebant.

At de

At de matre magna deum uideamus, quæ cum Berecynthia, Cybele, Vesta, Ops, & Proserpina sit dicta, cellam habuit prope templum Vestæ apud tyberim, & prope pontem nunc sanctæ Mariæ: prout in Roma ostendimus instaurata. fuitq; magna deum mater: de qua Liuius xxix. Oratores Romani Pergamum ad regem uenerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinontem in Phrygiam deduxit sacrumq; ijs lapidem quem matrem deum esse incolæ dicebant tradidit, & deportare Romam iussit: quem Tybri aduectum Scipio Nassica optimus uir à senatu iudicatus per portam capenam duxit in urbem, & quum Nassica templum ei uouisset: Metellus incœpit: Augustus perfecit. Ouidius. Illa sedens plaustro porta est inuecta capena: sparguntur iunctæ flore recente boues. Nassica excepit, templi non extitit autor: Augustus nunc est, ante Metellus erat. Eius deæ, quam uirginem & matrem fuisse mentiti sunt: simulacrum manu gestabat timpanum: turres habebat in capite. Vnde Virgilius, qualis Berecynthia mater Inuehitur curru phrygias turrita per urbes. & contra eam posita erat sedes, seruiebantq; illi sacerdotes galli molles turpissime eunuchati: quos Plinius samia testa uirilitatem amputare affirmat. & Festus Pompeius dicit eos appellari à flumine gallo quod accolũt. Et Liuius in xxxvi. Liuius L. Scipionis legatus classem in Europam ad Seston oppugnandam traiecit. Iamq; subeuntibus muros phanatici galli primum cum solenni habitu ante portam occurrerunt: iussu se matris deum uenire memorant ad deprecandum Romanos ut parcerent ciuibus urbiq;. nemo eorum uiolatus est: mox uniuersus Senatus cum magistratibus ad dedendam urbem progressus. & idem in xxviij. Consul M. Fuluius Sangarium amnem transgressus ponte perfecto. præter ripam euntibus galli matris magnæ à pessinonte occurrere, cum insignibus suis uaticinantes phanatico carmine deam Romanis uiam belli & uictoriam dare, imperiumq; eius regionis. Hi itaq; galli sacerdotes eunuchi molles apud deam se iactantes faciebant cimbalorum æramentorumq; iactorum ac manuum sonitum. leoq; adiungebatur solutus & mansuetus. Molles uero dicit beatus Aurelius Augustinus contra omnem uirorum mulierumq; uerecundiam consecratos madidis unguento capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu fœmineo, per plateas uicosq; à populis unde turpiter uiuerent quæritasse. nec immerito queritur & deflet ipse sanctus uir, hoc crimen, hoc dedecus habere inter illa sacra professionem, quod in uitiosis hominum moribus uix habet inter tormenta confessionem. Castrati autem sunt ob memoriam Atys, quem formosissimum adolescentem quum illa procax & impudica perdite & efflictim amasset, ob zelum muliebremq; animi impotentiam eunuchauit. idemq; Augustinus de seipso dicens sic Berecynthiæ sacra commendat. Veniebamus nos etiam aliquando adolescentes ad spectacula, ludibriaq; sacrilegiorum: spectabamus arrepticios, audiebamus symphoniacos, ludis turpissimis, qui dijs deabusq; exhibebantur, oblectabamur cœlesti uirgini Berecynthiæ matri omnium: ante cuius lecticam die solenni laudationis eius talia per publicum cantabantur à nequissimis scænicis, qualia non dico matrem deorum, immo uero qualia nec matrem ipsorum scænicorum deceret audire. Melius uero & prudentius q; uiri in Ioue suo, mulieres in Matuta dea egerunt: refert namq; Plutarchus in problematibus, Ancillis ædem Matutæ ingredi fas non esse, unamq; tantum mulieres introducere, quam alapis cædunt, hancq; unã ita pulsant ut seruas significent aditu prohiberi: Apud q; eam deam filijs suis mulieres bona nõ optant sed nepotibus tribuũt, quod Ino quæ & Matuta, miti quodã & humano ingenio fuisse, & sororis filio mammã præbuisse: in filijs uero infœlix fuisse uidetur. Sed & uetustiora hoc principio tractemus. Euander carmentẽ matrem quæ latinas literas primo dicitur inuenisse ex Arcadia in Italiã ducens, attulit secum sacra quæ sunt Lupercalia. Vnde Ouidius. Nam iuuenis nimium uera cum matre fugatus: Deserit Arcadiam Parrasiumq; larem. & alio loco. Quis uetat Arcadio dictos è monte lupercos. Faunus in Arcadia templa Lyceus habet. Liuius in primo. Romulus in palatino monte Lupercal fecit ludicrum, & à Palantia urbe palatium appellat. Vnde nudi iuuenes Lycæum Pana uenerantes, per luxum atq; lasciuiam currerent. Et beatus Augustinus his uerbis hoc exponit. Varro asseruit Circen socios Vlixis mutasse in bestias, & Arcades qui sorte ducti transnatabant quoddam stagnum cõuersos fuisse in lupos. Vnde Romanorum lupercalia ex illorum semine sunt exorta. Ouidius tamen aliã affert lupercorũ originẽ, qui diffuse narrata Romuli & Remi in Tyberim expositorũ historia, Romanos dicit

Cybele

Sacerdotes galli eunuchi

Castrati galli

Turpissima decantabãtur ante lecticam Cybeles

Ancillæ ædẽ Matutæ non ĩgrediebãtur

Ino

Bona matres nõ filijs sed nepotibus apud Matutã optãt

Carmentes

Lupercalia sacra

Palatium

Lupercalium origo

dicit beneficij memores quod lupa nutriendis infantibus præstitit, templum illi ad ficum ruminalem extruxisse: quod lupercal sit appellatum. Venit ad expositos mirum lupa fœta gemellos: Illa loco nomen fecit: locus ipse lupercal: Magna dati nutrix præmia lactis habet. & nos eius templi locum fuisse ostendimus: ubi ad superiorem circi maximi partẽ cælius mons desinit, in sancti Gregorij ædibus: in uiam appiam uergentibus. sed ad rem. eius templi sacerdotes, Luperci sicut uult Varro appellati: diuinam rem suam nudi agebant. nec in templo solum sed per uicos urbis ac compita discurrentes: quin etiam præter sacerdotes quicunq; mares & fœminæ sacrificio uolebant cõmunicare, nudi per templum, urbemq; cateruatim lycæum nescio quod carmen canentes procedebant. & Festus Pompeius creppos dicit lupercos esse dictos à crepitu pellicularum, quem faciunt uerberantes. Mos enim erat Romæ in lupercalibus nudos discurrere, & pellibus obuias quasq; fœminas ferire: Vnde notum est Marcum Antonium: cuius immiti ingenio insaniã addiderat C. Cæsaris uictoria, ut pani lycæo lupercalia celebraret nudũ nudatis omnia mẽbra matronis & uirginibus sociatum: curru per urbem fuisse uectum: quem puellæ pariter nudæ traherent: quo die Cæsari coronam regni imponere est adnixus. Hercules quoq; cũ Euandrum Caci timore liberasset: ob memoriam uaccarum quas eo mactato ceperat, bouem æneam in foro obtinuit, quod inde boarium appellarunt. fuitq; ad id forum ab ipso deo templum ædificatum ara maxima appellatum: eo in loco uel prope contiguo ubi ecclesiam sancti Gregorij ad uelabrum esse uidemus. Liuius in secundo. Ara maxima Herculi ab Euandro dicata. hæc sacra Romulus prima ex omnibus peregrina cepit. Herculi uero rem diuinam facientes scribit Plutarchus alium neminẽ ex dijs nominare. quia semideus sit habitus: uel quod soli dum ageret in humanis, ara ab Euandro dicata est. Canem amoueri uolunt: quia Cerberus Herculi fuit infestus: uel quia Licinio puero cane occiso ab ipothematibus prælio decernere coactus, multos ea pugna ex amicis, fratrem quoq; perdidit. & Ouidius de Hercule. Immolat atq; illic taurum tibi Iuppiter unum. Victor & Euandrũ ruricolasq; uocat. Constituitq; sibi quæ maxima dicitur arã. Hic ubi pars urbis de boue nomen habet. Augustinus autem de hoc templo habet infra scripta: eius dei quẽ solum uirtus in æthera sustulit indigna: quæ tamen uel ideo toleranda erunt, quia deam nobis nunc primum notam efficiũt Larentinam: perpetui meretricij infamia nobilissimã. Herculis æditus ociosus atq; feriatus lusit tesseris secum utraq; manu alternante: in una constituens Herculem, in altera seipsum: sub ea conditione ut si ipse uicisset, de stipendio templi cœnam sibi pararet amicamq; conduceret: Si autem uictoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia sua uoluptati Herculis exhiberet. deinde cum à seipso tanq; ab Hercule uictus esset, debitam cœnam & nobilissimam meretricem Larentinam deo Herculi dedit. at illa cum dormisset in templo, uidit in somnis Herculem sibi esse commixtum sibiq; dixisse: φ inde discedens cui primum iuueni obuia fieret apud illum esset inuentura mercedem, quã sibi illa credere deberet ab Hercule persolutam. ac sic accidit: eunti quum primus iuuenis ditissimus Carrutius occurreret, eamq; dilectam secum diutius habuisset, illa hærede defunctus est. quæ amplissimam adepta pecuniã, ne diuinæ mercedi uideretur ingrata, quod acceptissimum putauit numinibus, populũ Romanum etiã ipsa scripsit hæredem: atq; illa non cõparente inuentũ est testamentum, quibus meritis illam ferunt honores meruisse diuinos. Sed Festus dicit Larentia esse festa Accæ Larentiæ: quã Aulus Gelius scribit Romuli nutricẽ fuisse: quæ ex duodecim filijs unũ morte cum amisisset: Romulus in eius locum sese Accæ Larentiæ filiũ dedit, seq; & cæteros eius filios fratres aruales appellauit. & exinde mansit collegiũ fratrũ arualium numero duodecim, cuius sacerdotij insigne est spicea corona & alba infula. & Varro scribit fratres Aruales dictos φ sacra publica faciũt ut fruges ferant arua. Et Valerius tradit Accam Larentiã fuisse sepultã in uelabro celeberrimo urbis loco. Venerẽ minus miraremur obscœnos habuisse in sacrificijs ritus: nisi diceret Augustinus, Romanos nõ erubuisse aliquando Vestam Venerẽ appellare, forsan ea ratione φ tres fuerunt Veneres. Vna uirginũ quæ etiam Vesta: cui puppas donasse uirgines Persius poëta innuit: alia cõiugatarũ, in cuius sacris Adonis amicus eius apri dente extinctus deplorabatur. Alia meretricũ: cui phœnices donum dabant de prostitutione filiarum anteq; eas iungerẽt maritis. alias fuit uero templum Veneris erycinæ dictum, extra portam collinã nũc Salariam: ubi ingentia in uinctis fundamẽta cernũtur: De quo

Templũ Lupercal · *Luperci* · *Mares & fœminæ nudi in lupercalibus* · *Creppi* · *Bos ænea* · *Forũ boariũ* · *Ara maxima* · *Mos sacrificandi Herculi* · *Larentina nobilißima meretrix* · *Carrutius* · *Larentia meretrix pro dea culta* · *Fratres aruales* · *Tres Vene.* · *Phœnices de prostitutione filiarũ donũ Veneri dabãt*

De quo Ouidius. Templa frequentari collinæ proxima portæ Nunc decet. Et Veneris illius primæ uirginis Augustinus tale refert uidisse sacrificium. Ante illud delubrum ubi simulacrum illud locatum conspiciebamus, uniuersi undiq; confluentes, & ubi quisq; poterat, stantes, ludos qui agerentur intentissimi spectabamus: intuentes alternato conspectu, hinc meretricum pompam, illinc uirginum: deam illam suppliciter adorari, ante illam turpia celebrari. Num ibi pudibundos mimos, num uerecundiorem scænam uidimus? cuncta obscœnitatis implebantur officia, sciebatur uirginali numini quid placeret, & exhibebatur, quod de templo domum matrona doctior reportaret. nonnullæ prudentiores auertebant faciem ab impuris moribus scænicorum, & artem flagitij furtiua intentione discebant. At post impudicæ & turpis deæ obscœnitates, deæ unius rituum prudentiam ostendamus. Romæ coli dicit Plinius in æde Voluppiæ deam Angeroniam ore obsignato: & Macrobius addit. id à principio sic institutum fuisse, q; qui angores suos dissimulando supprimant, perueniant deæ beneficio ad maximam uoluptatem. Ad turpes ritus redeamus. Templum fuit ante urbem conditam Iunonis Lucinæ à luco dictum in quo erat, qui ab exquilijs ad ripas tyberis pertinebat: eoq; luco Tarquinij reges in noualia purgato agrum ibi seminarium habuere: cuius segetem messi maturam populus Romanus pulso Tarquinio superbo & regno illi abrogato in tyberim furcis abiecit. unde insula urbi inclusa fieri cœpit. Isq; campus Marti consecratus postea dictus est campus Martius, ut nō sit dubitandum id Iunonis Lucinæ templum fuisse, ubi nunc est sancti Laurentij in Lucina ecclesia. Refert uero Ouidius ei templo sacerdotem ex lupercalibus præfuisse, ad quē quum irent mulieres concipere nequeuntes, is ante se denudatas prostratasq; flagello uerberans hircinis confecto pellibus ut cōciperent efficiebat. Monte sub exquilio multis inciduus annis Iunonis magnæ nomine lucus erat: & infra. Gratia Lucinæ, dedit hæc tibi nomina lucus. Aut quia principium tu dea lucis habes. Augur erat nomen longis intercidit annis. Ille caprum mactat: iussæ sua terga puellæ Pellibus exsectis percutienda dabant. Eiusq; moris meminit Iuuenalis: Condita in pyxide lyde. Nec prodest agili palmas præbere luperco. Eademq; Iuno Iouis soror & cōiunx maiorē primariamq; habuit ædem Ioui Tarpeio proximam. Ouidius. Si thorus in pretio est, dicor matrona potentis. Iunctaq; Tarpeio sunt mea templa Ioui. in qua idem fiebat qui & Ioui cultus, cum dicat Seneca cōtra superstitiones scribens: præter alios actus insanos fuisse per singulos dies quasdam mulieres quæ Iunonis & pariter Mineruæ suam ibi cellam habentis simulacris propius accedentes, & digitos ornantium modo mouentes, capillos earum disponere simulabant, cum aliæ essent quæ tunc speculum tenentes, dearum oculis illud supponerent inspiciendum. Et Varro de lingua latina dicit. Iunonem q; unà cum Ioue iuuat terram esse: Iunonemq; Lucinam inuocari, q; partus à principio ab ea in lucem editur. Cicero autem pro Murena Iunoni sacra fecisse consules sic ostendit. Nolite à sacris Iunonis sospitæ, cui omnes consules facere necesse est, domesticum & suum consulem auellere. Operosum fuerit singulos deorum ritus sicut in aliquibus supra fecimus distincte scribere, præsertim quum tales fuerint quos non nisi erubescentes possumus scribere. sicut M. Ciceronem uel hac una re diuino uirum ingenio erubuisse, & suis qui extant libris se uiuo per urbem Romam disseminatis indignitatem rei damnasse uidemus. Nam in libro quem de natura deorum accuratissime scripsit, hæc per Q. Lucilium Balbum dialogo respondentē dicit. Vides ne igitur ut à physicis rebus, bene ac utiliter inuentis, ratio sit tracta ad commentitios deos: quæ res genuit falsas opiniones erroresq; turbulētos & superstitiones penè aniles. & formæ enim deorum & ætates, uestitus ornatusq; notescunt genera: præterea cognationes, coniugia, omniaq; traducta ad consuetudinem imbecillitatis humanæ. Nam & perturbatis animis inducuntur. Accipimusq; deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Quare ad ritus alios ueniemus, qui totam ciuitatem multis diebus feriatam tenebant. sacra fuerunt Cereris quando Proserpina eius filia ab Orco fuit rapta, & paulopost inuenta: quarum dearū nominis interpretationē hanc Varro de lingua latina ponit. Ceres q; egerit fruges: Proserpina Luna, q; ut serpens modo sit à dextris, modo à sinistris. earūq; dearum sacra licet ab Atheniensibus Eleusinia à loco dicta maiore celebrarētur apparatu: Romani tamen in lunæ defectu & Romæ & ubicunq; agerēt maximo æneorum tinnitu ea celebrauere. ad cuius moris strepitum perpulchre Iuuenalis allusit, quum mulierem no

Templū Veneris erycinæ

Sacra Veneris obscœna

Angeronia

Templū Iunonis Lucinæ

Campus Martius

Mulieres concipere nequeuntes ad templum Iunonis Lucinæ ueniebant

Vnde Iuno

Cōsules Iunoni sacrificabant

Cicero deos suos damnat

Cereris sacra

Ceres

Proserpina

Celebratio Cereris & Proserpinæ

tare

tare uolens garrulam atque contentiosam dixit. Vna laboranti poterit succurrere lunæ. seruatum autem a Romanis extra urbem eum morem Plutarchus in uita Aemilij sic ostendit. Luna obscurari cœpit ac deficiente lumine multisque coloribus mutatis, tandem nusque apparuit. Romanis ut moris est tinnitu æris lumen eius reuocantibus, & ignes multis facibus ad cœlum tollentibus nihil simile à Macedonibus factum. Termino sacra fiebant quod in eius tutela fines agrorum esse putabant: denique Numa Pompilius statuit, eum qui terminum exarasset, & ipsum & boues sacros esse. Terminusque quo loco colebatur super eũ foramen patebat in tecto, quod nefas esse ducebant terminum intra tectum consistere. At uero ædes ipsi gentiles templaque sicut & nostri rite consecrantes Augusta appellauere, unde uult Ouidius Augustum fuisse dictum quasi rite a populo sacerdotibusque dicatum: eademque ab origine auguria sunt dicta, quasi ea Iupiter manu sua dare & augere sit iussus. Is uero augurandi mos latam in urbe Romana habuit prouinciam, ut augures tanto præficiendi sacerdotio ex maioribus præstantioribusque urbis eligi consueuerint. Vnde gloriatur in Bruto Marcus Cicero se à Q. Hortensio uiro clarissimo in collegium augurum fuisse cooptatum: & Q. Mutium scæuolam augurem uidemus inter primarios omnium ætatũ uiros connumerari, quem in templo uestæ quo nihil in urbe Roma habitum est sanctius aram ipsam amplexantem Syllæ carnifices interfecerunt. Cuius sanguine ignis ille uirginum cura perpetuus, penè fuit extinctus. Eratque sicut Paulus Aemilius solitus fuit dicere, summa eius sacerdotij potestas, quod nec Senatus cogi, nec conueniendi locum poterat habere, nisi quando & ubi augures præscripsissent. locum uero inaugurandi ostendimus fuisse in curia ueteri, ubi nunc sancti Petri ad uincula est ecclesia: quã titulo cardinalatus nunc obtinet uir summus Nicolaus de cusa, germania oriundus, philosophia theologiaque egregie & mathematicis eloquentiaque eximie ornatus, licet aliquando alibi inaugurarentur. Nam Festus Pompeius tesca uel tesqua dicit esse loca augurio designata, & postmurium esse pontificale pomœrium ubi pontifices auspicabãtur. artem uero inaugurandi ab ipsis seruatam facile ostendere possemus, nisi fomentum addere uereremur quorundam ex nostris insaniæ, qui nimium augurijs credere uidentur: Vt mustelæ occursum bestiolæ omnium mundissimæ & homini amicissimæ, ut corui crocitatũ, noctuæ ac bubonis cantum territi expauescant. Melius Cicero qui Nonio optimam spem habere licere dicenti quod septem aquilæ in castris Pompei essent captæ: inquit, recte moneres, si aduersus picas nobis pugnandum foret. & non insulse consul ille qui pullarios nunciantes pullos non addicentes sacris pasci nolle, iussit illos ut biberẽt proijci in profluentem. & Labieno in castris Pompeij diuinationibus augurijsque innixo dicenti, Pompeium superaturum, deridens respondit Cicero, eos hac spe ductos castra nuper amisisse. sed omnium maxime grauiter & uere sensit doctissimus Varro, qui deos dixit otiosos & feriatos fore si sua consilia corniculæ crederent, aut coruo hominibus indicanda. & tamen ut leuitatem eorũ arguamus, qui se auium uolatui aut occentui committunt, augurandi particulam ex Varrone docebimus. augures cum se in supremam curiæ ueteris partẽ recepissent, uestem induti sacerdotalem, lituum quæ uirga erat, manu tenentes eleuata, spaciũ in cœlo ambitu quem prospicerent designabant. Idque templum appellauere, quod tribus modis dicitur, à natura, ab auspicando, à similitudine in cœlo quia tuemur templum. id quatuor modis sinistra ab oriente, dextra ab occasu, antica ad meridiem, postica ad septentrionem. In terris dictum templum locus augurij intra fines qua oculi conspiciunt, id est tuentur, à quo templum. Et de lituo sic habet Liuius in primo: Numa Põpilius augurio creatus rex: inde ab augure, cui deinde honoris gratia publicum id sacerdotium perpetuum fuit deductus in arcem, in lapide ad meridiem uersus cõsedit. Augur ad leuam eius capite uelato sedere cœpit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellauerunt, regiones ab oriente ad occasum determinauit: dextras ad meridiem partes, leuas ad septentrionẽ. oculis enim intentissimis aues augurium facientes (nam aliquæ nullius erant augurij) sinistrorsum an dextrorsum, & canentes ne an tacitæ aduolarent diligenter obseruabant, bonum inde aut malum futuræ quam animo meditarentur rei ex eorum disciplina uel potius insipientia elicientes. Nec mouere debebit quenquam quod multi scripserunt occentum soricis Fabio Maximo dictaturam abstulisse, quum id potius augurum inuidia sit factum, dictaturam alteri cupientiũ demandari: aut quod Liuius in primo refert, si Actius Nauius quia cotem

Termino sacra fiebant — *Augustum* — *Auguria unde* — *Qu. Mutius scæuola augur interfectus* — *Summa augurum potestas* — *Locus inaugurandi in curia ueteri* — *Tesca uel tesqua* — *Postmurium* — *Cicero auguria deridet* — *Augurandi mos* — *Templũ* — *Sinistra* — *Dextra* — *Antica* — *Postica* — *Liuius* — *Occentus soricis*

quia cotem nouacula discidit augurijs sacerdotioq; tantus honor accessit, ut nihil belli domiq; postea inauspicato fieret: cōsilia populi, exercitus uocati, summa rerum, ubi aues non addixissent, dirimebantur. profecto enim id fuit quod Augustinus in ciuitate dei dixit scripsisse Porphyriū, à dæmonibus fuisse diuinationes augurū, aruspicum, uatum, atq; somniorum, & miracula magorum. multa igitur de augurum disciplina & augurijs iterato dicturi ab eo incipiemus, quod nostris omnibus ne hanc extimescant uanitatem plurimum prodesse debebit. Pliniū scilicet scribere, in augurum disciplina fuisse: nulla auspicia pertinere ad eos qui ingredientes obseruare ea neglexerint. & ne in primario eiusmodi rerum uerbo erretur, Nonius Marcellus docet, Auspicium esse auium inspectionem, Augurium rerum omniū coniecturam. Liuius in decimo: Rogatio promulgata, ut quum quatuor augures, quatuor pontifices tunc essent, placeret augeri sacerdotum numerum, & quatuor pontifices, quinq; sacerdotes de plebe omnes legerentur. inter augures enim constat imparem numerum debere esse. uocatæ tribus, ingenti consensu accepta est rogatio. Ita octo pontificum, nouem augurum numerus factus. & xxvij. Liuius: in locum M. Marcelli L. Aquilius Pętus augur creatus inauguratusq;. Cicero in legibus Sacerdotum genera duo esse dicit, unum quod præsit cerimonijs & sacris, Alterū quod interpretetur fatidicorum & uatum effata incognitaq;, quorum causa S. P. Q. R. asciuerit. Interpretes autem Iouis opt. maximi publici augures signis & auspicijs postea uidento, disciplinā tenento. sacerdotesq; uineta uirgeta, & salicta publica auguranto: quiq; agent rem duelli quiq; populare auspicium præmonento, olliq; obtemperanto, diuorumq; iras prouidento: hisq; parento, cæliq; fulgura religionibus ratis denotanto, urbemq; & templa & agros liberata & effata habento. Quæq; augures iniusta, nephasta, uitiosa, dira, defixerint irrita infectaq; sunto, quiq; non paruerit capitale esto. Quid uero maius si de iure quærimus q̃ posse à summis imperijs à summis potestatibus comicia tollere, cōsilia uel instituta dimittere, uel habita repudiare? quid grauius quàm rem susceptam dirimi, si unus augur aliter dixerit? quid magnificentius quàm posse decernere ut magistratu se abdicent consules? quid religiosius quàm cum populo, cum plebe, agendi ius dare: aut non dare? quid legem si non iure rogata sit tollere? Iam uero permultorum exemplorum & nostra est plena res publica & omnia regna, omnes populi, cunctæq; gentes, augurum prædictis multa incredibiliter uera cecidisse uiderunt. Omnes magistratus auspicium iudiciumq; habento, ex his que senatus esto: eius decreta rata sunto. omnibus magistratibus auspicia dantur & iudicia, ut esset populi potestas ad quem prouocatur: auspicia ut multos inutiles conatus impedirent mora. sæpe enim populi impetum iniustū auspicijs dij immortales represserunt. Auspicia seruanto, augurijs parento. Est autem boni auguris meminisse maximis rei p. temporibus præsto esse debere: Iouiq; optimo maximo se consiliarium atq; administrum datum. Et M. Varro: augur cōsuli adest, tū quum exercitus imperatur, ac præit quid eum dicere oporteat. Cicero Philippicarum secundo. quod enim ipse me augurem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius & Q. Hortensius, neq; enim licebat à pluribus nominari. Festus Pompeius scribit quinq; genera signorum obseruasse augures. ex cælo, ex auibus, ex bipedibus, ex quadrupedibus, ex diris. Auspiciū ab aspiciendis auibus dictū est. Ex auibus illę appellabant funebres quæ in augurijs aliquid fieri prohibebāt. Oscinū augurium à cantu auium. oscines aues, auspicium ore facientes. Superuacanea dicebatur ab auguribus auis quæ ex summo acumine uocē emisisset, dicta ita quod omnia supra uagatur aut canit. Puls potissimum dabatur pullis in auspicijs, quia ex ea necesse erat aliquid decidere quod tripudium faceret id est terripauiū. pauire enim ferire est. bonum enim auguriū esse putabant si pulli per quos auspicabantur comedissent, præsertim si eis edentibus aliquid ab ore decidisset. sin autem omnino non edissent, arbitrabantur periculum imminere. Plutarchus in problematibus. Metellus pontifex maximus prudens & ciuilis post sextilem mensem augustū uetuit auspicari, quod adultis & perfectis auibus auspicando antequam æstas aduenerit sit prudentiæ. Autumno autē aues partim inutiles sunt, partim morbidæ, partim pulli imperfecti, & aliquæ propter anni tempus alio deuolant. & idem: qui prius auspices nunc augures in captandis augurijs luminaria semper accensa etiam interdiu habere uoluerunt, ut scilicet an uentus esset intelligerent quo prohibente aues dubie & perplexe uolant, nec aliquid certi cursus ostendere possunt: sed cum flamma cernitur recta &

Auspicium
Augurium
Sacerdotum duo genera.
Augurum potestas.
Signa quinq; quæ augures obseruabant.
Auspicium
Aues funebres
Oscines
Auis superuacanea
Puls
Tripudium.
Luminaria accensa in augurijs captandis

Vultures fœminæ zephyro impregnantur

constans de auium quieto uolatu iudicant. & infra. In augurijs uulture plurimū utuntur: quia Romulo in condenda urbe xij. apparuerūt: uel quia ut Herodotus uultur nemini nocet animali, quæ nisi cadauera comedit, nec aues mortuas attingit. & uultures omnes fœminæ zephyro ut arbores impregnant. Vnde purior cęteris auibus. Item augures si ulcus haberent augurandi causa sedere prohibebātur: quia integros & sanos corpore & mente eos esse oportet, qui sacra peragūt. Cęteris sacerdotibus simulac ad iudiciū ducti ac dānati sunt, alium substituūt. Augurem uero donec uita suppetat licet maximorū criminū conuictum, sacerdotio non mulctant: quia non honoris nec magistratus, sed scientię atq; artis cuiusdam potius nomen est augur: quę non potest auferri, sicut nec medico medicina ars, nec musico cantandi peritia. alium uero non instituūt, quod sacerdotum numerum ab initio constitutum merito tuentur. Caduca auspicia dicunt cum aliquid in templo excidit Cliuia auspicia dicebant quæ aliquid fieri prohibebant. Omnia enim difficilia cliuia. Vnde & cliui loca ardua. pedestria auspicia arbitrabant̄ quæ dabantur à uulpe, lupo, serpente, equo cæterisq; animalibus quadrupedibus. piacularia auspicia arbitrabantur quæ sacrificantibus tristia portendebant: cum aut hostia ab ara effugisset, aut percussa mugitum dedisset, aut in aliam partem corporis quàm oporteret cecidisset. pestifera auspicia esse dicebant cum cor in extis aut caput in iecinore non fuisset. præpetes aues dicuntur quæ se ante auspicantem ferunt, nam prępetere dicebant ante ire. & Plinius aues edocet auspicijs adhibendas. cornices sunt inauspicatæ garulitatis, corui in auspicijs soli uidentur intellectum habere significationū suarum. pessima eorum significatio cum glutiunt uocem uelut strangulati. Bubo funebris & maxime abhorrens publicis præcipue auspicijs, deserta incolit. Itaq; in urbibus aut omnino in luce uisus dirum ostentum est. priuatorum domibus insidere scio non fuisse feralem. capitolij cellam intrauit, propter quod urbs lustrata. Anser peruigil capitolium seruauit à Gallis. Gallinæ nigræ digitis imparibus ad rem diuinam idoneæ. Est inter aues ardeolarum genus, quod leucos uocāt. altero oculo carere tradunt, optimi augurij cum ad austrum uolāt: solui enim pericula metusq; Nigidius ait. Galli gallinacei: horū sunt tripudia solistima. hi magistratus nostros quotidie regūt, domosq; ipsis suas claudūt, ac referant. hi fasces Romanos impellūt aut retinent, iubēt acies ac prohibent, uictoriarū toto orbe partarum auspices: hi maximo terrarum imperio imperitant. Similem uero huic uerborū leuitatem prior Plinio Liuius in quinto dixit. auspicijs hanc urbem conditam esse: auspicijs bello ac pace, domi, militiæ, omnia geri quis est qui ignoret? Quid enim est si pulli non pascant̄? si ex cauis tardius exierint? si occecinerit auis? parua sunt hæc, sed parua ista non contemnendo maiores nostri maximam rem hanc fecerunt. Et nono libro L. Papirius dictator à pullario monitus ad auspicium repetendum Romam profectus. Item decimo. Papirius Cursor cōsul pullarium in auspicium immittit: & cum pulli non pascerentur, pullarius auspicia mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nunciauit. locatus in prima acie qui mentitus fuerat interfectus est. consul dij in prælio sunt inquit. habet pœnam noxiū caput ante consulem. hoc dicente consule, coruus clara uoce occinuit. Vnde & ipse Cicero oratione in Catilinam tertia, hanc fatuitatum disciplinam laudibus effert. Aruspices ex hetruria ijdem iusserunt simulacrum Iouis facere maximum, & in excelsum contra atque fuerat ad orientem collocare: ac se sperare dixerunt, si illud signum quod uidetis, solis ortum & forum curiamq; conspiceret: fore ut ea consilia quæ clam essent patefierent. Et de aruspicum responsis idem Cicero. Quanta maiorum nostrorum fuerit sapientia perspicere possunt, qui statas solennesq; cerimonias pontificum rerum bene gerendarum autoritate, augurum fatorum, ueteri prædicatione Apollinis, uatum libris, & portentorum explanationis hetruscorum disciplina contineri putarunt. Vnde Ciceronis sententiam secuti sunt posteri, quod Flauius Vopiscus in Aureliani principis rebus gestis sic ostēdit. Die tertia iduum Ianuarij Fuluius Sabinus prætor urbanus dixit. Referimus ad uos p. c. pontificum suggestionem & Aureliani principis litteras, quibus iubet ut inspiciantur fatales libri, quibus spes belli terminandi sacrato deorum animo continetur. Scitis enim ipsi quotienscunq; grauior extitit aliquis motus, eos semper inspectos, neque prius mala publice esse finita quàm ex ijs sacrificiorum processit autoritas. Tunc surrexit primæ sententiæ Vlpius Syllanus, atq; ita locutus est, Sero nimis de re. pu. Pontifices retulerunt: qui puri, qui mundi, qui sancti, qui uestitu animisq;

Augur nunquam sacerdotiò multatur

Caduca auspicia

Cliuia auspicia

Pedestria auspicia

Piacularia auspicia

Pestifera auspicia

Præpetes aues

Præpetere

Cornices

Corui

Bubo

Gallinæ nigræ

Ardeolæ

Galli gallinacei

Aruspices ex hetruria

Fatales libri

animisq; sanctis sunt, Commodi templum ascendite: subsellia laureata consternite. Veteranis manibus libros euoluite. Varia r. p. quæ sunt æterna perquirite, patrimis matrimisq; pueris carmen indicite, Nos sumptum sacris, nos apparatum sacrificijs, nos aris tumultuarias indicemus hostias. hæc interrogati pleriq; senatores sententias dixerunt. Itum est deinde ad templum, inspecti libri, proditi uersus, lustrata urbs: cantata carmina, amburbium celebratum, amburbialia promissa, atq; ita solennitas quo iubebatur modo expleta est. litteræ autem quas supra Flauius Aurelianū scripsisse dicit, fuerūt hæ. Aurelianus augustus Senatui amplissimo salutem. Miror uos p. c. tamdiu de aperiendis libris Sibyllinis dubitasse, perinde quasi in Christianorū ecclesia non in templo deorum omniū tractetis. Agite igitur & castimonia pontificum cerimonijsq; solemnibus iuuate principē necessitate publica laborantem. Inspiciantur libri, quæ facienda sunt celebrentur. profuit tamen multis in rebus Romanū hunc principem religionis cultū seruantem deos timuisse. Nam cum uerus Apollonius Tyaneus philosophus ipsi Aureliano desolationem Tyanę meditanti sic dixisset: Aureliane si uis uincere nihil est quod de ciuium meorum nece cogites. Aureliane si uis imperare à cruore innocentum abstine. Aureliane clementer te ages, si uis uincere. urbem ille liquit intactam. Sed iam aliquos particulares uideamus effectus, quos ab augurijs prouenisse dixerunt. Plinius. sicula bello ambulante in littore Augusto, piscis è mari ad pedes eius exilijt: quo argumento uates respondere, Neptunum patrem adoptantem eum sibi, Sextum Pompeiū repudiasse. Et infra. Picus martius in capite prętoris urbani L. Tuberonis in foro iura pro tribunali ferentis sedit ita placide, ut manu prehenderetur. Respondere uates. Exitiū imperio portendi si occideretur, at si dimitteretur, prætori. dimissa est: & prætor breui mortuus prodigium impleuit. gallinam cum lauri ramusculo cecidisse in sinum Liuiæ Drusillę, quę fuit imperatrix: & hucusq; seruatum ut ex ea lauro imperatores fuerint laureati. Fuerunt quoq; minores auguribus subditi sacerdotes Extispices, quos ab inspiciendis extis dixerūt. omētis enim extisq; & fibris animalium sua inspectis disciplina, futura hominibus prędicebant, eosq; sic descripsisse Virgilium supra ostendimus: pecorumq; reclusis pectoribus inhians spirantia consulit exta. cuius insaniæ ab historicis poëtisq; infinita sumi possent exempla, ex quibus nonnulla ponemus. Syllæ cuius tempora sicut inquit Augustinus talia fuerunt, ut superiora quorum uindex esse uidebatur, illius cōparatione quærerentur: cum primū ad urbem contra Marium castra mouisset adeo læta exta immolanti fuisse scribit Liuius, ut custodiri se Postumius aruspex uoluerit capitis supplicium subiturus, nisi ea quę in animo Sylla haberet dijs iuuantibus impleuisset. & Suetonius de Cæsare dixit, cum somniasset se matri stuprum intulisse coniectores eum ad amplissimam spem incitauisse. sed & Cornelius Tacitus de Vespasiano scribit. Iudeam inter syriamq; carmelus est, ita montē uocant: sacrificanti in eo Vespasiano cum spes occultas animo uersaret, Basilides sacerdos inspectis extis quicquid est inquit Vespasiane quod paras, siue domum extruere, siue prolatare agros, siue ampliare seruitia, datur tibi magna sedes ingentis termini. quod ad imperium euectus impleuit. Sed unica M. Varronis quam præmisimus respondeat sententia, non solum otiosos sed sordidissimos fuisse deos, si in iecorum & uiscerum sterquilinio sua oculuerunt consilia, hominibus ab insanis sacerdotibus manifestanda: ut optabilius fuerit ualuisse apud maiores Ciceronis pro A. cluentio sententiam: pietate & religione & iustis precibus, deorum mentes non contaminata superstitione, neq; ad scelus perficiendum cæsis hostijs posse placari. Vbi enim fuisse deos alibi: quàm in stercore existimabimus, quando ea acciderunt, quę Plinius enumerat, ijs qui quæsiuerunt ostensa. M. enim Marcello cum perijt ab Annibale caput iecoris defuit. defuit & C. Mario cū immolaret Vticæ. Itē Caio principi kalendis Ianuarijs cū iniret corsulatū quo anno interfectus est. Claudioq; successori eius, quo mense interēptus est ueneno. Pyrrho regi quo die perijt, pręcisa hostiarū capita repserunt. Sed & præbēdis quoq; lætis & prosperis dij in stercore iacuerūt. diuo namq; Augusto Spoleti sacrificāti primo potestatis suæ die, uictimarū iecinora replicata intrinsecus ab una fibra reperta sunt. responsumq; duplicatururum intra annum imperium. Gemina item diuo Augusto apparuere iecinora, quo die apud Actium uicit. Sed & magici fuerunt & mathematici, quos accuratissime Cicero & Plinius impugnāt. quibus & Liuius cōsentire uidetur: cum regem Tullum quia Iouem mala religione, sollicitabat, fulmine cum tota domo flagrasse

Litteræ Aureliani imperatoris.

Apollonius Tyaneus

Piscis mari ad pedes augusti exiliuit.

Picus Martius.

Gallina cum lauri ramusculo in sinum Liuiæ decidit

Extispices

Læta exta Syllæ castra ad urbem contra Marium mouenti

Carmelus

M. Varronis in deos contumeliosa sententia

Sententia de dijs placandis

Tulli regis mors.

Aduersus artes magicas grasse dicit. Et Augustinus in ciuitate dei dicit aduersus magicas artes Romanorum esse leges præsertim duodecim tabularũ. Et Asclepiadẽ imprimis dicit Plinius adimere magicæ uanitates, ut abrogaret hærbis fidẽ: eumq́ probare bonis argumentis dicit, si magia fuisset uera potuisse Romanos contra Cimbros & Theutonas, contra Aphros, contra Gallos, & cæteros prouidisse, si herbarum arte magica fames tolleretur, & portę urbium reserarent. Et Helius Spartianus de Didio Iuliano imperatore scribit: fuisse illi eam amentiam, ut per magos plæraq́ faceret, quibus putaret odium populi deliniri. quasdam enim non conuenientes Romanis sacris hostias imolauerunt, carmina prophana cantauerunt, & ea quę dicunt ad speculum fieri in quo puer præligatis oculis incantato uertice qua re*Mathematici à Tyberio expulsi*spicere dicitur. Mathematicos uero Suetonius asserit à Tyberio imperatore expulsos fuisse, sed deprecantibus, & se artem deserturos promittentibus ueniam dedisse. Cornelius autem Tacitus mathematicos dicit genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in ciuitate Romana & uetitum semper & retentum fuit, quos postea Vitellium imperatorem asserit expulisse. Sed & alios habuerunt prisci sacrificulorum præstigiorum & precationum ac uariarum obseruationum mores, à quibus partim in urbe Roma uetitis, partim à superstitiosis in usu habitis, plurimæ oriebantur insaniæ. Liuius xxij. interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quæ gallus & galla: Græcus & Græca in foro boario sub terrã demissi sunt uiui, & item infra. Liuius xxv Tanta religio & ea maxima ex parte externa ciuitatem incessit, ut homines aut dij alij uiderentur effecti: nec iam in secreto modo, sed in publico etiam ac foro capitolioq́ mulierum turba erat, nec sacrificantium nec precantium deos more patrio. Sacrificuli ac uates ceperant hominum mentes: quorum numerũ auxit rustica plebs ex incultis diutino bello infestisq́ agris egestate & metu in urbem compulsa, & quæstus ex alieno errore facilis quem uelut ex concessæ artis usu exercebant. M. Aemilius prætor edixit, ut quicunq́ libros uaticinos, precationis ue, aut artis sacrificandi haberet, eos libros omnes litte*Precatio* rasq́ ad se ferret: Maioremq́ in prædictis autoritatẽ habuit precatio, cui faciendæ ex scripto, sicut scribit Plinius, præibat aliquis, & alius adhibebatur custos, ne erraretur in uerbis: alius item præponebatur qui linguis faueri à circunstãtibus iuberet: quemadmodum apud nos seruatur cum sacram lecturus in ecclesia lectionem alta dicit uoce, iube domine *Fauere linguis omnes* benedicere: cui boni ominis fit responsio, ut digna in eius corde & labijs sacrorum dogmatum sit enuntiatio. dicebant enim Gentiles, fauete linguis omnes, & tu tibicen cane ne aliud interea exaudiatur: uestalem itaq́ precationem fuisse asserit Plinius, qua aquam illa cribro attulit: Et parietes ab incendijs precationibus fuisse circunscriptos, & uestales creditum mancipia fugitiua nondum urbem egressa retinuisse in loco, precationibus. Vn*Obseruatio* de & traditum more dicit primum anni diem lætis præcationibus inuicem faustum omi*Ad comicialem morbum sanguis gladiatorum bibebatur cæsorum* nari. obseruationes cum fuerint propemodum infinitæ: nonnullas ponemus. Sanguinem gladiatorum ex uulnere morientium bibebant, ut procul à comitiali essent, quod tamen scribit Plinius cum spectaretur aut fieret in harena horrorem attulisse. Et obseruatio illa erat qua Augustũ scribit Suetõius adeo tonitrua & fulgura expauisse, ut semper & ubiq́ pellem uituli marini circunferret pro remedio. & qua cæsar post unum ancipitem uehiculi casum semper domum egrediens carmine ter repetito securitatem itinerum nuncupa*Pellis uituli marini* batur, sicut nos domus limitum transgressuri signaculo crucis pręmisso diuinam ab aduer*Publica obseruatio* sis tuitionẽ imprecamur. publicaq́ illa fuit obseruatio cũ in oppugnationibus ante omnia euocabantur à Romanis sacerdotibus dij: sub quorũ tutela urbs aut oppidum id erat, pro*Tutelaris deus* mittebantq́ illi uel illis dijs eundẽ aut ampliorem locũ Romæ alibiq́. ideoq́ Romæ deus tutelaris ignorabatur, ne posset ab hoste aliquo euocari. publica etiam obseruatio illa erat de qua Cicero in Vatiniũ. Ioue fulgurante cũ populo agi nefas esse. & laurũ in sinu Iouis poni, quotiens læticiam nouã uictoria attulerit. in prophanis usibus pollui laurũ & oleam *Aliæ obseruationes* fas non esse, & ne propiciandis quidem numinibus accendi ex his altare, aram'ue debere, Et Plutarchus in problematibus scribit, cum in cæteris Dianæ templis ceruorum cornua *Cornua ceruorum in Dianæ templis* affigere mos esset, in ea tantũmodo quæ erat in auentino boum affixa fuisse: quod Antronius Horatius in sabinis bouem insigni specie & magnitudine natam, à diuino quodam monitus siquis imolasset totius Italiæ imperio eius ciuitatem potituram: Cornelius sacerdos eo ad tyberim lauandi specie misso imolauerit, & Romæ imperium Italiæ peperit. Et

præstigia damnans Suetonius de Vespasiano dicit. Nunciata fuisse ex urbe prestigia: Neronem diebus ultimis monitũ per quietẽ ut thensam Iouis optimi ex sacrario in domum & in circum deduceret: quorum etiam præstigiorum iudeos scribit pœnas dedisse, cum in oriente percrebuisset uetus & constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore iudeæ præfecti rerum potirentur. Iudeiq; id ad se trahẽtes rebellarunt, & urbe amissa ad exterminium sunt adducti. quorum tamen præstigiorum aliquid certioris euentus habuisse est uisus Iosephus nobilis iudeus, qui cum Vespasiani iussu cõijceretur in uincula, constantissime asseuerauit: fore ut ab eodem absolueretur, uerum iam imperatore: quod & postea factum fuit. Quod autem supra Cicero in legum libris, diuorum iras prouidento hisq; parento, dixit: ad prodigia spectat. de quibus eodem libro, prodigia & portenta ad hetruscos & aruspices si senatus iussit deferunto, hetruriæq; principes disciplinam discunto, quibus diuis decreuerint procuranto, ijsdemq; fulgura & ostenta pianto. prodigia autẽ Nonius Marcellus dicta uult quod porrò sint adigenda. & infra. prodigia semper esse pessima, q; deorum sint iræ uel minæ. Liuius viij. M. Rutilio tertium & Manlio torquato tertium coss. prodigium lapidibus pluit. & libro xxij. quod autem in piceno lapidibus pluisset nouendiale sacrum editum est, urbs lustrata, hostiæ maiores quibus edictum est dijs, donum ex auro pondo xl. ad lanuinum Iouem portatũ, & signum æneum auratum Iunoni in auentino: lectisternium Cere & Romæ: à iuuentute supplicatũ fortunæ in algido: & inde Romæ omnibus dijs & genio maiores hostiæ. Attilius Seranus prætor uota suscipere iussus, si in decem annos r. p. eodem stetisset statu. & infra Liuius xxiij. prodigia eo anno multa nunciata sunt, quoq; magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nunciabantur. Et xxiiij uerũ ex ingenio fateri coactus sic habet: prodigia procurarunt quæ nunciata erant: & alia ludibria oculorũ auriũq; credita, ꝓ ueris. ostentaq; proximo loco Romanis fuerũt. quæ Vlpianus de uerborũ significatione dicit Labeonẽ definisse, cum cõtra naturam alicuius rei genitũ factum'ue est aliquid. duoq; eorũ genera esse cum quis cõtra naturam nascitur tribus manibus aut pedibus homo: alterũ cum quid prodigiosum uidetur, quæ Græci phantasmata dicunt. Plinius: Subsedit in cumano arbor, graui ostento, paulo ante Pompeij Magni bella ciuilia, paucis ramis eius eminentibus. Ostentumq; est, cum arbores in capitibus statuarum uel in atrijs enascuntur, uel in arboribus ipsis alienis. In capitolio bello Persei enata palma uictoriam triumphosq; portendit, quæ tempestatibus prostrata, eodemq; loco ficus enata est in Messalæ & C. Cassij censorum lustro. à quo tẽpore pudicitiam prostratam Piso grauis autor est. Monstra subsequũtur: Nonius dicit deorum monita esse. Et Festus monstrum dictum uelut monestrũ quod moneat aliquid futurum: prodigium uelut predicium quod prædicat. portentum quod portendat. Ostensum est quod ostendit. Tenitas esse inquit festus deas sortium: dictas, quod tenendi habeãt potestatem. Videmusq; bina fuisse sortiũ genera. Vnum quas sortes uirgilianas appellauere: cum aperto Virgilij codice destinati in ordine & numero uersus qui forte occurrissent: in augurium accipiebantur. De quo Helius Spartianus in Adriani uita. Quoquidem tempore cum solicitus de imperatoris erga se iudicio uirgilianas consuleret sortes: in hos incidit uersus. Quis procul ille autẽ ramis insignis oliuæ Sacra ferens, nosco crines incanaq; menta Romani regis, primam qui legibus urbem Fundabit, Curibus paruis & paupere terra. Alterum fuit sortium genus uetustissimum à sacerdotibus confictum, responsisq; oraculorum adsimile, quod inscripta folijs arborum tabellisq; diuersorum euentuum eulogia, ad deorum puluinaria erant à sacerdotibus ita disposita, ut cum illi aut orati uoluissent aut sponte constituissent, certo decussa artificio: in id spei aut timoris populos & principes uiros inducerent, quod sibi conducibile aut delectabile existimarent. hinc illud est apud Liuium libro xxij. prodigij à sacerdotibus procurandi loco habitum, sortes attenuatas, id est spõte sua in altare tanquàm è cœlo delapsas: unamq; excidisse ita scriptã, Mauors telum suum concutit. Cernere autem ex Liuio quales adhibitæ fuerunt procurationes, ex quibus omni sacerdotio maxima accessit delectatio, & utilitas iucundissimum est. Decembri enim mense quærendis uoluptatibus summe idoneo, huius procurandæ sortis gratia, ad ædem Saturni Romæ imolatum est, lectisterniumq; imperatum, & eum lectum senatores strauerunt: & conuiuium fuit publicum, ac per urbem saturnalia die ac nocte clamata, populusq; eum diem festum perpetuum habere ac seruare iussus

Præstigia *Iosephus iudeus* *Prodigia* *Ostentum* *Phantasma* *Monstrum* *Prodigium* *Portentum* *Tenitæ deæ* *Duo genera sortium* *Virgilianæ sortes* *Sortis genus antiquissimũ.* *Procurationes*

Vota Vota quoq; prisci impetrandis à deo cõcupitis emisere, quæ ut implerent constantissime sunt adnixi. Liuius in Tulli regis rebus gestis: In re trepida duodecim uouit salios. phanaq; pallori & pauori. & libro quinto, dictator M. Furius camillus uehios capturus decimam Ioui pythio uouit, & Iunoni hospitium promisit. & Annibalem Liuius bellum meditantem Romanum, facit secundis se uotis obligasse. Qua de re plura dicere omittemus, quia apud priscos pariter & apud nostros & pari forma est acta. Multa superius à nobis sunt ostensa per quæ prisci futura scire, prouidere & auertere conabantur: unum hoc loco libet ostendere, per quod certiora & oculis subiecta, sacrorum auxilio occultari posse credebant. Ad uallem egeriæ, quam fuisse tenemus ad sextumdecimum ab urbe lapidem, ubi Cinthianũ est summi uiri Prosperi Cardinalis columnę oppidum: lacus illi subiectus sicut semper alias nunc nemorensis est dictus, quo in loco templum erat fortunæ uirilis. Eius sacerdotem uirgines quam primum uiri potentes esse inciperent, à parentibus ductę adibant: Isq; eas omnino nudatas undiq; inspiciens, uicia corporis apparentia indicabat. Et admonitæ uirgines cum fortunæ thura imolassent: uicium illud maritum qui contingebat perpetuo celari impetrasse tenebant.

Vallis Egeriæ

Virgines nudæ inspiciebantur à sacerdote

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SECVNDVS

ONFECTAS iam & sub religionis uelamine à priscis gentilibus ad luxum, fastũ, opesq;, quærendas uario excogitatas modo artes, pontificum scilicet flaminumq; & sacerdotum institutiones primũ, post cætera quæ religionis fuere secundo hoc uolumine ostẽdemus. Pontifices Varro de lingua latina scribit dictos esse a põte sublicio, quem sæpe fecerunt. additq; Festus, maximũ esse dictum pontificem quod maximarum rerum, quæ ad sacra & religionem pertinent, iudex sit, uindexq; contumaciæ priuatorum magistratuũ. pontifices uero alij duorũ fuerunt generũ: ex patricijs maiores, & minores ex plebe. Quãtę aũt dignitatis fuerit pontifex maximus Liuius libro xlvij. ostendit, quod Gn. Cornelio prætori mulcta indicta est: quia cum M. Aemilio lepido pontifice maximo iniuriose contenderat. sacrorum enim q; magistratuum ius potentius fuit. Eademq; pontificis maximi dignitas ab eius modo creandi apparet. Liuius enim xxv. scribit: Comitia pontifici maximo creando sunt habita. Res ingenti certamine acta. creatus est Licinius Crassus, qui ædilitatem currulem petiturus erat. ante hunc intra. cxx. annos nemo præter P. Cornelium pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curruli non sedisset. Cicero autem oratione in legem agrariam Rulli secunda dicit. comitijs pontificum non nisi decem & septem tribus fuisse uocatas. Et Suetonius Tranquillus de C. Cæsare: Pontificatũ maximũ petijt, non sine profusissima largitione: in qua reputans magnitudinem æris alieni cum mane ad comitia descenderet prædixisse matri osculanti fertur, domum se nisi pontificem, non reuersurum. Atq; ita potentissimos duos competitores, multumq; ætate & dignitate antecedentes superauit, ut plura ipse in eorum tribubus suffragia quàm uterq; in omnibus tulerit. Vnicum tamen uideo Romanorum imperatorem non ad luxum & fastum, sed ad clementiæ & pietatis instrumentum quæsiuisse pontificatum: Suetonius enim scribit, Titum Vespasianum qui iure optimo appellatus est deliciæ humani generis, pontificatum maximum ideo se professum accipere, ut puras seruaret manus, fidemq; præstitisse, quod nunquam posthac autor fuit cuiusquam necis, nec conscius, quamuis interdũ ulciscendi causa non deesset. qua in re intelligi potest, primas fuisse pontificis maximi partes, manus ab effusione humani sanguinis continere: quo posthabito respectu, alij omnes Romani imperatores uoluerunt pontificatu maximo exornari. Flamines Varro dicit dictos, quod caput uinctum habent filo: & cognomen accipiunt ab eo deo cui sacra faciunt. sed partim sunt aperta: ut Martialis, Volcanalis. obscuriora partim, ut dialis à Ioue, furialis à furida cuius in fastis feriæ erant furinales. Et Liuius dicit. Numa Pompilius flaminem Ioui assiduum sacerdotẽ creauit: insigniq; eum ueste & curruli regia sella adornauit: huic duos flamines adiecit, Marti unum, alterum Quirino. q; autem flamines etiam à pontifice maximo crearentur, Liuius xxvi. ostendit. C. Flaminius flamen captus à P. Licinio pontifice maximo

Pontifex maximus

Pontificum duo genera.

Flamen

Flamines à pontifice creabantur

maximo, ut animum eius cura sacrorum & cerimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo in tota iuuentute patrum primoribus probatior haberetur. Creatos etiam fuisse flamines à dictatore urbium & oppidorum ostendit Cicero in miloniana oratione: Milo Lanuuium, ex quo erat municipio, & ubi tum dictator profectus est ad flaminem prodendum. item infra: interim cum sciret Clodius iter solenne, legitimum, necessarium miloni esse lanuuium ad flaminem prodendum, quod erat dictator lanuuij milo. Maximum flaminem fuisse dialem inter XV flamines dicit Festus: & cum cæteri discrimina maiestatis suæ haberent pro minimo habitum Pomonalem, quod Pomona dea leuissimo fructu agrorum pomis præsideret. Et flamini diali annulum quidem gere re non licebat solidum, aut aliquem in se habere nodum: & flamini iurare diali fas non erat, quod parua in re ei fidem non habere absurdum esset, cui diuina summa credita essent: flamen que Dialis cum flaminicam haberet uxorem, ea mortua sacerdotio se abdicabat. quia cum uno & eodem tempore uxor cum eo sacraretur, multa essent in sacris quæ illa mortua agi nequirent, & statim alteram superducere cum difficile tum iniquum atque impium uidebatur. Palatualem flaminem ad sacrificadum ei deæ constitutum fuisse, in cuius tutela palatium esse putabatur Festus asserit. cum Plutarchus in problematibus affirmet, Iouis sacerdoti quem flaminem dialem uocauere farinam frumentumúe tangere non licuisse. quia frumentum res corrupta ac penè putrida: farina ex frumento cõtrita, & nondũ in panem redacta, res sit imperfecta. Hederam flamen dialis si attigisset piaculum ei erat: nec iter facere poterat ubi umbracula ab ea arbore desuper imminerent: quia arbor sterilis, & hominibus omnino inutilis, quæ propter fragilitatem semper alteri inhæret, soláque uiriditate & umbra delectat. Vnde non temere in domibus nasci prohibetur. De pontificum flaminum'que uerbo & officio satis multa sunt dicta. Sacerdotes Varro inquit, uniuersos à sacris dictos esse: Fuerunt enim pontifices, flamines & cæteri omnes rebus præfecti sacris appellati pariter sacerdotes. per ea autem quæ Cicero oratione in legem agrariam Rulli secunda habet uidemus, & si pontifices populi suffragiis, flamines uero à populo uel à principe uel dictatore uel pontificibus creabantur, neutros tamen potuisse sacerdotium ita populi sufragijs habere, quin ipsos oportuerit à collegio pontificum cooptari. Comitijs pontificum non nisi XVII tribus uocabantur, atque hoc idem de sacerdotijs Cn. Domitius tr. pl. uir clarissimus tulit. quod populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi uocaretur: ab ea parte qui esset factus, is à collegio cooptabatur. Vndẹ tractus mos apud nos uidetur, eos qui à principibus siue populo & aliquo collegio ad dignitates eliguntur, oportere nihilominus à Romano pontifice, & eius collegio cardinalium confirmari. collegium uero quid fuerit appellatum in oratione de aruspicum responsis idem Cicero sic ostendit. At uero domum meam P. Lentulus consul pontifex maximus, L. Lentulus flamen Martialis, L. Claudius rex sacrorum, Sex. Cæsar flamen quirinalis, L. Cornelius, Q. Albinouanus, Q. Terentius pontifices minores, omnes liberauerunt. sic'que ex quinque sacerdotijs maioribus collegium constabat. Ad quam, ut uidetur, imitationem collegium Romanæ ecclesiæ cardinalium ex tribus maioribus sacerdotijs est confectum. Episcopis uidelicet septem urbi Romæ propinquioribus, præsbyteris'que parrochias urbis principales, & diaconibus parrochias itẽ alias minores administrare solitis. Sed unũ præterire hoc loco nolumus, à quo omnis gentiliũ Romanorũ religio causam uidetur originemq́ꝫ habuisse. sacerdotes ipsos utriusq́ꝫ sexus à maximo ad minimũ sacerdotia habuisse, quorũ prouentus erant tanti & tales, q̃ ex illis nedũ rem sustentabant familiarẽ, sed fomenta inde ad fastum eis luxumq́ꝫ proueniebant: cũ tamen sacerdotes ipsi uxorẽ filiosq́ꝫ & familias ex sacerdotio æque ac patrimonio alentes, publicis om̃ibus præter admodũ pauca muneribus fungerent, & militiæ ac mercaturæ, aut opificio pro ut cuiq́ꝫ cõtigerat libebatq́ꝫ uacarẽt: eaq́ꝫ sacerdotia fuerũt qualia nos christiani ꝑ priore uocabulo bñficia appellamus. Sacerdotiorũ aũt sicut & beneficiorũ duo fuisse genera uidemus: unũ q̃d sacris esset addictũ locis, q̃ rei pu. aut principũ, aut pontificũ collegij collatiõis essent: alterũ q̃d ædis aut sacelli iuris esset à patrefamiliãs ea ratione erecti dedicatiq́ꝫ, ut & sacrorũ cura, & fructuũ ipsius sacerdotij perceptio ad solã gentẽ familiãq́ꝫ suã perpetuis successionibus deuolueret: q̃ sacerdotia priscis gẽtilitia, bñficia nostris iuris patronat⁹ sunt. Liuius IX: gẽs Potitia cuius

Flamines XV. *Flamen pomonalis* *Nefas flamini diali annulum gestare* *Palatualis flamen* *Sacerdotes unde* *Pontificũ & flaminum cooptatio* *Comitia pontificum* *Lex Cn. Domitij de sacerdotijs* *Collegium quid* *Sacerdotum prouentus* *Sacerdotiorũ duo genera* *Gentilitia sacerdotia*

ad aram Herculis familiare sacerdotium erat. Et Cicero legum primo. de sacris hæc sit
una sententia, ut conseruentur semper & deinceps familijs prodantur, & perpetua sint sa-
cra: ut ne patrisfamilias morte sacrorum memoria occideret, ut esset ea adiuncta ad quos
eiusdem morte pecunia uenerit. & Cicero de aruspicum responsis. Multi sunt etiam in
hoc ordine qui sacrificia gentilitia illo ipso in sacello, statuto anniuersali factitarũt. Et Cor
nelius Tacitus de Othone. At recens ab exilio reuersos adolescentes auitis & paternis sa-
cerdotijs in solatiũ reposuit, ideq́ꝫ Tacitus de Vitellio. extructis in campo Martio aris, in
ferias Neroni incessit. cæsæ publice uictimæ, coronatiq́ꝫ facem augustales subdidere,
quod sacerdotium ut Romulus Tatio regi, ita Cæsar tiberius Iuliæ genti sacrauit. primi
Quincuplex generis sacerdotiorum publice institutorum quincuplex fuit prouentus. sacra enim con-
sacerdotiorũ struentes fundantes'que loca, uarias fundorum possessiones stipendia'que adiungebant,
prouentus à quibus sacerdotum alimonia proueniret: Vnde Liuius Numam Pompilium facit cum
flamines & uestales instituisset, de quibus supra est dictum stipendia eis de publico sta-
tuisse, quod quidem alios omnes sacrorum fundatores locorum imitatos fuisse nullus ad-
dubitabit. Alioquin magni & amplissimi ciues Romani nunquam aut sacerdotia cumu-
lare studuissent, aut pro ipsis sacerdotijs tantopere contendissent. Et Liuius trigesimo
cum Fabium Maximum filium in locum patris mortui pontificem creatum dixisset, duo
ipsum sacerdotia habuisse addit. De Cæsare autem Suetonium dicere uidemus: Anno
XVII ætatis, flamen dialis designatus à L. Sylla sacerdotio mulctatus. Sylla enim qui
animos Cæsaris & eloquentiam suspitioni maximæ duceret, haberi'que oportere palam
prædicaret, neruos illi adimere in sacerdotij mulcta perrexit, à quibus fomenta potentiæ
Stipes & amplitudinis accepisset. Stipes secunda prouentus sacerdotiorũ pars dicta erat, quod
nostri oblationes eleemosynas'que appellant. De his'que Cicero legum primo: præter
ideæ matris familias, eos'que iustis diebus, ne quis stipem cogito. quod autem Cicero fa-
milias dicit, aliud à prædictis tribus generibus, pontificum, flaminum & sacerdotum sin-
gulorum dei alicuius cultui dedicatorum, genus indicat, quod procedente tempore mul-
tiplicatum est. Multi enim utriusque sexus in eandem familiam ad alicuius dei cultum
conuenientes ex unis eisdem'que sacerdotijs ac stipum & legatorum redditibus conuiue-
bant. uarijs'que uocabulis & cognominibus censebantur. Cicero pro A. Cluentio Habi-
Martiales to. Martiales quidam latini appellabantur ministri publici Martis. atque ei deo ueteribus
latini institutis religionibus'que latinarum consecrati: quorum cum satis magnus numerus es-
set, cumq́ꝫ item in Sicilia permulti Venerei sint. Helius Spartianus scribit Adriano im-
peratori in numerum deorum relato flamines & sodales senatum constituisse. Et Sueto-
nius de Galba ob res in Aphrica gestas & in Germania ornamenta triumphalia accepit
& sacerdotium triplex, inter XV uiros sodales inter augustales cooptatus. Helius Spartia
nus: clipeũ Adriano magnificentissimũ posuit & sacerdotes instituit. puellas alimentari-
Faustinianæ as in honorem Faustinæ faustinianas constituit. Meruit flamines & Circenses: templũ &
puellæ sodales Antonianos Faustinę uxori, in radicibus tauri montis nouas puellas faustinianas
Sodales instituit. Dati sodales & satellites & flamines ipsi mortuo. Sodales autem fuerunt quales
Satellites nostri appellant societates secularium: satellites quales multos per orbem habemus, san-
ctæ Mariæ teutonicorum in Germania, & sancti Iacobi de spata in Hispania. flamines no
ti sunt: & infra Cicero. stipem sustulimus, nisi eam quã apud paucos dies propriam ideæ
matris excipimus: implet enim animos superstitione, & exhaurit domos: Vnde constat
priusquam ea lex ferretur consueuisse omnes qui sacerdotia haberent, illa quæstu per sti-
Solutiones pem petitam facto pinguiora reddidisse. Tertia sacerdotiorum opulentia à solutionibus
proueniebat, quas inferiora impetraturi superioribus impendebant: quale apud nos est,
cũ pontifici Romano fructus primos antistites, & his minores ac subditi sacerdotes pro
habitorum modo beneficiorum pecuniam dissoluunt. Suetonius enim de Claudio impe-
ratore dicit, eum sestertiũ octogies pro introitu noui sacerdotij impendere coactũ. Quar-
Donationes ta iam pars ad sacerdotiorũ exuberantiã prouentuũ donationes & legata fuere: Nam ui-
uentes, ut deos haberent propicios multa sacerdotibus largiebant̃: fœlicitati aũt, ut appel
labant animarũ consulturi, & si multa alia testamento legabant, epulũ raro aut ferè nunq́ꝫ
prætermittebãt: Qđ qua fieret ratione in multis q̃ ꝑ Italiã extant mamoreis sepulchris ap
paret. Rauẽnæ em̃ apud sacrã Petri apostoli ędẽ, q̃ seraphici Francisci uocabulo & fratrũ

eius

eius ordinis habitatione notior est: marmoreo in sepulchro à Classensi oppido tribus distante passuum milibus pridem auecto hæc legati in epulum est inscriptio. Dijs manibus Flauiæ quinti filiæ salutari coniugi carissimæ: Lucius publicius Italicus decurio, ornamentum sibi uiuens posuit. hic collegio fabrum militiæ rauennatis sextertia triginta uiuens dedit, ex quo reddditu quotannis decurionibus collegij fabrum militiæ rauennatis in æde Neptuni quam ipse extruxit die neptunaliorū præsentibus sportulæ numi bini diuiderentur, & decurionibus uigintiocto centeni quinquaginta quotannis darentur, ut ex ea summa sicuti soliti sunt, arcam publiciorū Flauiani & Italici filiorū, & arcam in qua posita est Flauia salutaris uxor eius rosis exornēt, de nummis X X V. sacrificētq; ex X X I I & de reliquis ibi epulentur. ob quam liberalitatem collegium fabrum militiæ rauennatis inter benemeritos quotannis rosas supra se & Flauiam salutarem uxorem eius mittendas ex X X X V. sacrificiumq; faciendum de X X I I. per magistros decreuit. P. Helius cissus sibi & ligariæ Artimialdi uiuens posuit in agro pedes X V. infra pedes X X V. hic locus heredem non sequitur. Aliaq; sepulchra Macerati & alibi in piceno extare uidemus, quibus similia epulorum legata elegantibus litteris inscripta sunt. Vnde quod à pluribus factum esse constat, omnes tenemus testamento legasse epulum quotannis ad sepulchrum rosis & uarijs respersum odoribus pro hereditatum facultatibus exhibendū: cui quidem epulo non magis cognatos affinesq; quàm magistratuum quos gesserant, opificiorumq; quæ exercuerant collegia, ut legionis in qua militassent ordinum ductores & commilitones, interesse iubebant. idq; & si sacerdotibus pro diuina re facienda conuocatis & commodo & delectationi multis cedebat modis, maiorem breui post offerebat utilitatem. cū enim cōtingeret aut herede absq; legitimis successoribus defuncto, aut uetustate ipsa epulum absoleri in obliuionemq; deduci, hereditatis portio pecuniam legato subministrare solita per septemuirum diligentiam redigebatur in pontificum collegij potestatē: ex hisq; sacerdotia quæ à nostris appellari diximus beneficia collegio pontificum distribuente fomenta nouasq; institutiones habuerūt. septemuiri. n. epulonum apud priscos haud secus quàm nostræ religionis episcopi legatorum ad pias causas exequutionis curam habebāt, cum tamen omnia templa præsertim maiora suos particulares epulones habuerint. Sicut de Iouis templo supra ostendimus, in quo Aurelium Augustinū diximus affirmare, epulones perpetuos fuisse, qui ad auream Iouis mensam statuæ appositam perpetui erant cōuiuæ. ut mimorum ibi potius & parasitorum contubernia quam dei sacra celebrarentur. Festus autem scribit epolones dixisse maiores eos qui postea epulones appellati sint. datumq; fuisse nomen his quod epulas Ioui cæterisq; dijs instituendi potestatem haberent. fueruntq; epulones à quibus scribit in nono Liuius tibicines fuisse à commessatione solita prohibitos, unde tibur cōcesserūt. & nemo erat qui sacris præcineret: sed tiburtini sopitos remiserūt curru, & ius uescendi illis restitutum est. Eundem uero morem epulandi in sacris locis ad legatorum executionem fuisse etiam à christianis per multa tempora seruatum Augustinus in dei ciuitate his uerbis ostendit. Quæcunque igitur abhibentur religiosorum obsonia in mortuorum locis, ornamenta sunt ad memoriam, non sacra uel sacrificia mortuorum tanquam deorum. Quicunq; epulas suas eo deferunt (quod quidem à christianis melioribus non fit) & in plærisq; terrarum nullatenus est consuetudo, cum apposuerint orant. Septemuiri autem epulonum quantæ fuerint autoritatis, ex uerbis Auli gellij licet cognoscere, q eos facit maioribus sacerdotibus pares: Flaminibus, auguribus, quindecimuiris sacrorum, his uerbis: Virgines uestales X X. fuerunt, quas pontifex maximus ex omni ciuitate capiebat, quæ non essent filiæ flaminis auguris Quindecimuiri sacrorum, aut septemuiri epulonum. fuisse autem ditissimos septemuiros epulonum, quod plerumque uidemus illis accidere, qui multas etiam alienas tractant pecunias, unum extat argumentum: quod eius collegij unus sepulchrum habuit Romæ extans, quod insigne uidemus, penè integrum & falso ab imperitis que remi appellatum, portæ urbis olim trigeminæ, post ostiensi & nunc sancti Pauli proximum. id enim monumentum in Pyramidem supra urbis mœnia quibus est inclusum surgens, litteras inscriptum est semicubitales, septemuirum epulonum eius autorem nostro etiam seculo conseruantes. Quinta sacerdotiorum opulentiæ pars, fuerunt damnatorum & ui aut iure patria pulsorum bona, quæ ipsis in patriam aliquando reuersis, aut

Epulum ad sepulchrum

Septemuiri epulonum

Tibicines à cōmessationibus prohibiti tibur concessere runt

Septemuiri epulonum autoritas

Sepulchrum septemuiri epulonum

Damnatorum bona ad sacerdotes perueniebant

aut populus aut magistratus nunquam posse restitui cupiebant. Idq́ facile intelliget qui uitam & orationem Ciceronis perleget. in qua domum suam à pontificibus compellente Clodio tribuno plæbis in templũ libertatis consecratam, ab eisdem obtinuit liberari. Partibus quinq; emolumenti & reddituũ prouentuumq́ sacerdotiorum siue beneficiorum generaliter explicatis, unicam legatorum replicare & diffusius tractare libet: ex qua apparebit, priscos gentiles fœlicitatem beatitudinemq́, ut appellabant animarũ in campis elysijs ducendam, per temporalium bonorum in legata post mortem dandorum distributionem diligentius, quàm nostros uitam per dei contemplationem æternam quæsiuisse. Sed prius quod de campis elysijs diximus aliqua ex parte ostendamus. Tibullus in elegis. Ipsa Venus campos ducet in elysios. Hic choreæ cantusq́ uigent passimq́ uagantes Dulce sonant tenui gutture carmen aues. Fert casiam non culta seges, totosq́ per agros Floret odoratis terra benigna rosis. At iuuenum series teneris immixta puellis Ludit, & assidue prælia miscet amor. Illic est cuicũq; rapax mors uenit amanti. Et gerit insigni myrtea serta coma. Econtra autem quia inferna etiam sicut nos pœnarum loca crediderunt, Tibullus de eis sic habet. At scelerata iacet sedes in nocte profunda Abdita, quã circum flumina nigra sonant. Tisiphoneq́ impexa fero pro crinibus angue Sæuit, & huc illuc impia turba fugit. Tum niger in porta serpentum Cerberus ore Stridet, & æratas excubat ante fores. Virgilius autem de elysijs campis. Deuenere locos lætos & amœna uireta Fortunatorum nemorũ, sedesq́ beatas. Largior hic campos æther & lumine uestit Purpureo, solemq; suum sua sidera norunt: Pars in gramineis exercent membra palæstris: Contendunt ludo, & fulua luctantur harena. Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicunt: Nec non threicius longa cum ueste sacerdos Obloquitur numeris septem discrimina uocum, Iamq́ eadem digitis, iam pectine pulsat eburno. & infra. Nulli certa domus lucis habitamus opacis, Riparumq́ thoros, & prata recentia riuis Incolimus. De inferis uero eadem & multo maiora, quàm Tibullus habet Virgilius. sed iam ad legata reuertamur. Valentiniano secundo Imperatore Romano eius nominis secundo apud Mediolanum agente, tumultus in urbe Roma ingens fuit inter christianos gentilesq́ ex huiusmodi causa concitus. Erant per id temporis christiani in urbe adeo aucti, ut gentilium sectam opibus & numero æquarent, enitebaturq́ unaquæq; pars & quotidie uarijs quærebat modis & artibus alteram superare. Accidit autẽ christianos aram quæ in curia ueteri ubi nunc sancti Petri ad uincula celebris est ecclesia, gentilium superstitionis erat, suo cultui dedicare. quod cum audiuere pagani ad arma tumultumq́ est concursum. nostris quod intentauerant conseruare: illis impugnare ac in suam redigere idolatriam adnitentibus. sed quod erat propinqui & imperium obtinentis tunc etiam integrum imperatoris metus ingens, obtinuerunt utriusq; partis graues uiri rem ad principis iudicium ferendam. Missusq́ est Mediolanũ à gentibus uir nobilitate eloquentia ac dignitate insignis Symmachus patricius, ex cuius oratione quam habuit extante ista sumimus. Isq́ inter cętera quæ diffuse dixit alio tempore & loco diligentius narranda à Valentiniano postulauit: Vestalibus reddi legatorum ius percipiendorũ quod paulo prius quàm ea dedicaretur de qua diximus à christianis ara eisdem uestalibus iussu imperatoris sublatũ erat. Symmachusq́ inter orandum pluries dictum sæpe repetiuit, Tanti iam pridem fuisse urbi Romæ legata uestales potuisse capere ac distribuere: ut neminem illę in populo in urbe ipsa sinerent mendicare. Constansq; & perseuerans in fide catholica Valentinianus quã beatus Ambrosius ecclesiæ doctor in illo roborabat, ita in sententia perstitit: ut nec aram nec legata uestalium Symmachus pro gentiliũ secta obtinere potuerit. Sed iam satis pontifices, flamines, sacerdotes eorumq́ ad lasciuiam, ad opes, ad amplitudinem fomentum, sacerdotia, quid apud priscos gentiles fuerint docuimus: cætera nunc ostendere pergamus, quæ eorundem superstitio habuit. Agonalia Iani sacra ad nonam diem Ianuarij festa erant, quorum nominis origo quincuplex reddebatur. quod minister sacrorum hostiam feriturus, ne iniussus ageret, cultrum tenens eleuatum continuo sacerdotes agendi tempus rogabat, una: & quod pecudes non uenirent, sed agerentur alia: tertia q; pro agnalibus ab agnis qui immolabantur corrupte agonalia appellarentur: & quarta quod pecudes uisa in aquis cultri quo feriendæ erant umbra animis angerentur. quintam meliorem Ouidius in fastis existimauit. agonalia scilicet uerbo Græco à ludis similibus appellari, obseruatumq́ esse eo in

Campi elysij

Tumultus Romæ sub Valentiniano

Symmachus

Agonalia

in sacrorum ritu hostiam non uictimam imolari, cum hostia sicut docuimus pro cæsis ho *Hostia*
stibus à quolibet sacerdote, uictima eius qui hostes uicerit manibus debeat imolari. fiebāt *Victima*
huiusmodi sacra ad templum Iani, quod penè integrum ad sanctum Gregoriū in uelabro
patentibus quadrifariam portis Romam instaurantes extare docuimus. Februa à Roma *Februa*
nis triplici ratione piacula sunt appellata: aut uetere uocabulo à lana quā regem sacrificu/
lum aut flaminem dialem imolaturi peterent sacerdotes: aut pari uetustate uocabuli à far
re frugibus mixto: aut à ramis de pura arbore cæsis, quibus sacerdotes consueuerint co/
ronari. Ouidius in fastis. Februa Romani dixere piacula patres. Pontifices ab rege petunt
& flamine lanas: Quæ ueterum lingua februa nomē habent. Quæq́ capit lictor domibus
purgamina certis, To rida cū mica farra uocantur idem. Nomen idem ramo qui cęsus ab
arbore pura, Casta sacerdotū tempora fronde tegit. Macrobius in saturnalibus: pœnas à
nocente saturnalibus exposcere piaculare est. & infra. Regi sacrificulo flamini nō licet ui/ *Flamini nō li*
dere ferijs opus fieri: & ideo per pręconem nunciabatur, ne quid ageretur. quanquam Fe *cuisse uidere*
stus petios dicit appellatos, qui taliter flamines præcedebant, & præcepti negligens mul/ *ferijs opus*
ctabatur: pręter pœnam opus qui fecisset, porcū pro piaculo dabat. Plutarchus in proble/ *fieri*
matibus. Eos quos in agro externo obijsse falso nunciatum esset, cum postea reuersi fuis/ *Petij*
sent, nō ianua in domum recipiebant, sed tegulis dimittebant, quod piacula omnia sub di
uo fieri cōsueuerūt. Plinius in naturali historia. Mirtea uerbena Romani Sabiniq́ cū pro/
pter raptas uirgines dimicare uoluissent, depositis armis purgati sunt, q̄ in loco Veneris
cluacinæ signa sunt. pugnare. n. cluere prisci dixere. & uulgata priscis temporibus opinio *Cluere*
obtinuit, februa esse omnia quibus malefactorū conscientia purgaretur, delerenturq́ pec/
cata, aut manes animabus defunctorum placidi redderentur. Vnde inter februa fuit habi/
ta aquæ aspersio, qua sicut & nos gentiles utebantur. quanquam mos ipse prius à Græcis *Aquæ asper/*
quàm à Romanis originem habuit: Vnde Peleus traditur absoluisse Patroclum, & ab A/ *sio*
casto absolutum fuisse Peleum à cęde Phoci fratris sui, cū interim Aegeus Medeam aquę
aspersione lustrauerit: quam opinionem Ouidius damnat his uersibus. Ah faciles nimiū
qui tristia crimina cædis Fluminea tolli posse putatis aqua. Virgilius tamen facit Aneā
cum iusta Misseno soluisset, sparsisse eum rore leui, dixisseq́ nouissima uerba. Cicero le/
gum primo. Caste iubet lex ad deos ire, animo uidelicet in quo sunt omnia: nec tollit casti
moniam corporis, sed cum obseruetur ut casto corpore, multo etiam animis id obseruan/
dum magis. Nam illud uel aspersione aquæ, uel dierum numero tollitur. Animæ labes ne
diuturnitate uanescere, ne manibus ullis elui potest. Et Macrobius in saturnalibus. Con/
stat dijs superis sacra facturum corporis ablutione purgari: cum uero inferis litandū est, *Mos sacrifica*
satis actū uidetur si aspersio sola attingat: Aeneas Virgilianus, donec, inquit, me flumine *turi superis*
uiuo abluero, & infra. Annam cara mihi nutrix huc siste sororē. Dic corpus properet flu/ *& inferis*
uiali spargere limpha. & alibi. Sparserat & latices simulatos fontis auerni: nec non cū Mis
senum sepulturæ dari refert: Idem ter socios pura circuntulit unda, Spargens rore leui. Et
cum Aeneam facit apud inferos ramum Proserpinæ cōsecrantem. Occupat Aeneas adi/
tum, corpusq́ recenti spargit aqua. Fuit etiam propè portam capenam nūc appiam aqua *Aqua Mer/*
Mercurij appellata, ad quam cum cōuenisset populus Romanus, unusquisq́ lauri ramo *curij*
alterius caput ea aspergebat aqua, Mercuriū inuocans: ut aspersi peccata præsertim per/
iuria mendaciaq́ diluerent. Maiora autem certioraq́ fuerunt februa per duodecim di/ *Februa*
es cōtinuos februarij celebrata: unde mensem illum nomen inde nactū fuisse multi existi/
mauerunt, hisq́ diebus cum pro impetranda mortuorum animabus quiete, omnis popu/
lus piaculis, sacrificijsq́ circa sepulchra accensis facibus cæreisq́ esset intentus, interdi/
ctum erat uirginum uiduarumq́ matrimonijs, & uestem induti atram omnes cōsuetū do
mi dimittebant ornatū. Sed paulo post q̄ horrida cessauerunt februa, dies succedebant læ
tissimi caristia appellati, q̄bus diebus agnati affinesq́ alternato cōueniētes officio, primū *Caristia*
defunctos enumerabant, quos ab anteactis charistijs amisissent: exinde superstitibus pa/
riter enumeratis finē eiulatibus defunctorūq́ cōplorationi imponendū cōstituebāt, & ge
nio in comessationibus cōuiuijs cæteroq́ applausu ꝓ uiribus supraq́ indulgebāt. Romu
li cędis casus, feriatā una die tenebat urbē, per Kalendas q̄ inde Caprotinę sunt appellatę, *Caprotinæ*
q́ ea die ad paludem capreæ in Roma instaurata descriptam, fuerit à patribus discerptus. *Terminalia*
Sed & terminalia dies suos habuerunt festos, inde dicta quod deo termino sexto ab urbe

Roma

Roma miliario uia laurentina, fermè ubi sancti Sebastiani passionis est locus, magno populi concursu celebrantur. estq; is terminus quem cum dedicaretur capitolium ferunt, cæteris dijs Ioui cedentibus remansisse. Idq; M. Varro scribit optimum fuisse uisum Romanis augurium, quasi uero intelligi potuerit: Romani imperij terminos quocunq; producentur inde remoueri repelliq; nequire. Diximus Romam instaurantes equuriam fuisse uiam qua rhedis à monumento augusti nunc augusta appellato, ad circum flaminiū nunc Agonem currebatur, quæ quidē uia ecclesiæ continens esset sanctæ Mariæ nunc in equuria appellatæ. Sed quantum attinet ad præsens opus, equuria diebus quoq; duobus ultimis Februarij nomen fuit. In quibus Marti deo is agitandi Rhedas & equos ritus, in sacrificium tribuebatur: Pulchrum uero fuerit loca per quæ is rhedarum equorumq; à Marte sicut illi prædicabant impulsorum, cursus fiebat mente ingenioq; inspicere. campi Martij proprium in quo deligendis magistratibus comitia haberentur, locū fuisse ostendimus, cui columna Cocleis Antoniana fuit apposita: eoq; cōtinebat campo augusti forum templo Martis contiguum: quod ipse princeps quo tempore arma in Brutum Cassiumq; cepit uotum, postea quam augusti nomē accepit opere sumptuosissimo exædificauit, cuius quidē templi columnationes adeo fuere sublimes, ut dicat Ouidius. Digna giganteis sunt hæc delubra triumphis. Vnde uidemus eas quæ extant columnas stabulo summi uiri Dominici capranicensis cardinalis firmani supereminentes, multis frustis esse compactas, quod nullus ditissimus potentissimusq; princeps habere potuerit integras tam sublimes. ut autem demus indicia eius templi reliquiarū cum dictis columnis extantia, sunt plateæ presbyterorum appellatæ cōtinentes, quibus ecclesia imminet sancti Stephani parua, sed marmoribus picturisq; ornata, & à columna Antoniana qua in occidentem solem uergit paruis paucisq; ciuium ædibus separata. hisq; in ciuiū domibus & præsbyterorū plateæ præter columnarum aliæ tanti templi reliquiæ nūc uisuntur. sed ad rem: scribit Plinius fuisse in foribus templi illius Martis: Apollinem eburneum ingentis magnitudinis. & Ouidius quem augusto adulari oportuit dicit, in summo eius fastigio diuersa fuisse signa ex ære eximij operis: hinc Aeneam qui Anchisam genitorē Troiæ excidio humeris asportaret, & alios gentis Iuliæ ac Cæsarum progenitores: inde ipsum Cæsaremaugustum de patris sui interfectoribus superatis occisisq; triumphantem: ut iam mente & animo perspicere liceat per ornatissimū undiq; campum Martium, & post per forum augusti omnium urbis præter magnum Romanū speciosius, deinde ad fores templi Martis ut diximus ornatissimas, uiā fuisse equos agentibus & spectantibus pulcherrimā. Nec soli deo Marti optime de Romano populo merēti, sed infami quoq; mulieri Floræ habiti sunt honores. eā nobilissimum sui temporis scortum & amasse Pompeium & ab ea fuisse dilectum Plutarchus est autor: quæ sicut & Larentina cum pecuniæ ingentis meretricio quæsitæ populū Romanum instituisset heredem, in dearum numerum est relata: illiq; ludorū honores dati, floralia appellati, ad cliuum capitolinum mense Maio celebrabantur. quos quidem ludos meretrices egisse nudatas cum alibi tum maxime constat apud Senecam, ubi epistola XCVIII. scribit. Catone sedente populum Romanum negasse permissum sibi postulare florales ludos nudatarum meretricum: ut iam æquiore sit tolerandum animo, nostri tēporis prostitutas eo propemodū loco tabernas habere& casas, ubi floræ meretricis decus quotannis ludorum gloria honestabatur. Quia uero domum flora apud Pompeij theatrum habuerat, non indecenter aut accidit aut de industria factū uidetur, ut qui amore iuncti fuerant, honorum quoq; monumenta habuerint cōiuncta. campusq; ex deiectis domibus meretricis in eius memoriam decusq; floræ appellatus, nunc etiam id retinet nomen. estq; omnium præsentis Romanæ urbis camporum arearumq; publicarum comercijs & populi frequentia celebratissimus, præsertim posteaquā in Pompeij theatro pridē sicut Romam instaurantes diximus collapso, speciosissimas ornatissimasq; ædes quidam flora & eius sodalitio dignus, sed nec nostris nec cuiuspiam litteris per famam quam semper simul cum uirtutibus spreuit conseruandus, magno sed in solo alieno extruxit impendio, benemerēti ursinæ genti cōmodū allaturo. Lustria fuerūt dies festi Martis dei ritibus consecrati, in quibus ad septimum Kalendas Maij tubæ, aquilæ aliaq; Romana signa militaria lustrabantur: ut originem inde potuerit habuisse mos per ætatem quoq; nostram seruatus, cum per diem natalem martyris Georgij, uexilla & omnē pompam castrensem ex urbi-

Equuria uia

Columna Antoniana

Forū Augusti

Templum Martis

Apollo eburneus

Flora

Floralia

Cāpus floræ

Lustria

ex urbibus deferentes in nemora nostri milites etiam ipsi lustrare uidentur. Saturnaliaq; Saturnalia & ipsa fuerunt dies festi Saturno dicati, quorum feriationem omnium longissimam & luxuriem maximam Senecæ uerbis libet ex epistolis describere. December est mensis cum maxime ciuitas sudat: Ius luxuriæ publicæ datum est. ingenti apparatu sonant omnia tanquam quicquam inter Saturnalia intersit & dies rerum agendarum: adeo nihil interest, ut mihi uideatur non errasse qui dixit, olim mensem fuisse Decembrem, nunc annũ. Nec tamen parum similia esse uidentur quæ eodem mense per Christi dei nostri natalitia cõmittuntur à nostris. Et bacchanalia libero patri Baccho dicata temporis longitudine, per autumnũ Saturnalibus paria, maiore luxu celebrata sunt. Nudi eñ uiri, cũ nudatis omnia membra mulieribus, matronis, uiduis & uirginibus, ad sacra conueniebant, quæ non nisi nocturna erant: caput omnes pariter femoraliaq; pampinis & uuarũ racemis cincti, alios item uuarum racemos manu tenebant: & tumultuario inuicem cõmixti cœtu, in sublime saltantes, uariaq; gesticulatione brachia ceruicem caputq; mouentes, carmen Baccho inconditum decantabant: nec prius erat saltationis modus, quàm defatigati & toto corpore uacillantes, partim resupinarentur proximioribus inhærentes, partim in pauimentum phanatici amentesq; procumberẽt: ut recte senserit M. Varro talia nisi ab amentibus fieri non potuisse. Quid uero incestuum constuprationumq; in huiusmodi nocturnis conuentibus sit commissum, Liuius XL. libro his uerbis scribit. Hispala originẽ Baccorũ expromit. primo sacrarium id fœminarũ fuisse. Pacullam sacerdotem omnia tanquam deum monitu immutasse: nocturnum sacrum ex diurno, quinos singulis mensibus dies initiorũ fuisse: ex quo inde promiscua sacra sint, & permixti uiri fœminis & noctis licentia accesserit, nihil ibi flagitij, nihil facinoris prætermissum: plura uirorũ inter sese quàm fœminarum stupra: si qui minus patiẽtes dedecoris sint, & pigriores ad facinus, pro uictimis immolari nihil nefas ducere. uiros uelut mente capta, cum iactatione phanatica corporis uaticinari: matronas Baccharũ habitu crinibus passis, cum ardentibus facibus decurrere ad tyberim, dimissasq; in aquam faces, quia uiuũ sulphur cum calce insit integra flamma efferri. Prosequiturq; Liuius paulo infra: institutũ fuisse, ne quis maior uiginti annis initiaretur, captatas ætates & erroris & stupri patientes. Consules in rostra ascenderũt & contione aduocata, cum solenne carmen precationis, quod fari prius quàm populum alloquantur magistratus consueuerunt, peregissent, ita cœperũt: Bacchanalia tota iam pridem Italia & nunc per urbem etiam multis locis esse, nõ fama modo accepisse uos, sed crepitibus etiam ululatibusq; nocturnis, qui personent tota urbe, certum habeo. Primum igitur mulierum magna pars est, & is fons mali huiusce fuit: deinde simillimi fœminis mares, stuprati & constupratores, phanatici uigiles, uino strepitibusq; nocturnis attoniti. Maiores nostri ne nos quidem nisi cum aut uexillo in arce posito comitiorum causa, aut exercitus eductus esset, aut plæbi concilium tribuni edixissent, aut aliqui ex magistratibus ad cõcionem uocassent, forte temere coire uoluerunt. Et ubicunq; multitudo esset ibi & legitimũ rectorem multitudinis censebant debere esse. Senatusconsulto cautum nequa Bacchanalia in urbe neq; in Italia essent. nec paruũ ad ea tollenda momentũ habuisse uidetur Lentuli Cornelij Suræ factũ, quem constat ad urbis incendium cędemq; ciuium primam Saturnalium noctem cum coniuratis destinauisse. Lentulus Cornelius Sura Ludos etiam scænicos & theatrales flagitiosissimos ad deorum cultum institutos, & ea ratione ipsum item theatrũ à principio ædificatum fuisse scripsit Aurelius Augustinus dicens, ludos scænicos spectacula turpitudinum, & licentiam uanitatis, nõ hominum uicijs sed deorum iussis Romæ institutos: cum propter sedandam pestem corporum dij eos sibi iusserint exhiberi. quos postea asserit obscœnis uocibus & motibus histrionũ fuisse actos. præsertim cum fugalia celebrarentur, Fugalia uere taliter appellata, quod pudor inde & honestas dedita opera fugarent. ut merito ipse Augustinus exclamet: quanto iustius & honestius in Platonis templo libri eius legerentur, q̃ in templis molles abscinderent demonũ, consecrarent secarenturq; insani, & quicquid aliud uel turpe turpiter, uel crudele crudeliter in theatris & deorum sacris celebrari solet. Qualiter autẽ omnes ludi fierent scænici difficile fuerit docere, quod singulis penè uicibus, ex histrionum ingenio ac industria uariarentur: & satis constat omnes fabulas à Plauto Terentioq; & alijs comicis confictas in scæna & theatro ab histrionibus eorũq; ministris personatis deorum cultui spectante populo fuisse actas. Vnde scribit in uita Ciceronis Ludi scænici

ceronis Plutarchus, Aesopũ cũ in theatro repræsentasset Atreum cõsultantem de iudicio Thyestis, ex ingenti dolore mentis impotem, quendam ex ministris quod ipse nõ obserua to tempore celerius aduentasset, sceptro percussisse ac interfecisse. Cætera quæ his scænæ actionibus competant in Roma docuimus instaurata. Faciet autem ludorum mentio pro pter scænicos suborta, ut cætera de ipsis dicturi, ferias prius in quibus fiebant doceamus: quanquã nõ solum ludos, sed & funebria & spectacula & pompas eodem penè contextu dicere oportebit, quæ omnia suos dies feriatos habere ut rite fierent oportebat. Feriarum Festus Pompeius inquit, alias sine festo fuisse, ut nũdinas, alias cũ festo ut saturnalia: quibus adiungebant epulationes ex prouentu fœtus pecorũ frugũq;: quaq; & idẽ Festus alio loco uim uerbi exprimens dicit, ferias à feriendis uictimis esse dictas. Nundinas aliqui Romulum, aliqui Tacium instituisse dicũt: quas Hortensius lege sanxit nephastas esse, ut rustici qui nundinandi causa in urbem ueniebant, lites componerent, legesq; acciperẽt. Nephasto enim die prætorem loqui nõ licebat. Feriarum publicarũ quatuor esse genera uoluit Varro: aut enim statiuæ sunt, aut conceptiuæ, aut imperatiuæ, aut de quibus diximus nundinæ. Statiuæ omnis populi cõmunes certis & cõsuetis diebus ac mensibus, & in festis obseruationibus annotatæ, in quibus sunt agonalia & lupercalia superius à nobis descripta. cõceptiuæ, quæ quotannis à magistratib⁹ uel à sacerdotibus accipiunt in dies uel certos uel incertos: ut sunt, latinæ, sementinæ, paganalia, cõpitalia. Imperatiuæ sunt quas cõsules uel prætores pro arbitrio indicũt. Erant præterea feriæ propriæ familiarũ, ut Claudiæ, Aemiliæ, Iuliæ, Corneliæ, & aliarum. Erant singulorum, ut nataliũ, funerum, & expiationum, atq; frugum susceptiones: quæ feriarum pars latius patebat, quod tribus temporibus feriæ & dies festi erant, propter fructus quibus metuebãt: Rubigalia primo à Numa instituta anno regni sui undecimo ad septimum Kalendas Maij, quia tunc segetes rubigo occupat: Floralia quarto Kalendas Maias anno urbis quingentesimo sextodecimo ex oraculis sibyllæ, ut omnia bene deflorescerẽt. Vinalia priora in Kalendis Martij degustandis uinis. Vinalia altera ad XIII Kalendas septembris quod festũ tempestatibus leniendis institutũ est. Sementinæ fuerunt feriæ à sementibus faciendis, paganicæ agriculturæ causa. Et demum feriæ stultorum appellatæ sunt quirinalia, quod eo die sacrificabãt ab his qui solenni die aut nõ poterãt rem diuinam facere, aut ignorauerãt: quibus omnibus in diebus feriatis nihil omnino qđ nõ eius diei religio exposceret fieri licebat. quanq; Scæuola sicut & Hebræorum consuetudo habet, licere uoluit ferijs ea fieri, quæ neglecta nocerent: utputa qui bouem fossa extraxisset, tignũ domus ruinosum tibijs sustentasset. post ferias uero & nundinas quoad expediens fore uisum est descriptas, funebria nobis ideo sunt dicenda, ut in eis qui exhibebantur ostensis ludis, alios cũ spectaculis pompisq; describẽdos ordine afferamus. Funebria mortuis primũ à Numa Pompilio instituta fuisse Liuius sic ostendit. Nec cœlestes modo cæremonias, sed iusta quoq; funebria, placandosq; manes, ut idem pontifex doceret. ipsa uero funebria quàm parce haberi deceret Cicero legum primo sic dicit: deorũ manium iura sancta sunto: hos leto dato, diuos habento, sumptum in illis luctumq; minuunto. Et infra: minuendi sunt sumptus lamentationes'que funeris. Quibus autem modis & causis minuerentur lamentationes ipse Nonius Marcellus sic ostendit. Minuebatur populo luctus, ædis dedicatione, cum à censoribus lustrum condebatur, cum uotum publice susceptum soluebatur. priuatis autem cum liberi nascerentur, cum honos in familiam ueniret, cum pater aut liberi aut uir aut frater ab hoste captus domum rediret, cum puella desponsaretur, cum propiore quis cognatione q̃ is qui lugebatur nasceretur, cum in festo cæteris consensissent. Sequitur Cicero in legibus. Mulieres genas ne radunto, ne ue lessum funeris ergô habento. Erat. n. lessus lugubris eiulatio. sequitur'que Cicero hæc laudabilia & locupletibus fuisse cum plebe communia, quod quidem maxime rectum esset tolli fortunæ discrimẽ in morte. Coronam tamen uirtute partam, & ei qui peperisset & eius parenti sine fraude esse lex repositam iubet. hinc refert Liuius: Valerio publicolæ post tres consulatus defuncto ob paupertatem funus publice duci oportuisse: pariter Menenio agrippæ conciliatori plæbis cum patribus, & Q. Fabio Maximo in funus æra fuisse collata. quadragesimoq; octauo Liuius pariter M. Portium Catonem filij in prætura mortui funus tenuissimo ut potuit (erat. n. pauper) sumptu fecisse. Et M. Aemiliũ Lepidum qui princeps senatus sextis iam censoribus lectus

[Margin notes: Feriarum uarietas; Feriæ unde; Nundinæ; Nephastus dies; Feriarũ quatuor genera; Statiuæ; Conceptiuæ; Imperatiuæ; Feriæ familiarum; Rubigalia; Floralia; Vinalia; Sementinæ feriæ; Quirinalia stultorum feriæ; Funebria; Luctus diminutio; Lessus; Qui ob paupertatem publice sepulti fuerint]

lectus erat, ante quam expiraret præcepisse filijs lecto se strato sine linteis sine purpura efferrent, in reliquum funus ne plus quàm æris denos consumerent. sed post hanc priscorū moderationem tam multa funeribus sepulchrisꝗ ornamenta, tam ingentes sumptus posteri adhibuere, ut cæteram omnem priuatæ impensæ insaniam superuenerint. de quibus omibus ordine est dicendū. prius tamē mores parandi cadaueris, post funeris sepulchriꝗ impensam ostendemus. Qui coniunctiores erant, uxor filij, aut fratres paterue, aut genetrix, defuncto oculos claudebāt: & post parum patefacto undiꝗ cubiculo, introductis ex familia uiciniaꝗ qui inspicere uoluissent, terni quaterniꝗ mortuum altissimis uocibus nomine ter inclamitabant. quo tacente, qui aduenerant, conclamatum esse in publicum efferebant. quod autem nonnulli aliquando pro mortuis post conclamationem habiti, in rogumꝗ elati, ad flammæ contactū palpitantes liberari nequissent: aqua omnes feruenti lauare mos fuit, qua tanquam expergefacti se uiuere ostenderēt. Exinde euerricator, quem Festus inquit, iure accepta hereditate, iusta facere defuncto debuisse, certo scoparum genere adhibito domum purgabat, cupressi ramo domus hostio in funeris indiciū superposito. quod eam arborem diti sacram constat succisam nequaquam à radicibus pululare. Si autem defunctus uir fuerat alicuius uel minimæ dignitatis, preco ciues ad funus conuocabat. Erantꝗ uerba ut inquit Varro: Olli ollus fato functus est. polinctores exinde cadauerum curatores, & uespillones urendi humandiue periti, suum & ipsi prestabant officium. Nam quod Plutarchus in problematibus habet, in æde libitinæ quæ & Venus omnia ad funus pertinentia publice parata erant. Qua ex re homines frugalitatis admonitos intelligere uoluerunt: Venerem sicut aduenientibus uiam, ita decedentibus sepulturæ instrumenta præbere. uespillones aut sic appellauere maiores, quod pauperū maximus in ciuitate numerus, cū mane solenni & sumptuoso funere efferri nequirent, uespere ab illis obscuriore per umbram modo deportarentur: appellaburꝗ id populare pheretrum Sandapila, qđ Suetonius in Domitiani gestis rebus sic edocet: Cadauer eius populari Sandapila per uespillones asportatum. Sed cum mortui in domo fieret comploratio lugentes pelles insidebant: mulieresꝗ, quem nunc Romæ seruant morē, genas olim unguibus lacerasse hinc constat, quod lege id prohibitū fuisse scribit Cicero. funebres interea tibię carmen ferale decantabant, aderantꝗ mulieres precio cōductę præficæ appellatæ, & flendo fortia defuncti facta miris in cœlum & confictis & falsis sæpius quàm ueris laudationibus extollentes: quarum & aliarum id genus muliercularum ineptæ eiulationes & uoces nenia appellatę sunt. quæ sic diffinit Festus. Nenia carmen quod in funere laudandi gratia canitur ad tibiam. Sunt qui eo uerbo finē significari putant: quia uolunt neniā ideo dici quod uoci similior querimonia flentium sit: quidam autem nenia dictum nomen ab extremi intestini uocabulo, quod Græce extremum significat. prętexta uero pulla uti, quod genus uestimenti est oblongū talare & atrum, illi à quo funus fieret, & nulli licuisse alio, Festus est autor: Mulieres uero defuncti propinquas in luctu albis uestibus indutas, sicut & ipsum mortui corpus, fuisse Plutarchus in problematibus asserit: redditꝗ causam primo cadaueris, quod iam quasi emeritum & graui certamine liberatum ad sepulchrum deduci splendidum oportuerit. Et propinquos decuisse dicit defuncti corpus indumenti colore & specie imitari. infectæ enim coloribus uestes superfluitatem præ se uisæ sunt ferre ac sumptū: nec satis decuisse atro aut purpureo coloribus dolosis sed potius alio amiciri coniunctos, exemplo defuncti qui purus & omni commixtione uacuus tinctorio corporis ueneno liberatus esset. Sepeliendi corpora duplicem fuisse morem uidemus: Cicero enim legū primo antiquissimum dicit fuisse genus sepulturæ illud quo apud Xenophontem Cyrus utitur, quo corpus terræ redditur, & ita locato & sito operimentum matris obducitur: gentemꝗ Corneliam usꝗ ad memoriam suam hac sepultura fuisse humatam. & Liuius in primo dicit, Aeneæ ultimum operum mortalium fuisse apud Numicū amnem ubi situs sit, Iouemꝗ indigetem appellari. Et libro C X I X Liuius dicit, uictum ab Hircio & Cæsare Antoniū in gallias confugisse: ac Hirciū qui post uictoriam ex uulnere ceciderit, & Pansam ex uulnere defunctum in campo martio sepultos esse. In legibus itē Cicero: Caij marij reliquias apud Anienē dissipari iussisse Syllam uictorem, acerbiore odio incitatū ꝗ si tam sapiēs fuisset quàm uehemens: quod suo corpori cum timeret accidere, primus è Patricijs Cornelijs igni uoluit cremari. & tamen sequit̄ Cicero declarare Enniū de Aphricano: hic

Oculi claudebantur mortuis

Conclamare

Euerricator

Cupressus in foribus mortuorum

Olli ollus fato functus est

Pollinctores

Vespillones

Sandapila

Lugētes mortuos pelles insidebant

Tibiæ funebres

Præficæ

Nenia

Prætexta pulla

Vestes albæ in lugendis mortuis mueribus

Sepeliendi corpora duplex mos

Siti no: hic est ille situs uere, sitosq; dici illos qui conditi sint, eumq; more ius pontificale cõfir mare. Et Plinius quin defunctos sese multi fictilibus solijs cõdi maluere. Nonius Marcellus. membrũ abscidi mortuo dicebatur, cum digitus eius decidebatur, ad quod seruatũ iusta fierent, reliquo corpore cõbusto. Et itẽ Plinius: hominẽ fulgure exanimatum cremari fas nõ est, cõdi terra religio tradit. Et infra. cremare corpus nõ fuit ueteris instituti. Terra cõdebantur. Ante Syllam dictatorẽ nemo crematus est. Is quia Marij cadauer ludibrio fuit extractũ, cremari uoluit. Quod autẽ Plinius dicit, Syllam primũ fuisse crematum, de Patricijs uerum fuit, sed prius cõsueuisse corpora mortuorũ cremari, infra ex Virgilij uersibus undecimi libri ostendemus, & Terentius in Andria ostendit. Additq; Plinius linũ inuentum est, qđ igni nõ absumitur. In rogis funebribus eius lini tunica corpori obducta fauillam ab reliquo seperat cinere: nasciturq; in desertis adustisq; sole Indiæ, ubi nõ cadunt imbres assuescitq; uiuere ardendo: rarũ inuenitur, difficile textu propter breuitatẽ, æquat precia ingentium margaritarũ. Et Suetonius in Caligulæ uita. Cor inquit, ueneno tactũ igni nõ cõburi. usum autẽ cõburendi corpora nõ diu durasse Macrobius innuit, qui scribit urendi corpora mortuorũ usum suo seculo nõ fuisse, quẽ Adriani principis tẽporibus satis cõstat floruisse. Additq; quo tempore igni corpora dare fuit honor, si quando uenisset ut plura simul cremarentur, solitos fuisse funerũ ministros denis uirorum corporũ addere singula muliebria. Itaq; citius & facilius arsisse. Nõ licuisse autẽ mortuos in urbibus sepeliri Cicero sic ostendit in legibus ciuilibus caueri: hominẽ mortuum in urbe nõ sepeli, ne ue urito: credo propter ignis periculũ. in urbe tamen sepulti sunt clari uiri, quibus ante hanc legẽ habitus est honor, ut Publicolæ aut C. Fabritio: Heliusq; Spartianus, Antonium piũ inquit, intra urbes sepeliri mortuos uetuisse. idq; obstinatius seruasse Athenienses scribit Seruius Sulpitius ad Ciceronẽ de morte Marci Marcelli his uerbis. Ab Atheniensibus locum sepulturæ intra urbem impetrare nõ potui q religione se impediri dicerent, neq; tamen id ante cõcesserant. Et Plutarchus in problematibus dicit, eius qui triumphasset, demum cõbustus esset, licebat ossa capere, & in urbẽ deferre ac locare mortui honoris causa: quorũ posteris in forum delatis facem subijciebãt, ut statim sublati inuidia honore sine inuidia uterent. sed iam satis ea sunt dicta, quæ circa corpus fiebant: cætera sunt dicenda, quæ honori corporis uel potius suorũ in eo adhibebantur. primæq; erunt laudationes funerariæ de quibus Cicero in legibus. honoratorũ uirorum laudes in cõtione memoranto, easq; ad cantus ad tibicinem prosequuntor: Liuius XXVII. Marcellus filius M. Marcellum patrem cõsulem interfectum laudauit. Et Suetonius Tranquillus C. Cęsarem scribit annos natũ duodecim auiam, & postea Tiberiũ annos agentẽ nouem patrem defunctũ pro rostris laudasse. Pliniusq; orator ad Romanum de Virginio Rufo defuncto scribens. triginta annis gloriæ suæ ipsum superuixisse & posteritati suę interfuisse scribit, qui laudatus fuerit à cõsule Cornelio Tacito, ut supremus fœlicitati suæ cumulus accesserit laudator eloquentissimus. quod aũt supra in legibus scribit Cicero ad Tibicinẽ & cantum mortuorũ laudes prosequendas esse, seruat in plærisq; locis urbi Romæ propinquis nostræ ætatis cõsuetudo. Secundus mortuo honor nõ uerbis ut superior, sed re & multa grandiq; impensa adhibitus fuit: gladiatorum munus, quod quale fuerit postremus ferè scriptorũ ex priscis quorũ scripta ad nos peruenerunt Helius Spartianus in Maximi siue Pupieni & Albini gestis rebus ad aliud tamẽ propositũ sic habet: Vnde tractũ sit, ut proficiscentes ad bellũ imperatores gladiatorũ munus & uenatus darent, breui dicendũ est: multi dicunt apud ueteres hanc deuotionẽ factam cõtra hostes, ut cum sanguine litato specie pugnatorũ uim quandam fortunæ satiarent. ituros quoq; ad bellũ Romanos debuisse pugnas uidere & uulnera & ferrum & ruentes inter se cohortes, ne in bello intuentes hostes timerent, aut sanguinem horrerent. Sed quod Spartianus dicit ueteres cõsueuisse, Liuius XXVIII sic ostendit. Scipio Carthaginem ad uota soluenda dijs, munusq; gladiatorum, quod mortis causa patris patruiq; parauerat edendum redijt. Gladiatorum spectaculum fuit, nõ ex eo genere hominũ, ex quo lanistas cõparare mos est, seruorũ qui sanguinem uenalem habent. Voluntaria omnis & gratuita opera pugnantiũ fuit: Nam alij iussi ab regulis suis, ad specimẽ insitæ genti uirtutis ostendendum, Alij professi se pugnaturos in gratiã ducis: Alios æmulatio & certamẽ, ut prouocarent, prouocatiue haud abnuerent traxit; quidam qui disceptando cõtrouersias finire nequiuerant aut noluerant, pacti inter se ut

Marginal notes: *Sylla primũ crematus* — *Non licuisse mortuos in urbibus sepeliri* — *Laudationes funerariæ* — *Gladiatorum munus in funeribus* — *Gladiatores spontanei*

se ut uictorē res sequeretur, ferro decreuerunt: neq; obscuri generis homines, sed clari illustresq́;. patet itaq; ex superioribus Liuij uerbis gladiatores ex lanistis & seruis redimi cōsueuisse, & magno quidē precio. cū infra ostensuri simus huiusmodi perditissimorū hominū uitā, in certissimū se discrimē precio exponentiū, dū nudi acutis mucronibus decertāt raro quempiā ultra sextam uictoriæ palmam reportasse: quā quidē palmā Festus Lemniscatum appellari solitam dicit: nisi forte credemus, miseratum eosdem populū Romanū cū bini & nudi, quandoq; quaterni & multa simul paria unico concursu digladiarentur, à cæde & uulneribus reuocasse: cum scribat Cicero in legibus, Etenim si in gladiatorijs pugnis & infimi generis hominum conditione atq; fortuna timidos, & supplices, & ut uiuere liceat obsecrantes etiam odisse solemus: fortes & animosos, & se acriter ipsi morti offerentes seruare cupimus: eorumq́; nos magis miseret qui nostram misericordiam nō requirunt, quàm qui illam efflagitant. & infra patebit, multa eorum paria ad dictam excarnificationem sæpenumero fuisse exhibita. Sed ad rem: scribit XVII Liuius Decimum Iuniū Brutum fuisse primum qui munus gladiatorium in honorem defuncti patris dedit. unde mirari soleo, qua ductus ignoratione Valerius Maximus scripserit gladiatorū munus primum in foro Boario Appium claudium Fuluiumq́; cōsules dedisse. Et Plinius Caio principi XX paria gladiatorum fuere in ludo. in his duo qui contra comminationes aliquas non conniuerent, ob id inuicti. & infra: C. Terentius Luctatius primus triginta paria gladiatorum in foro per triduum dedit. Macrobiusq́; in Saturnalibus scribit, lapidandū Vatinium testem gladiatorū munus dedisse, eodem quo lapidabatur tempore. ut populo moriens & dijs simul herebi placeret. Suetoniusq́; scribit: Augustū Cæsarem gladiatores sine intermissione edi uetuisse. & Tiberius munus gladiatorū in memoriam patris & aui Drusi diuersis temporibus ac locis, primum in foro, secundum in amphitheatro, rudiarijs quoq; quibusdam reuocatis autoramentum centenū milium dedit. Rudem uero uirgam fuisse constat, qua prætor gladiatores sexagenarios ab eo munere eximebat: quos cū probi fuissent qui multa reportassent lemniscata, Tiberius ad maiorē ludorum suorum magnificentiam, reuocatos centenis numum milibus donauit. Caligula uero munera gladiatoria partim in amphitheatro Tauri, partim in septis aliquot edidit: qbus inseruit cateruas aphrorum campanorumq́; pugilum ex utraq; regione lectissimorum. cumq́; populus ad ea spectacula frequentissimus cōuenisset, septaq; qui locus semper tecto caruit & pariter theatrū per æstatem frequentissimam lineis & quandoq; bissinis intecta essent uelis: Caligula ipse perniciosus sordidissimusq́; princeps reductis eiusmodi uelis æstuantem in spectaculo populum ui contineri iussit. Claudius uero, princeps & ipse ineptus, post munera gladiatoria multipliciter data, cum aliud requirenti populo daturus auaricia distineretur, quæstoribus uim attulit, ut pecuniam sternendis uijs paratam in id munus impenderent. scribitq; Suetonius: Claudiū quocunq; gladiatorio munere uel suo uel alieno gladiatores etiā forte prolapsos iugulari iussisse. Cūq́; par quoddā mutuis ictibus cōcidisset, cultellos sibi paruulos ex utroq; ferro in usum suū fieri sine mora iussisse. Helius Spartianus scribit Adrianū per sex cōtinuos dies gladiatoriū munus exhibuisse. Et Antoninū Pium ex publico sumptū gladiatorijs muneribus instituisse: pariterq́; Iulius Capitolinus Marcū Antonium philosophū gladiatoria spectacula omnifariam temperasse: quod quidem optimi principis temperamentū adeo ualuisse uidemus, ut post Maximum siue Pupienū & Balbinum, de quibus supra diximus, nemo id funestissimū horridumq́; munus ediderit. Vnde quod scribit Cassiodorus facile credimus: Theodericū regem Gothorū secta Arianū & tamen christianū idipsum munus Romanis optantibus ita denegasse, ut nunquam postea editum fuerit uel petitum. Tria nunc simul dicenda nobis occurrunt, funebrium apparatibus solita adhiberi. Nā ludi funebres simul cū gladiatorio munere fuerūt quandoq; editi: quæ funera scribit Festus simpludearia maiores appellauisse: hisq́; ludis & uisceratio quandoq;, & epulum addita fuere. quos quidem ludos illis similes fuisse tenemus, de quibus paulo inferius cum spectaculis dicturi sumus. scribit XXIII Liuius M. Aemilij lepidi qui bis cōsul augurq; fuerat, filij tres Lucius, Marcus, Quintus ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & uiginti per triduum in foro dederunt. Et XXXI Liuius: ludi funebres eo anno per quadriduum in foro matris causa Valerij Leuini & Publij à Publio & Marco filio eius facti: & munus gladiatorium datum ab his, paria XXV

Lemniscatum

Brutus primus editor gladiatorum

Contra Valeriū Maximū

Rudis

Ludi funebres

Simpludearia

pugnarunt. Et XL ac XLI Liuius: Publij Licinij funeris causa uisceratione data gladiatores CXX pugnauerunt. & ludi funebres per triduum facti, post ludos epulum: quo cũ toto foro strata triclinia essent, tempestas cum magnis procellis coorta coëgit plerosq; tabernacula statuere in foro. Eadem paulo post quàm disserenasset sublata. Quid autem inter uiscerationem datam & epulum interfuerit & si infra in morum partibus diffuse certi usq; dicturi sumus, tamen paucis hic docebimus. cum Publij licinij præstantis ditissimiq; ciuis curatores funeris, præter ludos, & gladiatores oculis tantummodo populi Romani satisfacturos, cibum quoq; intenderent præbere, honoratioribus epulo opipare, & laute dato gratificaturi, plebem prius & multitudinem inuerecundam quæ ad stipem facile cõflueret uisceratione pauerunt. quæ uisceratio etsi ab initio uerbi originem habuit quando animalibus cæsis rem diuinam facturi uiscera is qui sacrificio intererant dispartiebantur: *Visceratio* tamen postea in cõsuetudinem tractum est, uiscerationem quoq; appellari, cum carnes siue crudæ, siue coctæ, quandoq; panis, uinumq; cum illis domum perferentibus singulis *Epulum* præbebantur. Epulum fuit estq; quod & conuiuium, appellatus ciborũ etiam uariorum *Triclinium* lautus decensq; apparatus. Sed triclinium hic ueteri latinoq; more, aliter quàm multis retro seculis, sicut & nostro per abusionem factum uidemus, à Liuio positum est. non enim pars aliqua domus, sicut nunc utimur, triclinium fuit. sed coacta in locum unum parandæ paucorum cœnæ suppellex necessaria. Et quidem triclinij uerbum habuisse originem cõstat à tribus lectis qui contigui sternerentur, super quibus conuenientes ad conuiuium sicut Turci nunc & Græci faciunt accubarent. hinc Horatius: Sæpe tribus lectis uideas cœnare quaternos. E quibus unus auet qua uis aspergere cũctos: Præter eum qui præbet aquam. Et Iuuenalis. Ergo duos post Si libuit menses neglectum adhibere clientem, Tertia ne uacuo cessaret culcitra lecto, Vna simus ait. Et Virgilius, Inde thoro pater Aeneas sic orsus ab alto. Sed postea sicut in multis factum esse uidemus, triclinium mutatæ rei formæ uerbum remansit, & apparatus ad mensam factus triclinium est dictus. quod auleis tapetisq; quosdam, alios uelis purpureis aut byssinis, argenteis nonnullos eburneis'ue cratibus & laminis obduxisse, infra in partibus morum, allatis singulorum qui usi sunt nominibus ostensuri sumus. qua in clausura poculorum, patinarum craterarum, uinariorũ, aquariorum & uasorum ex argento auro'ue & cristallinorũ mirrhinorumq; abacus omnis cõtinebatur. ubi igitur toto foro strata erãt triclinia, quæ multa tanto in spacio esse oportuit, *De sepulchris* tempestas cũ procellis coorta coëgit plærosq; tabernacula statuere, Sepulchra deinceps dicenda sunt, de quibus Cicero legum primo. Iam tanta religio est sepulchrorum, ut extra sacra & gentem inferri fas neget lex esse. idq; apud maiores nostros Tarquinius in gente popilia iudicauit. & infra: decretũ à pontificũ collegio, nõ esse ius in loco publico fieri sepulchrum. Item in legibus: duæ præterea leges sunt de sepulchris, quarum altera priuatorum ædificijs, altera ipsis sepulchris cauet. Nam q rogum bustum'ue nouũ uetat propius sexaginta pedes adduci ædes alienas inuito domino, incendium ueretur acerbum. quod autem uestibulũ sepulchris bustum'ue usu capi uetat, tuetur ius sepulchrorũ. hæc in XII abulis secundũ naturã quæ norma legis est, reliqua sunt in more: & infra, Pœna est si qs *Bustum* bustum, etiam id credo appellari tumbam, aut monumentũ inquit, aut columnam uiola- *Tamba* uerit, iecerit, fregerit. Imprimis sepulchrorũ magnificentiã esse minuendã, quã legem eis- *Monumentũ* dem penè uerbis nostri decemuiri in decimam tabulam coniecerunt. Vetat etiam lex ex *Columna* agro culto eo'ue qui coli possit ullam partẽ sumi sepulchro, extruiq; uetat altius q̃ q quinque diebus absolueretur: nec è lapide extrui plus'ue poni q̃ q capiat laudem mortui inci- *Versus longi* sam quatuor heroicis uersibus, q̃s longos appellat Ennius. Cicero etiã philippicorũ octauo: Maiores quidẽ nostri statuas multis decreuerũt, sepulchra paucis. sed statuæ intereũt tempestate, ui, uetustate: Sepulchrorũ autẽ sanctitas in ipso solo est, quod nulla ui moueri neq; deleri potest: atq; ut cætera extinguntur, sic sepulchra fiunt sanctiora uetustate. No- *Monumentũ quid* nius Marcellus. Monumentũ ad memoriã posteritatis, & infra. Monumẽtũ est q & mortui causa ædificatũ est, & quicquid ob memoriam alicuius factum est, ut phana, porticus, scripta, & carmina. sed monumentũ quamuis causa mortui sit factum nõ tamen significat ibi sepultum. Martianus in digestis. Monumentũ sepulchri id esse diuus Adrianus rescripsit, quod munimenti causa id est muniendi eius loci causa factum. Florentinus de religione, & sumptu funeris. Monumentũ generaliter res in posterum memoriæ causa prodita: in

in qua si corpus uel reliquiæ inferantur fiet sepulchrum: si uero nihil eorum inferatur, erit monumentum memorię causa factum, quod Gręci cenotaphiū appellant. Cicero Attico. phanum fieri uolo, neq; mihi hoc æui potest sepulchri similitudinē effugere. Plinius Cornelio Tacito de uilla Virginij Ruffi & eius sepulchro. libuit etiam monumentū eius uidere: & uidisse pœnituit. est enim adhuc imperfectū. nec difficultas operis in causa, modici ac potius exigui. At ille mandauerat caueratq;, ut diuinum illud etiam immortale factum uersibus inscriberetur. Hic situs est Ruffus pulso qui Vindice quondam, Imperiū asseruit non sibi, sed patriæ. Et Montano Plinius. est uia tiburtina intra primū lapidem monumentum Palantis, ita inscriptum: huic senatus ob fidem pietatemq; erga patronos ornamenta prætoria decreuit. & sestertium centies quinquagesies: cuius honore contentus fuit. Seruius Sulpicius Ciceroni de obitu M. Marcelli. Nos in nobilissimo orbis terrarū gymnasio academię locum delegimus, ibiq; eum combussimus: posteaq; curauimus ut eidem Athenienses in eodem loco monumentū marmoreum faciendum curarent. sepulchra autem & funeralibus expletis, & quandoq; postea floribus odoramentisq; fuisse sparsa multis legimus in locis. Plinius in historia naturali. Scipioni florum honos à populo Romano, funus ei è publico stipe collata & spersi flores quacunq; delatus. Cicero oratiōe pro L. planco indignabundus. Sepulchrum L. Catilinæ floribus ornatum, hominū audacissimorum ac domesticorum hostium conuentu epulisq; celebratum est. hinc Virgilius Octauio Augusto & eius sorori in Marcello adulatus. Heu miserande puer, si qua fata asperta rumpes Tu Marcellus eris: manibus date lilia plenis, Purpureos spargam flores, animamq; nepotis His saltem accumulē donis, & fungar inani Munere. idemq; mos cū in plerisq; regionibus Italiæ tum maxime in subiectis apenino collibus Romandiolæ alicubi ætate nostra seruatur. Adhibita etiam sunt post funeralia in templis & publicis in locis ornamenta. Plinius. Cęsar post dictator, in ędilitate in munere patris funebri omni apparatu harenę argēteo usus est: ferasq; etiam argenteis uasis incessere tunc primo uisum. Et Macrobius templorum ornamenta, clipei, coronæ, & huiusmodi donaria: quod nostra quoq; ętas in nobilibus & honoratis uiris seruat. Iulius autem capitolinus de M. Antonio philosopho. iussit ut filij septennis mortui qui erat Cæsar imago aurea à circensibus per Pompam ferretur: & ut salij carmini insererent. Quid gentiles nostri circa mortuorum corpora egerint satis hactenus & habunde uidemur dixisse. pauca nunc dicenda sunt nobis de his, quæ bonorum siue malorum animis tam defunctorum quàm uiuorum cōtingere existimabant. Cicero legum primo cum multa de pœnis disseruisset transgressoribus legum inferendis hæc habet. Sed nimis aliquos sæpe uidemus pœnas euadere. Non enim recte existimamus quæ pœna diuina sit, & opinionibus uulgi rapimur in errorem, nec uera cernimus. Morte aut dolore corporis aut luctu animi aut offensione iudicij hominū miserias ponderamus, quæ fateor humana esse & multis bonis uiris accidisse. Sceleris est pœna tristis, & præter eos euentus qui sequūtur, per seipsam maxima est: tantum dixerim duplicem pœnam esse diuinam, quod constat ex uexandis uiuorum animis & ex fama mortuorum, ut eorum exitiū & uiuorum iudicio & gaudio comprobetur. idemq; Cicero oratiōe in Pisonem. Deinceps post mortem de tranquillitate bonorum pœnis impiorum habetis explicatis. nolite enim putare patres cōscripti, ut in scæna uidetis homines consceleratos impulsu deorum terreri furiarū tædis ardentibus: sua quemq; fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate & mente deturbat: hæ sunt impiorū furiæ, hæ flammæ, hæ faces. Et Philippicorū XIII. illi igitur impij quos cecidistis etiā ad inferos pœnas paricidij luent. Vos uero qui extremum spiritū in uictoria effudistis, piorū estis sedem & locum consecuti. Breuis aūt à natura uita nobis data est. At memoria bene redditæ uitæ sempiterna. Cicero item in oratiōe pro Roscio amerino. Nolite enim putare quemadmodū in fabulis sepenumero uidetis eos qui aliqd impie scelerateq; cōmiserint agitari & perterreri furiarum tædis ardentibus: sua quemq; fraus, & suus terror maxime uexat: suū quemq; scelus agitat, amentiaq; afficit, suæ malę cogitatiōes amentiæq; animi terrent. Hæ sunt impijs assiduæ domesticæq; furiæ. Et in Vatiniū testem Cicero. cum n audita & nepharia scelera susceperis, cum inferorū animas elicere, cū puerorū extis deos manes ad te citare soleres. Noniusq; Marcellus, Lemures dicit sunt laruæ nocturnę, terrificatiōes imaginū & bestiarum. Festus aūt quem Christianū fuisse uidemus: sic scribit. Mundū gētiles ter in anno pa

Cenotaphiū

Florū honos & odoramentorum in funeribus.

Quæ bonorū & malorum animis tam uiuorum quam mortuorum contingerent

Lemures

tere putabant diebus his: postridie uulcanalia, & ante diem tertiũ nonas Octobris, & ante diem sextam idus Nouembris. inferiorem enim eius partem cõsecratam dijs manibus arbitrantes, clausum omni tempore præter hos dies, qui supra scripti sunt credebant. quos dies etiam religiosos iudicauerũt, ea de causa quod his diebus ea quæ oculta & abdita religionis deorum manium essent, in lucem adducerentur & patefierent: nihil eo tempore in re publi. geri uoluerunt. Itaq; per hos dies non cum hoste manus conserebatur, non exercitus scribebatur, non comitia habebantur, nõ aliud quicquam in re publi. nisi quod ultima necessitas exegisset administrabatur. Suetonius de C. Calligula. satis constat prius quam mortuus transferretur ortorum custodes umbris inquietatos. In ea quoq; domo in qua occubuerat nullam noctem sine aliquo horrore transactam: donec ipsa domus incendio consumpta sit. Et de Nerone. sæpe confessus est agitari se materna specie umbrisq; furiarum accidentibus. Quin & facto per magos sacro euocare manes & exorare tentauit. peregrinatione quidem Gręcię eleusinis sacris quorum initiatione impij & scelerati uoce præconis summouentur: interesse non ausus est. ut supradictis omnibus addere non uerea mur, quod beatus Aurelius Augustinus in ciuitate dei sic scribit. Et quoniam creberrima fama est, multiq; se expertos uel ab eis qui experti sunt de quorum fide dubitandum non esset audisse confirmant, Siluanos & Faunos, quos uulgo incubos uocãt, improbos semper extitisse mulieribus, & earum appetisse ac peregisse concubitus: & quosdam dæmones quos duo galli assidue hanc immundiciam & tentare & efficere plures talesq; asseuerant, ut hoc negare impudentię uideatur, nõ audeo diffinire. Sed ad Gentiles redeundum est. Cum supradicta suorum animis uiuentium: ac mortuorum animabus accidere crederent, eis post sepulturę & funebriũ munera parentabant: non dissimiliter nostris quando ad septimum diem, aut aniuersarium, diuina in animarum suffragia celebrant officia. Cicero in Philippicis. ut parentalia cum supplicationibus miscerentur: & infra, ut cuius sepulchrum nusquam extet ubi parentetur, ei publice supplicetur. Plutarchus in problematibus. Cum cæteri Romani februario mortuis inferias mittere & parentare cõsueuissent, Decius & Brutus ut Cicero scribit id decembri faciebãt: quia Saturno is mensis consecratus est, quem in inferorum deorum numero habent. Et cum saturnalibus & uoluptati ac genio omnes nimium idulgeant: hi nonnullas dijs etiam inferis & mortuis uoluptates impartiebantur: & infra, Plutarchus. Faba parentando absumitur: quia in ea animas mortuorum pythagorici esse dixerunt. Flaminicamq; ob id ea non uesci Varro tradit, quando in flore litteræ lugubres reperiantur. Satis iam superq; ostendimus quid uirorũ cuiuscunq; status funebribus sepulturis & animarũ statui curandũ gentiles opinati sunt. maiora nunc Cæsaribus suis imperatoribus à populo Romano excogitata & tributa ostendemus. quid enim maius ne dixerim dementius, quàm homines id quærere, ut hominem & plerunq; sordidissimum sese deum facere existiment, & intentent. notum esse non dubitamus, atq; adeo uulgatum, ut à nobis particulariter scribi non oporteat: principum Romanorũ plurimos in numerum deorum fuisse relatos. sed quo id fieret modo, quis adhiberetur in re ordo: apud latinos nondũ inuenimus. Nuper uero Marcus Barbus patriciæ gentis Venetus, ecclesiæ Taruisinę antistes uenerãdus, à nostro Omnibono Brendulensi Vincentino Græcis latinisq; literis apprime erudito munus nobis attulit, quale bonarum artium studijs innutritos, & qui detulit, & qui misit, in nascentem Romam triumphantem conferre decuit: Ea est traducta ex Herodiano scriptore Græco Seueri imperatoris deificatio, quam ipsius Omniboni uerbis penè totam inserimus. Mos est Romanis consecrare imperatores, qui superstitibus filijs uel successoribus moriuntur. Et eiusmodi honorem deificationem appellant: luctus quidem per omnem urbem ostenditur festa celebritate permixtus. corpus enim defuncti pro ritu hominum sumptuoso funere sepeliunt. sed cæream imaginem defuncto simillimam fingunt: quam sub uestibulo prætorij proponunt in eburneo lecto magno atque sublimi, uestibus aureis instrato. & imago illa sub ægrotantis specie pallida percumbit: & ab utraq; lecti parte ad multũ diei sedent: lęua quidem senatus omnis uestibus atris indutus: dextra uero mulieres, quæ uirorum uel parentũ dignitate honorem & gloriam sortitæ sunt, earum autẽ quęlibet conspicitur neq; aurũ gestans neq; monilibus ornata, sed uestibus albis exilibus induta, męrentium speciem præbens. Atq; septem dies hæc quæ dicta sunt continue geruntur: & in

Parentalia (margin, beside "est. Cum supradicta...")

Deificatio imperatorum (margin, beside "catio, quam ipsius...")

troeuntes

troeuntes medici passim ad lectum accedunt, & ægrotum diu comtemplati grauius utiq; habere pronunciant. postquam uero diē obijsse uisus est, lectum humeris tollentes equestris ac senatorij ordinis nobilissimi delecti iuuenes per sacram uiam deferunt, & ad uetus forum magnum proponunt: ubi magistratus Romani imperium deponunt. utrinq; uero gradus quidam in scalarum modum constructi sunt, & in altera parte puerorum chorus ex nobilissimis atq; patricijs consistit: in altera, mulierum ex his quæ digniores esse uidentur. & utriq; hymnos in defunctū canunt & laudes uerendo & lamentabili carmine conditas. post hæc lectum suscipientes per urbem deferunt in campum Martium, ubi forma quædam quadrangula æquis lateribus qua latissime campus patet ædificata est in tabernaculi modum, quod materia fixum est alia quidem nulla præter quàm lignorum ingentium. Id quidem interius totum est aridis fomitibus plenum, exterius aureis uestibus & eburneis signis tabulisq; pictis ornatum. Infra uero alterum breuius positum est forma & ornatu simile. tertium autem & quartum perficitur, & sub ultimo quod est minimū aquila iacet. ædificij formam turribus quispiam comparet, quæ in potrubus eminentes noctu per ignem naues in tutas stationes dirigunt. pharos eas uulgo appellant. Ad secundum igitur tabernaculum deferunt lectum: ibiq; & aromata & omne suaue olentium genus, siue fructus sint, siue herbæ succiq; imponunt, ac coaceruatum fundunt. Nam neq; gens ulla neq; ciuitas, neq; cum dignitate quisquam uel honore, qui non suprema hæc munera in honorem pietatis ambitiose mittat. Vbi uero aromatū aceruus ingens aggestus fuerit & locus omnis expletus, equitatio fit circa ædificium illud, & omnis equester ordo circumuehitur, moderatione quadam & cursus replicatione, uersus interea pirrhichos decantando. currus etiam circumuehuntur personatis quibusdam purpura amictis onerati, quibus similitudo quædam superinducta est Romanorum ducum aut imperatorum, ex his quorum fama nominisq; celebritas integrior extat. His itaq; confectis qui ad imperium successurus est facem tabernaculo admouet, & reliqui deinceps ignem undiq; circumponunt: omniaq; illico utpote arido fomite, & aromatum congerie plena igni ualido corripiūtur. Ex tabernaculo autem ultimo atq; breuissimo uelut à pinnaculo quodam: Aquila simul cum subiecto igne dimittitur ætherem petitura, quæ à Romanis de terris in cœlos imperatoris animam uehere creditur, cum alijs dijs perpetuo mansuram. hoc honore filij patrem consecrantes ad prætorium deducuntur. Hanc uero funebrium magnificentiam aliqua ex parte Virgilius imitatos fuisse Troianos facit Aeneidos undecimo: cum mandarentur sepulturæ corpora in prælio defunctorum. Aurora interea miseris mortalibus almam Extulerat lucem, referens opera atq; labores. Iam pater Aeneas, iam curuo in littore Tarchon, Constituere pyras: huc corpora quisq; suorum More tulere patrum, subiectisq; ignibus atris Conditur in tenebras altum caligine cœlum. Ter circum accensos cincti fulgentibus armis Decurrere rogos: ter mœstū funeris ignem Lustrauere in equis ululatusq; ore dederunt. Spargitur & tellus lachrymis: spargunt & arma. It cælo clamorq; uirum clangorq; tubarum. Hinc alij spolia occisis direpta latinis conijciunt igni: galeasq; ensesq; decoros, Frenaq; feruētesq; rotas: pars munera nota, Ipsorum clypeos & non felicia tela. Multa boum circa mactantur corpora morti, Setigerosq; sues, raptasq; ex omnibus agris In flammam iugulant pecudes: tum littore toto Ardentes spectant socios: semiustaq; seruant Busta: neq; auelli possunt, nox humida donec Inuertit cęlū stellis ardentibus aptum. Superiorem quoq; referendi in numerum deorum morem aliqua ex parte imitari uidemus funeris Romanorū pontificum curatores. ædificata enim forma tabernaculi in turris pharię formam (castrum doloris nostri appellant) sericinis undiq; pendentibus ornatur: & sedet ad sinistram longus atra ueste indutorū ordo. lectusq; sub tabernaculo amplissimus aureis contegitur: super quem uideri uolunt mortuū iacere pontificem. non aūt medici sicut in superiori per septem dies ad simulacrū hic conueniunt, sed stantes hinc inde ad lectum serui & ipsi atrati uentilabrum perinde muscis abigendis frequēter agitant: ac si in lecto iaceret uel ægrotans uel defunctus pontifex quem multis ante diebus condiderant sepulturæ. Sumpsisse etiam uidemus nostros & multorū supra sæculorum nobiles & honoratos morem ornandi defunctorū suorum: præsertim arma tractare, aut magistratus amplos administrare solitorum funebria: equitibus nonnullis atra ipsis & simul equis ueste intectis circa ducendum funus obequitare iussis: qui & ipsi cum Virgilianis lustra

uere

uere in equis ululatusq; ore dederunt. Reliquum est nobis in religionis partibus, ludos, spectacula, & Pompam sicut supra polliciti fuimus ostendere. ludi qua causa fuerint instituti, Cicero legum primo etiam Platonis autoritate ostendit: suntq; hæc legis uerba. Ludis publicis, quod sine curriculo & sine corporum certatione fiat, popularem læticiam cantu & fidibus & tibijs moderanto. Eaq; cum diuino honore iungunto. & infra: iam ludi publici cum sint, cauea circoq; conclusi sint corporum concertationes cursu & pugillatione luctantum: curriculisq; equorum usq; ad certam uictoriam in circo constitutis, cauea cantu uoce & fidibus: dummodo ea moderata sint, ut lege præscribit. Assentiorq; Platoni: nil tam facile in animos teneros atq; molles influere: quàm uarios canendi sonos: quorũ uix dici posset quanta sit uis in utranq; partem. namq; & incitat languentes, & languefacit excitatos: & tum retrahit animos, tum contrahit. De ludorum ueteri ornamẽto, Q. Asconius pedianus: Olim cum in foro ludi populo darent, signis ac tabulis pictis. partim ab amicis, partim è Græcia accõmodatis utebãtur ad scænæ speciem, quia adhuc theatra non erant nec amphitheatra. De ludorumq; laudibus Cicero pro Murena hæc habet. Nam quid ego dicam populũ ac uulgus imperitũ ludis magnopere delectari minus est mirandum. Quamquam huic satis est: sunt enim populi ac multitudinis comitia: quare si populo ludorum magnificentia uoluptati est, non est mirandum eam L. Murenæ apud populum profuisse. Quid tu admiraris de multitudine indocta? Lucius Otho uir fortis equestri ordini restituit, non solum dignitatem sed etiam uoluptatem. Itaq; lex hæc quæ ad ludos pertinet est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoq; iucunditatis est restitutus. Quo modo autem ludi fieri possint, quos dijs non placere crederetur, de aruspicum responsis Cicero docet. At si ludus constitit, aut tibicen repente conticuit, aut puer ille patrimus & matrimus, si tela non tenuit, aut thensam, si lorum emisit: aut si ædilis uerbo, aut si nutu aberrauit ludi sunt non recte facti. eaq; errata expiantur, & mentes deorum immortalium ludorum instauratione placantur. quomodo autem funesti, & perniciosi esse possent ludi, eodem loco infra sic ostenditur. Si ludi ab læticia ad metum traducti sunt, si non intermissi, sed perempti atq; sublati sunt, si ciuitati uniuersæ scelere eius qui ludos ad ludũ conferre uoluit funesti extiterunt: dies illi pro festi pene funesti. ludosq; à Romulo rege primũ fuisse introductos Liuius in primo sic ostendit. cũ de Romulo multa dixisset sic sequit: Ludos ex industria parat Neptuno equestri solemnes, consualia uocant. quibus quidẽ consualibus scribit Plutarchus in problematibus consueuisse asinos & equos coronis exornari, quia cum Neptuno equestri dies festus ageretur, & cum instituta nauigatione multa nauibus aduehérentur, otium & remissio illis animalibus data erat. Tullus'que Hostilius secundo loco ludos dedit nouendiale sacrum feriatis nouem diebus, quia lapidius pluisse nunciatum erat. Et Tarquinius Priscus rex tertio loco ludos instituit Troianos, de quibus in Roma instaurata diffuse descripsimus. Virgilius: Troiaq; nunc pueri Troianum ducitur agmen. de quo ludo Suetonius in Cæsaris rebus gestis: Troiam lusit turma duplex maiorum minorumq; puerorum. quem ludum retinere ætatem nostram pueri nos ipsi uidimus Arimini: munus à Carolo Malatesta præstanti doctoq; principe datum. non autem pueri sed uiri luserunt nobiles: qui ad nuptias Galeoti Malatestæ ex omni Italia inuitati erant: numero ad triginta in equis desultoribus uelocissimisq;, singuli arma induti ex corio fabrefacta perpulchre uarijs ornata coloribus, ferreum ensem nequaquã acutum manu gestabant: decurrentesq; in circuitum galeas in id tumentiores factas & humeros cæsim inuicem cædebãt. & proximum prisco ludus nomen retinet, pro Troiano agmine torniamen. primiq; libera iam Roma ludi fuerunt capitolini, quos Liuius in quinto datos fuisse dicit, quod Iuppiter op. max. suam ædem seruasset. Anno postea in urbe pestilentissimo scribit Liuius in quinto, ex libris Sybillinis duumuiri sacris faciendis lectisternium in urbe Roma primum fecerunt per dies octo: Apollinem, Latonam, Dianam, Herculem, Mercurium, Neptunum tribus quàm amplissimis tum parari poterant stratis lectis placarunt. priuatim quoq; sacrum celebratum: tota urbe patentibus ianuis promiscuoq; usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosq; passim aduenas in hospitiũ ductos ferunt, & cum inimicis quoq; benigne ac comiter sermones habitos: iurgijs & litibus temperatum, uinctis quoq; dempta in eos dies uincula. Simile nos pueri uidimus accidisse ad annum unde quaterdecies

De ludis — *Consualia* — *Troiani ludi* — *Ludi capitolini* — *Lectisterniũ*

à Christi

à Christi dei natalibus centenum, cum ingenti laborantes peste singularum penè urbium & oppidorum Italiæ populi albam & lineam induti uestem, cateruatim uicinas adirent ciuitates: ubi publice & priuatim hospitio accepti, diuinam carminibus in id compositis misericordiam implorabant. nullum tunc litigium, nullæ fuerunt priuatæ dissensiones, simultates & inimicitiæ, quas non populi publicó gaudio composuerint. Supradicto etiam quinto libro scribit Liuius. Ludiones ex hetruria acciti ad tibicinē modos saltantes haud indecoros more hetrusco dabant: imitari deinde eos iuuentus simul inconditis uersibus inter se iocularia fundentes cœpere. Et paulo post Liuius: histriones impletis modis, Satyras scripto iam ad tibicinem cantu, motuq; congruenti egisse: Liuiumq; qui ab Satyris ausus est primus argumento fabulam instruere, carminū autorem puerum ad canendum ante tibicinē statuisse. inde ad manū cantari histrionibus cœptū, diuerbiaq; tantum ipsorum uoci relicta. Postquam ludus in artem uerterat, iuuentus fabellarum actu relicto histrionibus, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta uersibus recitare cœpit: quæ exodia postea appellata, insertaq; fabellis potissimum attellanis sunt: quod genus ludorum ab oscis acceptū tenuit iuuentus, nec ab histrionibus pollui passa: & institutum est, ut actores attellanarum nec tribu mouerentur, & stipendia tanquam expertes artis accipiant. paulo post sequitur Liuius. Ab sano res initio ad hanc uix opulentis regnis tolerabilem insaniam uenit. Continuauimus supra tribus in rebus Liuij textum in ludionibus histrionibus & attellanis: ut eorum uocabulorum originem doceremus. de primis duobus sic habet Valerius Maximus. Ludij hetruscorum disciplina qui apud eos histriones, turpes & leuissimi histriones meliore instituto ad scænica & mutationes: solusque inter latinos Festus dicit histriones dictos quod primum ab histria uenerunt. Macrobius autem in saturnalibus. Recitabantur ultra comœdias mimiiambi à mimis & histrionibus. Vnde Laberius uir senatorius à Cæsare coactus quos fecerat ipse homo sexagenarius mimiiambos recitauit, & tamen in prohemio suum deplorauit infortunium. Is tamen libertate ingenij multa in Cæsarem dixit lœdoria: quale est in Syri serui persona, porrò quirites libertatem perdidimus. dixit etiam: deceperunt se multi: frugalitas miseria est rumoris boni. quæ cantabant histriones & saltabant. hinc Ilas Palladis discipulus cum iam magistrum superaret, id quod eleganter cantauerat à populo coactus est saltare: histrionesq; inter turpes uiros non habitos fuisse ostendit Roscij Amerini cum Cicerone amicitia & oratio: in qua populum Romanum reprehendit Cicero, quod Roscio cantante tumultuatus sit: qui scripsit librum in quo histrioniam oratoriæ comparauit. Habebant autem histriones mercedem ex publico diurnam mille denarios: sine pregalibus. Vnde Aesopus ex hoc quæstu filio ducenties sestertium reliquit. ludorum & eorum à quibus maiori ex parte edebantur origine dicta, uarias ipsorum aut partis maximæ species breuiter complectemur. Fuerunt namq; de quibus est dictum Troiani & capitolini, fuerunt scænici, quos Liuius in xxiiij. primum ad ædilibus currulibus factos eo anno memoriæ proditum dicit. Fuerunt Apollinares de quibus Liuius xxv. censuerunt patres Apollini ludos uouendos faciendosq;: & quando ludi essent facti, duodecim milia æris prætori ad rem diuinam & duas hostias maiores dandas. Alterum senatusconsultum: ut decemuiri sacrum Græco ritu facerent, hisq; hostijs: Apollini boue aurato, & capris duabus albis auratis. Latonæ boue fœmina aurata. ludos prætor in circo maximo cum facturus esset edixit, ut populus, qui eos ludos spectaret stipem Apollini quantum commodum esset conferret. hæc est origo ludorum Apollinarium: uictoriæ non ualitudinis ergó factos populus spectauit coronatus. matronæ supplicauerunt: uulgo apertis ianuis in propatulo epulati sunt, celeberq; dies omni cerimoniarum genere fuit. Ludi Apollinares senatus decreuit ut in perpetuū uouerentur: quos ad nostram quoq; ętatem peruenisse cōstat. siquidē hi sunt quos per extremos Carnispriuij dies, in circo flaminio ubi nunc agonis est appellatio, fieri quotānis uidemus. principio eñ mutationis prudenter factæ à gentilium superstitione ad ritus Christianos: ut aliquid Apollinariū appellationis ipsi ludo remaneret, prope sancti Apollinaris ecclesiam, ea etiam ratione institutis locus ludis est retentus: nec multū uariat tempus, quando hi sicut & illi ad finem Februarij ut plurimū eduntur: & quando hostię illorū, sicut decuit sunt omissę: retinet consuetudo aliquod uictorię simulacrum faciendi sicut eos uictoriæ ergò inchoatos Liuius asseruit: quale proximis diebus fuit

Ludiones *Exodia* *Histriones* *Merces histrionum diurna.* *Apollinares*

Prælij similitudo, qua rex turchorũ ad bellogradum fusus fuit.

fuit spectaculum omnibus nobis gratissimũ, qui ecclesiasticæ Romanæ reipublicæ membra curiam sequimur Romanã, cum in eodem circi flaminij agone prælij similitudo quædam fuit, quod prеclarissimum æternaq́ dignum memoria æstate proxima gestum est: ad Danubium qua fluuius influit Sauus. cum Maumeth turchorũ imperator, supra centum milia in exercitu habens, ad Bellogradum oppidum aliquamdiu oppugnatũ: machinisq́ & bombardis prope solo æquatum fusus, & suis quibusq́ melioribus ad sexdecim milia occisis fugatus, bombardas & uim penè infinitam machinamentorum ac armorum amnis terraq́ amisit. Lætum quippe nobis & dulcissimum fuit inspicere personatum quendam

Ioannes Caruaial

Ioannem Caruaial Hispanum Cardinalem sancti Angeli indumento & ornamentis referentem: Christianorum & Romani Pontificis exercitui in illam ducendo Barbariem prеesse. sed lætius erat uidere alia in persona Ioannem Capistraneum ordinis sancti Francisci

Ioannes Capistraneus

fratrem: qui multis continuata annis opinione sanctitatis tanto impleta miraculo, milites adduxerit Iesu Christi uexilla sequutos: qui celeberrimo Ioanne huniat uayuoda transiluano duce, pauca hominum milia supradictam in barbaris cædem edidere: fueruntq́ ad id circi agonis spectaculum ex nostratibus, ingenio, & doctrina cultiores nonnulli, quibus ea die Romanam rem lacertos adhuc mouere, Romanũ celebrari nomen apparuit: Cum tantas adhuc res aduersus scythas Tanais olim & Ripheorum montium accolas turchos: maximеq́ partis Asiæ & Europæ dominatores sub Romanis signis Romaniq́ legati nomine geri, non magis ob spectaculi quod ante oculos erat ostensionem: quàm ob recentis uictoriæ refricatam memoriã uideretur. Equidem his in ludis apollinaribus suffectis etiam quod habet Liuius propemodum seruatur, ut uulgo apertis ianuis epulentur. Namq́ die illa urbaniores quiq́ Romani aut conuiuia celebrant: aut cibaria in id consuetudine introducta uicinis amicisq́ missitant: cum tamen plebs infima ad tabernas uinarias in propatulo comedant. Isq́ cibus est pulte casto aromatibus confectus: Ludi etiam fuerũt seculares,

Seculares ludi

quos Festus dicit centesimo quoq́ anno fieri solitos. Vnde miror Plinium dicere Stephanionem primũ togatum saltare in illis instituisse, & utrisq́ sui temporis saltauisse. Et Suetonius scribit Domitianum fecisse ludos seculares cõputata ratione temporũ ab ijs quos Augustus dederat. Fuerunt & ludi Romani de quibus Liuius decimo. Coronati primum ob res bene gestas bello, ludos Romanos spectauerunt, palmæq́ tunc primum translato

Ludi Romani

ex Græcia more uictoribus datæ. Et libro xxv. ludi Romani pro temporis illius copijs magnifice facti, & diẽ unũ instaurati, & cõgij olei in uicos singulos dati. Ludos plebeios scri-

Ludi plebei

bit Quintus Asconius Pedianus secũda actione in Verrẽ exactis regibus pro plebis libertate datos fuisse: aut pro reconciliatione plebis post secessionem in auentinum: quos postea L. Sylla post uictoriam instituerit. Et Liuius in xxvij. Aediles plebis ex mulctatitio argento signa ænea ad ædem Cereris dedere, & ludos pro temporis eius copia magnifici apparatus fecerunt. Circenses ludos describere aggressum subijt animum recordatio:

Circenses

ipsos & alios quosdam cõmodius ostendi posse: si ludos, simul & spectacula prout sæpenumero dabantur ostendemus. specum autem Plutarchus in problematibus dicit locum esse unde despicitur, & inde spectacula esse dicta. Vt itaq́ à promiscuis incipiamus, Cice-

Spectacula unde

ro Caluisio: Circenses erant, quo genere spectaculi ne leuissime quidẽ teneor. nihil nouũ, nihil uariũ, nihil quod non semel spectasse sufficiat: quo magis miror hoc, milia uirorũ currentes equos insistentes curribus homines uidere. Et ad Marcũ Mariũ Cicero: omnino si quæris ludi apparatissimi, sed nõ tui stomachi. Deliciæ uero tui noster Aesopus, eiusmodi fuit, ut ei desinere per omnes homines liceret. Is iurare cũ cœpisset, uox eum defecit in illo loco: si sciens fallo. Nec id quidem leporis habuerunt quod solent mediocres ioci. Apparatus eñ spectatio tollebat omnem hilaritatẽ. quid enim delectationis habent sexcenti muli in Clitemnestra: aut in equo troiano craterarũ tria milia: aut armatura uaria peditatus, & equitatus in aliqua pugna: quæ popularem admirationem habuerunt, delectationem

Venationes

tibi nullam attulissent. non enim te credo Græcos & oscos ludos desiderare. reliquæ sunt uenationes binæ per singulos dies magnificæ, nemo negat: sed quе potest esse homini politico delectatio: cum aut homo imbecillus à ualentissima bestia laniatur, aut præclara bestia uenabulo transuerberatur: Extremus elephantorum dies fuit: in quo admiratio magna uulgi atq́ turbæ, delectatio nulla extitit: quin etiam misericordia quædam consequuta est, atq́ opinio huiusmodi, esse quandam illi belluæ cum genere humano societatem.

Siue

Siue autē Plinius ab hac Ciceronis epistola, siue aliunde sumpsit: de elephātis hæc diffusius scribit, quæ simul cū plurimis ab eo efferemus. Elephantes in circo pugnarunt Claudij pulchri ædilitate curruli, aduersus tauros: Pompeij altero consulatu, dedicatione templi Veneris uictricis in circo uiginti getulis ex aduerso iaculantibus, mirabili unius dimicatione, qui pedibus cōfossis repsit genibus in cateruas, abrepta scuta iaciens in sublime. Vniuersi eruptionem tentauere non sine uexatione populi circunductis claustris ferreis. Qua de causa Cæsar dictator simile edens spectaculum euripis harenam circundedit. Nero autem equitatū disposuit. Sed Pompeiani amissa spe eruptionis supplicauere populo inenarrabili habitu oris sese quadam lamentatione cōplorantes: tanto populi dolore, ut oblitus imperatoris ac munificentiæ honori suo exquisitæ, flens uniuersus consurgeret, dirasq; deneganti Pompeio pœnas quas breui habuit imprecaretur. pugnauere & Cæsari dictatori tertio consulatu uiginti contra pedites quingentos. Iterumq; totidem turriti cū sexagenis propugnatoribus eodem quo priore numero peditum, & pari equitum ex aduerso dimicante. Leonum simul pugnam Romæ primus dedit Scæuola præfectus in curruli ædilitate: Pompeius magnus in circo iubatos C C C X V. Cæsar dictator C C C C. Senatusconsultum fuit uetus, ne liceret Aphricanas pantheras in Italiam traducere. Contra hoc tulit ad plæbem Gn. Aufidius tribunus plæbis, permisitq; circensium gratia importari. Scaurus ædilitate sua primus uarias misit. Cn. Pōpeius deinde C C C C X. Augustus C C C C X X. Idem postea in theatro Romæ ostēdit tigrin mansuefactam in cauea. Claudius Nero quatuor pariter mansuefactas. camelū equo similem collo, pedibus & cruribus boui, camelo capite, albis maculis, rutilum colorem distinguentibus: Cæsar ludis circensibus primum dedit. Pompeius ludis ostendit primus chaum calliraphium quem uocant: effigie lupi, pardorum maculis. Idem cephos ex æthiopia, quorum pedes posteriores humanis cruribus, priores manibus fuere similes. hippopotamum & crocodillos quatuor M. Scaurus ædilitate sua temporario theatro dedit. Domitius Aenobarbus ædilis currulis ursos numidicos centū & totidem uenatores æthiopes in circo. Fuerūt quoq; in spectaculis ludisq; plurima quæ infinitum & simul superfluum fuerit hic referre: sed pauca quædam non solum spectacula, sed ob ipsa diuersis edita temporibus prædictis addere nō piget. Lentulus Spinter primus in theatro uela superinduxit apollinaribus ludis. Cæsar etiam dictator totum forum Romanum & uiam sacram intexit, & Cliuum capitolinum in munere gladiatorio. Marcellus sorore Augusti Octauia natus pariter in auunculi ædilitate Kalendis Augusti, ut litigantes in umbra essent. Cæsar postea dictator in ædilitatis munere patris funebri omni apparatu harenæ argenteo usus est. Nero Pompeij theatrum operuit auro in unum diem quo Tyridati regi Armeniorū ostenderet. Claudius pulcher scænam prius uarietate colorum adornauit: C. Antonius argento: Petreius auro: Catulus ebore & auro. De Cæsare autem in dictatura scribit Suetonius. Edidit spectacula uarij generis. Munus gladiatorium: Ludos etiam regionatim urbe tota, & quidem per omnium linguarum histriones. Item circenses, athletas. Naumachiam in foro depugnauit Furius Leptinus stirpe prætoria, & Q. Calperius senator quondam actorq; causarū. pirrhicham saltauerunt Asiæ Bithyniæq; principum liberi cum ludijs. Venationes editæ per quinq; dies, ac nouissime pugna diuisa in duas acies, quinquagenis peditibus elephantis uicenis, trecentis equitibus, hinc & inde immissis. Nam quo latius dimicaretur sublatæ metæ, inq; earū locū bina ex aduerso cōstituta erāt repagula. Athletæ stadio ad tempus extructo in regione campi martij cucurrerunt per triduum. nauali prælio in monte cælio defosso lacu, biremes ac triremes quatriremesq; tyriæ & ægyptiæ classis magno pugnantiū numero conflixerunt. ad quæ spectacula tantum undiq; confluxit hominum, ut plæriq; aduenæ inter uias tabernaculis positis manerent, ac sæpe præ turba elisi exanimatiq; sint plurimi. Et in his duo senatores. De Augusto autem Suetonius. Spectaculorum assiduitate & magnificentia omnes antecessit, fecit nonnunq; uicatim. Athletas quoq;, extructis in campo sedibus ligneis. Nauale præliū circa tyberim. Ad scænicas quoq; & gladiatorias operas, & equitibus Romanis aliquando usus est. Spectandi cōfusiorem morem correxit, ut quoties quid spectaculi ubiq; ederetur, primus subselliorum ordo uacaret senatoribus. Romæ legatos liberarum sociarumq; gentium uetuit in orchestra considere, cum quosdam etiam libertini generis inibi deprehendisset. Militem secreuit à populo, multis è plæbe prius or-

Elephantes

Leonū pugna

Vela theatro superinducta

De spectaculis à Cæsare dictatore editis

De spectaculis ab Augusto æditis

dinem aſſignauit, prætextatis cuneũ suũ & proximum pædagogis: fœminis uero gladia-
tores quidẽ quos promiſcue ſpectare ſolenne fuerat, niſi ex ſuperiore loco ſpectare con-
ceſſit: ſolis uirginibus ueſtalibus locum in theatro ſeparatum contra prætoris tribunal de
dit. Athletarum ſpectaculis muliebrem ſexum omnem ſemouit. ipſe cum ſpectaret nihil
agebat, Cæſaris reprehenſionẽ timens, qui ſolitus fuerit epiſtolas lectitare & ſcribere &
reſcribere. Spectauit ſtudioſiſſime pugiles, & maxime latinos, non legitimos atq; ordina-
rios, non quos etiam cõmiſcere cum græcis ſolebat, ſed & cateruarios oppidanos inter an
guſtias uiarũ pugnantes temere, ac ſine arte. Athletis cõfirmauit priuilegia, & ampliauit:
hiſtrionũ licentiam adeo cõpeſcuit, ut Stephanionẽ legatarium cum in puerilem habitum
ei circumtonſam matronã miniſtraſſe cõperiſſet, per trina theatra uirgis cæſum relegaue-
rit. Et de Caligula Suetonius. ſcænicos ludos & aſſidue & uarij generis ac multifariã fe-
De Caligulæ ſpectaculis cit, quoſdam nocturnos, accenſis tota urbe luminibus. Mirmillonem è ludo rudibus ſecũ
batuentem & ſponte proſtratum confodit ferrea ſica, ac more uictorũ cum palma diſcur-
Claudij ſpectacula rit. Et Claudius circo maximo marmoreis carceribus auratiſq; metis, quæ utraq; & to-
phea & lignea fuerant exculto, propria ſenatoribus cõſtituit loca promiſcue ſpectare ſoli
tis, ac ſupra quadrigariũ certamen Troiæ luſit. Exhibuit theſſalos equites, qui feros tau-
ros per ſpacia circi agebant, inſiliebantq; defeſſos, & ad terrã cornibus detrahebant. Ger-
manorũ legatis in orcheſtra ſedere permiſit, ſimplicitate eorũ & fiducia cõmotus: qui in
populari deducti cũ animaduertiſſent parthos & armenios ſedentes in ſenatu ad eadẽ lo-
ca ſponte tranſierũt, nihilo deteriorem uirtutẽ aut conditionẽ ſuam prædicãtes. Ad Ath-
letarũ ſpectaculũ inuitauit & uirgines ueſtales, quia olimpia quoq; Cereris ſacerdotibus
Titi Veſpaſiani ſpectacula ſpectare licet. Titus Veſpaſianus princeps optimus amphitheatro quod nunc coloſeum
appellant dedicato, Thermiſq; iuxta celebriter extructis, in quibus nũc ſunt uineæ fratrũ
ſanctæ Mariæ nouæ, munus edidit apparatiſſimũ largiſſimumq;: & nauale prælium in
naumachia ueteri, quã fuiſſe docuimus prope eccleſiã ſancti Petri, ubi depreſſus eſt locus,
poſt ſancti Michaelis eccleſiam. Et gladiatores, atq; uno die quinq; milia omnis generis fe
rarum. Domitianus & eius frater ſpectacula magnifica aſſidue & ſumptuoſa edidit, nõ in
amphitheatro modo, uerũ & in circo, ubi præter ſolennes bigarum & quadrigarũ curſus,
præliũ etiam duplex equeſtre & pedeſtre cõmiſit, ac in amphitheatro nauale quoq;, uena-
tiones gladiatoresq; & noctibus ad lycnos: nec uirorũ modo pugnas, ſed & fœminarũ. na
ualis pugna penè iuſtarũ claſſium effoſſo & circumſtructo circa tyberim lacu, ubi nũc cir-
ca ſancti Syluestri monaſteriũ, & uiam flaminiam depreſſo in loco uineas eſſe ortoſq; ui-
demus. Nunc quia Helius Spartianus Hadrianũ ſcribit fabulas omnis generis more anti-
quo in theatro dediſſe, uerba libet aliqua apponere, quod ſupra à nobis deſideratũ fuiſſe
nõ dubitamus. Scænã, Orcheſtrã, Mirmillones, Pantomimos declarat Placidus gramma-
Scæna ticus non incelebris. Scęnam eſſe dicit camerã hinc inde cõpoſitam: quæ in umbræ locũ in
theatro erat, in quo ludi actitabantur. Item ſcænam dici arborũ in ſe incubantiũ quaſi con-
cameratam denſationẽ, ut ſubterpoſitos tegere poſſit. Item ſcænam uocari cõpoſitionem
alicuius criminis, quæ digna ſit agi in theatro exclamationibus tragicis. Vlpianus autem
iureconſultus titulo de his qui notentur infamia ſcribit. Scæna eſt ut Labeo diffinit, quæ
ludorum faciendorũ cauſa quolibet loco, ubi quis cõſiſtat moueaturq; ſpectaculũ ſui præ-
biturus, poſita ſit in publico priuatoq; uel in uico, quo tamen loco paſſim homines ſpe-
Theatrum ctandi cauſa admittantur. Noſq; è Caſſiodoro in Roma oſtendimus inſtaurata: theatrum
græca appellatione uiſorium interpretari, q turba conueniens eminus uideatur & uideat,
Et ſcænam theatri frontem binis plurimiſue contignationibus cõſtratam, in quibus hiſtri
ones recitabant. Mimiq; mirmillones & cæteri ludij, uarios, de quibus ſupra eſt dictũ, lu-
dos geſticulationeſq; edebant. in ſcæna autẽ cũ hemicycli formã haberet, gradus ſediliaq;
fuere: de quibus primarij magiſtratus honoratioreſq; ſpectarẽt, eorũq; ſediliũ pars intima
Orcheſtra Orcheſtra eſt dicta. quando autẽ theatra primũ facta ſint, & in prædicta diximus inſtaura-
Mirmillones tione urbis: & infra in rei publi. partibus dicturi ſumus. Mirmillones erant pugiles ſe ad
duellum ſed ſemiludicrũ prouocantes. Quos quid fuerint Feſtus Pompeius ſic edocet.
Retiario pugnanti aduerſus Mirmillonem cantatur: Non te peto, piſcem peto, quid me fu
gis galle. Quia mirmilloneum genus armaturæ gallicum eſt, ipſiq; mirmillones ante galli
appellabantur, in quorum galeis piſcis effigies inerat, quod genus pugnæ inſtitutum eſt à
Pitaco

Pitaco uno ex sapientibus septem græciæ. Pantomini autem ab omniũ uarietate ludorũ in quos se gerebant appellati. Nam scænæ seruientes omnes edocti ludos erant. Sed ad principem Hadrianũ reuertamur: Is cum doctissimus esset fabularũ recitationem omnis generis in theatro ad scænam scilicet & Orchestram dedit, histriones aulicos publicauit. In circo multas feras & sæpe centũ leones interfecit. Antonius autẽ pius, & si modestissimus fuit princeps, munera dedit: in quibus elephãti crocutæ rhinocerotes, crocodilli atq; hippopotami, & omnia ex omni orbe terrarum animalia etiam tigres fuere. Centũ etiam boues una missione dati. Temperauit autẽ scænicas donationes, ut quinos aureos scænici acciperent. Ita tamen q nullus editor decem aureos supergrederetur. Spectacula mirifica fecit. in munere autẽ publico tam magnanimus fuit, ut centũ leones una missiõe simul exhiberet sagittis interfectos. Commodus Antonius qui proprie est appellatus omnibus incommodus: huiusmodi spectaculorũ infamiam per habitus gestationem, melius q̃ cæteri omnes ante se principes declarauit, qui penulatos iussit spectatores nõ togatos ad munus cõuenire: quod funeribus solebat: funebris enim uestis est penula: ipse pariter in pullis uestimentis præsidens. Gordianus uero cũ esset ditissimus, clausam indigentibus probis uiris per summã sordidamq; auariciam liberalitatem suam exhibendis ferarũ muneribus patefecit. Aedilitatis enim suæ tempore, duodecim populo Romano spectacula per singulos duodecim dies dedit: ita ut gladiatorũ nõnunq; quingenta paria, & nunq; minus centum quinquaginta, feras libycas uno die quãdoq; mille ediderit. Erat ei silua in qua habuit ceruos ducentos: britannos equos feros triginta: oues feras mille albas: decem aureas capreas, quas scilicet ipse inaurari fecerat: strutiones mauros miniatos trecentos: onagros triginta: apros centum quinquaginta: ibices ducentas: damas ducentas. Hæc omnia populo diripienda concessit, die muneris quod sextum edebat. Et Philippus ipse arabs primus Romanorum principũ, cui desuper ingens datum est munus ut fieret christianus, cum millesimus annus ab urbe condita suo & filij cõsulatu incidisset, seculares ludos & munera edidit circensia. In quibus feræ sunt datæ: quas Gordianus in triumphum persicum parauerat: elephanti duo & triginta: tygres uiginti: leones mansueti sexaginta: Leopardi mansueti triginta: belbi, id est hyenæ decẽ: gladiatores fiscales paria mille: Rhinoceros unus: Archoleontes decẽ: Camelopardali decem: equi feri quadraginta. Quando autẽ ludos omnes & spectacula quo fierent modo magis particulariter q̃ supra est factũ describere, nec possibile est, neq; etiam expedit, aliqua de utrisq; ex Cassiodoro afferemus: cui ultimo omniũ uati contigit ut ea inspiceret, & scriberet. Is detestabile actum certamenq; infœlix, sicut debuit detestatus, q homines cum feris uellent contendere, quas fortiores se non dubitarent inuenire, solã habuisse eos in præsumptione spem dicit, & unicum in deceptione solatiũ: qui feram si nõ effugissent, nec sepulturam interdũ poterant inuenire, cũ adhuc superstite homine periret corpus, & anteq; cadauer efficeretur truculentissime absumeretur. Ex paucisq; huiusmodi spectaculis quibus referendis contentus fuit: hoc primum est. Expositus in theatrum amphitheatrumue sanguinẽ habens uenalem infœlicissime auarus quispiam, unica qua cũ redemptoribus erat pactus flexibili pertica armabatur: dumq; populus plenis desuper spectans sedilibus qua temeritate infœlix ille leonẽ aut ursum fame in id maceratum pertica à se abigere confideret, inuicem disputãt, emissa derepente fera in eum præceps fertur: qui cum pari cursu in illam delatus esset, hianti ore imminentem non quidem pertica prout spectantes credebant aut cæsim aut punctim ferire aggrediebatur: sed flexibili adminiculo ligni innixus, saltu bestiam transuolabat, quæ tanq; pudore quodam superata, uictorem suũ ultra impetere negligebat: isq; parietibus adhærens theatri, mœstũ & suæ indolentem saluti populũ ut educeretur orabat. Alius pugnæ cum bestijs cõmittendæ scutum fragile cannis contextum deferre pactus, in spectaculum lætus prodijt, Sed cauea emissam uoracem bestiam cum prope mordicus apprehensuram expectasset, illico in terram prostratus, cannarumq; inuolucro tectus deterruit, quæ & ultra contingere nõ est ausa: sicq; quod ait Cassiodorus, haud secus q̃ spinæ ericium in orbẽ collectũ debilis cannarum munitio hunc seruabat. Tertium scripturi spectaculum, uerbi expositionem præmittere cogimur: quod licet Romana plæbs nunc passim utatur: paucis alibi etiam doctissimis notum esse uidemus. cancellum id est, crates rarior lineolis cõpacta ligneis, altrinsecus superpositis: inter quas semipedalia ut plurimũ foramina relinquantur: seruatq; usus

Pantomimi

Hadriani spectacula

Antonius pius

Commodus Antonius

Gordianus

Philippus arabs imperator

Genera spectaculorũ ex Cassiodoro sumpta

Cancellum

eiusmodi claustra uineis pro ualuis foribusq; apponi. itaq; cancello oblōgiore trinis aperto portis pariter inter se distantibus, in patenti area amphitheatri posito, erant qui constituta mercede ursum ibi leonemue expectarent: quem irruentem euasurus, ab uno ad aliud hostiolū se uertebat, sicq; cancellosis ut ait Cassiodorus se postibus occulens, modoq; faciem modo terga bestijs monstrans, inter leonum dentes unguesq; uolitabat. Alius labenti rota feris occurrens, illas irruentes motus celeritate fallebat. sunt uero hæc spectacula ex his quæ Marcus Cicero ad Marcum Marium quod supra diximus scribit. Sed quæ potest esse homini politico delectatio, cum aut homo imbecillus à ualentissima bestia laniatur, aut præclara bestia uenabulo transuerberatur? Quam Ciceronis sententiā secutus

Detestatio ludorum

Seneca, eaq; spectacula detestatus sic subiungit. Nuper in ludo bestiariorum unus è germanis cum ad matutina spectacula pararetur secessit ad exonerandum uentrem, nullum enim aliud illi dabatur sine custode secretum: ibi lignum illud quod ad emundandum obscœna adhærens spongiæ positum est totum in gulam farsit, & ibi præclusis faucibus spiritum elisit. Et infra: cum adueheretur nuper quidam inter custodias ad matutinum spectaculum missus, tanq; somno premente nutaret caput, eousq; dimisit donec radijs insereret, & tamdiu in sedili se tenuit, donec ceruicem circumactu rotæ frangeret. secundo naumachiæ spectaculo unus è barbaris lanceam quam in aduersarios acceperat totam iugulo

Supplicatiões

suo mersit. Satis iam supraq; ludis & spectaculis ostendendis immorati sumus. Supplicationes thensas pompamq;, ultimas religionis partes simul explicemus, sicut eas sæpenumero simul habitas fuisse uidemus. Fueruntq; his similes, quas nos letanias processionesq; appellamus. supplicationes uero referendis gesta re aliqua gratijs, ad deorum templa & sacra omnia loca institutas, priusq; pompas inchoasse constat. Liuius quinto: captis uehijs à Camillo senatus in quadriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationem decreuit. Forma autem supplicationis quæ fuerit Liuij uerbis ex XXVI apparet. Post uictoriā de Hasdrubale nunciatam, discursum inde ab alijs circa templa, ut dijs gratias agerent. Senatus q; M. Liuius, C. Claudius incolumi exercitu ducem hostiumq; legiones cecidissent: supplicationem in triduum decreuit: omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere, matronæ cum amplissima ueste, cum liberis perinde ac si debellatum foret omni solutæ metu, dijs immortalibus gratias egerūt. & infra libro XXX. Prætor extemplo edixit, ut æditui ædes sacras tota urbe aperirent, circumeundi salutandiq; deos agendiq; gratias per totum diem populo potestas fieret; decretumq; ut quinq; dies circa omnia puluinaria supplicaretur, uictimæq; maiores immolarentur centum uiginti. posteris uero florentis rei pub. temporibus, eam uim habuit supplicatio: ut cui ea decerneretur rem bellicā administranti: is breui post imperator appellaretur. Cicero philippicorum XIII. Et enim cui his uiginti annis supplicatio decreta est, ut non imperator appellaretur aut minimis rebus gestis, aut plærunq; nullis. & ad triumphum facilius obtinendum ualuisse impetratā supplicationem, Cicero M. Catoni scribens sic innuit. q; si triumphi prærogatiuam putas supplicationē. quo in præstantissimo senatus & populi Romani uiris clarissimis decreto honore idem Cicero summum nactus est decus, cui priuato uiginti dierum pro sua reductione supplicatio præter cōsuetudinem decreta fuit: de qua idem tertia oratione in Lucium Catilinam sic dicit: q; meo nomine supplicationē decreuistis qui honos togato habitus est ante me nemini: & ad Marcum Catonem. Tu idem mihi supplicationē decreuisti togato. sed ad thensam ueniendum est, quam Festus Pompeius esse dicit uehiculū argenteum, quo exuuiæ deorum ludis circensibus in circum ad puluinar uehebantur. Et Asconius Pedianus actione in uerrem secunda. Thensæ sunt sacra uehicula: pompa ordinū &

Thensa

officiorum. Thensas alij à diuinitate dici putant: alij q; ante eas lintea tenduntur, quæ gaudent manu tenere & tangere qui deducunt. & tertia in Verrem Cicero: quā tu nunc thensarum atq; pompæ eiusmodi curam egisti. & quinta actione. qui religiones deorum immortalium retinere uult, eisq; phana spoliare omnia, qui ex thensarum orbitis prædari sit ausus. Et septima: omnesq; dij qui uehiculis thensarum solennes cœtus ludorum ire iussistis. Et de aruspicum responsis oratione Cicero Lentulum appellans pontificem maximum: te appello Lentule, cuius sacerdotij sunt thensæ curricula præcentio, ludi, libationes. quod itaq; hic Cicero dicit sacerdotij esse pontificis maximi, thensas & ludos, causam præbet nobis ostendendi, quod supra diximus, supplicationes pompam & thensas & in super

super ludos uno eodemq́ actu fuisse coniunctos. primum enim quantū ad thensarum ornamentum spectat Liuius nono: Triumpho Lucij Papirij dictatoris de samnitibus longe maximam speciem captiua arma præbuere. tantum magnificentiæ in his ut aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum diuiderentur: unde natum initium fori ornandi ab ædilibus cum thensæ ducerētur: quas inter alios sacerdotes Salij in primis præcedebant, eosq́ à Numa institutos duodenario numero scribit Liuius: quibus tunicas pictas insigne decreuit, & super tunicam æneum pectori tegmen, cœlestiaq́ arma quæ ancilia uocantur deferre ac per urbem ire cantantes carmina cum tripudijs solenniq́ saltu iussit. Et Marcus Varro Salios à saltando appellatos dicit. Macrobiusq́ scribit Appium Claudium qui inter salios uir triumphalis consenuit pro gloria dicere solitum, quod collegas saltando excelleret. Hæc de supplicationibus thensisq́, pauca de pōpis dicenda sunt, quæ tamen supradictis duobus aliquando fuere communia. Festus Pompeius: Ciceria dicit appellata fuisse effigiem quandam argutam & loquacem ridiculi gratia quæ in pompa uehi solita sit. Cato in Marcum Cecilium: quid ego cum illo disceptem amplius, quem ego deniq́ credo in pompa lusitatum ire ludis pro Ciceria atq́ cum spectatoribus sermocinatū? Et infra Festus. Manduci effigies in pompa antiquorum inter cæteras ridiculas formidolosas ire solebat, magnis malis, ac late dehiscens, & ingentem dentibus sonitum faciens: de qua Plautus ait. quid si ad ludos me pro manduco locem, qua propter dire crepito dentibus. Petreia autem appellabatur quæ pompam præcedens imitabatur anum ebriam, ab agri uitio scilicet petra abundantis appellata. fuit autem ducendæ pompæ grauitas seruata. Nam cum circensium die pompa duceretur ad placandum propter pestem deos, puer superne spectans sacrorum ritus uidit & patri narrauit, quare constitutum, ut uiæ tegerentur uelis, per quas pompa esset ducenda. Vnde Cæsarem dicit Suetonius uoluisse imprimis statuam inter regias, suggestū in orchestra, thensam & ferculum circensi pompa. Et Augustū cum accidisset uotiuis circensibus ut correptus ualetudine lectica cubaret thensas manu dedicasse. pompam unam Liuius XXVII talem scribit: tacta de cœlo ædes in Auentino Iunonis reginæ, prodigiumq́ id ad matronas pertinere aruspices cum respondissent, donoq́ diuam placandam esse: ædilium currulium edicto in capitolium conuocatæ, quibus in urbe Roma intraq́ decimum lapidem ab urbe domicilia essent: ipsæ inter se quinq́ & uiginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum peluis aurea facta. Lataq́ in auentinum pureq́ & caste à matronis sacrificatum: confestim ad aliud sacrificiū eidem diuæ ab decemuiris edicta dies, cuius talis ordo fuit. Ab æde Apollinis boues fœminæ albæ duæ porta carmentali in urbē ductæ. post eas duo signa cupressea Iunonis reginæ portabantur. Tum septem & uiginti uirgines longam indutæ uestem carmen in Iunonem reginam canentes ibant, illa tempestate forsan laudabile rudibus ingenijs, nunc abhorrens & inconditum si referatur. uirginum ordinem sequebātur decemuiri coronati laurea, prætextatiq́: à porta iugario uico in forum iuerunt: In foro pompa constitit, & per manus reste data uirgines sonum uocis pulsu pedum modulantes incesserunt. Elegantiorem uero pompam galienos duos principes duxisse Iulius refert Capitolinus: Conuocatis patribus decendia celebrauit, magno genere ludorum, noua specie pomparum, exquisito genere uoluptatum: iam primum inter togatos patres & equestrem ordinem, & albatos milites, omni populo præeunte, seruis etiam prope omnium & mulieribus cum cæreis, fascibus etiam præcedentibus capitolium petijt. præcesserūt etiam altrinsecus centū albi boues cornibus auro iugatis, & dorsualibus sericeis discoloribus præfulgentes. Agnæ candentes ab utraq́ parte ducentæ præcesserūt, & decē elephanti qui tunc erāt Romæ. Mille ducenti gladiatores pompaliter ornati cū auratis uestibus matronarū, mansuetæ feræ diuersi generis ducentæ, ornatuq́ maxime affectæ, carpenta cū mimis & omni genere histrionū, pugiles faculis nō ueritate pugnātes. Cyclopea etiā luserūt omnes apenarij, ita ut mirāda quædā & stupenda monstrarēt. Omnes uiæ ludis strepituq́ & plausibus resonabāt. ipse medius cū picta toga & tunica palmata inter patres, ut diximus, omnibus sacerdotibus prætextatis, capitoliū petijt. hastæ auratæ altrinsecus quingentæ, uexilla centena præter illa quæ collegiorū erāt, dracones, & signa templorū omniūq́ legionū ibant. Ibāt præterea gentes simulatæ, ut getæ, sarmatæ, thraces, persæ, ut nō minus quam ducenti globis singulis ducerentur. sed iam de religione satis multa: ad alia transcundum est.

Salij xij.

De pompis

Ciceria

Manduci effigies

Petreia

Viæ tegebantur uelis

Ordo pompæ

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROmæ Tertius Liber. Qui & administrationis rei publicæ PRIMVS.

DMINISTRATIONEM reipub. Romanorum ostensuri, opus supra uires humanas aggressi uidemur, qui præpotentis omnium populi atque sapientissimi mille & amplius annorum consilia, cogitationes, & demum gubernationem prope diuinã totidem penè iam quot ab origine in finem suum habita & conseruata fuit annis destitutam collapsam & obliuioni magna ex parte datam, paucis enitamur libellis in noticiam lucemque educere. Sed fore neminem arbitror tam iniquum existimatorem, qui non potius intentatos etiam supra uires conatus laudet: quam infinitæ rei impossibilem à nobis explicationem desideret, exigatque absolutam. Illud autem polliceri ausim, scriptam à me rei pub. Romanæ administrationem tanti futuram, tam multis abundaturã uel institutis uel exemplis: ut quæcunque à græcis & aliarum gentiũ nationumque ac ipsius urbis Romæ doctissimis, sapientissimis, eloquentissimis uiris, siue, ut appellãt, politica siue de re publica, siue de principũ principatuũque regimine scripta sunt, minora atque inferiora duci possint, his quę non disputata à nobis & edocta quod nesciremus: sed prudenter excogitata à maioribus probe gesta, & cõstanter conseruata tantũ, tam amplũ tam gloriosum peperisse & auxisse imperiũ ostendemus. administrationem uero esse dicimus ciuilem gubernationẽ, in qua nec rei militaris nec morũ & consuetudinis singulorũ neque honoris & præmiorum publice tributorum, triumphi, ouationis, trophei, partim ratio aliqua habeatur. Sed præmittendã fortasse quis dixerit, & causam & rationem condendæ urbis, & ipsam ædificationem ab initio ad culmen atque etiã inclinantis imperij principia breui narratione perductam. Cui parti uidemur satisfecisse in Roma, quam descripsimus instaurata: ædificandæ autẽ ipsius urbis causam, regis Romuli & confluentis ad eum multitudinis tuitionem quæsitã, non absurde dici posse uidemus. rationemque si causam & supercœlestem, quã singularem fuisse ab effectu cõstat, dispositionem postponere uolumus, hanc dicere possumus: quam apud Titum Liuium Camillus libro quinto militibus Romam à Gallis captam linquere meditantibus in dissuasionẽ adducit: saluberrimos esse in quibus sit ædificata colles, flumen opportunum quo ex mediterraneis locis fruges aduehantur, quo maritimi cõmeatus accipiantur: mare uicinum ad cõmoditates, nec expositũ nimia propinquitate ad pericula classium externarũ nationũ. Italiæ mediũ ad incrementũ urbis. nactam bonũ locum argumentũ fuisse ipsam magnitudinem tam nouæ urbis: trecentesimus namque sexagesimus quintus annus urbis tunc agebatur. contrariũ tamen dixisse uidemus milites Romanos apud eundẽ Liuiũ in septimo. Qui enim in præsidio Suessulæ & campanorum manserant, illecti dulcedine agri agitarũt consilia, eodẽ scelere adimendã esse campanis capuam, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent. An enim æquũ esse dicebãt dedititios suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa urbẽ solo luctari. Et quidẽ Romanæ urbis aerem autumno semper grauẽ, ac prope pestilentẽ fuisse multi ex priscis scripsere. Sed unico Iulij Frontini testimonio cõtenti erimus, qui de aquæ ductibus tractans sic dicit de aquis in urbẽ à Traiano principe optimo introductis: nec pereuntes quidem aquæ otiosæ sunt. alia munditiarũ facies: purior spiritus, & causæ grauioris cœli quibus apud ueteres aer urbis infamis erat remotæ sunt. Sed ad gubernationẽ: ea bipartite à nobis tractanda erit, ut urbis ipsius & illi continentiũ primo intrinsecum, post Italiæ & prouinciarũ imperio subditarum externum regimen ostendamus: intrinsecique regiminis tot erunt partes quot magistratus ab urbe fuisse duxerimus ostendendũ. à quibus etiã nascet̃ ratio externi regiminis describẽdi. & omnes has partes sub maiori alia diuisiõe tractari oportebit, ut regum primo, deinde stãtis & integræ rei pub. post principũ siue imperatorũ tempora seorsum singulas suas habuisse gubernationis formas doceamus. Quãque de ipsa qua primo posuimus loco regũ tẽporis administratione pauca sunt quę ad nostrã facere intentionẽ iudicemus. Satis enim cõstat omnibus uel mediocriter eruditis: septẽ fuisse reges, qui per quatuor & quadraginta ac ducentos annos urbis Romę imperiũ tenuerũt, apudque eos magna fuit

Administratio

Causa Romæ ædificandæ

fuit senatorum & quorundam ex magistratibus auctoritas, à quibus & alijs postea additis magistratibus, liberæ urbis Romæ rescribere magistratus aggressuri, rei ipsius nomen dif finiamus. Magistrare, inquit Festus, est moderari. unde magistri, non solum doctores artium, sed etiam pagorum, societatum, uicorum, collegiorum, equitum dicuntur: quia omnes hi cæteris magis possunt. Vnde & magistratus, qui per imperia potētiores sunt quàm priuati, quæ uox duabus significationibus notatur: nam aut ipsam personam demōstrat, ut dicimus, magistratus iussit: aut honorē, ut cum dicitur, Titio magistratus est datus. Et Cicero legum secundo, Dicam de magistratibus, id est enim profecto, quod cōstituta religione rempublicā cōtineat maxime. Magistratus habet hanc uim, ut præsit præscribatq́ recta & utilia & coniuncta cum legibus: ut enim magistratibus leges, ita populo præsunt magistratus. Vereq́ dicitur, magistratū legem esse loquentem: legem autem mutum magistratum. Quod cum dico, legem à me intelligi nil aliud uolo quàm imperium, sine quo nec domus ulla, nec ciuitas, nec gens, nec humanū uniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec mundus ipse potest. Igitur à senatoribus incipiamus, quos centum numero Romulum creasse Liuius in primo scribit. Patresq́ ab honore, & patricios eorum progenies, & senatores ob ætatē esse dictos. De quibus quid regum tēporibus egerint, quantumq́ eorum auctoritas ualuerit, pauca sunt dicenda. Mortuo enim Romulo centum patres in decem decurias diuisi sunt: & uiginti singulis quinq́ diebus regebant: fuitq́ anno uno id interregnum. Ita patres centum gratiā inierunt, summa potestate populo facta: decreueruntq́ ut cum regē populus iussisset, id sic ratum esset si patres auctores fierēt: quod quidem bonum graueq́ initium usq́ adeo ualuit, ut semper postea quādiu respublica stetit, in legibus magistratibusq́ rogandis fuerit obseruatum. Tullus rex postea allegit in senatum Albanorum patres: & Tarquinius Priscus centum alios patres addidit, qui deinde minorum gentium appellati sunt. Ciuitate autem post creatos cōsules libera, quot numero senatores usq́ ad C. Cæsaris tēpora per singulas ætates fuerint: satis fuerit nunc ostendere, ut aliorum magistratuum origine pariter ostensa, ad singulorum officia & gestas res gerendarum'ue facultatem ac potestatem redeamus. Secundo libro Liuius de primis consulibus tractans dicit, Deinde quo plus uiriū in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis diminitum patrum numerum, primoribus equestris gradus electis ad trecentorum summā expleuit: traditumq́ fertur, ut in senatum uocarentur, qui patres quiq́ conscripti erant: cui sententiæ cōcordat quod Moyses primo Machabæorū de Romanis scribit in hæc uerba, Et quia curiā fecerunt sibi, & quotidie consultant trecenti uiri consilium agentes. Itaq́ quod inquit eodem loco Liuius, Dum nullum fastiditur genus in quo eniteret uirtus, creuit imperium Romanum. Festusq́ Pompeius differentiam ponit, quæ in senatorū nominatione sequuta est: Allectos fuisse dictos, qui propter inopiam senatorū, ex equestri ordine in senatorum sunt numerum allecti. Nam patres dicebantur, qui erant patricij generis: cōscriptiq́, qui in senatu erant scriptis annotati. Libro autem XXII Liuius ea narrans quæ post cladem ad Cannas acceptam prouisa sunt, scribit, Octuaginta senatores, aut qui eos magistratus gesserant, unde in senatum legi deberent, cum sua uolūtate milites in legionibus facti essent, fuisse allectos. Et infra XXIII, C. Terentius cos. ex Appulia accersitus, M. Fabium Buteonem dictatorē in sex menses dixit, qui & censor tum fuit: tum legit, qui ædiles, tribuni plebis, quæstores'ue fuerāt: tum ex his qui magistratū cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberēt, aut ciuicā coronā accepissent. Ita CLXXVII cum ingēti approbatione hominū in senatū lectis extemplo magistratu se abdicauit. Quo autem modo senatores aut in demortui locū, aut amoti subrogarētur, infra in censorū magistratus descriptione ostendemus. Ad consules ueniendū est, quorū primos fuisse cōstat, qui regibus eiectis creati sunt, Iunium Brutum & Tarquiniū Collatinū. Consulem autem nominatū esse inquit M. Varro de lingua latina, quod populū & senatū cōsuleret. Et Nonius Marcellus, quod cōsulat senatū. Considerasse enim existimo Noniū consueuisse à tribunis potius q̄ à consule populū consuli. Cicero autē legum II, Consules regio præsunto imperio: hisq́ præeūto, iudicādo, cōsulendo prætores, iudices apparēto: militiæ summum ius habento: nemini parēto: iussa ijs populi suprema lex esto: eundē magistratū ni interfuerint decē anni ne qs capito: ciuitatē annali lege seruāto: duella iusta iuste gerūto: socijs parcēto: se & seruos cōtinento: populiq́ sui gloriā augēto: domū cū laude redeūto. Magnam

Magistrare
Magistri
Magistratus
Senatores centum
Patres
Patricij
Decuriæ decem
Interregnum
Minorum gentium
Allecti
Patres conscripti
Consules

consulis officij & auctoritatis partem Cicero in superiori lege exposuit. Idemq; oratione pro Rabirio perduellione ad Quirites habita inquit, Summum in cõsulibus imperiũ summum in senatu consilium. Et pro Plancio, Honorum populi finis est cõsulatus, quem magistratum octingenti ferè consecuti sunt. Sicut autem consules exactis regibus primi regium magistratum in populum cœperunt, ita P. Valerius moderatione sua Publicolæ cognomen assecutus, imperij quidem regij potestatem & insignia omnia sub cõsulum titulo cum collega retinuit, modestia tamẽ usus fasces securibus uacuefecit, & numerũ fascium pro dimidia diminuit: legem tulit de prouocatione ad populum, qua interposita ciuis nec uerberari nec necari poterat: ædes suas ex summa uelia ad fori infima trãstulit. Licet uero supra Cicero in legibus dixerit, nemini consules debere parere, eos dictatori paruisse constat: quandoquidem Liuius octauo dicit, consulibus iussis ante tempus abdicare se magistratu, quo maturius noui consules aduersus tantam belli molem crearẽtur, M. Valerium Coruinum, M. Attilium Regulum consules fuisse: cum autem cõsules principio conditæ crescẽtisq; reipublicæ ex patricijs creari solitos, plebs ex suo quoq; corpore creari magnis obtinuisset contẽtionibus: alia propè durior conditio ipsis creandis iniecta est, ut non nisi ex præclara stirpe oriundi consules fieri possent: & licet id nulla esset lege præscriptũ, difficultates tamen interpositæ erant, ut petituri consulatum, quæsturam, & ædilitatem prius gessissent, ludosq; & alia magnæ impensæ munera populo edidissent, de quibus infra suo loco dicendum erit: primusq; Cicero sicut oratione pro Murena dicit, claustra illa nobilitatis effregit, ut aditus ad consulatum postea sicut apud maiores fuerat, non magis nobilitati, quàm uirtuti pateret. Vnde in consulatu suo orationem habens secundam in legem agrariam Rulli nõ indigne gloriatus est, se fuisse unum ex omnibus nouis hominibus, de quibus tunc meminisse possent, qui consulatum petierit quàmprimum licitum fuerit, consul factus sit cum primum petierit. Quo in consulatu procuratorẽ cum consules haberent perpetuum, Cicero fecit annuum. non enim cõsulibus multa uel publice uel priuatim gerere & administrare minutiora per seipsos licebat, quæ huic procuratori exequenda committebantur. Et quia consules ut senatum cõsulerent creatos supra fuisse ostendimus, summa eis solis cõtingebat auctoritas, cum senatus permitteret iuberet'ue, ut curarent ne quid respublica acciperet detrimenti: sicut Plutarchus in Pauli Æmylij uita, Senatusconsulto summa rerum cõsulibus datur, ne quid detrimenti respublica accipiat: quod non crebrius à senatu agi solitum, quàm cum ingentis metus & grauis periculi discrimẽ reipublicæ immineret. Et Cicero in Miloniana oratione, Quanquã quis hoc credat, Cn. Pompeius cum senatus ei commiserit ut uideret, ne quid detrimẽti respublica caperet. Quo uno uersiculo satis armati semper consules fuerunt. & idem Cicero oratione in legem agrariã Rulli prima, Omnes qui se saluos uolunt, sequentur auctoritatem consulis, soluti à cupiditatibus, liberi à delictis, cauti in periculis, non timidi in cõtentionibus. Dictatorem Romæ primum fuisse T. Largium Liuius secundo libro dicit, cui auctoritas summa sine prouocatione esset. Et cum is multiq; post eum patricij generis fuerint, tandem primum de plebe dictatorem fuisse C. Manilium Liuius libro septimo ostendit. Dictatorẽ diffinit M. Varro quod à consule dicebatur, cuius dicto audientes essent omnes. Et Plutarchus in Pompeij uita dictatorem scribit cæteras potestates dissoluere præter tribunitiam. Pompeiusq; de iuris origine, Proditi sunt dictatores à quibus nec prouocandi ius fuit, & quibus etiam capitis animaduersio data est. Nam cum populo Romano aucto crebra bella orirentur, & quædam acriora à finitimis inferrentur, interdum re exigente placuit maioris dignitatis magistratum constitui. Hunc magistratum quoniam summam potestatem habebat non erat fas ultra sextum mensem retineri, & his dictatoribus magistri equitum adiũgebantur sic, quomodo regibus tribuni celerum. Cicero de finibus bonorum & malorum, dictatorem dicit à maioribus magistrum populi appellatum fuisse. Senecaq; epistola nona centesima, eum quem nos dictatorem dicimus & in historijs ita nominari legimus, apud antiquos magistrum populi uocatum. Hodieq; id extat in auguralibus libris, & testimoniũ est, quod qui ab illo nominatur, magister equitum est. quod autem Pompeius hic & Seneca dixerũt de magistro equitum, Varro sic affirmat, magister equitum, quod summa potestas eius in equites & accensos. Hinc Liuius libro tertio, Dictator L. Quintius Cincinnatus, magister equitum Seruilius Hala, qui Melium interfecit, domus diruta Æquimelium appellatum.

Valerius Publicola

Consules dictatori parebant

Procurator consulum

T. Largius primus dictator

C. Manlius primus dictator è plebe

Dictator unde

Magister equitum

Tribuni celerum

Magister populi

Et libro

Et libro XXII, Q. Fabius Maximus dictator, M. Minutium magistrũ equitum tunc primum dixit. Sed à quibus & quomodo crearetur dictator Liuius lib. XXVII, Decreuit se natus ut consul M. Valerius ex Sicilia uocatus priusquàm ex urbe discederet populũ rogaret, quem dictatorem dici placeret: eumq́ quem populus iussisset diceret dictatorem. si consul noluisset, prætor urbanus populũ rogaret. Si nec is quidem ueller, tum tribuni ad plebem ferrent. Cum consul se populũ rogaturũ negasset quod suæ potestatis esset, prætoremq́ uetuisset rogare. tribuni pl. rogarũt plebsq́ sciuit, ut Q. Fuluius qui tũ ad Capuam erat dictator diceretur. Sed quo die id plebis concilium futurum erat, consul nocte clam in Siciliam abijt, destitutiq́ patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ à collega reip. subueniret, diceretq́ quem populus iussisset dictatorem: ita à Claudio cos. Fuluius dictator dictus. Fuerunt enim & alij solo penè nomine dictatores, claui ob sedandam pestẽ figendi causa unus sicut Liuius VII. Dictator figendi claui causa ad sedandam pestem: & alter de quo idem Liuius VIII. dictator feriarũ causa dictus, tribus omnis supplicatum ire placuit. Prætor tertius in urbe magistratus dignitate fuit à præessendo, quod Liuius innuit dictus. Et tamen Varro de lingua Latina, Prætor dictus quod præiret exercitum. Et Cicero legum II, Iuris disceptator qui priuata iudicet iudicari'ue iubeat, prætor esto: iuris ciuilis custos esto: huic potestati parento: quotcũq́ senatus creuerit, populus'ue iusserit tot sunto. Et Liuius V dicit, primum prætorem ex patribus qui ius in urbe diceret creatũ fuisse, penes quem magistratũ omnis publici priuatiq́ iuris potestas, ut & nouum ius condere, & uetera abrogare facultas esset. Idq́ ob magistratus honorem ius honorarium appellatum est. Cum tamen regia illi essent insignia, ut apparatu cõsulibus penè par uideretur, lictores non amplius sex habuit. Pomponius autẽ de origine iuris, Prætor creatus est cum cõsules auocarentur à bellis finitimis, neq́ esset qui in urbe ius reddere posset. Hic primo urbanus appellatus est, quod in urbe ius redderet. Post aliquot deinde annos non sufficiẽte eo prætore, ꝙ multa turba etiã peregrinorũ in ciuitate ueniret, creatus est & alius prætor, q peregrinus appellatus est. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia & Hispania, deinde Narbonẽsi ꝓuincia, totidẽ prætores, quot ꝓuinciæ in ditionẽ uenerãt, creati sunt: quorũ uni Paulo Æmylio ad hiberos eunti, duodecim cõcessi sunt lictores, & equo uectus albo trabeãq́ indutus albã ministros omnes albis indutos duxit. Ad qđ Iuuenalis allusit, Niueiq́ ad frena Quirites. Plutarchus in Bruti uita inquit, Prętorũ uirgas securibus fuisse alligatas: ꝙ significaret non oportere magistratus irã promptã & dissolutã esse, ut uirgarũ solutionis mora & tarditas irã frãgeret, & impetũ moderaretur. Tribuni pl. etsi magistratus dignitatẽ nõ haberẽt, maximi tamẽ momẽti in rep. fuerũt. Nã Plutar. in problematib. Tribunus pl. sicut cæteri magistratus purpura nõ utitur, quia tribunatus magistratus non est. Nã nec lictores habet, nec in sella curruli sedet ius dicturus, nec creato dictatore ius dimittit, sicut cęteri magistratus: sed tribunatus magistratui & imperio potius obijcit q̃ ipse sit magistratus. Magnitudo ac fastus cõsulẽ decet & imperatorẽ: tribunũ uero abiectũ esse oportet, nec aspectu grauẽ, nec aditu difficilẽ, sed facilẽ, ac multitudini cõmodũ, ac tractabilem: unde nec domus tribuni ianuã claudere moris erat: sed noctu & interdiu semper patere, tanq̃ portus quidã ac profugiũ quibus opitulãdũ esset. Tribunorũ nominis etymologiã M. Varro de lingua latina hanc affert, Tribuni militũ ꝙ terni è tribus tribubus Rãnensi, Lucera, & Tatiẽsi ad exercitũ mitterentur. Tribuni pl. ꝙ facti ex illis qui plebẽ defenderent in secessiõe. Sed nos de militaribus tribunis dicere in partibus militaris disciplinæ differemus. Cicero legũ II, plebs quos pro se cõtra uim auxilij ergó decem creauerit, tribuni eius sunto: quodq́ hi ꝓhibuissent, quodq́ hi plebẽ rogassent, ratũ esto, sanctiq́ sunto: néue plebẽ orbã tribunis relinquũto. Cũq́ in eo dialogo Q. Cicero frater multa questus esset de ui tribunitia, ac multorũ ex eis insolẽtiã narrasset, M. Cicero respõdens, Ego, inquit, frater in ista potestate inesse quiddã mali assentior, sed bonũ quoddã esse quęsitũ, modo in ea nõ aberremus. Nimia potestas est tribuni pl. quis negat? sed uis populi multo seuerior, multoq́ uehemẽtior, quæ ducem quod habet interdũ lenior est, q̃ si nullũ haberet. Dux enim suo periculo progredi cogitat, populi impetus periculi rationẽ sui non habet, atq́ aliquando incenditur, & quidem sæpe sedatur. quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo ex eis sana mente sit. Inuentum est id temperamentũ, quo tenuiores cum principibus æquari se putarent. In quo uno fuit ciuitatis salus: quamobrem aut exigẽdi reges non fuerunt,

Quomodo dictator crearetur

Dictatores ad pestem sedandam

Dictator causa feriarum

Prætor

Ius honorarium

Lictores prætoris

Quare creatus prætor

Prætor urbanus

Prætor peregrinus

Prætores totidem quot prouinciæ

Tribuni pleb.

Ianua domus tribuni non clauditur

Tribuni unde

fuerunt, aut plebi re non uerbo danda libertas. Causam creandorum tribunorum omittemus à Liuio & à multis diffuse narratam: quando autem creati fuerint, & quot, Liuius secundo, In sacro monte creati tribuni plebis duo. Sed Asconius Pedianus qui Liuio penè par ætate fuit, in expositione orationis M. Ciceronis pro Cornelio de maiestate, dicit, In monte Sacro quinque tribuni plebis creati, ut essent singuli ex singulis classibus. Et Liuius tertio, Q. Minutio, M. Horatio Puluillo cõsulibus uigesimosexto anno à primis tribunis plebis creati sunt decẽ, duo ex singulis classibus. Et infra, Creari tribunos pl. consulari potestate concessum promiscue ex utrisque. Plutarchus in Gracchorũ uita scribit moris fuisse tribunorum plebis, ut uno intercedente nil alij possent efficere, consulemque à tribuno plebis in carcerem duci potuisse. Vnde Scipio Nasica, Quando, inquit, consul ciuitatem prodit, qui leges saluas esse cupiunt, me sequantur. Tribunique plebis senatũ non intrabant, sed ad fores curiæ sedentes senatusconsulta inspiciebant, ut possent siqua displicuissent intercedere: & ijs quæ placebant, T literam ipsi subscribebãt. si quando autem accideret tribunum plebis cogi ad aliqua faciẽda oportere, id munus collegæ præstabãt. Nam cũ L. Cotta tribunus plebis æs alienũ soluere recusaret, quia in ius uocari nequiret, socij & collegæ illum coegerunt comminati se creditoribus eum cõcessuros si postulassent. Nec solum æs alienum tribuni à collegarum aliquo dissolui curabant, sed errata inuicem moderabantur corrigebantque. Memmius enim tribunus plebis accusatum A. Gabinium condẽnari obtinuerat, lictoresque iam manũ accusato inijciebãt, cum filius Gabinij Sisenna ad pedes Memmij procidens, ueniam patri orabat: quem ille humi iacẽtem, cum diu sic esse permitteret, collegæ duodecim indignati insolentiam, Gabinium absoluerunt. Tribunoque unum diem ab urbe abesse non licebat. A. Gellius ex Atteio Capitone narrat: Labeonẽ Antistium iureconsultissimum uiatori eum ad tribunos plebis uocanti respondisse, Tribunos uocationem in ius non habere, sed solam prehensionem esse permissam. Pariterque Varronem sensisse Gellius asserit. Vnde intercessionem & plebiscitorum lationem, tribunis primarium fuisse munus, & prædicti asserunt uetustissimi & nos infra ostendemus. Quæstorum aliquos urbanis præfuisse rebus, quosdam per prouincias cum maiores gerentibus magistratus, exigendis uectigalibus fuisse missos constat. Et urbanos quidẽ quæstores partim ærarij pecuniarum curam gessisse, partim exercẽdis quæstionibus, partim legendis in senatu epistolis præfuisse uidemus. Nominisque diffinitionem M. Varro hanc affert: quæstores à quærendo, quia cõquirerent publicas pecunias, & maleficia quæ triumuiri capitales conquirunt. Ab his postea qui quæstionum iudicia exercẽt, quæstores dicti. Asconius Pedianus in secunda actione Ciceronis in Verrem dicit, Quæstores urbani ærarium curabant, eiusque pecunias expensas & acceptas in tabulas publicas referebãt. Põponius de origine iuris, Quæstores cõstituti sunt, cum ærariũ populi auctius esse cœpisset, ut essent qui illi præessent: dicti sunt ab eo quod inquirendæ & conseruãdæ pecuniæ causa creati erant. & quia de capite ciuis Romani iniussu populi, nõ erat permissum consulibus ius dicere: propterea quæstores cõstituebãtur à populo qui capitalibus rebus præessent. Vlpianusque de officio quæstoris, Quæstoribus creãdis origo antiquissima & penè ante omnes magistratus. Granius denique iurecõsultus etiam ipsum Romulum & Numam Pompilium binos quæstores habuisse, quos ipsi nõ sua uoce, sed & populi suffragio crearent refert. Sed Plutarchus in problematibus, uanum quæstoribus attribuit officiũ, quos dicit magistratum ineuntes nihil prius curasse, quàm ut sacrarum anserum alimẽta locarent, quia Galli anserum clangore prohibiti sunt Capitolio potiri: & addit, fuisse eas rubrica tinctas, quam imprimis renouandam quæstores curabant. Cicero de administratione Asiæ ad Quintum fratrem docet, quod supra diximus, alios quæstores cum singulis magistratibus proconsule præsertim & prætore cõquirendis uectigalibus fuisse missos. Quæstorem habes non tuo iudicio delectum, sed eum quem sors dedit. Et ad M. Cælium ædilẽ idem Cicero, Ego de prouincia decedens quæstorem Cælium præposui prouinciæ. Puerum, inquis, at nobilem adolescẽtem, & omnium ferè exemplo. Et Asconius Pedianus in diuinatione, oratione prima Ciceronis in Verrem, Siciliã dicit duos olim habuisse quæstores, Lilybitanum unum, alterum Siracusanum. de tertio autem quod prædictis attribuimus officio legendi in senatu epistolas, & de prædicta in prouincijs attributa eis cura, apud Vlpianum prædicto loco sic habetur. Sed sicut dubium est an Romulo & Numa regnantibus quæstores

Tribunorum numerus

Consules potuisse in carcerem à tribuno duci

T, litera

Tribunus in ius non uocabatur

Tribuno ab urbe unum diem abesse non licebat

Quæstores.

Consuli ius dicere de capite ciuis Romani non licebat

res fuerint: ita etiam Tullo Hostilio rege quæstores fuisse certũ est: & sane crebrior apud uetustos opinio est Tullum Hostilium primum in rempublicam induxisse quæstores, & à genere quærendi quæstores dictos. Iunius & Trebatius & Fenestella scribunt: Ex quæstoribus quidam solebant prouincias sortiri, ex senatuscõsulto, quod factum est Decimo Bruto & Cecinna consulibus. sane non omnes quæstores prouincias sortiebantur, uerum excepti erant candidati principis. Hi & enim solis literis in senatu legendis uacabant. Hodieq; obtinuit indifferenter quæstores creari tam patricios quàm plebeios. Ingressus est enim & quasi primordium gerendorum honorum sententiæq; in senatu dicendæ. de ædilibus dehinc dicendum, quos alterum fuisse gradum constat illis qui consulatum præturam ue petere instituissent. Vnde Cicero scribens Furnio præturam ambiẽti. Non est annus hic tibi designatus, ut si ædilis fuisses post biennium tuus annus esset, ut omnia te metiri dignitate malim quàm ambitione, maioremq; fructum ponere in perpetuitate laudis, quàm in celeritate præturæ. Ad quid uero ædiles crearentur, idem Cicero legum secũdo: Suntoq; ædiles curatores urbis, annonæ, ludorumq; solẽnium. Ollisq; ad honoris amplioris gradũ prius accessus esto. & Liuius in quinto, quando creati fuerint, eodem anno consul alter ex plebe prætor unus ædiles currules. Et in libro nono, C. Flauius scriba patre libertino ædilis curulis fuit: cum peteret neq; eius nomen à tribubus acciperetur, quia scriptum faceret, tabulam posuisset, & iurasset se scriptum non facturum. Decimo autem Liuius, quid aliquando ædiles egerint. ædiles curules fœneratoribus mulctatis, ex eo quod in publicum redactum est, ænea in capitolio limina & trium mensarum argentea uasa in cella Iouis, Iouemq; in culmine cum quadrigis, & ad ficum ruminalem simulachra infantium conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt, semitamq; lapide quadrato à Capena porta ad arcem strauerunt. Et infra Liuius, Ab ædilibus mulctatitia pecunia pecuarijs damnatis ludi facti, pateræq; aureæ ad ædem Cereris positæ. Eodemq; anno ab ædilibus currulibus qui ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuarijs, uia à Martis silice ad bouillas perstrata est. Et trigesimotertio, Ædilitas insignis eo anno fuit, multos pecuarios damnarunt, & ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis ædis posuerunt. Vt autem ludis faciendis absq; ærarij onere possent sufficere, ædiles feras ludis spectaculisq; ædẽdas ex prouincijs aduehi prouincialium incommodo curabant. Vnde gloriatus est Cicero ad Quintum fratrem pro prætore Asiæ scribens, Asiam eo onere sua ipsorum fratrum uirtute liberatam esse, his uerbis. Quãtum uero illud est beneficium tuum, quod iniquo & graui uectigali ædilitiorum magnis nostris simultatibus Asiam liberasti. etenim si unus homo nobilis queritur palàm, te quod edixeris ne ad ludos pecuniæ decernerentur, talenta sibi ducenta eripuisse, quanta tandem pecunia penderetur, si omnium nomine quicunq; Romæ ludos facerẽt quod erat iam institutũ erogaretur. Hinc prius scripserat ipse Cicero M. Cælio ædili, De pantheris per eos qui uenari solent agetur: mandatũ diligenter, sed mira paucitas est. Oppida etiam præter ipsam urbem Romam, ædiles habuisse, indicat Cicero ad Brutum. Nam constituendi municipij causa hoc anno ædilem filium meum fieri uolui, & fratris filiũ, & M. Cæsium. Is enim magistratus in nostro municipio, nec alius ullus creari solet. Fuerunt alij minores magistratus, præfectus urbis, Triumuiri multiplices, alijq; qui & si stante republica originem habuerunt, maxime tamen sub principibus sunt mutati.

Quæstores primi sub Tullo Hostilio

Quæstores prouinciales

Ædiles

Ædiles etiã in oppidis

Magistratus minores

Quibus ad perpetuorum imperatorum tempora reseruatis, de censoribus dicere aggrediemur, cum tamen prius multa sub eum cadentia magistratum & regimen urbis Romæ ni primis declarantia ordine docuerimus. Eruntq; hæc uocabula, curiæ, tribus, classis, census, lustrum, & ab his diuersimode dependentia. Titus Liuius urbis conditæ initia descripturus ab eisdem rebus ita orditur, ut rem sibi & omnibus sui seculi notissimam minus aperte, quàm nostra exigeret intentio narret: incipitq; Romulum fœdere cum Sabinis ad lacum Curtium icto, & ex duobus populis facto uno, in curias triginta populum diuisisse, quibus nomen à Sabinis est inditum: & paulopost eodem tempore, tres equitum centurias fuisse additas, Ramnensem à Romulo, à Tito Tatio Tatiensem, & Lucerem, cuius nominis causam sibi afferit fuisse incertam. Sed Asconius tria ipsa nomina fuisse Hetrusca dicit, & Lucerem à Lucumonibus qui essent duodecim magistratus. Festusq; cum illud idem affirmet, addit existimasse etiam quosdã non magis à Lucumonibus Lucerem dici, quàm à luco, in quo urbs Roma, aut eius prima pars, asylum fuit conditum. Sed ubi

Curiæ triginta

triginta

Tribus & curiæ *Tribus xxxv* *Tribus unde dictæ* *Crustumia tribus* *Lemonia* *Metia* *Vffentina* *Pupinia* *Popilia* *Romulia* *Scaptia* *Sabatina* *Tormentina* *Stellatina* *Armensis* *Pontia* *Publia* *Mathia* *Scathia* *Aniensis* *Terentina* *Sergia* *Quirina* *Triuitica* *Volitina* *Veientina* *Fabiana* *Scaptensis* *Voltinea* *Narniensis* *Libri elephantini* *Census* *Classes quinq;* *Quo tẽpore primũ nũmi argentei cusi*

triginta curias fuisse Liuium diximus scripsisse, erratum in numero librariorum uitio non dubitamus, quod ipsa tribuum trigintaquinq; supputatio ostendet. Nam tribus idem fuisse quod Liuius primo curias appellauit cum alias constat: tum Asconius Pedianus secunda in Verrem actione sic ostendit. Tribus quinq; & triginta in principio fuerunt tres, tatiensis à Tatio, ramnensis à Romulo, luceres à Lucumone siue à luco quem asylum uocauit Romulus. Post de nominibus Sabinarum multæ sunt dictæ quibus precatricibus parentum bellum maritorumq; est finitum: dictæ à tributo dando, aut quia primo fuerunt tres. Igitur ut supputationem continuemus à Marco Varrone incipiamus, qui septem simul sic ostendit. Ager Romanus primum diuisus in partes tres, à quo tribus appellantur, Tatiensium à Tito Tatio, Ramnium à Romulo, Lucerum à lucumone. Sunt enim uocabula thusca, & ab hac diuisione partes urbis quatuor tribus dictæ: Suburrana, palatina, exquilina, collina. & octauam Liuius in secundo sic ostendit additam. Appius Clausus cui postea Appio Claudio fuit nomen cum pacis ipse auctor, à pacis turbatoribus premeretur, magna clientum comitatus manu Romam transfugit. His ciuitas data, tribus addita nouis tribubus: uetus Claudia appellata, Appius inter patres lectus. ultra has tribus VIII. Festus Pompeius decem nobis enumerat his nominibus. crustumina tribus, à crustumina hetruscorum urbe. lemonia tribus, à pago lemonia appellata, qui est à porta capena uia latina. Metia tribus à quodam castro sic appellatur: uffentia tribus, ab uffente fluuio dicta, qui apud terracinam labitur. Pupinia tribus, ab agro pupinio prope tybur. popilia tribus, à popilio traxit originem. romulia tribus dicta, q; ex eo agro censebantur quẽ Romulus cœperat ex uehientibus. Scaptia tribus à nomine urbis Scaptiæ appellatur. Sabatina à lacu sabate dicta. Tormentina tribus à campo tormento appellata. Vt reliquũ sit septem tantum & decem fuisse quibus nomen Romulus imposuerit curiarum, mulierum scilicet Sabinarũ: cuius regionis primariũ fuit oppidum cures, à quibus originẽ Numa Pompilius duxit. Vnde Virgilius: Curibusq; sabinis. Fueruntq; hæc nomina Stellatina, Armensis, Pontia, Publia, Mathia, Scatia, Aniensis, Terentina, Sergia, Quirina, Trinitica, Volitina, Veientina, Fabiana, Scaptensis, Voltinea, Narniensis. Scribit autem Liuius libro octogesimo: aucta iam ciuitate libertinos in trigesimam quintam tribum fuisse distributos. M. Cicero prima oratione in legem Rulli agrariam, respondit à romulia tribu se initium esse facturum. nam usq; ad armensem nomen habere properat. Et oratione pro Plantio. non enim tribum Terentinam triniticam credo, ac Volitinam: quid Planco cum Lemonia, cum Vientina, quid cum Crustuminia: testis de Volitina. Hæc autem à Cicerone attulimus ut necessarium fuisse doceamus, tribuum nomina hoc nostro dicendi regimẽ urbis initio ostendi: quod multoties ipsa occurrent: quamq; id etiam distincte sciri oportuit: cum infra demonstraturi sumus uniuersosq; ex omni imperio siue urbes totæ fuerint siue singuli præstantes uiri in ciues Romanos asciti sunt, oportuisse in dictarum tribuum aliqua conscriptos addictosq; esse: de quibus tam in ciuilibus, q̃ in militaribus quibusq; rebus eorum ratio sumi posset: erantq; libri trigintaquinq;, in quibus tam multa scribebantur hominum milia apud censores: adeo ingentes & forma magni ut elephantini à beluæ similitudine dicerentur, quos libros singulo lustro ob mutationes hominum morientibus suffectorum, aut aliter additorum, oportuit innouari: quanq; & similes libros elephantinos Senatusconsulta apud eosdem censores habuisse patebit. Curiarum siue tribuum nominibus expositis de censu classibusq; simul dicendum est: quas pro nostra intentione imprimis necessarias Liuius eleganter sed nostro iudicio obscure describit. De Seruio enim Tullio dicit. Censum instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio. ex quo pacis belliq; munera non uiritim ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierẽt. Et quidem saluberrimam esse hanc institutionem ætate nostra uidemus, apud Venetos, Genuenses, & Florentinos: quas solas in toto orbe ciuitates eam sequi constat. Itaq; Seruius rex ut censum declararet, classes prius distinxit numero quinq;, quas priusq; ipsius Liuij uerbis afferamus, de pecuniæ singularum summa, ad quam referebantur fortasse non impertinenter aliqua disseremus. Qui centum milium æris, inquit Liuius, aut maiorẽ censum haberet: hoc exponentes dicimus: æs per ea tempora nondum fuisse signatum: Liuius enim in primi belli punici descriptione dicit. Post classem naualem à Fuluio consule acceptã Romæ statim ducentas naues fuisse refectas, quo tempore nummi primum argentei sunt cusi. & nummus

nummus decima pars denarij aurei fuerit: à qua temporum supputatione Plinius parum differre uidetur, qui argentũ dicit signatum fuisse anno urbis quinto octogesimo quingentesimo Q. Fabio consule, anno quinto ante bellum primũ punicum. placuisseq; denarium pro decem libris æris. Hanc nos difficillimam numerorum siue ponderum uetustissimam consuetudinem ad nostri temporis collationem inuiti hoc loco tractamus, quam infra suo loco tractare constituimus: sed quantũ ad præsentem facit classium census & tributorũ dilucidationẽ, dicimus denarios semper aureos appellatos põdere nostris fuisse simillimos, quibus magna ex parte orbis penè totus nunc utitur. Quandoquidẽ Venetus, Florẽtinus, Senensis, Lucensis, Mediolanẽsis, Ferrariensis, Mantuanus: & extra Italiam Germanicus, Hungaricus, Polonicus: ex Gallis quoq; & Hispanis maior pars, necnõ apud barbaros reges & nationes cusi denarij aurei, quos ducatos siue florenos uulgo appellant: ita Romano sunt similes: ut apud Romanum pontificem maximum caput orbis Christiani habitum unicam obtineat ducatus cameræ appellationem. si itaq; Seruij regis temporibus centum milia æris primã constituebant classem, decem libræ ipsius æris denario attributæ au reo ita cumulari supputariq; debebunt, ut decem milia ducati nostri temporis diuitiæ fuerint: quibus possessor sub classis primæ titulo inter urbis primarios numeraretur. Ad Liuium iam redeundũ est, qui centum miliũ æris aut maiorem censum haberent primæ classis erant. Intra centum & septuagintaquinq; milia census secunda classis. Tertia classis à septuagintaquinq; ad quinquaginta milia census. In quarta classe à quinquaginta ad uigintiquinq; milium æris census. Quinta classis inferiorem superiori censum habebat. Sed Liuius prædictis quinq; classibus centurias & arma attribuit, de quibus in parte rei militaris cum dicturi simus: nihil ultra nũc scribendũ duximus. Ad censoresq; redibimus: quorum primi fuerunt Papirius & Sempronius Marco Geganio Macrino: & Quintio Capitolino consulibus creati, ut censum prædictũ ex instituto Tulli regis rite haberent: à qua re cum laude executioni data censorum nomen eis est inditum: constitutumq; ut is magistratus posset quinquẽnio retineri: de quorũ magistratus officio Cicero legum secundo. Censores populi sobolis familias pecuniasq; censento, urbis templa, uias, aquas, ærarium, uectigalia tuento, populiq; partes in tribus distribuunto, & pecunias in ciuitatis ordines partiunto. Equitum peditum'ue prolem distribuunto. Celibes esse prohibento. Mores populi regunto. probrũ in senatu ne relinquũto. Bini sunto: magistratũ quinquẽnem habento. Reliqui magistratus annui sunto, eaq; potestas semper esto. Ordo uitio careto, cæteris specimen esto: ut uicio careat ordo, & ut censorem quærant interpretem. Varro agriculturæ secũdo. censor dictus ad cuius censionem id est arbitriũ populus censeretur. Pompeius de origine iuris: censores constituti sunt cum census iam maiori tempore agendus esset, consules non sufficerent. Plutarchus in Pauli Aemilij uita. Censura maximẽ omniũ magistratuũ reuerentiæ est, plurimæq; potestatis: tũ in alijs rebus: tum maxime ad morũ emendationẽ. Nam è senatu remouere potest, equitibus auferre equos: notare infamia: censum agere: lustrum condere. & idem in problematibus: Altero ex censoribus mortuo, alterũ se magistratu abdicare oportebat. Mortuo eñ Liuio Druso, collega eius Scaurus magistratu se abdicare minime uolebat: donec tribuni plebis iussu in carcerẽ ductus est. Asconius Pedianus actione in Verrẽ prima. Censores quinto quoq; anno creari solebãt. Hi prorsus ciues sic notabãt, ut qui senator esset eijcerẽt senatu: qui eques Romanus equũ publicum perderet: qui plæbeius ne in tabulas referretur, & esset ærarius, ac per hoc nõ esset in albo centuriæ suæ, sed adhuc non esset ciuis: tantũmodo ut pro capite suo, tributi nomine æra præberet. Et Aulus Gellius de noctibus atticis, notas cẽsorias nõnullas sic colligit. Si quis agrum passus fuerit sordescere. Si quis equũ habuit graciliorem aut parum nitidũ. Si quis intempestiue usus esset ioco. Eumq; qui in auditorio censorũ sonore nimis oscitasset, nota censoria correctũ fuisse. Eumq; etiã, qui cum esset obeso uentre perpinguis, & equum traduceret strigosissimũ, causam interrogatus: uentrem suũ respondit & corpus à seipso, equũ à Statio seruo suo curari: mulcta graui indicta equũ amisisse. Scribit Liuius XIIII Fabricium censorem mouisse senatu P. Corneliũ Ruffinum consularem, q; is decem pondo argenti facti haberet. Sed maiora ac meliora licet longiuscula de censoribus non duximus postponenda, ex quibus maxime sapientissimi Romanorũ forma regiminis de qua agimus nota fiet. Liuius XIIII cẽsores uacui ab operũ locandorũ cura propter inopiam

Aurei

Prima claßis centũ milium æris

Secunda claßis

Tertia

Quarta

Quinta

Papirius & Sempronius primi cẽsores

Cẽsores unde

Censura maximæ reuerentiæ ac potestatis

ærarij, ad mores hominũ regendos animũ aduerterunt, castigandaq́; uitia quæ uelut diutinis morbis ægra corpora ex sese gignunt, nata bello erant. Primũ eos notarunt qui post cannensem pugnam rem P. deseruisse, Italiaq́; excessisse uelle dicebãtur. Princeps eorum M. Cecilius Metellus, qui questor tum forte erat. Iusso deinde eo cæterisq́; eiusdem noxæ causam dicere, cum purgari nequissent, pronunciauerunt uerba orationemq́; eos habuisse aduersus rem P. quo coniuratio deserendæ Italiæ causa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exsoluendi iurisiurandi interpretes, qui captiuorũ ex itinere regressi clam in castra Annibalis soluti quod iurauerãt implesse rebant. His superioribusq́; illis equi adepti qui publicũ equum habebãt, tribuq́; moti ęrarij omnes facti. neq; senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit: nomina omnium ex iuniorũ tabulis excerpserunt, qui quadriennio nõ militassent, quibus neq; uacatio iusta militiæ, neq; morbus causa fuisset. Ea supra duo milia hominum in ærarios relata tribuq́; omnes moti, additumq́; censoriæ notæ triste senatus consultum, ut ei omnes quos censores notassent pedibus mererent: mitterẽturq́; in Siciliam ad cannensis exercitus reliquias. Et libro XXVI Liuius: M. Liuius Salinator erat multis annis ante ex consulatu populi iudicio damnatus: quam ignominiã adeo ægre tulerat ut rus migraret, & per multos annos & urbe & omni cœtu careret hominum. Octauo post damnationem anno M. Claudius Marcellus & M. Valerius Leuinus cõsules reduxerunt eum in urbem: sed erat ueste capilloq́; & barba promissa: L. Veturius & P. Licinius censores eum tonderi & squalorẽ deponere, & in senatum uenire, fungiq́; alijs publicis muneribus coegerunt. sed tum quoq; aut uerbo assentiebat, aut pedibus in sententiã ibat. Item Liuius XXIX: censores interim Romæ M. Liuius & C. Claudius senatum recitauerũt: princeps eorum delectus M. Fabius Maximus. notati septem, nemo tamen qui sella curruli sedisset. Equitum deinde census acceptus est, & ambo forte censores equum publicum habebant: cum ad tribum polliam uentum est, in qua M. Liuij nomen erat, & pręco cunctaret citare ipsum censorẽ: cita inquit Nero M. Liuiũ: & siue ex residua simultate, siue intempestiua iactatiõe seueritatis inflatus, M. Liuiũ quia publico iudicio esset damnatus, equum uendere iussit: item M. Liuius cum ad tribum Narniensem & nomen collegę uentum est: uendere equum C. Claudium iussit, duarum rerum causa: unius quod falsum aduersus se testimonium dixisset: alterius quod non sincera fide secum in gratiam redisset: æque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius non suæ damno siue factũ est. Exitu censuræ cum in leges iurasset C. Claudius, & in ærarium redisset, inter nomina eorũ quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Liuius in ærariũ uenit, & præter Metiam tribum, quæ se neq; condemnasset neq; condemnatum aut consulem aut censorem fecisset: populum omnem trigintaquatuor tribuum ærarios reliquit, quod & innocentem condemnassent, & condemnatum consulem censoremq́; fecissent, neq; inficiari possent, aut iudicio semel, aut comitio bis à se peccatum esse. Duos prædictis contrarios moribus censores Liuius XXXII sic scribit. Creati censores P. Cornelius Scipio Aphricanus C. Aelius Pętus in magna inter se concordia & senatum sine alicuius nota regebant, & portoria uectigalium Capuæ Puteolisq́;, item castrum Vulturnum, quo in loco oppidum est ad frumentum locarunt, colonosq́; eo trecentos: is enim numerus à senatu finitus erat. & sub hastis capuæ agrum uendiderunt. & infra XXXVI Liuius, Censuram multi & clari uiri petierunt, M. Portius Cato, M. Atilius Glabrio, qui antiochũ ad Thermopylas Aetolosq́; deuicerat. in hunc maxime quod multa consul fecerat, quibus magnam partem hominum obligarat, fauor populi se inclinabat. Publius Sempronius Gracchus & C. Sempronius Rutilius diem eidem dixerunt, quod pecuniæ regiæ prædæq́; aliquantum captæ in Antiochi castris, neq; in triumpho tulisset, neq; in ærarium detulisset. uaria testimonia legatorum tribunorumq́; militarium erant: M. Cato ante alios testes aspiciebat, cuius autoritatẽ perpetuo tenore uitæ partam toga candida eleuabat. Is testis quæ uasa aurea atque argentea captis castris inter aliam regiam prædam uidisset, ea se in triumpho negabat uidisse. Censores T. Quintius Flamminius M. Claudius Marcellus creati. Liuius etiam primo quadragesimo. Censores M. Portius & L. Valerius senatum legerunt, septem mouerunt senatu, unum insignem L. Quintium Flaminium consularem: quod scortum puerum aut scortum mulierem habuerit: quorum alterius suasione hominem placentinum securi percussisset. & tertio sexagesimo

xagesimo Liuius: L. Domitius Metellus, Cn. Domitius Enobarbus censores duo & triginta senatu mouerũt. & libro duodecentesimo. Cn. Lentulus & L. Gellius censores aspe ram censuram egerunt, quattuor & sexaginta senatu amotis. Notam uero censoriã exterminio ciuibus non fuisse, Cicero in oratione pro A. Cluentio sic ostendit. G. Retam cum à L. Metello & Gn. Domitio censoribus ex senatu eiectus esset censorẽ postea ipsum esse factum: & cuius mores à censoribus erant reprehensi, hunc postea & populi Romani & eorum qui in ipsum animaduerterant moribus præfuisse. De modestia uero & grauitate quam in petendo censurã seruari oportuerit, Plutarchus in Pauli Aemilij uita sic habet. cũ Appius Claudius & Scipio patre genitus Aemilio paulo censurã peterent, Appius nobilitati innitebatur, Scipio populi fauores adhibuit. Descendentem igitur in forũ stipatum hominibus ingenerosis quidẽ & seruilibus ac maxime turbulentis popularibusq́;, qui ambiendo & clamando cuncta uiolenter exequebantur, ut conspexit Appius magna uoce ò Paule inquit Aemili, nonne etiam apud inferos, siquis illic nostrarum rerum sensus esset indignareris: ꝙ filium tuum Iulius tonsor, & Licinius declamator ad censurã perducunt? Non etiam fuisse impunitam nimiam censorũ seueritatem ex Valerio habetur. C. Gracchus, Q. Claudius ob nimis seuere gestam censuram ad populum die dicta à tribuno plebis perducti sunt: Claudium primæ classis centuriæ condemnabant: Gracchus absolutus alta uoce dixit, se parem cum illo subiturũ conditionem, cum quo omnia cõcorditer gesserit. Post censorũ magistratus descriptionẽ ab eo dependens Lustrum est edocendũ, quod uerbum quid significet & unde habuerit originem Liuius in secundo sic ostendit. Omnes centuriæ & equites in campũ Martiũ conuocati: Sue Oue Tauro cæsis imolarunt: quod Lustrum est dictũ, sicq́; à sacrificio illo census obtinuit nomen lustri. quia uero census ipse siue lustrũ singulis habebatˉ censorũ magistratus quinq; annis, maluit consuetudo Lustri appellatione annorum quinq; spacia quæq; appellari: Lustraq́; plurima Liuius describit per censores habita, quæ nõ duximus particulariter referenda. sed unũ in ipsis attente considerandũ, ingens eorum & notabile incrementũ intra trecentos, & successiue maius intra quadringẽtos & quingẽtos annos factum esse: quandoquidẽ centuriæ omnes classium à Seruio Tullo rege institutarũ triginta supra ducentas fuerint, & aliæ equitũ ex primoribus duodecim, uiros ad summã quingentos & tria ac uiginti milia in se habentes: cũ anno abinde uix quadringẽtesimo, Tito Quintio Flaminio M. Claudio Marcello censoribus, ducenta & quinquagintaocto milia, octoq́; trecenta hominum capita Lustro condito sint inuenta. Fueruntq́; horum censorum sicut & Seruij regis temporibus iuniores à decimo septimo in quintum quadragesimũ ætatis annum, qui militarent censi, cum alij supra eam ætatem urbis custodiæ suffecturi, pro senioribus numerarẽtur. Qui tamen omnes utriusq; ætatis in centurias redigebãtur, ex quibus iudicia comitiaq́; haberẽtur. & pariter factum fuisse, quando ciuitas in duplum triplum'ue aucta est suo loco docebimus, ut miram fuisse constet formã, qua tanti populi uota creandis consulibus alijsue magistratibus & à cunctis singulariter data & paucarũ horarum spacio declarata sunt. Lustro & centurijs quantum expedit ostensis ad maiora sensim uenire possumus, si prius satis ostendere sciuerimus: oportuisse eos qui pro ciuibus haberi ac muneribus publicis fungi uellent, in aliqua tribuum censos esse. cuius quidẽ census ratione multi à muneribus excludebantur, quos non satis esset uni tribui ascriptos esse, si paupertate premente, aut iudicio excludente pro ærarijs haberentur. Ea enim uerbi ipsius sæpe tacti superius uis erat: ut qui aut nullũ, aut quintæ classis uiginti quinq; milium æris minorem haberet censum: aut qui iudicio in id damnatus esset: ærarius redditus à rei pub. corpore & à ciuitate ipsa omnino alienus esset. Hinc de Italiæ & prouinciarum orbis Romani ciuibus Romanis: qui ciuitatem modo dignitatemq́; adipiscerentur ac retinerent: altius repetendum est. Italiæ quantũ ad nostram hanc attinet intentionem, diuisio multiplex facienda est: cum pars ipsius urbi proxima & in qua urbs ipsa est latium appellata: certo modo ius Romanę ciuitatis adepta sit, quo alię urbes aliquãdo sunt donatæ: & aliquæ in ipsa Italia urbes, & oppida coloniæ fuerint: alia fuerint municipia, nonnullæ ciuitates liberæ, nonnullæ stipendiariæ, quousq; eo peruentum est, ut Romani ciuis ipsam inhabitantis urbem & Italici cuiusq; imparitas à sola uirtute discerneret. Sed prius de colonijs dicendum est: quarum deducendarũ causam & utilitatem Cicero in oratiõe in legem agrariam Rulli prima sic ostendit. & operepreciũ diligentiam

Nota cẽsoria

De petitione Censuræ

Censores puniebantur

Lustrum

Centuriæ

Aerarius

Latium

Coloniæ ligentiam maiorum recordari, qui colonias sic in locis idoneis contra suspitionem periculi collocarunt, ut esse non oppida Italiæ, sed propugnacula imperij uiderentur. Qua autem ratione nos adducti prius de colonijs tractare cœperimus, quam de municipijs aut latij iure, Aulus Gellius edocet: coloniarum aliam fuisse docens quam municipiorum Romanis necessitudinem. Ex ciuitate enim propagabantur coloniæ & iura habebāt instituta'q; populi Romani, ut essent quasi effigies populi Romani. Et quia qui ex urbe in colonias deducebantur, censum simul cum re familiari transferre cogebantur, quo in tributorum collatione urbs Roma caruisset: cautum erat, ut omnes coloniæ pensionem pro qualitate darent, quę tamen leuissima erat. Hinc est quod Plutarchus in Gracchorum uita scribit Liuium Drusum tribunū plebis duodecim decreuisse colonias, & tria milia hominum in singulis quas sine pensione contra ac consueuerat esse uoluit. Vetustissimāq; coloniarū deducendarū fuisse originem Liuius ostendit, qui primam coloniam à Lauinia dixit uxore Aeneę Albam longam habitatoribus troianis fuisse deductā. Postea Tullum hostilium regem Fidenas, & Segnias Tarquinium regem deduxisse. dehinc Velitras & Norbam in pontino ex primis fuisse colonijs. Operosum uero ac omnino superfluum fuerit colonias referre singulas, quæ in Italia à nobis illustrata pro magna parte ostensæ sunt. Fuisse autem à Lauinia ad Cæsarem Augustū quatuor supra octuaginta deductas numerauimus, nec alias postea additas opinamur. quarum deducendarum ratio parumper diuersa fuit, quod aliquæ ex Romanis ciuibus Roma sunptis: aliquæ partim Romanis ueteribus, partim ex latini nominis ciuibus Romanis, nōnullæ ex solis latinis deducebantur, aliquæ milites simul & equites, aliquæ utrosq; solos habuerint. Placentiam enim scribit Asconius Pedianus equites solos sex milia latinos tamen non Romanos fuisse deductos. causam deducendi fuisse ut opponerentur gallis, ea tum loca quæ circunstant obtinentibus. Aliqua etiam loca pro colonijs habita fuisse uidemus, in quæ manentibus colonis ueteribus noui ex urbe coloni fuere deducti. Accipiebant uero coloni cum deducerētur pro uaria temporum rei P. cōditione: uaria quoq; præmia, quibus duo, quandoq; quatuor, sex aut septem iugera agri assignabantur. Iugerumq; constat fuisse & nunc etiam haberi: quantum unius diei labore duo boues arare possent. Sed postea rebus auctis ampliora colonis data sunt prædia, quando uidemus Lucium Valeriū Tapponem, Lucium Valerium Flaccū: Marcum attiliū Serranū triumuiros, milibus hominū tribus qui Bononiā coloni sunt deducti dedisse, equiti septuaginta, cęteris L. ager enim captus fuerat de gallis qui hetruscos inde expulerant. Et aliā item deducendarū coloniarū rationē fuisse uidemus, quas nō credimus in quatuor octuaginta numerū fuisse cōprehensas, cum ius latij urbibus uel oppidis concederetur. Sicut Asconium Pedianū dicere uidemus factū esse à Pompeio Strabone G. magni Pompeij patre: qui Transpadanas colonias deduxit iure latij permisso, ut sine ferendi suffragij iure ciuitatem adipiscerentur Romanam. Is enim erat honor quo solo ea tunc loca ornabātur, cum tamen aliæ accederent utilitates, posse scilicet eiusmodi colonos rei P. militare & Romanorū ciuium hereditates testamento accipere. Vnde Cicero pro Cecinna. Iubet eodem iure esse quo fuerunt Ariminenses: quos quis ignorat duodecim coloniarum fuisse & à ciuibus Romanis hereditates capere potuisse? Quamq; uero prius ut diximus colonias deduci quàm ciuitate Romana multos donari, & municipia constitui sit cœptum: tamen deduci colonias impossibile fuisset, nisi illa hominum exuberantia quę colonos suadebat emittēdos: ab acceptis in ciuitatem alienigenis prouenisset. Quū enim in urbe Roma multos ex ueteribus nouisq; incolis paupertate premi adeo ut cēsui soluendo non sufficerent intellectū erat, triumuiri deducendis colonijs à senatu creabantur, qui locis primum consideratis, in quibus rei P. expediret propugnaculum constitui nouum, edicta proponebant, danda esse nomina ab illis qui in nouam coloniā deduci uellent: proponebanturq; quandoq; loca (sicut supra diximus) Romanis ueteribus incolis, quandoq; nouis, quandoq; utrisq; simul. Sic quod urbs pauperibus exonerabatur, & rei familiaris pondere grauati ad nouas quibus indigerent diuitias gratis datas cum familia accedebāt: nullum enim deductum fuisse constat, qui non uxorem & filios secum traheret. quamuis enim agri dati mentionem tantūmodo factam esse uideamus, domos tamen in loco inuentas, aut ipsis facile construendis locum & adiumenta à triumuiris accipiebant: qui tamdiu aderant, quousq; paruam ibi rem P. ad magnæ Romanæ similitudinem legibus & moribus

Origo deducendarum coloniarum.

Colonorum præmia
Iugerum

Triumuiri ad colonias deducendas

bus eisdem uidebant constitutam. & procedente per imperatorum tempora rei P. & imperij amplitudine factum uidemus, ut turmæ & cohortes ac legiones quandoq; integræ non quidem edicto ex urbe Roma deducerentur, sed ipsis in prouincijs in quibus militabant a principibus colonias acciperent. Sed ad modos nobis redeundum est quibus populi in ciuitatem Romanam accepti sunt, qui multiplices uarijq; fuerunt, à Liuioq; initium est sumendum: à quo non solum qui populi & quando, sed quo etiam iure accepti sunt, facile est intelligere. primos enim ponit Tusculanos qui pacem à senatu & ciuitatem impetrauerint. Vnde Cicero in oratiõe pro Cornelio Balbo cum hanc de tusculanis confirmat opinionem, tum uetustiora huius Romanorum moris fundamenta his uerbis ostendit. Id enim sine ulla dubitatione maxime nostrum fundauit imperium, & populi Romani nomen auxit quod princeps ille creator huius urbis Romulus, fœdere Sabino docuit etiam hostibus recipiendis augeri hanc ciuitatem oportere, cuius autoritate & exemplo nunquam est intermissa à maioribus nostris largitio & communicatio ciuitatis. Itaq; ex latio multi & Tusculani Lauiniq;, & ex cæteris generibus gentes uniuersæ in ciuitatem sunt receptæ: ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorũ. Liuius octauo Lanuuinis ciuitas data: Aricini, Nomentini, & Pedani eodẽ iure quo Lanuuini in ciuitatẽ accepti. Campanis equitibus, fundanis, formianis, ciuitas sine suffragio data. Acerranis ciuitas data sine suffragio. Quod uero superius & alibi à Liuio & alijs dicit̃, aliquos in ciuitatẽ esse receptos, id significat tales populos cũ suffragio ciues fuisse Romanos: Nã Cicero pro Cornelio Balbo: Q. Mutius sceuola pontifex legẽ tulit de regendis in suas ciuitates socijs, cũ summa cupiditate ciuitatis Romę Italici populi tenerent̃, & ob id magna pars eorũ pro ciuibus Romanis se gereret. uerũ ea lege ita alienati animi sunt principũ Italicorũ, ut ea uel maxima causa belli Italici, quod post cruentũ exortũ est, fuerit. de quo quidẽ bello Cicero in Phippicarũ undecimo. Non enim ut eriperent nobis socij ciuitatem, sed ut in eam reciperentur orabant. & alio loco eiusdem orationis pro Cornelio idem Cicero. Acerbissima lege seruilia principes uiri grauissimi, & sapientissimi ciues hanc latinis id est fœderatis uiam ad ciuitatem populi iussu patere passi sunt. Liuius octauo: Lucani atq; Appuli in fidem uenerunt, qui fœdere in ciuitatem accepti sunt. Quid autem fœdus esset cuiusq; momenti, Liuius duodeuigesimo libro sic ostendit: Mos erat uetustus Romanis cum quibus nec fœdere nec æquis legibus iungerent̃ amicitia, non prius imperio in eos pacato uti, quàm omnia diuina humanaq; dedissent, obsides accepti, arma adempta, præsidia urbibus imposita essent. Qui uero sine suffragio ciuitatem habere deberent, ijs Liuius sine suffragio datam aperte dicit. sicut supra acerranis & campanis equitibus: fundanis, Formianisq;, quibus tamen Liuius duodequadragesimo libro suffragij lationem redditam ostendit. De formianis fundanis & arpinatibus G. Valerius Tappo tribunus plebis promulgauit: ut ijs suffragij latio (nam ante sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. Ad prædictorumq; summam constare uidemus, eos ex latinis aut propinquis urbi locis, qui in ciuitatem accepti aut ipsa donati fuisse dicuntur, habiles fuisse redditos, qui suffragium in comitijs ferre, militiæ in delectibus ascribi, & Romanorũ ciuium legata hereditatesq; testamento accipere possent. & cum legibus proprijs institutisq; maiorum ueteribus non Romanis domi uiuerent à censu Romano liberati: pensionem siue stipendium Romano populo quot annos persoluebant. Eisdemq; concessionibus: siue (ut appellant) muneribus participabant populi alij, quibus latij ius erat datum. Coloni autem Romani, eo uno ab illis differebant, quod Romanis legibus & institutis uiuere cogebantur. leuesq; habebant pensiones, principioq; obseruatum est singulis in colonijs aliquos esse præstantiores uiros qui ciuitate Romana donati, ius petendi gerendiq; magistratus retinerẽt. Hinc est apud Ciceronẽ oratione pro Cornelio Balbo. Spoletinus Titus Macrinus unus ex his quos Marius ciuitate donauit, dixit causam ex colonia latina, imprimis firma & illustri. & infra: lege apuleia C. Marius tulit, ut in singulas colonias ternos ciues Romanos facere posset. eadem uero Romanorum liberalitas ad alios quoq; donatos ciuitate breui manauit. Nam in prędicta Ciceronis oratione G. Pompeius magni pater rebus Italico bello maximis gestis P. Cæsium ciuem Romanũ uirum bonum, Q. Iunium rauennatem fœderato ex populo ciuitate donauit, & cohortes duas camertium. Municipes quid à prædictis siue donatis ciuitate siue fœderatis, siue colonis differrent, impeditioris negocij, magis quàm difficilis

Tusculani primi accepti in ciuitatem

Coloni Romani

cilis aut magnę utilitatis fuerit describere. Aulus enim Gellius qui post Liuiũ Ciceronem & iureconsultos scripsit, paucis uerbis quid municipes essent diffiniuit. Municipia dicta quod cum omnino suis iuribus & legibus uiuerent, munera cum populo Romano habebant cõmunia, id est tanquam Romani reputabantur. Sicq; idem fuisse uidentur cum fœdere in ciuitatem acceptis. Vnde Cicero in oratione pro Aulo cluentio habita sic de eo dicit. Equitem Romanũ in municipio suo nobilem. Et Festus Pompeius sic habet. municipes erant qui ex alijs ciuitatibus Romam uenissent, quibus non licebat magistratũ capere sed tantum muneris partem, ut fuerunt cumani Acerrani Atellani, qui & ciues Romani erant, & legione merebant, sed dignitates non capiebant. Et infra: Municipiũ id genus hominum dicunt, qui cum Romam uenissent, necq; ciues Romani essent: participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendũ una cum Romanis ciuibus: prǽterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo: sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani, Lauini, Tusculani, qui post aliquot annos ciues Romani effecti sunt. Alio modo municipiũ id genus hominũ diffinitur, quorum ciuitas uniuersa in ciuitatem Romanã uenit. ut Aretini, Anagnini. Tertio id genus hominũ diffinitur, qui ad ciuitatem Romanã ita uenerũt, uti municipia essent suæ quisq; ciuitatis, ut Tiburtes, Prenestini, Pisani, Vrbinates, Nolani, Bononienses, Placentini, Nepesini, Sutrini, Lucenses. Vlpianus autem iurecõsultus ad municipales: proprie quidẽ municipales appellant muneris participes recepti in ciuitatem, ut munera nobiscum facerẽt. Sed nunc abusiue municipes dicimus suæ cuiusq; ciuitatis ciues. utputa Campanos, Puteolanos. proprie aũt iureconsultũ dixisse uidemus abusiue: nam consuetudo postea obtinuit, ut municipis uerbum solam ciuis Romani differentiam indicaret. cum enim omnibus in orbis Romani ciuitatibus & oppidis ciues Romani ueteribus incolis indigenisq; inmixti uiuerent, qui urbanũ hominem ex indigenis nominare uoluisset, ut Romani æquiuocationem per uerbum ciuis euitaret, municipem eius loci dicebat. Munera quid proprie appellant, de quibus supra sæpenumero diximus, & Hermogenianus de munere & honore, & Martianus eodem titulo in legibus perite dixerũt: munera ad summam facientes personalia esse quædam, quæ corporibus cum labore & sollicitudine animi, ac uigilãtia darentur, patrimonialiaq; alia in quibus maxime sumptus postularetur, & alia mixta quibus utrunq; fieret. Hinc breuiter & simul plene diffiniuit Martianus, & ipse iureconsultus. munus proprie dici quod necessario subimus lege, more, imperióue eius, qui iubendi habet potestatẽ. Multa à nobis supra sunt dicta, dũ conati sumus ostendere quibus modis & artibus & populus Romanus & simul Romanũ creuit imperium: qua in re unica satisfacere potuit Ciceronis in prædicta pro Cornelio Balbo oratione particula, ubi hæc sunt uerba. Itaq; & ciues undiq; fortissimos asciuerunt, & hominum ignobilium uirtutem, persæpe nobilitatis inertiæ prætulerunt: cuius particulæ causa omissis Italiæ rebus ad externa ueniendũ est. Qua in parte primus idem Cicero in eadem pro Cornelio oratione occurrit. Sylla Massiliensem Aristonẽ, & nouem gaditanos ciuitatẽ donauit. Etenim cum cæteris præmijs digni sunt qui suo labore & periculo nostram rem P. defendunt, tum certe dignissimi sunt qui ciuitate ea donantur, pro qua pericula ac tela subierunt. Cornelius uero Tacitus in oratione quam indignissimo attribuit Claudio imperatori inepto semperq; sopito, quibus artibus Romanũ creuit imperium elegantissime sic ostendit. Maiores mei quorũ antiquissimus Clausus origine sabina simul in ciuitatem Romanam & in familias patritiorũ accitus est, hortant uti paribus consilijs rem P. capessam transferendo huc quod usq; egregiũ fuerit. Neq; enim ignoro. Iulios Alba, Coruncanos Camerio, Porcios, Tusculo, & ne uetera scrutemur, hetruria, lucania & omni Italia in senatum accitos: postremo ipsam ad alpes promotam, ut non modo singuli uiritim, sed totæ gentes in nomen nostrum coalescerent. Tunc solida domi quies, & aduersus externa floruimus, cum transpadani in ciuitatem recepti, cum specie deductarum per orbem terræ coloniarum additis prouinciarum quibusq; munitionibus ualidissimis fesso imperio subuentũ est: Nec pœnitet Balbos ex Hispania, nec minus insignes piros è Gallia Narbonensi transiuisse. Manent eorũ posteri, nec amore in hanc patriã nobis cõcedunt. Quid aliud exitio Lacedæmonijs ac Atheniensibus fuit quãq̃ armis pollerent, nisi q̃ uictos pro alienigenis arcebãt: at cõditor noster Romulus tantũ sapientia ualuit, ut plerosq; populos eodẽ die hostes dein ciues habuerit. Aduenæ in nos regnauerunt, libertinorũ filijs magistratus mandare

Municipium

Municipes

Personalia munera

Patrimonialia

Munus quid sit

mandare non ut plærique falluntur recens, sed priori populo factitatum est. at cum senonibus pugnauimus, scilicet Volsci & Equi nunquã aduersam nobis aciem struxere. uel capti à gallis sumus, sed & thuscis obsides dedimus, & samnitum iugum subiuimus. attamẽ si cuncta bella recenseas, nullũ breuiore spacio quam aduersus gallos cõfectum: continua inde ac fida pax. Iam moribus, artibus, affinitatibus mixti nostris aurum & opes suas inferant, potiusquam separati habeant. omnia patres cõscripti, quæ nunc uetustissima creduntur noua fuere: plæbeij magistratus post patricios, Latini post plæbeos, cæterarum Italiæ gentiũ post Latinos. inueterascet, hoc quoque, & qđ hodie exemplis tuemur, inter exẽpla erit. Qđ aũt Tacitũ peritissime uidemus dixisse, Romanos ueteres illos imperij fundatores specie deductarũ per orbem terræ coloniarũ, additis prouinciarũ quibusque munitionibus ualidissimis fesso imperio subuenisse: libet ostensis colonijs ante oculos ponere, posteaque ipsarum coloniarũ simul cum prouincijs gubernationem edocere: ut quod Tacitus supradictis continuat, cõstare possit, nõ pœnituisse maiores ex Hispania Balbos, & alios ex diuersis prouincijs præstantes uiros in senatũ equestremque ordinem & Romanam ciuitatem fuisse ascitos, qua ratione nonnullos etiam ex præstantioribus ipsis uiris prouincialibus ostendimus. Inchoandum uero est à prouincijs Italiæ continentibus, de quibus Vlpianus de uerborum significatione. Continentes prouincias accipere debemus, eas quæ Italiæ iunctæ sunt, utputa galliam, & prouinciam: Siciliamque magis inter continentes accipere nos oportet, quæ modico freto ab Italia diuiditur. Qua in prouincia cum duæ tantummodo fuerint coloniæ, eius gubernationem dicemus. Cicero quinta in Verrem actione. Inter Siciliam cæterasque prouincias in agrorũ uectigalium ratione hoc interest, quod cæteris aut impositum uectigal certum quod stipendiarium dicitur, ut Hispanis cæterisque pœnorum quasi uictoriæ præmium, ac pœna belli, aut censoria locatio constituta est, ut in Asiæ lege Sempronia: Siciliæ ciuitates sic in amicitiam fidemque accepimus, ut eodem iure essent quo fuissent, eadem conditione populo parerent Romano, qua suis antea paruissent. Perpaucæ Siciliæ ciuitates sunt bello à maioribus nostris subactæ. Quarũ ager cum esset publicus populi Romani factus, tamen illis est redditus. Is ager à censoribus locari solet. fœderatæ ciuitates duæ sunt, quarum decimæ uenire non solent, Mamertina & Taurominitana: quinque præterea sine fœdere immunes ciuitates ac liberæ, præterea omnis ager Siciliæ ciuitatum decumanus est: itemque ante imperium populi Romani ipsorũ siculorum uoluntate, & institutis fuit. Et quarta actione in Verrem Cicero. Nos uero experti sumus Italico maxime bello, Siciliam nobis non pro penaria cella, sed pro ærario illo maiorum uetere & referto fuisse, frumentoque suppeditato maximos exercitus nostros uestiuit, aluit, armauit. Sicilia breuiter expedita ad gallias prouinciam'que pariter Italiæ continentes ueniamus. Cicero pro Cornelio Balbo scribit quædam fœdera fuisse cum nonnullis barbaris præsertim ex gallia, ne quis suorum à Romanis reciperetur in ciuem. Suetonius uero C. Cæsarem dicit quosdam è semibarbaris in curiam recepisse, & demum galliam cui præfuerat Transalpinam à saltu Pireneo alpibusque, & monte gebenna, fluminibus'que rheno & rodano. Neronem'que primum scribit idem Suetonius alpes defuncto Cotio rege, in prouinciæ formam redegisse. Et Cornelius Tacitus scribit Claudium imperatorem nationes alpium maritimarum in ius latij transtulisse. Et Plinius asserit, Narbonensem galliam uerius Italiam, quàm prouinciam unam fuisse habitam, quæ hinc appellata sit inter omnes orbis terrarum nationes regiones Romana prouincia. In qua Liuius scribit C. Sextium proconsulem uicta Salluuiorum gente, coloniam aquas Sextias condidisse, ob aquarum copiam ex calidis frigidis'que fontibus. Et Cicero in oratione pro Cornelio Balbo dicit, Syllam donasse ciuitate Aristonem Massiliensem. Factum autem uidemus, ut nedum ex Gallijs ciues, qui fuerunt propemodum infiniti, sed quosdam quoque imperatores habuerimus, quorum tamen primus fuit Antoninus Pius, quem Helius Spartianus traxisse genus scribit ex gallia Transalpina Nemausense, auum'que suum Titum Aurelium Flauium per honores diuersos ad secundum consulatum ex præfectura urbis peruenisse: patrem Aurelium Fuluium fuisse consulem hominem castum & integrum. Et Constantius Cæsar Magni Constantini pater cum ex gallijs traxisse dicatur originem, eam gloriam gallis dabit ut ipsum Constantinum imperatorem præstantissimũ, licet in Britannia nunc Anglia ex

Prouinciæ continentes

Recepti in curiam à C. Cæsare

Imperatores externi Romanorum

Antoninus Pius

Constantius

Helena natus fuerit, ciuem habuisse gloriari possint. Colonias in gallijs paucas fuisse uidemus: nec sine euidenti utilitatis ratione. Cum enim omnis ulterior gallia à C. Cæsare qui eam subegerat (sicut ostendimus) stipendiaria esset constituta, detrimento rei pu. uectigalibus accessurũ est uisum, qcquid agri colonis in ea assignandũ libertate donatũ est, quã à grauiore stipendio coloniæ habebant. & tamẽ postea Neronẽ Claudiũ Narbonem & Arelatum in gallis deduxisse colonias Suetonius scribit: Corneliusq; tacitus de Agrippina prædicti Neronis genitrice dicit, eam quo uim suam socijs nationibus ostentaret, in oppidum Vbiorũ in quo genita erat, ueteranorum coloniam deduxisse, cui nomẽ ex uocabulo ipsius inditum fuerit: Forte. n. acciderat, ut gentẽ ipsam rheno in Galliam transgressam Agrippa in fidem accepisset, qui fuit dictæ Agrippinæ pater. in qua deducenda colonia scribit Tacitus, nõ ut olim uniuersas legiones cũ tribunis & centurionibus & sui cuiusq; ordinis militibus fuisse deductas, q̃ consensum & caritatẽ R.P. efficerẽt, sed ignotos inter se diuersos maniplos sine rectore, sine affectibus mutuis, numerũ magis q̃ coloniã effecisse. quocũq; aũt modo id acciderit, ea prisci nominis colonia Agrippina inter cęteras Germaniæ cui est ascripta urbes florentissima potentissima atq; etiam ornatissima nunc habetur. In Hispania ulteriore scribit Plinius nouẽ fuisse colonias, municipia centũ, oppida latio antiquitus donata, unde triginta, libertate sex, fœdere tria, stipendiaria centum uiginti. In Hispania citeriori coloniæ fuerunt duodecim, oppida ciuiũ Romanorũ tredecim, Latinorum ueterũ duodeuiginti, fœderatũ unum, stipendaria centum trigintaquinq;: coloniaq; Valentia, colonia Taracon, Scipionũ opus fuere, & colonia Calaguritana. aliud tñ eiusdem familiæ opus minime gratum in Hispania fuit, cũ Scipio Numantia funditus excisa multas urbes reddiderit tributarias. At Lusitania ultima Hispaniarũ pars, ad Oceanũ uergens uniuersa diuiditur in cõuentus tres, Emeritensem, pacensem, scalabitanum, tota populorũ XLVI. In quibus coloniæ sunt quinq;. municipia ciuium Romanorũ latij antiqui tria, stipendaria triginta sex, colonia augusta Emerita Anæ fluuio apposita: Sed ad extremũ re pu. uarijs iactata procellis, Vespasianus imperator uniuersæ Hispaniæ ius latij tribuit. Viros ex Hispania pręstantissimos Romana habuit res pu. quos omnes undiq; cõquirere fuerit operosissimũ, sed notiores nõ paucos afferemus. primus omniũ Hispanorum ciuitate Romana donatus fuit Cornelius Balbus Gaditanus ciuis: nisi forte uelimus attendere, quod Cicero in Corneliana oratione scribit, Syllam priorẽ Pompeio nouẽ Gaditanos ciuitate donasse. Corneliũ aũt M. C. oratione prædicta à G. Pompeio ciuitate donatum asserit. In qua oratione Cicero donationis huiusce hanc rationem affert plurimi faciendam. Cæterũ cum pro sua patria pauci post genus hominum natũ reperti sint, qui nullis præmijs propositis uitam suam hostium telis obiecerint: pro re pub. aliena, quenquam esse putatis, qui se opponat periculis, nõ modo nullo proposito præmio sed etiam interdicto: unde Tacitum supra dixisse uidemus, non pœnituisse Romanos ex Hispanijs Balbos in ciuitatẽ ascitos esse, ne dum uero nos postea pœnituisse debuit, Traianũ principem ex Hispanijs habuisse. Sed cum gratissima semper & iucundissima sit eius memoria, tum maxime molestissimum est interijsse culpa temporum scriptas de tanto principe historias. Cuius successor Hadrianus & si apud Hadriam Samnitum olim, nunc Aprutij ciuitatem in Italia natus est, progenitores habuit Hispanos. Cuius item successoris Marci Antonini pij originem Iulius capitolinus ab Hispanis fuisse ostendit, cum paternum proauum Anium Verum prætoriũ uirum dicit ex Succubitano Hispaniæ municipio factum fuisse Romanum senatorem. Et longe post eum Bonosus pariter imperator Romanus, quod Flauius Vopiscus historicus tradit, fuit Hispanus, Deinde alterũ Traiano uirtutum præstantia similem, sed religione christiana meliorem Theodosium magnum imperatorem habuimus, qui ultimus omnium fuit sub quo Romanum imperium floruit integrum, quandoquidem sub Archadio & Honorio filijs eius Romani imperij ruina incepit, quã duobus, & triginta libris defleuimus potiusq; descripsimus. Senecã, Lucanũ eius nepotẽ, & Quintilianũ ex Hispania originẽ duxisse magis constat quàm ut nostro indigeant testimonio. Sed ad Aphricam transeundũ est paruo freto à Lusitanijs Beticaq;, quã Hispaniarũ partẽ unicã barbari occupãt, diuisam. In prouincia mauritania quinq; fuerũt Romanæ coloniæ. Tingitana prouincia colonias habuit quatuor, in quis una cohortis prætorię à diuo Claudio instituta. Numidia duas habuit colonias, Aphrica septẽ, oppida ciuium

Lusitaniæ diuisio

Qui ex Hispanis urbe Romana donati fuerint

Cornelius Balbus

Traianus imperator ex Hispania

Hadrianus

Antoninus Pius

Bonosus

Theodosius

Coloniæ Romanæ in Aphrica

ciuium Romanorũ quindecim. in Libya nulla fuit colonia. Seuerum imperatorem scribit Helius Spartianus ex Lepti Aphricanum fuisse, patre Romano equite, qui priusquam ciuitate donaretur, Grǽce & latine erat eruditissimus. Seuerusq; imperator optimus, rei frumentariæ, quam minimam repperit, ita consuluit, ut excedens uita septem annorũ canonem populo Romano reliquerit: reliquitq; olei tantum, ut per quinquennium non urbis solum usibus, sed & totius Italiæ quæ oleo eget sufficeret. Clodium etiam Albinum imperatorem scribit Iulius Capitolinus ex familia nobili Adrumentana Aphricanum fuisse: sed paulopost ex Tagastensi Aphricæ præclara urbe Aurelius Augustinus uir sanctus, & adeo doctus fuit, ut cætera superet quæ afferre possimus Aphricæ ornamenta. Illirico nunc Italiæ ad histriam contiguo, manus est apponenda. Et si uero eam regionem quibusdam uisum est id solum complecti, quod & Dalmatia appellatur, fuere tamen nonnulli quibus placuit, qcquid hinc à sinu phanatico nũc carnario Histriæ & Polæ urbi cõtiguo, secundum maris Hadriatici oram ad Achaiam nunc Moream, & inde danubij siue Histri ortu ad Sauum fluuium cõtinetur, Illirici uocabulo fuisse comprehensum. Vt ipsa Macedonia cum Epiro & Pannonia cum Dalmatia intra Illiricum censerentur. Nos uero subiectione populorum & prouinciarum à principio facta Romano populo ostendenda sicut summatim supra fecimus, & illiricum ampliore, de qua diximus, appellatione, & Græciam simul, germaniam quoq; omnem amplectemur, ut ipsarum certe amplissimarum prouinciarum colonias, & uiros præstantes in ciuitatem Romanam acceptos simul percurramus. Paulus Aemilius Macedonia & Illirico receptis tributum imposuit, medium illius quod regibus soluere consueuissent, ne ob auariciam pugnare Romani uiderentur. Et Plinius scribit Macedoniæ Paulum Aemilium uictorem, una die LXXII ciuitates direptas uendidisse. Et Q. Flaminium cõsulem postea omnẽ Græciam liberam esse dixisse. Idemq́ue asserit Plinius in illirico populos duodecim ius Italicum habuisse, cęteros in curias diuisos stipendiarios fuisse, præter colonias quæ fuerint multæ. additq; Domitium Enobarbum uniuersæ Achaiæ libertatem dedisse. Cicero autem qui cum Q. Flaminio, & Domitio Enobarbo in re pub. uersatus est ad Quintũ fratrem certo modo scribens sic dicit. At Græcis quod uectigales sunt non ita acerbum uideri debet. Liuiusq; priorum temporum gesta apud Græcos & Macedonas scribens, duodequadragesimo libro: in conditionibus pacis Aetolorum permisit consul M. Fuluius, ut pro argento in pensiones uarias imperato aurũ dare possent, dum pro argenteis decem, aureus unus ualeret. Gubernationi autem Macedoniæ Cicero accurate uidetur prospexisse in oratione, quã paulo ante bellum ciuile Cæsaris & Pompeij habuit de prouincijs consularibus. cum. n. multa dixisset de negligentia consulũ illius temporis, quod uiam illam quę per Macedoniam erat usq; ad Hellespontum militaribus excursionibus barbarorum sinerent esse infestam, hæc uerba subiungit. Pacatam ipsam per se & quietã tenui præsidio atq; exigua manu, etiam sine imperio per legatos nomine ipso populi Romani tenebamus, quæ nunc consulari imperio atq; exercitu ita uexata est, ut uix se possit diuturna pace recreare. & ad oratiõis cõclusionem sic habet: ijs qui designati erunt cõsules Syriam Macedoniãq; decerno: decernam eas prætorias, ut & pretores annuas prouincias habeant. Sed postea sub imperatoribus multæ ex prædictis regionibus cõditiones mutarunt. Scribit nanq; Suetonius Achaiam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum, liberate adempta in prouinciarum formam redactas fuisse. De Germania habent ueteres scriptores pauca, quæ ad præsens propositũ adducere possimus. cum enim ea prouincia per Cæsaris Augusti tempora cœperit Romano imperio esse subiecta, partim in ea cõtigit pauca fieri stantis rei pub. temporum rebus gestis similia: partim quæ gerebantur scriptores nominum barbariem abhorrentes mandare litteris non sunt ausi, quod Pomponium Mellam excusasse uidemus: partim quæ scripta fuerunt, ut Plinij & Samonici, interierunt. Cornelius Tacitus de germanorum legatis Romam missis, hæc habet. Intrauere Pompeij theatrum, quo magnitudinem populi uiserent. illic per ocium, neq; enim ludicris ignari oblectabantur, dum cõsessum caueæ, discrimina ordinum, quis eques, ubi senatus percontantur, aduertere quosdam cultu extraneo in sedibus senatorũ: & qui nam forent rogitantes postq; audierunt, earũ gentiũ legatis id honoris datum, quæ uirtute & amicitia Romana præcellerent, nullos mortaliũ armis & fide ante Germanos esse exclamant, digrediunturq́, & inter patres cõsidunt: quod

Seuerus
Clodius Albinus
Aurelius Augustinus
Illiricum
In illirico xij populos ius latij habuisse

quod comiter uisentibus exceptum. Viros iam qui prædictis ex prouincijs Romanæ accreuerunt rei pub. dicamus. Flauius Vopiscus dicit Aurelianum imperatorem ex prouincia Dalmatia originem duxisse, aut ortum Sirmij in Pannonia superiore familia obscuriori, uel Dacia Ripensi uel Mesia. Et Probũ Augustum pariter ex Pannonia, Sirmiensi urbe, nobiliorem matre quàm patre: Iulius uero Capitolinus Maximinum imperatorem ex Thracia Gothis & Halanis parentibus originẽ habuisse dicit: Firmiusq; Saturninus scribit, Carum imperatorem Illiricianis parentibus fuisse Romanum uel Mediolanensem, auo Aquileiense. Domicianum autem scripsere multi, & inter eos Paulus diaconus, in Dalmatia natum fuisse. Constantinum supra diximus patre Gallico natum fuisse in Britannia, nunc Anglia. Sed hoc in loco facti sui utinam ita felicis sicut eximij habenda est ratio: perierunt uero quæ de Constantino ab Amiano Marcellino eleganter scripta erant. Primusq; omnium ex christianis, qui historias attigerit, Paulus diaconus Aquileiensis de Constantio sic habet. Constantius uir bonus suos omnes uoluit diuites esse modice indutos, cum amicis comedebat, obijt in Britannia Constantino filio successore relicto, quem ex Helena concubina susceperat. Hic fuit secundus imperator christianus post Philippum. Milites contra eum creauerunt imperatorem Maxentium filium Maximini Herculij, qui in Lucania morabatur. fuerũt tunc quatuor imperatores, sed Constantinus superato ad pontem miluium Maxentio & Licinio in Pannonia, solus imperator Constantinopolim anno à condita urbe Roma undecies centeno ex Byzantio fecit, post triginta annos obijt Nicomediæ, filijs diffidentibus. Iulianus factus Cæsar superauit Alemanos, Constantio in Persis occupato, qui audiens Iulianum inuasisse imperium, in eum ueniens apud Ciliciam obijt. Asia nunc reliqua nobis est, quæ sicut alijs duabus orbis partibus par amplitudine est, ita huiusmodi rerum de quibus nunc apud nos agitur copia easdem æquat. Asiæ administrationi duo ex Romanis uiri optimi talia iecere fundamenta, ut cito multũq; in ea populus profecerit Romanus. Quintus enim Scæuola, qui in consulatu M. Crasso collega fuit, Asiam prouinciam minorem dictam, adeo fortiter & integre administrauit, ut senatus ituris post eum magistratibus pro norma & exemplari decreto proposuerit. Et Ptolemeus rex cum populum Romanum filio reliquisset tutorem, missus M. Aemilius Lepidus pontifex Maximus, patrem se potius quàm tutorem gessit. sed colonias postea multas breui per omnem Asiam habuere Romani, primusq; Pompeius primam in Cilicia Pompeiopolim ædificauit, qui & Euphratinã à Mithridate conditam à se uictam coloniamq; constitutam Pompeiopolim appellauit. Idem'que in Mesopotamia Hebetam siue Meram Romani imperij terminũ constituit. Secundus C. Cæsar fuit à quo Beritus colonia est deducta, & felix Iulia appellata, & Pharus insula ad nili hostiũ Canopeium deducta, & dicta est Colonia Cæsaris dictatoris. In Capadociaq; Claudij Cæsaris fuit colonia. Archelaus qui princeps & in armenia superiore ad Hiberiam de Tigranis regnis captas tetrarchias barbaris nominibus instituit. à quo scriptum fuisse refert Plinius à Cimmerico Bosphoro ad Caspium mare, centũ esse & quinquaginta passuum milia, quæ excogitauerit perfodere Nicanor seleucus quo in tempore à Ptolemeo Ceranno sit occisus. Vespasianusq; imperator coloniam in finibus palestinæ deduxit, quæ dicta est flauia. Anazarbeum in palæstina oppidum pręstans postea dictũ est turris Stratonis, quæ à conditore Cæsare augusta primum, post Cęsarea sicut & nunc dicta est, cuius meminit beatus Hieronymus ecclesiæ doctor. aliæ fuerunt per Asiam Romanæ coloniæ, quarum obscurior est fama: in Troade Alexandria ab Alexandro Macedone prius condita. In Paphlagonia Sinope. Vltimamq; reseruauimus Aconen à Ptolemeo conditam Aegyptio rege, quam Claudius imperator coloniam Romanorum deductam Ptolomaidis nomen retinere permisit: quæ urbs proauorum nostrorum ætate in christianorum potestate cum multis annis gloriosissima fuerit, ultima omnium Asiæ ciuitatum à christianis amissa, & tum immunita soloq; æquata sicut & manet remansit. Vlpianus autẽ iurecõsultus de censibus tractans, aliam nos edocuit in Asia coloniam his uerbis. Phœnice splendidissima Tyriorum colonia est in Syria, unde mihi origo est, nobilis in regionibus Syriæ siculorum antiquissima armipotens, fœderis quod cum Romanis percussit tenacissima. Huic diuus Seuerus imperator ob gratiam in rem pu. imperiumq; Romanum ob insignem fidem ius Italicum dedit. Nec parua fuit omnibus conseruandis colonijs Romanorum

Aurelianus imperator Dalmata · *Probus Augustus* · *Maximinus* · *Carus* · *Constantius* · *Constantinus* · *Maxentius* · *Iulianus* · *Constantius* · *Coloniæ Ro. in Asia*

rũ principũ diligentia. Suetonius. n. scribit C. Cæsarẽ octuaginta ciuiũ Romanorũ milia in transmarinas colonias distribuisse: Et ne urbi exhaustæ ciuiũ frequentia deesset, sanxit ne quis ciuis maior annis uiginti, minor'ue decem qui sacramento nõ teneretur, plus trien nio cõtinuo Italia abesset, neu quis senatoris filius, nisi contubernalis aut comes magistra tus, peregre proficisceretur. in Asiaq; multis ab Italia distantibus prouincijs refertissima, cum ad tuitionem colonias constitui parum uideretur, aliam Romani duces iniere guber nationis formam, magistratibus regionatim noua appellatione institutis, à quibus popu- li in fide & obedientia continerent. In Cœlesyria. n. tetrarchię duę Zinderona & Gabena institutæ sunt. Et Iudæa in duodecim tetrarchias diuisa est, q magistratus à Romanis mit- tebantur. In Mesopotamia præfectura fuit propè Calliroen, quæ & Carra est dicta morte Crassi notissima. Armenia uero præfecturam habuit, Corbuloq; dux ad portas usq; Ca- spias domuit gentes, quas quidem portas ne Parthorum gentes indomitæ Persarũ regna inuaderent, Alexander Macedo posuerat: interq; ea duo Parthorum & Persarum regna fuit Palmira urbs nobilis, diuitijs solo & aquis amœnissima, quæ arenis ab omnibus ter- ris diuisa & exempta quadam sorte in die fuit. Sed & sinum maris rubri Aethiopicum pri mo intrauere milites missi à Nerone principe id bellum cogitante. Petronius nanq; eques Romanus Augusti temporibus, cum ea loca primus armis penetrasset, Romanis id bellũ suscipi posse edocuit. At postq; inaccessibilium penè locorũ suborta mentio ad principũ Romanorũ cogitationes potius quàm gesta traxit, certiora de illis afferamus. Augustus ipse Octauius Aegyptum in prouinciæ formam redactam, ut feraciorem uberioremq; an nona urbẽ redderet, fossas omnes in quas Nilus exonerat, oblimatas longa uetustate, mi- litari opere detexit. Vespasianusq; Cappadociæ propter assiduos barbarorum incursus le giones addidit, consularem rectoremq; imposuit. Et M. Antonius philosophus prouinci- as ex proconsularibus cõsulares, ac ex consularibus proconsulares, aut prætorias pro bel li necessitate fecit. per legatos bellum parthicũ fecit, ita ut Babylonem inde mediam perue niret, & Armeniam uindicauit. Alexander autem seuerus terram quæ de hostibus capta est, limitaneis ducibus & militibus donauit, ita ut eorum esset, si heredes eorũ militarent, nec unquam ad priuatos pertineret: dicens eos attentius militaturos, si etiam sua iura de- fenderent: addiditq; ijs & animalia & seruos, ut possent colere qđ acceperant. Iulius Capi tolinus scribit Gordianum iuniorem per hæc uerba gloriatum fuisse: ab Atheniensium ci uitatibus & reges Persarum & leges amouimus: Carras deinde cæterasq; urbes imperio Romano reddidimus, Nisibin usq; peruenimus. Tanta autem fuit Romanorũ in prouin- ciarum gubernatione, cum iusticia, tum maxime comitas, liberalitasq;, ut principes & po puli eorũ dulce iugum libenter ferrent, quod quidem Valeriani imperatoris temporibus declaratũ est. Eo. n. apud Persas Sapori seruiente, quẽ in equũ humeris attollebat, Bactria ni, Hiberi & Albani & Tauroscythæ Saporis litteras nõ receperunt, sed ad Romanos du ces scripserũt auxilia pollicentes. Immisitq; Galienus dicti Aureliani filius Odenatũ ducẽ suũ, qui Persas cum uastasset, Nisibin, Carras, & omnẽ Mesopotamiam in potestatẽ Ro- manam recepit, Ctesiphontemq; peruenit, fugatusq; Sapor rex cũ suis satrapis. Quare Galienus participato imperio Odenatũ uocauit Augustum, & monetam eius, qua Per- sas captos trahebat, cudi iussit. Scribit Cicero in oratione cõtra Gabinium habita nõ licu- isse fasces singulares ingredi Alexandriã, & eius facti rationem Trebellius pollio in Ale- xandri ex triginta unius uita hanc affert. Apud Memphiticos uates in aurea colũna Ae- gyptijs litteris scriptum fuisse, Aegyptum liberam fore, cum in eam uenissent Romani fa sces, & prætexta consulare indumentum. Et tamen uidemus Romanos principes cũ Ale xandriam imperio tenerent, ab ingressuq; abstinerent, magna in omnẽ prouintiam benefi cia contulisse. Probũ eñ imperatorẽ scribit Flauius Vopiscus milites in Aegypto nunq; ociosos esse permisisse, Extareq; apud Aegyptũ eius opera, quæ p milites struxerit, in plu rimis ciuitatibus, pontes, templa, porticus, basilicas, qui ora fluminũ multa patefecerit, pa ludes plerasq; siccauerit, atq; inibi agros ortosq; cõstituerit. Ideq; Probus per Isauriã latro cinijs semper infamẽ loca quæ anguste adeuntur priuatis donauit, addens ut eorũ filij ad annũ ætatis duodeuigesimũ in militiam mitterent, ne latrocinari discerẽt. Idemq; facta pa ce cũ Persis ad Thracias redijt, & centũ milia Bastarnarũ septẽtrionaliũ, Scythis cõtermi- norum in solo Romano cõstituit, qui omnes fidem seruarunt. Carus etiam imperator cũ

Iudæa in xij tetrarchias diuisa
Carra
Corbulo
Palmira
Petronius eques
Liberalitas Romanorum in subditos
Aurelianus imperator
Galienus
Odenatus
Non licuisse fasces consulares ingredi Alexandriam
Probus imperator

Carus fulmine interfectus

Carras rebelles in Mesopotamia recepisset, ad Ctesiphontẽ & ipse sicut Odenatus peruenit: sed cum fulmine ictus interisset fama ferri cœptum est, fatis prohibitũ esse, ne Ctesiphontem Romanum transeat imperium. præclara procul dubio fuerunt gesta, quæ Romani principes subigendis Asiæ & alijs orbis prouincijs patrarunt, sed memoratu dulces ac iucundæ sunt artes bonę, quibus illis administrandis & in fide cõseruandis utebantur.

M. Cicero proprætor in Asiam minus

M. Cicero in Asiam quæ minor dicta est nunc turchis subditam pro prætore missus, multa ad Aticum scribens notanda dicit, quorum partem hic subijciemus, optamusq́ nostris exemplar esse proposita, qui ad prouincias Romanæ ecclesiæ à Romano pontifice senatuq́ cardinalium mittuntur. Nos Asia accepit mirabiliter, aduentus noster ne in minimo quidem fuit sumptui. Scito non modo nos fœnum aut quod de lege Iulia dari solet nõ accipere, sed ne ligna quidem: nec præter quatuor lectos & tectũ quicquã, multis locis nec tectum quidem, & in tabernaculo manere plærunq́: Sic in prouincia nos gerimus, quod ad abstinentiam attinet, ut nullus terror insumatur in quenquam. Id fit etiam & legatorũ & tribunorum & præfectorum diligentia. Nam omnes mirifice student gloriæ nostræ. Aditus etiam ad me nimius, prouinciales nihil per cubicularium. ante lucem inambulo domi. Vnicam hactenus in descriptione prouinciarũ Asiæ omisimus Iudæam, ut eius populi peruicaciam duritiemq́ Romanis ueteribus cultui etiam idolorum seruientibus, nõ aliter quàm nostris christianis exosam fuisse detestabileq́ ostendamus.

Iudæi Romanis exosi

M. Cicero in oratione pro Lucio Flacco: cum aurum Iudæorum nomine quotannis ex Italia & ex omnibus nostris prouincijs Hierosolymam exportari soleret, id decreto ne fieret prohibitum est. quis est iudices qui hoc laudare nõ possit, exportari aurũ nõ oportere? at Cneus Pompeius captis Hierosolymis uictor ex illo phano nihil attigit. Imprimis hoc ut multa alia sapienter in tam suspiciosa & maledica ciuitate locum sermoni obtrectatorum nõ reliquit. Non enim credo religionem & Iudæorum & hostium impedimento præstantissimo imperatori, sed pudorem fuisse. sua cuique ciuitati religio est, nostra nobis. stantibus Hierosolymis pacatisq́ Iudæis, tamen istorum religio sacrorũ à splendore huius imperij, grauitate nominis nostri, maiorumq́ institutis abhorrebat. Nunc uero hoc magis quod illa gens quid de imperio nostro sentiret ostendit armis, quàm cara dijs esset immortalibus docuit, quod est uicta, quod locata, quod seruata.

Viri præstantes qui ex Asia in Romanã remp. transierunt

Archias poeta

Viros nobis ex Asia, uel principes uel præstantes, qui in Romanæ rei pub. decus utilitatemq́ transierint ostendere reliquũ est, qui tamẽ parũ multi fuerunt: primusq́ tempore occurrit Aulus Archia poëta, de quo origine Antiocheno M. Cicero oratione pro eo habita. cum ex Sicilia cum eodem Lucullo decederet, uenit Heracleam: quæ cum esset ciuitas æquissimo iure ac fœdere, ascribi se in eam ciuitatem uoluit: ad summamq́ nihil aliud Cicero in ea oratione ostendere conatus est, quod & fecit, quàm hunc Archiam ciuẽ fuisse Romanũ.

Alexander Seuerus

Marius faber

Secundumq́ ex Asia ciuẽ & imperatorem Roma habuit Alexandrum Seuerũ Mammea genitũ christiana muliere, uirum imperatoremq́ optimum, quem Helius Spartianus ex harena Assyriæ oriundũ fuisse dicit. Alium Trebellius pollio magis innuit quàm affirmat ex Asia fuisse: Marium fabrum, q inter triginta tyrannos numeratus est imperij per Galieni tempora inuasores, cuius fuit illa præstans argutaq́ de se ipso ad ignobilitatis purgationem oratio. Scio commilitones mihi obijci posse artem pristinam, cuius mihi omnes estis testes: sed dicat quisque quod uult, ut ferrum semper exerceam, non uino, non floribus, non mulierculis, non popinis (ut facit Galienus indignus patre suo & sui generis nobilitate) depeream. ars mihi obijciatur ferraria, dũ exerceã gentes. ferrumq́ illi tractasse me suis cladib. recognoscant. Italiaq́ & omnis Alemania, omnisq́ Germania cũ cæteris quę adiacent gentibus, Romanam primum ferratam putent gentem, specialiter in nobis ferrũ timeant: Et Flauius Vopiscus Firmum imperatorem è Seleucia Asiaticum fuisse dicit. Qui primus ex Romanis, Sarracenos mercatores ad Indiam nauigare curauit.

Firmus

Multa superius longiusculo tractatu à nobis dicta de urbis Romæ ciuium incremento: quod omnibus iam sicut & nobis constare credimus, à data nõ minus prudenter q̃ liberaliter ciuitate latinis, & ipsam circunstantibus urbem primo, post alijs Italiæ ciuitatibus & uiris demum externis prouenisse, ut nunc accomode liceat repetere, quod supra ex Tito Liuio sumptũ scripsimus, dũ nullum fastiditur genus, in quo uirtus elucesceret, Romanum creuisse imperium. Ad nostrũ itaq́ ordinẽ redibimus, ut ostensis superiore loco magistratibus rem pu. gubernantibus, &

& ciuium ac populi multitudinis origine proposita, cuius multitudinis cura gubernationis ipsis erat magistratibus demandata, formam edoceamus, qua freti tam multi ac propè infiniti populum cõstituentes Romanum ciues Romani ipsos deligebant consules, prætores & alios magistratus. Appellarunt uero maiores comitia, deligendi magistratus prædictos formam, de qua M. Varro sic habet. Comitium quod ibi coibant comitijs curiatis, & litiũ causa. Vnde patet qđ infra dicturi sumus in hoc comitij loco non consules, prætores, ędiles, censores, & tribunos, sed in campo Martio fuisse delectos. & Aulus Gellius de noctibus atticis locũ coëundi tempusq; & actũ, ipso eodem comitij uerbo significari dicit. Locus autẽ ita nunc euanuit, ut post diruta iampridem, quæ solo supereminebant ædificia, effodiendis fundamentorũ lapidibus in calcem concoquendis, inter sanctorũ Adriani & Laurentij mirandas basilicas, inter que fora magnum & neruæ transitoriũ, decimo insudatum esse anno inspexerimus. Tempus comitiorum habendorũ id erat, quod augures designabant: quanquam obseruatio diu tenuit, Kalendis Ianuarijs cõsulum prætorum ędilium, censorum, & tribunorum comitia haberi. Sed de loco quod supra diximus comitij litium causa instituto Liuius in tertiodetrigesimo sic habet. Eo anno comitiũ primo tectum esse rumore proditum. & tamen postea trigesimo libro sibi sic cõtradicit, Sępe comitia indicta perfici tempestates prohibuerũt. quo in comitij loco sacra per regem sacrificulum fuisse facta, Plutarchus sic in problematibus ostendit. Regi sacrificulo qui sacris omnibus præest: nec magistratum gerere: nec contionem habere licet, propter nomen regiũ suspectum, ut solum in templis potestatem habeant, & regnum per deos sustineant. Hinc in sacrificio quod fit in comitio, ubi rex peregit, statim ex foro se proripit. Actum comitij describere aggrediamur, qui longa & altissima sed omnium gratissima oratione indiget. Comitia scribit Asconius pedianus prima in Verrem actione fuisse ædilitia, prætoria, tribunitia, & consularia. Sed Aulus Gellius magis necessariam affert diuisionem, quæ multa & magna indiget expositione. Dicit enim: cum de generibus omnium fertur suffragiũ curiata comitia, cum ex censu & ætate centuriata, cum ex regionibus & locis tributa. Festus aũt Pompeius, scribit. Centuriata comitia item curiata dicebantur, quia populus Romanus per centenas turmas diuisus est. In quo Festus & si uerum dicit, populum Romanum in centurias fuisse diuisum, errori nequaquam paruo fomentũ dedisse uidetur, quasi uero centuriata & curiata comitia inferat, eadem fuisse: quæ & Gellius supra, & alij longe diuersa fuisse uoluerũt. Curiata nanq; comitia erant, quæ ex curijs, id est, tribubus absque aliquo census & ætatum respectu fiebant. unaquæq; enim tribus separatim centuriata suffragium per ipsas centurias prout à casu acciderat segregatas ferebat, ad finemq; magistratus uota attendebant, in qua maior ipsarum tribuum pars cõuenisset. In centuriatis uero comitijs classium separatio fiebat, & primam dehinc secundam & post tertiam, quartam & quintam seorsum centuriabant, pariterq; ætatũ facta sæpe ratione iuniores primo milites, post seniores seorsum centuriabantur: Quibus omnibus centurijs in suffragia missis maior centuriarũ pars præualebat. Hæcq; comitia semper grauiora, & illa magis popularia fuerunt habita. In his nanq; centuriatis senatorij ordinis & equestris uiri præstantiores in prima, & secunda classe erant, quorum iudicia & uoluntatem aliæ minorum censuum classes semper ferè sequebantur. Hinc uidemus Liuium quinto dicere. Camillũ qui exul solus uidebatur rem publicam sicut fecit posse restituere, comitijs curiatis reuocatũ de exilio: populare enim hoc beneficium fuit, ad quod uniuersus populus tanta confluebat auiditate, ut nullam grauiorẽ formam per classes aut ætates quæri oportuerit. pariter M. Cicero in oratione de aruspicum responsis dicit, domũ suam populũ Romanũ cuius est summa potestas omnium rerum, comitijs curiatis omnium ætatum ordinumq; suffragijs, eidem iuri cuius fuerat restituisse. In Scipione etiam similiter cõtigit. De quo Liuius XXV. P. Cornelio Scipioni cui post Aphricano fuit cognomen petenti ędilitatem, cum obsisterent tr. pl. negantes rationem eius habendam esse, quod nondum ad petendum legitima ætas esset: Si me inquit, omnes quirites ædilem facere uolunt, satis annorũ habeo. tanto enim fauore ad suffragium in tribubus discursum est, ut tribuni repente incepto desisterent: Et infra Liuius XXVI. Cum subito P. Cornelius illius qui in Hispania ceciderat filius quatuor & uiginti fermè annos natus, professus se petere in superiore unde conspici posset loco constitit. in quem postquam omnium ora conuersa sunt clamore & fa-

Comitium

Comitiorum Tempus

Sacra per sacrificulum in Comitio

De Comitiorum actu

Error Festi

Curiata Comitia

Centuriata comitia

uore ominati extemplo sunt Fœlix faustumq; imperium. iussi deinde inire suffragiū omnes ad unum non centuriæ modo sed & tribus omnes P. Scipioni imperiū esse in Hispania iusserunt. Et infra XXVIII. Centuriæ omnes ingenti fauore P. Scipionem cōsulem dixerunt: comitia maiore quàm ulla per id bellum celebrata frequentia. Sed pro maxima parte comitia deligendorum ordine consulum & aliorum magistratuum fuere centuriata, Vnde Liuius. exactis regibus duo consules comitijs centuriatis creati à præfecto urbis ex comentarijs Seruij Tullij L. Iunius Brutus L. Tarquinius collatinus. & infra, Brutus collegam sibi comitijs centuriatis creauit P. Valerium. Cicero autem Lucium Murenam defendens ambitus in petitione consulatus accusatū, inter alia argumenta hoc uno usus est, Murenam forma omnium grauiore delectū fuisse illo die, quo auspicato comitijs centuriatis L. Murenam consulem renunciaui. Vnicq; in loco magisquam in cæteris omnibus ostendit Liuius quid tributa à centuriatis comitijs differebāt: à Volerone tr. pl. lex lata, ut crearentur plæbei magistratus tributis comitijs, quod cum denegassent patres, irata plæbs interesse consularibus comitijs noluit. per patres clientesq; patrum consules creati sunt P. Quintius C. Seruilius. Itaq; licet plæbs non interfuerit, patres cū clientibus ex prima secunda, & tertia classibus centurias confecerunt, declarandis consulibus necessarias.

Tributa comitia eadē quæ curiata

Tributa comitia quæ Aulus Gellius tertio diuisionis suæ loco posuit, eadem fuerunt quę & curiata: sed ipse qui multa & quādoq; nimia breuitate res attigit cognitu dignissimas, tria ibi posuit uocabula, quæ diuersis temporibus, sed nunquam eodem simul in usu fuerunt. si autem erunt qui cōtendant suas eum cuiq; ex ipsis uocabulis dedisse diffinitiones, respondemus nullum esse Liuij aut Ciceronis aut M. Varronis locum, in quo ea uocabula simul in usu fuisse & rem ipsam appareat. Et enim uidemus Ciceronē in episto. ad Lentulum sic scribere. In campo certe non fuisti, cum hora secunda comitijs quæstorijs institutis sella Q. Maximi quē illi consulem esse dicebant posita esset: quo mortuo nunciato, sella sublata est. Ille autē qui comitijs tributis esset auspicatus centuriata habuit. quæ itaq; in libris Liuij, quos habemus, gesta narrantibus à Ciceronis ætate plurimum distantia, dici uidemus curiata comitia, Cicero ipse hic tributa uerbo proprio expressit. quandoquidem supra ostendimus à curijs mulieribus appellatas fuisse primo tribus: Vnde curiata primo comitia postea fuere tributa.

Consules quādoq; factos sine comitijs ab interrege

Fiebant tamen aliquando cōsules etiam sine comitijs per interregem, ad id à populo creatū. Liuius libro tertio, Per interregē creati cū prouocatione L. Valerius M. Horatius, actaq; res in flaminijs pratis, qui nūc circus Flaminius. Et Asconius pedianus orationē Ciceronis milonianam exponens: fiebant interim alij ex alijs interreges, qui comitia consularia propter eorum candidatorum tumultus, & eorundem manus armatorum, habere non poterant. Pompeiusq; sine collega factus est: de quare Plutarchus in Pompeij uita. Pompeius à senatu solus consul creatus per Sulpiciū interregē, collegeq; assumendi potestas attributa, Catone omnia suadente ob rem pu. ut dixit.

Quo tēpore comitia haberentur

Comitia quando fierent non satis certum habebatur. Nam etsi Kalendis Ianuarijs, ut plurimum fiebant, in aliud tamen tempus quandoq; differebantur. Macrobius scribit Kalendis Martij comitia auspicantur. Et Plinius: Nundinis rustici urbem reuisebāt, & ideo comitia habere nundinis non licebat, ne plæbs rustica auocaretur. Et Cicero ad quintum fratrem. Comitia in mensem Septembrem reiecta sunt.

In potestate etiam tribunorum plæ. fuisse, tempus comitiorum declarare

Et aliquando in tribunorum plæbis potestate fuit, comitia quando haberi deberent declarare. Liuius libro V: C. Licinius & L. Sextius tr. pl. tulerunt, ne tribunorum militarium comitia fierent, sed consulum. & libro XXIII Q. Fabius in eum quem postea comitialem habuit diem comitia edixit. Et infra XXV. Dictator primo comitiali die creauit consules. Et XXVI diemq; comitijs à C. Calfurnio prætore urbano petijt. Vnde uidetur augures quod supra scribit Plinius quàm multos dies in anno Kalendis Martij inaugurasse, quorum uno siue prætor, siue consules, siue tribuni plæbis comitia habebant.

Fabij maximi institutum

Vnde prudenter à Fabio Maximo censore institutum est, ut post quàm comitia ad multorum libidinem habebantur, & simul multi atq; omnes pariter in eis poterant, aliqua pars ciuitatis esset, quæ sua grauitate rem ipsam moderaretur.

Tribus urbanæ quatuor

ex omnibus enim ciuibus forum exercitio & usu frequentantibus, quatuor instituit tribus, quas appellauit urbanas: unde Maximi cognomen nactus est. quatuor enim illæ aliarum temeritatem tribuum moderabantur: Vnde in petitione ipsa, Vrbanam tribū semper plurimi fuisse habitam. Asconius pedianus pro milone, inter

cæteras

cęteras leges P. Clodij tr. pl, quas forte proposuerat, eam quoq; qua libertini qui nō plusq̄ in tribus tribubus suffragiū ferebant, possent quoq; in urbanis tribubus, quæ propriæ ingenuorum sunt ferre: qua in petitione quid obseruatum fuerit dicendum duximus. est uero apud multos tritum quid Cicero de hac re Quintum fratrem admonet in hanc formā, Valde elaborandū est tibi ut tribules, ut uicini, & clientes, ut deniq; liberi, postremo etiam seruitus: nam fermè omnis sermo ad forensem famam à domesticis manat autoribus. & infra: eximie magnam gloriam & dignitatem, & rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo, quē homines ignoti nullis suffragantibus meritis, honore afficiant. itē infra: Senatores, equites Romanos, cæterorum omnium gratos homines, & gratiosos cōplectere, multi homines urbani industrij multi libertini in foro gratiosi gnauiq; uersantur, cura ut sint cupidi, deinde habe oratores urbis, collegia omnium pagorum uicinorū. Ex his principes si ad amicitiam tuam adiunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis. postea totam Italiam fac ut in animo & memoria tibi distributam comprehensamq; habeas, ne quod municipium, colonia, præfectura, nec locus esse possit: nec quem in Italia posse patiaris, in quo non habeas firmamenti quod satis esse posset. Perquiras etiam, inuestiges homines ex omni regione, eosq; cognoscas, appetas, confirmes, cures ut in ciuitatibus suis aliquot petant, & tua causa quasi candidati sint. bene homines nosse, comiter appellare, assidue ac diligenter petere, benignū ac liberalem esse oportet. Vnde Cicero ipse postea Octauio scribens inquit. Nos in omni munere candidatorio fungendo summam adhibemus diligentiam: & fortasse quoniam uidetur in suffragijs multum posse gallia cū Romæ à iudicijs forum refrixerit, excurremus mense Septembri. Et item ad fratrē de petitione: Tota petitio procura ut pompæ plena sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis, ut habeat summam spem ac dignitatem. Sed hæc tibi retinenda, ut senatus te existimet ex eo quod ita uixeris defensorem autoritatis suæ fore. Equites Romani boni & locupletes ex uita acta te studiosum otij ac rerum tranquillarum, multitudo ex eo duntaxat, quod oratione in contionibus atq; iudicio popularis fuisti, te à suis commodis alienum non futurum. petitionis formandæ artes & instituta Cicero multas ac difficillimas supra ostendit, sed post quàm uentum erat ad ipsum petitionis actum, resq; uarijs modis quos infra docebimus in campum actumq; deducta erat, maiores prædictis in dies suboriebantur candidatis petitoribus difficultates: de quibus item Cicero pro Murena sic dicit. quod si illa solennis precatio comitiorum à consularibus auspicijs cōsecrata, tantam habet in se uim & religionem, quantum res P. postulat. & infra: quod enim fretum quē euripū tot motus, tantas, tam uarias habere putetis agitationes fluctuum, quantas perturbationes & quantos æstus habet ratio comitiorum. nihil est incertius uulgo, nihil obscurius uoluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Nam & tempestates aliquo certo cœli signo commouentur, sæpe improuiso nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa excitantur: sic in hac comitiorum tempestate populari, sæpe intelligas quo signo commota sit, sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse uideatur. Et infra. Petitorē ego præsertim consulatus, magna spe, magno animo, magnis copijs, & in forum & in campum deduci uolo: præsertim cum hoc iam nouo more, omnes fere domus omnium concursant, & ex uultu candidatorum coniecturam faciunt, quantum quisq; animi & facultatis habere uideatur: Vides tu ne illum tristē, demissum? iacet, diffidit, abiecit hastam. serpit hic rumor. Magna autem est comitijs consularibus repentina uoluntatū inclinatio, præsertim cum incubuit ad uirum bonū, & multis alijs adiumentis petitionis ornatū. huiusmodi etiam petitionis difficultates & candidatorū Cicero in oratione pro Plantio sic ostendit. Non enim comitiis iudicat semper populus, sed mouetur plerūq; gratia, cedit precibus. Facit eos à quibus maxime est ambitus, deniq; si iudicat non delectu aliquo aut sapientia ducitur ad iudicandum, sed impetu nonnunquam, & quadam etiam temeritate. non est enim consiliū in uulgo. non ratio. non discrimen. nō diligentia. semperq; sapientes ea quæ populus fecisset ferenda, non semper laudanda dixerunt. primū illud debes putare comitijs præsertim ædilitijs studium esse populi non iudicium. eblandita illa nō enucleata suffragia, eosq; qui suffragium ferant, quid deniq; ipsi debeant considerare sæpius, quàm quid cuiq; à re pub. uideatur deberi: Nostrum est autem qui in hac tempestate populi iactamur ac fluctibus, ferre moderate populi uoluntates, allicere alienas, retinere partas, placare turbatas: honores

De difficultatibus petentiū dignitates

si magni non putamus, non seruire populo: sin eos expetimus, non defatigari supplicando. Sunt item dictis difficultatum sententijs simillima quæ idem Cicero in epistola Curioni scribit. Habemus hæc omnia, bonorum studium conciliatum ex tribunatu, propter nostram, ut spero te intelligere, causam. Vulgi & multitudinis propter magnificentiam munerum liberalitatem'que naturæ: iuuentutis & gratiosorum in suffragijs studium, propter eius excellentem in eo genere uel gratiam uel diligentiam: nostram suffragationem si minus potentem, at probatam tamen & iustam & debitam. Erat autem petentibus maximum adiumentum, paucitas competitorum. Vnde Cicero Attico. Luceium scito consulatum habere in animo statim petere. Duo enim soli dicuntur petituri. Non solum autem libera ciuitate artes in petitione sunt adhibitæ, de quibus tam multa superius sunt dicta, sed à principibus etiam se gratos populo reddere adnitentibus. hinc scribit de Octauio Augusto Suetonius. Quotiens magistratuum comitijs interesset, tribus cum candidatis suis circuibat supplicabátque more solenni: ferebat & ipse suffragiũ in tribubus, ut unus è populo. & magnæ spei ac confidentiæ fuit petitio uarijs ex adiumentis prius prudentia comparatis. Cicero pro Murena. Nos quoque scænam habuimus competitricem. quod si ego qui trinos ludos ædilis feceram, tamen Antonij ludis commouebar. Habuit proficiscens delectum in umbria. dedit ei facultatem res pub. liberalitatis, qua usus multas sibi tribus, quæ municipijs umbriæ conficiuntur adiunxit. Et pro Plantio idem Cicero humilitatem supplicandi omnibus plurimum in petitionibus magistratuum ualuisse sic ostendit. Quo quidem tempore si id lateranensis facere uoluisses, aut si grauitatis esse putasses tuæ, quod multi nobiles sæpe fecerunt, ut cum minus ualuissent suffragijs prosternerent se populo, fracto animo atque humili supplicarent, non dubito quin omnis ad te conuersura fuerit multitudo. nunquam enim nobilitas integra præsertim atque innocens, à populo Romano supplex repudiata fuit. Et contracta undique studio & diligentia multitudo plurimum in petitione adiuuabat. Hinc Plutarchus in Pompeij uita. Cæsar in gallijs agens ad suffragia frequentes milites ire iussit, ut sibi aliud quinquennium decerneretur. Nunc de candidatis quorum supra frequens est mentio dicendum. Eos ab indumento quod ipsum indicat uerbum appellatos constat, de ea que re Plutarchus in problematibus sic habet. Candidatis erat moris in tunica absque toga esse, ne argentum sinu ferentes ipsi alios corumperent ciues: uel quod imperio dignos non genere, non diuitijs non gloria, sed uulneribus & cicatricibus commendari oportere iudicabant, quæ quidem uulnera, ut ab ijs quos ambiendo prensabant conspicerentur, sine toga ad petendum descendebant. Idem'que Plutarchus in M. Aemilij uita dicit M. Aemilium uirum consularem qui tricies singulari certamine pugnauerat, & semper hostem trucidauerat, contra Galbam in umbra nutritum contendentem, cum cicatrices populo ostendisset, statim omnes tribus triumphum ei dedisse. Veterem uero fuisse candidatorum in petitione morem, Liuius quarto libro ostendit, qui dicit à tribuno plæbis tunc latam legem, ne cui liceret album uestimentum induere petendi causa. Et tamen infra scribit. Tribunis militum consulari potestate creatis C. Iulio Tullo C. Seruilio Hala. Cn. Cornelio Cosso artẽ adhibitam à patricijs cuius eos Icilij tunc quoque insimulabant, quod turbis indignorum candidatorum intermiscendo dignos, tædio sordium in quibusdam insignium populum à plæbeijs diuertissent. Ratio nunc à nobis, autoritas ac tempus eam deferendi candidam uestem dicetur. Rationem'que solam fuisse constat, ut petituros insignes magistratus ostenderet alba uestis. Tempus deferendi autoritas ostensa docebit. Nam iubentibus tribunis militaribus consulari potestate supra uidemus candidatos dignis indignos fuisse immixtos, & pariter aliquando factum est à dictatore aut patribus. Nam idem Liuius quarto libro: dictatore Publio Cornelio, & Hala Seruilio magistro militum, sicut priore anno per indignissimos ex plæbeijs candidatos, omnium etiam dignorum tædium fuerat, sic tum primoribus patrum splendore gratiáque ad petendum præparatis omnia loca obtinuere: quos quidem candidatos ad petendum, ut præfertur impulsos, per diem solummodo petitionis albam detulisse uestem non dubitamus. alia autem fuit, de qua paulo post dicemus, petendi iure & ordine consulatum forma, cum quis quæstura & ædilitate functus, petere ad suum libitum instituisset. Hicque anno uno à creatis scilicet cõsulibus ad aliorum creandorũ comitia, ueste alba utebantur. Vnde uidemus Ciceronẽ pro Murena orantem dicere,

Petẽtibus magistratũ maximũ adiumẽtum cõpetitorum paucitatem fuisse

Humilitatem supplicandi, in petitionib. magistratuũ profuisse

Candidati

Lex ne quisquam petendi causa album uestimentum indueret

dicere,eum quam cepisset in Asia albam uestem Romam usq; uenientem detulisse. Multi obuiam prodierunt de prouincia decedenti, consulatum petenti solet fieri, & cui autem non proditur reuertenti. Quid habet admirationis tali uiro aduenienti candidato consulari obuiam iuisse multos? Catonem quoque superiorem in alba ueste dum censuram peteret dixisse testimonium in Marcum Attilium Glabrionem competitorem suum Liuius in XXXIII scribit. Quæcunq; hactenus à nobis de comitijs,candidatis,& petitione dicta sunt,generalia fuerunt:ad ipsam rem nunc ante oculos ponendam particulariter descendamus. Qui consulatum petituri in campum Martium candidati descendebant, deductores suffragatores'que suos circa se habebant: sicut Liuius XXXIIII habet,Potentes petebant patricij plębeij'ue: P. Cornelius Cn. F. Scipio q ex Hispania prouincia nuper recesserat magnis gestis rebus. Et L. Quintius Flaminius qui classi in Græcia præfuerat, & Cn. Manlius Volso:hi patricij,plæbeij autem Cn. Lelius Cn. Domitius Cn. Liuius Salinator L. Attilius. ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi suæ ætatis imperatores. maior gloria Scipionis & quo maior eo propior inuidiæ. Quintij recentior,ut qui eo anno triumphasset,quod alter decimum iam annum assiduus in oculis hominum fuerat,quæ res minus uerendos magnificos homines ipsa satietate facit. In Quintio noua & recentia omnia ad gratiam erant. Is obtinuit ut præferretur candidato quem Aphricanus frater ducebat,quem Cornelia gens Cornelio cōsule comitia habente commendabat. L. Quintius & Domitius Aenobarbus consules facti. Adeo ne in plæbeio consule,cum pro C. Lælio niteretur Aphricanus ualuit. Et XLI Liuius: Claudius unus ex omnibus nobilis candidatus erat,opinione omnium haud dubie destinabantur. Quintus Fabius Labeo & L. Porcius Licinius. Sed Claudius consul sine lictoribus toto foro uolitando,clamantibus aduersarijs & maiore parte senatus,meminisse eum debere se prius consulem populi Romani quàm fratrem P. Claudij esse,quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum aut comitiorum tantum spectatorem se præberet: coërceri tamen ab effuso studio nequiuit. quin magnis contentionibus tribunorū quoq; plæbis, qui aut contra consulem,aut pro studio eius pugnabant, comitia aliquotiens turbaret: donec peruicit Appius ut deiecto Fabio fratrem traheret. Eam petitionis animi anxietatem Seneca epistola CXVIIII sic deridet: Quàm putas esse iucundum tribubus uocatis cum candidati in templis suis pendent? & alius nummos promittit, alius per sequestrem agit,alius eorum manus oculis contexit, quibus designatus contingendam manum negaturus est: omnes attoniti uocem præconis expectant. Durauitq; aliqua ex parte petitionis magistratuum umbra sub principibus. Suetonius de Cæsare. comitia cum populo partitus est, ut exceptis consulatus competitoribus,de cętero numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus uellet pronunciaret: pro parte altera quos ipse dedisset. Et edebat per libellos circum tributim missos scriptum breui: Cæsar dictator illi tribui, commendo uobis illum & illum,ut uestro suffragio suam dignitatem obtineant. comitia nulla habuit præter tribunorum & ædilium. & Plinius orator: anxium me & inquietum habet petitio Sexti Erucij. Itaq; prehendo amicos, supplico,ambio,domus stationesq; circumeo,quantū uel autoritate, uel gratia ualeam precibus experior. Locum ubi hæc comitia haberentur supra diximus campum fuisse Martium,sæpenumero à nobis descriptum. In eo quæ erant contra quæ aqua uirgo in urbem nunc etiam currens finitur,ut inter columnam Antonini cocleam extantem, & dictam aquam ipsa fuerint septa ad instar clausurarum, quæ armentis in campestribus fiunt sic appellata. erant'que è materia & tabulatis, de quibus M. Cicero ad Atticum scribēs. Efficiemus rem gloriosam: Nam in campo Martio tribus comitijs marmorea sumus & septa facturi,eaque cingemus excelsa porticu, ut mille passuum conficiatur:simul adiungetur huic operi uilla publica. quod tamen nec Cicero ipse, neque alius postea fecit,bello prohibente ciuili,quod breui post hanc epistolam est subortum:ad ipsaque septa totidem fuere Ouilia minoris ambitus loca,in quibus centuriæ à tota tribu separatæ de agendis prius quàm citarentur consultabant. Et suos quæq; tribus habuit diremptores,multitudinem in centurias diuidentes,succenturiatores'que, quos dicit Festus explendæ centuriæ causa aliquos qui forte non adessent suppleuisse. Vnde conijcimus centurias non singulis comitijs fieri consueuisse,sed potius cum factæ essent diu permansisse;nam extat nunc lapis centurias,ut apparet,aliquas incisas habens,uix dimidius,

Consulatū petentium cōsuetudo

Septa

Ouilia

Diremptores

Succenturiatores

in sanctæ Luciæ nunc ecclesia ubi Orphi templum erat, uetusta cuius ornamenta à nouis mutationibus dignoscuntur, ecclesiáque Orphei retinet cognomentum: alijque erant centuriatores appellati, quibus esset cura dictas centurias colligere. Erant item unaquaq; in tribu diuisores, diuidendis æqualiter omnibus quæ tribui darentur, obuenirentq; emolumentis præfecti, quos largitionum corruptelæ autores sæpenumero fuisse docebimus. Iam in campum & ad septa ouiliaq; ipsásque tribus & centurias usque peruenimus, candidatos ad petitionem à suis deductoribus suffragatoribusq; deduci uidere uidemur. Maiore igitur conatu deligendi formam ducimus explicandam. tenenda uero quæ supra diximus, fuisse in tribubus trium ordinum uiros, patricij, equestris & plæbeij, fuisse etiam classes quinque à censu plurimum differentes: de centurijs'que prærogatiuis sortitione & uenturia, quæ'que in ipsis tribubus fiebant, & consules prætores'que cum alijs magistratibus ad pontem consedisse, qui in campo esset Martio ubi cocleam columnam Antonij extare uidemus, quæ dicemus attente consideranda sunt primum de consule. Liuius XXXI. consul in campo Martio comitijs priusquam centurias in suffragium mitteret. Et Nonius Marcellus scribit sexagenarios per pontem non mittendos quod suffragium non ferant, quod pro ponte fiebat. Suetonius'que de ponte apertius sic habet. De Cæsare enim & coniuratis in suam mortem sic inquit. Illum in campo per comitia tribus ad suffragia uocantem partibus diuersis ex ponte ut deijcerent, atque exceptum trucidarent, cogitasse. Centurias diriuitores quorum id officij erat in tribubus diuidebant. Prærogatiua quid esset, uerbum significat: ex omnibus enim qui militarent iunioribus, & pariter ex ueteranis militia per ætatem dimissis deligebantur centuriæ, prærogatiua iuniorum siue ueteranorum appellatæ: ex ipsis'que prærogatiuæ centurijs facto iterum delectu, prima selectorum quorumcunque præstantiorum centuria dicta est tanquam ab ætate & dignitate uenerabiliorum, ueturia. Et ne fraus aut corruptela posset fieri, non cincti ad custodiam suffragiorum deputabantur, de quibus quid fuerit Plinius sic habet. Decuriæ pluribus nominibus distinctæ tribunorum iudicum, propter hoc non cincti uocabantur ex omnibus selecti, ad custodienda suffragiorum sita in comitijs: alius se non cinctum, alius fractum, alius tribunum appellabat: Tiberij principatu equester ordo motus, in id constitutumq; ne quis non cinctus esset, nisi ciuis ingenuo patre auóque, quibus sestertia quadringenta census fuissent à lege Iulia theatrali quatuordecim ordines sedendi. Sortiebatur consul, quæ pro unoquoque candidato prærogatiua iuniorum prius in suffragium mitteretur, quam & præco citabat: cumq; acceptum esset ad consulis cæterorumq; magistratuum præsentiam in ponte suffragium, ea centuria in montem inde citatorum appellatum dimissa, præco quid egisset renunciabat, citabanturq; post prærogatiuas tribus eiusdem prima, deinde aliæ classes in centurias distributæ. Eratq; arbitrij candidatorum, tribuum in quibus magis uiderent prærogatiuarum sortitionem fieri, eas'que quas sorte contigisset exire, & deinde alias centurias à consule uocari. Nam plærunque accidebat eos in petitione præualere quibus prærogatiuæ præsertim iuniorum fauissent. Vnde Cicero pro Murena. Et enim, si tanta illis comitijs religio est, ut adhuc super omnem ualuerit prærogatiuam. Vnde uidemus Helium Spartianum, de Alexandro seuero dicere. Ipsas deinde tribus & eos qui militaribus niterentur prærogatiuis purgauit. Hæc autem omnia facillime intelligere poterit, qui dicta Ciceronis de Lucio Pisone Philippicorum secundo, in hæc uerba considerabit. Ecce Dolobellæ comitiorum dies, sortitio prærogatiuæ exit, renunciatur, tacet, prima classis uocatur. Renunciatur, deinde ut assolet suffragia, tum secunda classis uocatur: quæ omnia celerius sunt facta quàm dixi. sed ad rem multo copiosus faciunt, quæ à Cicerone in oratione pro Planco scripta subiecimus. Neque ego nunc consilium repræhendo tuum, quod eas tribus quibus hic maxime notus erat non edideris. & infra: Vocatæ tribus, latum suffragium, descriptæ, renunciatæ, longe plurimum ualuit Plancus. At tandem una centuria prærogatiuæ tantum habet autoritatis, ut nemo unquam prior eam tulerit, quin renunciatus sit aut ipsis comitijs consul, aut certe in illum annum. Et infra de Planco sic habet: cuius in honore non unius tribus pars, sed comitia tota comitijs fuerunt prærogatiua. & ubi Cicero in prædictis non satis edoceat supplebit Liuius infra scripta libro quinto: Haud inuitis patribus Publium Liciniũ Caluum, prærogatiua tribunum militum nõ petentem creauit. & infra: populus

Cẽturiatores

Diuisores

Tres ordines uirorum in tribubus

Suffragia per pontem

Prærogatiua

Veturia centuria

Non cincti ad suffragiorum custodiam deputati

Mõs citatorũ

populus

populus nihilominus suffragia inibat. & ut quæque intro uocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Centuriæ quæ supererant Q. Fabium & P. Decium dixere. & infra. Tumque prerogatiua & primo uocatæ omnes centuriæ consulem eum dicebant. Item infra: eo die cum sors prærogatiuę exisset, eaque T. Attilium. Et libro XXIII Liuius: interea prærogatiua suffragiũ iniit. Creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum M. Marcellus tertium: eosdem cõsules cæteræ centuriæ sine uariatione ulla dixerunt. & libro XXVI nostræ intentioni in plurimis satisfacit Liuius: Fuluius cum comitia Coss. haberet, prærogatiua ueturia iuniorũ T. Manlium Torquatũ dixit: qui ad tribunal consulis uenit, petiitque ut sua pauca uerba audiret, centuriamque quæ tulisset suffragium reuocari iuberet. oculorũ enim ualitudinem excusauit. post hæc cum centuria frequens succlamasset, se nihil mutare, tum Torquatus, Neque ego uestros mores consul ferre potero, neque uos imperium meum: redite in suffragiũ. Tum centuria mota autoritate uiri petiit à consule, ut ueturiam seniorũ citaret, uelle se cum maioribus natu colloqui: citata seniorũ ueturia, datum secreto in ouili cum his colloquendi tempus. ita consultatione data, senioribus dimissis iuniores suffragium ineuntes M. Marcellũ, M. Valerium consules dixerunt: autoritatem prerogatiuæ omnes centuriæ secutæ sunt. Reliquũ est nobis hac comitiorũ parte, qualia centuriæ aut tribus ipsæ aliter suffragia ferrent ostendere: Duobus enim modis sed diuersis temporibus id factitatũ fuit. Nam uocibus primo & sententiis palàm ab uno quoque dictis, post tabellis suffragia dari mos fuit, de qua re elegãtissimã disputationẽ Cicero legũ secundo cum Quinto fratre sic habet. In ea sum sentẽtia qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragiis uoce melius. quis aũt non sentit omnem autoritatẽ optimatũ tabellariã legem abstulisse: quam populus liber nunquã desiderauit, id oppressus dominatu & potentia principũ flagitauit. Itaque grauiora iudicia de potẽtissimis hominibus erant uoces quàm tabellæ: quãobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua bonis ignorãtibus quid quisque sentiat tabella uitiosum occultaret suffragiũ. Itaque isti rationi neque lator quisquam est inuentus neque autor unquam bonus. Sunt enim quatuor leges tabellariæ, quarum prima de magistratibus mandandis. Ea est Gabinia lata ab homine ignoto & sordido. sequuta biẽnio post Cassia est: de populi iudicio, ista ab homine nobili lata L. Cassio. Carbonis est tertia de iubẽdis legibus ac uetandis: seditiosi atque improbi ciuis. Vno in genere relinqui uidebatᷣ, quod ipse Cassius exciperet perduelliones. dedit huic quoque iudicio Celius tabellã. Eamque optimam rem P. esse dico, quam hic consul constituerit: quæ sit in potestate optimatũ. Sic enim recitata est: de suffragiis optimatũ quę plebi libera sunto. quę lex hanc sententiã, cõtinet: ut omnes leges tolleret quæ postea latæ sunt, quando tegunt omni ratione suffragiũ: ne quis inspiciat tabellam, ne roget, ne appellet, deinde hoc optimo cuique & grauissimo ciui ostendatur ultroque offeratur. Eoque nunc fit illud quod à te nuperrime dictum est, ut minus multos tabella condemnet quam solebat uox, quia populo licere satis est. Hoc retento reliqua uoluntas autoritati & gratiæ traditur. Itaque ut omittam largitione corrupta suffragia, non uides si quando ambitus sileat: quæri in suffragiis quid optimi uiri sentiant. quãobrem lege hac libertatis species datur, autoritas bonorum retinetur, contentionis causa tollitur. Vnde cum uocem Cicero tabellæ præponeret, sic oratione in Pisonẽ habita gloriatus est. Me cũcta Italia, me omnes ordines, me uniuersa ciuitas non prius tabella quàm uoce consulem declarauit. Similemque supradictæ Ciceronis disputationem Plinius orator Mesio Maximo scribit. Meministi ne te sæpe legisse quantas cõtentiones excitauit lex tabellaria At nunc in senatu sine ulla dissensione hoc uelut optimum placuit. Omnes comitiorũ die tabellas postularunt. Supersunt senes ex quibus audire soleo hunc ordinem comitiorum. Citato nomine candidati silentiũ summũ. dicebat ipse pro se, explicabat uitam suam, testes & laudatores dabat uel cum quo militauerat, siue sub quo quæstor fuerat, uel utrunque si poterat: adhibebat quosdã ex suffragatoribus. illi grauiter & pauca loquebanᷣ, plus hoc quam preces proderat. Nonnunquã candidatus aut natales competitoris, aut annos, aut etiam mores arguebat. Audiebat senatus grauitate cẽsoria. Ita sæpius digni quàm gratiosi præualebant. Inualuit tamen & diutius seruatus est mos tabellarũ. De quo Cicero in legẽ agrariam Rulli secundam, in suamque sui ipsius gloriã sic habet. Sed tamen magnificentius atque ornatius esse illo nihil potest, quod meis comitiis nõ tabellam indicem tãtæ libertatis,

Mos dandorũ suffragiorum

Leges tabellariæ

Comitiorum ordo

sed uocem unam pro uobis indicem uestrarum in me uoluntatum ac studiorum tulistis, Itaq; me non extrema tribus suffragiorum, sed primus concursus populi Romani consulem declarauit. Quale autem uas fuerit in quod suffragia mitterentur, Asconius Pedianus pro Cornelio de maiestate sic habet. Dum sitella defertur, dum sortitio fit. Et Cornelius Tacitus de Vespasiano. Sorte & urna mores non discerni: suffragia ad extimationē senatus reperta, ut cuiusq; uitam famamq; penetrarent. Et tabellas ipsas fuisse cera delinitas, in quibus stilo faciliter scriberetur cuiusq; uotum, infra in accusationū partibus, dum sententias iudices ferrent ostendemus. uetustam uero huius uerbi uim beatus Hieronymus ad Niceam Hypodiaconū eleganter sic scribit. Rudes illi Italiæ homines quos cascos Ennius appellat: qui sibi ut in rhetoricis Cicero ait, ferro uictum quęritabant, ante cartæ & mēbranarum usum: aut dedolatis ex ligno codicillis, aut in corticibus arborū mutua epistolarū colloquia missitabant. Vnde & portatores earum, tabellarios: & scriptores à libris arborum librarios uocauere. ad quarum tabellarū imitationē hæ quoq; & factæ & dictæ sunt, in quibus senatorum & iudicum in sententijs uota scribebantur. De cæteris uero quod dixi infra dicto loco patebit. Scriptas autem fuisse tabellas, Plinius Mesio Maximo scribens sic indicat. Scripseram tibi uerendū esse, ne ex tantis suffragijs in quibusdam tabellis multa essent iocularia atq; etiam fœda dictu, in una uero pro nominibus candidatorū, suffragatorū nomina sunt inuenta. Excanduit senatus, magnoq; clamore, qui scripsisset iratum principem est comprecatus: tantum licentiæ prauis negocijs adijcit illa fiducia, quis enim sciet? Et tabellæ pro epistolis cum uictoriam continerent laureatæ mittebantur. Cicero in Pisonem: Ne tu quidem Paule noster tabellas Romā cum laurea mittere audebas. Hisq; supra tanto ut ostendimus studio peractis: consul in ponte residens eum cuius suffragia superauerant cōsulem futuri anni declarabat, præcoq; palàm enunciabat, pariterq; in deligendis, prætore, censore, ædilibus, & tribunis factū fuit, declaratiq; in cōsules candidati, cum senatui usq; ad tempus ineundi consulatū interessent, maximæ erant autoritatis. declarādi in comitijs cōsules & alios magistratus formā moresq; satis supra docuimus, quod quidem & si suapte rei natura integre & absq; uicio & corruptela fieri potuit, malis tamen artibus sæpenumero factitatū est: quibus artibus primariū largitio fomentū dedit, unde & repulsas à petitione nonnulli quandoq; immeritas retulere: ob idq; Cicero Quintum fratrē ad petitionē consulatus instruens sic admonet. Et quoniā in hoc uel maxime uitiosa est ciuitas, ꝙ largitione interposita uirtutis ac dignitatis obliuisci solet, fac ut se abs te custodiri atq; obseruari sciant. & ad Atticū idem Cicero. Cōsules flagrant inuidia, ꝙ Memius candidatorū pactionē in senatu recitauit, quā ipse suus cōpetitor Domitius cū consulibus fecisset, ut ambo talēta quadraginta cōsulibus darent, si essent ipsi cōsules facti. & idē Cicero largitionis factę insimulatū Plancū defendens dum purgare nitit̄, quo fieret modo corruptela & largitio sic docet. Sed tu doce sequestrē fuisse, largitū fuisse, cōscripsisse, tribules decuriasse. Vnam tribū delige, tū doce quod debes, per quē sequestrē, quo diuisore corrupta sit. Deinde habere cœpit subito præter opinionē hominū: ut ne si cogitasset quidem quispiā largiri, daretur spacium cōparandi tribus. Latum suffragiū, descriptæ, renunciatæ: lōge plurimū ualuit Plancus, nulla largitionis nec fuit, nec esse potuit suspitio. Erat autem grauissima pœna his qui largitione tribus ac centurias corrupissent per legē de ambitu cōstitutā, cuius legis metu diuersis & occultis artibus largitionē ipsam fieri oportuit. Vnde dixerūt Planci aduersariorū oratores, ipsum quosdam mimorum habitu subornasse, qui ad tribus & centurias per ludi simulationē penetrantes, pecunias in largitionē detulerant: quam diluere calumniā Cicero cum adniteretur, his uerbis in prædicta oratione est usus. Illud uero crimen de mimis, quos in circo flaminio deprehensos esse dixistis, tunc caluit, recentiq; nunc in causa refrixit: neq; enim qui illi mimi fuerint, nec quæ tribus, nec qui diuisor ostenditis. Asconius Pedianus in Ciceronis orationē pro Milone. Annius Milo & P. Plautius Hypseus & Q. Metellus Scipio consulatū petierunt, non solū largitione palam effusa, sed etiā factiōibus armatorū succincti. & Cicero ipse in Verrē actione secunda, Comitia haberi cœpta sunt. Cursare iste homo potēs cum filio blādo & gratioso circū tribus, paternos amicos hoc est diuisores appellare. Hinc uidemus Octauium Augustum, populi gratiam aucupantem tollendis largitionibus curam adhibuisse. Suetonius enim de eo sic scribit. Comitiorum quoq; ius pristinū reduxit: ac multiplici pœna coercito ambitu,

Vas in quod suffragia mittebantur

Tabellarum origo

Tabellarij Librarij

Tabellæ laureatæ

Qui modus in magistratibus declarandis

Corruptele in magistratuū petitionibus

De pœna tribus largitiōe corrūpentiū

bitu, Fabianis & Scaptiensibus tribubus suis die comitiorum, nequid à quoquam candidato desiderarent, singula milia nummũ asse diuidebat. satis multa de largitione, repulsarum aliquas dicamus. Nullam indigniorem repusam Populum Romanũ unquam uidisse creditum est ea: de qua sic Plinius scribit. Vir optimus à senatu iurato iudicatus Scipio nassica, bis candidatus repulsam habuit: cui exuli in patria mori non licuit. Sed ultimæ repulsæ causa affertur, ostendens quod supra diximus necessariam fuisse petituro consulatum, & alios insignes magistratus, humilitatẽ, & omnem uniuerso populo subiectionem. Cum enim is Scipio post Iugurthæ bellum matremq́ʒ ideam in urbem aduectã, & seditiones ciuium aliquando compositas, ædilitatem peteret, & inter supplicandum solenni more ut fiebat callosam stringeret manũ unius quem rogabat, per iocum interrogauit: Nunquid manibus ambulare solitus esset? quod tribus rusticæ adeo ægre tulerunt, ut repulsa illi data fuerit. Paruaq́ʒ pariter fuit causa quę Q. Aelio Tuberoni repulsam pręturę dedit, quem L. Paulus auus & P. Aphricanus auunculus deducebant. In epulo enim Aphricani patrui suo nomine dato, tricliniũ posuit punicanis pellibus hędinis stratum, & figlinum mensæ apparatum omnem fuisse supra ostendimus, infraq́ʒ diffusius in moribus & cœnis dicemus. Erat autem (ut diximus) in petitione necessaria subiectio abiectissima, quam aliquando generosi animi quosdam erubuisse uidemus. M. enim Crassus consulatũ petens, & more candidatorum campum circuiens singulos rogabat, qui Scæuolam socerũ suum deductorẽ erubescẽs, eum ut abiret rogauit. Meliusq́ʒ fecisse uidetur Cicereius scriba, qui cum Aphricano superioris filio temere candidatus, postquam se in consulatus petitione superare aduertit, abiecta ueste candida se pro cõpetitore suffragatorem exhibuit. nec fuerunt omnes repulsæ ad perniciẽ notatorũ. Q. enim Cecilius Metellus cõsulatus repulsam habuit, & paulo post duas ꝓuincias consuli sibi demãdatas Achaiã & Macedoniã populo Romano subiecit. Lucius quoq́ʒ sylla aliquãdo priusq́ʒ eo dignitatis quo euectus est ascẽderet, pręturę repulsam habuerat. pariter M. Portius Cato post repulsam dignitatẽ in re P. maximã est adeptus. at cætera iam in quartũ uolumen q̃ hoc satis creuerit differamus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE liber quartus, qui administrationis rei P. secundus

OMMVNICATA orbi ciuitate Romana, comitijs magistratuum petitione, largitione, & repulsis quantum oportuit expeditis, ad alias rei P. administratiõis partes summatim supra inchoatas reuertamur. Senatores unde originem & prima habuerũt incrementa quotq́ʒ numero usq́ʒ ad C. Cæsaris tempora fuerunt superius tertij libri initio diximus. reliquas nunc senatorij muneris partes discutere aggrediamur. C. Cæsarem scribit Macrobius tam multos in senatu admisisse, ut quatuordecim gradus eos non teneret. Et Suetonius addit, ipsum decem prætorijs uiris consularia ornamenta prębuisse. De Augustoq́ʒ idem Suetonius habet. senatorum affluentẽ numerũ deformi & incõdita turba (Erant eñ supra mille & quidam indignissimi quos abortiuos uulgus uocabat) ad modũ pristinũ, & splendorem reduxit: duabus lectionibus, prima ipsorũ arbitratu, quo uir uirũ legit, secunda suo & Agrippæ, quo tempore in senatu lorica sub ueste munitus, ferroq́ʒ cinctus præsedit. quosdam ad excusandi se uerecundiam cõpulit, seruauitq́ʒ etiã excusantibus insignia uestis, & spectandi in orchestra epulandiq́ʒ publice ius. Vespasianũ uero dicit Suetonius amplissimos ordines & exhaustos cæde uaria & contaminatos ueteri negligentia purgasse, supplesseq́ʒ recẽsito senatu & equite, submotis indignissimis, & honestissimo quoq́ʒ Italicorũ & prouincialium allecto. quem Vespasianũ Cornelius Tacitus dicit multos præfecturis & procurationibus, plerosq́ʒ senatorij ordinis honore præcoluisse. & Helius Spartianus Hadrianũ dicit senatus fastigiũ in tantũ extulisse, difficile faciens senatores, ut cum Arceniũ ex prefecto pretorij, ornamẽtis cõsularibus pręditũ, faceret senatorẽ, nihil se amplius habere quod in eum cõferret ostenderit. Iuliusq́ʒ Capitolinus habet Marcũ Antoninũ philosophũ multos ex amicis in senatũ allegisse cum ędilitijs aut prætorijs dignitatibus. Qui princeps etiã lege cauit, ut senatores peregrini quartam partem bonorũ in Italia possiderent. Et Helius Lampridius dicit Cõmodum Antonium qui uere dictus est omnibus incõmodus; Libertinos

De repulsis

Senatorũ numerus per C. Cæsarem auctus

Senatores ad numerum pristinum per Augustum reducti

Ordo senatorum per Vespasianum suppletus

Libertini in senatum allecti per cõmodum

tinos in patricios atq; in senatum allegisse. Iulius uero Capitolinus scribit de Helio Pertinace qui postea fuit imperator, eum adiutorem uexillis regendis Claudio Pompeiano datum, cum in eo munere approbatus esset, lectum fuisse in senatũ. Cæteris autem omnibus Romanis imperatoribus præclarius egisse uidetur Heliogabalus: quem Helius Lampridius scribit, matrem suam in senatu rogari fecisse: quæ cum uenisset rogata à consule subsellium scribendo affuit, id est senatusconsulti faciendi testis. Fecit autem idem spurcissimus uir in colle quirinali senatulũ, id est mulierũ senatum, & Semiramiana facta sunt cõsulta senatus, de legibus matronalibus: quæ quo uestitu incederet, quæ cui cederet, quę ad cuius osculũ ueniret, quæ pilento, quę equo, quæ saginario, quæ asino ueheretur, quæ carpento mulari, quæ bouũ, quæ sella ueheret̃, & cui eborata esset aut argentata. Et quæ aurum uel gẽmam in calciamentis haberet. cõtrario aũt modo & forma in hac re, sicut in cæteris magna usus est modestia & grauitate Alexãder Mãmea genitus Christiana, quẽ Helius Spartianus scribit: senatores non nisi ex summorũ in palatio uirorũ suffragijs fecisse, dicens magnũ uirum oportere esse qui faceret senatorẽ. Nec indigne sic dixit Alexander, cum magna fuerit dignitas autoritasq; senatus. Cicero philippicorũ sexto, Siquidẽ autoritas senatus, decus, honestatem, laudem, dignitatem desiderat. & idem oratione pro Rabirio, summum in senatu consilium. Vnde Helius Spartianus Antonium pium dicit senatui tantum detulisse imperatorem, quantum etiam si priuatus esset deferri sibi uel ab alio principe optauit. & Iulius Capitolinus de Antonino philosopho. nec quisquã principum senatui amplius detulit: quem Spartianus dicit Alexandrum supradictum claui qualitate ab equitibus Romanis discreuisse. Alias etiam senatores habuere consuetudines, quibus à cæteris ordinibus separabantur. nam Aulus Gellius scribit: senatores qui currulem magistratum gesserant, curru honoris gratia in curiam uehi consueuisse: in quo sedes erat super qua considebant. & plurimi ex ipsis senatoribus pontifices erant. Vnde Cicero ad atticum, adhibebantur omnes pontifices, qui essent senatores. Augustus autem ut lecti in senatores religiosius & minore molestia senatorio munere fungerentur, sanxit, ut priusq; consideret quisq; thure ac mero supplicaret apud aram eius dei in cuius templo coiretur. & ne plusquam in mense bis senatus legitimus cogeretur: Kalendis & idibus: ne'ue Septembri & Octobri mense ullos adesse alios necesse esset quam sorte ductos, per quorum numerum decreta confici possent. duobus autem in casibus senatores nullis pignoribus aut alia ui adhibita cogi oportuit: aut cum de triumpho alicui concedendo: aut cum supplicatio decernenda esset. magnis enim uiris tunc mos gerendus erat, quod ambitiose senatores aut concedebant: aut summo conatu prohibere adnitebantur. Cicero Philippicorum primo. de supplicationibus referebat̃, quo in genere senatores deesse non solent. Cogunt̃ enim non pignoribus, sed eorũ quorũ de honore agitur gratia: quod idem fit cum de triumpho refertur. Ita sine cura consules sunt, ut penè liberum sit senatori non adesse. In necessitatibus autem ciuitatis adesse cogebantur. Liuius XXV. Adeoq; in apparatum eius belli ciuitas intenta erat, ut P. Cornelius cõsul ediceret: qui senatores essent, quibusq; in senatu sententiam dicere liceret, quiq; in magistratu essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quàm unde eo die redire posset. Et mores ciuitatis non nullos senatores ob dignitatem non seruabant. Cicero oratione ad senatum habita in suo reditu: Nostra memoria senatores ne in suis quidem periculis mutare uestem solebant: in meo periculo senatus mutata ueste fuit. Sed quod plurimi fuit aliquando obseruatum est in senatorem raro animaduerti. Helius Spartianus Hadrianum dicit iurasse in senatu, se nunquam senatorem nisi ex senatus sententia puniturum. quibus tamen multum detulerat Augustus, quem Suetonius scribit, die senatus nunquã patres nisi in curia salutasse: & quidem sedentes ac nominatim singulos, nullo se mouente: etiam discedens eo modo sedentibus uale dicebat. Claudius uero de maiore negotio acturus, in curia medius inter consulum sellas tribunitio subsellio sedebat. Et M. Antonius philosophus semper cum potuit senatui interfuit: etiam si nihil esset referendũ: si Romę fuit. Si isq; aliquid referre uoluit, etiam de campania ipse uenit. Varia etiam de senatu diuersi autores habent. Quorum nonnulla sic ut sunt dispersa collegimus. Aulus Gellius dicit præfectum urbi latinarum causa, senatum habere posse, licet per ætatem nondum sit senator. Et Plinius senatum sub diuo fuisse habitum, cum esset nunciatum bouem loquutum fuisse; Valeriusq; senatum apud senaculum

Senatus mulierum ab Heliogabalo factus

Alexander mammeæ instituit ut senatores nisi è summatibus crearentur

Senatus autoritas

Senatores currules curru in curiam uehebantur

Augusti statutum ne plusquam bis in mense senatus cogeretur

Duabus tantũ de causis senatores cogi non potuisse

In senatores raro animaduersum

Varia etiam de senatu

lum habitare consueuisse: ut cum à curia uocaretur præsto adesset. Cicero attico. Senatus & de prouincijs prætorum, & de legationibus, & de cæteris rebus decernebat, ut antequam rogatio lata esset, ne quid ageretur. & idem Lentulo: idibus Ianuarijs in senatu nihil est factum, quod dies magna ex parte cōsumptus altercatione cōsulis & Caninij. Item: Consules neq; concedebāt, neq; ualde repugnabāt: diem cōsumi uolebant. & infra: Senatus haberi ante Kalendas Februarias per legē papiam, id quod scis, non potest: neq; mense Februario toto, nisi perfectis aut reiectis legationibus. & Cicero Planco. Flagitare senatus instititi Cornutū, ut referret statim de tuis litteris. Ille se cōsiderare uelle. Cū ei magnū conuiciū à senatu cuncto fieret: quinq; tribuni plebis retulerūt. De senatoribus in genere multa sunt dicta. Nunc de eorū officio scribere incipiamus. Primū duobus modis Senatores in re posita consulebant: quidā enim sententiā uerbo & oratione dicebant, quidam pedibus in sententiam ibant: & uarias de utroq; modo sententias esse uidemus. De illis enī qui sententiā oratione dicerent Vlpianus de senatoribus tractans sic habet. Senatores sic accipiendū est, eos qui à patricijs & cōsularibus usq; ad omnes illustres uiros descenderūt. Quia & hi soli sententiam in senatu dicere possunt. Et Plutarchus in problematibus contraria penitus opinione dicit: senatores alios patres uocant, alios patres conscriptos: quia primi à Romulo, alij additi & conscripti. uel quia qui sententiam dicunt, conscripti: qui non, solum patres uocati. De ijs etiam qui pedibus in sententiam irent uaria est opinio. Nam senatusconsulta quandoq; per discessionē fiebant sicut breui infra ostendemus, & qui locum deserentes in quo senatum ingressi consederant, ad loca accedebant, in quibus erant illi quorū sententiæ adhærebant, pedibus in sententiā ire dicebantur: quos inde pedarios senatores appellari non absurdū fuit. Sed Aulus Gellius aliam habet opinionem qui dicit: senatores qui currulem magistratū gesserant curru honoris gratia in curiā uehebantur, in quo sedes erat, super qua cōsidebant. Cæteri pedibus in curiam ueniebant. Inde pedarij senatores dicti. Et infra idem: Functi currulibus magistratibus, qui nondum à censoribus in senatum erant lecti, senatores non erant licet assiderent. Sed in sententias principum discedebant. Vnde Liuius de euntibus in sententiam libro quinto sic habet. exemplo nouos tribunos militares creatos esse, qui Kalendis Octobris magistratū acciperent. In quam sententiam cum pedibus iretur: & infra. cum omnes laudibus modo prosequentes eorum in sententiam pedibus irent. Item post prælium cannense, & iuramentum à Scipione extortum, non relinquendā esse Italiam sic est in Liuio. Cum in hanc sententiā pedibus omnes issent. Et Liuius libro XXIIII. Cōsules edixerūt, quotiens inde senatum uocassent, senatores, quibus in senatu dicere sententiā licet, ad portam capenā conuenirent. Et Cicero ipse querimoniā iniuriæ sibi illatæ in oratione quam in senatu post suū reditum habuit sic exponit. Cum præclarū caput recitaretur, nequis ad uos referret, nequis decerneret, ne disputaret, ne loquerēt: ne pedibus in senteniā iret, ne scribendo adesset. Et idem Cicero ad atticum de rogatione ad populū in Clodiū lata scribens. Et enim illud senatusconsultum summa pedariorū uoluntate, nullius munerū autoritate factum. & infra: inde in sententiam pedarij cucurrerunt. Vnde adducor ut credam Auli Gellij sententiam de pedarijs non satis ueram esse: sed potius cum rogati sententiam pauci grauiores dixissent, alios multitudinem maximam, quosdam unius, quosdam alterius sententiam fuisse secutos, qui ab actu transeundi pedibus in aliena sedilia pedarij sunt appellati. Quam opinionem nobis confirmat Suetonius, qui de Tiberio imperatore sic habet. Cum senatusconsultum per discessionem fieret, transeuntē eum in alteram partem in qua pauciores erāt, sequutus est nemo. Et Flauius Vopiscus de Aureliano principe. Deinde alijs manū porrigentibus, alijs pedibus in sententiam euntibus, plerisq; uerbo consentientibus conditū est senatusconsultum. Sentētia nunc quo rogaret modo dicendū est. Cicero legū secundo sic habet. Grauis & ut arbitror præclara lex sequitur: quæq; cum patribus agunt modica sunto, id est modesta atq; sedata. Actor enim moderat ea: fingit non mentē ac uolūtates, sed penè uultus eorū apud quos agit, quod in senatu difficile non est. Est enim senator ipse is cuius nō ad actorem refertur animus, sed quid per se ipse expectari uelit. Hinc iussa sunt tria, Vt adsit: nam grauitatē res habet quando frequens ordo est: Vt loco dicat, id est rogatus: Vt modo, ne sit infinitus. Nam breuitas nō modo senatoris, sed etiā oratoris magna laus est in sententia. Nec est unq; longa oratione utendū nisi spectante senatu, quod fit ambitione sæpissime

Senatum haberi ante Kalēdas Februarias nequiuisse

De senatorū officio

Pedarij senatores

Cōtra Gelliū.

Quo modo sententia rogaretur

sæpissime. In ea autem lege statutum esse uidemus ut nemo nisi rogatus diceret. Vnde Liuius XXII Senatus semotis arbitris cõsuli cœptus. ibi cum sententijs uariaretur, T. Manlius Torquatus interrogatus sententiam. De ijs autem qui rogarentur Aulus Gellius sic habet: ante legem, quæ de senatu habendo postea fuit, prius rogabatur qui à censoribus princeps in senatu lectus fuerat: alias qui consules designati erant: quidam à cõsulibus extra ordinem rogabantur & senatoribus. C. Cęsar in consulatu suo cum Bibulo quatuor rogauit: M. Crassum, & post Pompeium, & post Catonem: quem cum nimis dicendo tereret diem, quia res sibi non placebat, Cęsar capi & in carcerem duci iussit. Sed cum senatus eum in carcerem prosequeretur destitit Cæsar. Suetonius in Cæsaris uita. Eratque consuetudo ut quem ordinem interrogandi sententiam consul Kalendis Ianuarij instituisset, eum toto anno conseruaret. Et Asconius Pedianus in oratione pro Milone. Cum aliquis in dicenda sententia duas pluresue res complectitur, & si non omnes comprobantur, postulat ut diuidantur: id est de singulis rebus referatur. Cui sententiæ concordat Seneca epistola XXI Quod fieri in senatu solet, faciendum in philosophia quoque existimo. Cum censuit aliquis quod mihi ex parte placuit: iubeo illum diuidere sententiã, & sequor. Cicero Lentulo. Cum sententia Bibuli pronunciata esset, ut tres legati regem reducerent, Hortensij ut tu sine exercitu reduceres: tertia Volcatij ut Pompeius reduceret, postulatum est, ut Bibuli sententia diuideretur. quod autem supra pro parte diximus & infra dicere polliciti sumus, sententiã per discessionem dici, uel potius ab aliquo dictam approbari consueuisse, Sic ostendit Cicero in oratione, Qui cum gratia effecisset ut sua sententia prima pronunciaretur, frequens eum senatus reliquit, & in alia omnia discessit: meæque sententiæ, quæ secunda pronũciata erat, cum frequens assentiretur senatus. & Lentulo idem Cicero. Nemo est enim qui nesciat quo minus discessio fieret per aduersarios tuos esse factum. Legibus supradictis quas supra à Cicerone attulimus de frequentia & breuitate: aliam quoque impositam habuerunt senatores omniũ quæ excogitari potuerint, maiorem melioremque, quam idem Cicero ad prædictarum expositionem infra supradictum locum posuit in hęc uerba. Causam populi teneto. Et senatori necessarium nosse rem P. idque late patet. Quid habeat militum, quid ualeat ærario: quos socios res P. habeat, quos amicos, quos stipendiarios, qua quisque sit lege, conditione, fœdere: tenere consuetudinem decernendi, nosse exempla maiorum. Principem in senatu qui scilicet primus à consule sententiam rogaretur censores creabant. De quo Liuius XXXVIII: censores T. Quintius Flaminius & M. Claudius Marcellus senatum perlegerunt: princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Aphricanus. Plinius. una Fabiorum familia, in qua tres continui principes senatus fuere. M. Fabius Ambustus, Fabius Rutilianus filius Q. Fabius Gurges nepos. & Flauius Vopiscus in Aureliani gestis rebus. Tunc surrexit primæ sententiæ, Vlpianus Syllanus. Taciturnitatem arcanorum senatusconsultorum fuisse custodem Valerius sic dicit. Arcana consilia patrum nemo enunciauit. Q. Fabius Maximus de tertio bello punico indicendo cum P. Crasso senatori extra senatum dixisset, à consule obiurgatus est. Taciturnitas enim optimũ uinculum administrandæ rei P. Cum Eumenes rex rei P. nunciasset bellum à Perse, illud prius profligatum est, quàm inchoatum esse, in urbe est rescitum. Et Iulius Capitolinus in trium Gordianorum gestis rebus. Exemplum senatusconsulti taciti non aliud est hodie, quàm quod conuocatis maioribus, ea disponuntur, quæ non sunt omnibus publicanda. Consulta senatus de quibus tam multa diximus, cũ essent conclusa coram ipsis qui decreuerant scribebantur, & cum sedens ad loci in quo senatus habebatur fores tribunus plebis, prout in illius partibus breui infra dicemus T. litteram subscripsisset, deferebant ad ærariũ, ubi in libris elephantinis ad id institutis scripta conseruabant. de qua cõseruatiõe Cicero in epistola ad Q. Metellũ Celerẽ. Iam illud senatusconsultũ quod eo die factũ est, ea perscriptione est, ut dum id extabit, officiũ meũ in te obscurum esse nõ possit. Ex quo Cicerõis textu intelligi potest, in scribendis senatuscõsultis apposita etiam fuisse eorũ ex senatoribus, qui autores fuerãt, nomina. Et tertia in Catilinam oratione Cicero: dictæ sunt à principibus acerrimæ ac fortissimæ sententiæ, quas senatus sine ulla mora est cõsequutus: & quoniã nondũ est perscriptũ senatusconsultũ. De libris autẽ Flauius Vopiscus syracusanus in Taciti imperatoris uita: habet bibliotheca ulpia in armario sexto librũ elephantinũ, in quo hoc senatusconsultũ scriptum est, cui Tacitus ipse manu

Qui in senatu prius sententiã rogaretur

Sententia per discessionem

Princeps senatus

Taciturnitas archanorum

Senatusconsulta conclusa corã his qui decreuerãt scribebantur

T. littera

Libri elephantini

manu sua subscripsit. Nam iam diu hæc senatusconsulta quæ ad principes pertinebant in libris elephantinis scribebantur. Petijt aliquando à nobis uir summus & eiusmodi rerum Romanarum diligentissimus inquisitor Prosper columna cardinalis, qualem mercedem senatores ad uitæ sustentationem habuerint: cui quod respondimus & scribere non recusamus, uideri nobis primos illos integræ & nondum oppressæ rei pub. senatores patrimonio contentos gratuitam patriæ operam impendisse, cuius rei maximo nobis argumento est paupertas multorum ex eo collegio in morte ostensa, quos publico sumptu, uel collatis in capita nummis efferri oportuisse infra ostendemus. erãt tamẽ ex ipso senatu nõnulli oratores, qui non abunde diuites esse non poterant. Et multi ex eo collegio imperia prouinciarumq; administrationes facilius cæteris obtinebant, quibus in muneribus opes augere facillimum fuit. A principibus uero multos ex senatu adiutos opibus & censu uidemus. Nam Suetonius de Augusto. Senatorum censum ampliauit ac pro octingentorum milium summa duodecies sestertium taxauit, suppleuitq; non habentibus. & de Vespasiano. Expleuit censum senatorum, consulares inopes quingenis sestertijs annuis sustentauit. Magna hactenus ostendẽdæ rei publicæ administrationis formæ iecimus fundamenta, qui magistratuũ urbis primariorum deligendi modum, & senatusconsulti formã conficiendi ostendimus. Ad alia nunc ueniamus pariter magna, magistratusq; alios & magnos, & minores tam ueteres q̃ nouissimos, etiam à principibus institutos edoceamus, ut alias partes rei pub. administrationis, in quibus horum magistratuũ sæpe incidit mentio, apertius declarare possimus. Triumuiri triplices fuere. Liuius XI Triumuiri capitales tũc temporis creati: de quibus sic habet Pomponius de origine iuris. Triũuiri capitales constituti sunt, qui carceris custodiam haberent, ut cum animaduerti oporteret interuentu eorum fieret. Alij fuere triumuiri: de quibus in XXIII. Liuius: Triumuiri mensarij creati sunt. Iiq; nummularijs & monetæ omnis generis & formæ cusoribus præerant. tertij fuere triumuiri nocturni: de quibus sic habet Cornelius Tacitus. M. Miluius, Cn. Iulius, L. Sextius triumuiri nocturni, quod ad incendium in sacra uia ortum tarde uenerãt, à tribuno plæbis die dicta dãnati sunt. & infra Tacitus. P. Biblius triũuir nocturnus à P. aquilone prætore accusatus, populi iudicio concidit, quia uigilias neglígentius obierat. Quadruplices autem fuere præfecti. Pomponius de origine iuris. Præfectus urbis uocatur is quoties rei pub. magistratus proficiscuntur, & unus relinquitur qui ius dicat: qui præfectus olim constituebatur, postea uero latinarum feriarum causa introductus est, & quotannis obseruatur. idemq; Pomponius de secundis præfectis sic habet: præfectus annonæ & uigilum non sunt magistratus sed extra ordinem utilitatis causa constituti sunt. Et paulo post idem Pomponius de tertio præfecto multa sic dicit. præfectus uigilum cognoscit de incendiarijs & de fractoribus, furibus, receptatoribus. apud uetustiores incendijs arcẽdis triumuiri præerant, qui de eo quod excubias agebant nocturni sunt dicti. Interueniebant uero nõnunq; ædiles & tribuni plæbis. Erãt autẽ familiæ publicæ circa portam & muros dispositæ: unde si opus esset euocabantur. Fuerunt & priuatæ familiæ quæ incendia uel mercede uel gratia extinguerent. deinde Diuus Augustus maluit per se huic rei cõsulere, pluribus incendijs uno die exortis. Nam salutem rei pub. tueri nulli magis credidit conuenire, neq; alium sufficere ei rei q̃ Cæsarem. Itaq; septem cohortes opportunis locis constituit, ut binas regiones urbis unaquæq; cohors tueretur, præpositis ei tribunis, & super omnes spectabili uiro præposito qui præfectus uigilum appellabatur. Sciendũ est autem præfectum uigilum per totam noctem uigilare debere & currere calciatũ cum armis & dolabris, ut curam adhibeant omnes inquilinos admonere, ne per negligentiã aliquam incendij casus oriatur. præterea ut aquã unusquisq; inquilinus in cœnaculo suo haberet, iubetur admonere. Quartũ præfectum sic diffinit Modestinus de officio præfecti prætorio. cũ apud ueteres dictatoribus ad tempus summa potestas traderetur, & magistri equitum sibi adiungerẽtur, qui associati principali curiæ militiæ gratia, secundã post eos potestatẽ gererent, regimentis rei pub. ad imperatores perpetuos translatis, ad similitudinem magistri equitum præfecti prætorio à principibus electi sunt, data eis pleniore licentia ad disciplinæ publicæ emendationem. His cunabulis præfectorum auctoritas initiata in tantum meruit augeri, ut appellari à præfectis prætorio non possit. Et Cornelius Tacitus in Neronis rebus gestis. Nã Augustus permisit senatui, deinde habitu suffragiorũ suspecto, præfecti

Census senatorum per Augustum ampliatus

Triumuiri capitales

Triumuiri mensarij

Triumuiri nocturni

Præfectus urbis

Præfectus annonæ

Præfectus uigilum

Triumuiri nocturni

Familiæ publicæ & priuatæ circa muros urbis dispositæ

Officiũ præfecti uigilum

Præfectus prætorio

prætorio forte ducebantur ex numero prætorũ. Aliũ magiſtratũ XXV Liuius ſic oſtendit. Creati ſunt quinq; uiri muris reficiẽdis. Et magiſtratũ appellari poſſe dicemus, Fœriales, quos M. Varro de lingua latina fœciales dictos uult, ꝙ fidei publicæ inter populos præerant. Cicero autẽ legum primo: fœderũ, pacis, belli, indutiarũ oratorũ, fœciales iudices ſunto. & Liuius in ſecundo. Tullius Hoſtilius rex, fœciales, paterpatratus, interuenerunt in fœdere trigeminorũ, ut utri ex Romanis Albaniſq; uiciſſent, ſuum populũ alteri dominũ facerẽt. quibus in Liuij uerbis de alio magiſtratu fit mentio, patrepatrato ſcilicet: de quibus Plutarchus in problematibus. Fœcialibus ſacerdotibus qui fœderibus faciendis præſunt: paterpatratus præeſt, inde dictus ꝙ ipſe pater patrem haberet, ſicq; filijs prouideret, & patrem conſuleret: cuius officij magiſtratus formã Liuius ſic diffuſe narrat. Creauit autẽ M. Valerius primus fœcialis, Spurium Fuſium primũ patrempatratũ, eo bello quod Tullius Hoſtilius cum priſcis latinis geſſit: uerbenis caput capilloſq; tangens, alias præterea partes, ablata ſcilicet ab hoſtibus repetendi patripatrato dedit. Formulaq; hæc fuit: legatus itidemq; paterpatratus ubi ad fines hoſtium uenit, unde res repetũtur, capite uelato (filũ autẽ lanæ uelamen erat) Audi Iuppiter inquit: audite fines (cuiuſcũq; ſint gentis nominat) audiat fas. Ego ſum publicus nuncius Romani populi, iuſte pieq; uenio legatus, meis uerbis fides ſit. peragit deinde poſtulata, inde Iouem teſtem facit. Si ego iniuſte impieq; illos homines illas res dedi populo Romano, mihiq; expoſco: tum tu patriæ me cõpotem nunq; ſinas eſſe: hæc dicit cũ fines ſupra ſcandit: hæc quicunq; ei primus obuius fuerit: hæc portã ingrediens: hæc forum ingreſſus. Si non deduntur quæ expoſcit, diebus tribus & triginta (tot enim ſolennes ſunt) peractis: bellũ ita indicit: Audi Iuppiter & tu Iuno: Quirine dijq; omnes cœleſtes: uoſq; terreſtres: uoſq; infimi audite: ego uos teſtor populum illũ (quicunq; eſt nominat) iniuſtum eſſe, neq; ius perſoluere. Sed de iſtis rebus in patria maiores natu cõſulemus, quo pacto ius noſtrũ cõſequamur & adipiſcamur. cum is nuncius Romam ad conſulendũ uenit, confeſtim rex, dictator, conſul ſiue quiuis alius ſenatum habuerit: ex his fermè uerbis ſenatũ conſulit. Quarum rerũ, litium, cauſarũ, condixit paterpatratus populi Romani quiritum patripatrato Priſcorũ latinorũ hominibuſq; priſcis latinis: quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec ſoluerunt, quas res dari, ſolui fieri oportuit: dic inquit ei qui primã ſententiam rogabatur quid cenſes? tum ille puro pioq; duello quærendas cenſeo, itaq; conſentio conſciſcoq;. Inde cæteri ordine rogantur: quando pars maior eorũ qui aderant in eandem ſententiã ibant, erat conſenſu fieri ſolitũ ut fœcialis haſtæ iactu, ut dictũ, bellum indiceret. Sed ad fœcialem redeundum eſt. De quo Liuius XXV. Conſul deinde M. Attilius ex ſenatuſconſulto ad collegiũ fœcialiũ retulit, ipſi ne utiq; regi indiceretur bellũ: an ſatis eſſet ad præſidium eius aliquod nunciare. Fœciales reſponderunt. Iam ante ſeſe cũ de Philippo conſuleretur hoc reſpondiſſe, nihil intereſſe ipſi coram, an præſidio nunciaretur. Decemuiratũ in hac magiſtratuũ parte tractãda, poſituri non fuimus, niſi originem legum decem tabularũ narrare libuiſſet, quarum legũ mentionem crebram à nobis infra fieri oportebit. Eſt autẽ apud Liuium libro tertio. Anno urbis conditæ CCCL mutata urbis forma regiminis à conſulibus ad decemuiros. Vnicus decem diebus ſummã habuit rerum, alij nouem accenſi: de quo uerbo priuſq; ulterius ad decemuiratum progrediamur dicere uolumus: prout tamen in partibus militiæ copioſius dicemus. Accenſi fuerunt principaliter ad rem militarẽ animum applicantes, qui cõſcriptis legionibus cum in illis tribunatũ, præfecturam, quæſturam aut alium officij locũ obtinere nequiuiſſent, à ſenatu & imperatore belli delecto & à cenſoribus impetrabant mitti cum eiſdem legionibus, ſine ſacramento militiæ ac ſine ſtipendij alicuius ſpe. qui etiam nulli in bello muneri alias ꝙ uellent obligabãtur, nec ſine ſacramẽto ſi uoluiſſent pugnare in hoſtem poterant, aut ipſi etiã uolebant, armis omnino carentes, ſed cũ caſtra milites metarentur, cũ acies in præliũ directa eſſet, cũ res cõmunis armis gereretur, arma, inſtrumẽta, commeatum, ad imperatoris nutũ accenſi ſubminiſtrabãt, uulneratos retrahebãt curabantq;, quos imperator ſi officioſos & bene meritos iudicaſſet, in cadentiũ locũ ſuccedere iuſſos, arma mortui aut letaliter uulnerati induere, & ſacramento adigi permittebat. quo exemplo dixit Liuius nouẽ decẽuiros decimo nõ collegas per dies decẽ, ſed acceſos, id eſt obſequioſos fuiſſe. quod exemplũ etiã in magiſtratibus ſeruatũ fuiſſe uidemus, ut qui cũ pro cõſule aut prætore ut mitterẽtur obtinere nequiuerãt, ad magiſtratus demerẽdi ſpem pro accenſis

Quinq; uiri. *Fœriales* *Pater patratus* *Fœcialis* *A conſulibus ad decẽuiros regimẽ urbis delatum* *Accenſi* *Nouẽ decẽuiros decimo p dies x. accenſos fuiſſe non collegas*

accensis accederent. Vnde Cicero de administratione Asiæ ad Quintum fratrem. Accensus sit eo numero quo eum maiores nostri esse uoluerunt, qui hoc non beneficij loco, sed laboris ac muneris non temere nisi libertis suis deferebant, qui illis quidem non multo secus ac seruis imperitabãt. Sed ad decemuiros: Plæbe Romana quandoq; ob creandos de plæbe magistratus, quandoq; ob ferendã legem de soluẽdo nexos à fœneratoribus, quandoq; de cõnubio patrũ, quandoq; ob legem agrariã: omnia tumultu inuoluente, leges extraneas cũ domesticæ non satisfacerent, accersiri placuit. Iueruntq; tres athenas qui tertio redeuntes anno leges scriptas retulerunt, comitijsq; centuriatis decemuiri dictis promulgãdis legibus creati sunt, à quibus nullã esse prouocationẽ temere cõcessum est. Qui cum abstinere à patribus cœpissent, libidine in minores debachati sunt, & tandem primis decem tabulis comitijs centuriatis promulgatis & acceptis, alias decem retinendi decemuiratum auiditate promulgare parabant: effecissentq;, nisi nunciatũ à Sabinis Aequisue bellum interpellasset. Nam delectu habito decemuiri in bellũ prodierũt: quod dum geritur Appius Claudius decemuirũ unus Virginiam Lucij Virginij filiã diuersis artibus stuprare aggressus est: eoq; res processit, ut Appius tumultũ in populo concitum timens obuoluto capite effugerit, plæbsq; in auentinũ secedens, tribunos plæbis, de quibus supra est dictum, creauit. Reditumq; est ad consules aliosq; insuetos administrandæ rei pub. magistratus. Alij quoq; decemuiri quietis Romæ rebus fuere litibus cognoscendis deputati. Nam cum bellorũ munera cæteris magistratibus nõ sufficientibus, ad prætores deferrẽtur, quorum administratio iuris munus præcipuũ fuit, creati decemuiri sunt, qui ius in urbe dicerent, prætorumq; partes eo tempore gererent: quos decemuiros litium adiudicandarũ appellarunt. Ex quibus decemuiris fuisse credimus Ciceronẽ dum Bruto in hæc uerba scribit. Namq; idem Segulius Veteranus quod tu & Cæsar in decemuiris non essetis: utinam ne ego quidem essem. per quod idem tempus quatuor uiri creati sunt, qui uiarũ curam haberent: ac etiam tres uiri monetales auri argentiq; conflatores, ad quorũ quidem officium curare pertinuit numismata probo auro argentoq; & iusto pondere cudi. Quod autẽ supra de accenso est dictũ: de apparitore dicamus suadet, quem magistratibus comitẽ datũ fuisse constat: in eoq; solum inter se differebant, ꝙ accensus nullum, apparitor aliquod (licet paruũ) à re pub. salariũ percipiebat. Cicero in Verrẽ actione quinta. Tuus apparitor parua mercede populi cõductus. Et ad Quintum fratrem Asiæ proprætorem scribens Cicero. Atq; inter hos eos quos tibi comites & adiutores negociorum publicorum dedit res pub. duntaxat finibus his præstabis, quos ante perscripsi: quos uero aut ex domesticis coniunctionibus aut ex necessarijs apparitoribus tecũ esse uoluisti, qui quasi ex cohorte prætoria appellari solent, horũ non modo facta sed dicta præstanda sunt. quãdo autẽ his minutioribus manum apposuimus, multa quæ sub principibus addita & innouata sunt dicemus. Suetonius asserit Augustũ Cæsarẽ noua officia excogitasse: Cura operũ publicorũ, uicorũ, aquarũ, aluei tyberis: frumenti populo diuidendi, præfectura urbis, Triumuiratu, legendi senatum & recognoscendi turmas equitum officio nouis magistratibus demandato. Domitianus autẽ magistratibus urbicis prouinciarumq; præsidibus coercendis, tantũ curæ adhibuit, ut neq; modestiores unq; neq; iustiores extiterint. Hadrianus autẽ fisci aduocatum primus instituit. Et Antonius pius philosophus prætorem tutellarẽ primus fecit: cum ante tutores à consulibus poscerentur. Et ne Alexandri seueri uirtus in obscuro post prædictas principũ laudes lateat, unũ de eo præclarũ dicere libet, quod nostris temporibus seruari optandũ esset. Helius enim Spartianus ipsum inquit iudices cũ promoueret, exemplo ueterũ & argento & necessarijs instruxisse: ita ut præsides prouinciarũ acciperent argenti pondo uicena: sellas senas: mulas binas: uestes forenses binas, Domesticas binas: balneares singulas: coquos singulos: aureos centenos. Et si uxores nõ haberent singulas concubinas, ꝙ sine his esse non possint: reddituri posita administratione mulas, equos & muliones & coquos: cætera sibi habituri, si bene gesserãt: in quadruplo reddituri, si male, præter condemnationẽ aut peculatus aut repetundarũ. Et de imitatione ueterũ, de qua superius dicitur, sic habet Cicero quinta in Verrem actione. Neminẽ qui cum potestate ex legatione in prouinciam esset profectus tam amentem fore putarũt, ut emeret argentũ: dabatur enim de publico (ut noscis) præbebatur etiã legibus mancipiũ. Legũ originẽ præsertim XII tabularum paulo supra dicere cœpimus, quæ materia omni ex parte cognitu

Decemuiri

Decemuiri alij ad lites cognoscẽdas

Quatuor uiri præerant uijs

Tres uiri monetales

Apparitor

Aduocatus fisci

Prætor tutellaris

Institutũ Alexãdri Seueri

Argentũ ex publico proficiscenti in prouinciam

dignissima, maxime illa ratione hoc in opere diligẽtius tractanda est, ꝙ iudicia & publica & priuata quo haberentur modo cum dicere instituerimus, leges, plæbiscita, rogationes, & alia inde nascentia prius declarari oportere intelligimus: De ipsis autem legibus hoc in loco non est animus ita dicere tanꝙ si nũc ederentur, aut à legum latoribus quæ sunt scriptæ sumerẽtur: nam id esset infinitum. Sed ipsæ rerum summæ & de his rebus quæ maiori ex parte iam pridem obsoluerũt à uetustissimis scriptoribus sumentur. prima tamen nobis diligentia erit à quibus & quo tempore & quem in finem latæ fuerint indicare: à Liuioq; incipiemus qui libro primo. Romulus iura dedit quibus populi in unum corpus coalescerent: & libro secundo de Valerio publicola: leges tulit de prouocatione ad populum aduersus magistratus: de sacrando cum bonis capite eius qui regni occupandi consilia inisset. & infra. T. Tremelio. C. Veturio consulibus missi legati Athenas, iussiq; inclitas leges Solonis describere, & aliarum græciæ ciuitatũ instituta moresq; iuraq; noscere. Item infra: centuriatis comitijs leges decẽ tabularũ sunt latæ. Duæ tabulæ primis additæ. Lex centuriatis comitijs prima à populo lata est, ut quod tribunus plæbis iussisset populus teneret. aliã deinde de prouocatione cõmuniunt, sanciendo ne quis ullũ magistratũ sine prouocatione crearet, quisquis creasset ius fasq; eum esset occidi. ne ue ea cædes capitalis noxæ haberetur: sacrosanctam tribuni fecerunt: sanciendo ut qui tribunis plæbis, ædilibus, iudicibus nocuisset: eius caput Ioui sacrum esset, familia ad ædem Cereris liberi liberæq; uenum irent. Et de ambitu à C. Petilio tribuno plæbis auctoribus patribus: tum primũ ad populum latum est, eaq; rogatione nouorum hominum ambitionem qui nundinas, & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. P. Philo dictator tres leges aduersas nobilitati, plæbi secundissimas tulit: tulit ut plæbiscita omnes quirites tenerẽt, Legum quæ comitijs centuriatis ferrentur ante initũ suffragium patres auctores fierent. Alter ex plæbe censor crearetur. Et Liuius decimo. Lex de prouocatione tertio facta. Porcia lex sola pro tergo ciuium lata, quæ grauem pœnã si quis uerberasset necassetue ciuem Romanum sanxit. Ad quid autẽ leges prædictæ & aliæ, de quibus quandoq; dicendũ erit, fuerint conditæ, simul cum iuris & iusticiæ partium declaratione dicendũ est. Cicero legum secũdo. Rei pub. leges, iusta imperia sunto. Hisq; ciues modeste & sine recusatione parento. Liuius nono. Vbi duæ leges sunt semper antiquæ abrogat noua. Et Cicero in legibus: omnium quæ in omniũ doctorum disputatione uersantur, nihil est profecto præstabilius ꝙ planè intelligi nos ad iusticiam esse natos. Cui sentẽtiæ alia eiusdem Ciceronis decimo philippicorũ concordat. Est enim lex nihil aliud nisi recta & à numine deorũ tracta ratio, imperans honesta: prohibens contraria. & magis magisq; congruit: quod idem Cicero in oratione pro Aulo Cluentio habita sic dicit: Vt corpora nostra sine mente: sic ciuitas sine lege suis partibus & neruis ac sanguine & membris uti non potest. Legum ministri magistratus: legum interpretes iudices: legum deniq; idcirco omnes serui sumus, ut liberi esse possimus. Et quando à legibus ius ciuile ortum habet, Cicero pro Aulo Cecinna, Qui ius ciuile contemnendũ putat: is uincula reuellit non modo iudiciorũ sed etiã utilitatis uitæq; cõmunis. Est enim ius ciuile quod neq; inflecti gratia, neq; perfringi potentia, neq; adulterari pecunia possit: quod si nõ modo oppressum, sed etiã desertũ aut negligentius asseruatum erit, nihil est ꝙ quisq; sese habere certum aut à patre acceptũ, aut relicturũ liberis arbitretur. Sed Vlpianus de iusticia & iure. Ius à iusticia appellatũ est. Nam & eleganter Celsus diffinit. Ius est ars æqui & boni, cuius merito quis nos sacerdotes appellat. Iusticiam namq; colimus: & boni & æqui noticiã profitemur, æquum ab iniquo separantes: licitum ab illicito discernentes: bonos non solũ metu pœnarum, uerum etiam præmiorũ quoq; exhortatione efficere cupientes: ueram (nisi fallor) philosophiam non simulatam affectantes. publicum ius in sacris & sacerdotibus & in magistratibus consistit. Primarium ius tripartitum est: collectũ est enim ex naturalibus præceptis aut gentiũ, aut ciuilibus. Ius naturale est quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non solũ humani generis propriũ est, sed omnium animaliũ quæ in terra mariq; nascuntur; auium quoq; cõmune est. Ius gentiũ est quo gentes humanæ utũtur: quod à naturali procedere facile intelligere licuit: quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se cõuenit: Velut erga deũ religio: ut parentibus & patriæ pareamus: ut uim atq; iniuriam propulsemus. Nam iure hoc conuenit: ut quod quisq; ob tutelam corporis sui fecerit; iure fecisse existimetur. & cum inter

De legibus

Pœna nocentium magistratibus

Ius

Ius publicum

Ius primariũ

Ius naturale

Ius gentium

inter eos coniunctionem quandam natura constituerit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse iure gentium. Hermogenius de iure item & iusticia. Iure gentium introducta sunt bella: discretæ gentes: regna condita: dominia distincta: agris termini positi: ædificia collata: cõmercia: emptiones: uenditiones: locationes: cõductiones: obligationes institutæ, exceptis quibusdam, quæ à iure ciuili introducta sunt. Vlpianus: Ius ciuile est quod ex legibus: plæbiscitis: senatusconsultis: decretis principum: auctoritate prudentium uenit, Ius prætorium autem quod prætores introduxerunt, adiuuandi, uel supplendi, uel corrigendi iuris gratia propter utilitatẽ publicam, quod & honorarium dicitur ab honore prætoris sic nominatum. Nam & ipsum ius honoratũ quasi uiua uox iuris ciuilis est. Ne autem omnia hic cumulemus, quæ iuris ciuilis codices habent, hoc solum ex Pomponio addemus. Ius autem proprium est quod dicitur ciuile, aut sine scripto, quod consistit in sola prudentium interpretatione: ut sunt legis actiones quæ formam agendi cõtinet: ut plæbiscitum quod sine auctoritate patrum est constitutum, aut magistratuũ edictum, unde ius honorarium nascitur: aut senatusconsulta, quod solum senatu consentiente inducitur sine lege: aut est principalis constitutio, ut quod ipse princeps cõstituit, pro lege seruetur. Et Martianus legumlator elegantissimus hanc legum commendationem à græcis affert, quæ plurimi facienda est. Lex ut Demosthenes orator diffinit, est cui omnes homines decet obedire propter multa, & uaria: & maxime quia in omnes lex est, inuentio quidem ac donum dei, dogma autem omnium sapientium, correctio omnium uoluntariorum & nõ uoluntariorum peccatorum, ciuitatis compositio cõmunis, secundum quam omnes decet uiuere qui in ciuitate sunt. Et philosophus summæ stoicæ sapientiæ Chrysippus sic incipit librum suum quem fecit. Lex est diuinarum & humanarũ rerum noticia: oportet autem eam præesse & bonis & malis: & principem & ducem esse: & secundum hoc regula est iustorum & iniustorum, & eorum quæ natura licita sunt, præceptorũ quidem faciendorũ, & prohibitorum non faciendorũ. Sed iam plæbiscita ostendamus: rogationes & sanctiones, & quæ legum species extiterunt. Aulus Gellius. Lex est generale iussum populi aut plæbis rogante magistratu. Plæbiscitũ lex quam plæbs non populus accipit: & dictæ sunt rogationes, quia nisi populus aut plæbs rogetur, nõ fieret. Priuilegia priuatæ personæ concessa. Pomponius de origine iuris de plæbiscitis sic habet. Cum esset in ciuitate lex duodecim tabularum, & ius ciuile esset, & leges & actiones, euenit ut plæbs in discordiam cum patribus perueniret & secederet, sibiq; iura constitueret, quæ iura plæbiscita uocantur. Mox cum reuocata est plæbs, quia multæ discordiæ nascebãtur de his plæbiscitis, placuit ea obseruari lege Hortensia: & ita factum est, ut inter plæbiscita & legem species conficiendi interesset, potestas autẽ eadem esset. Deinde quia difficile plæbs cõuenire cœpit, populus certe difficilius, præ tanta turba hominum, necessitas ipsa curam rei pub. ad senatũ deduxit. Ita cœpit senatus se interponere: & quicquid constituisset obseruabatur. Idq; ius appellabatur senatusconsultũ. Rogationem esse dicit Festus Pompeius cum populus consulitur de uno pluribusue hominibus, quod non ad omnes pertinet. & de una pluribusue rebus: de quibus non de omnibus sanciatur. Nam quod in omnes homines resue populus sancit, lex appellatur. Liuius VII: in sequẽti anno C. Martio, C. Manlio cõsulibus de unciario fœnore à M. Duellio, L. Veturio tribunis plæbis rogatio est perlata, & plæbs aliquanto eam cupidius sciuit accepitq;. Plutarchus in Pompeij uita. Catulo uiro clarissimo de Pompeio rogationi ne mari præficeretur aduersante: primũ tacuit plæbs. sed postea dicenti parcendũ esse huic uiro, & si eũ amisissent in quo spem reposuissent suam: respondit: in te. Et post adeo indignatione cõmota clamauit plæbs Pompeium præfici, ut coruus superuolans ceciderit. Cicero Lentulo: cumq; Metellũ unius tribuni plæbis rogatio: me uniuersa res pub. duce senatu, comitante Italia, reuocasset. Et item Cicero ad Quintũ fratrẽ. Sed magna manus piceno & gallia expectatur: ut etiam Catonis rogationibus de Milone & Lentulo resistamus. Quo aũt modo plæbiscita, & rogationes, & sanctiones, de quibus breui post dicemus, in tanta populi multitudine suã haberent conficiendi formã, pulchrũ atq; etiam necessariũ est nosse. Nouissime enim credimus multos qui supra legerint, plæbem ita clamasse uno constantiq; tenore, ut coruus superuolans ceciderit: licet uero id tũc & aliquando alias ob nimiam populi affectionẽ acciderit: tamen in cæteris ordo hic erat: qui populũ rogaturi erant cõsules aut tribuni sedilia in locũ ordine locãda afferri curabãt,

Ius ciuile

Ius prætoriũ quod & honorarium

Ius proprium

Lex

Lex

Plæbiscitum

Rogationes

Priuilegia

Senatusconsultum

Rogatio

Quomodo rogatio fieret

Pontes inter quorum ordines maiora quædã fuerunt tabulata, pontes appellata, per quæ uiatores & apparitores publice deputati euntes redeuntesq́;, tabellas perferebãt singulis dandas ex ijs qui consederant, quas cum signatas recepissent ad tribunosq́; in suggestum retulissent, quid maior sciuisset pars attendebatur. Idq́; Cicero ad Atticum scribens sic indicat. Tribunus plæbis Fusius in cõtionem produxit Pompeiũ. Res agebatur in foro flaminio, & erat in eo ipso loco illo die nundinarũ celebritas. Piso autem consul lator rogationis idem erat dissuasor. Operæ Clodianæ pontes occuparant, tabellæ ministrabãtur, ita ut nulla daretur nisi spondenti; hic tibi in rostra Cato aduolat: conuicium Pisoni consuli mirificum facit (si id est conuicium) uox plena grauitatis, plena auctoritatis, plena deniq́; salutis. Accedit eodem noster etiam Hortensius. Multi præterea boni. Insignis uero opera Fauonij fuit. hoc concursu optimatũ comitia dirimuntur: senatus uocatur. cum decerneretur frequentissimo senatu cõtra pugnante Pisone, ad pedes omniũ sigillatim accedente Clodio, ut consules populum adhortarentur ad rogationem accipiendam. De sanctione sic habet Cicero in oratione pro Cornelio Balbo. primum sacrosanctũ nihil esse potest: nisi q; populus plæbsue sanxisset: deinde sanctiones sacrandæ sunt aut genere ipso, aut obtestatione & consecratione legis aut pœnæ: cũ caput eius qui cõtra fecerit consecratur. Et priuilegia priuatorũ leges fuisse uidentur: quæ XII tabularũ leges sustulisse sic Cicero legũ secundo innuit. De promulgatione de singulis rebus agendis tum leges præclarissimæ XII tabularum duæ: quarũ altera priuilegia tolli: altera de capite ciuis rogari cum maximo commodo uetat. In priuatos homines ferri leges uoluerunt. Id est enim priuilegium: ferri enim ac singulis centuriatis comitijs noluerunt. Hinc tractũ uidetur, ut principes postea cõcesserint Diplomata, quæ singulariũ uirorum & uicorum priuilegia fuisse tenemus, Cicero: dictaturæ Cæsaris perpetuæ temporibus Cornelio Balbo Diploma statim non est datum: quod mirifica est improbitas in quibusdam qui tulissent acerbius. Pansa quidem mihi gratus homo & certus non solũ confirmauit, uerum etiã recepit perceleriter se allaturum diploma. & Cicero Attico. Et quia à pueris diploma sumpseris. Suetonius de Augusto: in diplomatibus libellisq́; & epistolis signandis initio sphinge usus est. Mox imagine magni Alexandri. nouissime sua, Dioscoridis manu sculpta, qua signare cæteri principes consueuerũt. & de Othone imperatore: Diplomatibus primisq́; epistolis suis ad quosdã præsides Neronis cognomen adiecit. Cornelius Tacitus in Vitellij rebus gestis. Causa fingendi fuit ut diplomata Othonis quæ negligebantur lætiore nuncio reualescerent. Et Cicero item pro Cornelio Balbo. Mitto diplomata tota in prouincia passim data. Asconius Pedianus proxima prædicta uocabula duo sic diffinit actione secunda in Verrem. Inter syngraphas & alia chirographa hoc interest, q; in cæteris tantum quæ gesta sunt scribi solent: in syngraphis etiam cõtra fidem ueritatis pactio uenit, & non numerata quoq́; pecunia, aut nõ integre numerata, pro temporaria uoluntate hominũ scribi solent. Et duo item alia prædictis aliqua ex parte similia uocabula Liuius octauo exhibet exponenda, fœdus scilicet & sponsionem: præsertim in populis Romano populo subigendis: nõ fœdere pax caudina, sed per sponsionem facta est. Spoponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militũ: ubi si ex fœdere res acta esset, præterq́; duorũ fœcialiũ nomina nõ extarent: & propter necessariã fœderis dilationẽ, obsides etiã DC equites imperati qui capite luerẽt, si pacto non staretur. Fœdus itaq́; erat quod Liuij principio descriptũ porca cæsa per duos populi Romani fœciales alicui populo fiebat. Sponsio autẽ cum petenti accipientiq́; aduersario aliquid solenniter est promissum: unde quod lõge supra ostendimus, ciuitates fuerũt multæ Romanis fœderatæ, & multæ per sponsionẽ in amicitiam acceptæ. Vnde Cicero pro Cornelio Balbo. In fœdere gaditano nil erat, nisi ut pia & æterna pax sit. de legibus & eis similibus multa diximus: quas leges abrogari cõstat potuisse, nec ullũ ne id fieri posset remediũ adhiberi. Cicero Attico. Scis enim Clodiũ sanxisse, ut uix aut omnino nõ possit, nec per senatũ, nec per populũ infirmari sua lex: sed uides nũq́; esse obseruatas sanctiones earũ legũ quæ abrogarẽtur: nã si id esset, nulla ferè abrogari posset. neq́; enim ulla est quæ nõ ipsa se sepiat difficultatibus abrogationis. Sed cũ lex abrogatur, illud ipsum abrogatur. Lex agraria Legẽ agrariã ultimo seruauimus loco, quia de ea multi pleni sunt libri, & incendiũ magis urbi Romæ q́; lex fuisse uidetur: cuius originẽ q́; remotissimam sic libro secundo Liuius ostẽdit: Spurio Cassio, Publio Virginio cõsulibus agrũ hernicis ademptũ: tum primũ lex agraria

Margin notes: Sanctiones; Priuilegia; Diploma; Syngraphæ; Chirographa; Fœdus; Sponsio

agraria lata. & tamen libro duodesexagesimo Liuius Tiberij Gracchi perniciem ob eam legem latam ostendit. cum enim Tiberius Numantiam accessurus per Thusciam trāsiret, solitudine liberorū & seruorū inductione uisa à diuitibus facta, eam ferre legem animum induxit. cuius rei causa id dedecus Roma incidit, ut Aphricanus Scipio Æmylianus lumen decusq; gloria Romani nominis, quia plebis rabiem minus fouere sit uisus, noctu in cubiculo credatur occisus: hanc uero agrariam fieri non oportuisse, si primæ leges duæ, M. Curij prima, & Licinij secunda seruatæ fuissent. Curius enim post triumphos & terras imperio additas, cēsuit perniciosum intelligi ciuē cui septē iugera agri satis nō essent, quæ mensura plebi primum post reges exactos assignata fuit. Et Licinij Stolonis lex quingenta iugera excedi uetuit, qua ipse prior fuit reus, quia filio subornato plus habuit. Iudicia post leges à quibus oriuntur ordine poni debent, quæ quantum ad nostram attinet intentionem Vlpianus sic abunde nobis accumulat. Publica iudicia non omnia sunt, in quibus crimen uertitur, sed ea tantum quæ ex legibus publicorū iudiciorum ueniunt, ut Iulia maiestatis, Iulia de adulterijs, Cornelia de sicarijs & ueneficijs. Pompeia de paricidijs, Cornelia de testamentis, Iulia de ui priuata, Iulia de ui publica, Iulia ambitus, Iulia repetundarū, Iulia de annona. & Paulus item iurecōsultus: Publicorum iudiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia sunt ex quibus pœna mortis aut exilium est: hæc est, aqua & igni interdictio. Per has enim pœnas eximitur caput de ciuitate. Nam cætera non exilia sed relegationes proprie dicūtur: tunc enim ciuitas retinetur. Nō capitalia sunt ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua coerctio pœna est. Hæc autē iudicia maiori ex parte apud cētumuiros habita fuisse uidemus, de quo iudicio Festus Pompeius sic habet, Centumuiralia iudicia à centūuiris dicta sunt. Nam cum essent Romæ trigintaquinq; tribus quæ & curiæ dictæ sunt, terni ex singulis tribubus sunt electi ad iudicandum, qui centumuiri appellati sunt, licet quinq; plures q; centum essent, quo facilius nominaretur. Iudiciorum tamen summā Cicero pro domo sua ad pōtifices breuiter sic exponit. Hoc est denique proprium liberæ ciuitatis, ut nihil de capite ciuis aut de bonis sine iudicio senatus, aut populi, aut eorū qui de quaq; re cōstituti iudices sint, detrahi possit: & infra, Moderata iudicia populi sunt à maioribus constituta, primum ut ne pœna capitis cum pecunia cōiungatur, deinde ne indicta die quis accusetur: ut ter ante magistratus accuset intermissa die qua mulctam irrogat aut iudicet: quarta sit accusatio, trinundinū pro dicta die iudiciū sit futurum. Et cum iudicijs litigium est cōiunctum, de quo Cicero in Verrem actione quinta, Eiusmodi respublica debet esse, & erit ueritate iudiciorum constituta, ut inimicus neq; nocenti deesse possit, neq; obesse innocenti. Quarum litiū actiones fuisse cōstitutas cum alibi legumlatores, tum Cicero habet oratione pro Roscio Amerino in hæc uerba, Sūt iura, sunt formæ de omnibus rebus cōstitutæ, ne quis aut in genere iniurię, aut ratione actionis errare possit. Expressæ sunt enim ex uniuscuiusq; damno dolore incōmodo calamitate iniuria publica hæ à prætore formulæ, ad quas priuata lis accommodatur. de qua actione idem Cicero pro Aulo Cecinna. At enim si prætor is qui iudicia dat nunquā petitori præscribit qua actione illū uti uelit. Vera autē fuit uirtus Romana in qua nullus à iudicijs eximi potuit. Liuius undequadragesimo, Duo Petilij diē Scipioni Aphricano dixerūt. Duæ maximæ orbis terrarum urbes ingratæ uno tempore inuentæ sunt, Romana ingratior: siquidem uicta Carthago, uictū Hannibalem in exiliū expulit, sed Roma uictrix uictorem Aphricanum expulit. Alij dicebant ciues, neminē unum tantū meruisse ciuem, ut debuerit legibus interrogari non posse. Nihil tam æquandæ libertati esse quàm potentissimum quemq; posse dicere causam: & infra, Nō alius antea quisq; nec ille ipse Scipio consul censor ue maiore omnis generis hominū frequētia, q; reus illo die in forum est deductus. Plutarchus in Gracchorū uita, Si quis capitali iudicio accersebatur & nō ueniret ad se defendendum, tum eū domi ante ianuā cōsistens præco tuba citabat. Tātaq; fuit Romanæ ciuitatis grauitas, ut licet iudicio, sicut diximus, subijci possent omnes quantūuis maximi: nullus tamen à paucis iudicibus etiā cētumuiris in exterminiū nisi per uniuersam ciuitatē, id est, comitijs adduci poterat. Cicero pro P. Sextio Satis legibus & duodecim tabulis sancitū est, ut de capite nisi cēturiatis comitijs rogari nō possit: & infra, Nō posse quēq; de ciuitate tolli sine iudicio: de capite nō modo fieri, sed ne iudicare quēq; posse nisi cēturiatis comitijs, Noniusq; Marcellus scribit, Capital dici iudiciū periculūq; capitis. Et Cicero pro

Lex Curij

Lex Licinij Stolonis

Iudicia publica

Iudicia capitalia

Relegationes

Iudicia non capitalia

Centumuiralia iudicia

Actiones litium

Nullum à paucis iudicibus potuisse cōdemnari de capitali pœna

Capital

Capitis periculum quid domo sua ad pontifices, quid esset id capitis periculum sic edocet. Qui erant rerum capitalium condemnati, non prius hanc ciuitatem amittebant, quàm erant in eam recepti, quo uertendi, hoc est, mutandi soli causa uenerāt: id autem cum esset faciendûm, nō ademptione ciuitatis, sed tecti & aquæ & ignis interdictione faciebant. quid uero fuerit hæc interdictio, de qua etiā supra legumlatores dixerunt. Festus Pompeius per similitudinē uetusti moris nuptiarum, de quo infra dicemus ostendit. Nouæ enim nuptæ quàmprimum mariti domum ingrediebatur aqua & ignis à sponso per manus tradebatur, significāte omnem uitam de cætero utrique futuram communem, quod duobus illis elementis maxime humana indigeat uita; pariter ei quem Romana ciuitate pellebant, aqua & igni interdicebāt, eum communione omni ciuitatis priuatum significantes. Cicero Philippicorum primo, Et qui de ui, item de maiestate dānatus sit, aqua & igni interdicebatur. Plinius ad Cornelium Minutianum scribens, dicit eos quibus aqua & igni interdictum erat, caruisse omni togæ iure. Quid autem inter prædictam aquæ & ignis interdictionem, omniū maximam animaduersionem, & in exilium deportationem, & alias pœnas interesset aliqua ex parte dicendum est. Exules Nonius Marcellus sic diffinit, Exules dicuntur extra solum. Sed Martianus, Exilium triplex est, ut certorū locorum interdictio: aut lata fuga, ut omnium locorum habitatio interdicatur præter certum locum: aut insulæ uinculum, id est, relegatio in insulam. Et tamen aliquando cōiunctum fuisse uidetur exiliū aquæ & ignis interdictioni. Liuius XXV: plebiscitū in Posthumiū Pyrgensem publicanū. M. Posthumius si ante Calendas Iunias non prodisset, citatusq; eo die nō respondisset, neq; excusatus esset, uideri eum in exilio esse, bonaq; eius uenire, ipsi aqua & igni interdici. fuit etiā quoddam quasi uoluntariū exilium legatio libera, quæ nō nisi iurisconsultoribus atq; prætorijs concedebatur: ut scilicet ad aliquas euntes prouincias eis diffinitas, partē deferrent, in signum quibus magistratus utebātur: sicq; cum proprias curarent res, & interea ab æmulorum hostium'ue in repub. suorum conspectu parumper se subtraherēt, in honore apud prouinciales ac reuerentia erant. Cicero Quinto fratri Asiæ proprætori: illud autē quod cupit Claudius est legatio aliqua, si minus per senatū per populum libera, aut belatiū, aut broicarum, aut utrunq;. Item Cicero Attico, Dedi literas, legatione mihi opus est, honestior est uotiua. & habent liberæ legationes diffinitū tēpus lege Iulia; nec facile addi potest. Brutus Bruto suo & Cassio: Cū in his angustijs uersarer, placitū est mihi ut postularē legationē Liberam mihi reliquisq; nostris, ut aliqua causa proficiscēdi honesta quæreretur: tamen paulo post futurum puto, ut hostes iudicemur, aut aqua & igni interdicatur. Cicero Cornificio. C. Anicius negotiorū suorum causa legatus in Africā legatione libera. Tertiū item genus exilij & quidem iustissimum fuit, de quo Suetonius in Tiberij uita sic habet, Fœminæ famosæ ut ad euitandas legū pœnas iure ac dignitate matronali exsoluerentur, lenocinium profiteri cœperant. Et ex iuuentute utriusq; ordinis profligatissimus quisq;, quo minus in opera scænæ harenæq; edenda S.C. teneretur, famosam iudicij notā sponte subibat. Eos easq; omnes ne quod refugiū in tali fraude superesset exilio affecit. Pœnas pendere qui pecunias cōdemnati soluebant, Festus Pompeius inquit: quia ob delictum pocuniā penso ære pendebāt. Sed ob capitalia facinora quæ essent punitiones Vlpianus de ædili edicto. Capitalem fraudem admittere est tale aliquid delinquere, propter quod capite puniēdus sit. Veteres enim fraudem pro pœna ponere solebant. Capitalem fraudem admisisse accepimus, dolo malo & per nequitiā: cæterum si quis errore, si quis casu fecerit cessabit delictum. Vnde Pomponius ait, neq; puerum, neq; furiosum capitalem fraudem uideri admisisse. Et Calistratus de pœnis: capitalium pœnarū ferè isti gradus summum supplicium uidetur esse, ad furcam damnatio, uiui crematio, item capitis amputatio: deinde proxima morti pœna metalli coerctio, post deinde in insulā deportatio: cæteræ pœnæ ad existimationem, nō ad capitis periculum pertinēt: ueluti relegatio ad tempus, uel in perpetuum, uel in insulam, uel cum in opus quis publicum datur ad tempus, uel cum fustium casui subijcitur. Modestinus autem de uerborum significatione duo ex uerbis supradictis sic corrigit. Capitalis licet Latine loquentibus omnis causa existimationis uideatur, tamen appellatio capitalis, mortis, uel amissionis ciuitatis intelligenda est. Et deportatos, id est, quibus aqua & igni interdictum est, fidei commissum relinquere non posse, Vlpianus inquit. Et quod supradictū est de existimatiōe sic Paulus exponit, Existimatio est dignitatis

Margin notes: *Interdictio aquæ & ignis* — *Exules* — *Exilium triplex* — *Legatio libera* — *Exilij genus* — *Pœnas pendere* — *Punitio Capitalis* — *Fraus pro pœna* — *Existimatio*

læsæ status, legibus ac moribus comprobatus. Qui ex delicto nostro autoritate legum aut minuitur, aut consumitur, circa statum dignitatis pœna plectitur. Sicuti cum relegatur quis, uel cum ordine mouetur, uel cum prohibetur honoribus publicis fungi, uel cum plebeij fustibus cædũtur: pœnæ tamen præter supradictas à principibus uariatæ fuerũt. Galbam enim scribit Suetonius Nummulario pecunias nõ fide uersanti, manus amputauisse, mensæq; eius affixisse. Et tutorem, qui pupillum cui substitutus heres erat, uenenis necasset, cruci affixisse. Pœnas facinorosorum Cæsarẽ auxisse sic scribit Suetonius. Cuncta collegia præter antiquitus instituta distraxit. Pœnas facinorosorũ auxit: & cũ locupletes eo facilius scelere se obligarent, quia cum magnis patrimonijs exularent, parricidas, ut Cicero ait, bonis omnibus, reliquos dimidia parte mulctauit. Quia uero delatores pœnis infligendis causam sæpenumero fomentumq; addiderant, eos Titus Vespasianus princeps optimus acerrime insecutus est, de quo sic scribit Suetonius, Inter aduersa temporum & delatores erant ex licẽtia ueteri: hos assidue in foro etiam flagellis ac fustibus cæsos, ac nouissime traductos per amphitheatri harenã: partim subigi ac uenire iussit, partim in asperrimas insulas deuehi: & post eũ Domitianus frater Fiscales calumnias magna calumniantium pœna repressit. Ferebaturq; uox eius, princeps qui delatores nõ castigat, iritat. Antonius uero pius, Delatores si non probarent, capite affecit: si probarent, delato pecuniæ præmio dimisit infames. Accusationes autem quæ iure recte & ordine in iudicijs fierent: & si minorem defensione gratiam habuerunt, sua tamen laude non caruerunt, dummodo nimijs accusatoris uiribus non inniterentur. Cicero pro Murena, Sæpe hoc maiores natu dicere audiui, hãc accusatoris eximiam uim & dignitatẽ plurimum Lucio Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines qui tum rem illam iudicabant: ita quenquam cadere in iudicio, ut nimijs aduersarij uiribus uideretur abiectus. Sẽper in hac ciuitate nimis magnis accusatorum opibus & populus uniuersus, & sapientes in posterum prospiciẽtes iudices restiterunt. De accusatione igitur & defensione quæ in iudicijs capitalibus fierent dicturi, multa & uaria prius discurrere pergemus, quæ in ipsis iudicijs frequentia, raro alibi quàm in Ciceronis orationibus inueniuntur. Primũq; qualiter accusatores internoscantur. Marcianus ad S.C. Turpilianum sic docet: accusatorum temeritas tribus modis detegitur, & tribus pœnis subijcitur: aut enim calũniantur, aut præuaricantur, aut tergiuersantur. Calumniari est falsa crimina intẽdere. Præuaricari est uera crimina abscondere. Tergiuersari in uniuersum ab accusatione desistere. Qui accusati dicta die causam dicturi coram populo erant, accusatoribus responsuri in forum uenientes sub rostris rei stabant: nec erat tam bonus, tam integer, & magnæ famæ uir, quin sub ipsum causæ initiũ, multitudinis ad audiendũ cõuenientis, præsertim adolescentium cõuicijs laceraretur. Liuius unde quadragesimo. Tribunus plebis eo tẽpore T. Sempronius Gracchus erat, cui minime cũ Scipione conueniebat. is cum uetuisset nomen suũ decreto collegarũ ascribi, tristioremq; omnes sententiã expectarent, ita decreuit. Cum L. Scipio excuset morbũ esse causæ fratri, satis id sibi uideri: se P. Scipionẽ priusq; Romam uenisset accusari nõ passurũ: tum quoq; si se appellasset auxilio ei se futurũ ne causam dicat. ad id fastigiũ rebus gestis, honoribus populi Romani P. Scipionem deorũ hominũq; cõsensu peruenisse, ut sub rostris reum stare, & præbere aures adolescentiũ conuicijs populo Ro. magis deforme q̃ sibi sit. Oberãt autẽ multũ integritati iudiciorũ corruptelæ cõtra legem de donis & muneribus non accipiendis factæ. Vnde Plutarchus in Pompeij uita: largitiones semper plurimum obfuerũt. Et Seneca duodecẽtesima ironice, Credat aliquis pecuniã fuisse uersatam in eo iudicio in quo reus erat Clodius ob id adulteriũ quod cum Cæsaris uxore cõmiserat, uiolatis religionibus eius sacrificij quod pro populo fieri dicitur: sic submotis extra conspectũ omnibus uiris, ut picturæ quoq; animaliũ masculorũ cõtegantur. Cicero pro Aulo Cluẽtio. Si tale ius ille biẽnio anteq; causam bonorũ Staphinei attollere recepisset, sexcẽtis millibus nummum se iudiciũ corrupturũ esse dixerat. & infra: in consiliũ erãt ituri iudices XXXIII, sentẽtijs decẽ & sex absolutio cõfici poterat, XL mil. nummũ in singulos iudices distributa sunt. In causis autẽ siue accusatio intẽtanda esset, siue defensio quærẽda, patrono & aduocato opus fuit. Festus autem dicit patrocinia appellari cœpta sunt, cum plebs distributa est inter patres, ut eorũ opibus tuta esset. Et Põpeius de uerborũ significatione. Aduocatos accipere debemus omnes omnino, qui causis agẽdis quoquo studio operãtur: nõ tamen

De pœnarum uarietate

De accusationibus

De accusatoribus

Calumniari

Præuaricari

Tergiuersari

De accusatis

Corruptelæ in iudicijs

Patroni & Aduocati

men qui pro tractu non affuturi causis accipere quid solent, in aduocatorū numero erunt. Et Cicero pro A. Cluentio, Erat enim Romæ summa copia patronorum, hominum eloquentissimorum atq; amplissimorum, qui patroni, cum causas agerent, oratores sunt dicti. Festus enim inquit, Orare, antiqui dixerunt agere. Vnde & oratores, causarum actores. & oratores, qui nunc legati populi Romani mandata peragerent. Vnamq; familiam Romæ dicit fuisse Plinius Curionum, in qua tres continui fuere oratores. Vim autem eloquentiæ oratorum fuisse in ciuitate libera maximam, non est nostrum nunc differere: sed uidemus eam principum temporibus dignitatem suam, parua ex parte retinuisse. Plinius enim orator Historici nepos Romano scribens, Distringor centūuiralibus causis, quæ me exercent magisquàm delectant: sunt enim pleræq; paruæ & exiles: raro incidit uel personarum claritate, uel ingenij magnitudine insignis: ad hoc perpauci cum quibus iuuet dicere: cæteri audaces, atq; etiam magna ex parte adolescentuli obscuri, ad declamandum huc transierunt tam irreuerēter & temere, ut mihi Attilius noster expresse dixisse uideatur: sic in foro pueros à centūuiralibus causis auspicari, ut ab Homero in scholis. At mehercules ante memoriā meam ita maiores natu solebant dicere, ne nobilissimis quidem adolescentibus locus erat, nisi ab aliquo consulari producerentur: tanta ueneratione pulcherrimum opus colebatur. Facit uero Plinius quem nunc in manibus habemus, ut unum dicamus ad oratorū orationumq; materiam plurimum spectans. Orationes scilicet à Cicerone & multo magis à cæteris oratoribus, aliter habitas dictasq; fuisse, quàm nunc scriptas habeamus. Ipse enim Plinius Cornelio Tacito scribens, oratori item suæ ætatis præstantissimo sic dicit, Et Ciceronis orationes, pro Murena, pro Vareno, in quibus breuis & nuda quasi subscriptio quorundam criminum solis titulis indicatur: ex his apparet, illum multa dixisse, cum ederet omisisse. idem pro Cluentio, ait se totam causam ueteri instituto solum perorasse, pro Cornelio quatriduo egisse. Ne dubitare possimus, quæ per plures dies, ut necesse erat, latius dixerit: postea recisa & purgata in unum librum grandem quidem, unum tamen coarctasse. Et idem Cicero sic Bruto suo accidisse commemorat, qui concionem à se habitam non prius ediderit, quàm ab ipso Cicerone correcta fuerit. Dolobellæ enim sic scribit: Brutus uero misit ad me orationē suam in concione Capitolina habitam, petiuitq; à me, ut eam corrigerem antequàm ederet: est autem cum scripta elegantissime, tum sententijs uerbisq;, ut nihil melius potuerit. Et duo uerba Festus exponit, aliquando nobis in hac causarum materia usui futura: Cognitorem esse dicens, qui litem alterius coram eo cui datus est, tractat. procuratorem autem absentis nomine actorem fieri. Nonius uero noxam esse leuem culpam: noxia, nocentia. Et Cicero legum secūdo, De capite, pecunijs, de ambitu legis, quæ non magis iudicijs quàm uerbis sancienda sunt, adiungitur noxæ pœna par esto: ut in sæuitia quisq; plectatur capite, auaritia mulcta, honoris cupiditas ignominia sanciatur. Et mulctam Varro de agricultura, ex uetere instituto bobus & ouibus fuisse dicit. cum tamen Plinius dicat, in decernenda mulcta bouem priusquàm ouem fuisse acceptum. Liuius in quinto scribit, Consules L. Papyrium Crassum, L. Iulium, tulisse legem de mulctarum æstimatione. Post prædicta carcer & alia puniendis facinorosis instituta loca sequūtur. De carcere Cicero oratione in Catilinam secūda: sentiet esse carcerem, quem uindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri uoluerunt. Et latumias, quæ carceris loco Romæ fuerunt, Asconius secunda actione in Verrem inquit, carcerem Siracusis fuisse: quod lingua Siculorum, loca ex quibus lapides excauabātur sic dicuntur. Ergastulum uero dicit Placidus grāmaticus dici à Græco, ubi damnātur noxij ad aliquod opus faciendum, ut solent gladiatores, & qui exules marmora secant. Culleumq; dicit Placiades genere masculino dici, saccum ex corio factum, in quo parricidæ cum simia & gallo & serpente inclusi in mare proijciuntur. Nonius autem Marcellus uerba hæc numerat facinorosis in potestate cum eorum incommodo continendis, numellas, ligneas compedes, pedicas, boias, neruos, catenas. Et Festus Pompeius, magisq; diffuse A. Gellius, Brutianos dicunt olim fuisse, qui seruilia omnia apud magistratus exercentes sontes uerberabant. quod enim Brutij & Romanis pro Hannibale rebellauerunt, & diutissime in rebellione perseuerauerūt, Romani eis in potestatē receptis hanc inusserunt notam, ut à nemine alio quàm Brutiano homine prædicta exerceri facerent magistratus. Sub corona dicit A. Gellius dici consueuisse uendi captiuos in seruitutem, quia cōsueuerint uenundari coronati,

Orare — *Oratores* — *Orationes ab oratoribus aliter in iudicijs dictas, quàm nunc habeamus* — *Cognitor* — *Procurator* — *Noxa* — *Noxia* — *Mulcta* — *Carcer* — *Latumiæ* — *Ergastulum* — *Culleus* — *Brutiani* — *Sub corona serui uendebantur*

ronati,in signum expositionis suæ in uenditionem. Plinius uero alium in prædicta re morem seruatum fuisse commemorat: Harenam inquit esse utilissimam & albam qua pedes transmare aduectorum, qui uenales exponerentur, denotarentur. Additq; P. Licinium Satyræ scriptorem, consobrinum eius Manlium astrologum, & Antonium grammaticum, Tiberiumq; Oretē ea harena pedes habuisse notatos. Sed maiori nobis miraculo est, quod idem Plinius de alijs seruis dicit, qui nullo sicut prædicti ingenio freti, sed quadam debacchantis fortunæ iniuria, proscriptorū pulsorum patria ciuium Romanorum sanguine, & opibus ditissimi à magnatibus suis fuerunt effecti. Suntq; hi Crysogonus Syllæ, qui Roscium Amerinum impetijt, Amphion Q. Catuli, Hilarus Antonij, Menas & Menogenes Sex. Pompeij: hi nanq; Quiritum proscriptorum sanguine ditati, prætoria dignitate ornati fuerunt, nisi tantum de laureatis fascibus fortuna permisit his qui cretatis pedibus aduenissent. Ad hanc fortunæ insolentiam allusit Iuuenalis, Nuper in hanc urbem pedibus qui uenerat albis. Sed contra licet inspicere & mirari eos, qui à nobilitate, diuitijs, doctrina & fastu ad calamitatē maximam deciderunt. Seneca epistola quarta, De Pompeij capite, inquit, pupillus & spado tulere sententiā: de Crasso, crudelis & insolens Parthus. Cæsar iussit Lepidum Dextro tribuno præbere ceruicē, ipse coactus præstitit. Et Opimius qui primus in cōsulatu dictatoris ius obtinuit, missus ad Iugurthā pecunia corruptus & cōdemnatus infamis cōsenuit. Q. Cepio prætorius, triūphalis, pontifex maximus, senatus patronus appellatus in publicis uinculis obijt, cuius cadauer in scalis Gemonijs diu iacuit populo inspiciendum. L. Scipio post speciosissimū triumphum de rege Antiocho ductum, perinde ac ab eo pecuniā accepisset damnatus est. Sed iam nimis uariorum fortunæ morum mutatio ad impertinētia huic loco traxit: ad uerba redeamus licet sparsim corrigēda, quorum ignoratio causarum siue accusationis, siue defensionis declarationem cui nos accingimus impedire posset. Seruos primū de quibus aliqua superius sunt inchoata & ab eis dependentia attingamus. Florianus iurecōsultus seruos ex eo appellatos dicit, quod imperatores captiuos uendere iubent: & per hoc seruare, nec occidere solent. & Venuleius dixit seruum tam ueteratorem, quàm nouitium dici posse: sed & ueteratorē non spacio seruiendi, sed genere & causa æstimādum, nam quicunq; ex uenalitio nouitiorum emptus, alicui ministerio præpositus sit, statim eum ueteratorū numero esse. Et A. Gellius scribit, Pileati serui cum uenderentur, dominum nihil præstare debere. Et seruorum diem festum fuisse uult Festus Pompeius idibus Augusti: quia eo die rex Tullius filius ancillæ, ædem Dianæ dedicauit. De qua Plutarchus in problematibus sic habet, Idibus Sextilibus diem festum agunt serui & seruæ: uxores autem capita purgare & lauare consueuerunt propter Seruium regem, quem eo die serua natum ferunt: capitis uero lauatio ab ancillis cœpta ad liberas quoq; peruenit. Quorundam ex seruis magnam fuisse fidei constantiam traditum est: Antonium enim oratorem stupri accusatum, seruus acerrime tortus nō prodidit, licet conscius. Antistius Restio seruum uehemētius punierat, & tamen is à triumuiris proscriptus fugiens, à seruo liberatus est: qui sene forte quodam obuio interfecto, in rogumq; posito & cremato: superuenientibus persecutoribus Restionem ibi crematū ostendit. Fuere tamen ex seruis nōnulli magnæ periculosæq; dominis proteruiæ. L. Crassus tribunus plebis, C. Carbonem accusauerat ad populum, seruus Carbonis scrinium ad tribunum detulit, in quo multa inueniri poterant accusationē adiutura. Crassus seruum catenis ligatum cum scrinio intacto remisit. Cicero pro Deiotaro: C. Domitius tribunus plebis, M. Scaurum accusare instituerat: seruus Scauri ad illū accessit, multa accusatiōi subministraturus, quem ille ligatū ad Scaurū misit. unde prudenter egisse uidetur Augustus, quē Suetonius scribit, aduertisse ne unquā seruus uinctus tortusue ullo libertatis genere ciuitatē adipisceretur. animaduertēdū autem esse in seruos proteruos, Cicero pro Deiotaro orans sic dicit, Nam ista corruptela serui si non modo impunita fuerit, sed ecōtra auctoritate approbata, nulli parietes nostrā salutē, nullæ leges, nulla iura custodiēt. Vbi enim illud quod intus est atq; nostrū impune euolare potest: cōtraq; nos pugnare, fit in dominatu seruitus: in seruitute dominatus. & puniendorū seruorū modū Plutar. in problematib. sic tradit: Cur in furto, aut alio flagitio deprehēsos furciferos appellāt? an maiorū diligētiæ hoc quoq; certissimū signū est? qa seruos in tali errato deprehēsos, lignū qd' currui subest (furcā appellant) collo per uiciniā deferre curabāt, ut ab omnibus euitaret tanq; flagitiosus: fuerūt autē non

solum

Pedes transmare aduectorum creta notari solitos

Qui ex seruis ditißimi sint effecti

Qui ex magnis, calamitosi effecti

Seruus

Dies festus seruorum

De fide seruorum in dominos

Qui ex seruis periculosi fuerint in dominos

Animaduertendum in seruos proteruos

Furcifer

Seruos priuatim & publice periculosos

solum perniciosi priuatim,sed & publice periculosi. Nam Liuius libro tertio tradit, Exules seruosq́ ad quatuor millia & quingẽtos duce Ap.Herdonio Sabino nocte capitolium atq; arcem occupauisse,confestimq́ factam in arce cædem eorum. & bella serui excitauere seruilia: de quibus dicendi aliud tempus erit. Et tamen humanitate in seruos utendum esse alij principes uoluerunt. Claudium enim refert Suetonius cum quidam ægra & affecta mancipia in insulam Æsculapij tædio medendi exponerent,omnes qui exponerẽtur liberos esse sanxisse,nec redire in ditionem domini si conualuissent, & si quis necare mallet quàm exponere cædis crimine teneri. Hadrianusq́ seruos à dominis occidi uetuit, eosq́ iussit damnari per iudices si digni essent.de his uero qui liberi fierent multa sunt scripta: quorum pauca colligemus. Nonius Marcellus scribit, Eos qui liberi fiebant caluos fuisse raso capite,Quorum liberationis modũ Liuius in secundo sic docet.Præmiũ indici proditoris, pecunia ex ærario libertasq́ & ciuitas data. Ille primum dicitur uindicta liberatus: quidã uindictæ quoq; nomen tractũ ab illo putant,uinditio ipsi nomen fuisse.post illũ obseruatum,ut qui ita liberarentur,in ciuitatem accepti uiderentur.& libertos multos dominis fuisse charissimos uidemus,in quis semper primus est numerandus Tiro Tullius Ciceronis libertus uir elegantissime doctus, qui dignus ingenio Ciceronis minister adiutorq́ fuit,adeo ut multa eius auxilio uel aucta & correcta,uiuo Cicerone:uel eo defuncto collecta & ordinata sint habita,quæ perijssent. Vnde ad Atticum Cicero ipse scribens, De Tirone uideo tibi curæ esse, quẽquidem ego etsi mirabiles utilitates mihi præbet cum ualet in omni genere uel negociorũ uel studiorum meorum:tamen propter humanitatẽ & modestiam malo saluum,quàm propter usum meum.Et Plinius orator unum habuisse libertum quẽ dilexit Paulino scribens sic indicat, Est mihi semper in animo hoc nomen patris familiæ,quod si essem nunc asperior & durior frãgeret me infirmitas liberti mei Zosimi. est homo probus & officiosus,literatus,ars cuius & quasi inscriptio comœdus.utitẽ cithara parua,ultra quam comœdo necesse est.Et Vatinius imperator Asiæ proconsul Ciceroni sic scribit, Dicitur mihi tuus seruus anagnostes fugitiuus cum Nardacenis esse, de quo tu nihil mihi mandasti,ego tamen terra mariq́ ut conquireretur permandaui, & profecto tibi eum reperiam. Et ipse Cicero ad Quintum fratrem Asiæ proprætorem, Æsopi tragœdi familiaris seruus tibi notus aufugit.Plato quidam Sardianus hominem comprehendit, & in custodiam Ephesi tradidit, sed in publicam custodiam an in pistrinum non satis ex eius literis intelligere potuimus. Meliore autem loco seruos aliquando fuisse habitos Liuius in nono sic ostendit:Gracchus uolonibus qui militauerant libertatẽ ijs qui caput hostis retulissent:suppliciũ seruile his qui loco cessissent,promisit.Liberatos postea Beneuentum perduxit,ubi à ciuibus epulo per singulorũ domos parato, epulati sunt. Volones omnes capite lana alba tecto,partim accubãtes qui probe egerant,partim stãtes qui per ignauiam secesserant,epulati sunt. Tradit Suetonius Tiberium Cæsarem libertinos qui se pro ciuibus Romanis agerent publicasse: ingratos, & de quibus patroni quererentur reuocasse in seruitutẽ: aduocatisq́ eorum negauit se aduersus libertos ipsorum ius dicturum. & Cornelius Tacitus scribit,Nerone imperante de manumissis in seruitutem propter ingratitudinem reuocandis in senatu actum.& manumissionis formam Festus talem tradit. Manumitti seruus dicebatur,cum dominus eius,aut caput eiusdem serui,aut aliud membrum tenens,dicebat,hunc hominem liberum esse uolo,& emittebat eum è manu. proximi uero abiectione & uilitate seruis,ex his qui nascebantur liberi, abscissi, lenonesq́ sunt habiti.Nam M.Æmylius Lepidus Genutio Matris magnæ deûm Gallo hæreditatem relictam abstulit:indignum ducens,ut qui sponte abscissus,neq; uir esset,neq; mulier,hæreditatem subiret alienã:prohibitumq́ senatusconsulto,ne abscissi sua præsentia petendi iuris prætextu, tribunalia inquinarent. Quintusq́ Metellus prætor urbanus Vetilium Lenonem in causa testamentaria succumbere fecit,nulla ratione alia,quàm quia eum pro uiro habendum non censuit. Viliora quæq; superius in omni ciuium corpore,seruos,libertos,abscissos lenonesq́ attigimus:digniori conditioni & eius origini doctrinarum & literarũ,quæ omnis uirtutis fomites semper fuerunt,cultoribus manũ apponere libet. eritq́ à Cicerone principium,quem tanti literæ ac doctrinæ esse fecerunt,ut Plinius, & eum imitatus Aurelius Augustinus,affirment solum in rebus humanis fuisse,cuius ingenium Romano imperio sua magnitudine & excellentia par sit habitum. Is enim pro Aulo Archia poeta

Cl. Cæsar humanus in seruos · *Serui quomodo liberi fierent* · *Vindicta* · *Tiro Ciceronis libertus* · *Zosimus Plinij libertus* · *Manumißio* · *Cautũ ne abscißi petendi iuris prætextu,tribunalia ascenderent* · *De literarum laudibus*

poeta orans sic habet, Ego multos homines excellenti animo ac uirtute sine doctrina natu ræ ipsius habitu prope diuino per seipsos & moderatos & graues extitisse fateor: etiam il lud adiungo, sæpius ad laudem atq; uirtutem naturã sine doctrina, q̃ sine natura ualuisse doctrinam. Atq; idem ego cõtendo, cum ad naturam eximiam atq; illustrem accesserit ra tio quædam confirmatioq; doctrinæ, tum illud nescio quid præclarum atq; singulare sole re existere. Literas autẽ posteritatis causa repertas fuisse, quæ subsidio obliuioni esse pos sint: idẽ Cicero pro Publio Sylla ad iudices dixit, Et in prædicta pro Archia oratione, ple ni sunt libri, plenæ sapientium uoces, plena exemplorũ uetustas, quàm iacerẽt in tenebris omnia, nisi literarũ lumen accederet. hinc maximo semper in precio cum alia uatum scri pta, tum in primis historia fuit: unde Plinius Capitoni, Diebus & noctibus cogito si qua me quoq; possim tollere humo: id enim uoto meo sufficit: illud supra uotũ, uictorq; uirum uolitare per ora. Sed satis est quod propè sola pollicetur historia, orationi enim & carmini parua gratia nisi eloquentia est summa. Historia quoquo modo scripta delectat. Sũt enim homines natura curiosi, & quamlibet nuda rerum cognitione capiuntur. Cicero autẽ ipse & si in libris de oratore, de legibus, historiam summis extollit laudibus, quanti ipsam fece rit ad Lucium Luceium scribens, sic ostendit: Ardeo cupiditate incredibili, neq; ut ego ar bitror reprehendenda, nomen ut nostrum scriptis celebretur tuis. & infra, Neq; enim me solum commẽdatio posteritatis rapit, sed etiam illa cupiditas, ut uel autoritate uel iudicio beneuolentiæ tuæ uel suauitate ingenij uiui perfruamur. & item infra: Vnus enim Xeno phontis libellus in Agesilao rege laudando, facile omnes imagines hominum statuasq; su perauit. Placet enim Hector ille mihi Neuianus, qui non tantum se laudari lætatur, sed ad dit etiam à laudato uiro. & Plinius orator Ciceronis imitator, ad Maximum, Quid enim publice lætius, quàm clarissimos iuuenes nomen, & famam ex studijs petere? Et ad Cor nelium Tacitum, Equidem beatos puto quibus deorum munere datum est, aut facere scri benda, aut scribere legenda. Beatissimos quibus utrumq; horum. Et Caninio Ruffo, Hoc quicquid est temporis futilis & caduci, si non datur factis (nam horũ materia in aliena ma nu) certe studijs proferamus. Et quatenus nobis denegat̃ diu uiuere, relinquamus aliquid quo nos uixisse testemur. Scribens uero Plinius ad Cornelium Tacitum de eius perpetui tate historiarũ uaticinatus, id à Tacito ipso postulat, quod Cicero petijt à Luceio: Augu ror, nec me fallit auguriũ, historias tuas immortales futuras, quo magis illis inseri cupio. Nam si esse nobis curæ solet, ut facies nostra ab optimo quoq; artifice exprimatur, nónne debeamus optare, ut operibus tui similis scriptor prædicatorq; contingat? Sed quod ad Cornelium Priscum scribens, inquit ipse Plinius, ita ab eo tempore fieri desijt, ut nullos à mille annis, aut paucos ætate nostra scriptores præsertim historiarum fuisse cõstet. Inquit enim: fuit moris antiquitus eos uel qui singulorum laudes, uel urbium scripserunt, aut ho noribus, aut pecunia ornare: tametsi quid haberi potest dariq; maius, quàm gloria & laus & æternitas? Et certe licet pecunia raro donati sint scriptores, gloria tamen & laude nun quam caruerunt. De qua re aliqua hic colligemus, siue doctrinam & literas, siue ornatos ob illas uiros contingentia. Plutarchus in problematibus, inquit, Herculi & Musis cõmu nem statutum fuisse sacrorum cultum, quia Hercules Euandrum literas docuisse perhibe tur, bono quidem exemplo ut hospites amicos doceant & propinquos. Per quæ autẽ tem pora scriptores Romæ esse cœperint, Aulus Gellius sic edocet: Anno urbis cõditæ qua dringẽtesimo nonagesimo bellum primum punicum indictum: annis inde uiginti pax fa cta, quo anno Liuius poeta fabulas primũ Romæ dedit. Et paulo post Ennius poeta fuit, qui anno ætatis sexagesimoseptimo duodecimum annalem scripsit. Anno quingẽtesimo urbis Neuius poeta fabulas apud populum dedit, qui stipendia fecit in primo bello puni co. annis inde quindecim secundum bellum punicum. paulo post M. Cato orator & Plau tus floruerunt, Diogenesq; Stoicus, Carneades & Critolaus Romam uenerũt. Vetustior tamen prædictis notitia literarum fuisse uidetur in libris Hetruscorũ, quos rituales appel latos, Festus continuisse dicit, quo ritu urbes condantur, aræ ædesq; sacrentur, curiæ, tri bus & centuriæ distribuãtur. Fuerũt autem diu ante apud Græcos literæ scriptoresq; ma ximo in honore. Nam multi tradidere & Aulus Gellius enucleate colligit, Homerũ & He siodum annis CLX ante urbem conditam fuisse Syluijs albæ regnantibus, anno post bel lum Troianum CLX. Solonq; leges scripsit Atheniensibus Tarquinio Prisco regnãte,

Historiæ quoquo modo scriptæ delectant

Per quæ tempora scriptores Romæ esse cœperint

Libri rituales

anno regni XXXIII. Pythagoras Samius in Italiã uenit Tarquinij Prisci filio regnante. Archilochus poeta fuit Tullio Hostilio regnãte. Eschilus Tragœdus insignis, quo tempore plebs per secessionẽ tribunos sibi creauit. Empedocles Agrigentinus quo tẽpore Fabij trecẽti apud Cremeram interfecti sunt. Tunc bellum fuit Peloponesiacũ quod Thucydides scripsit anno urbis CCCXXIII. Interim Sophocles & Eurypides tragici, Democritus philosophus & paulo post Socrates, anno urbis CCCC. Philippus Amyntæ filius, Alexãdri pater, Macedoniæ regnat. paucis post annis Plato ad Dionysium Siciliæ regem se cõfert: paulo post Demosthenes orator. tunc Alexander regnat. Aristoteles fuit. paulo post alter Alexãder Molossus qui & Acarnanus in Italiam uenit contra Romanos: anno deinde CCCCLXX Pyrrhus cum Romanis bellum gerit. Itaq; prius in Italia floruerũt Græca, cũ pars Italiæ Calabria, magna tunc Græcia appellaretur. Vnde Cicero pro Archia, Erat Italia plena Græcarum artium, ac disciplinarũ, studiaq; hæc in latio uehemẽtius tunc colebantur, quæ nunc ijsdem in oppidis & hic Romæ propter tranquillitatem reip. non negligebãtur. Fabulæ autẽ quas supra est dictum dedisse Liuium, à comœdis scriptæ & recitatæ sunt. Nam comœdias Festus appellari dicit, ex eo quod initio in uicis iuuenes cantare soliti essent crebro cõuenientes, Vnde comœdia res priuatorũ & humiliũ personarum cõprehendit, nõ tam alto, ut tragœdia, sed mediocri & dulci stilo. Tragœdia enim est genus carminis, quo à poeta regum casus durissimi & scelera inaudita, uel deorũ resolutio describũtur. Cothurniq; sunt tragica calciamenta quibus calciantur tragœdi, qui in theatro dicturi sunt alta, & intonanti uoce. Est autem calciamenti genus, humile quidem, in modum crepidarum: sed tale est ut dextro & leuo pedi conueniat. Fuit tamen maior honor annalium quàm comœdiarũ, aut tragœdiarum scriptoribus: primũ enim maximi annales gesta publica continentes non nisi à pontifice maximo scribebantur, qui & cognomen inde habuerunt. & Scipionem Africanũ superiorem, uidemus Ennium annaliũ scriptorẽ dilexisse, ut ipsum in contubernio habuerit, & postea mortuũ sepulchro suo inferri, ac eius statuã ipsi sepulchro cũ suis imponi uoluerit. Et Plinius scribit Scipione Æmyliano res in Africa gerente, Polybius annalium conditor ab eo accepta classe scrutandi orbis Aphri gratia circũuectus multa prodidit. Post hos maiori item in precio fuerunt, hinc philosophiæ, inde liberaliũ artium studia: quæ quidem liberalia studia Vlpianus legumlator diffinit appellata à Græcis, quibus rhetores grãmatici geometræ & arithmetici operã darent: sed ad summam florente repub. literis omnibus honor maximus fuit. Asiniusq; Pollio primus bibliothecã certam dedicauit uatũ libris conseruandis, quorum librorũ appellationem sic diffinit Vlpianus de legatis, ut omnia uolumina siue in charta, siue in mẽbrana, siue filica (ut ipse appellat) quæ est & Biblus herba, aut alio in corio librorum appellatione contineantur. Plinius tamen dicit palmarum folijs primo scriptitatum, inde quarundam arborum libris. Postea publica monumenta plumbeis monumentis: mox priuata linteis confici cœpta aut cæris. Chartasq; pergamum dedisse, & papirum à ciuitate eius nominis circa Babylonem habitum: librorum autem linteorũ in quibus annalia essent notata, Liuius sæpe mentionem habet: & de libris scripsit, quos M. Terẽtius in Ianiculo reperit repastinans agrum, fuerantq; defossi annis quindecim supra quingentos & durauerãt. Qui arcula marmorea erant cæris delibuta intus, ut nec aer, nec humor penetraret. Romano autem crescente imperio honor linguæ Latinæ est habitus, à quo orbis terrarum Latinam locutionem perdiscere coactus est. Siquidem maiores nulli gentiũ nisi Latine responderunt, nec eos dicentes aliter audierunt. Primusq; Molo rhetor Ciceronis præceptor in senatu Græce auditus est. Et Claudium imperatorem scribit Suetonius splendidum uirum, Græcæq; prouinciæ principem, Latini sermonis ignarum, non modo albo iudicum erasisse, sed in peregrinatum redegisse. Quantam uero operam uiri præstantiores Romæ literis dederint, quanta eas delectatione didicerint, & coli curauerint, qui intelliget & cõsiderabit, nihil maius in ea urbe nihil optabilius literis & doctrina fuisse cognoscet. Cicero M. Varroni scribit, Scito me posteaq; in urbem ueni, redijsse cum ueteribus amicis, id est, cum libris nostris in gratiam. modo stet nobis illud una uiuere in studijs nostris, à quibus antea delectationẽ petebamus. & infra: tamen poterimus & scribere & legere policias, & si minus in curia atq; in foro, at in literis & libris ut doctissimi ueteres fecerũt. Quis enim hoc nõ dederit nobis, ut cũ opera nostra patria siue non possit uti, siue nolit, ad eam uitã reuertamur

Comœdiæ

Tragœdia

Cothurni

Annales maximi

Liberalia studia

Asinius Pollio primus bibliothecã dedicauit

Libri lintei

Molo Ciceronis præceptor

uertamur quam multi docti fortasse non recte, sed tamen multi etiã reipub. præponẽdam putauerunt? Et Cicero ipse de se ipso cum rusticaretur, sic Dolobellæ genero suo & tunc cõsuli scribit, Nihil est mihi crede uirtute formosius, nihil pulchrius, nihil amabilius: & in/fra, Vbi salutatio defluxit literis me inuoluo, aut scribo, aut lego, Inde corpori omne tẽpus datur. Et Terentium Varronem satis cõstat annos seculi supergressum scribendo interijs/se. Cn. Pompeius & si non multum doctus fuit, confecto mithridatico bello domũ Possi/donij philosophi intraturus, fores percuti à lictore uetuit. Scipio superior, quod supra dixi mus, Ennij statuam sepulchro suo imponi iussit, & Africæ titulus poetice est æquatus. M. Cato Cẽsorius anno ætatis octogesimosexto causam pro se egit aduersus temerariam iuuentutem. Literas Græcas didicit. Defendit Galbam oratorem accusatum. Ius ciuile se/nex didicit. Alterq; Cato Vticensis libros Græcos in senatu lectitabat ne uacaret. L. Drusus senio cõfectus & cæcus ius ciuile docuit & dixit. Popilius Senator & Lupus Portius eques Romanus celebres oratores forum frequentabant senio cõfecti & cæci. P. Crassus in Asiam ad Aristonicum regem debellandum missus, Græcam linguam in quinque diui sam idiomata omnem didicit. Decimus Brutus nocte quam dies secuta est, sibi omniũ ex/trema ac infelicissima: & si hostibus circũdatum se & quidem iam uictoribus cernebat, Libros de immortalitate animorũ nunquã lectitare cessauit. C. Cæsar prædictos omnes non magis potẽtatu, quàm literarũ amore atq; ingenti peritia, aut æquat, aut superat, qui præ/ter multa quæ in hoc genere laudum de eo scribi possent, primus omniũ instituit, ut tam senatus, quàm populi diurna acta conficerentur & publicarẽtur. Omnes medicinam pro/fessos & liberalium artium doctores quo libentius & ipsi urbem frequentarent, & cæteri appeterent, ciuitate donauit. Augustus unica in re pro cæteris quanti faceret literas osten dit, cum Vergilij poemata cremari prohibuit: quem Suetonius dicit tradidisse uiro consu lari legato successorem ut rudi & indocto: in euoluendisq; linguæ utriusq; autoribus nihil æque secutum fuisse, quàm præcepta & exempla publice & priuatim salubria: ea'que ad uerbum excerpta, aut ad domesticos, aut ad exercituũ prouinciarumq; rectores, aut ad urbis magistratus, plerunq; misisse, prout quiq; monitione indigebant. Etiam senatui totos libros legisse & populo per edictum notos sæpe fecisse. Vespasianus imperator ingenia & artes màxime fouit, primusq; ex fisco Latinis Græcisq; rhetoribus annua centena con stituit, præstantes poetas nec non & artifices ornauit, bibliothecas incẽdio absumptas im pensissime reparauit. Helius Spartianus scribit Hadrianum Traiani familiaritate creuisse, causa præcipue orationum quas pro imperio dictauerat. Nam duodecimum annum in/gressus habitum philosophiæ accepit, cui cum studeret, in pallio, & humi cubauit. peripa teticæ studiosus, audiuit Iunium Rusticũ, quem & reueritus est & sectatus, qui domi mi/litiæq; pollebat. De Alexandro autẽ Seuero Mammeæ Christianæ filio dicit idem Spar/tianus, Quotiens de magnis tractaret, solos doctos ac disertos adhibuit. Cum de re milita/ri, ueteranos & omnes literatos præsertim historiarũ peritos. Vitas principum bonorum uersibus scripsit. Cum inter suos cõuiuaretur, aut Vlpianum, aut doctos uiros adhibebat, ut haberet fabulas literatas, quibus se recreari dicebat, & pasci: habebat cũ priuatim con/uiuaretur librum in mensa & legebat. Rhetoribus, grammaticis, medicis, aruspicibus, ma/thematicis, mechanicis, architectis salaria instituit, & auditores decreuit, & discipulos cũ annonis, pauperum filios, tamen ingenuos dari iussit. Et Gordianum secũdum scribit Iu lius capitolinus, omnes libros Samonici Sereni scriptoris sui, qui censebantur LXIIM. quæ ei reliquit, habuisse. Vopiscus autem Flauius de Aureliano principe scribit. Ephime ridas illius uiri scriptas habemus, etiã bella charactere historico digesta, Quæ omnia ex li bris linteis, in quibus ipse quotidiana sua scribi præceperat, pro tua sedulitate edisces. Cu/rabo autem ut ex bibliotheca Vlpia libri lintei proferantur. Tu uelim Aurelianum in lite ras mittas. & idem Flauius de Tacito imperatore: Cornelium Tacitum scriptorem histo/riæ Augustæ, qui parentẽ suũ eundem diceret, in omnibus bibliothecis locari iussit: ne ne glectus incuria deperiret, librum per annos singulos decies scribi publicis in encosarchis iussit & in bibiothecis poni. Idem uero Flauius Vopiscus gesta Probi Augusti, & quidem bene merentis scripturus, fructum monumentorũ quæ præbentur à literis, proprie sic ex/pressit. Cn. Pompeium tribus fulgentibus triũphis, belli Piratici, belli Sertoriani, belli Mi thridatici, multarũ rerum maiestate sublimem quis tandem nosset, nisi eum M. Tullius &

Qui amore literarum flagrauerint · *Cicero* · *Varro* · *Cn. Pompeius* · *M. Cato Censorinus* · *M. Cato Vticensis* · *L. Drusus* · *Popilius* · *Portius* · *P. Crassus* · *D. Brutus* · *C. Cæsar* · *Augustus* · *Vespasianus fouit ingenia* · *Hadrianus* · *Alexander seuerus* · *Tacitus imperator* · *Fructus ex literis*

T.Liuius in literas retulissent? Publium Scipionem Aphricanũ,Scipiones omnes seu Lucios seu Nasicas,nónne umbræ possiderent ac tegerent,nisi commendatores eorum historici nobiles atque ignobiles extitissent? Quid quod Flauius item Numerianum imperatorem dicit, maluisse sibi statuam senatusconsulto in bibliotheca Vlpia tanquam oratori, quàm alibi quasi Cæsari:fuitq; hæc statuæ inscriptio:Numeriano Cæsari oratori potẽtissimo. Laudes uero à literarum monumentis proficiscentes beatus Aurelius Augustinus si ex Christianæ religionis institutis non curauit cõmendare, uituperationes tamen euitandas in dei ciuitate sic innuit:Cicero in libris de rep. Scipione disputante:à censore,inquit, melius est quàm à poeta notari. nostræ duodecim tabulæ cũ perpaucas res capite sanxissent, in his quoq; hanc sanciendam putauerunt, si quis occentauisset, siue carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitium'ue alteri:præclare,Iudicijs enim magistratuũ, disceptationibus legitimis,propositam uitam non poetarum ingenijs habere debemus: nec probrum audire nisi ea lege,ut respondere liceat,& iudicio defendere.Sed præter supradictos literarum fructus,qui maximi erant,nonnullas quoque utilitates minores delectationesq; Romani à literis & doctrinarum artibus accipiebãt.Sulpitius Gallus quem in Officijs Cicero nimis assiduam mathematicis operã dedisse carpit, in L.Pauli exercitu contra Persem ostẽdit lunæ defectum naturalem,& nihil posse prælio officere: pugnatum est,& Paulus uicit, unde maximum duxit omniumq; celeberrimum triumphũ: pariterq; fecisse traditur Periclem Atheniensibus.Et Plinius orator Valeriano scribens sic contra uoluptates illicitas grauiter est inuectus.Qui uoluptatibus dediti,quasi in diem uiuũt,uiuẽdi causas quotidie finiunt,qui uero posteritatem cogitant & memoriam sui,operibus extendũt, his nulla mors non repentina est.Et tamen ipse Aristoni scribens de suis uoluptatibus à literarum adiumento honeste quæsitis sic dicit:facio nonnunquam uersiculos parum seueros, facio & comœdias,rideo,ludo,iocor: utq; omnia remissionis genera breuiter amplectar,homo sum,nec uero moleste fero hanc esse de moribus meis existimationẽ, ut qui nesciunt talia doctissimos,grauissimos,sanctissimos homines scriptitasse,me scribere mirentur,ab illis autem quibus notum est, quos quãtosq; auctores sequar, facile impetrari posse confido,ut errare me sed cum illis sinant,quorum non seria modo,uerum lusus etiã exprimere laudabile est.An ego uerear: neminem uiuentium,ne quam in speciem adulationis incidam nominabo: sed ego uerear ne me non satis deceat, quod satis decuit M. Tullium,Cn.Caluum, Asinium Pollionem, M.Messallam & Hortensium,M. Brutum,Syllam,Q.Catulum, Q.Scæuolam, C.Sulpitium, Varronem,Torquatos,C.Neuium,Lentulum Getulicum,Anneum Senecam. Et proxime diuum Augustum,Diuum Neruam, Ti.Cæsarem? Virgiliũ Corneliũ nepotẽ,Ennios Actiosq;:nõ quidẽ hi senatores,sed sanctitatis nomẽ nõ distat ab ordinibus.Et idem Plinius Minutiano Fundano.In Laurentino meo aut lego aliquid,aut scribo,aut etiã corpori uaco,cuius fulcturis animus sustinet: nihil audio quod audisse,nihil dico quod dixisse pœniteat. Nemo apud me quenq; sinistris sermonibus carpit,neminem ipse reprehẽdo.Vnde nõ iniuria idem Sosio Senecioni scribens sic exultat.Magnũ prouentũ poetarũ annus hic attulit,toto mense Aprili nullus ferè dies fuit quo nõ recitaret aliquis. Iuuat me quod uigent studia,proferũt se ingenia hominum & ostentant. Claudiũ Cæsarẽ ferunt cum in palatio spaciaretur,audissetq; clamorẽ, causam requisiuisse: cumq; dictum esset,recitare Nonianũ,subitũ recitanti,inopinatumq; uenisse. Sed iam usq;adeo nos traxit,& nuper cum Plinio,& supra cum alijs diuinis ueteribus literarum cõmemorationis delectatio,ut uerba paulum perquirere omiserimus declarandis accusationibus & defensionibus necessaria. Varro de lingua Latina, Nexi,inquit,sunt liberi,qui suas operas in seruitutem pro pecunia quam debebant dum soluerent locant.Et Modestinus iureconsultus ait acceptilationem esse liberationem per mutuã interrogationem, qua utrisque contingit ab eodem nexu absolutio. Tollendi uero nexus causa fuit T.Veturius,qui nexus ob æs alienum datus,cum pati turpia nollet,uerberatus ab incestuoso querelam patribus detulit,qui illum in carcerem duci iusserunt. Precarium esse diffinit Vlpianus quod precibus petenti utendum cõceditur, tamdiu,quamdiu is qui concessit patitur. Et Martianus,pignus inter & hypothecã tãtum nominis sonus differt. Sed Vlpianus aliter sic dicit,Pignus proprie dicimus quod ad creditorem transit.Ipotheca cum non transit possessio ad creditorem.& Caius dicit pignus proprie rei mobilis constituitur.

Numerianus

Melius esse à censore quàm à poeta notari

Sulpitius Gallus

Dictum Plinij cõtra uoluptates illicitas

Nexi

Acceptilatio

T.Veturius

Precarium

Pignus

Hypotheca

stituitur. Vlpianusq; scribit, Redibere est facere ut rursus habeat uenditor quod habuerat. Præs, inquit Festus, est qui populo se obligat, interrogaturque à magistratu si præs sit; ille respondit, præs. & Asconius secunda in Verrem actione, Prædes dicuntur satisdatores locupletes pro re de qua apud iudicem lis est, ne qui tenet diffidens causæ possessionem deteriorem faciat, tecta dissipet, excidat arbores, & culta deserat. Et Placidus grammaticus, Vadem dicit sponsorem significare datum in re capitali. Cicero Vadimonium esse in iudicijs obligationem bonorum cum promissione aliquid faciendi, quo non impleto bona hastæ exponi licebat: sic in oratione pro P. Quintio ostendit, Ad Vadimonium non uenit quis socius, etiam grauius aliquid propinquis, si res ista grauissima. Et infra: ad uadimoniũ non uenit quis socius, etiam grauius aliquid ei debemus concedere, qui cum te aut uoluntas congregasset, aut fortuna coniunxisset. & infra, ad uadimonium non uenit quis qui tibi præsto semper fuit. Non dubitaui, inquit, cum uadimonium desertũ est, bona proscribere. Sententiæ in causis non solum uariæ, sed uarijs & quandoque inopinatis causis factæ sunt. Plutarchus in Ciceronis uita, Licinius macer uir & potentia sua & fauoribus Crassi potens peculatus à Cicerone postulatus, studijs magnitudinis suæ fisus, & quia iudices inter se dissentire compererat domum se recepit, & confestim mentum abradit, atque uelut superior in causa euasisset nitida stola amictus redit in forum. Inter hæc apud prætorium occurrit ei Crassus ac nunciat ut ille sententijs omnium iudicum damnatus esset, quo dolore elanguit & diem obijt. Econtra uero L. Piso, à L. Claudio Pulchro accusatus, quod graues & intolerabiles iniurias socijs intulisset iam pro condemnato habebatur, cum suborto nimbo ipse iudicum pedes exosculans os cœno impleuit, & misericordia liberatus est tanquam satis pœnarum læsis dedisset. Celij splendido terracinæ loco nati, cum pater in cubiculo inuentus esset occisus in quo filij ipsi altero cubauerant lecto, liberati sunt suspicione, quod hostiũ cubiculi inuentum est apertum, ipsis post patris mortem dormientibus. Q. Attilius Calatinus Soranorum oppidi proditione reus, pro damnato habebatur in foro. Tum Q. Maximus socer paucis uerbis dixit, si eum sontẽ comperisset, affinitatem diremturũ, & sic Attilius euasit. C. Cosconium propter multa enormia Valerius Valentinus cõdemnari obtinuerat: cum in iudicio recitatum est ipsius Valerij carmen, quo per iocum poeticum affirmabat se puerum prætextatum & uirginem ingenuam corrupisse. Ea indignitate iudices Cosconio absoluto Valerium flagitij ignominia notandum censuerunt. Q. Flaminius à Q. Valerio ædili apud populum accusatus, à quatuordecim tribubus iam condemnatus erat, cum ipse alta inclamauit uoce, se insontem opprimi. Et Valerius insolenter respondit, Satis sibi esse si periret siue insons, siue nocens, qua uoce audita cæteræ tribus eum absoluerunt. Plinius orator in epistola ad Vrsum, Iulius Bassus homo laboriosus, & aduersis suis clarus accusatus est sub Vespasiano à priuatis duobus, ad senatum remissus diu pependit, tandem absolutus uindicatusq; est. hoc illum onerabat quod homo simplex & incautus quædã à prouincialibus, ut amicis acceperat. Nam fuerat in eadem prouincia quæstor. Hæc accusatores furta & rapinas, ipse munera uocabat. Appellationum quæ post sententias sequuntur naturam Vlpianus breuiter sic diffinit, Appellandi usus quàm sit frequens quamq; necessarius, qui nesciat nemo est, quippe cum iniquitatem iudicantium uel imperitiam corrigat. Licet nonnunquam bene latas sententias in peius reformet: neque enim utiq; melius pronunciat qui nouissimus sententiam laturus est. Tempus iam admonere uidetur ut de orationibus in accusatione, ac defensione habitis totiens promissa exsoluamus. Quo in loco de oratoria facultate multa & posse & fortasse aliquorum iudicio debuisse dici, non ignoramus, sed pleni redundantesq; de ea re M. Ciceronis, Quintiliani, & Aristotelis extant libri. Et nos nec eam neque alias artes bonas docere, aut laudibus longe repetitis ornare, hoc in opere intendimus: satisq; & super fuerit de arte, id quod apud doctos scriptores aut non extat, aut obscurum & inuolutum est, modum & formam habendi orationes ita aperire, ac inspiciendam proponere, ut quo modo in suspicionem criminis adducti si sontes essent accusarentur damnarenturq;, aut perperam accusati defenderentur, maximum administranda uel potius conseruanda republica, adiumentum docere possimus. Vnicaq; oratoris laude à M. Cicerone & ex oratione pro L. Murena defendendo habita contenti erimus. Duæ enim, inquit, sunt artes quæ possunt locare homines in amplissimo gradu

Redibere
Præs
Vas
Vadimonium
Sententiæ uariæ in causis
Licinius macer
L. Piso
Celij
Qu. Attilius Calatinus
C. Cosconius
Valerius Valentinus
Q. Flaminius
Iulius Bassus
Appellandi usus

Duæ artes quibus magni possumus reddi dignitatis. Vna imperatoris, altera oratoris boni. magnũ nanq; supra dixerat Cicero esse dicendi laborẽ, magnam rem, magnam dignitatem, summam autem gratiam. Vnde multos fuisse dixit, qui cum initio hoc maluissent, post id assequi non ualuissent, ad militiam delapsi fuerint. Accusationes duorum erant generum: aut enim ciuis magistratum gerere idoneus, sui similem accusabat ciuem: aut prouinciales ciuem Romanum repetundarum, de ui, aut aliter iniuriarum, accusari ab idoneis quæsiuerunt. quorum utrosque id à prætore oportuit impetrare, sed potuit ciui quod petitum erat ex officio prætor concedere, prouincialium uero querelam à senatu primum audiri, & ad prætorem demandari oportuisse Asconius pedianus est auctor. Cuius rei formam primum ab ipso in Verris accusatione sumemus. Cum siculi expilationibus coacti Verris, quem rapacissimum prætorem anno uno habuerãt, eum accusari repetundarum ab amicissimo eis M. Cicero ne magna quæsissent instantia, is ad senatum eos perduxit, & ipso suadẽte senatusconsultum facile impetratum est: quod prætor ad se delatum in albo suo ex forma & de consuetudine palàm legendum proposuit, illicq; subiecit, decretam esse in Cn. Verrem pro siculis accusationem. quod autem de albo dictum est, non solum apud prætorem, sed apud omnia collegia, apud omnes magistratus seruatum fuit, ut ad primos uestibuli parietes album esset spacium, in quo à collegio magistratu'ue publicanda scripto proponerentur: hinc superius aliquando dictum uidemus quosdam de albo centuriæ abrasos fuisse. Accusatione igitur Verris in albo prætoris proposita, reus iam habebatur accusandus, quod quidem uerbum Asconius sic exponit, Reum fieri est apud prætorẽ legibus interrogari. Cumq; in ius uentum esset dicebat accusator apud prætorem reo, aio te siculos spoliasse: si tacuisset, lis ei æstimabatur ut uicto: si negasset, petebat accusator à magistratu dies inquirendorum eius criminum, & instituebatur accusatio. tunc moris fuisse dicit Asconius ut accusator obsignaret domum & clausa omnia eius quem accusaturus erat, ne furtorum indicia aut in uasis, aut in signis, aut literis constituta ab eo remouerentur. Ciceronem'que dicit Asconius, accusatione à prætore ad se delata, tempus inquisitionis Siciliam dies C X sumpsisse colligendis literis à populis, & denunciandis testimonijs. Cicerone & Quinto fratre qui secum iuerat ex Sicilia reuersis, petijt utraque pars à prætore patronos: nam plures aliquando, & pauciores uariantibus legibus dati sunt, quod Asconius Pedianus orationem Ciceronis pro M. Scauro exponens sic ostendit, Orationem Cicero habuit pro M. Scauro, L. Domitio Ænobarbo, Appio Claudio Pulchro consulibus. Defenderunt Scaurum sex patroni, cum ad id temporis raro quisquam pluribus quàm quatuor uteretur, ac post bella ciuilia ante legem Iuliam ad duodenos patronos est peruentum. Et licet prætor maiorem aduocatorum partem ex animi sui sententia daret: petentibus tamen partibus quosdam denegare prætor nequibat. Et tamen quis eorum causam susciperet principaliter pertractandam quisue principalis esse deberet accusator, suo reseruare iudicio admittebatur. Hinc seruata fuit cõsuetudo ut ante inchoatam accusationem, accusator ille quem primum fore cuperet peteret'que pars, orationem ad prætorem, ac iudices haberet, qua referendam sibi causæ dictionem, tenderet persuadere. Eaq; oratio appellata est diuinatio, de qua Asconius Ciceronis oratione in Verrem prima: diuinatio dicta Cn. Pompeio & M. Crasso consulibus. Diuinatio hæc dicta oratio, quia non de facto quæritur, sed de futuro: uel quod iniurati iudices in hac causa sedeant: alij quod res agatur sine testibus & sine tabellis, & his remotis argumenta sola sequantur iudices, ut quasi diuinent. & ipse Cicero ad Quintum fratrem proprætorem Asiæ scribens de ipsa diuinatione, & numero aduocatorum sic habet, Apud Catonem prætorem erat diuinatio in Gabinium futura inter Menenium, & T. Neronem, & C. Antoniũ: sperabamus fore ut Menenio daretur. Ex eo autem numero aduocatorum, quos à prætore solitos dari diximus, post primum qui in dicta diuinatione dicenda obtinuisset, alij & diuersis appellabantur nominibus & diuersis fungebantur officijs. Nam obnubatores, præuaricatores, & subscriptores erant. Obnubatores Asconius in prima in Verrem actione, fuisse dicit quosdam sordidos causidicos, qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores aduocati citarentur, & se denuo compararent ad dicendum. Subscriptores'que dictos fuisse causidicos qui adiuuare accusatorem solerent, quos oportebat summisse dicere, datos'que etiam eosdem fuisse, ut actores difficilius corrumperentur. Præuaricato-

Margin notes: *Accusationum duo genera* — *Album* — *Reum fieri* — *De patronis in causa habendis* — *Diuinatio* — *Obnubatores* — *Subscriptores*

uaricatorem Martianus fuisse dicit, eum qui colluderet cum reo, & translaticio munere accusandi defungeretur: eo quod proprias quidem probationes dissimularet: falsas uero excusationes admitteret. unde uidetur Festus proprie præuaricatorem diffinisse à prætergrediendo appellatum. Et Cicero Philippicorum secundo. Iam uereor patres conscripti, ne quod turpissimum est, præuaricatorem mihi apposuisse uidear, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed oneraret alienis. Et pro Aulo Cluentio: An ut præuaricaretur. Iam id quoque ad corrumpendum iudicium pertinet. Et Asconius secunda in Verrem. Multi ita fuerunt subtiles præuaricatores, ut in tota actione fideles actores sint uisi: & in prima actione uult ostendere etiam præmia præuaricationis sibi ostendisse Verrem. Et Cicero item in diuinatione. Vide ne inimicum te fingas, ut præuaricari possis. Sed iam ad iudicij ordinem ueniendum est. Aduocatis, & prædictis administris à prætore datis, iudices à senatu petebantur, qui simul cum prætore auditis partibus iudicarent. Refert Asconius diuinationem Ciceronis in Verrem exponens: Tiberium Gracchum legem tulisse, ut equites Romani iudicarent, & iudicasse per decem annos turpiter: & tunc Aurelium tulisse: ut senatores, equites, & tribuni ærarij simul iudicarent. Et secunda in Verrem Cicero dicit, quinquaginta annis equester ordo iudicauit lege Sempronia sublata potestate populo, scilicet sublata prouocatione, id est tribunatu plæbis. Et Asconius item in Ciceronis orationem: pro Cornelio de maiestate: Aurelia lege communicata sunt iudicia inter senatores, & equestrem ordinem, & tribunos ærarios. Et infra: memoria teneo cum primum senatores cum equitibus Romanis lege Plocia iudicarent. Et idem Asconius in orationem Ciceronis prædictam pro Cornelio de Maiestate. M. Plautius Syllanus tribunus plæbis. C. Pompeio Strabone. L. Portio Catone consulibus secundo anno belli Italici, cum equester ordo in iudicijs dominaretur, legem tulit adiuuantibus nobilibus: quæ lex eam uim habuit, ut tribus singulæ quinos denos suffragio crearent, qui eo anno iudicabant, qui numerus sexcentos quinque, & uiginti iudices conficiebat. Ex eoq; factum est, ut senatores quoque in eo numero essent. Et quidam etiam ex ipsa plæbe, quos à dignitate tribunos ærarios uocauerunt: idemq; Asconius refert in orationem Ciceronis in L. Pisonem, Pompeium consulem legem tulisse: ut ex tribus ordinibus maximi census iudices legerentur. Hi autem omnes sexcenti uigintiquinque iudices cedulis inscripti erant singulis, quæ cedulæ cæreis inuolutæ pilis in urnam conijciebātur: & cum prætor iudices in destinata iam accusatione à senatu petijsset, sortitio ex urna petentibus partibus manu pueri fiebat unius & octuaginta pilarum: ea tamen (ut uidetur) adhibita diligentia, ut pari numero ex unoquoq; trium ordinum iudices haberentur. Sed priusquam apertis pilis causa agitaretur, testes utriusque partis à prætore per triduum audiebantur, dicta eorum iudices postea publicabant. quarta die adesse omnes in diem posterum iubebantur: quo die cum prætor adstantibus utriusq; partis aduocatis, atque etiam ipsis partibus, si uolebant, pilis apertis una octogesima eductos iudices ad se conuenire iubebat, eo animo, & intentione, ut eadem hora considerent omnes: & cum accusator duas horas ad dicendum, reus tres haberet, illo die iudicaretur. Prius tamen quàm seorsum iretur, ex iudicibus pila eductis cærea, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reijciebat, quos ducerent suspectiores: sicq; unus & quinquaginta iudices remanebant, qui sententiam simul cum prætore ferrent. hæc omnia ab Asconio non magis ex Verrinarum quam Milonianæ orationis expositione sumpta diximus, & tamen ne dum eo die, quo actio inchoaretur sententia ferebatur, sed tredecim uidemus Verrinæ accusationis fuisse actiones, quæ propter dies feriatos, & propter comperendinationes, multis mensibus protractæ sunt, & tempus agendi in ipsis actionibus singulis supradicto amplius datum acceptumq; fuisse ostendemus. primum tamen fatemur, de duabus horis accusatori, tribus reo datis, in Miloniana causa fuisse seruatum, quod Pompeius tunc sine collega consul, sic obseruari lege lata constituit. sed Plinium Vrso uidemus scripsisse: egeram tribus horis & dimidia, supererat sesquihora. Nam cum accusator ex lege sex horas, nouem reus acceptisset. Et idem Valeriæ Paulinæ: sola uelatus toga perstitit, & quidē horis septem, nam tam diu dixit: & Cicero ipse pro Plancio. Reciteturq; oratio, quæ propter eius magnitudinem dicta descriptio est. Secunda tamen in Verrem actione causam prædictæ dubitationis nostræ Asconius sic tollere uidetur. Dicit enim Ciceronem non usum fuisse

Præuaricator

De iudicibus

Iudicia cōmunicata inter senatores equites, & tribunos ærarios

Sortitio iudicum

Accusator duas horas ad dicendū reus tres habebat

Reiectio iudicum

in ea actione perpetua oratione: sed breuiter crimina proponendo ad singula testes dixisse: infraq; seipsum sic exponit. Argumentari est argumentis uti ad rem probandam: Dicere amplificatione uti ad commouendum auditorem oratione perpetua. Itaq; credimus agendi tempus fuisse, id quod prætor datiq; iudices liti expediendæ uoluerunt impendere, nisi senatus consules'ue aliquo respectu aliter iussissent: sicut Pompeium in Miloniana fecisse diximus. Comperendinationes quid fuerint Asconius secunda actione sic ostendit. Comperendinatio est, ab utrisq; litigatoribus inuicem sibi denunciatio in perendinum diem; Namq; cum in rem aliquam agerent litigatores & pœna se sacramenti peterent, poscebant iudicem, qui dabatur post XXX dies: quo dato inter se perendinum diem, ut ad iudicium uenirent denunciabant. hoc idem uero Cicero ipse melius & diffusius tertia actione sic ostendit: Vt his ludorum diebus interpositis, nemo istum comperendinatum iudicaret: adimo enim comperendinatum, quod habet lex in se molestissimũ bis ut causa dicatur. Verum, ut opinor: Glaucia primus tulit ut comperendinaretur reus. Antea uel iudicari primo poterant, uel amplius pronunciari. Reiectio iudicum, de qua superius dictum est à uerbi significatione nota est: De qua Cicero pro Plantio. An uero nuper clarissimi ciues nomen editi iudices non tulerunt? Cum ex CXXV iudicibus principibus equestris ordinis V & LXX reus reijceret, quinquaginta referret. Omniaq; potius permiscuerũt, quàm ei legi conditioniq; parerent. Nos neq; ex delectis iudicibus, sed ex omni populo editos ad reficiendum, sed ab accusatore institutos iudices ita feremus, ut neminem reijciamus. Cicero item Attico. Nam ut reiectio iudicum facta est, maximis clamoribus tum accusator, tanquam censor bonus, homines nequissimos reijceret, reus tanquam demens lanista frugalissimum quemq; secerneret. Non enim turpior unquam in ludo talario consessus fuit: Maculosi senatores, nudi equites, tribuni non tam ærarij quàm ut appellantur ærati. Iudicum uero delectus, & numerus præter prædictos stantis rei publicæ temporibus factos sæpe numero uariauit. Suetonius enim de Cæsare scribit. Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equestris ordinis, & senatorij: tribunos ærarios, quod erat tertium sustulit. Et de Augusto. Ad tres iudicum decurias quartam addidit ex inferiore censu, quæ ducenariorum diceretur, iudicaretq; de leuioribus summis: iudices, à trigesimo ætatis anno collegit, id est quinquennio maturius, quàm solebat: ac plærisq; iudicandi munus detrectantibus uix concessit, ut singulis decurijs per uices annua uacatio esset. Et Galba iudicibus sextam decuriam adijci precantibus non modo negauit, sed & concessum à Claudio beneficium ut hyeme initio'que iam ad iudicandum euocarentur eripuit. Iudices autem, ut profertur deputatos, maiores consilium appellauere. Cicero pro P. Quintio. Quæso C. Aquili uosq; qui estis in consilio. Et pro Roscio. Qui ex ciuitate in senatum propter dignitatem: ex senatu in hoc consilium delecti estis propter securitatem. Et infra. Dij prohibeant iudices, ut hoc, quod maiores consilium publicum uocari uoluerunt, præsidium sectorum existimetur. Id'que nos etiam uerbum per hanc occasionem exponemus. Asconius secunda in Verrem: Sectorem dicit æstimatorem redemptoremq; bonorum damnati atque proscripti, qui spem sectatus lucri sui, id est spem secutus existimationis suæ bona omnia in auctione uendit, & infert pecuniam in ærarium: & infra. Si conuictus sit reus atque damnatus, pecuniam reddit æstimata lite, hoc est in precium reductis omnibus furtis: quam summam pecuniæ proscriptis eius bonis sectores curabant. Litis'que æstimatio non solum fit ex titulo propositi criminis, sed etiam ex alijs probationibus, quæ ex anteactis rebus iudices constituerunt. Redeundum uero est ad ea, quæ de iudicandi ordine inchoata, ob uarias uerborum expositiones sæpe interrupimus. diximus supra ex Asconio, ex iudicibus uno octogesimo pila eductis: quinos ex singulis ordinibus accusatorem, totidem reum reiecisse. Sed uidetur Cicero in oratione pro Aulo Cluentio habita uoluisse, in arbitrio partium fuisse unum & quinquaginta iudices: qui ex reiectione manserunt, tamdiu mutatos fuisse quousque partes concordes remansissent: sunt'que hæc uerba. Neminem uoluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter aduersarios conuenisset. deinde prætores urbani, qui iurati debent quemque optimum in selectos iudices referre, iudicibus ea de qua diximus diligentia præparatis, & testibus à prætore clàm auditis, ad sedendum constituta die ibant. Erat'que ut plurimum in foro

Argumẽtari (margin)
Dicere (margin)
Comperendinatio (margin)
Reiectio iudicum (margin)
Iudicũ numerus uariatus (margin)
Sector (margin)
Cõsessus iudicum ubi (margin)

in foro sub rostris ipse consessus, suggesto ex tabulatis, tam longo tamq; eminente parato, ut recto ad lineam ordine sedentes, non solum causæ actoribus, sed populo frequenti conuenturo conspicui essent. & subsellia dicturis aduocatis testibusq; ac ipsis partibus eorumq; actoribus data fuisse: tum indicat Asconius: tum apertius dicit Plinius, ut inferius apparebit. Dumq; diceret accusans orator: & pariter postea dum responderet defendens: testes (quod supra diximus) à prætore prius examinati, suo loco singuli, à prætore interrogabantur: qui palàm, & alta uoce ut à cunctis exaudirentur, suum aperiebant confirmabantq; testimonium. Nam refert Asconius in Milonianam Ciceronis orationē, C. Asinium Stolam testem, qui erat cum P. Clodio quando occisus fuit, & atrocitatem rei factæ, q; maxime potuit auxit: cum interrogaretur à prætore, tanto tumultu Milonianæ multitudinis circumstantis exterritum fuisse, ut uim ultimam timens in tribunali à Domitio prætore reciperetur. Pompeius igitur postera die cum præsidio uenit: qua re territi Clodiani silentio uerba testium per biduum audiri passi sunt. Vnde accidit ut multi ex partis utriusq; testibus, cum citati ad dicendum palàm ea quæ prætori deposuerant, ob metum, & timorem non auderent comparere, damnati fuerint: quorum tamen maiorem partem Clodianorum fuisse refert Asconius. Et testes dicit Asconius iuratos productosq; solere, non solum ne falsa dicerent, uerum etiam ne quæ uera essent tacerent adigi: Vnde Cicero ipse quarta in Verrem actione. Nunc quoq; unà sunt testes: cum interrogabuntur obligentur non solum de iurisiurandi atq; existimationis periculo etiam de communi: sed inter se conscientia admonebuntur. postq; aduocati utrinq; dixerant, testesq; auditi erant, permittebatur accusato, & eius aduocatis, ut laudatores uiros urbis grauissimos præstantissimosq; prout poterant in suam commendationem producerent: quibus licebat, si coram ipsi dicere, & interesse nolebant, aut si absentes essent, per tabellas suffragari. Cicero tertia in Verrem actione. Vt in iudicijs, qui decem laudatores dare non potest, honestius est ei nullum dare: q; illum quasi legitimum numerum consuetudinis non explere. Asconius in orationem pro M. Scauro: Laudauerunt Scaurum consulares nouem, qui aberant per tabellas: unus præterea adolescens laudauit, frater eius Cornelius Faustus. is in laudatione multa humiliter & cum lachrymis locutus, non minus audientes permouit q; Scaurus ipse permouerat. Quem laudandi morem in abusum breui defluxisse Plinius in hunc modum deflet. Sequuntur auditores actoribus similes: conuenitur à conductis, & redemptis: in media basilica, tam palàm sportulæ, q; in triclinio dantur: ex iudicio in iudicium pari mercede transitur. ijsdem latinum nomen est, Laudiceni. heri duo nomenclatores mei, habent sanè ætatem eorum qui nuper togas sumpserunt, ternis denarijs ad laudandum trahebantur. Nec soli laudatores ad accusati defensionem coram prætore & consilio ante sententiam: sed & supplicatores quoq; propinqui & affines admittebantur. Asconius Pedianus in orationem pro M. Scauro: Ad genua iudicum cum sententiæ ferrentur ab uno latere Scaurus ipse, & M. Glabrio sororis filius, & Paulus, & P. Lentulus Lentuli Nigri flaminis filij, & L. Aemilius Bucca filius, & C. Menius Fausta natus supplicauerunt: ex altera parte Sylla Faustus frater Scauri & C. Antonius Licinius: cui Fausta ante paucos menses nupserat, dimissa à Menio: & P. Peduceius & C. Cato & M. Olena Scortianus. Quod autem diximus prædictos ante sententiam, & Asconius scribit, cum sententiæ ferrentur supplicasse, pariter uerum fuit. Nam post auditos laudatores, aut eorum tabellis palàm lectis: prætor per uiatorem cistam circumferri iussit tabellis plenam, noua & pura cera delibutis: quo præeunte uiator subsecutus, è familia prætoris dignior quispiam à superiore consessu incipiens, singulis iudicibus tabellam ita dabat, ut ab uniuerso populo inspiceretur. Intereaq; tenentem manu stilum supplices illi orabant, signabatq; euestigio iudex cum prælo quid sui esset iudicij, quod quidem à nemine dum fieret, licet tabella prælumq; uiderentur, intelligi poterat. Nam qui absoluebat. A. qui condemnabat. C. literas scribebat unicas: reuersiq; illico prætoris nuncij, tabellas in eandem recipiebant cistam. Et omnes duas & quinquaginta ad prætoris pedes in suggesto effundebant: quibus separatis ab inuicem tabellis, facile erat discernere, condemnatus ne, an absolutus erat accusatus. Videmus tamen in duabus ab Asconio factis enumerationibus, aliquos ex iudicibus non absoluisse, neq; condemnasse, quorum litera, quæ fuerit, traditum non inuenimus. In Miloniana enim sic tradit Asconius. Condemnauerunt

Testium mos

Ne testes falsa dicerent aut uera tacerent adactos

Vt rei poßent laudatores in sui cõmendationem producere

Supplicatores pro reo ante sententiā

Cista tabellis plena à uiatore circumferebatur

A C

Quosdā ex iudicibus nec absoluisse nec condemnaße

senatores

senatores decem, absoluerunt septem. Condemnauerunt equites Romani nouem, absoluerunt septem: sed ex tribunis ærarijs absoluerunt decem, sex damnauerunt, quo in computo tres iudicum tabellæ quid habuerint, non est traditum. De Scauri autem absolutione sic tradit Asconius: ut similis prædicto computus fieri nequeat: Nam dicit: sententias tulerunt senatores duo & uiginti: Equites tres & uiginti: tribuni ærarij sex. Ex quibus damnauerunt senatores quatuor: equites duo: tribuni duo. Ad extremum dicit Asconius moris ueterum fuisse: cum satis uisum esset fluxisse uerborum, oratores hanc sibi necessitatem finiendæ orationis imponere, ut dicerent Dixi: Et ab utraque parte oratione consumpta, ut consilium dimitteretur: prætor soleret pronunciare, dixerunt. De tabellis præter id quod longe supra diximus, sic habet Cicero ad Quintum fratrem. Quid plura de iudicibus: duo prætorij sederunt, Domitius & Caluinus. is aperte absoluit ut omnes uiderent: & Cato diruptis tabellis de circulo se subduxit: & Pompeio prius nunciauit, & pro C. Rabirio Posthumio. Vbi est igitur sapientia iudicis in hoc: ut non solum quid possit, sed etiam quid debeat ponderet? datur tibi tabella iudicij. De subsellijs præter illa quæ diximus ab Asconio sumpta: sic indicat Plinius orator in suis iudicijs: quæ tamē à superioribus stantis rei publicæ plurimum differunt: scribit enim epistolam Romano. Atria Viriola fœmina splendide nata, nupta prætorio uiro: exhæreditata ab octogenario parente, intra undecim dies quam illi nouercam amore captus induxerat: quadruplici iudicio bona paterna repetebat. Sedebant iudices CLXXX. tot enim quatuor iudicijs conscribuntur: ingens utrinque aduocatorum numerus, & numerosa subsellia, præstantium corona latissimum iudicium publici circulo ambibat. Ad hoc stipatum tribunal, atque etiam ex superiore basilicæ parte, qua fœminæ, & uiri, & quod difficile, & uisendi studio imminebant. His quæ supra tam uarie sunt dicta expeditis, bona condemnati omnia in manus sectorum à prætore ponebantur, contractæque inde pecuniæ partim læsis & damna passis, ex legis repetundatum forma dabantur: partim in ærarium referebantur.

Dixi — *Dixerunt* — *Bona cōdemnati in manu sectorū à prætore ponebantur*

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE TRIVMPHANTIS Liber Quintus. Qui & administrationis Rei Pub. Tertius

MAGNAM Rei publicæ administrationis partem superiores duo libri indicant potius quam ostendunt: cæteras partes pari inquisitionis labore: sed nescio an pari utilitate tertius hic absoluet: quamque ipse omnes inter se administrationis partes pares non magis utilitatem quam necessitatem habere uidentur. Nam si pulchrum, & gloriosum fuit orbem Romanum tam late patentem in unam rem pub. conglutinare: si magistratibus deligendis: si postea iudicijs faciendis ea adhibita est forma, ut tres ordines populum constituentes Romanum ex omni gentium nationumque colluuione conflatum, suam publice & priuatim retinerent dignitatem auctoritatemque, & quod in re publica plurimi faciendum est, pro fortunarum, & uirtutum modo æqualitatem: si inquam prædicta magnæ, ut fuerunt, re publica administranda utilitatis fuisse quis iudicabit: idem intelligere poterit, uectigalia, publicanos, tributa, redemptores, portoria, sal, pecuaria, aquarum distributionē, mercatores, fœneratores, auctiones, hastas, annonā & huiusmodi multa, ex quibus pecunia rei pub. neruus, & omnis uitæ adminicula publice & priuatim conficiuntur, nō minora superius dictis, rei pub. commoda emolumentaque attulisse. Vectigalia quæ sunt publica cū ostendere pergit Vlpianus in uerborū significationibus, uerbi etiā uim satis exprimere uidetur: hanc scilicet, quod præmium res pub. capit, ex his, quæ diuersis modis cōuehi contingit. publica inter habentur, nō sacra, nec religiosa, nec quę publicis usibus destinata sunt: sed si qua sunt ciuitatū uelut bona, ceu peculia seruorū, ciuitatum proculdubio publica habentur. publica uectigalia intelligere debemus: ex quibus uectigalia fiscus accipit, quale est uectigal portus, uel uenalium rerū. Item salinarū, & metallorū, & piscariorum. Festus Pompeius scribit: Lacus Lucrinus in uectigalibus publicis primus locatur emendus, ominis boni gratia, ut in delectu censu'ue primi nominētur. Cicero in legem agrariā Rulli primā. Censoribus uectigalia locare nusquam licet, nisi in cōspectu populi Romani. Et infra. Vectigalia locare nusquam licet nisi in hac urbe. & Macrobius in saturnalibus dicit. Kl. Martij consueuisse uectigalia locari.

Vectigalia — *Kl. Martij uectigalia locari solita*

Quantum

Quantum uero uectigalia inter se differant, Cicero in superiori oratione sic ostendit. An obliti estis Italico bello amissis cæteris uectigalibus, quantos agri campani fructibus exercitus alueritis? An ignoratis cætera illa magnifica populi Romani uectigalia, perleui sæpe momento fortunæ inclinatione temporis pendere? Quid nos Asiæ portus: quid Syriæ rura: quid omnia transmarina uectigalia iuuabunt: tenuissima suspitione prædonum aut hostium iniecta? At uero hoc agri campani uectigal cũ eiusmodi sit, ut cum domi sit, & omnibus præsidijs oppidorum regatur, tum neq; bellis infestum, nec fructibus uarium, nec cœlo aut loco calamitosum esse soleat: maiores nostri non solum id quod campanis ceperant non imminuerunt, uerum etiam quod & tenebant à quibus adimi de iure nõ poterat coemerunt. De eodẽ uectigali Cicero ad Atticum scribit: Portorijs Italiæ sublatis: agro campano diuiso: quod uectigal superest domesticum, præter uicesimã, quæ uidetur una contiuncula clamore pedissequorum nostrorum esse peritura. quod autem Cicero de uicesima timere est uisus, ne parua contiuncula eam tolleret, breui euenisse uidetur: quod cum paulo prius fuisset instituta, nunq; postea fuit cõtinuata: eratq; id onus Italiæ additũ, ut omnium rei frumentariæ reddituum uicesima pars populo Romano accederet. Vectigalibus autem publicis pro posse defendendis ampliandisq; Cicero magnum semper studium impendit. Vnde in Verris accusatione actione secũda: In hac causa frumentaria cognoscenda hoc uobis proponite iudices, uos de rebus fortunisq; siculorum omnium, de ciuium Romanorum qui erant in Sicilia bonis, de uectigalibus à maioribus traditis, de uita uictuq; populi Romani cogituros. Erat uero id uectigal dignum, de quo Cicero diceret uitam uictumq; populi Romani pendere. Nam subacta à M. Marcello Sicilia, agros omnes, qui amplissimi in ea insula feracissimiq; sunt: sicut ab Hierone, & alijs regibus fieri consueuerat, pro rei publicæ uectigalibus retinuerunt: quos postea moris fuit aratoribus locare, decimam inde reddentibus: idq; uectigal prætor cum locare consueuisset, & recuperatores, id est fideiussores accipere: qui tamen curam inspiciendi quid arator ageret & simul decimandi haberent: Verres in facienda huiusmodi locatione, recuperatores ex suis ministris accepit homines furacissimos. Hinc est q Cicero in prædicta actione sæpe sic replicat. Illi uiri optimi de cohorte istius recuperatores. Et infra: Si me Hercules ex omni copia conuentus Syracusani splendidissimorum hominum honestissimorumq; faceres potestatem aratori, non modo reijciendi sed etiã sumendi recuperatores: tamen hoc nouum genus iniuriæ nemo ferre posset. & item infra: Omniũ cõtrouersiarum quæ essent inter aratorem & decumanum edicit se recuperatorem daturum. Paulus iureconsultus. Vectigales alij dicuntur agri ciuitatum, alij non. Vectigales sunt qui in perpetuum locantur, id est hac lege ut quamdiu pro his uectigal pendatur, tam diu neq; ipsis qui conduxerunt, neq; his qui in locum succedunt ipsorum, auferri eos liceat. quantum autem non magis rei publicæ usui q prouincijs utilitati cesserit uectigalium institutio, Cicero ad Quintum fratrem Asiæ proprætorem sic ostendit. Simul & illud Asia cogitet, nullam ab se neq; belli externi, neq; discordiarum domesticarum calamitatem absuturam fuisse, si hoc imperio non teneretur. Id autem imperiũ cum retineri sine uectigalibus nullo modo possit: æquo animo parte aliqua suorum fructuum pacem sibi sempiternam redimat. unde non iniuria de laudibus Pompeij disserens Cicero sic dicit. aguntur certissima & maxima populi Romani uectigalia, quibus amissis, & pacis ornamenta, & subsidia belli requiretis. Cæterarũ prouinciarum uectigalia tanta sunt, ut his ad ipsas prouincias tutandas uix contenti esse possimus: Asia uero tam opima est, & fertilis, ut & ubertate agrorum, & uarietate fructuum, & magnitudine pensionis, & multitudine earum rerum quæ expetuntur, facile omnibus terris antecellat. Et uectigalia sua non solum res publica Romana, sed unumquodq; habuit municipium, quæ aliquando extra ipsius oppidi solum remotissima erant. nam Atellani, quod oppidum nũc est Auersa urbs prope Neapolim, in Gallia Cisalpina nunc Longobardia, unius oppidi precio comparati uectigalia habuerunt. Cicero Cluuio. locutus sum de agro uectigali municipij Atellani, qui esset in Gallia. & Cicero Bruto. Pro Arpinatibus, quorum quidem omnia commoda omnes'que facultates, quibus & sacra conficere, & sarta tecta ædium sacrarum locorum'que communium tueri possint: consistunt in his uectigalibus, quæ habent in prouincia Gallia. Ad ea uisenda pecuniasq; quæ à colonis debentur exigendas equites Romanos misimus, publicanos appellarunt maiores

Vicesima ex redditibus rei frumentariæ Rom. populo dabatur

Vectigal ex agris Siciliæ

Vectigales perpetui

Vnumquodq; municipium uectigalia habuiße

Publicani

maiores eos qui uectigalia & alios populi Romani reditus exigendos certo cõſtituto pre cio redimebant, quorum ordinem, & numero ampliſſimum, & perſonarum dignitate po tentiſſimum fuiſſe conſtat. Nam & equites Romani pro maxima parte erant, qui condu cebãt, & illis ſenatus cæteriq; rei pub. curã adminiſtrationis gerentes, libentius, q̃ alijs lo cabant, quod equites ipſi eo cõſeruando proprij quæſtus, & emolumenti cõmodo pacem potius uectigaliũ amiciſſimã ſuadebãt, q̃ bellum optabãtq;, & prouincias in quibus mili tabant attentiori cura à motibus & hoſtiũ incurſionibus defenſabant. Hinc cum is ordo plurimum in comitijs iudicijsq; ſicut oſtendimus ualeret, eorum amicitiã magnates quiq; præſertim Cicero ipſe quærebat. Cicero in oratione pro Plancio. qui publicanorum ordo quanto adiumento ſit in honore quis neſcit? Flos enim equitum Romanorum ornamen tum ciuitati, firmamentum rei pub. publicanorum ordine continetur. Cicero item Quin to fratri Aſiæ proprætori. potes etiam tu id facere, quod & feciſti egregie & facis: ut com memores quanta ſit in publicanis dignitas, quantum nos illi ordini debeamus. Vt remoto imperio ac ui poteſtatis, & faſcium, publicanos tamen græcis gratia & auctoritate cõiun gas. Et Lentulo ſcribens Cicero homini amiciſſimo, & quem in periculo conſtitutum con ſilio adiuuabat. Noſti conſuetudinem publicanorum, ſcis q̃ grauiter inimici ipſi illi Quin to Scæuolæ fuerunt: tibi tamen ſuadeo: ut ſi quibus rebus poſſis, eum tibi ordinem aut re concilies, aut mitiges. Et Craſſipedi item. Me uniuerſo ordini publicanorũ ſemper liben tiſſime tribuerim. Et de prouincijs cõſularibus decernẽdis orans Cicero, in maximo Aſiæ prouinciæ periculo, ut Pompeius illi præficeretur ſuadens. Iam uero publicanos miſeros, me etiam miſerum illorum ita de me meritorũ miſerijs ac dolore. Et pro domo ſua ad pon tifices. Proximus eſt huic dignitati ordo equeſter: omnes omnium publicanorum ſocieta tes de meo conſulatu, ac de rebus meis geſtis ampliſſima decreta fecerunt. Et Caium Ra birium Poſthumium pro quo orabat Cicero laudãs: huius pater Caius Curius princeps ordinis equeſtris fortiſſimus, & maximus publicanus. Nec tamen exigendis uectigalibus alijsq; redditibus ipſi equites Romani militiæ addicti operam dabant, ſed alios habebant miniſtros ciues Romanos ad id idoneos: qui mancipes appellati ſunt: quos Aſconius in di uinatione, prima in Verrem actione ſic diffinit. Mancipes ſunt publicanorum principes, Romani homines, qui quæſtus ſui cauſa decimas redimunt. & Cicero ipſe quinta in Ver rem actione. Quid eſt Verres, ne illam quidẽ tibi defenſionẽ reliquam feciſti? Mancipes in iſtis rebus eſſe uerſatos: mancipes frumentum improbaſſe: mancipes precio cum ciuita tibus decidiſſe. Et alios equitibus Romanis ad id fuiſſe miniſtros, Cicero ad Atticum ſic innuit. Tu autem literas ſæpe dare tabellarijs publicanorum poteris per magiſtros ſcriptu ræ & Ponti & noſtrarum dioceſum. Tributum unde ſit dictum, & quomodo originem habuit, M. Varro de lingua latina ſic oſtendit. Tributum dictum à tribubus, q̃ ea pecu nia quæ populo imperata erat: tributim à ſingulis exigebatur. Vnde per hanc occaſionem tribuni uerbum ſic idem Varro exponit. Vt militi redderẽt æs militare tribuni ſunt dicti. quod autem tributum conferrent ciues, cuiuſcunq; ordinis ſtatus, & gradus, pro modo fa cultatum, facta diſtributione per centenas partes: ſicut ætate noſtra ueneti obſeruant: Ci cero ad Brutum ſcribens, cuius imperatoris exercitus apud Mutinam rei pecuniariæ in digentia laborabat ſic innuit. Maximus autem (niſi forte me fallit) nodus eſt in re publica inopia rei pecuniariæ, obdureſcunt enim magis quotidie boni uiri ad uocem tributi: quod centeſima collatum impudenti cenſu locupletum uiduarum legionũ præmijs omne con ſumitur. Impendent autem infiniti ſumptus: cum in hos exercitus quibus nũc defendimur tum uero in tuũ. Et tributi ſoluendi uetuſtiſſimũ fuiſſe morẽ, Liuius ſecundo ſic oſtendit. Tributũ inde indictum, patres cõferre ipſi primi: Et quia nondũ argentũ ſignatum erat: æs graue plauſtris quidã ad ærariũ cõuehentes ſpecioſam etiã collationẽ faciebãt. cum ſena tus ſumma fide ex cenſu cõtuliſſet, primores plæbis nobiliũ amici ex cõpoſito cõferre in cipiunt: quos cum à patribus collaudari, & à militari ætate tanq; bonos ciues cõſpici uul gus hominum uidit, repente ſpreto tribunitio auxilio certamen conferendi eſt ortum. Et libro poſtea ſeptimo Liuius, leuatas fuiſſe dicit duas maximas res, quia tributo & dele ctu ſuperſeſſum. Quo autem tempore tributa poſtmodum in ſtipendia militum fuerint collata: Liuius decimo oſtendit. Nam poſt triumphum à Papirio curſore de Samniti bus ductum ipſe nihil militi dederat; ſed prædam omnem in ærarium contulerat. Tri butum

Equites uectigalia conducebant (margin note)

Mancipes (margin note)

Tributũ unde (margin note)

Tribuni (margin note)

Tributa in ſtipendia militũ collata (margin note)

butum tunc in stipendium militum fuit collatum. Et libro primo trigesimo Liuius dicit. Cum Carthaginenses argentum in stipendium impositum adduxissent, quia probum non esse quæstores renunciarunt experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia mutua Romæ sumpta detrimentũ argenti expleuerunt. Et ne mirum cui sit, quod de argento est dictum, Plinius affirmat populum Romanũ uictis gentibus argentũ imperasse non aurum. Nec uero sola urbs Romana, sed & multæ prouinciæ & urbes quod supra ostendimus, tributa soluerunt. de Paulo enim Aemilio supra est dictum, quod Macedonia, & illirio receptis tributum imposuerit, mediũ tamen illius, quod regibus soluere cõsueuissent. Et Scipio numantia funditus excisa, multas Hispaniæ urbes tributarias effecit. Pompeius bello piratico confecto ponti urbes, & circũstantes tributarias effecit. Berodẽ regem Albanorum tributariũ dimisit. ne autem prouinciales tributis indecenter grauarentur, nõnulli principes prouiderunt. Nam Suetonius de Tiberio scribit. præsidibus onerandas tributo prouincias suadentibus rescripsit. Boni pastoris esse tondere pecus non deglubere. Et Helius Spartianus de Hadriano dicit, eum tributa multis remisisse. Fuerunt prædictis similia emolumenta rei P. portoria, de quorum ministris sic habet Nonius Marcellus: Portitores telonarij, qui portum obsidentes omnia sciscitantur, ut ex eo uectigal accipiant. Et Asconius secunda in Verrem actione: Portorij, qui portoria redimunt. Liuius autem secundo dicit, portorijs quoque & tributo plebs liberata, ut diuites conferrent, qui oneri ferendo essent. Pauperes satis stipendij pendere si liberos educarent. Et diligentiã quæ exigendis portorijs adhiberetur Cicero secunda in Verrem actione sic ostendit. Inuenio duos solos libellos à Lucio Canuleio missos socijs ex portu Syracusis, in quibus erat ratio scripta mẽsium: complurimarũ rerum exportatarũ istius nomine sine portorio. Salis item aliud fuit Romanis maximum uectigal. Liuius in quinto. Ancum Marcium regem primo instituisse salinas & populo salis modia sex in congiarium dedisse dicit. sed postea undetrigesimo Liuius scribit, Vectigal etiam nouum ex salaria annona statuerunt: Sextante sal & Romæ, & per totam Italiam erat. & sextantem docebimus sextam fuisse unciæ partem æris: scilicet ut si ad nostrã referremus ætatem duobus quatrinis salis libra uenderetur: Romæ precio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi precio prebendum locauerunt. Id Vectigal cõmentum alterius ex censoribus satis credebant, quod iniquo populi iudicio damnatus esset. Id precio salis maxime oneratis tribubus, quarũ opera damnatus erat credebant: Inde salinator Liuio cognomen. Et non paruũ ex pecuarijs emolumentum publice simul & priuatim Romani perceperunt. pecuarios aũt Asconius super diuinationem uerrinarum exponit, esse qui pecora publica redimunt. Videmus uero tradi à uetustioribus, Romanos & urbis & imperij fundatores, nihil in bonis aliud præter pecudes habuisse. Vnde uult Festus uerbum peculatus pro furto publico poni. quia sic à principio dici cœperit, tunc cum Romani præter pecudes nihil habebãt. Et Varro suis temporibus seruatum fuisse dicit, quod pariter & nostra ætate seruatur: Vt greges ouium longe abigantur in Samnium ex Apulia æstiuatum. fuitque semper maxima hominũ multitudo, quę gregibus custodiendis in Apulia est obuersata. Vnde Cicero tertia in Catilinã. In M. Ceparium cui ad sollicitandos pastores Apulia est attributa. & siluas lucosque publicos Romani uectigales habuere: Vnde Lucar appellatũ esse, quod ex lucis caperetur Festus scribit. Et Cicero pro Milone orans de Clodio. Seruos agrestes, & barbaros, quibus siluas publicas depopulatus erat hetruriamque uexauerat ex apennino. Vult autẽ M. Varro omnis pecunię pecus fuisse fundamentũ. nec tamen quod aliqui crediderũt: uult Varro pecuniam prædicta ratione dictam esse à pecude. sed potius quia quod infra ostendemus antiquissimum æs quod est conflatũ pecore est notatum. Celsus aũt iureconsultus scribit, peculium appellatur, quod præsidij causa reponeretur, ut Paulus agit quibusdam bellis ciuilibus factitatũ, & audisse se senes rusticos ita dicẽtes, pecuniã sine peculio fragilem esse. Primogenius tamen in uerborũ significationibus uult pecuniæ nomine non solum pecuniã, sed omnes res: tam solidas, quam mobiles, & tam corpora, quam iura contineri. Magnũ quoque uectigal dedisse rei publicę aquas per formas in urbem introductas Frontinus de aquæ ductibus tractans ostendit. Et nos castella lacusque & cæteras aquæ ductuum partes in Roma describentes instaurata particularia indicauimus uectigalia. Mercatura, & si priuatorum fuerit exercitiũ, ex quo uectigalia plurimum acciperent incrementi; aliquid tamen cum

Portoria — *Portitores* — *Telonarij* — *Salis uectigal* — *Liuius Salinator* — *Pecuarij* — *Peculatus* — *Lucar* — *Pecus fundamentum pecuniæ* — *Pecunia unde* — *Peculium* — *Aquarum uectigal*

publica salute ex eo coniunctũ habuit, quod pecunia quæ diuersis modis trans mare traij/
ciebatur, eam quę erat Romę uel augebat prout successerat, uel imminuebat. De uerbi au
tem ui, sic habet Nonius, Merx species ipsa. Mercatura actus. Et traiectitiã pecuniam esse
dicit Modestinus iureconsultus, quæ trans mare uehitur. cæterum si eodem loco consumi
tur: non erit traiectitia. Sed uidendũ an merces ex ea pecunia cõparatæ in ea causa habean
tur. Et interest utrum ipsæ periculo creditoris nauigent, tunc enim pecunia traiectitia fit.
Et de ipsarũ utilitate uel damno, de laudibus Pompei orans Cicero sic habet. Deinde cæ/
teris ex ordinibus homines gnaui & industrij: partim in Asia negotiantur, quibus uos ab/
sentibus consulere debetis: partim eorũ in ea prouincia pecunias magnas collatas habent.
Et infra: Nam cum in Asia res magnas permulti amiserant scimus Romæ solutione impe
dita fidem cõcidisse: hæc fides atq; ratio pecuniarũ, quæ Romæ, quæ in foro uersatur, im
plicita est cum illis pecunijs asiaticis & cohæret. Vnde Cicero pro Plantio orans, eum ex
bono loco uisus est laudare: cum patrem eius equitem Romanũ dixit maximarum socie/
tatum autorem: plurimarũ fuisse magistrum. Et ad Crassipedẽ scribens idem de bithynijs
mercatoribus sic habet. Quanq; tibi præsens commendaui, ut potui diligentissime socios
bithyniæ, quæ societas ordine ipso hominũ genere pars est maxima ciuitatis. Iuuerunt au
tem difficillimis temporibus rem P. societates mercatorum. Liuius XXIII: cum Scipio
nes in Hispaniam frumentũ uestimentaq; exercitui supplenda postulassent, nec unde da/
rent senatus populusque haberent: Fuluius prætor in contione exhortatus est eos, qui re/
dẽpturis auxissent patrimonia: ut rei publ. ex qua creuissent, ad tẽpus cõmodarent. Tres
societates XIX hominũ effecerunt, pacti ut quæ in naues imposuissent, ab hostium tem/
pestatisq; ui publico periculo essent: exsoluitque postea senatus. & XXIIII. Cum censo
res ob inopiam ærarij se iam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, ciui/
liumq; equorum præbendorum, ac similium his rerum, cõueniunt ad eos frequentes, qui
hastæ huius generis assueuerant: hortanturq; censores, uti omnia perinde agerent, loca/
rent, ac si pecunia in ærario esset: neminem nisi bello confecto: pecuniam ab ærario peti/
turum esse. Fuerunt autem mercatoribus inferiores Mangones. Affranius iureconsultus
non mercatores, sed uenalitiarios appellari ait. Et malis mercatoribus pœnam Vlpianus
iureconsultus decernit, Stellionatũ dicens maxime in his locum habere: si quis pro re for/
te alij obligata, dissimiliter obligatam per calliditatem alij distraxerit, uel permutauerit,
uel insolutum dederit, & si quis merces supposuerit, uel obligatas auertit, uel corrupit: si
quis imposturam fecerit, uel collusionem in mercem alterius. multa collegimus rei publ.
neruos pecuniam facientia: quæ omnis pecunia cum in ærariũ inferretur, de eo altius mul
ta repetere libet quæ pro alteris Romæ, & rei pub. incunabulis haberi poterunt. ærarium
fuisse dicit Plutarchus in Saturni æde, quia nullum eius dei tempore furtum fuerit com/
missum, uel quia Valerius publicola ibi constituerit: utputa in loco tuto, & munito natu/
ra: tabulasq; publicas in eo fuisse seruatas scribit. quamquam supra à nobis ostensum est,
non modo tabulas, sed libros quoq; elephantinos ibi fuisse seruatos, in quibus XXXV
essent conscriptæ tribus, & pariter alios in quibus, & senatusconsulta conscriberentur.
Nec dubitamus quin eo in loco omnes publicarum rationum libri conseruarentur: Sueto
nius in Cæsaris rebus gestis. Tabulas ueteres ærarij debitorum uel præcipuam calumni/
andi materiam exussit. Plutarchus prædictis addit, legatos undecunq; Romam uenientes
ædem Saturni primo adijsse, deinde à præfectis ærarij ubi edidissent nomina fuisse descri/
ptos, quia quęstores legatis munera mittebant, & ægrotos curabant, qui si morbo interis/
sent, sumptu publico sepeliendos curabant. Et postea propter multitudinem legatorum
sumptus fuisse sublatos, mansisseq; ut præfectos ærarij adirent, quibus nomina sua edant
ac scribi faciant. inferebantur uero in ærarium non modo æra à quibus dictum ærarium
asserit M. Varro, sed res quoq; utilitatem rei P. allaturæ: Liuius enim dicit M. Pinarium
prætorem in acie ad duo milia Corsorum cecidisse, qua clade compulsi obsides dederunt,
& cæræ centum milia pondo. Quamq̃ aũt huiusmodi, aut præda, aut præmia à uictis ha/
bita imprimis ærariũ locupletasse uidetur, ut supradicta à nobis diligenter enumerata, ue/
ctigalia, portoria, sal, stipendia, sicut ordine percipiebantur, sic ordinarijs sumptibus sa/
tisfecisse uideantur: habita tamen de hostibus uictis spolia ærarium melius compleuerũt:
adeo ut Plinius Plutarchusq; in Pauli Aemilij uita, concordi referant sensu; tantum auri
& argenti

Merx
Mercatura
Pecunia traiectitia
Mercatorum societates rei P. usui fuisse
Mangones
Venalitiarij
Stellionatus
Aerarium in æde Saturni
Tabulæ publicæ
Elephantini libri
Legatorũ externorum nomina à præfectis ærarij notabantur
Non solum pecuniã in ærario solitam seruari sed & alias res

& argenti in ærarium retulisse Aemilium Paulum Perse deuicto, ut nullum postea tributum à ciuibus persolui oportuerit: usq; ad Hircij & Pansæ consulatũ, qui circa primũ Cæsaris Augusti, & M. Antonij ciuile bellum consules fuerunt. De eoq; defectu pecuniæ, quem res P. etiam prius per belli scilicet Cæsaris & Pompei ciuilis initia habere cœpit: Cicero Attico sic scribit. Sumus imparati à pecunia, quam quidem omnem non modo priuatam quæ in urbe est, sed etiam publicã quæ in ærario est illi relinquimus. Et uere scripsit tunc Cicero. Nam Cęsar repertam in ærario grandem uim pecuniæ abstulit: Vnde ad annum inde quintum eo mortuo prædictis Hircio & Pansa consulibus ciues grauari oportuit. In ærario autem principaliter æra, unde locus est dictus, reponebantur, eratq; eius pars quędam secretior, in qua omnium rei publi. introituũ pars uicesima seruabatur, tam obstinate clausa: ut nisi difficillimis rebus premeretur res publi. inde pecunia sumi non posset. Liuius XXVII Cætera expedientibus quæ ad bellum opus erant consulibus aurum uicesimariũ quod in sanctiore ęrario ad ultimos casus seruabatũ, promi placuit: prompta ad quatuor milia pondo auri. Sed & locum & actum ærarij conseruandi, fiscum maiores: sicut & nos nunc, appellauere: cuius uerbi & originem & causam Asconius secunda in Verrem actione sic exponit. Sportæ unde sportulæ nummorũ sunt receptacula, ut sacci, sacelli, sacculi, crumenæ, uellæ, scorticæ, & manticæ, & marsupia. Fisci uero fiscinæ, fiscellæ, spartea sunt utensilia ad maioris summæ pecunias. Vnde quia maior summa est pecuniæ publicæ quàm priuatæ, ærarium dicitur loculus, & arca thesauri pro sacello fiscus pecunia publica: à quo & confiscari solet dici: in publicum ius ærarij redigere. Quando autem primum pecuniæ Romanis fuerit usus, à Plinio sic habetur: Populus Romanus ante Pyrrhum regem deuictum ne quidem argento signato usus est: libralis ante, unde & libella nunc dicitur, & dipondius appendebatur assis: Vnde & expensa in rationibus dicuntur. Quin & militum stipendium, hoc est stipes ponderata. argentum signatum est anno urbis D. LXXXV. Q. Fabio consule, anno quinto ante bellum primum punicum: placuit denarius pro decem libris æris, quinarius pro quinq;, sestertiũ pro dipondio ac semisse. Libræ autem pondus æris imminutum bello primo punico cum impensis res publi. non sufficeret Hannibale urgente, & Q. Fabio dictatore asses unciarij facti: placuitq; denarium sexdecim assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Ita res publi. dimidium lucrata. Lucius Brutus in tribunatu plebis octauam partem æris argento miscuit, qui nunc uictoriatus appellatur. Est autẽ signatus uictoria, unde nomen. Hæc quæ supra ut apud Plinium Liuiumq; sunt tradita posuimus, principia quidem habent, ad id quod quærimus. sed fusius apertiusq; quoad poterimus declaranda sunt. Traditum est ex Liuio post cladem naualem primo bello punico à Fuluio Seruio consule in Aphrica acceptam Romæ statim ducentas naues refectas, quo tempore nummi primi argentei fuerint cusi, & nummus decima pars denarij aurei fuerit: Et paulo infra in eodem bello scriptum est, petitam fuisse ab Aphris pacem & à Luctatio consule datam, dedisseq; aphros ex fœdere omnes Romanorum captiuos, & tributum spopondisse in uiginti annos tria milia talenta: talentumq; id fuisse quinquaginta libras argenti singulum. sed alia quoq; fuerunt diuersissimi ab hoc ponderis talenta. de quibus cum à nobis sit dicendum alia quoq; monetarum numerorum & ponderum uocabula afferemus. Quæ omnia qualia per singulas ætates fuerint, examussim ostendere non magis difficile, quàm impossibile fuerit, non solum, quia obscuris, & nostra ætate ignotis uerbis sunt à maioribus tradita, sed quia omnis ferè ætas suam habuit cudẽdi uarietatem & formam. Videmus enim multos ex cõsulibus priscis sui uultus cusisse nummos, semper mensura & pondere uariatos, quod maiore postea studio singuli principes factitarunt. & tamen interea nunquã est cessatum, uictoriatos, bigatos, & quadrigatos cudi. Quæ igitur uerba exponere audeamus ea proponemus ratione, ut ab infinita aliorum turba supra uires exponenda liberi maneamus: erunt enim pecunia, libra, pondo, asses, nummus, denarius, talentum, sestertium, & quæ his connexa obligataq; aut ab eis dependentia incident. Prima signati æris, & argenti nota fuit pecus. Vnde pecunia est dicta. pondo & libram idem fuisse Festus Pompeius innuit, cum dicit: duo asses singuli libram, & pondo efficiebant: quare autẽ unicæ rei duæ fuerint appellationes, quid dicamus nihil aliud est, q̃ nobis uideri libram ab unciarum diuersitate aliquãdo uariasse. pondo semper idem fuisse quo omnes usi fuerint: qui librę nomen

Locus in ærario secretior

Fiscus

Quando primũ Romanis pecuniæ usus

Prima signati æris nota pecus. Pondo Libra

men si posuissent; dubium quod pondere designabant fore credebant. Talentũ uero pon/
Talentorum genera dus fuisse constat multipliciter uariatum: Nam præter supradictum ab Aphrica habitum
quod fuisse diximus librarũ quinquaginta: fuit ægyptium: quod Plinius quindecim conti
nuisse pondo dicit. Duo item alia fuere talenta: atticum: euboicũ: rursusq; atticum fuit du
plex: maius & minus. Liuiusq; libro X X X V I scribit magnũ talentum atticũ L X X X
libras & paulo plus habuisse, q & paulo prius libro X X X I I I I, dixerat talentũ illud ma/
gnũ L X X X I I I habere libras, & quatuor uncias. Priscianus uero grãmaticus talẽti eius
attici maioris computum ad Romani usus consuetudinem hanc reducit: ut sex milia Ro/
manorum denariorũ impleat. Constat uero ad prædictorum intelligentiam, quotiens in
prædictis fit ponderis mentio, argentũ id pondus non æs aut aurum fuisse: nisi ea auri &
æris uocabula sint adiuncta. Romanis enim prior, & crebrior argenti usus fuit, q̃ auri, &
Prior argenti usus Romanis quam auri argentum ipsi non aurum uictis gentibus imperauere: sicq; ubi talentũ octuaginta trium
librarum, unciarũ quatuor fuisse diximus, id ad argenti ualorem erit referendũ. Quod aũt
dicit Priscianus sex milia denariorum Romanorũ impleuisse talentũ, ad aureos denarios
non est referendũ, qui aucta & florente re. P. sunt sic appellati. Sed ad primos denarios:
quos sexdecim assibus æris permutari placuisse Fabio dictatori supra est dictum. Sed his
Siliqua omissis minora Romanorũ pondera dicemus, ex quibus maiora illa quo modo cõficeren/
tur intelligi potest. Siliqua fuit primũ minimumq;, quod esse constat granum thecæ inclu
sum fructus arbusti: inde siliqua pariter appellatur: quo abundat Apulia: uarioq; uocabu/
Scrypulus lo apud Italicos appellat̃. Thecaq; oblõga & plana saporis dulcedinẽ habet. Post siliquam
Obolus erat scrypulus Græce, & obolus Latine dictus: qui sex siliquis conficiebatur. Dragma de/
Dragma inde tribus constabat scrypulis decem & octo siliquas complexa. Nummus dehinc argen
Nummus teus quatuor scrypulos: hoc est dragmã & tertiam continebat: Et uncia sequebatur ex o/
Vncia cto dragmis confecta. Libram dehinc Italicã duodecim unciæ conficiebant, dragmas in se
Libra Italica nonaginta sex habẽtes. hæcq; libra as apud Romanos: apud Græcos mna est dicta, quam
As Mina postea minam dici consuetudo obtinuit. Vtrum uero libræ nostri temporis par ea & cor/
Sestertium atticum respondens fuerit dediti arithmeticæ faciliter poterunt iudicare. Et libras uiginti quatuor
sestertium atticum paruum habuisse Seneca ad Nouatũ scribit. Vnde cum dicat M. Var/
ro uiginti quatuor sestertia libras sexaginta conficere: Apparet sestertiũ duabus libris &
Dipondius dimidia fuisse conflatum. Nam prosequitur idem Varro. Dipondius & semis antiquũ est
Semis sestertium. fuit aũt maioribus consuetudo ut æra in uocabuli cõpositione postponerent.
Sicq; semisquintus, semisquartus, semistertius pronunciabant. Dixerunt etiam dipondiũ
Aßipondium à duobus põderibus. & unum pondus fuit assipondiũ, quasi libræ unius pondus. Reliqua
Treßis deinceps à numero dicebantur usq; ad centussis. & à tribus assibus tressis, & pariter usq;
Decußis ad decem computabatur. Abinde sumebatur à decem cõpositio. Decussisq; à decem assi/
Vicessis bus. & à duobus decussibus uicessis. deinde tricessis usq; ad centussis. Sicq; Persius. Et cen
Tricessis tum Græcos uno centusse licetur: id est centum libris uendit per auctionem, quæ per in/
Centussis crementũ precij sicut sub hasta fiebat. Fuerunt pariter diuersæ unciarũ supputationes, di/
Deunx uersis appellatæ nominibus. Et cum libra uel as duodecim esset unciarũ: Deunx undecim
Dextans unciarum dicebatur, quod uncia una demeretur à libra. Dextans unciæ decem quasi dem
Dodrans pto sextante ex asse. Dodrans unciæ nouem, quasi dempto quadrãte ex asse. Bessis unciæ
Bessis Septũx octo quasi binus triens. Septunx unciæ septem. Semis unciæ sex: quasi semis as uel libra
Semis media. Quincunx unciæ quinq;. Triens unciæ quatuor, id est tertia pars assis. Quadrans
Quincunx unciæ tres quasi quarta pars assis. Sextans unciæ duæ: quasi sexta pars assis. deinde uncia
Triens ab uno dicta est. Semiuncia semis est unciæ: duæ sextulæ sunt tertia pars unciæ id est scry
Quadrans puli octo. Sicilicus scrypuli sex. Sextula scrypuli quatuor. dimidia sextula: scrypuli duo.
Sextãs Vncia Ad eosq; numeros cum hereditates diuiderentur sic habet in oratione pro Aulo Cecinna
Semiuncia M. Cicero. facit heredem ex deuncia, & semiuncia Cecinnam Ex duabus sextulis M. Ful
Sextula cinium libertum superioris uiri: Ebutio sextulam aspergit. Satis per numeros ponderaq;
Sicilicus balbutisse uidemur. Et tamen maximam eius rei partem, qui à nobis desiderent multos
Dimidia sextula non dubitamus futuros. Sed ne res ipsa aliter aperiri, & absolute à nobis tractari potuerit
multa obstant: quod per omnes (ut diximus) ætates ab urbe cõdita in dies nostros uariati
nummi, mutata cum ponderibus formisq; nomina, adeo ut paucissima ac fermè nulla ue/
ram à ui uerborum noticiam nunc habeant. Nec potuimus in hac (sicut in multis fecisse
uidemur)

uideamur) rei difficultatem ingenio, & industria superare, quod nulla extant priscorum uo
lumina in quibus aperta dictorũ uerborũ mentio fiat. Characteribus enim, & signis ubiq;
talenta, sextertia, pondo, libra, nummus, denarius, scrypulus, & uetusta uerborum supra
à nobis positorum turba sunt per libros notata. quæ signa nullus ætate nostra recognoscit
& quæ fortassis cognosci possent librariorum uicio deprauata sunt. sic que nulla potuit le
ctionis diligẽtia quod nõ intelligebamus ut disceremus efficere. Itaq; ærarij partibus abso
lutis ad alias rei pub. administrationis partes redeamus. Eaque primum attingamus: quæ
ex ipso ærario aut horreis à præfectis ærario primum institutis: ad populi Romani utili/
tatem bonamq; gubernationem deprompta fuere. Scribit Plinius populum Romanũ cœ
pisse stipem spargere Sp. Posthumio Q. Martio consulibus. tantamq; pecuniam in æra/
rio fuisse, ut eam conferrent L. Scipioni: ex qua is ludos fecit. Annium quoq; martium *Pecunia pu. in ludos*
idem dicit ædilem plebis primum frumentũ populo in modios assibus donasse. Heliumq;
pariter in ædilitate frumentum populo assibus præstitisse, qua ex re statuæ illi in capito/ *Frumentum populo donatum ab annio Martio*
lio, & palatio positæ fuerint, & supremo die humeris à populo in rogum delatus sit. sed
huiusmodi munera populus Romanus sub principibus ampliora, ac frequentiora accepit
De Cæsare enim Suetonius scribit: populo præter frumenti duos modios, ac totidem olei
libras, trecentos quoq; nummos quos pollicitus olim erat uiritim diuisit. Et munus popu/ *Cæsaris munera ad populũ*
lo epulumq; cum daret: quamuis macellarij oblocata darent, etiam ipse domesticum appa
rauit. Item dedit epulum populo ac uisceratione. Et post Hispaniensem uictoriã duo pran
dia. Nam cũ prius parce neq; pro liberalitate sua præbitũ iudicaret: quinto post die aliud
largissimum præbuit. Dederunt uero principes Romani uariatis pro rerum opulentia mo
dis quandoq; partem: sicut Cęsarem supra de duobus modis fecisse diximus: quandoq; to
tam summam familijs necessariam, prout infra docebimus. unde Augustum dicit Sueto/ *Augusti munera*
nius non solum summã toto suffecturam anno dedisse: sed cum singulis dari mẽsibus con/
sueuisset, ter in anno distribui uoluisse. Suntq; hæc Suetonij uerba. ac ne plures frumen/
tationis causa frequentius à negocijs auocarentur, ter in annum quaternorum mensium
tessaras dare constituit: sed desideranti ueterem consuetudinem concessit rursus, ut sui
quisq; mensis acciperet. Idemq; princeps, ut mercatoribus industria ualentibus, sed à rei
tenuitate laborantibus opem ferret, quotiens ex damnatorum bonis pecunia superflueret
usum eius gratuitũ eis, qui cauere in duplum possent, ad certum tempus indulsit. Sequi/ *Congiarium*
tur Suetonius Augustum frequenter dedisse congiarium: quod quidem uerbum sola con
suetudine notũ, & nullam habens priscæ latinitatis originẽ eam uim habuit, ut quandoq;
res quandoq; & sæpius pecuniam populo uiritim datam fuisse significet. Is itaq; congia/
rium populo frequenter dedit. sed diuersæ fuerunt summæ, modo quadraginta, modo
triginta, nonnunquam quinquaginta & ducentos nummos. Ac ne minores quidem pue/
ros præterijt, quamuis non nisi ab undecimo ætatis anno accipere consueuissent. Idemq;
frumentum in annonæ difficultatibus sæpe leuissimo, interdum nullo precio: uiritim ad/
mensus est. Et testamento quod ultimum fecit ingenti usus est liberalitate: legauit popu/
lo Romano quadringenties, tribubus tricies quinquies sestertium. prætorianis militibus
singula milia nummorũ: cohortibus urbanis quingentos: Legionarijs trecentos nummos:
quam summam repræsentari iussit. Nam confiscatam semper repositamq; habuerat. Ti/
berius uero princeps congiariũ populo trecẽtos nũmos uiritim dedit, & prandium mille *Tiberius*
mensis. Et Caligula congiarium populo bis dedit tricenis sestertijs, totiensq; abundatissi/ *Caligula*
mum epulum senatui equestriq; ordini, etiam coniugibus & liberis utriusq; sexus: poste/
riori epulo forensia insuper uiris, fœminis ac pueris fascias purpurę ac cõchilij distribuit.
Et ne sordidus fetidusq; imperator eam cõsuetudinis priscorum liberalitatis gloriam con/
seruaret, ineunte anno dixit se per Kl. Ianuarij strenas recepturum, stetitq; in uestibulo
ædium Kalendarũ die, ad captandas stipes, quas plenis ante eum manibus ac sinu omnis
turba ferebat. Claudius congiaria populo sæpissime dedit. Et annona deficiente negotia/ *Claudius*
toribus certa lucra proposuit, suscepto in se damno, si cui quid per tempestatem accidis/
set, & naues mercaturæ causa fabricantibus magna commoda constituit: pro conditione
cuiusq; ciuis. Neronem dicit Suetonius deductum in forum, populo congiarium, militi
donatiuum proposuisse, diuisisseq; populo uiritim quadragenos nummos. Senatorumq; *Nero*
nobilissimo cuiq;, sed à re familiari destituto annua salaria & quibusdam quingena consti

tuisse. Deq; eodem Nerone Cornelius Tacitus: plebi congiariũ quadraginta nũmi uiri-
tim dati, & sestertium ærario quadringenties illatum. Quin dissimulandis rerum externa-
rum curis, Nero frumentum plebis uetustate corruptũ in tyberim iecit, quo securitatem
annonæ sustentaret: cuius precio nihil additum est, quamuis ducentas fermè naues portu
in ipso uiolentia tempestatis, & centum alias in tyberim subuectas fortuitus ignis absum
Domitianus psisset. Et Domitianũ scribit Suetonius Cõgiariũ populo nummorũ trecẽtorũ ter dedisse.
Hadrianus Hadrianumq; pariter dicit Helius Spartianus: Congiariũ duplex præsentem populo dedis-
se ternis singulis aureis diuisis. infinitamq; pecuniam quæ fisco debebatur priuatis debito-
ribus in urbe, ac in italia, in prouincijs etiam reliquis ingentes summas reliquisse, syngra-
phis & chirographis in foro diui Traiani, quo magis securitas omnibus roboraret incen-
Traianus sis. Traianum principem optimum, gestorum cuius scripta indignissime perierunt, refert
in panegyrico Plinius orator: inter cæteras liberalitate una usum fuisse summis laudibus
extollenda, qui pueros quinq; milia ex omni imperio selectæ indolis, ita ali & à præcepto-
ribus erudiri curauerit: ut ea in facultate eo in genere institutionis uitæ erudiri uoluerit, in
quod natura procliuiores sunt uisi. quam liberalitatem imitatum fuisse Hadrianum scribit
Spartianus, & senatoribus, qui non uicio suo decoxerant patrimonium pro modo senato-
riæ professionis expleuisse, & post cæteras immensas uoluptates in honorem socrus suæ
aromata populo dedisse. in honoremq; etiam Traiani balsama & crocum per gradus thea-
tri fluere iussisse. atq; in adoptiõe Aelij Veri Ceionij dedisse populo cõgiariũ, & militibus
Antoninus pius sestertium milies. Ab Antonino item pio imperatore optimo scribit Spartianus Congia-
rium & populo & militibus de proprio datum. & item alias eundem Antoninum dedisse
populo congiarium, & militibus donatiuum addidisse. Viniq; olei & tritici penuriã per
M. Ant. philosophus imperator, ærarij sui damna gratis populo dando sedauisse. Marcum Antoninum philosophum im-
peratorem pariter scribit Iulius Capitolinus: filio ante tempus consule facto, dedisse po-
pulo congiarium: quod iterato uxore eidem filio data & tertio item post triumphum
Commodus simul cum filio de Marcomannis actum dederit. Quin & Commodus imperator in præ-
texta puerili congiarium dedisse in Lampridio refertur, quod postea imperator denarios
singulis septingenos uicenos fuerit impartitus. Scribit etiam Capitolinus Helium pertina-
Helius pertinax cem imperatorem congiarium dedisse populo centenos denarios: promisisseq; prætoria-
nis duodena milium: sed dedisse sena. Seuerus autem apher princeps bonus, & si congia-
Seuerus apher rium populo prius non dederit quàm ad bellum parthicum esset profecturus, rei frumen-
tariæ curam habuit diligentissimam: ita ut post datum abunde semper in uita frumentum
Alexander seuerus uita quoq; excedens canonem annorum septem reliquerit: adeo ut uiginti quinque mo-
diorum milia singulis diebus expendi possent. Alexandrum etiam seuerum scribit Spartia-
nus cum esset imperator optimus congiarium populo ter dedisse, donatiuum militibus
ter: & super congiarij pecunias carnem populo distribuisse. qui & pauperes honoratos fu-
uit, quos pauperes uere non per luxuriam, aut simulationem uidit. Quanta autem fuerit
per imperatorum liberalitatem populo Romano rerum omnium abundantia, facile intel-
Aurelianus liget, & mirari poterit, qui Flauij Vopisci de Aureliano principe gesta leget, ex quibus
hæc duximus excerpenda. Non prætereundum uidetur, quod & memoria tenet publica
& fides historica. Aurelianum eo tempore, quo proficiscebatur ad bellum orientale bili-
bres coronas populo promisisse, si uinceret: & cum aureas populus speraret, neq; Aure-
lianus aut posset dare, aut uellet, coronas eum fecisse de panibus, qui nunc siliginei uocan-
tur, & singulas quibuscunq; donasse, ita ut silligineũ suum quotidie toto æuo suo, & unus-
quisq; reciperet, & posteris suis dimitteret. Nam idem Aurelianus etiam porcinã carnem
populo Romano distribuit, quæ hodie quoq; diuiditur. Qui panibus urbis Romæ unci-
am de Aegyptio uectigali auxit, dicens: neq; enim populo Romano saturo potest quicq;
esse lætius. Statuerat uinum gratuitum populo Romano dare, ut quemadmodum oleum
& panis, & porcina gratuita præberentur, sic etiam uinum daretur, quod perpetuum hac
dispositione conceperat. Hetruriæ per Aureliam usq; ad alpes maritimas ingentes agri
sunt hiq; fertiles & siluosi: Statuerat igitur à dominis locorum incultorum, qui tamen uel-
lent gratis dare, coemere atq; illuc familias captiuas constituere: Vitibus montes conse-
rere: atq; exinde uinum dare, ut nihil reddituum fiscus acciperet. Hicq; imperator congia-
riũ populo ter dedit. Et in sex imperij sui annis populo Romano tunicas albas manicatas

ex uniuersis

ex uniuersis prouincijs: & lineas afras, & Aegyptias puras donauit. Tacitum uero scri-bit idem Flauius possessiones quas in mauritania habuerit sarctis tectis capitolij deputas-se, argentum uero mensale, quod habebat ministerijs conuiuiorũ, quæ in templis fierent dedicasse. Quid autem sibi uelint sarcta tecta Festus sic docet: sarcte ponebant, pro inte-gre, ob quam causam opera publica quæ locantur, ut integra præstentur, sarcta tecta lo-cantur: & enim sarcire est integrum facere. Nec solum largitione, donatione, & uaria libe-ralitate populum Romanum consulares triumphalesq́ uiri, & postea principes, bene læ-tum opulentumq́ reddere sunt adnixi: sed ab usuræ & fœnoris uoragine defenderunt. Idq́ ut melius ostendamus, uocabula ipsa primum diffiniemus. Fœnus, inquit Nonius, à fœtura dictum, quod pariat aliam ex se pecuniam. Et infra: Versuram facere mutuam pe-cuniam sumere, ex eo dictum est, quod initio qui mutuabantur ab alijs, non ut domũ fer-rent, sed ut alijs soluerent, uelut uerterent creditorem. Quanta autem fuerit cura patribus crescente re publi. pauperes ab usuræ damnis tutari, Liuius multis ostendit in locis. Nam quinto Cn. Licinius & L. Sextius tribuni plæbis legem tulerunt de ære alieno, ut deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id quod superesset termino æquis portioni bus solueret. & in septimo T. Manlio Torquato iterũ C. Plautio cõsulibus semiunciariũ tantum ex unciario fœnus factum: & in pensiones æquas triennij, ita ut quarta pars esset solutio æris alieni. Infraq́. Iudicia populi eo anno in fœneratores fuere, q̃bus ab ædilibus dicta dies est. ligari nexi desierunt, ob unius fœneratoris libidinem. consules tulerunt ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret in compedibus aut in neruo teneretur: pecuniæ debitæ bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita soluti nerui, cautumq́ in posterũ ne necterentur. Et XXIII Marcus Porcius Cato prætor Si-ciliam obtinebat sanctus & innocens: asperior tamen in fœnore coërcendo habitus. Fuga-tiq́ ex insula fœneratores: & sumptus quos in cultum prætorum socij facere soliti erant, circuncisi, aut sublati. & XXXIIII. ciuitas fœnore laborabat, & cum multis fœnerali-bus legibus constricta auaricia esset, uia fraudis inita erat, ut in socios, qui nõ tenerentur his legibus, nomina transcriberent: Tribuni plæbis ex autoritate patrũ plæbem rogarũt: quæ sciuit, ut cum socijs, & nomine latino creditæ pecuniæ ius idem quod cum ciuibus Romanis esset. Et infra. Iudicia in fœneratores eo anno multa sunt facta. de multa dam-natorũ quadrigæ inauratæ in capitolio, & in cella Iouis supra fastigium ædiculæ duode-cim clipea inaurata. Sed M. Cato de re rustica expressius innuit, quanto Romani odio usuram persecuti sunt. Maiores nostri hoc habuerunt, & ita in legibus posuerunt: furem dupli condemnari: Fœneratorem quadrupli. Ciceroq́ quid in usuris ætas sua seruauerit sic ostendit ad Atticum scribens. Salaminij cum usuram facere uellent, nõ poterant, quod lex gabinia uetabat: tum Bruti familiares, freti gratia Bruti, dari pollicentur, si sibi sena-tus consultò caueretur: fit gratia Bruti senatusconsultũ, ut neue Salaminijs, neue qui eis dedisset, fraudi esset: pecuniam numerauerũt. Et infra: Nam aut bono nomine centesimis contentus erat, aut non bono quaternas centesimas sperabat, ut solueret centesimam se-xennij cum renouatione singulorum annorum. At Scaptius quaternas postulabat: me-tui si impetrasset, ne tu ipse me amare desineres. Imperatorũ uero primus Alexander Se-uerus Mammea genitus christiana, & uir optimus usuras fœneratorum cõtraxit ad trien tis pensionem, etiam pauperibus consulens. Senatores si fœnerarentur usuras accipere primo uetuit, ut nihil nisi muneris causa acciperent. Postea tamen iussit, ut semisses acci-perent. Maior etiam prædicta fuit senatus in populũ caritas atq́ liberalitas, cum P. Vale rius Publicola è patribus & C. Martius Rutilius è plæbe, consules, q́d Liuius in septimo tradit, solutionem alieni æris in publicam curam uerterunt. Quinq́ enim uiri creati, quos mensarios à dispensatione pecuniæ appellarunt, rem difficillimam tractatu, & plærunq́ parti utrique, semper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quàm iactura sustinuerunt. Multa & magna superius à nobis scripta sunt admi-nistrationem rei publicę ostendentibus, ex quibus Romana res à parua opibusq́ tenui in amplitudinem peruenerit admirandam: sed una nobis est reliqua ipsius administrationis pars, quam summos ac sapientissimos uiros existimasse uidemus, præ cæteris ipsam au-xisse, & conseruasse rem publicam. quæ quidem pars licet multiplex uocabulis, & partiũ distinctionibus uideatur, duorũ ad summam triumue uerborũ appellatione continetur,

Tacitus imp.

Tecta sarcta

Fœnus

Versuram facere

Cautiones quibus pauperes ab usuris tutabantur

Senatus caritas in populũ

Quinq́ uiri

integritate scilicet, modestia, & frugalitate: quę & his similia cum ostenderimus, facile apparebit, nec communicatam orbi terrarum ciuitatem, nec armorum uim maximam inde comparatam, nec alios administrandæ intus forisq; rei mores, sine prædictis tantum, aut constituere, aut conseruare imperium potuisse. Quin hanc assertionem nostram id certius argumentum probabit, quod simul cum ipsis sancte uiuendi artibus labi ac ruere, ac penitus inaniri Romana res cœpit. M. Cato apud Salustium crispum. Nolite inquit, existimare maiores nostros armis rem publicam ex parua magnā fecisse: si ita esset, multo pulcherrimam nos haberemus, quippe sociorum, atq; ciuium præterea armorum & equorū maior copia nobis quàm illis est. sed alia fuere, quę illos uiros magnos fecerunt, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neq; libidini, neq; delicto obnoxius: pro his nos habemus luxuriam, atq; auaritiam, publice egestatem, domi opulentiam: Laudamus diuitias, sequimur inertiam, inter bonos, & malos discrimen nullum, omnia uirtutis pręmia ambitus possidet. Id autem quàm uere Cato uir doctissimus & æque sanctus dixerit, ex Liuio alijsq; magnæ autoritatis uatibus libet particulariter ostendere. Publium Valeriū refert in secundo Liuius post liberatam patriam, & consulatus quatuor morientem gloria ingenti, copijs familiaribus adeo exiguis fuisse, ut funeri sumptus deesset, de publicoq; fuerit elatus: & pariter Meneniū Agrippam plæbis cum patribus conciliatorem, quod sumptus funeri deesset, elatū à plæbe sextantibus in capita collatis: Et in tertio habet Liuius Valerium publicolam consulem in recuperatione capitolij occisum, in eiusq; domum plæbem quadrantes, ut funere ampliore efferretur iactasse. quo in libro Lucium Quintium Cincinnatū quatuor iugera agri colentem contra naualia, quæ prata quintia fuerunt: Dictatorem fuisse creatum refert. qui dictator L. Tarquinium dixerit magistrū equitum, stipendia pedibus propter paupertatem tunc facientem. Et C. Fabritium refert Aulus Gellius magnam uim pecuniæ offerentibus samnitibus respondisse, dum omnibus membris corpus consisteret atq; imperare posset, nunquam quicquam defuturum: propterea pecuniam non accipere, qua nō indigeret. Vnde est quod Liuius in XIIII scribit: eundem Fabricium Publium Cornelium Rufinū consularem senatu mouisse, quod is decem pondo argenti facti haberet. Quantæ etiam diuitiæ fuerint M. Attilio uiro clarissimo imperiū in Aphrica habenti Liuius XVI sic ostendit. Attilius regulus cōsul successorem sibi dari in Aphricam cum nō obtineret, inter causas scripsit, quod agellus suus à mercenarijs relictus erat. Continentię uero Romanorum prisci temporis, & auersionis ab auaritia animorū, nullum uidemus argumentū certius, quàm quod ex secunda Liuij decade mutilatum habemus. Misisse Pyrrhum regem epirotarum Cineam oratorem petiturum ea conditione pacem, ut retineret, quæ de Italia occuparat. Cineam'que admirandæ uirtutis, & memoriæ, qui nomina, & cognomina Romanorum ciuium insuper uxorum, & filiorum sciret: postquam omnia pertentauerat, nullam domum suis muneribus patentem inuenisse: unde ad Pyrrhum reuersus non improprie dicitur interroganti respondisse, urbem se regum uidisse. quodq; in legibus Cicero præscribit: nihil præter laudem bonis & innocentibus, neque à socijs, neque ex hostibus reportandum: idem Cicero tertia in Verrem actione à multis præstantibus uiris factitatum fuisse sic ostendit. M. Marcellus syracusas, L. Scipio Antiochum in Asia, Flaminius regem Philippum & Macedoniam, L. Mumius Corinthum plenissimam rerum omnium, urbes'que Achaiæ, & Bœotiæ multas sub imperium Romanum ditionem'que redegit: quorum domus cum honore, & uirtute florerent, signis, & tabulis pictis erant uacuæ. At uero urbem totam templa deorum omnes'que Italiæ partes illorum donis ac monumentis exornatas uidemus. C. Elium multi scripserunt, cum legati Aetolorum in consulatu prandentem in fictilibus adissent, uasa argentea obtulisse, quæ ille non acceperit: nec aliud habuisse argenti ad supremum uitæ diem quàm pocula duo quæ L. Paulus socer ei ob uirtutem deuicto Perse donauit. Aphricanus'que posterior libras XXXVI argenti facti reliquit heredi, quem de pœnis triumphantem quatuor milia quadringentas libras argenti transtulisse cōstabat: idq; argentū totam tunc habuisse Aphricam constitit, quod postea aliquando Romæ in mensarum conuiuij unius apparatu parum est uisum. Qui autem ea diuitiarum paucitate cōtentus fuerat, idem Scipio modicis pariter apparatibus priuatim in omni uita est usus. Nā officio legationis fratris sui functus in Asia post

Carthagi-

Romanos simul cum sancte uiuendi artibus labi cœpisse

P. Valerius et Menenius agrippa ob paupertatem publice elatus

L. Cincinnatus

C. Fabritius

Attilius regulus

Continentia Romanorum priscorum

C. Elius

Aphricanus posterior

Carthaginem Numantiamq; deuictas, post duos insignes triumphos, septẽ tantummodo M. Curius seruis sequentibus ad dictam legationẽ accessit: nec plures eo bello secum habuit. M. Curij notissima omnibus modestia & integritas à nobis quoq; supprimi non debet. Is oblatam sedenti ad focũ in scamno rustico, & uescenti catino ligneo auri summam renuit, se dicens diuitibus imperare, non diuitem fieri cupere. Idem'que postea pulso à se Italia Pyrrho nihil præter decretorum publice septem iugerum munus accipere uoluit. Q. Tubero Aelius consul oblata ab ætolis omnis usus argentea uasa remisit, & fictilibus suis uti maluit. Fabricius Luscinus oblatũ à samnitibus auri, & argenti põdus spreuit: ostenditq; mors quantas suis sobrie, & integre uiuendi artibus diuitias cumulauerat, cum patellam deorum tantum argenteam iuris pontificij lege habuerit, sed quod licuit pede corneo sustentatam: idem'que ad Pyrrhum legatus cum audisset philosophum Cyneam Thessalum uoluptatem omnibus bonis præferre, eam sapientiam Pyrrho & samnitibus imprecatus est. Calphurnius Piso consul uictis in Sicilia fugitiuis filium qui multotiens bene pugnauerat corona aurea trium librarum donare debebat, sed id permutauit in legatum quod testamentum sibi facere promisit. Publice etiam fuit aliquando quam in priuatis tantopere laudamus sobrietas & integritas: Marij enim, & Syllæ bello ciuili proscriptorum ciuium, qui erant multi, bona populus oblata renuit: nec inuentus est, qui partem illorum minimam emeret. Et Asiam minorem bello captam populus Romanus Attalo regi possidendam donauit. Donauit etiam Lucius Paulus si non regno Persem, cum illi uicto ad se perducto obuius procedens, pro tribunaliq; sedens, illum apud se uoluit cõsidere, & cœna dignatus est: maior tamen Gn. Pompeij liberalitas fuit, qui cũ Tygranẽ armeniorum regem ponto pepulisset, uiribusq; protriuisset, diadema postmodũ, quod ille abiecerat capiti eius imposuit, & tam afflictum in pristinæ fortunæ statum restituit. nec parua P. Cornelij Scipionis primo bello punico benignitas fuit, qui cũ Albiam oppidum cœpisset, pro quo defensando dux Carthaginensiũ Hanno pugnans occubuerat, exequias eius ducis funere publico, & sua præsentia honestauit. Transiuerunt autẽ paucę ad imperatorum tempora priscæ illius cõtinentiæ & humanitatis liberalitatisq; reliquiæ, ut unicũ supradictis castorũ temporũ uiris æquare libeat, Titũ Vespasianũ delitias humani generis appellatum: cuius animi affectus, uel ex eo patere possunt, quod dicere solitus fuerit, non oportere quenq; à sermone principis tristem discedere: quẽ tradit Suetonius recordatũ super cœnam, quod nihil cuiq; toto die præstitisset, memorabilẽ illam edidisse uocem. Amici diem perdidi. Scio fuisse nonnullos atq; etiam plærosq; nobiscum uiuere, qui solis philosophantes uerbis, cũ reipsa longe à uera absint philolosophia, eos de qbus dictũ est Romanorũ mores, strictis (ut aiũt) buccis laudant: quasi uicio dantes, qđ nõ magis ob ipsarũ, quibus uterentur, uirtutũ amorẽ, quàm ob gloriã & famæ appetentiã eas secuti sint: idq; nos ingenue fatemur, addimusq; eũ semper stimulũ ad uirtutes plurimũ ualuisse, quo utinam nostri seculi homines moueri uideam⁹. Nec hoc dicimus, quia nõ meminerimus animæ salutẽ ijs qui sub gratia nati sunt, imprimis quærendã, aut quia ignoremus multos ex priscis uirtutẽ propter seipsam fuisse secutos: uerũ glorię appetentia eas semper habuit ut res, ut cũ animæ salutẽ quærentibus, & cũ uirtutẽ propter seipsam amantib⁹, societatẽ nõ aspernandam conseruauerit. Quamobrem ipso in loco ubi præstantissimorum ex priscis Romanorũ laudis & gloriæ appetentiam, quæ uirtutibus operam dari faceret laudamus, gestam proximis temporibus rem libet narrare: quæ & nostris censoriæ grauitatis, & maiorum, qui gloriæ inseruierũt honori, poterit satisfacere, adeo ut nostro iudicio omnibus ad imitationem proponi possit. Isabelis Burgundiæ ducissa, quã summus uir Iacobus Portugalensis regiæ stirpis cardinalis germanus frater sororem: & Philippus Burgundię dux maritus uxorem, sicut debent plurimi faciunt, religioni christianæ impensissime fauet, adeo ut Turcos Constantinopolis inuasores, omni conatu à christicolis persequendos esse, & hortetur, & data enixe opera pro uiribus adiuuet: Quibus in adhortationibus, dum apud uirũ paucis christianorũ principibus potentatu secundũ, apud alios principes, & potentes uiros agit, aliquãdo dixit, sese nõ paruo teneri desiderio, eam expeditionẽ cũ uiro, & suis magnatibus, ac populis inchoandi, munera ut dicebat multa ꝓ posse nõ inutiliter obitura. Sed cũ sola in cœtibus esse uideret, quę id ex animo loqueret, nõnulli ut à proposito auerterent callide responderũt, gloriæ id sibi ab omnibus & laudis appetentiæ, parui christianis

Q. Tubero
Fabricius
Calphurnius Piso
G. Pompeius
Cornelius Scipio
Titus Vespasianus
Isabelis Ducissa
Philippus Dux Burgundiæ

stianis meriti, potius quàm religiosæ intentioni attributum iri, quas per iocum, ut simulabant, prolatas uoces responsione compescuit, quæ præpositæ superiori loco priscorũ purgationi accommodari poterit. Vt discant nostri posse christianum uirum cum animæ merito ac ingenti lucro ita gloriæ stimulum suis operibus admittere, ut uirtutis operibus insistat. Nõ dissimile enim, inquit, erit ea mulier sapientissima quod ego & appeto, & si dabitur agere intendo, uiatoris quem peregrinũ uocamus intentioni: cui facile posset accidere, ut beati apostoli Iacobi limina apud galliciam inuisurus currũ mercede conducat, quo cum ueste & leui suppellectile itineraria perferatur. Is si gemmam necessitati forte ingruenti præsidio futurã deferret, & pluris in gallicia (sic ut aliquando cõtingit) uendat quàm domi emerit: lucellum quidem domum præter intentionem simul cum animæ lucro reportasse nõ iniuria gaudebit. Sed ipsos audiamus priscos de facti sui ratione copiosius disserentes. Ipsaq; sit prima gloriæ diffinitio, quam in oratione pro M. Marcello sic affert M. Cicero. gloria est illustris, ac peruagata magnorum uel in suos ciues uel in patriam uel in omne genus humanum fama meritorum. & pro Plancio. Est enim in uirtute multis ascensus, ut is gloria maxime excellat, qui uirtute plurimũ præstat. Et infra, neq; quisquam nostrum in rei pub. periculis cum laude ac uirtute uersatur, qui non spe posteritatis fructuq; ducatur. Itaq; cum multis alijs de causis uirorum bonorum mentes diuinæ mihi atq; æternæ uidentur esse, tum maxime quod optimi & sapientissimi cuiusq; animus ita præsentit in posterum, ut nihil nisi sempiternum spectare uideatur. Et enim quirites exiguũ nobis uitę curriculum natura circunscripsit, immensum gloria. Et pro Archia Cicero. trahimur omnes studio laudis, & optimus quisq; maxime gloria ducitur. nullam enim aliam uirtus mercedem laborum periculorum desiderat, præter hanc laudis, & gloriæ. qua quidem detracta iudices, quid est quod in hoc tam exiguo uitæ curriculo, & tam breui, tantis nos laboribus exerceamus? certe si nihil animus præsentiret in posterum, & si quibus regionibus uitæ spacium circumscriptum est, ijsdem omnes cogitationes determinaret suas: nec tantis se laboribus frangeret: nec tot curis uigilijsq; angeretur: nec totiens de ipsa uita dimicaret. Nunc residet quædam in optimo quoq; uirtus, quæ noctes, ac dies, animum gloriæ studijs concitat atq; admonet, non cum uitę tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam. Ego uero omnia quæ gerebam, iam tum in gerendo spargere me, ac disseminare arbitrabar, in orbis terræ memoriam sempiternam. Hæc uero siue à meo sensu post mortem abfutura est, siue ut sapientissimi homines putauerunt ad aliquam animi mei partem pertinebit, nũc quidem certe cogitatione quadam speq; delector. Plinius etiam orator quid de hac re sentiat uideamus. is ad Paulinum: Ego beatissimum existimo eum qui bonæ & mansuræ famæ præsumptione perfruitur, certusq; posteritatis cum futura gloria uiuit. & Cornelio Tacito scribens, ut paucos in lucem fama prouexit, ita multos & tenebris, & silentio inuoluit. Item Rufoni. omnes ego, qui magnum aliquid memorandumq; fecere, non modo uenia uerum etiam laude dignissimos iudico, si immortalitatem quam meruere sectantur, uicturiq; nominis famam supremis etiam titulis prorogare nituntur. Vnde de se ipso idem Plinius ad Maximum sic scribit. Nunquam maiorem cepi uoluptatẽ, quàm nuper ex sermone Cornelij Taciti. Narrabat sedisse Circensibus proximis equitem Romanum: hunc post uarios eruditosq; sermones quæsisse, Italicus es an prouincialis? ad hoc illum Tacitus an Plinius? Ego celebritate nominis mei gaudere non debeo. Ego uero, & gaudeo, & gaudere me dico, neq; enim uereor ne iactantior uidear cum de me aliorum iudicium non meum profero. ad Ciceronem redeundum est. Is oratione habita pro Milone, addit hic quæ certe uera sunt: fortes & sapientes uiros nõ tam præmia sequi solere recte factorum, quàm ipsa recte facta. Sed ex omnibus præmijs uirtutis si esset habenda ratio præmiorum amplissimum esset præmium gloria. esse hanc unam quæ breuitatem uitæ, posteritatis memoria consoletur, quæ efficiat, ut absentes adessemus, mortui uiueremus: hanc deniq; esse, cuius gradibus etiam homines in cœlum uideantur ascendere. Et pro Archia. Nam nisi multorum præceptis multisq; litteris suasissem mihi nihil esse in uita magnopere expetendum nisi laudem atq; honestatem. Et infra: Quare si res hæ quas gessimus orbis terræ regionibus diffiniuntur, cupere debemus, quo minus manuum nostrarum tela peruenerunt, eodem gloriam famamq; penetrare: quod cum ipsis populis de quorum rebus scribitur hæc ampla

Gloria quid

ampla sunt: tum his certe qui de uita gloriæ causa dimicant, hoc maximum & periculorum incitamentum est,& laborum. Quibus etiam amplectendis uirtutibus gloriæ appetentia stimulus fuerit, ostendent Moderatio in omni uita, & continentia: quibus siue ut boni essent, siue ut tanquã boni & integri laude & gloria digni essent haberenturq́, prisci adnitebantur: confirmandamq́ imprimis hanc sententiam duximus à beato Aurelio Augustino, cuius uitæ sanctitas doctrinæ addita ingenti, facit testimonium locupletius esse. Is dei ciuitatem ædificãs scribit. Romani laudis auidi, pecuniæ liberales erant: gloriam magnam, diuitias honestas uolebant: hanc ardentissime dilexerunt, propter hanc & mori non dubitarunt. Sed uideamus in publicis, qui crescere in re pub. & maiores magna spernendo fieri quærebant, qualibus quamq́ bonis usi sint artibus. M. Fabium consulem scribit in secundo Liuius, oblatum deuictis Vehijs triumphũ spreuisse ob fratris, & collegæ mortem, respondens se consule altero, & fratre mortuo publico priuatoq́ deformem luctu lauream non accepturum. Et Liuius item XXVI, cum de recusato à T. Manlio consulatu & creatis consulibus non petentibus, prærogatiuarum modestiam laudibus extollendam duceret, sic habet. Eludant nunc antiqua mirantes, non equidẽ si qua sit sapientiũ ciuitas quã docti fingunt magis quàm norunt, aut principes grauiores temperatioresq́ à cupidine imperij, aut multitudinẽ melius moratam censeant fieri posse. Centuriam iuniorum seniores consulere uoluisse, quibus imperium suffragijs mandaret. A quibus autem causis factum sit ut ea moderatio & temperantia in Romanis postea cessauerit, Liuius XXXIII p M. Porcij Catonis legẽ opiã defendere conati uerba sic ostendit. In Matronas eñ Cato inuehens dicit: ut auro purpuraq́ fulgeatis, ut carpentis festis profestisq́ diebus uelut triumphantes de lege uicta per urbem uectemini. & infra. Hinc ergo quo melior lætiorq́ in dies fortuna rei pub. est, imperiumq́ crescit, & iam in Græciam Asiam'que transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & iam regias attrectatis gazas: eo plus horreo ne illæ magis res nos ceperint, quàm nos illas. Infesta mihi credite signa à Syracusis illata sunt huic urbi. Iam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudare, mirariq́. Alia etiam ratione in eandem continentiæ sententiam Scipio Masinissæ dissuasurus Sophonisbæ nuptias apud Liuium libro XXX dicit. Atqui nulla earum uirtus est propter quam tibi sim appetendus uisus, in qua ego ac temperantia, & cõtinentia libidinum gloriatus fuerim: hanc te quoq́ ad cæteras eximias uirtutes tuas Masinissa adiunxisse uelim: Nam non est crede mihi tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculũ, quantũ à circumfusis undiq́ uoluptatibus. Vnde Scipionis sententiæ Cicero legũ secundo nõ parua ex parte, licet diuersa ratiõe, similẽ de moderatiõe, & tẽperantia principũ uirorũ à cupiditatibus sic habet: Vt eñ cupiditatibus principũ, & uicijs infici solet tota ciuitas, sic emẽdari & corrigi cõtinentia. Vir magnus, & nobis amicus L. Lucullus, cũ esset obiecta magnificẽtia uillę tusculanæ, duos se habere dixit uicinos: superiorẽ eqtẽ Romanũ, inferiorẽ libertinũ. q̃rũ cũ essent magnificę uillæ, cõcedi sibi oportere, qđ ijs tenuioris ordinis qui essent liceret. Nõ uides à te Luculle id ipsum natũ, ut illi cuperẽt: quibus id si tu nõ faceres nõ liceret. Quis eñ ferret istos, qui mõ uideret eorũ uillas signis & tabulis refertas partim publicis partim & sacris & religiosis: qs nõ frangeret eorũ libidines? Nec eñ tanti mali est peccare principes (quanq́ est hoc magnũ per se ipsum malum) quantũ illud, quod permulti imitatores principum existunt. Ego nobiliũ uita uictuq́ mutato mores mutari ciuitatum puto: plures exemplo, quàm peccato nocent. Quamuis autem Cicero dictis in legibus moderationem in ciuibus & laudet & præcipere uelle uideatur, habenas tamen eisdem laxare nititur, Lucium Murenam elegantissima oratione illa defendens. Suntq́ uerba in Marcũ Catonem dicta, omnis seueritatis & austeritatis uitę potius quàm moderationis autorẽ. Horribilis oratio tua Cato, sed eam usus, uita, mores, ciuitas ipsa respuit. Neq́ enim Lacedæmonij autores istius uitæ atq́ orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbunt: neque Cretes, quorum nemo gustauit unquam cubans, melius quàm Romani homines, qui tempora uoluptatis laborisq́ dispertiunt, res publicas suas retinuerunt: quorum alteri uno aduentu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperij præsidio disciplinã suam legesq́ conseruant. Et post quàm aliquantulũ progressus est Cicero stoicorum philosophorum austeritates damnans, sic prosequitur. Fuit eodẽ ex studio uir eruditus apud patres nostros, & honestus homo, & nobilis Q. Tubero. Is cum epulum

De cõtinentia

Vicijs principum ciuitates infici, cõtinentia autem corrigi

epulum Q. Maximus Aphricani patrui sui nomine populo Romano daret, rogatus est à
Maximo, ut tricliniũ sterneret, cum esset Tubero eiusdem Aphricani sororis filius. atq;
ille homo eruditissimus, & stoicus strauit pelliculis hœdinis lectulos punicanos, & ex/
posuit uasa samia: quasi uero esset Diogenes cynicus mortuus, & non diuini Aphricani
mors honestaretur: quem cum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dijs im/
mortalibus, quod ille uir in hac re publ. potissimum natus esset. Necesse enim fuisse ibi
esse terrarum imperium, ubi ille esset. Et tamen Cicero paulo post probatissimam eius rei
sententiam affert. Odit res pub. priuatam luxuriã, publicam magnificentiã diligit. Si quis
uero fuerit qui miretur, in hac ultima parte administrationis rei p. moderationẽ, integrita
tem cõtinentiã tantopere à nobis laudari, ut eas uirtutes par pondus habuisse credamus,
cæteris primi, & secundi eiusdem administrationis librorũ partibus, supra declaratis: no/
biscum considerare debebit, quæ & qualia sunt argumenta, quibus innititur in libro no/
no Titus Liuius, cum disputat, quid futurum fuerit, si Alexander Macedo magnus in Ita
liam traiecisset. Inter cætera enim argumenta quibus Alexandrum spe potiundi deijcit, il/
la sunt potissima, quæ à morum diuersitate sumuntur, quod cum uiris grauibus res fuis/
set, superbam uestis mutationem, & humi iacentium adulationes desideranti. fuissetq; pa
riter cum sobrijs & abstinentissimis, uiro fœdis suorũ supplicijs per ebrietatem solito de/
bacchari. & sobrietatem in re militari Romana commendatissimam fuisse, infra suo lo/
co ostendemus, & non minus ea pudicitiam, cuius unicum hic à Cicerone afferemus ex/
emplum. Is enim pro Milone orans inquit. Pudicitiam cum eriperet militi Tribunus mi/

Pudicitia priscorum Romanorum

litaris in exercitu Caij Marij, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui uim
afferebat. Facere eñ probus adolescens periculose, quàm perpeti turpiter maluit. Hæ eñ
quas tam attente laudamus bene uiuendi artes, uix solis philosophis per ætatem nostram
relictæ, quid rei pub. administrationi attulerint adiumenti, Cicero pro Lucio Flacco orãs
sic ostendit. Hæc enim ratio à magnitudine animorũ in maioribus nostris fuit, ut cum in
priuatis rebus suisq; sumptibus minimo contenti, tenuissimo sumptu uiuerent, in impe/

Lex ne senatores mercaturæ essent nimium intenti

rio atque in publica dignitate, omnia ad gloriam splendoremq; reuocarent. Hinc publice
cautum fuit, ne per auariciam senatorij ordinis ciues à dignitate, ad rem importune quæ/
rendam diuitiasq; cumulandas auersi, uel ipsi mercaturæ nimium se dederent. Liuius eñ
XXII: Q. Claudius tribunus plæbis aduersus senatum atq; uno patrũ adiuuante C. Fla/
minio tulerat, ne quis senator qui ue senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quæ plus
trecentarum amphorarum esset haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris uectandos,
quæstus omnis patribus indecorus uisus. & cũ tenuitati opum, siue publica, siue priuata

De retinentia dignitatis Romanorum

uniuscuiusq; institutione studere decorum esset, dignitatem etiam cum elationis suspicio
ne retinentes, laudibus digni ducebantur. hinc habet Liuius in nono. Caius Flauius scri/
ba libertino patre ædilis currulis, cum ad uisitandum collegam ægrum accessisset, non as/
surrexerunt nobiles. Is sellam afferri iussit, & assedit honoratior. Et XXIIII Liuius. Cõ/
sules in Lucanos Sempronius, Fabius in Apuliam, pater filio legatus ad Suessulam in ca/
stra uenit. cũ obuiam filius progrederetur, lictoresq; uerecundia maiestatis eius taciti an/
teirent: præter undecim fasces equo uectus, ut consul aduertere proximum lictorem ius/
sit, & is ut descenderet ex equo inclamauit, tum demum desiliens Experiri inquit, uolui fi
li, satin scires te consulem esse. Faciebant uero eam in priuatis moderationem temperan/
tiam, & animorum generositatem præbita publice exempla. Liuius XXXV à duobus
regibus Philippo, & Ptolemeo Aegypti rege legati Romam uenerunt, pollicentes ad bel
lum auxilia, & pecuniã, & frumentũ, & à Ptolemæo mille pondo auri, XX mil. pondo ar
genti. nil acceptum, gratiæ actæ, Item à Carthaginensibus, & rege Masinissa legati uene/
runt. Carthaginenses tritici modios mille, ordei quinquaginta milia, se & classem suorum
sumptu comparaturos, & stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos debe/
retur, præsens omne daturos. Masinissæ legati tritici trecenta milia, ducenta quinquagin/
ta ordei, equites quingentos, elephantos uiginti, ad M. Attilium consulem missurum. De
frumento utrisq; responsum, ita usurum populum Romanum si precium acciperent: de
classe Carthaginensibus remissum: de pecunia responsum, nullam ante diem accepturos.
Ab eaq; animorum magnitudine publica, uiri prodierunt quales Liuius XXXVI sic de
scribit. Philippus rex Aphricanum, & Lucium fratrem consulem regio accepit apparatu
&

& prosecutus est, multa in eo dexteritas, & humanitas uisa, quæ commendabilia apud Aphricanum erant, uirum sicut ad cætera egregium, ita à comitate quæ sine luxuria esset non auersum. Nec tamē ausim diffinire, utrū publica uirtus priuatæ esset origini: an è contra publicam priuata gigneret. Hinc libet partim concordiam, & animorum coniunctionem: partim modestiam integritatemq́ insignes non priuatorum magis præstantissimorū uirorum, ꝙ ipsius rei pub, ita proponere: ut quod nos declinamus alij iudiciū elicere possint: quæ prædictarum partium alteri fomentum dedisse sit uisa. Seneca Cordubensis epistola quintadecentesima scribit. Agrippa uir ingentis animi: qui solus ex his, quos ciuilia bella claros potentesq́ fecerunt, fœlix in publicum fuit: dicere solebat: multum se huic debere sententiæ. Nam concordia paruæ res crescunt: discordia maxime dilabūtur. De hacq́ omnium re pulcherrima: quæ dum affuit rem Romanam seruauit, adauxit: & qua sublata res ipsa corruit, ac penitus est extincta: diuini Ciceronis libri sex de re pub. referti fuisse uidentur: quorum particulam ex secundo beatus Aurelius Augustinus sic excerpsit: in ciuitate dei nobis conseruatam. Eo quippe tempore disputatur, quo iam unus Gracchorum occisus sit: à quo scribit seditiones graues cœpisse Salustius. Cum autem Scipio in secundi libri fine dixisset: ut in fidibus & tibijs atq́ cantu ipso, ac uocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum, & discrepantem aures eruditæ ferre non possunt: isq́ concentus, & dissimillimarum uocum moderatione concors cantū efficit, & congruens: sic ex summis, & infimis & medijs interiectis ordinibus, ut sonis moderatam ratione ciuitatem consensu dissimillimorum concinere, Et quæ armonia à multis dicitur in cantu, eam esse in ciuitate cōcordiam, arctissimum atq́ optimum omni in re pub. uinculum incolumitatis: Eamq́ sine iusticia nullo pacto esse posse: Scipio tunc ad intermissa reuertitur, repetitq́ suam atq́ commendat breuem rei pub. diffinitionem: qua dixerat, eam esse rem populi: populum autem nō omnem cœtum multitudinis, sed cœtum iuris consensu, & utilitatis communione sociatū esse determinat. Ipse uero Tullius non Scipionis nec cuiusq́ alterius, sed suo sermone in principio quinti libri commemorato Ennij uersu: Moribus antiquis res stat Romana uirisq́: Nostra dixit ætate cū res pub. sicut picturam accepisset egregiam, sed euanescentem uetustate, non modo coloribus ijsdem quibus fuerat renouare neglexit: sed ne id quidem curauit, ut formam certe, & extrema tanq́ lineamenta seruaret. Hinc laudat Cicero ipse de prouincijs consularibus orans Marcum Lepidum bis consulem: & pontificem maximum: quod cum M. Fuluio collega quo die censor est factus homine inimicissimo in campo statim redijt in gratiam, ut commune officium censuræ communi animo, & uoluntate defenderent, Nec minus laudata est publica populi Romani modestia quā Liuius in secūdo sic refert. Apij Claudij deceuiri in carcere morbo mortui collaudationem cum tribuni plæbis impedire conarentur, plæbs fraudari honore solenni supremum diem tanti uiri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audiuit, ꝙ uiui accusationem audierat, & exequias frequens celebrauit. Laudanda etiam senatus modestia: & è cōtra est damnanda populi rapacitas: de qua sic Liuius in tertio scribit. Cum Aricini Ardeatesq́ de finibus cōtenderent: populumq́ Romanum iudicem fecissent, Scaptio suadente uiro de plæbeis, uocatæ tribus censuerūt esse populi Romani pridem habitum uictis Coriolanis: Senatu cōtra adnitente. & illa prætoris urbani laudatior æquitas: de qua undequadragesimo Liuius. L. Minutius Vertillus, & L. Martilius, ꝙ legatos Carthaginensium pulsasse dicebātur, M. Claudij prætoris urbani iussu, per fœcialem traditi sunt legatis: & Carthaginem aduecti. Sed omnium laudatissimam esse ducimus benignitatem: de qua Cicero pro Murena sic habet. Omnes enim ad pericula propulsanda cōcurrimus: & qui non aperte inimici sumus etiam alienissimis in capitis periculis amicissimorum officia & studia præstamus. Ex eodemq́ fonte manauit quod Plutarchus in Pompeij uita scribit. Crassum & Pompeium in gratiam à simultate redijsse, quod admoniti essent à C. Aurelio, qui per quietem id à dijs posci uiderat: tuncq́ Crassum dixisse ad populum: nihil ó ciues turpe mihi puto: nihil me ipso indignum, quod priorem me Pompeio ingero: quem uixdum pubescentem uos magnum appellastis: cui nondum in senatum admisso binos decreuistis triumphos. Extollitq́ laudibus eodem in loco Plutarchus Pompeij modestiam, ꝙ rege Hyberorum spondam mensam sedemq́, quæ ex auro erant ad Pompeium mittente, ut usui suo sumeret, in ærarium eas deferri iussit. Sed & in pro-

De Romanorum cōcordia

Modestia Romanorum

De benignitate

De modestia

blematibus idem Plutarchus modestissimum Romanæ gentis institutum commendat, dicens ex omnibus, quæ dijs immortalibus offeruntur sola negligi spolia: nec uetustate consumpta resarciri, neq; refici, quia cum inimicitiæ aduersus hostes tempore deliniendæ sint atq; obscurandæ: earum signa renouari inuidiosum & acerbum censent. Contra quod institutum primos apud Græcos male cõstat fecisse eos, qui æneum aut lapideũ trophæum statuerunt. Sed nunquid non laudanda fuit C. Cæsaris in tanto uictoriæ appetitu modestia, cum capta apud Pharsaliam Pompeij scrinia epistolarum: & apud tapsum Scipionis, non legit, sed cremari iussit. intendebat enim iuxta Plutarchi superiorem sententiam inimicitias cum hostibus processu temporis, quod & fecit delinire. Alterius generis, sed non absimilis moderatio fuit Catonis superioris, qui transmarinam petens prouinciam stragulis edinis tribus seruis comitatus: eodẽ usus est cibo, & uino quo & nautæ. Nec minore alterius item generis moderatione usus est Fabius Maximus: cum promissam pro redemptione captiuorũ pecuniã senatus non mitteret: fundo ipse quem habebat unicum uendito suppleuit. Quamuis uero modestia, continentia æquitate & alijs uirtutibus: de quibus supra diximus, Romani ueteres rei publicæ & tanti imperij fundatores sponte sua & ipsius amore uirtutis sunt usi: non paucos tamen ex ipsis credendum est honore & præmijs allectos fuisse, quæ probis & honestis uiris bene merentibus publice & priuatim constituta erant. Vnde & sancta manabat, quam commendare pergimus, rei publicæ administratio: colligemusq; ad hæc multa pariter, sed diuersis aliquando rationibus facienda. Est in Liuij tertio: Indicibus eorum qui urbem incendere uoluerant à senatu decem milia grauis æris: quæ tum diuitiæ habebantur: ex ærario numerata; præmiumq; libertatem fuisse. Et Liuij item quinto. cum legati pateram auream Apollini delphos ferrent naui longa, exceptos à piratis liparensibus, à Timasitheo liberatos fuisse eorũ principe: qui cum legatos Romam reduxisset hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaq; publice data. Et Camillus pariter commune cum ceretibus hospitium publice fecit: quod sacra populi Romani ac sacerdotes seruassent. Nec uero uiris solum, sed & mulieribus bene merentibus grata fuit res publica. Matronis enim gratiæ à senatu actæ propter aurum senatui datum Gallis pendendum, concessumq; ut earum sicut uirorum post mortem laudatio solennis esset. Magna etiam principis uiri M. Marcelli demonstratio fuit, quanti faceret uiri unius doctissimi uirtutem. Scribit enim XXV Liuius: captis Syracusis cum multa iræ, multa auariciæ fœda exempla ederẽtur: Archimeden memoriæ proditum esse, in tanto tumultu quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat: intentum formis quas in puluere descripserat: ab ignaro milite quis esset, interfectum. ægre id Marcellum tulisse, sepulturæq; curam habitam: & propinquis etiã inquisitis honori præsidioq; nomen memoriæ eius fuisse. Rarior uero & eo præstantior fuit P. Scipionis generositas in tribuendo optime meriti unius uirtuti honore, ut uel hoc unico constet exemplo, quod inquit Marcus Cicero, alienæ uirtuti non inuidere, nisi qui suæ diffideret: quod enim Liuius in XXVI habet, Scipio annos natus quatuor & uiginti in Hispaniam missus, Martium qui fractas dissipatasq; exercituum patris & patrui reliquias nulla fretus publica auctoritate collegerat, prouinciamq; rei pub. conseruauerat, secum habebat cum tãto honore, ut facile appareret, nihil minus q̃ uereri, ne quis obstaret gloriæ suæ. Idemq; Scipio breui post Massiuam puerum regij generis captiuum liberans, redituro ad parentes annulum aureum, tunicam laticlauiam cum hispano sagulo & aurea fibula, equum & ornatum donauit, iussisq; prosequi quoad uellet equitibus dimisit. Nec erat minor publica in promerendo reges & principes liberalitas. Senatus enim legatis Siphacis ad regem reuersuris legatos cum donis addidit. Donaq; fuerunt toga & tunica purpurea, sella eburnea, patera XV pondo auri facta. Iidemq; oratores ad alios Aphricæ reges ire iussi dona portarũt danda. Togæ erãt prætextæ, & pateræ aureæ, pondo ternæ. Alexandriã aũt euntes ad Ptolemæum & Cleopatram: regi togam & tunicam purpureã cum sella eburnea: reginæ pallã pictam cum amiculo purpureo detulerũt. Nec solũ fuit in promerendis alliciendisq; nondum bello lacessitis aut amicitia coniunctis principibus conspicua Romanorum liberalitas comitasq;: sed hostibus quoq; apertis gratitudine sicut & armis superandis enituit. Quod enim Liuius XXXVII ostendit, Antiochi castra circa thiatiram erant: ubi cum audisset rex Publium Scipionem ægrum Elæam urbem delatum, legatos qui

De liberalitate publica Romanorum

De gratitudine.

qui filium ad eum reducerent misit. non animo solum patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit, satiatusque tandem complexu filij: renunciate inquit gratias regi me agere, referre nunc gratiam aliam non posse, quam ut suadeam, ante in aciem non descendat: quam ut in castra redisse me audierit. Quam Romanorum gratitudinem cum intelligeret Prusias rex Bithiniæ Nicomedem filium suum senatui populoque Romano commendauit: Qui plenus adulatione libertum se populi Romani dicebat. Et cum L. Aemilius Paulus consul uicisset & occidisset uiginti milia uiros: captus est Perseus: quem procidentem ad pedes Aemilius subleuatum apud se tanquam socium sedere fecit. Hæc autem à Romanis publice & priuatim non nisi uirtutis instinctu, & ad bonorum præmia spemque facta fuisse edocet: quod à Liuio ad quinquagesimum librum fuit scriptū de Viriato Hispano pastore. qui cum per annos quatuordecim tres consules superasset, à suis per proditionem occisus est, suique milites qui eum interfecerant, præmium cædis à populo Romano petierunt. sed responsum est: Romanis nunquam placuisse ut milites suum imperatorem occiderent. Sed nunquid nō pulcherrima & optima administrandæ rei pub. ars fuit, cum uiri illius primarij socios fœderatos & in amicitiam subiectionem'ue receptos orbis terrarum uiros ita fouebant protegebantque: ut nihil in uita illi iucundius, dulcius, tutius'ue quam Romano subesse imperio ducerent. Vnde Cicero prima actione in Verrem. clarissimi uiri nostræ ciuitatis temporibus optimis hoc sibi per amplissimum pulcherrimumque ducebant, ab hospitibus clientibusque suis, ab exteris nationibus, quæ in amicitia populi Romani ditioneque essent, iniurias propulsare, eorum fortunas defendere. M. Catonem illum sapientem, clarissimum & prudentissimum cum multis graues inimicitias gessisse accepimus, propter Hispanorum apud quos cōsul fuerat iniurias. Nuper C. Domitium scimus Decimo Syllano diem dixisse, propter unius hominis paterni amici atque hospitis iniurias. Vsque autem adeo ostensa à magnis uiris in minores beneuolentia & comitas magni Romæ fiebat, ut uirorum illustrium cæteras uirtutes earum carentia obscuraret. hinc carpit sic notatque superbiæ & ignauiæ M. Catonem Cicero Lucium Murenā defendens. Quid quod habes nomenclatorem. In eo quidem fallis & decipis: nam si nomine appellari abs te ciues tuos honestum est: turpe est eos notiores esse seruo tuo quam tibi: si etiā noris, tamen per monitorem appellandi nō sunt. Qua ratione Cicero item Rosciū defendens non minus Metellos Seruilios & Scipiones quam ipsum Roscium laudare est uisus, cū dicit: Nam cum Metellis Seruilijs & Scipionibus erat Roscio nō modo hospitium, uerum etiam domesticus usus & consuetudo: Ex hocque fonte exortum est illud præclarum rei pub. administrationis fundamentum, à quo urbs Romana orbis terrarum res pub. & patria fuit: sicut Cicero Aulum defendens Cluentium. Nego usque fructus unquam fuisse maiores, ubi si quis ignobili loco natus ita uiuit, ut nobilitatis dignitatem uirtute tueri posse uideatur, usque eò peruenit, quoad eum industria cum innocentia prosequuta est. Vnde item Cicero petulantiæ respondens Salustij uerborum de seipso uere prædicat. An ullum existimas posse fieri ciuem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus. An ulla alia putas esse rudimenta & incunabula quam uirtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur. Fuit tamen uicissitudo adhibita gubernationem reddens solidiorem: quando maioribus minores grati officiosique fuerunt: sicut Cicero pro P. Sextio scribit. Omnes boni semper nobilitati fauemus, & quia utile est rei pub. nobiles esse homines dignos maioribus suis, & quia uiget apud nos clarorū hominum & suorum de re pub. meritorum memoria etiam mortuorū. nec magis apud Romanos ualuit nobilitatis quam ætatis superioritas: ad cultū fauores reuerentiamque cōparandam. Est namque apud Aulum Gelliū in noctibus atticis apud antiquos Romanorū neque generi neque pecuniæ maior quam ætati honor est habitus. Maioresque natu à minoribus colebantur: ad deûm prope & parentū uicem: equidem in omni loco inque omni specie honoris primores potioresque habiti. A conuiuio maiores à minoribus deduci solitos, eumque morem Romanos à Lacædemonijs accepisse: apud quos id fieret Licurgi legibus. Sed postquam proles ciuitati necessaria est uisa antelati qui uxorem quique liberos haberent senioribus non habentibus. Ita collegæ in magistratibus. Et quando id de ætatis officio attingimus: binas ordinis officiorum sententias, utranque grauem afferre libet: quarum prima prædicti Auli Gellij fuit: primū scilicet iuxta parentes locū habere pupillos nostræ fidei & tutelæ cōmissos, post clientes, post hospites, post cognatos, post affines. Sed Massurius

Nomenclator

Minores officiosi in senes

furius Sabinus primũ locum tutelæ, secundũ hospiti, tertium clienti tribuit: post cognato, deinde affini. Sed ut ad certius solidiusq; rei pub. administrationis fomentum redeamus, nonnullos ex prope infinitis uiros afferemus, quos sub alio cœlo & obscuro natos loco Virtus inter primores Romanorum euexit. Ventidius Bassus Asculanus mulos fricare so litus de Parthis triumphauit, cum prius ipse à Syllano C. Pompeij legato in triumphum ductus fuisset: quanquã scripserunt aliqui bis eum in triumphum fuisse ductum. Cornelius Balbus superior gadibus Hispaniarum oriundus, fuit consul. Lucius Fuluius Tusculanus, quo anno eiectus est è consulatu patriæ: fuit Romæ consul: & triumphauit ex ijs qui eum eiecerant. Vnde non indigne Marcus Cicero Appio Pulchro ab ipso generis sui fastu tumido, solidam uirtutis laudem ante oculos in hæc uerba ponit. Vllam appietatẽ aut lentulitatem ualere apud me plus quàm ornamenta uirtutis existimas? Neq; tamen minorem uirtus extollendis ciuibus quàm alienigenis (quod superius sæpe diximus) uim habuit, quæ sola per uiros quos instruxit optimã rei pub. administrationẽ dedisse uidetur. Vnde Cicero Marcum Celium defendens. Ego si quis hoc robore animi atq; hac indole uirtutis & continentiæ sit: ut respuat omnes uoluptates, omnemq; suæ uitæ cursum in labore corporis atq; animi contentione conficeret: quem non quies, non remissio, nõ æqualium studia, non ludi, non conuiuia delectarent: nihil in uita expetendũ putaret, nisi quod esset cum laude & honore coniunctum: hunc mea sententia diuinis quibusdam bonis institutũ atq; ornatũ puto. Ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos, Curios, Fabricios, omnesq; qui ex minimis hæc tanta fecerunt. Et profecto maximus uirtuti honos semper est habitus. Caium Marium patrem refert in LXXVII. Liuius cum in palude Minturnensium lateret extractũ fuisse ab oppidanis: & cum missus ad eum occidendũ seruus natione gallus maiestate uirtutis tanti uiri perterritus recessisset, impositum publicæ naui delatum in Aphricam. Cicero autẽ de prouincijs cõsularibus decernendis orans: Tiberius Gracchus tribunus plæbis solus ex toto collegio Lucio Scipioni auxilio fuit inimicissimus illius & fratris Aphricani: iurauit in concione se in gratiam non redisse, sed alienũ sibi uideri dignitate imperij, quò duces essent hostium Scipione triumphante ducti, eodẽ ipsum duci qui triumphasset. Sed omniũ quas legendo unquã inciderimus uirtutis laudũ, ampla fuit illa de qua Plinius in naturali historia habet: cum Marcum dicit Ciceronem M. Catoni suspirantem dixisse. ó te beatum M. Porci, à quo rem improbã petere nemo audet. Non enim huic uirtutis laudi M. Catonis pares facimus alias ciuium Romanorũ laudes, quæ in potentatum & gloriam bello partam referuntur: qualis illa fuit Metelli Fœlicis de Scipione Aemiliano: cum is quatuor dixit filijs: à quorum uno prætore, tribus cõsularibus, duobus triumphalibus, uno censorio postea in rogũ illatus est. Ite filij celebrate exequias, nunquã ciuis maioris funus uidebitis. Nec adsimilis est Aemilij Pauli honos gloriæ habitus, cuius feretrum ad funus elati oratores Macedonum succollarunt. Neq; Publij Rutilij in exilij publicanorum persecutione acti: cui Asiæ populi obuiam prodierunt. Neq; Caij Marij, quem cum L. Sylla uictor fugatum hostem patriæ iudicare curaret, solus Q. Scæuola augur restitit, nec sententiam dicere uoluit: præfatus qui Italiam & urbem seruauerat, eum se nolle patriæ hostem iudicare. Neq; item prætereundus est honos eidem M. Catoni habitus: cum ipsi ex Cypro cum pecunia regia uenienti S.P.Q.R. ad ripam tyberis occurrit, non propter pecuniæ uim, sed quia tãtus ciuis redierat saluus. Sicq; Catoni de quo anhelans Cicero suspiransq;, tantum tamq; gloriosum fecit uirtutis iudiciũ: licet in Cyprum ad supradictam legationẽ sex comitatus seruis iuerit, nõ erit par in gloria Cornelia Gracchorum mater, ad quam post illorum mortem Miseni se continentẽ reges & omnes principes salutatum mittebant. Quamuis autẽ uirtus ipsa in urbe Roma bonam rei pub. administrationem multum iuuit: plurimũ tamen cõseruando augendoq; imperio extra à magistratibus custodita profuit. Vnde quæsiti delectiq; sunt stante re pub. uiri graues boni & integri, à quibus imperia magistratusq; gererentur: quorũ aliquos ad ipsorum & suarum ætatum laudem nostrorumq; imitationẽ afferemus. Gracchum refert Aulus Gellius cum ex Sardinia redijt in concione dixisse: Versatus sum in prouincia quomodo ex usu nostro existimabã esse: non quomodo ambitioni meæ conducere arbitrabar. Nulla apud me fuit popina, neq; pueri eximia facie stabãt in cõuiuio, sed liberi mei. Ita uersatus sum ut nemo posset dicere, assem aut eo plus in muneribus me accepisse, aut mea opera quemq; sumptum

Qui uili loco nati, ob uirtutem inter primores sint euecti

ptum fecisse. biennium fui in prouincia: si ulla meretrix in domum meam introiuit, aut cuiusquã seruulus, me omniũ mortaliũ postremissimum iniquissimũ habetote: zonas quas argento plenas extuli eas ex prouincia inanes retuli. Alij uini amphoras quas plenas tulerunt, argenti plenas domum reportarunt. Et Plutarchus in Pauli Aemilij uita refert, eum multum auri, multumq; argenti ex regia gaza coactum ne aspicere quidem uoluisse, sed negociũ quæstoribus dedisse, ut in publicum referrent, librosq; duntaxat regios natis literarum studiosis dirigi cõsensisse. Et Cicero quarta in Verrem actione scribit. cũ ab Aphricano quidã uetus assentator ex numero amicorũ non impetraret, ut se præfectũ in Aphricam duceret & id ferret moleste: Noli inquit mirari, si tu à me hoc non impetras. Ego iam pridem ab eo cui meam existimationẽ caram fore arbitror peto, ut mecum præfectus proficiscatur, & adhuc impetrare non possum. Quapropter Ciceronẽ crediderim ad prædictorum aliorumq; rei pub. fundatorũ imitationem instruxisse Quintũ fratrem Asiæ proprætorem ubi sic scribit. Quid est enim negocij continere eos quibus præsis, si te ipse contineas? Et infra. curandum tibi erit non itineribus tuis perterreri homines, non sumptu exhauriri, non aduentu cõmoueri: esse quocunq; ueneris, & publice & priuatim maximã lætitiam, cum urbs custodẽ, non tyrannũ, domus hospitẽ, non expilatorẽ recepisse uideatur. Quare sint hæc fundamẽta dignitatis tuæ: tua primũ integritas & cõtinentia, deinde omnium qui tecum sunt pudor. Constantia est adhibenda & grauitas, quæ resistat non solum gratiæ, uerum etiã suspitioni. Adiungenda etiam est facilitas in audiendo, lenitas in decernendo, in satisfaciendo ac disceptando diligẽtia. Ac mihi quidẽ uidẽtur huc omnia esse referenda, ijs qui præsunt alijs, ut ij qui erunt in eorũ imperio sint q beatissimi. Vnde non iniuria questus est idem Cicero de laudibus Pompeij orans. Difficile dictu quirites quanto in odio simus apud exteras nationes propter eorũ, quos ad eos hoc anno cũ imperio misimus iniurias ac libidines. Profuisse autẽ plurimum uidetur ad seruandã uirtutum, de quibus dictum est, normam pœnas quæ ad flagitia sequebãtur à magistratibus inflictas. Sempronius enim Musca C. Gallum in adulterio in prouincia deprehensum flagellis cecidit, Caiusq; Marius imperator Cluuium sororis suæ filium pronunciauit à tribuno militum iure cæsum, quia illum stupri appellauerat. C. Fescenninus triumuir Corneliũ militem fortissimum, q cum ingenua stupri cõmercium habuisset in carcerem cõiecit, qui in carcere mori coactus est. Et quid aliud intonare ac fulminare uoluisse uidemus Ciceronem in præclarissimis Verrinarũ actionibus, q ut Verrem prouincialiũ siculorum prædatorem damnari puniriq; faceret: quæ eadem fuit intentio, eorum omniũ qui male functos magistratibus repetundarum postulabant. Sed iam satis multa dixisse uidemur de optima, prudentissima, sanctissima Romanorũ rei pub. administratione, per quã factũ est, ut maximæ præ cæterisq; pulcherrimæ orbis terrarũ parti diutissime imperauerint. Ad alia trãseundũ est.

BLONDI FLAVII FOR. ROMAE TRIVMPHANTIS LIBER VI.

MILITIAE ROMANAE Instituta ad ostensam Rei publi. administrationem sequi decet. nam sicut dubium non est inchoatam auctamq; esse armis & militum fortitudine, ac industria rei pub. amplitudinem: ita constat inanes & superfluas fuisse legionũ cohortiumq; & turmarum ac imperatorum à quibus ducebantur uires, nisi quas adijssent, expugnassent, cepissent ciuitates & prouincias, S.P.Q.R. & sapientissimi, de quibus diximus, uiri graues & in magistratibus constituti iuste, prudenter, & perhumane gubernando cõseruassent, ac in melius reformassent: quanq; ijdẽ maiori ex parte fuerũt, qui rẽ pub. intus sine armis, & foris armati præsertim ordinibus præfecti rem militarẽ administrarunt: ut tribus libris superius tractata inermis: hæc alia cui manũ apponimus armata rei pub. administratio dici possit. Nec minoribus paucioribus, laxioribus hæc q illa legibus institutis, & bene uiuendi artibus acta est, adeo ut affirmare audeamus, seruandarũ legũ, custodiendæq; disciplinæ seueritatẽ bello magis extra, q pace domi fuisse retentam. Si enim domi & in urbe à paucis aliquãdo siue a pluribus in rem pub. est peccatũ, animaduersio sæpissime aut leuis aut nulla est habita: sed raro cõsul, Imperator, & ipsæ legiones graue inciderũt erratũ, quibus ab hoste pœna nõ sit, punitioq; inflicta, nec tamẽ hoc ideo dicimus, ut nostri patris rei

militaris disciplinā tradere inani conatu intendamus: sed grauat nos exponēdæ ostendendæq; rei militaris Romanorū disciplinæ pridē sciri desitæ, addita difficultas uerborū ætatis nostræ superioris militiæ uerbis nullatenus respondentiū, quibus aliquādo uelimus nolimus ad rei propositæ declarationē utendū erit. Sed iam rei nō minus uariæ & amplæ q; dignissimæ pro uiribus ostendendæ incumbamus, ab ipsaq; uocabuli expositione sumamus exordiū. Militia à milite dicta: isq; ut Festus Pompeius uult, ab eo dictus est φ nihil molle, sed potius asperū gerat: sicut ludū per antiphrasim dicimus, in quo minime ludi debet. Et Vlpianus iureconsultus militē appellari uult: uel à militia, id est duritia, quā pro re pub. sustinet: aut à multitudine: aut à malo quod arcere milites solent: aut à numero mille hominū: à græco uerbo chilia. Sed meliorē expositionē cæteris esse tenemus M. Varronis, qui milites appellatos esse uult φ trium miliū prius legio fiebat, ac singulæ tribus quæ tres erant mille mittebāt. Militis uerbū generali prolatū appellatione omnes cōplectebatur qui aliquando adacti sacramēto arma aut tractarent, aut etiā dimissi & exauctorati tractassent: & multæ ac uariæ fuerunt eorū species quæ diligentiore indigent expositione. Equites namq; erant, & tituli, & dimissanei, & legionarij, & classici, & proletarij, beneficiarij, & limitanei, & cōducti quoq; stipendio & mercede quādiu ex cōdicto pro militibus rei pub. habebanť. De equestri ordine multa diffuse inferius narranda sunt. Tituli (quos & aliqui dixere tutulos) iuxta Vlpianū de testamento militari sunt appellati, φ patriā in qua permanebant tutarētur. sed eos uult Seneca ad Lucillū ignominiæ causa sic dictos esse: φ cum inuenti essent rei inutiles militari extra exercendæ, in patria dimitterentur. Vnde à proletarijs pariter militibus in hoc differebāt, φ hi nullo eorū habito uirtutis experimento ad id solū delecti sunt, ut retento ad auctoritatem militari titulo cæteris eius nominis & ordinis extra militantibus ipsi in patria ad prolē procreandā remanerent. Beneficiarios scribit eos Festus fuisse dictos qui uacabāt muneris beneficio. Dimissanei autē fuerunt qui post acta cum laude aliquādiu militiā à magistratu dimittebātur. Ex quibus aliquando in militiā reuocatis exercitus in necessitate reparatos fuisse ostendemus. Legionarij milites appellati sunt, qui alicuius legionis pars cū essent, nūq; aut pace aut bello ab ea discedebāt. ui & finitione uerbi militis exposita, quanti habita fuerit militia paucis primo, & post diffusius summæ rei militaris partes, in quas distributa fuit dicemus. Et quia duplex fuit militia, terrestris, & naualis, de prima taliter dicemus, ut multa quoq; futura secūdæ cōmunia tractemus. Nā delectus primo legionibus cōtrahendis adhibitus: deinde tyronū alter delectus & eruditio: post legionis partiū descriptio: & Italiæ copiarū in legiones Romanas conscriptarum quantitas, de hinc legionis ipsius militū numerus & equitatus ostendeť. Verba post hæc uaria quibus in bello, & prælijs utebātur: necnon castrorū & structæ aciei: Armorum quoq;, signorū & insigniū militariū, & disciplinā militarē, prælijq; gerendi formā, insuper honores, dignitatē, stipendia, dona, ornamēta, auctoritatē & demū formā missionis militū docebimus. Militiæ laudes, & si multis ac prope inifinitis ex locis sumere & afferre possumus, à solo Cicerone dicemus, qui L. Murenā à M. Catone, Seruio Sulpitio, & Q. Hortensio summis, eloquētissimis grauissimisq; uiris, ambitus & maiestatis accusatū defendēs: sic in oratione habet. At nimirū (dicendū est enim quod sentio) rei militaris uirtus præstat cæteris omnibus: hęc populo Ro. hęc huic urbi ęternā gloriā peperit: hęc orbē terrarū parere huic imperio coegit: oēs urbanæ res, omnia nostra pręclara studia, & hæc forensis laus & industria latēt in tutela ac præsidio bellicæ uirtutis: simul atq; increpuit suspicio tumultus artes illico nostræ cōticescūt. Et infra. Quapropter nō solū illa gloria militaris uestris formulis atq; actionibus anteponēda est, uerū etiā dicēdi cōsuetudini, quæ lōge & multū istis uestræ exercitationi ad honorē antecellit. Itaq; mihi uidenť plæriq; initio multo hoc maluisse. post cū id assequi nō ualuissent, ad militiā potissimū sunt delapsi. qđ si ita est cedat opinor Sulpici forū castris, otiū militię, stilus gladio, umbra soli. Vnde est φ Vegetiū de re militari tractaturū uidemus ex Salustio sumpsisse. Nulla re alia populū Ro. orbē subegisse, nisi armorū exercitatiōe, disciplina militari, usuq; militię. Ad tirones nūc ueniendū est, quos uidemus quosdā credere à uerbo græco dictos, tanq; domādos: cū nostra sit opinio, Tironis uerbū ab Hetruscis sicut histriōis: aut à Sabinis, sicut Neronis, ad latinā cōsuetudinem transiuisse. Eos autē cōstat neq; à principio, neq; semper postea in instituendis legionibus fuisse delectos, cū legiones ipsas raptim & tumultuarie à Romulo primū, post à quibusdam regibus

Militia unde *Miles* *Tituli* *Proletarij* *Beneficiarij* *Dimissanei* *Legionarij* *Militia duplex* *Laus militiæ* *Tiro*

regibus,cõſulibus & principibus,quandoq; factas fuiſſe legamus. Romulum eum à quo urbis & militiæ ſimul origo fuit,ſcribit primo Liuius libro, Trecentos armatos ad cuſtodiam corporis acceptos celeres appellaſſe,& nõ in bello ſolum,ſed in pace habuiſſe. & de Seruio rege,Equitũ decem turmas ex albanis legiſſe,legiones etiã ueteres eodem ſupplemento expleuiſſe,& nouas ſcripſiſſe.Et libro ſecundo Liuius, dictatore Valerio Voleſi filio decem legiones ſcriptas,ternasq; cõſulibus,quatuor dictatori datas.& infra quinto ſic habet. Tertius exercitus ex cauſarijs ſenioribus à T. Quintio ſcribatur, qui urbi mœnibusq; præſidio ſit.Et ſeptimo dicit,Camillũ quatuor legiones quaternũ milium ſcripſiſſe: Sed libro Liuij XXIII uidemus maiores copias ſine delectu tironum fuiſſe conſcriptas: Cũ deeſſent nautæ,cõſules ex ſenatuſcõſulto edixerũt,ut q L. Aemylio, C.Flaminio conſulibus,milibus æris quinquaginta ipſe aut pater eius cenſus fuiſſet uſq; ad cẽtum millia, aut cui poſtea tantum eſſet factũ, nautam unũ cum ſex menſiũ ſtipẽdio daret. Qui ſupra centum millia uſq; ad ducenta millia,tres nautas cũ ſtipendio annuo:qui ſupra CCC uſq; ad decies centum æris quinq; nautas,qui ſupra decies octo nautas,cũ annuo ſtipendio darent. Ex hoc edicto dati nautæ armati inſtructiq; ab dominis triginta dierũ coctis cibarijs naues cõſcenderunt. Tum primum eſt factum ut claſſis Romana ſocijs naualibus priuata impenſa paratis cõpleretur.Et XXIX Liuius,Scipio poſtquam in Siciliam traiecit uoluntarios milites ſeptemmillia ordinauit centuriauitq;.Et libro LXXIIII.uidemus bello ſociali,cum Pompeius Strabo Picentes prælio ſuperaſſet,Libertinos tunc primũ militare cœpiſſe.Quem milites deligendi & exercitus cõparandi modum in neceſſitatibus imitatos fuiſſe principes conſtat.Suetonius enim de Auguſto,Libertino milite,præterquam Romæ incendiorũ cauſa,& ſi tumultus in grauitate annonæ timeretur,bis uſus eſt, ſemel ad præſidiũ coloniarũ Illyricũ contingẽtium,iterũ ad tutelã ripæ Rhodani.& item uiginti millia ſeruorũ manumiſit,& ad remũ dedit bello ſiculo.Et Iulius Capitolinus de M. Antonino philoſopho: ſeruos quemadmodũ bello punico factũ fuerat ad militiam parauit, quos uoluntarios exẽplo uolonũ appellauit.Et Cicero ad Atticũ:Parthi Eufratẽ tranſiuerunt, duce Pacoro Horodis Parthorũ regis filio cũctis referto copijs. nos in Cappadocia ad Taurũ,delectus habebatur ciuiũ Romanorũ.Et ſicut ſupradictæ quaſi omnes copiæ in ſummis difficultatibus ſic alias ſæpenumero pares,& maiores nulla cogente neceſſitate à cõſulibus imperatoribusq; nullo tironum delectus ſeruato ordine ſunt contractæ. Liuius enim tertio,Cũ ad ea bella cõſules delectũ edixiſſent,fauore plebis nõ iuniores modo, ſed emeritis etiã ſtipendijs,pars magna uoluntariorũ ad nomina danda præſto fuere.Eoq; nõ copia modo,ſed etiam genere militũ ueteranis admixtis firmior exercitus fuit. & quarto. Dum in Lauicanos & Equos Q. Seruilius tribunus ple.conſulũ poteſtate ducturus eſſet, delectũ haberi nõ ex toto populo placuit.decem tribus ſorte ductæ ſunt,ex his ſcriptos iuniores duo tribuni ad hoſtes duxerũt:& quinto,Dictator Camillus,cũ mag.equ. Seruilio Hala iuſtitio indicto, delectũ iuniorũ habuit, ita ut ſeniores quoq; quibus aliquid roboris ſupereſſet in ſua uerba iuratos centuriaret. Et ſeptimo: cõſulibus Appio Claudio Craſſo & L.Furio Camillo bello Gallico,Græco,& Latino ad albã orto,ſenatus non urbana tantum,ſed etiam agreſti iuuentute decem legiones ſcripſit quinum millium & ducẽtorum, equitumq; trecentorum.Et octauo, Mamercus conſul cui Gallicum euenerat bellum ſcribere exercitum ſine ulla uacationis uenia,quin opificum quoq; uulgus,& ſellularij minime militiæ idoneum genus exciti dicuntur.& decimo.Bello Hetruſco nũciato ſenatus iuſticium indici,delectũ omnis generis hominum haberi iuſſit:nec ingenui modo,aut minores ſacramento adacti ſunt,ſed ſeniorũ etiam cohortes factæ,Libertiniq; cẽturiati:ut affirmare audeamus multo ſępius ſine tironũ delectu,q; per illos legiones coactas inſtructasq; fuiſſe.Quin uidetur eum morem tironis accipiendi inſtruẽdiq;,quietis & florentibus Romanis rebus fuiſſe ſeruatũ,ut adoleſcẽtes alioquin otio marceſcẽtes diſciplina imbuerẽtur militari,quibus poſtea reſp.uteretur.De quibus Liuius XXII: Magiſter equitũ delectu edicto minores ab annis decem & ſeptem,& quoſdã prætextatos ſcribit,quatuor ex his legiones & mille equites confecit.Item XXIIII: Et Statorius ex multa iuuentute pedites cõſcripſit,ordinatosq; proxime morem Romanum decurrendo ſigna ſequi,& cõſeruare ordines docuit,& operi alijsq; inſtitutis militaribus aſſuefecit.Nedum uero petitos à magiſtratu adoleſcentes conſentire oportuit, ſed aliquando ſi ſe militaturos non obtulerunt

Celeres

Adoleſcentes qui militiæ ſe nõ obtuliſſent dãnatos fuiſſe

damnati sunt. Liuius XXVII: Atq; ex ijs qui principio eius belli decẽ & septem annos natos fuerant, neq; militauerant, omnes ærarios fecerunt. Et libro quadragesimo, Postq; comperta sunt bachanalia in Auentino occulta, in quibus per flagitia adolescentes corrupti erant, inquit ad senatum, & populum consul: hoc sacramẽto initiatos iuuenes milites faciendos censetis quirites, his ex obsceno sacrario eductis arma committenda? Vnde Cicero, Difficillimis reipublicæ belli ciuilis Pompeiani temporibus, Tirones parandos sic in Philippicorũ decimo suadet: ego autem non tam ueteranos nutriendos uobis arbitror, q; quid tirones milites flos Italiæ, quid nouæ legiones ad liberãdam patriã paratissimæ, quid cuncta Italia de uestra grauitate sentiat tentandum: nihil enim semper floret, ætas succedit ætati. Quibus uero modis tirones disciplinam edocerentur militarem, & si aliqua ex parte in supradictis apparet, tamen aliter ostendemus. Nam quod supra Liuium octauo scripsisse uidemus: sellularios, id est, opifices sedẽdo opus faciẽtes, minime aptos militiæ fuisse: M. Cato de re rustica affirmat, ex agricolis dicens uiros fortissimos, & milites strenuissimos gigni. Et Seneca epistola duodeuigesima, Fortior miles ex fragoso uenit, segnis est urbanus uerna: nullũ laborem excusant manus, quæ ad arma ab aratro transferũtur: quin etiam non originis & exercitij magis, quàm integritatis corporis tironum habendam esse rationem maiores uoluerunt. Vnde Martianus iureconsultus de testamento militari. Militabit uero qui cum uno testiculo natus est, qui'ue amisit, secundum diui Traiani rescriptum, Nam & duces Sylla, & Cotta memorantẽ eo habitu fuisse naturæ. Suetonius de Cæsare dicit, Tirones neq; in ludo, neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos, atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat. Et Plutarchus in uita Pauli Æmylij scribit, eum cõsueuisse filios domi disciplina militari imbuere. Et Iulius Capitolinus de Maximinis duobus. Tertia die cum processisset Seuerus ad campum in turba exultãtem more barbarico Maximinum uidit, iussitq; statim tribuno militum ut coerceret ad Romanam disciplinam & imbueret. Nec tamen in necessitatibus aspernabãtur, quin charos Romani tirones habebant. Plancus Ciceroni, In castris nostris legiones sunt ueteranæ tres, tironum uel luculentissima ex omnibus una. In castris Bruti una ueterana legio, altera bimana, octo tironum. Vegetius autem & si ætatis suæ disciplinam militarẽ potius, quàm uetustã docuit, multa habet à maioribus, pręsertim à Salustio sumpta. Ex quibus est aptiorem rusticã esse plebem, quæ diurno labore nutritur, solis patiens, umbræ negligens, balnearum nescia, delitiarum ignara, paruo contenta cibo, durata habens per omnium laborum tolerantiam membra. Si uero necessitas cogat urbanos ad arma compelli, primum laborare, decurrere, portare pondus, & solem & puluerẽ ferre discãt, paruo uictu utãtur & rustico, interdũ sub diuo, interdum sub papilionibus cõmorentur. Tirones uero incipiente pubertate deligendos, omnesq; gestus docendos, ne locum deserãt, ne ordines turbent: fossam ducere gaudeant, Adolescentesq; martio deputandos operi debere esse uigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris musculosis, ualentibus digitis, longioribus brachijs, uẽtre modico, exilioribus cruribus & pedibus, nõ superflua carne distentos, sed neruorum duricia collectos. piscatores, aucupes, sellularios, alcones, & omnes, qui aliquid tractasse uideãtur id generis, longe castris pellendos: fabros, macellarios, ferrarios, & ceruorũ aprorumq; uenatores militiæ ascribendos. idem scribit honestatẽ idoneũ militem reddere, & uerecundiã dum prohibet fugere, uictorẽ facere. à magnis peritissimisq; bellorum uiris, delectũ tironũ esse habendũ. Ad Salustiũq; reuersus dicit Vegetius eum scribere, Pompeiũ adolescentẽ assueuisse, cum agilibus saltu, cũ uelocibus cursu, cũ ualidis lucta certare. Nec aliter illi de Sertorio uictoriã cõtingere potuisse: ab ipsoq; Salustio tradi, Romanos ueteres ad omnẽ rei militaris eruditionẽ campũ Martiũ Tyberi uicinũ elegisse, in quo iuuẽtus post exercitiũ armorũ sudorẽ puluéremq; diluerit. Iuuentutẽq; pro exercitio cõsueuisse crates rotũdas ex iunco cõtexere, quibus in duplo ponderãtibus q; scutũ, & claua lignea pergraui ad palũ sexipedalem in terrã fixum se exercebãt, pũctimq; & cæsim ferire discebant. A Salustioq; itẽ tradit Vegetius, Exerceri solitos hyeme sub tectis tirones, ut equos instratos ligneos armati saltu insilirent, quandoq; fasces, & pondera librarũ sexaginta tulisse gradu militari, ut discerent arma & cõmeatum deferre cũ necessitas cogeret. Vergilius, Nõ secus ac patrijs sæuus Romanus in armis Iniusto sub fasce uiam cũ carpit, & hostem Ante expectatum positis stat in agmine castris. De eaq; Tironum, & militum nouorum

Sellularij

Ex agricolis tirones deligendi

Sylla & Cotta cũ unico testiculo nati

Tirones charos Romanis fuisse

Qui à militia arcendi & in militiam recipiendi

Campus Martius ad Tironum exercitationẽ electus

nouorum etiam seruorũ ad militiam eruditione Flauius Iosephus de captiuitate Iudaica sic habet, Quaquidem in re nimis admirandam quis existimauerit Romanorum prudentiam, ita seruos instruentium, ut non solum uitæ ministerio, sed etiam necessitatibus utiles sint. quod si quis eorũ aliam quoq; respexerit militiæ disciplinam, profecto cognoscet tantum eos imperiũ non fortunæ munere, sed propria uirtute quæsisse. Armis enim uti nõ ex bello cœperunt, neq; solum si necesse sit manus mouent, sed ueluti armis naturã coercentes, nullas capiunt exercitationis inducias, nec tẽpora præstolantur. Meditationes autem eorũ nihil à uera cõtentione discrepant, sed in dies singulos militũ quisq; omnibus armis, tanq; in procinctu positus exercetur, quo etiã prælia facillime tolerãt. Nec enim uel ordo neglectus eos à consueta dispositione dispergit, neq; metus aut sumptus remouet aut lassitudo. Vnde sequitur, quod semper superent hostes, quos non itidem confirmatos inuenerunt: nec errauerit si quis eorũ meditationes conflictus esse dixerit sine sanguine, contraq; prælia meditationes esse cũ sanguine. Legio quibus ex partibus, quóue instrueretur pararetúrq; modo cum dixerimus, Tirones etiam quomodo in ordinibus locarentur intelligitur. Igitur legio inde dicta, ut inquit Varro, q legũtur milites in delectu, ex centurijs enim maxime cõficiebat. Cẽturiæ uero eam uim habuere, ut ab ipsis cæteri ordines nascerẽtur. De quibus dicturi eadẽ licet diuersa ratione repetere cogimur, quæ in comitijs supra sunt dicta. Liuius in regis Tullij Seruij rebus gestis scribit, censum ab eo institutũ fuisse, rem saluberrimã tanto futuro imperio, quo pacis belliq; munera nõ uiritim, ut antea, sed pro habitu pecuniarũ fierent. Tum classes cẽturiasq;, huncq; ordinẽ ex cẽsu descripsit. Qui centum milliũ æris aut maiorẽ censum haberent octuaginta fecit centurias, XL senũ XL iuuenum: seniores ad urbis custodiam: iuniores, ut foris bellum gererẽt. Arma his, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære: hastæ, & gladius. Additæ his duæ fabrũ cẽturiæ sine armis, ut machinas in bello ferrent. Intra centũ & septuaginta quinq; millia census secunda classis. Ex his uiginti centuriæ seniorũ, uiginti iuniorũ, arma ut in superiore præter loricã. Tertia classis à LXXV ad quinquaginta millia census, cẽturiæ uiginti senũ, uiginti iuuenum, arma ut in superiore præter ocreas. In quarta classe à quinquaginta ad XXV milliũ cẽsus. Cẽturiæ XX seniorũ XX iuniorũ, arma mutata, nihil præter hastã & uerutũ datũ Quinta classis cẽturias triginta habuit, fundas, lapidesq; missiles gerebãt. In his accẽsi, cornicines, tibicines in tres cẽturias. ex XI postea millibus una cẽturia, & fuit hæc immunis militia. Equitũ ex primoribus ciuitatis duodecim scripsit centurias, additis sex alijs, primis sex Romuli. Cũ itaq; haberet delectus ordo sumebat ex supradictis censibus, & ex eadem diuisione quinq; censuũ fiebãt delectorũ militum cẽturiæ, ut unaquæq; cẽturia suã cuiuslibet census ordinis & ætatis haberet partẽ. Qua in re prudenter institutũ fuit quod Vegetius à Salustio tradit, ut quasi in orbẽ quendã per diuersos ordines promouerẽtur milites: ut ab inferiore si promereretur ad supremũ quisq; ascẽderet: & ita ad primũ, sed in maiori digniorio; loco rediret. Ex hacq; formula copię urbis Romæ cõtrahebantur. Sed maiores multo copias Romani p omnia stantis Romanæ dignitatis tẽpora à latino nomine & Italis acceperũt. Quæ omnes copiæ simul mixtæ Romanos exercitus cõficientes Romanũ nomen ubiq; locorum formidolosum gloriosumq; reddebant. Liuius enim prælium apud Trebiã libro XXII describens, Duodeuiginti millia Romanorũ erant, sociorũ nominis latini uiginti millia, auxilia prẹterea Gallumbrorũ XXV. Et cõsules delectũ cũ ægre cõficerent inopia iuniorũ, senatus triũuiros binos creari iussit, alteros q citra, alteros qui ultra quinquagesimũ lapidẽ in plateis forisq; & cõciliabulis omnẽ copiã ingenuorũ inspicerẽt, & si qui roboris satis ad ferenda arma habere uiderẽtur, etiãsi nondũ militari ætate essent, milites facerẽt. Tribuni plebis si eis uideret ad populũ ferrẽt, ut qui minores se septem & decẽ annis sacramento addixissent, his perinde stipendia procederẽt, ac si septẽ & decẽ annorũ aut maiores milites essent. Et XXXV Liuius: decretũ ut nouorũ militũ tria millia duceret & trecẽtos equites: ita ut in his duæ partes sociũ latini nominis, tertia ciuiũ Romanorũ esset. Idem supplemẽti ad Caium Flaminiũ, cui imperiũ cõtra Antiochũ prorogabatur. Et XXXXV Liuius: L. Scipio cõsul cui ꝓuincia Gręcia decreta erat: in supplemẽtum addita peditũ ciuiũ Romanorũ tria millia, equitũ cẽtum: & sociũm latini nominis quinq; millia, equites ducenti. Alteri cõsuli Lelio nouus exercitus decretus, duæ legiones Romanæ, & sociũm latini nominis XV millia pedites, equites CC. Cicero Appio Pulchro. Sed

Legio unde A centurijs cæteros ordines natos

uniuerso

uniuerso senatui uenerat in mētem præsidio firmiori opus esse ad istam prouinciam: censebant enim omnes fore, ut in Italia supplementum meis & Bibuli legionibus scriberetur.

Gallumbri Quod autem supra de auxilijs Gallumbrorū ad Trebiam missis est dictū, alias copias ab Italis quādoq; ab externis acceptas fuisse, leuioris armaturæ, nulliusq; stipēdij, sed breuiori tempore in exercitu moraturas edocet Liuius. Quāuis enim Romani ad exercitum contra Hannibalem Placentiā missum milites misissent ex Italia simul & Roma acceptos: tamen alias copias à Gallumbris qui nunc Romandioli sunt in castra euocauerunt, quæ fuerūt auxilia leuiter armatorū. hinc scribit Liuius XXII de Hierone Siculo rege, cuius oratorum hæc fuerūt uerba, Milite atq; equite scire nisi Romano Latiniq; nominis nō uti populum Romanū, leuium armatorū auxilia etiam externa uidisse in castris Romanis. Itaq; misisse mille sagittariorū ac funditorū. Et XXXIIII Liuius. si tumultus in Hispania esset, placere ut tumultuarij milites extra Italiā legerent L. Paulo in Hispaniā. Et XXXVI in bello sociali. Auxilia inde latini nominis & exterarū gentium missa populo Romano. Plancus imperator consul designatus scribens consulibus, prætoribus, tribunis plebis, senatui populoq; Romano. Legiones habeo quinq; sub signis, & sua fide uirtuteq; populo Romano cōiunctissimas, & nostra liberalitate nobis obsequētes. prouinciā omniū ciuitatum cōsensu paratissimā, & summa cōtentione ad officiū certantē. Equitem auxiliorumq; tantas copias, quantas hæ gentes ad defendendū suam salutem libertatemq; conferre possunt. Cicero Bruto: Romæ delectus habetur totaq; Italia: si hic delectus appellandus est, cum ultrò se offerūt omnes.

Legionis numerus Numerū quem legio habuerit omniū militū ostendit Liuius in septimo. Cōsulibus Appio Claudio Crasso, & L. Furio Camillo, bello Gallico Græco & Latino ad Albam orto, senatus nō urbana tantū, sed etiam agresti iuuentute decē legiones conscripsit, quinū millium & ducentorū militum, equitumq; trecentorum. Et XXII prælio Cannēsi. Numero quoq; peditū equitumq; legiones auctę, mille peditibus & centenis equitibus in singulas additis, ut quina millia peditū, trecēti equites essent. Et XXIX Liuius, Suppleuitq; ita eas legiones, ut singulæ sena millia & ducētos pedites: equites haberent CCC. & Aulus Gellius scribit, in legione sunt cēturiæ sexaginta, manipuli triginta, cohortes decem. Quarū copiarum ut distributio quæ fiebat, notior habeatur, magistratuum & eorū qui ducebant ordines, & singularū partium nomina exponemus. Nec repetere expedit, quæ superius exposita ac prope omnibus nota sunt. Imperatoris, Consulis, Prætoris, à quibus ducebātur uocabula. Exercitusq; expositio nominis primo ponatur loco, dehinc tribuni militares, ruffuli, centuriones, decuriones, equites, trossuli, cohortes, manipuli, turma, hastati, pilani, principes, triarij, subsidionarij, accēsi, ferētarij, uelites, auxilia, præsidia, obsidiū quid fuerint doceamus. Exercitum tradit Vlpianus iureconsultus de militari testamento, traxisse nomen ab exercitatione. Idemq; uult exercitū non unam cohortem, neq; unam âlam dici, sed numeros multos militū.

Exercitus unde Nam exercitui præesse dicitur ille qui legionē uel legiones cum suis auxilijs cōmissas administrat, de cuius officio sic scribit

De officio regentis exercitum Marcellus de re militari, Officium regentis exercitū non tantū in danda, sed etiam in obseruanda disciplina consistit. Paternus quoq; scribit, debere eum qui se meminerit armato præesse parcissime cōmeatum dare, equum militarem extra prouinciam suam duci non permittere, ad opus priuatum, piscatum, uenatum militem non permittere. Nam in disciplina Augusti ita cauetur: & si scio fabrilibus operibus exerceri milites non esse alienum, uereor tamen si quicquā permisero, quod in usum meū aut tuū fiat, ne modus in ea re adhibeatur, qui mihi sit tolerandus.

Tribuni militares Tribuni militares ad eorū exemplar facti sunt, qui populo Ro. præsunt. De quorū officio sic habet Cicero legū secundo. Milites quibus iussi erūt parento, eorumq; tribuni sunto. Marcellus de re militari, Tribuni officiū est uel eorū qui exercitui præsunt, milites in castris continere, ad exercitationes producere, claues portarum suscipere, uigilias interdum circuire, frumentationibus commilitonum interesse, frumentum probare, mensuræ fraudem coercere, delicta secundum auctoritatem suam castigare, principijs frequēter interesse, querelas commilitonum audire, ualitudinarios inspicere.

Tribunorum militariū duo genera Tribunorumq; militariū Asconius Pedianus secūda in Verrem duo fuisse genera scribit, primum eorū qui ruffuli dicuntur, hiq; qui in exercitu creari solent: alij sunt comitiati, qui comitijs designabātur. Et Festus Pōpeius addit eos aliquando dictos esse rutilos, quia

Rutili. Centu. Rutilius Ruffus legem primo de eorū iure ab exercitu creandorū tulerit. Centuriones & decuriones

decuriones ab eorũ numero quibus præsunt dictos Varro Festusq́ tradunt. Habuit præterea legio præfectũ fabrũ, qui fabros lignarios, structores carpentarios, ferrarios ad fabricam, ad hibernorum ædificia, ad machinas, turres ligneas, ad arma, ad uehicula tormẽtaq́ dirigeret. Equestris ordinis nomẽ sæpe mutatum fuisse Plinius in naturali historia tradit. Nam eos qui ad equitatum trahebantur celeres Romulus regesq́ appellarunt, deinde flexumines, postea trossulos, cum oppidum in Thuscis citra Volsinios eo nomine soli sine peditatu cepissent: durauitq́ id nomen ultra Gracchum, postea quirites appellati. Cohortis uocabulum Varro sic exponit, quod ut in uilla ex pluribus tectis coniungitur ac quiddam fit unum, sic ex pluribus manipulis copulatur cohors: cohorsq́ in uilla quod circum eum locum pecus coerceretur. Fuit & præterea cohors prætoria dicta quod à prætore nõ discederet. Scipio enim Aphricanus primus fortissimũ quemq́ delegit, qui ab eo in bello non discedebat, & cætero munere militiæ uacabant, & sesquiplex stipendiũ accipiebant. ea uero cohorte primus Romanorũ principum Tiberius Augustus est abusus, qui ædificato munitiore in uia Appia loco prope nunc sanctũ Sebastianum ubi caput bouis appellant, Baptistæ Lenis Romani ciuis uillam, cohortem ibi suam tanquã in arce cõtinuit: qui mos continuatus effecit, ut post Tiberium reip. & libertatis status à cupienti ciuitate resumi nequiuerit. Sicq́ Claudius, sic Galba, sic Otho, sic Pertinax, sic Didius Iulianus prætorianum militum uiolentia imperatores sunt facti. Libetq́ unicum Iulij capitolini testimonium afferre. Interea Romæ iterum seditiones inter populum & milites ortæ, ut nec tum maxime in edicto Balbinus cũ proponeret audiretur. Veterani se in castra prætoria contulerunt, cum prætorianis ipsis, quos cœpit populus obsidere, nec unquam ad amicitiam essent reducti nisi fistulas aquarias populus incidisset. Manipulumq́; Varro exercitus minimam manum esse uult, quæ unum sequitur signum, de quo uerbo Ouidius: Illa quidem fœno (sed erat reuerentia fœno, Quantã nunc aquilas cernis habere tuas.) Pertica suspensos portabat lõga maniplos. Vnde maniplaris nomina miles habet. Turmam uult Varro dictam esse mutata e in u, quasi ternam, quod terdeni milites ex tribus tribubus lucerum, ramnium, & tatiensium fiebant. Itaq́ primi singularum decuriarum decuriones dicti. hiq́ decuriones primo administri turmæ, à turma adoptabantur, unde optiones dicti, quos postea tribuni ob ambitionem faciebãt. Hastatos dicit Varro appellatos, quod hastis pugnabant, pilanos qui pilis. Principes qui à principio gladijs pugnabant. post mutata re militari magis illustres sunt pilani. Triarios quoque dictos quod in acie tertio ordine extremis subsidio ponebantur. Et quod hi subsideant subsidium dictum: Plautus, Subsidite hic, quasi solent triarij. Vnde cum ad extremam sit uentum necessitatem: in prouerbio est, Res redijt ad triarios. Rorarios dictos Varro scribit eos qui prius in prælium prodibãt, sicut ros prius inchoat quàm pluuia. Et accensos ministratores à Catone appellatos, de quibus superiore loco multa à nobis sunt dicta. Velites scribit Festus appellatos esse uestitos & inermes, qui exercitum sequebantur, quique in mortuorum militum loco substituebantur, ipsosq́ fuisse & ferentarios qui fundis & lapidibus pugnabant, quia tela feruntur non tenentur. Catonemq́ eos ferẽtarios dixisse, qui tela ac potiones militibus præliantibus ministrabant. Auxilium dicit Varro ab auctu esse dictum, cum accesserint hi qui adiumento essent alienigenæ: præsidiũ uero quod extra castra præsideat in loco aliquo, quo tutior hostis regio esset. Obsidiũ ab obsidẽdo quo minus egredi possit. Ad hæc quæ exposita sunt uocabula sequitur aliorum militiæ uerborum, quibus in acie & bello usus fuit expositio. Velitationem, Nonius inquit, dici leuem contentionem ex congressione militũ. Cui cum prius inuenta fuisset Fuluius Flaccus consul bello Capuano addidit, ut milites leuis armaturæ pluribus armati iaculis equitibus immixti militarent. Optiones in cohortibus dicti sunt tanquã optati, qui in defectu militibus subrogantur, ut plenæ sint legiones: secundumq́ has expositiones armorum & bellicorum instrumentorum, quibus prisci utebantur uocabula & rem pro parte dicemus. Ad offensionem arma fuerunt à longe feriẽtia, sagitta, tragulæ quod mittãtur dictæ. Ansatæ quod ansis colligentur hastæ & manu mittantur, quæ & iacula: fundæ lorulis funiculisq́ manu cõtortæ: manubalistæ, quas balistas minores aliquando scorpiones prisci dixere: quæ tela non solum singulis ætatibus & seculis, sed per unam quanq́ ætatem bis terq́ nomina & formam mutauere, sicut & arma quibus corpora uestiuntur. Instrumenta bellica oppugnationibus adhibenda hæc ferme erãt.

Testudo

Decuriones · *Præfectus fabrorum* · *Celeres* · *Flexumines* · *Trossuli* · *Quirites* · *Cohors* · *Prætoria cohors* · *Manipulus* · *Turma* · *Decuriones* · *Optiones* · *Hastati* · *Pilani* · *Principes* · *Triarij* · *Subsidium* · *Rorarij* · *Accensi* · *Velites* · *Ferentarij* · *Auxilium* · *Præsidium* · *Obsidium* · *Velitatio* · *Optiones*

Testudo Testudo de materia & tabulatis contexta, corijs, cilicinis & alijs quæ difficulter comburi
Aries possent contecta. hæc intrinsecus habebat arietem trabem, quæ unico præfigebatur ferro
& falx uocabat̃, ab eo quod incuruata esset, & de muro extraheret lapides: uel dicta aries
ad similitudinẽ animalis. Retro enim ducebatur trabs funiculis suspensa, ut reducta impe-
tuosius feriret. Idemq; & testudo dicta à similitudine reptilis, quod caput nũc exerat nunc
Vinea reducat. Vinea aliud instrumentum è lignis compacta. lata pedes octo, alta pedes septem,
longa sexdecim, tectum duplici ligno cratibusq; contexitur. Latera quoq; cõtexuntur, ne
saxorum telorumq; impetu perfringantur. Extrinsecus ne crementur crudis & recẽtibus
corijs integuntur. Cum plures fuerint iunguntur ordine, sub quibus oppugnantes tutius
Plutei ad muros subruendos pugnant. Plutei dicebantur ad similitudinẽ loci studentium, mino-
res testudine, sed eadem facti defensiq; ratione: sed tribus ducti rotis ad quæcunq; expedit
Agger loca perducuntur. Agger ex terra lignisq; extollitur contra murum, de quo tela iactantur.
Musculi Musculos dixerũt minores machinas quibus protecti bellatores fossatum ciuitatis appor-
tatis lapidibus, lignis, & terra nõ solum cõplent, sed etiam solidant, ut turres ambulatoriæ
sine impedimẽto uehantur ad murum. sunt minores uineis subductioresq; & maiores fir-
Turris mioresq; pluteis. Turris aliquando lata pedibus tricenis in quadro, quãdoq; quinquagin-
ta, & proceritas, quæ muros urbis turresq; superet, rotis agit̃ pluribus, & subtus arietẽ ha-
bet, materia tabulatisq; compacta est, corijs cõtra ignes & centonibus cilicinisq; aqua in-
fusis contecta: pontem habet, qui in mœnia dimittitur, & sagittarij pugnatoresq; descen-
Balista dunt. Balistam maiores dixere prisci, trabem ualidam ita libratã, ut cum pars densior pon-
deribus attracta descenderet, eleuata proceritas sua funiculis quos haberet alligatos fun-
da saxum maximi ponderis longe emitteret. Eiq; maximę nunc machinæ brichollæ est ap-
Onager pellatio: quãquam onagrum maiorem ipsa machinam dixere, quo nullum maius tormen-
Falarica tum fuisse uult Vegetius, nec est etiam apud nostros. Falaricam diffinit Vegetius, quæ ad
modũ hastæ ualido præfigitur ferro, Inter cuius tubam & hastile sulphur, resina, bitumen,
stuppa conuoluuntur infusa oleo, quod incendiarium uocant: quæ falarica balistæ impe-
tu destinata perrupto munimine ardens figitur ligno, turritamq; machinam frequẽter in-
cendit. Fuerunt & alia priscis ad offensionem defensionemq; instrumẽta, quæ ferè omnia
Bombarda desiere in precio haberi, postquam bombardæ usus fuit, machinæ omnium impetuosissi-
mæ, quam anno nondum centesimo inuentam fuisse docuimus, teutonicũ munus Vene-
Metare tis delatum, quando Genuenses in Clugia clausi à Venetis obsidebantur. Metare, inquit
Metari ca. Nonius, est ponere, Vnde metari castra & metatores. & Festus metari castra dicuntur, q̃
Porta prætoria metis dirigantur, Castraq; ut plurimum quatuor habuerunt portas, quarum prætoria ap-
pellabatur, qua exercitus in præliũ educebatur: quia initio prætores erant, qui postea con-
Prætoriũ sules, & illi bella demonstrabant, quorũ tabernaculum quoq; dicebatur prætorium. Quin-
Porta quintana tana porta appellata post prætorium, ubi rerum utensilium forum fiebat. Alia principalis
dicta, quod eo esset in loco ad quem principales ordines tendebant. Decumana quarta à
Porta principalis decimis primo in castra illatis, per quam commeatus inferri & cõmeare animalia consue-
uerant. Castrorum uero formam & dispositionem Flauius Iosephus de bello Iudaico ele-
Porta Decumana gantissime sic edocet. Romani quocũq; in hostilem terram irruperint ante castrorum mu-
nitionem nunquam prælium sumunt: quæ quidẽ non leui opere neq; iniquo loco erigũt,
Castrorum forma & dispositio apud Ro. nec omnes inordinate describunt: siquidem inæquale solum fuerit contemplantur: qua-
tuor uero angulis dimensio eorum designatur. Nam & fabrorum multitudo, & ferramen-
torum copia, quæ usus extructionis poposcerit sequitur exercitum. Et interior quidem ca-
strorum pars tabernaculis distribuitur. Ambitus autem eorum extrinsecus muri faciem
profert, ordinatis etiam turribus pari spacio dispositis, quarum interualla telis atq; balistis
alijsq; machinis saxa intorquentibus omnibus instrumentis missilium complent, ut cũcta
scilicet iaculorum genera in promptu sint. Ex omni autẽ muri parte quatuor portas ædi-
ficant, tam iminẽte aditu faciles, quàm ipsis si quid urgeat introcurrentibus latas. Intus au-
tem castra uicorum spacijs interpositis dirimuntur. Mediaq; rectorum tabernacula collo-
cant. Et inter hæc ducis maximi domum templo prorsus simillimam, ut quasi quædam ci-
uitas repentina existat. Forum quoq; & opificum stationes & sedes militũ primatibus or-
dinumq; principibus, ubi si qua sit inter alios ambiguitas iudicent. Ipse uero ambitus &
omnia quæ in eo sunt multitudine simul & sciẽtia fabricantiũ opinione citius cõmunitur.
Qui si

Qui si res urgeat, fossa extrinsecus depressa cubitis quatuor, pariq; spacio lata cingitur. Armis autem septi per contubernia cum decore absq; otio in tentorijs degunt, omniaque ab his ordinate etiam alia cauteq; per contubernia expediuntur: ueluti si ligno aquáue aut frumento opus sit. Nec enim cœna uel prandium in potestate est cuiuscunq; cum uoluerit. Simul autẽ omnibus somnus est. Excubias & euigilandi tempora buccinę signant: neq; omnino quicquam est quod sine edicto geratur. Mane autẽ milites ad centuriones, illi uero ad chiliarchum cõueniunt salutatum, cum quibus ad summum omnium ducem uniuersi ordinum principes. Ille autem his signum aliaq; dat ex more proferenda præcepta subiectis: quæ quidem cum in acie sunt agentes citius parent, ut si res exigat incursibus eius itemq; reuocationibus uniuersi pariter obsecundent. Cum autem castris egrediendum est tuba indicium facit, nemoq; ociosus est, sed uel solo nutu moniti tabernacula colligunt, omniaq; ad profectionem instruunt, deinde iterum tuba signat ut sint parati. Illi autem cum mulos & iumenta sarcinis onerauerint, uelut in curuli certamine signũ expectant. Castra uero incendunt, & quod sibi alia munire sit facile, & ne quando hostibus eadem usui sint. Et cum tertio quoq; tubæ indicant ut exeant, urgent aliqua ex causa morantes ne quis ordinem deserat: dextraq; duci præco adstans, si ad bellum parati sint uoce primum percunctatur. Illi'que ocius alacri & magna uoce paratos se esse respondent, interrogantemq; pręueniunt: & Martio quidem spiritu repleti cũ clamore dextras erigunt: deinde ociose & cum omni decore uelut in bello progredientes ambulant, suum quisque ordinem uelut in bello custodiens: pedites autem, thoracibus quidem & galeis septi, ex utroq; latere sicas ferentes: Leuus autem gladius est multo longior, cum dexter mensuram palmæ non excedat. Qui uero ducem stipant lecti pedites scuta & lanceas portant. cætera manus hastas & clipeos longos, triduiq; uiaticũ, ut parum intersit inter onusta iumenta & pedites. Equitibus autem ad dexteram gladius est longior, & contus in manu, transuersusq; ad equi latus clipeus, ternaq; super pharetram, uel amplius lata cuspide dependent iacula, nihil ad hastarum magnitudinem differentia. Cassides uero & thoracas peditibus similes habent, nulloq; armorum genere à militum alijs discrepant lecti qui circa ducem morantur. Agmen autem semper cui sorte id obtigerit antecedit. Talia quidem sunt Romanorum itinera & mansiones itemq; armorũ uarietates. Nihil uero nec in prælijs inconsultum aut subitum agunt, sed omnia semper sequuntur facta sententia, opusq; non adhibetur nisi ante decretum. Vnde aut minime peccant aut si peccauerint facilis est peccati correctio, fortunæ autem successibus meliores. Consiliorum etiam si aliter successerint arbitrantur euentus quasi bonum quiddam fortuitũ, ne diuina prouidentia non esse credatur. Quæ uero ante cogitata fuerint, etiam si aduersus casus exceperit, bene iam meditantes ad cauendum exhibeant, ne idem rursus eueniat. Et bonorum quidem fortuitorum non is autor sit cui contigerint, tristium uero quæ innoxijs acciderint, saltem quæ rectum consilium ceperunt uideatur esse solatio. Armorum quidem exercitationem comparant: ut non modo corpora sed animi quoq; militum fortiores sint. Maior illis est ex timore diligentia: Nanq; leges apud eos non discretionis solum, uerũ & crimine negligentiæ capitales sunt: ducesq; magis quàm leges ipsæ terribiles. Nanq; bonos honorando redimunt, sed in coërcendis noxijs sunt crudeles. Tanto autem obsequio rectoribus parent ut & in pace ornamento sint, & in acie corpus unum, totus conspiciatur exercitus: sic eorum copulati sunt ordines, ita circunduci sunt mobiles, & acutis auribus ad pręcepta, oculisq; ad signa, & ad opera manibus. Vnde facere quidem strenui sunt, pati uero tardissimi. Nec etiam ubi prælianres sunt, aut multitudinem hostium, aut consilia spernere ducum, aut difficultatem regionum. Quorum igitur actis & consilijs incipiunt deliberantes adeo extremus patet exercitus. Quid mirum si euphrates ab oriente, & Oceanus ab occidente, itemq; à meridiano tractu libye fortissima regio, & à septẽtrione rhenus, & hister sunt imperij limites: cum minorem esse possidentibus possessionem recte quis dixerit: Hæc ergo prosecutus sum, non tam proposito laudandi Romanos, quàm solatio deuictorũ, utq; nouarum rerum cupidos detinerem. fortasse autem ad experientiam bonarum artium proderunt studiosis Romanæ instituta militiæ nescientibus. Procubitores dicuntur, qui nocte custodiæ causa ante castra excubant, cum in propinquo castra hostium sunt. Procinctam classem dici mos fuit quando exercitus ad pugnam paratus erat: horumq; uerborũ *Procubitores* *Claßis procincta*

primo positorum loco, causam hanc Festus ponit, quod pugnaturi ritu prius cingerentur gabino, & quod classem uetustius fuerit hominum dici quàm nauium multitudinem: paribus equis etiam aliquando scriptum esse inuenimus, quia duobus equis utebantur in prælio Romani, ut altero sudante & fesso in secundum transirent. Et præliares dies appellati sunt, quibus fas erat hostem lacessere: Erant enim & nefasti dies & feriæ quibus id facere non liceret. Scribit Aulus Gellius, Thucydidem dicere Lacedæmonios bellatores non tubarum cornuumque signis, sed tibiarum modulationibus in prælijs usos, Cretenses que solitos inire prælia præcinente ac præmoderante cithara gressus militum: contra Romanos milites hostem clamoribus territauisse. Ad uerba ueniamus structæ aciei. Acum inquit Festus dictam priorem aciei partem, quod ea pars militũ uehementissima esset ad hostem telorum acumine uulnerandũ. Et uerba structæ aciei hæc ponit Gellius, à rerum similitudine introducta, frons, subsidia, cuneus, orbis, globus, forfices, serra, turres, alæ: quas alas fuisse constat equitum ordines, circum legiones dextra leuaque tanquam alę sunt in uolucrum corporibus: & Plutarchus in problematibus scribit, auspiciorum quod sinistrum dicitur prosperum ac secundum fuisse: & sinistro cornu semper principatus attributos, quia orientem aspicientibus in sinistra parte boreas est, quam dexteram mundi partem esse & superiorem faciunt. Sed & armorum uocabula sunt dicenda. Arma Varro dicta inquit, quod his arcemus hostem. Et Festus arma proprie dicuntur ad armis id est, humeris dependentia, ut scutum, gladius, pugio, sica, & ea quibus procul præliamur tela. Et Vlpianus iureconsultus de ui armata: arma inquit, sunt omnia tela: hoc est, Fustes & lapides, non solum gladij hastæ & frameæ, quod affirmat Caius de uerborum significatione. Armorum uocabula Aulus Gellius multa sine expositione sic ponit, hasta, pilum, phalarica, lingula: Et quando sagittarum usus erat cannas habuerunt: Vnde Plinius: Sagittæ è calamis quorum ferax fuit rhenus Bononiensis, utputa multum ramosus, & grauis uento resistens. Sed ad Varronis expositiones redeamus. Parma quod è medio in omnis partes par. Conum quod tegitur in cacumen: hasta quod à stante solet ferri. Iaculum ut iaciatur fit. Tragula à traijciendo. Scutum à sectura quod è minutis consectum sit tabulis. Vmbo à Græco quod ambonis. Gladius à clade, quod sit ad hostium cladem: pilum ab homine qui hostem ferit, quod per illum. lorica quod è loris de corio crudo pectoralia fiebant: postea fecerunt ex annulis ferream tunicam: balteumque è corio cingulum erat bullatũ, ocrea quod opponuntur ob crus. Galea à galero, quo multi usi sunt antiqui. Cornua quod ea quæ nunc sunt ex ære tunc fiebant bubulo cornu. Nonius: Cetra scutum rotundum, phalæ turres ligneæ. Et Festus, clipeum antiqui ob rotunditatem appellauerunt. Liuius octauo. Latini clipeis antea Romanis usi sunt, deinde postquã stipendiarij facti sunt scuta pro clipeis accepere. Et libro XXXVII prælongas hastas macedones sarissas uocant. Et Festus Murmilionica scuta dicebant cũ quibus de muro pugnabant, erant siquidem ad hoc solum idonea. Et Spara minimi generis iacula à spargendo dicta. Triphorumque telum longitudine trium cubitorum, quod catapulta mittitur. Ennius: haud permaneret paries percussus triphoro. Pelta scuti genus in modũ lunæ semis uel ternæ, uel quartæ, quibus amazones sunt usæ. Arma autẽ ciues Romanos priuatim non tenuisse, sed in reditu legionũ exercituumque in tarpeiam rupem, aut in armilustrium fuisse condita satis cõstat. Nam uidemus quotiẽs exercitus educi oportuit, arma inde fuisse accepta. Vnde Cæsar Lucano, Iam rupes tarpeia sonat. & Spartianus dicit, Vespasianum ex armilustrio arma legionibus permisisse. Et Plinius scribit in fœdere, quod expulsis regibus populo Romano dedit Porsenna nominatim comprehensum, ne ferro nisi in agricultura uterentur: & magni Pompeij tertij cõsulatus extare edictum in tumultu necis Clodianæ, prohibens ne telum esset in urbe. signa iam, insignia, indumenta, & ornamenta militaria dicamus, tam publica quàm priuata. Signũ militare primũ Romanis si nimis uetera repetere uolumus fuere manipuli, quales ex fœno supra Ouidij carmina describunt. Sed alia post parũ fuerunt signa quæ in ærario pacis temporibus seruabant, de quibus Liuius septimo: signa eo die à quæstoribus ex ærario prompta. quæ autẽ fuerint ipsa Romanorum in bello signa, & quando primũ haberi cœpta, Plinius in naturali historia sic ostendit: aquilã Romanis legionibus C. Marius in secundo consulatu suo proprie dicauit. Erat & antea prima cũ quatuor alijs Lupis, minotauris, equis, apris, q̃ singulos ordines anteibãt: paucis ante annis sola aqla in acie

Pares equi *Præliares dies* *Nefasti* *Lacedæmonij* *Cretenses* *Acus* *Verba structæ aciei* *Alæ* *Auspicium sinistrum* *Arma unde* *Sagittæ è calamis* *Parma* *Conus Hasta* *Iaculum Tragula Scutum* *Vmbo Gladi⁹* *Pilum Lorica* *Balte⁹ Ocrea* *Galea Cornua Cetra* *Phalæ Clipe⁹* *Sarissæ* *Murmilionica scuta* *Spara* *Triphorum* *Pelta* *Arma Romanos priuatim non tenuisse* *Signa Romanorum*

acie portari cœperat, reliqua in castris relinquebantur: Marius in totum ea abdicauit. Ex eo notatum non ferè unquam apud legiones hibernatum esse in castris ubi aquilarum nō sit signum. Aquilam autē fuisse argenteam: Cicero prima in Catilinam ostendit. Scio pactam & constitutam cum Manlio diem, atq; etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam fore confido, & funestam futuram, scio esse præmissam. Et item Plinius. Argentum militaribus signis, quàm aurum familiarius, quo longius fulget. Minotauri effigiē inter signa militaria ideo scribit fuisse Festus, quod non minus occulta esse debeant consilia ducum quàm fuerit domicilium Minotauri labyrinthus. Idemq; asserit porci effigiem inter militaria signa quartum habuisse locum, quia confecto bello inter quos pax fieret, cæsa porca fœdus firmare solebat. Alia item signa militaria per diuersa tempora fuerunt. Nam erat labarum quod signum in historijs frequentatum, Romæ etiam nunc in monumentis principum marmore uidemus incisum, labans quadratū uexillum cordula hastæ appensum. erant & draconum & aliæ uariorum animalium figuræ, prout unicuiq; principi & duci placuit. Insignia uero & ornamenta militum in bello militaria hæc fuerunt, paludamenta primo, de quibus Varro sic habet. Paludamenta insignia atq; ornamenta militaria. Ideo ad bellum cum exit imperator & lictores mutarūt uestem & litua incinuerunt, dicitur paludatus proficisci, quia tunc fiunt palam, ut conspiciant̄. Et Festus Paludati, armati, ornati, omnia enim militaria ornamenta paludamenta dicebant. Liuius uigesimosecundo. Consul Fabius paludatus egrediens contra uehios cum omni gente sua sex & trecentos milites omnes patricij. Et trigesimoprimo P. Sulpitius consul, secundum uota in capitolio nuncupata, paludatis lictoribus profectus ab urbe. Quanquā uero Liuius in nono expositis ornamentis Samnitium legionis subiungat, Romanos milites doctos fuisse, horridum militem esse debere, non celatum auro & argento, sed ferro & armis fretum. Tamē uigesimosecundo dicit Cannensi prælio captis minoribus castris, propter equos uirosq;, & si quid argenti quod plurimum in phaleris equorum erat. Nam ad uescendum facto perexiguo milites utebantur omnes. Et Nonius ephippium tegmen equi ad mollem uecturam paratum. Festusq; ephasilatum exercitū dicit quod scilicet omnes exerto brachio sint: cum M. Cicero in philippicorum decimo innuat Chirothecis ferreis siue ut appellabant manicis milites uti consueuisse, cum dicit de M. Antonio. Solet enim cito ipse accipere manicas: nec diutius obsidionis metū sustinere. Plutarchus in Bruti uita, Bruti exercitus in Philippicis multo auro & argento splendebat, licet in cæteris ex singulari quadam modestia ductoris sui exercitus parce, & modice assuetos continuisset. Censum uero circa manus, & reliquum corpus existimabat, in uiris honore cupidis quidam dignitatis afferre. Pliniusq; Sthrutionum pennis galeas, & comas in bellicis adornabant. & infra: Capuli ensium & in fastigio cælantur auro: uaginæ & balthei laminis ornantur. Fabricium uero dicit ipse Plinius bellicum imperatorem plusquam pateram & salinum ex argento habere militem uetuisse. Helius Spartianus de Hadriano: uestem humillimam frequenter sine auro bullata sine gemmis fibula strinxit, capulo uix eburneo spatam clausit. Fuerunt uero principum uariæ opiniones de militum ornamentis. Suetonius enim de Cæsare, post magnam pugnam atq; uictoriam remisso officiorum munere, licentiam omnē passim lasciuiendi permittebat: Iactare solitus milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse: nec milites eos pro concione sed commilitones appellabat, habebatq; tam cultos, ut argento & auro politis armis ornaret, simul & ad speciem, & quo tenaciores eorum in prælio essent metu damni. Helius Spartianus de Pescenio nigro contrarium opinioni Cæsaris habet. Idem uetuit, ne zonam milites ad bellū, item aureos uel argenteos nummos portarent, ne ad hostem aliquid prædę perueniret: sed liberis, & uxoribus seruaretur. Idemq; Helius de Alexandro seuero, Inijt parthicam expeditionē, quam tanta disciplina, tanta reuerentia sui egit, ut nō milites, sed senatores transire dicerent, quocunq; iter legiones facerent. Milites uestiti honeste, calciati ad decorem, armati nobiliter, equis etiam instructi, & ephippijs, & frenis decentibus, prorsus ut Romanam rem publicam intelligerent, quicunq; Alexandri uiderunt exercitum. Capitolinusq; de Maximino iuniore: Vsus est aurea lorica exemplo Ptolemeorum: usus est & argentea, & clipeo gemmato inaurato, & hasta inaurata: fecit & spatas argenteas, fecit etiam aureas, fecit galeas gemmatas & bucculas. Vltimaq; militū ornamenta Plinius ponit clipeos, cum templis

Minotauri effigies et apri cur in signis

Labarum

Dracones in uexillis

Paludamenta

Ephippium

Ephasilatus exercitus

De ornamentis militum C. Cæsaris

post finitam militiam affigerentur. primus Appius Claudius qui cõsul cum Seruilio fuit anno urbis conditæ CCLXX posuit in Bellonæ æde scutum. Virtutes suas placuit in excelso spectari, & titulos honorum legi: post eum Marcus Aemilius collega in consulatu Q. Luctatij nõ in basilica mõ æmilia, uerũ & domi suæ posuit. Id quoq; antiquo exemplo, scutis enim qualiter apud Troiam pugnatum est continebantur imagines. Vnde & nomen habuere. clipeorum origo plena uirtutis, faciem reddi in scuto cuiusq; qui fuerit usus illo: Pœni ex auro factitauere & clipeos, & imagines, secumq; in castris tulere: Certe captis eis, talem Asdrubalis inuenit Q. Martius Scipionum in Hispania ultor. Isq; clipeus supra fores capitolinæ ædis usq; ad incendium primum fuit. Quo exemplo baltheos suos galli in capitolio affigere cogitarunt. Qui impulsore Ariouisto bellum cõtra Romanos suscipientes iurarunt, sese baltheos nisi in capitolio nõ soluturos, & Ioui ac Marti eos oblaturos. Aemilius Marcellus consul contra illos missus superauit cepitq; multos, quos Romam ductos in capitolium, ibi baltheos soluere fecit, baltheos ipse Ioui obtulit. In ea pugna Marcellus interclusus, & capi timens Viridomarum gallorum regulum occidit: inde Mediolanum expugnauit, & cum ingenti præda Romam ueniens baltheum collo detulit in uictoriæ signum. Ad hanc ornamentorum militarium partem addere nõ inconuenit, Sagum fuisse uestem qua in bello Romani cum armis uterentur. Vnde est apud Ciceronem in Philippicis, & Liuium libro centesimo duouigesimo: Cum Marcus Antonius decimum Brutum Mutinæ obsedisset: & cum missi ad eum de pace legati parum profecissent, saga populum sumpsisse Romanum. Asconius uero pedianus secunda in Verrem Ciceronis actione alias enumerat uestes, coria, saccos, Cilicia, pilis contexta, quibus milites in castris utebantur. Ad ea quæ superius de militia Romana, & legionibus sunt dicta, consequens esse uidetur de disciplina, legibus, & institutis militaribus scribere. Cuius quidem disciplinæ lex & institutio prima fuit, sicut Plutarchus in problematibus habet: nequi sacramento militiæ non teneretur, in hostem pugnaret: Vnde Catonis affert epistolam, qua scribit filio militia exautorato, & tamen in castris moram facturo, ne pugnet in hostem, & eius imperatori, ne illum pugnare permittat. Et Aulus Gellius, cum delectus fieret, & milites scriberentur, tribunus militaris adigebat in uerba, quorum summa erat: se non furaturos quicquam intra decem milia passuum ad castra. Item adigebantur sacramento, se affuturos ad diem nisi aliquid causæ funeris paterni, sacrificij gentilis, & feriarum, id præcise excipientium acciderct: Si id non seruassent infrequentes habebantur, cuius delicti pœna apud maiores semper maxima fuit, cum tamen pariter emansores & desertores erronei punirentur. Emansoremq; Modestinus de re militari esse dicit, qui uagatus ad castra regreditur. Desertorem uero, qui per longum tempus uagatus reduceretur. Erronemq; Vlpianus de ædili edicto ita à Labeone diffiniri dicit, pusillum fugitiuum esse, ut ex diuerso fugitiuum magnum erronem esse ostendat. Sed proprie erronem sic diffinimus, qui non quidem fugit, sed frequenter sine causa uagatur, & temporibus in res nugatorias consumptis, serius ad dominum redit. Sed de disciplina militari apud senatum Liuius octauo: L. Papirius dictator ad auspicium repetendum Romam profectus magistro equitum Fabio Maximo Rutiliano denunciauit, ut se loco teneret: qui hostes bis ingenti prælio uicit, & spolia de hoste capta cremauit: quem dum dictator punire niteretur, sic in senatu inquit. Soluta militari disciplina non miles centurionis, nõ centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio: nemo hominum, nemo deorum uerecundiam habeat: non edicta imperatoris, non auspicia obseruentur, sine commeatu uagi milites in pacato in hostico errent: immemores sacramenti, licentia sola se ubi uolent exautorent. Infrequentia deserantur signa, neq; conueniatur ad edictum: non discernatur, interdiu, nocte, æquo, iniquo loco, iussu, iniussune imperatoris pugnent: non signa non ordines seruentur. Latrocinij modo cæca & fortuita pro solenni, & sacrata militia sit. Et libro uigesimo secundo Liuius: tum quod nunquã antea factum erat iureiurando à tribuno militari adacti milites iussu consulum conuenturos, neq; iniussu abituros. Nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat, & ubi ad decuriatum, aut centuriatũ conuenissent, sua uoluntate ipsi inter se equites decuriati centuriatiq; pedites coniurabant, sese fuga atq; formidinis ergo non abituros, neq; ex ordine recessuros nisi teli sumendi, & petendi, & aut hostis feriendi, aut ciuis seruandi causa. Id ex

Aemilius Marcellus mißus contra gallos

Sagum

Coria facci et Cilitia inter uestes militares

De legibus et disciplina militum

Emansor

Desertor

Erro

Id ex uoluntario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimam iurisiurandi actionem transla-tū. Et XLII Liuius. In Hispania ulteriore, quia diu æger esset prætor luxuria & otio solutam disciplinam militarem esse, ob ea nouos exercitus cõscribi placuit. Acerrimam uero militaris disciplinæ correctionē Liuius LVII sic ostendit. Scipio Aphricanus numantiam obsedit, & corruptum licentia luxuriaq́ exercitum, ad seuerissimam militiæ disciplinam reuocauit: omnia delitiarum instrumenta remouit, duo milia scortorum à castris eiecit, militem quotidie in opere habuit: triginta dierum frumentum ac septenos uallos ferre cogebat, propter onus tarde incedenti dicebat, cum gladio te uallare scieris, uallum ferre desinito, alio scutum parum habiliter ferenti amplius iusto scutum ferre iussit, neque id se facturum quando melius gladio, quàm scuto uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit si Romanus esset uitibus, si extraneus uirgis cecidit. Iumenta omnia ne exonerarent militem uendidit. Ex omnibus uero disciplinæ militaris coërtionibus nulla ęquior moderatiorq́ fuit ea, quam Cicero pro Aulo Cluentio orans sic edocet. Statuerunt enim ita maiores nostri, ut si à multis esset flagitiū rei militaris admissum, sortione in quosdam animaduerteretur, ut metus uidelicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret. Martianus autem de re militari: Militum delicta siue admissa, aut propria sunt, aut cum cæteris communia: Vnde & persecutio, aut propria, aut communis est: propriū militiæ est, quod quis uti miles admittit, & augetur ut in cæteris delictis dignitate, gradu, specie militiæ. Militis commune delictum est, quod aliter quàm disciplina communis exigit committitur, uelu-ti segnitiæ crimen, uel contumaciæ, uel desidiæ. Qui manus intulit præposito, capite puniendus est. Augetur autem petulantiæ crimen dignitate præpositi. Contumacia omnis aduersus præsidē uel ducem militis capite punienda est. Qui in acie fugam fecit spectantibus militibus, propter exemplū capite puniendus est. Militum pœna eiusmodi est: castigatio, pecuniaria mulcta, munerū interdictio, militię mutatio, gradus deiectio, ignominiosa missio. Nam in metallū, aut in opus metalli nõ dabuntur: nec torquebuntur. Et quamuis leges puniendorum militarium delictorum hæ fuerint de quibus est dictum, uariantibus delictis uariasse pœnas, & prædictas quandoq́ alias, quandoq́ asperiores inflictas fuisse libet ostendere. Liuius XXXV de P. Cornelio nasica, post triumphū de bois actum Post hæc cõcione aduocata de rebus à se gestis, & de iniuria tribuni bello alieno se illigantis ut suæ uictoriæ fructu se fraudaret cum disseruisset, milites exauctoratos dimisit. Cornelius Tacitus. Stationes uigiliæ, diurna nocturnaq́ munia in armis agitabantur. Ferunt' que militem, quia uallum non accinctus, atq́ alium quia pugione tantum accinctus foderet morte punitos. Bello Pyrrhi epirotæ captiui, quos ipse ad senatum remisit, equites pedibus, pedites in funditoribus & auxilijs militauere, nec in castris, sed extra tendebant: quem locum uallo & fossa non communiebant, facta eis potestate restitutionis, si bina ex hostibus spolia referrent: existimauit enim senatus, eos ob non seruatam militarem disciplinam in manus hostiū incidisse. Superior Aphricanus deuicta Carthagine omnes trāsfugas Romanos cruci affixit, Italicos capite honestiori supplicio puniuit. Et posterior Aphricanus captos transfugas bestijs obtulit. Et Paulus Aemilius Perse deuicto eosdem elephantis proterendos prostrauit. Cæsar Augustus decimam legionem contumacius parentem totam cum ignominia dimisit. Cohortes si quæ loco cessissent decimatas ordeo pauit. Centuriones statione deserta, itidem ut manipulares capitali animaduersione puniuit: pro certo delictorum genere uarijs ignominijs affecit, ut stare per totam diem iuberet ante prætorium, interdum tunicatos discinctosq́, nõnunquam cespitem portantes. Idem Augustus impetratis à senatu decem adiutoribus, unumquenq́ equitē rationem uitę reddere coëgit, atq́ exprobratos alios pœna, alios ignominia notauit. Plures admonitiones fuerunt sed uariæ: Leuissimū genus admonitionis fuit, traditio coram pugillarium, quos taciti & ibidem statim legerēt. Notauit & quosdam quod pecunias leuioribus usuris mutuati grauiore fœnore collocassent. Caligula & si per omnia flagitiosus fuit, quirites Romanos seriose curioseq́ nec sine moderatione recognouit, palam adempto equo quibus aut probri aliquid aut ignominiæ inesset. Sed Claudius tanquā adulteros Messalinæ uxoris suæ crediderit defuturos, mollius in puniendis militum adulterijs se egit. Recognitione equitum, corruptelis adulterijsq́ famosum nihil amplius monuit, quàm ut aut parcius ætatulę indulgeret, aut certe cautius. Galba seuerius: militi ē qui in expeditione arctissi

Delictum cõmune militū

Pœna militis delinquentis

Castigatio militum

Pœnæ militū uariatæ

Admonitiões

Caligula

ma annona residua cibariorũ tritici modium centum denarijs uendidisse arguebatur, uetuit simul ac cibo indigere cœpisset, à quoquam opem ferri, & is fame extabuit. Auidius Cassius multis desertoribus manus abscidit & pedes, dicens maius exemplũ esse uiuentis miserabiliter criminosi quàm occisi. Et Pescenius Niger ob unius gallinacei direptionem, decẽ cõmanipulares qui raptũ ab uno comederant, securi percuti iussit. Alexander autẽ Seuerus Mammea genitus christiana, si quis de itinere in alienam uillam flexisset, pro qualitate loci aut fustibus subijciebat, aut condemnabat, aut grauissimis afficiebat cõtumelijs, dicẽs, uelles ne hoc in agro tuo fieri? Inclamabatq; sæpius quod à quibusdã christianis audiuerat, & tenebat: idq; per præconẽ significabat, cũ aliquem emendaret. Quod tibi fieri non uis alteri ne feceris. Quam sententiam adeo dilexit, ut in palatio & in publicis operibus perscribi iuberet. Vnicam uero Aureliani à Flauio Vopisco epistolam libet hic ponere, ad uicarium suum scriptam, quę disciplinam militarem maiorum cumulatissime ante oculos ponet. Si uis tribunus esse, imò si uis uiuere, manus militum contine: nemo pullum alienum rapiat, ouem nemo cõtingat, uuam nullus auferat, segetem nemo atterat, oleum, salem, lignum, nemo exigat, annona sua contentus sit, de præda hostis non de lachrymis prouincialium habeat. Arma tersa sint, ferramenta feruminata, calciamenta fortia, uestis noua ueterem excludat, stipendium in baltheo nõ in pompa habeat, equum saginarium suum defricet, captum anima non uendat, mulum centuriatum cõmuniter fricet, alter alteri quasi seruus obsequatur, à medicis gratis curentur. Aruspicibus nihil dent. In hospitijs caste se agant, qui litem fecerit uapulet. Plinius orator ad Cornelianũ de centumcellensi uilla Hadriani scribẽs: Sequenti die audita est Gallica adulterij rea, nupta hæc tribuno militum honores petituro, & suam & mariti dignitatẽ centurionis amore maculauerat. Maritus legato consulari, ille Cæsari scripserat. Cæsar excussit probationes. Centurionem exautorauit atq; etiam relegauit. Mulier damnata & Iulię legis pœnis relicta. Asinius Pollio Ciceroni: Finibus meæ prouinciæ nusquã excessi, militem nõ modo legionarium, sed ne auxiliarium quidem ullum quoq; misi, & siquos equites decedentes nactus sum supplicio affeci. Tanto disciplinæ rigori quãto milites obstrictos fuisse diximus priuilegiorum, honorum, autoritatis, dignitatis, donorũ & utilitatis magnitudo respondebat,

De priuilegijs militaribus

quæ & ipsos reddere lætos & alios ad militandum allicere posset: priuilegiaq; honores, & dignitates militum simul ostendi possunt, quorum initium & fundamentum Liuius in secundo sic ponit: edictum ne quis ciuem Romanum uinctum aut clausum teneret, quominus ei nomẽ edendi apud consules potestas fieret, ne quis militis donec in castris esset bona possideret, uenderet, liberos aut nepotes moraretur. quanquam nihil maius aut dignius de milite dici potest quàm ut supra in rei pub. administratione ostensum est: Militibus solis diu permissum fuisse, ut populum ipsi Romanum iudicarẽt, aut in ferendis suffragijs in comitio prærogatiua militum, & ipsi milites siue iuniores siue ueterani consules & alios magistratus maiores deligerẽt, aut tota comitia in suam ducerent uoluntatem. Et nihil unquam accuratius fecisse uidemus præstantiores illos ciues Romanos, Scipiones Maximos & Metellos, quàm ut milites præmijs & honoribus affectos bene contentos redderent, hinc scribit de Hadriano Helius Spartianus. Exemplo postea Scipionum & Metelli & autoris sui Traiani milites præmijs & honoribus donans, ut ferre possent ea quæ aspera iubebat. Et Alexandrum seuerum scribit idem Spartianus solitum dicere, Miles non timet imperatorem nisi uestitus, armatus, calciatus & satur & habens aliquid in zonula. Id circo quod mendicitas militaris, ad omnẽ desperationem uocaret exercitum. Sed unica in re potest militum dignitas inde intelligi, quod ex ipsis semper imperatores siue annuos stante re pub. siue perpetuos postea habuit res Romana: ut uerum esse constet quod Seneca XLIII epistola scribit. Ex militibus reges sæpissime factos esse. Nec paruus fuit

Honos militũ in spectaculis

militię honor habitus, cum in spectaculis quatuordecim theatri gradus superiores dignioresq; apud orchestram consulum imperatorumq; locũ, solis militibus attributi sunt. Et ultimus militi honor fuit ampla & libera factio testamenti: de qua Vlpianus de testamento

Libertas faciendi testamenta militibus

militari. Militibus liberã testamenti factionẽ primus quidẽ diuus Iulius Cęsar cõcessit sed ea cõcessio temporalis erat, postea uero diuus Titus dedit, post Domitianus, postea diuus Nerua plenissimã indulgentiã in milites: Eam inde Traianus secutus est. Et exinde mandatis inseri cœpit caput tale: Cũ in notitiã meã perlatũ sit subinde testamenta à cõmilitonibus relicta

relicta proferri, quæ possunt in controuersiam duci si ad diligentiam legum reuocentur & obseruantiam, secutus animi mei integritudinem erga optimos fidelissimosq́ commilitones, simplicitati eorum consulendũ putaui, ut quoquo modo testati fuissent rata esset eorum uoluntas, faciant sibi testamentũ quo modo uolent: faciant quo modo poterunt, sufficiatq́ ad bonorum suorum diuisionem faciendam nuda uoluntas testatoris. Stipendia uero minor pars fortunarũ Romanis militibus fuere. primum enim uidemus Liuiũ in quarto affirmare populum Romanum supra ducentos annos proprijs sumptibus sine ullo stipendio militasse Publio Cornelio Cosso: Caio Fabio Ambusto. L. Valerio Potito tribunis militum consulari potestate: Anxure, quæ postea fuit Terracina capto & direpto, decreuisse patres ut stipendiũ miles acciperet: cum ante id tempus de suo quisq́ functus eo munere fuisset. Nihilq́ acceptum unquam à plebe tanto gaudio. & tributum inde indictum. Stipendij uerbum unde habuerit originem Varro sic edocet. Stipendium à stipe quod æs quoq́ stipem dicebant, qui acceperant sua necessitate maiorem non in arca ponebant. Plinius militum stipendium dicit appellari quasi stipem ponderatam. Nam supra dixerat æs prius quam signatum esset consueuisse ponderari. Et stipem esse nummũ Festus quoque affirmat his uerbis. Stipem esse nummum est testimonium q́ datur stipendium militi. Et cum spondetur pecunia stipulari dicitur. Et Vlpianus de uerborum significatione. Stipendium à stipe appellatũ est: quod per stipes id est modica æra colligitur. Tribuebatur uero à tribunis militaribus. unde eos uult Varro appellatos esse. Et quamquam Romani stipendium id appellarint solum quod in pecunia numerabatur sicut in nostra ætate fieri uidemus: alijs tamen duobus modis militum illi necessitatibus subueniebãt, ut minus sit mirum paucas eos pecunias in stipendium dedisse militibus. Frumentum enim & uestem ultra pecunias dabant. fueruntq́ stipendia terna singulis annis data: quod datas tertiæ partis anni pecunias unum stipendium appellarunt. quod trium aureorũ fuisse uidemus, ut nouem tantum aureos miles in anno acciperet. Nam Suetonius de C. Cæsare Addidit & quartum stipendium militi ternos aureos. & nos satis supra ostendimus, aureos illius temporis ualorem nummorum, quibus nunc est communiter usus propemodum æquasse. maius tamen stipendium equiti dabatur propter equum quem ultra uestem & frumentum de publico accipiebat. Vnde quod habet Liuius in quinto, post pacificatam militum seditionem per Valerium Coruinum dictatorẽ, impotens postulatum militum fuit, ut de stipendio (merebant enim triplex ea tempestate) æs demeretur: militi enim tunc duplex dabatur stipendium: Sed erat id militi equitiq́ perpetuum, ut quousq́ exautoraretur diminueretur'ue, (de quibus uerbis breui infra dicemus) id stipẽdium solide daretur. Vnde tractum uidemus, ut post secunda imperij adhuc stantis (licet cadere incipientis) tempora cœperit dici, sicut & nostra ætate fit, eum militem ad soldum conduci, cui promitteretur stipendium licet annuum. Cassiodorusq́ Vegetius & Frontinus, solidatum fuisse in militia scribunt eum, cui stipendia ad imperatore promissa erant. De frumento aũt militantibus dato, & si multis ac propè omnibus in historijs haberetur, Liuius in octauo. Extemplo exercitus Romanus eductus, annuo stipẽdio & triũ mensiũ frumento accepto. & de frumento & ueste simul Liuius XXXIX. Hispaniæ populis data pax, stipendium eius anni duplex, & frumentum sex mensium imperatũ, sagaq́ & togæ exercitui. & infra eodẽ Liuius. uestimenta exercitui deerant. Id mandatũ Octauio ut cum prętore ageret si quid ex ea prouincia comparari ac mitti posset. Ab eo quoq́ haud segniter curata res est. Mille ducentæ togæ breui spacio, & duodecim milia tunicarum missa: consuetudinemq́ ueterem stipendij frumenti & uestis sub principibus mutatam uidemus. Suetonius enim de Cæsare: legionibus stipendium in perpetuum duplicauit: frumentũ quotiens copia esset & sine modo mẽsuraq́ præbuit. Et Helius Spartianus de Alexandro Mammeę. Milites expeditionis tempore sic disposuit, ut in mãsionibus annonas acciperent, nec portarent cibaria XVII. dierum ut solent. unde licet intelligere, quod supra est & multum dubium fecisse uidemus de frumento: non detulisse milites frumentum sed coctum panem, nomine buccellatũ, cuius nunc in Italia alicubi est usus: retortũ enim in coronulæ formam cõmode perfertur. Sequebanturq́ ut plurimum pistores exercitum: quibus erat curæ ex frumento legionibus publice dato conficere singulis buccellatum. Pescenium'q́ imperatorẽ nigrũ scribit Helius Spartianus prohibuisse pistores exercitum

Romanos proprijs sumptibus per ducentos annos militasse

Stipendium unde

Stips

Stipulari

Tribuni unde

Frumentum & uestes militibus

Stipendiũ militis unius anni

Equus de publico equiti

Solidatus

Bucellatum

Pistores in exercitu

Ex quibus prouentibus rei P. stipēdia darentur militibus

sequi, & iussisse milites omnes buccellato in locis pacatis accepto esse contentos. Ex quibus autem rei pub. prouentibus solutiones stipendiorum militum fierent, satis supra de uectigalibus tractantes ostendimus: aliquando enim à stipendiarijs ciuitatibus & oppidis aliquando ex ærario quandoque ex tributo Romæ imposito pecuniæ dabant. Liuius quinto: omnibus his uoluntariam professis operam æra procedunt. & equiti certus numerus æris assignatus. Falisci dedita patribus urbe stipendiū eius anni militibus in pecunia soluerunt. Et quod à Liuio sumptum est, Beatus Aurelius Augustinus de ciuitate dei sic refert. Tum etiam stipendijs sufficiendis cum defecisset ærariū, in usus publicos opes ueniunt priuatæ, adeo uno quoque id quod habuit conferente, ut præter singulos aureos annulos, singulasque bullas, quasi miserabilia dignitatis insignia, nihil sibi auri senatus ipse, quanto magis cæteri ordinesque tribusque relinquerent. Cicero attico: confectæ publicanorum pactiones, postremo seditio militum sedata ab Appio, stipendiumque eis usque ad idus quintiles persolutū. Et Asinius pollio Ciceroni. Balbus quæstor magna numerata pecunia, magno pondere auri, maiore argenti coacto depublicis exactionibus, ut stipendio quidē militibus reddito. Cicero Cornificio: & optime meritis militibus promissa soluantur, quod quidem fieri sine tributo posse non arbitror. Post stipendia ad honores transeundum est, qui post confecta prælia probis donabantur militibus. Idque dupliciter tractabimus, ut honores primo dicamus, qui ob rem particulariter bene gestam siue uni siue pluribus simul dabantur: deinde ut solidioris utilitatis simul & honoris datos agros, datas diuitias & ad inhabitandum urbes ostendamus. Ad honores enim solos spectasse uidetur cum ab imperatore consule & duce miles, corona, armillis, clipeo, statua donabatur: quod certius proposita exempla ostendent: itaque dandæ coronæ consuetudinem ostendamus, de qua re Plinius: Antiquitus nullæ nisi deo coronæ dabantur. primus omnium Liber pater ex hedera habuit, postea sacrificantes cœpere etiam uictimas coronare. Et in sacris certaminibus coronæ dabantur tanquam patriæ. Et infra: coronas dicit deorū fuisse honorem, & laurum publicorum priuatorumque ac sepulchrorum & manium. Sed breui post mos inoleuit coronas uarijs de causis hominibus dari, quæ & uariæ fuerūt materiei. Scribitque Plinius primum Aulum posthumiū dictatorem apud lacum regillum castris latinorum expugnatis ei cuius opera capta essent coronam auream dedisse. Liuius tertio. exercitus liberatus & eius consul coronam auream Cincinnato dictatori dedit libræ pondo. & septimo Liuius. Samnitibus superatis cōsul Aulus Cornelius Cossus aduocata contione Publij Decij tribuni militaris laudes peragit, præter militaria dona aurea corona eum donat. Ex libro decimo, L. Papirius Cursor consul Papiriū filium & quatuor centuriones, manipulumque hastatorū armillis aureisque coronis donauit. Et libro XXX. Liuius. Scipio contionē aduocari iussit. Ibi Masinissam regem primū appellatū eximijsque ornatū laudibus aurea corona donat. Et libro undecentesimo uigesimo Liuius. primus M. Agrippa M. Lepido apud Siciliā superato corona nauali à Cęsare Octauio donatus est. Aliasque multiplices fuisse coronas Aulus Gellius sic ostēdit. Triūphalis corona aurea imperatori ad honorē triumphi id est aurū coronariū antiquitus laurea fuerat. Obsidionalis ex gramine, quam qui obsessi fuerāt liberatori dabāt. Ciuica querna, quā is qui liberatus fuerat hoste occiso & loco non relicto liberatori dabat. Fuit ex ilice simili arbore. Muralis aurea quę illi dabatur qui prior murū conscendisset. Castrensis quæ ei dabatur qui prius castra hostiū intrasset, ex auro habebat insignia ualli. Naualis ex auro, qua donabatur qui prius hostiū naues ingressus est, rostra habet insigne. Ciuilis myrtea qua ouantes utebant. Et myrtea corona Papiriū fuisse usum scribit Plinius, ꝙ Sardos in cāpis myrteis superasset. Et Aulus Gellius, itemque magis ample Plinius scribūt: L. Siciniū Dentatū centies uicies prælio uictorē quadragintaquinque cicatrices aduerso corpore, nullā in tergo habuisse, eundemque spolia cepisse triginta quatuor, donatū hastis puris XVIII. phaleris XXV. Torquibus tribus & octuaginta: Armillis centū sexaginta. Corōis XXVI. uidelicet ciuicis XIIII. aureis octo, muralibus tribus, obsidionali una: à fisco, ęris XXX M. à captiuis XX M. ęris. Corona graminea Fabio impatori ab exercitu liberato data, & senatus decreuit cura belli liberatus. Dataque est à senatu populoque Romano, qua claritate nihil in rebus humanis sublimius: Fabio Maximo qui cūctando restituit rem P. qui cum magistrū equitum seruasset, ab exercitu appellatus est pater, & pariter ab Italicis Annibale Italia pulso. eademque graminea data est M. Flammæ

De donis & honore exhibitis militibus ob bene rem gestam

Triumphalis corona
Obsidionalis
Ciuica
Muralis
Castrensis
Naualis
Ciuilis
Sicinius Dentatus

mæ tribuno militum in Sicilia, & Gn. Petreio attinati bello cimbrico. Is primipilum capessens dubitantem per castra hostium erumpere interfecit, legionemque eduxit: cui concessum præter coronam gramineam, ut prætextatus imolaret ad tibicinem foculo posito: qua coronarum dignitate concessa ne quis indigne abuteretur senatus prouidit. Scribit namque Plinius L. Furium argentarium bello punico secundo cum corona rosacea interdiu pergula sua in forum prospexisse, qui autoritate senatus in carcerem ductus fuerit, nec ante finem belli emissum. Refert Plinius Syllam in uilla sua tusculana, quæ postea fuit L. Syllæ, scripsisse & pingi fecisse: se bello marsico donatum corona graminea apud nolam. Aemiliusque Scipio obsidionali donatus apud Aphricam à ciuibus seruatis. Cæsar in expugnatione mitilenę corona ciuica donatus. M. Cicerone filio consule idibus Septembris Augustus obsidionali, & ciuica à senatu donatus. & Aurelianum Augustum apud bizantium à Valeriano scribit Flauius Vopiscus donatum fuisse coronis muralibus quatuor, coronis uallaribus quinque, coronis naualibus duabus, coronis ciuicis duabus. Alia insuper fuerunt ornamenta quibus milites singuli ob rem gestam ornabantur. Armillæ ab armo dictæ suprema brachij parte in humeros collumque uergente, quam partem argenteis aureisue tegminibus fabrefactis milites ornabantur. quod in statuis nunc marmoreis & alijs ueterum sculpturis apparet: Liuius decimo. Papirius cursor consul Papirium filium, quatuor centuriones, manipulum'que hastatorum armillis aureisque coronis donauit. Lucium Sicinium diximus supra armillis C L X. donatum fuisse. Sed maiora iam utilioraque militum donaria simul ostendamus. primum à Romanis uirtuti militari præmium Liuius in secundo datum ostendit, Horatio coclíti quantum agri uno die circum arare potuit. Et Mutio Sceuolæ prata sunt dono data trans tyberim, quę mutia sunt prata. L. Quintius cincinnatus dictator prædam suo militi dedit. Captis Veijs senatus decreuit ut agri ueientani septena iugera plebi diuiderentur. nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur, uellentque in eam spem liberos tollere. Et octauo Liuius: Latinus capuaque agro mulctati. latinus ager priuernati additus: & falernus, qui populi campani fuerat usque ad uulturnum amnem plebi Romanæ diuiditur: bina in latio iugera, terna in falerno militi data. Et Caruilius consul collega Papirij militibus ex præda centenos binos asses, & alterum tantũ centurionbus & equitibus dedit. Cum de agris militum esset relatum qui ductu atque auspicio proconsulis Scipionis in Aphrica bellum perfecissent, decreuerũt patres, ut M. Iunius Brutus prætor urbanus si ei uideret decemuiros agro samniti qui populi Romani esset metiendo diuidendoque crearet. quod aũt in quinta Liuij decade scriptum exrat, cepit Paulus Aemilius septuaginta Epiri ciuitates quæ hosti consenserant, & prædam inde factam militi concessit. maioraque multo fuerunt dona, quibus Romani principes suos milites ditauerũt. scribit Spartianus de Alexandro seuero. Fuso fugatoque Artaxerxe potentissimo rege, qui cum septingentis elephantis, falcatisque curribus mille, & octingentis ad bellũ uenerat, equitũ multis milibus, statim Antiochiam redijt & de præda quã Persis abstulit suũ ditauit exercitũ, cũ & tribunos ea quæ per uicos diripuerãt & duces & ipsos milites habere iussisset. tumque primũ serui Persæ apud Romanos fuerunt, quos quidẽ quia indigne ferunt Persarũ reges quenquam suorum alicubi seruire, acceptis precijs reddidit, preciũque uel illis qui manu ceperant dedit, uel in ærarium contulit. Reliquũ est ut ultimum militaribus uiris datum ornamentum statuas dicamus, quibus & alij ob uirtutũ merita uariarũ postea ornari consueuerunt. De quibus Cicero quarta in Verrem sic habet. Idcirco Scipio existimabat statuas non ad hominum luxuriem sed ad ornatũ phanorũ atque oppidorum esse factas, ut posteris nostris monumenta religiosa esse uideantur. Et tamen idem Cicero philippicorũ octauo sic dicit. His enim maiores nostri qui ob rem P. obierant pro breui uita diuturnam memoriam reddiderunt. Et infra: Vita mortuorum in uiuorũ memoria est posita: & ad conclusionẽ sic censet. Senatui placere Seruio Sulpicio statuam pedestrem æneam in rostris ex huius ordinis sententia statui, circumque eam statuam locum gladiatoribus ludisque, liberis posterisque eius quaqua uersum pedes quinque. posterior aũt Cicerone Plinius sic de statuis habet. Romæ simulachrum ex ære factum primũ ex peculio Spurij Cassij, quem regnũ affectantem pater ipsius interemerat: transijt à dijs ad homines statuas fieri multis modis. Antiqui pingebant eas bitumine & inaurabant. Athenienses nescio an primi omniũ Harmodio & Aristogitoni

Cautũ ne quis corona concessa indigne abuteretur

Armillæ

Agri dati militibus

Statuæ etiam datæ militibus

stogitoni tyrãnicidis publice posuerint statuas. Hoc actũ est eodẽ anno q̃ reges Roma exacti sunt: excepta deinde res est toto orbe terrarũ humanissima ambitiõe, & iã omniũ municipiorũ & fori statuę ornamentũ esse cœperunt, prorogariq́ memoria hominũ & honores legi, & in basibus scribi, ne in sepulchris tantũ legerent. Mox forũ in domibus priuatorum factũ atq; in atrijs. Honos clientũ instituit sic colere patronos. Togata effigie antiquitus dicabant. placuere & nudæ tenentes hastã ab epheborũ gymnicis exemplaribus quas achilleas uocãt. Græca res est nihil uelare: At è cõtra Romana ac militaris, thoracas addere. Cæsar quidẽ loricatã sibi in foro suo passus poni: Nã lupercorũ habitu factæ tam nouitiæ sunt, q̃ quæ nuper ꝓdiere penulis indutæ. Mancinus eo habitu sibi statuit quo deditus est. Accius poëta in camœnarũ æde maxima forma statuã sibi posuit: cum breui ipse esset forma. Equestres uero statuæ modo Romanã celebrationẽ habent: orto à Gręcis exẽplo. Sed illi celetas tantũ dicabãt in sacris uictores. Postea uero & qui bigis uel quadrigis uicissent: unde & nostri currus nati in ijs qui triũphauissent. Serũ hoc ijs nõ nisi à diuo Augusto seiuges: sicut elephanti. Regum quoq; erãt in capitolio statuę: ut inde uideant inchoasse. Ex his Romuli est sine tunica: sicut & Camilli in rostris, & ante ædẽ castoris fuit M. Tremellij equestris togata qui samnites bis deuicerat: captaq; anagnia populũ stipẽdio liberauerat. Ante cautum ut statuæ in foro tripedales statuerentur. hæc mensura honorata tunc fuit. Columnæ prius dicabantur, statuis proximæ: quarum ratio, ut supra mortales tolli uiderentur. Quod & arcus significatum est, nouitio inuento. Extant Catonis in censura uociferationes, mulieribus Romanis in prouincijs statuas poni: nec tamen potuit inhibere quin Romæ quoq; ponerentur: sicut Corneliæ gracchorũ matri, quæ fuit Aphricani prioris filia, sedens. passim postea omnibus positæ, adeo ut tres Annibalis statuæ in ea urbe uideantur, quã ad portas usq; uexauerit. Fuisse in Italia statuarios Herculis ab Euandro habitu triumphali statua in foro boario posita, ostendit. Et Ianus geminus à Numa rege dicatus. Mirumq́ mihi uidetur cum statuarũ in Italia tam uetus origo sit, deorũ simulachra fuisse lignea usq; ad deuictã Asiam. in M. Scauri ædilitate tria milia signorũ in scæna tm̃ fuere temporario theatro. Scipio superior in cella Iouis imaginẽ habet, quæ ad decora familiæ circunfert. Superioris Catonis imago in curia à senatu imposita, ne eius conspectu unquam carerent. refert Suetonius Tranquillus, Augustũ Octauiũ proximũ dijs immortalibus honorẽ memoriæ ducum præstitisse, qui imperiũ Romanũ ex minimo maximum reddidissent, statuasq́ omniũ triumphali effigie in utraq; fori sui porticu dedicasse. Et Flauius Vopiscus scribit, Tacitũ imperatorem decreuisse Aureliano statuas argenteas in capitolio, in curia, in templo solis, in foro traiani. Et cum Tacito sexcuplex fuerit statua, fra ter eius qui duobus tantũmodo mensibus imperauit quincuplices habuit. Togatam, clamydatam, palliatam, armatã, uenatorij habitus. nec tamen satis scio quid sibi uoluerit, q̃ Marcus Cicero honoris cupiẽtissimus ad Atticũ sic scribit: Nullos honores mihi nisi uerborum decerni sino, statuas prohibeo. Fuit etiam alius honos ob rem bene gestam ijs qui militauerant in templis positus, quas appellauere manubias: cum tamen posita in templis potius ex manubijs cõparata dici cõsueuerit. Aulus Gellius: in fastigijs fori Traiani simulachra sunt sita, circum undiq; inaurata, equorũ atq; signorũ militarium, subscriptumq́ est Ex manubijs, manubiæq́ sunt pecuniæ ex præda redactæ: Et præda sunt rerum ipsarũ captarum corpora. Vnde Asconius secunda in Verrẽ actione. Manubias ueteres dicebãt, & erat hæc imperatorũ præda, ex qua quid uellent facerent. Vltimus uero honos militi: ultima & solidissima omnium gloria, & utilitas fuit, cum militia honeste dimissus, quietam cum dignitate senectutem agere potuit. è contraq; nulla fermè asperior punitio fuit quàm cum post uarios & quandoq; diuturnos militiæ labores aliquo delicti admissi casu, cum ignominia dimissus aut pœna affectus fuit. Missionis itaq; formulã ostendamus. Marcellus iureconsultus de re militari: Missionũ generales causę sunt tres: honesta, causaria, ignominiosa: Honesta est quæ tempore militiæ impleto datur: Causaria cum quis uicio animi uel corpore minus idoneus militiæ renunciatur: Ignominiosa causa est cum quis propter delictũ sacramento soluit. Et Vlpianus de his qui notant infamia: Missionũ multa genera sunt. Est honesta quę emeritis stipendijs uel ante ab imperatore indulget: Est & causaria quę ꝓpter ualitudinẽ laboribus militiæ soluit. Est & ignominiosa totiẽs quotiẽs is qui mittit addit nominatim ignominiæ causa se mittere: semper enim addere debet cur miles mittatur

Manubiæ *Missio* *Missionum genera*

mittatur. sed si exauctorauit eum, id est insignia militaria detraxit, inter infames effecit licet non adiecisset ignominię causa se eum exauctorasse. est & quartum genus missionis si quis euitandorum munerū causa militiam subisset: hęc autem missio existimationem non lædit ut est sæpissime rescriptum. Iam ipsum prælij gerendi modum ostendamus. Qua in re sicut & in pluribus Cæsar Augustus sapienter sensisse uidetur, prælium quidem suscipiendum omnino esse negans, nisi cum maior emolumenti spes quàm damni metus ostenderet. Nam licet quod Cicero pro M. Marcello orans scribit, certe in armis militū uirtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, cōmeatus multum iuuent: maximā tamen partem quasi suo iure fortuna sibi uendicat. Ordinē uero prælij gerendi nullo in loco certius scire ꝗ ex Liuij octauo licet: qui quidē ordo licet à Liuio perspicue sit descriptus, nisi ab attento & cupientissimo facile intelligi nequit: Sicq; est. Et quod antea phalangis similis macedonicæ hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse: postremo in plures ordines instruebantur. Ordo enim sexagenos milites, duos centuriones, uexillū unum habebat. prima acies hastati erant: manipuli quindecim distātes inter se modicum spacium. Manipulus leues uicenos milites: aliam turbam scutatorū habebat. Leues aūt qui hastam tantum gessaq; gererent uocabātur. hæc prima frons in acie florem iuuenū pubescentium militum habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorū: quibus principibus est nomen. hos sequebantur scutati omnes insignibus armis: hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis alij quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo unusquisq; tres partes habebat. Earumq; unamquamq; primipilū uocabant: tribus ex uexillis constabat: uexillum CXXXVI. homines erant. Primum uexillum triarios ducebat, ueteranū militem spectatæ uirtutis. Secundum rorarios, minus roboris ætate factisq;. Tertium accensos minimæ fiduciæ manum. Eo in postremam aciem reijciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omniū primi pugnā inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos recedentes in interualla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat. hastati sequebantur. Triarij sub uexillis considebant sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas surrecta cuspide in terra fixas, haud secus, quàm uallo septæ inherent acies tenentes. Si apud principes quoq; haud satis prospere esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. Vnde rem ad triarios redijsse cum laboraretur prouerbio increbuit. Triarij consurgentes, ubi interualla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus claudebant uiam: unoque continenti agmine iam nulla spe post relicta in hostem incidebant. Id erat formidolosissimum hosti, cum uelut uictos insecuti nouam repente aciem exurgentem auctam numero cernebant. Et huiusmodi seruatum fuisse ordinem prælio cannensi Liuius XXII. ostendit: paritérq; in trigesimo, ubi commissam Scipionis cum Annibale pugnam accuratissime scripsit. Quibus in duobus prælijs, quod hic deest equitatus alarumq; eius opera qualis erat ostenditur. & ipsis de rebus infra iterum dicturi sumus. Nec fuit minor Romanorum exercitus mouentis loco, incedentisq;, siue in hostem duceret, siue mutaret regiones continentiæ & militaris disciplinæ obseruantia. Satis notum est ꝙ supra ostendimus de Scipione aphricano numantiā obsidente, qui præter aliam militum emendationem eos loco mouentes triginta dierum frumentū ac septenos uallos ferre cogebat: ægre propter onus incedenti dicebat: cum gladio te uallare scieris uallum ferre desinito. alio scutum parum habiliter ferente, amplius eum scutum iusto ferre iussit, neque id se facturum quando melius gladio quàm scuto uteret. quem militem extra ordinem deprehendit si Romanus esset, uitibus: si extraneus, uirgis cecidit. Iumenta omnia ne exonerarent militem uendidit. Et paulo superiore loco diximus de Alexandro Mammeæ imperatore, qui siquis de itinere in alienam uillam flexisset pro qualitate loci aut fustibus subijciebat, aut condemnabat, aut grauissimis contumelijs afficiebat. Vnde Cicero Pompeium laudans sic eum cōmendat: cuius legiones sic in Asiam peruenerunt, ut non modo nouus exercitus, sed ne uestigium quidem eius cuiquam pacato nocuisse dicatur. Et Aurelianū iussisse ostendimus ne quis militum aut pullum aut ouem raperet alienā, ne & oleum lignum'ue quis peteret. Omniū tamen & à celeritate admiranda, & ab ordine laudanda fuit Claudij Neronis ad Salinatorem Liuium profectio, de qua XXVII Liuius. Claudius pręmissis per agrum larinatem, marrucinū, frentanū, præcutianum

Modus gerendi prælij

num qua exercitum ducturus erat nuncijs, ut omnes in agris urbibusq; commeatus paratos militi ad uescendum in uia deferrent, equos iumentaq; & alia producerent, ut uehiculorum fessis copia esset: ipse ex toto exercitu ciuiū sociorumq; quod roboris erat delegit, sex milia pedites, mille equites. Et hercle per instructa omnia ordinibus uirorum mulierumq; undique ex agris effusorum inter uota & preces, & laudes ibant. Modestia certare milites nequid nisi necessarium sumerent, nihil morari, nec à signis subsistere, cibum capientes, diem ac noctem ire: uix quod satis ad naturale desiderium corpori esset, quieti dare. Silentio castra Salinatoris ingressi à sui quisq; ordinis hominibus in tentoria adducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Nero post uictoriam sexto die ad statiua sua atq; ad hostem peruenit: & iam implesse uidemur, quæ huius libri initio de militiæ terrestris partibus singulis dicere polliciti fuimus. De nauali bello aliqua dicere aggrediamur. Nauium uocabula hæc ponit Aulus Gellius: Gauli, corbitæ, caudicariæ, longæ, hippagines, cercuri, celoces, lembi, horiæ, lenunculi, actuariæ, prosumiæ, geseoretæ, horiolæ, cattæ, scaphæ, pontones, uectuariæ, mediæ, phaselli, parones, mioparones, lintres, caupulica, marplacidæ, cidarum, ratariæ, catascopium. Et Nonius Marcellus partim eadem ponit, partim alia, quorum nonnulla exponit. Celox nauigium breue dictum à celeritudine. corbita tardum, & graue: circerus nauis asiana pergrandis. Lembus nauis breuis piscatoria. Mioparo nauicula piratarum. fasellus nauigium campanum. lenunculus nauigium piscatorium. Actuariæ nauiculæ celeres dictæ quod cito agi possint. lintres naues fluuiatiles. Scaphæ nauiculæ quæ maiores naues consequuntur: caudicariæ quæ in fluminibus usui sunt: Pristis oblonga & stricta à forma pristis. Oneraria de oneribus tarda. Prosumia nauigij genus. Et casteriam locum esse uult Nonius: ubi cum nauigatio conquiescit remi & gubernacula conquiescunt. Vegetius autem liburnam esse dicit à patria andecrina appellatum, quibus fretus Augustus superauit Antonium, & ipsis postea semper ipse & alij principes in bellis sunt usi, ut postea omnes bellicæ liburnæ sint dictæ. liburnasq; dicit, cypresso, pino siluestri, lauro, & abiete contexi consueuisse. & clauis confingi æneis, utputa perpetuis. cum ferreos rubigo consumat. cædiq; consueuisse eas arbores à XV. ad XXII. lunam post solstitium æstiuum & autumnale usq; ad Kl. Ianuarij. Minimæ liburnæ remorum habebant singulos ordines, paulo maiores binos, idoneæ mensuræ ternos uel quaternos, interdum quinos: additq; Vegetius in acciaco prælio Augusti & Cleopatræ senorum octonorumq; remigij ordinum fuisse liburnicas. Scaphæ maioribus liburnis associantur, quæ uicenos remiges à singulis partibus habent, quas Britannici piraticas uocant. per has & suis afferri, & aduersariorum nauibus aliquando intercipi commeatus solent, quæ & speculandi quandoq; præstant officium. quarum ne candeant uela colore maritimis fluctibus simillimo tinguntur, & funes cæra etiam qua inungi solent naues inficiuntur. nautæq;, & milites tinctam eo colore uestem induūt, ut non solum per noctem sed etiam per diem facilius lateant exploratores: Quantū uero naualibus bellis siue maritimis Romana res profecerit: pauca de multis allata ostendent gesta mari nauibusq;. Liuius nono. Duumuiri naualis classis ornandæ reficiendæq; eo anno creati. Et XXIIII quod supra quoq; est, cum deessent nautæ consules ex senatusconsulto edixerunt: ut qui Lucio Aemilio G. Flaminio censoribus milibus ęris quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset usq; ad centum milia, nautam unum cum sex mensium stipendio daret. Qui supra centum milia, usq; ad trecentum milia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecentum usq; ad decies cētum æris, quinq; nautas. Qui supra decies, septē: senatores octo nautas, cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto dati nautæ armati instructiq; à dominis, triginta dierum coctis cibarijs naues conscenderūt. Tum primum est factum, ut classis Romana socijs naualibus priuata impensa paratis compleretur. Et libro trigesimo scribit Liuius: centum sexaginta nauibus longis res Romana eo anno gesta. Et trigesimo sexto L. Cornelius Scipio consul edixit, ut quinq; milia in Brutijs scripta Brundusium conuenirent: tres legatos nominauit, Sextum Digitium L. Apustium G. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undiq; naues Brundusium contraherent. Et XXVI Liuius capta Carthagine noua in Hispania ubi oppugnatio in aquis & mari fuit, naues dicit onerarias sexaginta tres in portu expugnatas captasq;, & quasdā cum suis oneribus, frumento, armis, ære, præterea ferro & lintheis & spartho, & nauali alia materie ad classem ædificandam

Nauium uocabula

Casteria

Liburnæ

Scaphæ

ficandam. Cassius procōsul Ciceroni. Nos ex ora maritima à prouincia & ex insulis quas potuimus naues deduximus: delectū remigum magna cōtumacia ciuitatum, tamen satis celeriter habuimus. Et G. Lentulus proquæstor consulibus, tribunis plebis & senatui, populoq; Romano. Idcirco etiam naues onerarias, quarū minor nulla erat decem milliū amphorarum contractas in Licia. quo in loco licet conijcere aut amphoras tunc fuisse minores ætatis nostræ amphoris, aut naues illorū nostris multo maiores. Nam miraculi loco habitæ sunt, quas Alphonsus Aragonū rex apud Neapolim, & Veneta res P. Venetijs, quatuor millium amphorarū proximis temporibus cōstruxerunt. & ex ijs quæ agantur remis maiores omniū ætatis nostræ licet triremes dictæ sint, duos tantūmodo ordines remorum singulis in lateribus habent, quas à Liburnis originē habuisse crediderim, uel eo maxime quia in Liburnis & propinquo Venetiarū loco triremes omnium ætatis nostræ imprimis agiles & idoneæ fabricari dicuntur. Mutata itaq; nauigia, mutata sunt uocabula, & quod maius est, mutata sunt classiū loca. Duas enim diuersis in locis classes maximas Octauius Cæsar Augustus instituit, in locis nūc penitus derelictis: Rauennæ unā, ubi clausum in littore hostium canale habet prisci præsentisq; nominis Candianum: alterā miseni cōtra Puteolanum oppidum, cuius classis locū in stagno semisiccato à mari omnino derelictum uidimus immutatum: quibus de classibus sic habet Vegetius. Apud Misenū, & Rauennam singulæ legiones cum classibus stabant, ne legiones à tutela urbis abscederent, & cum ratio postulasset sine mora sine circuitu, ad omnes mundi partes nauigio peruenirent. Nam Misenatium classis Galliam, Hispaniā, Mauritanias, Aphricā, Ægyptum, Sardiniam atq; Siciliam habebat in promptu. Classis autē Rauennatiū, Epirum, Macedoniā, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum penè directa nauigatione petebat, quia in rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse quàm uirtus. Liburnis autē quæ in Campania stabant præfectus classis Misenatiū præerat. Eas uero quæ Ionio mari datę fuerant, præfectus classis Rauēnatium retinebat, sub quibus erant deni tribuni per cohortes singulas constituti: singulæ autē Liburnæ singulos Nauarcos habebāt. Sed iam satis multa sextus liber habet, cætera ad militiam facientia in septimum congeramus.

Naues decem milliū amphorarum

De præfectis nauium

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SEPTIMVS

VLTA superius uariaq; diximus ad utriusq; belli, terra mariq; gerendi militiam facientia. Vnde cum ea ut plurimū à Tito Liuio Patauino sumpserimus, operumq; eius pars maxima temporum malignitate perierit: non indecens hoc loco iudicamus, bellorum & aliorum terra mariq; à Romanis gestorum, quæ secunda & aliæ decē Liuij ipsius supra quartā decades continebant, summas strictissima breuitate cōplecti. Quo in labore id consequi speramus, ut singulas bellorū militiæ & eius disciplinæ partes, de quibus supra tractauimus, lector attentus inspiciat. Quinetiam non solum bella uidebit gesta, sed tumultus insuper, quos maiores à bellis plurimum differre uoluerunt. nam Cicero in Philippicorum septimo, Potest enim bellum esse sine tumultu, tumultus sine bello esse non potest. itaq; maiores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticum, tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimum. Præterea nullum tumultum nominabant: grauius autem tumultum esse, q; bellum hinc intelligi licet, quod à bello Gallico uacationes ualeant, tumultu non ualeant. à secundaq; decade incipimus, quando prima, tertia & quarta integræ nobis extant. Cum uiolassent Tarentini missos ad se oratores, bellū in eos Romani mouerunt, petitusq; à Tarentinis Pyrrhus rex Epirotarum præsidium eis attulit. Leuinus consul Romanus ei præfectus bello, missos exploratores interceptos per castra, ut inspicerent ex confidentia ductos remitti ad Pyrrhum curauit. Cōmissa est inter prætātissimos duces pugna, primusq; Pyrrhus in fugam erat conuersus, cum obuius elephantis factus parumper constitit, & immissis in hostem elephantis prælium reassumpsit. Romaniq; ad primum beluæ nunquam alias uisæ conspectum territi, fœdam cōmiserunt fugam. In qua cædes Romanorum fuit magna & mille octingēti uenere in hostium potestatem, quos Pyrrhus liberaliter dimisit, cæsosq; curauit honestissime sepeliri. feruntq; nonnulli Pyrrhum uisis Romanis uersa in

Tumultus

Bellū Romanorum cum Tarentinis

suas facies acie iacentibus dixisse, si tales habuisset milites, totũ se orbem facile subacturũ, factumq́ʒ est eius uictoriæ fama, ut Samnites, Brutij & Lucani, Romano iam tum nomini inuidentes, sese Pyrrho Tarentinisq́ʒ cõiunxerint, cum quibus usq́ʒ Præneste omnia urendo peruenit. Misit Paulo post Pyrrhus Cineam oratorem Romam ea conditione pacẽ petiturum, ut capta de Italia retineret. Isq́ʒ uir omniũ de quibus scriptum sit memoriæ excellentioris, ciuium Romanorũ & cõiugum filiorumq́ʒ nomina ac domos cum nosset, muneribus singulos pertẽtauit, neminemq́ʒ qui acciperet inuenisse retulit. qua in relatione percunctanti de Romanis rebus Pyrrho, urbem plenã regibus uidisse respõdit. De pace cum Romanis non conuenit, Appio Cæco quod Cicero ab Ennio sumptum scribit his uerbis dissuadente, Quo uobis acies mentis, quæ stare solebat antehac, dementi tendit se flectere paci. interim redditi à Pyrrho captiui, quod supra diximus, tam diu iusto honore militiæ caruerũt, quousq́ʒ spolia de superato hoste in patriã retulerũt. Deinde P. Sulpitio & Decio mure consulibus pugna cum Pyrrho cõmissa, capti sunt elephanti quatuor, occisa uiginti hostium, & quinq́ʒ Romanorũ milia, Pyrrhusq́ʒ Tarentũ concessit. Fabricioq́ʒ dehinc altera consulum suffecto cum medicus Pyrrhi mortẽ per uenenũ accepto precio polliceretur, uinctum ille proditorem regi remisit, armis dicens Romanos nõ fraude solitos cum hostibus depugnare. Pyrrhus paulo post oblata syracusarum proditione, in Siciliam traiecit, & re infecta in Italiam redijt. Commisitq́ʒ cum C. Curio consule nouo prælium in quo deinde Ephesum ueniens per totam Asiam maiorem literas misit, ut Romani ciues ubicũque essent inuenti occiderentur, quod & factum est. Quam cladem acceptam, & simul sociorum populoq́ʒ Romano amicorum regum eiectionem, M. Cicero Pompeiũ ad id bellum deligi imperatorem suadens, luculenta oratione deplorat. Methonem exinde Achaiæ ciuitatem Ariston Atheniensis Mithridati tradidit, per cuius occasionẽ ueniens Archelaus copiarum Mithridatis dux, Achaiam & Græciam totam occupauit. Quietioribus iam in urbe Roma rebus, Sylla in Græciam duxit. Qui Archelao apud Pyræum cõgressus, illum prælio superatum, omniq́ʒ spoliatũ exercitu repulit, & Græciam Achaiamq́ʒ recepit. Qua in Romanorum uictoria uiginti millia hostium cæsa sunt, cum uix trecentos Sylla desiderauerit. Instauratus tamẽ est Archelai exercitus, nouis septuaginta milliũ copijs à Mithridate missis. Congressiq́ʒ sunt duces prælio accuratissime gesto, in quo Archelaus inferior filium Diogenem cum quindecim millibus cæsis amisit. Tentauit tamẽ iterum fortunam Archelaus: & secundo prælio maiore conatu cõmisso, omnibus copijs suis partim cæsis, partim captis fugiens tribus diebus in palude delituit. petijt tunc pacẽ Mithridates, quam Sylla nisi quas ceperat prouincijs & urbibus redditis dare recusauit. Quare Mithridates suis diffidens uiribus ad petitum impetratumq́ʒ Syllæ colloquium uenit, pax'q́ʒ constituta est, per quã Sylla quicquid de Asia populus amiserat Romanus recepit. Et ad Dardanos, Scordiscos & Dalmatas conuerso uictore exercitu rebelles subegit. Marius interim Cinna Cornelio sibi fœderato in urbem reuersus est, à quibus multi consulares & senatorij ac equestris ordinis de nobilitate Romana partium Syllanarũ occisi, domus Syllæ euersa & uxor filijq́ʒ fugati sunt. Maxima'q́ʒ pars senatus urbe, in Græciã profuga ad Syllam confugit. Reuersus est tunc in Italiam Sylla, & apud Capuam Norbano, & Cepioni ducibus Marianis congressus, sex millia de eorum exercitu occidit, totidem cepit. Sed paulo post totus is Marianarum partium exercitus apud Calenum, Cepionis perfidia Syllano pacatus est immixtusq́ʒ exercitui. Consules inde creati sunt, Marius filius, & Papirius Carbo, contra quos duxit urbem uersus Sylla, cõgressisq́ʒ ad sacriportum Prænestinæ urbis suburbium utrorumq́ʒ copijs, cædes utrinq́ʒ magna, sed in Marianis maior cõmissa. Ex consulum enim exercitu quindecim milia, ex Syllano uix dimidia pars cecidere. De quo prælio Lucanus, Iam quot apud sacri cecidere cadauera portum. Contraxerat interim Sylla ex Cãpanis Samnitibus'q́ʒ auxilia, quibus cum suis legionibus coniunctis inuadendi urbem & reliqua irrumpendi cõsilium inijt: obierat nanq́ʒ per id temporis Marius pater, ad Aniem'q́ʒ extructo sepulchro humatus erat. uenit itaq́ʒ salaria uia ad portã Collinam Sylla, quo iubente Marij sepulchro funditus diruto, eius ossa dissipata & in Anienem proiecta sunt. unde quod supra diximus, factũ est, ut Sylla ipse id in suo cadauere timens exemplũ, primus de gente Cornelia moriens cremari uoluerit. prodierunt uero in aciem cõsules, & cunctis populi Romani copijs, quæ ad urbem & longe in circuitu erãt prælio ingenti concursum

Cineas *Pyrrhus uictus P. Sulpitio & Decio consulibus* *Hic multa desunt* *Mithridatis bellũ cũ Romanis* *Archelaus* *Sylla* *Diogenes Archelai filius* *Marius* *Cinna* *Norbanus* *Cepio* *Marius filius* *Papirius Carbo consules* *Ossa Marij dispersa* *Sylla primus crematus*

cursum est, in quo scripserūt nōnulli octuaginta millia cecidisse. Vnde Lucanus, Aut collina tulit stratas quot porta cateruas. Superior autem Sylla urbem ingressus tria millia ciuium, qui in uillam publicā campo imminentē Martio inermes se receperant interfici iussit. Q. Catulo eius partiū duce primario contra adnitente, & passim dum ea cōmitteretur cædes clamante, frustra uicturū Syllam, si inermibus & quietis simul cum armatis & resistentibus interfectis, nulli supersint quibus dominetur. Marius filius post eam acceptā cladem in urbem reuersus, ærario penitus exhausto, thesauros inde eduxit ingentes, quindecim millia pondo auri, argenti ad triginta millia, de quibus supra à nobis est dictū, & Præneste se cōtulit, qua in urbe obsessus, cū resistere nequiret, mutuis cum uno ex cōmilitonibus uulneribus cōcurrens, occubuit. urbem Prænestinā cum Sylla uiribus capi posse diffideret ad ingeniū cōuersus ciues fide euocauit, è quibus immanissime deceptis quinq; millia occidi, lacerari, & per campos dispergi curauit. quatuor millia septingētos proscripsit, eorumq; mulieres maiori ex parte occidit, & demum urbem Prænestinā Syllanus deleuit exercitus, C. Carbo fugit Ariminū, ubi superatus occisusq; est. Interea G. Pompeius cui postea magno fuit cognomentū, Syllanis partibus quarū & ipse erat ubiq; præualētibus, aduersæ partis duces in Aphrica superauit, & ea subijci paratissima, reip. nomine in Syllanam ditionē recepta, annum agens quartū & uigesimū, nec consul, nec procōsul, nec prætor, neq; etiam ætatis legitimæ triumphauit. protracta sunt sociale & prædictum ciuile primum infelicissima reipub. & urbi Romæ bella, annis ad sexdecim. In quibus cētum quinquaginta millia referuntur cæsa, inter quæ consulares tres & uiginti, prætorij septem, senatores ducenti, occubuisse dicuntur. Ad quorū finem Sylla in priuatā secedēs uitam, quandoq; paucis, quandoq; nullis comitantibus seruis aut libertis, aliquot annis (mirum dictu) post tantas ciuiū cædes, in urbe uixit securus: eum tamē pediculis, quos sola caro humana gignit uermiculis uiuentē diu afflictū, & demū ab ipsis occisum fuisse nonnulli tradidere. Eius autē dimissæ dictaturæ factum damnans C. Cæsar & ipse dictator perpetuus dicere solitus est, Syllam literas nesciuisse. Mortuo subinde Sylla, Lepidus Marianarū, & Catulus Syllanarū partium duces, nouum ciuile bellum suscitarunt, bis conflixerunt, in quibus prælijs multi perierunt. Alba in quam Scipio Lepidi filius confugerat expugnata, qui fugiens apud Regiū superatus & occisus est. Quatuor eodem tēpore bella sunt orta. In Hispania, in Pamphilia & Cilicia, in Macedonia, in Dalmatia. primū gessit Sertorius Nursinus Marianarū partiū, in Hispania, & Lusitania: cōtra quem Cæcilius Metellus, & L. Domitius cōsules, paratissimū duxerunt exercitum. Sertorij duce Herculeo, L. Domitius pugna commissa occisus est, Cæcilius uero Metellus eius filius qui Iugurthā uicerat, & ipse prælio decertās, hostem mora fatigabat, donec Pompei castris cōsociatus est. Multa sunt eo Sertorij bello præclara gesta, quæ hac nostra ascriptione explicari nequeunt. nanq; annis duodeuiginti Sertorius in Hispanijs fuit, quorū rebellionis octauo cū duces clarissimi Gn. Pōpeius & Q. Metellus adolescēs in eū duxissent, bellūq; acerrimū gereret, Sertorio à suis occiso, res Hispaniæ quietē sunt nactæ. Secundū in Macedonia bellū Appius Claudius breui pacauit, qui ea ꝓuincia recepta & Rhodope ditioni Romanæ addita obijt. Tertium maioris negotij in Dalmatia fuit, ad quod G. Scribonius cum duxisset, trium annorum bello ea omni recepta prouincia ad Danubiū usq; uincendo peruenit. Suscitatum autem in Cilicia & Pamphilia quartū bellum cōposuit G. Seruilius uir nobilissimus, qui illis receptis prouincijs, Liciam, Olympum & Coricū urbes addidit. Primusq; Romanorum ducum Isauriā attigit prouinciā, qua populo subacta Romano dictus est Isauricus. Quæ dum à Seruilio geruntur missus est in Illyricum G. Cosconius, qui duorū annorum bello, cum regionibus illis pacatis Salonas imperio addidisset, Romam redijt. Mithridates interim pace rupta, quā à Sylla habuerat, Bithyniam & Asiam capere est adnixus, cōtra quem L. Licinius, & M. Aurelius consules duxerūt, eumq; repp ulerūt. Qui tamen dum fugam simulat, Cizicum Vrbem amplissimam obsedit. Creatus inde consul L. Lucullus ad Cizicum peruenit, eamq; belli rationē inijt, ut hinc Mithridates à Romano exercitu inde à Cizicenis infestaretur. Quæ dum protrahitur obsidio bellum seruile in Italia excitatum est, Sparthaco Orixo & Oenomao ducibus, qui à Capua prælio pertētata acerrimo, cum potiri nequissent, ad Vesuuium delati, castra in eo monte cōmuniunt. Duxit uero ad Vesuuium Claudius prætor, & clausi obsidione serui erumpentes prætorē cum ignominia rep

Romanorum cædes per Syllam

Marij filius præneste obsessus se interfici iubet

Syllæ perfidia

C. Carbo occisus

Gn. Pompeius Magnus de Africa triumphat

Sylla priuatus uitam in uilla agit

Lepidus Catulus

Scipio lepidi filius occiditur

Quæ bella eodem tempore orta

Sertorius Cæcilius Metellus, & L. Domitius cōsules contra Sertorium

Appius Claudius

G. Scribonius

G. Seruilius Isauricus

G. Cosconius

L. Licinius & M. Aurelius consules contra Mithridatem

Bellum seruile

Claudius prætor

pulerunt. Et ingenti præda potiti per Lucanos ad cõsentiam peruenerunt, tanto progressi furore, tanta usi immanitate, ut omnem ferarum rabiem superarint: quacunq; enim duxerunt ferro omnia igniq; uastantes, cædem quoq; nullo ætatis habito discrimine commiserunt. & cum parum ducerent libidinem in matronis uirginibus'que explere, multas ludibrio habitas ut necem sibi indignitate conscirent adegerunt. In quos M. Licinius Crassus proconsul cum duxisset, eos in Apulia decernere prælio coactos superauit, ad internitionemq; deleuit. Lucullus interim Mithridatem in Cizico cõclusum tam arcta presserat obsidione, ut fuga sibi consulere sit cõpulsus: persecutusq; eum Lucullus Paphlagoniã de itinere Bithyniamq; recepit. Constitit uero ad Gazeram de fuga Mithridates. Vbi conuocatus undiq; suus ad diem conuenerat exercitus. Commissumq; est summo utriusq; ducis nisu prælium: in quo Mithridates cum triginta millia amisisset, in minorem Armeniam de fuga se contulit, qua prouincia Lucullus illo fugato potitus est. cõfugit uero in superiorem Armeniam Mithridates à Tygrane eius prouinciæ domino protectus. Et Lucullus utroq; rege per arma pulso maiorẽ cum minore Armenia Romano adiecit imperio. Reparauit autẽ breui Tygranes sagittariorum decem, aliorũ militum nonaginta millia in exercitum. Cui Lucullus cum tribus legionibus prælio est congressus. Tygranesq; superatus magnam sui exercitus partem amisit, & fugit: continuerat autem se in munitissima ditissimaq; superioris Armeniæ ciuitate Tygranis frater, quem simul cum ciuitate cũ cepisset Lucullus ingenti præda potitus est. Disposuerat interim Lucullus circa Asiæ littora classem, ne reuersus in eam prouinciã Mithridates bellum innouaret. sed milites classiarij militibus terrestris exercitus factam, de qua est dictũ prædam inuidẽtes, neglecto Luculli imperio maris custodiam deseruerũt, Mithridatesq; minorẽ Asiam ingressus, maximos conciuit motus, quorũ occasione fretus G. Pompeius, quã pridẽ ambiebat Lucullo gloriam præripuit. Quod enim oratio Ciceronis luculentissima de laudibus Pompeij & imperatore deligendo habita edocet, suffectus Lucullo Pompeius, ad paratã eius belli uictoriam se cõtulit. Alterq; Lucullus interea ad Macedoniã missus Romanorũ primus Bessos attigit & subegit. Et feras Rhodopeiorũ montiũ gentes, quas fama esset humanis carnibus uesci, ui decussas domuit attriuitq;. Cepit destruxitq; Apolloniã, cepit Galatiã & Parthenopolim. Qua item tempestate exortũ est bellum Creticũ. Cæciliusq; Metellus cõsul ea omni insula triennio capta & pacata, post triumphũ de ea Romæ actum, Cretici cognomine est honestatus. Longũ esset Gn. Pompeij horũ temporum gesta fusius describere: nanq; post res Mithridatis & Tygranis afflictas post Beronicẽ quæ & Baruth, Ptolomaidam quæ & Accon, & Cirenas in potestatẽ redactas, post bellum Piraticũ breui confectum, Ponti urbibus ac circũstantibus tributarijs effectis, Horodem quoq; Albanorũ regem superatũ fecit tributarium, Hiberiam subdidit, Ituriam, Arabiã, & minorem Armeniã Deiotharo Galathæ qui cõtra Tygranem sibi fauerat regi appellato dedit. Paphlagoniã reddidit Attalo. Obsides Antiochenis reddidit, Hierosolymã obsedit & cepit, in cuius urbis obsidione tribus protracta mensibus, duodecim millia Iudæorũ pugnando sunt cæsa. Inde Hircanũ in sacerdotiũ restituit. Aristobolum captiuũ Romã perduxit, Ad summãq; de triginta regibus triumphũ egit, in quo Aristobolus & Tygranis Mithridatisq; filij ante currũ sunt ducti. Argẽtiq; uis ingens in ærarium est relata: pauloq; post L. Sergius Catilina in patriam exmolitus est, & Ciceronis cõsulis uirtute oppressus, quod luculẽtissima Crispi historia extans edocet. Caius Iulius Cæsar ad Gallias Illyricumq; cõsul creatus cũ decẽ legionibus accessit, cuius præstantissimi eloquẽtissimiq; principis gesta, suis cõmentarijs elegantissime scriptis, & penè infinitorũ historijs sunt notissima. nec satis scimus, neq; etiã nostri propositi est discernere, plus ne boni an mali rebus attulerit Romanis sua, sicut Cicero inquit, quam sibi cõstituerit opinio principatus. Sed quod cõstat in eo bello quod cõtra G. Pompeium gessit ciuiliũ maximo, consularis, triumphalis, senatorij, prætorij, equestris ordinis & plebeij, tanta Romanorũ cædes facta, ut infinitũ recensere, horrendumq; sit, nedum memorare, sed etiã cogitare. Nec minora fuerunt, melioraq; ab eius nepote Octauio Cæsare Augusto gesta. Nam (ne eius facinora altius repetamus) summũ & impijssimũ in Romano imperio cõmissum scelus fuit, triũuiratus Octauij ipsius, Marci Antonij, & Marci Lepidi, circa Mutinensem urbem, in paruula quadã insula Labinij fluminis, & aperta, in qua duces ipsi orbem Romanũ æquis portionibus partiti sunt. & ne ciues per eam ætatẽ prudentia

Serui à M. Crasso deleti

Mithridates à Lucullo fugatus

Armenia utraque adiecta imperio Ro. per Lucullum

Tygranes superatur à Lucullo

Pompeius Lucullo suffectus

Bessi subacti à Lucullo

Bellum Creticum

Metellus Creticus

Põpei magni gesta

L. Sergius Catilina

C. Iulius Cæsar

Cæsar Augustus

Triũuiratus

dentia, ingenio, & animis ualentes, tantam impietatẽ prohibere possent, cõmissis illorum cædibus prouiderunt. Qua de re Liuius undeuigesimo libro cẽtesimo sic habet. In triumuiratu proscriptio facta est. In qua plurimi equites, senatores C X X X uicissim concessi. Lepidus enim L. Paulum fratrẽ, Antonius L. Cæsarẽ auunculum, Octauianus M. Ciceronem, qui à Popilio legionario milite cũ haberet annos L X I I I I occisus, caputq; cum dextera manu in rostris posita, ubi multos defenderat. Gessit postmodũ quinq; bella ciuilia idem Augustus, Mutinẽse, Philippense, Perusinũ, Siculũ, Acciacũ. Quibus in bellis præter aliam multiplicẽ ciuium cædem, Augustus uiginti millia Romanorũ militũ exauctorauit, triginta millia seruorum, qui militauerant dominis restituit, sex millia quorũ domini non extabãt in crucẽ sustulit. Tandem Cantabrico bello cõfecto, Cæsar Augustus Ianum primo & secundo à cõdita urbe ante memoriã suam clausum, anno urbis primo quinquagesimo septingẽtesimo, orbe ubiq; pacato tertio clausit. per quæ pacis tẽpora saluator noster Iesus Christus nasci uoluit. paruã hactenus, sed uel ideo non ingratã (quia aliqua est) noticiam dedimus eorũ, quæ duo & centum Titi Liuij Patauini historiarum libri nõ extantes cõtinebant, satisq; cõstat, gesta eum Octauij Augusti à quo in honore habitus & diuitijs auctus fuit (nõ tamen ad usq; illius uitæ finem) scripsisse. Ea autem, quæ in ætatẽ nostram Romani imperatores gessere, uarios & quandoq; nullos scriptores habuerunt. De quibus quam poterimus breuiore summa dicemus. Suetonius Tranquillus à C. Iulio Cæsare incipiens, duodecim principũ cõfecit historiam toto orbe notissimã: eorũdemq;, & ut conijcimus aliorũ uel perpaucorũ gesta, elegantiore stilo cõplexus fuerat Cornelius Tacitus, quæ scripta maiori ex parte perierũt. Suntq; hi duodecim C. Iulius Cæsar, Octauius eius nepos Cæsar Augustus. Tiberius, C. Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, Titus Vespasianus, Domitianus. Successerunt Domitiano, Nerua, & Traianus, quorũ gesta ordine scripta nõ extant. Et Nerua quidem anni unius quo Romanam tenuit monarchiã, id habuit decoris, quod Traianũ recto ingentis uirtutis iudicio ductus adoptauit. Qui Hispanis maioribus Romæ natus optimos quosq; principes rerũ gestarum magnificentia & omnimoda uirtute, gloria & laude, uel superat uel æquat. Annorum uero triũ & sexaginta, quibus uixit, duodeuigesimo & dimidio imperauit: cuius probitatis morumq; & si perierunt scripta in historiam digesta, non tamẽ adeo obliterata est memoria, quin multa & alibi & in hoc opere à nobis fuerint celebrata. Hadrianus post eũ & alij tres & uiginti secuti sunt principes Augusti, ac plurimi Cæsares & tyrãni, quorum gesta à septem referuntur scriptoribus in unicũ codicem (nescimus à quo) ordine digesta, suntq; hi scriptores, Helius Spartianus, Iulius Capitolinus, Flauius Eutropi9, Flauius Vopiscus Syracusanus, Trebelius Pollio, Helius Lampridius & Vulcatius Gallicanus. Imperatorum uero præter tyrannos qui inciderunt & à dictis septem scriptoribus celebrantur, hic est ordo. Hadrianus maioribus & ipse Hispanis patre Italico apud Hatriã Samnitium urbem natus, uno & uiginti annis administrauit imperiũ. Successor eius & gener ac per adoptionẽ filius Antoninus Pius uir optimus, tribus & uiginti annis in imperio uixit. Antoninus uero cognomento philosophus pio gener & successor, nulla in re maius dedit philosophiæ experimentũ, quam quod Lucium fratrẽ bestium hominẽ collegã assumptum undecim annis, & Faustinam uxorem adulterijs infamem, patientissime tolerauit. Tertio quoq; infelix incommodo, quod Cõmodum filium & successorẽ habuit, cuius uita annis duodeuiginti Romano imperio felicissima fuit. Antoninum antedictũ cognomine Commodum, quem omnibus incõmodum uulgo appellarunt, cum annis tredecim sola uirtutis paternæ gratia tolerari fecisset, mors uiolenta sustulit. Pertinacẽ Libertino patre satum & præstantem uirum populus cum diligeret, milites ob auariciæ opinionẽ oderãt, quem secundo imperij mense non satis expleto interfecerunt. Iulianum Didium Mediolanensibus ortum maioribus, uera laborantem auariciæ & tenacitatis infamia, post quintã diem & secundũ imperij mensem auctoritate senatus priuatum, populus in palatio occidit. Seuerum inde in Aphrica oriundum inter bonos principes numerandũ, annis duodeuiginti imperatorem frugi Romana res habuit. Bassianum Seuerus filium, & successorẽ habuit, cui Antonino Caracallæ fuit appellatio. Isq; genitori parum uirtute similis, sexto imperij anno nondum satis finito, apud Carras Mesopotamiæ, à militibus est occisus. Qui cædis suæ autorẽ Macrinum habuit successorẽ, uirum nõ magis origine sordidissimum, q; flagi-

Bella quinque ciuilia p Augustum gesta

Duodecim Cæsares

Nerua

Traianus

Imperatorũ ordo post Traianum

Hadrianus

Antoninus Pius

Antoninus philosophus

Commodus

Pertinax

Iulianus Didius

Seuerus

Bassianus

Macrinus

tijs omnibus inquinatissimũ, quem apud Antiochiã anno imperij non satis exacto, Heliogabalus interfici curauit. Et is Varius etiã appellatus, cũ id dei unius Heliogabali cognomen accepisset, uir omniũ qui ante & post se fuerunt sordidissimus scelestissimusq́ꝫ, annis tribus Romani imperij titulum inquinauit. Tantas principũ sordes, tantã Romani imperij calamitatem, successor restituit Alexander Assyrijs parentibus Romæ Mammea genitus Christiana. Eum tamẽ summæ & rarissimæ probitatis principẽ, tertiodecimo imperij anno in Gallijs agentẽ scelestissimi milites Maximini Thracis instigatione curaq́ꝫ interfecerunt. Isq́ꝫ Maximinus utroq́ꝫ parẽte barbaro, apud Barbaros natus & ad pubertatis annos nutritus, cum tribus annis una cum filio suo imperasset, apud Aquileiam simul cũ eodem occisus est. Tres eo deturbando imperij turbine imperatores senatus declarauerat, quorũ Pupienus, & Albinus, post secundũ principatus annum à militibus interfecti sunt. Tertiusq́ꝫ qui cum eis senatus auctoritate pariter fuerat imperator Gordianus adolescens Augustus sex omnino annis tenuit principatũ. Philippus exinde Arabs, cuius dolo Gordianus ille adolescẽs occubuerat imperiũ adeptus, Philippũ filiũ consortẽ principatus assumpsit, primus Romanorũ principum Christianus. Quẽ Decij Pannonis perfidia cõciti milites primo, & paulo post filiũ ad anni septimi eorũ imperij finem occiderũt. Deciusq́ꝫ cũ filio Cæsare declarato ad tertij quo imperauerat anni finem, dum contra Æmylianũ in Mœsia rebellẽ parat exercitũ, à barbaris est occisus. Gallusq́ꝫ Hostilianus successor ad imperium assumptus, Volusianũ filiũ consortẽ habuit. Qui anno imperij secundo, peste suorum tẽporum, aliarũ omniũ de quibus traditur maxima, apud Meuaniã, siue uicinã Foriflaminij urbẽ interierũt. Valerianus inde uir nobilitate, doctrina & eloquentia clarus, summo senatus populiq́ꝫ Romani consensu, primus (ut uidetur) principũ Cæsar & Augustus fuit declaratus, cuius probe gesta cũ tantæ fortunæ uiderentur respondere, in maximum omniũ incidit infortuniũ: à Sapore enim Persarũ rege sexto imperij anno captus, & cathena tanquã canis, quacũq́ꝫ barbarus rex iter faceret ductus, illum in equũ ascẽsurum humeris sustentauit. Galenus filius, qui annis undecim & uiuo & mortuo genitore Romanum fœdauit imperiũ, Caligula, Cõmodo ac ipso penè Heliogabalo flagitiosior fuit, per cuius tempora orbis Romanus à triginta tyrannis extitit pressus. post quem Claudius eius nominis secundus, tanquam contrarium antea suo oppositũ contrario, non minus optimo cuiq́ꝫ Traianis, Pijs, Alexãdris, quàm ille pessimis fuit adsimilis. qui Gothis magna clade afflictis, & intra solum barbaricũ redire compulsis, dum maiora meditatur & parat, anno imperij secundo nondum finito obijt. Quintiliusq́ꝫ frater, & imperio successor sextodecimo imperij die interfectus est. Ad barbarũ tunc Romana res redijt: Aurelianus enim barbaro obscuri nominis parente apud barbaros genitus, Romanã in qua à puericia nutritus erat disciplinã adeo redoleuit, ut si sæuicia abfuisset, quæ sola eum barbarũ prodebat, bonis probisq́ꝫ imperatoribus æquari potuerit, plura in oriente q̃ꝫ alibi gessit. Romæ ambitũ iusq́ꝫ extra muros eius priscos diffiniuit. Vltimusq́ꝫ (ut nobis hucusq́ꝫ uidetur) Romanorum principũ duxit prisco more triumphum, Zenobia muliere orientis dominatrice, ante currũ catenis aureis circũdata potius q̃ꝫ uincta, inter captiuos ducta, quẽ anno imperij sexto nondũ finito, notarij sui perfidia milites interfecerũt. Tacitũ deinde uirum cõsularem & senem, qui à Cornelio Tacito scriptore elegãtissimo originẽ suam cẽseri gloriæ nõ immerito duxerit, S.P.Q.R. & milites summa delegerũt concordia & grauitate: expectationiq́ꝫ ut uidebaẽ fatisfecisset, nisi mors cum importuna ad sextũ imperij mẽsem abstulisset. Florianũq́ꝫ fratrẽ & successorẽ secũdo principatus mense milites uulneribus confecerunt. Probũ exinde Pannonẽ Sirmio urbe oriundũ, annis quinq́ꝫ Romanũ imperiũ uere probũ habuit principẽ, cuius multa, dũ alijs imperatoribꝰ dux fuit, & quãdiu ipse imperauit, præclare gesta à scriptoribus referunẽ, eũq́ꝫ molles & luxu ꝑditi milites dura iubentẽ & difficilia interfecerũt. De eo grande q̃d scribit Flauius Vopiscus, ꝗ nos pridẽ in magnã adduxit expectationẽ. genitrici enim eius nobiliori q̃ꝫ esset genitor, sæpius attẽtiusq́ꝫ petẽti responderũt mathematici fore, ut à Probo lõga mille annorũ successione progeniti, Romanũ imperium nõ magis tenerẽt, q̃ꝫ redderẽt amplificatũ. Dum itaq́ꝫ Ioannes Huniad Vayuoda trãsiluanus & ipse Pannon cẽsendus, uictorias sup uictorias, & quidẽ crebro in Turchos cumulat, subijt animũ nostrũ cogitatio, millesimũ à Probi imperio annũ agi, quod & ipsa supputatio ostẽdebat: sperauimusq́ꝫ aliquãdo fore, ut dicta de Probo uaticinia à Vayuoda nostro

Heliogabalus · Alexander · Maximinus · Pupienus · Albinus · Gordianus · Philippus Arabs · Decius · Gallus Hostilianus · Valerianus · Sapor rex · Galenus · Claudius · Quintilius · Aurelianus · Tacitus · Florianus · Probus · Ioãnes Huniad Vayuoda

nostro implerentur, cũ subito clades illa ingens qua Vayuoda ipse Ioannis Capistrani orationibus à domino adiutus Iesu Christo: Machmeth turchorũ imperatorẽ apud Bellogradum afflixit, in certioris spei sententiã nos adduxit: sed tantũ uirum optimis quibusq; imperatoribus priscis gloria parem, importuna mors sustulit. Carum Probo successorẽ milites creauerunt, qui duobus annis Romanũ imperiũ haud improbe administrauit. Carris enim Mesopotamiæ captis, progredi aggressum scribit Vopiscus fato prohibitũ ictu fulminis interisse: q; Romanis ultra Cizicũ progredi non liceret. Duorum eius filiorũ Numerianus poesim callens & oratoriã, cum imperare cœpisset, Apri soceri fraude à militibus est occisus. Alter Carinus nulla uirtutis umbra à uicijs quibus undiq; scatebat redemptus à Dioclitiano superatus interfectusq; est. Vltimus imperatorũ & principum Augustorũ, quos supradicti septem historici suis ornarunt monumentis, est hic Carinus. post eum tredecim secuti sunt Augusti principes, quorũ gesta qui attigerunt scriptores partim pauci: & quorundã omnino nulli fuerũt: partim qui scripserunt trunci & mutilati ad nostrã peruenerunt ætatẽ. Diocletianus enim nullũ quod quidẽ sciamus gestorum à se scriptorẽ habuit. Constantij comitis, & Cõstantini filij, ac Galerij, & Cõstantis, & Cõstantij, Iuliani, ac Iouiani gesta, Ammianus Marcellinus scriptor egregius duobus & triginta libris est complexus, Quorum tredecim anteriores nobis desunt: in quibus Constantij Galerij, & Constantini, ut conijcimus, gesta erant. Dioclitianus itaq; Salone nunc Spalatro in Dalmatia oriundus: & senatus, & populi, & militũ cõsensu, post Carinũ imperator Augustus est declaratus: qui & prudẽs, & probus imperator, cũ multa bella prospere gessisset, multis quæ suborta sunt in imperio dissidijs territus, Maximianũ Cæsarem primo post Augustũ imperij consortem declarauit. aliosq; subinde adiutores cõparaturus, Galerium & Constantium comitem, qui Constantinũ magnum genuit, Cæsares fecit. Et breui post Salonas dimisso imperio, in uitæ priuatæ quietẽ se recepit: quẽ Maximianus in priuatæ uitæ & quietis proposito apud Mediolanũ imitatus est. Diocletianusq; postq; annis uiginti partim in principatu, partim in uita fuerat priuata, ueneno interijt. Constantius comes Eutropio patre Gallijs oriundo: & Galerius Cæsares primo simul: & pariter post Augusti, imperiũ inter se partiti sunt: Galliamq; & Hispaniã Constantius perhumane cũ administraret, Constantinum ex Helena in Britania nunc Anglia filiũ suscepit: ubi anno principatus tertiodecimo obijt. post quẽ cum Galerius imperiũ solus annis duobus administrasset: ualitudinis in quam inciderat impatiens manum sibi consciuit. Constantinus hunc sequitur princeps insignis, qui post Germaniæ motus uarios maximosq; diutino bello cõpositos, in Italiam descẽdens eporediam primo post Veronã tyrannis hostibus suis cõsentientes afflixit. Maxentium tyrannũ ad pontẽ supra tyberim materia & nauibus fabricatũ superauit, ut in tyberim mersus obierit. christianis fauit, & multa fecit, quæ apud nostros celebrata, astricto hoc in loco narrari nequeunt. Annos unũ & triginta plenos in principatu egit. Triũ Constantini filiorũ, duo, Constans & Constantius in Constantini fratris necem consenserunt. Constansq; natu maior post uictorias de Parthis multiplices habitas à militibus eadẽ qua in omnes ipse debachabatur crudelitate, anno imperij duodeuigesimo laceratus est. Constantij uero fratris & in imperio successoris infœlicitas tulit, ut Iulianũ sibi affinem Cæsarem declaratũ in Gallias cũ exercitu miserit. Qui uir ingentis spiritus, doctrinæ, & uirtutis parata uirtutibus suis potiusq; copiarũ apparatu & magnitudine uictoria elatus, in Italiã rediens tyrannidẽ inuasit. Constantiusq; interim Persarum bello graui implicitus dum ad Italiã properat, anno imperij sexto obijt. Iuliano apostatæ ideo cognomentũ fuit, quia susceptam Christi fidẽ abnegans, librũ eloquentia & pari impietate redundantem, in Christi domini dogma euomuit. Is dum in Persis ingentia tractat bella, anno imperij secũdo nondum finito sagitta incertũ missa, sicut Ammianus refert brachiũ saucius interijt. Iouianum Pannonẽ uixdũ adolescentiã supergressum uirtutibus ornatũ, Iuliani exercitus imperatorem creauit, multa ut apparuit præclara gesturũ, nisi octauo imperij mense repẽtina morte subtractus fuisset. Valẽtinianũ quoq; & ipsum Pannonẽ milites (ut uidebat̃) inuitũ imperio præfecerũt. Qui princeps inter bonos numerãdus, Valentẽ germanũ fratrẽ, & Gratianum filiũ Cæsares primo, & mox creauit Augustos: obijt undecimo imperij anno. Eiusq; mors Romano imperio nõ immatura magis q̃ infausta, Valentẽ eius fratrẽ ad imperium euehi fecit, Cuius uiri auaricia, & simul imprudentia factum est, ut Gothis in Romani

Carus — *Numerianus* — *Carinus* — *Diocletianus* — *Maximianus* — *Galerius* — *Constantius comes* — *Cõstantinus* — *Maxentius* — *Constans* — *Constantius* — *Cõstantinus* — *Iulianus* — *Iouianus* — *Valẽtinianus* — *Valens* — *Gratianus*

imperij prouincias patuerit accessus, quos christianos fieri cupiētes petentesq́, sua imprudentia effecit hæreticos Arianos. Is tamen dei iudicio dum pari imprudentia cum Gothis pugnat, quarto imperij anno superatus, & cum casa in quā se de fuga receperat crematus est. Valenti successit imperio nepos Gratianus, uir cū catholice christianus, tum alias pro-

Theodosius bus. Qui Theodosium fratrem ea conditione in collegā assumpsit, ut solo in oriente princeps esset. Ipse post superatos pacatosq́ Alemanos & repressos Scythas siue Tartaros, an-

Valētinianus secundus no imperij sexto obijt. Valentinianusq́ frater eius nominis secundus imperium occidentis accepit, Theodosio ut cœperat orientis imperium administrante. Sed cū Maximus qui-

Maximus dam tyrannus Valentinianū Gallijs ui & armis expulisset: Theodosius suppetijs allatis, & tyrannū aqud aquileam uicit, ac capite puniuit, & fratri imperium instaurauit. Sed cum is quietus apud Viennam desidet, octauo imperij anno Arbogasti comitis sui fraude occubuit. Theodosius itaq́ utriq́ fratrum post quartumdecimū annū successor, uniuersum orbis Romani imperium solus obtinuit. Princeps optimus præstantissimusq́: & Traiano à cuius consanguinitate originē duxisset adsimilis, qui intra annos tres imperij quod solus

Eugenius tyrannus administraret: Eugeniū tyrannū Galliarum & partis Germaniæ inuasorem superauit, cepit, occidit, auxilio maxime fretus domini Iesu Christi in quo fideret. quod eius historiæ celebrator Claudianus poëta, & ipse Hispanus genere, apud Florentiam Italiæ habitator his uersibus indicat. O nimium dilecte deo cui militat æther, Et coniurati ueniūt ad classica uenti. Hunc principē duo sancti eloquentissimiq́ ecclesiæ doctores, Ambrosius & Augustinus multis magnisq́ extollunt laudibus. Sed historico qui ad nostras peruenerit manus simul cum alijs duodecim Augustis supradictis caret. Post Theodosij ipsius apud Mediolanum mortem orbi Romano inuisam simul & perniciosissimam: duo eius filij Archa-

Archadius Honorius dius & Honorius in imperio successerunt. Quorū temporibus Visigothi post multas clades Italiæ inflictas Romam obsederunt, ceperuntq́, Qua die Kalendarū Aprilis: anni ab incarnatione saluatoris nostri duodecimi quadringētesimi, Romanorū imperij inclinatio cœpit, in duorū & triginta librorum historia à nobis hactenus celebrata. ex qua facile fuerit imperatores, augustos, principes, & tyrannos, uel potius gentium, à quibus tantā rem, tantum imperium, tantam monarchiam euerti, deprimi, exinaniri contigit excerpere & intelligere: quam ob rem ommissis iam, in quo satis diu digressi sumus, bellis gestis in Romano imperio à quibus rei militaris Romanæ magnitudo, dignitas & simul uarietas intelligi possit, succincta, astricta & breuiaria narratione ad principis siue imperatoris

Fundamētum rei militaris optimus princeps unius qualis esse debeat descriptionem ueniendum est. Primū enim & maximum rei militaris disciplinæ, & belli gerendi fundamentum est, optimi imperatoris delectus. De quo satis esse posset, si ea paucis diceremus quæ M. Cicero. Gn. Pompeij laudes in oratione tractans sic habet. Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere. Scientiam rei militaris, uirtutē, auctoritatem, fœlicitatem. Sed cum proximis tempo-

Onexādri de optimo imperatore præcepta ribus uir doctissimus eloquentissimusq́ Nicolaus Secundinus noster Onexandri ad Q. Verannium de optimo imperatore librum nobis è Græcia transtulerit in latinū, quē scriptorem per Augusti, aut proxima illis tempora floruisse conijcimus: libet eius præcepta carptim colligere: in quibus in primis iucundū utilissimūq́ erit inspicere, ea quæ præscribit faciēda: duces Romanos imperij fundatores factitasse. Et nobis facile fuerit nisi amplitudo operis nimia deterreret: quicquid Onexander singulis in partibus seruandum iubet: qui consules, prætores, duces, & imperatores seruarint ostendere. Sed iā Onexandri præcepta uideamus quæ is tanti facit, ut se fœlicē uel inde futurū prædicet, si ea quæ Romani uirtute, prudētia & industria, fortiter & præclare gesserūt: idoneus ipse existimet qui oratione cōplectat. Ad opusq́ ingressurus de eius utilitate maxima attētos lectores reddit, quibus se ostensurū pollicetur, unde orta sit gloria ingens Romanorū, qui tale tantūq́ constituerunt imperium, ut nullus rex, nulla ciuitas, nulla gens non modo maiorem imperij magnitudinem obtinere, sed ne parem quidem attingere potuerit: affirmatq́ subinde non casu id & fortuna, sed uirtutibus factum esse. propitiam enim inquit cœptisq́ nostris fauentem adipisci fortunam optandum utiq́ est, non ideo tamen existimandū eam rebus præesse omnibus atq́ penitus dominari. Vt enim inepti ac parum considerati sunt qui singulas calamitates fortunæ attribuunt, non imperatorum desidiæ & errori: ita qui res recte & ordine gestas fortunæ non imperatorum uirtuti impartire uidētur. Veniensq́ paulo post ad rem

ad rem: dicit imperatorem deligi oportere non generis & maiorũ, nec fortunarũ & opum habita ratione, sed qui temperans sit, continens, sobrius, frugi, ac tenuis uictus, laborũ patiens, acer ingenio, non auarus, non iuuenis, non senex. Si contingat quoq; qui liberos habeat, qui ad dicendum idoneus sit, existimationisq; præditus, temperans, ne uoluptate abductus, curam maximarũ rerum abijciat. Sobrius ut rebus maximis inuigilare possit. Victu frugi & tenui, quia delicijs deditum, uiuendi cultus, & exquisita ciborum cura fatigat, & mergit animum: laboris patiens, quia ultimum esse oportet imperatorẽ qui defatigetur atq; lassescat. Acer ingenio, q; celerem & (ut inquit Homerus) uolucrem eum esse oportet, qui pernix cogitatione omnia percurrat atq; futura conijciat animo longeq; prospiciat. Non sit auarus & lucri cupidus: plæriq; enim, & si fortitudine quadam, & robore aduersus arma, & hostium copias interriti perstare possunt, auro tamen illecti mollescunt. Idq; telum efficax est ad extorquendam uictoriam accõmodatum. Nec iuuenem nimis, nec senem oportet esse imperatorem: q; alter incredulus nimis & audax, imbecillus alter & timidus. Pater habens liberos admittendus: non autem qui liberis careat, alioquin fortis probusq; repudiandus. filij enim adhuc tenellæ ætatis animum parentum deuinctum patriæ tenent, tanq; obsides dati patriæ. ætate iam adulta grandiusculi armis, consilio, fide, opera eum adiuuant. Eloquio præditus imperator militem oratione cohortando facile persuadebit pericula cõtemnere, claris inseruire facinoribus, & studio gloriæ ac uirtutis amore incendet. Existimatione præditus si non erit imperator, uulgus ægerrime feret, & sequetur: cum nemo nisi inuitus ducem sequatur: quem se deteriorem opinetur. Verum ut nemo propter solas opes imperator diligendus est, ita & inops repudiandus non est, modo uir fortis & alioquin bonus sit. Non enim meliora efficacioraq; ad tuendum erũt arma argento celata atq; auro exornata, illis quæ ferro ac calybe fabrefacta ornatu extrinseco carebunt. Cauendus est uero rei nummariæ studiosius quæstui continuo inhians. consueuerunt enim huiusmodi homines sordidi ac pusilli animi esse, qui nullius honestate rei, nullius clari facinoris studio possint allici. Maiorum & progenitorum splendor si adsit amplectendus: sin absit haud magnopere desiderandus est. quemadmodum enim iumenta non stratorũ, & sellarũ ornamento, sed ingenita, & suapte metimur fortitudine: ita maiorum in imperatore uirtutes si proprijs careat, frustra cõtemplabimur. Quinetiã res plærunq; segnius administrãt, qui errata si qua admiserint maiorũ gloria honestari cõtegiq; posse cõfidunt. quibus uero nulla parentũ est gloria, ut maiorũ obscuritati suum afferant uirtutis lumen, res cautius ardentiusq; gerũt. Optandus itaq; est imperator fortis, genere clarus, fortunatus, locuples: non tamen improbandus repudiandus ue inops, modo uirtute polleat, quamuis parentibus haud illustribus sit natus. Is posteaq; delectus institutusq; est imperator, facilis esto, comis, & se uolentibus adire pateat: non tamen ea sit facilitate atq; comitate, ut cõtemptui fiat: nec tamẽ acerbus & durus, ut odiũ in se cõcitet. Et ipse deligat decuriones, centuriones, reliquosq; copiarũ & ordinũ duces, quorũ uirtus perspicua sit. Quo in delectu habendo, locupletioribus & nobilitate præstantioribus, plærunq; tenuiores postponendi sunt: pecuniarũ enim cõmoditas publica & priuata sæpe desideratur, cũ elargiri quippiã, & militibus gratiose impendere est necesse. Sperat enim quisq; se maiora cõsecuturum, si certauerit fortiter: ubi tenuiore uictoria, quæ proposita sit, largitatẽ imperatoris suppleturã intelligit. Cooptet sibi præterea imperator collegas & socios quibus cũ de incumbentibus deliberet. cogitationes enim atq; cõsilia nostra, quibus natura afficimur, nisi fidele foris per cõsultationẽ adhibitũ sit auxiliũ, fallere nos facile possunt, & errorũ plena sæpenumero cõperiri. è cõtra quæ alieno iudicio atq; sententia cõprobant, securitatẽ com parant animo, & firmitatẽ in rebus tuẽtur. Et tamẽ nullus sibi tantopere debet diffidere, ut ancipiti sit semper & infirma sentẽtia, nec usq; adeo arrogare, ut arbitretẽ nihil suis cõsilijs melius alios posse excogitare. initia ipsa bellorũ temperãter cõstituenda, & tanq; rerũ fundamenta prudẽter iacienda. Bellũ enim quodcũq; iustũ deos habet fautores, milites q; alacriores iussa capessunt, & rei gerẽdæ se exhibẽt. Vnde priusq; educãtur copiæ, omni publica & priuata labe expiabũtur expiationibus sacrisq;, quæ ius sacrũ religione dictauerit. Ducãt deinceps exercitus instructus, ex ordine, etiã si cũ hostibus nõdũ esset cõgrediẽdũ, & si per regiões lõge multorũ dierũ itinere eundũ, q̃uis per agrũ pacatũ. Milites enim hoc pacto ordines seruare assuescẽt, & loco quisq; manere, & duces præfectosq; sequi discent.

Qualis debeat eligi imperator

Bellum quodcũq; iustũ deos habere fautores

Qualiter exercitus duci debet

Quod

Quod multo accuratius seruandum erit, si per agrum hostilem mouere necesse sit, ne per repentinos impetus paruo temporis momento miles passim tumultuari cogatur. Agmen uero per loca huiusmodi si ducatur, ita cohibendum, ne præ angustia & sui dilatandi difficultate protendi in longitudinem nequeat, neq; nimis dissolutum incedat. Sic enim facultas ad libitum incurrendi & per occasionem lædendi præstaretur. Itaq; contracto semper quadratoq; agmine moueri satius atq; melius est, quàm protensiore atq; oblongo. Commeatum uero, impedimenta reliquumq; apparatum bellici instrumenti, in medio copiarũ locari oportet. præterq; si loca quæ post nos relinquuntur ita pacata sunt, ut cito pone duci conuehiq; possint. Præmitti quoq; debent aliquot equites qui diligenter scrutentur atq; explorent quacunq; transeundũ est: præsertim si per loca siluosa, saltuosaq;, perq; solitudinem uastam iter fuerit faciendum. Mouendum autem est interdiu quando ad iter non ad prælium copiæ sunt ducendæ: nisi forte quippiam urgeat, quam ob rem ut hostem præuenias tibi uideatur accelerandum esse. Hac enim ratione etiam noctu mouere potes, modo id tuto fieri posse intelligas. Sanè ubi eò uentũ est, ut mox necesse sit cum hoste congredi & prælio decernere, sensim non citatim ducantur copiæ, neq; magnum iter conficere cogantur. porro si per agrũ socialem moturus sis edicas militibus nequid omnino attingant & uastent. Miles enim armis fretus, & quicquid libuerit faciendi licentiã nactus, nulli rei parcere sciet. Hostilem autẽ agrum diripi, uastari, incendi ue palàm permittes: frugũ enim atq; alimentorũ inopia, & nummariæ rei difficultate bella extenuari solent atq; extingui. Verũ priusq; agrum hostilẽ uastari permittas, hostibus nisi cesserint id te facturũ prænuncies. Ingruens enim calamitatis discrimen atq; expectatæ cladis timor, mortales sæpe concedere cogit, quod ante hac ut facerent nequaq; potuissent adduci. Vbi uero calamitatem acceperint, tanq; quos maiore damno afficere nequeas, cætera contemnũt & paruifaciũt. Sin uero tibi diutius in agro hostili castrametandũ esse intelliges, ea tantũ diripi uastariq; permittes, quæ tibi non admodũ usui futura conspexeris. Copijs tuis cõpletis expeditisq; nec in tuo, nec in sociali agro diu moraberis, ne cõsumptione rerũ, tuis magis q; hostibus detrimento fias. Curandum deniq; tibi diligentissime est, ut terra mariq; in exercitũ commeatus facile comportentur. Positis autem in terra hostili castris fossa confestim ualloq; opus, tametsi eodem in loco tibi diu morandum non constitueris: munitior enim, & proinde tutior eris, ad repentinos hostium impetus, & clandestinas, neq; expectatas irruptiones. Deligas quoq; milites, quibus id negocij detur, ut per stationes atq; excubias castris præsidio sint, etiam si hostem procul inde abesse acceperis.

Quæ loca castris sint deligenda

Verum si hostibus nihil urgentibus, diuturnior tamen tibi uidetur ibidem castrametatio futura, siue populandi hostilis agri causa, siue oportunitatis commodius seruandæ, occasionisq; hostem offendendi captandæ gratia, tum ea tibi delige loca in quibus castra teneas, quæ neq; limosa, nec alioquin insalubria sunt: eiusmodi enim locorum natura & situs exhalatione, corruptione ac fœtoris emissione uarios morbos ingenerare, pestemq; inijcere solet. proinde salubre est atq; utile, castra non diu in eodem tenere loco, præterq; si hyemandi causa duriciei, & rigoris cœli euitandi ibidem manere necesse sit. tum uero apprime curandũ est, ut constructis ordine tabernaculis atq; tentorijs suis, locum oppidi instar incolere uideri possis. Sed in hibernaculis ipsis exercendi sunt milites, uarijsq; periculis ad pugnam apti reddendi, ne locus usquã otio & inertiæ detur.

Exercendos esse milites in castris

Exerceatur autẽ miles in hunc modũ. deligantur aliqui quibus idonea dentur arma, assuescantq; ordines seruare, nunq; deserere locũ, discant præterea contuitu mutuo, crebra appellatione, familiari cõsuetudine inuicem iungi ac deuinciri. edoceatur præterea miles ex imperato agmen tum producere, tum contrahere, & seu dextrorsum seu sinistrorsum inuertere. Postremo admonendus est, ut signa quæ inter pugnandũ imperatoris iussu darẽtur attente excipiat. ubi canatur receptui, sese in ordinẽ colligat, & sensim referat pedẽ. hoc pacto instructus, & ornatus exercitus diuidatur. deinde ad pugnã citra ferrũ coeat, distributis leuibus pilis hastisq; fragilibus, & si forte arua prope sint, iactu glebarũ res geratur. Sin uero colles & tumuli & alioquin accliuia aderunt loca certi ad id deputati milites hæc loca cursu occcupent. alij quoq; cõstituãtur, quibus id demandetur negocij, ut illos deturbare cõtendant. æqua ratione instituẽdus est eques, decernantur spectante imperatore cursus certatim, insecutiones, fugæ, cõgressiones, iaculationesq; per loca præsertim cãpestria, sed sub ipsis montiũ radicibus, quo p aspera & salebras discas

discas excurrere. Populationibus temperanter utendum est, nec militi permittendum, ad rapinas & prædam temere ferri. plærunq; enim maximæ acciderunt calamitates, quando dispalatos milites, hostis manu composita est agressus. Cum uero ad prædam populabundum militem emittere cõstitueris, strennuos ex tuis præsidio illis addes, qui reditum cum præda ratum præstent. Exploratores si quando compræhenduntur, non una in omnes sententia & animaduersione uti debes. Si enim tuas copias & apparatum inferiorem hostilibus copijs esse intelliges, raptim illos extingui iube. sin enim tuis confides rebus, exercitu ad ostentationem composito illis inspectandi facies potestatem, qui comiter habiti emittantur: renunciatus enim rerum tuarum apparatus hosti metum terroremq; inijciet. Vigilias obeuntes tam multi sint ut somnolentis uigilantiores inuicem succedãt, idq; munus stantes præstent, eorumq; pars extra uallum ignes excitet, ut aduenientes eminus ipsi aspiciant. Si contingat, ut imperatorem hostilis exercitus conuenire necesse sit, præstantiores ex tuo exercitu armisq; & omni apparatu ac corporis habitudine cõspectiores tecum aduces: plærunq; enim fit ut ex ea parte, quam quis cõspexerit, de reliquo iudicet, magisq; ijs quæ uiderit quàm auditis credat. transfugam multa (ut fit) pollicitum ita custodiri iubeto, ut pro eorum quæ fuerit pollicitus euentu atq; successu, præmium aut punitionem expectare cogatur. Castra hostium circularis figuræ pro apparentis ualli breuitate ne despexeris. circularis namq; minor re ipsa apparet: cum è cõtra longior uisa præsertim in montibus sæpe fallit, q; salebrosis conuallibusq; abundat, in quibus nemo consistere potest. Tu itaq; castra in breui comprimas spacio, hostibusq; ad pugnam prouocantibus conglobatum tenebis militem, tanquã tuæ paucitati diffidens, fit enim ut hostis solutior negligentiorq;: aut inuadens: aut expectans, à te constipato exercitu perrumpente facilius opprimatur. quæ fallendi ratio, ne tale committas erratum te poterit admonere. Quæ alicuius momenti es intentaturus, nemini communicabis, præterquam si quando tuis primoribus aliqua secreto credi oportere existimabis. cauendum enim est accuratissime, ne consilijs tuis hosti à perfuga, aut exploratore proditis: aut rei bene gerendæ occasionem amittas, aut clade aliqua afficiaris. Educere uero copias, seu ad pugnam capessendam instruere neutiq; debes, nisi prius sacra de more feceris: quare aruspices atq; uates habere oportet, qui sequantur exercitum: quanquam præstiterit contemplandi exta & rite sacra faciendi rationem tenere. Verum si pulchre litaris, & sacra uotis tuis succedere inspexeris, optimatibus sacra ipsa ostendes, remq; deinceps bono capessere animo perges. Copiarum enim duces, quid sacra portendant reliquos commonefaciũt, eosq; animis auctos in spem erigunt: milesq; qui deorum immortalium monitu ad pugnam se duci credit, audentius & tanquam præsumpta uictoria pugnat. In educendis copijs illud maxime est obseruandũ, ut qua ingrederis ea quoq; tibi reditus patere possit: quod quidem eo ualet non modo ut hostem consilio superes, uerum etiam ne ab ipso incautius opprimare. Pulchrum enim est scire hostem decipere, necessarium ne ipse decipiaris cauere. Conuenire te quemcũq; cupientem quocunq; loco, & tempore, admittere & audire debebis. Alioquin maximarum rerũ bene gerendarũ uel amittitur, uel cũ damno differtur occasio. Si forte castra tua hostium castris propius cõferre: aut aliter ad hostẽ accedere cogeris atq; cõstitues, priusq; moueas, miles tuus cibũ capiat, ne forte præuẽtus ieiunus, arma cogatur arripere, & pugnã inire. Qua re neglecta male sæpius pugnatũ est, milite uiribus ob inediã destituto, præsertim ubi præliũ nõ leui certamine, sed grauiter toto die peracto uenit ad exitũ. Si quãdo trepidatiõe (ut fit) orta mœror aliquis militũ animos occupasse uideatur, siue quia hosti accesserunt auxilia: siue q alia re potior illius cõditio uideatur: tum maxime expedit imperatori hilaritatẽ atq; læticiam præ se ferre. Vultus enim faciesq; imperatoris conformes sibi solet animos militum reddere, & similitudine sua eos afficere. præstatq; fronte & oris habitu quàm oratione, & uerbis, solari, quia orationi fides quandoq; minor habetur: utrunque tamen pro uiribus faciendum erit, & sese uerbis ac uultu talem gerere, qualem tempora postulabunt. Et sicut æger animus mœrore deiectus obtentu spei bonæ excitandus erigendusq; est: ita lasciuus & inertia intemperans conterendus terrore castigandusque est. Idcirco utriq; rei te debes apte accommodare, & rationem habere rerum ac temporum, ut ubi opus sit timentem te & futuri prouidũ, tum ratione, tum uultu ostendas: aut impauidũ & fidentem uti profuturum intelliges. Dum aciem strues, equitatũ tuum non ut tu uoles, sed ut tempus

Quali animaduersione in exploratores captos utendum

De uigilijs

De trãsfugis

Quæ alicuius momenti sint nõ esse alicui cõmunicanda

Vates habendos in exercitu

De educendis copijs

ut tempus & status rerum te coget dispones: equites enim tuos opposite ad equitatum hostilem statues. Verũ quoad fieri potest eo modo locabis quo solent instrui in cornua acies, ut & ad frontem & ex lateribus spaciosioris loci cõmoditate freti expeditius possint prodire, equestriq; munere uti, nullis post se ordinatis, qui possint esse eis impedimento. Velites autem iaculatores & ferentarios, sagittarios demum & funditores primos in acie locabis: nam si post sequuntur magis suos, q̃ hostes lædent. Sin medij inter ipsos statuẽtur, irritum erit eis peculiare pugnandi officium: quippe qui nec pedem referre commode possint ad iaculorum pilorum sursum uersus porrectionem, nec de cursu ipso iaculari à præcedentibus præpediti, multoq; minus funditores poterunt in girum torquere fundas, atq; tela amittere, circunquaq; militibus obsistentibus, in quos circumlatio fundæ offendens his magis quàm hostibus damno erit. Sagittarij quoq; præcedentes cæteros: in ipsa hostiũ corpora ueluti ad signum recte immittent: sin postremi, aut intermedij, sursum uersus sagittare cogentur: & uis ipsa telorum consumetur in cassum: Si autem continget pugnam his in locis cõmitti, quorũ pars humilis & plana sit, pars collibus tumulisq; insurgat, tum leuis armaturæ militem maxime in asperis ac durioribus locis statues: rursus si campestribus locis abs te occupatis hostis eminentiora obtineat: huc leuem armaturã adduces: quæ facilius & iaculatur & simul pedem refert. Fundarum autem uis perniciosissima omnium est: nam plumbi color aereo colori perq; similis est, & dum per aera fertur latet, hostiumq; corpora incauta petit, illationisq; ui atq; agitatione prope ignitum uehementer ferit, penitusq; ingreditur, nec cõcerni potest, q labra uulneris euestigio clauduntur, & tanquã corruere uidentur. Ac si hoc genere teli & uelitum ope tu cares, hostis autẽ maxime præstat, primos aciei tuæ densos consertosq; prodire iubeas, gestantes clypeos magnos, quibus possint toto corpore contegi, reliqui uero qui hos sequũtur ordine ad ultimos usq;, sublatis supra capita clypeis, hoc pacto tantisper proficiscantur, dum intra iactum telorum ueniant. Sin utrisq; adest huiusmodi uelitum auxilium, tui primi iaculentur in hostes. Solertis erit imperatoris, ubi aduersus multitudinẽ hostium se cum paucioribus uiderit pugnaturum, eiusmodi operã sibi deligere, uel iuxta fluuij ripas, uel sub montes & supercilia ubi acies instruere possit, & ipsa loci natura hostes arcere. Cæterum non erit inutile, ut instructa prius tanquã ad pugnam acie, deinde quasi exterritus pedem referas, ordineq; seruato similem fugæ recessum simules, rursus ad insequentes conuersus manum conferas: nonnunquã enim opinati hostes aduersariorum exercitum pauescentem fugere præ gaudio insultant soluto ordine, & certatim incumbunt, ac alij alios præuenire contendunt: contra quos conuersum pugnare, citra periculum est, & ipsa sistendi fiducia præter spem hostium eueniens, trepidantes hostes & dispalatos in fugam uertere poterit, tametsi pauloante insolenter insequebantur. Habeas item oportet selectos aliquos milites, qui extra acies instructi, tanquam triarij laborantibus opem atq; subsidium præstent, & de quibus auxilium ubi usus sit depromere facile possis: magnopere enim prodesse possunt, si fessis accedant integri. Illud quoque non fuerit ab re, quin admodum utile, si quanto tibi uidebitur spacio, è copijs tuis elegeris aliquot, qui clàm hostibus sese alicubi occultent: quibus præcipias ubi instructa acie prælium inieris, dato à speculatoribus signo excitati propere moueant. Quod tum maxime faciendum erit, cum auxilium expectatum uisum est in tempore non uenisse. Rati enim hostes eos esse milites, quos auxilio tibi futuros præstolabare: forte tuis adhuc mouentibus, & priusquam in reliquum exercitum se immisceant, ipsi uertentur in fugam. Repentina quoque in hostes post terga irruptio, formidolosissima omnium est. Quam ob rem si fieri potest, mittenda est noctu manus aliqua militum, qui transuerso itinere prætereant hostes, sé que per insidias post eos locent, collatis que iam signis & inito prælio ipsi citatim ex insidijs nouissimum agmen hostium adoriantur. Inualescente pugna, & cunctis utrinq; rem strennue gerentibus obequitando tuos hortere, simulq; inclames si forte in dextro cornu es, leuo cornu aciem uincere, hostemq; profligatum. sin in leuo es dexteram aciem tuorum uincere dices, siue res ita habeat siue non. & pariter de hostium imperatoris occubitu falsum etiam uociferare proderit: hæc ratio plærumq; profuit, id est ut tuos simul & hostes fallas. Sapientis quoq; imperatoris est fratres cum fratribus, & cum amicis amicos ordine iuxta locare: fiet enim ut mutuo se inuicem amore animosius defendentes, reliquam quoq; aciei partem proximam

Qualiter acies struendæ

Fundarũ uis

Fratres fratribus & amicos amicis iuxta esse locandos, quũ præliũ cõseritur

mam uel à fuga sistant, uel impellãt in hostem. Iussa tesseræ atq; signa præfectis copiarum principio dari debent: à quibus ad omnes quoq; milites manent. nec uoce edaẽ signum ne exaudiaẽ ad hostibus, sed uel gestu corporis, uel nutu capitis, uel manus motu, uel armorũ collisione, uel hastæ uersione, uel ensis uibratiõe. Signũ enim præterq; quod hosti clam datur, etiam maxime conducit ad conditionem alienigenis, qui diuersa lingua nobiscum militant. Mandabis quoq; militi tuo, ut tum insecutiones, tum recessus ordine faciat. Nam siue superati repulsiue minus lædentur (quippe quos hostis non fusos passim, neq; palantes singulos opprimere quibit:) siue uictores hostẽ fusum fugatumq; insequũtur, pessime eum afficient: turmatim consertimq; insequendo. adde etiã tutius, plerunq; eñ ubi hostis fugiẽs aduersarios post terga uidet passim & nullo ordine ferri, derepẽte redactus in aciẽ retroq; conuersus cladem acceptam reddit. Sit tibi curæ fulgentem atq; armis illustrem exercitum ducere: nitor enim ac fulgor armorũ formidolosum reddit acierum aspectum & ingentem terrorem ingerit hostibus, atq; animos eorum conturbat. Producas insuper agmen, tum uociferatione, tum clamore quandoq; & cursu. Eiusmodi enim facies rerum, clamores militum strepitusq; armorum clangori tubarum immixtus, mirifice terrefacit hostium animos. Instructis apparatisq; undiq; ad pugnã copijs non statim mouere debes studio scilicet præripiendæ pugnæ. Sæpe enim cogitur imperator conspecto hostium apparatu, ad armaturam eorum, ad gentes, ad mores hominũ, suas quoq; parare & instruere copias: Si hostis equitatu præualet, & tibi commoditas forte datur, delige aspera loca angusta, summontana, & per quæ eques facile uadere nequeat. Et quotiens progrederis dimittes intra munitiones, qui castris & impedimentis præsidio sint, ne uisa solitudine hostis mittat, qui castra deserta occupent, & impedimenta diripiant. Illi maxime mihi uidentur errare, qui in hanc conditionem pugnare uolunt, ut si uicerint, parum hostibus ipsi noceant, sin superati ipsi uictiq; sint, magnam accipiant cladem. in rebus difficillimis conducet pro uiribus tuis persuadere, mortem atq; perniciem incertam his esse qui pugnando præstant, & se tuentur, eos uero qui fugiant procul dubio perituros. calamitatem quoque hos consequi qui deserant locum, non eos qui seruent ordinem. Excogitata uero in ipso discrimine pugnæ consilia, & repugnandi aduersariorũ consilijs extempore adinuentæ rationes: ampliorem nimirum gloriam, maioremq; admirationem imperatoribus, disciplinamq; rei militaris exacte tenentibus peperere: quàm ea quæ præsumptione & coniectura ante copiarum congressum exquisita esse uidentur. Imperatorem ipsum consulte magis, & caute quàm audacter certare oportet, uel omnino potius abstinere pugna. prudentia enim animi, quàm uiribus & robore corporis præstare debet. Namq; qui adeo cupidus atq; insolens est, ut nihil dignum patrari à se putet, nisi manum ipse cum hostibus cõserat: is non modo non fortis, uerum audax quoq; & temerarius est. Ad imperatorem id imprimis attinet, dum pugnatur obequitare aciem, pugnantibus se ostendere, eos qui fortiter rem gerant laudare: trepidantibus uero minari, cohortari cunctantes, laborantibus opem ferre, supplere defectus. Si qua usus est deducere copias, tempora obseruare, occasiones præripere, futura conijcere, cani iubere receptui. Reuocatis è pugna militibus, dijs immortalibus sacra faciat, supplicationes decernat, pompas agat. ut pro tempore uti licebit, pollicitus grato animo reddat, quæ rite post bellum confectum & partam uictoriam exsolui fas sit. deinde honoribus muneribusq; eos donet, quos probe rem gessisse acceperit. Ignauos autẽ & inertes pœna ignominiaq; afficiat. honores uero huiusmodi fortibus habeat, qui patrijs moribus sunt probati. Præterea quæ in ipso debent proficisci imperatore hæc sunt: armaturæ, insignia, spolia, decuriæ, præfecturæ, ducatus alij quoq; eiusmodi magistratus. Verum præstantioribus uiris & magistratus gerentibus, ampliores haberi debent honores, priuatis autem decernantur minores. hæc & si liberaliter & benigne pro meritis cuiusq; dari consueuerunt, irritamenta præterea ad uirtutem sunt cæteris, qui huiusmodi honoris sunt cupidi. Vbi uero bonis præmia pro meritis rependuntur, malorum autem supplicia nequaquam dissimulantur, uniuersum exercitum optima spe affici est necesse. Victoria uero potitus aliqua non modo singulis militibus uirtim dare præmia rei bene gestæ debebis, uerum etiam uniuerso exercitui laborum suorum fructum aliquem ex hostibus elargiri. permittes quoq; militi castrorum impedimentorum, & oppidorum, si qua iure belli in tuam uenerint potestatem direptiones. Vrbium deniq;, præterquam si fore

Vt exercitus armis fulgentibus sit

Consulte magis pugnandum quàm audacter

Milites pro re gesta afficiendos

de eis quicquam foret deliberandum: hoc enim rebus omnibus uehementer conducet, præsertim si bellum nondum confectum consumatumq; est. eiusmodi namq; emolumentis allectus miles promptiorem se animatioremq; cæteris præstabit: nisi credamus uenaticas quidem canes sanguine intestinisq; captæ feræ illecebrari à uenatoribus utile esse, uictori autem militi uictorum bonam in prædam dari non expedire. Diripiendi autem potestatem militi tuo nec semper aduersus omnes passim concedas, corpora uero minime in direptionem uenire permittes quæ abs te uenundentur. Siquidem pecunia publice opus est, & ingenti sumptu: qua in re quæcunq; uel agi uel ferri possunt, ad te conuehi palam edices, optime enim tu censere potueris temporum atq; rerum habita ratione, an cunctam prædam retinere, an partem, an deniq; nihil debeas. non enim in rem est in bello gerendo ærarium publice pecunia abundare & emolumentis indies obuenientibus militem fraudare, quando præsertim ob deuictorum opes, & locorum felicitatem, emolumenta militi largius, & benignius impartiri possint. Captiuos uero bello adhuc stante ne occidito, præsertim eos aduersus quos bellum primo susceptum est. minime autem omnium hos interimere debes, qui autoritate apud hostes præstent & illustres insignesq; gloria sunt, recordatus incertæ fortunæ atq; uariæ, & mutabilis sortis, quæ plærunq; amat rebus feliciter gestis inuidere. hos enim cum aliis commutare poteris, aut aliquo potiri oppido. Exantlatis deinde periculis extruantur militibus tuis epulæ, instituantur ludi, & laborum laxamenta atq; remissiones permittantur. Prospiciendum deinceps erit tibi ut desideratis exequiæ magnifice exsoluantur, nec tempus ullum aut horam, aut locum, aut periculum causaberis siue uiceris ipse, siue uictus superatusq; sis. Nam ut pium est mortuis iusta exequi & per religionem rite inferias agere: ita magnopere utile superstitibus & omnino necessaria res est, pietatem hanc erga defunctos tuam ad uiuos ostendere, quisq; enim maxime de se iudicat & uaticinatur, atq; rem ægerrime fert tanquam sepultura cariturus si pugnando ceciderit, ubi animaduertat ante oculos iacere cadauera, & prope per contumeliam, & contemptum imperatoris busto & humatione priuari. Si inducias pactus es, caue interim in hostes irrumpas, nec propterea tu ipse incautus sis. latent enim incertæ ue sunt eorum quibus cum fœdus percusseris sententiæ. quam ob rem hinc honestum tibi erit iusiurandum quo adactus es seruare, & tutum hostibus non credere ob perfidiam. ciuitatibus, quæ sponte tibi concesserint, & facta deditione in potestatem uenerint clementer usus, allicies reliquas. quisq; enim maxime ubi uictorem inexorabilem fore & iracundum in uictos exploratum compertumq; habet, quæuis agere patiq; uult quàm ultro se dedere: nihil enim tam animos generositatis implet, quam timor impendentis mali. aduersus autem desperantes periculosa atq; difficilis est omnia experiundi contentio. Vnde imperatoribus stultis & efferatis diuturnæ urbium obsidiones efficiuntur, nonnullæ etiam irritæ & infectæ. Iis qui tibi rem aliquam per proditionem nauassent, promissa & fidem seruare debes: non tam propter eos, quàm pro his qui futuri sunt, & ut intelligant eis deberi gratiam, qui partes tuas amplecti maluerint. Ad irruptiones autem & proditionem, nocturnas hostium opprimendorum occasiones non omnino rudem & imperitum te esse oportet, ut ad constitutam horam locumq; designatum peruenias. Verum si interdiu urbem seu oppidum aliquod per proditionem capturus, moueas necesse sit, per ipsum tempus profectionis aliquot præmittes equites: qui quotquot offenderint in uia comprehendant, ne quis ex agro cursu in urbem ueniens, copias tuas iamiã irrupturas enunciet. Tumq; repentinus incautis improuisisq; hostibus ipse structa acie appareas. Fit enim semper ut primi impetus & rei gerendæ initia formidolosiora uideantur, ꝗ si tardiuscule & per moras progrediare. At in obsidendis urbibus imperatoris maxime uirtus desideratur. Militaris quoq; astus, machinamentorum apparatus. prospicere autem tibi debes necubi incautiorem te ipsi quos obsides opprimant: qui enim in periculo se putat constitutũ esse, occasionem obseruat, quam nactus præuenire contendit. Quam ob rem oportet obsessorem fossa & uallo, stationibus & præsidiis castra sua cõmunire: propterea quod quicquid ipse paret, quid ue facturus sit, hostis è muris uidet. contrarii quos tu obsides murorũ obtecti, ex improuiso plærunq; effusi explicatiq; per portas, uel opera, uel machinamẽta tua incendunt, uel milites opprimunt tuos, uel aliquid magni afferunt incommodi. Maxime autem tibi erit usui, si quæcunq; tentare uoles noctu aggrediare; atrocior enim suspicio est

Quid de captiuis faciendum

est,maioremq́ ingeret animis trepidationẽ insultus qui in umbra non cernitur. quicquid enim noctu agas, tametsi paruũ sit, horrendũ his uideri potest quos obsides. nullus enim dicit quod uidet,sed quisq; maxime quod timet,aut suspicatur uidisse,affirmat. Si opus ali quod manu prępropere expediri uis,primus omnium tu manum affer:uulgus autem non tam minis compellitur quoduis agere, quam uerecundia reuerentiaq; maiorũ inducitur. Quoniam multa atq; uaria sunt tormenta bellica,& ad quatiendas euertendasq́ urbes di/uersa machinamenta, tu non his omnibus, sed quibus tu commode possis uteris. non est in me nunc singula præcipiendo referre,quibus sit usus. Arietibus uidelicet,testudinibus, uineis, turribus, balistis, alijsq́ id genus operibus & machinamentis:sed quod ad impera toris prudentiam attinet, illud mihi uidetur esse, unam aliquam potissimam urbis par/tem deligere, cui opera & machinamenta admoueas, & partitis multifariam & ordine dispositis copijs,reliquas urbis partes oppugnare, & ad muros scalas afferri iubeas. fue/ritq; operæprecium plures partes urbis prę se ferre aggredi uelle,ut diuerso apparatu ua/rioq; oppugnandi genere uires ciuium atq; consilia distrahantur. Interea facilius impera/tor illac ubi summa ope nixus intentusq́ erit, ciuitatẽ occupabit. Sin mature aliquod op/pidum,urbem,aut castra expugnare contendes,tuosq́ uidebis defatigari milites,partiaris oportet tuas copias in ordine sibi inuicem successuras:dumq́ una pugnatur acie,quietem alij agant, & corpora curent. Et quia ferreus imperator esse non potest, qui sine intermis/sione omnibus intersit, substitutis & ipse exercitus sui primoribus quietem agat interpo/latam potiusquam diutissime cõtinuatam. Si pars urbis, aut oppidi quod expugnare con tendis,rupem,aut pręrupti aliquid in circuitu habebit,quod natura loci per se tutum nihil ut assolet munimenti habeat,agiles audacissimosq́ ex tuis, ut scalis, uel aliter scandant ob repantq; curabis: fueritq; plurimũ in rem si tubicinem illi secum funiculo attrahere potue rint,qui illico in superiora perductus canere occipiat:& qui erunt ingressi milites portam interea propinquiorem, aut murum alicubi aperiant. Audita enim hostilis de muro tuba præsertim nocturno tempore ingentem ciuibus terrorem incutit:proinde trepidantes tan quam urbe iam capta deserent stationes,& facile erit,nemine repugnante effractis portis, murisue conscensis loco potiri. Vrbem si cœperis aliquam,quę & multitudine,& robore ciuium uigeat,ut tibi sit timendum ne ciuis conglobatus crebris conuersionibus tuis op/positis repugnet, siue in arcem se recipiens aut editiora urbis nouum redintegret bellum, edicto inermibus uel arma abijcientibus, salutem polliceberis. Nam celebrato passim edi cto cuncti, aut pars maxima, in potestatem uenient tuam: qui enim hosti adeo sunt irati, ut armis omnia experiri contendant, illum in eam adducunt desperationem, ut quod ob/lata salute ex animo facturi non erant, tamen malis quæ timent efferati repugnent, & cæ dem, aut cladem referant, aut nouis laboribus te fatigent. Mors quæ militi certanti acci/dit nulla prorsus indiget consolatione aut misericordia, quippe quæ uirtutis studio,& uin cendi amore obtigerit. At post partam uictoriam urbe iam expugnata uictos passim occi/dere,uictoribus ipsis miserrimum est:itaq; stulticiæ atq; immanitatis notam affert. Si ur/bem quã obsides posse ui & armis capere desperabis,& proinde obsidio fuerit diutius pro trahenda, quotquot per regionem & agrum strenuitate & corporis robore ualentes po/tes capere conserues,quibus ut tibi commodum erit, & rebus conducet tuis utare. Mulie res uero & pueros cæterosq́,qui uel confecti senecta sint, uel alioquin imbelles & imbe/cilli,in urbem intrare compelles,utpote qui eorum quæ pro urbe tuenda desiderantur,ni/hil omnino efficere possint, & ad cõsumendum citius alimenta reliquis ciuibus damnum afferant. Postea deniq; quam imperio tuo res fœliciter gesta consumataq; est: ita ut bello confecto rebus omnibus adhibere finem tibi liberum sit, noli te exhibere pro felicitate du rum atq; acerbum,quin potius clementem & mitem, proinde benignum & cunctis ama/bilem: illa enim inuidiam pariunt, hæc æmulationem & studium prouocant. Siquidem inuidia est dolor ex aliorum bonis subortus, æmulatio uero studium imitandi uicissim aliorum uirtutem,quæ tam inter se differunt: ut inuidentis quidem sit optare,ne cui bene quippiam ueniat, æmulantis autẽ cupere æque ea potiri posse, quæ alij honeste sibi com/parauere. Vir ergo bonus non modo patriæ multitudinisq́ armatæ erit optimus dux, ue rum etiam perpetuandæ propagandæ ue suæ gloriæ citra periculũ sapiens imperator atq; custos, & moderator diligentissimus.

Qualiter ex pugnari de/beat urbs

LIBER OCTAVVS

NIVERSA Romanorum publica regiminis forma, tribus explicata, religionis, rei P. administrationis & militiæ partibus, ea attingemus quæ ad singulorum regimen institutionemq; uitæ spectauerunt. Essetq; ab ipsis infantibus uentre exceptis materno inchoandũ, nisi matrimonia primũ solidumq; libertatis cuiuscunq; nascentis seminarium anteponenda censeremus, quamquam uirgines cum quibus matrimonia ut plurimum ineuntur, primum de quibus dicatur locum & ipsę uidentur exposcere. Sed non est nobis nunc mera in manibus christianorum tractatio institutionum, in quibus multæ & maximę uirginitatis laudationes habentur. Nam ut sanctos omittam alios Romanæ doctores ecclesiæ Beatus Hieronymus contra Iouinianum uirgines diuersarum ætatum & prouinciarum maximis extollit laudibus. Calidoniam Atalantam, quæ semper in siluis errauerit: Harpalicen in Thracia. Camillam Volscorum reginam, in calcide Iphigeniam. Sibyllas decem & filiam Priami Cassandram: Et demũ ad Romanas conuersus: uirginibus dicit omnes publico decreto de uia cessisse. Claudiamq; ut uirginitatem assereret, magnam matrem deum manu traxisse, quam multa boum iuga trahere nequibant. Etsi uero uirginibus breui nupturis de uia cederent, & paucas uestales uirginitatem uel inuitas seruare uellent Romani, eam tamen in uiris perpetuam esse legibus prohibuerunt, quandoquidem Camillus ac Posthumius primo, post M. Valerius Maximus & G. Iunius Brutus bubulcus censores, eos qui ad senectutem celibes peruenerant mulctauerunt. Lucium etiam Antonium Senatu mouerunt, quia quam uirginem duxerat sine amicorum consilio repudiasset. A matrimonio itaq; inchoandum, cuius uerbi uim sic exprimit Vlpianus de uerborum significatione tractans: & in iuris naturalis partibus hinc descendit maris & fœminę coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio, uidemus enim cętera quoq; animalia, feras etiam istius iuris peritia censeri. Idemq; iuris consultus scribit. Sponsalia dicta sunt à spondendo. Nam moris fuit ueterum stipulari & spondere sibi futuras uxores, unde & sponsi, & sponsæ appellatio nata est. De matrimonio cum omnes gentes bene, tum maxime Romani optime senserunt, quod infra breui apparebit. Tamen Aulus Gellius Metelli censoris uerba orationis, quam ad senatum habuit hæc ponit. Si sine uxoribus esse possemus, libenter omnes ea molestia careremus: sed quoniam à natura ita comparatum est: ut nec cum illis satis commode, nec sine illis ullo modo uiui possit, saluti perpetuæ potius quàm uoluptati breui consulendum: Et Xantippem uxorem Socrates cum haberet, se mores eius duros ferre dicebat: ut assuesceret iurgia & petulantiam aliorum exttinsecorum ferre. Et Varro in menippeis: uicium uxoris, aut tollendum, aut ferendum. qui tollit uicium uxorem commodiorem facit, qui patienter fert, sese meliorem reddit. Qua de re multa hic afferre possemus à Beato Hieronymo sumenda, quæ & ipse ab Aurelij Theophrasti libro de nuptijs sumpsisse dicit: ubi disputat an sapienti ducenda sit uxor: multaq; in alterutram differit partem, quæ ideo omittenda duximus: quia fœlicissimum nobis in Paula uxore matrimoniũ nos in disceptatione suspectum redderet. Talassij uocem nuptialem Liuius primo dicit, quia rapta sabina pulchrior eo nomine ferebatur ad Romulũ. Et Plutarchus in uita Gn. Pompei: Talassum nuptiale uerbum à Talasse Romuli uxore. & item Plutarchus in problematibus: in nuptijs Talassij nomen crebro iactatur, sicut Græci Hymeneum, ita latini thalasum in bonũ omen habent. Meliusq; christiani Sarrhæ & Rebechæ fidem prudentiã ac sapientiã suis sponsis in uotis optant. Sponsam uero domũ introducentes Romani iubebãt dicere, ubi tu Caius ego Caia, quasi cum uiro depacisceret: ut omnia sibi cũ uiro essent cõmunia, & pariter imperarent, uel propter Caiam honestissimã mulierem ac bonã uni ex Tarquinijs collocatam: cuius in sancti templo statua ex ære posita fuit. Qua de re Festus sic habet. Caia cecilia appellata est, ut Romam uenit quæ antea Tanaquil uocitata est uxor Tarquinij prisci, quæ tantæ probitatis fuit, ut id nomen ominis boni causa frequenter in nuptijs uocitaretur: quam summam asserunt lanificam fuisse. Et nouam nuptam limen patris transcendere non permitebant, quod sabinæ nuptę in domum alienam transmigrauere, non ipse inierunt: uel quod uideri uolunt

Omnes uirginibus de uia ceßiſſe

Lex qua uirginitas in uiris prohibebatur

Matrimoniũ.

Sponſalia Sponſus Sponſa

An uxor ducenda

Talaſſius

Hymenæus Sarrha Rebecha

Caius Caia.

Conſuetudines in nuptijs

uolunt, mœstæ ingredi domum in qua pudicitiam amissuræ sunt. Nuptiarũ initio, inquit in agricultura Varro, antiqui reges ac sublimes uiri in hetruria in coniunctione nuptiali noua nupta, & nouus maritus primum porcam imolant. Et Festus multas ponit consuetudines quas ordine subiciemus. Clauim consuetudo erat mulieribus donare ad significandum partus facilitatem exhiberi. Hasta caput nubentis comebatur quæ in corpore gladiatoris stetisset abiecti occisiq́ꝫ, ut quemadmodũ illa coniuncta fuerat cum corpore gladiatoris, sic ipsa cum uiro suo: uel quia matronæ in Iunonis curitis tutela sunt, quæ ita appellabatur à ferenda hasta, quæ lingua sabinorum curis dicitur. uel quod fortes uiros genituras ominentur. uel quod nuptiali iure imperio uiri subijcitur, quia hasta summa armorum & imperium est. quam ob causam uiri fortes ea donantur, & captiui sub eadem ueniunt. Hunc autem uel proximum morem ætatis nostræ Romani seruant. qui non quidem hastam sed ensem sponsæ capiti priusquam domo egrediatur ad ipsum limen populo inspiciente superponũt. Cingula noua nupta præcingebatur, quod uir in lecto soluebat: factum ex lana ouis. ut sicut illa in glomos sublata coniuncta inter se sit, sic uir suus secum cinctus uinctusq́ꝫ esset. hoc herculaneo nodo uinctũ uir soluit ominis gratia, ut sic ipse felix sit in suscipiẽdis liberis, ut fuit hercules: qui septuaginta liberos reliquit. Cinxiæ Iunonis numẽ sanctũ habebat̃ in nuptijs, quod initio cõiugij solutio erat cinguli quo noua nupta erat cincta. Cumeram uocabant antiqui uas quoddam quod opertum in nuptijs ferebant in quo erant nubentis utensilia. Corolla diminutiuũ est à corona: corollam noua nupta, de floribus uerbenis, herbisq́ꝫ selectis sub amiculo ferebat. Fescenini uersus qui canebantur in nuptijs ex urbe Fescenia dicuntur allati, siue ita dicti quia fascinum putabantur arcere. facem in nuptijs in honorem Cereris præferebant: aqua spargebatur noua nupta, siue ut casta puraq́ꝫ ad uirum ueniret, siue ut ignem atq́ꝫ aquam cum uiro cõmunicaret. Flammeo amicitur nubens ominis boni causa, quod eo assidue utebatur Flaminia id est flaminis uxor, cui non licebat facere diuortiũ. Genialis lectus qui in nuptijs fit in honorẽ genij. Genium appellabant deum qui uim obtinebat rerum omnium gignendarum. Alij Genium esse putant uniuscuiusq́ꝫ loci deum. in pelle lanea noua nupta considere solet, uel propter morem uetustum, quia antiquitus pellibus homines ita induti, uel ut testetur lanificium. patrimi & matrimi tres pueri in nuptijs adhibentur. unus qui facem præferat ex spina alba, quia noctu nubebant: duo qui nubentem tenebant. Rapi solet fax qua prælucente noua nupta deducta est ab utriusq́ꝫ amicis, ne aut uxor eam sub lecto uiri ea nocte ponat, aut uir in sepulchro comburendam curet, quo utroque mors propinqua alterutrius captari putatur. Talassionem in nuptijs Varro ait signum esse lanificij aptum: Plutarchus in problematibus. Noua nupta cum in matrimonium datur, ignem & aquam tangere iubetur, ut ex calido & humido gignatur fœtus. Quinq́ꝫ faces in nuptijs accenduntur, nec plures aut pauciores, quos cæreos appellant: accendunturq́ꝫ ab ædilibus, quod mulier non plures possit parere uno partu. uir ab uxore, uxor à marito quicquam dono accipere prohibetur, quorum scilicet omnia debent esse cõmunia, & donatio potest esse suspecta in hereditate successuris. Plutarchus in problematibus. Maritus primo sponsæ non in luce sed in tenebris iungitur, ut calumnia quædam sit ueneris illicitæ, quando cum licitis & honestis connubijs pudor adhibetur & uerecundia. Veteri more uxores nec molere, nec coquere permittebantur, quia id in fœdere sabinorũ uetere cautum est. Mense maio uxorem non ducunt, quia aut Aprili id faciunt ueneri dicato: aut Iunium expectant Iunonis mensem. Et quod mense Maio homines prius, postea imagines de ponte sublitio præcipitabãtur. Vnde flaminicam Iunonis sacerdotem eo tempore tristem esse oportet, quæ nec eo mense lauat, nec ullo cultu utitur. uel quod pleriq́ꝫ latinorũ eo mense purgationibus utentes mortuis parentabant. Eorum qui uxores ducunt comam hastæ cuspide discernunt & discriminant, diuortium ea re significantes, quod solo ferro nuptiæ dirimendæ sint, id est ui adhibita. Plinius dicit nubentes uirgines comitari colum comptam, & fusum cum stamine, & nouas nuptas lupino adipe postes ungere consueuisse, ne quid mali medicamenti inferretur. & post: diebus suis sponsæ annulus ferreus mitti, isq́ꝫ sine gemma consueuit. Macrobiusq́ꝫ in saturnalibus sic habet: ferijs uim cuiquam fieri piaculare est, ideo uirgines non ducuntur: sed cum fossas ueteres liceat purgare, uiduæ ducuntur feriatis diebus. Et noua nupta postridie nuptiarum libertatem in domo uiri accipit & rem diuinã facit. Virgines

Curis

Cinxia Iuno

Cumera

Corolla

Fescenini uersus

Flammeum

Genialis lectus

Genius

Pellis lanea

Talassio

Quinq́ꝫ faces in nuptijs

Mense Maio uxorem non duci

Cur uirgines festis diebus non locentur, quum econtrario uiduæ

gines autem quare festis diebus non locentur, & econtra uiduæ deducantur, hanc Plutarchus affert causam, quia uirginibus decorum, uiduis uero multis præsentibus nubere fœdum. ideo dies festus eligitur in quo omnes distrahūtur ad diuersa, infrequentiorq; est deducentium turba. Et insuper dicit Plutarchus propinquis & agnatis non nubere mulieres, ut affinitatibus augeantur: uel mulieris ratione, quæ si suis nupserit, & iniuriam patiatur neminem habitura est à quo iuuetur. Qui autem sint agnati Paulus iureconsultus docet. Agnati sunt qui per uirilis sexus personas cognatione coniuncti sunt, quasi patre conjeniti, uelut frater eodē patre natus, filius fratris, nepos&ue ex eo: item patruus & patrui filius nepos'ue ex eo. & Caius iureconsultus: Gradus cognationis alij superiores ordines sunt, alij inferiores, alij ex transuerso siue à latere. superiores sunt parentes, inferiores liberi, extransuerso fratres, & sorores liberiq; eorum. Aliæ item fuerunt connubiorū prohibitiones. Cicero pro Aulo Cluētio Habito: nubere genero socrus nullis auspicijs potest. Sed prohibita etiam aliquādo plebis cum patribus cōnubia Liuius tertio libro permissa fuisse ostendit. Qui & XXXVIII. scribit: Campani impetrarūt ut ciues Romanas uxores ducere liceret, & si qui prius duxissent, ut haberent eas, & ante eam diem nati ut iusti sibi liberi heredesq; essent. Quanta etiā publice, & priuatim in matrimonijs adhibita sit diligentia à maioribus, ostendit undequadragesimo Liuius: Senatum eo die forte cœnantē in capitolio consurrexisse: & petijsse ut inter epulas Graccho filiam Aphricanus desponderet: quibus ita in publicū sponsalijs rite factis cum se domum recepisset, Scipionem Aemiliæ uxori dixisse, filiā se minorē despondisse. cum illa muliebriter indignabunda, nihil de communi filia consultatū, adiecisset non si Tiberio Graccho daret expertem consilij debuisse matrem esse: lætum Scipionē tam concordi iudicio, ei ipsi desponsam respondisse. Dotes uiris datas esse à mulieribus uetustissimū est. Aulus Gellius: uxores diuites quandoq; dabant dotes, & retinebant sibi pecunias: quas marito cum mutuassent, si repetere uolebant, id seruo cōmittebant, quem ea causa proprium retinuerant, quia alijs mariti seruis id imperare non poterāt. Et secundo bello punico cum Gn. Scipio ex Hispania senatui scripsisset petens sibi successorem dari quia filiam uirginem adultę iam ætatis haberet, neq; ei sine se dos expediri posset, senatus ne res P. duce careret, patris uicē gessit, dotemq; dedit, & consilio matris suorumq; maritauit. dos quatuor milia æris fuere, ducatos ætate mea quadringentos facientia. quam dotem, & ea maiorem multis in Italiæ locis, cerdones ex fatuo nostri temporis more filiabus dare uidemus. Cesonis filia decem milia æris in dotem dedit. Mugilia quia quinquaginta milibus nupsit dotata est appellata. Fuerūt & alij post nuptias mores, quorū nonnullos referemus. Repotia dicit Festus fuisse dicta, quando postridie nuptias apud nouum maritū cœnabatur, quia quasi reficeretur potatio. Et Plutarchus in problematibus, siue ex agro siue peregre domū redeant, qui uxores domi habent, aduentus sui nuncios præmittūt, quod matres familias pluribus domi negotijs in administranda re familiari absentibus uiris occupantur, ut uirū paratiores lætioresq; excipiant. matrem uero familias Vlpianus accipi debere uult eam, quæ nō inhoneste uixit. Matrē ueto familias à cæteris fœminis mores discernunt atq; separant: proinde non intererit, nupta sit, an uidua, ingenua sit an libertina: nam neq; nuptiæ, neq; natales faciunt matrē familias, sed boni mores: Vltimusq; honor mulieris pudicitiā cōmendabat, quando ea quę uno contenta matrimonio moriebatur, cum corona pudicitiæ efferebatur. Matrimonia tribus modis præter mortē ueteres finiebāt: nam repudia fiebāt, diuortia & direptiones. repudiū Festus inquit, qđ ob rē pudendā fieret. Et post annū urbis ut uult Aulus Gellius tertiū uigesimū quingentesimū M. Attilio P. Valerio consulibus fuit primū repudiū. Egnatius Metellus uxorem ꝙ uinū biberat fuste necauit. C. Sulpitius uxorē repudiauit, quia aperto capite foris uersata erat. Q. Antistius Vetus uxorē cum libertina loqui uisā repudiauit, ut caueret stuprū priusq; uindicaret. P. Sempronius sophus uxorē repudiauit ausam ludos se inscio spectare. Pōpeius repudiata Antistia proba, quę nuper ob ipsum Pompeiū patre orbata fuerat, Aemiliā duxit Syllæ neptē & grauidā. Et C. Cęsar Pompeiā uxorē ob Clodij suspitionem qui habitu muliebri in deæ bonæ sacro ab ipsa Cæsaris uxore celebrato inuentus fuerat repudiauit. Post Cęsarē uero tradit Plutarchus tēpore principū oīum usq; ad Traianū pręterq; Domitiāi repudiū nemini fuisse pmissum. Quinimo princeps oīm pręter paucos pessimus Tiberius unū è quęstura remouit, ꝙ uxorē ductā postridie repudiasset: Et Domitianus

Agnati

Gradus cognationis.

Matrimonia plebi cum patribus permissa

De dotibus

De alijs moribus post nuptias

Materfamilias

Contentæ uno matrimonio cum corona efferebantur

Repudium

De repudijs

tianus equitē Romanū ob reductam in matrimoniū uxorem, cui dimissæ adulterij crimen intenderat, erasit iudicū albo. diuortiū inquit Caius iureconsultus uel à diuersitate mentium esse dictū, uel quia in diuersas partes eant qui distrahunt matrimoniū: in repudijs id est, in renunciatione, approbata fuisse hæc uerba: tuas res tibi habeto. itē hæc, tuas res tibi agito. In sponsalibus quoq; discutiendis placuisse renunciationē interuenire oportere: In qua re uerba cōprobata sunt, cōditione tua nō utar. Et Paulus de matrimonijs. Diuortio, morte, captiuitate, uel alias cōtingente utriusq; eorū seruitute dirimitur matrimoniū. prędictaq; duo uerba cōfundere uidetur Modestinus cū dicit: diuortiū inter uirū & uxorē fieri dicitur. Repudiū uero sponsæ remitti uidetur, quod & in uxoris personā nō absurde cadit. Diremptio nō uniuscuiusq; arbitrio & uoluntate sicut antedictæ duæ finiendi matrimonij formæ, sed principis arbitrio fiebat. Cæsarē em̄ scribit Suetonius diremisse nuptias prætorij, qui digressam à marito post biduū statim duxerat, quamuis sine probri suspitione. Et Augustū scribit itē Suetonius quod supra à Plutarcho attulimus, diuortijs modum imposuisse. De matrimonijs iam satis multa diximus. Ad fœtum fructumq; ipsorū liberos ueniendū est. Sitq; initiū à puerperio, qđ uerbū utriusq; sexus editis primo infantibus aptari posse uult in saturnalib⁹ Macrobius qa antiqui pueras sicut & pueros dicebāt. Ideoq; autor est infantes primū tacta terra uocē emittere q̄ fandi postea det initiū: unde rem diuinā Maio mense uult Fatuę deæ factam fuisse. Prima nascentiū pericula sunt, cū è gemellis altero mortuo superest unus, quē inde Vopiscū dicūt: & cū genetrice partus difficultate & doloribus mortua, uentre cæduntur quos appellant Cæsares, eoq; modo Scipionē aphricanum maiorē Caiumq; Cæsarē, & Maniliū qui primus Carthaginē cū exercitu intrauit natos asserit Plinius. Agrippę autē dicti sunt qui nascendo pedibus primo ordine peruerso sunt egressi uentre. Vnde Romæ Peruersa & Prosa deæ fuerunt, quibus ob hoc supplicabatur. Cōtingit uero plærūq; ut nōnulli ex infantibus adulterio incestu'ue cōceptis necentur, aut exponantur: unde Vlpianus iureconsultus, necare uidetur nō tantū is qui partum præfocat, sed is qui abijcit & qui alimoniā denegat, & qui publicis locis misericordiæ causa exponit, quā ipse nō habet. primus morū qui alendis infantibus publice adhiberetur Lustria fuere, in quibus nomina accipiebant: eratq; puellarū octauus dies, puerorū nonus, quod fœminæ uiris citius crescant & perficiantur. Sed parua in Romanis propter multitudinē fuit nominis notitia. Vnde scribit Asconius secunda in Verrē actione. Moris fuisse cū aliqs Romanus ciuis ostendendus esset: significaret̄, aut prænomine suo, aut nomine, aut cognomine, aut à cognatiōe, aut à tribu in qua censeret̄, aut à curia, aut à censura, aut si erat senator uel eques. De quibus ultimis cū satis supra sit dictū, de prę nomine, nomine, cognomine, & agnomine dicamus. Primūq; agnomē ab agnatione in qua quisq; natus est dictū cōstat. Prænomina uero pauca & uariæ significationis fuere. Lucius ut inquit Festus, prænomē est eius qui oriente luce natus est. Gneus à corporis effigie à generando dictū à Græco. Prænominibus fœminas etiā esse appellatas testimonio sunt Cecilia & Terentia, quæ ambæ quintæ sint solitæ appellari. Pari modo Lutia & Titia. Cognomina uariā habuere originē. Liuius in secundo. Valerio mutatio ædificij à uelia infimū in forū & submissio fasciū & leges latæ, cognomē publicolæ dederūt. Et libro septimo: Tit⁹ Manlius Gallo ad Anienē occiso torquē à mortuo accepit: Vnde torquato illi cognomē fuit. M. Valerius miles à gallo prouocatus cum pugnaret à coruo adiutus superauit. Inde coruinus cognomine appellatus. Et libro nono: Papirio cursori pernicitas pedū dedit cognomen: cū Q. Fabius forensem turbā excretā in quatuor urbanas tribus cōiecisset, Maximi cognomē accepit. Itē XXX: Aphricani cognomē militaris primo fauor an popularis aura celebrauerit incertū. Primus certe hic imperator nomine uictæ à se gentis est nobilitatus. Et XXXVI Lucius Scipio ad urbē uenit, q̄ ne cognomine fratri cederet Asiaticū se appellari uoluit. Cornelius Lentul⁹ Sura cognomentū id nactus quia cū rationē exposceret̄ male administratæ quæsturæ, rationē sibi nō esse reddendā, sed tantū surā sicut pueri in speræ ludo faciunt, præbendā respondit. Et Scipiones nōnulli uolunt cognomine dictos quod Cornelius patrem pro baculo iuuit: Messala cognominatus postq; Messanā uicit urbē. Et ab Aemilio dictus est Aemilianus, à Seruilio Seruilianus. Corneliorū familiæ princeps cū desponsa filia uades posceret̄ asinā pecunia onustā duxit, unde & Asina cognomen habuit. Tremelius Scropha, quia porca absconsa sub centonibus in quibus iaceret

Diuortium

Diremptio

Puerperium

Fatua Dea

Vopiscus

Cæsares

Agrippæ

Peruersa

Prosa

Necare

Lustria

Agnomen

Prænomen

Cognomen

uxor iurauit nullam aliam esse in domo porcam. Et Augustus in Troiano ludicro Nonium Asprenatē lapsu debilitatū aureo torque donauit, passusq; est ipsum & posteros torquati ferre cognomen. Claudius imperator Gabinio secundo Chaucis gente germanica superatis, cognomen Chaucicus usurpare cōcessit. Idem tamen imperator peregrinæ cōditionis homines uetuit usurpare Romana nomina duntaxat gentilia. Domitio rure reuertenti iuuenes gemini augustiore forma ex occursu imperasse traduntur, nunciaret Senatui ac populo Romano uictoriam de qua incertum adhuc erat, atq; in fidem maiestatis adeo permulsisse malas, ut ex nigro rutilum æriq; assimilem capillum redderent. Et Antonius imperator caracalla cognomen nactus est à uestimento quod populo dederat demisso usque ad talos, quod ante non fuerat: & Varro de agricultura scribit multa habuisse Romanos cognomina à pecore maiore & minore, porcios, ouinios, caprinos. Sic à maiore equitios, taureos cognomina. & infra: Auus meus primo appellatus est Scropha, qui quæstor cum esset Licinij in Macedonia prouincia relictus exercitus, dum prætor rediret, hostes arbitrati occasionem se habere uictoriæ impressionem fecere. ceperunt arma atq; exierūt cōtra. dixit celeriter illos se ut scropha porcos disiecturum: id quod fuit. Nam nostra ætas leporarios ac piscinas protulit ad mare. Et in eas greges piscium è pelagis reuocauit. Propterea appellati Sergius Orata, & Licinius Murena. & Plinius habet, Antiquis cognomina ab arboribus multis fuisse: Fronditio illi qui contra Hannibalem tranato uulturno rem præclare gessit, quia frondatione arborum delectatus. Stoloni dedit pampinatio inutilis, Pilumno qui primus pilum inuenerit. Pisones à pinsendo. Fabij, Lentuli, Cicerones prout quisq; optime sereret. Iuniorum familiæ bubulcum nominauerunt qui bene bobus uteretur. Lactucini qui multa usi lactuca. Seruis autem multis nomen simul & cognomen dabat, dimidiatum patroni cum adiectione prænomen in hanc formam. Quintipor quinti seruus. Marcipor Marci: eos uero ex liberis, qui patre in certo, aut ex patre certo, sed non legitima uxore geniti erant: Spurios dixerunt maiores, quod sabinos asserit Plutarchus mulierum pudenda sporon appellasse, ideo qui legitime natus non sit, sed ex concubina, & scorto, contumeliæ causa spurius appellatur. Sed ad pueros redeundum est. Eos monilibus quas uocabant bullas exornabant, propter Tarquinium priscum, qui primus filium ob superatum hostem hetruscum prætexta, bulla aurea, & annulo insigniuit: uel ut est in Plutarchi problematibus, deferebant pueri ingenui super nudum pectus huiusmodi bullas, ut incestuosi, & in pueris debachantes id in seruis quod minoris erat notæ, non in liberis ab illa re cognitis cōmitterent flagitium. Et Macrobius addit fuisse eam bullam ad cordis formam, ut ipsi etiam pueri intelligerent corde & uirtute uiuendum. Festusq; item addit eam bullam à Græco sermone βουλὴ quod est consilium dictam quia eam partem corporis bulla contegeret id est, pectus in qua naturaliter est cōsilium. Vnde cum Aemilius Lepidus puer hostem congressus occidisset, & ciuem seruasset, statua ei in capitolio bullata & incincta prætexta fuit posita. Et postquam ad præclara puerorū facinora est uentū, Marci Catonis magnam indolem ornemus, qui cū in domo M. Drusi auunculi educaretur & ad eum latinorū oratores pro ciuitate impetranda missi essent, nec precibus nec minis à Q. Popedio illatis adduci potuit, ut pro illis oraret: idemq; ad Syllā à pędagogo ductus & se cū proscriptorū tabulam uidisset, interrogauit cur nemo esset, qui tyrannū occideret, & id facturū si gladiū haberet obtulit. Fuit uero maioribus magna in erudiendis pueris diligentia de quibus habet in octauo Liuius. Autores habeo, cōsueuisse tunc Romanos pueros sicut nunc Græcis ita tunc hetruscis litteris erudiri. Græcis autē postea omnes passim fuisse imbutos, & ea ratione adolescentes Athenas mitti cōsueuisse magis cōstat q̄ ut testimonijs indigere credamus, tamē librorū Ciceronis de officijs initiū legentes facile id poterunt nosse. Nō tamē deerant ludi Romę in quibus pueri & puellæ etiam erudiebant. Liuius in tertio. Virgini uenienti in forū (ibi nanq; in tabernis litterarū ludi erāt) minister decemuiri manū iniecit: nec maior fuit litteris moribus erudiendis pueris diligentia, quibus Festus scribit nephas fuisse obscœno uti uerbo. Vnde prætextatus sermo sit dictus, qui nihil obscœnitatis haberet. Et plutarchus dicit, pueros cū iurarent Herculē, id sub tecto facere prohibitos, qđ de industria sit institutū, ut dū pueri iurare Herculē uolentes domo exire iubenť, per eam moram deierare desuescant: siue quia Hercules nunq̄ nisi semel iurasse perhibetur, & pythius Apollo hominibus proposuit, melius esse si absq; iuramento affirmare

Cognomina à pecore

Cognomina ab arboribus

Seruorum cognomina à dominis

Spurij

De puerorum indole

De diligentia Romanorū in erudiendis pueris

Ludi litterarū

Prætextatus sermo

Pueros per Herculem sub tecto iurare prohibitos

mare discerent. Vnde subijcit Plutarchus philosophorum Græciæ grauissimus: Nō aliud quicquam Græcis seruitutem, & mollicιem attulisse Romanos existimasse, quàm gymnasia & palestram, quibus relanguescerent puerorum, & adolescentium animi. inde puerorum amores gigni, inde somno & deambulationibus iuuenum corpora corrumpi, inde saltationibus, & motui composito initium esse. cum cōtra dicat Aulus Gelius scholæ pueros uacasse Romanos, quod uerbum Græce à uacatione dictum significet, cæteris rebus omissis uacare liberalibus studijs pueros debere. quos idem affirmat, si plurimo cibo nimioq́ somno utantur fieri hebetioris ingenij. Et Plutarchus dicit. Nemo foris præter pueros liberos cœnabat, ut uerecunde & pudenter uoluptates accipere pueri assuescerent, maiores natu & magistros spectatores habentes. Et parentes in liberorum adolescentium aspectum se exhibebant, quia sicut Plato scribit, ubi senes impudentes sint, adolescentes fieri turpissimos necesse est. Et Cornelius Tacitus. Mos habebatur principum liberos, cum cæteris id ætatis pueris sedentes uesci in aspectu propinquorum, propria & parciore mensa. Et Suetonius in Claudio imperatore. Adhibebat omni cœnę & libertos suos cū pueris & puellis nobilibus, qui more ueteri ad fulcra lectorum sedentes uescerentur. puerìq́ quos parentes domi & in scholis seuere continebant, duobus maxime temporibus in publicum ducebantur, uno cum ad ærarium anno ætatis decimo ibant professuri, & in libris elephantinis tribui suæ ascribendi: Idq́ Iulius capitolinus Gordianum imperatorem fecisse scribit. altero cum ad annum septimum decimum dimissa prætexta togam assumebant uirilem. Vnde est quod Plutarchus in Bruti uita scribit. Cassium ad cædem Cæsaris euntem multi sunt prosecuti, quod filium tunc uirilem togam assumentem primum duceret in forum: & de puerorum institutione pulchrum in Pauli æmilij uita Plutarchus præbet exemplū. Docuit autem filios Romanam disciplinam quam ipse doctus erat, & Græcas insuper artes. Non solum .n. grammatici, sophistæ, rhetores, uerum etiam fictores pictoresq́ & equorum canum uenationumq́ magistri circa adolescentes uersabantur. Ipse uero pater nisi quid publici muneris impediret, eorum exercitationibus studijsq́ intererat. Quando autem sæpissime supra parentum facta est mentio Vlpianum audiamus iureconsultum qui sint diffinientē: parentes utriusq́ sexus accipere debemus, sed in infinitum quæritur: & quidam parentes ad tritauum appellari aiunt, superiores maiores dici, hoc ueteres existimasse Pomponius refert. Sed C. Cassius omnes in infinitum parentes dicit, quod & honestius est & merito obtinuit. Paulus uero gradus prędictorum aliorumque propinquorū sic ponit. Patruus patris frater. Auunculus frater matris. Amita patris soror. Matertera matris soror. Patruus magnus, frater aui. Auunculus magnus: auiæ frater: amita magna, aui soror. Matertera magna auiæ soror. Patruus maior, proaui frater. Et multos alios gradus ponit Paulus quos tanquam obsoletos duximus omittendos. De infantibus puerisq́ adusq́ prætextam satis dixisse uidemur. Ad natu maiores ueniamus. Moresq́ & consuetudinem omnis uitæ illorum pro parte aliqua ostendamus. Qua in re à generalibus inchoantes ad particularia descendemus. Veteres, inquit in problematibus Plutarchus, festis nihil omnino negocij gerebant, aut curabant, sed rebus diuinis prorsus dediti erant Et. M. Cicero, quid de moribus singulariū urbium & gentium sentiat in oratione legis agrariæ contra Rullū secunda sic ostendit. Non ingenerantur hominibus mores tam à stirpe generis ac seminibus, quàm ex his rebus quæ ab ipsa natura, aut à consuetudine suppeditantur quibus alimur & uiuimus. Cartaginenses fraudulenti, & mendaces non genere, sed natura loci, quod propter portus suos multis & uarijs mercatorum sermonibus ad studium fallendi studio quæstus uocabantur. Ligures montani duri atque agrestes: docuit eos ager ipse nihil ferendo nisi è multa cultura ac multo labore quæsitā. Campani semper superbi bonitate agrorum & fructuū magnitudine, urbis salubritate pulchritudine: & quod Cicero ad suum nō faciens propositum de Romanis omisit M. Cato censorinus suppleuit in oratione, cuius hanc particulam Aulus Gellius habet: cogitate cum animis uestris si quid uos per laborem recte feceritis, labor ille à uobis cito recedet, benefactum à uobis dum uiuetis non discedet: sed si qua per uoluptatem nequiter feceritis, uoluptas cito abibit, nequiter factum illud apud uos semper manebit. Similes autem grauibus huiusmodi M. Catonis sententijs Cicero ipse diuersis in locis habet. Ticio enim scribens inquit: homines nos esse meminerimus ea lege natos, ut omnibus telis fortunæ proposita

Pueros nimio cibo et somno fieri hebetioris ingenij

Nullū præter pueros foris cœnasse

Pueros duob⁹ temporib⁹ in publicum ductos

Parentes Maiores

Patruus Auūculus Amita Matertera Patruus magnus Auunculus magnus Amita magna Matertera magna

Aphri fraudulenti

Ligures duri

Campani superbi

Aurea Catonis senioris sententia

Sententiæ Cicerōis graues

proposita sit uita nostra, neque esse recusandum quo minus ea qua nati sumus conditio/ne uiuamus, neque tam grauiter eos casus feramus quos nullo modo uitare possimus. Et Aulo torquato Cicero, simus igitur ea mente quam ratio & ueritas praescribit, ut nihil in uita nobis praestandum praeter culpam putemus, eaq; cum careamus omnia humana pla/cate & moderate feramus, atque haec eo pertinet oratio, ut perditis rebus omnbus tamen ipsa uirtus sese sustentare posse uideatur. Quam recte factorum uiam imitata iuuentus Romana, id in primis boni moris seruauit, ut senectuti honorem haberet. hinc singulos se/nes singuli iuuenes deducebant. In conuiuijs iuuenes & loco cedebant, & omni sermone praeterquam uno casu, de quo Aulus Gellius ex Tauri philosophi sententia dicit: patrem scilicet filio suo in magistratu publico cũ priuate quid agit̃ praeponi, & cõtra in publicis. Vnde est etiam apud Romanos Fabij maximi factum, qui filio consuli apud ocriculum obuius cum equo non descenderet, à lictore iubente consule iussus descendit. Inquitq; Fa/bius, experiri uolui fili, satin te consulem esse intelligeres. Grandes'que natu maiorum, & sua probe gesta tibijs & carmine celebrabant quo iuuentutem instruerent. Qua ex con/suetudine fiebat, ut aut probi & pueri & adolescentes essent Romani, aut si quid in tene/riore peccassent aetate, per maiorum conuersationem emendarent. Notum est enim id in uiris plaerisque clarissimis contigisse. Manlius nanq; torquatus ab hebeti adolescente ad imperiosum euasit. Scipio superior à luxuriosa iuuentute ad summam, perfectamq; uirtu/tem. C. Valerius post luxuriosam adolescentiam flamen factus à P. Licinio pontifice ma/ximo ad frugalitatis sanctitatisq; specimen mutatus est. Fabius Maximus allobrogus à perdita adolescentia in uirum grauissimum, pariter Q. Catulus. Sylla foelix iuuentutem usq; ad aedilitatem egit flagitiosissimam, uino, luxui, ludicrae arti indulgens. post uir fortis/simus fuit: multa praeclare gessit ante ciuile bellum breuiter superius narrata. Et solido erant urgentissimoq; iuuentuti ad imitationem exemplo uirtutes publico facto ostensae: perpulchre enim ad rem Cicero ad Lentulum inquit, scripsisse Platonem, quales in re pub. principes essent, tales reliquos solere ciues esse. itaq; pauca de publica Romanorum liberalitate cuius exemplo non liberalis crescere iuuentus nequiret dicenda sunt. Liuius in quinto: cum anxios patres teneret cura auri inueniendi quo donum fieret Apollini pro exsoluendo Camilli uoto capiendis uehijs emisso, matronae quicquid auri in ornamentis habuerunt cõtulere, unde cratera aureũ Apollini mittendum esse factum. Et libro XIIII Liuius: conuenerunt domini eorum quos T. Sempronius ad beneuentum manumiserat accersitosq; se à triumuiris mensarijs esse dixerunt, ut precia seruorũ acciperẽt, caeterum non ante quàm bello confecto accepturos esse. cum haec inclinatio animorum plaebis ad sustinendum inopiam aerarij foret, pecuniae pupillares primo, deinde uiduarum coeptae cõferri, nusquam eas tutius sanctiusq; deponere censentibus, qui deferebant, quàm in pu/blica fide. Inde si quid emptũ paratumq; pupillis ac uiduis foret à quaestore perscribebat. Manauit ea priuatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, nõ centurio sti/pendium acciperet, mercenariumq; increpantes uocarẽt qui accepisset. Et XXVI Liuij Leuinus consul in concione inquit. Magistratus senatui, & senatus populo sicut honore praestant, ita ad omnia quae dura, & aspera essent subeunda ducem debere esse. Si quid in/iungere inferiori uelis id si prius in te ac tuos ipse statueris, facilius omnes obedientes ha/beas. Aurum argentum signatum omnes senatores crastino die in publicum cõferamus, ita ut annulos sibi quisq; & coniugi & liberis, filio bullam, & quibus uxor filiae'ue sunt sin/gulas uncias auri relinquant: caeterum omne aurum, & aes signatum ad triumuiros men/sarios extemplo deferamus publica perdendo tua nequicquam serues. Quisq; aurum ar/gentumq; & ęs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima singuli inter pri/mos nomina sua uellent in publicis tabellis esse: ut nec triumuiri capiendo, nec scribae re/ferendo sufficerent. Hunc senatus consensum, equester ordo est secutus, equestrem ordi/nem plaebs: ita nec remige in supplementum, nec stipendio res pub. eguit. fuit etiam rei pub. in alienos sicut in se ipsam insignis liberalitas. Liuius XXXI de Ptolemaei regis Ae/gyptij qui Atheniensibus socijs Romanorum praesidia obtulerat, oratoribus: Deinde le/gatis in singulos quina milia aeris senatus consulto missa. Largitionem de qua su/pra libro tertio est dictum non liberalitatem quis, sed corruptelam iure appellauerit: ta/men unicam quia M. Catonis sententia fuit approbata pro liberalitate ponemus: de qua

Honores habiti senibus

Qui ex prauis clari et boni euaserint

Quales principes tales & subditos esse

De publica Romanorum liberalitate

in uita Cæsaris sic habet Suetonius. Cæsar è duobus consulatus competitoribus L. Luceio, Marcoq́ Bibulo, Luceium sibi adiunxit, pactus ut is quoniam inferior gratia esset, pecuniaq́ polleret, numos de suo comuni nomine per centurias pronunciaret. qua cognita re optimates, quos metus cœperat nihil non ausurum eum, autores Bibulo fuerunt tantundem pollicendi, ac plærique pecunias contulerunt ne Catone quidem abnuente eam largitionem quæ pro re pub. fieret. Sed particularem ciuium Romanorũ inter se, & cum alienigenis liberalitatem nõ quidem omnem quod esset infinitum, sed aliqua ex parte dicamus. Liuius libro quinto. Camillus commune cum ceretibus hospitium publice fecit, quod sacra populi Romani ac sacerdotes seruassent: fuit enim Romæ in campo Martio domus ampla rei pub. propria, quam uillam publicam appellarunt, in qua Syllam uictorem tria milia ciuium inermium interfecisse diximus. In hancq́ domum qui cum re pub. hospitium habebant Romam uenientes eos recipiebant: de publico'que alebantur. Et XXII Liuius, conuenerat inter duces Romanum pœnumq́ in permutandis captiuis, ut quæ pars plus reciperet quàm daret, argenti pondo bina & semilibram in milites præstaret. CCXLVII cũ Romanus plures quàm Pœnus recepisset, argentumq́ pro eis debitum sæpe iactatum in senatu, re quàm tunc consuluissent patres tardius erogaretur, inuiolatum ab hoste agrum Fabius misso Romam filio uendidit, fidemq́ publicam impendio priuato exsoluit: sicq́ Fabius pro captiuorum CCXLVII singulis ducatos nostræ ætatis ad uigintiquinq́ dissoluens, ad ducentos propè & sex milia ex agri uenditione ex proprio numerauit. satis enim supra ostendisse uidemur pondo centum, quæ & libra æris, ducatis decem ualuisse. Et quod Liuius XXVI habet: nunquid non insignis fuit liberalitas Scipionis qua usus est noua Carthagine Hispana potitus. Restituit enim captiuos: liberauit obsides. Mulieres enixe seruari intactas iussit, uirginẽ eximiæ formæ marito cum dote restituit, sponsusq́ breui post liberalitate Scipionis allectus ad eum uenit cũ M.CCCC equitibus. Ne autem liberalitas in solis ducibus Romanis arma tractantibus uim suam effudisse credatur, præstantissimum unius docti & oratoriæ dediti ciuis Romani factum afferemus, æternis laudibus prosequendum. Plinius orator historici nepos Quintilianum rhetorem non magis doctrinæ excellentia quàm uitæ grauitate, &(ut illi ætati mos dicere fuit) sanctitate conspicuum senem & pecunia carentem, dote & omni impensa maritandæ filiæ necessaria dono & liberalitate iuuit. Quintiliano enim scribens ipse Plinius sic dicit. Debet secundum conditiones mariti, ueste, comitatu, quibus non quidem agitur dignitas, ornatur tamen, instrui: Et tanquam parens alter puellę nunc confero quinquaginta milia nummûm. Satis uero supra ostensum est, nummum decimam fuisse partem denarij aurei nunc ducati. Vnde constat quinque milia ducatos dono ciuem doctum & diuitem, docto & pauperi in filiæ dotem misisse. Longum ac propè infinitum fuerit singulas priscorum uirtutes etiam percurrendo ostendere: nec id etiam nostri est propositi, ne philosophari potius quàm mores & instituta illorum qualia præstantis rei pub. tempora fuerint quod intendimus, uelle ostendere uideamur. itaque minutiora & sparsam omnis uitæ & morum consuetudinem quo meliori dabitur ordine afferemus. Nullam iucundiorem, utiliorem, meliorem priscorum uitæ & morum cõsuetudinem fuisse tenemus, quàm quod bonis delectati artibus, litteris perdiscendis ab ipsa pueritia in decrepitam ætatẽ uel potius in ipsam mortis horam intentissimi erant. qua in re duo imprimis consideranda uidemus: labore id maximo summáque simul industria factitatum esse, unum: alterum, maiora quàm quis inexpertus iudicare possit quietis & roboris animi adiumenta inde comparata fuisse. De labore autem quo breuior eo succosior est Ciceronis ad Leptam sententia: uirtuti sudorẽ deos præposuisse: per multa nanque tempora pueri adolescentesq́ Romani, aut in hetruriam (sicut supra ostendimus) mittebantur, aut Athenas, procul à parentum conspectu bonis artibus imbuendi. quanquam Plinij oratoris temporibus, aut quia Athenæ bellis afflictæ Romanorũ ciuibus gymnasia intermisissent, aut quia abundaret. iam præceptoribus urbs Romana, fuit ea consuetudo mutata. Cornelio enim Tacito scribens Plinius sic dicit: nam uehementer intererat uestra qui patres estis, liberos uestros hic potissimum discere. ubi enim, aut iucundius morantur quàm in patria, aut pudicius contineantur, quàm sub oculis parentum, aut minore sumptu quàm domi educentur hic qui nascuntur, statim'que ab infantia natale solum amare ac frequentare

Liberalitas priuata ciuiũ Romanorum

Villa publica

Plinij oratoris liberalitas in Quintilianum rhetorẽ

Nummus decima pars denarij aurei

Romanorum uigilantia in perdiscendis litteris

quentare

quentare consuescant? Quantum uero animi quietem præstent bonarum artium studia

De quiete animi quam præstant studia

Cicero scribens Cornificio sic ostendit, ut philosophiæ magnam habeam gratiam quæ
me non modo ab solicitudine abducit, sed etiam contra omnes fortunæ impetus armat.
Et Seruio Sulpitio Cicero: sed mihi ita persuasi: te quoq; in ijsdem uersari rebus, quæ eti/
am si minus prodessent, animum tamen ab solicitudine abducerent. nec solum litteris &

Romanorum delectatio ex statuis & signis

bonarum artium studijs, sed alijs quoque delectati sunt Romani cognationem quandam
cum litteris habentibus, signis scilicet, statuis, & ueterum operibus sculptilibus: plane enim
ostendit Liuius Romanos milites monumentis capuæ pridem dirutę altius perfodiendis
libentius insudasse, quod aliquantum operũ ueterum perscrutantes inueniebant. Et Plini/
us orator Seuero: emi proxime Corinthium signum, modicum quidem, sed festiuũ & ex/
pressum. Est enim nudum: effingit senem stantem: ossa, musculi, nerui, uenæ, rugæ appa/
rent: Nunc iube basim fieri ex quouis marmore. item Caninio ruffo, de Silio Italico: Mul/
tum ubiq; librorum habebat, multum statuarum, multum imaginum, quas non habebat
modo uerum etiam uenerabatur. Et Iulio seuero. Herenius seuerus uir doctissimus magni
existimabat in Bibliotheca sua ponere imagines municipum tuorum, Cornelij nepotis,

Romanorum priscorum delectatio ex agricultura

& Titi accij. proxime ad litteras & doctrinam accessit priscorum delectatio agriculturæ,
quam tamẽ primam posuit Varro tantum ei tribuendo, ut longitudinem uitæ hominum
maiorem fuisse dicat, quo tempore ex solo agriculturæ fructu uiuebatur, ea quam poste/
ræ habuerunt ætates delicijs usæ. itaq; & nos agriculturam (licet præpostere ad litteras)
non laudabimus magis, quàm aliqua ex parte describemus, quanquam & ipse Varro lit/
teras primæ agricolarum institutioni necessarias fuisse dicit in uillico, qui rationes peco/
ris magistro in scriptis referret. intelligent uero qui attente legent sicut uirtutis, dignita/
tis, amplitudinis priscorum à litteris & doctrina fuit, ita diuitiarum sine quibus nec priua/
tæ res nec publicæ possunt subsistere, principium & quidem solidum laudatissimumq; ab
agricultura fuisse. Quin unũ nos maximi facimus: Sicut originem diuitijs inculpabilem
dedit agricultura, ita amplissimorum stantis rei pub. uirorum & nonnullorũ postea prin/

Diuitiæ ex agricultura iucundißimæ

cipum ingentes toto orbe diuitias possidentium, laudatissimam & simul iucundissimam
fuisse opum partem illam, quæ ab agriculturæ partibus proueniret. Sit ergo nobis in hac
pulcherrima nostri operis parte à Marci Varronis Marcique simul Catonis agricultura

Vita rustica urbana antiquior

principium. Cum duæ uitę, inquit Varro, traditę sint hominum, rustica & urbana, dubiũ
non est quin hæ non solum loco discretæ sint, sed etiam tempore diuersam originem ha/
beant. Antiquior enim multo rustica: nam fuit tempus cum rura colerent homines, neq;
urbes haberent. & infra: urbanis agricolæ præstant: nec mirum, quod diuina natura dedit
agros, ars humana ædificauit urbes: cum artes omnes dicantur in Græcia intra mille an/
nos repertæ, agri nunquam non fuerunt in terris qui coli possint. Neque solum antiquior
cultura agri, sed etiam melior: itaq; non sine causa maiores nostri ex urbe in agros redige/
bant ciues suos, quod & in pace à rusticis Romanis alebantur, & in bello ab his defende/
bantur. Et Varro item. Notum est humanæ uitæ summam minorem gradatim descendis/
se ad hanc ætatem ut scribit Dicearchus, & summum gradum fuisse naturalem cum uiue/
rent homines ex his rebus quas uiolata ferret terra. ex hac uita in secundam ascendisse pa/
storiciam, cum è feris atq; agrestibus arboribus & uirgultis & decarpendo glandem, ar/
bustum, mora, poma colligerent ad usum. Sic ex animantibus propter eandẽ utilitatem
quæ possent siluestria caperent, & cõcluderent, & mansuefacerent: inter quas primas nõ
sine causa putat oues assumptas propter utilitatem, & propter humilitatem. maxime
enim à natura quietæ & aptisimæ ad uitam hominum. Ad cibum enim lac & caseum ad/
hibent, ad corporis uestitũ pelles attulerunt. Ad uetustatem hæc ab Varrone sumpta sint.

Agriculturæ dignitas

Dignitatem nunc idem Varro edoceat. Origo agriculturæ quam dixi, dignitas quam di/
cam. de antiqs illustrisimus quisq; pastor erat, ut ostendit & Græca & Latina historia, &
ueteres poetæ, qui alios uocant polyarnas, alios polymelas, alios polybutas, qui ipsas pe/
cudes propter caritatem aurea fuisse pelle tradiderunt. Quis nescit Faustulũ fuisse pasto/
rem nutricium qui Remũ & Romulũ educauit. nec minor est dignitas agriculturæ quã
Marcus Cato affert. Virum bonũ quum laudabant, ita laudabant: bonum agricolam, bo/
num que colonum. amplisime laudari existimabatur, qui ita laudabatur: maxime quod
plus quæstus stabilisimusque consequitur: miniméque iniuidiosi, miniméque male
cogitantes

cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt. Nec paruæ sunt laudes agriculturæ à M. Cicerone, is pro Roscio Amerino orans. Qui ruri semper habitarunt, & in agro colendo uixerunt, quæ uita maxime disiuncta à cupiditate, & cum officio coniuncta. Et infra: At Hercule maiores nostri longe aliter & de illo & de cæteris talibus uiris existimabant: itaq; ex minima tenuissimaq; re pub. maximam & florentissimam reliquerunt nobis. Suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebãt. & item infra. Vita autem hæc nostra quam tu agrestem uocas, parsimoniæ, diligentiæ, iusticiæ magistra est. Columella quoq; in eisdem laudibus est profusus: cum enim temporum suorum negligentiam culturæ agri damnasset sic addit. Sed nostro potius uitio qui rem rusticam pessimo cuiq; seruorum uelut carnifici noxæ dedimus: quam maiorum nostrorum optimus quisq; & optime tractauerit, idq; spernitur genus amplificandi relinquẽdiq; patrimonij quod omni crimine caret. Superest (ut dixi) unum genus liberale, & ingenuum rei familiaris augendæ quod ex agricultura contingit. Et item inferius: complurimis monumentis scriptorum admoneor, apud aliquos nostros fuisse gloriæ curam rusticationis. Ex qua Q. Cincinnatus obsessi consulis & exercitus liberator ab aratro uocatus ad dictaturam uenit, ac rursus fascibus depositis quos festinantius uictor reddiderat, quàm sumpserat, ad eosdem iuuencos, & quatuor iugerum auitum prædiolum redierit. item C. Fabritius, & Curius Dentatus: alter Pyrrho finibus Italiæ pulso, domitis alter Sabinis accepta quæ uiritim diuidebantur captiui agri septem iugera non minus industrie coluit, quàm fortiter armis quæsierat. Et Plinius ipsorum tunc manibus triumphatorum colebantur agri: ut fas sit credere gaudentem tũc terram tuomere laureato uberiorem dedisse fructum. Illi enim eadem cura curabant semina qua tractabãt bella. Sed iam culturæ agri uetustate & dignitate simul ostensis, eius instituta dicamus, quæ tris in partes diuisa sunt. agri seminarij curæ, una. pecuariorum & pastionis secunda, & tertia uillarum. agri seminarij pars ideo breui à nobis expedietur: quia partim de ea nuper aliqua diximus: partim multa in duabus alijs partibus dicentur ad eam spectantia. nam nihil æque agrum reddit feracem, quàm aratoris diligentia & assiduitas. qualem Cincinnatum, Fabriciumq; & Curium paucis arandis iugeribus adhibuisse diximus: cum è contra uincti pedes, damnatæ manus, inscriptiq; uultus, omnia in peius uertant. Stercorationem uero de qua Marci duo Varro & Cato multa dicunt, agris plurimum prodesse non negauerim. In primis tamen agricolatoris diligentia plurimum ualere uidetur: ut non iniuria agrũ male colere fuerit nota censoria. Et castigatio item censoria fuerit minus arare quàm uerrere. Et uera fuerint quæ templorum sacerdotes prudenter à se dicta oraculo Apollinis falso attribuerunt, Nequam agricolam esse quisquis emeret, quod præstare ei fundus posset: malũ patremfamilias quisquis interdiu faceret, quod noctu posset, nisi in tempestate cœli: peiorem qui profestis diebus ageret, quod feriatis liceret. pessimum qui sereno die sub tecto potius operaretur, quàm in agro. Potuitq; ad omnem huius agriculturæ partis institutionem satis esse: quod Plinius de C. Furio Cresino habet. Cum enim in paruo admodum agello largiores multo fructus perciperet, quàm ex amplissimis uicini, inuidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret ueneficijs. Quam ob rem à Spurio Albino curruli die dicta metuens damnationem, cum in suffragium tribus oporteret ire, instrumentum omne rusticum in forum attulit, & induxit filiam ualidã atq; bene curatam, ac uestitam, ferramẽta egregie facta, graues ligones, uomeres ponderosos, boues saturos: postea dixit, Veneficia mea quirites hæc sunt: nec possum uobis adducere in forum lucubrationes, uigilias, & sudores: itaq; omniũ sententijs absolutus est. Et quando non detur agriculturam proprijs & filiorum manibus sicut Cresino exercere, proximũ est quod prisci in prouerbijs habuerunt attendere, optimum omnium esse fimum, qui ex frequenti uestigio domini in agrum cadit: & ad similitudinem traducere, sicut equum ita agrũ impinguare domini oculũ. Ad alias agriculturæ partes duas pecuariæ pastionumq; simul, & post uillarum ueniamus: quarum inter se diuisarum, principes quoq;, qui eis præponuntur diuisos esse inquit Varro, ꝙ unus uillicus, alter uocatur magister pecoris. isq; ut habeat scripta oportere dicit Varro, ꝙ sine literis idoneus non esset, qui rationes dominicas pecuarias conficere posset. hanc uero pecuariæ & pastionum partem secundã cum uillarũ adiacẽtijs simul tractare cogimur, quod licet Varro nomina principibus, ut appellauit, earum diuisa dederit: unam tamen & eandem simul curam eos habere oportuit: ut

Tres agriculturæ partes

Quæ prosint agris

C. Furius Cresinus

Oculus domini impinguat agrum

De magistro pecoris

dum uillicus non solum ædificia uillæ,sed coniuncta illis uiuaria,ornithones,leporaria,&
ferarum claustra curat:magister uero pecoris non magis ouium & boum aliorumq; ani/
malium quàm cicurum & clusorum siue animalium siue piscium pastionis habet rationẽ,
patrisfamilias res rustica bene succedat. Et quidẽ in pecuaria postquã Varro laudes ouis
supra dixerat:de bobus secundo loco scribit,quorũ auctoritatem in pecuaria maximã esse
uult oportere,præsertim in Italia:quæ à bobus nomen habere existimatur. potuimus hoc
in loco quæ supra in uectigalium partibus sunt à nobis dicta repetere,de ouium & pascuo
rum quæstu, qui in Appulia & Samnitium montibus à Romanis fiebat: & de uacarum,
equarũ,caprarumq; gregibus alendis,ex quibus magna uillæ & patrifamilias accedit uti/
litas. Sed hæc & similia prout à Varrone & Catone alijsq; uel præpostere habentur refer/
Pecuaria re oportet,primũq; pecuaria appellasse maiores omnia ex quibus populus Romanus ha/
Locupletes beret redditus:quia diu hoc solum uectigal Romanis fuit,locupletesq; loci, id est agri ple/
nos. A diuisione tamen rei rusticæ quam Varro posuit incipientes omnia præterquã uillæ
ædificia in ipsas tres partes conferemus,etiam à cæteris scriptoribus excerpenda. Rusticæ
Ornithones disciplinæ inquit Varro genera sunt tria: Ornithones,leporaria,piscinæ: ornithones dico
omnium alitum,quæ inter parietes uillæ solent pasci. Ex qua quidem alitum pastione ma
iores aliquando fructus captos esse affirmat Varro quàm ex toto fundo capi cõsueuerint.
Aliquando enim uidisse dicit greges magnos anserum,gallinarum,columbarum,gruum,
pauonum,nec non glirium. Ex quibus rebus scriba librarius libertus eius in annos singu/
los plus quinquaginta milia capere dicebat. Et in eodem dialogo Accius affirmat. Certe
nosti materteræ meæ fundum in Sabinis,qui est ad XXIIII lapidem uia salaria à Roma
In hac uilla qui est Ornithon ex eo me quinq; milia scio uenisse turdorum denarijs ternis.
Quid autem proprie sint & unde habuerint originẽ Ornithones sic habet Varro. primus
ille gradus maiorum nostrorũ erat in quo essent auiaria dumtaxat,in plano,cohors in qua
pascebantur gallinæ,& earum fructus erant oua & pulli. Alter sublimis in quo erant co/
lumbæ in turribus,aut summa uilla. Columbarum duo genera: Vnum agreste,quod habe
Columbarum duo genera tur in turribus ac culminibus uillæ,à quo appellatæ columbæ. Alterum genus columba/
rum est clementius, quod cibo domestico contentũ intra limina ianuæ solet pasci. ex his
Colũbæ unde Miscellæ duabus stirpibus fit miscellum tertium genus fructus causa,atq; concedunt in locũ unum
Auiaria quod alij uocant peristerona,alij peristerotrophion,in quo uno sæpe uel quinq; milia sunt
inclusæ, Nihil celerius,fœcundius. cõtra autem auiaria sunt nomine mutato: quod uocan
tur ornithones,in quibus stabulantur turdi & pauones. Auiaria scribit Plinius primũ in/
M. Lelius Strabo auiariorũ repertor stituisse inclusis omnium generum auibus. M. Lelium Strabonem Brundusij equestris or
dinis, hæcq; eadem sunt auiaria quæ dicit Varro nomine mutato uocata esse ornithones,
in quibus stabulentur turdi & pauones. Et infra: de ornithone qui fructus causa fit nõ nisi
pingues sumuntur turdi. igitur testudo,aut peristylium tueri debet uirgultis,aut rete fer/
reo,in qua milia aliquot turdorũ aut merularũ includi possint, præterea aliæ quoq; aues,
quæ pingues ueneunt care,ut turtures aut coturnices. Refert autẽ Plinius Cornelium Ne
potem scripsisse turdos paulo ante Augusti ætatem impinguari cœpisse. Et ciconiam ma/
Quã ob causam coturnices damnatæ gis placuisse quàm gruem: Et insuper addit ipse coturnicibus ueneni semen gratissimum
esse cibum,quam ob causam eas damnauerint mensæ, simulq; comicialem propter mor/
bum,quem solæ animaliũ sentiunt præter hominem. Sequitur Varro in hoc tectum aquã
uenire oportet per fistulam,& eam per cannales angustos serpere,qui facile abstergi pos/
sint. De pauonibus nostra memoria inquit greges haberi cœpti & ueniere magno. Ex his
M. Aufidius Lurco supra sexaginta milia nummos in anno dicitur capere. Paulus iurecon/
sultus de legatis. Auibus legatis,anseres,phasiani,gallinæ & auiaria debentur. phasiana/
Auiaria Alexandri Seueri rij autẽ & pastores anserum non cõtinentur. Alexandrum Seuerum imperatorem Mam/
mea genitum christiana laudibus à nobis sæpissime celebratum, hoc loco supra uires ex/
tollere gestimus. de quo habet Helius Spartianus. habuit sanè in palatio unum genus uo/
luptatis quo maxime delectatus est: in quo sollicitudines publicas subleuauit. Nam auia/
ria instituerat pauonum,phasianorum,gallinarum,anatum,perdicum,maxime palumbo/
rum: quos habuisse ad uiginti milia perhibetur: & ne earum pastus grauaret annonam,ser
uos habuit uectigales,qui eos ex ouis & pulcenis & pipionibus alerent. Et noster Cicero
ad Papirium Petum. Plures enim pauones confeci quàm tu pullos columbinos. proxima
fuit

fuit alitum pastioni alendarum apum industria: de qua & si multa dici possent à Virgilio sumenda: satis erit pauca ab eodem Varrone uel trunca accipere, uberrimos qui inde prouenerunt fructus quæstusq; ostendentia. Auctorem, Varro inquit, habeo non solum qui aluearia sua locata habet quotannis quinis milibus pondo mellis, sed fratres ex agro falisco locupletes, quibus cum à patre relicta esset parua uilla, & agellus nõ sanè maior iugero uno, hos circum uillam totam aluearia fecisse, qui nihilominus aut peræq; dicerẽt, dena milia sestertia ex melle recipere se solitos. apes cum examen exiturum est quod fieri solet cum educatæ prospere sunt multæ, ac progenitas in coloniam mittere uolunt: ut olim crebre Sabini factitarunt propter multitudinem liberorum. Sed iam ueniendum est ad secundam proxime diuisionis nostræ partem leporaria, cuius uerbi uim sic ipse exponit Varro: leporaria te accipere uolo non ea, quæ tritaui nostri dicebant, ubi soli lepores sint: sed omnia septa ac affixa uillæ quæ sunt: & habent inclusa animalia, quæ pascuntur. & infra: in leporario pater tuus Acci præterq; lepusculum nihil uidit. neq; enim erat magnũ id septũ quod ut nunc haberẽt multos apros ac capreas, cõplura iugera macerijs concluderentur. Aulus Gellius: uiuaria ueteres quandoq; leporaria dixere, in quibus omnia clauderentur animalia: quandoq; roboraria à modo claudendi roboribus: sicut præclarũ uirũ Cosmam medicum in triuio mugelli uilla habere uidemus. Et Plinius. uiuaria ferarum primus Romæ instituit Fuluius Lupinus. nec diu imitatores defuere. L. Lucullus & Quintus Hortensius. Varro autem sic habet. Quintus Fuluius Lupinus dicitur in Tarquiniensi habere septa iugera quadraginta: in quo sint clausa non solum ea quæ dixi, sed etiam oues. præterea in eodem consepto feræ haberi solent codiceria ex arborum corticibus, atque aluearia, atque etiam dolia ubi habeant conclusos glires. Tertium est genus quod in Gallia & Hispania nascitur simile nostro lepori, quem cuniculum appellant. Apros postea habuere in leporario nec magno negocio ibi exceptiuos & cicures: namq; fundũ emit in tusculano hic Varro à M. Pippio Pisone. Vidisti ad buccinam inflatam certo tempore apros & capreas conuenire ad pabulum: cum è superiore loco, è palæstra apris effunderetur glans, capreis uitia, aut quid aliud. Ego uero inquit ille apud Q. Hortensium cũ in agro laurenti essem ibi istuc magis magnificũ uidi. Nam silua erat ut dicebat supra quinquaginta iugerum, maceria septa, quod non leporarium, sed theritrophion appellabant. Ibi erat locus excelsus, ubi triclinio posito cœnabamus apud quod orphea uocari iussit: qui cum eo uenisset cum stola & cithara, & canere esset iussus, buccinam inflauit, ubi tanta circumfluxerit mox ceruorum, aprorum, & cæterarum quadrupedũ multitudo, ut non minus formosum mihi uisum sit spectaculum ꝙ in circo maximo ædilium, sine Aphricanis bestijs cum fiunt uenationes. Quando autẽ cõtigisset cõmoditas uenationibus delectati sunt prisci: Plinius orator Cornelio Tacito. Apros tres equidem pulcherrimos cepi. ipse inquis? ipse, non tamen ut omnino ab inertia mea & quiete discederem. Ad retia sedebam. erant mihi proxima, non uenabulum, aut lancea, sed stilus & pugillares: meditabar aliquid enotabamq;, ut si manus uacuas, plenas tamẽ ceras reportarem. Et Macrobius in saturnalibus scribit: uenatores aprorũ si noctu apros deferebant acutum infigebant ahenum, ut à putredine seruarẽtur. Tertiæ tandẽ parti piscinis intendamus: de quibus Varro. Similiter piscinas dico eas quæ in aqua dulci aut salsa inclusos habent pisces ad uillã. ad quas tres partes cõmode & utiliter habendas, parari oportere uult Varro tria artificũ genera: aucupes scilicet, uenatores, & piscatores à quibus emãtur ea quæ seruorũ diligentia tuearis. Hisq; tribus generibus priscorũ frugalitatẽ bene, & posteriorũ luxuriem male usam fuisse dicit. aquam enim nisi dulcẽ habuisse priscorũ piscinas scribit: in qua dumtaxat scaros & mugiles pisces alerent. sed breui post L. Philippus & Hortẽsius tam refertas piscibus habuerũt piscinas, ut Cicero eos piscinarios appellauerit. M. Cato Vticensis hæres a Licinio relictus, pisces qui in eius piscina erant XL milibus uendidit. sed sua ætate luxuriem propagasse, leporaria & piscinas proferendo ad mare, & in eas pelagios greges piscium reuocasse, propter quas appellati sint Sergius Orata, & Licinius Murena. Nam uiuaria coclearũ scribit Plinius à Fuluio Hirpino instituta fuisse in Tarquiniensi, paulo ante bellũ Cæsaris & Pompeij, distinctis generibus, ut separatim essent albæ quæ in reatino agro nascuntur, separatim Illiricæ, quibus magnitudo præcipua, Aphricanæ quibus fœcunditas, Solitanæ quibus nobilitas. Quin & saginã carũ cõmentus est sapa & farre. C. quoq; Hircius uno tempore Cæsari

De apum pastione

Hic nonnulla desunt

Viuaria, eadẽ quæ leporaria & roboraria

Viuaria ferarum

Codiceria

Cuniculus

Buccinæ sonitu feras ad pabulum conuenisse

Priscorũ delectatio ex uenatione

De piscinis

Sergius Orata

Licinius Murena

sex milia murenarum mutua dedit in pondus, & propter pisciũ multitudinẽ quadragies
sestertio uilla eius uenijt. Et Pollio eques Romanus ex amicis Augusti uiuarijs murena-
rum immisit damnata mancipia. Antonia uero Drusi uxor Murenæ quã diligebat inauris
addidit, cuius fama multi baulos uidere cupiuerunt, in baiano sinu centum ab urbe mili-
Flutæ bus semotos. Murenas uero à freto siculo scribunt Gellius & Macrobius flutas fuisse ha-
bitas: Sic dictas ꝙ fluitarent pinguedine, & à sole torrefactæ. Fuerũt autẽ apud maiores in
precio & delicijs pisces aliqui, quorum aut immutata sunt nomina, aut perijt species. Scri-
bit namq; Plinius mullũ suis temporibus fuisse in honore, quorũ unus septẽ milibus fue-
rit emptus, cum tamen nullus unq; inuentus sit qui excederet pondo. Et Seneca quarta de
Mullus centesima epistola: Mullum ingentis formæ Tiberius Cæsar missum sibi, cum in macellũ
deferri & uenire iussisset: amici, inquit, omnia me fallunt, nisi illum mullum aut Apicius
emerit, aut P. Octauius. quinq; sestertijs Apicius emit piscẽ quẽ Cæsar uendiderat. Et ac-
Accipenser cipenser qui squama esset inuersa in magna pariter existimatione erat. De quo Macrobi-
us. Scipio Aphricanus cum accipenser piscis & rarus & precio carus sibi esset allatus, unũ
& post alium ad cœnã (ut refert Cicero) inuitabat: Pontius quidam inquit: uide quid agas,
Lupus accipenser iste paucorum hominũ est. Lupum piscem Plinius multi factum esse dicit, præ-
sertim si inter duos pontes esset captus ubi stercora lamberet: Vnde nõ magis proprie tũc
Caius Ticius, ꝙ nos nunc ganeones & aleatores lupos inter duos pontes appellare possu-
mus. Sed ætatis nostræ docti, lectione Plinij delectati, cum accipenseris & mulli nullã aduc-
nire possint inter nostri temporis pisces similitudinem, lupum esse contendunt, quem uul-
go sturionem appellant, qui in tyberi & ad pontes nunc extantes optimus capitur. Quod
autẽ ex Plinio supra diximus Ciceronem Philippũ & Hortensium piscinarios appellasse,
sumptum est à Plinio ex epistola Ciceronis ad Atticum, ubi sic est. Mihi uero ut inuide-
ant piscinarij nostri. Tribus rusticæ disciplinæ generibus explicatis alia ad agriculturam,
ad ipsaq; eius disciplinæ genera uarijs facientia modis dicemus. Eritq; à re diuina initium.
Lustratio Agrum si lustraueris, inquit Cato, cures lustrare Ianum Iunonemq; uino, præfaturus sic
agrorum dicito. Mars pater te precor quæsoq;, ut sciens uolens propicius mihi sis, domui familiæq;
nostræ: Boues ferijs coniungere licet. hæc licet facere, aduehant ligna, fabalia, frumentum,
quod non daturus eris mulis, equis, asinis. feriæ nullæ nisi in familia sint. partem uero hanc
in pecuaria esse inquit Varro, quæ non paratur, ut ex his capiatur fructus. sed propterea
Votum pro ut fructus ex ea sint. muli scilicet, canes, & pastores. uotum pro bobus ut ualeant, Cato sic
bobus docuit facere. Marti Siluano in silua interdiu in capita boum singula uotum facito: farris
pondo tria, laridi pondo quatuor & dimidium, & pulpæ idem in unũ licet conijcere. Eam
Disciplina rem diuinã seruus uel liber facito: mulier ne adsit. post rem diuinã, rusticam disciplinã sic
rustica edocet Cato. Ager quando instruitur C C C L iugerum, uillicũ uillicam, operarios, bubul-
cos tres, asinarium, bubulcum, opilionem, tredecim boues, trinos asinos clitellarios, molas
asinarias unas, trusatiles unas, hispanienses unas, abacum unum, lectum in cubiculo unũ,
lectos loris subtentos quatuor. Et si erit centum iugerum ager: Asinarios, plostrarios du-
os, Asinum molarium unum, Abacum unum, arcam uestiariam unam, armarium prom-
ptuarium unũ: Ornamenta bobus, & asinis instrata tria. Loram bibat familia menses tres,
mense quarto, quinto, sexto, septimo, octauo in dies sextarium, id est in menses congios
quinq;. Vestimẽta familiæ tunicam pedes tres & semis, saga alternis annis. quoties cuiq;
tunicam, aut sagum dabis prius ueterem accipito: unde centones fiant familiæ. cibaria, qui
opus faciunt, per hyemem tritici modios quatuor: per æstatẽ modios quatuor & dimidiũ,
cõpeditis: per hyemẽ panis pondo quatuor. Vbi uineã fodere cœperint panis põdo quin-
Villici officiũ que: usq; adeo dum ficus esse cœperint, deinde ad pondo quatuor redito. Villici officium,
quæ emi pararíq; oportet, quæ cibaria, quæ uestimenta familiæ dari oportet: eadem uti cu-
ret, faciatq; moneo, dumq; dicto audiens sit hoc amplius, uti ante aduentum domini quæ
Villicæ offi- opus sint parentur, curẽturq; diligenter. Villicæ quæ sunt officia. Si eam tibi dominus de-
cia derit uxorẽ, ea esto contentus, ea te metuat facito, ne nimiũ luxuriosa siet. Vicinas aliasq;
mulieres ꝙ minimũ utatur, ne ue domũ ad se recipiat. Ad aram nequo eat, ne ue ambula-
trix sit. Rem diuinã ne faciat iniussu domini, aut dominæ. Scito dominũ facere rem diuinã
pro tota familia. munda sit, uillam conuerse mundeq; habeat. hanc uillicæ disciplinã nostri
temporis nulli per Italiã proponi oportet, ꝙ non seruos, sicut maiores nostri, sed rusticos
habemus

habemus semipatronos, uxores suas frugi mulieres, & sibijpsis utilissimas habentes. pars tamen unica fortassis fuerit memoranda agricolatoribus Romam incolentibus: quorum uxores perpetuæ sunt ambulatrices, ad arasq; urbis singulas, penè singulis ambulant diebus. Sequiturq; in uillicæ disciplina Cato: Kalendis Maijs festus dies cum erit, coronā in focum ardeat: per eos deniq; dies lari familiari pro copia supplicet. Cibum tibi & familiæ curet, uti coctum habeat. pira arida, sorba, ficos, uuas passas seruet in sapa, & pira & nuces in dolijs & mala. Vuas in urceis & myrteis in terra obrutas, & nuces prænestinas recentes in urceo in terra obrutas habeat. Mala scantiniana in dolijs. Hæc omnia quotannis diligenter ita condita habeat. Farinam bonam & furfur subtile sciat facere. Vnum autem hac in re M. Cato ut in cæteris sapientissime scripsit. humanissimum & utilissimum fore, ut diligant uicini nec familiæ tuæ sint malæ. Traditq; Plinius in duodecim tabulis nusq; dici uillam, sed ortum, qui primum Athenis ab Epicuro fuerit institutus. usq; enim ad Epicurum ortos non fuerat moris haberi in oppidis. additq; Plinius Romæ quidem per se ortū pauperis agrum fuisse: qui & subiungit, per ætatem suam ortorum nomine ingentia in urbe Roma fuisse palatia. Sed quantū spectat ad ortos qui secus uillas in re rustica habētur: commendat Plinius herbas nōnullas his uerbis. Fertur in templo Apollinis delphici adeo cæteris herbis prælatus Raphanus, ut ex auro dicaretur, beta ex argento, rapum ex plumbo. Sic M. Curius rapum torrēs in foco aurum à Samnitibus oblatum repudiauit. Et alliū ac cepas inter deos, & iusiurandum habet Aegyptus. Brassica in medicinam populus Romanus sexcentis annis est usus. Refertq; Plinius Marcum Catonē illum superiorē omnium bonarum artium magistrum, diu duntaxat paucarum herbarū noticiam attigisse. unde libet aliqua herbarum & seminum uocabula afferre à Nonio Marcello sumpta. asparagus nunc etiam notissimus. Tisatiaq; & lepatia. Nasturtiū & sinapi. portulaca & ocimum semen uiciæ simillimum. Sed & uocabula eodem loco Nonius exponit quorundā ex agri fructibus: quos supra Marcum Catonem à uillica parari debere ostendimus uoluisse. Lora est potio confecta ex ordeo. Sapa cuius & uerbū & usum retinemus, si obdurior defrutum, si liquida est miriola. de qua Festus: mirrina genus potionis, hanc mulieres miriolam uocant, à genere uuæ dictam quidem putant. & Plinius: apud priscos uina erāt miro odore condita, qui & alibi addit quosdam uinis unguēta addidisse. Plautus in Persa & calamū uino addi iubet, idq; uinum mirina appellatur. quo item uocabulo dulcia melle condita dicta sunt. Vlpianus iureconsultus: uinum si quis legauerit omne continetur quod ex uinea natū est uinumq; permansit, sed si mulsum factum sit uini appellatione non cōtinebitur, nisi forte paterfamilias etiam de hoc sentit. Certe Zitum quod in quibusdam prouincijs ex tritico, & ordeo uel ex pane conficitur non continebitur: simili modo nec canium, nec ceruisia continebitur: nec hydromeli quidem conditū. Nec hoc pacto (nisi alia mens testatoris fuerit) œnomeli (plane id est dulcissimum uinum) & passum, & defrutum non continebitur. quod potius condituræ loco fuit Accinaticum, cum planè uino continetur. Passum uua decocta & sole siccata. Turunda genus panis ex farre cū dulcibus. Plinius scribit primum in latio cibum pultem fuisse nō panem, argumentoq; ad id esse quod pulmentaria pro cibis sua etiam ætate dicerentur. & panem lautissimū fieri è siligine. inde subdit pistores Romæ non fuisse ante Persicum bellū annis urbe condita super quingentos octoginta. ipsos quirites panem fecisse, & id opus mulierum fuisse. pistores uero uult tantum dictos illos qui far pinsebant. Exinde in pisturam delapsus modum narrat, quem in pinsendo Hetrusci tenuerunt, male nunc intelligibilem: tamen affirmat maiorem Italiæ partē nudo usam pilo, & quosdam rotis quas aqua uersaret: sicut & omnes pridem in toto orbe fecerunt: quæ ædificia cum instrumento appellant molendina. priscos autem sicut ipse uult Plinius, pilo uidemus usos, & singulos patresfamilias, singulas domos frumentum sibi in farinam attriuisse: quod officium supra Plinius uillicæ attribuit, & molæ asinariæ scilicet ad pistrinum cuius passim in urbe & uillis fuit usus. Et quando uocabula attingimus rei rusticæ, finitores esse uoluerūt, quos & agrimensores appellant, decempedamq; uirgultū uel hastā quæ metiendis agris adhibetur, & iugerū terræ quantū duo iuncti boues uno die arant, haram porcorum stabulum, burim aratri extremam partem. Stiuam uero manubria quibus sustentatur à bubulco aratrum. demum & legem dicemus laurentum, qua sancitū est: ne pomum ex alieno legatur in armum, id est quod humeri onus sit. & alia per latium

Quando primum orti instituti

Raphanus, beta, & rapum dicabantur Apollini delphico

Tisatia

Nasturtium

Lora

Sapa

Defrutum

Miriola

Mirrina

Zitum

Canium

Ceruisia

Turunda

Puls primus in latio cibus

Pulmentaria

Pistores

Molendina

Finitores

Decempeda

Iugerum

Hara

Buris

Stiua

Lex laurentū

Lex pagana lex pagana fuit, ne mulieres per itinera ambulantes torquerẽt fusum, aut omnino detectũ
Platani in de/ ferrent, quoniam aduersetur omni frugũ spei. Arborem platanũ habuerunt in uillarũ de/
licijs licijs maiores, quas uino irrigasse Hortensium scribit Macrobius: nostra non habet ætas,
præsertim eo recognitas uocabulo, sed frequentes alicubi habet Italia cedros, quibus eam
caruisse scribit idẽ Macrobius. Fenestella tradit nõ fuisse oleã in Hispania, Italia & Aphri/
Cerasa ca Tarquinio Prisco regnãte, anno urbis tertio octogesimo centesimo. cerasa Lucullus in
Nuces Italiã primũ anno urbis sexcentesimo octogesimo è ponto tulit. nuces dictæ, ꝙ foris duræ,
Iuglans sicut iuglans nũc solo nucis uocabulo appellata, auellana quæ & corilus, castanea, amyg/
Auellana dala, pinea: mala uero dicta sunt ꝙ mollia. Florentinus iureconsultus inquit, frugem pro
quæ & Cori/ reddito appellari, non solũ quod frumentis aut leguminibus, uerum etiã quod ex uino uel
lus siluis cæduis, è fodinisq́ lapidicinis capitur. Calpar uult Festus Pompeius, uinũ esse nouũ
Mala unde quod ex dolio demitur sacrificij causa anteq̃ gustetur: Ioui enim sua uina libabant, quæ
Frux appellabãt festa uinalia. Mos fuit latinis quo die quis primo gustaret mustũ, dicere, ominis
Calpar gratia. Vetus nouũ uinum bibo, ueteri nouo morbo medeor. A quibus uerbis meditricæ
Vinalia deæ nomen conceptũ, cuius sacra retro meditrinalia appellata sunt: Habet autẽ Plinius de
Mos latinorũ uino multa quæ diligenter duximus afferenda: primũ prorsus dici posse inquit neq; uiri/
Meditrinalia bus corporis utilius aliud, neq; aliud uoluptatibus perniciosius si modus absit. Vini uero
Vini usus Ro/ usum Romæ & per Italiã, per regum & crescentis rei pub. tempora fuisse rarum multis in
mæ locis inuenio. L. Papirius imperator aduersus Samnites dimicaturus uotũ fecit, si uicisset
Ioui poculũ uini. Et inter dona sextarios lactis datos, nũq̃ uini Plinius asserit. Et prolibare
dijs uino nefastum fuisse, præter imputatæ uitis, fulmine tactæ, quamq́; iuxta homo pepen
disset laqueo, aut quæ uulneratis pedibus calcata esset. Et Romulus lacte nõ uino libauit.
Lex Numæ Vnde legem tulit Numa, uino rogũ ne quis spargeret, quod sanè fecisse illum uini inopia
cõstat. Eademq́ lege ex imputata uite libari uina nephas indictũ. Varroq́ est auctor Me/
zentium Hetruriæ regẽ auxiliũ Rutulis cõtra latinos tulisse, uini mercede, quod iam in la/
Iocus Cineæ tino agro haberi cœpisset. Vnde iocus ille prodijt uiri excellentissimi Cineæ regis Pyrrhi
oratoris: cuius à Romana legatione ad regẽ suũ redeuntis serui & familiares cũ apud Ari
ciam urbẽ nunc funditus dirutã, uino immoderatius hausto, ut solent ebrij capitis dolorẽ
& nauseam ab aeris grauitate causarentur: quin inquit ille, uini hoc effecit austeri inhuma
nitq́ malignitas: unde iter agens inspectas altissimis in ulmis (quod etiã nunc fert regionis
natura) uites illis ostendit, matremq́ dixit uinorũ, à quibus tantũ acceperant incommodũ,
nefas fœmi/ in tam alta cruce merito pendere. Non licebat etiã Romæ fœminis uinũ bibere, quod qui
nis Romæ ui/ dem multis postea sæculis seruatũ fuisse uidemus. Nam dotale nos instrumentũ legimus,
num bibere ante annos paulo plus minus trecentos adstipulatũ. quo genitori sponsæ maritus promit/
tit, quoties peperisset uinum illi octo primis diebus quantum deceret bibendum dare, &
pariter de consilio medici quamdiu ægrotasset, insuper festo quoque solenni die potu il/
Vt propinqui lam unico oblectare. Sed ad priscos: Cato censor constituit, ut propinqui fœminæ oscu/
fœminæ oscu/ lum darent, quo scirent illi an temetum oleret. Exemplo enim id factum uidetur Egnatij
lum darent Metentini, quem constabat uxorem ꝙ uinum è dolio bibisset, fuste occidisse, & fuisse à
Romulo absolutum. Gneusq́ Domitius iudex post Catonis legem pronunciauit mulie/
rem uideri plus uini bibisse uiro inscio quàm ualetudini expediret, & dote mulctauit. an/
no autem urbis conditæ tertio trigesimo sexcentesimo uina cœperunt in apothecis diu
seruari. Vnde à consulum nominibus censebantur, & tunc transmarina & phalerna no/
sci cœpere. P. Licinius Crassus & L. Cæsar censores anno urbis C C C C C C L X V sta/
Vini græci tuerunt nequis uinum græcum plus octonis æris singula quadrantalia uenderet. Tanta
gratia autem uino græco gratia erat, ut singulæ potiones in una cœna darentur. L. Lucullus pu/
er apud patrem nunquam lautum conuiuium uidit, in quo plus semel uinum græcum
daretur. ipse cum redijt ex Asia congiarium diuisit amplius centum milia cadorum. Cæ/
sar dictator in triumphi sui cœna uini phalerni amphoras centum, chij cados centum in
conuiuia distribuit. Idem Hispaniensi triumpho chium & phalernum dedit. Epulum ue/
ro in tertio consulatu phalernum habuit, chium, lesbium, cyprium, quo primum tem/
pore genera quatuor uini cœpta apponi, postea omnia in nobilitatem uenere. Hæc an/
Institutũ ut ie no urbis septingentesimo. Tiberio postea principe institutum, ut ieiuni biberent, po/
iuni biberent tus que uini antecederet cibos. Externis id artibus & medicorum placitis sese nouitate
aliqua

aliqua cõmendantiũ. Pudet pigetq́ referre quod Plinius post supra dicta habet, M. Ciceronem filium ebrietati deditum, binos cõgios simul haurire solitum. Sed quod dicit Plinius: hanc gloriã nimirum auferre uoluit interfectori patris sui M. Antonio. Is enim ante eum auidissime apprehenderat hanc ebrietatis palmã, edito etiã uolumine de sua ebrietate, quo patrocinari sibi est ausus. Exiguo tẽpore ante bellũ Acciacũ id uolumen euomuit, quo facile intelligatur ebrium iam sanguinẽ ciuiũ sitiuisse. Nam & hæc necessitas uicium comitatur, ut bibendi consuetudo augeat auiditatẽ. Et Macrobius in ebrietatẽ procliues fuerunt multi imitatione Platonis ut dicebãt inuitati, à quo ferebatur dictum esse, fontem & incitabulum ingenij esse uirtutisq́ si mens & corpus hominis uino flagrarent. Idemq́ est auctor, Mulieres raro inebriari, crebro senes. Vnde Augustus Octauius prudenter respondit, Qui quærẽtem de inopia uini populum Romanũ grauissima coercuit uoce, satis dicens prouisum à genero suo Agrippa, perductis in urbem plurimis aquis ne populus sitiret. & de Pescenio nigro imperatore scribit Helius Spartianus, Hic erga milites tãta fuit censura, ut cum apud Aegyptũ limitanei uinũ peterent responderit, Nilum habetis & uinum petitis, siquidẽ tanta est aquæ illius dulcedo, ut accolæ uinum non quærant. Item tumultuãtibus ijs qui à Sarracenis uicti fuerãt, & dicentibus uinũ nõ accepimus, & ideo pugnare non possumus, erubescite inquit, illi qui uos uicerunt aqua utuntur, & iussit uinũ in expeditione neminem bibere. Agrorũ cultura cum ijs quæ uitæ hominum sustentationi atq́ etiam delectationi siue gignũtur in illis siue industria à patrefamiliàs diligẽtiore comparantur ostẽsis, traxit nos quorundã ex priscis ipsarum rerum, præsertim uini abusus ad ebrietatis eorum descriptionem: unde non indecens esse ducimus, conuiuiorum & cœnarum, quæ caste & sobrie fierent, & earum quæ opipare ac laute pararentur, exinde maiorum antedictis ebrietatum & habitarum effusius comessationum immoderatas consuetudines ostendere. Et sicut ebrietati damnandæ initium Cicero filius dedit, ita honestioris in cœnando uerbi rationẽ à genitore sumemus, qui Papirio Pæto scribens, inquit, Sapiẽtius nostri, quàm Græci: illi symposia, id est, cõpotationes, nos cõuiuia, quod tum maxime simul uiuitur appellamus. uides ut te philosophando reuocare coner ad cœnas? Non multi cibi hospitem accipies, multi ioci. Certumq́ est quod tunc per iocum scripsit Cicero uerum fuisse, eum in cibo potuq́ temperatissimũ fuisse. Trebatio enim scribẽs, inquit: Cum non probarem me non ualere, quia febrem non haberem, fugi in Tusculanum, cum quidem biduo ita ieiunus fuissem, ut ne aquam quidem gustarem. itaq́ ego qui ostreis & murenis facile abstinebam à beta etiã & malua deceptus sum. & Papirio Pæto, Hircium ego & Dolobellam habeo dicẽdi discipulos, cœnãdi magistros: nec tamẽ eas cœnas quæro, ut magnæ reliquiæ fiant: quod erit magnũ, sit & lautũ. & infra, Solebam enim antea delectari iocis & lactucis tuis. Ego tibi unũ sumptũ afferã, quod balneũ calefacias oportebit: proinde para, cum homine edace tibi res est. sed uide audaciã, etiã Hircio cœnam dedi sine pauone. Nonius Marcellus accubationẽ dicit epularem amicorũ, quia uitæ coniunctionem habeat conuiuiũ nominari: & Aulus Gelius conuiuarũ numerum incipere à gratiarũ numero scilicet trium & consistere in nouem musarũ numero. Constare etiam ex quinq́ bellis hominibus, lecto loco, tempore, apparatu non neglecto, neque loquacibus, neq́ mutis cõuiuis: sermones habendos iucundos, & bellaria pro secundis mẽsis. De quibus Macrobius in Saturnalibus sic habet, Bellaria & secundæ mẽsæ idem, mellita placẽta, & similia. Cœnam Festus uult ab antiquis appellatã quod postea fuit prandiũ. Vespernam quæ nũc cœna appellatur. Et infra, Prandiũ ex Græco est dictum: nam meridianũ cibum cœnã uocabant. Et inferius, Vesperna apud Plautũ cœna appellat̃. & Nonius dapalem cœnã esse uult diuersis amplis dapibus plenã. sobrior aũt & cœna & omnis uictus inueniri nequiuerit ea, quã gloriosus ecclesiæ doctor Hieronymus cõtra Iouinianũ his uerbis describit. Dicearchus in libro antiquitatũ & Græciæ descriptiõe refert, sub Saturno, id est, in aureo seculo cũ omnia humus funderet, nullum comedisse carnes, sed uniuersos uixisse frugibus & pomis, quæ terra sponte gignebat. sed quãdo talia melius dici & laudari possunt, q̃ seruari, Antonini Pij imperatoris cœnas imitari laudabile fuerit, de quo scribit Helius Spartianus, Victum eius talem fuisse ut & esset opulentia sine reprehensione, parsimonia sine sordibus, & mensa eius per proprios seruos, aucupes, piscatores, ac uenatores institueret. Et Seuerum Pertinacem scribit Capitolinus nouem libras carnis per tres missus posuisse.

Ciceronis filius ebrietati deditus

Liber M. Antonij de sua ebrietate

Pescenij imperatoris censura in milites

Nili aqua dulcis

De conuiuijs

Symposia

Conuiuia

Cicero in cibo & potu temperatissimus

Conuiuium

Numerus conuiuarum

Bellaria

Cœna

Vesperna

Prandium

Nec minus sobriam cœnã Plinius orator Septitio Claro parauerat, cui in hæc uerba scri/
psit, Heus tu: promittis ad cœnam nec uenis, dicitur ius, ad assem impendium reddes, nec
id modicum. paratæ erant lactucæ singulæ, cocleæ ternæ, oua bina, balnea cum mulso &
niue. Hanc uero astrictiorem in cœnis & uictu disciplinam prisci legibus seruare iusse/
Leges de conuiuijs runt. Nam scribit Gellius: parsimonia non domestica solum disciplina, sed legibus quoq;
custodita est. Gn. Fannio & M. Valerio Messala cõsulibus hæc fuit sanctio: principes qui
ludis Megalensibus matris deum mutua inter se conuiuia agitarent centenos uicenos'que
æris in cœnam, excepto oleo farre & uino quod patriũ esset, & argenti ne plus pondo. lex
Fannia, ludis Romanis, plebeis & circẽsibus & saturnalibus cẽtenos æris in singulos dies,
cæteris diebus denos. lex licinia, ut in prædictis & nuptijs ducẽtenos, & cæteris triginta.
Lucilius legem tulit, Calendis, idibus, nonis, diebus ludorum, & ferijs quibusdam in cœ/
nam sestertios tricenos, Cæteris diebus non amplius XXX asses. Æmylia lex ciborum
modum in uarietate correxit. Antia nequis magistratus ad cœnã alicuius propinquorum
iret. Lex Iulia & Cæsaris Augusti diebus profestis & feriatis trecentos, nuptijs sestertium
millies. Tiberius Neruaq; à trecentis sestertijs usq; duo millia in cœnas. Plinius uero scri/
bit priscos non habuisse coquos in seruitijs, eosq; ex macello conduxisse. Et lege Gn. Fan
nij consulis decimo ante bellum tertium punicum, ne quid uolucrum proponeretur præ/
ter gallinam unam, inuẽtumq; diuerticulum in lege, quod in fraudem earum gallinaceus
quoq; pasceretur lacte. Idem quoque scribit, Extant censoriæ leges gallinaria in cœnis gli
resq; & alia delicatiora apponi uetantes, aliæq; subinde repetuntur leges. Orchia quam
Orchia lex tulit Orchius tribunus plebis de senatus sentẽtia tertio, quo anno Cato censor fuerat, ius/
seratq; apertis triclinijs & domo patente cœnari: præscripsit lex numerum quoq; conui/
uarum. Fannia deinde post annos uiginti duos, anno urbis CCCCCLXXXVIII. ple
rique enim uino madidi in senatum & comitium ueniebant, quæ fecit modum sumpti/
bus denariorum centum. Lex Didia post XIX annis secuta, quæ Italicos eadem pœna
cum Romanis urbanis astrinxit, & pœnas addidit & prandia cœnis cõiunxit. Licinia lex
à Licinio consule lata, quæ superiores innouauit, affirmauit: addiditq;, non licere nisi no/
uis nundinis Romanis cuique in dies XXX duntaxat asses consumere. Cæteris diebus
carnis aridæ pondo tria, salsamentorum pondo, & ex terra, uite, arbore nata. Lucius Sylla
legem tulit, non qua modum sumptibus daret, sed precia minueret, ut pluribus luxurio/
se uiuẽdi facultas esset. Sylla mortuo Lepidus consul legem tulit cibariam prioribus simi/
lem. Et in eadem re principes postea laborauere: Caius enim Cæsar legem præcipue sum/
ptuariam exercuit, dispositis circa macellum custodibus, qui obsonia ementiũ retinerent,
deportarẽtq; ad se, summissis aliquãdo lictoribus atq; militibus, qui si qui custodes fefellis/
Hadriani modestia in conuiuijs sent iam apposita à triclinio auferrent. Modestia uero Hadriani ciuibus pro lege fuit, cõui/
uijs nanq; amicorũ interfuit. Ad conuiuiũ suũ ueniẽtes senatores stans excepit, semperq;
aut pallio tectus discubuit, aut toga summissa: in cõuiuioq; semper tragœdias, comœdias,
atellanas, sambucas, lectores, poetas pro re semper exhibuit. Ad quã bonorũ principum
imitationẽ, ciues quoq; modestia in cœnis postea sunt usi. Plinius de Caluisio Spurino,
Apponitur cœna non minus nitida quàm frugi, in argento puro & antiquo, sunt in usu &
corinthia quibus delectatur: cœna distinguitur, ut uoluptates quoq; studijs condiãtur. In/
de ille post septimum & septuagesimum annum aurium oculorumq; uigor, inde agile &
uiuidum corpus. Et Macrobius in Saturnalibus, Saturnalium diebus Romanæ nobili/
tatis proceres congregantur, & tempus solenniter celebratum deputant colloquio libera
li, melioremq; diei partem serijs disputationibus occupantes, cœnæ tempus sermonibus
conuiuialibus agitãt. Et de auũculo Plinius orator: studebat in cœnæ tempus: super hanc
legebatur, adnotabatur & quidem cursim: cœna hyeme inter primam noctis. Et Catulo
Seuero scribens ipse Plinius, Veniam ad cœnam, sed iam paciscor sit expedita, sit parca:
Socraticis tantum sermonibus abundet, in his quoque teneat modum. qua in epistola, Ca
tonis nota in cœnis scripta est. Caium enim Cæsarem ita Catonem dicit reprehendisse in
anticatonibus ut laudarit. Eos enim quibus obuius fuerit cum caput ebrij retexissent, eru
buisse dicit: deinde adijcit, non ab illis Catonem, sed illos à Catone deprehensos. Tamen
scripserit quicquid uoluerit Cæsar, Catonem alij scripserũt cum in Hispaniam nauigaret,
unde cũ triumpho redijt, non aliud uinũ bibisse quàm remiges, nisi forte hoc de superiore
Catone

Catone scriptum sit. Et ut aliquid publicæ moderationis dicamus scribit in Problematibus Plutarchus, Mensam uacuam tolli non sinebant prisci, sed cum aliquid superesset. Interpretantes aliquid semper in futurum seruandum, & propter seruos, & elegans putātes abstinere à cibis, nec omnes omnino consumere: parum uero ualuisse uidentur tot leges, quot supra latas fuisse diximus, cohibenda multorum à cœnis ebrietatibusq́ intemperantia, quorum notas à Seneca Cordubensi sumendi faciemus initiū, qui epistola tertia octuagesima sic habet. Marcū Antoniū magnū uirum & ingenij nobilis, quem nō alia res perdidit, & in externos mores ac uicia non Romana transiecit, quàm ebrietas, nec minor uino Cleopatræ amor. hæc illum res hostem reipublicæ hæc hostibus suis imparem reddidit, hæc crudelem fecit, cum capita principum ciuitatis cœnanti referrentur, cum inter apparatissimas epulas luxusq́ regales, ora ac manus proscriptorum recognosceret, cum uino grauis sitiret sanguinem: intolerabile erat quod faciebat ebrius, quanto intolerabilius, quod hoc in ipsa ebrietate faciebat. ferè semper uinolentiā crudelitas sequitur, uiciatur exasperaturq́ sanitas mentis. Difficiles oculos faciunt diuturni morbi, & ad minimam radiorum offensionem hebetes, ita ebrietates cōtinuæ efferant animos: nam cum sæpe apud se non sunt, cōsuetudo insaniæ durat, ac uicia uino cōcepta, etiam sine illo ualent. idem'que Marcus Antonius quem Asconius Pedianus secunda actione in Verrem ex Salustij sententia perdēdæ pecuniæ genitū, & Macrobius in saturnalibus omni luxu perditissimum fuisse dicit, edictum proposuit de sumptibus: qui cum Cleopatrā sumptu & apparatu cœnæ adnissus fuisset superare, unionis illa omnium, qui unquam uisi fuerint maximi precio sissimiq́ partem mediam aceto liquefactam dedit in cibum, alteram partem cōsumptura, nisi Numatius Plancus sequester reginā superasse pronuncians eam seruasset unionis partem, Veneri postmodum in pantheo dicatam. fuisse autem uerū, quod supra ab Asconio diximus de Antonio Plutarchus in eius uita sic ostēdit, Amico Antonius cum sestertium decies dari iussisset, & dispensator proterue Antonio respondisset, pecuniæ paruitate spreta duplum dari iussit. refert quoque Macrobius, Quintum Hortensium pauones primum augurali cœna posuisse, quem cito secuti sunt multi, extulerunt precia, ut eorum oua denarijs uenierint quinis, & pauones facile quinquagenis. Et qua die Lentulus Martialis flamen inauguratus est cœnam fuisse refertiorem, quàm ut ab eo describi potuerit, cum nomina piscium, altiliumq́ & cibariorum non recognita, sed per multos missus uariata fuerint: quo tempore porcus Troianus cœnis inferri tunc primum cœperit, utpote altilibus plenus, sicut ille hominibus. Caium Caligulam Suetonius scribit totū Tiberij Cæsaris uicies ac septies millies sestertium non toto uertente anno absumpsisse, cum maximam partem cœnis comessationibus simul cum scortis & lenonibus deuorauerit. Et singularem Vitellij uituperationem dicit, quem affirmet in ientacula, prandia, cœnas comessationes facile omnibus suffecisse, uomitandi consuetudine: nec inferiorem illo uicijs Lucium Antoninum Verū facit Iulius Capitolinus, de quo sic scribit, Donauit calices singulis per singulas potiones mirrhinos, & cristallinos, & alexandrinos quotiens libitum est. Dedit argenteas, & aureas coronas conuiuis, interpositis alieni temporis floribus: dedit & uasa aurea & unguenta cum alabastris, dedit & uehicula cum mulionibus & mulabus cum iuncturis argenteis, ut ita à conuiuio redirēt: omne autem conuiuium æstimatum dicitur sexagies sexcentum millibus sestertiorum. hunc tamen perditissimum imperatorem ab Heliogabalo fuisse superatum sic ostendit Helius Lampridius: conuiuis bene bibentibus dedit quadrigas, equos stratos, mulos, basternas, rhedas dedit & aureos millenos, & centena pondo argenti. Sortes cōuiuales scriptas in coclearibus habuit tales. Vt alius haberet decem Camelos, alius decem struthiones, alius decem muscas, alius decem libras auri, alius decem plumbi, alius decem oua gallinacea: item ursos decem, glires decem, decem lactuças, decem auri libras in sorte habuit. Sed ad sortem scænicos uocauit, cum & canes mortuos, & libram bubalæ carnis haberet in sorte, & item centum aureos & tot argenteos, & centum folles æris, & alia talia, quæ populus libēter accepit, ut eum postea imperare gratularentur. Fertur in euripis currētibus scilicet canalibus uino plenis nauales pugnas exhibuisse. Idem nunq́ minus centū sestertijs cœnauit, hoc est, argēti libris triginta: aliquando autem tribus millibus sestertijs omnibus computatis. Omnes de theatro, de stadio, de circo, de omnibus locis & balneis meretrices collegit in publicas ædes, & apud eas concionabatur,

Mensa nō tollebatur uacua

De M. Antonio

Quis primū pauonē conuiuis apposuerit

Porcus Troianus

Caligula & Vitellius gulosi

Antoninus uerus

Conuiuia Heliogabali

cionabatur,appellans eas cõmilitones: adhibuit poſtea incontinenti lenones exoletos un
diq; collectos,dedit in donatiuum tres aureos ſingulis: de croco triclinia ſtrauit,cum ſum
mos uiros rogauit ad prandium. Sed ut minus ſit principes orbis terrarum dominos, tan
ta debachatos eſſe luxuria Plinium audiamus,qui refert Clodium Æſopum tragicum hi

Clodij Aeſopi hiſtrionis cœna

ſtrionem patina ſexcentis ſeſtertijs cœnã dediſſe, in qua poſuit aues cantu aliquo, aut hu
mano ſermone uocales,nũmis ſex ſingulas coemptas,nulla alia inductus ſuauitate,quàm
ut eas imitatrices hominum comederet: dignus filio à quo margaritæ maioris multo pre
cij deuoratæ fuerunt,ut etiam minus ſit mirum hiſtriones patrem & filium eò inſaniæ im
penſarũ fuiſſe adductos. Plinius etiã ironice locutus ſic oſtendit. Noſtri ſapientiores anſe

Iecur anſeris

rum iecoris bonitatẽ agnouere,fictilibus in magnam quantitatẽ lacte & mulſo plenis, qui
bus anſeres depaſtæ iecur amplum dulciusq; efficerent. Nec ſine cauſa in quæſtione eſt,
quis primus tantũ bonũ inuenerit. Scipio an Metellus uir conſularis an M. Sextius eques

Palmæ pedũ anſeris in conuiuijs

Romanus. Meſſalinus uero Cotta Meſſalæ oratoris filius palmas pedũ ex anſeribus tor
rere patinis atq; cum gallinaceorum criſtis comedere incœpit. Aliam quoq; non in cibis,
ſed in ſupellectile impẽdij inſaniam,ſic Plinius refert, Linum eſt inuentum iam quod igni
bus non abſumeretur,ardentesq; in focis conuiuarũ ex eo uidimus mappas ſordibus exu
ſtis ſplendeſcentes igni magis quàm poſſent aquis. Naſcitur in deſertis aduſtisq; ſole In
diæ,ubi non cadunt imbres,aſſueſcit que uiuere ardendo. Rarum inuentu,difficile textu,
propter breuitatem,æquat precia ingentium margaritarum. Solennibus cœnis adhibetur
ad roſalia,ubi mero coronato roſis uel ab India petitis & folijs maxime è nardi folio,ac ue
ſte ſerica uerſicolori unguentis madida cœnatur: hunc habet exitum maxime luxuria fœ
minarum. Aliud quoq; fuit priſcis inſaniæ genus à cœnis comeſſationibusq;,& ſupellecti
lis caritudine ſemotum,quod ſic à Macrobio eſt relatum, Inter duo bella punica filij ſena

De ludis ſaltatorijs

torum in ludum ſaltatorium conueniebant,& crotala geſtantes ſaltare diſcebant, Matro
næ ſaltationem nõ inhoneſtam ducebant. Scipio Aphricanus in oratione queritur, docen
tur præſtigias inhoneſtas, cum cinedulis & ſambuca & pſalterijs eunt in ludum hiſtrio
num,diſcunt cantare,quæ maiores noſtri ingenuis probro datum uoluerũt: eunt inquam,
inter cinedos in ludum ſaltatorium uirgines puerìq; ingenui. hæc mihi uix credibilia ui
derentur,ni ludum ſaltatoriũ ingreſſus plus mediusfidius uidi quinquaginta. Subinfertq;

Qui notati de ſaltatiõe

Plinius: ætate Ciceronis tres magni uiri de ſaltatione exquiſita notati ſunt, Gabinius quẽ
Cicero inſectatus eſt. M. Celius quem Cicero defendit. Licinius Craſſus illius filius, quià

Nemo ſaltat ſobrius

Parthis occiſus eſt. Cicero autem ipſe in oratione pro Murena, Nemo enim ferè ſaltat ſo
brius,niſi idem inſaniat, neque in ſolitudine, neq; in conuiuio moderato atq; honeſto. In

Catonis dictum

tempeſtiui conuiuij,amœni loci,multarum deliciarum comes eſt extrema ſaltatio. Cato
nem etiam ſcribit Plinius dixiſſe, non eſſe hominis ſerij cantare. leuitatem unam publice
permiſſam,& ebrietatẽ,alterã ab utili fine laudabilem ad extremum dicere libet. G. Duel
lio qui primo nauali triumpho de pœnis inſignitus fuit,permiſſum eſt, ut à cœna redeun

Bonoſus imperator bibaciſſimus

ti ad funalem tubicines & fidicines præcinerẽt. Et Bonoſum imperatorem ſcribit Flauius
Vopiſcus,bibiſſe quantum alius nemo, Et ſi quando legati barbararũ undecunq; gẽtium
ueniſſent ipſis propinaſſe, ut eos inebriaret, atq; ab ijs per uinum omnia cognouiſſe. ſatis
multa de cœnis,comeſſationibus,ebrietatibus,& alijs nonnullorum uitæ turpiſſimis mo
ribus, dicta ſunt, quos omnes & his ſimiles admonitos uelim ,ſcripſiſſe in hæc uerba Pli

Quinq; hominis uitæ utiliſſima

nium: ætate Pompeij Aſclepiades omnia medicamenta abdicauit,quinq; docens uitæ ho
minis utiliſſima. Abſtinentiam à cibo & potu,fricationem corporis,ambulationem,geſta
tionesq; & balneas omnes ſuaſit. damnauit uomitiones,tunc frequentes & medicamen
torum potus ſtomacho inimicos. Ad quam monitionem accommodatior alia eſt ſenten
tia,quam glorioſus eccleſiæ doctor Hieronynus cotra Iouinianum in hæc uerba ſcripſit:

Athletas non poſſe diu uiuere

Galenus uel doctiſſimus Hippocratis interpres Athletas quorum uita & ars ſagina eſt,
dicit in exhortatione medicinæ nec poſſe uiuere diu,nec ſanos eſſe,animasq; eorum ita ni
mio ſanguine & adipibus quaſi luto inuolutas,nihil tenue,nihil cœleſte, ſemperq; de car
nibus & ructu uentris ingluuie cogitare. Conſuetudinum iam & morum ordo cui inten
dimus ad uillarum ædificiorumq; cæterorum deſcriptionem nos trahit, quam in nonum
ſequentem librum deſtinauimus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER NONVS

VENTVM est beatissime pater, ad eam operis nostri uillarũ ædificiorumq; priscæ urbis Romæ partẽ, quã diu in manibus habere desideraui: hæc una enim me plus cæteris fatigare cõsueuit, dum uiris nostri seculi doctioribus resisto cõtendentibus eas quæ alicubi in urbe præsertim in montibus cernũtur ruinas ædiũ fuisse, quas prisci stantis reipub. & felicitatis Romanæ uiri omnium præstantissimi inhabitauere. Ostendunt enim singuli passim nullas in eis fuisse partes, aut ordine distinctas, aut ornatu aliquo expetẽdas, Vnde summorũ excellentiumq; & tantæ maiestatis uirorũ habitandi imperitiam socordiamq; uolunt arguere. Quin incidi in nonnullos qui ea fuerunt audacia, & temeritate, ut nostram huius temporis habitandi in urbibus Italiæ ditioribus lautitiam, & ut dicunt, magnificẽtiam priscæ Romanorum consuetudini anteponant: nec satis hactenus aliæ profuerunt quas ad defensionem attuli rationes, nec illa ipsa notior. Eas quæ nunc cernuntur murorum pinnas & diruptas in montibus domos fuisse ducentorum & trecentorum ab hinc annorum habitationes, quas mutata summorum pontificum à Lateranensi palatio in uaticanum sedes deseri fecerit. fuerat aliquando Romæ orator Franciscus Barbarus tibi quod scio amicitia coniunctissimus, uir nõ eloquentia magis, quàm moribus humanitate & grauitate conspicuus. is cum quo annis triginta solidam, & ueram animorum cõiunctionem habuisse gaudeo, agẽtem Venetijs me cum de cæteris Romanis priscæ felicitatis rebus: tum etiam de hac una ædificiorum parte uarijs per dies quæstiunculis agitabat. Nec esse poterat non in eam procliuis opinionem quam perambulando, ut fit, præsentem Romam ab huiusmodi rerum imperitis alioquin doctissimis uiris imbiberat. quẽ cum exquisitis tunc rationibus, & argumentis in sententiã ducere nequirem, precibus tacitum reddidi, ut tanq; per constitutas inter nos indutias tamdiu quiesceret, quoad destinatum eius cõsilio, & suasione hoc opus absoluissem: & ne ambiguũ esse posset, quid nobis in contentionẽ uenisset, ad hanc responsionis formulam me obligaui. Nec præsentis temporis Romam, nec Venetias, Genuam, Florentiam Mediolanũ, Neapolim, Senas, Bononiã, ditiores, nostri seculi Italiæ urbes ciuem quempiã habere, cuius ædiũ supellectilis familiæ & apparatus omnis lautitia splendor mũdicia, & quãdo dicendũ sit luxuries & magnificẽtia æquiparari possit uiginti millium prisci temporis Romanorũ ciuium apparatui: tot enim Romæ atq; etiam plures fuisse, selecto à se nostri temporis ciue ditiores, lautius splendidiusq; habitasse cõfidebam me spondebamq; ostensurum. præcessit breui post noster barbarus sedem in cœlis meliorem habiturus, cuius famæ per ora uirum uolitantis amicos tot numero quot eloquentiæ studia delectãt, hac mea diuersione à proposito uelim admonitos esse responsionis quam hoc in nono uolumine sum facturus. Tu quoq; pijssime pontifex non magis omnium pater & dominus, quàm eloquentiæ nostri seculi princeps & patronus arbiter eris, nunquid communi amico & cæteris in eo propositæ quæstioni satis potuerim facere: sed ad prisca præsertim uillarum quæ in manibus erant ædificia reuertamur.

Ædificandi priscam Romanorũ consuetudinem dicturũ diuersam ædium urbanarũ & uillarum rationem habere oportet: sed cum multa in ornamento utrisq; fuerint cõmunia, & alia uillæ habuerint plurimã utilitatẽ delectationemq; simul afferentia, uillas ita describemus ut pars quæq; nota fiat, quæ particulari narratione ædibus attribui possit: ipsarũq; uillarũ prius situm & dispositionem, deinde copiam rerũ lautitiamq; & luxuriem ostendemus, quia descripta rerum opulentia facilius ante oculos ponere poterimus ædes ipsas & uillas in quibus priscos multa & admiranda habuisse constabit. Varro de agricultura per dialogi uicissitudinẽ scribens infra scripta habet, in quibus etiã tanq; per alium de seipso dicit: permagni interest, ut bene sint positæ uillæ, quantæ sint, quò spectẽt, porticibus, hostijs ac fenestris. An nõ ille Hippocrates medicus in magna pestilentia, nõ modo agrum, sed multa oppida sciẽtia seruauit? Et Varro noster cũ corcyræ esset exercitus ac classis & omnes domus repletæ essent ægrotis ac funeribus, admisso fenestris nouis aquilone & obseratis pestilentibus, ianuaq; permutata, cæteraq; eius generis diligentia, suos comites ac familiam incolumes reduxit. & infra: fructuosior est certe fundus propter ædificia, si potius

Franciscus Barbarus

Vt uillæ sint bene locatæ

tius ad antiquorum diligẽtiam, quàm ad horum luxuriem dirigas ædificationem: illi enim faciebant ad fructuum rationem, hi faciunt ad libidines indomitas. Et item infra, Cũ enim uillam omnes homines opere tectorio, & intestino, ac pauimẽtis nobilibus lithostrotis inspectandam parum putassent esse, ni intus quoq; literis exornati parietes essent. Cato autem de re rustica, uillam urbanam propinquam ædificato in bono prædio. Si bene ædificaueris, bene posueris: si recte habitaueris, libẽtius, & sæpius uenies, fundo melius erit, minus peccabitur, fructi plus capies, frons occipitio prior. uicinus bonus esto, familiã ne siueris peccare: si te libenter uicinitas uidebit facilius tua uẽdes, operas facilius locabis. Si ædificabis, operis, iumentis, materie adiuuabũt. Villam uero quod Cato dixit urbanam idem est quod urbi propinquam, utpote in propinquis urbi Italiæ locis sitam non ultra mare & alpes, prout multi tunc possidebãt, remotam. Vlpianus enim in uerborum significatione

Prædia urbana sic habet, Vrbana prædia omnia ædificia accipimus nõ solum ea quæ sunt in oppidis, sed etiã si forte stabula sunt uel alia meritoria in uillis & in uicis: & si præter ea uoluptati tantum deseruientia. Et item Varro in ratione capiendi fructus, Si est ager secundũ uiam opportunus, ædificanda est taberna diuersoria: uenationes etiam in aliquibus agris & piscationes esse possunt, præter delectationem afferentes utilitatem: quod Vlpianus de fundo

Venationes & piscationes in uillis instructo innuit, Si in agro uenationes sunt, puto uenatores quoq; & uestigatores canes, & cætera quæ ad uenationem sunt necessaria instrumẽto cõtineri, maxime si ager ex hoc reditũ habuerit. & si ab aucupio reditus fuerit, aucupes & plagæ & huiusmodi gratia instrumentum, instrumento continebuntur: nec mirum cum & apes exemplo auium contineri Sabinus & Cassius putauerint. Et Martianus instrumento piscatorio contineri nauicellas, quæ piscium causa capiendorum paratæ sunt, sed & piscatores contineri uerius est. Et Paulus in uerborum significationibus, fundo legato uti optimus maximusq; est, retia & cætera uenationis instrumẽta continebuntur. Fuerunt item uaria in fundo uocabula lo-

Panarium corum & instrumentorum quæ duximus exponenda. Varro de lingua Latina, Panarium

Granariũ ubi panem seruabant. Granariũ ubi granum. In quo aliqua condũtur horreum. Far quod

Horreum in pistrino fiat. Pilum quo far pisunt, ubi id fit pistrinum. Cella à cellando quod conditum

Far esse uolebant. Et Aulus Gellius penus appellatum quod esculentum aut poculentum est,

Pilum quod ipsius patrisfamiliâs aut liberorum & familiæ, quæ circa eum aut liberos est, & quæ

Pistrinum longe usionis sunt recõdita: dictumq; ex eo quod non in promptu est, sed intus & penitus

Cella habeatur. Paulusq; scribit penu non contineri instrumentum pistrini: item uniuersa uasa

Penus coquinaria. Et Vlpianus: penori acetũ quoq; accedere nemo dubitabit: an si extinguendi ignis causa fuerit paratum, cõtineatur, quæritur. idem & cæreos in domesticum usum paratos contineri legato scribit, & unguentum & chartas epistolares, & chartas ratiũculas. Multa item & uaria sunt in fundo uocabula, quæ legumlatores fundi instructi uim legati

Instrumenta fundi declarantes sic ostendunt. Vlpianus. Instrumẽta fundi homines qui agrum colunt, & qui eum exercent, præpositiq; sunt ijs: ut uillici monitores, boues domiti, pecora stercorandi causa, uasa quæ utilia culturæ sunt, aratra, ligones, sarcula, falces putatoriæ, bidentes & similia: congij, torcularia, corbes, falcesq; messoriæ, falces fœnariæ, quali uindemiatorij exceptorijq; in quibus uuæ cõportantur. Cõseruandi causa dolia licet defossa nõ sint & cuppæ quibusdam in regionibus accedũt instrumento. si uilla cultior est atrienses serui, scoparij, sed etiam si uiridaria sunt topiarij. si fundus saltus pastionesq; habet, greges porcorũ, pastores saltuarij: instrumenta fructus conseruandi etiam, ueluti granaria, quia in his fructus conseruatur, urcei, capsellæ in quibus fructus componuntur. & quando de fructuum conseruatione incidit mentio, sumẽdum est à Plinio, Cados in quibus oleum sit ponẽdum amurca deliniri iussisse Catonem ne ligna oleum ebibant: item areas terẽdis messibus subigi, ne formicæ rimæq; obsint. item parietes, & tectoria & pauimenta horreorum frumẽti uestiarium quoq; contra teredines & noxia animalia amurca aspergi: lora & calciamenta omnia atque ornamenta contra eruginem & totam suppellectilem ligneam ac uasa fictilia. Sequitur in legibus, Sed & ea quæ exportandorũ fructuum causa parantur instrumenti esse constat, ueluti iumenta, & uehicula, & naues, & cuppæ: cõstatq; eos seruos qui agri

Saltuarius causa ibi sunt instrumento contineri. Saltuariũ etiam Labeo cõtineri putat, qui fructuum seruandorũ gratia paratus sit, nõ etiam qui finium custodiendorum causa. Trebatius amplius etiam pistorem & tonsorem, qui familiæ rusticæ causa parati sunt. Item fabrum, qui uillæ

uillæ conficiendæ causa paratus sit, & mulieres quæ panem coquunt quæque uillam seruant. Item molitores, si qui ad usum rusticum parati sunt, focariam & uillicam, si modo aliquo officio uirum adiuuant. Itē lanifices qui familiam rusticam uestiunt, & mulieres quæ pulmentaria rusticis coquunt. Cellarium quoque, id est qui ideo præpositus est, ut rationes saluæ sint. Item ostiarium mulionemq́ instrumenti esse cōstat. & molas & machinas, fœnum, stipulas, asinum machinarium, machinam frumentariam, uas æneum in quo sapa coquitur, ut defrutum fiat, & aqua quæ ad bibendū lauandumq́ familiam paratur, & cribra & plaustra quibus stercus euehatur. Vlpianus item: si fundus sit instructus legatus & suppellex continebitur quæ illic fuit usus ipsius gratia, & uestis non solū stragula sed qua ibi uti solebant. Mensæ quoq; eboreæ, uel si quæ aliæ, item myrrhina, & aurum & argentum, uitra quoq; si qua ibi fuerint. Item Celsus ait, & suppellecticarios & cæteros hoc genus seruos contineri, id est, ministeria quibus erat instructus in eo fundo, extra eos qui libertatem acceperant & rure morari solebant: si instrumenta fundi legasset, ta pædagogia, quæ ibi habebat cum ibi uenisset præsto essent in triclinio, legato continentur: Contubernales quoq; seruorum, id est uxores & gnatos, & Bibliothecam & libros qui illic erant, ut quotiens uenisset uteretur. Sed si quasi apotheca librorum utebatur cōtra erit dicendum: imagines quoq; solæ legatæ uidentur, quæ in aliquo ornatu uillæ fuerunt. Et Paulus eodē titulo: instrumento cauponiæ tabernæ legato etiam institores cōtinentur, tabernæ instrumenta, doliaria uasa, calices & trullæ, quæ circa cœnam solent traijci. Item urnæ æneæ, & congiaria, sextaria & similia. Alfenusq́ eodem titulo: instrumentum uineę palos, perticas, rastros, ligones: & Martianus: instrumento pictoris legato, cæræ, colores, similia. Itē penniculi & cauteriæ & cōchæ. Et Iabolenus: molas manuarias quidā nō supellectilis, sed potius instrumenti putant esse, quod uerum puto. Sed ad Vlpianum est redeundum: instrumentū inquit, domus si sit legatum, id erit quod tempestatis arcendæ, aut incendij causa paratur, nō quod uoluptatis gratia: itaq; nec specularia, neq; uela quę frigoris causa uel umbræ in domo sunt, deberi Cassius dicebat: inter instrumentū, & ornamentū multū interesse: instrumenti enim ea esse, quæ ad tutelam domus pertinēt. Ornamēti quæ ad uoluptatem, sicuti tabulas pictas. Vela autem, & Cilicia instrumenti esse Cassius ait, quæ ideo parantur ne ædificia uento uel puluere laborent. Acetum quoq; quod extinguendi incendij causa paratur. Item centones, funes, perticas quoq;, scalas, harpagones, & spongias, hamos, & scopas, pleriq; & pegasos aiunt. De uelis quæ in hypethris extenduntur, itē de ijs quæ sunt circa columnas: Cannales autem & harpagonas & hamos instrumento contineri constat. Item perticæ quibus araneæ deterguntur. Item spongiæ quibus columnæ, pauimenta, podia exterguntur: scalæ quę ad luminaria admoueantur quia mundiorem domū reddunt. sigilla & statuæ affixæ instrumento domus non continentur, sed supellectili, excepto horologio æreo, quod non est affixum. Fistulæ autem & crateres & cannales, & si qua sunt alia ad aquas salientes: item serę & claues magis domus portio quàm instrumentum sunt. Specularia quoq; affixa magis puto domus esse partem & in emptione domus & specularia & pegmata cedere: cancellos quoq; instrumento cōtineri puto. Destinatam hoc libro uillarum & aliorum ædificiorum descriptionem aliquando supra inchoare adnissi ab ostendenda prius rerum quæ in ipsis uillis erant copia tardati sumus. Et multa ob id à iureconsultorum titulis fundi instructi, & penoris legati sumpta attulimus non quidē iuris ostendendi, quod longe nimis à nostro ab est proposito intentione, sed ut uere solidoq́ constet argumento, ea in uillis & domibus priscorum fuisse, de quibus iureconsulti in uim legum disseruerint. Sed prius item quàm ædificia attingamus, oportere existimamus uocabula antedictorum iureconsultorum exponi, quibus nunc partim omnino exoletis, partim multis nostrorum hominum minus cognitis, leges supradictæ abundant. Aues exemplo auium de quibus supra in aucupum instrumento dicit Vlpianus, auium cadauera sunt, quibus euisceratis stuppaq́, aut palea infarcinatis in area utuntur aucupes, ut uiuæ ad eas aduolantes auiculæ retibus inuoluantur. Quali quos uindemiatoribus exceptorios Vlpianus facit, paucis in Italia locis id aut proximum retinent uocabulum, sed uasa sunt uiminibus cannis'ue contexta, quibus ut plurimum cistis cistellis'ue est appellatio. In seruis uero enumerandis, qui uillæ præerant topiarios, si uiridaria ibi erunt cum dicit, eos significat, qui pedamentis palis perticisq́ seruandis, quibus arbores uitesq́ sustentur

Cellarius *Instrumentū* *Ornamentum* *Quali* *Topiarij serui*

tentur deputati ſunt. Plurimis enim in Italiæ locis toppas appellant eiuſmodi arborũ ful/
Saltuarij cimenta. Et ſaltuarij ſuum per romandiolam ſeruant nomẽ, quod agris ne inferantur dam
Foratia na publice præponuntur. In mulieribus uillę iureconſultus foratiam ſimul cum uillica po
ſuit. Ea enim mulier res fructuum uillæ uenales, poma, nuces, agnum, hedum, pullaſtros,
pipiones: defert in forum: Vnde & foratia appellatur. Idq; per hetruriam ſeruat nomen.
Cellarius Cellarium ex eo quod cellæ & ſimul uillæ reditibus ſit prępoſitus ipſe Vlpianus iuriſcon
Tapedago/ ſultus infra exponit. De ueſte ſtragulà inferius dicemus & de myrrhinis. Tapedagogia
gia Trulla omniũ tapetum ſupellectilem intelligi debere exiſtimo. Trullæ in uaſis uinarijs ſiue aqua
Cauteria rijs magnitudine alia ſuperant, ſicut in ædificijs quæ cætera ſuperant trullę dicuntur. Cau
Specularia teria in pictorũ inſtrumento ſunt quibus bituminationes, & fortiores quæque cõglutina/
tiones concoquuntur. Specularia in domus ornamento fuerunt, quæ nunc per urbis ec/
cleſias præſertim ad umbonem ſiue pulpitum lectionarijs paratum uidemus, marmora di
uerſi coloris ita expolità, ut ſpeculi uices reddant, quibus priſcorũ domus & ipſis in for/
Hami nicibus & porticibus ornabantur. Hamos dixere maiores ſiue ex ære fuerint, ſiue ex lig/
no inſtrumenta in cubiculis, aulis & repoſitorijs quibus capitis tegmina, & uariæ res aliæ
melius appenſæ, quàm iacentes ſeruarentur, uerbo à piſcatorij hami ſimilitudine transla/
Pegaſus to. Pegaſus diuerſa ab hamis forma, & propè à ſimili ratione, & cauſa in domibus erat, ſu/
per quo tanquam iumento ueſtes, & ſimilia tenerentur ſuſpenſa, à pegaſo poëtico equo
traductione nominis excogitata, de qua duriore forſan translatione minus mirabitur, qui
Euripi Nili infra uidebit Euripos, nilos à ſimilitudine dicta fuiſſe parua in domibus aquarum canna/
lia. uela quæ in hypethris iureconſultus adhiberi ſolita dicit ea fuerunt quæ ſoli in aperto
opponebantur, nec ſatis ſcimus utrum à ſole id uerbum habeat translationem. differebãt
enim à uelis, quæ inter columnas aut ad feneſtras, & hoſtia ſoli uentóque opponebantur,
quæ quidem hypethrum uela ſi fuerint conſuta papilionis nomen obtinebunt. Canna/
les noti ſunt per quos aqua deriuatur à fontibus aquiſ'ue ſalientibus cadens, ſiue ænei ſint
Harpagones ſiue marmorei. Et harpagones nota ſunt retinacula ſemper ferrea diuerſis uſibus, diuerſis
Horologium que in locis in ædibus frequentia. Horologiũ, quod iureconſultus æreum dicit, nequaq;
noſtris ſimile fuit ætatis noſtræ, quo priſci caruere: ſed hemicyclea erat concha lineis debi
ta proportione diſtincta, cui perlongus ex ære, aut ligno baculus ſoli oppoſitus ſuperemi
nebat: & eius umbra in lineas incidẽs horas oſtendebat. quanquam & alia habuerunt pri/
ſci horologia, uaſa ſcilicet ænea aquis plena, quantumq; in aliud uas cecidiſſet aquarum,
cum diſtincta inſpexiſſent ſigna, quid temporis elapſum eſſet intelligebant, eaſq; à perfo/
Clepſydra rati uaſis ſimilitudine clepſydras appellarunt, ut Plinium oratorem & Cornelium Tacitũ
ſæpe uideamus ſcribere tribus aut quatuor clepſydris dicendi tempus præfixum oratori/
bus fuiſſe: hæcq; duo horologiorũ genera Cicero de natura deorum ſecundo ſic indicat:
Aut cum ſolarium uel deſcriptum, aut ex aqua contemplare intelligere declarari horas ar
te non caſu. Aquæ ſalientes quandoq;, ex uiuo fonte, quandoq; ex uaſis ſuperne penden/
Pegmata tibus fiſtulis deductę, quo magis coarctantur eo feruentius prouolant in ſublime. Pegma
ta Feſtus eſſe uult aut ex ære aut marmore ornamenta, quæ ut plurimum in atrijs, quan/
doq; in porticibus aulisq; affiguntur maiorum aliorumq; fortium uirorum geſta certius
quàm pictura, certe ſolidius oſtendentia: & tamẽ alterius generis pegmata inferius in tri/
Cancelli umphis oſtendemus. Cancelli apud priſcos ferè ſemper fuerunt ærei, quorum multi ex/
tant, in urbe per baſilicas diſtributi, ad lignorum ſimilitudinem fabrefacti, quorum lineo/
læ altrinſecus in quincuncem ſuperpoſitæ foramina linquunt, quibus cum aër aſpectusq;
admittatur in locum prohibetur acceſſus. Quando autem ornamenta uillarum attingere
cœpimus, ſupellectilem quoq; oſtendamus, cuius ſolidum maximumq; fundamentum, ſi
Supellex cut in ſuperioribus à iurecõſultis ſnmemus. Celſus ſic habet iurecõſultus. Supellectilis ori
ginem fuiſſe Labeo ait, quod olim ijs qui in legationem proficiſcerentur, ligari pellibus
ſolerent, quæ ſupellectilis uſui forent. Tubero hic demonſtrare ſupellectilem tentat quo/
dam inſtrumento patrisfamiliàs rerum ad quotidianũ uſum paratarum quod in aliam ſpe
ciem nõ caderet: uerbi gratia, pecuniam, argentum, ueſtem, ornamentum inſtrumentum
agri, aut domus: nec mirũ eſt, cum moribus ciuitatis ex uſu rerũ appellationem eius mu/
tatam eſſe: Nam fictili, aut lignea, aut uitrea, aut ærea deniq; ſupellectili utuntur. Et Papi/
nianus. Supellectilis menſas eſſe cuiuſcunq; materia, ſcilicet uel argenteas, uel argento in/
cluſas

cluſas placet. Nam & argenteos lectos, itẽ argentea candelabra ſupellectili cedere poſte-
rior ætas recepit, cum & Vlyxem ex auro & argento lectum inuentis arborũ truncis ædi
ficatum ornaſſe, quem Penelope recognoſcendi uiri ſignum accepit, uoluerit Homerus.
Et Pomponius eodem titulo: Supellectili legata hæc continentur, menſæ, trappæ, ampho-
ra, delphica, ſubſellia, ſcamna, lecti, etiam margaritæ, culcitra, & oralia: Imperialia uaſa, pe
lues, aquiminaria, candelabra, lucernæ, & trulla: Item uaſa ænea uulgaria, id eſt, quæ non
proprio eſſent loco attributa, præterea capſæ, armaria. Sed ſunt qui recte putant capſas &
armaria ſi librorum, aut ueſtium, aut armorum gratia parata ſunt, non eſse in ſupellectili,
quia ne quidem ipſæ res quibus attributæ eſsent ſupellectilis inſtrumento cederẽt: uitrea
eſcaria & potoria, in ſupellectili ſunt ſicut fictilia, nec ſolũ quæ in precio magno ſunt. Nã
& pelues argenteas & menſas & lectos inargentatos, uel inauratos atꝗ gemmatos in ſu-
pellectili eſse non dubitatur, uſꝗ adeo idem iuris ſit & ſi tota argentea uel aurea ſint. De
myrrhinis & criſtallinis dubitari poteſt an debeant adnumerari ſupellectili, propter exi-
mium uſum & precium: ſed craterem argenteum hodie propter uſum non eſse in ſupelle
ctili, nec ullum uas argenteum ſecundum ſeculi ſeueritatem nondum admittentis ſupelle
ctilem argenteam, hodie propter uſum imperatorum ſi in argento relatum ſit candelabrũ
argenteum argenti eſse uidetur, & error ius facit. Rhedæ ac ſellularia ſupellectili adnume
rari ſolent. de tapetis quęri poteſt, ſubſellia & cathedralia quibus inſterni ſolent, utrum in
ueſte ſint ſtragula an in ſupellectili ſint, ſicut oralia quæ proprie ſingulorum nõ ſunt. De
tapetis autem & linteis, quibus inſternuntur uehicula dubitari poteſt, an ſint in ſupellecti
li, ſed dicendum eſt potius inſtrumenti uiatorij ea eſse, ſicut pelles quibus inuoluuntur ue
ſtimenta. Lora quoꝗ quibus hæ pelles conſtringi ſolent. Et Iabolenus ſupellectilis non eſ
ſe uaſa ænea ſalientis aquæ poſita: Item ſi quid aliud magis delitiarum, quàm uſus cauſa
paratum eſset Labeo Trebatiusꝗ putant. myrrhina aũt uaſa & uitrea, quæ ad uſum eden
di & bibendi cauſa parata. Ad ea quæ ſuperius à iurecõſultis ſumpſimus, uillarũ aliorũꝗ
ędificiorum ornamenta, ſupellectilemꝗ oſtendentia, addemus multa nõ magis à iuriſcon
ſultis, quàm ab alijs ſumpta, quibus oſtenſis & poſtea ubi expedire iudicemus declaratis
conſuetudo apparebit magnificentiæ Romanorum qua uillas & urbanas domos ditiſſi-
ma ſplendidiſſimaꝗ rerum omnium copia refertas habuerunt. Pomponius iureconſul-
tus argento eſcario legato id ſolum debebitur, quod ad epulandum in miniſterio habuit,
id eſt, ad eſum & potum. Vnde de aquiminario dubitatum eſt, & puto contineri, nam &
hoc propter eſcam paratur. Certe ſi cacabos argenteos habebat uel miliarium argenteũ,
uel ſartaginem, uel aliud uas ad coquendũ, dubitari poteſt, an eſcario contineatur: & hæc
magis coquinatorij inſtrumenti ſunt. Et Paulus: auro facto adnumerantur gemmæ anulis
incluſæ, quippe annulorum hæc ſunt: cimbra argentea cruſtis aureis illigata: margaritæ
quæ ita ornamẽtis muliebribus cõtextæ ſunt, ut in his aſpectus auri potentior ſit: auro fa-
cto annumerantͤ aurea emblemata quæ in lapidibus, aſſidibus argenteis eſſent, & replum
bari poſſent, & deberi Gallus ait. Idem iureconſultus in uerborũ ſignificatione. Cacabos *Cacabus*
inter & ahenũ, quod ſupra focum pendet non multum intereſt: hic aqua ad potandum ca *Ahenum*
leſit, in illis pulmentarium coquitur. & Vlpianus cantaros eſſe dicit per quos aquę ſaliũt. *Cantarus*
& Nonius cantarum uas eſſe dicit manu geſtabile, quo uinum fertur aut aqua. Sed obſcu
riora iam è ſupradictis declaremus, à myrrhiniſꝗ incipientes quod ſupra polliciti ſumus
exſoluamus. Plinius ſic habet. Oriens myrrhiam mittit, inuenitur ibi in pluribus locis par *Myrrhia*
tici regni: humorem ſub terra putant calore denſari: amplitudine nunquam paruos exce-
dunt abacos. In precio eſt uarietas colorum, ſubinde circumagentibus ſe maculis in pur-
puram candoremꝗ & tertium ex utroꝗ igneſcente, ueluti per tranſitũ coloris purpuræ,
aut rubeſcente lacteo, qualis in cœleſti arcu. Oraria ſunt quę ori & genis & capiti ſuppo- *Oraria*
nunt dormituri. Stragula ueſtis quæ inſternitur. Aquiminaria uaſa ſunt omnia aquis defe *Stragula*
rendis deputata. Et abaco qui paulo ſupra à Plinio eſt, triplex ſignificatũ fuiſſe uidemus: *Aquiminaria*
quandoꝗ enim totam ſignificat uaſorum in apparatu cœnæ collectionem, cui à noſtris *Abacus*
credentiæ eſt appellatio. Sicꝗ eo uſus fuiſſe uidetur poëta de codro dicens, Vrceoli tres,
Ornamentum abaci: quandoꝗ uas unicum eſt cæteris in apparatu maius: quandoꝗ item
alia eſt uaſorũ menſaliũ collectio in uaſe portatili aliquo facta, quibus in domo cardinaliũ
gabaſſis eſt appellatio: huncꝗ tenemus fuiſſe eũ, cui ſupra Plinius myrrhiæ magnitudinẽ

comparauit, dixitq; paruos ad maiorum cœnæ apparatuum credentiarũ ſcilicet differen-
tiam. Candelabra ex Corinthijs fuiſſe dicit Plinius: deorũ templis primo, poſt inducta tri-
clinijs. Sed nullum maius precioſiusq; habuit Roma candelabrum, eo quod Cicero ſexta
Verrinarũ dicit actione, Verrem Antiocho regi Romam ituro in Sicilia per iniuriam ab-
ſtuliſſe his uerbis: Candelabrum & gemmis clariſſimis & opere mirabili perfectum: can-
delabrum factum ex gemmis quod in capitolium miſſurus erat. Habetq; item Plinius, pla
cuiſſe & lycnos penſiles arborum modo poma ferentiũ lucentes. Senſim uero iam ab ædi
ficiorum ornamentis, ab ipſaq; penoris, & ſupellectilis copia & magnificentia ad luxuriã
rerum omnium oſtendendam uenire cœpimus. Quare libet dicere à Liuio tempora qui-
bus Romam non opulentia magis & abundantia earum rerum quàm luxuries immigra-
uit: primumq; eſt à Liuio X X V. lib. Marcellus captis ſiracuſis, cum cætera in Sicilia tan-
ta fide atq; integritate compoſuiſſet, ut nõ modo ſuam gloriam ſed etiam maieſtatem po-
puli Romani auxiſset, ornamenta urbis, ſigna tabulasq; quibus abundant ſiracuſæ Romã
deuexit, hoſtium quidem illa ſpolia & parta belli iure: Cæterum inde primum initium mi
randi Græcarũ artium opera, licentiaq; ſacra prophana quoq; omnia uulgo ſpoliandi fa-
Luxuriæ cta eſt. Et Liuius item libro X L. Luxuriæ. n. peregrinæ origo ab exercitu Aſiatico in ur-
origo bem inuecta eſt. Inde primum lectos æratos, ueſtem ſtragulam precioſam: plagulas & alia
textilia, & quæ tũ magnificæ ſupellectilis habebantur, Monopodia & abacos Romã ad-
duxerunt. tum pſaltriæ ſambuciſtriæq; & conuiualia ludorum ornamenta addita epulis:
Epulæ quoq; ipſæ & cura & ſumptu maiore apparari cœptæ. tum coquus uiliſſimũ man
cipium antiquis, & æſtimatione & uſu in precio eſſe, & quod miniſteriũ fuerat ars habe-
ri cœpta: uix tamen illa quæ tum conſpiciebantur, ſemina erant futuræ luxuriæ. Ex Liuij
etiam decade tertiadecima eſt: Metellũ ſuorũ temporũ principem uirum in Hiſpania ad-
uentus ſuos thure & aris excipi paſsũ, parietes contegi ueſtiriq; auleis & attalicis: epulas
immanes in queis ludi interponerentur: palmata ueſte cõuiuia celebraſſe, coronasq; aure
as laquearibꝰ dimiſsas. & erat hoſtis Sertorius. fuerat Metelli adoleſcẽtię temporibus fru
galitas, ipſe ſenex inchoauit & uidit luxuriem. Macrobius autem in ſaturnalibus, de eo-
dem Metello hęc ex Saluſtio ſumpta ſcribit: Viri triumphales qui orbem uicerunt à luxu
ſunt uicti. Metello in ulteriori Hiſpania quæſtor Cn. Vrbitius cognita eius uoluntate illũ
ad cœnam inuitans exornauit ædes per aulea & inſignia, ſcęnis ad oſtentationem hiſtrio
num fabricatis, ſicut croco ſparſa humus, & alia in modum templi celeberrimi: cum ſede-
ret in traſenna edi iuſſum uictoriæ ſimulachrum cum machinato ſtrepitu coronam ei im-
ponebat. tum uenienti quaſi deo thure ſupplicabatur. toga picta plærũq; amiculo erat ac-
cumbenti. Sed præter Liuium & Saluſtium, Plinius de luxuria hæc addit. Aſia primo de-
uicta luxuriam miſit in Italiam: Siquidem L. Scipio tranſtulit argenti cælati pondo pro-
pè infinita: pariter & luxuria nata eſt, & Carthago ſubacta congruentibus fatis ut liberet
amplecti uicia: hinc aliqui modum exceſſere. Et primus C. Marius poſt uictoriam cimbri
cam cantaris potauit liberi patris exemplo, ille arator arpinas, & manipularis imperator.
poſt hæc luxuriæ in urbem inuectæ tempora quo ſit modo in ea progreſſum, nulla à no-
bis certior noticia afferri poteſt, quàm ſi uillarum urbanarumq; ædium apparatus ingen-
tes lautiſſimosq; qui ad illa erant, cũ cætera uiuendi conſuetudine, ut cœpimus dicere per
gimus. Plinius ſcribit antiquis thorum de ſtramine fuiſſe, qualem in caſtris poſtea habue-
runt. Et teſtudinum marinarum putamina ſecari in laminas, lectosq; & repoſitorium his
ueſtire, Caruiliũ Pollionẽ inſtituiſſe prodigi & ſagacis ingenij luxuriæ inſtrumenta. dein
de uaſa ex argento uariaſſe incõſtantiam humanam: unde uaſa coquinaria ex argento fie
ri Caluus orator ſit queſtus. Et lectos totos operiri argento: triclinia quoq; quibus argen
tum addiderit Caruilius equeſtris ordinis: Corneliumq; nepotem tradere, ante Syllæ ui-
ctoriam duo tantum triclinia Romæ argentea fuiſſe, quæ poſtea fuerunt frequentiſſima.
Et repoſitorijs argentum fuiſſe additum ſuis temporibus tradidiſſe Feneſtellam, qui obijt
Tiberij tempore nouiſsimo: Luciũ quoq; Craſsum oratorem habuiſse duos ſciphos ma-
nu Mentoris artificis cælatos centum pondo. ut minus poſtea mirandũ fuerit, Poppeam
Neronis principis uxorem delicatioribus iumentis ſuis ſoleas ex auro induiſse: quam &
notum eſt, quingentas quoq; aſinas quocunq; iret ſecum duxiſse, quarum lacte in balneo
lauaretur. Et reuerſus ad Craſsum oratorem Plinius, eum dicit multa triclinia uendidiſſe,
ære

ære facta cum cortinis tripodum nomine. certiora uero luxuriæ signa fuiſse uidentur ea quæ Cicero coram prætore & iudicibus cauſam agens populo inſpectante, ita in Verrē dicit, ut uana & conficta eſse nequiuerint, cum pœna mendacem calumniatoremq; manereti Quinta enim actione ſic habet: Oſtendam in ædibus priuatis uerrem longa difficiliq; uectura columnas ſingulas ad impluuium nummis quadragenis milibus non minus magnas habuiſse locatas. Et ſexta actione. De hoc uerum dicitur: habere eum perbona toreumata, in his pocula duo quædam quæ eraclea nominantur, mentoris manu ſummo artificio facta. Duo pocula non magna ueruntamen cum emblematis: hic quaſi feſtiuum acroma, ne ſine corolario de conuiuio diſcederet, ibidem conuiuis inſpectantibus emblemata auellenda curauit. eademq; actione ad ſummum Cicero tantum auri & argenti contrectaſse Verrem oſtendit, tantum abſtuliſse emblematum, ut tribus ſeculi noſtri regibus ſatis ſuperq; in apparatu facturum credamus. emblematis nanq; ex omni Sicilia uaſis ablatis, Verres artifices omnes cælatores & uaſcularios conuocari iubet, & ipſe ſuos complures habebat. Eo conducunt magnam hominum multitudinem, menſes octo cōtinuos opus his non defuit, cum uas nullum fuerit niſi aureū. Tum illa ex patellis thuribulis quę uellerat, ita ſcite in aureis poculis illigabat, ita apte in ſciphis aureis includebat, ut ea ad illam rem nata eſse diceres. iſte cum aliquot abacorum faceret uaſa non laborauit. Nam ut ſingula conclauia quæ iſte non modo Romæ, ſed omnibus in uillis habet, triginta lectos optime ſtratos cum cæteris ornamentis conuiuij quæreret, nimia multa comparare uideretur, nulla domus in Sicilia locuples fuit, ubi iſte non textrinum inſtituerit. Iam uero lectos æratos & candelabra ænea num præter iſtum ſiracuſis per triennium facta exiſtimatis? Vtq; Verrem Cicero præter auri argenti iaſpidum, & ſupellectilis exuberantiam, in cætera uita luxurioſum oſtenderet ſic habet in ſeptima actione: nam ut mos fuit bithyniæ regibus, lectica aperta foro ferebatur. In qua puluinus erat perlucidus, miletenſi roſa farctus. ipſe autem coronam unam habebat in capite, alteram in collo, reticulumq; ad nares ſibi opponebat tenuiſſimo lino, minutis maculis, plenū roſæ. ut minus fuiſſe luxurioſum uideatur, quod idem Cicero Philippicorum ſecundo de M. Antonio ſic ſcribit. Vehebatur in eſſedo tribunus plæbis, lictores laureati antecedebant, inter quos aperta lectica mima portabatur. Sequebatur rheda cum lenonibus. Maior tamen prædictis luxuria fuit L. Catilinæ, quam item Cicero ſecunda in illum inuectiua ſic ſcribit. Quod proprium eſt Catilinæ de eius delectu, imò uero de amplexu ei⁹ ac ſinu, quos pexo capillo nitidos, aut imberbes aut non bene barbatos uidetis, manicatis & talaribus & tritis tunicis, uelis amictos non togis, quorum omnis induſtria uitæ & uigilandi labor in antelucanis cœnis exprimitur. in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudiciq; uerſantur cinædi, ſaltatores, & pantomimi. Ne autem aliqua urbis pars uacaret luxuria innuit Seneca epiſtola prima & quinquageſima Romanos in tyberi cymbis uſos fuiſſe ornatiſſimis, de quibus nauigantes proci in porticibus hincinde latiſſimis, concupitas inſpicerent mulieres, cum tamen interim cymba per tyberim roſis denſatum lentior laberetur. Sic enim habet Seneca habitaturum tu unquam putas fuiſſe in ima ciuitate Catonem, ut prænauigantes adulteros dinumeraret, & tot genera cymbarum tot uarijs coloribus picta, & fluitantem toto lacu roſam, ut audiret canentium nocturna uicia. Suetonius autem eſt auctor Caligulā principē fabricaſſe de cedris liburnicas gemmatis puppib⁹, uelis uerſi coloribus. Et Cornelius Tacitus dicit Neroni in Achaiam nauigaturo, ut fidicinam artē oſtentaret, naues auro & ebore diſtinctas fuiſſe. Aliaq; item plurima luxuriam notantia Romanam Seneca habet, quæ duximus adnotanda. Cum enim uillam laudaſſet Scipionis Aphricani ſuperioris, nō magis quia pulchre quàm quia modeſtiſſime ædificata erat, aliarum è contra delitias ſic damnat: ſub hoc ille tecto tam ſordido ſtetit, hoc illum pauimentum tam uile ſuſtinuit. At nunc ſi quis eſt qui ſic lauari ſuſtineat pauper ſibi uideretur, ac ſordidus, niſi parietes magnis, & precioſis orbibus refulſerint, niſi Alexandrina marmora numidicis cruſtis diſtincta ſint, niſi illis undiq; operoſa & in modum picturę uariata circumlutio prætexitur, niſi uitro aſcenditur camera, niſi tophus lapis quondam rarus in aliquo ſpectabili templo piſcinas noſtras circundedit, in quas multa ſudatione corpora exinanita dimittimus: niſi aquam argentea epitonia fuderint: & adhuc plebeias fiſtulas loquor, quid cum ad balnea libertinorum peruenero, quantum ſtatuarum, columna-

rum est nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum impensæ causa, quantum aqua rum per gradus cum fragore labentiũ. Eo delitiarũ peruenimus, ut nihil nisi gemmas cal care nolimus. Et alio loco Seneca non immerito dixit, contra naturam uiuere qui hyeme concupiscunt rosam, fomentóque aquarum calentium & calorum aperta mutatione bru malium, florem uernum exprimunt: & pariter contra naturam agere, qui pomaria in sum mis turribus serunt, quorum siluæ in tectis. Subinde diuitis uicini ineptias stomachatus Seneca, eum nomine Pedonem Albinouanum fabulatorem elegantissimum sic deridet. Quæro circa octauam noctis quid sit ille sonus rotarum, uelle gestari dicitũr. circa lucem discurritur, pueri inuocantur, cellarij, coqui'que tumultuantur, quæro quid? dicitur mulsum & alicam poposcisse, à balneo exisse. nihil cõsumebat nisi noctem. Sed effrenem Marci Antonij libidinem à Plutarcho ex eius uita audiamus. Peragrabat inquit Italiam in lectica delatus, aureas pateras uelut in pompa circunferens. ducebantur & leones ad rhedam ligati, & quod maxime homines turbabat, honestissimæ domus scortis, & mimis pro diuersorijs dabantur: per lucos atque amnium ripas prandia sæpissime parabantur: de qua item re sic habet Plinius, Leones iugatos primum Romæ ad currum iunxit M. Anto nius ciuili bello post pugnam pharsalicam, ab illis uectus est cum mima Citheride. quo au tem tempore luxuria cœpit in urbe Roma crescere, remedia etiam adhiberi cœptum est. Anno enim urbis DLXVI, uicto Antiocho Asiaque, Licinius Crassus, Lucius Iulius Cæ sar censores, edixerunt ne quis uenderet unguenta exotica, id est, aliunde apportata. Vn de cũ L. Plotius planci bis consulis censoris'que frater proscriptus à IIIuiris in salernitana latebra unguenti odore prodigo frueretur, eo dedecore factũ est, ut prius damnata in po pulo ea proscriptio, inde absolueretur. Sed mirum publice futurum nisi ex usu priuatim probaretur. Scribit Plinius podagræ usum consueuisse rariorem esse non modo patrum auorumque suorum memoria, uerum etiam sua, qui quidem morbus uideretur esse peregri nus, quia si in Italia fuisset antiquitus, latinum quo caret haberet nomen. quam ob rem fa

De medicinis externis cta morbi externi mentione Plinius medicinæ etiam, ut uidetur externæ quã externi pri mum inuexerint medici, sic facit mentionem. Nonnullas gentium sine medicis uiuere, nec tamen sine medicina, sicut populus Rom. usque ad sexcentesimum annum. Cassiusque Hemina ex antiquis auctor est, primum è medicis uenisse Romam peloponesso Archaga thum Lysaniæ filiũ L. Aemilio M. Liuio consulibus anno quingentesimo quinquagesi moquinto, ei'que ius quiritum datum & tabernam in compito acilio emptam, mox à sæ uitia secandi urendi'que transisse nomẽ in carnificem, & in tædium artis omnes medicos. Vnde est illud Catonis ad filium. Dicam de his medicis suo loco M. Fili quid Athenis ha beam exquisitum, ut quid bonum sit eorum habeas inspicere non perdiscere. Item addit. Quandocunque ista gens suas litteras dabit omnia corrumpet, tum etiam magis si medi cos suos huc mittet. Iurarũt inter se barbaros necare omnes medicina: sed hoc ipsum mer cede faciunt, ut fides eis sit, & facile deperdant. Interdixit ibi medicis Cato atque id anno urbis quinto sexcentesimo, suæ ætatis quinto octuagesimo, ideo templum Aesculapij eti am cũ reciperent, deo extra urbem & in insula fecerunt. Post tam multa de luxu & perdi torum ciuium Romanorum moribus à nobis dicta, non sunt oculo transeunda conniuen te, aliqua ex infinitis quæ flagitiosissimi ex principibus in usu & cõsuetudine habuerunt.

Neronis flagitia infanda Eritque à Nerone principium, cuius minimam flatitiorum particulam afferemus, & unum imprimis quod uix referre audemus. Genetricis suæ Agrippinæ quæ eius concupiuerat quæsiuerat que aliquando concubitum, neci consensisse: & Sporum puerum exsectis te sticulis etiam in muliebrem naturam transfigurare conatum: ut minus malum fuerit, cœ nationes eum laqueatis habuisse tabulis eburneis uersatilibus ac fistulatis, ut flores & un guenta desuper spargerentur: & cœnationum fuisse præcipuam rotundam, quæ perpe

Agrippinæ libido tuo diebus ac noctibus uice mundi circumageretur. Agrippinæ uero genetricis id fa ctum usque adeo damnamus, ut Messalinæ Claudij item imperatoris libidinem minus ul tuperandam ducamus, quæ ancillam meretricẽ in certamine cõcubitus superauit XXV

Commodus uicibus. Commodus uero Antoninus cum trecentis concubinis quas ex matronarum meretricum'que delectu ad formæ speciem constituerat, ac trecentis alijs puberibus exo letis quos æque ex plæbe ac nobilitate collegerat in palatio, per conuiuia & balnea bac

Heliogabalus chabatur. Heliogabalus'que strauit triclinia de rosis & lectos & porticus, & sic per ea de ambulabat

ambulabat. Oppressitque aliquando in triclinijs uersatilibus parasitos suos uiolis & floribus sic ut animam aliqui efflauerint, cum emergere ad summũ non possent. Qui non nisi unguento nobili aut croco, piscinis infectis natauit. Nec cubuit in accubitis facile nisi in his qui pilum leporinum habuerint, aut plumas perdicũ subalares, sæpe culcitras mutans. Sed iam satis describendo hęc stomachati sumus, ad ędificia tandem ueniamus. De qua re dicturi à ui uerborum de nostro more inchoabimus. ædificiorum appellatione Iulianus iureconsultus aut superficiem significari inquit aut solum quoque, cui ædificium est super impositum, eaque ædificij appellatione est uerborũ latinorum à facienda æde compositio. Florentinus uero fundi appellatione omne ædificium & omnis ager continetur, sed in usu urbana ædificia, ædes: rustica, uillæ dicuntur: locus uero sine ædificio in urbe area, rure autem ager appellatur. Idem quod ager cum ædificio fundus dicitur. Et Paulus fundus omne est quicquid solo tenetur, ager est species fundi ad usum hominis comparatus: possessio ab agro iuris proprietate distat, possessio enim usus, ager proprietas loci. Et Varro de lingua latina, domus inquit Græcum, ædes ab aditu, quod plano pede adibant. In hac uero ædificiorum descriptione ratio temporis & locorum habenda est. Aliter enim primis conditæ urbis & nascentis rei publicæ temporibus, aliter nata & aucta rerum opulentia ædificatum est: aliter rure & aliter domi ædes fuisse extructas nullus addubitabit. Quantum autem ad temporis uarietatem attinet Romuli casam, capitolij humilima tecta, æternos uestæ focos, fictilibus contentos fuisse multi scripserunt, ædesque propter quas Valerius à summa uelia in infimum forum translatas publicolæ cognomen sit nactus, permodicas & tenuissimæ structuræ constat fuisse. Quin scribit Suetonius, Octauium Augustum senem & morti appropinquantem solitum gloriari, urbem se quam inuenisset lateritiam relicturum esse marmoream. De qua insigni mutatione quo cœperit perseaueraueritque modo dicendum est, præsertim cum ea futura sit ædificiorum quæ describemus pro maiori parte materia. L. Crassum oratorem scribit Plinius primum Romanorum columnas habuisse in atrio marmoreas hymetias peregrini marmoris, unde Brutus in iurgio uenerem palatinam eum appellauerit. Syllamque ex Iouis templo Athenis columnas inuexisse ædibus capitolinis. primum etiam Romæ crustauisse marmoribus, totius domus parietes in cælio monte Mamuram phormijs natum, equitem Romanum, præfectum fabrorum C. Cæsaris in Gallijs. Contraria uero sibi ipsi uidetur scribere Plinius, qui eadem penè in operis parte, dicit priscos limina & ualuas ex ære factitasse, & Camillum ærata hostia habuisse in domo, à consulatuque Octauij qui de Perseo naualem duxit triumphum, factam esse porticum duplicem ad circum flaminium ex ære, quæ corinthia sit appellata à capitibus æreis columnarum. deinde inferius scribit: M. Lepidus Catuli in consulatu collega, primus omnium limina ex numidico marmore posuit magna reprehensione, anno urbis quinto sexagesimo sexcentesimo. quam enim reprehensionem meritus fuisse dicatur Lepidus si limina ex numidico marmore posuit: quando Camillum prioris castiorisque sęculi conciuem uideret, ęrata hostia, & alios limina & ualuas ex ære habuisse: qui nomen luculleio marmori dederit quod uiride & luxuriãti per maium mensem prato simillimũ est, nuncque plurimis in locis Romæ conspicitur: Fuit item post Augustum tiberiacũ marmor ex Aegypto Augusti & Tiberij diligentia aduectum, nunc ignotũ. Ex ophite dicit Plinius columnas esse paruas, quod marmor sit nigricans uarium, dicaturque capitis dolores sedare alligatum, & serpentium ictus: & quosdam phreneticis lethargicis alligari iussisse. Sunt uero nũc eiusmodi colũnæ quãplures Romæ ad beati Petri confessionẽ, ad sancti Gregorij, ad sanctę Crucis altaria, & lateranensi in ecclesia, ubi uetus est ornatissimumque balneum. Rubere item dicit Plinius porphyreticũ ex Aegypto interueniẽtibus candidis punctis, nunc ubique notissimũ, & priscum retinens nomen. Vnde Seneca epistola cxvi. Delectãt nos ingentiũ maculæ columnarũ, siue ex aphricæ solitudinibus aduectę, porticum aliquam uel capacem populi cœnationẽ ferunt, miramur parietes tenero marmore indutos. Aegyptũ quoque misisse ferrei coloris atque duritiei marmor, quod etiam est notissimũ. Subinfert Plinius onycẽ in Arabiæ mõtibus & in Carmania, ex quo potoria uasa primum facta, post pedes lectorum sellarumque: columnas quatuor in theatro suo Cornelius Balbus posuit. Nos ampliores uidimus in cœnatione Calisti liberti Claudij Neronis. Et alio in loco Plinius, Marci Scauri ædilitate ccccclx. columnæ

De ædificijs
Fundus
Area
Ager
Domus
Aedes
Crassus primum habuit colũnas marmoreas in domo
Limina & ualuæ ex ære
Marmor luculleum
Marmor tiberiacum
Ophites
Porphyreticum marmor
Onyces

fuerunt in tẽporario theatro uix menſe manſuro. Vnde & Hieronymus ad Demetriadem
Alij ædificent eccleſias, ueſtiant parietes marmorum cruſtis, columnarũ moles aduehant,
earumq́ꝫ deaurent capita, precioſo ornatu, conſentiente ebore argentoq́ꝫ ualuas, & gem-
Antæ columnæ mis aurata diſtinguant altaria. præter rotundas uero aliæ fuerunt columnę quę dictæ ſunt
antæ, quod antes quadraturã ſignificare Nonius affirmat. Fueruntq́ꝫ pariter alia ſiue mar
Alabaſtrus mora, ſiue quid aliud appellanda ſint: ornamentis Romanorũ adhibita: Alabaſtrus quem
ſeruãdis unguẽtis maxime idoneũ naſci dicit Plinius circa thebas Aegyptias & Damaſcũ
ſyriæ, quo priſci Romani ſicut aliqui magnates nunc Romæ, præſtãdo per feneſtras lumi
Criſtallum ne utebant. Et criſtallũ è gelu concreto, cuius trullam unam C L. milibus matronã unam
Succinum emiſſe Plinius refert. Erat & ſuccinũ, folia, paleas & ueſtium fimbrias raptans, unde uer-
Meniana ticellos fœminæ faciebant. Sed ædificia meniana idẽ uult Nonius porrecta exterius eſſe di
cta, ꝙ primo à Menio fuerunt approbata. Is enim primus fuit qui ultra columnas extendit
Tigna tigna quo ampliarent ſuperiora. Tignaq́ꝫ Vlpianus à tegẽdo dicta ſcribit, hoc amplius &
calcem & harenã tignorũ appellatione contineri. Sed & in uineis uult idem tigni appella-
tione omnia cõtineri uineis neceſſaria. Materiáq́ꝫ eſſe, quę ad ædificandũ fulciendũq́ꝫ ne-
Lignum ceſſaria eſt. Lignũ uero quicquid cõburendi cauſa paratũ eſt. Inſuper fabros tignarios dici
Fabri tignarij non eos dũtaxat qui tigna dolarent, ſed & omnes qui ędificarent. ędificiorũ partes iam ag
Atrium grediamur. Atrium ab atriatibus hetruſcis dictũ uult Varro, illinc enim primũ exemplum
Veſtibulum fuiſſe ſumptũ dicit. Atriumq́ꝫ uideri poſſe dictũ ꝙ ſit anterius, idemq́ꝫ & ueſtibulũ, de quo
Aulus Gellius. Qui domos amplas faciebant locum ante ianuam relinquebant, qui inter
fores domus & uiã relictus eſſet. In eo loco qui dominũ eius domus ſalutatũ uenerant pri-
uſquam admitterent conſiſtebant, & neq́ꝫ in uia ſtabant, neq́ꝫ intra ædes, idq́ꝫ ueſtibulũ ap
pellabãt. Vnde Virgilius, Veſtibulũ ante ipſum primiſq́ꝫ in faucibus orci. De qua ędium
parte Plinius. Apud maiores in atrijs erant imagines non ſigna quæ ſpectant externorum
artificum, nec æra aut marmora. Expreſſi cæra uultus ſingulis diſponebantur armarijs, ut
eſſent imagines quæ comitarentur gentilitia funera: ſemperq́ꝫ defuncto aliquo, totus ade-
rat familiæ eius qui unquã fuerat populus. Stẽmata uero lineis diſcurrebant ad imagines,
parietis tabulina codicibus implebant & monumentis rerũ in magiſtratu geſtarũ. aliæ fo
ris & circa limina animorũ ingentiũ imagines erãt, affixis hoſtiũ ſpolijs, quę nec emptori
refigere liceret, quę etiã dominis mutatis domus ornamẽta erãt. Eratq́ꝫ hęc ſtimulatio ſum
ma & ingẽs, exprobrãtibus tectis quotidie imbellẽ dominũ intrare alienũ triumphũ. Paui
menta ſecundo uident loco oſtendẽda, quorũ aliquot nomina ponit Plinius: Scalpturatũ
De pauimẽtis poſt tertiũ bellum punicũ primo eſt factũ: Ante pauimenta atq́ꝫ emblemata uermiculata.
Subdialia à Græcis primo habita quibus cõtegerẽtur domus ex tunſa teſta & pedali craſ-
ſitudine fiſtucata. Litoſtrota cœptauere iã ſub Sylla paruulis certe cruſtis. Et primę quidẽ
ſpeciei teſſellis minutis diuerſicoloribus in quãcunq́ꝫ picturã, multa nunc Romæ & ubiq́ꝫ
ubi Romanorũ extant ędificiorũ ruinę cernunt. Secũdeq́ꝫ pariter, adeo ut eius nũc quoq́ꝫ
paſſim terratij appellatione ſit uſus. tertiæ pauciora Romæ uidemus. Laterculi ẽm ſunt di
giti breuitate altrinſecus tenui calce cõpacti. atriũ poſt hoſtij æneũ aut marmoreũ limẽ ha
Porticus quadrata bẽtis ingreſſum, unaquaq́ꝫ in domo bene diſpoſita ſequit porticꝰ quadrata, colũnatis mar
moribus ſuperiorẽ ſuſtentãtibꝰ porticũ munita, cuius quidẽ porticꝰ infra ſupraq́ꝫ & in cir
cuitu magna & uaria fuerũt ornamenta. Pauimentũ nãq́ꝫ inerat unũ ex tribus ſupradictis
ſed maiori ex pte ſcalpturatũ teſſellis ex marmore uarij coloris aliquã in picturã uariatũ,
qđ quidẽ nunc dirutarũ Romę & extra ędium ac uillarũ fundamenta per uineas & agros
ab effodientibus reperta oſtendũt. Parieteſq́ꝫ uarijs undiq́ꝫ marmorei cruſtamentis ueſtiti
erant, & ipſas inter columnas uela ſemper erant uento, frigori, ſoli, pulueribuſq́ꝫ arcendis
oppoſita, quæ uarij coloris & precij pro dierũ & ſolennitatũ uarietate haud ſecus quã ue-
ſtimenta à dominis mutabantur. fornices uero porticibus ſuperinducti & ipſi rotundis
marmoribus in ſpecula leuigatis uiſebãtur. ea ſpecularia nunc per eccleſias præſentis tem
poris Romæ, aut in pauimentis, aut ad umbones uidemus adhibita, Ipſa autem quæ inter
quadraturam porticus relinquebatur area, fuerunt uaria pro ingeniorum diuerſitate oble
ctamenta. quoſdam enim legimus prati uiriditate conſitis arboribus plena fuiſſe conten-
tos: quoſdam ibi fontem ſalientium in ſublime aquarum cuniculis aliunde deductarum
habuiſſe: cum riuulos aquarũ inde per pratum defluentes ſi paulo murmurantiores eſſent
euripos

euripos,& alios maiusculos impropria nimis similitudine nilos appellarent. Vnde Cicero legum primo. Magnificasq; uillas & pauimenta marmorea & laqueata tecta conteno. Ductus uero aquarũ quos isti nilos euriposq; uocant, quis cum uiderit non irriserit? Superior uero porticus ad quã oblongo molli & accliui sæpius q̃ gradibus ascensus erat, eadem in pauimento parietibus & columnato habuit ornaměta, sed laqueato desuper id tectum sæpius quàm camera integebatur. quæ quidẽ laquearia auro argẽto & ebore distincta fuisse superius uidimus, cum in aliquibus cõstet particulas fuisse ita libratas suspensasq; ut serui impulsu in hospites deciderent. de quibus sic habet Plinius: laquearia quæ nunc etiã in priuatis domibus auro teguntur, post Carthaginẽ euersam primo inaurata sunt in capitolio censura L. Mummij: inde transiere in cameras: parietes quoq; iam & ipsi tamq; uasa inaurantur, cum sua ætas uarie de Catulo existimauerit, q; tegulas æreas capitolij inaurasset primus. Quæ aũt partes aliæ, & domus officinæ ad inferiorẽ superiorem'ue porticũ essent non satis affirmari potest. Sub ipsa namq; porticu prima, fornices erant amplissimi, ędium quas sustentabãt magnitudini respondentes, in quibus partim molæ tenebanť & asinariæ & manuales, & ei pistrino serui perpetuo dedicati: partim ipsi & alij comedebant & dormiebãt serui: partim diuersarũ rerum apothecæ, & uinaria, olearia, & rerum aliarum cellæ erant. Quin etiam ipsorum fornicũ subterraneorũ pars una zetis inseruiebat parti ædium nunc ignotæ, & cuius apud priscos mentio sæpe habetur: oblongus enim is fornix aqua feruẽte à seruis in id opus addictis implebať: nullumq; aquæ uaporariũ aliud erat, q; quod in id ædificãtes de industria & accuratissime, in hanc maxime formã reliquissent. triginta ut apparet pluribus'ue in circuitũ locis fistulæ cãnales quà fornix parieti hæret linquebantur, triplices quadruplices'ue simul iunctæ, quarum ex lateritio unaquæq; summissi pugni longitudine & duorum digitorũ crassitudinis latitudine erat: quæ forma efficit, ut ternæ quaternæ aut plures simul paruũ occupent locum. perducebãturq; in primam secundam & tertiam si domui aderat contignationẽ, & in quacunq; aula, cubiculo, porticu, & alia domus particula binæ ex ipsis quaternæ aut plures amoto quod proprium semper adhibebatur obturaculo uaporem exhalantes, ab imis feruentibus aquis prouenientem dabant calorem: pulchrumq; est uiris ingenio præditis uidere, multis in Romæ ruinis fornicum murorumq; moles crassissimas, eas habere cuniculares textulas cannales in transuersum deductas, nulla enim erat pars ædium à primis in sublime perductis cannalibus tam remota, quin ædificantes per ingentes murorum crassitudines earum aliquam perduxissent. Cernereq; hoc est nunc imprimis in ædibus quas Philippus Marerius apud sanctum Stephanum pineæ siue (ut aiunt) caci: ad meridionale ipsius ecclesiæ atrium possidet, quem ad locum subterraneũ accenso per diem mediã lumine parua scala descenditur. Ecclesia uero sanctæ Crucis nunc insignis, doctos qui hęc legerint circumspicientes, quod hi fuerint ex lateritio cuniculi facile edocebit. Cum enim in palatio Sosorij ciuis amplissimi ea fuerit ecclesiæ ædificatio, habuit ad calefactionem partium ædis singularũ id palatium hoc de quo diximus adiumentum, usq; ad primam contignationem à tribus ecclesię lateribus extans. Scribitq; Placidus grammaticus in zetæ uerbi expositione, aquam frigidam per æstatem ex formis in eum dimissam subterraneum siue fundamentalem fornicem, omnes ædium particulas per emissam lenis spiritus uaporationem pari forma & ratione refrigerasse. supra ipsos itaq; primos fundamentales (ut ita appellem) fornices, erant partes domus ad primam porticum soli paritate respondentes, sed pro dominorum ingenij uarietate singulis in ædibus diuersæ: & pariter ad superiorem porticum erat. Cubicula enim utrobiq;, aulas, cœnationes & alia loca prout libuerat singuli ædificabant. Videmus uero quibusdam in urbe summorũ uirorum ædibus, & plurimis in mediocrium etiam libertini generis hominum uillis, porticus superioris formæ inferiores binas ternasq; fuisse, ad quas superiores aliæ totidẽ porticus respõdent: quod quidẽ minori nobis est miraculo, qui Bernabouis Vicecomitis ædem trinam habentem quadratã inferiorem porticũ, columnis marmoreis & quidem sublimibus superiorem sustentantibus porticũ, munitam Mediolani uidimus: in qua si pauimenta crustamentaq; marmorea & laquearia deerant aurea, & argentea, & eburnea, elegãs sumptuosiq; operis pictura nequaq; inaurationibus carens & parietes & laquearia exornabat: Paris'q; penè operis & dignitatis ædes aliquando fuere, quas magna ex parte extantes, Scaligeri Veronę, Carrarienses Paduæ, ædificarunt, & sancti Benedicti

De fornicibus

Zeta

ordinis

ordinis monasteria præsertim uetustiora, quorum partem principio in Romanorum pri/
sci temporis ciuium ædibus ædificata fuisse scimus, eam de qua diximus formã retinent,
Sed alias quoq; partes antedictis maiores nonnullæ urbis ædes, & penè omnes uillæ ha/
bent, dedicatas scilicet singulis dijs partes, in quibus & si res diuina debito tempore, cœna
tiones tamen aliquando etiam fiebãt. Vnde est illud Luculli, quem cum M. Crassus Pom/
peius & Cicero improuisum ad cœnam adoriri cuperent; constituto ille pridem cum di/
spensatore remedio obuiauit: in Apolline enim cœnandum esse admonens, abunde signi
ficauit parandam esse cœnam, quæ summis tribus hospitibus satisfaceret. similes enim q;
plures habuit in æde cœnationes quæ plurium pauciorumq; conuiuarum dignitatem, ac
commodum habituræ essent quantocius apparatum. Et præter hæc cum urbanis ædi/
bus comunia uillæ alia habent magnitudinis eximiæ loca: idq; facile intelliget qui binas
Plinij oratoris epistolas leget, in quibus laurentinum hetruscamq; uillas suas accuratissi/
me describit, & quidem in laurentina has describit partes à nobis superius dictas. In prima
parte atrium frugi, nec tamen sordidum. Deinde porticus in o litterę similitudinem, qui/
Hippodromos bus paruula sed festiua area concluditur: Postea Hippodromos ponit partem ad equo/
rum cursus agitationemq; factam, quæ breuior stadio uno esse non potuit. parisq; longi/
Gestationes tudinis fuisse oportuit gestationes in quibus deambulando defatigati, aut curru uecti ad
sanitatem exercerentur. & orti inerant uineæq; ingentes, prata quoq; siue ut appellant
uiridaria buxo lauroq; plurimo frequentata: quorum præsertim buxi in omnem formam
ductilis, leonũ, ursorum & aliorum animaliũ formæ, ac litteræ domini & opificis nomen
exprimentes inerant. Et zetas in utraq; uilla binas ternasue fuisse uidemus: ædificio in id
Xystus separato, quod cubicula, cœnationes & aulas habuerit hyemales. xysti etiam inerant in
hemiciclum curui, & aliæ diuersorum uocabulorum partes, Græcæ ut credimus appella/
tionis, quas tamen huius temporis Græci ignorant. Sed & nos per uiam appiam uillarum
uidimus ruinas, in quis theatra extant, tres mille homines in spectaculũ admissura. extant
ferarum septa & piscinarum muri. In baianoq; pariter & lucrino præter eadem adhuc ap
Absidæ parentia, absidæ extant celsi superbiq; operis, quarum partem balnea, partem sacella, par
tem cubicula, & uillarum aulas, cœnationesq; fuisse non dubito: in quarum aliquibus fer/
ramenta semicorrosa superne adhuc pendent, specularibus quæ sustentabãt spoliata. Hic
mihi ad tantas ædium uillarumq; magnificentias nõnulli priscorum ineptias falso arguen
tes insultant: nec singulis ut nunc cubiculis caminos nec latrinas fuisse. sed de caminis &
necessario per hyemem calore satis supraq; in zetis factum existimo. Sicq; erunt qui con/
tendant non potuisse tenuioris census homines eas habere zetas, focũ respõdebo eos me/
dia habuisse aula ad quem tota familia cõsideret, sicut plurimis nunc circa urbem & parte
Italiæ regnum appellatã in urbibus & oppidis seruari uidemus. quamq; Cicero ad Quin/
tum fratrem Asiæ tunc proprætorẽ de uilla quam sibi in arcano ædificabat sic habet. Va/
porarium ex quo ignis erumpit. Et Trebatio idẽ Cicero. Valde timeo ne frigeas in hiber
nis: quamobrem camino luculento utendũ censeo. latrinarũ uero iniustiorẽ quàm cami/
norum calumniam fuisse ostendã. Multis unamquamq; etiam mediocris census ciuium
ædem & uillã seruis libertis ancillisq; abundasse constat, qui excepta in uasis dominorum
uentris pondera deportantes in aquarũ decursibus abijcientes, uasculum illico emunda/
bant. nõ solum em̃ in ædibus sed uicis uijs uiculisq; & andronis fermè in singulis aquę pu
blico instituto in id ad salubritatẽ ciuitatis adiumenti decurrebant. libetq; magnam in pu/
denda re priscorum prudentiã liberius calamo quàm uerbo & famine fortassis ausuri fui/
mus, exprimere: Ne tanta seruorũ puerorumq; urbem incolentium turba, quantam fuisse
credendũ est, ne peregrina multitudo quã refertur hospitio carentem per uias quãdoq; no
ctes egisse, omnia quod necessariũ fuisset sordibus & fœtore cõpleret: latrinæ primum in
Latrinæ publicæ ipsis urbis mœnibus aliquot milia, & aliæ pariter certis in locis publicæ institutæ sunt, qđ
quidẽ sexti Ruffi uiri cõsularis breue cõpendium ostendit. & cum id parũ prodesse sit ui/
sum, aquarum decursus tota urbe (quod Frontinus indicat) post angulos ita deriuati sunt,
ut etiam interdiu sine pudore exonerandi in ipsis uentrem præbita sit facultas. quibus in
locis publica impensa spongiæ fusticulis ibi catenæ firmatis alligatę erant, quibus obscœ
na non solum abstergere sed sumpta bis terue aqua lauare liceret. testis ad id mihi nunc
unus, sed locupletissimus sit Anneus Seneca, qui ductum ut feris in amphitheatro pu/
gnaturus

gnaturus obijceretur, captiuæ sortis hominem, simulata exonerandi uentris necessitate, cum à perducente lictore permissus esset paulisper secedere: ligno cui erat in id alligata spongia in os suffarcinato enectum, ferarũ sęuitiæ se subtraxisse dicit. Fenestras uero quas transennas Festus uult appellatas fuisse, prisci amplissimas etiã ut uidetur extra proportionem fecerunt ea (ut uult Plinius) ratione, quod agitatũ uento aut tenui aura aerem seruari in ædibus salubriorem existiment. Fuit etiam unaquaq; in æde aut uilla impluuiũ: quem Asconius secunda actione in Verrem locum fuisse dicit sine tecto, quà impluere imber in domum posset. Vnde Cicero tertia in Verrem, ostendam in ædibus priuatis longa difficiliq; uectura columnas singulas ad impluuium sestertijs quadragenis milibus. Et textrinum unaquæq; etiam splendidi uiri domus in atrio habuit locatum. Asconius in Milonianam Ciceronis orationem. Clodiani ad milonis domum delati telas quæ ex ueteri more in atrio texebantur diruerunt. Et Cicero ipse tertia in Verrem. Nulla domus in sicilia locuples fuit: ubi iste non textrinum instituerit. Possemus ex his quæ supra collegimus, lecticas in cubiculis aureas argenteas & eburneas: lectorum fulcra ex bisso purpura lineisq; auro intertextis: strata in cubiculis, tapeta & uestitos auleis muros: possemus abacos cum suppositis ad aquas excipiendas immundas conchis aureis & argenteis, cum uasis uinarijs aquarijsq; item aureis & argenteis, cum mirrhinis trullis & cantaris: possemus bibliothecas in uillis singulis integras repetere. Possemus pauonum turdorumq; auiaria, gallinarum columbarumq; milia, ostrearia, piscinas dicere. Sed cum ea unusquisq; ex superioribus sumpta facile possit ædium & uillarum partibus applicare, desinemus: propositoq; nihilominus uillarum magnificentiæ & priscorum magnitudinis opum intendentes, mirum dicimus, omnium fuisse in ea re maximum, ciues Romanos etiam mediocris census non ternas modo aut quaternas huiusmodi uillas sed multo plures habuisse. Verrem enim satis innuit Cicero triginta habuisse uillas, in quas lectos, fulcra, supellectilem, & ornamenta Siciliæ furtis & rapinis aduecta, perduxerit. Nec uero emisse eas post contractas tanta rapina diuitias Verrem satis constare credimus, quando earum coemptionem uillarum à Cicerone obijci non uidemus. M. Cælium cuius causam M. Cicero perorauit, paucarum diuitiarũ fuisse qui eam perlegit orationem intelliget, & tamen Cicero in confutatione sic habet. Sumptus unius generis obiectus est, habitationibus triginta milium dixistis habitare. Et ipsum Ciceronem, qui nunquã diues inter Romanos ciues sit habitus (licet per calumniam Salustius id obijciat) duodeuiginti habuisse uillas, nos curis aliquando liberiores, in epistolis ad Atticum collegisse meminimus, sed eas quæ nunc memoriæ occurrerint referemus. Tusculanam, in qua nunc decimo ab urbe miliario cryptæ ferratæ Græcum extat monasterium. Lanuuinã cuius oppidi nunc summi uiri Prosperi cardinalis columnæ, & si publicum erat Romani populi municipiũ, agros murenarũ familia inde oriunda, maiori ex parte possidebat. Habuit ad asturam nunc Antonij columnæ urbis præfecti arcem, uillam asturicensem. Habuit ad idem inferi maris littus phormianã, cuius uestigia apud molas amœnissimũ gaietæ uicum inspexisse lætamur. Habuit puteolanam in qua Hadrianus imperator obijt. Habuit alsiensem nobis incognitã. Fuitq; illi omnium gratissima arpinas paterna, cuius in legum dialogo meminit. Fuit & arcanum nunc arce oppidum cassinati propinquũ, in quo quinto fratri comuni uiridaria id est colles arduos omnino steriles & sola gratos uiriditate, fratri emisse alicubi in epistolis scribit. Fuit & Põpeianũ, ubi nunc paulo plus minus duodecimo à Neapoli miliario sanctæ Mariæ annunciatæ uico est appellatio. ad ipsasq; uillas cum sæpe numero Ciceronem iuisse legamus, nunquam aliquid detulit supellectilis, aut librorum, ut quod supra iureconsulti indicant, omnes pariter bene instructas tenuisse uideatur. & nunquam pauciores triginta libertos seruosq; Cicero iter faciens duxit, cum aliquando uxorem & liberos trahens plurimos ipse, & leuis superbaq; uxor Terentia ancillarum cohortem habuerit, quæ illi in patriam reuocato, cum curribus sexdecim brundusium usq; obuia fuit. In oratione etiam milonianа Cicero, quem mediocris census ciues comitatũ in uillam ituri ducerent, satis sic ostendit. Milo qui nunq;, tũ casu pueros symphoniacos uxoris duxerat, & ancillarũ greges, illi qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminẽ. Asconius uero pedianus in eandẽ orationẽ, comitũ quos ciues Romani in uillas ducerẽt numerum sic indicat. Milo rheda uehebatᷣ cũ uxore fausta L. Syllæ dictatoris filia, & M. Fusio familiare

Transenna

Impluuium

Textrinum in quaq; domo

De uillis

Villæ Ciceronis

liare suo. Sequebatur eos magnum seruorum agmen, inter quos gladiatores quoq; erant,
ex quibus duo uoti. Vnde Cicero eodem loco. Cum hic Milo cum uxore ueheretur in
rheda penulatus, magno cum impedimẽto, ac muliebri & delicato ancillarũ puerorumq;
comitatu. Et Quintus Cicero frater Marco fratre opibus tenuior, qualem uillam sibi pa/
rari fecerit in arcano nunc arce oppidulo cassinati propinquo, ostendit ipsius Marci Cice/
ronis epistola cuius particulas hic excerpam. In arcano ad quintũ idus sep. aquam quam
ibi ducebant non longe à uilla belle sane fluentem uidi: nihil ei restabat præter balnearia
& ambulationem & auiarium. Summã dignitatem pauimenta porticus habent, quod mi/
hi deniq; apparuit, postquã & ipsa tota patent & columnæ politæ sunt, cameras quasdam
non probaui, mutariq; iussi: quo loco te in porticu scribere aiunt ut atriolũ fiat. Equidem
hoc quod melius intelligo affirmo mirifica suauitate te uillam habiturũ, piscina & salien/
tibus aquis, additis palestra & silua uiridicata. Quamq; ea uilla quæ nunc est tanquam
philosophia uidetur esse, quæ obiurget cæterarum uillarum insaniam. Habes de rebus ru/
sticis urbanam expositionem. Expolitiones utriusq; nostrum sunt in manibus, sed tua ad
perfectum. Plinius autem orator homo, ex Como, uir Romę alienigena, quid uillarum ha/
buerit ab ipso audiamus. Cum enim uillam quæ sibi erat in thuscis descripsisset Apolli/
nari suo: sic ad finem epistolę habet. Habes causas cur ego thuscos meos tusculanis, prene/
stinis, tiburtinis præponam meis. & in alia epistola Romano. Ego ad larium lacum. huius
in littore plures uillæ meæ: sed duæ ut maxime delectant, ita exercent: altera imposita sa/
xis more baiano lacum prospicit, altera æq; more baiano lacum tangit. Sed erunt qui Mi/
lonem Clodium Ciceronẽ ac Quintũ fratrem, Plinium & Verrem inter opulentissimos,
non inter mediocris census ciues Romanos adnumerari uelint: ijsq; respõdemus M. Cras/

M. Crassi di/ ctum

sum dicere solitum fuisse, non esse diuitem qui exercitum ex proprio alere non posset, si/
cut ipsum potuisse constabat. ut pariter diuites esse dicamus Dolobellam in cuius epistola

Qui diuites fuerint in ur/ be Roma

ad Senatum P. Q. R. scripta uidemus eum dicere, exercitum liberalitate sua sustentatum
bene habere. sicut & Brutos & Cassios aliquamdiu sustentasse constat. diuites etiam illi
erant, per quorũ agros Anneus Seneca bina aut terna flumina à summo apenino in mare
scribit discurisse. Diuites & illi erant, quos Tyberius gracchus in Hispaniam iturus, cum
per Italiam iter faceret uidisse deplorat, sena, septena & plura seruorum milia in agris ha/

L. Lucullus di tißimus

bere, quamobrem sui exterminij legem agrariam ferre constituit. Iam L. Lucullum &
G. Pompeium ditissimos fuisse nullus addubitauerit. qui legerit Lucullum à Pompeio &
Cicerone Xerxem togatum fuisse appellatum, qui minimam ob delectatiunculam mon/

Demetrius Pompei li/ bertus

tes in puteolano ad nuncagnanũ perfoderet. & Demetriũ Pompeij libertum in Asiam ad
uillas agros & cæteras diuitiarum suarum partes inspiciendas euntem, tantum in comita/
tu habuisse apparatũ, ut regibus nostri temporis ęquiperari potuerit. Cui omnes Asiæ po/
puli potiusquam Catoni longo itinere obuij procedebant. Iam tandem priscam ædificio/
rum urbis Romæ magnificentiam, splendorem, ornatũ, quod in re exinanita fieri potuit,
iam ciuium illa inhabitantiũ diuitias, lautitiam, ingentes exquisitissimosq; apparatus, non
parua ex parte credimus ostendisse. uelim itaq; nunc mecum sint qui fornices & cameras
qui antra, qui fundamenta, sub uineis sub ipsis ecclesijs, & ciuium nostri temporis domi/
bus ac casis intra urbis mœnia, & ubiq; in circuitu extantia inspiciant & contemplentur.
Velim esse qui ad omnes uias consulares, Aureliam in hetruriæ maritimis pisas uersus,
Cassiam ad Sutrium Vetrallam, Viterbiumq; & uulsinenses: Flaminiã per Narniam, me/
uaniam, fulgineum, nuceriam, callium, fanum fortunæ, pisaurum & ariminum: Per la/
tinam ac lauicanum nunc ualmontonũ, & nunc campaniam usq; in casinatem sancti Ger/
mani saltum: per appiam albæ ariciæq; ruinas, & muros pontinæ olim plaudis pontes, à
nimphis ad terracinam, inde per fundos itrum, molas, suessam, & medium stellatem cam/
pum usq; brundusium, inde transuerso itinere per atellam nunc aduersam, puteolos, & cir/
cum baianum olim sinum nunc tripergule balneas usq; cumas, Velim itaq; esse qui ædifi/
cia alicubi ad dictas uias semijntegra: aut quod certius est ingentes stupendasq; eorum ru/
nas mecum inuisat, pauimẽta inspiciat: lithostrota uermiculata & scalpturata, piscinas al/
cubi, ostrearia, ferarum auiumq;, aut leporaria, aut claustra: ita inter rubos uepres & spi/
nas apparentia, ut facile sit futurum ea paruo negocio, paruaq; impensa usui prisco reddi.
Isq; diligens nostræ huiusmodi indagationis socius cum nostra etiam hæc quæ hoc colle/
gimus

gimus libro leg erit, negare audeat, illius ea populi fuisse Romani in quo omnes auro & argento ac totius orbis præda quæsitis opibus abundauerint, adeo ut non solum patricij & equestris ordinis uiri, non solum plæbeij in tribubus centurijs censuq; ascripti domum in urbe & uillas denas plures'ue habuerint ornatissimas, ac sumptuosissime paratas, sed liberti & libertini generis infiniti, similibus in urbe in suburbanisq; & per Italiā omnē extraq; eam ædibus ornati fuerint. Scribit Suetonius Tranquillus Cæsarem perpetuū dictatorem ut gratiam multis alijs largitionibus lenocinijsq; quęsitam, nouo item modo aucuparetur, Viginti milibus Romanis ciuibus, quibus terni, aut plures essent nati, campum stellatem campani agri maximā melioremq; partem, æquis portionibus diuisisse: donum certe eximium, in quo plurima & opulentissima sint etiam nunc castella, ceanum, talenum, & alia prout in Italia ostendimus illustrata: feceruntq; tanti id munus, qui acceperant Romani ciues, ut tamquam una sodalitas inde effecti, pro cōmuni omnibus elogio ac titulo in monumentis se singuli stellates inscripserint. Vidimusq; nostro indicante Octauiano Vbaldino non minus optimo quam nobilitate insigni, quem pręclarus princeps Federicus Feretrensis unicum habet germanum fratrem, ad quatuor pyramides sepulchrorū urbini esse marmoreas, in quibus singulis diuersi ciues Romani suis functorū militiæ munerum titulis, stellatem literis maiusculis elegantibus quisq; addiderat. Ex eo itaq; ingenti ciuiū numero unde uiginti milia stellates ternis aut pluribus aucti filijs selegi potuerunt totidem aut plura milia tribus pauciores aut nullos habentium natos sumi potuissent, & hæc uiginti milia ex ciuium corpore urbi incluso sumpta fuisse non dubitamus. Satisq; superius in reipublicæ administrationis partibus ostendisse meminimus, plures Italiam, plurimos cæteras imperij prouincias ipsa urbe ciues Romanos & milites habuisse. Digressi nuper fuimus à proposito, ut qđ libri huius initio proposuimus & Francisco nostro Barbaro ostendendū nos diximus fuisse pollicitos, cum fœnore exsoluamus, Non solū uiginti sed multo plura ciuium milia fuisse priscis temporibus Romæ, qui ædium supellectilis familiæ & apparatus omnis splendore lautitia atq; luxuria nostros omnes huius temporis urbiū & oppidorum ciues longe superauerint. sed iam unde ab instituto abiuimus reuertamur. multa superius uirorum cuiuslibet ætatis consuetudines moresq;, multa ædium, & uillarū opulentiam, magnificentiam, & splendorem ostendentia diximus, quæ mulieribus quoq; potuerunt esse cōmunia. Nunc aliqua eis accomodata solis cum attigerimus, alia etiam per eam occasionem scribemus, quæ uiris quoq; fuere cōmunia. Nihil uero magis proprium nihil mulieri maius aut decentius quàm pudicitia, de qua quid senserint curauerintq; prisci primum à Liuio audiamus, is libro decimo sic habet. Certamen in sacello pudicitiæ patritiæ quæ in foro boario est inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patre plæbeio nuptam L. Volumnio cōsuli matronæ sacris arcuerūt: in uico longo ubi habitabat ex parte ædiū, quod satis esset loci modico sacello extruxit aramq; ibi posuit pudicitiæ plæbeiæ. Et Plinius, pudicissima fœmina matronarum sentētia Sulpicia paterculi filia, uxor Fuluij Flacci, electa senatusconsulto, quæ sacrum ueneris ex sibyllinis libris dedicaret. & ad pudicitiam per moderationem uitæ conseruandam scribit Plutarchus in problematibus, quod supra sumptū à M. Catone retulimus, mulieres cognatos ore osculatas fuisse, cum ijs uini usus esset interdictus, idcirco ne bibentes laterent, sed domesticorum congressu redargue rentur. Et Aulus Gellius: mulieres Romę & in latio abstemię uixerūt, institutumq; ut cognatis osculum ferrent reprehendendi causa, ut odor inditium faceret si bibissent. honorq; semper mulieribus pro uirtute est habitus, qui tamen maximus inchoauit in Veturia matre & Volumnia uxore Coriolani: à quo cum impetrassent ut rediret in Volscos, Senatusconsulto honores decreti mulieribus, ut cederēt eis semita uiri, auroq; illæ uterētur & purpura: nec paruus est honor quem mulieribus tributū tradit Vlpianus de senatoribus. clarissimarum enim inquit personarum appellatione continentur fœminæ clarissimis personis: clarissimarum quoq; fœminarum nomine senatorum filiæ nisi quæ uiros clarissimos sortitæ sunt, non habentur: Fœminis enim dignitatem clarissimam mariti tribuunt: tamdiu igitur clarissima fœmina erit, quam diu senatori nupta est, uel clarissimo, uel separata ab eo alij inferioris dignitatis non nupsit: Sed nuptæ prius consulari uiro impetrare solent à principe (quamuis per raro) ut nuptæ minoris dignitatis uiro, nihilominus in consulari maneant dignitate, ut scio Antoninum magnum Augustum Iuliæ magnæ consobrinæ

Campus stellates diuisus à Cæsare ciuibus

Nihil mulieri decentius pudicitia

De pudicitia

Honores mulieribus pro uirtute

suæ indulsisse. Possem hoc loco, & multi fortasse faciendum mihi fuisse existimabant, mul tarum mulierum laudes attingere, sed paucis breuitati consulturus ero contentus. Portia

Portia Bruti Bruti uxor, Catonis filia, cultro coxam uulnerauit: ut constantiam fortitudinemq; expe

Zenobia riretur. Zenobiam scribit Trebellius Pollio, Odenati palmirenorum principis uxorem, multorum sententijs forti marito fortiorem fuisse, mulierem omnium nobilissimam & spe

Victorina ciosissimam. Victorinamq; dictam castrorum matrem, ubi filium & nepotem uidit occi sos: Posthumium Lollianum & maritum hortatam fuisse, & iuuisse ad imperium, quod & ipsa in germanis gessit. Nec fuit minor aliquando priscis, mulierum uesaniæ atq; im

De punitione in mulieres uesanas habita pudicitiæ punitionis, quàm honoris uirtutibus habendi diligentia: Fabium Gurgitem scri bit in decimo Liuius, aliquot matronas à populo stupri damnatas pecunia mulctasse, ex quo mulctatitio ære ueneris ędem quæ prope circum est faciendam curauit. Claudia cum eius carpentum frequenti populo uia progredi nequiret, ut frater reuiuisceret optauit, & uerbo postulauit: qui classe apud Siciliam perdita, populum rarefecit, damnataq; graui mulcta est: Tiberius princeps matronas prostratæ pudicitiæ quibus accusator publicus deesset: ut propinqui maiorum more de communi sententia cohercerent autor fuit. Et Do mitianus imperator probrosis fœminis lecticæ usum ademit, iusque capiendi legata here ditatesq;. & Alexander seuerus imperator mulieres infames quarum numerum magnum repperit puniri iussit. alia nunc in moribus & consuetudinibus, reliqua est pars uestium,

De uestibus cuius uerbi multiplex significatum esse uidemus: Festus enim sic habet. Vestis generali

Vestis ter dicitur stragula, forensis, muliebris. Vestimentum pars aliqua, ut pallium, tunica, penu

Vestimentum la: Sed Vlpianus de legatis tractans latius exponit. Vestimentorum sunt omnia lanea, li neaq;, uel sericea, uel bombicina, quæ induendi, præcingendi, amiciendi, insternendi, ac cubandiq; causa parata sunt, & quæ his accessionis iure cedunt: quę sunt, institæ, picturæ,

Vestimenta uirilia clauiq; qui uestibus insuuntur. Vestimenta omnia, aut uirilia sunt, aut puerilia, aut mulie bria, aut communia, aut familiaria. uirilia sunt quæ ipsius patrisfamilias causa parata sunt, ueluti togæ & tunicæ. de quibus sic habet Asconius in oratione pro M. Scauro: Cato prætor iudicium, quia ætate grauabatur, sine tunica exercuit, campestre sub toga cinctus in forum quoq; descendebat, iusq; dicebat: idq; reppererat uetere consuetudine, quia sta

Vestimenta puerilia tuæ Romuli in foro, & in rostris Camilli fuerunt togatæ, sine tunicis. palliola, uestimen ta stragula, amphicipe & saga & reliqua similia puerilia sunt, quæ ad nullum alium usum pertinent nisi puerilem, ueluti togæ prætextæ, aliculæ, clamydes, pallia, quæ filijs nostris

Vestimenta muliebria comparamus. Muliebria sunt quæ matrisfamilias causa comparata sunt, quibus uir non facile uti potest sine uituperatione, ueluti stolæ, pallia, capitia, zonæ, mitra quæ magis tegendi capitis quàm ornandi causa est comparata, plagulæ, penulæ, palium, uestes & re liqua huiusmodi, quibus sine reprehensione uel uir uel uxor utatur. Et de toga & stola sic habet in philippicorum secundo Cicero in Antonium dicens: sumpsisti uirilem togam,

Vestimenta familiaria quam statim muliebrē stolam reddidisti. familiaria sunt, sicut saga, tunicæ, penulæ, lintea, uestimenta stragula, & cætera similia. uestis etiam ex pellibus constabit, item pelles ca prinæ & agninæ uestis erunt, cum & tunicas & stragulas pelliceas nonnulli habeant: Ar gumento sunt etiam nationes quædam ueluti sarmatarum quæ pellibus teguntur. Aristo etiam coactilia uesti cedere ait, & tegumenta subselliorum uice margaritarū. Tapeta ue sti cedunt, quæ aut sterni aut inniti solent: sed stragulas & basionica quę equis insterni so lent nō puto uestis esse. fascię cinctiles, pedulesq; & impilea uestis loco sunt, quia partem corporis uestiunt. alia causa odonū, quia usum calciamentorū præstant. Ceruicalia quoq; uestis nomine continent, & culcitrę etiā uestis erūt. Et Calistus scribit uestis appellatione tam uirilis quā muliebris, & scænica etiā si tragica uestis aut citharœdica sit cōtinetur. Ve stiū uero uocabula particulariter exponi ideo superfluū & simul impossibile dicimus, quia eorum quibus nostra ætate unaquæq; utitur ciuitas uocabula satis sciri nequeūt. Nam sin gulo fermè decēnio singulis in ciuitatibus mutatas fuisse cū nominibus formas uidimus. Tamen ut priscorum induendi morem qui apud scriptores inuenitur nostri intelligāt, ali

Tunica qua afferemus. M. Varro tunica à tuendo corpora, toga à tegendo: Cinctus uirorum, cin

Toga gulum mulierum. Asconius Pedianus secunda actione in Verrem. Toga communis ha

Cinctus bitus fuit & marium & fœminarū, sed prætexta honestorum, toga uiliorum, quod etiam

Cingulum in mulieribus seruatur. Nonius. Tunica uestimentum sine manicis, ideo Virgilius expro

brans

brans. Et tunicæ manicas. Et infra toga non solum uiri sed & mulieres utebantur quamq; uirorum etiam publicæ necessitatis indumentum fuit, Suetonius de Augusto. Habitum uestitumq; pristinum reducere studuit: ac uisa quondam pro contione penulatorum turba indignabundus & clamitans. En ait Romanos rerum dominos gentemq; togatam. Negotium ædilibus dedit ne quem post hac paterentur in foro circoq; nec nisi positis lacinijs togatum consistere. Et Hadrianus senatores & equites Romanos semper in publico togatos esse iussit: nisi à cœna reuerterentur. Ipse cum in Italia esset semper togatus incessit. M.q; Antoninus philosophus ingressus per Brundusium Italiam, togam sumpsit, & milites sumere iussit. nec unquam milites in Italia sub eo non togati fuere. Seuerum aphrum refert Capitolinus, cum rogatus ad cœnam imperatoriam palliatus uenisset, qui togatus uenire debuisset, togam præsidiariam ipsius imperatoris accepisse. apud eundem Capitolinum est epistola. imperator Cōmodus Clodio Albino salutem & cætera, ut tibi insigne aliquod imperatoriæ maiestatis accedat, habebis utendi coccinei palij facultatem, sed purpuram sine auro. & Plinius orator Præsenti. Quousq; calcei nusquā, toga feriata. Calceiq; uerbi expositionem alio tactam tangendamq; loco libet repetere, quia hic à Plinio melius à suo contrario apparet. Sicut enim toga omniū fuit uestium longissima, ita calceus erat breuissimus, unde milites in prælium ituri cum saga & breuia sumpserant indumenta calceati dicebantur. penula uestis quam supra tunicam accipimus. Stola quæ omne corpus tegeret, palla honestæ mulieris uestimentum hoc est tunicæ pallium. paludamentum uestis quæ postea dicta est clamys. prætexta insigne Romanum quod supra tunicas honorati quiq; sumunt. Calanticæ tegmen capitis muliebre. Aulea genus uestis peregrinum, plagæ grande linteum. Tegmen quod postea dictum est fascia breuis, uirginalem horrorem cohibens papillarum. Abolla uestis militaris. Sagum militare uestimentum. Regilla diminutiua uestis. Ralla dicta à raritate. Rica quæ & sudarium. Cæsitium linteolum purum & candidum. indusium, quod corpori magis adhæret uestimentū: Patagium aureus ornatus uesti additus. Supparum linteum femorale usq; ad talos pendens. Exoticum peregrinū. Mollicina uestis à mollitie dicta. Amphitapæ uestes uillos utrinque habentes. Lęna uestimentum militare quod super omnia uestimenta sumitur. Carbasus palium quod amiciuntur, aut sericeum, aut lino tenui. Limbus muliebre uestimentū, quod purpuram in imo habet. Flammeum tegmen quo capita matronę tegunt, Recinium palliolum fœmineum breue, quo mulieres in aduersis, ac luctibus utuntur. Nam cum omnē uestitum delicatiorem & luxuriosum ponunt, recinia sumunt. Tapete & culcitra sunt notissima. Subucula uestis intermedia: Capitia capitis tegmen. Encimbomata & parnacides genera uestium puellarium. Barnacidę quas nunc guarnacias dicunt. Diuersitas uero colorum in uestibus fuit diuersis rationibus & temporibus. Cicero in Vatinium testem, Togam pullam fuisse atram & nigram, & qua in funeribus esset usus sic ostendit. Atq; etiam illud à te scire cupio, quo consilio, aut qua mente feceris, ut in epulo Q. Arij familiaris mei cum toga pulla accumberes? quem unquam uideris? quem audieris? quo exemplo, quo more feceris? Quis unquam cœnauit atratus? ita enim illud epulum fuisse funebre, ut munus sit funeris, epulæ quidem ipsæ dignitatis. Sed omitto epulum P. R. festum diem argento & ueste omni apparatu ornatuq; uisendo: Quis unquam in luctu domestico, quis in funere familiari cœnauit cū toga pulla? Cui de balneis exeunti præter te toga pulla data est? cum tot hominum milia accumberent, cum ipse epuli dominus Q. Arius albatus esset. Quales uero alij fuerint uestium colores dicere ex ipsis ueteribus possem. sed nostri temporis uocabulis, singula eorum reddere non confiderem. cymatilem enim marinū ceruleumq; dixere, quod nos uiride. & Placidus sic habet. Glaucus color interdum pro uiridi ponitur, est qui admixtum habet uirori alborem. Virgilius glaucas salices & oliuas dixit. Item in hominibus & equis glauci oculi, pro splendidis ponuntur. legimus nōnunquam & maris colorem glaucum. sed tunc quando canescit fluctibus. Vnde Glaucus deus maris senior fingitur. Impluuiatus color quasi fumato stillicidio. Caltula crocotuli à croco, nunc giallo: Cærinum à cæræ colore Ferrugineum à ferri colore. Ostrineū subrubeum. Murex fuit purpureus, rubens, scarlatum. Croceata crocei coloris uestis. uiolatia ut nunc. Antracinus niger: à carbone Græcū: Varro de uita patrū. Propinq adolescentulæ etiam antracinis proximo amiculo nigello, capillo dimisso sequuntur luctum. Plinius: Colores in ueste

Calceus *Penula* *Stola* *Palla* *Paludamentū* *Prætexta* *Calantica* *Aulea Plagæ* *Ralla* *Tegmen* *Ricca Abolla* *Cesitium* *Sagum* *Indusium* *Regilla* *Patagium* *Mollicina* *Supparum* *Læna* *Amphitapæ* *Carbasus* *Limbus* *Flammeum* *Recinium* *Subucula* *Encimbomata* *Barnacides* *Toga pulla* *Cymatilis* *Glaucus color* *Impluuiatus color* *Caltula* *Cærinus* *Ferrugo* *Croceatus* *Ostrineus* *Antracinus* *Murex*

tres à floribus. A cocco qui rosis micat, nihil aspectu gratius. Amethyston ut uiolà prope purpureum. Tertius uiolæ serotinæ. honor in nuptialibus flammeo fœminis concesso à Græcis, Italia illorum nomen usurpante. Iam purpuram preciosissimum fuisse eleganter rubentem constat. Eius originem sic edocet Placidus grammaticus: Murex coclea maris ex qua purpura magistratuum color, de qua Liuius x x x. post M. Catonis uerba contra tribunum plæbis legem oppiam abrogare conatū: Purpura uiri utemur prætextati in magistratibus & sacerdotijs, liberi nostri prætextis purpura togis utentur. magistratibus in colonijs in municipijs togæ prętextæ habendæ ius est. nec id ut uiui solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eis crementur mortui. & cum tibi uiro liceat purpura in ueste stragula uti, matremfamilias tuam purpureum amictum habere non sines: & equus tuus speciosius instratus erit quam uxor uestita? Sed Vlpianus de legatis, purpuræ appella-
Purpura tione omnis generis purpuram contineri puto, sed coccum non continebitur, succinum & accinum continebuntur. purpuræ etiam appellatione subtegmen factum contineri nemo dubitat. de ueste autem stragula quod habet supra Liuius aliunde etiam petendū est,
Stragula uestis quod id uerbum male nunc à nostris intelligi uidemus. De tuberonis enim facto, qui in funeralibus Scipionis strauerit pelliculis hædinis lecticulos punicos sæpe alibi legimus. Et Seneca epistola quartadecentesima sic habet. Tuberonis hędinos lectos cum in publicum sternerentur, hædinasque pro stragulis pelles. & licet aliqua superius ad id facientia dicta sunt, unico in loco abunde facit in eius uerbi significatione Vlpianus, Neque enim dubium est, quin stragula uestis sit omne pellium peristroma: in uictum ergo uestem accipimus non stragulam, in stratum omnem stragulam uestem. At redeundum est ad mulieres à
De mulierum ornatu quibus de ueste tractaturi incipimus. Liuius in superiori oratione Catonis pro lege oppia conseruanda. Munditiæ ornatus & cultus hæc fœminarum insignia sunt, his gaudent &
Mundus gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarunt maiores nostri. & Varro mundus muliebris dictus à munditia. Vlpianus de auro & argento: mundus muliebris est quo mulier mundior sit: continetur eo speculum Metellæ, unguenta, uasa unguentaria. Paulus uult etiam argentū balneare mundo contineri. Et Pomponius: ornamenta muliebria sunt quibus mulier ornatur, ueluti inaures, armillæ, & uictolæ, annuli præter signatorios, aurum, gemmæ, lapilli, uitæ, mitræ, semimitræ, calanticæ, acus cum margarita, reticula, chrochifuntia. Multa & admiranda Plinius de mulierum & simul uirorum ornamentis ponit, quorum partem dicemus. Vniones digitis suspendere & binos ac ternos auribus
Crotalia fœminarum gloria est. Crotalia appellant ceu sono quoque gaudeant & collisione ipsa margaritarum. Affectantque iam & pauperes fœminæ licitatorem in publico unionem esse dictitātes. Quin & pedibus, nec crepidarum tantum obstragulis, sed totis socculis addunt. neque enim gestare iam margaritas nisi calcent ac per uniones ambulent, satis est. Et longe infra. Brutus in philippis conquestus est fibulas tribunis fuisse aureas, & tamen eodem tempore mulieres aurum pedibus deferebant, & uiri brachijs quod ab usu troianorum est
Dardanum dictum Dardanium. habeant fœminæ in armillis digitisque totis, collo, auribus, per has discurrant catenæ circum latera, & in secreto margaritarum pondera collo dominarum aureo pendeant, ut sono quoque unionum conscientia adsit: Etiam ne pedibus induitur? ex eodemque est Plinio: & India & seres margaritas mittunt. precij millies centena sestertia annis singulis. Tanto nobis matronarum delitiæ constant. Lolliam paulinam, quæ fuit C. Principis, ne serio quidem aut solenni cerimoniarum aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsalium cœna, uidi smaragdis margaritisque coopertam, alterno textu fulgentibus toto capite, crinibus, spiris, auribus, collo monilibus digitisque: quæ summa quadringenties sestertium colligebat. nec dona prodigi principis fuerunt, sed auitæ opes prouinciarum spolijs partæ. Margaritæ circa syllana tempora cœperunt Romæ esse minutæ & uiles. post Alexandria uicta fuere in frequentem ac promiscuum usum. hæc tamen ad hæredem transeunt, sed purpura & conchylia atteruntur, nisi uero purpurarum insania tolleranda sit, quia fascibus Romanis & deum religioni accommodantur, & in triumphali miscentur auro. Nos uidimus Messalinam Claudij principis sedente eo ad naualis prælij spe-
Arsineum ctaculum assidentem, indutam paludamento aureo textili sine alia materia. Arsineum dicit
Clauata cit Festus esse ornamentum capitis mulieris. & clauata dici aut uestimenta clauis intexta, aut calciamenta clauis confixa. monile quandoque mulierū ornamentum, quandoque equorum

rum præpendens. Et spinterem armillæ genus quo mulieres utebantur brachio summo. solisq; fœminis decoram fuisse uestem longe lateq; diffusam ad ulnas cruraq; ab oculis defendendas. mulieres autem candida ueste & auratis soccis usas fuisse Beatus Hieronymus ad Siluinam scribens sic indicat. Quæ pullam tunicam nigrosq; calceolos, candidæ uestis & aurati socci depositione sumpsisti. Idemq; in canticis canticorum scribit. Ornamentum quod solet uirginum pendere collo nuncupari ormuscũ, à quo item doctore ad Rusticum monachum scribente est. In India nasci carbunculum & smaragdum & margarita candentia, unionesq; quibus nobilium fœminarum ardet ambitio: Alia nunc sparsim collecta afferemus, aliquid commune cum uestibus habentia: siquidem caput & pedes sicut & reliquum corpus pariter uestiri proprie dicitur. Fimbria est omnis uestium extremitas. Exomides erant comicorum uestitus exertis humeris. Læna uestimenti genus habitus duplicis. Lacerna uestis pars infra capitium: lacinia pars uestimenti inferior. Lanerũ uestimenti genus ex lana succida confectum. Mullei fuerunt calcei albanorum regum, & post patriciorum, à mulando id est suendo dicti. Mustricula est machinula ex regulis in qua calceus nouus suitur. Ocrem montem confragosum dicebant antiqui. hinc ocreæ dictæ inæqualiter tuberatæ. patagium est quod ad summam tunicam adsui solet. Ricinum omne uestimentum quadratum, unde riciniati mimi. Ricæ & Riculæ uocantur parua ricinia, ut paliola ad usum capitis facta. Supparus uestimentum puellarum lineum quod & subucula id est camisia dicitur. Stalagmium genus inaurium. Ecrocolũ palium tenue meretricum dictũ à croceo colore. Glomerum pastorale palium. Puluinus & puluini generis masculi in neutro puluinaria, puluinus priuati hominis ceruical uel culcitra. puluinar uero & puluinaria principum uel regum, id est lectisternia. Bissinus mulierum delicijs auri pondere uendebatur. inter hæc uestium totius corporis, & ab ipsis dependentium uocabula, alias quoq; consuetudines earum rerum usus & inuentionũ simul dicere constitui. Demosthenem inquit Aulus Gellius uestitu cæteroq; cultu corporis nitido uenustoq; nimisq; accurato fuisse, & Hortensium oratorem præter Ciceronem clarissimum, quem æmuli Dionysiam saltatricem appellarunt, presertim Torquatus. & uiros dicit Gellius Romanos primo sine tunicis toga sola amictos fuisse, postea substrictas & breues tunicas circa humeros desinentes habuisse. Certissimũq; uidemus pelliũ suffultura nullos unquam usos fuisse Romanos. Augustũ enim scribit Suetonius, ueste non temere alia quàm domestica usum esse à sorore uxore filia, & neptibus confecta, togis neq; restrictis, neq; fusis. clauo nec lato nec angusto, calciamentis altiusculis, ut procerior, quàm erat uideretur. hyeme quater nis cum pingui toga tunicis & subucula, thorace laneo & fœmoralibus & tibialibus muniebatur. Caligula uero omnium profusissimus pelle nunquam & ipse usus uidetur, de quo sic habet etiam Suetonius. Sæpe gemmatas depictasq; penulas manuleatus & armillatus in publicum processit. Aliquando sericatus, & cycladatus. ac modo in crepidis & cothurnis, modo in speculatoria caliga. nõnunquam socco muliebri, plerunq; uero aurea barba, fulmen tenens aut fuscinam, aut caduceũ deorum insignia: atq; etiam Veneris cultu usus est. Triumphalem quidem ornatum etiam ante expeditionẽ Asiæ gestauit. Binas nostri tẽporis consuetudines uarie intelligi ex priscis uideo: salutationẽ quam dignioribus capite detecto facimus unam: mulierum gestaminis obtecti capitis alteram: de quarum utraq; quid Plutarchus in problematibus senserit simul audiemus. Deos salutantes caput operiunt: uiris autem dignitate præditis & honore dignis si quo casu obuiant, caput aperiunt. In occursu hostium caput uelamur, uel ad offensionem. amicis & honestis uiris obuiam facti, & caput & nos ipsos aperimus. Quod ad deos pertinet, ut deos adorando humiliores reddamur, aut mente ne quid ominosum aut triste inter precandum alicunde auribus acciderit, idcirco uestem ad aurem usq; attollebant. Saturno capite aperto immolabatur tamquam ueritatis deo, quod ueritas occultari obscurariq; non potest: Saturnusq; ideo ueritatis parens dictus est, ꝙ tempus sit à quo ueritas noscitur. Honori quoq; rem diuinam capite aperto faciunt, quia splendidum quiddam & apertum est gloria. filij tecto capite parentes efferunt, filiæ aperto, passis crinibus, ꝙ filij patres tamq; deos colunt, filiæ luctu prosequũtur. Mulieribus ne aperto quidem capite omnino esse licebat. Est enim proditum memoriæ Spurium Carbilium primum Romanorũ sterilitatis causa uxorem repudiasse, hunc secutus Sulpitius Gallus id circo uxori nuncium remisit, ꝙ eam in caput ue-

Spinter · *Vestis cãdida* · *Ormuscum* · *Fimbria* · *Exomides* · *Læna* · *Lacerna* · *Lacinia* · *Lanerum* · *Calcei mullei* · *Mustricula* · *Patagium* · *Ricinum* · *Ricæ* · *Supparus* · *Stalagmium* · *Ecrocolum* · *Glomerum* · *Puluinus* · *Puluinar* · *Romanis uestes pellibus fultas non fuisse* · *Salutatio capite aperto* · *Cur Saturno capite aperto imolaretur* · *Ne mulieres aperto essent capite*

stem deducere animaduertisset. Idem fecit P. Sempronius quod eius uxor ludos funebres aperto capite spectasset. Quem capitis aperiendi morem Romanas mulieres ante centesimum annum seruasse satis constat. Quod enim multis ostendisse memini: Omnes mulierum picturę ueteres quas in ciuium ædibus, aut per ecclesias siue ex musiuo siue penicillo & coloribus factas uidemus: capite aperto sunt. Is uero albis ex lineis amictus quo caput nunc ceruicem & totum cōtegunt corpus, ad funeralia olim institutus fuit, quod supra in principū deificatione ostendimus. Vsum & consuetudinē uestium satis dixisse uidemur, aliquarum nunc originem dicemus. Togas rasas, phrygianasq́ diui Augusti nouissimis temporibus cœpisse scribit ex Fenestella Plinius, suntq́ quarum nunc etiam est usus rasæ uocabulum retinentes, & phrygiæ à penis phrygibus sumptæ, quibus in solo sacerdotali indumento utuntur. Prętextę apud hetruscos teste Liuio originem habuere, & pariter trabeæ regium indumentum. pictas uestes apud Homerum fuisse dicit Plinius, à quibus triumphales sint natæ: nec dubitamus eas picturas acu fuisse factas, acu'que facere phrygij etiam inuenerunt, quæ phrygianæ appellantur superius dictæ. Aurum intexere primus in Asia inuenit Attalus rex, unde nomen fuit attalicis: nunc brochatis. colores diuersos picturæ intexere: Babylon maxime celebrauit, & nomen imposuit Babylonicum, quod ab attrebato Galliarum ciuitate aratium uulgare nomen nunc obtinet. plurimis uero licijs intexere, quæ polymita appellant, Alexandria instituit: seruatq́ nunc nomen etiā, & si multis in Italia ciuitatibus intexuntur. Aratiorum uero siue Babyloniorum mirabilem impensam dicit Plinius quum sic ait. Metellus Scipioni triclinaria Babylonica sestertium octingentis milibus uenisse, iam tūc posuit in capitalibus criminibus, quę Neroni principi quadringentis milibus sestertium nuper stetere. Et ut mores circa cultum prosequamur Plutarchus scribit, eos qui nobilitate uidebantur præstare, lunulas in calceis tulisse: signū esse dicentes eius quę in luna esse dicitur habitationis, & quod post mortē animi rursus lunam sub pedibus habebunt: uel superbos homines admonentes rerum humanarū instabilitatis cuius rei luna exemplo sit, quæ ab obscuro, in lumen, inde in obscurū redit. & ad cultum est barbā radere, de quo usu sic habet Plinius. Tonsoribus Romæ tardior fuit usus. In Italiam ex sicilia uenere post Romam conditam anno CCCCLIIII. adducente P. Ticinio Mena teste Varrone. primus omniū radi quotidie instituit Aphricanus, secundus Augustus. Et Aulus Gellius barbā & genas rasitare usos fuisse Romanos ante quingentesimum annū tradit. P. Scipio Pauli filius cum dies sibi dicta esset à Claudio Asello tribuno plebis cui censor equum ademerat, barbam more solito rasit, & ueste nitida est usus. inter mores consuetudinesq́ priscas fuisse uult Plinius aurum sinistra manu bellicę uirtutis insigne delatum, qui & dicit longo tempore senatum non habuisse annulū, sed ijs tantum qui ad exteros ibant fuisse datū, nec alijs postea licuisse, nisi ijs qui ea causa habuissent. Et suis temporibus fuisse moris, annulos ferreos sponsæ mitti sine gēma. Annulos uero postea promiscui usus fuisse indicat cannensis clades trium modiorū. Macrobius in saturnalibus scribit. Veteres non ornatus sed signandi causa Annulū tulisse, nec plures q̄ unum habere licuisse, nec nisi libero: in Quintiorumq́ familia aurū nec fœminas quidē habere moris fuisse. Annulus aūt aliquamdiu plebem à senatu diuisit ut medij equites eo uterent. & tunica senatum ab equitibus diuidebat. Cur autē in digito feratur, qui minimo est proximus, uoluisse dicit primos Aegyptios: quia uena à corde in eū cōtinuata sit digitū. Et Atteius capito existimauit: quia manus illa & digitus sint minus officiosi. Iulius Capitolinus est autor Maximinū imperatorem uastę magnitudinis & feritatis hominē uxoris dextrocherio usum fuisse pro annulo. Erat enim dextrocherium muliebre brachiorum ornamētum, quod ex auro in annuli lati formam gēmis preciosissimis integebatur. Vestium quoq́ & totius corporis ornamentorū partē claudat mutatio uestis, quā difficillimis, siue publicis siue priuatis rebus fieri mos fuit. Liuius quarto septuagesimo. Gn. Pōpeius Strabo bello sociali picentes fudit: & Asculū obsedit, propter quā uictoriā Romæ prætexta & alia magistratuum ornamenta prius mutata sunt resumpta. Et Cicero oratione in Pisonem. Cum senatus frequens luctum & dolorē suum uestis mutatione declarandum censuisset. Item Cicero in oratione pro P. Sextio: senatus frequens uestem pro mea salute mutandam censuit. Reliquum est nobis in consuetudinū morumq́ prisci stantis imperij Romanorum obseruantia, incedendi præsertim petito aliunde auxilio per urbes & itinera formam ostendere

Toga rasa & Phrygiana
Prætextæ & trabeæ origo
Vestes pictæ
Attalicæ uestes
Babylonicæ
Polimita
Lunæ in calceis
Tōsores quando primum Romæ
Annulorum usus
Anulus sponsæ ferreus & sine gemma
Dextrocheriū
Mutatio uestium

dere: quã uidemus nedum à nostra præsentis seculi, sed preteritorũ longẽ seculorum consuetudine diuersissimam fuisse, temporum tamẽ imprimis habenda est ratio: Aliter enim parua & exili, aliter aucta & opulenta, aliter libera & simul casta, aliter principum fastu & simul luxu dissoluta re factitatũ est. Mulieres enim infra uidebimus, uehiculis florente Romana re usas fuisse, etiam magis quàm homines, quæ ut prohiberentur ipsa uectatione aliquando in senatu actum est. Vnde notũ est fœminas quasq; urbis præstantiores Brutorum domum obsidere ausas, qui abrogationi legis Oppiæ intercedere uolebãt, quæ lex prohibebat ne mulieres uestem uarij coloris, ne plus semiunciam auri haberẽt, ne iuncto uehiculo propius urbem mille passus præterquam sacrificij causa uterentur. Obtinuerunt'que mulieres abrogari legem pernicioso certe exemplo, quia in peius omnia sunt delapsa. Scribitq; Plutarchus in problematibus. Carmentis ædem mulieres ædificasse & maxime coluisse, quia mulieres uehiculis senatus consulto prohibitæ, cum postea essent restitutæ id ædificauerũt: quæ Euandri mater fuit, Nicostrata prius appellata, & quia ede ret oracula carminibus inde carmenta est dicta, ob quam & carmina dicta. Quanquam Marcum Catonem censorem scribit in XL Liuius non nihil tanto malo remedij adhibuisse. Ornamenta enim & uestem muliebrem & uehicula quæ plurisquam quindecim milibus æris essent, in censum referri in rationes iussit. Sed ad rem: præter equos quorum sub regibus, post libera ciuitate, demum principibus præsertim florentissimis semper rarus, quandoq; nullus in urbibus & itinere fuit usus, sexdecim uectationis modos fuisse inuenimus, forma inter se plurimum differentes. De quorum tamen usu dicturi, memoramus non esse nobis seruatam in bellis consuetudinẽ sexto dictam libro repetendam: cum etiam negaturi non simus multos præsertim nobiles, in itinere equis quandoq; usos fuisse: uidemus enim ex Liuio Fabium maximum qui filio consuli ad ocriculum obuius fuit in equo sedisse, quousq; eum descendere filius per lictorẽ iusserit. Et de M. Catone superiore scribit Seneca epistola tertia de nonagesima. O quantum erat seculi decus, imperatorium, triumphalem, censoriũ, quodq; super omnia est, Catonem, uno caballo esse contentum, & ne toto quidem: partem enim sarcinæ ab utroq; latere dependentes occupabant. & de altero Catone scribit Plutarchus: Cum pedes per Asiam obiret legationem, Demetrio Pompeij liberto obuiasse equitũ turma sociato. Ciceroq; in libris de senectute scribit Masinissam cum equo descendisset, ut iterum ascenderet adduci non potuisse. Quem etiam Ciceronem Tironi suo scribere uidemus: Equum & mulum brundusij tibi reliqui. Et in miloniana eiusdem oratione est. Obuiam fit ei Clodius expeditus in equo. Et tamen addit, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus ut solebat. Sed fuerit hic licet rarus equorum usus usque ad primorum ex principibus tempora. Claudium imperatorem scribit Suetonius uiatores ne per Italiæ oppida nisi pedibus, aut sella, aut lectica transirent monuisse edicto. Et Iulius capitolinus scribit M. Antoninum pium in ciuitatibus sederi in equis, aut uehiculis prohibuisse edicto. Qua autem ratione uehiculorum consuetudo, aut per se ipsam inoleuerit, aut de industria sit introducta, Seneca epistola quintadecima sic ostendit. Gestatio & corpus concutit, & studio non officit: possis legere, possis dictare, posśis loqui, posśis audire, quorum nihil nõ ambulatio uetat. Vnde Cicero ad Atticum: Hanc epistolam dictaui sedens in rheda: & infra. Capuam proficiscebar hæc scribens: & alia epistola ad eundem: hoc litterarum exaraui egrediens è uilla ante lucem. Et Plinius orator Mario de auunculo suo. In itinere quasi solutus curis cæteris huic uni uacabat. Ad latus notarius cum libro & pugillaribus, cuius manus hyeme manicis muniebantur, ut ne cœli quidem asperitas ullum studij tempus eriperet. Sed iam uideamus ipsa quindecim uehiculorum uocabula. Arceráque sit primum, de quo uehiculo Asconius. Arcera plaustrum rusticum tectum undique quasi arca, quo senes & ægroti uectari solent. Cisium uehiculi biroti genus: Vnde Vlpianus locati & conducti: Cisiarius, id est, carrucarius. Arcirinam Festus inquit esse plaustri modici genus, quo homo gestari posśit. Benna lingua gallica genus uehiculi appellatur. Vnde combennones in eadem benna sedentes: canterium aliud fuisse uehiculum Seneca epistola tertia de nonagesima sic ostendit: M. Cato censorinus, quem è re publica tam fuit nasci q̃ Scipionẽ: alter enim cum hostibus nostris bellũ, alter cũ moribus gesśit: canterio uehebatur æthiopico: octophorũ fuit octo rotarum uehiculum, quo solus est usus Caligula, de quo Suetonius:

Fœminæ brutorum domũ obsederunt
Lex oppia
Carmenti ædes à matronis extructa
Carmina unde
Equorũ usus
De uehiculorum usu
Arcera
Cisium
Cisiarius
Arcirina
Benna
Cõbennones
Canterium
Octophorum

interdum adeo ſegniter & delicate inceſſit,ut octophoro ueheretur, atq; appropinquanti
in urbem uerri ſibi uias, & conſpergi propter puluerem exigeret:currum paſſim per lati/
nos autores inuenimus,quo in ruſticis & alijs neceſſitatibus atq; alicubi in bello quando/
que fuit uſus. Tamen L. Metellus qui palladium incendio eripiens excœcatus eſt,id à ſe/
natu in honorem habuit, ut curru in ſenatum portaretur. Et Plutarchus de Cæſare:cum
per Italiam Cæſar curru ueheretur ſemper Antonium una ſecum habuit:cuius ſimilitudi
Carrucæ nem ornatiores habuere carrucæ. Nam Helius Spartianus de Alexandro ſeuero. Carru/
cas Romæ & rhedas ſenatoribus omnibus,ut argenteas haberent permiſit, intereſſe Ro/
manæ dignitatis putans,ut his tantæ urbis ſenatores uectarentur:ſed rheda quid fuerit in/
Pilentum fra dicemus:pilentum inquit Feſtus uehiculi genus eſſe quo matronæ uehuntur:ſed idem
Petoritum uidetur eſſe quod petoritum, quod uehiculi uerbum quatuor rotarum ab Hiſpanis intro/
ductum Varro de lingua latina,in conſuetudinem ſua & Ciceronis ætate primum uenil/
ſe dicit:eſtq; eius formæ qua noſtri temporis principũ Italiæ mulieres uectantur,ita libra/
tum,ut conſidentes in puluinis in aëre ſuſpendi agitatæ uideantur. de utroq; Feſtus,pilen
tum uehiculi genus quo matronæ uehuntur. petoritum uehiculum gallicum. Alij oſce pu
tant dictum,quod hi petora quatuor appellant. quatuor enim habet rotas, hisq; duobus
Carpentum parum differentem formam fuiſſe tenemus. Carpentum,de quo Cornelius Tacitus. Suũ
quoq; faſtigium Agrippina altius extollere: carpento capitolium ingredi, qui mos facer/
dotibus & ſacris antiquis conceſſus. uenerationem augebat fœminæ, quam imperatore
genitam, ſororem eius qui rerum potitus ſit, & coniugem & matrem fuiſſe unicum ad/
hunc diem exemplum eſt. Morem uero hunc quem Tacitus ſacris & ſacerdotibus con/
ceſſum fuiſſe dicit,Ammian⁹ marcellinus noſtros ſeruaſſe chriſtianos ſacerdotes,ut mul/
ti quàm ornatiſſimi unico ueherentur carpento,ſcribit. & tamen carpento uehebat̃ Clau/
dia,cum turbæ eam progredi impedienti,ut frater reuiuiſceret optauit: quanquam cauſa
eſſe potuit de qua in quinto Liuius ſic habet, Cum matronæ aurum dediſſent pro corona
aurea Apollini mittenda quam uouerat Camillus,ſenatus gratitudine uſus matronis con
ceſſit,ut pilento ad ſacra & carpentis ad ludos feſto & profeſto die uterentur. Sella magi/
ſtratuum ædilis & prætoris ſedes qua per urbem ius dicentes comportabantur, quemad/
modum aliquot ex noſtri temporis ſummis pontificibus podagra impeditis,humeris ho/
minum eam uidimus deferri. Tamen Suetonius Auguſtũ nouam cœpiſſe cõſuetudinem
Burdones dicit:in conſulatu pedibus ferè,extra ſæpe adoperta ſella per publicum inceſſit. Burdones
Eſſedum item aliud fuerunt uehiculi genus unico homini ferendo idoneum. Et eſſedum breue ue/
hiculum rheda minus birotum, uno homine celeriter aduehendo fuit accommodatum.
Cicero Trebatio in Britania agenti. Eſſedum aliquod rapias ſuadeo: & ad nos quampri/
mum recurras,quanquã & id etiã ſicut alia uehicula luxuries Romana poſtmodũ habuit
ornatiſſimũ. Nam Suetonius de Claudio imperatore. Eſſedum argenteũ ſumptuoſe fabri
catum,ac uenale ad ſigillaria redimi cõcidiq; coram imperauit. Lectica frequentiſſimum
Lecticæ apud priſcos uehiculi genus nobilium uirorũ ſimul & fœminarum fuit, cuius forma mar
forma more inciſa Romæ in hanc maxime formam extat. Primum haud multum diſſimile eſt fe
retro huius temporis quo à decem duodecim'ue hominibus mortuorum corpora in ſe/
pulturam deferuntur. Sed pedes habuit tres ita ſubtus affixos,ut in itinere occulti ſuſpen/
derentur,& in lecticæ fundum reſupinati dimiſſi eam à terra altiuſculam ſuſtentarent:in/
tectam'que fuiſſe apparet uelis, ab oculis, puluere,& ſole, ac uento ſemper defendenti/
bus. quorum aliqua denſiora frigoribus & pluuia arcendis idonea fuiſſe non dubitamus:
& partem qui ferebatur,aut totam aperire cum libuiſſet,facile poterat. erat uero duorum
capax,qua tamen unici,ut plurimum utebantur. Suetonius de Nerone: matris ſæpe lecti/
ca per publicum ſimul uectus eſt. Ei ſuccolabant deni duodeniq; ſerui,quibus longo in iti
nere uicarium in laborem alij ſuccedebant, conficiebanturq; eo uectationis modo & lon/
ga ſimul & inquieta,& cum libuiſſet accelerata itinera: ſed illis per urbem agros & oppi/
da frequentior uſus fuit: ſupra eos autem qui ſuccolabant lecticam fuiſſe delatam,Seneca
epiſtola octuageſima ſic indicat. Idem quoq; de iſtis licet omnibus dicas,quos ſupra capi
ta hominũ,ſupra quamq; turbam delicatos lectica ſuſpendit. Et idem epiſtola prima trige
ſima. Non faciet te beatũ turba ſeruorũ lecticã tuam per itinera urbana,aut peregrina por
tantium. Et itẽ Seneca. Quotiens occurrit domus ſplendida, cohors culta ſeruorũ, lectica
formoſis

formosis imposita calonibus, contemno. Vlpianus de legatis tertio, lecticarij qui solum matrem familias portabant, continentur legato rerum uxoris causa paratarum. Item iumenta uel lectica uel sella uel burdones. Domitian⁹ imperator probrosis fœminis lecticæ usum ademit. Externos quoque uiros alicuius dignitatis lectica sicut & Romanos fuisse usos Cicero ad Atticum sic indicat: hic Vedius uenit mihi obuiam cum duobus essedis & rheda equis iuncta, & lectica: sed iam de rheda uideamus quod communius cæteris uehiculum fuit, erat uero duarum semper rotarum, sed multiplicium quandoq; iugorum, qua omnibus etiam abiectissimis uti licuit, ut solus ornatus quales ea uectarentur ostenderet, & multi simul ea commode uehebantur, dummodo mularum & equorum iuga adhiberentur oneri suffectura. Cicero pro Milone. Cum hic Milo cum uxore ueheretur in rheda penulatus, magno & impedimento ac muliebri, & delicato ancillarum puerorumq; comitatu. Mulis uero usos fuisse ad uehicula priscos & nō equis ubiq; inuenio, quod ex parte sic indicat Seneca tertia de nonagesima epistola. Vehiculum in quo positus sum rusticum est: mulæ se uiuere ambulando testantur, mulio excalciatus non propter æstatem. Quid mulæ omnes saginatæ, omnes unius coloris. Et Helius Lampridius de Commodo imperatore. Dedit & uasa aurea & cum unguentis alabastra, dedit & uehicula cum mulabus, & mulionibus & iuncturis argenteis, ut ita à conuiuio redirent: sed alia quàm mulos & equos animalia Heliogabalum rhedis & uehiculis iunxisse, sic Lampridius habet. Canes ingentes quaternos iunxit ad currum, & sic uectatus est: quatuor ceruis iunctis ingentibus, processit in publicum: iunxit & leones, matrem se magnam appellans: iunxit & tygres liberum se uocans. habuit gemmata uehicula & aurata. Iunxit & quaternas mulieres & binas uel ternas ad pimpillum quod est temonis caput, & sic uectatus est & nudis nudus trahentibus: fecit idem de pueris. cum tunc, ut ante Philippum liceret. Rhedas autem imprimis sed & alia uehicula, publice institutum fuisse in urbe Roma ad portas teneri parata, quæ indigentes dato precio publice etiam declarato, in promptu haberent, constat. Suetonius de Caligula. In gallia quoq; cum damnatarum sororum ornamenta & supellectilem & seruos atq; etiam liberos immensis precijs uendidisset, inuitatus lucro: quicquid instrumenti ueteris aulæ erat ab urbe repetijt: comprehensis ad portandū meritorijs quoque uehiculis & pistrinensibus iumentis, adeo ut panis Romæ sæpe deficeret, & litigatorum plærique quod occurrere absentes ad uadimonium non possent, causa caderent. Et erant rhedæ, ac uehicula non in urbe solum, ut supra apparet meritoria omnium necessitatibus suffectura, sed per uias consulares ab urbe Roma undiq; in quascunq; orbis Romani prouincias ducentes, precio singulis præfixo, ultra quod nihil pro uectura accipere possent. Capitolinus de M. Antonino philosopho: dedit præterea curatoribus regionū ac uiarum potestatem, ut uel punirent, uel puniendo ad prefectum urbis remitterent eos, qui ultra uehicula quicquam ab aliquo exegissent. Quam quidem uehiculorum undiq; constitutorum consuetudinem ex parte nos edocet Ioannis Chrysostomi ad Stagirium monachum opus. Chrysostomus nanq; uir sanctissimus eloquentissimusq; Stagirium monachum post actam in monasterio multis annis laudabilem uitam, à dæmone correptum, ut consolaretur, multis nititur rationibus exemplisq; uirorum item sanctorum: qui multis in hac uita laboribus difficultatibusq; agitati sunt. Inter quæ est de Abraam tam multarum gentium patre, quem multi existimarunt ætatem omnē prospere & tranquille uixisse. Et Chrysostomus præter alia incommoda peregrinationem eius narrat difficillimam, in qua quidem facile apparet quanta fuerit differentia regiminis & conditionis prouinciarū Palestinæ, Chaldeorum & Persarum regni, quæ temporibus Abrahæ fuit, & earundem prouinciarum administrationis, quæ per Alexandri mammeæ & Iuliani apostatæ imperatorum tempora erat, quando ipse Chrysostomus hæc scribebat: quo ex Chrysostomi testimonio, nō magis uehiculorū de quibus nunc agitur, per Ro. imperij uias dispositio cernitur, quàm ipsarū prouinciarū fœlix de quo longe supra diximus regimē intelligitur. Sed iam ipsum audiamus Chrysostomum, qui omissis laboribus, & difficultatibus maximis, quibus Abraam in Perside agitatus est, sic habet. Verum ista quoque modo omittamus, atque à peregrinatione sua ordiamur: illud primum inquirentes diligentius, quanto itineris spacio Chaldæorum prouincia à Palæstina separata est, aut quænam uiæ illius conditio fuerit, quo modo sibi tunc misceri illi homines potuerint: qui fuerit uiuendi

Rheda

Mulis usos antiquos ad uehicula non equis

Pimpillum

Vehicula meritoria

uiuendi atque conuersandi modus. non enim, quia facile tunc iustus ille obediuit, res etiam continuo facilis existimetur. Nec quoniam cito ac breuiter Moyses rei gestæ digessit ordinem, opus ipsum breuitatem putes imitatum. Ista enim dicere & enarrare facilimũ est, agere autem laboris difficultatisque plenissimum est. Viæ igitur istius longitudinem locorumque intercapedinem, diligentius enarrare possent, qui inde ad nos progressi essent. Nos hactenus illorum quidem nemini cõgressi fuimus. Vnum uero ex ijs qui ex citeriore prouincia aduenîunt nacti, cum tempus ab illo inquireremus, quo iter agere coactus esset, triginta & quinque dierum numerum audiuimus. Et Babylonem quidem ille se non uidisse ait, audisse tamen ab his qui ibi fuerant, tantundem itineris restare conficiendum, ut eo perueniretur, atque huiusmodi distantia locorum & tunc erat, & modo est: porrò itineris conditio non ea nunc est, quæ tunc fuisse creditur. Nunc enim & mansionibus perpetuis distinctum est, & urbibus ac uillis frequentibus ornatum, uiatoresque plurimos offendit, qui illuc proficiscuntur, quod non minus ad securitatis rationem ualet quàm mansiones, urbes atque uillæ: præterea & ex prouincia ciuitatum principes, uiros & corporis magnitudine & roboris cunctos excellentes, iaculoque & funda tantum ualentes, quantum uel sagittarij sagittis, uel armati pilis, statutis ducibus quibus illi obtemperent cõstituentes, hoc eis unicum iniungunt munus, solamque itineris tuendi curam custodiamque permittunt. Ad hæc aliam longe his omnibus diligentiorẽ curam excogitauere: habitacula enim mille passibus ab inuicem distincta itinere toto fabricantes, nocturnos illic statuere custodes: per illorum labores & uigilias maximum contra latronum impetus munimen uiatoribus constituentes. Tunc uero nihil horũ erat, non uillæ perpetuæ, nõ urbes, non discretæ diem singulorum mansiones, non crebra diuersoria, non commeantium uestigia, non aliquid denique huiusmodi: licet nũc omittere semitæ asperitatem, aërisque inequalitatem, quæ & si desint alia, per se uiatoribus sunt molestissima. Testes mihi sunt qui cum uehiculis iumentisque inuehantur, ne sic quidem consueta itinera audent incedere, nisi ea prius strata lapide uiderint, foueasque impleuerint atque cuncta complanauerint. Cæterum tunc inhabitabili nunc regione erat uia illa desertior, ipsisque montibus & collibus asperior, præruptisque omnibus & præcipitijs periculosior. Nondum id quod esse omniũ grauissimum duxi, quo pacto barbaris ferisque nationibus nouus semper hospes iungebatur intelligo. Hoc enim maiora illi ac difficiliora in dies negotia præbebat, cum omnes tunc per gentes, imò ut uerius loquar per ciuitates diuisi essent, atque separati: neque enim sicuti nunc in maxima orbis parte fieri cernas, uni imperio uniusque ditioni mortales omnes seruiebãt, eisdem gubernabantur legibus: sed ueluti corpus unum in multa membra concisum, ita hominum genus dispersum erat atque dissipatum: hostesque ex hostibus iustus ille Abraam mutare in dies cogebatur, & antequam priores fugeret rursus in alios incidere, cum alibi quidem cõfuse plurimi dominarentur, alibi nullus dominationis ordo seruaretur. sed iam satis multa de moribus priscorum & consuetudinibus seu publicis seu priuatis, satis multa itẽ superius dicta sunt de religione, & de rei publicæ administratione, atque etiam de militia. Ad decimam ultimamque partem triumphos nostri operis titulum decusque ueniendum est.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE TRIVMPHANTIS LIBER DECIMVS

RIVMPHOS Romanorum describere ac unum in locum congerere aggressus, duo eorum tanquam prȩludia minoris scilicet dignitatis & gloriæ alios honores, uictoribus datos prius referam, Ouationem & tropheum. Ouatioque ordine prima uerbi uim ab ohe gaudentium interiectione originem habet, ut dicta sit quasi ohatio. *Ouatio unde* Iuuenalis de Horatio. Satur est cum dicit Horatius ohe. Et Festus Pompeius ouantes dicit lȩtantes, ab eo clamore dictos, quem faciunt redeuntes ex pugna, geminata o o littera. Et Aulus Gellius sic habet: ouandi ratio & causa cum bella non rite neque cum iusto hoste gesta sunt, aut hostium nomen humile & nõ idoneum, ut seruorum, piratarum: aut deditio solito citius facta, aut incruenta uictoria: ingrediebantur urbem pedibus, sequentibus eos, non militibus sed uniuerso senatu. & oualem coronam supra ostendimus fuisse myrteam, quam habebant qui *Corona oualis myrthea*

qui ouantes introibant cum bella non erant indicta, aut sine sanguine. Liuius XXVI Trib. plæbis ex autoritate senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello qua die urbem ouans iniret imperium esset: pridie quàm urbem iniret in monte albano triumphauit, inde ouans multam præ se prædam in urbem intulit: cum simulachro captarum syracusarū catapultæ, balistæq; & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæq; opulentiæ ornamenta, argenti ærisq; fabrefacta uasa, alia suppellex preciosaq; uestis, & multa nobilia signa quibus inter primas Græciæ urbes syracusæ ornatæ fuerant. punicæ quoq; uictoriæ signum octo ducti elephanti: & non minimum fuere spectaculum cum coronis præcedentes Sosis syracusanus & Mericus Hispanus, quorum alter introitum in syracusas, alter in arcem dederat. Et Suetonius de Augusto: bis ouans ingressus est urbem, post Philippense, & rursus post siculum bellum. Et de Tiberio idem: ob res bene gestas in gallijs ouans urbem curru ingressus est, primus ut ferunt triumphalibus ornamentis honoratus, nouo nec cuipiā alteri tributo genere honoris. Liuius in quarto. Quinto Capitolino filio capitolini, Equis fusis triumphus negatus, ouans urbem ingressus est. & infra: Publi⁹ Valerius consul arce caruentana recuperata urbem ouans introijt: & infra Valerius potitus consul deuictis in algido equis triumphauit, & libro quinto Manlius capitolinus cōsul ouans ingressus est: & in libro septimo Fabius repulsis à porta collina gallis & tiburtibus uastatis, ouans urbem ingressus est. Tertio item & trigesimo libro, Aelius ob rem faciliter in Hispania gestam, ouans in urbem ingressus est: & quinto trigesimo M. Fuluius Nobilior qui biennio ante prætor in Hispaniā profectus est, ouans urbē ingressus est. Tropheum Græcam habet originem à trope quod conuersionem latine significat: primi enim Græci eo uocabulo usi, suos qui hostem nulla aut parua commissa cæde conuertissent in fugam, in hunc maxime modum honorarunt. Arboris quæ in loco esset ramis paululum supra stipitem succisis, scuta, galeas, toraces, loricas, & alia quæ fugiens reliquisset hostis arma appendebant, eratq; id paucorum dierū uicti dedecoris & uictoris gloriæ monumentum, quod pace breui composita sublatum, nullam notæ uicinis in ea uictoria inustæ relinqueret memoriam. Vnde Plutarchū supra ostendimus merito questum esse, impudenter simul & aspere nimis egisse primos ex Græcis, qui trophea aut marmore incisa, aut ære sculpta facientes, odium simul & bellum à cōseruata uicti ignominia perpetuū reddidissent. Romanos itaq; ultimo Græcorum exemplo trophea marmorea aut ærea, præsertim montium dorso insculpta posuisse uidemus, quorum multa etiam nunc passim per urbem extare uidemus: sed illa sunt omnium maxima Caij Marij de cimbris habita, quæ à Sylla disiecta Caium Cæsarem reposuisse Suetonius scribit: nunc ad sanctorum Iuliani & Eusebij ecclesias, qua uia ab arcu sancti Viti ad celebrem sanctæ crucis basilicam itur, semiintegra: de eoq; uerbo habet sic Nonius. Spolia hostium affixa stipitibus uocantur trophea, sed de triumphis uideamus. Triumphare inquit Varro appellatum, quod cum imperatore milites redeuntes clamitant per urbem in capitolium eunti: io triumphe, à dithyrābo Grȩco Liberi cognomento. & Plinius: Liber pater primus triumphū inuenit. Cicero ad equites prius quàm iret in exilium: maiores nostri eos imperatores, qui militum uirtute hostium fregerant furorem iucundissimo fructu libertatis reconciliato, non solum statuis dignos putarunt, sed etiam æterna triumphi laude. lege autem fuit cautum, ne quis triumpharet qui minus quàm quinq; milia una acie superasset. M. Cato & Martius tribuni plæbis altera lege pœnam statuerunt his qui mentiti erant. Quare ingressi urbem triumphaturi, apud quȩstores urbanos de ueritate scripta iurant. Et legibus item ac pro consuetudine obseruatum, ut pro aucto tantū imperio nō pro instaurato triumpharetur. Itaq; nec P. Scipioni recuperatis Hispanijs, nec M. Marcello captis syracusis triumphus concessus. Primus apud Romanos in triumpho liberum patrem imitatus est Titus Tatius, qui triumphans de Sabinis primus omnium ouans urbem ingressus est: quoniam rem leuiter absq; cruore gesserat, myrtoq; ueneris uictricis coronatus incessit, quæ postea fuit, ut diximus, ouantium corona. Sed de triumphis multa sunt dicenda prius quàm ad particularem eorum descriptionem ueniamus. primum apud maiores nulli licuit triumphare, qui nec dictator, nec consul, neque prætor res gessisset, quod cum L. Lentulo obiectum esset qui proconsul in Hispania rem bene gesserat, ouans sicut supra ostendimus in urbē ingressus est: Et duodetrigesimo de Scipione: Ob res gestas magis tentata est

M. Marcello ouatio

Tropheum

Triumphare

Lex de triumphantibus

Triumphaturi de ueritate scripta iurant

T. Tatius primus Romanorum triumphauit

Quibus triūphare liceret

est triumphi spes quàm petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphasse qui
sine magistratu res gessisset constabat. In septimoq; Liuius. C. Manlius de plæbe primus
dictator, de hetruscis populi iussu sine autoritate patrũ triumphauit: solusq; Gneus Pom/
peius quod multi scripsere eques Romanus, & prius q̃ per ætatem consul fieri posset bis
triumphauit, quod in delubro Mineruæ in titulis Pompeij apparuisse Plinius affirmauit.

Lex altera triumphantium

Lex alia siue consuetudo triumphaturis fuit, ut prius reportarent exercitum, prouinciam
que in qua res gesserant successoribus redderent quietam. Liuius XL Lucius Manlius
consul ex Hispania redierat, cui postulanti à senatu in æde Bellonæ triumphũ, rerum ge/
starum magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum obstabat. quod ita comparatũ mo/
re maiorum erat, ne quis qui exercitum non deportasset triumpharet, nisi pacatam perdo
mitamq; successori prouinciam tradidisset.

Triumphantium currus qualis

curru autẽ semper peruectos fuisse qui trium/
pharent constat, duarum tamen rotarum, quales Romæ in Titi Vespasiani arcu ad san/
ctam Mariam nouam, & in sanctæ Martinellæ sacello L. Veri Antonini marmore inci/
sos ad iustam propè mensuram extare uidemus: duciturq; uterq; dictorum imperatorum
currus equis quatuor, prout Liuius libro quarto: Camilli deuictis uehijs triumphus modũ
excessit: Curru equis albis iuncto inuectus clarior quàm gratior fuit. Et tamen Liuiũ duo/
deuigesimo sic habere uidemus. De C. Claudij Neronis & M. Liuij salinatoris triumpho
post inflictã Hasdrubali cladem ducto: C. Claudius equo sine militibus M. Liuius quadri/
gis, urbem ineuntem milites sequerentur: itaq; iret alter consul sublimis curru multijugis
si placeret equis: uno equo per urbem curru triumphum sequi Neronem. Et prȩter equos

Elephanti ad currus triumphantium

taurosq; utrosq; albos elephantis postea ducendo currui nõnulli ex principibus sunt usi.
Nam Pompeij triumpho Aphrico elephanti currum traxere. Quem in hoc sicut & in prȩ
lio Cæsar superauit, de quo Suetonius: gallici triumphi die ascendit capitolium ad lumi/
na, Elephantis quadraginta, dextra leuaq; lycnos gestantibus. Et Capitolinus de Gordia/
no iuniore. Quadrigæ elephantorum Gordiano decretæ sunt, utpote qui Persas uicisset,

Aureliani currus à ceruis uectus

triumpho Persico triumpharet. Et Flauius Vopiscus de Aureliano. Fuit alius currus qua
tuor ceruis iunctus, qui fuisse dicitur regis gothorum, quo ut multi memoriæ tradunt, ca/
pitolium Aurelianus inuectus est, ut illic cæderet ceruos, quos cum eodem curru captos
uouisse Ioui optimo maximo ferebatur. Et si triumphus ob rerum transuehendarum mul
titudinem una die perfici non poterat, alij dies perficiendo adhibebantur. Titum enim
Quintium Flaminiũ de Macedonibus & Græcis triduo triumphasse infra ostendemus.
Suetonius de Cȩsare: eodem mense quater sub diuersis ducibus triumphauit. & de Augu
sto: currules triumphos tres egit. Dalmaticũ, Acciacũ, Alexandrinũ cõtinuo triduo. In ip/

Triumphantiũ filios curru eodem solitos duci

soq; triumphantũ curru filios sedere solitos fuisse, Cicero pro Murena sic asserit. Cũ sede/
re in equis triumphantium prætextati potissimum filij soleant. Aemilium Paulum specio
sissime in triumpho filium duxisse legimus, quem triduo post amiserit. Sed gratius egisse
uidetur Hadrianus, cum enim triumphum ei senatus qui Traiano debitus erat detulisset

Imago Traiani triũphauit

recusauit ipse, atq; imaginẽ Traiani curru triumphali uexit, ut optim⁹ imperator ne post
mortem quidem triumphi amitteret dignitatem. & Marcus Antoninus philosophus ped
it L. fratri, ut secũ triumpharet. petijt præterea ut filij Marci Cæsares appellarent. Trium/
phauit simul de parthis. In triumpho autem liberos Marci utriusq; sexus secum uexit, ita
tamen, ut & puellas uirgines ueheret: cum filio suo de Marcomanis triumphauit. è con/
tra uero impurus ille & bestius homo Commodus Antoninorum & imperatorij nomi/
num inquinator, uenia legis annariæ impetrata consul est factus, & cum patre de germa/
nis triumphauit. Romãq; ut redijt subactore suo Antero post se in curru collocato ita tri/
umphauit, ut eum Anterus ceruice reflexa pub. oscularetur, etiam in orchestra: & Seue/
rus apher parthicum deferentibus patribus triumphum idcirco recusauit, quod consiste/
re in curru affectus articulari morbo non posset, filijsq; concessit ut triumpharent. Descri/

Triumphus cur gratus populo Rom.

ptioni item triumphorum præmittenda sunt alia, & imprimis nonnulla quæ Cicero Ver
rinarum septimo sic habet: ipse triumphus quam ob rem gratissimus populo Romano fu
it atq; iucundissimus? quia nihil est uictoria dulcius. uictoriæ autem testimoniũ dulcius,
si quos sæpe metueris, eosdem uictos ad supplicium duci iubeas. At enim qui triumphant
eo diutius uiuos hostium duces seruant, ut his per triumphum ductis pulcherrimum spe/
ctaculum fructumq; uictoriæ populus Romanus percipere possit: tamen cum de foro in
capitolium

capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent. Idemq; dies & uictoribus imperij & uictis uitæ finem facit. Et idem Cicero in Pisonem, differens de triumpho: Quid tandem habet iste currus? quid uincti ante currum duces? quid simulachra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? Et uarij itē mores adnotandi sunt. Festus Pompeius: Laureati milites sequebantur triumphantes, ut quasi purgati à cæde humana intrarent urbem. Itaque eandem laurum omnibus sufficionibus adhiberi solitum erat, quod omni tempore uiret, ut similiter res pub. floreat. de qua item lauro Plinius: laurus triumphis proprie dicatur. Cæsarum pontificumq; sola domos exornat, & ante limina excubat: sterilis carū maxime triumphalis qua triumphantes utuntur. Et infra Plinius morem dicit triumphantiū notabilem, olim triumphasse duces cum corona hetrusca ex auro, quæ à tergo sustineretur à seruo, triumphantemq; tunc annulum in digito ferreum habuisse: ut æqua esset fortuna triumphantis, & serui coronam sustinentis: Sicq; triumphasse de Iugurtha Caiū Marium, qui tertio consulatu aureum sumpserit annulum. sed in his quę nunc extant marmoreis triumphantium figuris, fortuna alata non seruus coronam sustentat, quam quidem fortunam inaurato corio, aut aliter depicto fuisse crediderim: colorem enim suū nunc habet marmor, & de re ipsa nihil scriptum inuenio. Tunica autem aurea triumphasse Tarquinium priscum Plinius in Verrio flacco sumptum tradit: Morisq; item fuit, nō legis, imperatores belli ciuilis uictoria quantumuis magna non triumphare, quia ciues non hostes occiderint. Sic nec Nasica Tiberio graccho cum suis perempto, nec Metellus Caio opimio, neq; Caius Antonius Catilina superatis triumpharunt. Lucius uero Sylla cum de Græcis urbibus captis, & simul de ciuibus Marianis superatis triumpharet, sola urbium captarum spolia in triumphum prætulit. Morisq; pariter fuit ut sequentes triumphalem currum milites lœdoria in imperatorem suum dicerent. Sicq; gallico triumpho Cæsaris milites inter cætera carmina iocularia etiam illud uulgatissimum pronunciarunt: gallias subegit Cæsar, Nicomedes Cæsarem: & Ventidium bassum parthici triumphi die secuti milites decantarunt: Qui mulos fricabat factus est consul. lege autem cautum erat, quod Plutarchus in Pauli Aemilij uita tradit, neminem ducem ante triumphi initiū urbem ingredi. Sed in uaticano apud territorium triumphale, necessarios triumpho apparatus facturi expectabant, quod in Vespasiani triumpho & filiorum infra diffusius ostendemus. Triumphos omnes Romæ & nunquam alibi præter duos fuisse ductos atque celebratos constat: mirumq; in tanta rerum imperij euersione, in tanta principum & tyrannorum insolentia, in tanta sediū & locorū mutatione, quantam penè singuli fecerunt imperij moderatores, neminē fuisse eorū, q aut Mediolani, aut Aquilegiæ, aut Cōstantinopoli uoluerit triumphare. Luciū autē Pisonē tradit Plinius scripsisse: Papiriū cursorem primū in monte albano triumphasse de corsis. Et Papirium masonem, cum triumphum Romæ non impetrasset, in albano monte triumphasse. Triumphosq; ipsos omnes uiginti & trecentos fuisse Paulus Orosius omnium, qui stantis adhuc Romani imperij gesta scripserunt ultimus est auctor, quē gloriosis ecclesiæ doctoribus Hieronymo & Augustino familiaritate coniunctum, de ea re cum ipso Augustino uidendi triumphi (sicut initio diximus) auido, contulisse crediderim. Desierant enim pridem antea triumphare Romani: cum satis constet Probum imperatorem fuisse qui triumphauerit ultimum. Et Probum inter, & ultima beati Augustini tempora, anni paulo plus minus ducentis adnumerantur: Primum apud Romanos Titum Tatium regem Dionysij bacchi imitatione triumphum duxisse diximus, & alium è regibus Tarquinium priscum pariter triumphasse Plinium scribere supra item ostendimus, sed quales hi fuerint triumphi à nemine tradi uidimus. Publius autem Valerius cōsul primus pulso Tarquinio, & uehijs Tarquiniensibusq; post Bruti mortem superatis, reges pulsos in hoc sicut & in plærisq; imitatus, triumphauit. Et si uero nonnullos ex triumphis qui uisi fuerint ampliores pro tempore atq; speciosiores scribere intendimus, quo gloriam populi Romani eius temporis, tanquam & nos ipsi cum Augustino adsimus, celebriorem lætioremq; ostendamus, maiorem tamen eorum partem summatim colligendo pergemus. Seruabimus autem temporum ordinem, ut crescentem populi Romani potentiam triumphorum quoq; amplitudinem imitatam fuisse appareat, utq; omnibus constare possit, quo tempore Romana potentia se ipsam sub Pompeio, & Cæsaribus

Milites laureati sequebantur triumphātes Laurus triumphis dicata

Triumphantis corona & annulus

Fortuna alata

Militū carmē lœdoriū in triumphantem

Triumphaturi in uaticano expectabant

Triumphi cccxx

ferre nõ potuit, triumphos fuiſſe ductos, qui deorum potius quàm hominum opera, opu/
lentiam faſtumꝗ imitati ſint: eritꝗ à Camilli triumpho initium, de quo ſic habet in quin/
to Liuius. Aduentus quoꝗ dictatoris omnibus ordinibus obuiam effuſis celebratior, ꝗ
Triumphus Camilli ullus unquam antea fuit: triumphus omnem conſuetum honorandi diei illius modum al/
quantum exceſſit: maxime conſpectus ipſe, curru equis albis iuncto urbem inuectus eſt,
parum ꝗ id non ciuile modo, ſed humanum etiam uiſum: Iouis ſolisꝗ equis æquiparatũ
dictatorem etiam in religionem trahebant. Triumphusꝗ eam ob unam maxime rem cla/
rior quàm gratior fuit. Hunc triumphum & ſi Liuius magnis effert laudibus à nulla tamẽ
alia quàm equorum alborum parte laudare potuit, quod præda (ut aſſolebat) transferen/
da, populo erat diſtributa: Et nulli erant digni magnates, quos ante currum captiuos duce
Triumphus papirij curſoris re potuerit. Alius autẽ triumphus poſt multos annos à Papirio curſore dictatore de ſam/
nitibus ductus, & ſi aliquid decoris, nullam tamen habuit prædam cum captiuis ordine
traducendam, ſic enim ſcribit in nono Liuius. Dictator ex Senatus cõſulto de ſamnitibus
triumphauit, cuius triumpho longe maximam ſpeciem captiua arma prebuere: tantũ ma/
gnificentiæ uiſum in ijs, ut aurata ſcuta dominis argentariorum ad forum ornandum di/
uiderentur: inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus cum tenſæ ducerentur.
Nec maioris fuit apparatus triumphus, de quo ſic habet in decimo Liuius: Q. Fabius de/
ciano exercitu relicto in hetruria, ſuis legionibus deductis ad urbem, de gallis hetruſcisꝗ
Triumphus Q. Fabij ac ſamnitibus triumphauit: milites triumphantem ſecuti ſunt. Celebrata inconditis mili/
taribus non magis uictoria Q. Fabij quàm mors P. Decij eſt, excitatáque memoria paren/
tis æquata euentu publico priuató que filij laudibus: dati ex præda militibus æris octo/
geni bini, ſagaꝗ & tunicæ, præmia illa tempeſtate militiæ haud quaquam ſpernenda. pri/
Triumphus alius Papirij curſoris mus poſt hos triumphus fuit Papirij curſoris tunc conſulis, de quo Liuius libro item deci/
mo. Conſul exercitum de ſamnitibus deduxit, uenienti Romam triumphus omnium con
ſenſu eſt delatus. Triumphauit in magiſtratu, inſigni ut illorum temporũ habitus erat tri/
umpho: equites peditesꝗ inſignes donis tranſiere, ac trãſuectis multæ ciuicæ coronæ ual/
lares que ac murales conſpectæ: inſpecta ſpolia ſamnitium, decore ac pulchritudine pa/
ternis ſpolijs, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum, comparabantur. ducti no/
biles aliquot captiui clari ſuis patrumꝗ factis: æris grauis tranſuecta uicies centum mi/
lia, & auri triginta tria milia: Omne æs argentumꝗ in ærarium conditum: Militibus da/
Triumphus Claudij neronis & Liuij Salinatoris tum nihil ex præda. Maioris lætitiæ & gloriæ prædictis triumphũ duo Coss. ſimul Clau/
dius Nero & Liuius Salinator deuicto occiſoꝗ Haſdrubale duxerunt, quem Liuius extol/
lere eſt adniſſus. Nec tamen huic etiam triumpho plura affuerunt magnifacienda ijs, quę
ſuperiores habuiſſe docuimus. Sic enim in XXVIII Liuius: ita conſociatus triumphus,
cum utriꝗ tum ei magis, qui quantum merito anteibat tantũ honori collegæ cederet, glo
riam auxit: illum equitem aiebant ſex dierum ſpacio tranſcurriſſe longitudinem Italiæ, &
eo die cum Haſdrubale in gallia ſignis collatis pugnaſſe, quo eum caſtra aduerſus ſeſe in
Appulia poſita habere Hannibal crediidiſſet. ita unum conſulem pro utraque parte Italiæ
aduerſus duos duces, duos imperatores, hinc conſilium ſuum, hinc corpus oppoſuiſſe: no
men Neronis ſatis fuiſſe ad cõtinendum caſtris Hannibalem, Haſdrubalem uero qua alia
re quàm aduentu eius obrutum, atꝗ extinctũ eſſe. itaꝗ iret alter cos. ſublimis curru mul/
tiiugis, ſi uellet, equis: uno equo per urbem uerum triumphum uehi. Neronem etiam ſi
pedes incedat uel parta eo bello uel ſpreta triumphi gloria memorabilem fore. hi ſer/
mones ſpectantium Neronem uſꝗ in capitolium proſecuti ſunt. Pecuniam in ęrarium tu
Triumphus Scipionis ſuperioris lerunt ſeſtertium milies octoginta milia æris. Libet multos ex triumphis tranſire minori
bus, ut ad maiores citius ueniam. Scipionisꝗ triumphum XXXII libro à Liuio deſcri/
ptum primo afferimus: Pace terra mariꝗ parta exercitu in naues impoſito in Siciliam ad
lylibeũ traiecit: inde magna parte militũ in nauibus miſſa, ipſe per lętam pace non minus
quàm uictoria Italiam effuſis non urbibus modo ad exhibendos honores, ſed agreſtium
etiam turba obſidente uias Romam peruenit, triumphoꝗ omniũ clariſſimo in urbem eſt
inuectus: Argenti tulit in ærarium pondo centũ milia XXIII. militibus ex præda qua/
dragenos æris diuiſit: morte ſubtractus ſpectaculo magis hominum quàm triumphantis
gloriæ, Syphax eſt. Eundem uero triumphum ab Appiano diligentius deſcriptũ repetere
libet. Scipio poſt hæc ex libia in Italiam profectus, uniuerſas copias claſſe traduxit, Ro/
mamꝗ

mam q; ad triumphum reuerſus eſt, quem omnium ante ſe ſplendidiſſimum dicitur egiſſe. Eius forma ut nunc fit ab illo ſeruata eſt, fuit autem huiuſmodi: Sertis redimiti omnes præcinentibus tubis currus ſpolijs refertos deducebant. ferebantur & ligneæ turres, captarum urbium ſimulachra, aurum deinceps & argentum partim rudibus maſſis, partim ſignatum: Coronæ præterea quas uirtutis gratia urbes dediſſent: Candidi ſubinde boues & elephanti illos ſequebantur. Poſt hoc Carthaginenſium ac numidarum principes bello capti, Imperatorem lictores præibant purpureis amicti ueſtibus, tum citharedorum ac tibiarum turba ad hetruſcæ ſimilitudinem pompæ: hi ſuccincti coronisq; aureis redimiti, ſuo quiſq; ordine canentes pſallentesq; prodibant: hos lydios appellant, ut facile crediderim hetruſcos à lydijs ſumpſiſſe originem: horum in medio quiſpiam talari ueſte fimbrijs ac armillis auro ſplendentibus amictus, geſtus uarios edebat: hoſtibusq; deuictis inſultãs riſus undiq; ciebat. Poſt thuris & odorum copia imperatorem circumſteterant, quem curru deaurato multifariamq; refulgenti candidi uehebant equi, auream capiti geſtantem coronam lapillis ornatam, gemmisq;. is ueſtẽ ſuccinctus purpuream patrio more aureis intextam ſideribus, altera manu eburneum ſceptrum altera laurum præferebat, quæ Romani uictoriæ inſignia profitentur. Vehebantur & cũ eo pueri uirginesq;, & ad habenas hinc inde cognati iuuenes: demum qui exercitum ſecuti erant ſcriptores miniſtri ſcutiferi'ue: poſtremo exercitus in turmas aciesq; diuiſus currum ſequebatur. Milites quoq; lauro redimiti laurum manu ferentes, quibus meritorũ inſignia adiuncta. Aderantq; qui hos quidem laudibus ferrent, hos ſalibus inſectarentur, nonnullos infamia notarent. ſimplex deniq; triumphi forma, & quam unuſquiſq; ſermone facile explicare queat. cum in capitolium uentum eſſet, Scipio depoſito apparatu, epulum (ut amicis mos erat) in templo præbuit. Poſt hunc tamen haud diu M. Portius Cato triumphum ex Hiſpania duxit ſuperioribus primis creſcentis rei pub. parem, de quo Liuius X X X I I I. M. Portius Cato ex Hiſpania triumphauit, tulit in eo triumpho argenti uigintiquinque milia pondo, auri mille quadringenta: militibus diuiſit ſingulis ducenos ſeptuagenos æris: triplex equiti. per quod tempus L. Quintius triumphum triduo duxit continuo, his qui poſtea ſub principibus ducti ſunt ſimillimũ, de quo ſic habet Liuius X X X I I I. Poſtquam Romam uentum eſt, ſenatus extra urbem Quintio ad res geſtas ediſſerendas datus eſt. Triumphus initus: die primo, arma, tela, ſignaq; ærea, & marmorea tranſtulit, plura Philippo adempta, quàm quæ ex ciuitatibus ceperat. Secunda die argentum aurumq; factum, infectum'que & ſignatum. Infecti argenti fuit X V I I I milia pondo, & ducenta ſeptuaginta. facti uaſa multa omnis generis, cælata plæraq;, quædam eximiæ artis, & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypei argentei decem, ſignati argenti octuaginta quatuor milia fuere atticorũ, tetradrachma uocant, triũ ferè denariorũ in ſingulis argenti eſt pondus. auri pondo fuerunt tria milia ſeptingenta, decem quatuor: & clypeus unus auri totus, & Philippei aurei quatuordecim milia quinq; centum quatuordecim. Tertio die coronæ aureę dona ciuitatum tranſlata centum & quatuordecim, & hoſtiæ ductæ, & ante currum multi nobiles captiui obſidesq;. Inter quos Demetri[9] regis Philippi filius, & Armenes Nabidis tyranni fili[9] Lacedæmonius. Ipſe deinde Quintius in urbem eſt inuectus, ſecuti currũ milites frequentes exercitu omni ex prouincia deportato: ijs duceni quinquageni æris in pedites diuiſi, duplex centurioni, triplex equiti. præbuerunt ſpeciem triumpho capitibus raſis ſecuti qui ſeruitute exempti fuerant. Et ſuũ diu poſt triumphum P. Cornelius Naſica de Boijs duxit in mediocribus numerandum quem ſic Liuius deſcribit. In eo triumpho gallicis carpentis arma ſigna & ſpolia omnis generis tranſuexit, & uaſa ænea gallica: & cũ captiuis nobilibus equorum quoq; captorum gregem traduxit: aureos torques tranſtulit, æris mille quatuorcentum ſeptuaginta: ad hoc auri ducenta quadraginta ſex, argenti infecti quod in gallicis uaſis non infabre ſuo more factum C C C L X pondo: bigatorum numerum C X X X I I I I M: militibus qui currum ſecuti ſunt centenos uicenos quinos aſſes diuiſit, duplex centurioni, triplex equiti. Nec omittendum duximus M. Fuluij triumphũ, de quo Liuius in X X X V I I I ſic habet. Triumphare menſe Ianuario ſtatuerat, ſed cum audiſſet cõſulem Aemilium litteris M. Aburij tribuni plæbis acceptis de remiſſa interceſſione ipſum ad impediendum triumphum Romam uenientem ægrum in uia ſubſtitiſſe, ne plus in triumpho certaminũ quàm in bello haberet, prætulit triumphi diem. Triumphauit ad Kalen-

Triumphus M. Porcij Catonis

Triumphus L. Quintij de Philippo

Triumphus Scipionis naſicæ

Triumphus M. Fuluij

Kalendas Ianuarias de Aetolis, & de Cephallenia. aureæ coronæ centũ decẽ pondo, duæ ante currũ latę sunt: argenti põdo octuaginta tria: auri pondo CCXLIII: tetracina attica CXVIII: Philippei nummi decẽ milia CCCCXXXII: signa Aenea CCCCCCCLXXXV: signa marmorea CCXXX: arma, tela, cętera spolia hostiũ magnus numerus: Ad hoc catapultę, balistę, tormenta omnis generis: duces aut Aetoli & Cephallenes, aut regij ab Antiocho ibi relicti, ad septem & uiginti. Multos eo die priusq́ in urbẽ inueheretur in circo flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos sociosq́ donis militari bus donauit. Militibus ex præda quinos uicenos denarios diuisit, duplex centurioni, triplex equiti. Et paulopost alius apud Liuium ponitur triumphus, quem nos ultimũ afferre decreuimus. Extremo anni magistratibus creatis iam ad tertiũ nonas martias G. Manlius Volso de gallis qui Asiam incolunt triumphauit. serius ei causa triumphandi fuit, ne Q. Terentio Culeone prætore causam lege petilia diceret: & incendio alieni iudicij, quo L. Scipio damnatus fuerat conflagraret: eo infensioribus in se quàm in illũ iudicibus, quo disciplinam militarem seuere ab eo conseruatam successor ipse omni genere licentiæ corruperat. neq́ ea sola infamiæ erant quæ in prouincia procul ab oculis facta narrabantur, sed ea etiam quæ in militibus eius quotidie cõspiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu asiatico inuecta in urbem erat. Imprimis lectos æratos, uestem stragulam tum preciosam, plagulas & alia textilia, quæ tum magnificæ supellectilis habebantur, monopodia & abacos Romam aduexerunt: tunc psaltriæ sambucistriæq́, & conuiualia ludorum oblectamenta addita epulis. Epulæ quoq́ ipsæ cum cura & sumptu maiore apparari cœptę, tum coquus uilissimum antiquis mancipium æstimatione & usu, in precio esse, & quod ministerium fuerat ars haberi cœpta. Vix tamen ea quæ tum conspiciebantur semina erãt futurę luxurię. In triumpho tulit G. Manlius coronas aureas ducentas duodecim. Argenti CCXX milia centum tres. Tetracinũ atticorum CCVII milia, XX Cistophorum: Philippeorum nummorum M. XVI. CCCXX. Arma spoliaq́ multa gallicis carpentis traducta. Duces hostium duo & quinquaginta ducti ante currum: militibus quadrigenos binos denarios diuisit, duplex centurioni: stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites: Multi omnium ordinũ donati militaribus donis currum secuti sunt. Carmina à militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareat in ducem indulgentem ambitiosumq́ ea dici, triumphumq́ esse militari magis fauore quàm populari celebrẽ. At iam maiores attingamus triumphos auctæ Romanarũ rerum amplitudini responsuros. Nec ab alio dignius id inchoari potest, quàm à P. Aemilio, cui contigit ut frugi ipse in temporibus rei pub. adhuc frugalitati inseruientibus uixerit, & tamen triumpho à maximis procedente uictorijs luxuriem primus in urbem inuexerit. Hic enim P. ille Aemilius fuit, qui quatuor filiorum duos priores clarissimis domibus per adoptionem inseruit, cum maiorem Fabio Maximo quinquies consuli, minorem Scipioni Aphricano, in filios dedit. Hic fuit Aemilius ille qui frugalitatis & modestię amator, filiarum maiorem M. Catonis filio uxorem dedit, minorem Aelio Tuberoni: qui quidem Tubero uir optimus maximæ in re pub. autoritatis ita tenui erat patrimonio, ut sexdecim uiri ex Tuberonum familia omnes simul in eisdem ædibus, & quidem modicis, cũ coniugibus, & liberis habitarent. Itaq́ in illis ædibus Pauli Aemilij bis consulis, & bis triumphalis filia deducta est, in eisq́ habitauit, nec puduit eam pauperis uiri, sed uirtutem admirata est per quam pauper erat. Tantis tamen assuetus modestiæ & frugalitatis artibus continere non potuit Aemilius quin tempori adauctæ rerum opulentiæ inseruiens triumphum in hanc maxime formam duxerit. Populus Romanus nitidis uestibus ornatus in locis & urbis partibus per quas transiturus erat, sese ad spectandum triumphum parauerat, omnia urbis templa erant aperta, & sertis uaporibusq́ repleta suauibus. Multitudo ministrorum baculos manibus gestantium ex medio dimouebat turbas, & uias puras apertasq́ præstabat. Transmissio in tres dies diuisa est. Prima enim dies uix signis tabulis & statuis transmittendis suffecit, quæ uehiculis comportabantur. Secunda die pulcherrima, & ornatissima macedonum arma multis curribus delata fuerunt splendentia ære & ferro absterso, atq́ ita disposita ut casu maxime cecidisse uiderentur, galeæ, scuta, thoraces, ocreæ, & cretenses peltæ, & thracia gerra, pharetrę & equorũ frena, ac enses nudi per hæc iacentes, & sarissæ infixę ita, ut nec uictorũ quidẽ absq́ metu esset aspectus. Post hos armorũ currus tria uirorũ milia sequebantur

Triumphus G. Manlij Volsonis

Triumphus P. Aemilij

Tuberonũ familia pauperrima

bantur, qui numismata ferebant argentea, uasis trecentis quinquaginta. Vas erat quodlibet trium talentorũ, quatuor uiri singula uasa portabant. Alij crateras argenteas & phialas calicesq; ornatissimos, & ingentes certo ordine deferebant. Tertia die prima luce tubicines nõ mite neq; suaue sed bellicũ sonantes primi ibant. Post eos C X X boues albæ cornibus auratis ducebantur, uittis ornatæ & sertis, ducebant eas adolescentes succincti ad immolandũ: & pueri aureas patinas sacrificij gratia deferebant. de hisq; bobus albis dicere uoluit Virgilius de tauris tractans, qui in meuaniæ campis ad clitumnum amnem albi nascuntur sic. Hic albi clitumne greges, & maxima tauri Victima sæpe tuo perfusi flumine sacro Romanos ad templa deũ duxere triumphos. post eos sequebantur qui aurea numismata gerebant in uasis trium talentorum, ut supra de argenteis numismatibus dictum est: numerus uasorum fuit triadeoctuaginta. His succedebant qui auream phialam decem talentorum quam Aemilius ex lapillis effecerat, itẽ antigonea & seleucea & thericlia & Persei uasa aurea portabant. Post hæc Persei currus & arma & diadema super armis positum: deinde post modico interuallo nati regij ducebantur: & cum ipsis alumnorum & magistrorum & pædagogorum lachrymans turba, qui & ipsi manus tendebant ad ciues, & pueros eadem facere & precari docebant. Erant masculi duo, & una fœmina, nõ satis infortunium suum per ætatem intelligentes: quæ res magis homines ad misericordiam cõmouebat, multiq; lachrymas ciues ad illum aspectum demiserunt: fuitq; lætitiæ & doloris plenum spectaculum, donec infantes transierunt. Ipse autem Perseus post filios & ministros ibat, fusca ueste amictus, & crepida more patrio habẽs, propter magnitudinẽ malorum ad omnia trepidus ac mente turbatus: post eum ibat amicorum & familiarium mœsta turba miserabiliter ipsum intuentes lachrymantes, ut etiã plæriq; ex Romanis lachrymare ob misericordiam cõpellerentur. Post eum deferebantur aureæ coronæ, quibus Aemilium uirtutis gratia Græcæ donauerant ciuitates: Erat numerus coronarũ quater centum: deinde Aemilius ipse sequebat̃ ornatissimo curru inuectus, uir & citra eiusmodi honorem spectaculo dignus, purpuram auro contextam indutus, & ramum lauri dextera gerens: ferebant & laurũ milites qui currũ Aemilij sequebant̃ legiones cohortesq; & manipuli, partim carmina patria salib⁹ permixta & risu, partim laudes Aemilij cantantes: quæ intuebantur & admirabantur omnes, nec quicquam ex ijs quæ sibi optanda forent deesse arbitrabantur. Ob eas res in macedonico gestas bello summa populi Romani gratia Aemilio accessit. Tantum enim auri argentiq; in ærarium Aemilius rettulit, ut nullum tributum persolui à ciuibus opus fuerit, usq; Hircij & Pansæ consulatum, qui circa primũ Cæsaris & Antonij bellum cõsules fuerunt. Magnus amplissimusq; fuit, quem descripsimus Pauli Aemilij, maiores ampliioresq; & propterea deo ut uidetur inuisi, quos Pompei⁹ duxit triumphi fuere. Eos tamen nullo in loco ordine scriptos inuenimus, quia summatim etiam attingere nimium omnibus est uisum: à Plinio igitur sparsa ut sunt scripta nonnulla sumemus, qui triumphasse eum dicit nondum per ætatem senatorẽ de Mithridate, curru quatuor elephantis ducto: & post triumphũ ponti in duos dies partitũ, apparatus pro alio triumpho fuisse relictos. & addit Plinius: magni Pompeij triumpho translata statua argentea Pharnacis, qui primus regnauit in Ponto, item Mithridatis eius patris, & currus argentei. Item Pompeius in triumpho tulit alueum cum tesseris lusorium è gemmis duabus, latum pedes tres, longũ pedes quatuor. fuit in triumpho luna aurea pondo X X X, lecti triclinares aurei tres. Vasa ex auro & gemmis abacorũ nouem, signa aurea tria, myrrhina tria, coronæ ex margaritis X X X I I I Mons aureus quadratus cum ceruis & leonibus & pomis omnis generis: musæ ex margaritis inerãt, & in eius fastigio horologium: & Pompeij imago ex margaritis. eadem Pompeij uictoria myrrhina in urbem inuexit, primusq; Pompeius lapides & pocula ex eo triumpho capitolio dedicauit, quæ protinus ad usum hominũ transiere, abacis etiam escarijsq; uasis expetitis. Aliqualẽ uero triumphi ordinem Plutarchus in Pompeij uita sic ponit. Erant regiones de quibus triumphabat sic litteris annotatæ, Pontus, Armenia, Cappadocia, Paphlagonia, Media, Colchis, Hiberia, Albania, Syria, Cilicia, Mesopotania: præterea hi qui circa phœnicem & palestinam incolunt, Iudæi & Arabes, Piratarum etiam quotquot genera terra mariq; debellata erant. Inter hęc notabantur castella haud pauciora quàm mille capta, ciuitates fermè noningentę, piraticæ naues octingentæ, urbes præsidijs Romanis firmatas esse undequadringẽtas. his

Triumphi Pompeij

quoq; addebatur uniuerſa urbis Romæ tributa ante id bellum quinquagies decies cente-
na milia fuiſſe, cum his uero quæ ipſe quæſiuit octuagies, & quinquagies decies centena
milia: in ærarium præterea uaſa, aurum, argentumq; ſignatum ad uiginti milia talentorũ:
præter quæ militibus diuiſa ſunt, quorũ qui minus accepit mille & quingentos æreos tu-
lit. Captiui poſt principes piratarũ in triumpho ducti. Tigranis armeniæ regis filius cum
uxore filiaq; ipſius Tigranis Zoſime coniunx: rex Iudæorũ Ariſtobolus. Mithridatis ſo-
ror cum liberis quinq;: Scitharum quoq; quàm multę mulieres: Albanorũ & hiberorum,
ac regis comagenorum obſides ducti. Trophea quoq; notata omnia, quæ præliorum nu-
mero æqua aut ſe duce aut per legatos partus eſt. Maximum uero ac ſplendidiſſimũ fuit,
& quod Romanorum nemini hactenus contigit, quod tertium è tertia orbis parte trium-
phum duxit. Creuit tanquam per gradus triumphi gloria apparatusq; in Cæſare & ſuc-
Triumphi Cæſaris ceſſoribus ſuis principibus, quos imperatores appellauere. Tam notus autem erat trium-
phorum apparatus, ut Suetonius Cæſaris & auguſti omnium maximos pauciſſimis atti-
giſſe contentus fuerit, nam de Cæſare ſic habet. Confectis bellis quinquies triumphauit:
poſt deuictum Scipionẽ quater eodem menſe, ſed interiectis diebus, & rurſum ſemel poſt
ſuperatos Pompeij liberos. Primum & excellentiſſimum triumphum egit gallicũ: ſequen-
tem alexandrinum, deinde ponticum, huic proximum aphricanum, nouiſſimum Hiſpani-
enſem, diuerſo quenq; apparatu & inſtrumento. Gallici triumphi die uelabrũ præter ue-
hens penè curru excuſſus eſt axe diſfracto, aſcenditq; capitolium ad lumina, quadraginta
elephantis dextra leuaq; lycnos geſtantibus. pontico triumpho inter pompæ fercula, triũ
uèrborum prætulit titulum. Veni: Vidi: Vici. Non acta belli ſignificantem ſicut cæteri,
ſed celeriter confecti notam. Veteranis legionibus prædæ nomine in pedites ſingulos ſu-
per bina ſeſtertia quæ initio ciuilis tumult⁹ numerauerat, uicena quaterna milia nummũ
dedit: aſſignauit & agros, ſed non continuos ne quis poſſeſſorũ expelleretur: populo præ-
ter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, uicenos quoque nummos quos polli-
citus olim fuerat uiritim diuiſit, & hoc amplius centenos pro mora. Cætera extra trium-
phi apparatum ſcribit Suetonius. Sed iam ad alios deſcendam triumphos maiori diligen-
tia à ſcriptoribus traditos, quo formam tantæ rei melius noſſe poſſimus. Flauius Ioſe-
Triumphus Veſpaſiani & Titi phus gente Iudæus captiuitatem Hieroſolymæ urbis à Veſpaſiano patre & Tito filio
principibus Romanis factam deſcribens, ipſorum imperatorum triumphum ſic refert.
Communem triumphum ob res geſtas agere ſtatuerunt, quamuis utriſque ſenatus pro-
prium decreuiſſet: prædicto autem die quo futura erat pompa uictoriæ, nemo ex tam in-
finita ciuitatis multitudine domi remanſit. Omnes autem cum prodiſſent loca ubi tan-
tum ſtare poſſent præuenerunt quanta ſpectaturis ſufficerent, imperatoribus relicto ne-
ceſſario tranſitu. Cuncta uero pars militaris ante lucem per turmas atque ordines pro-
greſſa eſt cum rectoribus ſuis, & circa hoſtia conſtituta non palatij ſuperioris, ſed propè
Iſidis templum: ibi enim principes nocte illa requieſcebant: prima iam aurora incipien-
te procedunt Veſpaſianus & Titus lauro coronati, amicti uero prima ueſte purpurea,
& ad octauias ambulationes tranſeunt. Ibi enim ſenatus & ducum proceres & honorati
equites eorum præſtolabantur aduentum. Tribunal autem ante porticus factum erat, ſel-
læ'que in eo eburneæ præparatæ. quò cum aſcendiſſent, conſederunt: ſtatim'que partis
eos militaris fauor excepit: multis uirtutum teſtimonijs prædicatis: Illi autem inermes
erant in ueſte ſericea, laureis coronati: perceptis autem laudibus eorum Veſpaſianus
cum dicere adhuc uellent, ſilentij ſignum dedit, magnáque omnium quiete facta ſurre-
xit: & amictu magnam partem capitis adopertus, ſolennia uota celebrauit: idem'que Ti-
tus fecit. perfectis autem uotis Veſpaſianus in commune omnes breuiter allocutus mili-
tes quidem ad prandium quod ijs ex more ab imperatore parari ſolet dimittit, ipſe uero
ad portam recedit, quæ ab eo quod per illam ſemper triumphorum pompa ducitur no-
men accepit: Vbi & cibum prius capiebant & triumphalibus ueſtibus amicti dijs ad por-
tam collatis, cæſa hoſtia, inter ſpectacula tranſeuntes triumphum ducebant, ut multitudi-
ni facilior præberetur aſpectus: pro merito autem narrari multitudo illorum ſpectaculo-
rum & magnificentia non poteſt, in omnibus quæ quiſque excogitauerit, uel artium
factis, uel diuitiarum operibus, uel naturæ nouitate. Nam penè quæcunque hominibus
qui unquam ſunt fortunati paulatim quæſita ſunt alijs alia mirabilia atque magnifica, hęc
uniuerſa

uniuersa illa die Romani imperij magnitudinem probauerunt. Et enim argenti auri⸗que necnon & eboris & in omni genere specierum siue opum multitudinem non ut in pompam ferri cerneres: sed si quis dixerit omnia fluere, & alias quidem uestes ex rarissimi generis purpura portari, alias diligentissima purpura uariatas arte Babylonica. gemmæ autem clarissimæ & tam multæ, aliæ coronis aureis, aliæ speciebus, aliæ formatæ inclusæ traductæ sunt, ut appareret frustra nos earum usquam rerum esse aliquid suspicari. ferebantur autem simulachrorum singula, quæ illi deos habebant, & magnitudine mirabili, & arte non defunctorie facta. horum'que nihil non preciosa materia. Quin & animaliū diuersa genera producebantur, proprijs ornamentis induta. Erat autem etiam, quæ singula portaret magna hominum multitudo, purpureis uestibus atq; inauratis ornata. Ipsi etiam qui ad pompam fuerant ab illa turba discreti præcipua & mirabili ornamentorum magnificentia culti erant. Insuper his ne captiuorum quidem uulgus inornatū uideres, sed uarietas & pulchritudo uestium natam ex fatigatione corporum deformitatem oculis subtrahebat: Maxime autem stupor erat machinarum quæ portabantur, siue pegmatum fabricatio, pro quorum magnitudine timendum uiribus portantium occurrentes putabant. Multa enim in tertium nidum undequaq; surgebāt & magnificentia fabricæ cum admiratione delectabat, multis aurata ueste circundatis: cum aurum prætera factum & non factum esset affixum. Multis autē imitationibus bellum aliter in alias diuisum machinas, certam sui faciem ostendebat. erat enim cernere, uastari quandam fortissimam terram. totas uero interfici acies hostium, & alios fugere, alios captiuos duci, murosq; excellenti magnitudine machinis dirui, & castellorum conscendi munimina, & populos ante mœnia ciuitatum disturbari, exercitumq; intra muros diffundi, cædisq; omnia loca plena, & eorum qui resistere non poterant preces: ignemq; templis immissum, incendiumq; super domos. & post multam euastationem euersionēq;, atq; amnem tristitia defluentem, non in arua culta neq; in hominū uel pecorum potum, sed per terram ex omni parte flagrantem. hæc enim iudæos esse passos ipsi experti sunt. Ars autem & confectorum operum magnitudo, nescientibus adhuc fieri præsentibus ostendebatur. Erat autem per singula pegmata captæ ciuitatis dux ita ut captus fuerat ordinatus. multæ autem naues sequebantur: spolia uero alia passim ferebantur. Eminebant autem eorum quæ apud Hierosolymā in templo reperta sunt, mensa aurea pōderis talenti magni, & candelabrum similiter auro factum, sed opere commutato ab usus nostri consuetudine. Nam media quidem columna basi hærebat, tenues autem à cacumine producebantur formatæ ad similitudinem fuscinulæ, & summum quoq; in lycni specie fabricatum. Erant autem numero septem, septimi diei qui apud iudæos est festus indicantes honorem. post hæc portabatur lex iudæorum nobilissimum spoliorum. inde transibant plurima uictoriæ simulacra portantes omnia ex auro & ebore facta. post quæ Vespasianus prior ibat, & Titus deinde sequebatur. Domitianus autē adequitabat ipse quoq; adornatus pulcherrime dignusq; spectari. pompæ autem finis fuit ad Capitolini Iouis templum. quo postquā uentum est constiterunt: Erat enim uetus mos patrius operiri, donec ducis hostiū mortem quispiam nunciaret. Postq; igitur eum finem uitę habere nunciatū est, omniumq; fauor secutus est, tunc hostias immolarunt, hisq; omnibus secundo per uota solēnia celebratis in palatium recesserūt. Multis deinde post annis Aurelianus princeps nō ignobilis triumphū duxit, quem sic Flauius Vopiscus syracusius describit. currus regij tres fuerunt, in his unus Odenati argento auro & gemmis operosus atq; distinctus: alter quem rex persarum Aureliano dono dedit, ipse quoq; pari opere fabricatus, Tertius quem sibi Zenobia composuerat, sperans se urbem Romam cum eo uisurā, quod illam nō fefellit. Nam cum eo urbē ingressa est uincta ac triumphata. fuit alius currus quatuor ceruis iunctus, qui fuisse dicitur regis gothorum, quo ut multi memoriæ tradūt Capitolium Aurelianus inuectus est: ut illic cæderet ceruos, quos cum eodem curru captos uouisse ioui optimo maximo ferebatur. præcesserunt elephanti uiginti feræ mansuetæ libycæ, palestinæ diuersæ ducentæ, quas Aurelianus priuatis donauit, ne fiscum annonis grauaret. tygrides quatuor, camelopardali, alces, cætera talia per ordinem ducta. gladiatorum paria trecenta. præter captiuos gentium barbararū, blennos, aximiotas, arabes. erant quoq; bactriani, hiberi, saraceni, persæ, cū suis quiq; muneribꝰ: gothi, alani, roxolani, sarmatę, frāci, sueui, uandali, germani, religatis ma

Aureliani triumphus

nibus captiui præcesserunt: inter hos etiam palmyreni, qui superfuerant principes ciuita tis, & Aegyptij ob rebellionem. ductæ sunt & decem mulieres, quas uirili habitu pugnantes inter gethas ceperant: quas de amazonibus ortas titulus indicabat. prælati sunt tituli gentium nomina continentes. Inter hęc fuit Tetricus chlamyde coccinea, tunica galbina, bracis Gallicis ornatus, adiuncto sibi filio quem imperatorem in Gallia nuncupauerat. Incedebat etiam Zenobia ornata gemmis, cathenis aureis quas sibi fecerat uincta. præferebantur coronæ ciuitatum aureæ titulis eminentibus proditæ: Iam populus ipse Romanus, iam uexilla collegiorum atq; castrorum, & catafractarij milites, & omnis exercitus & senatus (& si aliquantulum tristior, quod senatores triumphari uidebant) multum pompę addiderunt. Deniq; in Capitoliũ uix nona hora peruenit, sero autem ad palatium. Sequentibus diebus datæ sunt populo uoluptates ludorum scænicorum, ludorum circensium, uenationum, gladiatorum, naumachiæ. Vltimus mihi restat Romanorũ principum quos legerim triumphasse Probus. uellemq; Flauium Vopiscũ qua diligentia superiorẽ Aurelia-

Probi triumphus

ni, eadem & hunc Probi è pannonia imperatoris uere probi præstantissimiq; triumphum scripsisse. Sed uidetur dei iudicio factum esse, ut qui ultimus omnium in tanto imperio triumphus esse debebat mutilus truncusq; describeretur. Sunt itaq; Flauij Vopisci hæc uerba. Triumphauit de Germanis & Bemis omniũ gentium ferocissimis, ad quingentos homines ante triumphũ duxit. Venationem in circo amplissimam dedit: ita ut populus cuncta diriperet. Genus autẽ spectaculi fuit tale. Arbores ualidæ per milites radicitus auulsæ, late longeq; trabibus affixæ sunt: terra deinde superiecta, totusq; circus ad siluæ speciem consitus gratiam uiroris præbuit. Immissi deinde per omnes aditus struthiones mille, cerui mille, apri mille, dãmæ & cætera animalia quanta ali adinuenirią; potuerunt. Immissi deinde populares: rapuit quisq; quod uoluit. Triumphos iam tandem absoluimus, quos è tanta trecentorum & uiginti multitudine duximus seligendos: ut formam triumphi ostenderemus, quam inspexisse Aurelium Augustinum optasse refertur: quamq; Augustinum non magis id tenuit desideriũ, quàm è nostris plurimos habere uidemus. Qua ratione unicum nunc ex omnibus cõflare libet, & ordinẽ formamq; uarijs supra locis & modis descriptam ita repetere, ut in præsentis temporis Roma duci uideatur. Venientes Romã ad triumphos duces Romanos Itali, quacunq; uiderent, suo & ipsi triumpho excipiebant, quod de Scipione Liuium supra scripsisse ostendimus. Expectabãt uero foris: quia lege cautum fuisse docuimus, nullũ ducem ante triumphi initium urbem ingredi. Eos qui triumphum ducturi erant satis sepra ostendit Iosephus semper ad portam consedisse, quam ipse dicit nomen inde nactam fuisse, quòd triumphi per eam ducerentur, nosq; in Roma instaurata pri-

Triumphale territorium

scorum testimonio & autoritate docuimus, territoriũ triũphale ad eum fuisse locum, ubi apud basilicam principis Apostolorum Petri, sancti Andreæ ecclesia & cenotaphium extant: quo in celeberrimo priscis etiam temporibus loco, apud id tunc Apollinis templum nunc sanctæ Petronillæ, & sanctæ Marię Febricosorũ ecclesiam, obeliscus est ille sublimis quem Caium principem in Neronis circo erexisse Plinius est autor. In eo itaq; territorio triumphali parata triumphi pompa per uiam procedebat triumphalẽ, cuius stratæ silici-

Triumphalis uia

bus particula adhuc cernitur sub sancti Spiritus in saxia hospitali, ut per nunc dirutũ pontem tyberis triumphalem ibi proximũ, & portam pariter dirutã eius pontis triumphalem, cuius ampla cernere est fundamenta, in urbem & ad Capitolium duceretur. Continuabatur autem ea triumphalis uia ad posteriorẽ nunc porticum ecclesiæ sancti Celsi, ad quam arcus marmorei ipsam amplexi uiam, altera extat coxa corrosam è marmore statuam rednens colosseam. Reflexa inde uia sancti Laurentij in damaso ecclesiam, & post floræ campum petebat: idq; hinc maxime proximis temporibus cernere fuit, quod in cõtinuatis super eam domibus fundamenta iacere aut puteos effodere molientes, siliceã ueterẽ offenderũt spaciosissimam, à campo floræ ad nunc plateam iudæorum: inde Iunonis templum, nunc sancti Angeli in foro pisciũ ecclesiam, post ad sanctum Georgium in uelabro procedens uia sub nouis ædibus ruinisque ab effodientibus inuenitur, quousque iani templo uela-

Cliuus Capitolinus

broq; proxima in cliuum desitura Capitolinum detecta cernitur: A uelabro autem cliuum inchoasse Capitolinum, per quem ad Iouis optimi maximi templum erat ascensus, statis in Roma ostendimus instaurata. Notissimumq; est ex Suetonio illud quod breui supra diximus: Cæsarem Gallici triumphi die, præteruehentem uelabrũ curru penè excussum fuisse

fuiſſe axe diffracto. hæc itaq; fuit triumphantium uia ab obeliſco territorio portaq; triumphali ad Iouis templum: cuius magna & diſſipata nunc fundamentorum ubi de facinoroſis in Capitolino colle ſupplicium ſumitur, ueſtigia extare uidemus: uiaq; tota quam deſcripſimus non modo in P. Aemilij (ſicut dictum eſt) ſed in cæteris quoq; triumphis, undiq; auleis lauroq; ornabatur. & fori ſediliaq; ex materia tabulataq; ad utranq; partem uiæ, feneſtraſq; & per tecta pari diſponebantur ornatu, populum commode exceptura, qui nitidis ueſtibus ita totus conueniebat, ut quod hebreus noſter ſcribit, nemo ex tanta multitudine ea die remaneret in domibus. Templaq; ipſi imminentia uiæ quorum præter ſancti Angeli eccleſiam nulla extant: aperta & ſertis uaporibusq; ſuauibus repleta erant. Multitudo miniſtrorum baculos manibus geſtantium inauratos, turbas ex medio dimouebat, ut uia aperta & pura redderetur. Prius uero quàm ordinẽ deſcribamus quem progreſſurus cum pompa in urbem imperator ſeruabat: aliqua exponere libet à Ioſepho ſcripta, & tamen aliorum quoq; triumphorum deſcriptioni admodum profutura, quæ legentibus ſicut hactenus nobis fuerunt dubia eſſe uidemus. Dicit Ioſephus: cuncta pars militaris ante lucẽ per turmas atq; ordines progreſſa eſt cum rectoribus ſuis, & circa hoſtia conſtituta non palatij ſuperioris, ſed propè Iſidis templum. Ibi enim principes nocte illa requieſcebant. Noſq; ignotum aliàs Iſidis templi locum nuper edocti ſumus. Honofrius tricarienſis epiſcopus, Andreaſq; eius frater germanus conſiſtorialis aduocatus, ciues ex crucea gente Romani, ædes habent eorũ uirtuti opibuſq; reſpondentes, uiæ quam deſcripſimus triumphali ſuperimpoſitas: campum inter floræ & plateam iudeorum, quas alioquin amplas uetuſtorum priſci operis marmorum fruſtis, tabulis, ſtrumentiſq; plurimum exornare nituntur. datum itaq; nuper ab Andreæ clientulo uinitore marmor pergrande luculleum uel (ut appellant) ſerpentinum litteras inſcriptum maiuſculas elegantes, ad domus eminentem angulum affixerunt. Eſtq; inciſarum hic tenor ſuperiori in margine primum: SAECVLO FELICI. Deinde ad quadri medium ſequitur ſeſquilinea. PHISIAS SACERDOS ISIDI. Salutaris conſecratio. tres deinceps ſunt lineolæ: Pontificis uotis annuant dij Romanæ rei P. arcanaq; morbis præſidia annuant: quorum nutu Romano imperio regna ceſſere. Ipſum lapidem cum ſatis conijcere liceret in templo Iſidis repertũ fuiſſe, itum eſt in uineã: locuſq; inſpectus multis obſitus ſentibus unde ſaxum erat auulſum: Facileq; fuit intelligere, extantes corroſos ſemiq; ruptos fornices, & uix ſolo ſupereminentes murorum pinnas, templũ fuiſſe, quod Iſidi ſacerdos Phiſias conſecraſſet. Id nunc eſt qua in parte monaſterium inter ſancti xyſti & ingentes ſpectandaſq; thermarum Antonianarũ ruinas uiam fuiſſe nouã, qua nihil Roma habuit pulchrius, in Roma docuimus inſtaurata. eratq; id templum ad ipſius uiæ nouæ ſupremum caput, in palatium maius circum'ue maximum ſpectans: ut iam liceat intelligere, milites qui ante lucem per turmas atq; ordines progreſſi erant cum rectoribus ſuis, circa hoſtia fuiſſe ædium uiæ nouæ non palatij ſuperioris ibi proximi. nec moueat principes triumphaturos ad Iſidis templum in ciuitatis medio quieuiſſe, & non extra urbem legi obtemperaturos expectaſſe. Lex enim ipſa & multæ aliæ ſtante ſub conſulibus re P. caſte ſeruari ſolitæ ſub principibus exoluerant. Veſpaſianus tamen & Titus legi ex parte aliqua pariturі ad territoriũ portamq; triumphalem lauro coronati, & ueſtem induti purpureã ſunt progreſſi. Vbi panegyricis laudum ſuarũ redundantibus de more auditis, rem diuinã capite operto fecerũt. Milites uero Ioſephus ſcribit inermes in ueſte ſericea fuiſſe, quod illorum opinioni aduerſatur, qui ueteres Romanos rerum dominos parũ ſplendido atq; etiã inepto amictu uſos fuiſſe calũniantur. Qualia uero fuerint ſpectacula, qualis pompa, quantæ qualeſq; diuitiæ in triumpho oſtenſæ, & Ioſephus & Appianus & ſupradicti à quibus ſumpſimus ſcriptores diffuſe dicunt. Aliqua tamen repetere libet, noſtro huius temporis triumpho, quẽ hic uerbis & ſcripto ducimus coaptanda. Sitq; prima pars ueſtium quas ex rariſſimi generis purpura, & diligentiſſima pictura uariatas arte Babylonica hebreus dicit: & rariſſimi generis purpuram fuiſſe conſtat, quam noſtri tum cremiſſinam, tum uiolaceam appellant. Artis uero Babylonicæ à priſcis Romanis dicta ſunt omnia quæcũq; uariatis coloribus uariato'ue ſerico, aut auro & mixtim ex utroq; contexunt: quorũ per Italiam nimius nunc improbandus, perniciosuſq; cernitur abuſus. De gemmis quas dicit partim in coronis, partim aliter fuiſſe delatas notoriũ eſt, ut cum ſola ardenti ambitione pares illis noſtri ſint, à multitudine tamen

Ornatus uiæ triumphalis

Triumphaturi noctem ad Iſidis templũ quieſcebant

Ars Babylonica

eorum

eorum incomparabili ſuperentur. Iam uero quæ dicit Ioſephus pro merito laudare non
poſſe, multitudinem illorum ſpectaculorũ & magnificentiam in omnibus quæ quiſq; ex/
cogitauerit, uel artium factis, uel diuitiarum operibus, uel naturæ nouitate, omnibus per/
ſuaſum eſſe non dubitamus, quæ ne dum nunc referri aut excogitari poſſent, ſed ita in ſin
gulis mutabantur triumphis, ut nihil magis quiſq; curaret quàm ne ea adduceret ſpectacu
lorũ machinarumq; genera, quæ prioribus pompis uiſa erant. & diuerſa multi animalium
genera ducebant proprijs induta ornamentis, ut color habitusq; ornamentorum urſis ad/
hibitorum, leones aliter ueſtitos ſecerneret, pariter lynces, & pardos, diuerſusq; damas in/
ternoſci & pantheras faceret ornatus. Nec paruę erat pulchritudinis delectatiõisq; uidere
eos homines qui ſingula præferrent ſpectanda, aut ſingula ducerent animalia, purpureis
atq; inauratis eſſe ueſtitos, cum tamen & captiui ordine in ſpectaculum ducti ornatus ſui
ſplendorem haberent. Inter hæc ſtuporis fuiſſe dicit Ioſephus machinarum quæ portaban
tur & pegmatum fabricationem, quarum rerum ſimilitudinem cum à nobis uiſam dixeri/
mus, facile erit intelligere qualia fuerint maxima: cum parua nos inſpecta cũ ſtupore non
potuerimus non mirari. Eſt celeberrimus quot annis in urbe florentia Ioannis Baptiſtæ fe
ſtus dies, in quo diuerſi generis machinæ, diuerſa transferuntur ſpectacula ingenij ſubtili/
tate ueteribus illis nullatenus poſtponenda. Adhibenturq; imprimis ſpectandæ pulchritu
dinis pegmata, ex illis etiam quæ in tertium nidum undequaq; ſurrexiſſe hebreus noſter
tantopere admiratur. quin ſi ueniã dabunt nobis doctiores, imperitos hoc loco quid ea fue

Pegma

rint pegmata docebimus. Decẽpedalis erat quaquauerſum latitudinis ſolidũ tabulatum,
è cuius baſis centro lignea ſurgebat columna uiginti pedũ proceritate ſublimis, ad quam
trina diſtinctione proporcionaliter facta terni ramorũ ordines ferreorum erant, quibus in
ramis inauratis fronde multa aurea argentea'ue denſatis, tanquam auicularũ nidi ex corio
loruliſue uerſicoloribus, puerorũ bimulorũ ad ſummúmue trimulorũ ſedes & tanquam
cubilia diſponebantur. Eorumq; puerorum capite ſolum exerto, pars toto eminens corpu
ſculo iucundum ridiculum'ue aliquid prout occultus in fronde pręceptor ſuggereret bal/
butiebat. hancq; molem robuſta ſeruorũ multitudo non centonibus ut florentię nunc, ſed
purpureis aureiſue indutorũ perferebat. Multaq; cum & uaria in triumpho eſſent pegma
ta, nequaq; continuata ferebantur, ſed aliæ interponebantur machinæ ſimili in tabulato ſi
miliq; ſeruorũ ornatu delatæ, in quibus præliorũ ſimulachra edebantur, ut uincentes Ro/

Simulachra præliorum

manos cadentes cęſosq; hoſtes una, fugientes alia hoſtes, in ſequutosq; quirites: oppugna
ri urbem defendiq; alia, alia capi, uriq; excindiq; appareret: ſinguliſq; in machinis & rebus
quæ gererentur primarij hoſtium duces ſimulati eodem erant ueſtiũ habitu, in quo poſt
parum ueri ante currũ uincti inſpiciebantur. Alia q̃ ſequebantur fercula ſingulis in trium
phis uaria ſuam præbebant delectationem. Sed in Titi Veſpaſiani triumpho inde gratio/
ſiora ſunt quæ à Ioſepho ſcribuntur, quod ea in marmoreo triumphali arcu ſuo Romæ ad
ſanctam Mariam nouam uidemus extare quæ apud Hieroſolymã in templo reperta ſunt.
Menſa aurea, & candelabrũ auro factum, cuius formam melius lapis quàm Ioſephi deſcri
ptio nobis oſtendit. poſtea portabatur lex iudęorũ marmorea item extans. In alijs uero tri
umphis qui ſingulos repetere uolet plurima inueniet admiranda quæ præcedebant dictas
machinas & pegmata aut ſequebantur: Noſtrum uero nos triumphũ tandem aggredia/

Triumphi de ſcriptio

mur. Qui bello confecto ad urbem cum reducto exercitu redierat imperator, in uaticani
territorio triũphali tunc ſine ædificijs puro à marmoreis nunc baſilicæ ſancti Petri princi/
pis apoſtolorũ ſcalis ad obeliſcum expectabat. Ad quem locũ ante lucem ſeſe omnis ciui/
tas effundebat. Et quia lentiſſimo propter impedimẽta tardanteſq; machinas gradu ince/
dendum erat, præceſſuri põtifices ſacerdoteſq; & religioni addicta colluuio: ſuã pompam
prius ducere inchoabant, quẽ inter conatũ imperator capite operto rem diuinam faciebat
In qua ſic oraſſe eum accepimus. Dij nutu & imperio quorũ nata & aucta eſt res Roma/

Triumphãtis uerba rem di uinã facientis

na: eandem placidi propitiatiq; ſeruate. Miratiq; aliquãdo ſumus quo ſit factũ modo, ut ſi
cut triumphalis pompa priſcis omniũ celeberrima è uaticano & ab Apollinis tẽplo in ur/
bem ducebatur, ita & chriſtianis temporibus eccleſiaſticorũ ordinũ proceſſiones quęcũq;
ſolẽnes è uaticano pariter & à beati Petri baſilica, quæ in illius templi parte conſtructa eſt
ineant. Et ſua illa in ſuis põpis quę tãtus populus pars pręiret pars ſequeret̃ ſacra habebat
tenſas ſcilicet argenteũ birotem currũ ancilia palladiũq; & ſacra alia præferentẽ. Currum
ſum...

summus & sumptuosissimus adhibebatur ornatus. Et tensas proximiores nullo interme/dio sacerdotes salij præcedebant, uiri semper omnium grauissimi totiusq; ciuitatis amplissimi: quando Fabium Maximũ, & L. Scipionem diutissime inter salios uixisse ac obijsse: & Titum Vespasianum salijs à quibus erat in collegiũ cooptatus gratias egisse ingentes supra docuimus. Vestes uero quibus salij in pompa utebantur subtili simpliciq; serico ceruleo fuere colore candidioribus uirgulis intertextis, quibus Constantinopolitanum patriarcham uti uidemus. & caudam nullo sustentante trahebant salij nostrorũ cardinaliũ more qui illos imitati uidentur cauda longiore: Ancileq; unum ex ijs quæ cælo decidisse dicebant brachio tanquam in prælio aptatum deferebant. Eratq; in religione legitimum salios in pompa ternos, ad summũ quaternos & saltare simul & canere, quæ quidem carmina omnis pompa cantu uel incondito referebat: fueruntq; ex ijs quorum nonnulla ad singulos deos Horatius in odis & ad extremum sæculare posuit. Et ne addubitet quispiam grauissimos amplissimosq; felicium stantis rei P. sæculorum uiros adduci potuisse ut in foro aut uia triumphali saltarent: gloriari solitum fuisse traditur Maximũ: se qui quartum octogesimum ageret annũ iuniores multo collegas saltu superasse. Ad tensas dehinc quo sequerentur ordine operosissimum fuerit scribere: sed cum omnia templa omnium deorum dearumq; sacella, omnes ædes suos & multiplices habuerint sacerdotes, cum sodales illis & more nostro societates ac confraternitates tanto nostris plures quanto maior tunc erat populus fuisse docuerimus, pompam quę aut pręcederet, aut sequeretur ad tensas ingentem esse oportuit, quam quidem turbam per superius descriptam triumphalem uiam & portam, uaria oblatrantem in deos carmina, nos nunc uidere & audire uidemur. Singuli uero ordines sacerdotum, singulæ sodalitates, singula pegmatum & machinarum agmina suos habuere ludios, & simphoniacos, singulos pantomimos, per quos à præcedentibus collegijs diuiderentur. petreiæ enim alicubi fuerunt mulierculæ ebrias se gesticulationibus simulantes, quæ dum obtorto uacillantiq; gressu in casum & ruinã pendent, seseq; uix tandem sustentantes totam paucis sed amplis passibus uiam complectuntur: turbas in risum prouocant. Et manducos aliqui digniores ditioresq; sacerdotes à quibus sua gratior fieret pompa, præmittebant. Erantq; hi laruato capite humano maiori, maxillas uasta magnitudine pariter uastis armata dentibus habentes, qui suo tanti oris hiatu dentiũq; crepitu, sese in utranq; partẽ uiæ dum flecterent: ridentẽ turbam uertebant in fugam, & quicquid in esum oris applicaretur: tanq; deglutientes in sinum demittebant. Vtq; maiorẽ uarietas delectationem faceret, ciceriæ alijs interiectæ ordinibus suos & ipsæ risus etiam uiris grauibus exciuere. Viri erãt hi, ueste & laruato oris habitu muliebri, quibus ceruicis proceritas iusta oblongior appareret, uocis tamen usus ad labia & inter dentes ita respõdebat, ut uerborum proprietas nullatenus desideraretẽ: Qui media incedẽtes uia spectatores ad utranq; partem mira linguæ uolubilitate, pro uniuscuiusq; conditione iocis aut ridiculis, lœdorijs laudibus, uituperationibus, aut serijs appetebant. Suisq; pariter pompæ locis interiecti erant lydij, ingens citharedorum tibicinum'q; turba sericeis aureisq; induta, & coronis pariter aureis redimita, cum quibus nonnulli psallentes canentes'q; prodibant. Eorum'q; in medio ludius quispiam talari ueste fimbrijs armillisq; aureis splendentibus amictus: uarios edebat gestus: Subinde uestalibus psaltrię & phanaticæ mulierculæ præluserunt, quarum gesticulationes marmoribus insculptas quotiens per urbem offendo, quin subsistens inspiciam nequeo continere, pariter & debacchantes quæ suis bacchi sacerdotibus bacchidibusq;, haud secus quam in orgijs capillo per humeros sparso, nudæ potius uolare q; saltare uidentur. Suum quoq; inter alios pompæ sacerdotum sodalium & epulonum ordines munus, mimi, histriones, pantomimi, & cætera ludionum turba præstiterunt: ut dum ea subit menti & memoriæ recordatio, hos ego strepitus, has saltantium insanias calamo nunc cupiam declinare. Postq; pontem & portam triumphalem omnis superstitiosa priscorum pompa transgressa erat, auri, & argenti armorum bellicarumq; machinarum, & ditissimæ lautissimæ supellectilis, quantũ singuli triumphatores in ærariũ inferebant: supra in descriptis multorum triumphis audiuimus: Vnde hanc solam partem quia nostrorum sæculi nostri præsertim ecclesiasticæ rei Romanæ principum neminem imitaturũ esse credimus, in nostro hoc triũpho effingere desinemus, & pariter nulla pegmata præter supradicta, nullas machinas adhibebimus. Imperator igitur: ad cuius exemplũ utinã aliquando unus

Salij

Vestes saliorũ

Petreiæ mulieres

Manduci laruati

Ciceriæ

Lydij

Psaltriæ & phanaticæ mulierculæ in pompa ducebantur

unus uel plures christiani succedant: currum insidens birotem, auro, argento, gemmisq;
Birotis splendentem ingrediebatur. Sed ubi in curru illo circuncirca picti erant, hinc Iuppiter sce/
ptrum, inde Neptunus tridentem, Iuno hastam quirini, manu gestātes, deinde Mercurius
caput pedesq; alatus, in nostro curru, Petrus claues, ensem Paulus manu gerant, Michael
Georgiusq; Dracones perimant, & Bartholomeus suam humero pellem portet. Aureaq;
noster imperator palla induatur, stellis ex auro splendentibus uariata, sceptrum manu de/
xtera eburneum, sinistra lauri ramum gestans. Nec auream prisco de more hetrusco coro/
nam, sed lauream habeat. Sicq; non ut olim seruum, qui iuxta Plinium ponderis eximij au
ream post humeros stans sustentet, adhiberi oportebit. Nec cogetur imperator noster fer/
reum annulum manu habere, ut seruo in tanta gloria se æquari recognoscat: ad quam
Plinij sententiam Iuuenalis allusit. Magnæq; coronæ Tantum orbem, quantū ceruix non
sufficit ulla. Quippe tenet sudās hanc publicus, & sibi consul ne placeat, curru seruus por/
Fortūa alata tatur eodem. Optimum itaq; potius imperatorem Titum Vespasianū noster imitabitur
imperator, qui non seruum in curru post humeros, sed fortunam ex auro habuit alatam,
quæ si nostro adhibebitur, demissus cælo angelus esse uidebitur. Assideat tamen nostro si
erit filius puer, & Scipionis optimi ciuis exemplo nepotes hac ex cognatione ephebi can/
didorum equorum currum trahentium frena regant, aut si deerunt nepotes & cognati di
scat à Iuuenale adhibere Niueos ad frena quirites, Defossa in loculis quos sportula fecit
amicos. Post currum segregati à multitudine legati & digniores quiq; ac uirtutibus præ/
stantiores equo uehātur. Hostium uero duces & captiui nobiliores ante currum uincti du
cantur, ut ipsorum aspectu pulcherrimum spectaculum, fructumq; uictoriæ ingentem po
pulus Romanus excipere possit, qui illos in carcerem duci uideat. Clament interim obstre
pantq; ante & retro milites laureati: carmina in ducem suum laudibus plena, & cum li/
buit ridicula & opprobria lœdoriaq; licentissime proferāt. Magnaq; cum sit ac propè in/
finita earum quæ in triumphum ducuntur rerum & captiuorum multitudo, & cum pom
pæ & populi innumera sit turba, à territorio trtumphali in forum usq; magnū Romanum
nouem horis (sicut in Aureliani triumpho contigit) ægre perueniat: & tamen cum ad eius
fori partem quæ iuxta Ouidij uerba de boue nomen habet, erit peruentū, currus ipse sub/
sistat. Nec prius equos flectant, qui eorum frena agent adolescentes, quam & ipse consul
uexilla aliaq; magistratus insignia in ipso foro de more deposuerit, & ducē hostium in car
cerem perductū occisumq; aliquis denūciauerit: ut quē P. R. quē milites Romani aliquan
do metuerunt, supplicio affectū esse gaudeant. Tuncq; ascendens in capitoliū consul rem
diuinā in Iouis optimi maximi tēplo faciebat: cuius ad deos oratio hęc fuisse refertur. Gra
Oratio triumphātis ad deos perfecto triumpho tias tibi Iuppiter optime maxime, tibiq; Iuno regina, & cæteri huius custodes habitato/
resq; arcis dij, libens lætusq; ago: re Romana in hanc diem & horā per manus q̊d uoluisti
meas seruata bene, gestaq;: eandē & seruate ut facitis, fouete, protegite ꝓpitiati, supplex
oro. Eundēq; diem, & uictori impij & uicto finē uitæ fecisse lætus exultabat atq; iubilabat
populus. Deducatur deinde in palatiū imperator noster ad cœnā mille mensis in foro pa/
ratam descensurus, ad quam inuitatus, qui tunc erit consul non accedat, ne qui trium/
phauerit aliquem se in ea digniorem accubitu'que priorem habeat: Et si exemplo Sci/
pionis optimi modestissimi'q; ciuis, noster triumphator maluerit, minore multo apparatu
in capitolio cœnam paret. Triumphos uiam & Romam absoluimus triumphantem, si
unum operi claudendo addetur, non modo scilicet scriptura sicut nuper fecimus depictos
sed ueros & priscis digniores triumphos Romæ ducendos esse sperari posse, si eos qui ad
clauum sedent rei publicę christianæ principes se ipsos nosse, & quam susceperint curam
mente & animo considerare, meliori solito dei munere contingeret. neq; enim forma &
institutione, utinam ne magis potentatu & magnitudine multum abest ab ea quā in hoc
opere per singulas partes descripsimus Romana & publica, hæc in qua uiuimus ecclesia/
stica res Romana. Sæpe ex Liuio & Cicerone supradiximus: Dum nullum fastiditur ge/
nus in quo uirtus enitesceret, creuisse Romanum imperium, & uiros ex omni parte orbis
ostendimus Romæ uisos esse, non ciues modo milites q; & senatores, sed consules: quã
urbis & rerum cōmunione factum sit, ut ne dum Romæ geniti & cohabitantes infinita &
tamen diuersi generis hominum multitudo, nedum Italici generis prętantes uiri, sed hinc
ad caucasum montē, inde ad Tanaim aut ad Gangem geniti: Romanā pari affectu rem P.
amarent

amarent, defensarent, tuerentur, augerent. Similem itaq; præsentis rei statum esse hinc dicimus, quia pontificẽ Romanũ cõsulis, Cardinales senatorũ, reges, principes, duces, marchiones, comites, & alios Christiani orbis nobiles, legatorũ, quæstorũ, tribunorũ militũ, præfectorum præsidijs, cẽturionum, & decurionum, officio fungi & respondere uidetur. Episcoporum uero & aliorum ecclesiasticorũ multitudo Romanam frequentans curiam, magistratuum obtinet locum, per quos aut reipu. officia, aut singulæ prouinciarum dioceses administrantur. Et pontifices Romani olim originem Asiaticam habuere, Petrus apostolorum princeps, Anicetusq;, Ioannes quintus, Sergius, Sisinius, Constantinus, Gregorius tertius: Græcia pariter suos habuit, Anacletũ, Telesphorũ, Hyginiũ, Eleutheriũ, Antheronem, Sixtum, Eusebiũ, Zosimum, Theodorũ, Ioannem sextum & septimũ, Zachariam, & nostris diebus ex Creta quintum Alexandrum. Nec suis caruit Aphrica pontificibus, ex qua Victorẽ Melchiadem & Gelasium habuimus. Caium Dalmatia, & Ioannem quartum habuit. Damasium Hispania, & Ioannem primũ uigesimum, nuperq; Calistum tertium, Sardiq; fuerunt Hilarius & Symmachus. Agatho autẽ Leo secundus, & Stephanus tertius fuere Siculi. maiorem numerum Gallia nobis dedit, Martinum primũ, Romanum quoq;, & Siluestrum secundum, Stephanũ nonum, & Vrbanum secundũ, Calistum secundum, Vrbanum quartũ, Clementem quartum, Ioannem secundum uigesimum, Benedictum duodecimũ, Clementẽ sextum: & quartus Gregorius, secundusq; Clemens fuere Saxones. Damasus uero secũdus, Victorq; ex Norico geniti sunt, nũc Baueria: & Leonem quintum, Gregoriumq; sextum, Alemania dedit. Hadrianũ quartũ Anglia, quintum Innocẽtium Burgundia. Et trina propemodum diuisione paulo plures prædictis Roma, totidem Italia. Turbam uero Cardinalium episcoporumq; & aliorũ in repub. ecclesiastica præstantissimorũ, quam Asia, Aphrica, & pars Europæ à barbaris nunc oppressa habuit, infinitum fuerit recẽsere. Satis tamen puchrumq; erit nunc superstites numerare: præter Calistum tertium põtificem ex Hispania citeriori Valentinum, qui proximo obijt anno, quinq; Cardinales utraq; habet Hispania: Ioannem de turre cremata sancti Sixti, Ioannem de Caruaial, qui legationem actu ipso apud Pannonas in Turchos exercet, Ioannem Zamorensem titulo sanctæ Priscæ, ulterior: & Rodericũ uicecancellarium sancti Nicolai in carcere Tulliano, Ludouicumq; sanctorũ quatuor coronatorũ Calisti nepotes citerior habet Hispania. & suum Asia Bessarionem ex Pontica Trapezunda Græcum episcopũ Tusculanum, & alterum item habet Græcia, Isidorum ex Constantinopoli episcopum Sabinensem. Tres etiam nunc habet Gallia Cardinales: Gulielmũ Rothomagensem titulo sancti Martini in montibus, Alanũ Auinionensem titulo sanctæ Prasedis, & Eduensem. Germania autem unicũ Nicolaum de Cusa titulo sancti Petri ad uincula. Non itaq; iniuria dixisse uidemur, Romanæ olim reip. similem esse ecclesiasticam rem Romanam, quæ haud secus, quàm illa ex uiris conficiatur, quos omnes orbis terrarũ prouincias mittere contigerit digniores: & sub hac re nostra omnes nomen professos Christianum uelint nolint regi & gubernari oportet. Neq; enim regia aut alia potestate, neq; magistratibus, neq; dignitate fungi, neq; etiam uir haberi potest, qui nostri consulis & senatus cõuentusq; publici legibus consultis institutisq; aduersatur: huius enim reipublicæ scita perpetuam animarum salutem & gloriam spondentia multo pluris faciẽda sunt, quàm gloria quam suis ciuibus rempub. conseruantibus spondebat Romana respub. ut uero & proprio nomine desertores appellandi sint, qui castra hæc deserunt in urbe Roma à reipub. Christianæ fundatoribus apostolis Petro & Paulo instituta, quorũ Petri ipsius basilica est prætorium, Cõsul est pontifex, Magister militum est Cæsaris imperatorisq; nomen retinẽs, Legati, quæstores, tribuni, & cẽturiones sunt quos diximus, reges, principes & duces. Vt affirmare ausim si ad hæc castra quoad debent ductores ordinũ frequẽtes affuerint, facile futurũ, orbis olim Romani prouincias reipubl. Romanæ non rebelles, imperio restituere ac subijcere. Quid autem per immortalem deum sibi uult sacrosanctũ nomen Christianum quempiam profiteri: se Christianum ecclesiæ membrũ dicere, barbaras nationes, Turchos, Saracenos & cæteros infideles uerbo aspernari, insectari, & eo amẽtiæ progredi, ut cum Christiani exercitus castra signa & munitiones per ignauiã deserat & prodat, fructu imprimis sperateq; salutis æternæ careat, & quod Græcis hactenus cõtigit, sensim ueniat in hostiũ potestatem.

FINIS

Pontificũ Romanorum origo & series

Cardinales Romani

BLONDI FORLIVIENSIS VIRI præclari Romæ Instauratæ primi Libri index.

lxxvij

INDEX LIBRI III

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS IN ROMAM INSTAVratam Præfatio, ad Eugenium IIII pontificem maximum.

RBIS Romæ rerum dominæ ruinarū potius quàm ædificiorum, quæ nūc cernuntur noticiam pro uiribus innouare Eugeni pont. sanctiss. multa suadent mihi. Sed illud maxime impellit, quod tanta fuit præteritorum diu seculorum hominibus studiorum humanitatis ignoratio, ut quum pauca singulis in urbis ipsius ædificiorū partibus, quæ olim fuerint, non ab imperita solum multitudine, sed ab his etiā qui doctrina cultiores sunt sciantur: tum multa ac penè omnia fallis & barbaris appellationibus inquinata, uel potius infamata cernamus. Vnde breui futurum apparet ut Roma ingeniorum parēs, uirtutum alumna, celebritatis specimen, laudis & gloriæ columen, ac omniū quæ uniuersus orbis ubique habet bonarum rerum seminarium in suis obscurata structuris maiorem celebritatis & famæ iacturam faciat, quàm in rebus pridem factam ac potentia uideamus. Cōfirmauit etiam nostrum describendi propositum tuus in ipsam pontificatus tui sedem reditus, adeo illius conseruationi utilis atque necessarius, ut cōstet eam senio calamitatibusque cōfectam, si altero abfuisses decennio penè funditus perituram. Neque enim sola comitantis curiæ præsentia, quod semper ciuitatis opulentiæ plurimum profuit, Romanos foues: sed collapsa deformataque ædificia, multis in locis maximo instauras reficisque impēdio. Decorum certe & magnanimo principe dignissimum facinus: & quod omnes florente olim Roma iactas moles, factasque ædificiorum structuras laude & gloria tanto superet, quanto nostra huius seculi tenuitas immani illorum affluentiæ opum cedit. Quando itaque ego omnia quæ mihi adsunt tuæ sanctitati debeo, cur & non ipse contendam, ut sic tu Romam per ingenioli mei literarum monumenta, sicuti cementariorum, fabrorumque lignariorum opera pergas instaurare. Accedit enim nostræ huic urbis instaurationi, quæ dignitatis tuæ sanctimoniam imprimis deceat, & tuam gloriam maxime cumulet, pōtificum Romanorum, qui te præcesserint innouata operum cōmemoratio, dum urbis partes ad ueterem nouamque nominationem describens, basilicas quoque templa & sacra quas uocamus ecclesias loca, per quos pontifices & alios Christianos uel fundatæ primo uel auctæ uel fuerint instauratæ ostendam. Et quando in describenda urbis operum magnificentia multos Romanos præstātes certe uiros, sed idololatras gentilesque merita laude nō fraudabo, est animus nostrorū quoque martyrum gloriam, ubi quidam scilicet patiendo uicerint, & libidini insaniæque tyrannorum succumbēdo triumphauerint indicare. Aggrediar itaque assumptum mihi tuam in gloriam munus, futurum confisus ut posteri aliquando dijudicent, utrum ne resarcita & magna ex parte innouata basilicę principis apostolorū & lateranēsis palatij tecta, uel additas ex ære ædi celeberrimæ sancti Petri maiores ualuas, aut palatij mœniūque uaticani suburbiorū restitutionē, & stratas urbis uias: utrum ne in quàm tanto facta impendio opera uel rudi stilo potuerim imitari, & calce, latericio, materia, lapide aut ære, an literis facta solidior diuturnior ue maneat instauratio. Sed iam immēso operi manum apponamus.

Blondi

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE INSTAVRATAE, LIBER PRIMVS.

OMAM in Latio ad Tyberim amnem ſitam: & quintodecimo
ab infero mari paſſuum miliario maiores ſcripſere. Nomen eius I
à Romulo conditore M. Varro & Titus Liuius Patauinus Sa- Vrbis ſitus
luſtiusq; affirmãt: & Romulum à ficulnea arbore: ſub qua eum ij
& fratrem Remum alluuio Tyberis deſtituerit: ſcribit in faſtis Nominis cauſa
Ouidius his carminibus: Arbor erat, remanent ueſtigia, quæq;
uocatur Rumula nũc ficus, Romula ficus erat. Ambitum eius iij
urbis quum Arcadij & Honorij imperatorũ temporibus à Vi- Ambitus menſura
ſigothis anno tunc MCLXIIII fuit capta, maiorem fuiſſe
eo qui nunc cernitur, multi uolunt. Et nos quidem ſcimus mœ
nia urbis ſæpe à barbaris alicubi aperta, ſæpeq; à maioribus inſtaurata. Sed orbem ipſum
inter inſtaurandum ſtrictiorem factum, nec legimus, nec hoc tempore ab aliquo ruina-
rum ſigno, niſi parua parte poſt longam inueſtigationem potuimus intelligere. Quanquã
enim muri partim collapſi & corroſi ſint, partim ruinam multis in locis minentur, in ipſo
tamen permanent priſco ueſtigio ueteris fundamenti. fuitq; ambitus Plinij temporibus,
ſicut ipſe ex Auguſti traditionibus ſcribit, milia paſſuũ uiginti. Et Flauiũ Vopiſcum ſcri-
bere uidemus, Aurelianum imperatorem qui prope annos ducentos ante Viſigothorum
irruptionem fuit, ambitum Romæ ad quinquaginta milia paſſuũ ampliaſſe. Huius autem
ingentis differentiæ, quam Plinij Veronenſis Flauijq; Vopiſci in urbis amplitudine aſſer-
tiones uidemus habere, cauſam noſtro iudicio certam, & quæ omnes tollat ambiguitates,
quin nullatenus hi duo ſcriptores diſcordent, in iuris ciuilis digeſtorum libris reperimus.
Marcellus namq; de uerborum ſignificatione: Vrbs inquit eſt Roma quæ muro cingere-
tur, ut Alphenus ait. Roma eſt etiam quantum continentia ædificia eſſent. nam Romam
non murotenus exiſtimari ex conſuetudine quotidiana poſſe intelligi: quum diceremus
Romam nos ire: & ſi habitaremus extra urbem. Et Paulus eodem titulo, urbis appellatio
muris Romæ, aut continentibus ædificijs finitur. quod latius patet; ædificia Romæ fieri
etiam ea uidentur, quæ in continentibus Romæ ædificijs fiant. Et Terentius clemens. Vr-
bis in continentibus qui nati ſunt, Romæ nati intelliguntur. Pliniũ itaq; dum uiginti milia
paſſus ſcribit urbis murorũ ambitum, & Vopiſcum dum quinquaginta, Romæ & ædium
continentium amplitudinem iuxta legum diffinitiones conſideraſſe crediderim. & quidẽ
Plinij uerba ſunt de urbe: quum Vopiſcus de Roma dicat. Noſtri autem temporis circui-
tus urbis, cui illarum reſpondeat amplitudini, nec ſcimus, nec ea ratione iudicamus ſcire
poſſe, quod noſtra ætatis noſtræ metiendi ratio à priſcorũ dimenſione multũ uariat. Quando
quidẽ Marcus Antoninus in itinerario infinitorũ penè locorũ ab urbe Roma diſtantiam
multis paſſuũ milibus deſignat pluribus quàm nunc homines noſtri faciant. quæ quidẽ men-
ſurationis diſparitas non ex Antonij magis quàm ex aliorũ ſcriptis facile intelligitur. Sed ſi ad
noſtræ ætatis conſuetudinem metiri uolemus, uix paſſuum milia quatuordecim omnis
Romæ & Ianiculi ſiue tranſtyberinæ regionis & Vaticani ambitus implebit.

PORTAS urbis Plinius triginta apertas, & ſeptem clauſas tunc fuiſſe ſcribit. Earũ omni- iiij
um nomina nec ipſe ponit: nec nos ſatis inuenire potuimus. quanquam omnia inue- Portarũ uocabula
ſtigare nominis uetuſti portarum loca hinc ſuperfluum eſſe ſcimus, quod apud Liuiũ &
alios ſcriptores aliqua inueniuntur nomina portarũ, quæ olim dum aucta fuit urbs Roma
in medio ciuitatis remanentes, & formã portæ & uſum ſimul amiſere. & quidem nomina
quæ apud priſcos fuerũt hæc inuenimus. Flumentana, Collatina, Collina, Quirinalis, Ex-
quilina, Viminalis, Neuia, Querculana ſiue Querqueculana, Gabiuſa, Lauernalis, Ru-
duſculana, Rutumena, Saginalis, Latina, Appia, Capena, Trigemina, Aurelia; Fontinalis,
Carmentalis quæ Scelerata, Pandana uel Libera, Mugonia quæ & Trigillia, Catularia,
Triumphaliſq;. Quarũ plærarũq; etymologiam uocabulorũ hanc Feſtus Pompeius fu- v
iſſe ſcribit. Flumentana appellata quod Tyberim eam quandoq; influxiſſe affirmant. Colla- Portarũ Romæ etymologia
tina à Collatia oppido prope Romam, in quod aliarum ciuitatum opes fuerunt collatæ.

Collina ægonensis appellabatur:erat in monte quirinali qui ægonos appellabatur,quę pri/
us Quirinalis dicta fuit:ꝙ ea in collem Quirinalem itur : siue ꝙ proxime eam Quirini sa/
cellum.Querqueculana ꝙ quercum intra muros iuxta se habeat.Lauerniones fures anti/
qui dicebant:ꝙ sub tutela Deæ Lauernæ essent in quouis loco obscuro abditoq́ꝫ. hinc &
lauernalis porta.Rudusculana appellata quasi rudis & impolita sit relicta.Rutumena à no
mine cuiusdam aurigæ sic appellata.Fontinalia fontium sacra: unde & Romæ fontinalis
porta.Catularia porta Romæ dicta,quia haud longe ab ea ad placandum Caniculæ sidus
inimicum frugibus ruffæ canes immolabantur : ut fruges maturescentes ad maturitatem
perducerentur. Viminalis porta & collis appellatur,quia ibi uiminum sylua fuisse dicitur,
quanquam Marcus Varro de lingua latina collem ipsum à templo dei Vimini in illo siti
appellatum scribit. Quantum uero attinet ad portam Capenam, Solinus dicit Italum re/
gem de insula Siciliæ cum Syracusanis ad Ianum peruenisse, ac eius consilio auxilioq́ꝫ ci/
vi uitatem iuxta Albulam condidisse Capenam nomine, à qua postmodum portæ Capenæ &
Tres portæ urbis nomen fuit.Iam uero tres quas ultimo posuimus loco, Carmentalem , Pandanam,quæ &
libera,Mugoniam,quæ & Trigillia , primam habuit urbs à Romulo ædificatam: quanq́ꝫ
Pandana Varro Pandanam ostendit Saturniæ urbis & non Romæ fuisse. aliæ autem duæ Roma
postmodum aucta sine forma & usu portæ nomen aliquandiu retinuerunt.Dicitq́ꝫ Festus
Scelerata porta Carmentalis Carmentalem portam uocatam Sceleratam,ꝙ per eam sex & trecenti Fabij cum clienti/
bus quinq́ꝫ milibus egressi aduersus Hetruscos, ad amnem Cremeram omnes interfecti
sunt.Et Ouidius in fastis:Carmentis portæ dextro est uia proxima Iano:Ire per hanc noli
quisquis es,omen habet.Illa fama refert Fabios exisse trecentos:Porta uacat culpa, sed ta/
men omen habet.Et Virgilius in VIII.Et Carmentalem Romano nomine portam. At/
tulimus à uetustissimis petita trium & uiginti portarum nomina. & nostra ætate Roma
omnis tresdecim tantummodo habet,nisi forte suburbij Vaticani:quam ciuitatem Leoni/
nam fuisse ostẽdemus,portas quoq́ꝫ uelimus addere:quas omniũ nouissimas, noua quoq́ꝫ
habere nomina suo docebimus loco.Satis ergo atq́ꝫ operosissimum fuerit Romanę urbis
& Ianiculi portas,quæ ætate nostra cernũtur,uetustæ appellationis nominibus applicare.

vij Incipiendum est autem à Flaminiæ uiæ porta , quæ sinistræ tyberis ripæ apposita ali/
De porta populi quæ Flumentana quando Flaminea,& nouissime porta populi est dicta.Eam uero esse quam prisci Flumen/
tanam dixere, & Festus Pompeius diffinit : ipsa indicat positio , ꝙ nulla inter omnes urbis
portas ita tyberi est apposita:ut eam aliquando is fluuius potuerit influere: cuius meminit
Titus Liuius in sexto ab urbe condita in hæc uerba : Ita prædicta die in Petilinum lucum
extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non est, concilium populi
indictum. & in bello Macedonico:Circa portam Flumentanam collapsa quædam. In eo/
viij dem bello Liuius eam de cœlo tactam fuisse narrat.

De porta Pinciana,quæ Collatina Secunda illi & proximo in colle posita multos ante annos Pinciana est dicta à palatio
sibi propinquo,cuius demolita marmora rex Ostrogothorum primus Theodoricus,sicut
Cassiodori epistola ostendit,Rauennã portari curauit. Ea priscis temporibus dicta est col/
latina . Oppidũ enim à quo est dicta,fuisse è regione illius ostendit Liuius in primo ab ur/
be condita . Collatia & quicquid circa illam agri erat Sabinis ademptum. Seruat quoque
ætas nostra morem appellandi in Collatia,quicquid è regione eius portæ habet ager Ro/
ix manus. Tertiam quæ nunc Salaria, fuisse Quirinalem postea Collinam dicimus: &
De porta Salaria,quæ Collina quidem quantum attinet ad Quirinalem Festus Pompeius dicit : Quirinalis dicta ꝙ ea in
collem Quirinalem itur : siue ꝙ proxime eam Quirini sacellum . Et Ouidius in fastis de
Quirino:Hunc igitur ueteres donarunt æde Sabini:Inq́ꝫ Quirinali constituere iugo. Qui/
rinalis autem uiæ porta dicta est Salaria , quam Festus sic appellatam affirmat , quòd Sa/
bini sal à mari deferebant. Quod autem postea à Quirinali mutatum sit nomen in Col/
linam indicat Marcus Varro cum dicit, Quirinalem collem aliquos existimare dictum
à Quirino,alios à Quiritibus,qui cum T. Tatio Curibus uenerunt, quòd ibi habuere ca/
stra . & plura sunt in eo nomina collium . Nam collis tricepscis , ubi Quirini ædes, collis
salutaris qui quinticepscis , collis pollinaris qui est ad ædem salutis : & collis mutialis ad
ædem dei Diffidij.ab qua collium uarietate quam Quirinalis habuerit collis dicta est por/
ta Collina , & Liuius id manifestum facit in libro ab urbe condita quadragesimo, qui &
de bello Macedonico ultimus appellatur . Aquarum quoq́ꝫ inundatio in religionẽ uersa.
Nam

Nam ita undauit tyberis, ut ludi Apollinares circo inundato extra portam Collinam ad ædem Ericinæ Veneris portati sint. Cæterum ludorũ ipso die subita serenitate orta pompa duci cœpta ad portam Collinam reuocata, ductaq; in circum est cum decessisse inde aquam nunciatum est, lætíciam quoq; populo & ludis celebritatem addidit sedes sua solenni spectaculo reddita. Circum autem Flamminium, in quo celebrantur ludi Apollinares constat nobis, & infra in spectaculorum ædificijs ostendemus fuisse locum cui nunc Agoni tritum est uocabulum. Et templum Veneris Ericinæ extra portã Collinam fuisse ex fastis Ouidij his uersibus ostenditur: Templa frequẽtari Collinæ proxima portæ Nunc decet, à siculo nomina rege tenet. Et infra: Vtq; syracusias aretusas abstulit armis Claudius: & bello te quoq; cepit Erix. Sicq; ex loci propinquitate cõijcimus ludos, qui tunc circo Flamminio nunc agone ob aquarũ tyberis inundationẽ nõ poterant celebrari, cũ ad Collinam nunc salariam portã parati essent, postea aquis decedentibus ad circũ fuisse reductos.

Quartam portam nunc sanctæ Agnetis aut Numentanam aut Dominæ, Est enim ætate nostra trinomina, prisco more Viminalem. & quintam nunc sancti Laurentij, olim exquilinam. Sextam quæ maior dicitur Neuiam. Septimam quæ pridem asinaria, nunc sancti Ioannis priscis fuisse Celimontanam. Et octaua quæ abdito in angulo clausa cernitur, & Methodij porta dicitur: Gabiusam fuisse à maioribus appellatam cum cæteris in locis tum magna ex parte unico in Liuij loco ostendere confidimus: quo in loco Collina etiam quæ fuerit certius ostendetur. Nam secundo ab urbe condita Liuius Porsennæ obsidionem, qua Romam pressit describens ita dicit: Porsenna primo conatu repulsus consilijs ab oppugnanda urbe ad obsidendam uersis præsidio in Ianiculo locato ipse in plano ripisq; tyberis castra posuit nauibus undiq; accitis & ad custodiam, ne quid frumenti Romam subuehi sinerẽt, & ut prædatũ milites trans flumẽ per occasiones alijs atq; alijs locis traijcerent: breuiq; adeo infestum omnem agrum Romanum reddidit, ut non cætera solum ex agris, sed pecus quoq; omne in urbem compelleretur, nec quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Hetruscis non metu magis quàm consilio concessum. Namq; Valerius consul intentus in occasionem multos simul & effusos improuiso adoriendi, in paruis rebus negligens ultor grauem se ad maiora uindicem seruabat. Itaque ut eliceret prædatores edicit suis: postero die frequentes porta Exquilina, quæ auersissima ab hoste erat expellerẽt pecus: scituros id hostes ratus, ꝙ in obsidione & fame seruitia infida transfugerent. & sciuere perfugæ indicio. multoq; plures ut in spem uniuersæ prædæ flumen traijciunt. Publius Valerius Marcum Herminium cum modicis copijs ad secundum lapidem uia Gabina occultum considere iubet: Spurium Largium cum expedita iuuentute ad portam Collinam stare donec hostis prætereat: deinde se obijcere ne sit ad flumen reditus. Consul alter T. Lucretius porta Neuia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Celimontana cohortes delectas educit, hiq; primi apparuere hosti. Herminius ubi tumultum sensit, concurrit ex insidijs, uersisq; in Lucretium Hetruscis terga cædit: dextra leua que hinc à porta Collina, illinc ab Neuia redditus clamor: ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam uiribus pares, & ad fugam septis omnibus uijs: finisq; ille tam effuse uagandi Hetruscis fuit. Ostensuri quo applicemus modo supra dictis priscis nouas portarum nominationes: primum illis quos scimus contentiose dicturos non Salariam sed Flaminiam fuisse illam ad quam Spurius Largius ne hosti ad flumen pateret reditus se opposuerit, respondemus: Pontem Miluium per id temporis non fuisse. Quod & si Liuius satis indicat, nos alia ratione certum habemus ꝙ Ammianus Marcellinus in rerum gestarum libro XXVI. illum dicit ab Aemylio Scauro fuisse ædificatum: & Scaurum multa post sæcula fuisse constat: qui Cn. Pompeio adolescente senex erat. Cum itaq; ad portam ab hoste auersissimam, quæ fuit Exquilina nunc sancti Laurentij, aut Tyburtina, essent exposita in prædam pecora, non credimus traiecisse Hetruscos ea rectitudine Tyberis, quæ à porta nunc populi usque ad locum Miluij pontis intercedit. cum sint omnes ascensus in montem & topho scabri & altitudine armatis insuperabiles. Sed ut propinquiore à nauibus cursu ferrentur in pecora ad eum penè Tyberis locum, quo Anio ipsum influit fuisse delatos. Et sic extra portam tunc Collinam nunc Salariam opportune locati sunt, qui Hetruscos à reditu ad naues fluuiumq; arcerẽt. Alia autem ratione libet ostendere, Collinã portam esse non posse illam quæ aut Flaminia

pridem

X De porta sanctæ Agnetis quæ uiminalis

XI Quãdo & à quo pons miluius

pridem aut nunc Populi est dicta. Liuius in libro III, ubi plæbis secessionẽ narrat, in qua Tribuni primum in Auentino creati sunt hæc habet uerba. Neq; in Sabinis quieuit exercitus. Ibi quoq; auctore Icilio Numitorioq; secessio facta ab decemuiris. Et infra: Et ipse priusq; iretur ad urbem pari potestate eundẽ numerũ ab suis creandum curat. porta Collina urbẽ intrauere, qui itaq; à Sabinis uenit exercitus frustra ad portã Flaminiã flexisset, cum rectior expeditiorq; esset in urbem, qua rediјt Salaria tunc Collatina. Similiter Cornelius Tacitus ingressum Vitelij imperatoris militũ in urbẽ describens dicit. Tertiũ agmẽ per Salariã Collinæ portæ appropinquabat. Indicat etiã Liuius aduentum Hannibalis ad Anienem describens sexto punici belli secundi libro: Collinam Exquilinamq; satis proximas fuisse. In hoc tumultu Fuluius Flaccus porta capena cum exercitu Romam ingressus media urbe per carinas exquiliasq; contendit. Inde egressus inter Exquilinam collinamq; portam posuit castra. Et paulo infra: Inter hæc Hannibal ad Anienem fluuium tria milia passuum ab urbe castra admouit. Itaq; Romanorũ castra Hannibali ad Anienem sedenti opposita: si ad Collinam Exquilinamq; portas posita erant, nullo alio loco quàm ad Salariam nunc & ad sancti Laurentij portas esse potuerunt.

xiij De porta sancti Laurentij quæ exquilina

Ex prædictis igitur constare creditur cum tertia esset Collina, quartam fuisse Viminalem, & quintam Exquilinam nunc sancti Laurentij, quam aliquando Taurinam à capite tauri, quod illi insculptum est legimus appellatam fuisse. Eius uero quã priscis temporibus Viminalem fuisse affirmamus, cur Liuius superiori in Hetruscorum inuasione non fecerit mentionem, nihil est aliud ꝙ respondeamus, quàm ita à casu & consulum Romanorum consilio factũ esse, ut alijs portis fuerit satis, aut struere insidias, aut pecora in prædam exponere, aut turmas præsidiaq; immittere. Sed cum Viminalem describemus collem illum fuisse, qui hanc eiusdem nominis portam habuerit ostendemus. Neuiam uero fuisse sextam quæ nunc maior dicitur.

xiij De porta maiore

Et pariter septimam quæ nunc Asinaria, seu sancti Ioannis Celimontana, qui supra dicta Liuij uerba attente considerabit certum intelliget, quanquam locus ipse edocet Cælium montem à quo Celimontana est dicta, nullam quæ riuo non dirimatur aliam habuisse.

xiiij De porta sancti Ioannis

Octaua quæ Gabiusa fuit quam abdito in angulo ad nouum eugenianum Lateranense monasterium clausam diximus, nihil est rationis aut coniecturæ quod afferamus aliud quàm ꝙ recta duceret in Gabios oppidum, cui ætate nostra demolito Gallicano multis seculis fuerat appellatio.

xv De porta Methodij

Liuius in bello Macedonico Gabiusam portam fuisse tactam de cœlo commemorat.

xvi De porta Latina

Latina & immutatum retinet uocabulum: quod tamen apud priscos non inuenimus, aut aliud habuit ex supra dictorum uigintitrium nominibus quod nondum potuimus intelligere. eam autem Latinam ab annis mille uocatam fuisse multorum testimonio probare possemus.

xvij De porta Appia

Portam autem quæ dicitur Appia nunc olim fuisse Capenam Iulius Frontinus de aquæductibus ostendit his uerbis. Anio nouus Marco Valerio, Publio Decio Mure anno uigesimo post initium Samnitici belli inducta est Appio Claudio censore: qui etiam uiã Appiam à porta Capena usq; ad urbẽ Capuam muniendã curauit. Iuuenalis aquinas Satyricus uale dicturus amico Cumas proficiscenti: illũ scribit cum rheda quæ cõpositam domũ totã proferebat substitisse ad ueteres arcus madidamq; Capenam.

xviij Arcus ueteres

Arcus uero ueteres quos Romulus latericios posuit, & florentes postea opibus Romani nunq; passi sunt in marmoreos mutari: ne conditoris urbis suæ memoria deperiret: ætate nostra collapsos fuisse, ubi nunc sunt ecclesiæ sanctæ Mariæ de gratia: & sanctæ Mariæ de inferno, & eam uiam ituro cum rheda ad portam Appiam esse expeditissimam uidemus. Nec immerito appellat eam portam humidam Iuuenalis: ꝙ inter cæteras depresso sit in loco aquis in tyberim labentibus abundante. Liuius in bello Macedonico. Censores uiam sternendã à porta Capena ad Martis ædem locauerunt. Item idem Liuius in secundo bello punico. Visebantur ab omnibus externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa: legationes omnium Siciliæ ciuitatum ad eum ueniebant. Et infra libro nono. Aedem uirtutis eo anno ad portam Capenam Marcellus dedicauit. Ea uero omnia templa eas ædes uidemus in uetusta urbis Romæ descriptione: cuius auctorem librariorum incuria suppressum nos in Cassinensis monasterij Bibliotheca legimus fuisse Sextum Ruffum consularem uirum, positas esse in prima regione porta Capena. Et Solinum supra diximus uelle eam portã sic dictam à ciuitate Capena, quæ ab Italo fuit ædificata. Vltima restat intra tyberim Trigemina, quã aliquando hostiensem ꝙ hostiã uersus:

aliquando

aliquando ſancti Pauli φ ad celeberrimã eius baſilicã ducat uidemus appellatã. Trigemi-
na autẽ cur ſit prius dicta nondũ reperi. Liuius in bello Macedonico: Aediles eo anno por xix
ticum unam extra portã Trigeminã emporio ad tyberim addito fecerunt. Et infra de mul- *De Trigemi-*
cta damnatorũ aliam porticũ extra portam Trigeminã inter lignarios fecerunt. Lignarios *na porta*
autẽ qui ad tyberim eſſent cõmode apud eam quæ nũc eſt ſancti Pauli, uel hoſtienſis dicitᷣ
portã fuiſſe locatos ueriſimile iudicamus. Et Liuius libro IIII. Trigeminã extra portã bo
ue aurato Minutius donatus. Nec ſtare poteſt quod uolũt aliqui, eam portam à Trigemi-
nis fratribus Horatijs, qui Curiatios ante Albã ceciderint dictã: φ hi fratres qua exiuerint
porta mentio nulla fit à Liuio, qui eos forte in caſtris fuiſſe dicit: & tertiũ qui fuerit ſuper-
ſtes porta Capena rediſſe, idem Liuius eſt auctor. Trigeminã item portã fuiſſe eã quæ nũc
ſancti Pauli dicitᷣ, oſtendit Iulius Frontinus, dũ aquæ Appiæ finẽ deſcribit his uerbis. Du-
ctus eius habet longitudinẽ uſq; ad Salinas, qui locus eſt ad portã Trigeminã. Salinas au-
tem ſub Auentino ad tyberim fuiſſe oſtendemus. Eſt alia intra tyberim porta, cuius apud
priſcos frequens eſt memoria Carmentalis dicta: quã ne dũ noſtra, ſed nec Titi Liuij ætate
ullum portæ uſum habuiſſe oſtendemus. Fuit uero ad cliuum qui ducebat per ſublicium xx
pontem in Ianiculũ. Is locus uidetur eſſe ultra eccleſiã ſanctæ Mariæ de ſchola græca, ſiue *De porta Car*
ut appellant in Coſmedim ad primas Auentini radices, qua is mons uergit ad pontes. ubi *mentali*
nunc uetuſtiſſimos arcus marmoreos, ut in calcem decoquerentur dolentes uidimus à
fundamentis excidi. Quos arcus fama fuit & quibuſdam indicantibus literis apparebat,
Horatij Coclitis honori fuiſſe à maioribus excitatos. indicat eam portã Liuius in ſecundi
punici belli libro IIII. Fœdum incendiũ inter Salinas & portã Carmentalẽ cũ equimelio xxi
iugarioq́ uico in templo Fortunæ ac matris Matutæ extra portã late uagatũ. Salinas uero *Arcus Hora-*
in tyberis ripa quæ in ponte nũc ſanctæ Mariæ ad Auentinũ pertinet, & equimelium ſub *tij Coclitis*
ipſa rupe Tarpeia, Iugariumq́; uicũ ſub Capitolio ſupra forũ Boariũ fuiſſe etiã alio oſten-
demus in loco. Quare ignis qui ſub Capitolio & rupe Tarpeia per ripã tyberis debacha-
tus fuiſſet, cũ extra portã uagatus à Liuio dicitur: nõ extra urbis Romæ mœnia, quæ mul-
tum inde diſtabãt, ſed extra Carmentalem portam ad Auentinum uſq; medium, ubi Ma-
tutæ matris ædes erat appoſita tyberi ædificia conflagrauit. Pandanam portã infra ubi de
Capitolio dicitur oſtendit Varro fuiſſe ſub Tarpeia rupe.

SEd iam Tyberim tranſeamus. Eam urbis Romæ partem uulgus pridem tranſtyberi-
nam appellat regionem, quam ab ipſo initio & longo poſt tempore maiores Ianicu- xxij
lum dixere. Fallit uero plæroſque etiam ætatis noſtræ doctiſſimos editioris ea in regio- *Tranſtyberi-*
ne loci prima appellatio, quòd ipſo in collis cacumine, ubi nunc ſacræ inhabitant uirgi- *na regio quæ*
nes Iani templum fuerit: de quo Virgilius in VIII. Hanc Ianus pater, hanc Saturnus con- *Ianiculum*
didit urbem: Ianiculũ huic, illi fuerat Saturnia nomen. Et Ouidius in faſtis: Arx mea collis
erat, quem cultrix nomine noſtri Nuncupat hæc ætas, Ianiculumq; uocat. Liuius autem
primo ab urbe condita in Anci Marcij rebus geſtis ſic habet. Ianiculum quoque adiectum
non inopia loci: ſed ne quando ea arx hoſtium eſſet: id non muro ſolum, ſed etiam ob com xxiij
moditatem itineris ponte ſublicio tum primum in Tyberi facto iungi urbi placuit. Si igi- *Põs ſublicius*
tur mœnia ad pontem pertinuerunt, non ſolus collis multum ab ipſo diſtans fluuio quod
aliqui uolunt ab Anco, ſed tota Ianiculi nunc tranſtyberina regio eſt munita. Liuius in
ſecundo libro: Cum captum repentino impetu Ianiculum atque inde citatos decurrere
hoſtes. Et paulo infra: Iam plus hoſtium in palatio Capitolioq; quàm in Ianiculo fore.
Ea regio tres habet portas, quarum quæ ad occidentem ſolem Tyberi eſt propinqua,
nunc dicta Portuenſis olim quæ fuerit ignoramus. Alia quæ edito in loco nũc ſancti Pan- xxiiij
cratij, prius Aurelia. Tertia in Vaticanum dimittens, & nunc ſubtus Ianum dicta, à priſcis *Tres portæ*
Fontinalis appellata. Et primam quidem poſtq; Claudius imperator Romanum fecit por *Ianiculi*
tum, φ in illum dimittat fuiſſe ab eo Portuenſem appellatam cõſtat. Aurelia porta utrum
à uia an ab ea uia nomen habeat incertũ habemus. Præſens uero nomẽ à proxima ſancti xxv
Pangratij eccleſia habet. Fontinalem ex Feſto Pompeio oſtendimus φ deabus fontium *De porta por*
fuerit ſacrata dictam: extant autem magnę molis muri ſcatentiũ adhuc fontium recepta- *tuenſi*
cula, ſub monte qui aureus dicitur, ipſi portæ proximo, & haud longe ad Vaticani mœnia xxvi
pertinente. Liuius in bello Macedonico. Aediles alteram porticum ad portam fontina- *De porta Pan*
lem ad Martis aram qua in campos iter eſſet perduxere. Dici autem ſubtus Ianum eam *cratij*
portam

xxvij De porta ſub tus Ianum

portam ꝙ Ianiculo,uel monti uel regioni ſubiaceat minus quàm cæteræ noſtræ ætatis cor/
ruptela toleret, eſt abſurdum.Quod uero hæc ſola poſſit eſſe fontinalis inde certum habe/
mus,quia nulla eſt porta alia qua in campos Vaticani iter eſſe poſſet. præſertim cum nul/

xxviij De ædificijs Ianiculi

lum tunc temporis alium ad Tyberim pontem quàm ſublicium Roma haberet. Eſſet mi/
hi nunc ad Vaticani ſuburbia tranſeundum:ſed poſtquam Ianiculi ſiue tranſtyberinæ re/
gionis is eſt ſitus ut à cæteris partibus urbis flumine muroq; dirimatur,opera illius ſiue à
principibus ſiue à pontificibus aut populo facta quæ olim habuerit, & quæ nunc cernun/

xxix Pons ſublicius

tur aut indicari poſſint explicabo.Et primo de ponte ſublicio habet Plinius ipſum ꝙ eſſet
ligneus ſine ferreo clauo ita diſpoſitus contignatione ut trabes eximerentur ſine fulturis
ac reponerentur:quod quidem ſic facere religioſum fuerit,poſtquam Coclite Horatio de/
fendente ægre reuulſus fuit.Eum uero pontẽ prius ab Anco Marcio ſicut ex Liuio oſten/
dimus factum,Antoninus Pius imperator marmoreum fecit,cuius ueſtigia eſſe tenemus,
quæ hinc ad primas Auentini radices,inde ad noſtra ætatis noſtræ naualia cernũtur. Scri/
bit Helius Spartianus Seuerum imperatorem ex Aphrica oriundum feciſſe Tranſtyberi/

xxx De Thermis Seuerianis & Aurelianis

na in regione ſui nominis Thermas:fecit & alias imperator Aurelianus quæ eſſent hyema/
les.Sed cum late pateat tranſtyberinæ regionis appellatio, ſub qua campus ſuburbiumq;
Vaticani,& ipſius Ianiculi munitio comprehenditur, utrum ne ipſarum thermarum ue/
ſtigia ſint quæ intra Ianiculum ad diui Franciſci ædem:an illa quæ medio in Vaticani cam/
po,ubi nunc prata dicimus,cernuntur,ignoramus. Sed ea perquirere quorum omnis pe/

xxxi Ianiculum

rijt noticia ſuperfluum fuerit,ad notiora ueniamus.Eam urbis Romæ Ianiculi ſiue regio/
nis tranſtyberinæ partem à noſtris qui martyrum geſta ſcripſerunt,aliquando Rauennati/
um urbẽ appellari ſæpe offendimus,Eſtq; eius rei ratio altius repetenda. Octauianus Au/
guſtus imperio poſt Marcum Antonium Cleopatramq; interfectos quiete potitus, inter
multa quæ prudentiſſime prouidit, binam inſtituit claſſem: Vnam apud Miſſenum Lu/
caniæ portum,qua Italiæ inſulas oramq; Galliarũ maritimam,Hiſpanias,Aphricam,Mau/

xxxij De claſſibus apud miſenũ & rauennas

ritaniasq;,& ſeptentrionalis oceani plagam tutaretur:alteram apud Rauennã in loco nũc
Cardiano in quo fuit poſtea Claſſenſe oppidũ, cuius claſſis partes eſſent Adriatici ſinus,
Illyrici,Dalmatiæ,Epiri,Græciæ,Thraciæ,Ponti,Meotidæ,& Aſiæ in noſtrum mare uer/
gentis,atq; Aegypti oræ neceſſitatibus ſubuenire.Tantas uero claſſes,quantas eſſe opor/
tuit, quibus maxima Romani imperij tutelæ cura eſſet commiſſa,magno indiguiſſe exer/
citu,nullus qui Romanas lectitauerit hiſtorias ambiget.Cum itaq; Romano ſenatui Ro/
manis ue principibus ea in primis fuerit cura: ut quod multis oſtendimus in locis, nulla
poſſet Romam frequentare multitudo, cui non eſſet habitandi locus publice aſſignatus,
attributa eſt Rauennatis claſſis militiæ regio tranſtyberina: quæ poſtea exinde urbs Ra/

xxxiij Calixtus in uia aurelia

uennatium dicta fuit.Hinc ubi papa Calixtus primus eccleſiam ſanctæ Mariæ tranſtybe/
rinæ,quam nunc inſignem cernimus ædificauit,Templum Rauennatium & tabernam ſu/
iſſe legimus Rauennatium meritoriam:eiuſdemq; in regionis uia celeberrima aurelia mi/

xxxiiij Felix primus eccleſiam ſui nominis

liario tertio Calixtus poſtea moriens eſt ſepultus.nec longe ab eo miliario uidelicet ſecun/
do ab urbe,Felix primus eius nominis pontifex Romanus cum baſilicam extruxiſſet, in
illa cui nomen ſuum fuit indicium,ſepultus fuit. Et papa Honorius primus baſilicam ſan/
cti Pancratij,à qua portæ diximus eſſe nomen,muro urbis ad ſtadium propinquam à ſolo
ædificauit,quam ſtructura ornamentiſq; inſignem breui niſi ſuccurratur apparet ruiturã.

xxxv Adeodati ec/cleſia

Eccleſia ſancti Petri quæ uia portuenſi ad pontem meruli dirupta cernitur Adeodati pri/
mi pontificis opus fuit,nec fuit illo in operum magnificentia felicior Hadrianus primus
pontifex Romanus,qui inter multa ſuis locis narranda formas aquarum Sabbatinam lo/

xxxvi Hadrianus primus

uiamq; magno impendio maioreq; populi Romani labore reſtituit.Quarum una fornici/
bus centum ad principis apoſtolorum baſilicam ipſumq; Vaticani ſuburbium, altera per
aureliæ portæ & uiæ cliuum:partim ad pontem aurelium cui demolito nunc rupto eſt no/

xxxvij Duæ turres ad naualia

men,ut in urbem laberetur:partim ut molis deſeruiret,ſunt perductæ. Mirumq; in paulo
plus minus ue ſexcentis annis qui abinde effluxerũt,nulla tanti operis aut in Ianiculo, aut
in Vaticano ueſtigia apparere.Leonem IIII pontificẽ manet in Vaticani ſuburbio glo/
ria,eius tamen in Ianiculo cernuntur opera,Turres duæ nunc in naualium faucibus deſti/
tutæ,quas poſt commiſſum à Sarracenis eccleſiæ principis apoſtolorum & ipſius Ianicu/
li incendiũ eo excitauit in loco,ne barbaris ultra per tyberim, ſicut tunc acciderat pateret
acceſſus

acceſſus. Reſtat uaticanus de quo Feſtus Pompeius ſic ſcribit. Vaticanus collis appella/ xxxviij
tus eſt, ꝙ eo potitus ſit populus Romanus uatum reſponſo pulſis Hetruſcis. Sed Aulus *Quid uatica/*
Gellius in noctibus atticis lib. XVIII de eodem ſic dicit. Et agrum Vaticanum, & eiuſdẽ *nus*
agri deum præſidem appellatum accepimus à Vaticinijs, quæ ui atq; inſtinctu dei eius in
eo agro fieri ſolita eſſent. Sed præter hanc cauſam M. Varro in libris diuinarum aliã eſſe
tradidit iſtius nominis rationem. Nam ſicut Aius inquit deus appellatus, araq; ei ſtatuta
quæ eſt infima Noua uia, ꝙ eo in loco diuinitus uox edita erat: ita Vaticanus deus nomi/
natus, penes quẽ eſſent uocis humanæ initia. quoniã pueri ſimul atq; parti ſunt eam primã
uocem edunt, quæ prima in Vaticano ſyllaba eſt. Idcircoq; uagire dicuntur, exprimente xxxix
uerbo ſonum uocis recentis. Hanc nunc urbis Romæ partem primum Leo papa eius no/ *Vaticani re/*
minis quartus muro cinxit, & ciuitatem Leoninã de ſuo nomine appellauit. Eius uero mu *gio*
niendæ cauſa quã ſuperiore diximus loco, ne ſicut paulo ante contigerat principis apoſto xl
lorum baſilicã ultra poſſent capere, inquinare, diripere ſarraceni. Habuitq; ea munitio ſex *Portæ ciuita/*
portas etiã nũc extantes, quarũ prima ianiculum dimittens ab eccleſia cui ſubiacet, ſancti *tis Leoninæ*
ſpiritus nomẽ retinet: alia edito in colle ſita, dicitur Pertuſa. tertiæ cui palatio põtificis ſub
iectæ à uiridario cõtiguo nunc eſt nomen, Leo pontifex ſancti Peregrini, ad cuius eccleſiã
itur ea uia, appellationẽ dedit. quartã nunc clauſam quæ duceret ad ſcholã Longobardorũ
ſaxonumq; poſterulã appellauit, quamq; eodẽ nomine quintã quoq;, ſepulchro Hadriani
imperatoris nunc arci ſancti Angeli, qua in campos itur ſubiectã, uocauit. Sexta dicitᷓ por/
ta ænea, quæ in Hadriani pontẽ urbemq; perducit. Libet autẽ poſtq; portas urbis, quæ æta xli
te noſtra extant pro poſſe deſcripſerimus, locũ indicare unius quã omniũ celeberrimã Ro *Porta trium/*
ma habuit. ea eſt Triumphalis, per quã & nullam aliã triumphi agebãtur. & ut rem, quaſi *phalis*
hominũ opera quicquid ſolidi haberent oportuerit ęterna claritate fulgere, tenebris in qui *Pons trium/*
bus omnino perierat, certiore abſtrahamus modo, quid & ubi fuerit primo dicemus. De/ *phalis*
inde teſtimonia quibus aſſertio noſtra cõſtet afferemus. Pons cuius pilarũ fundamẽta nũc
ad ſancti Spiritus hoſpitale in Tyberi cernũtur, & porta ad intimam Tyberis ripam, cuius
fundamentorũ moles extat, & uia ab eo ponte ad Cæſaris Obeliſcum ad areamq; baſilicæ
ſancti Petri ſubiectam ſecundũ radices montis Vaticani protenſa, triumphali nomine ap/
pellabantur: nec ulterius ꝗ ad beati Petri baſilicã ea uia ꝙ cõijcere potuerim prætendeba/
tur. quin mihi cõſtat, uiã ipſam nullatenus fuiſſe largiorẽ, ꝙ quicquid ſoli prædictam baſi/
licam aut obeliſcum, & Apollinis templum adiacebat, triumphale appellabatur. De porta
autẽ quod diximus clare & copioſe probat Ioſephus in libro VII de captiuitate iudaica,
ubi Veſpaſiani & Titi imperatorũ deſcribit triumphũ. Dicit enim ipſos imperatores qui
non in palatio maiori, ſed in Iſidis templo nocte quieuerant, ad Octauianas ambulationes
trãſiuiſſe, ubi eos ſenatus & honorati equites præſtolabãtur. Et cũ fauor militaris eoſdem
meritis ornaſſet laudibus, uotis rite celebratis ad portã receſſiſſe, quæ ab eo ꝙ per illã ſem/
per triumphorum pompa duceretur, nomen accepit. finiſq; pompæ fuit Capitolini Iouis
templũ. territorij etiã triumphalis non leue teſtimoniũ habet uita beati Petri apoſtolorum
principis à beato Hieronymo presbytero, ut titulus præfert, ſiue ut aliqui uolũt à Damaſo
papa ſcripta, ubi dicitur beatum Petrũ fuiſſe ſepultũ in eccleſia ſui nominis, quæ ad tem/
plum Apollinis iuxta territoriũ triumphale fuerit ædificata. & conſtantem retinet famam
ætas noſtra pontem, de quo diximus, nobiliũ fuiſſe, nec illo unquã ruricolas tranſiuiſſe. ha
bent etiam incidenter monumẽta cõmutationis factæ Calendis menſis Auguſti ſiue ſex/
tilis à memoria uictoriæ Octauiani Cæſaris Auguſti de Antonio & Cleopatra ad libera/
tionem beati Petri à carcere & cathenis Herodis: unde feſtum ipſius beati Petri ad uincu/
la celebramus: cineres C. Cæſaris Obeliſco inſigni poſitos, qui cernitur in territorio tri/
umphali. Iſidis uero templũ in Sexti Ruffi deſcriptione urbis Romæ cõijcimus fuiſſe Mi/
neruam inter cuius adhuc durat uocabulum, tunc cognomine Chalcidicam, & uiã latam.
& ambulationes Octauianas docet Suetonius Tranquillus in hæc uerba. Reliquias ſuas
Mauſoleo condiderũt: id opus inter Flaminiã uiã ripamq; Tyberis ſexto cõſulatu ſuo ex/
truxerat, circũiectaſq; ſyluas & ambulationes in uſum populi iam publicarat. pauloq; ſu/
pra eum locũ Suetonius portæ triumphalis meminit, ubi quoſdam Senatores cenſuiſſe di
cit Auguſti funus porta triumphali ducendũ. Veſpaſianus itaq; & Titus cũ ad Iſidem uia
lata quieuiſſent, ad Auguſti ambulationes, ubi nunc auguſta dicitur deſcenderunt: & inde

xlij *Hospitale sancti spiritus in Saxia*

traiecto tyberi per proximũ pontem, cuius cernũtur cossarũ fundamenta, ad uiã portamq́
triumphalem, ubi nunc est sancti Spiritus in Saxia hospitale recesserunt, Sed iam hospita/
lis in Saxia cognominationis causam reddituri, multas loco factas mutatiões ostendamus.
Bello Longobardorũ, quod ducentis & quatuor annis Italiã afflixisse in Romanorũ impe
rij inclinationis historia ostendimus, per Carolũ magnum Francorũ regem finito: Hadria/
nus primus Pontifex Romanus Saxones primo & breui post Longobardos multitudinẽ
haud quaquã contemnendã ciuitate à Romanis donari curauit: quibus gentibus Roma/
nis cum nõ esset uisum satis tutũ intra urbis mœnia dare sedem, assignauerũt in Vaticano
tunc immunito: ut cum pons triumphalis tunc etiã dirutus esset, uiæ illius ædificia à tybe/
ri ad territoriũ triumphale cõtinuata habitarent. Innuunt hæc & nõ parua ex parte narrãt
Hadriani ipsius, & postea Leonis IIII pontificis Romani gesta: quorũ Hadrianus Longo
bardos & Saxones fœderatos subditosq́ recipi curasse dicitur. Leonis autẽ gestorũ narra
tio habet, Illum appellasse portã mediam murorũ à mole Hadriani ad palatiũ perductorũ:
quæ duceret ad uiam Longobardorũ & Saxonũ, nomine Posterulã: hinc factum est ut ce/
leberrimũ illud hospitale ab Innocentio III ædificatũ, à uico Saxonũ, in quo ædificatũ fu/
it, in Saxia appelletur. Implicat uero erroribus multos etiam nõ indoctos fama per multos

xliij *Quid fuit mons qui in Vaticano*

annos multorumq́ scriptis cõtinuata, fuisse in monte qui arduus supra dictũ hospitale Va
ticani suburbio includitur, palatiũ Neronis: quod quidem falsissimum esse nõ dubitamus:
ostendemusq́ ubi Neronis palatiũ fuerit, cũ ad priuata urbis ædificia uentũ erit. Corne/
lius Tacitus, apud quẽ Neronis gesta particulari narratione habentur, dicit illũ clausisse in
ualle Vaticani spaciũ in quo equos regeret, haud promiscuo spectaculo: & paulo infra ad/

xliiij *Naumachia ubi fuerit*

dit eundẽ apud nemus quod nauali stagno circũposuit extruxisse conuenticula & caupo/
nas: Fuit ergo in mõte illo Vaticani dei templũ: quod supra ab A. Gellio descriptũ osten/
dimus. Nauale autẽ stagnũ siue ut græco uocabulo appellãt Naumachia fuit secus ipsum
montẽ sub aurei montis radicibus, quà ad portã Pertusam itur, & ubi nuper hortos exica/
to limo uidimus inchoatos. unde in multis quę legimus apocriphis magna Vaticani pars
Naumachia appellatũ: & in uita beati Petri, de qua diximus, etiã habetur ecclesiã sancti Pe/
tri extructã fuisse apud naumachiam. pariterq́ hospitale quod Leo papa III ædificauit è
regione ecclesiæ sancti Andreæ à Symmacho I papa dedicatæ: & sanctæ Petronellæ quã

xlv *Locus martyrij beati Petri*

templũ Apollinis in obeliscũ uergit, ad naumachiã appellatũ est. Sed iam cum sit uentũ ad
sanctorũ opera, de beati Petri apostolorũ principis loco martyrij & passionis, quæ nos opi
nemur in mediũ proferamus. Nam cum ad terebinthum inter duas metas illum fuisse pal/
sum cõstans sit fama: quis sit is locus omnino ignoratur, nec desunt qui Ianiculum falso ea
gloria ornare quæritãt. afferemus autẽ ad tantã rẽ nostro iudicio demonstrandã testimoni
um, quod eo maiorẽ habere debebit auctoritatẽ, quo ab hostibus fidei sumptũ omni adula
tionis suspitione carebit. Cornelius Tacitus post narratũ incendiũ illud mirabile, quo Ne/
ronis temporibus septem diebus Roma arsit: de causis illius incendij multa disputans hæc
uerba habet. Sed nõ ope humana, nõ largitionibus principis aut Deũ placamentis decede
bat infamia, quin iussum incendiũ crederetur. Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos:
& exquisitissimis pœnis affecit: quos per flagitia inuisos uulgus christianos appellabat: au
ctor eius nominis Christus, Tiberio imperante per procuratorẽ Pontiũ Pilatum supplicio
affectus erat, repressaq́ in paucis exitialis superstitio rursum erumpebat, nõ modo per Iu/
dæam originem eius mali, sed per urbem etiã, quò cuncta undiq́ atrocia aut pudenda con
fluunt celebranturq́. Igitur primũ correpti qui fatebantur, deinde indicio eorũ multitudo
ingens haud proinde crimine incendij quam odio humani generis cõiuncti sunt: & pereunti/
bus addita ludibria ut ferarũ tergis contecti laniatu canũ interirent, aut crucibus affixi, aut
flammæ ui. aut ubi defecisset dies in usu luminis nocturni urerẽtur. Hortos suos ei specta/
culo Nero obtulerat, & Circense ludicrum ædebat habitu aurigæ permixtus plebi uel cir
culo insistens. Vnde quamq́ aduersus sontes & nouissima exempla meritos animaduer/
teretur, miseratio oriebatur tanquã nõ utilitate publica, sed in sæuitiam unius absumeren/
tur. Ostendimus autẽ supra Corneliũ scripsisse, Neronẽ clausisse in ualle Vaticana spaci/
um, in quo equos regeret haud promiscuo spacio. & hoc in loco dicit hortos illũ suos spe/
ctaculo supplicij christianorum obtulisse, ac Circense ludicrum ædidisse. Clausum itaq́ in
ualle Vaticana spaciũ illud nõ dubitamus esse, cuius nunc multis in partibus demoliti mu
ros, &

ros,& sedilium dimidiatos fornices per uineas quæ moli Hadriani subiacent cernimus. xlvi
Quanq; Plinius semper ubi de obelisco,qui est in Vaticano, mentionē facit, illū designat *Circus Nero-*
in Cai & Neronis circo positū fuisse.Et cū neq; ipsa Hadriani moles,neq; cōiunctus pons *nis*
tunc essent:quæ anno abinde centesimo Hadriani imperatoris opera fuerunt, nō immeri- xlvij
to,ut mihi uideor crediderim circū Cai & Neronis partē suburbij, qui nunc est Vaticani, *Quādo sepul*
occupasse:& hortos à Circi illius clausura ad tyberim pertinuisse. Quibus in hortis eoq; *chrum Hadri*
in loco,ubi nūc est ecclesia sanctæ Mariæ in transtyberina,cum multi fuissent torti,occisi, *ani*
laniatiq; christiani:Petrus fuit cruci affixus. Terebinthū uero arborem quæ sicut gummi xlviij
sui nominis exudat,sic est humoris appetentissima fuisse ad eam tyberis ripā, cui dicta est *De hortis Ne*
ecclesia propinqua uerisimile crediderim: Quæ autē habent aut picturæ aut scripturæ de *ronis*
duabus metis inter quas martyriū Petri dicit fuisse cōmissum,nostrā cōfirmant opinionē. xlix
Nam licet Hadriani moles metarū una temporibus Petri & Neronis,sicut ostendimus,nō *Ecclesia san-*
fuerit, tamē tenemus illos qui lōgo post Petri mortē tempore id factū literis mandare aut *cti Petri*
pictura idiotis ostendere uoluerūt, signū id metarū quo nullū erat certius accepisse. altera L
autē moles quā marmoribus spoliatā cernimus,utrū Neronis tempore fuerit ignoramus. *Symmachus*
Sed iam ad alias Vaticani partes redeamus.beati Petri basilicam Flauij Constantini impe- *fecit palatiū*
ratoris,cui magno cognomentū fuit opus esse multi scripserunt. Symmachus autē à quo *sancti Petri*
diximus ecclesiā sancti Andreæ dedicatā fuisse,palatia episcopalia per annos fermè sex- li
centos ante Leonis IIII tempora ad dexterā leuamq; ipsius ecclesiæ primus extruxit. Et *Honorius ec-*
Honorius primus omnē ipsam basilicam tegulis æneis,cuius magna pars etiā extat coope *clesiam sancti*
ruit:quas tegulas ex Romuli templo in quod partim mutata,partim ædificata est sanctorū *Petri æneis*
Cosmæ & Damiani ecclesia imperatoris Phocæ cōsensu accepit. Et Donus primus pon- *cooperuit*
tifex Romanus areā dictæ basilicæ,cui paradiso est appellatio: marmoribus etiā extanti- lij
bus strauit.quæ marmora famæ inhærentes crustas fuisse credimus metæ illius:quā spoli- *Donus paradi*
atam cuius monumentū fuerit diximus ignorare. Post Leonē quartū Nicolaus quartus *sum marmo-*
ex gente Vrsina pontifex Romanus palatiū episcopale beati Petri auxit: quod ad annum *re strauit*
abinde circiter centesimū Bonifacius IX nō leui impensa ornauit. Sed ad Leonē quartū liij
iterato reuertamur.Is pontifex magnanimus cinctā,ut diximus,muro eam à se Leoninam *Nicolaus Vr*
appellatā ciuitatē Corsis repleuit.qui Sarracenorū persecutionē fugiētes populariter emi *sinus palatiū*
grauerūt:magnamq; suscipiens ipsius & basilicæ beati Petri curā multa fecit, quæ in hoc *auxit*
annorū uix dum sexcentorū quot in hæc tempora intercesserūt spacio inueterata iā omni- liiij
no corruerāt,breui ad nihilū peruētura,nisi tua beatissime pater Eugeni opera factū esset, *Bonifacius ix*
ut illa nunc lætemur cernentes innouata. Vbi enim Leo donis ecclesiā ornauit, tu illam *ornauit* lv
supellectile sacrorū ministerio pariter donatā tecto insuper maiori ex parte innouato, no- *Leo ciuitatē*
uisq; sacristiæ cameris exædificatis reddidisti meliorē:sola una re uideris à Leone supera- *leoninā corsis*
tus, ꝙ ualuas ille argenteas, tu æneas basilicæ dedisti, nisi par uideatur magnificentia *repleuit*
pro argenteis nullo exquisitiori artificio factis æneas posuisse inauratas, tantisq; inscul- lvi
ptas historijs unionis Græcorū,Armeniorū,Aethiopū,Iacobinorū, & aliorū populorum *Eugenius ec-*
tua opera tuaq; impensa ecclesiæ conciliatorum,ut quadruplo æris auriq; impendiū mer- *clesiam sancti*
ces opificis superauerit. Quid ꝙ ubi Leo cāpanariā turrim,quæ omniū prima in orbe ter *Petri supelle-*
rarum fuit,tu ærarij officinā & proxime portam palatij speciosissimā extruxisti. Strata pa *ctile donauit*
latij area,& ipsa quæ in urbem ducit uia in multas partes postea urbis diuisa,tanti sunt de- lvij
coris,ut alia ab ea quæ multis retro sæculis fuit urbs Roma uideatur reddita. Gentilium *Idē sacristiā*
quæ extent alia Vaticanus ager nulla habet opera præterq; Cai obeliscum: de quo quia *tectūq; inno-*
unicus ex maioribus nunc stat plura dicere nequaq; absurdū iudicamus. eas lapideas mo- *uauit*
les nullius Romani opera aut cura fuisse excisas cōstat.nam ipsos qui Romæ integræ cor lviij
rupti aut fuerint,aut nunc cernūtur à Thebis,aut alijs Aegypti urbibus fuisse perductos, *Idem portas*
Plinius Veronensis Ammianusq; Marcellinus ostendūt. Hunc autē qui in Vaticano ui- *æneas* lix
situr Plinius in XXXVI. tertiū ex maioribus qui fuerint aduecti ponit libro XVI, ubi *Idem ærarij*
de magnitudine arborū tractat:hæc habet uerba,Abies admirationis præcipuæ uisa est in *officinam*
naui,quæ ex Aegypto Cai principis iussu obeliscū in Vaticano circo statutū, quatuorq; lx
trūcos lapidis eiusdē ad sustinendū eū adduxit: qua naue nihil admirabilius uisum in mari *Idē areā pa.*
certū est.Centū uiginti M .modiū lentis pro saburra ei fuere.Lōgitudo spaciū obtinuit ma lxi
gna ex parte hostiensis portus latere læuo. Ibi namq; demersa est à Claudio principe. Ar- *De obel. Vat.*

boris eius crassitudo quatuor hominũ ulnas cõplectentiũ implebat. Ammianus uerò Mar
cellinus rerũ gestarũ libro XVII iocũdissimã habet de Obeliscis narrationẽ, quã libet eius
lxij *De obeliscis omnibus* uerbis inserere. Administrante adhuc Orpheo præfecturã obeliscus Romæ in circo ere
ctus est maximo, super quo nũc quia tempestiuũ est pauca discurram. Vrbẽ priscis sæcu
lis conditã ambitiosa mœniũ structura, & portarũ centũ quondã aditibus celebrem heca
tompylon thebas instituto ex facto cognominauerũt, cuius uocabulo prouincia nũc usq;
thebais appellatur. Hanc inter exordia pandẽtis se late Carthaginis improuiso excursu du
ces oppressere pœnorũ. Posteaq; reparatã Persarũ rex ille Cambyses, quoad uixerat alieni
cupidus & immanis ægypto perrupta aggressus est, ut opes exinde raperet inuidendas,
ne Deorũ quidẽ donarijs parcens. qui dum inter prædatores turbulenter cõcurrit, laxitate
præpeditus indumẽtorũ cõcidit pronus, ac suomet pugione quẽ aptatũ fœmori dextro ge
stabat: subito ui ruinæ nudato uulneratus penè letaliter interijt. Longe autẽ postea Cor
Cornelius Gallus nelius Gallus Octauiano res tenente Romanas ægypti procurator exhausit ciuitatẽ pluri
mis interceptis, reuersusq; cum furtorũ accersiretur, & populatæ prouinciæ: metu nobili
tatis acriter indignatæ cui negociũ spectandũ dederat imperator stricto incubuit ferro. Is
si recte existimo est Gallus poeta: quẽ flens quodammodo in postrema bucolicorũ parte,
Virgilius carmine leni decantat. In hac urbe inter labra ingentia, diuersasq; moles figmen
ta ægyptiorũ numinũ exprimentes obeliscos uidimus plures, aliosq; iacentes & cõminu
tos, quos antiqui reges bello domitis gẽtibus, aut prosperitatibus summarũ rerũ elati mon
tium uenis, uel apud extremos orbis incolas perscrutantes, excisos, erectos dijs superis in
Forma obelisci religione dicarũt. Est autẽ Obeliscus asperrimus lapis in figurã metæ cuiusdam sensim ad
proceritatẽ cõsurgens excelsam, utq; radiũ immitetur gracilescens paulatim, specie qua
lxiij drata in uerticẽ productũ angustũ manu leuigatus artifici. Formarũ autẽ innumeras notas
De obeliscorũ figuris Hieroglyphices appellatas, quas ei undiq; uidemus incisas initialis sapientiæ uetus insi
niuit auctoritas. Volucrũ enim ferarumq; etiã aliena mundi genera multa sculpentes ad
æui quoq; sequentes ætates imperatorũ uulgatius peruenire memoria promissa uel soluta
regũ uota monstrabãt. Non enim ut nũc literarum numerus præstitus & facilis exprimit
quicquid humana mens cõcipere potest, ita prisci quoq; scriptitarũt ægyptij: sed singulæ
literæ singulis nominibus seruiebãt & uerbis, nõnunq; significabãt integros sensus: cuius
Vultur pro natura rei scientia in his interim duobus habet exẽplũ. Per uulturẽ naturæ uocabulũ pandũt, quia
nullos mares posse inter has alites inueniri rationes memorãt physicæ: perq; speciem apis
Apis pro rege mella cõficientis indicant regẽ, moderationi cũ iocunditate aculeos quoq; innasci debere
his signis ostendentes, & similia plura. Octauianus Augustus cũ obeliscos duos ab Helio
lxiiij politana ciuitate transtulisset ægyptia, quorũ unus in circo maximo alter in campo loca
De obelisco tus est Martio, hunc recens aduectũ difficultate magnitudinis territus, nec cõtractare au
sus est nec mouere. Discant qui ignorãt ueterẽ principem translatis aliquibus hũc intactũ
ideo præterijsse, q Deo soli speciali munere dedicatus fixusq; intra ambitiosi templi delu
bra, quæ cõtingi nõ poterãt, tanq̃ apex omniũ eminebat. Verũ Constantinus id parui du
cens auulsam hãc molẽ sedibus suis nihilq; cõmittere in religionẽ recte existimãs, si ablatũ
uno templo miraculũ, Romæ sacraret idẽ in templo mũdi totius, iacere tam diu perpessus
est dum translationi pararẽtur utensilia: quo cõuecto per alueũ Nili, proiectoq; Alexan
driæ nauis amplitudinis ante hac inusitatæ ædificata est sub trecentis remigibus agitãda:
quibus ita prouisis digressoq; uita principe memorato urgẽs effectus intepuit, tandẽq; se
ro impositus naui per maria fluentaq; tyberis uelut pauẽtis, ne quod penè ignotus miserat
Nilus, ipse parũ sub meatus sui discrimine mœnibus alumnis inferret: defert in uicũ Ale
xãdri tertio lapide seiunctũ: unde cuniculis impositus tractusq; lenius per hostiẽsem portã
piscinãq; publicã circo illatus est maximo. Sola post hæc restabat erectio, quæ uix aut ne
uix quidẽ sperabat posse cõpleri. erectisq; ita paulũ altis trabibus, ut machinarũ cerneres
nemus, innectũtur uasti funes, & longi ad speciẽ multiplicium liciorũ densitate nimia subte
xentes: quibus colligatis mons ipse effigiat sculptilibus elemẽtis, paulatimq; id per arduũ
mane protentus diu pensilis hominũ milibus tanq; molẽdinarias rogantibus metas cauea
locatur in media: cui spera superponit ænea aureis laminibus nitẽs, quæ cõfestim in ignis
diuũ cõtacta deoq; sublata facis imitamentũ & figura æreũ itidem auro in bractearũ uelut
abundanti flamma candẽtis. Secutæq; ætates alios transtulerũt, quorũ unus in Vaticano alter

alter in hortis Saluſtij:duo in Auguſti monumẽto erecti ſunt.De literis autẽ hierographi/
cis,præter ea quæ ſuperius ſcripta ſunt:Marcellinus itẽ libro XXII, ubi de pyramidibus
ægypti tractat,infra ſcripto dicit modo.Sunt & Syringes ſubterranei quidã & flexuoſi ſe/
ceſſus,quos ut fertur periti rituũ uetuſtorũ aduẽtare diluuiũ preſcij,metuẽtesq; ne cerimo
niarũ obliteraretur memoria penitus operoſis digeſtos fodinis per loca diuerſa ſtruxerũt,
& exciſis parietibus uolucrũ ferarũq; genera multa ſculpſerunt,& animaliũ ſpecies innu/
meras quas hierographicas literas appellarũt. Et Cornelius Tacitus ſic ſcribit. Primi per
figuras animaliũ ægyptij ſenſus mentis effingebãt,& antiquiſſima monumẽta memoriæ
humanæ impreſſa ſaxis cernuntur.Satis uero iam ſatis extra uetuſta urbis Romæ mœnia
uagati ſumus. Ad ipſa priſcorũ monumenta cæterasq; urbis partes redeundum eſt.

MOntes in urbe ſeptem numerantur,Capitolinus,qui & Tarpeius, Auentinus, Pa/ lxv
latinus,Cælius,Exquilinus, Viminalis, & Quirinalis, octauoq; loco Ianiculenſis *De montibus*
poſtea adnumeratus eſt. Capitolinus mons, ſicut Varro de lingua latina ſcribit, dictus lxvi
eſt,ꝙ hic cum fundamenta ædis Iouis foderẽtur,caput humanũ inuentũ dicitur.Hic mons *De Capitolio*
poſtea Tarpeius dictus à uirgine ueſtali Tarpeia:quæ ibi à Sabinis necata armis & ſepul/
ta:cuius nominis monumentũ relictũ,ꝙ etiã nũc eius rupes Tarpeiũ appellatur ſaxũ. Hũc
antea montẽ Saturninũ appellatũ prodiderunt,& ab eo late Saturniam terram:ut etiã En/
nius appellat:antiquũ oppidũ in hac fuiſſe Saturnia ſcribitur,& etiã ueſtigia nunc manent
tria,ꝙ Saturni phanũ in faucibus, ꝙ Saturnia porta quã Liuius ſcribit ibi, quã nunc Pan/
danam uocant. Virgilius in VIII. Hinc ad Tarpeiã ſedem & capitolia ducit Aurea nũc,
olim ſilueſtribus horrida dumis. Alia de Capitolio etiã nunc notiſſima afferre priſcorum
teſtimonia ſuperfluũ indicamus. De Auentino ſic habet M. Varro: Auentinum aliquot lxvij
de cauſis dicunt.Neuius ab auibus ꝙ eo ſe à tyberi ferrent aues.alij ab rege Auentino Al/ *De Auentino*
bano,ꝙ ibi ſit ſepultus.alij Auentinum ab aduentu hominũ,ꝙ cõmune Latinorũ ibi Dia/
næ templum ſit conſtitutũ.Ego maxime puto ꝙ ab aduentu. Nam olim paludibus mons
erat ab reliquis diſcluſus,ita ab urbe aduehebantur ratibus. Palatini montis cauſam uo/ lxviij
cabuli hanc affert Marcus Varro. Quartæ regionis palatium,ꝙ Pallantes cum Euandro *De Palatino*
uenerunt:qui & Palatini aborigenes ex agro Reatino qui appellatur palatium, ibi conſe/
derunt.Sed hoc alij ab Pallanta uxore Latini putauerunt. Eundem hunc locum à pecore
dictum putãt quidam.Itaq; Neuius Ballatiũ appellat: Virgilius in VIII. Arcades has oras
genus à Pallante profectum,Qui regem Euandrum comites,qui ſigna ſecuti Delegere lo/
cum,& poſuere in montibus urbem:Pallantis proaui de nomine pallanteum. De Cælio lxix
monte ſic habetur apud Varronem:Cælius mons à Cælio Vibienno Thuſco duce nobili *De Cælio*
qui cum ſua manu dicitur Romulo ueniſſe auxilium contra Latinum regem. Exquilini lxx
montis ꝙ omniũ ſit maximus longã ponit M. Varro nominis expoſitionẽ: & quæ multas *De Exquilijs*
habeat partes nominũ etiã ipſius Varronis ætate obſcuratorũ nequaq; intelligibiles: quæ
autẽ ad rem noſtrã faciãt, ſunt hæc.Secundæ regionis exquiliæ:alij eas ſcripſerũt ab excu/ lxxi
bijs regis dictas. alij ab eo ꝙ excultæ à rege Tullo eſſent.Et infra: exquiliæ duo mõtes ha/ *De quirinali*
biti.Sequitur ratio ſimul de duobus,quos ob paruitatẽ colles non montes appellat in hæc *& uiminali.*
uerba. Tertiæ regionis colles quinq; ab deorũ phanis appellati:è queis nobiles duo colles
uiminalis ab Ioue uimineo,cuius ibi aræ ſunt. Collis quirinalis à Quirini phano. ſunt qui
à quiritibus,qui cum Tatio Curibus uenerunt Romam,ꝙ ibi habuerunt caſtra.

MOntium nominibus explicatis urbem primã à Romulo conditã,ne multis poſt hãc lxxij
narrationibus officiat eius ignoratio indicemus. Eam Capitolinũ ſiue Tarpeiũ & *De urbe à Ro*
pallatinũ auentinumq; montes ſolũ,cum ijs quas intercedere uidemus conuallibus com/ *mulo ædifica*
prehendiſſe hinc conſtat, ꝙ omnes alios quinq; montes & colles additos Titus Liuius *ta*
oſtendit.Sunt enim illius de Tullij Hoſtilij rebus geſtis hæc uerba libro primo.Roma inte
rim creſcit Albæ ruinis,duplicatur ciuiũ numerus. Cælius additur urbi mons. & quo fre/
quentius habitaretur eã ſedẽ Tullius regiæ capit,ibiq; habitauit.Secundus nouæ urbi ad/
ditus mons fuit Ianiculenſis.Liuius in Anci Marcij geſtis rebus.Ianiculum quoq; adiectũ
nõ inopia loci,ſed ne quando ea arx hoſtiũ eſſet. Alij tres poſtea ſimul à Seruio rege addi/
ti.Liuius item primo. Vrbs quoq; amplificanda uiſa eſt. Addidit duos colles Quirinalem
Viminalemq;:inde deinceps auget exquilias,inibiq; ipſe, ut loci dignitas fieret habitat.
aggere & foſſis & muro circumdat urbem.Sed Cornelius Tacitus aliter de urbis primæ

ambitu ſentire uidetur:cuius ſunt hæc uerba. A foro Boario,ubi æreũ taurum aſpicimus,
quia id genus animaliũ aratro ſubditur,ſulcus deſignandi oppidi cœptus , ut magnã Her/
culis aram amplecteretur.inde certis ſpacijs interiecti lapides per ima montis Pallatini ad
aram Conſucij. mox ad curias ueteres tamẽ, ad ſacellum,larem forumq́; Romanũ,& Ca/
pitolium non à Romulo,ſed à Tito Tacio additum progreſſuri ad eam inquam tendimus
ædificiorum locorumq́; urbis deſcriptionem,qui nũc ſunt octo montes , quidq́; integrum
habeant uel demolitum, aut uetuſtũ , aut nouũ oſtendere pergamus . Sic enim fiet ut po/
ſtea in cliuis & conuallibus,ac cæteris urbis partibus,quæ reliqua ſunt facile oſtendamus.
lxxiij *Capitolium* Pudet uero pigetq́; à Capitolio incipientem eius deformitatem referre . Is etenim mons
quem Deorum domicilium Marcus Cicero cum ſæpe alias tum maxime in oratione ad
Quirites habita pridie quàm iret in exilium appellat , & Virgilius Aureũ dicit qualis eti/
am anno poſt functos uita Ciceronem,& Virgilium trecenteſimo fuerit Ammianus Mar
cellinus in Conſtantis filij Flauij Conſtantini magni geſtis rebus oſtendit. Conſtans enim
ex Conſtantinopoli , in qua natus & educatus erat , tunc primum Romam ueniens , ipſa
urbe inſpecta obſtupuit.Suntq́; de illo hæc Ammiani uerba libro X V I .Deinde intra ſep/
tem montiũ culmina per accliuitates planiciemq́; poſita urbis membra colluſtrans & ſub/
urbana,quicquid erat primum eminere inter alia cuncta ſpectabat . Iouis Tarpei delubra
quantũ terrenis diuina præcellũt.Et infra idem Ammianus libro X X I I deſcribens ægy/
pti mirabilia ſic habet ; His accedunt altis ſuffulta faſtigijs templa, inter quæ eminet Sera/
peum:quod licet minuatur exilitate uerborum,atrijs tamen columnaribus ampliſſimis,&
ſpirãtibus ſignorũ figmẽtis,& reliqua operũ multitudine ita eſt exornatũ:ut poſt Capitoli
um,quo ſe uenerabilis Roma in æternũ attollit:nihil orbis terrarũ ambitioſius cernat.Ean
dem imitatus ſententiã doctiſſimus optimusq́; uir Caſſiodorus in edicto Theodorici pri/
mi Oſtrogotorũ regis per quod formas aquarũ urbis Romę iuſſit reparari:hæc habet uer/
ba. Traiani forũ uel ſub aſſiduitate uidere miraculũ eſt : capitolia celſa cõſcendere, hoc eſt
humana ingenia ſuperata uidere . Nũc uero præter latericiã domũ à Bonifacio I X ruinis
ſuperædificatã qualẽ mediocris olim faſtidiſſet Romanus ciues uſibus Senatoris & cauſi/
dicorũ deputatã;præter aræ cœli fratrũ beati Franciſci eccleſiã in Feretrij Iouis templi fun
damentis extructã,nihil habet is Capitolinus tarpeius'ue mons tãtis olim ædificijs exorna
tus.Quæ autẽ Capitoliũ habuerit loca ſuperfluũ ſcribere iudicamus.Nã cũ fuerit rei diui/
næ in primis deputatus aras,ſacella,delubra,ædes,& tẽpla habuit ſupra L X . quorũ nomi
na,ſi operi noſtro expedire exiſtimaremus, ex maiorũ ſcriptis facile fuerit recenſere.Et ne
uulgi imperitorũq́; cõtendentiũ eã fuiſſe nobiliũ imperatorũq́; & ſenatus habitationẽ opi
nioni ſine teſtimonio aduerſemur , Valerij maximi lib. V I ſumpta afferamus. M. Manlius
unde Gallos depulerat , inde ipſe præcipitatus eſt,quia fortiter defenſam libertatẽ nefarie
opprimere conatus eſt,cuius iuſtæ ultiõis nimirũ hæc præfatio fuit. Manlius eras cũ mihi
præcipites agebas Senones. Poſtq̃ imitari cœpiſti,unus factus es ex ſenonibus.Huius ſup
plicio æternæ memoriæ nota inſerta eſt.Propter enim illud lege ſancitũ eſt,ne quis patritti
us in arce aut capitolio habitaret,quia domũ eo loci habuerat,ubi nũc ædẽ Monetæ uide/
lxxiiij *De ſacris lo/cis capitolij* mus. Sed de ſacris locis quæ is habuerit mons uel pauca dixiſſe nũc magis appaẽrtia fatis
erit. Celeberrimũ ea in arce Iouis optimi maximiq́; templũ ad eã ſitũ fuit partẽ,ubi nũc di/
Iouis templũ citur Saluator in maximis. Et templũ Iani cuſtodis capitolinæ arcis fuit:ubi nũc eſt facino
Iani templum roſorũ cuſtodiæ,& carceris locus,quã cancellariã appellãt.Fuit etiã celebris famæ in capi
Iunonis monetæ ædes tolio,& ipſi tarpeiæ rupi proxima Iunonis monetæ ædes;de qua Liuius lib. V I I ſic habet.
Dictator ædẽ Iunoni Monetæ uouit,cuius dãnatus uoti,cũ uictor Romã reuertiſſet dicta/
tura ſe abdicauit. Senatus duũuiros ad eam ædẽ pro amplitudine rei pub . faciendã creari
iuſſit:locus in arce deſtinatus,quę area ædiũ M. Manlij Capitolini fuerat. Aedes aũt Man
lij fuiſſe ad ſaxũ rupis tarpeiæ ſupra oſtẽdimus:& Virgilius indicat.In ſummo cuſtos tar/
peiæ Manlius arcis. Magna eſt etiã cliui capitolini,per quẽ publicus eſſet in arcẽ aſcenſus
noſtrorũ hominũ inquiſitio.Is uero ubi fuerit docet Liuius in V I belli Macedonici. Cõlu/
les transfugas Numidarũ,qui tum in Auentino ad mille & ducẽti erãt media urbe trãſire
exquilias iuſſerũt:nullos aptiores intra cõualles tectaq́; hortorũ,& ſepulchra & cauas un/
diq́; uias ad pugnandum futuros rati. Quos cum ex arce Capitolij cliuo publico in equis
decurrentes quidã uidiſſent:captũ auentinum inclamauerũt : Itaq́; hinc conſtare dicimus
cliuum

cliuum capitolinũ publicũ fuisse ad eam arcis partẽ,quæ uersa in Auentinum nunc ecclesiam sancti Georgij ad uelũ aureũ è regione respicit. De Auẽtino pauciora & incertiora dicere possumus. multa is mons habuit ædificia,quorũ notiora fuerũt, quæ Liuius in lib. primo dicit: aram primã in Auẽtino herculi ab Euãdro positã. Et Iunonis templũ quod iuxta Liuium libro secundo belli punici secundi, Camillus Deæ illius simulachro quia interrogata uellet ne Romam ire uelle respõdit,à Veijs Romã perducto dedicauit. Aedesq; ab eodẽ Camillo post actũ triumphũ Matutæ matri dedicatæ fuerunt. eodẽ in monte templa Dianæ & Mineruæ. Itẽ Lucinæ de quo Oui. in Fastis, Luna regit mẽses, huius quoq; tẽpora mensis Sciuit Auẽtino luna colenda iugo. Fuit & fons de quo bibebãt Faunus & Picus satyri:& Numa Põpilius uinũ posuit satyrosq; inebriauit. Vnde Oui. Lucus Auentino suberat niger ilicis umbra, Quo posses uiso dicere numẽ inest. In medio gramen muscoq; adoperta uirẽti Manabat saxo uena perennis aquæ. Fuit & maioris famæ spelunca Caci quæ nũc uisitur supra ecclesiã sanctæ Mariæ in schola Græca quà Auentinus spectat in montem Pallatinũ. De qua re sic habet Virg. in VIII Hic spelunca fuit uasto summota recessu Semihominis Caci. & infra: Alcides aderat taurosq; hac uictor agebat Ingentes uallemq; boues amnẽq; tenebant. At furijs Caci mens effera. & infra: Reddidit una boum uocem uastoq; sub antro Mugijt,& Caci spem custodita fefellit. & infra: At specus & Caci detecta apparuit ingens regia. Ouidius in Fastis, Cacus Auẽtinæ timor atq; infamia syluæ. Fuit etiã in Auentino sicut Plinius in naturalis historiæ XVI scribit, Laurentium syluã Ioui sacrata,in qua Valentinianus II Cõstantini comitis & Gallæ Placidiæ filius fuit interfectus. Fuit quoq; ædes libertatis quã Gracchus sicut habet Liuius de secundo bello punico, ex mulctaticia pecunia faciẽdam curauit: horũ omniũ multorumq; ædificiorũ & locorũ à maioribus scripto celebratorum quæ facillimũ fuit cõmemorare, nullum penitus extat uestigiũ. sed quod maiori nobis est miraculo Aquarum Claudiæ & Martiæ ductus, qui stupendo opere in illum montẽ fuerãt perducti parua ac nulla penè in parte cernũtur. Iulius Frontinus lib. II de aquæductibus hæc habet uerba, Et sedula deinde partitione distributa regionibus, quibus singulæ seruiebãt aquæ plures darẽtur, tanq; Celio & Auentino in quos sola Claudia per arcus neronianos ducebatur. quo fiebat, ut quotiens defectio aliqua interuenisset, celeberrimi colles sitirẽt, quibus nunc plures aquæ & imprimis martia reddita ampliore opere usq; in Auentinũ perducitur. De eadẽ aquæ claudiæ forma Cassiodorus ubi Theodoricus iubet collabẽtes aquæductus instaurari scribit, Quis posset sermonibus idoneis talia explicare: Claudiã aquam per tantã fastigij molem sic in Auentini caput esse perductã, ut cũ ibi ex alto lapsa ceciderit, cacumen illud excelsum quasi unam uallem rigare uideatur. Habet uero nũc is mons monasterium sanctæ Sabinæ, quod Sixti tertij papæ tẽporibus quidã Petrus episcopus ab Illyrico ueniẽs propria impẽsa ædificari curauit. habet & aliud sancti Bonifacij monasteriũ, quę duo monasteria sunt ædificiorum sumptuositate ornamẽtisq; etiam nostra ætate cõspicua. Reliquus mons aut ruinis aut uineis præter & sancti Alexij cœnobium, quod inibi uetustissimũ cõspicitur, cõtectus est.

lxxv — *De Auentino* — *Iunonis templum* — *Matuta mater* — *Dianæ templum* — *Fons Fauni & Pici* — *Caci spelunca* — *Aedes libertatis* — *Monasterium S. Sabinæ* — *Monasterium S. Bonifacij* — *S. Alexij cœnobium*

Multo autem pauciora habet integra Pallatinus mons, q; Capitolinus aut Auentinus. Nam præter S. Nicolai ecclesiã à Calixto papa ædificatã, quæ etiã male integra cernitur, nullũ is celeberrimus mons habet ædificiũ. Qualis autẽ & quanta olim fuerit ea ædificiorum moles indicant ruinæ inter cæteras urbis cõspiciendæ. Hunc montẽ incoluisse & postea cõmunijsse Euandrum testis est Liuius in primo, Sed cum reges primo deinde consules & postea imperatores maiori ex parte eam habuerint certã sedem, quis tanta ædificia auxerit nullus scribit. Quod quidẽ nulla alia ratiõe factũ crediderim, quàm q; unusquisq; nulla insigni cõstructione facta particulas addidit, quas scriptores ut parũ dignas mãdare literis omiserunt. Habet autẽ Liuius lib. III Aedes Vacci ducis quondam in palatio fuisse, quæ Vacci prata dirupto ædificio publicatoq; appellata fuerint. Et in bello Macedonico Marcus Iunius Brutus ædem magnæ matris deum in Pallatino dedicauit. Et ludos ob eam dedicationem factos megalesia appellatos. Suetonius autem Cæsarem templum Apollinis in pallatio extruxisse. Et Liuius in VIII de bello secundo punico, Matrem magnam deum à Græcia auectam in ædem uictoriæ quæ est in Pallatino perduxere. Et Helius Lampridius scribit Varium imperatorẽ Heliogabalum cõsecrasse in Pallatino monte ibique templum fecisse. Ipsum uero montem, qui sicut supra ex Varrone ostendimus

lxxvi — *Quid Pallatinus habuit* — *S. Ni. ecclesia* — *Aedes Vacci ducis* — *Aedes magnæ matris* — *Megalesia ludi* — *Apollinis templum* — *Aedes uictoriæ*

triplicem habuit nominis causam, Ballatiũ nunc posse appellari uidemus, ꝙ ubicunq; non
impediũt magnæ molis ruinæ, aut ubi uineta excelsis in fornicibus pẽsilia nõ occuparint,
totus ager pascuus nõ ouibus magis ꝙ̃ caballis, bubalis & capris est factus. Qua ex re ali/
quando in uarias cogitationes uenimus, quid de cætera liceat Roma suspicari cum tres il/
los montes qui primi & soli in prima urbe ab Romulo comprehensi fuerint, nũc si absint
ruinæ uidemus penè ad eam deductos ædificiorũ nuditatẽ, quã Roma nondũ condita ha/
buerunt. Fuit autẽ in ea parte palatij quã septentriones uersus in triumphalem Flauij Con
Locus Palla. stantini imperatoris arcũ uergentẽ uidemus locus Palladij, cuius insignes extant ruinæ bi
nas habẽtes penè integras ex marmore portas, facile superãtes ædificij pulchritudine cęte
ras omnes, quas uetusti ac noui operis Roma nunc habet. Eoq; in murorũ ambitu quem
Ecclesia sancti Andreæ de Pallara nunc uulgo pallarũ correpte pro Palladiũ appellãt, ecclesia concluditur sancti Andreæ de
pallara: in qua quidẽ parua, sed ornata sepulchrũ est Ioãnis papæ eius nominis octaui. Cæ
teras Palladij partes alto circũdatas muro uinea implet prædiũ summi uiri Dominici Ca/
pranicensis tituli sanctæ Crucis sanctæ Romanæ ecclesiæ presbyteri cardinalis, quẽ literis
ornatissimũ, prudentia & consilij altitudo haudquaquã minus ꝙ̃ cardinalatus dignitas ce
Palladium quid sit lebrem reddunt. Id Palladij uerbũ quid sibi uelit exponendũ uidetur. Palladem poetæ di/
cunt Iouis fuisse filiam sine matre, ita ut cum uideret Iuppiter uxorẽ Iunonẽ esse sterilem,
percusso sibi capite Palladẽ armatã emiserit. Vnde Lucanus lib. IX Hanc & Pallas amat
patrio quæ uertice nata est. Et Oui. Fastorũ III An quia de capitis fertur sine matre pater
ni Vertice cum clypeo prosiluisse suo. Hanc eandẽ Cicero de natura deorũ libro inuentri
cem ac principẽ belli fuisse dixit, ob quod à nõnullis Bellona uocata est soror scilicet & au
Bellona riga Martis dicẽte Statio, Regit atra iugalis Sanguinea Bellona manu longaq; fatigat cu/
spide, Nanq; torua oculis & armis insignis: ferre longã hastam cũ cristallino clypeo, & pi
ctum habere peplum à poetis dicitur. quin & uirgo fingitur & innupta, ut Virg. æneidos
secundo, Pars stupet innuptæ donũ exitiale Mineruæ. Sed cum uirgini palladi pallas gi/
gas Titani filius deorũ immitissimus, & sicut Cicero uult eius pater uim inferre attẽtaret
Pallas Tritonia eum illa peremit, à quo ut quidam asserũt Pallas & ipsa uocata est. Nam eadẽ primo Tri/
tonia uocabatur, quia primitus circa Tritonis paludem cõspecta fuit. Alij aũt uolunt Pal/
ladis uerbũ à Græco quod uibro latine interpretetur: hinc dictum ꝙ hasta uibrare consue/
Minerua uerit atq; docuerit. Fuit etiã cognominata Minerua quasi uim minetur, sicut apud Cice.
libro II de natura deorũ interpretatus est Balbus: uel ut quidã uolunt quia sit minuẽs ner/
uos, eo quod qui optimis artibus uerũ laborem impendũt uires corporis minuere uiden/
tur. Nam ipsa eadem Sapientiæ dea & omniũ artium inuentrix dicitur, eo ꝙ teste Seruio
super secundã Virg. Aeglogã de capite Iouis nata est. Et Oui. Fastorũ III uult lanifices,
fullones, textores & alios artifices illi sacrificiũ facere his uersibus, Hanc cole qui læsis ma
culas de uestibus aufers, Hanc cole uelleribus quisquis ahena paras. Idem libro de sine ti/
tulo, Artifices in te uerte minerua manus. Virg. in II Aegloga, Pallas quas cõdidit arces
Templũ Palladis ipsa colat. Eius templũ apud Milesios teste Herodoto libro historiarũ I admirandum fuit
quod ab Aliate igne consumptũ est. & apud illos Pallas assisia dicebat̃. à pallade palladiũ
Palla Assisia est dictũ, quod fuit in urbe Troiana antiquissimũ palladis signum è ligno, mouens oculos
& hastam, sicut dixit Seruius super æneidos secundum, Nam cum apud Troiam in hono
rem Palladis arx & in eius summo templum illi ædificaretur è cœlo cecidit, & locũ sibi in
eo tẽplo statuit nondũ cooperta æde: moxq; ab Apolline datũ fuit oraculum, eius ciuita/
tis futurũ exitiũ si id simulacrum extra mœnia portaretur, quod Oui. lib. VI Fastorũ elo/
quẽtissime persecutus est: unde cum tẽpore belli Troiani Vlixes & Diomedes cuniculis
in arcẽ penetrassent, occisis custodibus simulachrũ abstulerũt. hoc cũ postea teste Seruio,
Diomedes haberet oraculo monitus Troianis restituere uoluit. Et trãseunti ad Italiã Ae/
neæ offerre conatus est. Quẽ cũ sacrificantẽ uelato capite cõperisset, ne sacrificij ordinem
peruerteret, accepit Palladiũ Nautes quidã: unde Mineruæ sacra nõ Iulia gens habuit, sed
Nautiorũ. Hinc Virg. lib. V ait, Vnũ Tritonia Pallas quẽ docuit. Seruius aũt grãmaticus
dicit quosdã scripsisse Palladiũ à Troianis tẽpore belli Mitridatici cõpertum. Et à C. Fim
bria Romã delatum, ꝙ ab unica tantũ sacerdote custodiri cõsuetum fuit. Vnde Lucanus,
Troianam soli cui fas uidisse Mineruã. Palladiũ autẽ Romæ in æde Vestæ fuisse ostendit
Plinius lib. VII naturalis historiæ, Qui cum laudes summas L. Metelli suam indicantes
felicitatem

felicitatem enarrasset, quæ nulli alij post Romā conditam cōtigerunt: subdit. Hæc omnia
abunde uno casu cōfutari possunt: quoniā is Metellus orbam luminibus exegit senectam
amissis incendio eū palladiū raperet ex æde Vestæ: memorabili casu, sed euentu misero.
Quo fit ut infelix quidē dici nō debeat, felix tamē esse nō possit: & infra, Tribuit ei Roma
nus po. quod nulli alij ab cōdito æuo, ut quoties in senatū iret curru ueheret̄ ad curiā: ma/
gnum & sublime, sed pro oculis datum. De eodem Metello intellexit Iuue. in Satyra, Da
testem Romæ tam sanctum, q̄ fuit hospes Numinis Idæi: procedat uel Numa uel qui Ser
uauit trepidam flagranti ex æde Mineruā. Nam hospes numinis Idæi Scipio Nasica fuit,
quem Plinius VII naturalis historiæ, & nepos eius de uiris illustribus, cū adolescens esset
omnium Romanorū uirum optimū, senatus & populi iudicio laudatū fuisse scribit. qua/
re Idæam matrē Pessimunte uenientē, non modo in urbem uerū à mari in pallatiū detulit.
Numā uero quē Liuius lib. primo, ab urbe condita, secundū fuisse Romanorū regem è cu
ribus Sabinis natū Pompilij filiū suo seculo iusticia & religione clarissimum ostēdit Oui.
Metamor. II Destinat imperio clarū prænūcia ueri Fama Numā. Tertius itaq; quem Iu/
uenalis dicit seruasse palladiū ex igne fuit Metellus. de quo Iuuena. in Satyra, Credo pudi
citiam. Dicite uos neptes Lepidi cæci'ue Metelli. scilicet cæcati cum ex flagrāti æde serua
ret palladiū. Quod in celeberrimo postea in palatij magni loco positū fuit, cuius ruinas, ut
diximus, cōspicuas familia Capranicēsis ætate nostra possidet. Sed ut unde supra digressi
sumus reuertamur, quanq; magna sit admirabilisq; mutatio, quā Pallatino, Auentino, Ca
pitolinoq; montibus Romā fecisse diximus: multas tamē maioresq; tum circa hominum
uirtutē ac mores, tum circa publicā priuatamq; gubernationē mutationes fecit, quas nec
huius tēporis nec propositi omittemus. Similiū autem montiū nuditati est singulis in par
tibus Romæ quā nūc habemus nimia operantiū solicitudo, cuius oppositū perpulchre Iu
uenalis in Roma sui tēporis ostendit his uersibus, Occurrit qui marmora donat Conferat
impensis hic nuda & cādida signa. Hic aliquid præclarū euphranoris & polycleti Fecasia
norum uetera ornamenta maiorū: & infra, Inde caput morbi, rhedarū trāsitus arcto Viarū
inflexu & stantis cōuitia mandræ, Eripiunt somnū Druso uitulisq; marinis. Itē infra, Scin
duntur tunicæ sartæ modo, lōga coruscat Sarraco ueniente abies atq; altera pinū Plaustra
uehunt, nutant alte populoq; minant̄. Nam si procubuit qui saxa ligustica portat, Axis &
euersum fudit super agmina montem, Quid superest de corporibus, quis mēbra, quis ossa
Inuenit, obtritū uulgi perit omne cadauer. De mōte Cælio scribit Liui. lib. I Cælius addit̄ lxxvij
urbi mons, & quo frequētior habitaretur eam sedē Tullius Hostilius regiæ capit, ibiq; ha *Mons Cælius*
bitat. & infra, curiā fecit quæ hostilia usq; ad patrū nostrorū ætatē appellata est. & adhuc *Curia hostilia*
infra: Albanos eum incoluisse montē. Suetonius uero scribit Vespasianū imperatorē tem
plum diui Claudij in monte cælio ædificasse. & Iulius Capitolinus in rebus gestis Tetrici
tyranni, Tetricorū domus fuit in monte cælio cōtra Lisiū Metellinū: habēt etiā Marci Ci. *Tetricorum*
officia lib. III ubi uitia in uēdendis prædijs indicanda ne sint disputat. Cū in arce auguriū *domus*
augures acturi essent, iussissentq; T. Claudiū Centimanū, qui ædes in cælio mōte habebat
demoliri eas, quarū altitudo officeret auspicijs, emit Calphurnius Lanarius. Fuerūt quoq;
eo in monte Fauni Veneris & Turpitudinis aliorūq; deorū ædes aræ & templa. Et urbis *Fauni Vene*
descriptio, quā Sexti Ruffi fuisse diximus credere, multa ponit publica in eo monte ædi/ *ris ædes*
ficia, Macellū magnū, Lupanaria, Antrū Cyclopis, Cohortes quinq; uigilum, Castra pe/
regrina, Spoliariū & armamentariū. De quibus quid habeamus cōpertum in posteriori/
bus dicemus. Nunc uero nostris Christiani ritus ecclesijs mons ipse imprimis est orna/ lxxviij
tus. Nam ea in parte ad quā in pallatinū montē uergens cliuū Scauri habet, hinc monaste/ *De ecclesijs*
rium est beati Gregorij in paternis ædibus ab eodē ædificatū. Inde est sanctorū Ioannis & *quas habet*
Pauli ecclesia, cuius superbi olim ædificij palatio, quod ex Romanis ponti. inhabitauerint *mons Cælius*
nōnulli, & nūc penè funditus diruto cōtinentur curiæ hostiliæ fundamēta. Medio aūt in lxxix
eius mōtis dorso binæ aquæductus formæ superbissimi sumptuosissimiq; operis, etiā nūc *De forma*
extant, quarū unā cubitales literæ Caracalæ Antonini, quā in Capitoliū perduxit: alterā à *Antoniana*
Claudio in auentinū perductā, tituli eius imperatoris marmorea incisi tabula, quæ iuxta lxxx
Lateranēse xenodochiū cernitur, fuisse ostendūt. Quanq; ueteres illas fuisse credimus for *Hadrianus*
mas à Claudio Antoninoq; instauratas. Claudiam uero cum maiore ex parte corruisset, *Claudiā for/*
Hadrianus papa eius nominis primus, anno nūc sexcētesimo uigesimo instaurauit. Sūt *mam*
ad ipsas

lxxxi ad ipsas formas extructa,hospitale quod dicitur Saluatoris,& ecclesia sanctę Mariæ in do-
Hospitale sal minica,breui ut apparet ruitura. Alteraq́ ecclesia sancti Stephani rotunda de ipso monte
uatoris Cælio cognomen habens, quã tecto nunc carẽtem marmoreis columnis & crustatis uarij
Ecclesia san- coloris marmore parietibus musiuoq́ opere inter primas urbis ecclesias ornatissimã fuis-
ctæ Mariæ se iudicamus,eaq́ in Fauni æde prius fundata fuit. Simplicius primus papa aut extruxit,
Ecclesia san- aut quod magis credimus exornauit. Cernitur nunc integra ad eius montis sinistrã san-
cti Stephani ctorum quatuor coronatorum ecclesia,quam Honorius primus papa Romanus in castris
lxxxij peregrinis à fundamentis extruxit. Sed cum postea ad annũ Christi octuagesimumquin-
Ecclesia san- tum supra millesimũ ab Henrico secundo imperatore Theotonico destructa fuisset,Pasca-
cto.IIII coro lis secundus papa eam instauratã pallatio,quod nunc cernitur insigni decorauit. Et sancti
natorum Erasmi monasteriũ quod in forma Antoniana cernitur Adeodati primi papæ opus fuit.
lxxxiij Proximum noui operis in monte Cælio est xenodochium Lateranẽse,quod Romano-
Hospitale ma rum ciuium cura impensaq́ ædificatũ hospitalitatem seruat. Ventum est ad uenerabi-
gnum Latera lem ecclesiam Lateranensem capitum apostolorũ,quæ seruat cæteraq́ sanctimonia & ba-
nense silicæ ædiumq́ superbissimarũ structura toto orbe celeberrimã. Ipsa ædes quod à Flauio
lxxxiiij Constantino data fuit beato Siluestro pontifici,Cõstantiniana basilica est appellata: ideo
De ecclesia Lateranensis quoq́ dicta, quod Lateranensiũ nobilissimæ gẽtis illa fuerint palatia. Iulius
Lateranẽsi nanq́ Capitolinus de Marco Anto.Aurelio dicit,Educatus est in eo loco in quo natus in
domo aui sui iuxta ædes Laterani. & beatus Hieronymus ad Marcellã, Quis credat mu-
lierem nobilem & potentem in domibus Laterani,qui Neroniano trũcatus est gladio pu-
blice pœnitentiã egisse.Credimusq́ illum fuisse, de quo Cornelius Tacitus in hæc uerba
lxxxv scribit,Suelio Cæsonio & Plautio Laterano mors remittitur:& paulo infra, Proximã ne-
Eugenius pa- cem Plautij Laterani cõsulis designati Nero adiungit,adeo propere ut non amplecti libe-
latium Late- ros nõ illud breue moræ arbitrium permitteret. Ea sicut Romanorũ pontificum primaria
ranense instau est sedes:sic ab eorum plurimis olim habitata fuit.Nuper uero pallatia tãto principatu di-
rauit gnissima,qbus circũdata fuit basilica,maiori ex parte corruerãt, breui nullũ alicubi passu-
lxxxvi ra habitatorẽ. Sed tu Eugeni beatissime pater aulæ uestigia primũ,deinde alias circa par-
Idem mo. ædi ticulas magno instauratas impendio perficere pergis. Monasteriũq́ magni ac ut in æta-
ficauit sũptuo te nostra insani operis addidisti. cuius fundamẽta cum in uineis altius effoderẽtur, quan-
sissimum ta ibi olim fuerit operũ magnificẽtia ostenderunt, quãdoquidem octonos denosq́ pedes
sub uinea & horto defossa tellus aperuit fornices cameras pauimẽta,& iacẽtes diuersi co-
loris columnas,exsectasq́ marmore tabulas ingeniosiq́ operis statuas,& alia quæ nõ mo-
do ætate nostra,sed multis ante seculis excitata cæteris in Italiæ urbibus superãt ædificia.
lxxxvij Visitur quoq́ in Cælio monte portã inter nunc dictã maiorem,quã diximus olim fuis-
Amphithea- se Næuiam & amphitheatrũ semidirutũ, quod Statilij Tauri maiores appellauerunt san-
trum Statilij ctæ Crucis in Hierusalem ecclesia,Helenę Cõstantini Flauij genitricis opus.Coniunctũq́
Tauri est monasteriũ quod Carthusiensibus nũc incolit.Nam ecclesiã in pallatio Sosoriano ædi-
lxxxviij ficatam scribit,in Romanorũ pontificũ rebus gestis Petrus Lateranẽsis ecclesiæ bibliothe-
Ecclesia san- carius,& alios scriptores affirmare uidemus Veneris & Cupidinis templa simul eo in lo-
ctæ Crucis co fuisse coniuncta. Exquiliarũ deinceps ædificia inuestigemus.Exquilias esse montes
lxxxix duos ex Marco Varrone ostẽdimus:celebrior tamen pars fuit,quæ à foro Traiani & tur-
Carthusienses ribus quas nunc comitum & militiæ appellamus, incipiens per montem cui caballo nũc
est appellatio ad thermas Diocletiani protenditur,desinit ad portã olim exquilinam nunc
lxxxx sancti Laurentij aut taurinam. Ab Diocletiani uero thermis cõtinuat altera exquiliarum
Quid in ex- pars per montem,qui nunc habet celeberrimã sanctæ Mariæ maioris basilicam: protendi-
quilijs tur per sancti Antonij,sanctæ Praxedis, sancti Viti,in macello sancti Eusebij ecclesiarum
fines ad ipsa C. Marij trophæa:quousque Lauicanam offendit uiam, quæ ab amphithea-
tro,siue ut nunc dicitur colosseo incipiens, & ad sanctorum quadraginta martyrum, Cle-
mentisq́ ac Petri & Marcellini ecclesias continuans,priusquam Næuiam olim nunc ma-
iorem attingat portam, Cælium montem dirimit ab ipsis exquilijs. Nec tamen mons qui
secundum eam uiam hinc ad sanctorum quadraginta martyrum & Clemẽtis, inde ad uin-
cula Petri & Martini in montibus perducitur, ad C. Marij trophæa in exquiliarum par-
te admiratus est: sed primum habuit Carinarum nomen. Esset nobis nunc institutum su-
pra morem secuturis quid exquiliæ uel uetusti uel noui operis ædificiorum habeãt expli-
candum

candum. Sed quod nonnullos fore non ambigimus qui aliam exquiliarum designationis,
quàm nostrã autoritatẽ exquirant, duos qui sunt ex uniuersa urbe reliqui colles ostendi-
mus, certa quorum descriptio certissimas ostendet exquilias. Vidimus à Marco Varrone
& Tito Liuio Capitoliũ, Auentinum, Pallatinum, Cælium & Ianiculum montes, partim
in primam urbem cõclusos, partim à regibus additos. Scribit uero Liuius libro primo, Ser
uium regem cum amplificãdæ urbi animum adiecisset, addidisse duos colles Quirinalem
Viminalẽq;. Inde deinceps auxisse exquilias, ibiq; ipsum ut loco dignitas fieret habitasse,
aggere fossis & muro circũdedisse urbem. Cum ergo Quirinalem collẽ satis supra osten *xci*
derimus illum esse qui à porta Flumẽtana, nũc populi ad Collinã usq; nũc Salariam perti- *Quirinalis*
net, cõstare est necesse Viminalem qui simul cũ illo urbi additus fuit cõiunctum fuisse. Et *& Vimina-*
sic collis qui post sanctam Susannã secundũ hortos Salustij protẽditur, & Viminalis fuit, *lis*
& portæ in quam desinebat, nũc partim dominæ partim sanctæ Agnetis partim Numen-
tanæ Viminalem dedit appellationem: cõsequensq; & necessarium fiet ut postq; Seruius
Quirinali & Viminali addito deinceps auxit exquilias, ceperit bifurcatũ qui ad Cælium
interiacebat montem: nec illi alij quàm duo exquiliarũ montes esse ullatenus potuerunt.
Interiacẽs uero bifurcatas sicut diximus exquilias mõticulus, in cuius parte sancti Lau *xcij*
rentij in panis perna monasterium uisitur Suburræ uocabulo comprehensus fuit. Nec *Quid Subur-*
uero nos fugit descriptos supra montes adeo inter se alicubi continuatos, ut nec ab inten- *ra mo. sancti*
tius inspiciente nunc eorũ diuisio secerni nec satis intelligi possit. Quamobrem uelim me *Laurentij*
cum peritiores cõsiderent, tales eiusmodi cõtinuationis montiũ causas fuisse, à quibus ur- *xciij*
bem Romã supra illorũ qui ipsas ignorant causas fidem obstupendã admirabilemq; fuis- *Montes qua-*
se. Primũ quia Quirinalem collem ad portam usq; olim Flumentanã uel Flaminiam quæ *re secerni nõ*
nunc populi dicitur protendi diximus, nos ita corrigimus ut collis quẽ Quirites appella- *possunt*
ri Quirinalem fecerũt, tumulum fateamur à Tarquinio Prisco additum, de quo Plinius li
bro tertio describẽs inquit, Clauditur Roma ab oriẽte aggere Tarquinij Superbi inter *xciiij*
prima opera mirabilia. Nanq; eum muris æquauit qua maxime patebat aditu plano: estq; *Quid agger*
is tumulus quem monasterio nunc sanctæ Mariæ in populo supereminentem ad Pincia- *Tarquinij*
ni usq; pallatij fundamenta protendi uidemus. Quemadmodum uero Quirinali iugo qui
omnium urbis montium parte una caput erat, agger ille mirabili ac insano opere est addi
tus, ita conualles riuiq; quibus alibi dirimebantur montes iactis fornicibus sunt æquati: &
nedum riuis ipsis & depressis locis superimpositi sunt amplissimi fornices amplioribus
postea ædificijs onerati: sed ipsis etiam montiũ uisceribus excauatis perfossisq; tota pene
urbs pensilis est facta. Sunt enim Liuij I I ab urbe cõdita libro hæc uerba: Tarquinius *xcv*
foros in circo faciẽdos & cloacam quæ maxima receptaculum purgamentorũ omniũ ur *Vrbs pensilis*
bis sub terram agendam, quibus operibus uix noua hæc magnificẽtia quicquam adæqua
re potuit. Et Plinius libro tricesimosexto, Præterea cloacas operum omnium dictu maxi
mum, suffossis montibus atque ut pauloante retulimus, urbe pensili subtusq; nauigata. Id
Marcus Agrippa fecit in ædilitate post cõsulatum corriuatis septem amnibus cursu præ-
cipi torrentum modo radere atq; auferre omnia coactis.

SED iam montis exquiliarũ quirinalis & uiminalis colliũ ac carinarũ & suburræ mon *xcvi*
ticulorũ uetusta ac noua describemus ædificia, futurũ confisi ut pridem nobis sicut & *Quid in ex-*
multis esse uidemus obscuram clarissimorum olim locorum noticiam non parua ex parte *quilijs*
ante oculos ponamus. Eam exquiliarum partem quam ad turres comitum militiarumq;
diximus inchoare, nunc omittemus: & ad fori Traiani, cuius pars fuerunt, descriptionem *xcvij*
ipsam reseruabimus. Prima eius montis ædificia, quorum ad dextram maximæ cernun *Corneliorũ*
tur ruinæ, Corneliorum gẽtis domus fuerunt: nec facile tota in urbe cuiuspiam priuati ui *domus*
ri, aut alterius familiæ domus tam certa cognoscitur: retinet priscum nomen uicus Cor- *Vicus Corne-*
neliorum dictus: retinent etiam ruinæ quas uulgo Corneliorum thermas appellant. & in- *liorum*
gentia quæq; ædificia thermas nunc ab imperitis appellari fecit magnitudo thermarum *Thermæ Cor*
Antonini & Diocletiani imperatorum, de quibus suo loco diffuse dicemus. Visuntur *neliorum*
ea in Corneliorum uia ad sinistram statuæ ingentes duæ colossææ senum seminudorum, *xcviij*
qui cum reliquo iaceant corpore, pectus à strato caputq; brachiorum altero sustentant, al *Statuæ iacen-*
tero cornu copiæ muniuntur. Eas Saturni Bachiq; statuas fuisse Apollodorus quidã qui *tes in mõtibus*
Romam annum ante centesimum descripsit, affirmat, additq; proximis in ruinis, quarum
fronti-

xcix frontiſpitiũ non omnino corruit eorũ deorũ templa fuiſſe. Proximo ac penè cõtiguo lo
Caballi Praxitelis & Phidiæ co ſunt lapidei Caballi, Praxitelis unus, alter Phidiæ, ut tituli indicãt, opera ſanè tantis opi
ficibus digna: quæ nullus ante actis ſeculis inuentus eſt, qui nedum ea magnitudine omnem
uiuentiũ formam ſuperãte, ſed uel minima aut mediocri ſtatura equum ſimilem uel ſaxo
excidere uel ærameto fundere aut cudere nouerit. Tiridatis eos regis Armeniorũ fuiſſe,
Sex Ruffi deſcriptio innuit. Fuitq́ꝫ is Tiridates rex, quem ut Romã uenturũ Nero, laute
exciperet theatrũ Pompei unius diei opera totum inauraſſe, Cornelius Tacitus & Plinius
ſunt auctores. & quidem Praxitelis & Phidiæ opera multas ſtatuas multa ſigna Romam
à multis & ab ipſo Tiridate ex Aſia, Græciaq́ꝫ fuiſſe aduecta Plinius ſæpe ac diffuſe ſcri
bit. Eadem in exquiliarũ parte qua eo ex monte proſpectus eſt in depreſſam urbis par
c tem, hortorum Mœcenatis uiſuntur reliquiæ, adeo etiã nũc ſuperbæ, ut cætera quæ ubiq́ꝫ
Horti Mecœnatiani habet Italia noui operis ſuperent ædificia: ut non immerito Horatius Mecœnatẽ in Odis
redarguerit, quod nimis ſumptuoſus eſſet in ædificando, maxime cum eſſet ſenex. Suntq́ꝫ
hi uerſus, Nõ ebur neq́ꝫ aureum mea renidet domo lacunar, ꝥõ trabes hymetiæ premunt
columnas ultima reciſas Aphrica. & in eadem Oda, Tu ſecãda marmore locas ſub ipſum
funus, & ſepulchri immemor ſtruis domos. In alia autem Oda, Molem propinquam nu
Turris ex qua incendiũ ſpectauit Nero bibus arduis omitte mirari beate. Extat penè integra turris, ex qua Suetonius Trãquillus
Neronem ſcribit ſpectaſſe urbis incendium, & in ſcænico habitu decãtaſſe. Quam turrim
uulgo nunc uerbo ut fermè in omnibus multarum ſyllabarũ nominibus aſſolet ſyncopa
to Meſam pro Mecœnatianam appellant. Sic ut pontem miluium pari coruptela molem
dicũt. Nec eſt in ea regione fœmella, quæ quid fuerint illæ ingẽtes ruinæ interrogata, non
dicat eam fuiſſe turrim, ex qua Nero crudelis urbem incẽdio flagrantẽ ridens gaudensq́ꝫ
ſpectauit, cernere nec eſt alius in Roma locus è quo tota urbs ſub aſpectu ueniat. Incolit
ea hortorum Mecœnatis ædificia, & quantum opes ſuppetunt, inſtaurat alter noſtri ſe
culi Mecœnas, ſummæ humanitatis liberalitatiſque uir & ſtudiorum humanitatis appri
me doctus, cultorũq́ꝫ amantiſſimus, Proſper Columnenſis ſanctæ Romanæ eccleſiæ car
dinalis: adeoq́ꝫ purgando & inſtaurando illis in ædibus profecit, ut ſubiectæ montis exqui
liarum radicibus areæ & incipientis ab ea in ſummam ædium partem aſcenſus pauimen
ta marmoreis uarij coloris teſſellis cõpacta uiſantur, & ab omnibus quoquot Romanam
curiam aut inhabitãt aut aduẽtant uiris ingenio doctrina & uirtute præditis ſumma cum
delectatione calcentur. Nec moueat quenquam cui Romanorum rerum monumenta mi
nus ſint familiaria, quod diximus hortos tam ſuperbis ædificijs eſſe ornatos. Quod enim
Plinius quaſi indignãter libro XIX ſcribit, Cum prius horti agri pauperis eſſe cõſueuiſ
ſent, Romani hortorũ nomine, tunc in ipſa urbe delicias agros uillasq́ꝫ poſſidebãt. idq́ꝫ nõ
ſolũ in Mecœnatianis, ſed in Saluſtianis Seruilianisq́ꝫ hortis apparet, quibus pauca in ur
be Roma paris magnitudinis ædificia fuiſſe uidemus. Habuit tertiũ iſta exquiliarũ pars
ci maximũq́ꝫ ornamentũ, quod inter Corneliorũ & Mecœnatis domos Virgilium poetam
Habitauit Virgilius in exquilijs Mantuanum habitaſſe conſtat. Scribit enim Donatus grãmaticus in illius uita, habuit do
mum Romæ in exquilijs iuxta hortos Mecœnatis. Quanquam ſeceſſu Campaniæ & Si
ciliæ plurimum delectaretur. contraq́ꝫ ad eum qui ſequitur ut conijcio locum infamia duo
cij monumenta exquiliæ habuerunt. Malæ fortunæ fanum de quo Plinius libro II ſcri
Malæ fortunæ fanum bit, & ſceleratum uicum: quem qui Liuium primo libro accurate perleget, ſub eadem ex
quiliarum parte, & ubi nunc Inturnæ corrupte dicta Triuij regio incipit, intelliget fuiſſe.
Vicus ſceleratus Prius uero quàm urbs Roma luxũ haberet, quem imperatores urbem triumphãtes in
uexerunt, ornatæ fuerunt exquiliæ ruſticis uiris terram egregie, ac ſumma cum illius tem
ciij poris laude colentibus. Nam Plinius cum libro XIX dixiſſet, Agrum male colere, cenſo
Qui ex Romanis boni coloni rium probrum iudicabatur: atq́ꝫ ut refert Cato cum uirum bonũ colonumq́ꝫ dixiſſent, am
pliſſime laudaſſe exiſtimabãt: inferius addit: Ruſticæ tribus laudatiſſimæ eorũ qui rura ha
bitabant. Itaq́ꝫ quatuor ſolæ erant à partibus urbis quas habitabant dictæ: ſuburrana, palla
tina, collina, exquilina. Sed quamprimũ cœpere uiri triumphales aut ipſi imperatores in
ſanæ molis extruere ædificia, quorum nunc ruinas tantopere admiramur: ceſſerunt colo
ni & in agros ſuburbanaq́ꝫ delati, alterã penè Romam quæ eſſet extra mœnia in circuitu
conſtruxere: quod enim in hortorũ Mecœnatis deſcriptione ſupra dicere omiſimus, cum
Horatius in Odis multis uerbis diſſuadere conatus eſſet Mecœnati ne tam inſanas domo
rum

rum extructiones faceret, addit hos uersus. Quid quod usq; proximos reuellis agri termi-
nos, & ultra limitem clientiũ salis auarus. pellitur paternos in sinu ferens deos, & uxor &
uir, sordidosq; natos. Quãmultos etiã in agros suburbana'q; compulisse credimus siue ho- ciiii
nesto natos loco siue plæbeios & rusticos, Dioclitianum imperatorem ut thermas in ex- *De thermis*
quilijs ędificaret: quàs nec barbari uictores irati, nec uetustas, nec improba manus eorum *Dioclitiani*
qui lapides ac marmora in alias sordidissimas extructiões asportarunt, ita per annos mille
& supra centum triginta post Romani imperij inclinationem demoliri potuerunt: ut non
admirabile etiam nunc extet ædificiũ, & tale cui quatuor simul maiora quæ nunc habeat
alibi Italia principum uirorum palatia magnitudine & operis sumptuositate nullatenus
æquiparanda sint. Nec satis tamen scimus si Trebellius Pollio recte opinatus erat, qui in
triginta tyrannorũ gestis rebus de Pisone scribit: quadrigas eius cum statuis ex marmore
fuisse ubi postea Dioclitiani thermę sunt ædificatę tam æterni quàm sacrati nominis. Ipsis
in Dioclitiani thermis ecclesia nunc est penè destructa sancti Cyriaci, quę cardinalatus est *Ecclesia sancti*
titulus. fuitq; à principio in ipsarum thermarũ ædificatione cum Maximinus a Dioclitia- *Cyriaci*
no Cęsar dictus festum christianos diem celebrare uidens, quæstionibus subiectos & ido-
la spernentes occidit. Sed dicenda de thermis quæ multa sunt in hunc librum congerere ni
mis fuerit. Igitur ea in aliud uolumen ducimus reseruanda.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS INSTAVRATAE ROMAE
LIBER SECVNDVS

HERMAS in urbe duodecim fuisse compertum habemus, Agrip-
pinas, Neronianas, Titi Vespasiani, Domitianas, Antonianas, Ale- i *Thermæ quot*
xandrinas, Gordianas, Seuerianas, Dioclitianas, Aurelianas, Cõstan
tinianas, & Nouatianas. Quarum loca pro posse indicabimus, quom
aliqua prius de earum institutionis ratiõe fuerint explicata. Primum
thermæ uerbum à Græco quod calidum significat tractũ habet. Vn- *Diffinitio*
de thermas proprie à latinis appellatas uidemus loca quæ calentibus *thermarum*
aquis, aut ipso sine aquis fornice igne calefacto lauandi sudandiq;
usibus deputata sunt. Romanis aũt siue adhuc sancta in morum seueritate illa quam rei P.
tempora habuerunt, siue sub principum fastu frequentem ac propè quotidianum fuisse la
uandi usum omnibus qui illorum gesta perlegerunt est notissimum. hinc & si unusquisq;
uel mediocriter diues ciuis priuatum habuerit, multa tamen balnea publice sunt instituta,
in quibus plebs ad libitum lauaret. Extat M. C. epistola per quam Terentiam uxorem
monet ut curet labrum in balneo esse. Extant etiam aliæ eiusdem ad Q. fratrem Asiæ pro-
consulem, quibus illum facit certiorẽ de balneis quas in arpinate extrui curabat. Primus
uero omnium stante re pu. Sergius Orata sicut Valerius Maximus lib. VI scribit, balnea
pensilia facere instituit. Re postmodum ad principũ luxuriam perducta, nihil magis po-
pulare factitarunt illi quàm quom promiscue cum uulgo lauabant. Hinc est illud Helij
Spartiani de Hadriano: publice & frequenter & cum omnibus lauit, ex quo ille iocus bal-
nearis innotuit. Nam quom quodam tempore ueteranum quendã notum sibi in militia
dorsum & cæteras partes corporis uidisset atterere, percontatus cur se marmoribus di-
stringendum daret, ubi audiuit hoc iccirco fieri quod seruum non haberet, seruis eum do-
nauit & sumptibus. Verum quom alio die complures senes ad prouocandã liberalitatem
principis parieti se attererent, euocari eos iussit, & alium ab alio inuicẽ defricari. & Iulius
Capitolinus scribit, M. Aurelium Antoninum philosophũ modestiæ cõsulentem tria prin
cipaliter correxisse, quod matronarum mores defluentes composuit, in ciuitatibus sederi
in equis aut uehiculis prohibuit, & lauacra mixta submouit. Cõmodum autem imp. scri-
bit ipse Capitolinus septies in die lauasse, & ibi comedisse, eiusq; successorem in imperio
Pertinacem, quom in multis esset modestissimus, tamen in balneis publice die natalis ur-
bis cõmodianis ministris lauisse. Idemq; Capitolinus Gordianum iuniorem lauisse in die
septies æstate, hieme bis uel tertio, additq; infra. Quom iret ad hortos sui nominis omnia
officia sequebantur. Ibant pręfecti & magistri officiorum, omnes adhibebantur conuiuijs
& natationibus lauabant simul cum principe. admittebantur etiam sępe mulieres pulchrę
& puellæ & cum his anus deformes, idq; quom faceret, se iocari dicebat. Principum ergo

ea luxuria perducta ut nulla in re modestiam sobrietatemque seruarent, thermarum illi &
balneorum sicut prius hortorum multi ciues fecerant modum mensuramque excesserunt.
Itaque thermarū nomine insana sunt extructa à multis ædificia. de quibus dicit Ammianus
ij Marcellinus libro XVI: Lauacra in modum prouinciarum extructa. Erant uero ipsis in
Erant in thermis balnea thermis ad lauandi usus balnea. & ne dum plano in solo undique exposita, sed etiam pensi-
lia, quod facile adhuc poterit intelligere, qui fuliginosos fornicum cannales quibus emissa
defluebat aqua in Dioclitianis thermis inspexerit: principibus ut credo indignum existi-
mantibus luxu imperatorio, si quod ausus est Sergius Orata ciuis, ipsi ad luxuriam omi-
sissent. Erant etiam in thermis areæ amplissimæ porticibus circundatæ spaciosissimis, ca-
merataque superbissimis fornicibus ędificia in circuitu habentes, in quis columnarū diuersi
coloris marmorearū ordines immensarum fuisse hinc constat: quod etiam nunc nonnullæ
stant, nonnullæ iacentes columnæ partim integræ partim comminutæ loco cernuntur,
iii nonnullas alias in basilicarum ædificia scimus fuisse translatas. Erant etiam nemora,
Erant Natatoria erant natatoria populi ludis delicijsque exposita. Licet uero eam extructionum insaniam à
luxu sicut diximus profectā sciamus, ipsa tamen nonnullos principes bene & utiliter usos
iiii esse uidemus. Quod dum popu. Ro. in eas cōueniens ædes lauat & ludit, colludentes spe-
Thermis aliqui bene usi fuerunt ctat, & interim hyeme frigora, æstate caumata mitigat, quietiorem ubique ciuitatis statum
reddit. Qua ratiōe circos, theatra, amphitheatra à principio instituta, suo ostēdemus loco.
Quantum autē attinet ad thermas Helius Spartianus in Alexandri Seueri principis præ-
v stantissimi uita multa dicit. Ex quibus quanta thermarum amplitudo, & quem in usum à
Thermarum amplitudo principio fuerint institutæ, melius est quàm alibi intelligere. & quędā Spartiani uerba plu-
ribus dispersa locis libet inserere: Alexāder balnea mixta Romæ exhiberi prohibuit, quod
quidem prohibitum iam ante Heliogabalus fieri permiserat. Bractearioru, uitriariorum,
pellionum, claustrariorum, argentariorum, aurificum, cæterarumque artium uectigal pul-
cherrimum instituit, ex eoque iussit thermas quas ipse fundauerat & superiores populi
vi usibus exhiberi. Siluas in thermis publicas deputauit: addidit & oleum luminibus therma-
Thermæ quādo populi usibus permissæ. rum, quom antea non ante auroram paterent & clauderentur ante solis occasum. Et infra:
opera ueterum principum instaurauit, ipse noua construxit. In his thermas sui nominis iu-
xta eas quæ neronianæ fuerant: nemus thermis suis de priuatis ædibus quas emerat diru-
tis ędificijs fecit. Antonini Caracali thermas additis natatorijs perfecit & ornauit. Alexan-
drinum opus de duobus marmoribus hoc est porphiriticio & Lacedæmonico primus in-
stituit etiā pallatio exornato. & alibi: thermis & suis & ueterum frequenter cum populo
usus est, æstate maxime balneari ueste ad pallatium reuertens. præpostero itaque ordine si-
vii cut in Dioclitiani thermis incepimus in istis continuantes, Alexandrinas eas fuisse ther-
Alexandrinæ thermæ mas quarum ingentes ruinæ ab ecclesia sancti Eustachij & ædibus Ioannis Baroncelli iu-
risconsulti, & à campo sanctę Marię rotundæ, hinc ad Aenobarborū siue ut uulgus appel-
lat longobardorum plateam & circum Flamineum nunc agonem, inde ad binas penè tur-
res Ioannis Moroni protonotarij reatini uarijs in locis uidemus attolli. Quod autem Ale-
xandrinæ fuerint hæ & non aliæ colligimus ex descriptione Sex. Ruffi nonæ regionis cir-
ci Flaminij in qua Pantheonem & binas thermas Agrippinianas & Alexandrinas ponit.
Itaque coacti binarum huiusmodi thermarum ratione præpostero item ordine utrasque indi-
cabimus. Marcum Agrippam ædificasse Pantheon, quæ nunc est sancta Maria rotunda: &
viii & si propè uulgo notoriū est, tamen suo ostendemus loco. Quando itaque ad Pantheon &
Agrippinæ thermæ Circum Flāminium binas fuisse thermas agrippinianas & Alexandrinas Sex. Ruffi descri-
ptio urbis habet: uerisimile est agrippinas fuisse quas nunc Pantheon contiguas è regione
mineruæ conspicuas ædes portiorū & Cincij rustici collegę nostri, & Baptistæ lænis atque
etiam Georgij Cæsarini protonotarij uidemus esse complexas. Quibus quidē in agrippi-
nianis thermis scribit Pli. XXXVI Marcum Agrippam conditorē arcus, & pauimenta
ex uitro posuisse. Itaque relinquitur eas quę pantheon & Circum Flaminiū intercedant: su-
periores apud sanctū Eustachium ostensas huiusmodi ingentiū thermarum ruinas fuisse
ix sicut diximus Alexandrinas. Antonianæ thermæ Bassiani Antonini Caracalæ opus, qua-
Antonianæ thermæ rum superiori loco ex Helio Spartiano facta est mentio, nunc etiam sunt notissimæ, suntque
in regione olim piscina publica & ad uiam ardeatinam, ubi hinc ad septentrionalē plagam
ecclesia est sanctæ Priscæ: inde ad orientem solem sanctorū Nerei & Achilei ecclesia atque
sancti

sancti Syxti monasteriũ ipsas thermas è regione respiciunt. de his Spartianus in ipsius Antonini Caracalæ uita scribit. Opera Romæ reliquit thermas nominis sui eximias quarum cælsam Soleurem architecti negant posse ulla ratione fieri nisi qua facta est. Nam ex ære uel cupro cancelli suppositi esse dicuntur, quibus cameratio tota concredita est: & tantum est spacij, ut ad ipsum potuisse fieri negẽt docti mechanicis. Thermis iam quatuor ordine quod incidentia exegerũt peruerso indicatis alias ostendere aggrediamur. Et primum de Neronianis id solum habemus quod supra Helius Spartianus dixit: Alexandrũ ubi Neronianę fuerant suas ædificasse. De Titi Vespasiani thermis quando describemus amphiteatrum nunc Colosseũ, apud quod eas Suetonius fuisse scribit, quod habemus cõpertum aperiemus. Certam uero & amplam Domitiani siue thermarum siue operum noticiam habemus. Namq; Petrus bibliothecarius Siluestrũ papam dicit ecclesiam ædificasse, quæ postea fuit in thermis sui nominis Domitianis. & Suetoni9 scribit Domitianũ edidisse nauales pugnas penè iustarum classium, effosso & circunstructo iuxta Tyberim lacu. Et inferius: Flauiæ templũ gentis & methodium & naumachiam ab eodem fuisse extructa. nos uero quadratos lateres amplissimos ex ruinis quæ ecclesiam sancti Siluestri eiusdem monialiũ nunc celebre monasteriũ sepiũt, extractos uidimus, quorũ pars literas habet à figulo priusq; cementũ exsiccaretur impressas in hæc uerba. Domitiana maior pars: Domitiana minor. unde cõiecimus quicqd siue thermæ siue methodiũ siue Naumachia fuerit Domitiani opera teneri debere omnia, quę ad sanctũ Siluestrum undiq; nunc cernũtur: quamq; effossi circa uel propè tyberim lacus in quo præliũ nauale & naumachiã ediderit, uestigia extant certissima uineis tecta inter flamineã uiam & collem nunc Pincianũ ad ipsum sancti Siluestri monasteriũ pertinentia. Nec dubitamus quin triumphalis ex marmore arcus ille qui nunc penè integer cernitur triphali dictus: ecclesias inter sanctorũ Siluestri & Laurentij in lucina, uiã amplexus flaminiã, domitiani fuerit honori positus: in quo ipsum cernere est, qualis à Suetonio describitur, statura procerũ, sed tunc sedentẽ dormientemq;, & Mineruã quam superstitiose colebat, somniantẽ excedere sacrario, negantẽq; se ultra eum tueri posse ꝙ exarmata esset a Ioue. Vt cõsequens etiã sit magnos fornices & amplissima fundamenta super quibus ædificatũ est nobile pallatiũ, quod Ioannes ex Gallijs Picardus cardinalis morinensis nunc habitat, Domitiani operũ partem esse: id pallatiũ ad annũ salutis trecentesimũ supra millesimũ à cardinale anglico in prædictis Domitiani operũ ruinis ædificatũ, Ioãnes cardinalis Rotomagensis anno nunc x x multa impensa adauxit: quod nuperrime Ioãnes cardinalis morinẽsis supradictus tanto ampliauit ornauitq; impendio, ut nullã præter pontificale palatiũ sancti Petri domũ urbs Roma nunc habeat pulchriorẽ.

De thermis seuerianis nihil aliud certi habemus: q; Seuerum Afrum imp. illas in transtyberina regione sicut Helius Spartianus scribit: ædificasse. De Gordianis uero thermis Iulius Capitolinus pauca scribit, sed ualde admiranda. Nam quom dixisset domũ gordiano rum tunc extasse prænestina uia ducentas colũnas uno stilo habentẽ: addidit & thermas ibi fuisse quales præter urbẽ tunc nusq; haberet orbis terrarum. Cum itaq; prænestina uia fuerit quę ad portã exquilinã nunc sancti Laurentij ducit, & domum speciosissimã & thermas gordianorũ fuisse oportebit, ubi nunc post sanctũ Eusebium multæ & maximæ cernuntur ruinæ. Scribit Flauius Vopiscus syracusanus Aurelianum principẽ thermas fecisse in regione transtyberina hiemales, ꝙ aquę frigidi aeris illic deessent. Cõstantinianas thermas ad Apollodoro traditum legimus fuisse in exquilijs ubi nunc equi marmorei Praxitelis & Phidię opera cernunť. Extant uero in porticu equis illis cõtigua statuę quatuor marmoreæ pedestres, quarũ basibus Constantini nomen inscriptum est. sed apud nullum ueterum scriptorẽ inuenimus Constantini thermarũ mentionẽ esse factam: præterq; apud Ammianum Marcellinũ lib. x x v i i: quõ multa dixisset de Lãpadio urbis pręfecto hæc ponit uerba: Hic pręfectus est motibus crebris urbis agitatus: uno omniũ maximo, quom collecta plebs infima domum eius ꝑpc Constantinianum lauacrum iniectis facibus incenderat. Thermarum quas ultimo loco Nouatianas appellari diximus: meminit Petrus Lateranẽ. ecclesiæ bibliothecarius, siue ille scriptor beatus Hierony. siue beatus Damasus papa fuit in uita Pij papæ, qui patria Aquileieñ. fuit, à beato Petro x i. põ. Ro. Ipsum enim Pium pontificẽ scriptum est rogatu sanctę Praxedis dedicasse ecclesiã thermas Nouati in uico patricij in honorẽ sanctæ Pudẽtianæ sororis suæ. Sed in gestis martyrij beati Laurẽtij legimus monasterium monialium sancti Laurentij in pane & perna ædificatũ esse in ther

x
Neronianæ thermæ

xi
Titi Vespasiani thermæ

xij
Thermæ Domitiani & alia opera

xiij
Naumachia Domitiani.

xiiij
Arcus Domitiani triumphalis

xv
Palatium sancti Laurentij in lucina

xvi
Thermæ seuerianæ

xvij
Thermæ gordianæ

xviij
Aurelianæ thermæ

xix
Cõstantinianæ thermæ

xx
Nouatianæ thermæ

mis Olympiadis. Videmus unas atq; easdẽ ruinas,quæ certe sunt maximæ & insignes,di
xxi *Ecclesia s.Pu/dentianæ* ctum monasteriũ sancti Laurentij & simul sanctæ Pudentianæ ecclesiã pallatiumq; fuisse complexas,ut unæ potius q̃ duæ fuerint thermæ. Quamq; in tanta tamq; mirabili ruina/
xxij *Thermæ olympiadis* rum confusione quã nunc habet urbs Romana,ubi duo aut plura aut multa fuerint ædifi/ cia discerni non potest. Sicq; aliarum ruinarũ multitudo,quę in monte suburræ à monaste rio sancti Laurentij prædicto, hinc in uiã olim patricij uicũ dictã,qua itur ad sanctã Mariã maiorem,inde uergit in plana Suburræ: si Decij imperatoris sicut Apollodorus tradit pal latium fuerunt, binas Nouati & olympij thermas paruas fuisse relinquit. Sed de thermis
xxiij *Trophæa C. Marij* satis supraq; multa sunt dicta,ad exquilinarũ montẽ unde discessimus redeundũ est. Tro phea C. Marij de Iugurta,deq; Cymbris atq; theutonis quę nunc ecclesias inter sanctũ Eu sebij & sancti Viti in macello cernunt,& Cymbra dicuntur, C. Cæsarẽ instaurasse,quum à Sylla fuissent disiecta,autor est Suetonius. quorũ uocabuli exposita ratio faciet, ut multi ignorantes quid ea fuerint intelligant. Quosdã enim ex his qui peritiores esse creduntur,
Trophæum unde tenere & affirmare uidimus illa marmora duo in qbus scuta,thoraces,galeę,& alia cernun tur arma, Marij esse armati statuas, uetustate cõminutas. Sed Nonius Marcellus hæc ha pet uerba. Trophæi significationẽ primam Varro in humarco ostendit. Fuga hostiũ Græ ce uocatur strophe, hinc spolia capta fixa stipitibus appellant Trophæa. Alias habẽt ex quiliæ uetustas spectãdasq; insignis olim ædificij ruinas, in quibus tamen cameratus for nix est penè integer. quo post Pantheon nullus nũc in urbe uisit excellsior. Eas uulgo Gal
xxiiij *Basilica Caij & Lucij* lutij thermas appellari uidemus,fuitq; ea insignis basilica:quam Suetonius scribit C. Cæ sarem Caio & Lucio nepotibus extruxisse. Macellum item qđ lidiæ dictum est:in exqui
xxv *Macellum ubi & quid* lijs fuisse hinc constat: ꝙ ecclesia sancti Viti & arcus illi cõtiguus uiam cõplexus prænesti nam in macello cognominatur,affert autem M. Varro eius uerbi hanc expositionẽ. Hac omnia post cõtracta in unũ locum quæ ad uictũ pertinebant: & ædificatus locus macellũ appellatus,ut quidã scribũt,ꝙ ibi fuerit hortus,alij ꝙ ibi dom⁹ fuerat ciuis,cui cognomen fuerat macellus:quę ibi publice sit diruta,ex qua ædificatũ hoc quod uocetur ab eo macel lum. hinc Helius Spartianus dicit heliogobalũ imperatorẽ luxu insanientẽ quom per ma cellũ transiret, miseratũ populi conditionẽ: ꝙ .s. eo inauditis incredibilibusq; debacchan te conuiuijs,quæ integrũ continuabãtur diem,pars Romani populi emendis uendendisq; parui precij olusculis,aut alijs minutis rebus adulando blandiendóue, aut garriendo falla ciasq; struendo in macello detineretur. Fuit uero arcus ille ut extantes adhuc indicant li
xxvi *Arcus S. Viti* teræ, positus honori Galieni imperatoris. Post exquilias reliquũ est ut Viminalis collis
xxvii *Quid fuerit in uiminali colle.* ædificia quæ habuerit dicamus: nihilq; aliud certũ est quàm tres illũ collem omniũ totius urbis speciosissimas domos,sicut Pli. lib. xvij. scribit,habuisse: M. Crassi oratoris unam, al amq; pręstantiorẽ Q. Catuli illius qui cum C. Mario cymbros fudit,ac postea tegulas Ca pitolij inaurauit ipsumq; Capitoliũ spolijs Cymbricis adornauit. Tertiã multo pulcher
Lex Aquilia rimam C. Aquilij equitis Romani:quẽ clarissimũ fecit iuris ciuilis scientia. Isq; fuit quem Marcus Cice. in Officijs dicit legem de dolo malo tulisse,cuiusq; ad legem aquiliã exstan tium adhuc legum particula est notissima. Earum uero insigniũ domorũ quædam funda menta subterranea uinetis cõtecta u nunc ad sanctam Susannam cernuntur. Sed nec ipso
xxviij *Horti Salusti/ani* rum nec aliorum ædificiorũ multæ ipsis in uinetis eminẽtes supersunt reliquiæ. Salustia ni autem horti, quorum ingentium ut in tota ruinarũ urbe uulgo nomen est notum, in ui minali ne an in quirinali colle, an in utroq; fuerint, non satis indicare possumus. Magnæ autem & obstupendæ sunt ipsorum hortorum quas adhuc extare uidemus murorum for nicumq; reliquias: quæ à uiminali olim, nunc sanctæ agnetis porta,in collinam nunc Sa lariam ad sanctam Susannã propemodum extenduntur. In Quirinali colle quid olim
xxix *Quid fuerit in quirinali colle* fuerit sitq; ad præsens satis diximus,quom portæ Collinæ certitudinẽ loci ostendere cona ti fuimus. & præterea Liuius in bello macedonico dicit Aedem fortunæ primogeniæ fu isse in colle Quirinali, quam bello punico uotam Cn. Domitius prætor urbanus dedica uit. Vrbis Romæ montibus thermisq; simul, quoad potuimus indicatis: carinas subur
xxx *De carinis su burra taber/ nola sacra uia* ramq; ac tabernolam sacramq; uiam simul ostendere cogemur, quod quatuor ea celeberri ma urbis loca M. Varro etiam simul describit. Nam quom libro IIII de lingua latina de partibus urbis multa diceret,quæ non minus tũc uetustate obsoluerint, quàm nobis nunc penè perierint ea quæ ipsius Varronis ætate noua & integra erant: aliqua scribit ex qui bus elicitur ea loca quæ sunt plana exquilias inter & montem cælium,ubi nunc monaste rium

rium est monialium sancti Andreæ, quà. s. Lauicanam uiam intersecat cliuus à Marij
trophæis ad Lateranense palatium ducens: fuisse tabernolam urbis regionem sic appella/
tam: quę pars tota uineis cannetisq́ plena proximum satis prisco merulanę nomen habet.
à quo tabernolæ loco uult Varro incipere Carinas, quarum longitudinis pars postrema
fit, ad quam uiæ sacræ caput incipiebat: quam quidem uiam inde dicit sacram fuisse ap/ xxxi
pellatam, quod per eam ab arce ad augures sacra quot mensibus ferebātur. & addit sacræ *Via sacra un.*
uiæ partem solam tunc fuisse uulgo notam, quæ est à foro eunti primo cliuo. hinc proxi/
mę uidemus posuisse Petrum Lateranensem bibliothecarium, quom in uita Felicis tertij
pontificis Romani scribit illum ecclesiam sanctorum Cosmæ & Damiani fecisse uia sa/
cra in tēplo Romuli uel urbis Romæ. is em̄ primus est cliuus qui à foro Romano ad pro/
ximam Cosmæ & Damiani porticum, & inde ad sanctam Mariam nouam per T. Vespa/
siani arcum ducebat ad curiam ueterem in qua augures sedem habentes inaugurari con/
sueuerant. Ea namque in Carinarum parte ubi nunc apud ecclesiam sancti Petri ad
uincula fornices maximos inter ruinarum uastitatem contra amphitheatrum nunc colos/
seum extare uidemus: Curia uetus fuit, atq́ etiam hoc in tabellionum monumentis & ab xxxij
incolis appellatur. Vt sacram uiam fuisse constet quæ à curia ueteri proficiscentes secus *Curia uetus*
amphitheatrum ad septentrionalem plagam subtus prædictos T. Vespasiani arcus ad san xxxiij
ctum Hadrianum usq́ & ad arcem Capitolij proximam perducebat. In Carinis autem *Via sacra ubi*
præter curiæ ueteris ruinas ecclesiam sancti Petri ad uincula nunc & celebrem & spaci/ xxxiiij
osam sunt sancti Martini in montibus & sanctæ Luciæ etiam insignes ecclesiæ, quarum *In Carinis*
quæ est ad uincula sancti Petri exinde traxit originem sicut Beda presbyter scribit: quod *quid*
Eudoxia quæ archadij superioris uxor fuerat quom apud Hierosolymam cathenas repe/ xxxv
risset, quibus Apostolorum princeps Petrus in carcere ab Herode uinctus seruatus fuerat *Ecclesia. s. Pe.*
eas Romam detulit. & quom ægre ferret gentilitatis ritum celebrandæ diei calendarum
sextilium in memoriā uictoriæ ab Augusto de Antonio & Cleopatra habitæ, à Romano
pontifice & Romano senatu & populo obtinuit ut dies calendarum sextilis mensis, qui ta
men Augustus per annos quadringētos fuerat appellatus, in memoriam liberationis beati
Petri celebraretur: & ubi dies ipsa ludis per theatra fora & compita cum dapium euisce/
ratione exhibitis coronatum populū lætificabat, indulta à summo pon. per dominici cor/
poris & sanguinis communicationem peccatorum omnium remissio pœnitentium & ci/
nere aspersorū animas ea in ecclesia ad id ædificata spiritualibus epulis saginaret. Eccle/
siam uero sanctæ Luciæ Honorius primus papa extruxit: & Leo IIII ruentem instaura/
uit. Sergius aūt primus, quē ferunt quod porci os uocatus fuit, mutasse ea ratione nomen xxxvi
& causam fuisse quod omnes postea Ro. pontifices mutarent: Ecclesiam sancti Marti *Ecclesia san*
ni ædificauit & multis martyrum reliquijs ibi conditis celebrem reddidit. Carinis quæ *ctæ Luciæ*
fuerint ostensis Suburram cognoscere in promptu est, quod Varro Suburrā inde dictam xxxvij
affirmat, quod sub muro carinarum fuerit. hinc manifestum erit uiam nunc satis habitato *Ecclesia sancti*
ribus frequentem: quæ à sancta Lucia usque ad sanctum Hadrianum protenditur, cuius *Martini in*
appendices fuerint quas exquiliarum montibus diximus interpositas. estq́ certissimum *montibus*
eius nostræ assertionis testimoniū in uita beati Gregorij papæ: in qua Petrus Bibliotheca xxxviij
rius lateranensis dicit ipsum pontificem ordinasse ecclesiam Gothorum, quæ est in Sub/ *Suburra ubi*
urra in nomine uirginis Agathæ. eam namq́ ecclesiam uidemus esse in tumulo qui à pri/ xxxix
ma exquiliarum parte post Corneliorum domus in plana Suburræ uergit. Ipsius etiam *Ecclesia san/*
dedicationis ecclesiæ meminit idem sanctus Gregorius in dialogo suo dicens, quod quom *ctæ Agathæ*
eam, quę à regibus ostrogothorum arriana labe diu fuerat inquinata, cōciliaturus missam
celebraret, exiuit altari in porci forma dæmonium frequenti inspectante populo: qui ad
diuina conuenerat, profugumq́; nusquam comparuit. Partibus urbis quæ facilius prom
ptiusq́ certis terminis & finibus designari undique potuerunt descriptis, aliam ostenden
di reliqua cogimur inire ratiōem. Nam in tanta rerum uetustate, & infinitarū tantæ urbis
partium, innumerabiliumq́ ædificiorum, à nullo dum etiam integra fuerunt (quod qui/
dem legerimus) descriptorum multitudine: certum ordinem seruare nec posse speramus,
neq́ etiam ducimus id tentandū. Itaq́ ut singula sparsim quodam tamen ordine cōprensa
possimus explicare, quadripartita distributione quicquid est reliquum complectemur.
Vt primo loco sint quæ ad religionem cerimoniasq́; Secundo quæ ad rei publicę admini

xxxx ſtrationem, Tertio quæ ad ſpectacula & ludos pertinuerunt: Quarto minutiora quædam
D his quæ partim ſuperiorũ declarationi, partim implendæ intentioni noſtræ plurimum facientia.
ſpectauerunt Quibus de partibus non tamen aliter dicere eſt animus, quàm ut ſingulos actus tantiſper
ad religionem deſcribamus, quoad loci in quo gereretur id munus, indicium fuerit neceſſarium.

in genere ET quidem quantum attinet ad religionem primã aram in Auentino ab Euandro po-
xli ſitam & ab Hercule dicatam Liuius in principio eſt autor. Aræ autem uocabuli
Ara quid uim ita exponit M. Varro: ubi frumenta ſecta teruntur, area. propter horum ſimili-
tudinem in urbe loca pura areæ, à quo poſt etiam ara deûm, quod pura: niſi potius ab ar-
dore, ad quem ſic fit. Primũ item templũ fuiſſe dicimus à Romulo dedicatũ ubi aræ cæli
xlij fratrum minorũ eccleſiam nũc uidemus. M. Varro quom de uocabulo templi multa diſ-
Quid templũ ſeruiſſet, concludit templũ à contemplando dictum. Alterius templi Ioui ſtatori à Ro-
xliij mulo uoti bello Sabinorũ in quo opima ferebantur ſpolia, deſcriptio loci multa habet co-
Iouis ſtatoris gnitu digna. Primo loco non dubitamus eſſe in collis Pallatini radicibus ad occidẽtalem
templum plagam & propè modum è regione Capitolij nunc habiti, ubi ſpondas murorũ ſtare uide-
mus altiſſimas: cui loco ſubiectas proximasq; eſſe diximus arcuũ ueterũ à Romulo poſito-
xliiij rum ruinas. fuiſſe aũt illi templo propinquã portã pallatij ex qua in forum Romanũ etiam
Porta Pallatij propinquũ iretur, Liuius item in primo dicit. In quo Liuij loco oſtenditur Lacũ Curtium
xlv ubi primũ ex profunda emerſus palude equus Curtiũ in uado ſtatuit, ad auerſam fori por-
Lacus curtius tam fuiſſe, ubi nunc Tyberis eſt: quæ uulgo Pallara appellat̃. & quidẽ locus depreſſus qui
lacum ipſum & Fauſtinę templum in quo ſancti Laurentij inmiranda eſt eccleſia, atq; im-
peratoris Neruæ monumenta ubi nunc dicit̃ Noe arca, interiacet: Pallus nunc appellatur.
Sed de lacu Curtio plura q̃ Liuius M. Varro habet, cuius hæc ſunt uerba. In foro lacum
Curtium à curtio dictum: extat & de eo triceps hiſtoria. Nam Procilius nõ idem prodidit
quod Piſo, nec qd' is Cornelius. à Procilio relatũ, in eo loco dehiſſe terrã, & id ex ſenatus
Peſtilio conſulto ad aruſpices relatum. eſſe reſpõſum: Deum Manio peſtilionẽ poſtulare id eſt ci-
uem fortiſſimũ eodem mitti. tum quendã uirum fortẽ armatum aſcendiſſe in equum, & à
concordia uerſum cum equo in eo præcipitatũ. eo facto locum cohiſſe, atq; eius diuinitus
humanaſſe, & reliquiſſe genti ſuæ monumentum. Piſo in annalibus ſcribit. Sabino bello
quod fuit Romulo & Tacio, uirum fortiſſimum Metium Curtium Sabinum quom Ro-
mulus cum ſuis ex ſuperiori parte impreſſionem feciſſet: in locum paluſtrem qui tum fuit
in foro anteq̃ cloacæ ſunt factæ ſeceſſiſſe, atq; ad ſuos in Capitoliũ recepiſſe: ab eo locum
inueniſſe nomen. huicq; opinioni Liuius in vij. lib. aſſentiri uidet̃. Cornelius & Luctatius
ſcribunt eum locum eſſe fulguritũ, & ex ſenatuſconſulto ſeptum eſſe. id quia factum eſt
xlvi A. Curtio conſule cui M. Genutius fuit collega, Curtiũ appellatũ. Numam Pompilium
De Iani tem- regno potitum dicit Liuius in primo, quom urbẽ Romam ui & armis conditã iure legi-
plo bus ac moribus condere paraſſet, Ianum ad infimũ argiletũ indicẽ pacis belliq; feciſſe: ut
apertus in armis eſſe ciuitatẽ clauſus pacatos circa omnes populos ſignificaret. Id eſt nũc
templum quod candido marmore extructũ patentibus quadrifariã portis ad ſanctum Ge-
orgium in uelo aureo extat penè integrum, cuius alio loco diximus Liuium meminiſſe
quom Fabios dextro Iano profectos dicit. ut autẽ id templum certiori teſtimonio indice-
mus, libet ponere uerſus Oui. de faſtis, in quibus tẽpli locus & cauſa ædificandi demõſtra-
xlvij tur: eruntq; ſimul rationes redditæ Latiæ & Saturniæ uocabulorũ, atq; etiam nũmiſmatis
Nummiſma Iani cuſi: cuius ſculpturæ unũ proximis diebus in urbe nacti ſumus. Ouidius itaq; Ianum
Iani loqui faciens ſic incipit: Noſcere me duplici poſſes imagine dixit: Ni uetuſ ipſa dies exte-
nuaſſet opus. Erat autẽ pictus bifrons, qua ratiõe dicit Satyricus: Iane pater primũ quem
nulla ciconia pinſit. ad alterã nummi partẽ cuſa erat forma nauis, quæ Saturnũ in Italiam
xlviij perduxit: unde hęc regio de qua nunc agimus primo & ſpecifice Latium appellata eſt. O-
Latium ubi uidij uerſus: Cauſa ratis ſupereſt: thuſcũ rate uenit ad amnẽ Ante perrato falcifer orbe de-
primo fuit us. Hac ego Saturnum memini tellure receptũ: Cælitibus regnis a Ioue pulſus erat. Inde
diu genti manſit ſaturnia nomen: Dicta quoq; eſt Latium terra latente deo. Quo bona po-
ſteritas puppim ſeruauit in ære, Hoſpitis aduentũ teſtificata dei. Ipſe ſolũ coluit cuius pla-
cidiſſima læuũ Radit harenoſi tybridis unda latus. Hic ubi nunc Roma eſt, incædua ſylua
uirebat: Tantaq; res paucis paſcua bobus erat. Et quom Ouidius ianiculi rationem reddi-
diſſet, quam ſuperiori poſuimus loco, uenit ad noſtrum de quo agimus Ianum: Quom tot

ſitas

sint Iani, cur stas sacratus in uno, Hic ubi iuncta foris templa duobus habes. Duo aũt fu xlix
isse fora Boarium uidelicet & Piscarium, inter quæ templũ fuit ædificatũ, docet Varro in *Boariũ forũ*
hæc uerba Secundum tyberim ad Ianum forũ piscariũ uocant: de Boario dicemus infra. l
Eius uero ædificandi templi causa fuit, quia T. Tatius ob raptum Sabinarũ Romanis bel *Piscariũ forũ*
lum inferens, Tarpeia uirgine uiciata potitus arce, postea cũ Romanis ibi cõflixit, & Iani auxilio qui aquas terris euomuit superatus est: unde Ouidius eodẽ lib. Vtq; leuis custos armillis capta Sabinis Ad summæ tacitos duxerit arcis iter. Inde uelut nunc est per quem descenditis inquit, Arduus in ualles & fora cliu⁹ erat. & infra: Oraq; qua pollẽs ope sum, fontana reclusi, Sumq; repentinas eiaculatus aquas. Cuius ut utilitas pulsis percepta sabinis, Quæ fuerat tuto reddita forma loco est. Claudebatur autẽ Iani templum pacis tempore: & aperiebatur fatiscente bello, Vt populo reditus pateãt ad bella profecto, Tota patet dempta ianua nostra sera. Pace fores obdo ne qs discedere possit. Cæsareoq; diu nomine li
clausus ero. Quando autẽ supra sancti Georgij, q̃ ecclesia cardinalis columnæ Mœcena *De uelabri nominis ratione*
tis nostri titulus extitit, suborta est mentio, ostendam corruptã esse eius nominis appellationem. Nõ enim in uelo aureo, sed in uelabro dici debet. Nam M. Varro montis auenti- *Auentin⁹ un.*
ni reddẽs causam uocabuli, dicit se maxime existimare q̃ auentinus à uehiculo sit ductus, quod quum mons ipse à cæteris partibus urbis paludibus esset exclusus, uehebantur ad il
lum nauibus omnes homines: cuius uestigia, quod ea pars quæ dicit̃ uelabrũ & ab eo ue- lij
hendi actu uelatura à uehendo, sicut merces à merendo & ære. Vidimus supra ex Oui *De cliuo Capitolino*
dio cliuũ per quẽ à Capitolio in fora descendebatur fuisse apud Ianũ qd' uersus illi dicũt, Inde uelut nunc est per quẽ descenditis inquit Arduus in ualles & fora cliuus erat: cui cliuo etiam respondet, quasi è regione Capitolij porta ingens ruinis supra medietatẽ obruta ad ecclesiã Saluaroris in maximinis, qui cliuus erat estq; nunc ornamentis spoliatus Ianũ inter & uelabrũ siue ecclesiã sancti Georgij, quã in uelabri ruinis ædificatam affirmamus. Innuit huius uerbi locum Sueto. Tranquil. in uita Cæsaris in hæc uerba. Gallici triumphi
die uelabrum præteruehens pene curru excussus est axe diffracto: ascenditq; Capitolium liij
ad lumina xL elephantis dextra & sinistra lycnos gestantibus. Iani templo, ut mihi ui- *Argiletum quid*
deor, ample ostenso Argiletum ad quẽ locum Liuius illud fuisse ædificatũ dicit, quid fue-
rit dicamus. Varro Argiletum sunt qui scripserunt ab Argo, quod is huc uenerit, ibiq; sit liiij
sepultus: alij ab argilla quod ibi id genus terræ sit. Ad superius dicta sancti Georgij eccle *Ecclesia sancti Georgij*
siam cõtinent insignis ædificij quod uelabrum fuisse diximus reliquiæ. Extantq; in portæ
cuiuspiam marmoreæ frontispicio litteræ huiusmodi, Imperatoribus Lucio Seuero septi- lv
mio & M. Aurelio Antonino, & Iuliæ Augustæ matri negociantes Boarij eorũ numini. *De foro boa.*
Vnde uidetur forũ Boariũ quod ibi proximũ ac subiectũ fuit à bobus quos illi uenderent emerentq; negociatores fuisse dictũ. Idq; M. Varro affirmat per hæc uerba: Quo quid genera cõferrent, forũ appellatũ: additumq; ab eo cognomẽ, ut forum Boarium. Sed quum satis uerisimile nõ uideatur in tantæ celebritatis loco, quem hinc Iani templũ inde capitolij cliuum publicum & alia parte palatij Augustorum radices circumsepirẽt, boues fuisse uenundatos: aliam afferemus eius fori nominis rationem. Cornel. Tacitus primarium colendæ urbis initiũ referens, illud in foro Boario fuisse dicit, quo in loco tauri ad sulcum signandi ambitus faciendũ adhibiti æneũ simulachrum fuisse ostendit: ut nõ absurde innuat ab eo boue Boarium forum fuisse appellatum. cuius ænei bouis memoria nos opinari facit capita boum, quæ omnibus in ædificijs multa uidemus insculpta ab optimo bouis augurio, quod in designanda urbe habuerit, tantę uenerationi habita fuisse. Sunt hęc Cornelij uerba, sed ut plæraq; eo in libro mutilata. Igitur à foro Boario ubi æneum tauri simulachrum aspicimus, quia id genus animalium ei aratro subditur, sulcus designandi oppidi cœpit, ut magnam Herculis aram cõplecteretur. De eodẽ tauro & fori cognominis ratione Ouidius certiora habet multis in uersibus: in quibus uult taurũ ibi fuisse immolatum atq; consecratũ ob memoriam uictoriæ, quam Hercules de Caco ibidem habuit post taurorũ recuperationẽ quos Cacus abegerat. Cacus auentinæ timor atq; infamia syluæ: & inferi⁹: Immolat hic ille taurũ tibi Iuppiter unũ Victor, & Euandrũ ruricolasq; uocat: Constituitq; sibi q̃ maxima dicit̃ aram, Hic ubi pars urbis de boue nomẽ habet. Hac eadẽ in urbis parte apud quã Latij originem fuisse & uetustũ extare Iani templũ ostendimus, duo item extant uetustiorem Iano originem habentia, & non minus quàm Ianum maio-

lvi ri ex parte integra,ſed quorum prҿſentia famam minuat.unum eſt Veſtҿ,aliud Aſyli tem
Veſtæ templũ plum. Et quidem Veſtæ templum fuiſſe ante conditam Romam in quo Aneas deos
impoſuit ab incenſa Troia adductos Oui.in II faſtorum oſtendit:Iam pater Aeneas ſacra
& ſacra altera patrem Afferet, iliacos excipe ueſta deos.In libro autem III conceptũ Ro
muli de Marte & Syluia ueſtali oſtendere uolens:Veſtæ templum tyberi propinquũ fuiſ
ſe oſtendit his uerſibus; Syluia ueſtalis,quid.n.uetat inde moueri?Sacra lauaturas amne
petebat aquas. Ventũ erat ad molli decliuem tramite ripam:Ponitur è ſumma fictilis ur
na coma.Feſſa reſedit humi, uentoſq; accepit aperto Pectore,turbatas reſtituitq; comas.
Dum ſedet umbroſæ ſalices uolucreſq; canorҿ Fecerunt ſomnos & leue murmur aquæ.
quod autem Tyberi & monumentis Nummæ propinquum fuerit templũ Veſtæ oſten
dit etiam Horatius in Odis his carminibus. Vidimus flauũ tyberim retortis Littore hetru
ſco uiolenter undis Ire deiectum monumenta regis,Templaq; ueſtæ.Iliæ dum ſe nimium
querenti Iactat ultorem uagus, & ſiniſtra Labitur ripa Ioue non probante Vxorius am
nis. Liuius etiam in primo dicit Nummam Pompilium poſuiſſe ſacerdotium ueſtæ alba
aduectum,& uirgines inſtituiſſe,ſed locum nõ indicat.Sed quando ſupra ex Varrone ui
dimus forum piſcarium fuiſſe inter Iani templũ & Tyberim, intelligere poſſumus ex Li
uio in VI de bello punico ſecundo, Templũ ueſtæ apud tyberim & ad dictũ forum fuiſ
ſe. Nam quũ Liuius incendium deſcriberet quo tabernæ argentariæ arſerunt ſubiunxit:
Cõprehenſa poſtea priuata ædificia (neq;.n.tunc baſilicæ erant) comprehenſæ latumiæ
forumq; piſcarium ac atrium regium.ædes uix ueſtæ defenſa eſt. Quando itaq; in num
mis æneis argenteiſq; Mammeæ genetricis Alex.imp.& Liuiҿ genitricis aurelij Antoni
ni ædem ueſtæ ſculptam uidemus rotundam, columnis in circuitu altare munientibus,
lvij non dubitamus eam fuiſſe quæ nunc ad tyberim contra Iani templum propemodum inte
Aſylum ubi gra extat. Aſylum autem quid fuerit oſtendit Liuius in primo per hæc uerba: locũ qui
nunc ſeptus denſis ſentibus inter duos lucos eſt, aſylum appellat, eò ex finitimis popu
lis turba omnis ſine diſcrimine liber an ſeruus eſſet auida nouarum rerum perfugit.Idque
primum ad cœptam multitudinem roboris fuit.Ouidius autem in ſecundo faſtorũ oſten
dit illud fuiſſe extra tyberim capitolium inter & Nummæ penetralia, quæ carmentis tem
plum fuerunt ad auentini radices ubi carmentalem portam fuiſſe docuimus. Tum quoq;
uicini lucus celebratur aſyli.Qua petit æquoreas aduena tybris aquas.Ad penetrale Nu
mæ capitolinumq; tonantem.aduenam autẽ dici tyberim & ſacris excluſum patrijs quan
do extra pomœrium labitur, Macrobius ex Maſurio innuit: & partem urbis Ianiculum
appellatum,qua tybris ad eum concluſus eſt locum,contra primas Auentini radices fini
lviij ri uidemus. Ouidius item in III clare oſtendit aſylum fuiſse ſub ſaxo rupis tarpiæ, cuius
Pars rupis pars maxima domus amplæ magnitudini æquiparanda proximis diebus collapſa eſt, &
tarpeiæ cor- quinq; mortales in hoſpitatoria taberna oppreſsit: ſicut Liuius in bello macedonico alias
ruit nuper ſimile ſaxum & proximo eidem loco uico iugario feciſse ſcribit. Ouidius enim quum de
ancylibus multa dixiſset, hos ponit uerſus:Romulus ut ſaxo lucũ circundedit alto, Qui
libet huc inquit cõfuge, tutus eris. Aſylũ igitur dicimus omnia occupaſse loca, quҿ nunc
à collapſo Tarpeiæ ſaxo ad ſanctæ Mariæ pontẽ,& hinc ueſtæ, inde Iani templo in auen
lix tini radices à proſtitutis mulieribus nunc maiori parte habitata uidemus:ut mulieribus
Templũ aſyli impudicis à parentibus uiriſq; profugis, alterum nunc aſylum uideatur inſtitutum. Nec
quid abſurde uidemur opinari:uetuſtum illud templũ, quod ſaxo ingenti quadrato extructum
ſanctæ Mariæ Aegyptiacæ dedicatum ad aream pontis ſanctæ Mariæ eſt, aſyli templum
lx fuiſse.Sed templa deſcribere omnia fuerit operoſiſsimum:nec nunc quidem expedit quũ
Curia uetus alijs in ſingulorum locorum deſcriptionibus ſæpenumero ſit occaſio affutura. Aliud in
ad quid urbe celeberrimum religio habuit ҿdificium Curias ueteres,quarum ſupra locum in Cari
nis contra amphitheatrum oſtendimus. Varro ſic de eis habet. Curiæ duorum generum:
ubi curarent ſacerdotes res diuinas,ut curiæ ueteres:& ubi ſenatus humanas:ut curia ho
lxi ſtilia.Et alio loco idẽ Varro; Curare à cura dictum:& cura quod cor urat. Curiҿ,ubi ſena
De his quæ tus rempublicam curat, & illa ubi cura ſacrorum publica. De his quæ ad rempubli
ſpectauerunt cam ſpectauerunt dicturi illud præfamur, Nos politica ſcribere non inſtituiſse: ſed loco
ad rempub. rum deſcriptionem,in quibus rei publicҿ cura uel aliqua ex parte à maioribus gerebatur.
Centum Se. Primus autẽ locus fuiſſe uidetur aſylum, in quo Liuius in I Romulũ dicit creaſſe centum
Senatores

Senatores: siue quia is numerus satis erat: siue quia soli centũ erant qui creare patres pos/ *Patricij unde*
sent. Patres certe ab honore patricijq́ progenies eorum appellati. Locum autem primum
qui dictis centum patribus cõsultandi prius fuerit assignatus, Varro ostendit multis alijs
implicitum locis quæ omnia simul duximus indicanda. Varro nanq́ quum dixisset Tul/
lum hostiliũ regem curiam hostiliam ædificasse: sic sequitur. Ante hanc rostra: sub dextra lxij
huius Comitio locus substructus, ubi nationum subsisterent legati qui ad Senatum essent *De rostris co/*
missi, hinc Græcostasis à parte, ut multa. senaculũ supra Græcostasim, ubi ædes cõcordiæ *mitio Græco/*
& basilica opimia. Senaculũ uocatum ubi senatus aut ubi seniores consisterent. Quatuor *stasi & sena/*
hic, rostra, Comitium, Græcostasim, & Senaculum, quæ in reip. administratione maximo *culo*
semper usui fuerunt indicaturi ordinem Varronis sequimur. Rostra quid fuerint Liui/ lxiij
us in lib. VIII ostendit. Naues antiatum partim in naualia perductæ, partim incensæ: ro/ *Rostra quid*
strisq́ earum suggestum in foro extructum adornari placuit, rostraq́ id templum appella *& ubi*
tum. Qui ergo descriptum supra à nobis forum Romanum cognoscit, & Varronis uerba
cõsiderat: facile intelliget, rostra templum ad radices pallatij fuisse, quà is mons è regione
opponitur ætatis nostræ capitolio, & ubi nũc est parua sanctæ Mariæ de inferno ecclesia.
quod autẽ dicit rostra fuisse ante curiam hostiliam, sic accepimus: ut partim curia hostilia
à cœlio monte in quo eam fuisse certissimũ est, pro sui magnitudine rostra uersus, partim
rostra à palatino monte in illam protendantur. Græcostasis autẽ subductus ad dextera lxiiij
rostrorum à Comitio, proculdubio fuit in montis pallatini angulo: qui cõtra Antonini & *Græcostasis*
Faustinæ uxoris extante titulo notissima in quibus sancti Laurentij immiranda ecclesia *ubi*
est ædificata insurgit, uineis quantum ruinæ nõ impediunt contectus. Senaculi autem lxv
locus supra Græcostasim extructus ubi fuerit ultra dicere non expedit quum utriusq́ ędi *Senaculũ ubi*
ficij ruinas in uineis coniunctas confusasq́ cernamus. ædem Concordiæ ex prædictis lxvi
fuisse apparebit eodẽ in pallatino colle, contra templum Romuli siue sanctorũ Cosmæ & *Concordiæ*
Damiani in illo extructã ecclesiam: sicq́ melius intelligitur quod ex Varrone de lacu cur/ *templum*
tio diximus: ubi armatum equo insedentem Curtium, ut rapidiore cursu in hiatum se prę
cipitaret, à concordia uenisse dicit: s. à loco ubi postea fuit Concordiæ templum, quod Li
uia Germanici mater ædificauit. Id Ouidius in fastorum libro ostendit primo. Hanc tua
cõstituit genitrix & rebus & ara: Templaq́ fecisti quæ colis ipsa deæ. Eamq́ ædem à Ti/
berio imp. dedicatam fuisse Suetonius ostendit. Comitium fuisse in foro Romano inter lxvij
turrim quæ pallara appellatur & lacus Curtij locum collisq́ pallatini quem foro immine/ *Comitiũ ubi*
re uidemus radices, & Faustinæ monumenta siue sancti Laurentij immirandã ecclesiam,
facile intelligi poterit ex superius dictis. De quo quid fuerit priusquam dicamus, doloris
impetu nos trahente nostris & futurorum seculorum hominibus notũ fore uolumus, por
cos nũc ex publico ætatis nostræ instituto ibi & nullo alio in loco quod sæpe uidimus ue
nundari. Is locus quum multis seculis nullum habuisset tectũ eo anno primũ ex quo Han
nibal in Italiam uenisset, sicut Liuius in VII de secundo bello punico scribit, tectus fuit:
eum deniq́ à Caio Cæsare instauratũ fuisse Suetonius est auctor. Comitij uocabulum lxviij
sicut A. Gellius in noctibus atticis ostendit, & loco & actui cõmune fuit. De loco quidem *Ad quid comi/*
quando satis dictum est, de actu plura dicamus. Duobus in locis supra dicto s. & Campo *tiũ institutum*
martio, omnes deligebant̃ siue dictatores siue consules & prætores siue alij magistratus.
Fuitq́ triplex deligendi modus, de quibus in A. Gellij libro XVI sic habetur. In Iulij Feli/
cis libro scriptum est: quũ ex generibus hominum suffragium feratur curiata comitia es/
se, quum ex censu & ætate centuriata: quum ex regionibus & locis tributa: hinc uidemus
in Liuij ab V C secundo: ea in cõtentione quam patres cum plebe per annum habuerunt,
nec effugere potuerunt quin Volero ex plebe tribunus reficeretur, rogationẽ illũ tulisse
ad populũ ut plebei magistratus tributis comitijs fierent. Per illum enim comitiorũ tribu/
torum modũ conuenientibus ex regionibus & locis ad suffragia omnibus cuiuscunq́ ęta
tis & conditionis plebis multitudo suffragijs præualebat: ubi in comitijs centuriatis quæ
ad eam diem fuerãt patres per clientes etiam plebeios quẽ uellent creari faciliter impetra
bant. Itaq́ præter senatus consulendi grauitatem nihil à Romanis factitatũ uidemus, qd'
comitiorum habendorũ institutioni æquiperandũ ducamus. Comitiaq́ uerus solidissimę
reip. & libertatis neruus eam uim habuerũt, ut tantũ libertas detrimenti fecerit, quantum
sensim comitijs est detractũ. C. Cæsar ærario expilato & dictatura per factiosos in perpe/
tuũ assumpta, comitia in totũ auferre non ausus est: ea cũ populo sicut Suetonius scribit
sortitus

fortitus est,ut exceptis consulatus competitoribus de cætero numero candidatorum pro
parte media quos populus uellet pronunciarent, pro parte altera quos ipse dixisset. Hinc
dicimus quod pridem à nobis multi desiderauerunt:cōsueuisse qui magistratus petere in/
stituissent,potestatem petendi à senatu & populo sibi fieri impetrare: & quum Comitio/
lxix rum dies aduenisset,eos ut cōspicui essent candidatos prodire,singulos prehensando ora/
Comitia etiā in cāpo martio solita haberi re ut suæ dignitatis haberent rationem. Quod autem in campo martio etiam haberen/
tur comitia,& qualiter tribus ad suffragia citarentur,innuit in uita Cæsaris Suetonius ubi
de coniuratorum,à quibus Cæsar interfectus, cōsilijs differens dicit.Qui primum cuncta
ti,utrū ne in campo martio per comitia tribus ad suffragia uocantē, partibus diuisis pon/
te deijcerent. Pons uero quis & ubi fuerit quo Cæsarem coniurati deijcere cogitauerant,
tantum abest,ut extet aut sciatur:quod campi martij, de quo infra diffue dicemus,comi/
tiorū locus ignoratur.Sed quando res postulat,eo in loco dicemus ubi nunc columna Co
lxx clis extat, quam Antoninū Pium Aurelium posuisse constat, Campi martij proprium
Locus campi martij pro comitijs fuisse locum:in quo suffragia deligendis magistratibus ferebantur : & tumulum qui post
eam columnam est occidentalem plagam uersus,corrupte nunc acceptorū dici, quū fue/
rit mons citatorū: eorū scilicet,q postquam citati tulerant suffragia,ne laturis se immisce/
lxxi rent,& cui fauissent dicere possent,per dictum transeuntes pontem separabantur.De Au
De monte citatorum gusto autem scribit Suetonius in hęc uerba,Comitiorum quoq; ius pristinum reduxit,ac
multiplici pœna coërcito ambitu Fabianis & Scaptensibus tribubus suis die comitiorū
ne quid à quoq; candidato desiderarēt,singula milia nummū asse diuidebat:& infra:Quo
lxxij tiens magistratuū comitijs interfuisset tribus cum candidatis suis circuibat, supplicabatq;
Campus martius quid more solenni:ferebat & ipse suffragium in tribubus,ut unus è populo. Campus martius
ne ultra promissum moremur, sic à Liuio describitur in secundo: Ager Tarquiniorū qui
inter urbem & tyberim fuit consecratus Marti,Martius deinde campus fuit:ea Liuij uer/
ba cōsiderantes uidemus quicquid capitoliū & tyberim interfuit,fuisse campū martium.
Nam urbs prima ad capitolium finiebatur:hoc idem ostendit Ouidius,Iuturnæ ædem de
lxxxiij scribēs,quam uult fuisse ea in parte qua campus martius uirginea ambitur aqua, his uer/
Vbi aqua uirginea bus:Te quoq; lux eadem Turni soror æde recepit.Hic ubi uirginea campus obitur aqua.
Iuturnam. n. fuisse Turni sororem,quæ lacui in quo submersa obijt id dedit nomen, satis
constat: Fuit que is lacus ubi prope aquam uirgineam nunc pro Iuturna corrupte dici/
tur Lotreglio. Virgineam autem aquam per quirinalis cauernas campum olim martiū di
citur illabi.Certum quod nulla alia aqua urbem Romam nunc illabitur,in cuius forma ti/
tulus ex marmore excisus hęc retinet uerba.Tyberius Claudius Drusi filiꝰ Cæsar Augu.
ductus aquæ uirginis destinatos per Cæsarem à fundamentis nouos refecit ac restituit:
quanquam Suetonius aquæ uirginis in urbem perductæ M. Agrippæ laudem attribuit:
quem secutus est Iulius Frontinus de aqueductibus tractans his uerbis: Id aggrippa quū
iam tertio consul fuisset G. Sentio P. Lucretio consulibus post annum tertiumdecimū q;
Iuliam deduxerat,aquam uirginē in agro lucullano collectam Romā perduxit.Dies quo
Virginea aqua primum in urbe responderit v Idus Iunias.Inuenitur uirgo appellata,quod quærentibus
aquam militibus puella uirguncula uenas quasdam monstrauit, quas secuti qui foderunt
ingentem aquæ modum inuenerunt: habuit uero campus martius multa quorum mini/
mas nunc ac propè nullas extare reliquias miraculum est. Nam ea in parte quam quia de
pressior erat,uallem martiam appellarunt,ubi naumachiam illam Cæsarem edidisse infra
dicemus: postea Octauius Augustus Mausoleum extruxit, quod esset non suum modo
lxxiiij sed omnium imperatorum sepulchrum.de quo Suetonij sunt hæc uerba.Reliquias Mau/
De mausoleo Augusti soleo condiderunt.id opus inter flamineam uiam ripamq; tyberis sexto consulatu suo ex/
truxerat. Eius Mausolei opera pulchritudinemq; Suetonius qui inspexit,quia id æternū
putauit futurum describere neglexit.Casiodorus uero omnium ultimus qui de rebus Ro
manis scripserunt,dum adhuc starent, talia de Mausoleo scripsit, quæ nullo modo uel ea
ratione omittenda duximus:quia nunc solus fornix fundamenta in depressa ualle susten/
tans, ubi Augusta uulgo dicitur extat,ita herbidus ut nunquā destitutis in pascua anima
libus careat.Suntq; hæc Cassiodori uerba: Sed mundi dominus ad potentiam suam opus
extollens, mirandam Romanis etiam erigens fabricam in uallem martiam tetendit Au
gustus.immensa moles firmiter præcincta montibus cōtinetur,ubi magnarū rerū indicia
clauderentur.Bissena quippe hostia ad XII signa posuerunt.Addit quoq; alia Cassiodo/
rus

tus quæ in spectaculorum describendis locis dicemus: & tamen infra dicit duos ibi fuisse obeliscos, quorũ unus minor & loco altior qui pinciano nunc in colle prostratus cernitur Lunæ, alter Soli dicatus fuit: de quo Pli. sic scribit: Is obeliscus q est in campo Martio cen tum decem pedum est à Merosodide inscriptus: ambo rerũ interpretationẽ Aegyptiorũ philosophiæ continent. Ei dem qui est in campo martio diuus Augustus addidit mirabilẽ usum ad deprehendendas solis umbras dierumq; ac noctiũ horas, strato lapide ad magni-tudinem obelisci cui par fieret umbrarũ effectus, dies & horas paulatim per regulas quæ sunt ex ære inclusæ singulis diebus decrescere & augescere: digna cognitu res & inge-nio fœcundo. Manilius mathematicus apicis auratam pilam addidit, cuius uertice umbra colligeretur in seipsa: aliam solem imitari iaculante apice, ratione ut ferunt à capite homi-nis intellecta. Hæc triginta ferè annis non congruit, siue solis ipsius dissono cursu & cœlo aliqua ratione mutato, siue uniuersa tellure à centro suo dimota ut deprehendi & in alijs accipio, siue urbis tremoribus ibi terra gnomone intorto, siue inundationibus tyberis est immersa fundo molis in terram quoq; dicantur iacta fundamenta. Et Iulius capitolinus in trium Gordianorum gestis rebus & eorum ultimi uita scribit: Eum instituisse porticũ in campo martio sub colle pedum mille, ita ut ab altera parte mille pedum porticus fieret, atq; inter eas spacium pariter pedum quingentorum, cuius spacij hinc atq; inde uirida-ria essent lauro myrto & buxo frequentata: medium uero lithostratum breuibus colum-nis altrinsecus positis & singulis per pedes mille, quod esset deambulatorium, ita ut in ca pite esset basilicum pedum quingentorum. Cogitauerat præterea cum Misitheo ut post basilicum thermas æstiuas sui nominis faceret, ita ut hiemales & in principio porticus po neret, suo usu essent uel porticus uel uiridaria. Sed hæc omnia nunc & priuatis possessio-nibus & hortis occupata sunt atq; ædificijs. Multa adduximus rerum campi martij testi-monia, quod tamẽ supra affirmauimus, locum ubi proprie campus martius appellabatur, in deligendis magistratibus suffragia ferebantur, fuisse ubi nunc est Coclis Antonini co-lumna, ex superioribus Iulij capitolini uerbis cõiectura assecuti sumus. Nam quum Mar-tia Augusti operib⁹ mausoleo adiectis plena essent, & alia superiora loca partim domitia-ni thermis supra sanctum Siluestrum, partim Iuturnæ templo & aquæ uirgineæ ductibus absq; campi martij memoria notissima essent: nullus relinquitur in campo martio collis secundum quem porticus illa mille pedum construi posset præter illum quem Coclidi co lumnæ ad occidentem solem proximum in media sui parte citatorum diximus appella-tum. Columnam autem Coclidem Antonini Pij fuisse honori positam constat quod fa cies sua nobis multisq; ætatis nostræ ab nummismatũ imaginibus notissima illis in rebus gestis, quibus centũ septuagintaquinq; pedes alta insignitur columna insculpta cernitur: Sexti etiam Ruffi urbis descriptio quum duas tantummodo in urbe Roma fuisse coclides columnas dicit, hanc in ara flaminij regione sitam Antonini Pij appellat. Nec potuit mi-nor quàm mille pedum porticus fieri quæ parte una clauderet campum, quem ea ratione amplissimũ esse oportuit quod multa milia hominũ in illum deligendis designandisq; ma gistratibus concederent. Non. n. solæ tribus quinq; & triginta omnem populum qui Ro-mæ esset siue intra mœnia siue in suburbanis & agro complexæ, sed par prope numerus ex Italia ad ferenda suffragia comitiorum temporibus cõfluebat. Hæc autem quia paucis nota sunt, libet testimonijs cõfirmare. Suetonius in Octauij uita sic habet: Vrbe urbanisq; rebus administratis Italiam duo de uiginti coloniarũ numero deductarum frequentauit, operibusq; ac uectigalibus publicis plurifariã instruxit: etiam iure ac dignitate urbi quo dammodo pro parte aliqua adæquauit, excogitato genere suffragiorum quæ de magistra tibus urbicis decuriones colonici in sua quisq; colonia ferrent, & sub die comitiorum ob-signata Romam mitterent. Asconius aũt pedianus Ciceronis orationes exponens osten-dit multis Italiæ ciuitatibus præter illas uigintiocto colonias ferendi in campo martio suf fragij ius fuisse. Video. n. inquit in annalibus eorum qui punicum secundum bellum scri pserunt, tradi Placentiam coloniam deductam pridie calendas Ianuarias primo anno eius belli, Cornelio Scipione patre Aphricani prioris T. Sempronio longo consulibus: neque illud dici potest, sic eam coloniã deductam esse, quemadmodũ per plures annos Cn. Pom peius Strabo pater Cn. Pompei magni transpadanas colonias deduxerat. Pompeius em̃ non nouis colonis eas instituit, sed ueteribus incolis manentibus ius dedit Latij, ut possent

lxxv De obeliscis campi martij

lxxvi De columna Coclide Antonini

lxxvij Italos ad comitia Romã uenisse plurimos

possent habere ius quod cæteræ Latinæ Coloniæ, id est, ut petendi magistratus iure ciui-
tatem Romanam adipiscerentur. Placentiam autē sex milia hominū noui coloni deducti
sunt, in quibus equites deducendi fuit causa ut opponerentur gallis, qui etiam partem Ita-
liæ tenebant. Deduxerunt triumuiri P. Cornelius Asina, P. Cornelius Muso, Cornelius
Scipio. Eamq; coloniam quinquagesimam tertiam deductam esse inuenimus. Nec uero
Italicis solum ciuitatibus, sed externis quoq; & remotissimis à populo principibus ue Ro-
manis ius Latij datum fuit: quod quidem & si multis testimonijs docere possimus, unico
nunc ostendisse contenti erimus. Vlpianus nanq; iurisconsultus ille egregius in digesto-
rum libris titulo de Censibus sic habet: Phœnice splendidissima Tyriorum colonia est in
Syria: unde mihi origo est nobilis regionibus Syriæ siculorum antiquissimæ, armipotens
fœderis quod cum Romanis percussit tenacissima. Huic diuus Seuerus & imperator no-
ster ob gratiam in R.P. Imperiumq; Romanum ob insignem fidem ius Italicum dedit.
lxxviij Campi martij descriptio ad alia duo Equriam f. & Iouis insulam describenda nos trahit.
De insula quā in urbe facit Tyberis Sed equriam spectaculorum loco relinquimus. Insulæ Iouis originem Liuius post cam-
pi Martij descriptionem ostendit his uerbis, Martius deinde campus fuit: forte ibi tunc se-
ges farris dicitur fuisse matura messi: quem campi fructum quia religiosum erat consu-
mere, desectam cum stramento segetem, magna uis hominum simul immissa corbibus fu-
dere in tyberim tenui fluentē aqua, ut medijs caloribus solet: ita in uadis hæsitantis frumē-
ti aceruos sedisse illitos limo: inde insulam paulatim & alijs quæ fert temere flumē eodem
uectis factam. Postea credo additas moles manuq; adiutum ut tam eminens area firmaq;
Templa Iouis et Aesculapij templis ac porticibus sustinendis esset. Ea autem in insula duo fuerunt templa Iouis f. &
Aesculapij nepotis sui ex Phœbo, de quibus sic est in primo fastorū Ouidij: Quod tamen
ex illis licuit mihi dicere fastis: Sacrauere patres hac duo tēpla die. Accepit Phœbo nym-
phaq; Coronide natum Insula diuidua quam premit amnis aqua. Iuppiter in parte est: ce-
pit locus unus utrunq;: Iunctaq; sunt magno templa nepotis auo. Legimus autem ipsam
lxxix insulam aliquando Licaoniam appellatam esse, in qua Gelasius ij. pon. ecclesiam sancti
Gelasius ecclesiam s. Bartholomei Bartholomei uel extruxit, uel quod magis credimus instaurauit. Pontem qui ipsam
insulam iungit urbi indicat titulus marmore excisus Quintum lepidum & M. Curium
ædiles: alium uero qui ipsam insulam Ianiculo iungit, Valentinianum superiorem & Va-
lxxx lentem, qui Romanū imperium primus ad ruinam perduci adiuuit, extruxisse. Quos nu-
Pons insulæ per tua pontifex Eugeni opera instauratos, & tiburtino lapide stratos uidemus. Postq; de
lxxxi Senatus & comitiorū locis quæ duo reipub. & libertatis maxima fuerunt fundamenta sa-
Eugenius pontem Valentiniani instaurauit tis est dictum, De ærario quod caste & integre custoditum fuit libertatis neruus, est di-
cendum. Eius locus est in Tarpeia rupe, cuius non paruam partem, & quam ærarij funda-
menta sustinuisse tenemus, per hos dies collapsam uidimus. superiori loco docuimus
Varronem uoluisse Tarpeium montem Saturniam à priscis appellatam, & in eo Saturni
lxxxij ædem fuisse. Et Macrobius in Saturnalibus sic scribit: Romani ædem Saturni ærarium
De ærario ubi esse uoluerunt, quod tempore quo Italiam incoluit, fertur in eius finibus nullum furtum
lxxxiij esse commissum. Varro etiam ad libri quarti de lingua latina finem super uerbo Trutina:
Aerarium ad quid Vestigium etiam nunc manet in æde Saturni, quod etiam nunc propter pensuram truti-
nam habet positam, ærarium ab eo appellatum. Ex quibus omnibus colligitur ęrariū fuis-
se ubi nunc saxum uidemus ædificijs denudatum contra Tyberim & ecclesiam sancti Ni-
colai in Tulliano carcere supereminens. Sed multa de illo libet scribere loci dignitatē cun-
ctis admirabilem reddditura, quę ex trigesimotertio Plinij libro ordine excerpsimus: Popu-
lus Romanus ne argento quidem signato ante Pyrrhum regem deuictum usus est. Libra-
lis, unde etiam nūc libella dicitur, & dipondius appendebatur assis. Quare æris grauis pœ-
na dicta, & adhuc expensa in rationibus dicuntur: quin etiam militum stipendiorum hoc
Libripendes est, stipis ponderandæ pensatores libripendes dicuntur. Seruius primus signauit æs: ante
Pecunia rudi usos Romæ Timęus tradit. signatum est nota pecudum, unde & pecunia appellatur:
Denarius argentum signatum est anno urbis quingentesimo octogesimoquinto Q. Fabio consule
Sestertium quinque annis ante bellum primum punicum. Et placuit denarius pro decem libris æris,
Quinarius pro quinque. Sestertium pro dipondio ac semisse. Libræ autem pondus æris
lxxxiiij imminutum bello punico primo quum impensis res publica non sufficeret. Nota
Nota æris æris fuit ex altera parte Ianus geminus, ex altera rostrum nauis. In triente uero &
quadrante

quadrante besquadrãs antea triuncis uocabatur à tribus uncijs. Postea Hannibale urgente, Q. Fabio maximo dictatore, asses unciales facti, placuitq; denariũ sexdecim assibus permutari, Quinariũ octonis, Sestertium quaternis, ita respub. dimidium lucrata est. In militari tamen stipendio semper denarius pro decem assibus datus. Nota argẽti fuere bigæ atq; quadrigæ, & inde bigati quadrigatiq;, mox lege Papiniana semiũciales facti asses. Liuius Drusus in tribunatu plebis octauam partem æris argẽto miscuit. Aureus nummus post annum sexagesimum secundum percussus est. Sed præter alia miror populum Romanum uictis gentibus semper in tributo argentum non aurum imperasse, sicut Carthagini Hãnibale uicto argẽti pondo annua in quinquaginta annos, nihil auri. & infra: Auri in populi Romani ærario fuere Sexto Iulio Lucio Aurelio cõsulibus septem annis ante bellum punicum tertiũ pondo septingenta uiginti sex, argenti nonagintaduo millia & extra numerũ trecẽta & septuagintaquinq; millia. Item Sex. Iulio, Lucio Aurelio consulibus, hoc est, belli socialis initio, octingẽta quadragintaseptẽ auri pondo. Cæsar in primo introitu in ciuili bello ex ærario protulit laterũ aureorũ triginta sex millia, & in nummis pondo trecẽta. Nec fuit alijs tẽporibus respub. locupletior. His quæ ad ærariũ spectauere perscriptis iudicia magnam in reipub. administratione uim habentia, ubi habita fuerint scribendũ nobis fuit, nisi satis supra de illis fuisset dictum. In curijs enim ueteri & hostilia pontificij & ciuilis iurium causæ agitabãtur: quãquam pro rostris & in comitio & diuersis in ædibus templisq; multas aliquando actas fuisse causas legerimus. Sed quum ea abũde docuerimus loca passim minora quæque indicare pergamus. Res militaris cuius disciplina rem auxit, & tutata est Romanam, nullum ante uiolatam à principibus libertatem locum in urbe habuit. Nam etsi Capitolium arcem uidemus ubiq; appellari: illa tamen Romani nullo unquam præter inuasionis gallorum senonum tempore pro munitione & tutela sunt usi. Etsi uero Octauius Augustus locũ castris in urbe primus omnium principũ constituit: nulla tamẽ alia ratione id fecit, quàm ne milites uagi & per urbem dispersi rapinis tumultu cõtentionibusq; ciuitatem redderent inquietam. Hinc Rauennatium de quibus diximus in Ianiculo & Missenatium peregrinorumq; militum in cælio monte castra sunt ab illo cõstituta. Tyberius aũt perniciosissimã libertati etiamq; imperio rem exorsus castra sicut Suetonius Romæ constituit, quibus prætorianæ cohortes uagæ ante id tempus, & per hospitia dispersæ tõcinerent: fuitq; eius arcis & tyrannidũ fomitis locus quem apud sanctum Sebastianũ uia appia uel caput bouis appellant. Primus autẽ qui horum castrorũ & corruptæ præmio eius militiæ præsidio, cõsulibus senatuq; renitẽtibus imperium assumpserit fuit Claudius, ꝙ Suetonij uerbis ostendere libet. Claudiũ latentem forte discurrens gregarius miles animaduersis pedibus ex studio sciscitandi quisnam esset agnouit: extractumq; & præ metu ad genua sibi accidentẽ imperatorẽ salutauit. hinc ad alios cõmilitones fluctuantes, nec quicquã adhuc ꝙ frementes perduxit. ab his lecticæ impositus, & quia sui diffugerãt uicissim succolãtibus in castra delatus est tristis ac trepidus, miserãte obuia turba quasi ad pœnã raperetur insons. Receptus intra uallum inter excubias militũ pernoctauit aliquanto minore spe quàm fiducia. Nam cõsules cum senatu cohortibus urbanis forũ capitoliumq; occupauerãt asserturi Romã in libertatẽ: accitusq; & ipse per tribunos plebis in curiã ad suadẽda quæ uiderentur, ui & necessitate teneri respondit. Verũ postero die & senatu segniore in exequẽdis conatibus per tædium ac dissensionem diuersa censentiũ, & multitudine quæ circũstabat unum rectorẽ iam & nominatũ exposcente, armatos pro cõcione in nomẽ suum iurare passus est: promisitq; singulis quindena sestertia, primus Cæsarũ fidẽ militis etiã præmio pigneratus. Si quis autẽ castra prætoria na utrũ in urbe sicut aliqui cõtendunt, an extra urbem sicut diximus fuerint, certius nosse cupit: Cornelium Tacitum legat, ubi de Galbæ morte & nouo Ottonis imperio tractans præliũ narrat, quod acerrimũ est cõmissum in circo maximo, in capitolio, & pallatio: ubi apertissime apparet prætorianos milites munimento castrorũ innixos, consulibus senatu & populo Ro. aliter sentientibus, quos uoluerũt tyrannos effecisse, & multorũ bonorum cædem in urbe cõmisisse. Helius Spartianus ingressum Seueri imperatoris in urbem Romam talem describit, Quum Romam uenisset Seuerus prætorianos cum subarmalibus inermes iussit sibi occurrere: eosdem sic ad tribunal uocauit armatis undiq; circũdatis. Eo autem processit prætorianorũ militum, siue auctoritas siue audacia, ut quem uellent impe

lxxxv Primi argẽti signati nota

lxxxvi Argentũ Romani in tributis imperauerunt

lxxxvij Iudiciorum loca

lxxxviij Castra Rauennatium

lxxxix Castra prætoria

ratorem facerent,factumq; imperio deturbarent.Helius Lampridius narratis Heliogabali flagitijs talia scribit,per quæ ostendit imperij ac uitæ & necis illius arbitrium in prætorianis fuisse constitutũ. Suntq; hæc Lampridij uerba,In castris uero milites precanti præfecto dixerunt se parsuros esse Heliogabalo, si impuros homines & aurigas ab se dimoueret, atq; ad bonã frugem rediret.

lxxxx *Aedes castrorum quid* Et Iulius Capitolinus in Maximinorum uita ostendit ædem fuisse in prætorianis castris, in quam senatus aliquãdo uocari consueuerit: præsertim quũ de abrogando alicui imperio agendum esset.Sicq; abrogato imperio Maximinis patri & filio, Gordiani duo pater item & filius in æde castrorũ declarati sunt Augusti,cuius senatusconsulti hanc formã Lampridius ponit.Quũ uentum esset in ædem castrorum sexto calendarũ Iuliarum & cætera.Iulius Capitolinus Pupieni & Balbini imperatorũ gesta describens,quantũ castra prætoria Romæ obfuerint, ostẽdit his uerbis, Et Maximino quidem ad bellum profecto Romæ prætoriani remanserũt, inter quos & populum tanta seditio fuit,ut ad bellum ueniretur intestinum,Romæ pars maxima incenderetur, templa fœdarentur,omnes plateæ cruore polluerentur.& infra:Interea Romæ iterum seditiones inter populum & milites ortæ, ut nec quum edicta proponeret, Balbinus audiretur. Veterani se in castra prætoria contulerunt cum ipsis prætorianis, quos cœpit populus obsidere: nec unquam ad amicitiam essent reducti,nisi fistulas aquarias populus incidisset. Et idem Capitolinus prædictorum imperatorum uitæ exitum narrãs, hæc habet uerba: quæ castra prætoria extra urbem fuisse demonstrant.In hac cõtradictione illis contendentibus milites superuenerunt,atq; eos nudatos ambos uestibus regalibus de palatio cum iniurijs produxerunt,& per mediam ciuitatem ad castra raptare uoluerũt, magna ex parte laniatos.Sed ubi compertum est Germanos ad defensionem illorũ superuenire,ambos occiderunt,& in itinere medio reliquerunt.Inter hæc Gordianus Cæsar sublatus à militibus imperator est appellatus Augustus,quia nõ erat alius in præsenti insultantibus militibus Senatui & populo Ro.qui se statim in castra receperunt.Idem quoq; Capitolinus scribit senatusconsultum de imperio Valeriani principis optimi in prætorianis castris factũ fuisse.

lxxxxi *De portu Romano* Portum Romanum in reipub.ædificiorum partibus poni debere non ambigo: de quo sic ait in Claudij uita Suetonius,Portum hostiæ extruxit circundato dextra sinistraq; brachio, & ad introitum profundo iam solo mole obiecta: quã quo facilius fundaret, nauem ante demersit,qua magnus obeliscus ex Aegypto fuerat auectus,cõgestisq; pilis superposuit altissimam turrim in exemplũ Alexandrini Phari,ut ad nocturnos ignes cursum nauigia dirigerent.Eam autem nauim de qua dicit hic Suetonius supra ostẽdimus fuisse illam, qua obeliscus qui nunc est in uaticano fuit aduectus.& turris illius Phareæ partem nõ minimam,marmoribus tamen quibus olim crustata fuerat spoliatã,extare uidemus.

lxxxxij *De pontibus* Pontes item ponere possemus in hac reipu.ædificiorum parte. Sed quum octo illos fuisse inuenerimus in urbe:non satis est nobis certa noticia plurium,quàm quos supra ex incidenti necessitate descripsimus,triumphali,aurelio,sublicio,& eo qui Iouis insulam urbi iũgit.

lxxxxiij *De arcubus* Pariter dicimus de arcubus triumphalibus,quorum perpauci nunc integri uel non maiori ex parte cõminuti cernuntur:nec dignum satis censuimus loca ubi magna illorũ pars fuerit inuestigare. Quatuor uero ex ipsis nũc extantium quos constat fuisse triumphales, unum Domitiani ad sanctum Siluestrum descripsimus,reliquos tres Cõstantini, L.Septimij Seueri,& T.Vespasiani accommodatiori describemus tempore.

lxxxxiiij *De aquæductibus* Hac etiam in parte aquæductus ostendere expediens uidetur.Iulius Frontinus curandis aquis præfectus à Nerua imperatore institutus elegans de aquæductibus scripsit opus, ex quo nonnulla ad rem nostram facientia hic excerpsimus. Ab urbe cõdita per annos quadraginta, & unum supra quadringentos,contenti fuerunt Romani usu aquarum, quas aut ex Tyberi, aut ex puteis,aut ex fontibus hauriebãt:nunc in urbem influunt,Appia,anio uetus,Martia, Tepula,Iulia, Virgo,Alsietina,quæ eadem uocatur augusta,Claudia,anio nouus. Quæ autem fuerint istæ aquæ & unde,quotq; passuum milibus,uel sub terrã uel arcubus ducerẽtur,& si Frontinus copiose scribit,parum nobis intelligibile est: quod & ipsæ formæ maiori ex parte corruerũt, & nomina locorum per quæ illorum fines decursumq; descripsit interierunt.Formarum autem magnificentiam totius orbis & ipsius urbis miracula superasse,infra scripta ostendunt,Frontino excerpta.Quoniam auctores cuiusq; aquæ,ætates, præterea ordines & longitudines riuorum & ordinem libræ persecutus sum, nõ alienum mihi

mihi uidetur etiam singula subijcere, & ostendere quāta sit copia quæ publicis priuatisq; non solum usibus & auxilijs, uerumetiam uoluptatibus sufficit. Et per quot castella, quibusque regionibus deducatur, tam extra, quàm intra urbem: & ex eo quantum lacubus, quantum muneribus, quantum operibus publicis, quantum nunc Cæsaris, quantum priuatis usibus erogetur: eorum Frontini uerborum duo tantummodo duximus exponēda. Quid castellum lacusq; fuerint ea in iuris ciuilis parte, quam digestos appellant libros VIpianus titulo de aqua quotidiana & æstiua, Castellū inquit est receptaculū, quod aquam publicam suscipit. Et Iabolenus etiam iureconsultus, Castellum ex quo fistulis aqua ducetur. Quum itaq; ductus aquarum ad uiarū diuortia, uel regionum urbis fines perducti erant, castella in formarum summitate erant, ex quibus aqua per digitos uncias & modulos ædificijs operibusq; & muneribus publicis ac priuatorum usibus diuidebantur. In solo autem lacus erant alia aquarū receptacula: ex quibus cum Romanę plebis & fullonum coriariorum aliorumq; opificum necessitatibus satisfieret, tum horti irrigabātur: & quod planè ostendit Frontinus, inter plurima aquarum cōmoda illud nō extremum erat, quod aeris salubritati maxime conferebant. Suntq; hæc Frontini lib. II uerba, Sentit hanc curam imperatoris pijssimi Nerug principis sui Roma regina orbis & terrarum domina, cui par nihil, nihil secundum: & magis sentit salubritas eiusdē æternæ urbis, aucto castellorū operum munerū & lacuum numero: nec minus ad priuatos cōmodum ex incremento beneficiorū eius diffinitur. Illi quoq; qui timidi illicitam aquam ducebant, securi nunc ex beneficijs feruntur, nec pereuntes quidem aquæ ociosæ sunt, alia mūdiciarum facies, purior spiritus: & causæ grauioris cœli, quibus apud ueteres aer urbis infamis erat, remotæ sunt. Licet uero Iulius Frontinus aquas urbis tantummodo nouem suis temporibus fuisse scribat, Sex. Ruffus uir cōsularis, qui Frontino posterior Diocletiani temporibus urbem Romam descripsit, aquas ipsas ad XIX enumerat, Traianam, anianam, athicam, martiam, claudiam, ceruleam, iuliam, augustam, appiam, algentiam, cuminiam, sabbatinam, aureliam, damnatam, uirgineam, tepulam, seuerianam, antonianam, alexandrinam, quarū unica nūc, ut diximus supra, uirgo urbem influit. De earum aliquibus sic habet in XXXVI Plinius, Sed dicantur uera æstimatione inuisa alibi miracula: Q. Martius iussus à senatu aquarum Anienis ductus reficere, nouam à nomine suo appellatā, cuniculis per montes actis intra præturę suæ tempus adduxit. Agrippa in ædilitate sua adiecta uirginea aqua, cæterisq; corriuatis atq; emendatis lacus septingentos fecit. Idq; fuit quod Octauium augustum Po. R. o. uinum petenti subiratum respondisse scribit Suetonius, Tot aquas introduxit Agrippa gener meus & uinū quæritis? Plinius item infra: Vicit antecedētes aquarum ductus nouissimū impendiū operis inchoati à C. Cæsare & peracti à Claudio. quippe lapideam excelsitatem omnes urbes & montes æquātem, ut lauacra impleret, curtios atq; ceruleos fontes adductos, erogata in id opus talentum quingenta sexaginta milia. Is est nunc aquæductus quem à porta Neuia, cui maiori est appellatio ad Lateranensem basilicam, & inde per Cælij montis dorsum ad auentinū montem fuisse perductū ex Cassiodoro supra ostēdimus. Sequitur item Plinius, Quod si quis diligētius existimauerit aquarum abundantiam in publico balneis, piscinis, euripis, domibus, hortis, suburbanis, uillis, spaciaq; uenientium, extructos arcus, montes perfossos, conualles æquatas, fatebitur nihil magis mirandum fuisse in toto orbe terrarum. Eam nos uerborum Plinij magnitudinē reliquijs formarum quæ nunc cernuntur, comparantes, illum nullatenus excellisse, nec rem magnam uerbis fecisse maiorem iudicamus. Faciunt etiam ad hoc Frontini uerba quæ subijciemus, Hi sunt arcus altissimi subleuati sub quibusdam locis pedes centum nouem. tot aquarum tam multis necessarijs molibus, pyramides uidelicet ociosas cōpares, aut cætera inertia, sed fama celebrata Græcorum. Quod uero causas tantæ iacturæ, quantam fecit urbs Roma in aquarum eiusmodi per formarum demolitionem auersione duas uulgo afferri uidemus, uetustatem scilicet & Gothorum crudelitatem, hos ab iniusta immerito & per calumniam nota quum purgauero, uetustas etiam quo ad formarū demolitionem sua inuidia liberabitur. Et quidem quantum ad Gothos attinet, Theodericum qui fuit primus gentis ostrogothæ rex, & Romam duo de quadraginta annis dominio subactam tenuit, & alias diximus & identidem affirmamus, urbem Romam summis beneficijs prosecutum fuisse; mœnia illius, theatra, amphitheatra, palatia, thermas, cloacas, & imprimis

Castellum receptaculum aquarum

Aqua confert aeris salubritati

Romæ aer infamis

XCV *Aqua martia*

XCVI *Aqua uirginea*

XCVII *Aqua Claudia*

XCVIII *De causis ruinæ aquæductorum*

XCIX *Gothos nō diruisse aquæductus*

aquarum formas inſtaurari arboribus ſentibus purgari,& aliqua ex parte refici curauiſſe, ut per annos ſeptuaginta quibus oſtrogothi regno Romæ & Italiæ ſunt potiti, Octauij Auguſti, Traiani, Hadriani, Antonini Pij, aut Alexandri Seueri amorem in Romanã rem deſiderari nequaquam oportuerit. Quod quidem quia multis ignorantibus incredibile fu turum non ignoramus, libet uno teſtimonio confirmare ad aquarum, de qua nũc agimus materiam faciente, affertq; id teſtimonium, non doctiſſimus modo, ſed Chriſtianus & ui tæ laudatiſſimæ ſenator primo Romanus & poſtea monachus, Caſſiodorus. Venerat Romam ex Aphrica uir quiſpiam deducendarum aquarum laticumq; inueniendarum peri tiſſimus: de cuius aduentu quum certior ab urbe factus eſſet Theodoricus rex, has ex Ra

c uenna ad Romanos cæteroſq; prouinciales epiſtolas dedit. Magnitudinis ueſtræ rela

De aquilegio aquis deputato tione comperimus aquilegium Romam ueniſſe de partibus Aphricanis, ubi ars ipſa pro locorum ſiccitate magno ſtudio ſemper excolitur: qui aridis locis aquas poſſit dare uena tiles, ut beneficio ſuo humida habitata faciat loca nimia ſterilitate ſiccata. hoc nobis gratum fuiſſe noſcite, quo induſtria illa maiorũ libris expoſita noſtris tẽporibus ueniat comprobanda: ſignis quippe uirẽtium herbarum & proceritate arborum uicinitatem colligit diligenter aquarum. Terris enim quibus dulcis humor longe non eſt, ubertas quorũdam germinũ ſemper arridet: ut eſt iũcus aquatilis, uimen lætum, ualidus rubus, ſalix lenta, populus uirens, & reliqua arborum genera, quæ per terrenam humiditatem felici proſperitate luxuriant. Sunt & alia huius artis indicia, quum nocte ueniente lana ſicca in terram ponitur: hinc ſi aquæ proximitas arriſerit, mane humida reperitur. Sole etiam declarato intuentur magiſtri loca ſoliciti, & ubi ſuper terram uolitare ſpiſſitudinem minutiſſimarũ aſpexerint omnino muſcarũ, tunc promittitur quod quæritur facile inueniri. addũt etiam in columnæ ſpecie conſpici quendam tenuiſſimum fumum, qui quanta fuerit altitudine porrectus ad ſummum, tantum in imum latices latere cognoſcunt. Vt hoc ſit mirabile q per hæc aliaq; ſigna mẽſura diuerſa diffinita prædicitur, quãta profunditate quæſita monſtrentur. prædicunt etiam ſapores aquarum ut nec aſpera diſpẽdioſo labore debeat quæri, nec dulcis neceſſariaq; in honore contemni. hanc ſcientiam ſequentibus pulchre tradiderunt Græci, & apud Latinos Marcellus qui non ſolũ de ſubterraneis fluentis, ſe de ipſo

Aquæ ad orientem ſaluberrimæ ore quoque fontium ſollicite tractauit. Dicunt enim aquas quæ ad orientem auſtrumq; prorumpunt, dulces atque perſpicuas eſſe, & pro ſua leuitate ſaluberrimas inueniri. In ſeptentrionem uero atque occidentem quæcunq; manant, probari quidem nimis frigidas,

Aquæ ad ſeptentrionẽ incommodæ & craſſitudine ſuæ grauitatis incommodas. Atq; ideo ſi memorato illi uiderit ſapiẽtia ueſtra, & lectione codicum & uſu rerum, quæ ſunt prædicta conſtare, competentibus annonis de publico deputatis peregrinationem eius inopiamq; releuabitis, accepturi mercedem, à quibus artis ſuæ dona præſtiterit. Nam quamuis Romana ciuitas aquis abundet irriguis, ſitq; fontibus gaudens, & formarũ inundatione lætiſſima: reperiuntur tamen plurima ſuburbana, quæ hanc uideãtur deſiderare peritiam, & merito charus tenetur, qui uel pro parte neceſſarius eſſe cognoſcitur. Hic tamen mechanicis iungendus eſt, ut undas quas iſte reperit, illi leuent, & arte ſubire faciant, quod aſcendere per naturam non ualet. habeatur igitur & iſte inter reliquarum artium magiſtros, ut deſiderabile putetur nõ fuiſſe, quod ſub nobis non potuit Romana ciuitas obtinere. Satis iam ſatis oſtendiſſe uidemur Gothos nedum aquæductus deſtruxiſſe, ſed illorum inſtaurationis & nouæ inuen

ci tionis curam diligentiſſimam ſuſcepiſſe. Vetuſtatem uero tanti mali cauſam non fuiſ

Vetuſtatem non fuiſſe cauſam ruinæ aquæductorum ſe hinc iudicamus, quod in annorum paulo plus mille qui à Gothorum excidio effluxerunt, adeo corruiſſe, ac penitus euanuiſſe nõ potuiſſent tam ſolidæ extructiones, quarum partes quæ in agris à multitudinis commodo quàm longe abfuerint, integræ nunc uiſuntur. Solæ igitur incuſandæ & deteſtandæ ſunt manus improbæ illorum, qui ut priuata & quidẽ ſordidiſſima erigerent ædificia, lapides aut in calcem decoquendos, aut caſarũ muris adhibendos ab illa mœnium maieſtate non ſunt ueriti aſportare: ut tamẽ nos etiam aliqua ex parte uetuſtati deferamus, eam dicemus nulla ratione magis formas aquarum demolitam fuiſſe, quàm quod urbe Roma cæteris in gubernationis ſuæ partibus ſeneſcente ſeruãdarum quoq; formarũ cura ceſſauit. Frontinus enim de cuſtodia aquis adhibita hæc habet uerba, Tutelam autem ſingularũ aquarum locari ſolitã inuenio, poſitamq; redemptoribus neceſſitatem certum numerum circa ductus extra urbem centum ab urbe ſeruorum

rum opificum habendi. Et quidem ita ut nomina quoque eorum, quos habituri sunt in mi
nisterio per quasq; regiones in tabulas publicas deferrent: eorumq; operũ probandorum
curàm fuisse per censores aliquando & ædiles, interdũ etiam consulibus eam prouinciam
obuenisse, ut apparet ex eo quod factum est C. Luctatio & Cesone consulibus. Quãtope
re autem curæ fuerit, ne quis uiolare ductus aquarum nec non concessam deriuare aude/
ret, quũ ex multis apparere potest: tum ex hoc quod Circus maximus ne diebus quidem
ludorum Circensiũ, nisi ædilium aut censorum permissu irrigabatur: quod durasse etiam
postquam res ad imperatores transijt, sub Augusto apud Ateium Capitonem legimus,
Agri uero qui aqua publica contra legem essent irrigati publicabantur. & infra: cuius rei
causa ædiles currules iubebantur per uicos singulos ex his qui in unoquoq; uico haberẽt,
prædia'ue haberent binos præficere, quorum arbitratu aqua in publicum saliret. Primus *Agrippa per*
M. Agrippa post ædilitatẽ, quã gessit cõsularis, operũ suorũ & munerũ uelut perpetuus *petuus cura/*
curator fuit, qui iam copia permittẽte scripsit, quid aquarum publicis operibus quid lacu *tor aquarum*
bus, quid priuatis daretur. Habuit & familiam propriam, aquarum quæ tueretur ductus
atque castella & lacus: hanc Augustus hæreditatem ab eo sibi relictam publicauit. & infra
Frontinus Senatusconsultum ponit his uerbis, Placere huic ordini eos qui aquis publicis
præessent, quũ eius rei causa extra urbem essent, lictores binos, & seruos publicos ternos,
architectos singulos, & scribas & librarios accensos, preconesq; totidem habere, quot ha/
bent hi per quos frumẽtum plebi datur. Duabus distributionis superius factæ partibus cij
pro posse impletis, tertiam loca ludis spectaculisq; ædificata habituram aggrediamur. In *De locis spe*
hac theatra scænam, orchestram, amphitheatra, harenam, & circos describere oportebit. *ctaculorum*

Theatri originem Cassiodorus hãc describit, Quum agricultores feriatis diebus sacra ciij
diuersis numinibus per lucos uicosq; celebrarent, Athenienses primũ agreste principium *Theatri ori*
in urbanum spectaculum collegerunt, theatrum Græco uocabulo uisorium appellantes, *go*
quod eminus astans turba conueniens sine aliquo impedimento uideatur. & infra: hos ri
tus Romani sicut cætera externa, ad suam rempublicã non inutiliter trahentes, ædificium
alta cogitatione conceptum magnanimitate mirabili condiderunt. Vnde non immerito
Pompeius Magnus creditur fuisse uocitatus. Plinius autẽ M. Scauro non Pompeio hanc
theatri in urbem Romam primum aduecti gloriam attribuit, quãquam de Pompei cogno
mine Cassiodorum errasse à Liuio didicimus, cum magni cognomen illi domestica appel
landi consuetudine à pueritia obuenisse dicat. Sed ad theatrum quod Romæ primum ædi
ficatum fuit ueniamus. ea machina ad hemicycli formã facta, frontẽ qua inter cornua pa/
tebat, scænam appellatam binis pluribus'ue cotignationibus constratam habebat. Semi/ ciiij
rotundum autem id ædificium nullo obtectum fornice sedilia habebat, quorum pars inte *Scæna quid*
rior Orchestra appellata. Dumq; spectacula æderentur fieriq; intelligebant. Primũ itaq; cv
quod Romæ ad dictam formam uisum est theatrum, Marcus Scaurus in sua ædilitate nõ *Orchestra*
quidem perpetuo, sed triginta tantummodo ludorum scænicorum diebus duraturum ex/ *quid*
truxit: de quo quia si plura sine testimonio dixerimus fidẽ nobis paruam adhibitũ iri du/ cvij
bitamus, Plinij uerba hic apponere libet, Hic fecit in ædilitate sua opus maximũ omniũ *Theatrũ tem*
quæ unquam fuere humana facta manu, non temporaria mora, uerum etiam æternitatis *porarium*
destinatione. Theatrum hoc fuit scænæ triplicis trecẽtarum sexaginta columnarum: pars
inferior scenæ de marmore fuit, media è uitro inaudito etiam postea genere luxuriæ, sum
mæ columnæ tabulis inauratis. Et columnæ, ut diximus, fuerunt uigintiquatuor nume/
ro. Cauea ipsa cepit hominum octingenta millia. Quod autem Plinium supra dixisse hic
scripsi, fuit in libro XXXIIII ubi sunt hæc uerba, In Marci Scauri ædilitate tria millia
signorum in scæna tãtum fuere temporario theatro. Et libri trigesimi sexti capitulo secun
do trecẽtas sexaginta columnas, M. Scauri ædilitate ad scænam theatri temporarij, & uix
uno mense futuri in usu uiderũt portari. & infra: maximas earũ duo de quadraginta pedũ
Luculei marmoris. Ponit autẽ Plinius de temporarijs theatris maiora supradictis. C. nan/
que Curionem qui bello ciuili in partibus Cæsarianis fuit, in funebri patris munere thea/
tra duo tẽporaria ædidisse dicit in hæc uerba: Theatra duo iuxta fecit amplissima è ligno cvij
arcelino singulorum uersatili & pensili libramento, in quibus utrisq; antemeridiano ludo *Theatra duo*
rum spectaculo munerum fiebat editio inter se auersis ne inuicem obstreperẽt: & repente *uersatilia*
circũactis ut constet postremo etiam die sedentibus aliquibus & cornibus inter se coeunti

bus amphitheatrum gladiatorum ſpectacula ædebat ipſum magiſtratum & populum cir/
cunferens Romanum. Quid enim miraretur quiſquam in hoc? primum inuentorē, an in/
uentum? artificē an auctorē? auſum aliquē excogitare hoc, an ſuſcipere, an uidere. Super
omnia damnādus erit populi furor ſedere auſi tam infida inſtabiliq; ſede: en hic eſt ille ter/
rarum uictor & totius dominator orbis, qui gētes & regna diriberet, iura exteris mitteret,
& quædam munere deorū immortalium generis humani uictrix portio in machina pen/
dens, & ad periculū ſuum plaudens: quod tātum nefas animarū iſtarum, aut quæ querela,
quantū mali uidetur hauriri urbes terræ hiatibus, publicus mortaliū dolor eſt. Ecce popu/
lus Ro. uniuerſus uelut duobus nauigijs impoſitus binis cardinibus ſuſtinetur, & ſeipſum
cviij depugnantē ſpectat, periturus momento aliquo laxatis machinis. Primū autē theatrum
Theatrum Pompei lapide quadrato manſurū à Cn. Pompeio poſitū fuiſſe concordant ſcriptores: de quo Cor
nelius Tacitus. Nerone quartū Cornelio Coſſo cōſulibus quinquēnale ludicrum Romæ
inſtitutum eſt more Græci certaminis, uaria fama ut cuncta fermè noua. Quin Cn. quoq;
Pompeiū incuſatū à ſenioribus ferūt, ꝙ manſurā theatri ſedem poſuiſſet. Nam antea ſubi/
tarijs gradibus & ſcæna in tempus ſtructa. & infra: Sed cōſultum parſimoniæ ꝙ perpetua
theatro ſedes locata ſit, potius q̃ immēſo ſumptu ſingulos per annos conſurgeret ac ſtrue
retur, nec perinde magiſtratus rem familiarē exhauſturos. eius theatri magnitudinē nulla
ratione, nullo alio teſtimonio melius oſtendere poſſumus, q̃ quod Nero nobilibus germa
nis populi magnitudinē oſtēſurus, ſicut Cornelius Tacitus refert, eos in Pompei theatrū
populo plenū introduxit. Illudq; idem theatrū poſtea unius diei opera Nero, ſicut Plinius
lib. XXXIII capitulo IIII ſcribit, inſano ſumptu inaurauit, ut Tiridatē Armeniorū re
gem exciperet. Hoc theatrū licet à Cn. Pompeio inchoatū & magna ex parte extructū fue
rit, Caligulam imperatorē abſoluiſſe Suetonius ſcribit. quod quidē annis uix quadringen
tis integrum duraſſe hinc ſcimus, quia Theodoricus oſtrogothorū rex illud non parua ex
parte dirutum inſtaurari iuſſit. Suntq; hæc Caſſiodori ad Senatum uerba, molis etiam ma
gnitudinem oſtendentia. Et ideo theatri fabricā ſe mole ſoluente conſilio ueſtro credimus
eſſe roborandam, ut quod ab auctoribus noſtris in ornatū patriæ conſtat eſſe conceſſum,
non uideatur ſub melioribus poſteris imminutū. quid nō ſoluas ſenectus, quæ tam robu/
ſta quaſſaſti? montes facilius cadere putarentur, q̃ ſoliditas illa quateretur, quando moles
ipſa ſic tecta cautibus fuit, ut præter artem additam & ipſa quoq; naturalis eſſe credatur.
hoc potuiſſemus forte negligere, ſi nos cōtigiſſet talia nō uidere. Cauea illa ſaxis penden/
tibus abſidatis, ita iuncturis abſconditis in formas pulcherrimas cōueniſſe uidetur, ut cry/
ptas magis excelſi montis crederes, quàm aliquid fabricatum eſſe iudicares. fecerunt anti
qui locum tantis ſumptibus ut haberent ſingulare ſpectaculum, qui mundi uidebātur ha/
cix bere dominatum. Apud id theatrū Pompeius atrium ſui nominis quæ multis poſtea in
Atrium Pompei locis curia eſt appellata, extruxit. Fuitq; is locus in quo C. Cæſarem occiſum fuiſſe ſcribit
Suetonius. ante quod atrium fuit porticus Pompeiana, de qua Ouidius de arte amandi,
Porticus Pompei Tu modo Pompeia lentus ſpaciare ſub umbra, Quum ſol Herculei terga leonis adit. Ea
ædificiorum moles quam ex ſupradictis maximam ampliſſimamq; fuiſſe nō ſuſpicari mo
do, ſed intelligere licet, uulgo ſed magna in concluſione cognita. Nam ea in ruinarum &
quidem ingentium parte ad quam monaſterium nunc eſt Roſæ dictum exterior muri pin
na in gyrum arcuata quandā theatri ſpeciem exhibet. Sed remotiſſimo ab inde loco quā
certiores ex fama theatri ipſius ruinæ ad ſancti Laurentij in Damaſo aream eccleſiæ uer/
gunt, Angelus Pontanus iure conſultus quum proximis diebus cellæ uinariæ locum al/
tius effoderet, fundamenta reperit ſaxo quadrato ingenti ſtructa: in quorum uno quod ce
mentarij extraxerant literæ eſſent cubitales Genium theatri Pompeiani dicentes: ut conij
cere liceat Genium ibi pro iacti primo fundamenti theatralis initio, in cæteris ſi educe/
cx rentur literis oſtendi. Sed noſtra fert opinio quicquid prædicta à ſancti Laurentij area ad
Theatri & ſcænæ locus Roſæ monaſterium campo floræ, qui olim fuit & eſt nunc in urbe celeberrimus, & ad Iu/
dæorum plateam continent, tria de quibus diximus ædificia Pompei compleſſe. eſtq; iudi
cxi cio noſtro theatri & ſcænæ locus in ſanctum Laurentium procliuior. Nam in Damaſi pa/
Eccleſia ſancti Laurētij in Damaſo pæ uita, ſiue illam idem ipſe pontifex, ſiue beatus Hieronymus, ſiue Petrus bibliothe/
carius ſcripſit: hæc uerba habentur, Is Baſilicam iuxta Pompei theatrum conſtruxit ſan/
cto Laurentio, quæ ex conditoris ſui nomine uocatur. eius baſilicæ ædes inhabitat nunc
qui

qui magno exornauit sumptu Lodouicus cardinalis tuus pontifex Eugenii camerarius, duplici gloria tuis auspicijs tuisq; opibus parta, fusi ac deleti apud Anglarium Nicolai Picinini, & pulsi piceno Francisci Sfortiæ clarus. Atrium uero Pompei credere debemus fuisse ubi nunc corrupte Satrum uulgo appellant. & porticus etiam nunc semi integra cernitur: ubi altissimæ extant marmoreæ ad duodecim columnæ à capitolij siue potius rupis tarpeiæ radicibus haud remotæ. pompeiana domus quã Marcus Antonius illo defuncto inhabitauit, ubi fuerit nulla possimus assequi coniectura. Implicamur hoc loco multarum simul occurrentium rerum inuolucris. Nam si theatrum copiose uolumus exponere, partes quoq; illius oportet & simul ludos spectaculaq;, quibus ædendis illæ institutæ sunt machinæ describamus. Et quidem quantũ attinet ad Scænam, uidemus eam fuisse simul cum temporarijs theatris, aut pariter cum Pompeiano institutã. Quandoquidẽ ætate Ciceronis, & ante eum in usu habebatur. Diximus superiori loco Cassiodorũ secuti, theatrum & scænam à græcis habuisse originẽ. Cornelius autem Tacitus & si non negat exemplum à græcis sumptũ: tamen industriam Hetruscis attribuit: cuius sunt hæc uerba: Maiores non abhorruisse spectaculorũ oblectamenta pro fortuna, quæ tunc populo Romano erat. eoq; ab Hetruscis histriões accitos: & à Tirijs equorum certamina: & possessos à Grais Asiaq; ludos accuratius editos. quo in loco uult Tacitus ipse ducentis ante ætatem suã annis in L. Mummij triumpho primum spectacula fuisse populo Romano præbita. Histriones laudatissimo primum usui habitos fuisse hinc maxime patet quod Ciceronem scimus Roscio Amerino Aesopoq; familiarissime usum: adeo ut res rationesq; eorum magnis conatibus tueretur. Perijt illa Ciceronis oratio, in qua populum Romanum obiurgasse dicitur, quod Roscio gestum agente tumultuauit. Contendebatq; sæpius cũ histrione Cicero, utrum ille sępius eandem sententiam uarijs gestibus efficeret: an ipse qui eloquentiæ copiam uario sermone diuerse pronunciaret. Roscius autem non ut posteriorum ætatum, & nostrę in primis histriones moribus & uita sordidus: sed egregie doctus fuit, qui librum scripsit, quo eloquentiam cum histrionia comparauit. Melior uero quàm nostra sit ætas histrionum tunc ingenia fouit: quod Roscio mille denarij præter gregalem stipem, quę recitantibus obueniebat, sunt de publico cõstituti. Et Aesopus ex histrioniæ quæstu ducenties sestertium filijs reliquit. Sed ad rem nostram. diximus Scænam locum fuisse, qui hemicycli theatralis cornua per diametrũ coniungebat. Prima eius institutionis causa fuit, ut exinde Comici tragiciq; poetæ recitarent. postea Pantomimi sunt adhibiti: à quibus per actus tragicorum & poetarum inuenta per singulorum actuum simulationem ostenderẽtur. de hac re Cassiodorus omnium qui uiderint simul & scripserint ultimus, Symmacho Boetij Torquati socero illustri ac doctissimo uiro scribens, sic habet. Frons theatri dicitur scæna ab umbra luci densissima, ubi à pastoribus inchoante uerno tempore diuersis sonis carmina cantabantur: ibi actus musicus & prudentissimi sæculi dicta floruerunt. Sed paulatim factum est, ut honestissimæ disciplinæ improborum consortia fugientes uerecunda se exinde consideratione subtraherent. Tragœdia ex uocis uastitate nominatur, quæ concauis repercussionibus roborata talem sonum uidetur efficere, ut penè ab homine non uideatur exire. Erigitur autem in hircinos pedes, quia si quis inter pastores tali uoce placuisset, tali munere donabatur. Comœdia à pagis dicta est. come enim pagus uocatur, ubi rustici gestientes humanos actus lætissimis carminibus irridebant: his sunt additæ organistarum loquacissimæ manus, litigiosi digiti, silentium clamosum, expositio tacita, quæ musa Polymnia reperisse narratur: ostendens homines posse etiam sine oris affatu suum uelle declarare. Musæ uero ab aqua dicuntur. quæ inuicem sicut uirtutes necessariæ sibi esse uideantur. his leuium pennarum acumina ideo in fronte pinguntur, quoniam earum sensus celeri cogitatione subuectus res altissimas intuetur. Pantomimo igitur cui à multifaria imitatione nomen est: quum primum in Scænam plausibus inuitatus aduenerit, assistunt consoni chori diuersis organis eruditi. tunc illa sensuum manus canorum carmen exponit: & per signa composita quasi quibusdam literis edocet intuentis aspectum, in illa que leguntur apices rerum, & non scribendo facit, quod scriptura declarauit. Idem corpus Herculem designat & Venerem, fœminam præsentat & marem, regem facit & militem, senem reddit & iuuenem: ut in uno credas esse multos tam uaria imitatione discretos. Mimus etiam qui nunc tantummodo risui habetur, tanta

cxij *Atrium Pompeij* *cxiij* *Theatri usus quis fuerit* *cxiiij* *De spectaculorũ origine* *cxv* *De histrionibus* *cxvi* *De Roscio* *cxvij* *De Aesopo* *cxviij* *Scænæ usus quis fuerit* *cxix* *Pantomimi ad quid* *cxx* *Tragœdiæ recitatio* *cxxi* *Comœdiæ recitatio* *Musæ unde* *cxxij* *Pantomimi in scæna actus* *cxxiij* *Mimi quid*

Philistionis cautela repertus est: ut eius actus ponerentur in literis, qui mundum curis eda/
cibus æstuantem lætissimis sententijs temperaret. Quid apti tabularum tinnitus: quid dul/
cissimi soni referam uaria percussione modulamen, quod tanta iocunditatis gratia accipi/
tur, ut inter reliquos sensus auditum sibi ad summum munus tunc homines extiment fu/
isse collatum. Sed ætas subsequens ludicra priscorum inuenta traxit ad uitia, & quod ho/
nestæ causa delectationis inuentum est, ad uoluptates corporeas præcipitatis mentibus
impulerunt. Satis iam ex superioribus quid Scæna, & ad quem usum à principio institu/
ta fuerit cõstare ex Cassiodoro potest. Quæ autẽ fuerit mutatio, quã Cassiodorus dolet in
Scæna factam esse paucis perstringemus, nihil scilicet spectacula & ludos Scænicos aliud
quàm incestus, adulteria, crudelitates, & quæcꝫ flagitia repræsentando edocuisse: ut non
immerito Boetius in consolatione refecta lasciuis carminibus poemata Scænicas appella/
uerit meretriculas. Anneus uero Seneca Cordubensis in epistola septima: Nihil inquit
tam damnosum bonis moribus esse potest, quàm in aliquo spectaculo residere. tunc enim
per uoluptatem facilius uitia subrepunt. Quid me existimas dicere? auarior redeo, ambiti/
osior, luxuriosior, nunc uero crudelior & immanior, quia inter homines fuj. casu inter me/
ridianum spectaculum incidi, lusus expetens, & sales & aliquid laxamenti, quo hominum
oculi ab humano cruore acquiescant: contra est, quicquid ante pugnatum est minus ma/
teria fuit: nunc omissis ludis, uaria homicidia fiunt. nil habent quo tegantur ad ictum totis
corporibus expositi, nunquam frustra manum mittunt. hoc plæricꝫ ordinatis paribus &
postulaticijs præferunt. Quid ni præferant: non galea, non scuto repellitur ferrum. Vale/
rius etiam maximus instituta referens antiqua, ponit multa, ex quibus uel pauca retulisse
sufficiet. proximus à militaribus institutis ad urbana castra, id est theatra gradus facien/
dus est. quoniam hæc quoque sæpenumero animosas acies instruxerunt, excogitataꝗ; à
principio cultus deorum & hominum delectationis causa, non sine aliquo pacis rubore
cxxiiij macularunt. Sed non solum in muneribus quæ edi consueuerunt in scæna, uerũ etiam in
Scænæ ædifi/cij magna mu tatio illius ædificio ornatuꝗ; ingens facta est mutatio. Primo enim ab agresti tuguriolo arbori/
bus camerato scæna, ut diximus, in Latericiam lapideam´ue ac marmoream molem erecta
est. Posteriorum autem luxuria eò postmodum processit: ut omnis illius ludorum appara/
tus uel aureus, uel argenteus, uel eburneus fieret. Plinius libro XXXIII. Et nos fecimus
quæ posteri fabulosa arbitrabuntur: Cæsar qui postea dictator fuit in ædilitate sua mune/
re patris funebri omni apparatu scænæ argenteo usus est. ferasꝗ; etiam argenteis uasis in/
cessere, tunc primum uisum est. mox quod etiam in municipijs æmulantur, C. Antonius
ludos scæna argentea fecit. Item L. Murena. Et idem Plinius libro XIX. Primus omniũ
Catulus Capitolium dedicaturus linteis in theatro umbram fecit. & pariter bissina uela
primus in theatra duxit Lentulus Spinter Apollinaribus ludis. supra item dictum est Ne/
ronem excepturum Tiridatem Armeniorum regem theatrum Pompeij auro in unum
diem operuisse. Quo autem modo Pantomimus, quod supra est dictum, tam uarias homi
num formas posset effingere: Horatius Flaccus ad Numatiũ scribens indicat. Dum enim
Pantomini ludos scænicos paraturi Lucullum uestes poposciscent, quibus se in uarias ho/
minum ætates conditionesꝗ; personarent, quid secutum sit ostendit Horatius his carmi/
nibus. Chlamydes Lucullus, ut aiunt, Si posset centũ scænæ præbere rogatus: Qui pos/
sum tot ait, tamẽ & quæram & quot habebo Mittam. post paulo scribit sibi milia quinqꝫ
Esse domi chlamydũ, partem ut aut tolleret omnes. Mutationem etiam in musicorum mo/
dulatione pariter cum ædificio & muneribus scænam habuisse ostẽdit in arte poetica his
carminibus. Tibia non ut nunc Orichalco iuncta tubæꝗ; Aemula, sed tenuis simplex fo/
ramine paruo, Aspirare & adesse choris erat utilis, atqꝫ Nondũ spissa nimis cõplere sedi/
lia flatu. Quò sane populus numerabilis utpote paruus, Et frugi castusꝗ; uere auidus que
coibat. Postquam cœpit agros extendere uictor, & urbem Latior amplecti murus, uinoꝗ;
diurno Placari genius festis impune diebus, Accessit numerisꝗ; modisꝗ; li/
centia maior. Sed de theatro satis, cuius solæ cernuntur ruinæ.
Ad exponenda alia transeamus, quorum fa/
bricæ pars nunc extet.

BLONDI

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE INSTAVRATAE LIBER TERTIVS.

AMPHITHEATRVM quidà græco in latinitatem interpretatum I
sit:Cassiodorus qui molem ipsam uidit penè integrã: & græcas æque *Quid sit am/*
ac latinas literas sciuit,ubi de ludis spectaculisq́ iussu Theodorici re/ *phitheatrum*
gis populo ædendis tractat sic dicit:Hoc Titi potentia principis diui/
tiarum profuso flumine excogitauit ædificium fieri:& quũ theatrum
hemisperium græce dicatur, amphitheatrum quasi in unum iuncta
duo uisoria recte constat esse nominatum: quod speciem eius harena
concludat, ut & currentibus aptum daretur spacium, & spectantes
omnia facilius uiderent,dum quædam prolixa rotunditas uniuersa collegerat. quod tamẽ
Titus princeps non fuerit primus,qui sicut uult Cassiodorus amphitheatrũ excogitauit,
ostendit Cornelius Tacitus:qui in gestis à Nerone ipso & Pisone cõsulibus scribit,C. Cæ
sarem in campo Martio amphitheatri molem posuisse,quam Suetonius ab illo destinatã,
& postea ab Augusto Mausoleũ ædificaturo destructã dicit. Suetonius etiã in uita Cæsa/
ris de operibus scribit Statilium Taurum ædificasse amphitheatrum.& pariter de Vespa/
siano primum,postea de Tito eius filio scribens, Amphitheatri opus utriq́ attribuit. Sed
ubicunq́ alia fuerint amphitheatra illud quod nunc Colosseum appellant,T. Vespasianũ ij
uel inchoasse uel perfecisse,uel quũ genitor incœpisset absoluisse nõ dubitamus.Nã quod *Amphithea/*
supra de multis,& nuperrime de Pompeio ostendimus:Consueuerunt Romani principes *trum quod*
omnia eorum monumenta uno in loco ædificare. Et pacis templum nunc diruptum Ve/ *Colosseum di*
spasiani opus uia olim sacra: deinde notissimũ T. filij arcũ, in quo candelabra & alia gen/ *citur*
tis spolia in triumphum ducta cernuntur:amphitheatro nunc Colosseo propinqua esse ui/
demus:ut nullatenus sit dubitandũ,quin omnia uel sanctæ Mariæ nouæ monasterij & ec/
clesiæ ædificia:uel maximæ apud illam extantes ruinæ in Colosseum uergẽtes dicti pacis
templi,& aliorũ Vespasiani ac Titi ædificiorũ partes fuerint. quanq́ Suetonius quando
scribit Titũ ædificasse amphitheatrũ, addit ꝙ pariter thermas illi propinquas extruxerit: iij
quas credimus fuisse ubi nunc sunt ruinæ à sanctæ Mariæ nouæ monasterio in Colosseũ, *Thermæ Titi*
ut diximus,uergentes.Nullũ autẽ in tota urbe ædificiũ facile reperietur,quod maiori sum *Vespasiani*
ptu maioriq́ rerũ præciosissimarũ apparatu, q́ templũ pacis fuerit extructũ: de quo bea/ iiij
tus Hieronymus in Iohelis prophetæ expositionibus sic dicit: Vespasianus & Titus Ro/ *Tẽplũ pacis*
mæ templo pacis ædificato,uasa templi Hierosolymitani, & uniuersa donaria in delubro
illius cõstituerũt:quæ græca & Romana narrat historia.Id etiã amphitheatrũ,nũc Colosse
um à Vespasiano & Tito,& nullo alio fuisse ædificatũ ostendit Martialis in epigrammati
bus his carminibus.Hic ubi cõspicui uenerabilis amphitheatri Erigitur moles, stagna Ne
ronis erãt.Martialẽ uero Statiũq́ poetas per Vespasiani & Titi tempora floruisse Eusebi/
us scribit.Et stagna Neronis fuisse,ubi nunc Colosseũ & Constantini arcum uidemus tri/
umphalem in aureæ domus Neronis descriptione ostendemus. Videtur autẽ nobis ex v
duobus uisorijs,quæ in amphitheatro simul iuncta fuisse uult Cassiodorus,eam partẽ quæ *Colosseũ fu/*
nũc extat Colosseus dicta, fuisse harenã.Similes enim illi moles, quæ nunc Veronæ una, *isse harenam*
Polæ Illiriorũ altera,integræ extant:dicũtur harenæ.Altera autẽ pars & maior & certiore
uocabulo amphitheatrũ appellata,simul cũ optimis rei pub.temporibus uetustate,& ipso
pondere subsedit.Idq́ certo ostẽdere testimonio uolumus. Theodorico Ostrogotho rem
Romanã tenente,& prout sæpe diximus paterno fouente affectu,Senatus populusq́ Ro.
mœnia cupiens instaurare: quæ partim Visigothi aperuerant, partim uetustate collapsa
erãt,saxa amphitheatri in dictã instaurationẽ petijt:quibus sic rex ipse respõdit. Optabilis vi
nobis est,& grata deuotio,quæ bonã præcessit uisionẽ:& merito acceptũ uidetur,si id quod *Epistola per*
possumus imperare poscitur.Fœlicitas igitur regnantis est famulantes amare.quod expe/ *quã saxa am/*
dit quando labor cogitationis nobis aufertur,dum subiecti sibi profutura disponunt. atq́ *phitheatri cõ*
ideo suggestionis uestræ tenore cõperto,quanta charitate curã in cõmuniendis mœnibus *ceduntur Ro/*
suscepistis,absolutam huius rei uobis censemus esse licentiam. Nec quicquã de hac re ue/ *manis*
reamini,unde gratiæ expectare præmia mox debetis.uestra enim munitio,nostra est nihi/
lominus fortitudo:& quicquid uos ab incerto eripit, famam nostræ defensionis extendit.

Saxa

Saxa ergo quæ ſuggeritis de amphitheatro longa uetuſtate collapſa, nec aliquid ornato
publico iam prodeſſe niſi ſolas turpes ruinas oſtendere, licentiam uobis eorũ in uſus dun-
taxat publicos damus: ut in murorũ faciẽ ſurgat, quod nõ poteſt prodeſſe ſi iaceat. Quo-
circa proficite confidenter, quicquid cautio ad munimen, quicquid ornatus expedit ad de-
corem, tantũ ſcituri gratũ fore quod facitis, quantũ exinde gratia ſe noſtræ ciuitatis extu-
vij *Amphitheatrum Titi*
lerit. Fuiſſe autem tenemus & affirmamus ipſam amphitheatri oblongam partẽ, & nũc
demolitam inter harenæ, quæ nunc extat, partem dirutam & arcũ Conſtantini atq; ingen-
tes ruinas, quæ ad primas Cælij montis radices proxime inſurgunt, quas quidẽ ruinas ſun-
damenta curiæ Hoſtiliæ fuiſſe tenemus. Nec moueat quempiã nulla nũc fundamẽta, nul-
las ruinas uideri illius amphitheatri, cuius rotunditatẽ prolixam appellat Caſſiodorus, q
populus Ro. à Theodorico permiſſus in murorum illa inſtauratione funditus aſportauit.
Cuius rei tanta per ſingulos dies uidemus exempla, ut ea ſolũmodo cauſa nos aliquando
Romæ faſtidiat habitatio. Multis enim in locis uineas uidemus, ubi ſuperbiſſima uidimus
viij *Quæ munera ederentur in amphitheatro*
ædificia: quorũ quadrati lapides Tiburtini in calcem ſunt cõcocti. In ea amphitheatri ro-
tunditate prolixa nõ modo adulterij inceſtus, & cæteræ luxuriæ incitamenta, aut effœmi-
nantes ludi edebãtur: ſed maximæ crudelitatis exempla certaturi cũ feris mali auari homi-
nes morti obijciebãtur. Idq; itẽ ex Caſſiodoro libet oſtẽdere. Theodoricus nãq; rex Rauen-
næ agẽs, quũ omnia ſenatui & populo Ro. permitteret, quæ & ſtante re pub. & à princi-
bus inſtituta fuerãt: pugnã item in amphitheatro more ſolito cũ beſtijs cõceſſit: cuius epi-
ſtolam, quia & ipſum ſpectaculũ, & ea omnia quæ ſupra ſunt poſita continet, inſeruimus.
ix *Epiſtola oſtendens amphitheatri crudelitates*
SI conſularem magnificentiã prouocant, qui pro incerta corporũ flexibilitate luctãtur:
ſi organo canentibus redditur uiciſſitudo præmiorum: ſi uenit ad precium delectabilis
cantilena: quo munere uenator explendus eſt, qui ut ſpectantibus placeat ſuis mortibus
elaborat, uoluptatem præſtat ſanguine ſuo, & infœlici ſorte conſtrictus feſtinat populo
placere, qui eum nõ optat euadere. actus deteſtabilis, certamẽ infœlix, cum feris uelle con-
tendere, quas fortiores ſe non dubitat inuenire. Sola eſt igitur in fallendo præſumptio, uni-
cum in deceptione ſolatiũ. qui ſi feram non mereatur effugere, interdũ nec ſepulturã pote-
rit inuenire: adhuc ſuperſtite homine perit corpus. & anteq; cadauer efficiatur: truculen-
ter abſumitur. captus fit eſca hoſti ſuo. & illũ prohdolor ſatiat, quem ſe perimere poſſe fe-
ſtinat. Spectaculũ autẽ fabricis clarũ, ſed actione deterrimum in honorẽ Scythicę Dianæ
repertum, quæ ſanguinis effuſione gaudebat. O miſeræ deceptionis errorẽ: illã deſideraſſe
colere, quę morte hominis placabatur. Primũ ſibi per lucos & ſyluas agreſtũ populorũ uo-
ta uenationibus deditã hanc triplicẽ deã falſa imaginatione finxerũt. Ipſam in cœlo Lunã,
ipſam in ſyluis Dianã, ipſam apud inferos Proſerpinã eſſe firmantes. Sed ſolum herebi po-
tentẽ nõ improbe forſan exiſtimarũt: q tali falſitate decepti, in profundas herebi tenebras
cũ ſuis erroribus intrauerunt. Hunc ludũ crudelẽ, ſanguinariam uoluptatẽ, impiam religi-
onem, humanam, ut ita dixerim, feritatẽ Athenienſes primũ ad ciuitatis ſuæ induxere cul-
turam, iuſticia permittẽte diuina: ut ad deriſionem ſpectaculi perueniret, q pro falſo religi-
onis ambitu inueniſſet. Hoc Titi potentia principis diuitiarum profuſo flumine cogitauit
ædificiũ fieri, unde caput urbium patuiſſet. & quum theatrum, quod eſt hemiſperiũ, græ-
ce dicatur amphitheatrum, quaſi in unum iuncta duo uiſoria, recte cõſtat nominatũ: q ſpe-
cies eius harenã concluderet, ut & currentibus aptũ daretur ſpaciũ, & ſpectantes omnia fa-
cilius uiderent, dum quædã prolixa rotunditas uniuerſa collegerat. Itur ergo ad talia quæ
refugere deberet humanitas. Primus ergo fragili ligno confiſus currit ad ora belluarum,
& illud quod cupit euadere magno impetu uidetur appetere. Pari in ſe curſu feſtinant &
prædator & præda. nec aliter tutus eſſe poteſt, niſi huic quẽ uitare cupit occurrerit. Tunc
in aerem ſaltu corpore eleuato, quaſi ueſtes leuiſſime ſupinata membra iaciuntur: & qui-
dam arcus corporeus ſuper belluã libratus, dum moras diſcedendi facit, ſub ipſo uelocitas
ferina diſcedit. Sic accidit ut ille poſſit mitior uideri, qui probatur illudi. Alter angulis in
quadrifaria mundi diſtributione compoſitis, rotabili facilitate præſumens nõ diſceden-
do fugit, nõ ſe longius faciendo diſcedit. ſequitur inſequentem, parietibus ſe reddens pro-
ximum, ut ora uitet urſorum. Ille in tenuem angulum ſuſpenſus inuitat exitialem feram,
& niſi periclitatus fuerit: nil unde uiuere poſſit acquirit. Alter ſe geſtabili muro canna-
rum contra ſæuiſſimũ animal Ericij exemplo receptatus includit, qui ſubito in tergũ ſuum
refugiens

refugiens intra se collectus absconditur, & cum nusquã discesserit eius corpusculum non
uidetur. Nam sicut ille ueniente cõtrario reuolutus in speram naturalibus defensatur acu/
leis: sic iste consutili crate præcinctus munitior redditur fragilitate cannarum. Alij tribus
ut ita dixerim dispositis hostiolis paratam in se rabiem prouocare præsumunt, in patenti
area cancellosis se postibus occullentes, modo facies, modo terga monstrantes, ut mirum
sit euadere, quos ita respicitis per leonum ungues dentesq; uolitare. Alter labenti rota fe/
ris offertur: eadem alter erigitur, ut à periculis auferatur. Sic hæc machina ad infidi mundi
formata qualitatẽ, istos sæpe refouet, illos timore discruciat, omnibus tamẽ uicissim ut de/
cipere possit arridet. Longũ est per tot periculorũ casus sermonibus euagari. Sed apte iun/
gendum est quod ait de inferis Mantuanus. Quis scelerum comprendere formas. Quis
omnia pœnarũ pcurrere nomina possit. Sed uos quibus necesse est talia populis exhibere
largata manu fundite præmia, ut hæc miseris faciatis esse uotiua. Ne dum autẽ male aua x
ri homines in amphitheatro cũ bestijs pugnaturi pręcio publice accipiebantur: sed multi *Mittebantur*
capite damnati, & plurimi in bellis capti illic cũ feris pugnando mortẽ appetere cogeban/ *captiui ad pu*
tur. Et de damnatis quidẽ duobus, ꝙ dum ad id certamen portarẽtur, mortẽ sibi prius con/ *gnandũ cum*
sciuerint, Seneca est testis. Claudius autẽ imperator pacatis ægyptijs, quum militũ nõ par/ *feris amphi/*
ua manus ob effluentiã opum rebellasset, partem illorũ superatorũ occidit, partẽ Romam *theatri*
misit cum bestijs pugnaturos. Iulius Capitolinus hanc Romani populi crudelitatẽ hone xi
stare uolens in Pupieni Balbini gestis rebus sic scribit. Vnde autem tractum sit ut profici/ *Ludi gladiato*
scentes ad bellũ imperatores munus gladiatorum, & uenatus darent breui dicendum est. *rij origo*
Multi apud ueteres dicunt hanc deuotionem factam contra hostes, ut sanguine litato spe/
cie pugnarum seuerioris uim quandam fortunæ satiarent. Ituros autem ad bellum Roma
nos debuisse pugnas uidere, & uulnera, & ferrum, & nudas inter se cohortes, ne in bello
armatos hostes timerent, aut uulnera & sanguinem horrerent. Eius autem sæuissimi in/ xij
stituti causa cõsueuerant ituri ad bella exhibere in spectaculis multa gladiatorum paria, & *C. Cæsar mi/*
quo quisq; ditior erat, eo plura exhibebat. Sed Cæsar lege sanciuit, quot paria à quocũq; *nuit numerũ*
pro prouinciæ sibi cõmissæ magnitudine deberẽt exhiberi. Habuisse etiã aliquando am/ *gladiatorum*
phitheatrum mitiora spectacula hinc constat ꝙ Domitianum imperatorem scribit Sueto/ xiij
nius ædidisse ludos, & spectacula ratibus in amphitheatro aquis quantum oportuit inun/ *Naumachia*
dato. De his quæ ad amphitheatrum spectant uel totum, uel eius partem quam tenemus *in theatro*
demolitam esse, satis: nunc autem aliqua dicemus de harena illius parte: nunc ut tenemus *edita*
sub nomine Colossei: Harena quare is locus sit dictus nullo in loco inuenimus, tamẽ con/ xiiij
ijcimus ex actu uocabulum habuisse. Eo namq; in caueæ loco honestissima palestræ certa *Harena ad*
mina edebantur. Eratq; sparsum solo sabulum, in quod certantes sine læsione caderent. Et *quid*
nudati perunctiq; membra pugiles, ut solidiorem uicissim præberent amplexũ, eo pulue/
re perfundebantur. indicat id Plinius libro x x x v de puluerum uarietatibus tractans,
cuius sunt hæc uerba. Non multum à puluere puteolano distat à mari harena tenuissima
sui parte: nec ad substinenda maria fluctusq; frangendos, sed ad debellanda corpora pale/
stræ studijs. inde certe Patrobio Neronis principis liberto aduehebatur. Quin & Leonato
& Cratero ac Meleagro Alexandri magni ducibus sabulum hoc portari cum reliquis mi/
litaribus commercijs reperio. Harenæ munerũ impensam ab utroq; ordine, senatorio sci/ xv
licet, & equestri collatis in capita nummis fieri solitam innuit Suetonius in uita Tyberij *Expensæ hare*
imperatoris: cuius hæc sunt uerba. Ex iuuentute utriusque ordinis profligatissimus quis/ *næ fiebant à*
que quo minus in opera scænæ harenæq; edenda Senatusconsulto tenerentur famosi iu/ *patricijs colla*
dicij notam sponte subibant. Meminit harenæ Helius Lampridius in uita Commodi An/ *tis in capita*
tonini his uerbis. Amazonius autem uocatus est ex amore concubinæ suæ Martiæ, quã *nummis*
pictam in amazone diligebat: quapropter & ipse in amazonico habitu in harenam Ro/ xvi
manam procedere uoluit. Deinceps circos describere aggrediamur: eos in urbe tres fu/ *De Circis*
isse maximum, flaminium, & Neronis, nec plures constat. De eo qui Neronis est dictus xvij
pauca scribit Plinius, ubi de tertio Obelisco tractat: qui erat estq; nunc in Vaticano. Illum *De Circo Ne*
enim dicit fuisse in Neronis circo, sicut supra de Obeliscis tractantes diximus. Circum *ronis*
qui postea maximus est appellatus à Tarquinio rege ædificatum fuisse scribit Liuius in xviij
primo his uerbis: Tum primum circo, nunc maximus dicitur, designatus est locus: di/ *De circo ma/*
uisa loca patribus equitibus que urbis, ut spectacula sibi suis que facerent, fori appellati. *ximo*

Eosdẽ

xix Eosdem autem foros opus maximum, de quo Romanus populus spectaret, quæ in circo
Quid fori munera edebantur, Tarquinium, cui Superbo fuit cognomẽ, extruxisse, Liuius in primo
erant item sic scribit: Foros in circo faciendos, cloacamq́ maximam receptaculum omniũ pur/
gamentorum urbis sub terram agendam, quibus duobus operibus uix noua hæc magni/
xx ficentia quicquam adæquare potuit. Sed ad quid is Circus fuit à principio instauratus
Ad quid cir/ ostendit superiori loco Liuius, postq́ diuisa loca patribus equitibusq́ urbis, ut spectacula
cus fuit insti/ sibi quisq́ facerent: continuat enim, Spectauere foros furcis duodenos ab terra spectacu/
tutus la alta sustinentibus pedes. ludicrum fuit, equi pugilesq́ ex Hetruria maxime acciti. so/
xxi lennes deinde annui mansere ludi, Romani, magniq́, uarie appellati. De Circo aliqua
Vnde dictus habet Cassiodorus quæ duximus inserenda. Circus à circuitu dicitur. circenses quasi cir/
est circus cuenses. propterea quod apud antiquitatẽ rudem, quę nec dum spectacula in ornatũ redu/
xerat fabricarum, inter enses & flumina locis uirentibus agebantur. Nec illud putetur irri/
tum, ꝙ metarum circuitus, ouorum ereptionibus erigitur: quãdo actus ipse multis super/
stitionibus grauidis oui exemplo geniturũ se aliqua profitetur. Et ideo datur intelligi, uo/
lutantes atq́ incõstantissimos inde mores nasci, quos ciuiũ moribus aptarẽt. Cætera Cir/
ci Romani longum est sermone decurrere: dum omnia uideantur ad causas singulas per/
tinere. Hoc tantum dicimus omnimode stupendum, ꝙ illic supra cætera spectabilia feruor
animorũ inconsulta grauitate rapiat: transit Prassinus, pars populi mœret: procedit uene/
tus & potior turba ciuitatis affligitur. nihil profitentes feruenter insultant. nihil patientes
grauiter uulnerantur. & ad inanes cogitationes sic descenditur, tanquã de statu conditio/
xxij nis patriæ laboretur. Eo in Circo carceres locum in quo equi & bigæ & quadrigæ cursu
De carcere lo decertaturæ continerentur, fuisse ædificatos quo anno Priuernum à Romanis obsideba/
co & parte tur, scribit Liuius in VIII. Obseruatum autem fuisse longissimis postea temporibus, ut
circi hi ludi in circo maximo fierent, multis legimus in locis. Suetonius in uita Cæsaris. Circen
xxiij sibus spacio Circi ab utraq́ parte producto, & in gyrum euripo addito, quadrigas bigasq́
De ludis circi & equos desultores agitauerunt nobilissimi iuuenes. Troiam lusit turma duplex & maio/
xxiiij rum & minorum puerorum. Huius ludi originem Virgilius in quinto sic describit. Hunc
De ludo Tro morem sacrorum atq́ hæc certamina primus Ascanius longã muris cum cingeret Albam
iano Retulit: & priscos docuit celebrare latinos. Quo puer ipse modo secum quo Troia pubes
Albani docuere suos: hinc maxima porro Accepit Roma, & patrium seruauit honorem.
Troiaq́ nunc pueri, troianum dicitur agmen. Et tamen aliter asserere uidetur Cornelius
Tacitus, cuius sunt hæc uerba. Eaq́ offensio altius penetrabat, quia idem Thrasea Patauij,
unde ortus erat, ludis cetastis à Troiano Antenore institutis habitu tragico cecinerat. Sue
tonius uero in uita Octauij Augusti: In circo aurigas cursoresq́ & cõfectores belluarum,
& unũquẽq́ ex nobilissima iuuentute produxit. Sed & Troiæ ludum edidit frequentissi/
mum maiorum minorumq́ puerorum, prisci decoriq́ moris existimans claræ stirpis in/
dolem sic notescere. Et in Caligula Suetonius: Ediditq́ Circenses plurimos à mane usq́
ad uesperam interiecta modo Aphricanarũ uenatione, modo Troiæ decursione: & quo/
dam præcipuos minio & chrysocolla cõstrato circo, nec ullis nisi ex senatorio ordine au/
xxv rigantibus. Claudij etiam imperatoris gesta describens Tranquillus, Circenses frequenter
In circo car/ etiam in Vaticano commisit, nõnunquam interiecta etiam per quinos missus uenatione.
ceres aureati Circo Nero maximo marmoreis carceribus aureatisq́ metis, quæ utraq́ & tofina & lig/
xxvi nea ante fuerant exculto, propria senatoribus constituit loca promiscue spectare solitis, ac
Quid sit nũc super quadrigarũ certamina Troiæ lusum exhibuit. Circi maximi locus, & si omni ædi/
circus maxi. ficiorum ornatu modo denudatus est, & in hortos mutatus optimis abundantes oleri/
xxvij bus: tamen retinet nomẽ sub ruinis palatij maioris. & si forte aliquis addubitauerit, edocet
Quid fuit p/ locum Cornelius Tacitus, ubi incendium illud describens, quo Neronis temporibus urbs
pe circũ ma/ Roma penè tota conflagrauit, sic scribit. Initiũ in ea parte circi ortum quæ pallatino cæ/
ximum lioq́ montibus contigua est. Habuit autem circus maximus circa se præclarissima quæ/
Aedes Vene. dam ædificia. In primis ædem Veneris, quam Liuius libro X dicit Fabium Gurgitem con
Aedes Cere. sulis filium aliquot matronis stupri damnatis ex eo mulctatitio ære extruxisse, Et sicut Pli
Aedes Iuuen. nius libro XXXV scribit, ædes Cereris apud Circum maximum fuit. Liuius ipse in bello
Templũ Mer Macedonico scribit, ædem Iuuentutis in circo maximo Licinium duumuirum dedicasse.
curij Ouidius uero scribit, templum Mercurij spectasse Circum maximum: suntq́ uersus ea in
parte

parte fastorum,cuius est initium Clare nepos athlantis.ubi ita sequitur: Templa posuere xxviij
patres spectantia circũ:Idibus ex illo est tibi festa dies.Habet etiã Ouidius in v i fastorum. *De colũna in*
Columnã breuẽ marmoreã fuisse apud circũ,ad quã Romani ad bella profecturi hastã pro *quã ituri ad*
ijciebant eam partẽ uersus, in quã ituri erãt: suntq́ hæc carmina. Prospicit à tergo summũ *bella mitte/*
breuis area circũ:Est ibi nõ paruæ parua columna notæ. Hinc solet hasta manu belli præ/ *bant tela*
nuncia mitti:In regem & gentẽ quum placet arma capi. Erat etiã altera in parte circi tem xxix
plum Herculis,in quod nec canes,nec muscæ intrabant.Quod templũ Sylla iussu Sybillæ *Templũ Her*
fecit.Ouidij carmina:Altera pars Circi custode sub Hercule tuta est. Quod deus euboico *culis in qd'nec*
carmine munus habet.Si titulos quæris:Sylla probauit opus.Plinius autẽ serio reddit cau *canes nec mu/*
sam quare canes Herculis templũ nõ ingrediebantur:quã quia iocunda est omittere nolu/ *scæ intrabant*
imus.Dicit enim clauã Herculis, cũ qua eo in tẽpli loco Cacũ occiderat, post primas eius
templi ualuas fuisse locatã,cuius odore & non immerito absterrerentur canes.nescio autẽ
an & muscæ ipsum horruerint clauæ odorẽ. Circi Flaminij M.Varro hãc ponit originẽ. xxx
Circus Flaminius dicitur qui circũ ædificatus est flaminiũ campum, & ꝙ ibi quoq́ ludis *De Circo Fla*
Taurijs equi circum metas currũt.Liuius lib.I I I quũ legẽ latã scribit, Ne cui fraudi esset *minio*
secessio ab decemuiris facta,subiungit sic.Ea omnia in pratis flaminijs cõcilio plæbis acta:
quẽ nunc circum flaminiũ appellãt.Plinius autẽ lib.X X X V sic scribit.Inuenio à consula
tu Octauij,qui de Perseo rege naualem triumphũ egit, factam porticũ duplicẽ ad circum
flaminiũ,quæ Corinthia sit appellata à capitulis æreis columnarũ. Estq́ is circus flamini/
us,de quo superiori loco portã indicantes Collinã diximus Liuiũ scribere libro ultimo de
bello Macedonico,quũ dicit ita abundasse Tyberim, ut ludi Apollinares circo inundato
extra portã Collinã parati fuerint. De pratis autẽ Flaminijs sic habet item Liuius in I I I. xxxi
Itaq́ inde consules ne criminationi locus esset,in prata flaminia, ubi nunc ædes Apollinis *De pratis Fla*
est,iam tum Apollinarẽ apellabãt, aduocauere Senatũ. De cursu autẽ equorũ,quos Var/ *minijs*
ro dicit in circo flaminio ludis Taureis circũ metas currere, sic habet Ouidius ad fastorũ xxxij
secundi libri finẽ.Iamq́ duæ restãt noctes de mense secũdo:Marsq́ citos iunctis curribus *De æde Apol*
urget equos.Ex uero positũ permansit equuria nomẽ. Quæ Deus in campo præstitit ipse *linis*
suo.& M.Varro de equuria sic habet:Equuria ab equorũ cursu.eo enim die ludis currunt xxxiij
in Martio campo.De hoc Cassiodorus in epistola,cuius partẽ ultimã superiore de Circen *De Equuria*
sibus loco posuimus. postq́ id ludicrũ quo equis iunctis currebant curribus multũ lauda/
uit:sic subiunxit: Primũ hoc apud Elidẽ Græciæ ciuitatẽ Oenomaus fertur edidisse,quod
postea Romulus in raptu Sabinarũ,nec dum fundatis ædificijs ruraliter ostentauit Italiæ.
Sed mundi dominus ad potentiã suã opus extollens,mirandã etiam Romanis fabricam in xxxiiij
uallem Martiam tetendit Augustus,ut immensa moles firmiter præcincta montibus con/ *Ab Augusti*
tineretur. Eadem uero in epistola satis innuit Cassiodorus solitos ab Augusti Mausoleo *mausoleo cur*
sex portis dimitti iunctos currus,qui per equuriã in flaminium circum currerẽt:ut cõstare *rebant in nũc*
credamus locum,cui nunc Agoni est nomen circum fuisse flaminiũ. Nam si aliquis quod *Agonem*
nos aliquando fecimus postremã montis citatorum partẽ cõscenderit, & oculo metietur,
profecto intelliget ab Augusti sepulchro rectã fuisse uiam ædificijs nunc contectam,quæ xxxv
duceret ad ecclesiã sanctæ Mariæ in equuria appellatã.ab ipsa autẽ ecclesia in circum fla/ *Ecclesia san/*
miniũ nunc agonem recta breuis & usu expeditissima nũc est uia. Nec dubitamus quin *ctæ Mariæ in*
ea campi primo & postea circi flaminij causa factũ sit,ut uia quæ ab illis ad Augusti monu *equuria*
menta, & ad proximã olim Flumentanã nunc appellatã populi portam ducit, dicta sit fla/ xxxvi
minia. Vtrum uero eadẽ ratione & regio Italiæ nunc Romandiola à foro Cornelij,nunc *Origo uoca/*
Imola ad Pisaurum,& uia omnis ab ipso foro Cornelij usq́ in urbem Romã flaminiũ ha/ *buli uiæ Fla/*
buerit cognomẽ incertũ est. hinc magis angimur animo ꝙ omniũ flaminiæ urbiũ specio/ *miniæ*
sissima forum Liuij nos genuit,aluitq́:& forte nunc ab eadẽ in urbe Roma sub citatorum xxxvij
monte flaminiã incolimus uiam. De mutatione nominis Circi flaminij in agonem parũ *Flaminiæ pro*
admirari debebunt,qui nouerint agonis uerbum cõmune esse cuilibet actioni quocunq́ *uinciæ origo*
in loco publice instituatur. & in tãta tamq́ absurda omniũ appellationũ mutatione, quan *uocabuli*
tam fecerũt Romæ urbis ædificia, hæc satis uidetur toleranda, quando locus ipse ne dum xxxviij
florente Roma multorum ludorũ spectaculorumq́ agones habuit, sed nostris quoq́ tem *De mutatione*
poribus, si quis attente cõsiderauerit ludorũ quoq́ Apollinariũ similitudinẽ repræsentet. *nomini; Fla/*
Quæ enim carnis priuij extremo Iouis die ipso in circo edũtur spectacula originẽ habuisse *minij in ago.*

xxxix uidentur ab Apollinaribus ludis:de quibus Macrobius in saturnalibus sic scribit: Bello pu
Agonis ludi nico hi ludi ex Sibyllinis libris primũ sunt instituti, suadente Cornelio Ruffo decemuiro,
ab apollinari & infra: Censuerunt patres Apollini ludos uouendos faciendosq́;. Inq́; eam rem duode
bus traducti cim milia æris prætori,& duas hostias maiores dari decemuiris præceptum,ut græco ritu
hisce hostijs sacrũ facerẽt Apollini boue aurato,& capris duabus albis auratis. Latonæ bo
ue fœmina aurata.ludos in circo populus coronatus spectare iussus.Qua autẽ ratione uel
coniectura ducti affirmauerimus esse ludorũ Apollinarium similitudinẽ, quæ nunc etiam
prædicto tempore seruatur libet ostendere.uidimus ex T.Liuij tertio senatũ fuisse aduoca
tum in prata flaminia,ubi postea fuit ædes Apollinis. & iam tum Apollinarẽ appellabãt.
xl Pandulphus autem lateranensis ecclesiæ hostiarius quod Petrus omiserat bibliothecarius
Ecclesia san habet:Hadrianũ primũ pontificẽ Romanũ ædificasse sancti Apollinaris ecclesiã,ubi prius
cti Apollina Apollinis ædes fuit.quod quidẽ nulla alia ratiõe factũ uidet̃, q́ ut celebri tunc in urbe loco
ris Apollinaris & loci & ædis appellatio à ritu gentiliũ celebris tractu tẽporis in sancti Apol
linaris præsulis Rauennatis memoriã uerteretur.Sic in pantheone proximo illi loco haud
diu antea omniũ idolorũ, quibus id templũ erat dedicatũ, cultus in omniũ christi domini
xli martyrũ memoriã fuerat mutatus. Iam tandẽ quartæ distributionis nostræ parti manum
De minutiori apponentes minutiora & uarijs dispersa locis ostendere aggrediamur. Prima tamen erit
bus & disper Neronis domus:de qua Suetonius sic scribit:Domũ à palatio exquilias fecit, quã primo
sis in genere transitoriã,mox incendio absumptã restitutamq́; auream nominauit. de cuius spacio atq;
xlij cultu suffecerit hæc retulisse: Vestibulũ eius fuit in quo Colossea centũ uiginti pedum sta
De Neronis ret ipsius effigies:tanta laxitas,ut porticus triplices miliarias haberet.Item stagnum maris
domo instar circumseptũ ædificijs ad urbiũ speciem. Rura insuper aruis atq; uinetis & pascuis
syluisq́; uaria cũ multitudine omnis generis pecudũ ac ferarũ. in cæteris partibus cuncta
auro lita,distincta gemmis,unionumq́; conchis; erant cœnationes laqueatæ tabulis ebur
neis uersatilibus,ut flores fistulis,ut unguenta desuper spargerẽtur. præcipua cœnationũ
rotunda,quæ perpetua diebus ac noctibus uice mundi circumageretur. balineæ marinis
& albulis fluentes aquis.Eandẽ domũ quum absolutã dedicaret, hactenus cõprobauit ut
se diceret quasi hominẽ tandẽ habitare cœpisse. De ipsa itẽ domo Cornelius Tacitus ubi
incendium Romæ describit,sic habet: Eo tempore Nero Antij agens, non ante in urbem
regressus est q́ domui,qua palatiũ & Mecœnatis hortos continuauerat ignis propinqua
ret.neq; tamen sisti potuit,quin & palatium & domus,& cuncta circũ haurirentur. & in
fra: Cæterũ Nero nixus est patriæ ruinis extruere domũ:in qua haud proinde gẽmæ & au
rum miraculo essent,solita pridẽ & luxu uulgata, q́ arua & stagna,& in modũ solitudinũ
xliij hinc syluæ inde aperta spacia & prospectus. Eam in domum Neronem inclusisse ædem
Aedes fortu Fortunæ, quæ ex lapide phengite translucens ædificata, foribus clausis claritatem diei
næ ex lapide intus haberet, scribit Plinius in XXXVI. idemq́; in XXXIIII dicit in aureæ domus
translucente Neronis solarijs aues ex argento mirabili opere sculptas fuisse.ubi autem fuerint porticus
xliiij triplices miliariæ,ubi stagna syluæ & arua tenui possumus assequi cõiectura, q illis in eis
Domus Nero dem locis excelsa,amplissima postmodũ ædificata fuerũt ædificia. Namq; id totũ domus
nis locus quis aureæ spaciũ fuit ab ea parte palatij,quæ nunc monasteriũ sancti Gregorij è regione respi
fuit cit,recte ueniendo per Constantini arcũ triumphalem Colosseũ & Traiani forũ,quousq;
xlv nũc domũ cardinalis Columnæ sub mecœnatiana turre pertingimus. Sicq́; Septizonium
Titus in sta arcum Constantini,amphitheatrũ, & Titi Vespasiani thermas Traianiq́; forum diuersis
gnis Neronis postea temporibus diruptæ domus aureæ solũ arua syluasq́; stagna occupasse oportebit.
amphithea Primũ qui tantæ mutationi manum apposuerit fuisse uidetur Titũ Vespasianũ: de cuius
trum occupatione Neronis stagnorũ fidele supra posuimus Martialis testimoniũ. Hic ubi con
xlvi spicui uenerabilis amphitheatri Erigitur moles,stagna Neronis erant. Vtrum autẽ Titus
De Colosso à Colossum,qui in domus aureæ porticu erat intra amphitheatrũ ædificando cõcluserit, an
quo nũc Co postea illuc transtulerit:aut prope illud stare permiserit,incertũ habemus. Et tamen cõstat
losseus nobis eũ Colossum multis temporibus ad amphitheatrũ fuisse,à quo uulgus totã eam mo
xlvij lem postea Colosseum appellauit.Helius Lampridius in Antonini Commodi uita scribit,
Caput æneum Colossi autẽ caput dempsit,quod erat Neronis, ac suum imposuit, & titulum more solito
quod nunc est subscripsit.Nosq́; caput Cõmodi in nummismatibus noscentes uidemus id æneũ & certe
ad lateranum maximum caput,quod nunc ad Lateranensem basilicam cernitur fuisse illud, quod spur
cissimus

cissimus ipse commodus flagitiosissimi Neronis capiti subrogauit. Secundus autē Tra/ xlviij
ianus forum extruxit: de quo Ammianus Marcellinus libro XVI sic habet. Verū quum *De foro Tra*
ad Traiani forū uenisset, singularē sub omni cœlo structuram, ut opinamur æterna mœni *iani*
um ascensione mirabilē, hærebat attonitus per giganteos contextus circumferens mentē, xlix
nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus appetēdos. Omnia itaq; spe huiusmodi quicq; *De equo Tra*
conandi depulsa traiani equū solum locatū in atrij medio, qui ipsum principē uehit imita/ *iani æneo*
ri se uelle dicebat & posse: cui prope astans regalis Ormisda, cuius ex Perside discessum su l
pra monstrauimus, respondit, ante stabulum tale condas. Ex omnibus uero quæ insignis *De Coclide*
tot tantorumq; ædificiorū structura habuit partibus unica extat integra, Coclis columna *columna tra/*
boni præstantissimiq; principis res gestas mirabili opere insculpta. ad cuius Basim incisæ *iana*
literæ ostendunt, terreū collem qui eius turris altitudinē æquaret, ut area fieret plana, inde
operibus effossum asportatumq; fuisse. In eius fori excelsis mirabilibusq; ruinis Symma/ li
chus primus papa Ecclesias sancti Basilij, & item sancti Siluestri & Martini extruxit. Boni *Ecclesia san/*
facius autē octauus tres turres quæ nūc integræ extāt, ad easdem ruinas ædificauit, quarū *cti Basilij*
quæ media inde militiarum est dicta turris, ꝙ cellis superædificata est, in quibus Traiani lij
principis milites cōtinebantur. Quod autē Traianus ipse imperatoris Neruæ, à quo fuit *Tres turres*
adoptatus, memoriā cuperet cōseruari prædictā fori sui molem Neruæ ipsius foro atrioq; *militiarum*
coniunxit in cælsis: quorū pinnæ ad eam partē quæ in sancti Hadriani ecclesiā uergit, & liij
ubi nūc uulgi corruptela dicitur arca Noe, literæ etiā extant cubitales neruæ titulos præ/ *De foro Ner/*
ferentes. Id uero neruæ forum fuisse transitoriū appellatū Helius Spartianus in Alexandri *uæ quod tran*
Seueri uita indicat his uerbis: Statuas lacosas uel pedestres nudas uel equestres diuis impe *sitorium fuit*
ratoribus in foro diui Neruæ quod transitoriū dicitur: locabat omnibus cū titulis & colu/ *dictum*
mnis æreis, quæ gestorū ordinē continerent. Sed quare transitoriū sit dictum id forū, con/
ijcimus, ꝙ ex eo ad alia propinqua atq; contigua fora transiretur, ad magnū uidelicet Ro/
manum & Traiani forū: unde ecclesia quæ est sancti Hadriani ab Honorio primo pontifi/ liiij
ce Romano tēporibus Focæ imperatoris ædificata, in tribus foris à bibliothecario appel/ *Ecclesia san/*
latur, ꝙ ipsius ecclesiæ locū ad dicta tria fora pertinuisse uideamus. Est enim ipsius sancti *cti Hadriani*
Hadriani ecclesiæ propinqua alia ecclesia sanctæ Martinellæ nunc appellata, quam uulgo *in tribus foris*
fertur in Martis templo fuisse ædificatā. Sed ꝙ templū ibi Mars habuerit ignoramus. & ta lv
men uidemus ipsa in ecclesia cohortē Romanā militū more ad instar hominis figurā inci/ *Ecclesia san/*
sorum, cuius uexilifer labarū pro insigni habet, quæ ornamēta nullū aliud magis q̃ Mar/ *ctæ Martinel*
tis templū decebāt. Est item eidem propinqua loco statua ingens marmorea iacens Mars *læ*
fori nunc uulgo appellata: quam peritiores Romani perhibent Ioui Panario fuisse dicatā: lvi
argumentaq; afferunt ꝙ marmoreum statuæ stratum tanq̃ panibus marmoreis uideatur *Statua Mars*
obtectum, dicuntq; eam statuam ideo positam esse, ut memoriam referret panis, quē ma/ *fori appella/*
iores à Senonibus gallis in capitolio obsessi, quū famæ perirent in hostem, ut mentitam co *ta quid*
piam rerum prætenderent, proiecerūt. cuius rei ueritatē aliorū qui melius q̃ nos sciant iu/ lvij
dicio relinquimus. De Septizonio autē quod in domus aureæ solo diximus fuisse ædifi/ *De Septizo/*
catum, uarie scribi inuenimus. Id autem est ædificium ante beati Gregorij monasteriū, cu/ *nio*
ius magna ex parte demoliti tres columnarū ordines inuicem suppositi nunc uisuntur. Fu
it uero Seueri Afri imperatoris sepulchrū: de quo Helius Spartianus dicit. Opera eius pu/
blica Romæ præcipua extant: Septizonium & thermæ Seuerianæ. Et paulo infra idem
Spartianus: Quum Septizonium faceret, nihil aliud cogitauit q̃ ut ex Aphrica uenietes,
suum opus cernerent. & medium simulacrum eius locatum additum Pallantis ædibus. Is
regium arcum ab ea parte facere uoluisse perhibetur. quod etiam post Alexander quum
uellet facere ab aruspicibus dicitur esse prohibitus: quum hoc sciscitans non litasset. Iuli/
us uero Capitolinus in Antonini Getę, qui fuit dicti Seueri filius uita dicit. Illatus est ma/
iorum sepulchro hoc est Seueri, quod est in Appia uia euntibus ad partem dextrā specie
Septodij extructū, quod ille sibi uiuens ornauerat. Et Septodium sic ut Iulius Capitolinus lviij
appellat, nouimus græcos dixisse locum, ad quem ciuibus frequentatum multæ perdu/ *Septodium*
cantur uiæ, cui nunc Lodiæ est appellatio: ut uideatur innuere Capitolinus, Seuerum sibi
parauisse sepulchrum, ad quod ciues sæpenumero conuenirent. Quare autem à Spartiano
Septizonium appelletur, intelligere nequiuimus. Estq; nostra opinio eo in uerbo librari/
os errauisse, & Septizonium pro Septodium posuisse. Sed uidemus eos qui à mille annis

citra Romanorum pontificum gesta scripserunt appellare paruam nunc & integrã eccle/
lviij siam illi Septizonio subiectam atq; propinquã, quæ est cardinalatus titulus, sanctam Luci
Sancta Lucia am in septa solis, cuius appellationis rationẽ haud quaq; nostro iudicio absurdam reddere
in septa solis possumus, q inuenimus fuisse in eius columnaris ædificij summitate idolum solis exími/
lix um radios oblongos auratosq; ad caput habens. & quod aspiceret Colossum Neronis, à
Arcus trium/ quo Colosseũ diximus appellari. Idem Seuerus arcũ triumphalem habuit sibi & Marco
phalis Seueri Aurelio cõmunem à Senatu populoq; Romano positũ: qui nunc integer ad sanctũ Hadri/
lx anum sub capitolio cernit. estq; titulus, imperatori Cæsari L. Septimio. M. F. Seuero. Cæ/
De Arcu Cõ/ tera sunt nota. De arcu Constantini, quẽ in Neronis stagnis ædificatũ fuisse diximus pau
stantini ca dicere expedit, q in eo nũc integro talis titulus habetur. Imperatori Cæsari Flauio Con
stantino maximo Publij filio Augusto. S.P.Q.R. q instinctu mentis diuinitatis magnitu/
lxi dine cum exercitu suo tam de tyranno q de omni factione uno tempore iustis rem pub.
De domo C. ultus est armis arcũ triumphis insignem dicauit. Postq; de Neronis domo, & maximis
Cæsaris quæ in eius demolitæ loco constructa fuerunt ædificijs dictũ satis est, & uulgi errorem ha
bere uidemus, id quod Traiani forũ esse docuimus Iulij Cæsaris domũ fuisse. Sed ubi fue/
rit ipsa Cæsaris domus ostendemus. Primũ Suetonius in illius uita scribit. Habitauit pri/
mo in modicis ædibus, pontificatum maximum in sacra uia domo publica. Et Plinius lib.
XIX. Cæsar dictator totum forum Romanũ uiamq; sacram ab domo sua in cliuum usq;
capitolinum in munere gladiatorio linteis contexit. Fuitq; ipsa domus quã Octauius Au/
gustus à Iulia nepte nimis sumptuose ornatam, sicut Suetonius scribit, ad solum dirui fe/
Liuia porti. cit. in cuiusq; area postea porticus Liuia fuit: de qua Ouidius VI fastorũ. Disce tamen ue/
lxij niens ætas, ubi Liuia nunc est Porticus immensæ tecta fuisse domus. Ad eamq; porticum
De Pantheo scribit Plinius Vespasianum pacem suam ædificasse. Pantheon quod templũ describere
supra polliciti fuimus à Marco Agrippa ædificatum fuisse titulus in frontispicio adhuc
ostendit. Plinius libro XXXIIII scribit. Syracusana sunt in Pantheo capita columnarũ
à Marco Agrippa posita. Id templum Spartianus dicit ab Hadriano instauratum fuisse, &
minores in frontispicio literæ edocent eandem instaurationem à Septimio & M. Aurelio
Antonino fuisse factam. Macrobius in saturnalibus magnitudinẽ describens unionis, quẽ
Cleopatra in auribus gestabat, sic scribit. Ipse autẽ cuius fuit magnitudinis inde colligi po
tuerat q qui superfuit postmodũ uicta regina & capta ægypto Romã delatus dissectusq;
lxiij est. & factæ ex una margaritæ duæ, impositæq; simulacro Veneris ut monstruosæ magni
Panthei muta tudinis in templo quod Pantheon dicitur. Bonifacius autem quartus pontifex Ro. à Fo/
tio in sanctæ ca imperatore obtinuit id templũ in honorem beatæ Mariæ uirginis, & omnium Christi
Mariæ eccle/ martyrum consecrari: inde apud eos qui de christianorum gestis in urbe Roma septingen
siam tis annis citra scripserunt, ea ecclesia aliquando ad martyres appellabatur. Eius stupen/
lxiiij dum fornicem uetustate ipsa & terræmotibus scissum ruinamq; minantem tua pontifex
Eug. IIII Pã/ Eugeni opera impensaq; instauratũ, & chartis plumbeis alicubi deficientibus coopertum
theon instau/ læta inspicit curia. Et quũ ipsa insignis ecclesia cæteras facile superans multis ante sæcu/
rauit lis cælsas quibus attollitur columnas habuisset, sordidissimis diuersorũ tabernis quæstuũ
lxv à quibus obsidebãtur occultatas, emundatæ nũc in circuitu bases & capita denudatæ mi/
Idem Colum/ rabilis ædificij pulchritudinem ostendunt, acceduntq; decori strata tiburtino lapide sub/
nas Panthei iecta templo area, & quæ ad ætatis nostræ campum Martium ducit uia.
detexit QVando autẽ nos ære alieno liberare cœpimus, promissa item uici Iugarij, Equime/
lxvi lij & Salinarũ loca indicemus. Et quidem de uico iugario quod dicere possimus, ni/
Idẽ areã Pan hil aliud est q quod Liuius in bello Macedonico dicit: Saxum ingens à Capitolio in uicũ
thei lapide iugarium procidit, & multos oppressit. Nunc autem seruat ætas nostra, ut uicino in loco
strauit sub capitolio ad eam partem, quæ uersa est in Lucij Septimij Seueri arcum triumphalem
lxvij & currus & iuga boum fiant. De equimelio Liuius in quarto ab urbe condita, quũ Spu/
Vicus iugari/ rij Melij ex equestri ordine ad concupitum regnũ factã cædem scripsisset addidit: Nec sa/
us ubi fuit tis esse eius sanguinẽ expetitũ, nisi tecta parietesq; intra quæ tantũ amentiæ cõceptũ esset
lxviij dissiparentur, bonaq; contacta pretijs regni mercandi publicarẽtur. Iubẽtur itaq; quæsto/
Equimelium res uendere ea bona, atq; in publicũ redigere. Domum deinde ut memoriæ area esset op/
quid & ubi pressæ nefariæ spei, dirui extemplo iussit. id equimelium appellatum est. Liuius item in bel
fuerit lo Macedonico. Censores super equimelium in Capitolio, & uiam sternendam à porta
Capena

Capena. Et Marcus Varro in quarto de lingua latina. Equimeliũ ꝙ æquata Melij domus
publice, ꝙ regnum occupare uoluit. Is locus ad busta gallica ꝙ Roma recuperata Gallo-
rum ossa qui possederant urbem, ibi coaceruata & confecta. Salinas in locum quo sal po- lxix
pulo uendendum conseruaretur fuisse ea in Tyberis ripa, quæ à ponte nunc sanctæ Ma- *Salinæ ubi fu*
riæ in Auentinum pertinet, Liuius libro quarto, de secũdo bello punico ostendit. Marcus *erunt*
Varro carceris uerbi uim declarans sic scribit. Carcer à coercendo ꝙ exire prohibentur: lxx
in hoc pars quæ sub terra Tullianũ, ideo ꝙ addita est à Tullo rege: quæ Syracusis ubi sa- *De Carceris*
xa excisa conseruantur, uocantur latomiæ: & de latomia translatum, ꝙ hic quoq́ in eo lo- *ui uerbi*
co lapidicinæ fuerunt. Liuius autem in bello Macedonico scribit M. superiorem Catonẽ *Tullianum*
qui dictus est Censorinus in censura fecisse atria duo Martium & Titium in latumijs. Li- *Latomiæ*
uius item in sexto belli punici incendium describens sic habet. Comprehensa postea pri-
uata ædificia (neq́ enim tunc basilicæ erant) compræhensæ latumiæ, forumq́ piscarium,
& atrium regium: ædes uix Vestæ defensa. Ex quibus Varronis Liuijq́ uerbis dicere uo- lxxi
luimus latumias fuisse, ubi nunc est ecclesia sancti Nicolai in carcere Tulliano. Et atrium *Latumia ubi*
regium ibi propinquum, ubi scilicet ædes sunt, quas Sabellorum gens uetusta & clarissi- lxxij
ma nunc habitant. Sicq́ superiore loco proprie uidemur forum piscarium & ædem Ve- *Atriũ regiũ*
stæ descripsisse. Vrgebat nos per hos dies interrogatione Iustinus Planta iureconsultus lxxiij
& cõsistorialis aduocatus, ubi fuerit summa uelia, in qua quum habitaret Valerius Publi- *Vbi fuit sum-*
cola primus consul ædes demolitus ad humiliora fori loca inhabitanda se cõtulit. Cui re- *ma uelia*
spondemus M. Varronem quũ palatium describens dixisset, ꝙ à balatu ouium fuerit ap-
pellatum; addere: Huic Germalium & uelias coniunxerũt. & infra. Veliæ unde essent plu-
res accepi causas: in quibus ꝙ ibi pastores palatini ex ouibus ante tonsuram inuentã uel-
lere lanam sint soliti. Hinc ergo diximus ueliam fuisse ea in palatij parte in forum Roma-
num uersa, quæ iuxta palladium contra ecclesiam sanctæ Mariæ nouæ celsior insurgit.
Alia item multorum interrogatione sæpenumero agitati fuimus quid mons ille fuerit, cui lxxiiij
portam inter Tergeminam nunc sancti Pauli, & tyberim testarum laterumq́ fragmentis *Testaceus*
aggerato nunc monti testatio est appellatio. Fama enim multis ante sæculis continuata *mons*
habet, eam montis molem quæ proculdubio magna est in id celsitudinis creuisse ex urnis
alijsq́ testaceis, in quibus imperio subditi Romano populi tributa Romam pertulissent.
Et quidem nos eam famam esse falsissimam certius probare possumus, quàm quo aucto-
re, qua institutione id factum sit edocere. Quantum uero attinet ad famæ falsitatem norũt
mecum qui Romanorum gestas res legerunt, consueuisse quæstores in prouincias mitti,
quibus curæ esset tributa exigere, & siue legionibus in stipendia distribuere, siue in ærari-
um Romam deferre. M. Cato Vticensis quæstor in Asiam, in Cyprumq́ missus, habita à
prouincialibus tributa, non fictilibus urnis gessit, quas homo legum obseruantissimus in
testacei montis exaggeratione confringeret: sed tenacissimo consutos corio sacculos in
summa nauis puppi gestauit; subere ea ratione longissimis alligatos restibus, ut si naufra-
gio ipse cum nautis perisset, supernatans suber ostenderet in fundo depositum, & amisso
præstanti ciue, populo nihilominus Romano tributorum pecunia esset salua. Nec solum
in externis prouincijs, sed in Italia etiam tributa per quæstores exigebantur. Idq́ Macro-
bius in saturnalibus de fide seruorũ erga dominos tractans indicat. Asinio Pollione Pata-
uinos cogente, ut tributa conferrent, & propterea dominis latitantibus seruorum nullus
inuentus est, qui libertate proposita dominum proderet. Sed omissa inani, & nostro iudi-
cio superflua uanæ opinionis confutatione, quas ad rei ueritatem habemus coniecturas,
in medium proferamus. Plinius in libro trigesimo quinto multa dicit de figulis & plasticis lxxv
quorum opificum uis uerbo à græco significat interpretata, eos uel ex terra, uel ex gypso, *De figulis &*
uel argilla aliqua similitudines, uel formas effigiare. Sed quod ad nostram facit intentionẽ *plasticis*
maximum dicit usum fictilium maioribus, qui Romanorum fundauerũt imperium: adeo
ut deorum simulacra templorumq́ ornamenta, & ipsa parietum crustamenta ex fictili-
bus conficerentur. Suntq́ hæc pauca Plinij de ea re uerba: Turianum accitum à Fregellis
cui locarat Tarquinus Priscus Iouis effigiem in Capitolio dedicandã: fictilem fuisse eam.
& ideo non mirari solere fictiles in fastigio templi eius quadrigas: de quibus sæpe dixi-
mus: ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieq́ materiæ nomen in urbe retinet. Hæc
enim tum deorũ erãt effigies laudatissimæ; nec pœnitet nos eorum qui deos tales coluere.

Aurum enim & argentum ne in dijs quidem conficiebatur: durant etiam nunc pluribus
in locis talia ſimulacra. Faſtigia quidem templorum etiam in urbe crebra & munita mira
cælatura, & arte firmitateq; ſanctiore auro certe innocentiore. Et infra: Quæq; adhuc di-
ximus, uel aſſiduitate ſatiant figulinarum opera & fictilibus dolijs ad uina excogitatis ad
aquas tyberis ad balneas, ad tecta coctilibus laterculis. Atqui Numma rex ſeptem colle-
gia figulorum inſtituit, quin & defuncti ſeſe multi fictilibus ſolijs condi maluere. maior
pars hominum terrenis utitur uaſis. Marcus etiam Varro figulos uno in loco fuiſſe indi-
cat, quum dicit Venerem Myrteam fuiſſe inter figulos. & Myrteam ideo appellari, quia
locus ille primus myrtis eſſet feraciſſimus. Et Sexti Ruffi urbis Romæ deſcriptio habet in
Vicus uitrariorum regione prima porta Capena fuiſſe uicum uitrariorum. quum itaq; figulorũ eam eſſe offi-
cij conditionem uideamus, ut longe ab aquis haberi non poſſit: quum item eius artis pur-
gamenta, ſi nimis multa in aruis diſpergantur, ea reddant cæteris uſibus inutilia. Si uero in
flumen abijciantur, aut illud in breui compleant, aut difficillime eruantur, prudenti conſi-
lio factum tenemus, ut tam multa figulorum collegia à Numma rege inſtituta myrteis &
ſecus fluuium apud uitrariorum uicum, ibi fuerint locata, ubi nunc teſtaceum inter mon-
tem & tyberim uineas uidemus. ꝙ ſi Nummæ regis temporibus, quando urbis Romanæ
imperium intra uigeſimum lapidem coarctabatur, figulorũ collegia fuerunt ſeptem: quan
to plura credimus eſſe addita Romani populi multitudine non minus aucta quam fuit im
perium dilatatum. Hæc omnia attente conſiderantes mirari ſolemus, cur teſtaceus mons
lxxvi ſupra fidem eorum qui non uiderunt arduus, non in alpem potius inſurrexerit. Quæſiuit
De ludis Taurijs uero nuper Lælius noſter Vallenſis iureconſultus: nunquid ludi Taurij, quos poſtremo
carnis priuij dominico die ad eum montem fieri ſpectabamus, illi eſſent quorum meminit
Marcus Varro: cui nũc ſicut polliciti fuimus reſpondemus. Ludos quidem taurios ad po-
ſtrema februarij menſis tempora Romanos edere conſueuiſſe: ſed quod ex parte ſuperi-
ore loco in Equuria & Circi flaminij deſcriptione diximus, licet ludi appellarentur taurij:
lxxvij non tauri ſed equi curribus iuncti à campo Martio per equuriam currentes, quum ad ſe-
De locis quorum certa nõ habentur teſtimonia ptem metas circumacti eſſent in circum flaminium ferebantur. Amplum & uaſtum nũc
ingreſſi ſumus campum, diſperſa per urbem loca deſcribendi, cui parti tantũ abeſt, ut ple-
ne ſatis poſſe facere cõfidamus: ꝙ licet ea quæ hactenus ſunt ſcripta, multo maiora ijs quæ
forent reliqua exiſtimamus futura, tamen pauciſſima in poſterum certa oſtendere ſpera-
mus. Si quis enim urbis Romæ ætatis noſtræ partes ſingulas uel mente, uel oculis luſtran
do peruagabitur, ea quæ populo nunc & domibus frequentata ſunt, à nobis penè intacta
intelliget: quod quidem nulla à nobis negligentia aut inaduertentia magis factũ eſt, quàm
ne ignota imprudẽter aſſerere, aut impoſſibilia uane & leuiter conari compelleremur. Li-
lxxviij bet tamen aliqua ex parte ipſam ſcribendi ſine antiquis & dignis fide teſtibus audaciam,
De eccleſia ſancti Marci. Pallaturæ qualis futura fuerit oſtendere. Ea in regione omnium præſentis urbis populo frequentiſ-
ſima, quam capitolio exquilijs campo martio & pantheone uidemus clauſam, Eccleſia eſt
ſancti Marci, quam tuus Eugeni nepos Petrus gente Barba patritius Venetus, & ſanctæ
Mariæ nouæ cardinalis inhabitat: eam ſcribit Petrus bibliothecarius à Marco pontifice
Romano eius nominis primo iuxta pallaturas fuiſſe ædificatam. Et licet multorum ut ap-
paret ingentium olim ædificiorum ruinæ multa nunc cernantur fundamenta, quid tamen
lxxix illę fuerint pallaturæ ignoramus. Proximam illi eccleſiam baſilicæ X I I apoſtolorum nũc
De baſilica XII. apoſtolorum inhabitat & cardinalatus titulo tenet Biſarion ex Conſtantinopoli urbe græcus, cui Nice-
no uulgaris eſt appellatio. Quis uero ipſam ædificauerit eccleſiam: aut quæ fuerint ædifi-
cia, quorũ ingentia apud eam cernũtur ueſtigia, mihi penitus ignotũ eſt: & tamẽ extantia
ipſius eccleſiæ monumẽta ante annũ tricenteſimũ ſcripta, fuiſſe dicũt intra ipſius eccleſiæ
parrochiã, & prope capitoliũ Veneris ortũ cognomine mirabilẽ, & multa haud quaq; ig-
lxxx nobilia, quorũ loci & ſitus nullã ſcire poſſumus certitudinẽ. Eccleſiam uero ſancti Mar-
De Eccleſia ſancti Marcelli celli, quam Nicolaus patria Surrentinus, & eiuſdem eccleſiæ tituli cardinalis appellatione
Capuanus inhabitat: ſcribit bibliothecarius à Lucina nobili muliere uia ſalaria fuiſſe ædi-
ficatam in catulabio, quod lanij ſeu carnifices pro animaliũ ſtabulo habere cõſueuiſſent,
quo in ſordidiſſimo loco tentus & paſſus fuerit beatus pontifex Marcellus. Sed eius pala-
tij quod idem cardinalis elegantiſſimum apud ſanctæ Mariæ in uia lata eccleſiã ædificat:
ruinæ inter cæteras urbis conſpicuæ quid olim fuerint nullo in loco inuenimus ſcriptum,
& tamen

& tamen quantũ ex Sexti Ruffi deſcriptione urbis poſſumus aſſequi cõiectura Iſidis tem- *Iſidis tem/*
plum ibi fuiſſe tenemus, apud quod in portæ triumphalis deſcriptione Veſpaſianũ & Ti- *plum*
tum triumphatores nocte illa quæ triumphũ præceſſit, quieuiſſe oſtẽdimus. Scribit enim
Ruffus Iſidem prope Mineruam Chalcidicam fuiſſe, ſeruatq; ipſa nunc nomen ſuum Mi lxxxi
nerua à fratribus ſancti Dominici prædicatoribus ſub glorioſæ uirginis dei genitricis titu *Tit. Cn. Pom/*
lo habitata, de quibus ingentibus quæ nunc cernũtur ruinis, quod dicamus nihil aliud eſt *pei in delubro*
quàm in eius delubro titulos fuiſſe geſtorum Pompei, quos Plinius ſic ponit. Pompeius *Mineruæ*
magnus imperator bello triginta annorum confecto fuſis fugatis occiſis in deditionem ac lxxxij
ceptis hominum cẽties uicies ſemel octuaginta milibus, depreſſis aut captis nauibus octin *Præfatio triũ*
gentis quadraginta ſex, oppidis caſtellis mille quingẽtis uigintiocto in fidem receptis ter- *phi Cn. Pom.*
ris à meotide ad rubrũ ſubactis uotum merito mineruæ. Triumphi autem præfatio hæc lxxxiij
fuit, Cum oram maritimã prædonibus liberaſſet, & imperium maris populo Romano re *Querela ig/*
ſtituiſſet, ex Aſia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Capadocia, Cilicia, Syria, Scythis, Iu- *noratiõis mul*
dæis, Albanis, Iberia, Inſula Creta, Baſtarnis, & ſuper hoc de regibus Mithridate atq; Ti- *torum locorũ*
grane triũphat. Sunt etiam alia per urbem tunc ſpecioſa, ſed ſimili uetuſtatis ſuæ igno- *ſacrorum*
ratione obſcura, quæ illis relinquimus deſcribenda, quibus fortaſſis curæ erit hanc deſcri- lxxxiiij
bere, quam noſtrum habet ſeculum Romã, & ſi primæ illi potẽtiſſimæ multo diſſimilem, *Comparatio*
non parum tamen Europæ & aliquot Aſiæ partibus uenerandã. Et quidem licet Roma- *qualis uetuſtæ*
no nomini ita affecti ſumus, ut nihil poſt religionem maiori colamus ueneratione: non ta *& præſentis*
men paſſione ita abduci à uero iudicio nos patimur, quin diſcernamus quantũ longe ab- *Romæ*
ſit urbis Romæ noſtri tẽporis rerũ ſtatusq; conditio ab illa, quæ olim illi affuit potentatus lxxxv
& imperij maieſtate. Sed contrà nõ ſumus ex illis quos uidemus præſentẽ Romanæ rei *Habet præ/*
ſtatũ haud ſecus ſpernere & pro nihilo ducere, ac ſi omnis eius memoria ſimul cũ legioni- *ſens Roma ali*
bus cõſulibus ſenatu capitolij palatijq; ornamẽtis penitus interijſſet. Viget certe uiget ad- *quod in gẽtes*
huc, & quanq; minori diffuſa orbis terrarũ ſpacio ſolidiori certe innixa fundamento urbis *imperium*
Romæ gloria maieſtatis. Habetq; Roma aliquod in regna & gentes imperiũ, cui tutan lxxxvi
do augendoq; non legionibus cohortibus turmis & manipulis, non equitatu peditatuq; *Non armis et*
opus. nullo nunc delectũ militũ, qui aut ſponte dent nomina, aut militare cogãtur eductæ *ſanguine, ſed*
Roma & Italia copiæ in hoſtem ducuntur, aut imperij limites cuſtodiũtur. Nõ ſanguis ad *religiõe ſubij*
præſentem ſeruandam patriam effunditur, non mortaliũ cædes cõmittuntur. Sed per dei *ciũtur populi*
noſtri & domini noſtri Ieſu Chriſti imperatoris uere ſummi, uere æterni religionis ſedem, lxxxvij
arcem, atq; domiciliũ in Roma conſtitutum, ductosq; in illa ab annis mille & quadringen *Dictator ppe*
tis martyrũ triumphos, per diſperſas in omnibus æternę & glorioſiſſimæ Romæ templis, *tuus eſt pont.*
ædibus, ſacellisq; ſanctorũ reliquias magna nunc orbis terrarũ pars Romanũ nomen dul- lxxxviij
ci magis ſubiectione colit, quàm olim fuit ſolita cõtremiſcere. Dictatorem nunc perpe- *Senato. ſunt*
tuum nõ Cæſaris, ſed piſcatoris Petri ſucceſſorẽ, & imperatoris prædicti uicarium pontifi *card.* lxxxix
cem ſummũ principes orbis adorãt & colunt. Senatũ præſentis Romæ Cardinales eccle *Totũ orbem*
ſiæ poſt pontificẽ orbis ueneratur. Nec quiſquam memor tanta à deo noſtro ſanctorum *Ro. cu. habe*
meritis eſſe tributa, addubitabit, ſi ab huiuſmodi noſtræ reipublicę curam gerẽtibus & ad *bit, ſubiectũ ſi*
Petri piſcatoris nauiculæ clauum ſedẽtibus in ſolam religionem & ſanctimoniam curſus *ſancte uiuet*
dirigetur, futurum ut non aliter Aſiam Aphricamq; Romano Chriſtianorũ imperio ſubi xc
gant, quàm Europæ regna populosq; ſubiectos habẽt. Quid quod maiora uel certe pa- *Tributa pen/*
ria priſcorum temporum uectigalibus Europa penè omnis tributa Romam mittit, dum *det pene ois*
ſingulæ ciuitates à Romano pontifice beneficia accipiunt. Verum hanc ſummo ponti- *Europa.* xci
fici & cardinalibus exhibitam ab orbe reuerentiam eas à populis miſſas ingentes pecu- *Quæ ſunt ſoli*
nias poſſe etiam alteri ciuitati, quàm Romæ dignitatem emolumentum'que afferre quiſ- *da præſentis*
piam contendet, & Auinionem, Bononiam, Florentiam, Ferrariam ea aliquando fuiſſe *ſtatus funda/*
gloria decoratas allegabit. Et nos quin id quoque fateamur recuſare non poſſumus. *mẽta.* xcij
Sed propria quædam habet urbs Romana adeo præclara, excelſa, admiranda, ut ne dum *Qui Ro. non*
alibi in orbe inueniantur, ſed nec etiam ea transferri liceat optari. imprimis qui Romam *uiderit nihil*
ipſam rerum caput & dominam nõ uiderit, temere quicquam alicubi admirabitur. Ha- *uidit.* xciij
bet enim urbs ipſa apoſtolorum limina, & terram ſacro martyrum cruore purpuream. *Limina apoſt.*
Habet ſeruatam linteo Veronicę mulieris, in cũctarum orbis eccleſiarũ primariæ atq; xciiij
matris beati Petri baſilica extantem, proprijsq; apparentem liniamentis dominici uultus *De Veronica*

xcv effigiẽ. Extat insuper notus celebratusq; locus in uia Appia, Domine quo uadis appella
Domine quo tus,ubi perfugo Petro Christus occurrit, & super durã silicẽ uestigia reliquit populo cele
uadis. xcvi branda. Quumq; paulo fueris eadem uia progressus inuenis specum cimiteriumq; Ca/
Cimite.Cali. lixti beatis sanctorum ossibus refertissimum,cui additam ecclesiam sancti Sebastiani mar
xcvij tyris, quum præteritorum præsentisq; seculorum incuria prælatorum ruere permisisset,
Sãcta sanctõ. tu Eugeni pontifex magna cum laude nuper instaurasti. Visitur apud Lateranẽsem ec
xcviij clesiam Sancta sanctorum locellus cœlesti gratia plenus. Et in eadem uisuntur ecclesia
Capita apost. apostolorũ Petri & Pauli capita, Venerando simul timore applausuq; inspicienda. sub
xcix quorum sublimi & sicut par fuit ornato loco incunabula & circũcisio Saluatoris & ipsius
Incũabula & genitricis uirginei lactis uasculum miro candore cernatur, Eo in altari quod primum re
circun.saluat. ligio Christiana legitur habuisse. Sunt in Carinis cathenæ quibus beatum Petrũ in car/
c cere ligatum Herodes tenuit in ecclesia, quæ ex inde beati Petri ad uincula appellatur.
Lac uir. ci Estq; apud sacras uirgines sancti Siluestri monasterium incolentes attente uenerãterq;
Primũ altare contemplandum beati Ioannis baptistæ caput. Agnetis uero uirgunculæ annulus dei
cij sponsi sui dono de cœlo missus apud celebrem pulcherrimam'que illius in uia Numenta/
Cat.b.P. ciij na ecclesiã seruatur. Habet quoque insignis & speciossima in uia Tiburtina Lauren/
Io.b.ca. ciiij tij martyris beati ecclesia craticulam , super qua fortissimus athleta exustus de gentilium
An.b.ag. cv rabie triumphauit. Seruatq; eadem basilica eundem Laurentium & alium sibi similem
Craticula aliunde aduectum Stephanum protomartyrem ut uirtute meritisq; pares unico hospitio
cvi clauderentur. Visuntur item ab urbe secundo miliario,& hostiensem inter ardeatinãq;
Steph.et Lau. uiam dulcis aquæ fontes,qui fuso Pauli apostoli sanguine eruperunt. Et magno exqui/
sepul. cvij liarum monte speciosissima est sanctæ Mariæ maioris basilica,cuius fundamenta æstiuæ
Fontes s.Pau. niuis indicio fuerunt iacta. Qua in ecclesia gloriosissimi Hieronymi corpus ad præse/
cviij pe in quo primum uagijt Christus Iesus conseruatur. Non minorisq; miraculi ecclesia
S.Mariæ ma/ est in Transtyberina Ianiculi regione uirginis Mariæ ubi nato domino fons olei descẽdit
io.ecclia cix in Tyberim. Sũt uero multa ac prope innumerabilia,quorum & superiori loco dictorum
S.Hieron.cor inspiciendi,tangendi,uenerandiq; deuotione adducti, Pãnones,Mœsi,Macedones,Acar
pus. cx nanæ,Epyrotæ,Dalmatæ,Histri, Liburni,& ipsi imprimis plurimas in regiones prouin/
S. Maria trãs ciasq; diuisi Germani, & Galli, Hispani quoq; ac toto diuisi orbe Britanni, nunc Anglici
tyberina singulos fermè per annos Romam adeunt, Romam uenerantur, Romam ducunt eorum
dominam & magistram. Nec Europæ solum populi Romam & eius sanctimoniã uene
rantur: sed tua etiam pater Eugeni opera factum est , tum cura,tum etiam impensa, ut ex
Asia quoq; & finitimis illi Europę & Asiæ partibus post iunctos occidẽtali ecclesiæ Græ
cos,Armeniosq;,Bosnenses ex Europa,Nestorianos quoq; & Georgianos ex Asia mino
cxi ri,Ponto, Paphlagonia, Cilicia & Assyria,Scythis, Albanis & Iberia,& demum Aethio/
Cõciliati Asia pes ex Aphrica catholicæ fidei, & Romanæ ecclesiæ conciliatos uiderimus . Quo fit utã
ni Ro. pluribus orbis terrarum populis,nationibusq; aduenis Roma,quàm alia orbis ciuitas fre/
cxij quentetur. Nec paruus est cõtemnendus'ue is Romam confluentium numerus morta/
Ro. frequẽtia lium,quãdoquidem Quadragesimalis ieiunij temporibus quadraginta & quinquaginta,
cxiij & quandoq; plura millia ex multis earũ quas supra enumerauimus prouinciarũ Romam
Quot mil. sin adeunt,Romæ,basilicas,templa,sacella,& singulas ædes circuunt,quorum nullus tam he
gulis an. Ro/ beti stupido'ue ingenio,qui superba Romanorum olim principum palatia, superbissimas
mam adeunt spectaculis ædendis institutas extructiones,Thermarum celsos fornices & insana aquæ/
cxiiij ductorum opera perlustrans,quid fuerint,quid'ue sibi uoluerint singulos sciscitãs obuios,
Viget adhuc uidisse,sciuisseq; non lætetur. Itaq; uiget adhuc solido innixa fundamento Romanæ glo/
Ro.maiestatis ria maiestatis.Et non parua terrarum pars sponte & absque armorum strepitu dulci reue/
gloria rẽtia Romano nomini colla submittit.Sed quando à proposito digressi sumus,qui ab ædi
ficiorum locorumq; urbis innouanda memoria disserendis cultus & uigentis
adhuc reuerentiæ rationibus diu immorati sumus,ad ipsas urbis
ædificiorum redeundum esset,si pluriũ quàm hucusq;
descripsimus,indicauimusq; per omnia urbis lo
ca à nobis dimissorum certiorem dare
noticiam possemus.

FINIS

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS DE ORIGINE ET GE stis Venetorũ ad Franciſcum Foſcari ducem, inclytumq́ſ ſena/ tum, cæterosq́ reipublicæ Venetæ Patricios.

AGNVM Franciſce Foſcari princeps ſereniſſime, uosq́ ampliſſi/ mi Senatores, ac uiri Patricij negocium ac omnium maius quæ ex/ cogitari poſſint, Venetæ reipub. nunc incumbit: utrum ne geſtum diu in Turcos bellũ continuare, an potius præſidij ab uniuerſo orbe Chriſtiano afferendi deſperatione pacẽ cum illis conſtituere debeat cõſultatio anxiũ animisq́ ſuſpenſum tenet. Quid uero ſupremi or/ bis Chriſtiani principes ad cõmunem ſibi uobisq́ hanc cauſam cõſi lij quid opis afferãt, nec ſatis ſcio, qui os in cœlum nõ ponere, nec ſi cõiectura aſſequar dicere auſim. Sed eſt alia ratio ut ex pluribus iſta ſit non improbabilis, quæ me impulit ad ſcribendũ. Ego enim nomine & profeſſione, & utinã ne ſola Chriſtia/ nus, ego Italicus orbi Chriſtiano & ipſi Italiæ ſi quid ſum, & imprimis ſi quid eſt in me in/ genij debeo: ut nõ improbe uidear facere, ſi ea quæ mihi ſunt calami & rerũ geſtarũ peri/ tiæ, arma ad rei Chriſtianæ & Italiæ defenſionẽ cõfero. Ego ueſter ciuis Venetus eam ab optimo quocunq́ ueſtrũ in me beneuolentiã recognoſco, ut ſi rebus nequeo, cogitatione tantũ & ſcripto difficillimis horũ temporũ rebus poſſibilem reipub. opem & operam te/ near impartiri. Geſta itaq́ à Venetis, tum aliter à ueſtra urbe condita, tum maxime in bar baros adeo breuibus cõmentarijs coarctabo, ut memineritis ac attente cõſideretis uos ma iorum ueſtrorũ propoſita oſtenſaq́ incedentes uia, nuſq́ dei & hominũ fauoribus, nuſq́ ſecuritate, nuſq́ parti imperij conſeruatione ac amplitudine carituros. Nullã mihi quiſpiã hiſtoriæ ac rerũ geſtarũ peritia celeberrimus urbẽ dabit, quæ admirabilem obſtupendãq́ ſicut urbs Veneta habuit originẽ. Qui enim urbẽ Romã condidit Romulus, paſtores con uenas ex uicina regione perfugas nactus eſt, quibus in tutum cõfugientibus Aſylum cœ ptum nõ uoluntarie magis, q̃ auide urbs & pro uiribus aucta, & ab impetẽtibus eſt uirili ter defenſa. Thebas Cadmus dum cõderet bonitate loci, & ſua illectos ſuaui eloquẽtia po pulos faciliter cõgregauit. Brenus Indutiomar⁹ Galliq́ Mediolanũ, Veronã, Vincentiã, Tridentumq́ cõdentes populis repleuerũt, quos uini auidos ſitientes, cupiẽtiſſimosq́ ea ratione ſola traxerũt in Italiã. Venetã uero urbem nõ uoluntas, ſed timor: nõ propoſitum, ſed occaſio: nõ conſiliũ, ſed neceſſitas his cõdidit in locis, quæ nulla mẽtis ſanè hominum prudẽtia elegiſſet. Fuit tamẽ cauſa loco tãtæ urbis cõditæ ineptiſſimo lõge horridior con/ dendæ admirabiliorq́. Athila nanq́ Hunnorũ rege potentiſſimo, quẽ ſexcentorũ armato rum millia ſequebant̃ Aquilegiã urbẽ premente, Altinũ, Cõcordia, Patauiũ, Montiſſilicis urbes ſolo æquatæ ſunt, pariterq́ capta & funditus diruta, Aquilegia, Vincentinis, Vero nenſibus, Mantuanis, Brixianis, Mediolanẽſibusq́ & Papienſibus contigiſſe cõſtat. qua/ rum tot urbiũ populi ne ordinẽ nunc ſequamur in hiſtoria diffuſe ſeruatum, in hæc palu/ ſtria harena & calamis cœnoq́ contecta cõfugerunt loca, in quibus conditã nunc urbem Venetam orbis aſpiciens obſtupeſcit. Nec factus eſt à tantis populis ad has paludes urbis ædificandæ animo & intentione concurſus. ſed barbaros efferatiſſimos homines uiri no/ biles & uiribus potentatuq́ in ſingulis locis præſtantiores, natos ſecum & uxores miſera bili colluuione trahẽtes, id quærebant, id ſolum in uotis habebãt, ut ſaluis in cœno paludi bus & arena corporibus quæq́ ſubirent ſubſtinerentq́ incõmoda, dummodo eam barba rorũ ſæuitiẽ, & à filijs uxoribusq́ peiorẽ morte abigerẽt ſeruitutẽ. Fato aũt & dei nutu ac prouidẽtia conditio illa urbi Venetæ debebat̃, ut ea loca à barbaris cõplerentur diuerſarũ Italiæ urbiũ uiris, quibus perpetua foret cura barbaras gentes populosq́ feroces & imma nes à Chriſtianorũ ceruicibus repellendi. Si quis enim inuidia & odio carens ea uiderit & attẽte legerit, quæ in Romani imperij inclinationis hiſtorijs triginta iam & duobus libris ſcripta ſunt à nobis, faciliter intelliget Venetis ſolis æque ac cęteris omnib⁹ Chriſtianis ſi mul acceptũ deberi, Sarracenos hactenus Italia & ægei Ionij ſuperiq́ mariũ inſulis pulſos eſſe, quanq́ ſcriptæ à nobis hiſtoriæ leuẽ & mutilatã habeãt geſtorũ à Venetis mentionẽ, cum in tanta quã cõplexi ſumus hiſtoriã Romani olim totius imperij non licuerit ſerioſe ac diffuſe à Venetis geſta attingere, quibus ordine & copioſe explicandis ſeparatã & qui dem amplam cõficere poſſemus hiſtoriam, quod quidẽ facile indicabunt ea quæ ad huius

Venetiæ *Roma* *Thebæ* *Mediolanum* *Verona* *Vincentia* *Tridentum* *Athila* *Aquilegia* *Barbari*

temporis

temporis propositum, & mutilata ut diximus in nostris historijs mentione, in hoc breue opusculum identidem restringemus. At iam sensim manum apponere incipiamus.

Venetiarũ initium VENETAM urbem ad annum salutis sextũ quinquagesimũ & quadringẽtesimum condi cœpisse, ita certe docuimus in historijs, ut labi à uero ac errare cõstet eos qui cunq; aliter ausi fuerint affirmare: nemo enim eorũ qui Venetæ urbis cõditæ materiã attigerunt, negat cõtinuatæ urbis Aquilegiæ obsidione, *Obsidio Aquileiæ* quam tribus annis durasse cõstat, primum cœpisse in paludes & stagna confluere populos: à quibus diruta Aquileia, & breui post mortuo Athila, *Athilæ mors* huius nouę urbis fundamẽta fuerũt inchoata. & Athilam docet Eusebij Cæsariensis temporũ supputatio ad anni finẽ excidij Aquilegiæ, post urbes de quibus est dictũ usq; ad Papiam excisas cũ Italia excederet, fluxu sanguinis interijsse. erantq; tunc Martianus Constantinopoli imperator, Gensericus Vandalorum in Aphrica, Meroueus Francorũ in Gallijs reges. Leo primus Romæ pontifex, & Valentinianus iunior, undetrigesimũ in Romano occidentali imperio agebat annũ, quẽ qui perquiret, sextũ ut diximus quinquagesimũ, & quadringentesimũ salutis esse cõperiet. Vnde si me uestra exaudierit sapiẽtia, quos millesimo cõditę urbis Romę anno, Philippus Romanorũ principũ primus Christiano insignitus charactere aliarũ pridem conditarũ urbiũ exemplo fecerit ludos seculares, uos quoq; III ab hinc anno facere disponetis solenni pompa, quã processionẽ appellamus primo, post alijs lætitiæ & iubilationis apparatibus ita ostensis, ut actis deo nostro gratijs tantã urbem ad millesimũ annum tanta cum rerũ gestarũ gloria, tãta cum opulentia perductã esse lætari, & ut decet exultari significetis. Sed ad rem: Venetæ urbis cõditæ primũ omnis Italia maximũ cepit fructũ in fauoribus Narseti Cartulario Iustiniani imperatoris cubiculario & copiarũ ductori præstitis, *Narses Totila* quãdo aduersus Totilã ostrogothorum regẽ urbis Romæ euersorem cum exercitu ueniebat. erat is annus cõditæ urbis Venetæ LX ad quẽ iam mirabile acceperat incrementũ, utpote quam uiri nobiles atq; ditissimi nõ pastores & latrunculi inchoassent. *Narses in Italiam* Cum itaq; Narses permenso mari Rauennã à Cõstantinopoli peditatu, ipse cũ equitatu Italiã ingressus esset, Totila hostis eius apud Taruisiũ patriã urbemq; suam, apudq; alia Italiæ trãspadanæ loca sibi subdita ne ulterius progrederetur armis resistere cõtendebat: fecissetq; nisi imperatorium Veneti equitatũ, & eius ducem Narsetẽ nauibus transportatos in Rauennatẽ agrum, ubi nunc est Ferraria exposuissent. cuius beneficij memor Narses quamprimũ Rauennæ fuit opifices Venetias misit, à quibus sancti Theodori sacellum ubi ecclesia nunc est sancti Marci, & sanctorum Menæ & Geminiani ecclesia in capite Brolij ædificata est. Sicq; Venetorum auxilio non quidem leui ostrogothi Italia deturbati sunt. *Clefis rex* Ad annum inde circiter quadragesimum Clefis secundus Longobardorum rex omnium crudelissimus, quos ad ęam diem pertulisset Italia, populos eius regionis, *Lõbardia* quam nũc dicimus Lombardiam inauditis cædiũ rapinarumq; cladibus afflixit: multiq; tunc ac penè omnes qui prolabi potuerunt, Venetias confugerunt, ut à multis eam tunc alteram Venetæ urbis ædificationem fuisse tradatur. Quinimmo ex eo tunc facto inoleuit prouerbium: alias urbes pueros lactantesq; alere, Venetam uero adolescentes ac planè uiros sibi in populum procreare. Per hæc ipsa autem Longobardorum tempora Italiæ infelicissima Romanum orientale imperiũ aliam habuit infelicitatem, quæ pariter in Italiam redundauit. Ad quadragesimũ enim annum Longobardorum in Italiam ingressus, Sarraceni Asiam penè omnẽ ac breui post Aphricã occuparunt, quam historiam nostro proposito minime necessariã hic omittimus. Sed quod ad rem nostram facit: *Sarraceni* cum Sarraceni multa ac maxima alibi facinora perpetrassent, quinquagesimo tandem regni eorum anno, qui fuit conditæ urbis Venetæ sextus & ducẽtesimus, ab Alexandria soluentes Rhodum insulam Romani imperij peruenerunt: eaq; capta *Colossus Rhodi* Colossum fama celeberrimum, à quo ciuitas insulæ primaria nomen habuit, demoliti sunt: ex cuius Colossi ære noningentos camelos fuisse oneratos inuenimus. Rhodo uastata Sarraceni in ægeum delati pelagus multas ex cycladibus afflixerunt. *Cyclades Sicilia* Inde in Siciliam nauigarunt, quam maritimis in locis spoliatam incendijs, etiam per mediterranea editis uastauerunt. Anno item conditæ urbis Venetæ quinto uigesimo & trecentesimo Iustiniani secundi imperatoris Constantinopolitani temporibus Gregorio tertio pontifice Romano, *Turci* & Pipino primo Francorum rege: Turci primum Asiam inuaserunt, alanosque primo, post colchos & armenios: inde minoris Asiæ populos, & ad extremum Persas Sarraceni

agrorum

agrorum direptionibus & mortalium in agris repertorum ac congredi ausorum cædibus infestarunt. Fueruntq́ ipsi Turci scythæ ex his quos Alexandrum Macedonem inter hyperboreos montes ferreis clausisse repagulis cum alij tradunt scriptores, tum beatus Hieronymus affirmat. has uero Sarracenorum Turcorumq́ originis digressiones hoc loco facere placuit, quia cum his maxime barbaris Veneto populo & magna sæpe fuit, & maior gloriosiorq́ uidetur futura cõtentio. Quandiu autem apud Cõstantinopolim Romanum imperium fuit integrum, Veneti illud integre constanterq́ reueriti exercẽdę mari terraq́ mercaturæ, & recipiẽdis in urbem suam uiris quibusq́ non magis Italiæ quàm aliarũ prouinciarum profugis, paciq́ ubi possent inter discordias missis propria impensa oratoribus constituendæ intentissimi fuerunt. Qui quidem status nulla usq́ labefactatus iniuria per annos quinquaginta trecentosq́ Venetijs ab externis motibus quietissimus fuit: cum tamen ipsi inter se Veneti dissidia interim nõ parua habuerint, propriam ad declarationem historiam exposcentia, & tamen per id temporis maiora sunt opinione omnium iacta reipublicæ Venetæ fundamenta. Cum enim ad annum salutis sextum octingentesimum facta imperij Romani diuisione, Carolus magnus occidentale accepisset imperium, Veneti ex uetusta consuetudine Constantinopolitano magis parẽtes in difficultates maximas inciderunt, quarum finem bonũ eorũ innocentia bonitasq́ tunc est nacta. Cõcedente enim Carolo principe iusto & magnanimo permissi sunt Veneti legibus proprijs ita uiuere, ut pariter utriq́ imperio obedirent. Cui fœderum conditioni Leo III pont. Ro. adstipulatus est. Sed tertio abinde anno Fortunatus patriarcha Gradensis, quem coniuratio attigerat in Ioannem & Mauritium duces Venetos intentata, sibi timens in Frãciam se recepit, & Carolo imperatori Venetos detulit, quod illi à fœderibus ictis discedentes, Constantinopolitano magis quàm Romano imperio adhæsissent: adeo quod tantum apud imperatorem eius patriarchæ uerba ualuerunt, ut Pipino filio Italiæ regi scribens Venetos bello agitari opprimiq́ iusserit. Ducens itaq́ in Venetos Pipinus Eracliam terrestrem unicã illorum ciuitatem, cuius locum nunc ciuitatem nouam appellatis, & Equilium eius ciuitatis oppidum inuasit. Sed ciues qui ea loca frequentissime inhabitabant campestribus locis suis munitioribus diffisi patriam deserentes cum liberis & uxoribus Venetias commigrarunt: nec alia fuerunt loca unde maior numerus familiarum Venetorum, qui nũc extent originem traxerit: quandoquidem ad cẽtum familias, eorum præsertim qui nunc patricij sunt, Eracliam Equiliũq́ deseruisse Aquilegiensis ecclesiæ asserunt monumẽta. Breui tamen post Vbolerius & Beatus Venetorum duces, Ioanni & Mauritio suffecti Teodouium delati, Carolumq́ imperatorem allocuti cum eo fœdera amicitiamq́ iunxerunt. Sed Niceta patricius à Niceforo imperatore Constantinopolitano cum ingenti classe in Adriaticũ missus, Dalmatas primo post Venetos abiectis cum Carolo imperatore fœderibus recedere cõpulit: qui Venetias ueniens, paucos ibi menses moratus inducias cum Pipino in paucos menses constituit. quibus uix dum finitis Pipinus maiore q̃ antea apparatu terra mariq́ mouit: gestumq́ est bellum illud memorabile, in quo illata regi clades Canali Orfano nomen dedit: sed maiori indigeret hæc historia uolumine. Capita itaq́ illius satis fuerit cõmemorare. Paulus gente Ciuranus obsessæ urbi cũ classe subuenit, paxq́ inter Niceforũ imperatorẽ & Pipinum regem cõstituta est: in cuius fœdere Venetis cõcessit rex Italicus, ut immunitatẽ qua à Carolo genitore donati fuerant retinentes, Nicefori partium bello paceq́ censerẽtur. Eaq́ cõstituta pace Veneti publico omniũ insularũ consilio sedem à methamauco translatã in riuoalto manere, & q Riuusaltus esset ciuitatis nomen constituerunt, palatiumq́ quod nostra ætate superbis est ædificijs auctũ, apud Theodori sacellum tunc primũ fundare cœperũt. pariterq́ eodẽ anno quia in Oliuolensi insula littori proxima castellũ fuerat, episcopi sedẽ ibi constitutã appellãt cũ tota diocesi Castellanã. Tria paulopost in orbe terrarũ maxima sunt audita. Primũ dictu leue malos postea successus habuit. Sarraceni enim primã omniũ Italiæ urbiũ centũcellas urbi Romæ proximas spoliarũt. Carolus deinde imperator uir excellentissimus obijt. Tertio loco Sarraceni quatuor tunc primũ tyrãnos admiratos nomine habere cœperũt, quorũ unus Ægyptum & Aphricam occupauit, Duo Hispanias inter se partiti sunt, & quartus Palestinam ac Syriæ loca cepit. Isq́ per Gregorij IIII pontificis Romani edictum, qui fuerat tituli sancti Marci Cardinalis, sacrosancta palestinæ loca obscœne fœdata à nemine Christiano adiri permisit

Turcorum origo · *Alexander Macedo* · *Constantinopolis* · *Carolus magnus* · *Veneti suis legibus uiuũt* · *Mauritius dux* · *Pipinus rex Italiæ* · *Eraclia* · *Equilium* · *Niceta patricius* · *Dalmatæ* · *Canalis Orfanus* · *Riuusaltus* · *Palatium Venetorum* · *Oliuolensis insula* · *Grego. IIII pontifex*

Mauri

permisit. Mauriq; in Siciliam classe delati late incendia commiserunt. Nec sciuit potuitq; Michael imperator Constantinopolitanus tantis malis aliter prouidere, q̃ quod Venetis ne mercimonia occidentis in Asiam perferrent inhibuit. & aliquot onerariarum nauiũ tri remiũq; presidia Siculis à Venetis afferri curauit: eratq; per id temporis Venetiarum dux Iustinianus Particius, anno cuius secundo ducatus beati Marci euangelistæ corpus Venetias est trãslatum. & eo qui secutus est anno conditæ urbis Venetæ primo septuagesimo & quadringentesimo, ecclesia quæ nunc extat sancti Marci Venetijs ædificari cœpta. Iustinianus enim dux ea auctus gloria sancti euangelistæ ducatus sui temporibus in urbem adducti à populo Veneto impetrauit, Ioannem fratrem suum qui apud Cõstantinopolim exulabat in patriam reuocari, & sibi in consortem ducatus dari. Michaelq; imperator audiens Sarracenos Siciliam inuasisse per Ioannem in patriam reducem, & ducem creatum à Venetis petijt ut classe siculis opem ferrent. Dumq; classis à Venetis concessa armatur, dum nauigat, dum siculis laborantibus se ostentat, sancti Marci ecclesia à Ioanne duce populi gratiam eo in negocio aucupante perfecta est. anno qui secutus est Sarracenis Siciliam iterum Tarentumq; duce Sabba regis Maurorum præfecto obsidione prementibus Theodosius imperatoris Constantinopolitani classis præfectus copijs quas e Græcia adduxerat, diffisus ad Venetos se contulit. & Petro Touerdenico ac Ioanne eius filio Venetiarum ducibus Spatarij dignitate, quæ tunc erat omnium illius imperij maxima ornatis ab ea repub. impetrauit sexaginta triremiũ classem à Venetis armari: auctusq; tanta classe Theodosius nõ prius inchoata in portu Venetiarum uelificatione destitit, quàm sinum attigit Tarentinum. Sabbas uero Sarracenus quamprimum eam omnem Christianorum classem adriatico emenso in sinum Tarentinum flectere intellexit, siue quia timuerit, siue quia timoris simulationem rebus suis conducere sit arbitratus obsidionẽ soluit, & ad crithonitarum littora repente nauigans, Christianis quid facturus esset dubium fecit. Sed ea in magnarum classium propinquitate cum leuia per occasiones committerentur certamina, ad prælium uel inuitis utriusq; exercitus præfectis est uentum, quod quæ partium inchoasset, utriusq; classis duces ignorare uisi sunt: fractis eo in prælio & fugatis Christianorum copijs, in Venetos pugnæ intẽtiores magna eius cladis calamitas cessit. Nam omnes eorum naues uel mersæ uel captæ sunt: militum uero paucis in barbarorum potestatẽ factis, reliqui aut enecti, aut ad internicionem fuerunt occisi. Theodosius autem præfectus parte nauium, quas è Constantinopoli duxerat amissa, saluti suæ fuga cõsuluit. Ea elati uictoria Sarraceni in Dalmatiam ducentes Austrense oppidum ui captum spoliarũt. Forte tunc Venetorum naues mercemonijs onustæ à Syria reduces uisa Sarracenorum classe in sinum secesserant tergestinum: quas casu inuentas & fugam molientes barbari interceperunt, odioq; usi quo Venetũ persequebãtur nomen mortales in illis repertos ad unum trucidarunt. Exinde ad oram Italiæ flectentes Anconam ui captam spoliatamq; incenderunt. Ad annos inde plus minus uiginti Sarraceni Alexandriam incolentes, Cretam insulam aggressi, ea omni ditione potiti sunt, quorum pars maxima in Italiam nauigãs, omnes urbes in sinum adriaticum ad Ancone hydruntum uergentes, uel occupatas tenuerunt, uel fugientibus habitatoribus desertas incenderunt. Nec fuit qui tantæ Italorum calamitati aliquã tulerit opem præter Venetos, qui duce Vrso particiaco illos exposita sinui Tarentino uastantes classe adorsi fuderunt, & Italia expulerunt. Eo deniq; anno alij Cretenses Sarraceni in Dalmatiam sunt delati, & non solum exposita mari loca, sed facta pleriśq; in locis excensione mediterranea uexauerũt. Qui Gradũ usq; delati oppugnauerunt diu, urbe ideo non sunt potiti, quia Veneti uicinæ urbis periculo exterriti laborantibus præsidium attulerunt, & fugatos inde Sarracenos mari quoq; supero expulerũt: in cuius fortissimi facinoris gratificationẽ Basilius imperator Cõstantinopolitanus apochrysarius Dalmatiam administrans Vrsum particiacum ducem Venetum protospatarium declarauit. Isq; dux accepti muneris gratias relaturus cãpanas duodecim magni ponderis Basilio imperatori dono misit, easq; campanas constat primas fuisse, quas Græcia alicubi habuerit. Sed & alia barbaries per tertij Sergij pont. Ro. tempora Italiam est aggressa. Nanq; ungari per uiam Foriulij, quam malo nostro ab initio mundi deus patefactam barbaris reliquit, Italiam ingressi sunt. Opposuit uero sese illis Berengarius Imperator Romanus ad ipsum Foriulij limitem cum quindecim milibus armatorum, & manu cõserta fractũ fugatumq; amisit

Iustinianus Particius dux

Ioannes dux creatur

Theodosius imperator

Sabbas sarracenus

Calamitas Venetorũ

Sinus tergestinus

Creta insula

Gradus

Sarraceni fugati

Basilius imperator Cõstantinopolitanus

Protospatarius

Primæ cãpanæ quas habuit Græcia

amisit exercitum: tum furentes Vngari cæde incendijs & rapinis cuncta uastantes Taruisium peruenere, eaq; expugnata urbe ultra progressi omniaq; uastantes per quæ facerent iter, Mediolanum inuadere constituerant. tum exciti opulentiæ urbis Venetiarum fama iam tunc ingenti signa conuertentes in eam duxerunt: & lembis tumultuarie fabricatis, quorum asseres pellibus conglutinarentur, ciuitas noua capta ad primũ impetum est incensa. Exinde Vngari per littorales insulas debacchati Equilium & ad alteram partem caput aggeris Clugiamq; populati sunt. Fuit uero animus Riuumaltũ & Methamaucũ primarias eius urbis insulas inuadere. Sed alia erat tunc eius urbis forma, alia munitio: nanq; Petrus cognomento tribunus dux quamprimum eam gentem pannonia mouisse audiuerat, urbem Venetiarum à riuo castelli ad ædem sanctę Mariæ in iubanico appellatam muro cinxerat: Canalem uero quem magnum dicunt ferrea clauserat cathena, cuius capita unum in sancti Georgij, alterum in sanctę Mariæ prædictę ædibus firmabantur. Cum itaque Vngari à Clugia mouentes littus quod contra methamaucum est cepissent, ut inde Methamauco riuoq; alto per Albiolam potirentur, Veneti Petro tribuno duce per arma illis resistere perrexerunt. pugnatumq; est uarijs in locis per quæ barbari multitudine freti irrumpere conabantur: & cum eo in certamine uano aliquot diebus laboratũ esset, tandem ipso natalis Petri & Pauli apostolorum die, Vngari uictoriam desperantes re infecta profecti sunt. Sensit per id temporis clades Italia inauditas. Dum. n. Vngari Venetos infestant, sarraceni montem occupauere Garganum, quem multis annis undiq; tenuerunt: & Vngari à Venetis in hetruscos delati, eam commissis regionem summa & alias inaudita impietate cedibus, incendijs, & rapinis prope destitutam desertamq; reddidere. Omnes. n. mortales fœminas æque ac mares qui cædibus superfuerant, aut fuga prolabi nequiuerant, in Vngariam adduxere. quin etiam anno qui secutus est conditæ urbis Venetæ LXXV, & quadringentesimo sarraceni Aphricam Genuamq; urbem ceperunt, in quã maxima usi sunt sæuitia. urbe. n. spoliata, & his qui arma ad defensionem induerant primo impetu cæsis, omnes pariter puberes latebris eductos trucidarunt: redituriq; in Aphricam mulieres omnis ætatis & impuberes masculos cum facta præda nauibus impositos asportarunt. Sed iam sensim ad aliena prolapsus sum, ad res Venetas redeamus. Per Agapiti pon. Rom. tempora Albertus Berengarij imperatoris filius apud Rauennam constitutus Venetos mercatores multis affecit incõmodis. Comaclensium. n. nauigio, quod illi haud quaq; tenue habebant, fretus mare uestrũ latrocinijs tenebat infestũ. Id cũ Veneti diutius pati nec possent nec uellent, in Comaclũ delati oppidũ primo impetu captum, & naues simul Comaclensium incenderunt. Forte paulo post Petrus cognomento Candianus Venetiarum dux Petro filio ut sui ducatus cõsors omnia secum administraret impetrauit. Isq; Petrus genitori ingratus cum in eum conspirasset in exiliũ est actus. qui adolescens acris ingenij ad Berengarium Albertumq; accessit: & cum forte XII onerariæ naues ui tempestatis in primarium padi ostium actæ essent, eas Petrus Alberti consilio præsidioq; fretus intercepit. Et patre paulo post uita functo in patriã à Venetis reductus dux est factus. Omitto nunc multas Italiæ calamitates ut ea quæ uestra sunt propria enumerare possim potius quàm describere. Ad annum uestræ urbis conditæ secundum quinquagesimum & quingentesimum sarraceni bipartito exercitu Italiam ingressi, hinc Capuam ceperunt, inde Barrum terra mariq; obsederunt: cui Petrus Vrseolus uester dux annona importata subuenit, nec tamen soluerunt obsidionem sarraceni. Quare cum essent Constantinopoli nunciata ea quæ dux Venetiarum fecerat, Gregorius imperialis catipanus, id magistratus est nomen, cum classe in Adriaticum uenit: qua Venetæ cõiuncta itum est in sarracenos, de quib9 superatis cæsis & expulsis dux uester triumphauit. Eo qui secutus est anno, Adriæ ciuitatis à cuius uicinitate superũ mare nomen accepit, incolæ maior tũc populus quàm urbis uetustas tunc tolerasse uideatur, Venetorũ fines uastarunt: quibus Otto Vrseolus Venetiarum dux Petri defuncti filius apud Lauretum pado & athesi uicinum occurrens conflixit, & superati adrienses breui peruenerunt ad eam opum tenuitatem, in qua eos obsorduisse uidemus. Nono postea & XX ac sexcentesimo uestræ urbis anno Robertus uiscardus uir celeberrimus, ductu cuius regnum primo est cõstitutũ, quod appellamus Siciliæ citra Farum, Dyrachium urbem terra mariq; premebat. Nicephorusq; imperator Græcus, q per se ipsum nequisset, Venetos ut pressæ urbi præsidiũ

Ciuitas noua ab Vngaris capta
Clugia depopulata
Petrus tribunus dux
Cathena
Mons garganus à sarracenis occupatus
Genua capta à sarracenis
Agapitus pontifex
Albertus im.
Comaclum
Petrus candianus dux
Sarraceni Italiam ingreßi
Adria ciui.
Otto Vrseolus dux
Robertus uiscardus
Nicephorus imperator

afferrent orauit: qui Dominico Syluio duci suo ut triremium onerariarum'q; nauium clas
se educta imperatori satisfaceret publico consilio permiserunt: Duxit'que in Guiscardum
Syluius classem quam finis ostendit ingentem paratissimamq; fuisse, nanq; normanæ cō
gressa classi uictoriam sed cruentissimam obtinit, & mare Dyrachinis redditum est aper
tum. Post aliquot inde annos Robertus Guiscardus imperium ambiens Constantinopo
litanum, quod Alexius imperator pessimus inuaserat, classem superiore maiorem eduxit.
Alexius imp. Veneti non magis ut roganti Alexio satisfacerent, quàm quod Roberti potentiam, si au
geretur, libertati suæ ducerent formidabilē, classem pararunt spe Alexij ampliorem, quæ
item Syluio duce alto mari Guiscardo congressa est: & fractis fugatis'que Venetis Ale
xianis'que qui aduenerant, Guiscardus Dyrachium, Dominicus dux Venetias de fuga se
Vitalis falero contulit, quem inde patres in carcerem coniecerunt: Vitalisq; falero illi suffectus repara
tam illico classem ad Alexium duxit. qui imperator Guiscardo ad Sasium congressus fra
ctusq; & fugatus imperium amisisset nisi Robertus breui post febre & caumate per men
Casiopa insul. sem Iulium correptus apud Casiopam insulam interisset. Inchoata est paulo post glorio
sissima omnium expeditio, quam beatus pontifex Romanus Vrbanus secundus in Cla
romontensi concilio decreuit, ad quam Veneti classem ducentarum omnis generis na
uium præfecto Michaële Vitalis Michaëlis uestri ducis filio transmiserunt: eáque classis
Cruce signati non magis uestra militia quàm cruce signatorum ex omni orbe christiano ad uos conflu
Dalmatæ entium plena fuit. Dalmatas'que constat eam nauibus militibusq; adauxisse. Pisani tunc
Pisanorum Venetis infensi cum triremibus quinquaginta mediterraneum infestabant, id in primis
perfidia quærentes ut naues Venetas casu obuias interciperent. Siue igitur classem Venetorum
dalmatarumq; sua maiorem esse ignorarūt, siue ea fuerunt audacia, ad portum Rhodien
sem tanto nauigio concurrerunt, superati'que triremes duo de uiginti, & in his milites
Magnificen quatuor milia amiserunt. Sed Veneti ob crucis quod deferebant signi reuerentiam tri
tia Venetorū ginta Pisanis primoribus in obsides retentis cæteros incolumes cū redditis triremibus li
Smirna ciui berarunt. Subinde Lassimiram uel ut credo Smirnam Asiæ urbem, quæ sex à mari mili
tas Asiæ bus distans tunc recēs à Turcis diruta fuerat, ea classis cepit: & magni Nicolai corpus ibi
Gothifredus repertū Venetias misit: Ea classis uestra cū Boglioni Gothifredi temporibus cæterę chri
Boglioni stianorum expeditioni auxilio accessisset, illo ad primi anni captæ Hierosolymæ finem
Hierusalem mortuo eius fratri Balduino qui primus rex fuit primum usui esse cœpit. Cum. n. Ptolo
Genuenses maidam quæ & Accon & corrupte Accia à nostris est dicta obsideret, uocata classis Ge
nuensis primo post Veneta accesserunt, quas simul fuisse tunc rostratas naues & trire
mes L X X X refertur: & pressa mari ac terra Accon uigesimo obsidionis die facta est in
regis Hierosolymæ potestatē, liberis'que duobus his de Italia populis priuilegia rex in ea
urbe cōcessit amplissima. De quibus quod ad Venetos spectat infra diffuse dicemus. Ad
annum nanque Venetæ urbis conditæ sexagesimum quartum sexcentesimum'que Bal
Balduinus se duinus eius nominis secundus Hierosolymæ rex, primo suffectus Balduino de quo pro
cundus rex xime supra est dictum, sarracenis & turcis resistendi spe destitutus Venetorū auxilia po
poscit, societatem eis in capiendis de terra barbara prouincijs urbibus'que pollicitus: exta
re'que uidimus, & uos scire non dubito fœderum huiusmodi formulam cum Dominico
Michaële uestro duce solenniter conceptam. Sed priusquam classem Veneti parare po
tuerint Balduinus iste Balach parthorum regi Hierosolymam impetenti temere congres
sus cum magna procerum militumq; christianorum parte captus Chairum in carcerem
Concilium la est perductus. Id cum secundus Calixtus pontifex Romanus intellexisset, & forte tunc la
teranense teranense consilium celebrabat, Venetos orauit & sua impulit autoritate ut difficillimis
christianæ expeditionis rebus in Asia subuenirent. Erat per id temporis Hierosolymis pa
triarcha Varinundus uir non magis doctrina & religione quàm animis & prudentia con
spicuus, cui Balduino capto Hierosolymæ & regni administratio à christianis fuerat de
mandata. qui & ipse sicut pontifex Romanus ad Venetos mittens fœdera cum Baldui
no icta illis confirmauit. Dominicus itaque Michaël classem adducens potentissimam ad
annum salutis secundum & uigesimum supra centesimum & millesimum in Asiam naui
gauit. Iacobus'que theologus Genuensis qui paulo post Hierosolymis diu uixit, & à quo
hæc sumpsimus, L X X onerarias naues eam classem habuisse scribit. in qua similius est
uero triremes inter & ceteas ac alias minores quàm uestra habent monumenta naues fuisse

fuisse c c. Interea Varinundus patriarcha quo die certior est factus Dominicum Ve-
netijs soluisse omnes copias quotquot Hierosolymis educere potuit ad Iopen duxerat: *Iope ciuitas*
quam Hierosolymæ proximiorem cæteris maritimam urbem Babylonica septingenta-
rum nauium classis arcta & periculosissima obsidione premebat. impetum quem Vene-
tus dux in barbaram classem fecit improuisum fuisse crediderim, quod genuensis scriptor
æque ac uenet⁹ autores sunt, barbaros illico profligatos fugatosq; magna ex parte captos
fuisse. Iope liberata iussit patriarcha omnibus christianorū copijs terra mariq; in tyrū iri, *Tyrus*
quam urbem omnium præter Hierosolymam & Antiochiam Asiæ potentissimam chri-
stiani ad id temporis expugnare nequiuerant. Ea tamen summis barbarorum conatibus
aliquandiu defensata, tandem multo, ut genuensis uerba imitemur, Venetorum sangui-
ne capta & Hierosolymæ regno addita est. Concessum uero Venetis à Varinundo pa-
triarcha, & postea à Balduino rege pecunia redempto confirmatum, quod uidimus ipsi
priuilegium, minora habuit quàm quæ concedentibus in tanti beneficij pręmium fuerint
onerosa. Nanque Balduinus hic secundus ea primo confirmat quæ primus alter Baldui-
nus rex Venetis in acceptorum principio expeditionis beneficiorum præmium in hanc
maxime formam in ecclesia sanctæ crucis apud achonem altero concesserat priuilegio:
haberent Veneti omnibus in urbibus Hierosolymæ & primatus Antiochiæ propriam *Priuilegium*
fori iurisdictionem: uicum & plateam particularem ubi furnum, stateram, cauponas, *Venetorum*
mensuras'que proprias & cætera mercimonia nullis grauati uectigalibus exercerent. Si
quis Venetus naufragium fecisset, si decessisset intestatus, bona cederent Veneto magi-
stratui. tum in beatorum apostolorum Petri & Pauli festo celebri regius minister ex Hie
rosolymæ ærario trecentos Bizantios sarracenos persolueret: his'que à primo secundus
addidit Balduinus, ut Tyri Ascalonis'que urbium quandocunque in christianorum fie-
rent potestatem, Venetus tertiam partem dominio possideret. Tyro capta & Balduino
Hierosolymam reuerso periculum palam est factum, quod christianæ expeditioni maxi-
mum imminebat si ea à Venetis auxilia nō uenissent. Nanq; suffectus Caloiohanni Ema
nuel tunc Constantinopolis imperator qui tantam christianis latinis uictoriam sicut &
sui prædecessores inuideret, Iope obsessa aperta in Venetos cœperat machinari, quos à
ferenda christianis ope cupiebat auertere. Eius itaque imperatoris per eam ætatem po-
tentissimi motibus qui continuabant territi Venetæ reipublicę magistratus Dominicum
Michaëlem ducem suum reuocare coacti sunt. Is'que probus uir Rhodum primo post *Rhodus*
Chium Græci imperatoris insulas spoliauit, gloriosum nactus in Chio Theodori marty- *Chium*
ris corpus quod in sancti Marci basilicam delatum in capella insigni seruatur, quam Nar- *Corpus sancti*
setem cartularium ædificasse docuimus. Ductis inde apud Chium hibernis Dominicus *Theodori*
dux, Samum, Mytilenas, Andrum & alias de emanuelis imperio insulas spoliauit: oc- *Samus. Mity*
cupato'que Mothonico & præda ibi facta inter suos diuisa urbem communiuit: eadem' *lenæ. Andrus*
que classis in patriam reditura, Spalatum & Tragurium regis Vngarorum urbes, quod *Spalatum*
& ipse Veneto inimicaretur nomini, ui cepit, quas urbes Veneti hucusque possident. *Tragurium*
Dominicus uero dux celeberrimus tantis rebus intra trigesimum quàm profectus erat
mensem fœlicissime gestis in patriam est reuersus. Immorati diu sumus in recensendis or-
dine gestis à Dominico Michaële rebus quidem maximis: sed eo plurimi à uobis & ue-
stra re publica faciendis, quod iacta sunt tunc uestræ amplitudini fundamenta. Nam tunc
primum extra portum & littora uestro ducatu comprehensa aliquid dominij urbs Vene-
ta habere cœpit. Id'que ut docuimus maximo grauissimoq; pontificis Romanorū & Hie
rosolymæ regis consensu ac totius orbis christiani applausu factum esse gloriosissimum
uobis, ac fœlicissimum ducere ac extimare debetis. Nec paruo postmodū reipublicæ de-
cori fuit tertij Alexandri pontificis Romanorum ad uestram ciuitatem accessus. Eum. n. *Alexander*
primo uigesimo & septingentesimo Venetæ urbis conditæ anno uenisse constat, ut pro *pontifex*
missam ex fœdere pacem cum Federico primo barbarossa imperatore Romano uestris *Federicus*
auspicijs, uestro concluderet interuentu. Sebastianus'que zianus dux uester cum binos *barbarossa*
orbis christiani principes ea pace solenniter constituta, Federicum primo Rauennam us- *Sebastianus*
que, & post Alexandrum pontificem longiore aliquantisper nauigatione prosecutus *zianus dux*
fuisset, eodem anno tanta auctus gloria est defunctus. Cum'que paucos post annos terti- *Clæmēs pon.*
us Clæmens Papa Federicum antedictum imperatorem, Philippum regem Francorum, *Philippus rex*

 Ricardū *Franciæ*

Ricardus rex Ricardum regem Angliæ, Oddonem Burgundiæ ducem, ut laborantibus in Asia christiã
Angliæ norum rebus subuenirent impulit: admoniti ab eodẽ pontifice Veneti per Henrici Dan/
Henricus duli ducatus tempora classem, cui Rauennas archiepiscop⁹ pontificis legatus præfuit: pa
Dandulo rauere. primos uero & omnium pro tempore utilissimos ea expeditio ex Italia Venetos
Oddo Burgũ/ habuit, & qui se eis addiderant pisanos. Nã Clæmentis Papę edicto palam facto, Bela Vn
diæ dux gariæ rex Venetiq́ꝫ ut terræ sanctæ opitulari possent, pacem utrinq́ꝫ diu denegatã pari fa/
Claßis Vene/ cilitate inuicem concesserunt. & coniunctas in Adriatico Venetã pisanãq́ꝫ classes magna
ta & pisana uis Italię nobilium militumq́ꝫ est ingressa, quibus Tyrũ delatis & in urbem expositis per/
territi prius ac pene desperantes in illa christiani respirare cœperunt. perseuerarũt hæ clas
ses triennio rebus Asiaticis intentissimæ. Cumq́ꝫ nauiũ reparatione & militum regumq́ꝫ
supplementis per maxime indigerent, sicut simul iuerãt eodem tempore, sed nequaquam
simul aut eadem cum qua iuerant amicitia littoribus Asiæ sunt profectæ: quin bellum
utrinq́ꝫ mutuum in patriam est relatũ, quod malo pisanorum successu prius terminatum
penè quàm gestũ est. Pisana. n. classis Polam delata Lesinam urbem Venetis tributa pen/
dentẽ cepit, apudq́ꝫ eam hiberna egit. & Henricus dux Venetus hanc classem in patriã re/
ducem exarmauit: inde nouam triremium decem, nauium sex cetearum raptim armatam
emisit. Qua Polam ducta & urbs ui capta, & pisanorum pars classis reliqua incensa est:
partem. n. classis maximã pisani reuocarunt præsidio occursuram sex eorum nauibus one
rarijs, quæ mercimonia à Tanai fluuio & mari pontico aduehebant. Venetiq́ꝫ Polæ muro
ita aperto dirutoq́ꝫ ut in eam ultra pisanis receptus esse nequiuerit, Mothonum urbem su
am in Peloponneso se contulerant, apud quam pisanis aperto uenientibus pelago con/
gressa classis Veneta, & præsidium reppulit male habitum, & duas ex ipsis sex mercimo
nijs plenas intercepit: pax'que breui maximo cum pisanorum damno composita est. Se/
quitur in primis gloriosa Venetis expeditio. Anno conditæ urbis quarto quadragesimo
septingentesimo Bonifacius marchio montiferati, Balduinus comes Flandriæ, Henricus
comes sancti Pauli, Ludouicus comes Sabaudiæ Venetias aduenerunt nulla alia ratione
quàm ut uia ad Constantinopolim per uarios pridem in Germania & nuper in Constan/
tinopoli exortos motus interclusa à Venetis opem peterent transmittendis in Asiam co/
pijs, quas christianorum subsidio ducturi erant: pactiq́ꝫ erant cum Henrico Dandulo duce
quales quotq́ꝫ naues habere, quantum pro naulo dissoluere deberent, quingentos & qua/
tuor milia equites & octo milia pedites & cõmeatus necessarios traducturi. militibus ue/
ro suis ad edictum tardiuscule conuenientibus protracta est diutius opinione sua Vene/
tijs mora, ut æstate iam in autumnum uergente pecunias hi proceres expectando con/
Iadra defecit sumptas à Venetis mutuas capere sint compulsi. forte per id tempus Iadera quintum à
à Venetis Venetis ad Vngaros defecit, cuius recipiendæ cura ducem Henricum & Venetos adeo
urebat, ut nauigium importuno tempore pœnituerit proceribus promisisse, quam ut re/
uocarẽt promissionem nullo abduci incommodo patiebantur: cum melior in re ardua ac
difficili consultantibus occurrit sententia, dandas s. esse dono petitas maioresq́ꝫ proceri/
Dalmatiæ bus pecunias, si inita societate illis in recipiendis Dalmatiæ urbibus oppidisq́ꝫ rebellibus
urbes reipub. opem afferre animum induxissent. Ictaq́ꝫ sunt in annum fœdera educendas esse à
Triremes Venetis in expeditionem triremes L X: & præter Dalmatiam quicquid urbium, oppi/
sexaginta dorum, insularumq́ꝫ, & omnifariam prædæ caperetur æquis inter utrosq́ꝫ portionibus di/
uidendum. Henricus itaq́ꝫ Dandalus Venetorum dux cum expedita triremium classe pri
mus omnium idibus octobris soluit, cæteri postridie sunt secuti. Quam classem præter ar
matas iam ducibus dandas urseriosq́ꝫ quibus equi deferuntur uiginti centũ, ac onerarias
naues L X X habuisse cõstat: primumq́ꝫ tergestini & mulgenses mare latrocinijs infestan
Iadera capi/ tes domiti, & Venetis tributarij sunt effecti. Iaderam uero delati diutius ad eam sua opi/
tur nione sederunt, quam sæpe oppugnatam multis laboribus & multo sanguine fuso recepe
runt. Et qa eius q̃ ter iam quaterq́ꝫ rebellauerat respectu liberari uoluerunt, Veneti muros
urbis in mare uersos aperuerũt. Actumq́ꝫ est inter socios ut hyemem plane inchoatam &
crebris iam sæuientem tempestatibus ibi agerent: quare Iaderenses quique ditiores & ur
bis primores Venetorum clæmentiã desperantes sponte migrarunt. Interim Alexius pu/
Alexius filius er Isaac Constantinopolitani imperatoris filius Alexij patrui sui fratricidæ manibus elap
imperatoris sus Iaderam se contulit consilio fretus nonnullorũ procerum paternæ amicitiæ, à quibus
Veneti/

Venetias ducebatur: petentem uero afflictis rebus opem & multa pollicentem Alexium socij bello exaudiendum duxerunt: suntque in hac maxime forma fœdera constituta. Restitutus in patriam Alexius imperatorque aut solus aut cum patre si superstes in carcere inueniretur constitutus Græcanicam ecclesiam & religionem Romanæ ecclesiæ ac ritui catholico subijceret: pro damnis insuper quæ tam Venetis quàm francis ubiq; constitutis Emanuel imperator pridem intulerat, triginta milia auri marchas dissolueret: principibus uero expeditionis nauli impensæ satisfaceret qua erant Venetis obligati. Solueruntque à Iadera ad ueris initia bello socij perpetuo cursu Constantinopolim petituri. Et Iaderenses patria profugi piraticam ubique in liburnis patria sua histrisque finitimis infestissimam exercuerunt, in quos noua à Venetis educta classis, & præsidium Iaderæ imminenti insulæ impositum est: Cui Malconseglio indicta est appellatio: quod quidem præsidium Iaderenses patria extorres opibus Vngariæ regis freti triremibus decem apud Caietam armatis diruerunt. Quamobrem nouam atque ingentem Veneti classem parare cœperunt. Id cum Iaderenses rescissent pacem à Venetis suppliciter petitam impetrarunt, ut datis obsidibus primatum filijs in patriam reuerterentur. Classem interim bello sociam Bosphorum ingressam ad margaria locum galathis è regione oppositum haud longe à Constantinopoli distantem remorata est cathena quam Alexius fratricida densissimam præsidijs ad utrunq; latus tetenderat cõmunitam: ad quam dum tentus esset exercitus, Cretenses duabus uecti triremibus publico consilio insulam Alexio puero dediderunt, qua ille Bonifacium montisferati marchionem paterna sibi auitaque affinitate coniunctum donauit: cathenaq; interim non prius perrumpi potuit quàm aquilone nauis cetea uento impulsa ualidissimo est immissa: forfexque simul immensus illam eodem iuuante impetu succidit. Ea superata peregrini: nam eo se nomine totus exercitus appellabat, urbi appropinquant, proceresque terrestres copias ducentes primi excensione facta ad urbis mœnia portasque ferri cœperant, cum Theodorus lascara adulterini imperatoris gener, & copiarum ductor eruptione facta impetum fecit: & prælium utrobique cruentum & atrox commissum est. tandemque Gręcus intra menia est repulsus. Eodémque tempore classis Veneta ad portum urbis circumacta est, quam & cathena item altera retardauit. Eam. n. inclusæ triremes uiginti pro uiribus defensabant. Continuato tamen perpetuo duorum dierum prælio, & scissa est forfice cathena, & in portu triremes uacuæ: nam Græci in terram profugerant: sunt inuentæ. portu capto peregrini partitis muneribus illi terra portas hi de nauibus mœnia perpetuis agitare oppugnationibus constituerunt. Venetique uineas ad promurale in portum uergens quàm proximas adegerunt: binis insuper nauium malis superne ad caueas colligatis pontes impositi sunt, de quibus muros altitudine superantibus oppidani sagittis catapultisque & fustibalis feriebantur: quin etiam ignis de pontibus caueisque nauium in proxima continuantiaq; mœnibus urbis ædificia sæpenumero iactus est: qui tandem amplissima corripiens ædificia latissimum commisit incendium, ut eo territi metu, crebris insuper icti uulneribus murorum defensores eos linquere sint coacti, quos scalis innixa iuuentus Veneta occupauit. Ad eumque tumultum in urbe concitum Alexius fratricida territus nocte concubia fugiens ingentem thesaurũ qui postea rescitus est apud hirenam filiam uirginem in monasterio defossum liquit. Ea perditi uiri fuga per urbem uulgata Isaac cęcus carcere eductus & puer Alexius maximo populi fauore patentibus portis in urbem est reductus. Exinde factis utrique imperatori de more acclamationibus Isaac pacta à filio cum peregrinis fœdera sponsionesque & pecuniarum obligationem præsente & consentiente populo approbauit: quorum executioni cum probus imperator Isaac gratissime intenderet, morbo ab aëris, ut creditum est, insolentia contracto interijt. Nec segnior illo erat in ostendenda gratitudine puer Alexius, quem & satis debito facturum & ingentia etiam peregrinis in Asiam traiecturis allaturum apparebat, nisi ingrata & seditionibus per eam tempestatem nutrita ciuitas omnia eius consilia subuertisset: tumultus. n. in populo incertis auctoribus est exortus, & incursu ad imperiale facto cõuitia in imperatorem iactata sunt, quod puer ignarus rerum pecunijs auaræ & semper antea inimicæ genti latinæ dandis urbem expilare, ac omnino intenderet exhaurire. Et puer Alexius sibi timens prudenti supra ætatem consilio alta inclamauit uoce, sese in eorum potestate dirigendis huiusmodi alijsque

Emanuel imperator

Iaderenses piratiam exercent

Malconseglio insula

Iadrenses à Venetis pacẽ impetrant

Cretenses

Veneti occupant urbem

rebus de cætero permansurum: hæc noctu de prima uigilia fiebant. Mane imperator consilio paucis communicato ad Bonifacium misit monteferatensem: admonuit'que atque orauit, ut de tertia uigilia cum armatis cohortibus ad portam quæ clanculum pateret delatus in palatium aduolaret. Fuit eius consilij constituti'que facinoris conscius quidam & ipse Alexius cognomine murtilus, quem Isaac imperator ex infima plebe in patriciũ protonotarium'que primariam aulicorum dignitatem extulerat: is malo uir ingenio ad tyrannidem anhelabat. Quare primarios factionum & in plebe audentiores allocutus, tumultum ad primam uigiliam priori similem concitare curauit: quo tumultu uix tunc exorto Alexium puerum titubantem ut in penitiora sordidioraq; palatij delitesceret admonuit, curauit'que perductum ad locum à suis satellitibus custodiri: exinde in publicam delatus est aream: & multa cõcionabundus dixit ostendens præsentem urbis conditionem, imminens ab externa, auara, ambitiosa, & semper hactenus inimica gente periculum, uiro non puero indigere: effecitq; quod in primis anhelans satagebat, ut inconditis uocibus eum populi pars gubernatorem, pars ducem, pars imperatorem acclamauerit. secundum quas acclamationes magna stipatus caterua in palatium se proripuit, & puerũ Alexium quem datum bis uenenum non occiderat, eliso guture manu propria necauit. Tumultu exinde sedato copias contraxit quantascunque urbs tunc populo frequentissima dare potuit: & suis iam urgentibus fatis hinc defuncti imperatoris pueri amicos tollere, inde peregrinos pellere animum adiecit: primum tamen in peregrinos ducendæ acies sunt instructæ: & accersiti sacerdotes pompam producentes, Iconam'que portantes gloriosæ uirginis dei genetricis quæ in sacrario seruabatur, diuina ituris in prælium armatis peregerunt. Secundum quæ rite facta eadem icona in uexillum & pugnæ signum præmissa est. Forte impetus primus factus est in Balduini Flandrensis comitis stationes, quæ ad suæ legionis tabernacula seruabantur. Is'que dux non magis corpore quàm animo præsens cum paucis occurrens furentis Græci impetum tam diu moratus est, quoad omnis legio arma rapuit. quæ in prælium tota cum irruisset, pseudo imperator in portam usque repulsus est, Iconaque casu à peregrinis capta parum abfuit quin tyrannus cum multitudine suorum promurali exclusa fuerit interceptus. Iconem peregrini apud se mansisse in eam acceperunt partem, ut uictoriam sibi de perfido hoste maligno homine à deo sponderi in spem maximam sint adducti. Quare in consultationem est positum quid plurimi quique maiores natu, meliores'que censerent à peregrinorum exercitu faciendum: uicit'que sententia tollendum esse & deijciendum tyrannide perditissimum hominem, qui tam multa in se tam horrenda in puerum Alexium commisisset. Fœderaq; primum omnium inter eos hac formula renouata sunt, ut urbis captæ atq; imperij Romaniæ urbiũ ac locorum quæ in potestate fierẽt dimidia proceribus peregrinis, altera pars Venetis possidenda daretur: urbsq; ab his mari, ab illis terra uariatis per duos de septuaginta dies oppugnata est. & licet magna Græci à peregrinis terra pugnantibus incommoda acceperint, muro tamen Veneti in portum uerso superne de nauium malis caueisq; sicut alias expugnato priores urbe potiti sunt. Tyrannus'que noctis umbra tectus cum pellicibus uxore & thesauro fugiens euasit. Ciues uero hinc ad capti ab hoste muri uoces inde ad tyranni fugam uno atque eodem tempore sunt exterriti. Sed dante ingenium necessitate conuocatos in solennem pompam sacerdotes secuti sunt inermes & crucibus Iconis'que ad fidem comparandam præmissis, tenentes murum armatos ueniam supplices orauerunt: qua facillime impetrata, portis undiq; patentibus latini nominis multitudo undiq; est ingressa. Quiete urbi data proceres in consilio decreuerunt quindecim uiros ex omni exercitu deligendos, quibus creandi imperatoris deligendiq; patriarchæ potestas esset irrefragabilis attributa. Quod cum placuisset id Veneti petitũ impetrarunt, nisi imperator esset Venetus patriarcham ipsi possent ex arbitrio declarare à Romano pontifice confirmandum. partitio electorum in hunc maxime modum æquata est, ut quinque uiros externi principes Flandrensis & sancti Pauli comites, totidem Montisferatensis Sabaudiensisq; reliquos Veneti deputarent. Balduinusq; flandrensis summa concordia sublimatus, & Thomas maurocenus in sacris agens in patriarcham Constantinopolitanum à Venetis declaratus est: qui nouo imperatori ex more inuncto diadema imposuit: & breui post pro confirmatione obtinenda Romam ad tertium Innocentium pontificem se contulit.

Alexij mors

Virginis dei genetricis Icona

Balduinus

De eligendo imperatore et patriarcha

Bald. imp.

Vsi uero sunt expeditionis huiusce principes magna in nouum imperatorem liberalitate. Nam ut onera imperij commodius tolerare posset, dimidia illum partis eos ex fœdere tangentis tam urbis quam prouinciarum uectigaliumq́ & portoriorum imperij donauerunt. Inde ad nonam captæ urbis diem Veneti classe, cæteri omnes terra recipiendis Balduini imperatoris nomine, prouincijs, urbibus, & insulis eduxerunt. primusq́ omnium Bonifacius Montisferatensis & Henricus imperatoris germanus frater, omni thracia quæ Adrianopolim & Cõstantinopolim dierum trium itinere, quaqua uersum interiacet mirabili uictorię cursu potiti sunt, & omnia ut imperatoris potestate firmarentur, castra duces ad Adrianopolim sunt metati. quam in urbem Gręci nobiles & primores quiq́ Latinorum exosi imperium copias contrahebant. Manserat apud imperatorem Constantinopoli Henricus Dandulus uester dux, quo partem quartam imperij se tangentem certioribus discretam terminis, ac locorum nominationibus innotesceret. Et quia Aegei pelagi (archipelagum nunc appellant) insularum pars maxima & adiacentes Creta & Aulis Eubœa nunc Nigropontus in ea adnumerabãtur quarta parte, classem suam illis primum recipiendis intendere curauit. Sed cum ad Cretam est peruentum, omnis ea insula in Bonifacij Montisferatensis potestate pacifica est reperta. Quamobrem imperator Balduinus concordiam in expeditione & fœderum publice ictorum iustitiam conseruandi cupidus, Bonifacium in Thessaliæ regem declaratum ut Cretam Venetis dimitteret est hortatus: missiq́ sunt ad castra in Adrianopolim firmata cũ imperatoris decreto Marcus Sanutus Patricius Venetus, & Rabanus de carceribus Veronensis Veneti ducis oratores qui Bonifacium imperialis decreti quod exhibuerunt autoritate regem Thessaliæ appellatum, ut accepta à Venetis pecunia quamquam modica ius illis ex Alexij pueri extorrisq́ donatione quæsitum cederet, facile in sententiã adduxerunt. Thomas interim maurocenus Romæ fuerat, quem tertius Innocentius pontifex libentiore quàm petitum fuerat animo in patriarcham Constantinopolitanũ confirmauerat, quod ea ecclesia tunc uero Romano pontifici subiecta erat. Isq́ patriarcha cum Venetijs paruo fuisset tempore Constantinopolim ad suam reuerti uoluit ecclesiam. Cui nauigaturo Senatus Venetus triremes quatuor duci Dandulo & eius classi addendas tradidit. qua fretus armatarũ triremium occasione patriarcha, Ragusiũ urbem quæ à Venetæ rei publicæ fœderibus desciuerat, recipit. & Dyrachio quam Græci imperatores desertam liquerant instaurato prę sidia imposuit. Exceptus uero est Cõstantinopoli patriarcha summo applausu, ꝙ põtifex Innocentius Balduinum imperatorẽ à patriarcha cõfirmato iusserat autoritate apostolica coronari, eaq́ dies celeberrimo totius penè Gręcię non magis latinorũ quàm Græcorum conuentu lætissima fuit. per annum qui ab urbe Constantinopoli capta tunc finitus erat, quicquid Isaac & Alexius fratricida possederant terra & mari, unica Adrianopoli excepta, in latini imperatoris latinorũq́ procerũ potestatẽ factum erat. Sed perturbauit tantos latinorũ successus hinc Balduini imꝑatoris inde Henrici Danduli ducis uestri mors breui subsecuta, & tamen res prospere successerũt. Sed iam hoc loco fidem promissi uestræ magnitudini supergressus sum, qui penè historiam non breuiarium hac una in parte descripsi quod ab ea expeditione magna amplitudinis uestræ quam nunc etiam obtinetis, pars originem habuit. nec erant tunc uestrorum imo publicorum christiani nominis hostium sarracenorum uires imminutę, quin potius solito potentiores toto orbe effecti erant, excepta Italia, cui unicæ à uestro potentatu, & regum Siciliæ tunc etiam potentiũ & bene christianorum metu manũ inijcere formidabant. Ad annum enim tertij Innocentij pontificis prędicti tertium Ilmamolinus sarracenorum Aphricam incolentiũ imperator, quem tunici regem soldanumq́ appellarunt, ingentes in Europam traiecit copias. primaq́ ad Toletum fixit castra. & inaudito uictorię cursu utranq́ Hispaniam peruagatus latissimis omnia incendijs populationibusq́ fœdauit, adeo ut hinc arelatum, inde Auinionum gallicas urbes illud idem afflauerit incendium. Henrico interim imperatore defuncto fratri Balduino apud Constantinopolim, & Petro ziano Veneto in ducem suffecto, crescebat in latinorum manibus imperium Romaniæ. Imperator enim Adrianopolim agitabat, cuius & Græciæ imperij nomen Vatari occupauerat: & dux Venetus liberum suis fecerat, ut prætermaiora rei publicæ reseruata ea quæ ciues Veneti caperent, sibi ipsis propria retinerent, primiq́ omniũ Marcus Dandulus & Iacobus Viaderus Gallipolim ceperunt. Mar

Bonifacius montisferati & Henricus imp. frater
Adrianopolis ciuitas
Henricus Dãdulus dux
Archipelagus
Creta. Aulis Eubœa
M. Sanutus
Rabanus Veronensis
Ragusium
Dyrachium
Balduinus coronatur
Toletum
Hispania
Auinionum
Petrus Zianus dux

cusq; Sanutus & confœderati secum aliquot ciues, Naxo, paro, mela, herinea: eodemq; tempore Marcus dandulus andro & aliquot ægæi pelagi insulis sunt potiti. Rabanus uero de carceribus ueronensis & nepotes Euripium: Andreas & Henricus glisij Tinas, micholas, Schyron, scopulum & Schyatā: Philocalus nauigosus Stalimenū sibi dominio subegerunt: per quod item tempus classis Venetorū unius & triginta triremiū persequendis piraticis missa Corcirā nunc Corphu dictum, & eodē uictoriæ cursu Mothonū & Coronum rei publicæ rebelles subegit. Dominicusq; de la rosa cāpanus ex gallia reliquijs athenarū & omni Achaia potitus est, nec tamen deerant Græci in latrocinia coeuntes. Henricus namq; cognomento piscator maleæ comes genuensiū classe fretus Cretā insulam, ut caperet est adnix⁹. Veneti aūt classe uiginti quatuor triremiū immissa & suā tutati sunt insulā, & quatuor genuensiū triremes interceperunt. Eaq; latinorū apud Constantinopolim uictoria, animos christianorū in Asia degentiū erexit. Annus aduenerat conditæ urbis uestræ septimus quinquagesimus septingentesimusq; cum gubernandæ Cretæ rebelles animos ostendenti, & Mothono ac Corono gubernatores dedistis, qui magistratus freti sex nauibus ceteis & totidem triremibus patria eductis & Cretā seruarunt, & genuensium rebellibus fauentiū tres naues interceperunt. Quin etiam Rabanus de carceribus nepotesq; cum Nigropontis insula sese uobis feudatarios subegerunt, pariter Gofredus de uilla gallicus qui in Achaiæ principatu Dominico de la rosa successerat, & Michael cominos Græcus nobilis cum Peloponneso nunc morea dicta par feudū Venetæ reip. obedientiāq; spoponderunt. Anno autem qui secutus est Veneti motus Cretensium rebellionis cōpescere cupientes equites ex suis & plebeios pedites eo in coloniam deduxerunt, prædiaq; insulæ maiora melioraq; tum equestri ordini, tum plebeis diuisa, primusq; pro re publica Veneta dux Candiæ fuit Iacobus Teupulus, qui paulo ante cum pręturā in Constantinopoli gereret inducias cū uatari comino Græcorū imperatore Adrinopolim obtinente in quinquennium constituerat. Quæ quidē induciæ ab Henrico imperatore pariter fuerant constitutæ. Suffectus Henrico mortuo Petrus Altisiodorensis ad urbem Romā ueniens ab Honorio III pontifice Romano in sancti Laurentij ecclesia quæ est extra urbis muros cū Iole uxore coronatus est. Isq; pontifex rebus Romaniæ & subsequenter Hierosolymæ opē laturus multos exciuit cruce signatos, qui cum eo impatore Cōstantinopolim se conferrent. Ioannes quoq; columna portuensis episcopus cardinalis in eius expeditionis legatū sedis apostolicæ declaratus est, qui ad nonū coronati imperatoris diem urbe profectus Brūdusium se contulit, quo imperator imperatrixq; accesserūt, omnesq; simul Venetorū nauigio sunt excepti. Ioannes nunc imperator Venetis promiserat, si ab eis qui à Constātinopoli detulerunt cum habito à pōtifice exercitu Constantinopolim reportaretur, Dyrachiū eis recuperare, quam urbē Theodorus epirotes furto dolisq; surripuerat. Debellaturus aūt Dyrachium imperator hinc Iolem uxorē inde cardinalē columnā Constantinopolim iussit accedere, inchoataq; est obsidio & oppugnationes per dies pene singulos intentatæ. Sed urbem ueteri muro quē Venetus instaurasset munitā Theodorus milite abundās ex Epiro fideli facile defensabat, adeo ut imperator potiri desperans sibi constituerit abeundum. & quia mediterraneas macedoniæ urbes inuisendi desiderio teneretur, petitam inter soluendum obsidionem à Theodoro fidei publicæ securitatem accepit. secundum quam scripto sibi datam ad arctæ amnis portum excensionem in macedoniæ littora primam fecit. Inde ad nemorosa tempe delatus cum ad montium saltus peruenisset siluis tectorum structas à Theodoro duce insidias incidit, & abductus in teterrimū carcerem est coniectus. Andreas per id temporis Vngariæ rex ab Honorio pontifice in prædictā expeditionem accersitus, ius omne quod in dalmatia suum ad id temporis regnum habuerat Venetis ideo concessit, quia eum usq; ad damiatam cum exercitu amplo nauibus detulerunt. Esset hoc in loco dicendum quo pacto Constantinopolitanū ad ruinam tendere cœpit imperium, quia imperator conciliatam sibi cum rege exagonarum à Venetis amicitiam noluerit accepta in uxorem eius filia conseruare. Sed maior est res quam quæ breuiario cōprehendi possit. In Italia uero per id temporis Federicus secundus imperator germanus non minus quàm si turcus fuisset aut sarracenus Romanæ ecclesiæ & Italiæ ac Romano pontifici infestus erat. is repugnare & prælio resistere ausos mediolanenses aggressus, Petrum teupulū Venetiarum ducis filium cepit, & in Apuliam missum in carcere occidi iussit. Quamobrem Gregorium

Michael cominos

Peloponnesus nunc morea

Creta colonia Venetorum

Iacobus Teupulus dux Cādiæ primus

Epirus

Macedonia

Andreas Vngariæ rex

Dalmatia

Federicus II imperator

Petrus teupu.

Gregorium nonum pontificē Romanum quem ipse persequeret imperator Iacobus teu/pulus solito attentius exaudiuit. pacem* eo rogante cum genuensibus cōstituit annis nouem his cōdicionibus duraturā ut bella uterq; populus susciperet, gereretq; comunia. nec posset alter sine altero cū Vatari Gręco impatore aliquid attentare, ut utriusq; populi na/uigia amborū simul deferrent insignia. obtestatusq; est pōtifex quod decreto sancitū pro/mulgari fecit, partem q̄ huiusmodi cōstitutę paci contraria primū faceret, excōmunicationem cuius sententia tunc est lata, interdictūq; à sacrificijs incursurā. Ea pax alioquin laudabilis uel ea maxime ratione fuit necessaria, ut hi præpotentes Italię populi, hinc Federico, inde Græcorū imperatori latinos apud Constātinopolim opprimenti resistere possent. Ioannes enim Brēnius imperator ad eos obierat dies, & Balduinus ex decreto acceperat im/perium. Ioannes item uatari apud Adrianopolim orientalis appellatus, & alter apud mare ponticum exagonarum Græcorum occidentalium imperatores, partim diuisis copijs partim coniunctis latinos è Græcia eijcere adnitebantur: & uatari continuatū ab Adrianopoli usq; ad Sataliam obtinebat imperiū. Cui suberant aderantq; in bellis assidui Marcus Sanutus ægei pelagi, & Leo ganala Rhodum insulas tyrannide obtinentes. fregerunt tamen Veneti aliquot ante constitutā pacem annis utriusq; Græci imperatoris audaciam. cretenses in rebellione pendentes comprimere cupiens dux eam insulam pro Venetis gu/bernans Marcum Sanutum mercede conductum auxilio aduocauerat. Cum accersitus à rebellibus uatari tres & triginta in expeditionē adduxit triremes, & quem solum reperit cum triremibus octo resistentem Sanutum in patriam prodito Veneto redire curauit. ob/tinuitq; tunc de insula creta Vatari Rhetinium, Mylopotamum, & Castrum nouum. Sed cum ulterius progredi Gręcus imperator obsistente Veneto nequiret, relicta oppida cum imposito præsidio amisit, tresq; de sua classe triremes apud Cythereā insulam periere nau/fragio. Tunc educta Venetijs ingens classis Ragusinos qui suasione pollicitationibusq; Vatari seducti desciuerant, data uenia in solitā fœderationē amicitiamq; recepit. neq; ue/ro potuerunt latinorum debilitatem Veneti adiuuare, quin Constantinopolis tanta belli acerbitate sit pressa, ut Balduinus imperator Philippum filium infantē accepti æris alieni pignus tradiderit mercatoribus. detractū quoq; ædium publicarum & basilicarum culmi/nibus plumbum uenijt: nec erat alicunde auxilium præter opem quæ multa à Venetis suo ipsorum impendio adueniebat. Tandem Græci imperatores rebus elati prospere in lati/nos patratis Constantinopolim terra mariq; cinxerunt arctissima obsidione, unde insalu/tis desperationē imperator adductus Balduinus Venetos suis grauatos periculis magna euicit precum instantia classem ab illis triremium uigintiquinq; armandam, cui pro di/midia comunis utriusq; fieret impensa. & ne fraudē in solutione periculum'ue amissi for/te imperij Venetus timens impendiū recusaret, imperator dedit pignera omnium præciosissima lanceā spongiamq; quibus Dominus & saluator noster hinc potatus, inde uulnera/tus, & crucis ligni in quo eam pertulit partem maximam. Immissęq; illico Venetorum de cretæ XXV. triremes expectantem in portu & ipsa urbis mœnia infestantē insolentissi/mum hostem Græcū prælio superarūt, & quatuor & uiginti de inimica classe interceptis triremibus Constantinopolis obsidione liberata est. quando etiā Leo ganala dux qui Gręcorum dictæ obsidionis classi præfuerat, eodem die Rhodum insulam & seipsum per fœ/dera subiecit. Et hæc quidem Constantinopolitanæ urbis liberatio eodem facta erat anno in quo pacem Genuensi cum Venetis pontifex IX. Gregorius esse uoluit. Quare ponti/fex ipse maiora indies aduersus secundum Federicum hostem suum tentare dispositus anno uestræ urbis conditæ septingentesimo octuagesimotertio fœdera cum Venetis inijt, per quæ classis triremiū item XXV. comuni ac pari impendio est armata, quam ad/hiberi uoluit pontifex Federico Sicilia expellendo: ob quam iniuriam Federicus ridicu/lum Venetis bellum intulit. Namq; cum exercitu paratissimo sancti Hilarij terram quæ unica populo Veneto Italiæ solo erat aggressus est, terra quæ Veneto subdita Paduano agro contigua uix substinuit operientem se se Romani imperatoris exercitum, in Bebasq; turrim exiguam cum non esset terra accessus conuicia sunt iactata. Superueniens interim à Venetis cimbarū sagittarijs plenarū multitudo quæ aquas æque ac illi terram cōpleret, Federicum pariter conuitijs lacerauit. Incubuerunt tunc totis uiribus pontifex Romanus & Veneti deturbando Padua Ferraria'que Eccelino de Romano tyranno omnium im/manissimo

Gregorius nonus pon. *Iacobus teupulus* *Pax genuensium* *M. Sanutus* *Leo ganala* *Rhetinium* *Mylopotamū* *Castrū nouū* *Cytherea* *Philippus* *Lancea spongia Christi* *Constantinopolis liberata per Venetos* *Leo ganala* *Fœdus pontificis cū Venetis* *Ciuitas S. Hilarij* *Bebæ turris*

Eccelinus tyrannus manissimo subditas,qui omnem quoq; transpadanã occupauit Italiam. Iacobusq; Teupulus dux ad Gregorium montelongum sedis Apostolicę legatum Ferrariã cum classe dela
Azo estensis tus,eam urbẽ deturbato per arma Salinguerra Eccellini Romanæ ecclesiæ acquisiuit, quã
Pisani fauentes Federico idem legatus Azoni estensi attribuit gubernandã. Fauebant eo tempore Pisani Federico, classemq; supra centũ,ut fertur,triremium in genuenses armauerant ducendam. Quare petitus ex fœdere Venetus suppetias genuensi afferre curauit,classisq; triremium sexaginta præfecto Andrea Teupulo ducis filio subito est educta: quæ prima uelificatione Polam
Pola uastata delata,eam ciuitatem quæ in suam triremem iussa non dederat imperatã pecuniam,& muro alicubi aperto puniuit. Continuata exinde nauigatione Teupulus Diraciũ est delatus: ubi à nuncio in id misso certior est factus Federici & pisanorum classem à genuensi apud Corsicam fuisse fugatam. Quare Andreas præfectus classe in Polam conuersa quam intellexerat iterum defecisse eam ui receptam spoliatamq; igne ferroq; uastauit: Per quod tempus Lodouicus Francorum rex curante Balduino imperatore pignera redemit preciosissima Venetis sicut ostendimus concessa,lanceam spongiamq; & partem ligni crucis dominicę passionis. Esset hoc in loco dicendũ quid classis Veneta expeditioni profuit in damia
Damiata tam ducta. Sed nec mutilari potest tot regum,totq; principũ,& uarij successus historia, & propositum promissumq; breuiarij modũ excedere diu incepimus: ad ea itaq; reuertemur quæ sunt de Eccelino superius inchoata. Ad annum Venetæ urbis conditæ quartũ octin
Alexãd. pon. gentesimum,quartus Alexander pontifex Romanus constituit laborantibus in Lombardia trãspadanis à tyrannide Eccelini ecclesiæ partium studiosis opem ferre, pręsertim cum Venetos haberet ad id cupientissimos, qui recipienda urbe Padua celeberrima nauigium sibi & copias pollicebant: creatusq; Philippus ex nobili fontanensium familia archiepiscopus Rauẽnas sedis Apostolicæ legatus se cõtulit Venetias: qua in urbe armis primũ usus ecclesiasticis uitæ æternę pręmia repromisit crucesignandis, qui in bello aduersus Eccelinum barbaris truculentiorẽ signa pontificis & ecclesiæ sequerentur. Et ne singula prosequantur hic, nimia Venetorũ ope & opera Eccelinus Paduam primo post cætera facilius amisit, quæ plura tenuit cæteris omnibus tyrannis & principibus qui ad hæc tempora in transpadanis fuerũt dominati. Nec uero minores fuerunt motus qui pontificis quoq; Alexandri IIII. temporibus hinc Constantinopolim, inde christianas Asiæ urbes & insulas agitauere. Cupiuerat Alexander ipse ad prima assumptionis suę tempora christianis Asię rebus subuenire, quod ut intentaret nedũ perficere posset à Manfredi regẽ se appellantis agitationibus est prohibitus. Erãt enim Ptolomaida Acon Tyrusq; urbes opum amplitudine populorumq; frequẽtia adauctæ, utpote apud quas Veneti, Genuẽses, & Pisani per annos iam quatuor & lx. quibus à christianis fuerant possessę omnẽ orientis occidentisq; contractauerant mercaturam: qui tres de Italia populi separatas quisq; areas & uicos comibus cõtinuatos,separata habebant prætoria, in quibus iudicia in suos tam ciuilia quã criminalia exercebant: nihilq; erat duobus eorũ populis in eadem urbe præter ecclesiã cõmu
Ptolomaida ne. De qua tantum apud Ptolomaidã Veneti Genuẽsesq; & altercationibus sæpenumero contenderũt, quod Veneti tertia eius urbis parte in uim fœderũ pridẽ cũ Balduino rege Hierosolymæ ictorũ donati, monasteriũ sancti Sabbæ eius urbis primariũ sibi propriũ tenere quęsiuerunt. Hisq; auditis cõtentionibus quartus Alexander pon. Ro. censuit, iussitq; monasterij illius collatiõis ius & omnẽ dispositionẽ utriq; populo fore cõmune: cuius cõces
Philippus mõtefortis gallicus sionis apostolicas literas Philippo monteforti gallico Ptolemaidæ urbi tunc de more expeditionis christianæ præfecto ostendit, & eius amicitia fretus monasteriũ in arcẽ castellum'ue cõmunitũ sibi excluso Veneto retinere constituit. Suborta exinde cõtentio tumentes prius non inuidia magis quã illatis hinc inde iniurijs & dãnis duorũ præpotentũ populorum exacerbauit animos, quos tanto ab æstu demulcere ac mitigare quęsiuerit Philippus qui Venetos populariter abire iussit. Eam iniuriã id dedecus id damnũ indigne tulit Venetus,& tyri quo se receperat, Pisanos allocutus facile in sententiam duxit, ut spreto fœdere quod cum genuensi paulo ante icerant, societatẽ ipsi nouam in communẽ utriq; hostem
Placentia regina Cypri inirent. dum eis Veneti fauoribus cõparandis intenti sunt, Placentia Cypri regina duxq; Antiochenus,& templi Hierosolymi magister, ac Ioannes ibedim comes, quibus esset assidua Ptolomaidæ Tyriq; conuersatio, montẽ fortem insolentiæ temeritatisq; & iniustitiæ increpauerunt, fore dicentes ut nisi re in integrũ restituta Venetos conciliet, rem in Asia christianam

christianam,id erratum,id scelus suum euerteret. Cumꝙ elatum,& quod constat, semia-mentē hominē in peruicacia perstare Veneti resciissent, triremes tredecim quæ sibi tunc Tyri erant raptim educunt,Ptolomaidã aduolant, cathenã qua portus claudebatur refrin gunt,illicoꝙ naues genuensium tres & uiginti triremesꝙ binæ ibi exarmatę incendio ab- *Naues genu-* sumptæ & sancti Sabbæ castellum monasterio impositũ est destructum. Genuenses uero *ensium incen-* interea apud Tyrum & ipsi duas & uiginti triremes armauerant, quæ adauctæ indies Ve *dio absumptæ* netorum classi sæpenumero concurrerunt. Secessit enim paulisper Veneta classis in mare ponticum,delataꝙ Mesembriã urbem de Sarraceno expugnatam diripuit. His quæ apud Ptolomaidam gesta erant genuæ nunciatis, classem ea res publica ingentem armauit,tri-remes quadraginta, naues ceteas decem, quæ Tyrum sunt missæ: & pariter Rainerius *Rainerius* zenus dux triremes Venetijs quindecim taradas decem, & qui ex Venetis Ptolomaidæ *Zenus dux* agebant, unde quadraginta uachetas, naues ceteas decem parauere: paresꝙ potentatu & armis in Asia Venetis genuenses hoc uno erãt inferiores quod Tyrum uterꝙ populus communem habebat urbem: in qua quantũ claudebat portus hostilia à latini nominis ma gistratu inuicem facere prohibebantur. Ptolomaida uero genuensis cum suo monteforti erat exclusus,unde Veneto cõmoda pręsidiaꝙ accedebãt. Alexander interim põtifex Ro manus his quæ apud Ptolomaidã male inchoata peiores apud genuam Venetiasꝙ pro-gressus habebant auditis, oratores ab utraꝙ re publica & pariter à Pisana ad se mitti cura-uerat,pacemꝙ inter eos cõponere erat connixus,quæ iam pro conclusa habebatur. Cum ad annum conditæ urbis Venetæ quartum octingentesimũ ex Asia est allatũ ingentes & nisi Pisano Venetus accessisset pares eas classes Ptolomaidã inter & Tyrum acre prelium depugnasse,cuius uictoria duobus cõiunctis populis contigisset. & hinc genuensis quinꝙ & uiginti de suo amissis nauigio in Tyri portum confugit: inde uictrix Veneta Pisanaꝙ classis Ptolomaidam est reducta, abususꝙ est uictoria Venetus qui publica tunc primum & priuata genuensis populi in Ptolomaide ædificia demolitus est: turrim ingentem cum *Turris ma-* prætorio cui erat apposita,& horrea mercatorumꝙ apothecas. quin etiam uiatores & ap *gna in Ptolo-* paritores qui de genuensi ad eam diem manserunt Ptolomaida sunt expulsi. Cum itaꝙ ge *maida* nuensis res publica suos à Romana curia reuocasset ad pacem tractandã missos oratores id à Venetis pontifex impetrauit, ut captos in prælio dimitterent genuenses. Erãt item ea tempestate res apud Constantinopolim in pessimũ adductæ locum, adeo ut Balduinũ im peratorē cęterosꝙ Latini nominis in Romania agentes retinendi ea quę erant reliqua de-speratio inuasisset. quibus & uires & animos restituit ducta in ægæũ primo,post in ponti-cum mare Veneta classis quam ex uictoria in Ptolomaidæ portũ reductam docuimus. Et forte tunc accidit Theodorum Vatari Græcorũ ut appellabant imperatorē mori duobus filijs,quibus pueris Michaelē paleologum sibi affinitate coniunctũ testamento tutorē de- *Michael palè* derat. qua ut apparuit securitate per imperatoris Græci mortē latinorũ rebus addita clas- *ologus* sem Veneti à pontico reuocarunt. Sed Michael paleologus uir ingentis spiritus multa in latinos est aggressus, quæ Vatari penè decrepitus dimiserat intentata. primum'ꝙ omniũ Guilielmo francigenæ achaiam & proximas Gręciæ regiones obtinenti prælio cõgressus *Guilielmus* eum superauit, captiuũꝙ Adrianopolim perduxit. Inde uersam in mare ponticũ regionē *francigena* ut reciperet misso exercitu curare cœperat. Cum Balduinus impator copias quæ sibi erãt oẽs nauibus imposuisset, quas pręfecto classi Cõstantinopolitano gente Veneta ad ipsius ponticæ oræ defensionē uoluit circũduci, interea qui erãt Cõstantinopoli uetusta origine Gręci odiosum pridē,ut est gentis natura,latinũ nomen inde constituerunt eijcere. Initaꝙ coniuratione Paleologus de urbe recipienda per idoneos est admonitus. Classe igitur im- *Coniuratio* peratoria quæ omnes asportauerat latinorũ neruos in pontico iam agente aduenient cum exercitu Paleologus refracta à cõiuratis porta nocte concubia est admissus. Balduinus ue ro imperator & Pantaleo Iustinianus patriarcha nauigio de repente cum suis omnibus & rapta supellectile ad Euripũ sese profugi recepèrũt. potitus urbe paleologus ea iecit rebus suis impietatis scelerisꝙ fundamẽta,quibus postea respõdit omnis sua successorũ'ꝙ ex ea cognatiõe imperatorũ uita: qui tantũ imperiũ,qui tantã Romani olim post Græci latiniꝙ nominis dignitatē, suis leuissimis perditissimis'ꝙ moribꝰ in turcorũ manus dedere potius ꝙ peruenire aut prolabi permiserunt. Is eñ tutor crudelissimus pueros fidei suæ ab affini homine, ab eo qui eũ extulerat,cõmendatos cũ interfecisset imperiũ assumpsit: finisꝙ fuit

Latinorum

Finis latino/ rum in Con/ ſtantinopolim imperij per annos lviii

Latinorum in Conſtantinopolim imperio per annos duo de ſexaginta continuato. Erat is annus quarti Vrbani pon. Ro. primus, conditæ urbis Venetæ quintus octingenteſi/ mus. In quo Veneti Paleologum bello agitare perſeuerabant, quem ui & armis tyran/ nide deturbaſſent niſi illum genuenſes ſummis conatibus protexiſſent. Namq́ꝫ belli ſo/ cietate ſecum inita claſſem eo perduxerunt omnem, quam poſt acceptam prælio cladem apud Tyrum, maiorem prima inſtructioremq́ꝫ habebant. Guilelmus ille gallicus Achaiæ & Bithiniæ princeps quem à Paleologo ſe tutorem gerente ſuperatum captumq́ꝫ fuiſſe oſtendemus, caſtrum Maluaſiæ munitiſſimum obtinebat, quod cum Paleologo permi/ ſiſſet carcere liberatus eſt. Iſque Venetis fœderatus bellum acre in Conſtantinopolim ſubditas que Paleologo prouincias gerebat, ut Creta, Nigroponto, Motonio, Coronoq́ꝫ & Nauplio, ſiue ut dicitur Neapoli Romaniæ Venetorũ locis, Guilelmi principatus re/ gioni bello cõiunctis, tanto Paleologus indignatus præſidio quantũ inuexerat ianuenſis.

Caſtrũ mal/ uaſiæ

Creta

Mare Ionium

Sinus Theſſa/ lonicenſis

Venetæ enim claſſi quæ in ponto fuerat ad primos nunciatæ paleologi tyrannidis motus ſeptem & triginta triremes Rainerius zenus dux ex Venetijs addiderat, quæ dum Ionio mari nauigat L X genuenſiũ Græcorumq́ꝫ triremibus ad Theſſalonicenſem ſinum obuia uit. Illiſq́ꝫ nihil mouentibus Veneta claſſis minor maiorẽ impetere non eſt auſa. Sed hac noua claſſe Nigropontũ appulſa, tres aliæ Venetorum triremes Conſtantinopolim præ/ datum iuerunt. Dumq́ꝫ factam ingentem aſportant prædam nauigio quod apud Theſſalò nicam genuenſem Græcumq́ꝫ habuiſſe diximus in Boſphoro obuiæ fuerunt captę, & par tem uirorum qui inerant genuenſis interfecit: partem aliam omnẽ Conſtantinopolim du ctam paleologus excæcauit. Eadẽq́ꝫ genuenſis & Gręca claſſis paulopoſt egreſſa Boſpho ro ad Veneti damna circumacta eſt. Cui duæ & triginta Venetorum triremes forte apud montem patras inſulã ſunt congreſſæ, præliumq́ꝫ potentiſſimæ claſſes magnis utrinq́ꝫ ani mis decertarunt. & Venetus ſuperior quatuor ex hoſtili claſſe captas abduxit. cæteræ connixæ remis ueliſq́ꝫ in portum Maluaſię confugiũ habuere. In Aſia uero interim Ptolo maidã urbem incolentes hoſpitalis Rhodi magiſter, cæteriq́ꝫ nominis Latini proceres ita Venetis fauebant: ut ipſorũ ea urbs iuris potius quàm omniũ Latini nominis populorum eſſe uiderer. Contra Tyrum incolentes genuenſi fauores pro uiribus ſupraq́ꝫ præſtabant.

Boſphorus

Mons patras

Magiſter ho/ ſpitalis rhodi

Anno inde urbis ueſtrę ſeptimo octingenteſimo Rainerius zenus dux quinq́ꝫ & quinqua ginta triremes ad Siciliæ orã miſit, quæ claſſis genuenſi ut ſperabat non inuenta in Aſiam nauigauit, caſuq́ꝫ apud Tyrum obuia genuenſiũ nauis cetea eſt expugnata. portũ deinde Venetus eadem qua nauim ceperat lætitia ingreſſus Tyro ut potiretur adnixus eſt, auxi lijs ad expugnationẽ terreſtribus Ptolomaida Accone accerſitis. ceſſit tamen conatus ina nis. Tertio ab inde anno claſſis Veneta quatuor & uiginti triremium tribus genuenſium triremibus apud Lilibæum fortuitu obuia eas cepit. quod cum Genuã perlatum eſt, edu/ cta aduolauit duodetriginta triremium claſſis, quæ perquiſitam accuratiſſime Venetam ad Drepani portum reperit. conflictusq́ꝫ habitus eſt acerrimus: in quo maximũ genuen/ ſis res publica accepit incommodum. Nam tribus ex ſuis triremibus in prælio crematis cæteræ omnes in prælio ſuperatæ utrinq́ꝫ crudeliſſimo fuerunt captæ. Quæ clades à genu enſi accepta effecit, ut Michael paleologus illius ſocietate ſpreta inducias cũ Venetis con ſtituerit quinquennales. Eodemq́ꝫ anno triremes genuenſium X X V. Venetis X X X. apud Mothonum concurſurę cum uiderentur retroceſſit genuenſis: & naui oneraria mer cibus Venetorum magni ualoris plena apud Euripum expugnata genuenſes potiti ſunt. Eademq́ꝫ genuenſium claſſis oram Cretæ circũuecta caueam illius inſulæ oppidum cepit ſpoliatumq́ꝫ penitus diruit. Vrebat Venetos acceptæ in naui oneraria & caueæ ruina cla/ dis aliqua ulciſcendæ cura. Miſerũt itaq́ꝫ Ptolomaidã tres & uiginti triremes occaſionem ibi aliquã gerendæ rei expectaturas. quæ caſu Ptolomaidã inter & Tyrum duo de trigin/ ta genuenſium triremibus obuiæ conflixerunt. Fecitq́ꝫ locorũ cuiq́ꝫ ſuorum propinquitas animos, & in rerum diſcrimine utrinq́ꝫ audentius depugnatũ eſt. Inferior tamen genuen/ ſis quinq́ꝫ triremes amiſit. Clemens quartus Pontifex Romanus utrunq́ꝫ populũ per nun cios & epiſtolas monuit: ut belli inducijs conſtitutis oratores ad ſe acturos de pace Viter/ bium mitterent. Idipſum etiam dictos orarunt populos reges Frãciæ & Siciliæ, ſuã utrq́ꝫ operam opemq́ꝫ in pacis quæ fieret conſeruationẽ ſtabilimentumq́ꝫ polliciti. uenerunt q́ꝫ Viterbiũ oratores, & re aliquot mẽſibus tractata nihil eſt concluſum. Fames ea tempeſta/ te ualida

Lilibæum

Drepanus portus

Induciæ quin/ quennales

Clemens iiij.

Viterbium C.

te ualida Venetias affligebat, frumentumq; Apulia & Sicilia ut consueuerat absq; classis præsidio importandi facultas genuensi bello adimebatur. Orator tunc magna precum instantia taruisinos, patauinos, & ferrarienses ut annona iuuarēt Laurentius Teupulus dux Rainerio zeno defuncto suffectus pecunia etiā excessiue promissa emollire nequiuit. Noua itaq; mari adriatico nauigantibus tunc primum uectigalia, & ut certiore dicam uocabulo frena imposuit. Lex enim tunc super inde lata in hanc diē seruata est, ut intra ostium fanaticū ad Polam promontorium & rauennatium plagam nauigantes ad uectigal soluendum mercesq; & onera si magistratibus collibuisset deponendum Venetias se cōferrent. Creatusq; magistratus cum barchis attributis ne legi fiat fraus die noctuq; utriusq; littoris plagas portusq; perlustrat. Quæ ratio præter genuense bellum Venetos impulit, ut cum pisanis Carolo regi ex andegauis primo apertis hostibus fœdera in quinquēnium renouarent. Eodemq; anno uestræ urbis conditæ quintodecimo octingentesimo Bononiēses magnam Romandiolæ partē dominio præmentes clausam à Veneto Romandiolis per Adriaticum mare nauigationem ui adaperire conati sunt. parato enim uarijs modis simulationibusq; exercitu cum Veneto per oratores egerunt ut abrogata lege custodibusq; ammotis pristinam sibi Romandiolisq; nauigandi Adriatico redderent libertatē. mouitq; pariter cum oratore exercitus. Diuersi uero hic Rauennam: ille Venetias petiere. Senserat dolum Teupulus dux, pariq; fuerat uersutia usus. Nouem enim eius triremes proximum rauennæ primarium Padi ostium ingressæ Bononiensem exercitum mare inter & Padum locum occupare accelerare uiderunt. & subito præsidia duo unum Bononiensis ad primarium, Venetus alterum ad sanctum Albertum summis conatibus excitauere. In Bononiensium exercitu XL. milium copiæ militabant. tandem superati prœlio Bononienses pacem ea acceperunt conditione, ut suo exciso ad primarij ostium castello libera sibi quarundam rerum eductio, custodia Padi ostiorum Veneto linqueretur. Anconitani autem cum Bononiensiū exemplo Venetis bellum inferre nō possent, ad Gregorium decimum pontificem mittentes querelas detulerunt: quibus pōtifex motus mare à Venetis liberum linqui iussit. Venetiq; tunc minime paruerunt, ea nuntijs prætensa ad contumaciam excusatione, quod anconitani maledictis mendacijsq; & falsa suggestione usi pontificem seduxissent. Acta uero est paulopost in Lugdunensi concilio cui idem præfuit Gregorius anconitanorum cum Venetis causa, Abbasq; neruosiæ cui pontifex eam commisit, anconitanos nil satis solide probantes reiecit, permissa pontificis autoritate Venetis cura eam de qua diximus maris Adriatici oram à sarracenis piratisq; simul cum uectigalium portoriorumq; suorum iure uiribus defensandi. Quo item tempore pontificis Gregorij cura induciæ Venetos inter & Genuenses Cremonæ paulo prius constitutæ in biennium prorogatæ sunt. Anno postea urbis conditæ undeuigesimooctingentesimo Venetos inter & genuenses bellum propè innouatum est. Iacobo enim contareno in ducem creato duæ genuensium triremes tandari unam mercimonijs plenam de Venetis apud messanam ceperūt, cuius rupti fœderis fama Michael paleologus imperator Græcus suum & ipse fœdus ut apparuit uiolaturus, ad artam usq; Acarnaniam cum classe peruenit. Veneti uero XXV triremium classe intra dies XV armata oratorem genuā ad res repetendas miserunt. quæ si non essent redditæ, bellum indici iussum: satisq; fecit genuensis, & orator in reditu fœdus cum pisano in quinquennium renouauit. Adriano paulopost quinto in Romanū pontificem assumpto Veneti anconitanos bello mari acerrimoq; persecuti, quod ad orā Istriæ & Romandiolæ nauibus clandestine cum mercimonijs penetrantes latæ Venetijs legi & uectigalibus portorijsq; fraudem facere præsumpsissent. delectoq; ad id bellum præfecto sex & uiginti triremes dux contarenus attribuit. & machinæ ad urbis oppugnationē onerarijs nauibus comportatæ. Dum autem portus magno oppugnatur conatu, tempestas de repente coorta nauigium in altum pelagus transuersum egit. sexq; triremes impactæ littoribus senegaliæ perierunt. Immiserunt paulopost Veneti supplemento naues tardas & triremes, quibus aperte nauigātibus mare anconitanus perbelle struxit insidias. Omnibus enim quæ sibi essent nauibus & triremibus Venetorū & præfecti classis insignia sunt aptata, ad quas applausu nautico occurrentes cum duæ declinassent Venetorum naues captæ & Anconam magno gaudio sunt perductę. Cuius cladis acceptæ bifariam indignatio senatum perpulit Venetum, ut reuocatus cum classe prima præfectus in carcerem sit

Fames ualida in ciuitate uen.
Laurētius teupulus dux
Lex facta.
Fanaticum ostium
Carolus rex
Bononienses
Romandiolæ
S. Albertus
Bononienses superati à Venetis
Anconitani
Mare Venetis
Abbas neruosiæ
Datur Venetis imperium Adriatici
Acarnania colfo.
XXV. triremes armatæ XV. diebus
Senegalia
Fraus anconitanorum

coniectus, & noua instructior expeditio in Anconam ducenda paulopost Venetijs est e/
ducta. Eodem quoq; tempore templarij Tyrum urbem pro expeditione christiana admi/
nistrantes solitam ante bellum Genuense iurisdictionem & portoriorũ exemptionem Ve
Nicolaus ursinus pontifex netis in ea urbe reintegrarunt. Tertius interea Nicolaus gente oriundus Vrsina in Roma
num pontificem & quidem præstantissimum est creatus. Venerunt ad eius creationis no
Veneti oratores uitatem in more Veneti oratores, qui diu spreti cum ad salutationem reuerentiamq; sicut
& alij non admitterentur, à Contareno duce suo reuocati urbe Roma profecti sunt. Sed
Oratores reuocantur à duce eos de itinere accersitos pontifex admisit, multisq; & durissimis uerbis de Anconitanæ ur
bis Ro. ecclesiæ iuris oppressiõe redargutos, & respondere prohibitos reiecit. Siue autem
interea parauerant eduxerantq; Veneti, siue postquam ea intellexerũt quæ suis apud pon
tificem oratoribus, certum est octo eorum triremes quo die oratores Venetias attigerunt
ad cæteram classem anconam obsidentem peruenisse. miserunt per id tempus anconitani
Venetias legatos de pace acturos, quæ prope modũ constituta erat, cum est allatum duas
anconitanorum triremes tardam de Venetijs secus Siciliæ litora prędatam esse. Quamob
rem & dimissi sunt re infecta oratores, & triremes quatuordecim Venetijs eductæ in an/
conitana castra expeditioneq; aduolarunt, quarũ duas paulopost incaute ab alijs separatas
Pax constituitur anconitanus silentio inter custodias delapsas cepit, in portũq; perduxit. & pax paulopost
æquis conditionibus est constituta. Ad annum postea secundum trigesimum octingente/
simum urbis conditæ quarti Nicolai pontificis anno secundo Tripolis urbs insignis obsi/
dione ac uiribus facta est in soldani Babyloniæ potestatem, quam quidem urbem ditissi/
mam post commissam in mortalibus cædem maximam, postq; abactam asportatamq; o/
mnifariam rerum prædam igne primũ postea ferro absumi diruiq; curauit. progressusq;
eodem furoris impetu barbarus Tyrum quoq; Sidonem & Barutum, ac earum urbium
oppida inter tertiũ Nicolai pontificis annum cepit, ac sicut Tripolim incensam diruit. Isq;
princeps astu & prudentia æque ac uiribus & potentatu pollens, ne ea clades accepta
nominis christiani principes occidentis in Asiam cõciret, induciarum fœdera in duos an/
Crux datur nos Ptolomaidæ habitatoribus christianis concessit. Nicolaus tamen pontifex de more
assumenda cruce edicto proposita, statuit afflictis christianorũ Asię rebus subueniendum.
Iussaq; eius exinde maioris fuerunt efficaciæ quod mille quingentos ipse equites ex publi
co ecclesiæ fisco curauit primo omnium Ptolomaidam comportari, quem & multi in ma/
gnũ exercitũ sine certo præstantiq; ut oportuit aliquo duce secuti sunt, qui quo plures eo
fuerũt perniciosiores. Ptolomaida urbs populis tunc frequẽtata innumeris quantos nunc
non temere alat alaqua urbs Italiæ, à septem diuersis sibiq; inuicem contrarijs premeba/
tur potiusq; lacerabatur quàm gubernabatur magistratuum gentiumq; generibus. patri/
archa enim titulo Hierosolymitanus sibi temporalem ęque ac spiritualem uendicare quę/
rebat gubernationem: eandem hinc templarij, inde hospitalarij & pariter theotonici ab
Hospitalarij Theutonici armorum tractatione & sanguinis ut dicebatur effusione repetebant: suam & ad se solum
spectantem rex Cypri uel ea ratione uolebat quod tertio ante anno regni Hierosolymæ ti
tulos in comitis attrebatensis contentionem sponte sua & paucis adstipulantibus assum/
psrat. Rex quoq; Carolus secundus Neapolim ex carcere reuersus nihil duxit antiquius
Carolus rex secundus quam Ptolomaidam mittere, qui de Hierosolymæ regni titulis cum Cyprio rege conten/
dentes paterna auitaq; & proauita in illa urbe iura uel armis & uiribus conseruarent. Qua
in re usq; adeo exarsit animis ut templariorũ hospitalariorumq; quos Cyprio regi magis
cupere audiuisset prædia in regno sita Neapolitano direpta uastauerit. Consulem quoq;
ibi habuere Pisani qui maiore usus est ambitione, qua ibi quoque Genuensis & Vene/
tus utebatur. Milites itaq; nouos quarti Nicolai pontificis iustum in exercitum sine duce
& rectore eius quæ requirebatur autoritatis missos nullus qui continere posset & sciret,
nullus erat qui à flagitijs & sceleribus prohiberet. Eaq; militũ multitudo in christianorum
cædibus & rapinis, adulterijs, uiolationibus, & incendijs aliquãdiu debachata in agrum
soldani noctu aliquando, post parum interdiu per furta & latrocinia penetrauit, atq; eo
usq; progressa est ut prædas iumentorum mortaliumq; & rerum omnium tanquam iusto
bello propalam abigeret. tulit tamen patienter iniuriam, dissimulauitq; diutius omnium
spe soldanus, resq; per nuncios & abactam prædam ter quaterq; reperijt. Et quando tan
dem non sunt redditæ, annum præfixit intra quem nisi fieret satis, sese cõminatus est Pto
lomaidæ

lomaidæ excidio postergatis quas ipsi uiolassent inducijs accessurum. Annoq; exacto centum quinquaginta milia armatorum in Ptolomaidam duce filio suo immisit. Dum'que is adolescens duobus iam mensibus urbem premit, defuncto genitore Soldanus ab exercitu est suffectus, quo elatus successu urbis Ptolomaidæ prædam per edicta præconumq; uociferationes, quæ à christianis intra munitiones exauditæ sunt, exercitui donauit. Tunc discordes in ciuitate nostros desperatio cepit. multiq; nulla usi timoris simulatione partim captatis abeundi causis, partim clandestina per noctem fuga desertores effecti sunt: ad eam que paulopost animorum consternationem est uentum, ut publico omnes consilio mulieres primum paruulos & debiles cum suppellectile emiserint. Deinde constituerunt duodecim milia armatos in urbe retinendos, qui defensioni sufficere uiderentur, cæteris emigrandum. Manseruntq; ex primoribus, rex Cypri, patriarcha, & hospitalis templariorūq; magistri, rexq; Cypri ignauia, quę certiori uocabulo appellari posset, usus illico perfugam multitudinem est secutus. Fuitq; exemplo eius ut omnes quibus nauigio facultas non defuit Ptolomaida emigrarent. postremi omnium Hierosolymi patriarcha magistriq; non prius urbem deseruere q; soldanum uiderunt siue à casu siue quod fugæ à christianis commissæ certior esset factus oppugnationem solito maiore impetu ostentare. hiq; Dromone in id seruato porta delapsi secunda primū nauigatione sunt usi. Sed uento post parum in ualidam tempestatem mutato sub ipsam Cypri plagam periere naufragio. Soldanusq; eadem die & hora Ptolomaidam à paucis quos nauigij carentia detinuerat christianis male defensatā cepit: & mortalibus in ea repertis ad unum trucidatis prædam quidem militi suo promissam iterato concessit edicto. Sed tanto tenebatur illius excidendæ urbis desiderio ut parumper suppositus ubiq; eo præsente atq; incitante ignis maximam prædæ ipsius partem absumpserit. mœnibus inde & urbis parietibus passim solo æquatis duriore sarracenus miles soldani imperio est oneratus, quod fundamēta ubiq; ita confodi dissipariq; iussit, ut nullum urbis nullum post hæc ædificij uestigiū appareret. Annus erat is uestræ urbis conditæ quartus trigesimus octingentesimus, in quo tandem reliquias amisimus uictoriæ illius celeberrimæ, quam anno ante quarto de ducentesimo Vrbani secundi pontificis Romani auspicijs, & uirtute christianorum expeditio inchoauerat. Fui de industria prolixior recensendis rebus maximis quas apud Ptolomaidam geri contigit, ut quod feci ostendere possem propè ducentos annos pugnatū esse in sarracenos, per quod tempus ferè omnia cepit uestra respublica, quæ aut mari contigua, aut insulis possidetis. Expectabunt credo à me qui hucusq; legerint quid post amissas à christianis Constantinopolim & Asiæ ciuitates à uestris progenitoribus fuit gestum. Sed multa maximaq; fuerūt & maiori digna cognitione quàm hoc epitomate possimus uelimusq; describere. Paleologus enim & Genuenses cum posse uobis resistere diffiderent, turcos tunc primum in Europam traduxere. à quibus tandē præsenti anno quinto ferè sexagesimo & centesimo meritas tanti sceleris & admissi flagitij pœnas punitionemq; acceperunt. Gesserunt inde paulopost res maximas Veneti. tum in bello quod cum ipsis genuensibus diuturnum, uarium, periculosum, & tandem per uictoriam gloriosissimum fuit. tum in tuenda urbe Taruisina, quam per ea tempora primam omnium in solo Italię cōtinente possidere cœpistis: Mastinusq; Scaliger tyrannus omnium eius ætatis potentissimus à Veneta re publica soc̃ijsq; bello Florentinis & Bononiam pro Romana ecclesia gubernantibus, Italiæ Transpadanæ & Lucæ & Parmæ urbium dominio deturbatus est: & Turci interea à uobis cladibus & quidem ingentibus prostrati cæsi afflictiq; fuerunt. bella exinde sequerentur, in quibus capienda Padua excellentissima urbe, post Verona, deinde subigenda Forumiulij patria, & demum Brixia ac Bergomo, nuperq; Crema rei publicæ imperio adiungendis maximis laboribus ac impensis, sed pari gloria depugnatum est. Notoria sunt hoc tempore supradicta, sed certe promerentia eleganti ornataq; historia posteris ita tradi, ut aliquot qui te prœcesserunt ducum & tuum in primis Serenissime Dux nomen, & uestræ reipublicæ gloria, & multorum ac propè infinitorū ex uobis patria, ordinis decus gerendis tot bellis, tot obeundis laboribus quæsitum ad posteros transeat illustratum. Idq; ego minimus sicut nunc epitomate & breuiario assumendū non censui: sic ample fusa & copiosissima tractare ac absoluere historia, cum uos cupere intellexero paratissimus essem: profectoq; efficerem ne aliquid memoratu dignum ex his quæ à condita urbe Veneta in hanc diem,

Desperatio Ptolomaidarum

Ruina Ptolomaidæ à soldano

Genuēses turcos in europā traduxere

Taruisina ciuitas

Mastinus Scaliger

Florentini

Turci

Padua

Verona

Brixia

Bergomum

Crema

uel mari, uel terra, uel bello, uel pace fieri contigit, aut nunc, aut futuris temporibus desideretur. Sed ad propositæ à principio intentiõis nostræ finem cõclusionemq́ ueniendum est. Satis multis pro tempore sed paucioribus fortasse quàm multi fieri oportuisse sunt opinati, ostensum est urbem Venetam diuina potius quàm humana ope ideo condi cœpisse, ut barbaris christianæ fidei & religionis hostibus aduersaretur, ut profugis ab Hunnorum, Ostrogothorũ, Longobardorũ, ungarorum, Sarracenorũ, & demum Turcorum ac etiam à christiano abutentium nomine tyrannorũ facie ac persecutionibus confugium apud uos portus asilũ & quietis refrigeriiq́ & salutis arx & domiciliũ sine muro sine portis die noctuq́; pateret: ut irrumpentes discurrentes & impetere parantes barbaros efferatos populos Christi dei & suorum populorum hostes res publica repararet abigeret ac conficeret: ut hortantibus iubentibus Romanis pontificibus dei ipsius nostri uicariis, ut implorantibus ubiq́ christianis opem protectionemq́ afferret. Quæ quidem opera meriti apud optimum maximum deum nostrum & laudis ac gloriæ apud seculi tam præsentis q́ futurorum omnes plurimum promerentia dum uestri præstiterunt maiores intra ducentos de quibus diximus annos mari & post breuiore temporis spacio terra amplam hanc præpotentem gloriosamq́ peperere rempublicam, tam diu duraturam, & ipso deo autore nostro maximam & ingentem accepturam amplitudinem, quamdiu ea uitæ & gubernatiõis forma qua est parta illam regere & administrare pergetis

Venetiarum maxima laus

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS DE GESTIS VENETORVM FINIS

BLONDI FORLIVIENSIS IN ITALIAM ILLVSTRATAM PRAEFATIO

VOM multi historiam uarijs extollant, celebrentq́ sententijs, tum maxime Alexander Antonius Mãmea genitus christiana imperator Romanus omnium iudicio optimus unica ratione eam amplissime uidetur laudasse, qui historicos & suos appellauit, & habere uoluit consilia rios, quorum prudentia & exemplorum copia gerendis imperij rebus quã maxime uteretur. Clarissimi etiã plęriq́ senatores cõsulares quoq́ uiri & nõnulli gloriosissimi principes qui bellicis actibus res gesserunt æterna dignas memoria, delectati sunt historia: usq́adeo ut non solum historias libenter, sed eas quoq́ scribendo tam præclari muneris gloriã cum rerum scriptoribus comunem habere uoluerint. Nam ut cæteros taceam: Fabius patritiæ gentis decus cognomento Pictor: Lucius Lucullus, Aulus Albinus, Asinius Pollio, Cornelius Nepos, & Caius Cęsar, eiusq́ nepos Octauius Augustus, ac Hadrianus scripsere historias. Sed maximam tantum munus præteritorum longe sæculorum malitia & infelicitate incurrit iniuriam, quod urbe Roma à uarijs gentibus sicut in historijs accuratius à nobis est scriptũ oppressa, & si bonarum artium studia intermissa fuerunt, sola imprimis omnino cessauit extinctaq́ est historia, factumq́ est ut barbaris omnia euertentibus, & nullo interim ea quę gerebantur litterarum monumentis ad posteros transmittente, nedum mille qui effluxerunt annorũ gesta sciamus: sed Italiæ regiones, urbes, oppida, lacus, flumina montesq́, quorũ nomina à uetustis frequentãtur scriptoribus, ubi sint, magna ex parte ignoremus: & quod maiorem nobis affert admirationem, multorum oppidorum & potentissimarũ ciuitatum, quas interea in magnam amplitudinẽ creuisse cernimus: conditarum tempora nos lateant, & ipsi etiam conditores. Itaq́ postquam propitiore nobis deo nostro meliora habet ætas nostra, & cum cæterarum artium tum maxime eloquentiæ studia reuixerunt, ac per ea historiarum diligentius noscendarũ amor nostros cepit homines: tentare uolui, si per eam quam sum nactus Italiæ rerum peritiam uetustioribus locis eius & populis nominũ nouitatem, nouis autoritatem, deletis uitam memoriæ dare, denique rerum Italiæ obscuritatem illustrare potero. Nec tamen ipsam omnem nominum mutationem temeraria & inani arrogantia spoponderim indicare, sed gratias mihi potius de perductis ad littus è tanto naufragio supernatantibus aut parum apparentibus tabulis haberi, quam de tota naui desiderata rationem exposci debere contenderim.

Alexander Mammea · *Fabius Pictor* · *L. Lucullus* · *C. Cæsar* · *Octauius Aug.* · *Hadrianus*

Italiæ Regiones seu prouinciæ. XVIII

Liguria siue Genuensis	Aquilegiensis siue Foroiuliana
Etruria	Histria
Latina siue Campania & maritima	Samnium
Vmbria siue ducatus spoletanus	Terrra laboris siue Campania uetus
Picenum siue Marchia Anconitana	Lucania
Romandiola siue Flaminia & Aemilia	Apulia
Gallia cisalpina siue Lombardia	Salentini siue terra Hydrunti
Venetiæ	Calabria
Italia transpadana siue Marchia taruisina	Brutij

LIBER PRIMVS

Italia unde TALIAM describere exorsi, Prouinciarum orbis primariam à laudibus suis incipere debemus, quod quidem pro ampla parataq; materia tam faciliter quàm libenter fecissemus, nisi ab eximio poëta Virgilio & post à Plinio Veronense, demum à Francisco petrarcha insigni poëta ornatissimæ illius laudationes extarent. Itaq; à suo nomine & situ duximus inchoandum. Nomen pro temporum diuersitatè nacta est uarium: quam Plinius & Solinus ab Italo rege quosdã, & nonnullos à bobus quos gigneret multos prisca lingua Italiam dici uoluisse scripserunt: quom tamen eam Græci magnam interea hesperiam appellarint, quod secutus est in septimo Virgilius: *Hesperia* Hesperia in magna. Et Seruius exponit. hesperia in magna dixisse Virgilium ad Hispaniæ discretionem. Iustinus autem in Trogi epitomate scribit *Aborigines* Italiæ cultores primos fuisse Aborigenes, quorum rex Saturnus tantæ fuerit iustitiæ, ut neq; seruiret quisquam sub illo, neq; quicquam priuatæ rei haberet, sed cõmunia & indiuisa fuerint omnia. Vnde Italia regis nomine Saturnia fuerit appellata. Ea uero sicut Pli- *Saturnia* nius ex Octauio Augusto tradit, querno folio adsimilis mari gemino maxima parte cingitur: quod ab oriente Adriatico siue supero, & à meridie occasuq; tyrrheno siue infero abluitur. qua uero in septentrionem uergit, montes altissimi alpes lingua Gallica à celsitudine dicti, illam à barbarorum ut inquit Cicero incursu naturæ benignitate communiunt. *Longitudo Italiæ* Longitudo eius ab alpino sinu prætoriæ Augustæ ad Hydruntum decies centena uiginti milia extenditur: *Latitudo* Latitudo ubi est amplior à Varo ad Arsiam quingenta, & quadraginta: & circa urbẽ Romã ab ostijs Aterni nunc piscariæ in hadriaticum defluentis, ad tyberina ostia centũ & uigintisex milia. totusq; ambitus à Varo ad Arsiã tricies centena & insuper *Ambitus* trigintaocto milia cõplectitur. Habet Italia dorsum & ceu in piscibus esse uidemus à capi- *Apenninus* te in infimã partem spinę formã, Apenninũ, qui mons ex alpibus qua ab infero mari recedunt oriundus, cum recto propemodũ cursu Anconæ urbi, ut uult Plinius, appropinquauit, in mare superũ ferri & ibi finiri uidetur. & tamen inde rursus ab eo mari recedens per mediam Italiã in brutios ac siculum fretũ fertur. Situ mensuraq; ostensis ad regionũ diuisionem locorumq; descriptionẽ ueniamus. Est uero perdifficile in tanta mutatione rerũ regionumq; quantã uident factam qui Romanas historias attente legunt modũ adinuenire diuidendis regionibus, recensendisq; ordine ciuitatum, oppidorũ, montium, fluminumq; uocabulis. Et quidẽ quantũ attinet ad ipsa uocabula eximius scriptor Liuius Patauinus, Romanę pater historiæ, qua in parte nobis superest populorum nominibus utitur, qui nedum ad nostram sed parua ex parte ad suam peruenerunt ætatẽ. Quod enim ex Strabonis cretensis geographia ac ex Plinij Veronensis naturali historia facile est cõijcere, in Octauij Augusti, cuius temporibus & adiumento scripsit Liuius, descriptione Italiæ quã fecit accuratissimã, interierunt multa oppida plurimiq; populi, quorũ nomina apud Liuium celebrãtur. In ea uero descriptione quam Plinius ipse anno uix octogesimo post functũ uita Octauium diligenter fecit, maior, quàm pro temporũ breuitate & florentiũ tunc Italiæ rerum conditione par fuerit, mutatio est facta. Quę autẽ ex Strabonis primũ, post ex Plinij enumeratione & Pomponij Melę ac Ptolemæi descriptionibus, haud quaquã multum distantibus inter se ætatibus factis, desint nobis, horrendũ infinitũq; fuerit referre. quamq; licet multos interijsse populos, multa excisa oppida, multas delatas urbes non negauerim, plurimas tamen ex ipsis simul cum regionibus montibus & fluminibus mutasse nomina constat: quo fit ut nec prisca legentes intelligãt, neq; possit nouus scriptor illis uti uocabulis, magnam uel eo ipso q apud illustres uetustos scriptores frequentia habenẽ dignitatem historiæ allaturis. factam uero esse locorum nominumq; mutationẽ & simul exinanitam esse populis & urbib9 ac oppidis, quorũ nomina nobis desunt Italiã hinc tenemus, q posthabita urbis Romę populi magnitudinis, cui nihil in orbe unquam fuit estq; nunc par, iactura, nulla est huius sæculi & feliciũ quæ stante rep. fuerunt sæculorũ comparatio multi- *Piceni laus* tudinis populorũ. Picenum enim infra ex Plinio ostendemus trecenta sexaginta milia in reipu. deditionẽ dedisse, quod nunc uix decimam partem habet. Plinius etiã laudes Italiæ suorum priorũq; temporũ narrans eam dicit dijs sacrã L. Aemilio Paulo C. Attilio Coss. nunciato

nunciato gallico tumultu solam sine auxilijs extenorũ atque etiam tunc sine ullis transpadanis, equitum triginta, peditũ octingenta milia armasse. Nostra uero huius temporis Italia quantum sine transpadanis externorumque auxilijs equitatum peditatumque armaret, nõ satis facile est nobis iudicare. Sed nõ dubitamus quin difficile sit futurũ si tertiam quis partẽ conatus fuerit ita armare, ut extra fines quisque suos in bellũ expeditionemque ducat. Quanta autem sit facta locorum mutatio hinc etiam apparet, quod Iginius qui de urbibus Italię scripsit, & eum secutus Guido præsbyter Rauennas, prodidere, Septingentas fuisse Italię ciuitates. Nos uero nunc Romanæ ecclesiæ stilum secuti facta per singulas regiones diligenti enumeratione sexaginta quatuor supra ducentas tantummodo inuenimus: sed appellant Romanæ ecclesiæ instituta ciuitates, loca quæ episcopos habent. & Iginium uidemus ac Guidonẽ etiam multa ex oppidis quæ nostra ætate proprio carentia episcopo alterius dioceseos cẽsentur, pro ciuitatibus posuisse: & tamẽ omniũ ab ipsis positorũ pro ciuitatibus quæ nunc extent numerus uix quadraginta complectitur loca, ut aut excisas esse ciuitates aut mutationem omnino incognitam in eis factam esse necessariũ uideamus. Quam alijs fortasse impossibilem uisam tot locorum acceptam in Italia per sexcentos annos qui post Guidonis tempora fluxerunt cladem, nos ideo minus mirabilem ducimus, quia scimus uidemusque per seculum nostrum quod dei nostri munere eorum quę ante patrum nostrorum ętatem fuerunt seculorum respectu fœlix appellari potest, supra triginta ciuitates & oppida solo æquata, ut cum eorũ pars paucis nũc habitetur colonis, tum pars omnino manserit derelicta. Cuniũ nanque oppidum romandiolæ, à quo clarissima fluxit comitum Cunij & Lugi familia, omnino derelictũ ut nunc aretur, uidemus: pariter propinquo in loco contigit barbiano: pariter in latio uetustissimæ urbi Prænestæ, zagarolo, & gallicano oppidis. Pariter ad aliam urbis Romæ partem centumcellensi ciuitati, morlupo castello nos accidisse cõspeximus. Par etiam affert hac in descriptione incõmodum diuisionis nominationisque regionũ mutatio, ter quaterque in aliquibus & in quibusdam pluries facta, adeo ut solæ etruriæ uetusta cum finibus suis & integra manserit appellatio. Quam obrem octo & decem regionibus, in quot Italiam sine insulis cõmode diuisam esse iudicauimus, describendis, illa ex multis sequemur uocabula, quę cum in ætate nostra sint notiora, tum nostræ intentioni accõmodatiora uidebuntur. Suntque nomina: Liguria siue Genuensis, Etruria, Latina siue campania & maritima, Vmbria siue ducatus spoletan⁹, Picenũ siue marchia anchonitana, Romandiola siue Flaminia & Aemilia, Gallia cisalpina siue Lombardia, Venetiæ, Italia transpadana siue Marchia taruisina, Aquilegiensis siue Foro iuliana, Histria, Samniũ siue aprutiũ, Terra laboris siue campania uet⁹, Lucania, Apulia, salentini siue terra Hydrunti, Calabria, Brutij. Postque uero omnẽ Italiã peragraturus ero, uiros præstantiores qui singulis in urbibus & locis pridẽ geniti fuerunt, eosque qui sunt superstites, præsertim literarũ aut cuiuspiã uirtutis gloria claros, enumerabo: atque res in singulis locis scribi dignas breuiter narrabo: ut nõ magis hæc Italiæ sit descriptio quam uirorum eius illustriũ præstantiũque catalogus, ac nõ paruæ partis historiarũ Italiæ breuiarium.

CCLXIIII urbes Italiæ

Cunium

Barbianum

Diuisio Italiæ

AB Liguria autem Plinium secuti duximus inchoandum. Ea regio latissimos aliquando habuit terminos, quippe quum Pisas in Liguribus conditas Trogus scripserit, & Apuanos ligures quos agri Pisani populos esse constat à maioribus traditum uiderimus. Quin massiliam Trogus Pompeius inter ligures & feras Gallorum gentes positam dicit: cui opinioni concordat Liuius libro XLI Fuluius Flaccus primus transalpinos ligures domuit bello, missus in auxilium massiliensium aduersus saluios Gallos qui fines massiliensium populabantur. Et plærique Lucam Liguriæ ultimam posuere. Sed hæc remotiora omittentes, satis fore tenemus, si diuisionem Italiæ quæ Romana repub. florente fuit nostris temporibus accommodare poterimus. Igitur Liguria à Varo flumine ad Macræ amnis ostia longitudinẽ habet: & hinc Appenino inde mari infero clauditur: qua ratione pars inferi maris adiacens à Varo ad macram dicitur ligusticum pelagus. Populi eius prouintiæ Ligures quo tempore quibusue ducibus Romano populo subiecti fuerint, Iordanus Cõstãtinopolitanus monachus, qui Iustiniani imperatoris temporibus rerũ à populo Romano gestarum epitoma cõfecit, & L. Florus T. Liuij abbreuiator, hisdem ferme uerbis sic habent: Peracto punico bello pri-

mo nec quantulum respirato sequitur ligusticum. Ligures imis alpium iugis adhærentes inter uarum macram'que amnes impliciti dumis siluestribus uictitabant, quos penè maius fuit inuenire quàm uincere. Tuti siquidem locis & fuga durum atq; uelox genus ex occasione locorum latrocinia magis quàm bella factitabant. Itaque quum diu multumq; eluderent, salturi, Deciates, exubij, euburiates, ingauni, tandem Fuluius latebras eorum igni sepsit. Bebius uero in plana deduxit, Posthumi⁹ ita exarmauit, ut uix linqueret ferrũ quo terra coleretur. Quod uero Iordanus summatim attigit ligures obstinatius iugũ Romanorum recusasse, & illis animose aduersatos fuisse, Liuius ipse in libris qui extant multis ostendit in locis. Nam libro nono, dum hæc geruntur coss. ambo in liguribus gerebãt bellum. Is hostis uelut natus ad continendam per interualla bellorum Romanis disciplinam militarem erat: nec ulla prouincia militem magis ad uirtutem acuebat. In liguribus n. erant quæ militem exercerent loca montana & aspera, quæ & ipsis capere labor erat, & præoccupatis hostem deijcere: hostis leuis & uelox & repentinus, qui nullũ unquam tempus nullum locum quietum aut securum Romanis sineret. Oppugnatio autem munitorum castellorum laboriosa simul periculosa'que insidijs, regio quæ si penuria astringeret militi haud multum prædæ præberet. Itaque non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo agmen implebat, nihil præter arma omnem spem in armis habentibus erat. nec deerat unquam cum his uel materia belli uel causa, quia propter domesticam inopiam uicinos agros incursabant. Nunquam tamen in discrimen summæ rerum pugnabant. Hannibal post inflictam Romanis Trebiensem cladem traiecto Appenino primũ concessit in ligures, & illi oppositus Sempronius cos. Romanus se cõtulit Lucam. & uidemus apud Liuiũ XXVIII Magonẽ Hamilcaris filiũ capta genua diu in liguribus restitisse Romanis, ex qua regione Romanos in gallia Cisalpina plurimum agitauit, ad quem inter alpinos ligures genuam'que agentem naues carthagine uenerunt. Seruius Virgilium in undecimo exponens Appeninicolæ bellator filius, dicit quia liguria maiori sui parte in Appenino sita est. Ligures autem omnes fallaces sunt sicut Cato in originibus tradit. Virgilius, Assuetumq; malo ligurem. Et Lucanus in primo: Et nunc tonse ligur, quondam per colla decora Crinibus effusis toti prælate comatæ. Varus prisci præsentis'que nominis fluuius capite Alpium & Saluij montis effusus haud procul à nicea mari se infundens nulla re notior est quàm quod braccatam galliam ab Italia disterminat. Adiacent illi ad dexteram oppida primum Rocheta post gilecta: & ad ortum fontem'que busonium. Nicea inde oppidum à massiliensibus in littore conditum alpes dorso contingit: dehinc portus est herculis monœci quondam nunc uilla francha: de quo Virgilius in sexto Aggeribus socer alpinis atque arce monœci, & Seruius grammaticus exponit de liguria ubi est portus monœci herculis. Dictus autem monœcus uel quod pulsis omnibus illic solus Hercules habitauit, aut quod in eius templo nunquam aliquis deorum simul colitur. Cæsar ex gallijs ueniens illac descendit in Italiam. Et Lucanus libro primo: Quàque sub herculeo sacratus nomine portus, Vrget rupe caua pelagus, non corus in illum Ius habet, aut zephyrus, solus sua littora turbat Circius, & tuta prohibet statione monœci. Post hęc Monœcus portus ut Ptolemæo placet nunc monachus genuensium imperij terminus. Eum siue scopulum siue collem Federicus cui barbarosso fuit cognomen Cæsar germanicus genuensi populo mœnibus communiendum anno nunc plus minus sexagesimo supra ducentesimum cõcessit. Imminet Monacho castellum nunc ignobile sola uiarum asperitate notissimum passus prope duo milia à mari recedens Torbia appellatum, quod Iacobus meus Bracellus uir eloquens & doctissimus trophæa Augusti à priscis appellatum fuisse asfirmat. quem quidem tenemus fuisse locum patriæ Helij pertinacis Romani imperatoris, de quo Iulius capitolinus sic scribit: Natus est in Appenino in uilla materna. Nam pater eius tabernam cratillariã exercuerat, sed postea quàm in liguriam uenit. Sequitur mentonũ ipso in littore, & rocha bruna superi⁹, sterilis soli castella. & proxime albintimiliũ ciuitas, nũc uintimiliũ: cuius latus qua in orientẽ uergit solẽ rutuba abluit fluuius nunc rodoria appellat⁹. ꝓximo deinceps ad mille pas. loco collis attollit̃ cui appio est nomẽ, & inde arx est ex qua primũ nascentis appenini iugũ haud procul remotũ cernit̃. abest à Rutuba fluuio passus decẽ milia sancti Romuli castellũ, cuius ager citri est palmæq; arborũ in Italia rarissimarũ ferax, unde Ro. põt. uidimus palmarũ ramos in dominica quadragesimalis ieiunij

Ligures

Varus fl.

Rochetta

Nicea op.

Portus Herculis

Torbia uicus

Vintimilium

ieiunij postrema inde appellata benedicendos & populo dandos habere. Emensus inde passus quinque milia castellum attingit exiguum duos mille passus mari propinquum, quod Tabia nomen habet à uinorum fama celeberrimum, quippe cum ea muscatum appellata nec Cyprijs nec creticis nec falernis cedere à bonis potoribus existimētur. Decem ab eo passuū milia ad mauritium numerantur portum nomine uerius, quàm re: sed indicta ibi iurisdictio celebrem locū reddit. Sequitur Vnelia uallis aliquot habitata uicis: mox oppidum Dianæ, nunc dianum duo prope milia à mari recedens olea uiticꝫ undicꝫ consitum. Post hæc ipso in littore ceruū & ipso in edito colle andoria uitiferis collibus circundatum. andorianos fines parui admodum uici excipiunt: hos album ingaunum urbs opibus ac uetustate nobilis nunc albinga Proculo imperatore Romano alumno & ciue ornata, de quo Flauius Eutropius sic scribit. Proculo patria albingaunū in alpibus maritimis, domi fuit nobilis, sed maioribus latrocinantibus: albingæ abluit latus merula fluuius Centa appellatus quod centenis torrentibus augeatur. Hanc ciuitatē campestri loco uix passus quingentos à mari recedentem cum ualidissimi exercitus Philippi mediolanensium tertij ducis præfecto copijs omnibus Berardino Vbaldino uiro fortissimo arcta obsidione cinxissent, quatuor oppugnatam mensibus omnia quę bello inferuntur mala perpeti coëgerunt, & tandem constantia & fortitudine populi fatigatus hostis re infecta obsidionem soluit. Proximum in littore est petra castellum, deinde ad duos mille passus aberat finariū oppidum ab aëris ut uulgare sonat uerbum salubritate appellatum, quod uallis in cuius faucibus erat situm angustias claudebat. Sed fregosi & populus genuensis ut charrectenses inimicos inde nobiles eijcerent, oppidū quocꝫ proximo anno sustulerūt. est proximo in littore naulium ciuitas portu ac turribus inclyta, est & uadorum sabbatiorum portus à quo septemmilibus distat Sauona urbs multorum populorum commertio nobilis, quam Titus Liuius Magonis aduentum referens Sauonam nominauit sicut nostra facit ætas, & tamen Plinius Sabbatiū, Pompeius mella Sabatiam appellauit. eam nunc possidet qui & genuensium ducatui summa cū laude bis præfuit uir ingenti uirtute, & quod ætas nostra rarum in principibus habuit litteris ornatus Thomas fregosus, multa cuius belli & pacis temporibus præclare gesta in historijs scripsimus. Albissolam Cellascꝫ uicos ignobiles in littore cernimus. Deinde Viraginem oppidum quod quidam uicum uirginis dixere. Succedit uulturū uicus quem Cherusa torrens interfluit. Portifera dehinc ut maior ita uiolentior amnis, qui ualli nomen dedit ædificiorum pulchritudine superbiacꝫ potius solo alioquin sterili amœnissimæ: portuscꝫ succedit Genuæ insignis, qui mole ingenti obiecta fluctibus ostia in aphricū uersa pandit. Vrbs Genua quos & quo tempore habuerit cōditores incertum nobis est. Non. n. satis probamus quā de Phaethonte & eius socio Genuo Bracellius noster nō improbat fabulam, nullius certioris scriptoris autoritati nixam: & insulse fictas de Iano ineptias improbam⁹. uidem⁹ uero ante belli punici tempora nullam alicubi eius urbis haberi mentionem: & Iordanū Florumcꝫ dum superius subactos liguriæ populos salturios, deciates, euburiates, ingaunos enumerant, genuam si condita tunc aut nota fuisset, nō omissuros fuisse crediderim. Primam uero eius mentionem facit Liuius lib. uigesimoprimo, ubi P. Scipionem dicit cum admodū exiguis copijs genuam repetijsse eo qui circa padum exercitu Italiam defensurū. primū autē incrementū habuisse uidetur, de quo Liuius libro XXIX sic dicit, Lucretio prorogatū imperium ut genuam oppidum à Magone pœno destructum exædificaret. Post quę tempora Romani liguribus genuensibuscꝫ amicioribus usi fuerunt. & tamen multitudinē considerans coloniarum quas Romani per omnia penè Italiæ loca deduxerunt, mirari soleo nec genuam nec alium quempiam in ligustinis locum pro Colonia captum fuisse: quod à situs sterilitate quā milites horruerint crediderim processisse. Post belli uero punici secundi finē Romanus populus gallis insubribus & alpinis cæteriscꝫ galliæ cisalpinæ populis & inde illyrijs subigendis arma conuertit: ad quæ bella quum magnæ copiæ uariaque bello usui futura mitterentur, maxime opportuna fuisse uidetur genua loci natura tūc etiam portuosa, ex qua commodus in mediolanenses papienses'que, sicut nunc est, transitus etiam tunc erat. Nihil autem æque augendis opibus cōducere ac frequentiam commeantium: & quibus in locis opū quærendarū facultas adsit maxime populos coalescere constat. Nec tamē in mille annis qui bellū id secundū punicum sunt secuti caput multū attolere potuit genua, quam

Tabia
Vnelia uallis
Album ingaunum
Albinga
Merula
Centa flu.
Petra op.
Finarium op.
Albissola
Cellæ
Virago op.
Cherusa flu.
Portifera flu.
Genua

quã anno à lucretij inſtauratione plus minus ſeptingenteſimo ad annum uidelicet ſalutis
chriſtianæ ſexcenteſimum atq; ſexageſimũ Rotharis longobardorum rex Romanis quo/
rum imperio ſemper antea fuerat ſubiecta, abſtulerit. Eam tamen à fera longobardorum
gente parũ humane gubernatam Carolus magnus imperator Pipinusq; filius rex Italiæ
& ſucceſſores franci reges per annos circiter centum ſumma cum iuſticia & humanitate
ſicut & cæteras Italię urbes gubernarunt, ducibus illi adminiſtrandæ qui comites appella
rentur præfectis, quorũ Ademarchus Corſicam à mauris oppreſſam liberauit: quo ab eiſ/
dem mauris poſtea interfecto Corſica nihilominus per genuenſes recepta & naues mau/
rorum XIIII captæ ac demerſæ ſunt. Berengario autẽ tertio in Italiam unde pulſus fue/
rat reuerſo imperij nomen ſuis titulis fœdante, & Vgone arelatenſe Italiæ regni nomine
abutente, quum peſſime apud omnes noſtros ageretur, ſarraceni pœnis ſibi ſubiectis im/
mixti anno chriſti nongenteſimo & trigeſimoquinto Stephani ſeptimi pontificis Roma/
Genua ſpo/liatur ni temporibus Genuam ceperũt ſpoliaruntq;: & quod raro alibi eſt auditũ omnibus mor
talibus q cædi ſuperfuerant populariter aſportatis muros urbis omni humano habitatore
uacuos reliquerunt. Scribit tamẽ Andreas Dandulus Venetiarũ dux Franciſci petrarchę
amicitia clarus, impuberes omnes breui genuam fuiſſe reductos. Eſtq; eius teſtimoniũ co
locupletius quod Veneti genuenſesq; magna ſemper æmulatione contendere ſoliti per
Danduli ducatus tempora graui ac periculoſiſſimo utriſq; bello cõflictati ſunt. A quadrin
gentis uero annis maximum genua habuit incrementum, quæ uires nacta ingentes terra
ſed mari longe maiores Liguriæ cui imperat nomen obſcurauit: ut quæ pars in Varũ am
nem expoſita occidentem ſpectat ſolem Riperia occidentalis, quæ ad Macram pertinens
in orientem eſt uerſa dicatur Riperia genuæ orientalis. Et inſuper Corſicam, Cyprum, A/
ſiam, Thraciam, Scythiam deductis colonijs ac ſuis uictorijs illuſtrauit: & negocio quàm
ocio fœlicior nunc illis terrori eſt, quorũ inſidijs prius & crudelitate bis concidit. Ornata
fuit Genua duob⁹ ex gente nobili fiſcha pontificib. Romanis, quarto Innocentio, & quin
to Hadriano: habuitq; eadem familia ad triginta Romanæ eccleſiæ cardinales, quorũ uni/
cus ſupereſt Georgius pręneſtinus epiſcopus. Dux genuæ nunc eſt Ludouicus fregoſius
ingenti præditus humanitate, dignus'que genetrice clariſſima muliere Catherina, quæ ex
forliuienſi Ordelaffa gente præclara alterum quoque genuit celebris famæ Ianum frego/
ſium, cuius ingens ſpes morte nuper nobis abrepta eſt. Ornatur uero nunc ciuibus naui/
gatione ac mercatura toto orbe notiſſimis: ſed paucos habet egregie litteratos, quorũ no/
tiores nobis ſunt Nicolaus Cebà, & noſter item Iacobus Bracellus ac Gottardus princi/
Biſamnis flu. pis ſcriba. Genuæ latus orientale feritor amnis præterfluit, quem nunc Biſamnem appel/
lant. Neq; tamen uetuſti nominis uſquequaq; facta uidetur obliuio: nanq; illum paulo ſu/
pra influens minor fluuius Feriſanus dicitur. profectus à Biſamne Neruium, Buliaſcum,
Saulium tenues uicos: & paulopoſt illis maiorem Rechũ inde Camuliũ inuenit. Sunt ue/
ro quatuor & uiginti milia ab amne Cheruſa ſuperius dicto ad Camulium, quę tota regio
non modo mari in planicie expoſita, ſed quantum pertinentes ad eam ualles ac colles lon/
gius extenduntur, magnifici & ſumptuoſi operis ædibus decoratur: ut qui alto nauigan/
tes pelago eam petunt terram, unam ſe urbem proſpicere opinentur, à Camilio Simiarũ
promontorium incipit, quod ſancto Fructuoſo ſacrum eſt: cuius templũ in intimo receſ/
ſu poſitum magna ueneratione à uicinis populis frequentatur. Id illi promontorium ca/
put montis appellant, quod arduum & ſaxoſum in mare procurrens ſiniſtróque latere ir/
Delphini rumpentes aquas anguſtis faucibus admittens Delphini portum efficit: quem incolę dem
portus pta prima ſyllaba quaſi potius à bonitate quàm à delphine nominandus ſit, portũ Finum
appellant. Sequitur alius ab oriente ſinus quem Rapalli nominant: id conualli nomen eſt
quæ ut inter montoſas haud ſterilis citri'que & oleæ plurimum ferax uicum eiuſdem no/
Clauarum minis haud quaquam obſcurum in littore habet: quinq; milibus abeſt Clauarum noui no
minis oppidum. Quippe quod ante centum & quinquaginta annos nondum mœnibus
cinctum erat: in eo'que nunc maritimis & montanis populis fori & iuriſdictionis con/
uentus habentur. Proxime Entella fluuius mare illabitur, quem aliquando Laboniam di/
Lauania ctum, nunc Lauaniam appellant: habétq; ad dexteram oppida, Riparoſam, Mulinum, &
ad fontem rochataiam. is Graueia, Olo, Sturla torrentibus auctus ad dexteram oræ mari/
timæ ripam Lauanium uicum habet, à quo originem traxit Fiſcorum proſapia lauaniæ
comitũ

comitum dicta in Italis nobilissima, quæ pontificibus illis Romanis & cardinalibus ornata fuit: & sturlæ prosonasium graueiæ uero ad sinistram adiacent Vignolum, garibaldũ, frelium, & ad fontem rupsa. Ab ostio entellæ quatuor milibus abest Sigestrũ uicus in litore, apud quem Sigestam Tiguliorum à Ptolemæo & Plinio appellatam fuisse credidetim: cui obijcit se insula tenui admodum riuulo à continente diuisa. Ea præruptis montibus quasi muro cincta incolas ab omni maritima terrestrióp incursione tutos reddit, gemino portu dextra leuaóp accessibilis: quanquã qui ad orientem uergit solem tutior ueriorq́ portus est. Huic contermina sunt monilia, quos colles duos uitiferos moneliam nunc appellant. Superius oppida sunt Banchalesium, matuscum, matalana: monilianos fines contingit framula: quam ob saxosos asperosóp colles ferramulam accolæ hinc putant dictam esse, quasi diligenter eo loci soleandas esse mulas uiatores admoneantur. Paululum inde abest leuantum nobile municipium magis quàm uetustum amœnis uallibus collibusóp conspicuum: ad cuius oram quinóp sunt castella paribus prope interuallis inter se distantia. Mons ruber, uulnetia uulgo uernatia appellata: manarola: riuus maior quæ loca non in Italia magis quàm in gallijs Britanniaóp siue Anglia à uini odoratissimi suauissimi'que excellentia sunt celebria: res profecto memoratu & spectaculo digna: uidere montes adeo sublimes præcipites'que uti aues uolando fatigent: quibus omnino saxosis & nihil humoris retinentibus, uitium palmites tam preciosæ feraces uindemiæ haud secus quàm hederæ muris passim hæreant. Eas autem uineas & alias per liguriam ætate Plinij non fuisse hinc uidemus quod quum ille edocendis uinis optimis quæ ubique habeat Italia diligens sit ac prope nimius, nullum in liguria ponit: nisi forte hæc sint uina lunensia, quæ ipse Plinius plurimum laudat. Riuum quem maiorem appellant inde transgressos uetustæ olim & nobilissimæ urbis Lunę portus excipit, à scriptoribus quidem, sed minus quàm deceat celebratus. Quantum autem ex paucis quæ extant de eo scriptis conijcere potuimus, maximi quæstus commertium in ipso portu fuit. Vnde Persius satyricus auaritiam & nimiam ad rem pecuniariam populi Romani attentionem redarguere intendens, sic ironice scribit. Lunai portum, operæ est, cognoscite ciues. Insulam, quæ illum ab austro aphrico'que tutum reddat, natura obiecit: secus quam uastæ se pandunt fauces, multis reflexibus tortuosæ, in longum amplum'que sinum, qui passus quinque milia longitudine ac latitudine protenditur, nauigia admittentes. Portus'que ipse omnium capacissimus nauigiorum Macra augetur: quod Lucanus in secundo sic indicat, Nullosóp uado qui macra moratur Aluos uicinæ prorumpit in æquora Lunæ. Supremo in eius insulæ fastigio Veneris olim templum, christianis postea temporibus sancto Venerio consecratum, portui ueneris nomen dedit. Qua uero promontorium siue insula occidentem spectat solem, oppidum est portus ueneris pariter appellatum genuensis populi Colonia, & finium quondam terminus: & è regione Ilex est castellum uel ex hoc celebrius quod sicut illud genuensium, ita hoc pisanorum agri fines terminare consueuit. In sinuóp Lunensis siue ueneris portus intimo Spedia est nouũ oppidũ circa annos L X muro circundatũ, secus quam inspecta Italiæ descriptione ac pictura à maioribus facta tiguliam fuisse coniector. Idóp oppidum Bartholomeo Facio uiro doctissimo est ornatum. Lunensis'que portus ab ea orientali parte promontorio clauditur nunc lunensi appellato, quod præterlabitur macra fluuius amœnus piscosus'que, & quia Liguriam ab Etruria diuidat notissimus. Adiacent macræ amni ad sinistram Vetianum, Arbianum, Podentianum, Richum, Luciolum: & Mulatiũ. Ex quo marchionũ eius cognominis familia nobilis fluxit. Eius Ligusticæ oræ quã descripsimus à Varo ad Macræ ostia longitudinẽ olim undecim supra ducenta milia fuisse ueteres prodidere, quã nostri uix centũ octoginta milibus cõputant: pelagusóp adiacens qđ ligusticũ appellari diximus tres habet insulas, scopulis tamẽ quàm insulis similiores: unã Albingauno oppositã, quæ trepidis nauibus sæpenumero tutelæ fuit: aliam Naulo, tertiã lunensis portus promontorio occidentali propinquã ut continens uideatur.

Sturla *Vignolum* *Portus lunæ* *Macra fl.* *Portus ue.* *Ilex op.* *Spedia op.* *Arbianum* *Richum* *Mulatium*

Etruria ad Macrã sequit̃ regio Italiæ secunda uel inde notissima qđ priscũ semper seruauit nomẽ. Ei⁹ sunt notissimi etiã nũc fines Macra & tyberis amnes cẽtũ & septuagintaquatuor milibus inter se distantes. Appeninus mons & inferũ mare, eius maris pars quæ à dictorũ amniũ ostijs lõgitudine & ad Sardiniã usóp latitudi-

Etruria

latitudine terminata fuit,quandoq; thuſcum quandoq; tyrrhenum pelagus dicta eſt. Ete/nim thuſcorum gens, ſicut Iuſtinus à Trogo tradit,ex lydia Aſiæ prouincia ueniens pul/ſis umbris incoluit hanc Italiæ partem,quæ primo tyrrhenia ab eorũ rege Tyrrheno mox etruria à multo ac frequentato deorum per thura cultu eſt appellata.Leonardus autẽ Are tinus primo hiſtoriarum dicit etruſcos ueniſſe ex mœonia, unde lydi gens maxima naui/bus in Italiam aduecti ſunt. Huius prouinciæ uetuſtatem dignitatemq; Liuius patauinus libro ſexto ſic oſtendit:Thuſcorum ante Romanorum imperiũ late terra mariq; opes pa/tuere:mari infero ſuperoq; quibus Italia modo inſulæ cingitur quantum potuerint,nomi na ſunt argumento,quod alterum thuſcum communi uocabulo gentis,alterum hadriati/cum mare ab hadria thuſcorum Colonia uocare Italicæ gentes,Græci eadem tyrrhenum atq; hadriaticum uocant: & in utrunq; mare uergentes incoluere urbibus duodenis ter/ras,prius cis appenninum ad inferum mare,poſtea trans appeninum:totidem quot capita originis erant miſſis colonijs, & trans padum omnia excepto Venetorũ angulo qui ſinũ circum colunt maris uſq; ad alpes tenuere. Duodecim autem urbes quibus etruſci inco/luerint etruriam ſingulis magiſtratibus annuis quos uocabãt lucumones creatis,qui om/nem prouinciam gubernabant,has fuiſſe inuenimus.Lunam, Piſas, Populoniam, Vola/terram, Agillinam, Feſulas, Ruſellanam, Arretium, Peruſiam, Cluſium, Faleriam, & Vulſiniam, quarum quatuor tantummodo integrę extant.Etruſcorum uero dignitatem fuiſſe maximam hinc conſtat,quod Liuius tradit Romanos ab his accepiſſe prætextam, trabeas,faleras,annulos,togas pictas,& palmatas,currus triumphales,faſces,lictores, tu/bas,ſellam currulem: additq; Liuius Romanos conſueuiſſe pueros mittere ad diſciplinã, ſicut poſtea in Græciam fuerunt miſſi.Potentiæ etiam etruſcorum maximũ eſt argumen/tum, quod ſæpius ob etruſcum q̃ aliud bellum Romæ trepidatum eſt,ſæpius dictator eſt dictus.Subacti uero ſunt Romanis etruſci ad annum urbis conditæ ſeptuageſimũ & qua dringenteſimum cum apud Vadimonis lacum ingenti prælio ſuperati eſſent. Bis tamen Romano populo rebellare conati ſunt. Primum Hannibalis tempore ducibus aretinis,de quibus ſcribit Liuius XXVIII:Cornelius cos.in etruria iudicijs agitauit eos qui ad Ma gonem reſpiciebant & animos rebelles præ ſe ferebant. Secunda rebellio intentata fuit bello Marſico ſiue ſociali:quæ quidem rebellio aretinorum, feſulanorum, & cluſinorum multo ſanguine atque urbium arretij & Cluſij uaſtatione ſopita eſt. Paruit'que poſtmo/dum etruria Romanis quietiſſime per annos circiter ſeptingẽtos uſq; ad Archadij & Ho norij tempora, quando Romani imperij inclinatio inchoauit: multas poſtmodum paſſa calamitates,quarum minores fuerunt quas Gotthi intulerunt. A longobardis uero crude liter oppreſſa fuit,quam ſicut libro hiſtoriarum octauo oſtendimus principio aduentus in Italiam ſui ſupra cęteros omnes afflixerunt,adeo ut unicus eorum magiſtratus Caſtaldio Etruriæ appellatus, gubernationi illius ſatisfacere potuerit. Longobardis uero eiectis cũ Caroli magni & filiorũ temporibꝰ etruria ſicut & aliæ Italię regiones reſpirare cœpiſſet: eam Lodouicus Caroli filius cũ Paſcali Romano pontifice partitus eſt,ut Arretiũ. Vola/terræ. Cluſium. Florentia. Piſtorium. Luca Piſæ & Luna imperio, cæteræ omnes pontifi/ci Romano parerent. Poſtquam uero Caroli magni ſtirpis reges ab Italia ſunt eiecti, Be/rengariusq; Italicenſis imperator & Lotharꝰ eius filius rex Italiã adminiſtrare cœperũt: maximas Italia atq; horrendas incurrit calamitates.in quarum una ad annum ſalutis qua/drageſimum ſupra nongenteſimum Ioanne decimo pontifice Romano ungari etruriam omnem ſpoliarunt: & mortales qui cædibus ſuperfuerant utrunque ſexum in ungariam aſportarunt.Helius ſpartianus de eadem etruria honoratius ſcribit,qui Adrianũ dicit im/peratorem in etruria præturam geſſiſſe.Sed iam ad noſtrum reuertamur ordinem. Secus

Luna c. Macram amnẽ uetuſta interijt Luna inter capita etruriæ numerata quæ Eutichianũ pon/tificem Romanum patre Maximo genuit:eius uero urbis deſolationẽ quam nunc habet diutiſſime antea inchoaſſe indicat Lucanus in primo his uerſibꝰ.Hoc propter placuit thu ſcos de more uetuſto Acciri uates quorũ q maximus æuo Aruns incoluit deſertę mœnia Lunæ.Indicatq; Martialis poëta eius urbis regionem caſeo abundaſſe his uerſibus,Caſe/us etruſcæ ſignatus imagine lunæ, Præſtabit pueris prandia mille tuis. Eius tamen urbis retinet denominationem regio lunenſis appellata,Genuenſibus maiori ex parte ſubiecta,

Sarzana Eſt ad Macræ dexteram ſupra lunam Sarzana,cuius arcem ſarzanellũ appellatam Tho/mas

mas fregosus genuensis uir sicut ostendimus illustris & egregie communiuit,& intus lautissime ac splendidissime exædificauit. Sunt etiam ad eãdem dexteram Castrum nouum, Fossa noua,Ortus nouus, Villafrancha. Torrens Bagnonus cum oppido eius nominis,filatera,malgratum.Et in appenini radicibus, Pontremulum nobile regionis oppidũ. Sunt quoq; interius hinc Fiuizanũ, uerucula & gragnola.Inde Mõtionum,Chararia massa.& aliquot minora castella in montibus olim uiolatũ Tiguliorũ & Segaunorũ ac Appuanorum populorum olim ligustinorũ appellatis: qui montes ab appenino in littus inferi maris transuerso ab oriente ad meridiem tractu producti montana nũc lunensis charrariæ dicuntur.De hisq; sic habet in decimo Liuius:Sẽpronius à pisis in appuanos ligures uastandoq; uicos & castella eorũ aperuit saltum usq; ad meram fluuiũ & Lunæ portum: hostes autẽ antiquam sedem maiorũ suorum ceperunt.& inde superata locorum iniquitate prælio deiecti sunt.Ex ipsis montibus fodinas habentibus celeberrimas magna uis marmorũ Romam olim importata est,adeo ut usq; in præsens tempus columnæ ibi & alia marmorum ingentia cernãtur frusta, quæ post fractas Romani imperij uires derelicta nullus qui quæsiuerit,aut potuerit,aut deterrente impendio asportare uoluerit est inuentus.Quũ tamen minoris impendij & laboris marmora, Pisas olim & nuper Florentiam & quandoq; Romam Genuamq; importata sint. Vnde Iuuenalis de marmoribus ligustinis, quæ Romam portabãtur sic habet,Nam si procubuit qui saxa ligustica portat axis:dicitq; Plinius albos liguriæ lapides serra faciliter secari.Secũdus in Hetruria fluuius auxeris à quibusdã uetustis,sed à Liuio Mera ut supra apparet appellatus,quẽ nũc Serclum dicunt,cui est remotius ad sinistram in maris littore mutronum arx uetustissimo in monumẽto ædificata, quam à Florentinis ad annũ salutis sexagesimumquintum supra ducentesimum & millesimum captam Carolus Siciliæ rex Lucẽsibus reddidit:& tamẽ eam ætate nostra receptam nũc populus obtinet Florẽtinus. Intus Petra sancta,& ad auxeris ipsius ostiũ est Virego. Libet uero prius q̃ mediterranea,& ad dexterã auxeris ripam sita attingam: ad certiorem locorum indaginẽ oram Hetruriæ maritimam usq; ad Tyberim describere.Quæ quidem sicut semper hactenus fuit,nunc maiori ex parte est syluosa.Nam Flauius Eutropius Aureliani imperatoris uita sic habet.Statuerat uinũ gratuitum populo Ro.dare, ut quemadmodũ & panis & porcina gratuita præbentur,sic etiã uinũ daretur.quod perpetuũ hac ratione constituerat facere.Hetruriæ per aureliã usq; ad alpes maritimas ingentes agri sunt: hiq; fertiles & syluosi sunt. Statuerat itaq; à dominis locorũ incultorum, qui tamẽ uellent gratis dare emere,atq; ex eo uinũ dare gratuitũ.prima post auxerim sunt arni ostia,à quibus paulum recedit liburniũ pisani portus munitissima arx: apud quam in scopulo passus mille à cõtinenti recedente fundata est turris pharea,nocturnũ tyrrheno mari nauigãtibus lumen quam remotissime præbens, & pisanum à longe ostẽdens portũ:arnumq; recedentes tertio à mari miliario pisæ pontibus iungunt: superbisq; ædificijs ornant.eam urbẽ uetustam & gestarũ rerum gloria claram ab alpheis originem habuisse dicit Virgilius.Et Plinius,Pisas inter Auxerim & arnũ amnes à pelope & atintanis Græca gente ortas asserit. Iustinus uero dicit pisas in liguribus Græcos auctores habere.Et Lucanus in primo,Hinc tyrrhena uado frangẽtes æquora pisæ.Liuius XXI: ea causa consuli fuit,cum pisas nauibus uenisset ad padum festinandi.Pisæ tertio Eugenio pont.Ro.ornatæ fuerunt.eam urbem florentibus Romanorũ rebus nullum habuisse potẽtatum uidemus. Postquam uero maritimæ urbes Hetruscæ,hinc luna inde populonia deletæ fuerunt, quiescẽtibus per Caroli magni & filiorũ tempora Italiæ rebus pisæ multos habuerunt præstantissimos maritimo bello uiros,quorũ gesta in nostris historijs celebrãtur.Sed ab annis quadraginta postquam ea ciuitas Florẽtinis subiecta fuit, infrequẽs populo opibusq; exinanita penitus est reddita.Liburno intus contigua sunt stagna eius oppidi nomine apppellata, deinceps est mons niger.Succedit eo in littore fluuius Cecinna sicut nũc fit à Plinio appellatus, cui ad sinistrã in ostio hærent uada Volaterrana à priscis appellata.q̃aũt hic portus fuerit Volaterranorum & Volaterrani cognomine Volitẽses appellati sint,auctor est Plinius.Magna dehincad umbronẽ fluuiũ quem Plinius nauigiorũ capacẽ fuisse scribit intercapedo habetur.In qua primũ est in littore oppidũ sanctus Vincẽtius.Interius est uibona uetusti nominis oppidũ.Superius est Subretũ.Sinum deinceps efficit mare ad quem oppidum est portus barattus.Supra est Cãpilia,maior deinde habetur sinus,ad quem est plumbinum noui

CC nominis

Ortus no.
Villafrancha
Filatera
Pontremulũ
Fiuizanum
Auxeris
Serclus
Petra sancta
Liburnum
Turris Pharea
Pisæ
Mons niger
Vada uolaterana
S. Vincentius
Vibona

nominis oppidum, quem locũ Romanæ ecclesiæ rerũ scriptores anno nunc trecentesimo
Plumbinũ plumbinariã dixerũt. Ad partem plumbini sinus aduersam est portus foresius, in mediter
raneis scarlinum oppidum, deinceps in littore castrum troue Castilionũ piscariæ. dehinc
habetur littoreũ pene castellum ad paludis olim cœnosæ emissoriũ. Inde progressi lacum
inueniunt orbitelli olim aprilem dictũ: postea umbronis sunt fluuij ostia mediocres admit
Populonia tentia naues. apud quæ Populonia fuit uetustissima, de qua Liuius libro x x x, Claudiũ
Cos. profectum ab urbe inter portus Cõsanum laurentinumq; atrox uis tempestatis ador
ta populoniam impulit. inde quũ stetisset ibi dum reliquũ æstatis exiret, Iluam insulam &
ab Ilua Corsicã, à Corsica Sardiniam traiecit: & Virgilius misit populonia mater. Nicea
patricius Constantinopolitanus dux naualis exercitus regnante in Italia Bernardo Caro/
li magni nepote ui captã diripuit, & igni ferroq; funditus euertit, ut parua ipsius urbis ue
Grossetũ ciui. stigia nunc appareãt. Vmbroni ad sinistram adiacet grossetum ciuitas, ad dexteram uero
Ischia ischia, post insula, superius boncõuentus. & paulo infra eius fluuij fontem assianum, dein/
Telamonis portus ceps maritimo in sinu Telamonis est portus Telamotosa à Plinio appellata, Senẽsi merca
turæ satisfaciens: inde argẽtarius mons in pene insulam mari immissus, in quo est uetusti
Portus Herculis nominis portus Herculis: quæ loca nullæ nunc inhabitant gentes, quum tamen eo in mon
te & circa portum multa ædificiorũ fundamenta cernantur. post montem argentarium à
Caput aluei mari paululum recedit caput aluei castellum, ad cuius fines Pissia labitur torrẽs mutilatæ
in patrimoniũ sancti Petri Etruriæ finium limes. Terra nanq; quam de Etruria Matildis
certe gloriosa, ut scriptores appellant, comitissa anno nunc tricesimo supra trecẽtesimum
septimo Grego. pont. Ro. in beati Petri patrimonium dono dedit, ad illum Pissiæ torren/
tem hac in parte terminata fuit. Sequitur fluuius Martha appellatus lacu uulsinensiũ nũc
Mons altus Bolsenæ effusus, super cuius ostia paulum à mari recedit Mons altus castellum, uetusto in
loco Grauiscarum, ut appellat Virg. intempestarum, quod amnis propinquitas indicat, si
tum. Scribit uero Plinius apud grauiscas corallum gigni solitũ, prout nunc & gigni & ex/
piscari constat. Minio inde habetur, cuius meminit Virg. eo item nũc nomine appellatus,
iuxta quem tertio à mari miliario Cornetũ est ciuitas, quã turriũ frequẽtia, mœniumq; su
perbia uetustissimã esse ostendũt. Id uero esse crediderim, quod Ptolemæi Plinij Pompo/
mellæ descriptiones castrum nouum appellant. Auctum uero traditur esse Tarquiniæ ibi
proximæ olim urbis uetustæ ruinis, qua ex Tarquinia postremi Romæ reges Tarquinij
priscus & superbus originem duxere. Magnum ætate nostra ornamentum habuit ea ciui
tas malo terminatũ fine, Ioannẽ uitellensem Ro. ecclesiæ cardinalem, qui in Hadriani mo
le castello sancti Angeli captus interijt. Eius superest nepos literis & prudentia ornatus
Bartholomeus Cornetanus & monteflasconensis episcopus. Abest à Corneto passus mil/
Ciuitas uetus lia decem, portus celebris arcem habens munitissimam, cui ciuitati ueteri nunc est appella
Centumcellæ tio. Nec dubito quin is fuerit centumcellensis portus, mentio cuius apud ueteres sæpe ha
betur. Paruo enim spacio inde abest centumcellensis olim ciuitatis locus, quam Sarraceni
per tempora Italiæ regis Bernardi Caroli Magni nepotis destruxerunt. & postea ædifica/
tam nos ultimo habitatoribus anno nunc undeuigesimo destitui uidimus. Fuitq; is locus
in quo Plinius posterior in epistolis narrat Hadrianũ imperatorẽ cẽtum ædificasse cellas;
centum iudicibus audiẽdis se præsente causis publice institutis deputatas: & in quo beatũ
Aureliũ Augustinũ lib. de trinit. cõstat scripsisse. Ciuitatis uero ueteris portũ prętergressi
Pyrgi magna inueniunt uetusti ædificij fundamenta, in quibus Pyrgo appellatis paruũ est sacel/
lum, eoq; in loco pyrgos fuisse ueteres à Virg. appellatos cõstat. Et proximo in littore mo
nasterium est Seueræ uirgini dicatũ, quod in arcem portumq; proximis tẽporibus cõmu/
tatum est. Proximusq; mari influit cæretanus amnis, secus quẽ intus est Ceruertere nũc,
Cære quod fuisse scimus cære seruatorum, quo tempore Galli senones urbem ceperunt, sacro/
rum memoria celebre oppidũ: cuius facti exẽplar cerimonijs uocabulum dedisse grãma/
tici affirmant, de quo Liuius in primo, Inde turnus Rutuliq; diffisi rebus ad florẽtes opes
Etruscorum Mezentiumq; eorum regem cõfugiunt, qui cære opulento tunc oppido im/
perabat. Et Marcialis poeta scribit pernam fieri optimam apud Ceretanos, sic: Cereta/
na mihi fiet uel massa licebit. Et interius mille quadringẽtis passibus, sicut uult Plin. ab op
Agilina pido cære distat locus agillinæ urbis uetustissimæ, quam inter capita Etruriæ diximus nu
meratã fuisse. Estq; nũc saxoso in tumulo paruis ædificiorũ reliquijs notus. Sequitur per

tenuis

tenuis locus in paludibus, cui pergæ olim appellato nunc palus dicitur, ab ursinis posses/
sus. Nec est quicq̃ ædificiorũ aut ruinarum ultra quousq̃ Romani portus à Claudio pri/ *Romanus*
mum post à Traiano ædificati reliquiæ inueniũtur, certe maiores q̃ credere possit, qui il/ *portus*
las nõ inspexerit, quorũ partem in Roma instaurata diximus: & tamen quod inaduertẽtia
ibi est omissum addere hic uolumus: portuẽsem urbem genuisse Formosum pont. Ro. & *Portuensis*
omni ea in palustri littoreaq̃ insula, quã scissus supra Ostiam urbẽ secũdo miliario Tybe/ *urbs*
ris efficit, marmorũ frusta herbis rubisq̃ & uirgultis obsita, ac alluuionibus semisepulta *Marmora*
passim pene cõtigua uideri, quæ scabra & impolita à mercatoribus per felicia reip. & im/
peratorũ tẽpora mari auecta quoscunq̃ in ædificij usus poterant dedolari, & quũ multitu
do sit maxima urbẽ, ut uidetur ædificatura, cernere est eorũ partẽ tantæ molis, ut qui obe/
liscos ignoret Ægypto aduectos, illa nõ credat potuisse nauibus cõportari. literas unum/
quodq̃ frustũ numerales duobus in lateribus est inscriptum, quarum unis docẽte Plinio
pondus lapidis, alteris missorũ à mercatore frustorũ ordinem significari nouimus. Vt au/
tem unde supra digressi sumus reuertamur, auxeris fluuius quẽ nunc Serclum uocant, pri *Serclus*
mum habet ad dexterã oppidum Librafactam: ad ortum suum in appenino habet Grigna *Librafacta*
num ignobile castellum: & ad perpetuũ fluuij alueum, quousq̃ ad mediterranea sit descen *Grignanum*
sum, uallis est Carfagnana, castellis uillisq̃ plurimis habitata, maiorẽ cuius partẽ nũc obti *Carfagnana*
net marchio ferrariensis. Eorũ uero oppidorũ quæ auxeri descendendo ad dexteram adia *uallis*
cent notiora sunt Castrũ nouum & Barcha: Serclusq̃ in mediterraneis lucæ urbis Roma/ *Castrũ nouũ*
næ Coloniæ latera abluit, de qua Liuius XXI: Hannibal in ligures, Sẽpronius lucã con/ *Luca*
cessit. Ostendimus uero in historijs Narsetem eunuchũ lucam à Gothis possessam septem
mensibus oppugnasse priusq̃ ea potiri potuerit. Ea urbs tertiũ Luciũ pont. Ro. atq̃ etiam
Alexandrũ secundũ aduersus quẽ Lombardi Cardolum Parmensem erexerãt in idolũ, ge
nuit: quã ad annũ quinquagesimũ malo suo sibi subegit Paulus gente Lucẽsi Guinisia no
bili genitus. Cumulauerat is triginta in annis ingẽtem uim pecuniarũ & filios procreaue/
rat. Sed quum magno in fastu ipse & filij adolescẽtes degunt, beatiq̃ sibi & suis esse uiden
tur, fortuna derepente mutata exemplar facti sunt multis, quia nihil in rebus humanis soli
dum, nihil est firmũ. Capti enim & patria uiolẽter abacti diuitias diu accumulatas, postea
uitam in carceribus amisere. Luca aũt post Guinisiorũ eiectionem uarijs & multiplicibus
agitata bellorũ motibus intra XX annos magnas est passa calamitates: quæ tamẽ Floren
tinum populum eius ambientẽ dominiũ pariter afflixerũt. Nam præter alias ibi acceptas
clades eorum exercitus cui Guidantonius præerat Vrbini comes: sicut in historijs diffuse
ostendimus, à Nicolao Piccinino superatus fususq̃ est, quo in prælio quatuor equitũ, tria
peditũ millia, & ingentẽ machinarũ bellicarũ uim Florentinus amisit. Lucaq̃ dudum ho/
nestis mercatoribus frequẽtata Ianipetro ornata est Græce & Latine eruditissimo, & Vi/
ctorini Feltrensis sui præceptoris mores redolente. habet item ad dexterã Luca colles, in
quibus est castellum uerucula, inde altus passus, supra lumenicus, & ad fluuiũ Colodum *Verucula op.*
eiusdem nominis oppidum. cui fluuio item adiacet Pisa oppidum, quod ad annũ salutis *Colodus flu.*
LXX supra ducentesimũ & millesimũ Florentini Lucensesq̃ sicut Leonardus scribit Ar *Pisa op.*
retinus destruxerũt. Et paulo inde abest Bugianũ, superiusq̃ est Vgianum. Qua uero Lu *Bugianum*
censis ager uergit in Florentinũ palus est Bentina in lacũ à Florentinis cõclusa, cui super/ *Vgianum*
eminet mons Carolus oppidũ: & ubi is lacus in arnũ exoneratur, Bientina est castellum. *Bentina palus*
Supremo autẽ in sinu amplæ quã habet primũ Etruria planiciei, Pistoria est ciuitas: in cu/ *Pistoria ciuit.*
ius agro Catilinę exercitũ fuisse superatũ multi ex uetustis scripsere. Ea sicut Arretino pla
cet prima fuit Etruriæ urbium, quas populus Florentinus tunc primũ liber ad annum sa/
lutis duodecies centenũ & quinquagesimũ in potestatem redegit. Circunstantq̃ Pistoriã,
Summanum, Serauallé, Victolinũ, & superius mons Catinus. Circundant Pistoriã paruo *Summanum*
distãtes spacio amnes duo, Stella & Vmbro, qui secus Carmagnanum delapsi apud mon *Mõs Catinus*
tem Lupum oppidum in arnũ exonerantur. Visentiusq̃ amnis deinceps ex appenino de/ *Vmbro flu.*
fluens Prati oppidi omniũ Etrurię opulentissimi mœnia præterfluit. Supra pratũ est Mur *Mons Lupus*
lus oppidum, & Marina torrens Calencranum oppidum præterlabitur. Vltimusq̃ ad Flo *Pratum*
rentiæ mœnia Munio habetur amnis. Florentiæ urbis inclytæ originẽ gestasq̃ res abun/ *Florentia*
de cõplexus est in historia clarissimus Leonardus Aretinus. Quod autem ad nos attinet
eius urbis origo refertur in Syllanorum militum, quibus is ager a Sylla assignatus fuit, ad/

uentum:& quia primas illi sedes ad arni fluenta cœperint,Fluentiã inde primo dictam uo
lunt.Et quidẽPli.apud quẽ primũ eius loci mẽtio facta est, fluentinos dicit profluẽti arno
appositos. Venerunt uero hi milites ad annũ conditæ urbis Romæ sexcentesimũ & sepii
mum supra sexagesimũ,unde initiũ Florentia habuisse uidet ante Christi dei nostri aduen
tum annos circiter octogintatres.Multis ea ciuitas per Gothorũ tempora incõmodis agi
tata est.Nec tamen à Totila aut alio quopiã tunc aut alias unquã destructa fuit.Idq; quod
de reædificatione à Carolo Magno facta aliqui sentiunt non probamus, quũ gesta Caroli
ab Alcuino eius prçceptore scripta,tantũmodo dicant illum Romã euntem,bis in Floren
tia dominicũ pascha celebrasse. Seruata uero est ab ingenti desolationis, quod incurrerat
Farinata periculo unius ciuis Farinatæ ubertini uirtute: cum Pisanis Senẽsibusq; & alijs Etruscis
ubertinus in conuentu apud emporiũ habito Florentiam esse destruendã censentibus,Farinata licet
longo postliminio in ipsam patriã reuersus,eam se dixit,quam non ædificasset, se uiuo ab
illis destrui nõ passurum. Itaq; Florẽtia acceptis ui & in se populariter traductis fesulanis
ad annum salutis quartum & uigesimum supra millesimũ plurimum opibus & gloria est
aucta. Quo item anno Henricus primus imperator ecclesiam sancti Miniatis ad muros
Florentiæ ædificauit. Arsit uero Florentia duobus incendijs paruo in temporis spatio ad
annum salutis sextum,& septuagesimum supra undecies centenũ.Ex eo ferè tempore pri
mum per priores artium & uexilliferum iustitiæ,sicut nunc fit gubernari cœpit:fuitq; in
ter primos uexilliferos ex nobili gente Stroza unus basilica insignis,quæ per nostrã æta
tem curante Philippo Brunalicio nobilissimi ingenij Florẽtino stupẽdi operis fornice est
ornata,gloriosæq; uirgini dicata,anno salutis duodecies cẽteno,& nonagesimoquarto in
choata est:& quarto abinde anno palatium item superbissimum,quod inhabitant priores
ædificari cœpit. Quintoq; postmodũ anno productum est pomerium, & mœnibus quæ
Cãpanarium nunc extant urbs est ampliata. Turris uero marmorea inter cæteras orbis cãpanarias spe
ciosa ad annum inde primum & tricesimum excitata,per quæ tempora ciuitas Florentina
duobus ornata est poetis,Dante aldegherio, & Francisco petrarcha.quorũ hic patre Flo
rentino,sed exule apud Arretium natus,& arquadæ inter colles euganeos mortuus ac se
pultus est.ille Florentinis parẽtibus Florentiæ natus obijt Rauẽnæ patria exul.paulo post
Florentia Iotum habuit pictorem celeberrimum Apelli æquiparandum. Habuit quoque
Accursium iureconsultorum principem,qui ius ciuile nunc extans egregie interpretatus
est.famaq; est nullo nobis confirmata auctore Claudianum poetam fuisse Florẽtia oriun
dum. Colutius uero salutatus & si prius didicerit, quàm Ciceronianæ imitatio eloquen
tiæ sui seculi adolescentibus nota esse cœpisset, & eloquens est habitus, & multa scripsit
prudentiam magis & doctrinam,quàm eloquentiam redolentia. Nicolaus nicoli per æta
tem nostram,& si nihil scripserit & doctus fuit & multis adolescẽtibus, ut literis operam
darent opem attulit. Ab his uero plus minus centum annis qui Francisci petrarchæ mor
tem,& hæc tẽpora intercedunt mirabili felicitate Florẽtia opes auxit. Cuius imperio per
Castrum ætatem nostram castrum carum,Mutiliana, Donadula,caslianũ, porticus, & alia castella
carum in Romandiola & Pisæ ac Cortona urbes uetustæ ac Burgum ad sepulchrũ, & regio Ca
sentina in Etruria sunt subactæ.Ab ipsis uero centum annis superauit omnia Florẽtiæ or
namenta concilium in ea celebratum,in quo quartus Eugenius pont.gloriosissimus orien
talis ecclesiæ cum occidentali unionem maximo diu quæsitam impendio celebrauit,Ioan
ne Paleologo impe. Cõstantinopolitano & patriarchis,archiepiscopis, episcopisq;,ac in
genti doctissimorũ nobiliumq; totius Græciæ uirorum qui interfuerant multitudine Ro.
ecclesiæ sumptibus in patriam reportatis:Armenij etiam, Æthiopes,Georgiani & Iacobi
tæ,Libyam,Asiamq; incolentes catholicæ fidei documenta in eodem cõcilio à prædicto
ponti.Eugenio acceperunt. Viris etiã nunc Florentia sicut antea cõsueuit omni uirtutum
laude præstãtissimis ornatur,Cosmo imprimis mediceo, quẽ omnes totius europæ ciues
opum affluentia superantẽ prudentia,humanitas,liberalitas:& quod nos maxime ad eius
laudes incitat,bonarũ artium præsertim historiarũ peritia celebrem reddũt. Cumulantq;
eius felicitatem Petrus,Ioannes & Carolus nati paternæ uirtutis imitatores. Nec suppri
menda sunt maxima,quæ Cosmus Florentiæ urbi addidit ornamenta. Monasterium cele
bre sancti Marci:in quo quum superbæ sunt,& ut aiunt insanæ extructiones cæteræ:tum
maxime Bibliotheca alias superat omnes quas nunc habet Italia.Et ad sancti Laurẽtij for
nices

nices marmoreæ columnæ & opus totum ſummi uiri magnificentiam oſtendunt. Quid
quod priuatæ ædes ſuæ recens in uia lata extructæ Romanorum olim principum & qui-
dem primariorum operibus comparandæ ſunt: quin egoipſe qui Romam meis inſtaura-
ui ſcriptis, affirmare nõ dubito nullius extare priuati ædificij principum in urbe Romana
reliquias, quæ maiorem illis ædibus præ ſe ferãt operis magnificentiam. Palla ſtrozza cla
riſſimus equeſtris ordinis Florẽtinus opera ſtudijs philoſophiæ aſſidue patauij impẽſa exi
lij incõmoda prudentiſſime cõſolatur. Angelus acciaiolus equeſtris ordinis nõ minus cla
ræ gentis ſuæ nobilitatem prudẽtia ingenuis moribus & literarum ſtudijs ornat, quàm ab
illa decoratur. Andreas Floccus apoſtolicus ſecretarius canonicusq́ Florẽtinus, uir opti-
mus eloquentia & edito de magiſtratibus opere, ac Ianectus manectus literarum Græca-
rum Latinarũq́ peritia atq́ eloquentia, & Baptiſta Albertus nobili & ad multas artes bo
nas uerſatili ingenio patriam exornãt. Decorat etiam urbem Florẽtiam ingenio ueterum
laudibus reſpondente Donatellus Heracleotæ zeuſi æquiparãdus ut uiuos, iuxta Virgilij
uerba, ducat de marmore uultus. Secus Florẽtiam Feſulana urbs uetuſta, & multorũ ſcri *Feſulæ*
ptis præſertim Saluſtij in bello Catilinario, & Liuij illud idem ſcribẽtis bellum libro cente
ſimoſecundo celebrata interijt, uel quod ſupra diximus in Florẽtiam populum opesq́ mu
tauit. Oritur ex montibus feſulanis qui ad oriẽtem uergunt ſolem, Munio torrens Floren *Munio flu.*
tina abluens mœnia: ſecundum cuius alueum ſexto ab urbe miliario ſacellum eſt, cui ea ra
tione inditum ad cruces nomen fuiſſe opinor, quod eo in loco ſepulta fuerit moles illa ca-
dauerum, quæ facta fuit in ſtupenda ſtrage illa magnæ partis ducentorum penè milliũ ex
Radagaſij Gothorum regis exercitu apud feſulas, ſicut in hiſtorijs oſtendimus interfecto-
rum. Interq́ eos montes & Appeninum uallis eſt amœniſſima, & uicis uilliſq́ præſertim
mediceorum ſpecioſiſſimis frequentata, Mugellum ſicut conſueuerat appellata, quæ Di- *Mugellum*
num habuit mugellanum iureconſultorum ſuperioris ſeculi celeberrimum. Eam illabitur
diuiditq́ mediã Seua fluuius ex Appenino oriundus. Primumq́ regionis mugellanæ op
pidum eſt uia Bononienſi, Scarparia Iacobo ornata Angeli filio, cuius Græce Latineq́ do *Scarparia*
ctiſſimi extat M. Tullij Ciceronis uita ex Plutarcho in Latinitatẽ luculẽter traducta. De-
inceps habẽt Nicolaiũ dura Piccinini obſidione cui fortiter reſtitit noſtris in hiſtorijs cla
rum. In ſeuam defluit Ronta torrẽs, ad quẽ uia fauentina eiuſdẽ nominis eſt uicus, & ſub *Ronta flu.*
eo ſancti Laurentij burgus. Quinto ab inde miliario ſeuã pariter illabitur Ducaria, à cuius
torrente apud Gaudentiũ Appenini uicũ oriũdo quicquid magno ſinu cõplectitur arnus
amnis uſque ad agri arretini fines dicitur Caſentinum, quam regionem montuoſam po- *Caſentinum*
pulo Florentino proximis tẽporibus quæſitam fuiſſe oſtendimus. Vbi uero Seua fluuius
arnum illabitur, eſt caſtellum mœnibus munitum pons ad ſeuam dictus. Florentinam ur-
bem diuidit Arnus amnis pontibus in ea quatuor magni operis iũctus. ſed quantũ ad in- *Arnus flu.*
choatam attinet Florentini agri deſcriptionem ſecundum arni fluenta ſub Florentia ſunt *Florentia*
caſtella mons Lupus & Signia quouſque nauigia admittit Arnus. Supra Florentiam ad *Mons Lupus*
quintumdecimum lapidem primum eſt ad Arni fluenta oppidum Inciſa, cuius oppidi no
men originem habuiſſe cõiector ab ſucciſo obijce ſaxeo curſum Arni ſolito remorari. In-
dicant nanque quernarum trabium ſtipites maximi, quos defodientes inueniunt agrico-
læ, uallem Arni ſuperiorem qua nullam habet nunc ager Florentinus uini optimi fera- *Vallis Arni*
ciorem, quantũ profluenti Arno appoſita planicies ambit fuiſſe paluſtrem. & qui XXII
hiſtoriarũ Liuij Patauini in principio attente leget, paludem illam in qua Hannibal æger
oculis & uerna primum intemperie uariante calores frigoraq́ Elephanto, qui unicus ſu-
perfuerat quo altius ab aqua extaret: uectus uigilijs, tum & nocturno humore paluſtriq́
ceno grauante caput altero captus eſt oculo, hanc fuiſſe uallem Arni peruidebit. Nam
quum fama eſſet Flaminium Conſulem Arretium cum exercitu præueniſſe, Hannibal ex
hibernis mouens, quæ in liguribus habuerat Arretium cõtendebat. Sunt autem Liuij hac
in parte uerba, Quum aliud longius cæterum commodius oſtenderetur iter, propiorem
uiam per paludẽ petijt, qua fluuius Arnus per eos dies ſolito magis inundauerat. Et pau-
lo infra, exercitus incommoda & iumentorum hominumq́ ſtragem, quæ fiebat deſcri-
bens, per præaltas dicit fluuij & profundas uoragines hauſtos pene duces. Et maxime o-
mnium confeciſſe uigilias per quatriduũ iam & tres noctes toleratas, cum omnia obtinen
tibus aquis nil ubi in ſicco feſſa ſternerẽt corpora, inueniri poſſet. Iter igitur quod longius

cc 3 arretium

arretium ab liguribus ducturo offendebatur per Lucensem,Pisanum, Volateranū,& eius
quæ nunc est Sena agros esse oportuisset,quod certe nullus regionis peritus dubitat fuis/
se cōmodius,quàm quum propiorem ingressus ad Arni fluenta ubi nunc est Florentia ue
nit:& inde amnis Arni alueum apud nūc Incisam,uel paulo supra est ingressus, tamdiuꝗ
per paludem qua fluuius Arnus per eos dies solito magis inundauerat est profectus,quo/
usꝗ siccum ubi consisteret primum in arretino inueniret . Eam uero inundationem easꝗ
paludes nō fuisse,sicut aliqui uolunt in ea planitie, quam Pratū Signiamꝗ & Florentiam
intercedere uidemus:ea constat ratione quod regionem illam dicit Liuius,in qua Hanni/
bal primum in sicco constiterit,imprimis Italiæ fertilem tunc fuisse Etrusci campi, qui fe/
sulas inter arretiumꝗ iaceret.Subiūgitꝗ Liuius: quoꝗ pronior esset in uitia sua cōsul irri
tare eum atque agitare pœnus cœpit, & leua relicto hoste fesulas petens, Etruriæ agros
prædatum profectus, quantum maximam uastationem potest cædibus incendijsꝗ con/
suli procul ostendit . Qui itaꝗ relicto hoste apud Arretium agente ad læuam fesulas pe/
tijt uallem Arni superiorem profecto attigerat:atꝗ ut in sicco consisteret, ea post tergum
relicta ulterius processerat.Sed palus illa quo obdurauerit modo ut aratrū pateretur,quum
aliquando scire cupiuerimus,confragosas saxis apud Incisam oppidum Arni ripas & sa/
xorum fragmenta medio adhuc alueo hærentia cernentes, adapertum fuisse tenemus hu/
mano ingenio tumentem saxo,& repagulum aquæ facientem fluminis fundum, labenti/
busꝗ postea pro iusto amnis cursu aquis quæ residere & superiori in parte quaqua uer/
sum stagnare fuerant consuetæ, exsiccatum limi humorem,quod alibi sæpe cōtingit cam
Fichinum pos feracissimos reliquisse. habet ea uallis ad dexteram Arni post incisam Fichinū, quod
oppidum Arretinus scribit à comite Guidone nouello exulibusꝗ Florētinis occupatum
pace,per quam exules in Florentiam reducti sunt, facta fuisse à populo Florentino destru
ctum. habet quoꝗ ea uallis sanctum Ioannem monte uargum & quaratam.ad sinistram
Castrum fran- uero Castrum franchum,terram nouam,laterinam,pontenanam:quorum sanctum Ioan/
chum nem & Castrum franchum populus Florentinus ducentesimo & nonagesimosexto supra
millesimum salutis anno ædificauit,& terrā nouam Poggij uiri eloquentissimi & aliquot
editis operibus clari patriam Guido petramalēsis Arretinus episcopus muro quem nunc
habet cinxit. In montibusꝗ altissimis qui ad sinistram Arnum intercedunt, est uallis um/
brosæ monasterium,Sunt etiam aliquot regionis de qua diximus Casentinę oppida,quo/
rum primaria habētur Romena Burgus & Puppiū à comitibus dudum habitata cogno/
mine guidis, quos proximis temporibus pepulit populus Florentinus. Ad alteram uero
Pratum uetus Arni ripam & sub ipsius fonte est Porclanū, inferius Stia:post Pratum uetus, infra quod
Bibiena oppidum Arnus Corsolana augetur torrente secus Bibienam oppidum, ut in montibus
nobile delabente. Augetur etiam Carchiano torrente,qui ad dexteram habet Gellum &
Castrū nouū Choretium parua oppida. qua etiam Arnus se arretium uersus incuruat est Castrum no/
uum. Si agrum Florentinum Arretino Senensi, ac Pisano & Volaterano conterminum
describere uolumus ad proximam uallem uersus meridionalem plagam transeundum est
à Pesa fluuio appellatam:cui fluuio ad sinistram proxima sunt ad ostiū quo exoneratur in
Colina arnum Mons lupus,supra Colina. Supra ipso sub fonte Sambuca,ad dexteram mons iu/
Elsa flu. stus,Linarium, sanctus Donatus. aliusꝗ sequitur fluuius Elsa appellatus , cui sunt ad si/
Mons ra- nistram Emporium,mons Rapolus, mons Partolus, Barberinum, Castellina:& ad dexte
polus ram Saminiatum, Gambassium, Florentinum, Certaldum Ioannis Boccatij uulgaris po/
Barberinū tius,quàm Latinæ eloquētiæ fama clari patria,& ad fontem Casulum. Augetur uero El/
Castellina sa amnis torrente uno qui apud Staggiam oppidum delapsus, fertur ad Bonicium nobi/
Certaldū le oppidum. & in ea insula quam Elsa fluuius torrensꝗ prædictus efficiunt , Collis & Ge
Collis minianum sunt oppida paucis Etruriæ oppidis secunda . Est etiam Elsam inter & pro/
Geminia- ximum qui Arnum illabitur torrentem mons Topulus oppidum . Sequitur que Era flu/
num uius , cui hinc est pons ad Eram oppidum prælio clarum , in quo quum Pisani Lucen/
ses Florentinorum socios fudissent superueniens Florentinorum exercitus fortuna præ/
lij conuersa Pisanos fudit, ex quibus ad tria millia sunt cæsi: & superius est Petiolum. In/
de Calcinaria. proximoꝗ torrenti in Arnum defluenti,hinc pons Sachi oppidulum:inde
est balneum aquarū in quibus solis calentibus a sulphure aquis ranas gigni Plinius dicit.
ea in regione Pisani agri castella sunt alia Volaterranis contermina. Superiusꝗ arduis in
montibus

montibus Volaterra.de qua Liuius in decimo.Scipioni hoſtes Etruſci ad Volaterras ſtru/
cto agmine occurrunt. Pugnatum maiore parte diei, magna utrinque cæde, nox incertis
qua data uictoria eſſet, interuenit. fuitq́; Volaterra Perſio ſatyrico ciue ornata: nunc Ca/
ſparis noſtri patria, qui græcas latinasq́; literas edoctus, celeberrimi Græcorum cardina/
lis Niceni Biſſarionis epiſtolarum eſt ſcriba.uetuſta eſt hæc ciuitas, quam ſimul cum Ar/
retio & Cluſio à Tyrrhenis ante bellum Troianum fuiſſe conditam, Leonardus Arreti/
nus in Polybio edoctus affirmat.Nosq́; ſupra docuimus inter capita Etruriæ numeratam
fuiſſe.Liuius bellum ciuile Marij & Syllæ deſcribens libro LXXXVIII dicit Vola/ *Volaterræ*
terras quod oppidum adhuc in armis erat, in deditionem accepit. auctorq́; eſt Plinius in
calidis Volaterranorum aquis haud procul à mari ſitis piſces gigni. ea urbe in hunc ma/
xime modum potiti ſunt Florentini, ad annum ſalutis quinquageſimum & ducenteſimū
ſupra milleſimum.Quum Volaterrani à Florentinis prælio, quod ad montis, in quo ſita
eſt urbs, radices committebatur, ſuperati in urbem confugere eniterentur: inſecutus eos
miles Florentinus uictor pari impetu cum uicto ingreſſus urbem cepit. Ab agri Vola/
terrani finibus regio incipit maritimæ oræ Etruſci pelagi, quam deſcripſimus,adiacens:
quæ uaſtiſſima & populis pro ambitu infrequens Senenſi populo ſubdita eſt. in qua ſunt
præter ſuperius enumerata,Maſſa ciuitas,mallianum,paganicum. Poſt ad ſiniſtram Cam *Maſſa*
pagnaticum arduo in colle ſitum, uinis cæterisq́; frugibus feraciſſimum. Petrioli & alia *Petrioli*
balnea. Nam multa quæ nunc etiam frequentantur agri Senenſis balnea olim fuiſſe gra/ *balnea*
ta uidemus. Martialis coquus poëta ad Oppianum. Etruſcis niſi tremulus laueris, illotus
morieris Oppiane.& ad dexteram in montibus mons Altinus. ea regio maritima ſuperi/ *Mons altinus*
ori in parte ueſtigia habet urbis Ruſellanæ, quam diximus inter capita Etruriæ numera/
tam eſſe: de qua Liuius in decimo. M. Valerius maximus dictator caſtra in agrum Ru/
ſellanum promouit. eò & Etruſci hoſtes ſecuti:ubi quum forte quodam loco male denſa/
tus agger, pondere ſuperſtantium in foſſam procubuiſſet,atque eo cum deos pandere ui/
am fugæ conclamaſſent: plures inermes quàm armati euaſere. hoc prælio fractæ iterum
Etruſcorum uires. & pacto annuo ſtipendio, & duûm menſium frumento induciæ bien/
nij datæ. & infra:in Ruſellanum agrum exercitus ductus. ibi non agri tantum uaſtati,ſed
oppidum etiam oppugnatum, capta amplius duo milia hominum, minus duum milium
circa muros cæſa.& inferius:tres ualidiſſimæ urbes Etruriæ, Ruſellæ, Peruſia, Arretium
pacem petiere.Adiacetq́; Ruſellarum loco balneum cognomine Ruſellarum.Sena eſt in/ *Sena*
terius urbium Etruriæ uiribus opibusq́; nunc ſecunda, quæ & ipſa inter nouas numerari
poteſt, quum nullis in ueterum monumentis reperiatur.Suntq́; qui affirmant Carolum,
cui malleo fuit cognomentum eam cōdidiſſe. & Caroli ætatem plus minus ſexcenteſimo
& ſeptuageſimo ab hinc anno abfuiſſe conſtat. Sed nuper Venetijs in ſancti Georgij
de Alga celebri monaſterio, quod glorioſus pontifex Eugenius, relicto primum ſeculo
propria ædificauit paternæ hæreditatis pecunia, inuenimus in libro literis ſcripto perue/
tuſtis Ioannem Romanum pontificem nominis ordine duodeuiceſimum, acceptis de
Peruſina, Cluſienſi, Arretina, Feſulana, Florentina & Volaterrana dioceſibus ſex ple/
batibus ciuitatem hanc ædificaſſe,quæ ab ipſo ſex plebatuum numero Sena fuerit appel/
lata. Habuit ea ciuitas tertium Alexandrum pontificem Romanum, qui à Federico Bar/
baroſſo agitatus quatuor aduerſum ſe erectos in idola adulterinos pontifices ſuperauit.
Magno autem decori Senarum urbi fuit celebratum in ea concilium, in quo Gerardus
Florentinus epiſcopus in ſecundum Nicolaum pontificem Romanum creatus conſtitu/
tionem fecit,quæ in decretis patrum extat,diſtinctione tertia & uigeſima,pontifices Ro/
manos eligendi cardinalium collegio, & nemini ulterius ius eſſe: cui concilio centum &
triginta epiſcopi interfuere. Prælio etiam fœliciſſime geſto, ornati fuerunt Senenſes.
Nam quum Florentini altinatibus fœderatis opem laturi ad Arbiam fluuium quarto à
Senis miliario uia Arretina diſtantem conſediſſent, Senenſes auxiliaribus copijs Man/
fredi regis exulibuśque Florentinis immixti facta eruptione Florentinum exercitum fu/
derunt:occiſíque ſunt Florentini tres mille,capti milia quatuor: & curru qui ex more ue/
xilla deferebat cum ipſis uexillis Senas relato, tantus Florentinos pauor inceſſit, ut urbe
propemodum deſerta meliores quiq́; pars Bononiam,pars Lucam cōmigrarint, exulesq́;
in patriam ſunt reuerſi.Obijt proximo tempore Vgo Senenſis, medicus & philoſophus,

cæteris sui seculi post functum uita Iacobum Forliuiensem doctior clariorq; habitus. Ha/
buit etiam nuperrime Sena illustrans sidus sanctum Bernardinum: cuius reliquiæ apud
Aquilam urbem miraculis per singulas dies multiplicatis coruscant. Quanquam nescio
quæ maiora uiri unius dici aut scribi possint miracula operibus, quæ per triginta annos in
religione fecit: qui eloquentissimus tam uehemens, tamq; efficax diuinorum eloquiorum
suasor fuit, ut omni in Italia mirabilem fecerit animorum à uitijs ad uirtutes commutatio/
nem: primusq; omnium ordinem beati Francisci ad eam quæ nunc tantopere uiget obser/
uantiam regulæ perduxerit. Quo in diuino opere eum summis adiuuit conatibus, quar/
tus Eugenius pontifex omni in gerendo pontificatus munere, sed imprimis augenda con/
seruandaq; religione præstantissimus. Nuncq; Sena Siluio Aenea poëesis primum laurea
post episcopali mitra redimito, Franciscoq; Patritio studijs & eloquentiæ deditissimo, ui/
Vmbro ris quoq; plurimis iurium & philosophiæ doctrina excultis ornatur. Vmbronem senensis
agri fluuium inter & paludem Danam, siue fluuiũ Paliam, quẽ ea palus efficit, multa sunt
montana ac campestria oppida, quæ nullo, ut in superioribus factum est, ordine describi
Clusium possunt. Inestq; Clusium uetustissima urbs, quam Plinius Carmon olim nominatam fuisse
dicit. Fuit uero inter capita Etruriæ primaria olim nominata, quam Gallorum Senonum
bella, & Porsennæ regis sui historia imprimis claram reddunt. Ea penè derelicta nunc urbi
Senæ subiecta est. nec aliqualiter dubitamus, quin populorũ cęterarumq; rerum reliquijs
interituræ olim Clusium & Rusellæ urbem Senam à principio dum conderetur, auxerint.
Refert ex M. Varrone Plinius Porsennã regem extruxisse sibi apud Clusium monumen/
tum. in quo mirabili opere labyrinthus fuit, cuius nullæ Plinij temporibus extabant reli/
Dana quiæ. Adiacent uero ciuitatis ipsius ruinæ episcopo etiam nũc ornatæ palustri fluuio Da/
Politianum næ à Plinio, sicut etiã nunc fit, dicto. ad superioremq; eius partem Senas uersus Politianũ
Turrita est nobile oppidum Florentinis subditum, amœnis in collibus situm. post Turrita. dehinc
Corsignanum Lucinianum. Interius sunt sanctus Quiricus, Corsignanum, Chiancanũ. & arduo in mon/
te radicofanũ: estq; ultimũ ea in parte patrimonij beato Petro & Romanæ ecclesiæ à Ma/
thildi comitissa dati castellum. Deinceps ultra Clusium Sarthianũ est oppidũ Alberto Mi
Cetona norista diuinorum dogmatum prædicatore insigni ornatissimũ: & post Cetona. fecit agro
Arretium rum Florentini & Senensis describendorum necessitas, ut illis conterminam urbem Arre/
tium distulerimus. Ea ciuitas uetustissima inter primaria Etruriæ capita annumerata est:
Nam Liuius libro X dicit legatos ad consulẽ uenisse ex Arretio, Cortona & Perusio, quæ
tunc principes ciuitatũ Etrurię erant. Innuit uero Plinius Arretium in duas urbes fuisse di
uisam. Nam scribit Arretini ueteres. Arretini noui. causam huius eam uidemus fuisse, de
qua principio Etruriæ diximus: cum Hannibale Italiã præmente Etrusci ducibus arretinis
in rebellionẽ procliues uiderentur, sicut in Liuio habetur XVII. C. Terentius Varro ob/
sides ab Arretinis senatorum filios accepit CXX. Romani enim tumultum in Etruria ab
ipsis oriri uerebantur. & quum claues ac seras nouas portis imposuisset in Appuliam re/
dijt. postmodum bello marsico siue sociali, quum Etrusci sese Marsis & Picentibus furo/
ris socios adiunxissent, L. Sylla qui ei bello finẽ imposuit, in Fesulanos Arretinosq; deseæ/
uit, adeo ut Arretio ciuibus proscriptis exinanito, nouam postea coloniã superinduxerit,
unde noui & ueteres fuerunt Arretini. Dicere enim solitus fuit Leonardus Arretinus se
uidisse arretij in ecclesia sanctæ Mariæ ad gradum lapidem literas incisum uetustissimas,
inscriptumq; decretum Arretinorum ueterum. Aucti tamen postea sunt opibus Arretini,
quos Liuius in bello secundo punico dicit iuuisse classem mirabili illa celeritate ab Aphri/
cano paratam, multis uarijsq; rebus construendis nauibus, & alendo milite oportunis. ui/
ros Arretium habuit præstantissimos. Extat namq; in Macrobij saturnalibus diui Augu/
sti epistola, per quam affirmat Mecœnatem suum fuisse arretij oriundum. & Horatiũ uide
mus dicere mecœnatem ipsum genus ab Etruscis regibus duxisse. Cornelius uero Nepos
in Attici Pomponij uita, quod ad arretij dignitatem facit, Atticum ipsum dicit prædium
in arretino possedisse, quod Cæcilianum sit appellatum. remotioribus postea temporibus
arretium ad annos salutis millesimum & decimumoctauum Guidone ornatũ fuit celebri
musico. & anno inde ducentesimo alterum Guidonem episcopũ ex petramalensi familia
habuit ciuem & dominũ, qui urbẽ ipsam muro cinxit, quem nunc habet: Burgũ quoq; san
cti sepulchri, ciuitatem castelli, Castilionem, arretium, terrã nouam uallis arni, & ciuitellã
nunc

nunc ea de cauſa epiſcopi appellatam mœnibus cingi communiriq; curauit. Inſuper uias quæ ad omnes portarum arretij exitus nunc cernuntur dirigi, dilatari, & ubi oportere uiſum eſt ſterni, aut pontibus iungi fecit. Quin etiam eius fuit opus recta & ſpacioſa uia, in qua ab Angulario ad burgum ad ſepulchrum ducente Nicolaum Piccininum ab eccleſiæ copijs ſuperatum uidemus. Per ætatem quoq; noſtram eloquentiſſimo ac clariſſimo Leonardo Arretino Caroloq; græcis & latinis literis eruditiſſimo nunc populi Florentini cancellario, & Benedicto ac Franciſco fratribus iureconſultiſſimis cognomine accoltis: quorum Franciſcus non minus bonas artes, & oratoriam ac omnem hiſtoriã quàm leges excellenter edoctus eſt: & Ioanne Tortellio Romani pontificis ſubdiacono & cubiculario grecis ac latinis literis, ac ſingulari humanitate predito: cuius præclarum de orthographia opus uerba edocet ſelecta, quibus è græcia ſumptis latine utimur: Arretina urbs decorata eſt. Nec indignum ducent quod referemus tam multi præſtantes Arretini, Plinium ſcripſiſſe arretinos in Italia fictilium uaſorum nobilitatem obtinuiſſe, quod quidem Martialis affirmat libro primo. Sic Arretinæ uiolant criſtallina teſtæ. Cortona ſequitur urbiũ Etruriæ uetuſtiſſima, quam Pelaſgi cõdidere. hiſq; pulſis poſſedere tyrrheni. Expugnauerunt uero eam ac mœnibus priuauerunt Arretini, à quibus diu poſſeſſa fuit. Per ætatem uero noſtram Ladislaus rex Neapolitanus ipſam uendidit florentinis, in quorum ſubiectione perſeuerat: Quam Iacobus Peruſinus epiſcopus ciuis ſuus nunc plurimum exornat. Ad eius urbis agri proximos fines lacus eſt Traſumenus, qui dicitur Peruſinus acceptæ per Flaminium coſ. ab Hannibale cladis memoria notiſſimus. Iſq; lacus in circuitu oppidis ornatur, & caſtellis Malborghetto ad eam partem, quæ in Cortonam uergit, caſtilione, cluſino. & panicali clauas uerſus. deinceps monte pontighino: & qua peruſium à Florentina petitur paſſignano. Traſumenumq; & clauas inter oppidũ eſt caſtellum plæbis. Sunt etiam in lacu tres inſulæ habitatæ. Succedit ordine peruſia urbs uetuſtiſſima capitum & ipſa Etruriæ, ſicut ſæpe ſupra diximus, olim primaria: quam Iuſtinus ab acheis conditam fuiſſe dicit. Eſtq; hæc ſola inter omnes Italiæ urbes felicitatem nacta penitus inauditam, q̃ eandem penè ſtatus, & rerum conditionem, quam ante conditam urbem Romam, & poſtmodum Roma ſub regibus, conſulibus, & imperatoribus, & tyrannis agente habuit, nunc retinet. paſſa eſt tamen uarias, ſed tolerandas agitationes. Nam Liuius in nono: eodem anno cum reliquijs Etruſcorum ad peruſiam, quæ & ipſa indutiarum fidem ruperat Fabius coſ. nec dubia, nec difficili uictoria dimicans ipſum oppidum, quũ ad mœnia acceſſit, cepiſſet, ni legati dedentes urbem exiſſent. Et libro decimo. Nec in Etruria pax erat. nam & peruſinis auctoribus poſt deductum à conſule exercitum rebellatum fuerat. Fabius quatuor milia quingentos peruſinorum occidit. Cepit ad mille ſeptingentos quadraginta, qui redempti ſunt ſinguli æris C C C X: præda alia omnis militi conceſſa. Et inferius: tres ualidiſſimæ Etruriæ urbes Ruſellana, Peruſia, & Aretium pacem petiere. Et ſi uero per infauſtiſſimi triumuiratus tempora L. Antonium M. Antonij fratrẽ Octauius Cæſar in Peruſia obſedit, famemq; raro alias ſimilem auditam Antonij exercitus in ea clauſus, & Peruſinus populus ſuſtinuere, & capta urbs diruptaq; eſt: eam tamen breui inſtauratam mœnibus, portiſq; nũc extantibus communiuit, idem Octauianus Auguſtus, quam à ſuo cognomine Peruſiam auguſtam, ſicut literæ cubitales portis inciſæ oſtendunt uoluit appellari. De cauſis autem diruptionis ſic habet Liuius libro C X X V. L. Antonius coſ. M. Antonij frater Fuluia conſulente, bellum Cæſari Octauio intulit. & receptis in partes ſuas populis, quorum agri ueteranis Cæſarianarum olim partium aſſignati erant, inter quos Peruſinus erat: & M. Lepido qui cuſtodiæ urbis Romæ cum exercitu præerat, fuſo hoſtiliter in urbem irruit. Libro autem C X X V I Liuius ſic ſequitur: Cæſar annorum X X I I I I obſeſſum in oppido Peruſia L. Antonium conatum aliquando erumpere, & repulſum fame coegit in deditionẽ uenire. ipſiq; & omnibus militibus ignouit. peruſiam diruit. Baldus patrũ noſtrorũ memoria in ea claruit, prout magis magiſq; eius nomen indies claret, qui cũ Bartolo Saxoferratenſi iuriũ ciuilis, & pontificij obtinuit principatũ. Viris uero pacis & belli artibus, ſed imprimis docendo & dicendi iure præſtantiſſimis ea nũc abundat. inter quos Iuonem, Saluſtiũ, Ioannẽ Petruciũ, & Benedictũ Bargiũ primarios nouimus. Ex his uero qui rei bellicæ operam dedere, Biordus & Ceccolinus michelocti primum, poſt eos Nicolaus, Franciſcus, & Iacobus Piccinini, de quibus in Montono oppido ſimul

Cortona

Traſumenus lacus

Malborghettus

Peruſia

mul cum Braccio dicemus, fuere clarissimi. nuncq́ꝫ Braccius Balionus incipit esse clarus.
Supra perusiam à tyberis ripa paulisper recedunt, cisterna primũ, post Anglarium quod
è regione burgi ad sepulchrum regionis Vmbriæ situm uiam habet ad illud rectissimam,
in qua Nicolai Piccinini copias à quarti Eugenij gloriosissimi copijs fusas fuisse in histo/
rijs ostendimus. Distatq́ꝫ ab Anglario tyberis ea uia passuũ tria milia: & superius ad tybe/
ris fontem est Cotulum arx aerea. Restat in Etruriæ partibus regio quam beati Petri pa/
trimonium diximus appellari. Supra pissiam torrentẽ, ad quem eam in maritimis incho/
Soana oppi. are diximus, est Soana oppidum septimo Gregorio pontifice Romano certe præstantissi/
S. Flora mo ciue ornatum. Superiusq́ꝫ est oppidum sancta Flora: interiusq́ꝫ medium id quod hinc
Soanam inde montem Alcinum & Radicofanum interiacet spatium, montes cõplent al/
tissimi Appenino penè, à quo plurimum distant celsitudine cõparandi, monsamita appel/
lati. in quibus diuersa regione aliquot sunt castella, sed præstantius est sancti Philippi bal/
Porcenum neum: & proxime illis montibus uulsinensium inter lacum & paliam amnem sunt porce/
Aquapendẽs num, aquapendens, griptæ, sanctus Laurentius, Romanæ ecclesiæ oppida. Vulsinensium
Bolsena uero lacui adiacet oppidum Bolsena dictum, in ruinis ædificatum urbis Vulsinensium in/
ter capita Etrutiæ olim numeratæ: de qua Liuius in decimo. Consul alter Posthumius in
Etruriam traducto exercitu primum peruastauerat Vulsinensium agros. deinde cũ egres/
sis ad tuendos fines, haud procul mœnibus eorum depugnat: duo milia trecenti Etrusco/
rum cæsi. Et infra idem Liuius undecimo libro eam dicit totius Etruriæ potentissimam à
seruis occupatam, qui dominos ceperant, Romanis permittentibus populo in libertatem
restituto subactam fuisse. Scribitq́ꝫ Plinius nullũ esse in Italia agrũ feraciorem olea quàm
Vulsinensem: in quo sata primo anno fructificet. Ad dexteram haud lõge absunt castella:
caput montis lacui imminens, cui propinqua est insula nũc à fratribus sancti Francisci ha/
Amalasiuntha bitata, & in qua rex secundus Ostrogothorum almaricus Amalasiunthã genitricẽ suam
Martha præstantissimam mulierem occidi est passus. & post martha ad lacus emissorium, ubi flu/
Castrum uius eiusdem nominis incipit. Deinceps in mediterraneis castrensis ciuitas, cauis rupibus
adeo circumdata, ut speluncam potius ingredientes, quàm ciuitatem adire suspicentur.
Obijtq́ꝫ nuper clarus ciuitatis ipsius ciuis Paulus iurecõsultorũ sui sæculi facile princeps.
Tuscanella & proxime est tuscanella oppidum ecclesiæ opulentissimũ. Demum arduo in colle mons
Mõs faliscorũ faliscorũ corrupte dictus mons flasconus. Interiusq́ꝫ arduis item in collibus paliæ amni ui/
cinis ciuitates sunt: hinc balneum regium, inde urbs uetus, nomina quarũ ante millesimũ
annum nullus ponit scriptor. Sed in historijs asserit Arretinus Vrbeuetanos à Florentinis
Vrbs uetus originẽ habuisse. Fuit uero urbs uetus per hanc ætatẽ infelicitate par Bononiæ & Nar/
niæ ciuitatibus, ꝙ in hac sicut & in illis inter ciues merculinæ & muffatæ, ut appellant, fa/
ctionum maxima ac crudelissima sanguinis effusio est commissa. eaq́ꝫ ciuitas ornata est ec/
clesia & palatio magnifici operis, quod Vrbanus v pontifex Ro. ad annũ salutis sexagesi/
Pallia mumseptimum supra millesimum extrui curauit. eam urbem præterlabitur pallia fluuius,
Orta qui à clauis paludibus, ut diximus, ortũ ducens inter ameriam & ortam cadit in tyberim.
estq́ꝫ Orta ad tyberis fluenta ciuitas uetusta, cuius nomẽ prior habet inter ueteres scripto/
res Plinius: nisi forte eam esse uelimus, de qua Virgilius, Ortanæ classes. post eã secundũ
tyberis ripam in uia flaminia pons inuenitur, olim tyberi ad uiam flaminiã à Cæsare Au/
gusto impositus, nuncq́ꝫ castello superimposito dirutus. Continebãt uero stante Romana
re ad eũ pontẽ hincinde maxima ædificia, quæ ab ocriculo ad ipsam urbẽ Romã ita conti/
nuabãtur, ut nõ uicus unus neq́ꝫ plures uillę uiderent esse, sed ipsam urbẽ usq́ꝫ ad ocriculũ
protendi appareret. Siquidẽ Amianus Marcellinus Constantij Cæsaris Constantino pri/
mo nati aduentũ à Constantinopoli Romã libro sextodecimo describens, dicit ipsum du/
xisse in comitatu Ormisdam persarũ gentis architecturæ peritissimũ, iussisseq́ꝫ illi ut pri/
maria quæq́ꝫ digniorâq́ꝫ urbis Romæ ædificia diligenter inspecta ordine sibi ostenderet.
& quũ ocriculũ de itinere esset uentũ, Persam, imperatore iubente, omniũ colloquio desti/
tutũ ab Ocriculo Romã prius ingressum fuisse ꝙ quo in loco urbs inchoasset discernere
ac intelligere nouerit. post tyberis pontẽ, ut diximus, dirutũ prius in uia flaminia burghet/
tus est uicus sancti Leonardi appellatus. octauoq́ꝫ inde miliario eadẽ uia est ciuitas castel/
Castellana lana altissimis insuperabilibusq́ꝫ rupibus adeo circumdata, ut ad inexpugnabilem mu/
nitionem nullo indigeat muro. Eam uero nonnulli ex doctioribus ætatis nostræ opinãtur
prædicant

prædicantq; fuisse locum Veientanæ urbis decennio à Romanis obsessæ, & postea à Camillo felici in relegatione sua habitatæ. sed tyberis remotior primum, post Plinius eos redarguunt erroris. Dicit namq; tyberim intra sextundecimũ lapidem diuidere Veientem agrum à crustumeno, & post à fidenate, deinceps latium à uaticano. & Crustumiũ fuisse ubi nunc mons rotundus, fidenasq; propè Romam secus anienem in umbriæ descriptione ostendimus. quod quidem Francisci fiani poetæ Romanarum historiarum peritissimi autoritas confirmat. Is enim fiano oriundus propinquo tyberi castello, certissimis docuit coniecturis Veios fuisse apud Pontianum castellum tyberi item & fiano propinquũ. Veiorum urbis loco situq; ostenso rerum quas cum populo Romano gesserunt breuiarium conficere libet. Fidena ueientiũ etruscorum Colonia transtiberim fuit inter crustuminum Romanumq; agrum. Fidenates itaq; præda onustos in Romano agro facta Romulus tanto impetu est insecutus ut fugientes insecutiq; fidenas simul sint ingressi. ueij ut fidenates ulciscerentur agrum populati sunt Romanum, in quos Romulus legiones eduxit: paxq; inter utrosq; composita. Postmodum rege Tullo Hostilio regnante fidenates Romanis per Romuli pacem subditi rebellarunt, ueientesq; opem tulerunt, Metio suffetio rege Albano in id bellum aduocato: qui quom neutris fidem seruasset, à Tullo in quatuor frusta corporis laceratus est: Tullusq; uictor fidenas recepit, Albam euertit. Tertiũ regibus exactis cum Po. Ro. ueientibus bellum fuit, in quo prima pugna Romani fuerunt inferiores. Secunda uero omnium atrocissima superati milites iurare coegerunt, se nisi uictores nunquam redituros. qua religione obstrictis animis obstinatius quàm ante pugnatum est non sine utrorumq; maxima occisione. Cecideruntq; Cn. Manlius Cos. & Q. Fabius alterius cos. frater: capta Romana castra, sed mox fortuna mutata, sunt recuperata, uictiq; tunc Romani uicerunt. Quartum exinde fuit bellum, in quo trecẽtos Fabios cum quinq; milibus seruorum clientumq; Veientes ad Cremeram interfecerunt. Quinto bello Veientes L. Memium cos. non procul item à Cremera castra habentem, magno aggressi impetu repulsum fugatumq; castris exuerunt. Moxq; fugientes Romanos insecuti Ianiculum ceperunt, urbemq; Romanam aliquot mensibus obsessam tenuerunt. Sexto demum bello urbs Veientana decem annis à Romanis obsessa: à Camilloq; capta est. Vbi tantũ prædæ fuit, quantum Romani ante per annos quinquaginta & trecentos ex omnibus alijs uictorijs habuerant. Vniuersusq; populus Romanus tunc ad prædam in castra uocatus est. fuitq; tam gratus Romanis situs, ut de Roma relinquenda Veiosq; transferẽda aliquãdo sit cogitatũ, & inter patres actũ. hinc est uersus: Roma domus fiet Veios migrate quirites. Sequitur ad tyberim mons Soracte à priscis dictus: de quo Virgil. Hi soractis arces habẽt. Et Plinius: ad soractem Varro asserit fontem esse, cuius sit latitudo quatuor pedum, soleq; oriente eum exundare feruenti similẽ. auesq; quæ gustauerint iuxta mortuas iacere, quod quidem nos certius ea ratione credimus, quia quum uir summus Prosper cardinalis columna Ro. nosq; simul antiatis urbis ruinas perlustraremus, siluas ibi uicinas, in quibus maxime sunt ruinæ ingressi fonticulum offendimus, in cuius labris auiculæ duæ post gustatam, ut apparebat, aquam occubuerant. Soracti autem monti nomen mutatum est nouum sancti Siluestri, ab eius sancti pontificis Romani sacello, quod summo in cacumine ædificatum habet. Idemq; obtinet Siluestri uocabulum ad radices eius montis Tyberi imminens oppidulum. Soracte autem per hyemem esse niuosum sic ostendit Horatius carminum primo. Vides ut alta stet niue candidum Soracte, nec iam sustineãt onus Siluæ laborantes, geluq; Flumina cõstiterint acuto. ulterius uia flaminia est Arianum oppidũ, quod ab ara Iani olim dictum in Theodoræ nobilis Romanæ mulieris prædio per tempora beati Gregorij ædificatũ fuisse legimus. ultra Arianum eadem flaminia est Castrum nouũ, & nil ultra usq; ad portam olim fluentanam post flaminiã nunc populi dictam, habet uia flaminia communitum. at post Ortam ciuitatem intus sunt hinc Galliensiũ oppidũ Romano urbis Romanæ pont. ornatum. Inde Nepesum ciuitas in Romanorum historijs crebro inuẽta, quam Liuius XXVII dicit fuisse unã ex duodecim colonijs, quę difficillimis rei pub. tẽporibus Hannibale in Italia agẽte militiã detractauere: & lib. XXVIII scribit eam cũ alijs post sextũ annũ dedisse duplũ. Lacũ Vulsinensiũ prætergressos cãpi excipiũt amplissimi, in quibus est Viterbiũ ciuitas parũ uetusta, cuius primũ nomẽ paruo in castello ad annũ nũc sexcentesimũ erat uituruiũ. & è regione illius ad sextũ lapidẽ ruinæ extant ingentes

Veij

Pontianum

Fidena

Mons soracte

Arianũ oppi.

Castrũ nouũ

Nepesum

Viterbium

Faleria ingentes Faleriæ urbis,quam diximus inter capita Hetruriæ numeratam fuisse. Eius à Ca
millo captæ celebris est memoria, ꝙ perfidum ille grammaticum uinctum uerberatumq́
in urbem reduci curauit à pueris,quos hosti prodere quæsiuisset. Scribitq́ Plinius in fali/
sco agro amnis aquam potatam candidas boues facere. Et alibi, haud procul urbe Roma
Hirpiæ fami/ in faliscorum agro familiæ sunt paucæ quæ uocitantur hirpiæ,quę sacrificio annuo quod
liæ fit ad montem Soracte Apollini super ambustam ligni struem ambulantes non amburun/
tur.& ob id perpetuo Senatusconsulto militię omniumq́ aliorum munerum uacationem
Ciminus mõs habent.Adiacet Viterbium monti quem Ciminum fuisse appellatum constat:quod etiam
nomen olim fuit subiecto ad alteram montis partem lacui nunc uici dicto. quorũ utriusq́
Virgilius sic meminit:& Cimini cũ monte lacus:de quo monte & rebus apud eũ, apudq́
Sutrium gestis sic habet Liuius in nono.Sutrium ab Hetruscis obsidebatur: flectit consul
Fabius in cliuos agmen. aspreta erant strata saxis: non tulerunt impetũ Hetrusci,uersisq́
signis fuga effusi castra repetunt.Sed equites Romani prouecti per obliqua campi, quum
se fugientibus obtulissent in syluam Ciminam penetratum est. Romanus multis milibus
Hetruscorum cæsis duo de quadraginta signis militaribus captis castris etiam hostiũ cum
præda ingenti potitur. Silua erat Cimina magis tum inuia atq́ horrenda quàm nuper fu/
ere germanici saltus:nullus ad eam diem nec mercatorũ quidem abdita ea intrare aut ferre
quicquam præter ducem ipsum audebat:tum ex ducibus qui aderãt,M. Fabius uel Cæso.
cæsa,aut capta eo die hostium milia ad quadraginta.eodemq́ in monte, qua uia olim fuit
Cassia Cassia castellum est Surianum arcem habens omnium Italiæ munitissimã, quæ diu à bri/
Surianum tonibus etiam postea quàm eos Albricus Cuniĵ comes Italia expulerat possessa fuit, nul/
laq́ itinera Romam perducentia per ætatem nostram aliquandiu tuta esse permiserunt,
quousq́ Martini v pontificis Romani opera operibusq́ in potestatem ecclesiæ arx ipsa
Vetralla peruenit:euntibusq́ ea uia Romam obuium est oppidum nunc Vetralla olim forũ Cassi
dictum,quod indicat sanctæ Mariæ ecclesia uetrallæ contigua,quæ in foro Cassiĵ appella/
tur. Adiacent ad sinistram Sutrium uersus colles castigatioresq́ monticuli,quibus dicitur
Montaniola,quæ est aliquot oppidulis habitata:in quis duo sunt, quæ Romanæ ecclesiæ
Bleda integerrimam fidem Longobardorum temporibus seruauerunt, Polimartium & Bleda
duobus Romanis pontificibus suis ciuibus Sabiniano,cuius temporibus fames horrenda
Sutrium Italiam & urbem Romam uexauit:& Pascali primo ornata.Deinde Sutrium ciuitas uetu
stissima,apud quam prælium illud ingens superius sumptum ex Liuio commissum fuit,
Roncilionum cui urbi in montibus adiacet hinc Roncilionum,inde Crapalica.& in uia Cassia duodeci/
mo à Sutrio absunt Bachanæ uetusti nominis locus,qui sicut nunc est semper antea taber/
nis hospitatoriĵs deputatus fuit.ex paruoq́ lacu bachanas attingente, paruus oritur fluui/
us apud Valcham in tyberim cadens, qui licet aquis sit tenuis ac exilis celebratũ in histo/
Cremera flu/ riĵs habet nomen. Est namq́ Cremera apud quem trecenti Fabiĵ cum quinq́ milibus ser/
uius uis à Veientibus,sicut supra diximus,ad internitionem cæsi fuerunt.Bachanisq́ secundo
miliario adiacet Campagnanum Vrsinorum oppidum.Supra Sutrium ad dexteram quin
Lacus Anguil todecimo miliario est lacus Tarquiniæ nunc Anguillariæ ab oppido, quod illi imminet
lariæ dictus:ex quo familia fluxit, ut in Romanis nostræ ætatis uetusta comitum anguillariæ
appellata, quorum Vrsus urbis senator Franciscum Petrarcham laurea insigniuit. Adia/
Vicarelum cetq́ lacui huic Barbatanum populi præsentis Romani peculiare oppidum.inde Vicarel/
Galeria lum & Romam uersus galeria Vrsinorum. Sunt quoq́ plurima sutrium ameriam nepe/
sumq́ inter & Romam castella in uillis olim ciuium Romanorum ædificata, quæ & alia
loca nihil uetustatis, aut alicuius memorandæ dignitatis habentia duximus omittenda,
Præter unum fama celeberrimum, & aspectu penitus negligendum. Nam ad montẽ Ro/
sulum,qui quatuor passus milia à Sutrio nepesoq́ penè pariter abest,lacus est altam quidẽ
aquarũ profunditatem habens, circuitu uero breuis, quem inspecta Liuiĵ descriptione la/
cum esse coniĵcimus uadimonis, apud quem superati Romanis Hetrusci ad annum urbis
conditæ septuagesimum supra quadringentesimũ manũ dedere: & sese Romano populo
publice permiserunt:sicut in Liuiĵ nono his uerbis habetur. Interea res in Hetruria gestæ
Vadimonis ad Vadimonis lacum:Hetrusci lege sacrata coacto exercitu,quum uir uirum legisset, tan/
lacus dem superati sunt. Illeq́ primum dies fortuna uetere abundantes Hetruscorum opes fre/
git:cæsum in acie quod roboris fuit:castra eodem impetu captu direptaq́.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ITALIAE ILLVSTRATAE
REGIO TERTIA LATINA.

INIS Etruriæ ad Tyberim nos perducens Romam ordine deſcriben
dam offerebat. Sed quum id anno ante quarto tribus libris IIII Euge
nio Romano pontifici celeberrimo inſcriptis ſub Romæ inſtauratæ
titulo effecerimus, urbẽ ipſam relinquentes, regionem in qua eſt La/
tinam nouo uolumine deſcribemus: huius regionis uocabuli cauſam
Virgilius in VIII ponit his uerſibus: Primus ab æthereo uenit Satur
nus olympo, Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis. Is genus
indocile ac diſperſum montibus altis, Cõpoſuit legesq́ dedit, Latiũq́
uocari Maluit, is quoniã latuiſſet tutus in oris. Seruius autẽ grãmaticus Virgiliũ in VII
exponens populos proprie latinos appellatos, dicit eos qui intererãt Albani montis uiſce/
rationi: quos quidem Latinos tanto amore Romanã gentem proſecutos fuiſſe uidemus
ut Liuius libro LXXII enumeratis Italiæ populis, qui bello ſociali defecerũt à Romanis
dicat auxilia latini nominis, & exterarũ gentiũ miſſa populo Romano. hanc autẽ regionẽ
ætatis noſtræ ac ſuperiorũ aliquot ſæculorũ morem licet abſurdũ ſecuti campaniã & ma/
ritimam appellabimus: & quidem Campaniã ſcimus dictam fuiſſe à priſcis regionẽ, quæ Campania
eſt circa Capuam. ſcimusq́ latij appellationẽ à principio anguſtiora complexam fuiſſe q̃
quæ nunc Campaniæ & maritimę uocabulo cõprehenduntur. Sed cõtra uidemus Strabo
nem Cretẽſem, qui per tempora Tyberij Auguſti floruit, ponere in geographia fines lati/
norum maritima regione ab hoſtijs tyberinis ad ſitanũ ſinũ, in quo fuit Sinueſſa urbs ma/
ritima: & in mediterraneis Aborigines, Rutulos, Volſcos, Hernicos, Equicolos, Marſos
& eos qui proximũ marſis incolunt Appeninũ uſq́ ad ueteris Campaniæ terminos. unde
peritiſſimũ hunc uetuſtatis ſcriptorẽ, & ſimul Plinium, qui ab eo ſumpſit, ſecuturi eam La
tinorum regionem noſtræ nunc campaniæ & maritimæ cogimur applicare. nec ſatis ſcio
ſi in ipſa præſentis temporis latina regione ſatis potero facere: ſicut Liuius Patauinus, Di/
uus Auguſtus, Virgilius, Strabo & Plinius, ut uetuſtiſſimis ſatisfaciam adiuuabũt: quanq́
nõ eſt eo in flore nũc quẽ priſcis habuit tẽporibus: adeo ut per eius oppida Hadrianũ im/
peratorem glorioſiſſimũ dictatorẽ, ædilem & duumuirũ fuiſſe ſcribat Helius Spartianus.
Vt ergo à maritimis incipiamus, Oſtiam urbẽ cõdidit mare inter & tyberim Ancus Mar/ Oſtia
cius: quanq́ Seruius grammaticus in Virgilij VII dicit exitũ tyberis naturalem non eſſe,
niſi circa Oſtiã, ubi primũ Aeneas caſtra conſtituit, quũ poſtea in agro Lauino caſtra fece/
rit ingentia, quorũ ueſtigia ſuis temporibus uidebantur: deſcribit uero eam Strabo impor
tuoſam propter alluuiones tyberis, oportuiſſeq́ dicit tunc adhiberi ſcapharum copiã quæ
miniſterijs ſeruirent, & onera exciperent, ac rurſus onerarent, ut leuatæ naues facilius flu/
men attingerent. Per ea enim tempora portus non erat Romanus, quẽ poſtea Claudius fe
cit, & Tyberius Strabonis temporibus Antij portũ inchoabat: unde hæc legẽs ſcribensq́
in eam uenio conſideratiõẽ quæ prudentes quoſq́ debet attentos uigilesq́, ut rebus hu/
manis parũ confidãt reddere: nõ potuiſſe imperatorũ Romanorũ, & quidẽ potentiſſimo/
rum profuſionẽ opum, & adhibitã diligentiam efficere, quin Oſtiæ ciuitatis antiatisq́ &
urbis & portus, ac Romani item portus opera paucioribus annis mille integra permanſe/
rint, & eadem quę prius fuerat Oſtiæ annis iam quingentis mãſerit importuoſitas. Primã
calamitatẽ paſſa eſt oſtia Cinnæ & Marij tẽporibus: quũ ſcribat Liuius lib. LXXIX Cin
nam & Mariũ quatuor exercitibus, ex quibus duo Q. Sertorio & duo Carboni dati ſunt,
urbẽ circũſediſſe. oſtiam coloniã expugnaſſe, ac crudeliter diripuiſſe. habuitq́ aliquando
oſtia ingentia ædificia, quorũ nullũ nunc extat ueſtigiũ. Flauius Eutropius ſcribit Aurelia
num Auguſtũ cœpiſſe fundare oſtiæ forum nominis ſui ad mare, in quo poſtea prætoriũ
publicũ fuit cõſtitutũ. Nec omittendũ duximus eam optimos habuiſſe melones, quorũ de
cem Clodiũ Albinũ imperatorem unica cibatione inter multa alia comediſſe ſcribit Iulius
Capitolinus. Et quia aerem ſemper habuit, ut in maritimis habitatoribus grauẽ, ſacroſan/
cta lege populi Ro. uacationẽ militiæ & publicorũ munerũ habuit, quã uacationẽ Liuius
XXVII ſcribit ſub aduentũ Haſdrubalis in Italiã fuiſſe ad dies XXX ſuſpenſam, ut plu/
res milites res pub. haberet. Vrbẽ Oſtiã, quũ à Sarracenis fuiſſet deſtructa, Leo IIII pon/

tifex Romanus instauratam corsis repleuit. & tam diu destructa ac derelicta mansit, ut nihil sit reliquiarum, præter turrim quā celebris famæ pont. Ro. Martinus V in urbis Romæ potius quam in ostiorum tyberis & portus custodiam ædificari curauit. Deinceps antium est

Antium Romana Colonia, de qua Liuius in VIII. Antium noua Colonia missa, naues inde longæ abductæ, interdictumque mare. & infra: naues antiatum partim in naualia Romę subductę, partim incensæ, rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit, rostraque id templum appellatum. Eam urbem Strabo dicit ab Ostia distantē stadijs ducentis sexaginta fuisse temporibus suis ædificatam super saxo ab imperatoribus Tyberio Druso, & Germanico ad otium relaxationemque laborum ciuilium, & additas fuisse ædes multas magnificentissimi operis, quum antea antiates prædæ studium cum tyrrhenis commune haberent, quāuis Romanis subiecti essent: unde Alexander epirota, & postea Demetrius successor captiuos prædones remittentes Romanis dixerunt dono eis dare corpora propter illam quam cum græcis haberent cognationem. Indignum tamen ducere: uiros ipsos, & simul Italiæ imperare, & myoparones ad piraticam emittere. Fuit autem in antiatum foro Castoris & Pollucis templum, quos seruatores suos nominabāt: hæc à Strabone. Sed Horatius uoluisse uidetur fortunam ab antiatibus imprimis fuisse cultam, his uersibus ad fortunam scriptis. O diua gratum quæ regis antiū, Potens uel imo tollere de gradu Mortale corpus, uel superbos Vertere funeribus triumphos. Liuius autē lib. LXXX scribit Cinnam & Marium expugnasse Antium. Et uidemus Suetonium ac alios scribere Neronem postea tam insanis molibus extruxisse & portum & urbem Antiatum, ut non modo ærarium, sed Romanum quoque imperium pecunijs exhauserit, effodiendisque postea thesauris ita applicuisse animum, ut mentitos per singula mathematicos ariolosque nihilominus sectaretur. habuitque Antium, sicut supra de Ostia diximus, sacrosanctam à publicis muneribus uacationem, quæ pariter eodem tempore est suspensa. Vrbem uero antiatum nūc esse

Neptunium nullam, sed in mari, in littore, in nemoribus mirandas extare ruinas uidimus. Neptunium autem oppidum in antij uestigiorum angulo ædificatum nouam & iocundam in re parua considerationem effecit: mirarique soleo nullam eius rei quam cum orbe condito originem habuisse oportuit, fieri à Plinio mentionem. Alitur eius oppidi populus non exiguus piscatione aucupio & uenatu, quam antiatum olim ager, ut Strabo innuit, tunc segetis uinique fe-

Lauinium racissimus nunc à Lauinio oppido in maris littora duo de uiginti milia passus latitudine siluis obtegitur. Estque hæc non Lauinia, sicut multi opinantur, prima Aeneæ urbs, cuius incolis postea ob Aeneæ memoriam bello latino Romani pepercerūt: sicut Liuius VIII lib. sic scribit: Lauinijs ciuitas data sacraque sua reddita, cū eo ut ædes lucusque sospitæ Iunonis communis Lauinijs cum populo Romano esset, quin potius Lanuuium cardinalis columnæ Prosperi oppidum, à quo Murenarum gens Romæ præclara fuit, quodque omnibus penè in uetustis Romanorum monumentis celebre habetur. Sed ad Neptuniū. pisces quidem saxosum, uel potius glareosum mare multos ac optimos habet. uenationem, sicut alibi amplissimæ siluæ apris capreisque abundantem præbent. aucupium uero est duplex, cuius tempora sunt diuersa. Nam quum ad prima ueris signa hirundines & simul cū ipsis

Qualeæ coturnices nunc dictæ à sono uocis Qualeæ transmisso mari infero in Italiā redeūt, omnia antiatum quondam littorū supercilia passus quinque milia neptunienses contiguis retibus complent, sedensque unusquisque in fundi proprij, & magno pretio comparati loco ad particulam retium propriam uenientes noctu coturnices phistula illectat. & quum turmatim illæ retibus intricētur, si aliqua de longissimo uolatu fessa extra rete in sabulum ceciderit, eam auceps manu percipit. fuisseque audiuimus intra mensem unum, quo id cōtinuatur aucupium dies aliquot, in quorum singulo centies huiusmodi auicularum mille sit captum.

Coturnices De ipsis uero coturnicibus sic habet Plinius. Coturnices ante semper adueniunt quam grues: parua auis & quum ad nos peruenit, terrestris potius quam sublimis: aduolat non sine periculo nauigantium quum appropinquauere terris, quippe uelis sæpe incidunt: & hoc semper noctu, merguntque nauigia. austro non uolant, humido scilicet & grauiore uento, aura tamen uehi uolūt propter pondus corporum uiresque paruas. Et infra: in campania primum ueris principio multiplicare conspiciuntur, priusquam uenisse sciantur. Aliud item in antiate

Palumbæ agro est aucupium per autumnum. Palumbæ cum mari transuolato Italiam relicturæ sunt aliquamdiu in nemoribus antiatum commorantur. Quare peritissimi neptunienses retia quam maxi-

quàm maxima in id aucupij magno parata impendio ſuſpendunt. Exinde palumbes quaſ/
cunq; longo tractu uiderint congregatas in arboribus conſidere, iactu lapidis & clamore
territas in aera uolare compellunt: dumq; aues in magnum coactas numerum aduolando,
tenſis retium inſidijs uiderint ſupereminere, cõtorta funda paruum lapidem uel naturali/
ter album, uel gypſo delinitum maximo emittunt crepitu. quo territæ bombo palumbes,
ut accipitres Chiluones à Plinio appellatos, quibus nunc falchonibus eſt nomen, quas in *Chiluones*
lapide bomboq; fundæ timent, declinando ſeruentur, terræ quàm poſſunt uolatu rapidius
appropinquant, ſicq; amentes in retia ſe præcipitant. De palumbis Plinius dicit eas quot
annis aduolare mari in ueliternum agrum, qui quidem ager antiati cõtinet. & alibi ſcribit,
poſt hirundines, ſturnos, turdos abeunt palumbes, ſed quonam incertum: hirundines ue/
ro in propinqua aphricos montes petunt. ex aucupio palumbarum Romanus noſtri tem/
poris populus nuptias & conuiuia maiori ex parte parat. Melioris namq; ſaporis & nutri/
menti hæ paruæ q̃ aliæ ſunt palumbes. In medio duarum quas deſcripſimus maritimarũ
urbium Ardeam ponit Strabo Rutulorum olim habitationẽ, ſtadijs circiter ſeptem à ma/ *Ardea*
ri recedentẽ, & dicit prope eam fuiſſe aphrodiſium, ubi panagyrim latini agerẽt. Idq; Pli/
nius appellat lucum Iouis indigetis: cui propinquus eſt amnis Numicus. Virgilius autem
libro ſeptimo ſic habet. Audacis Turni ad muros: quã dicitur urbem Acriſioneis Danae
fundaſſe colonis: Præcipiti delata noto. locus ardea quõdam dictus auis, & nunc magnum
manet ardea nomen: & infra. Quinq; adeo magnis poſitis incudibus urbes Tela nouant.
Atina potens, tyburq; ſuperbum, ardea cruſtumeri & turrigeræ amiternæ. & Seruius Vir
gilij ſeptimo dicit. Iginius ab augurio auium ardeam: & Ouidius improprie ac fabuloſe
incenſam ab Hannibale ardeam: & in hanc auem eſſe conuerſam. Item Seruius eodem li/
bro uerbum exponens Sacranæ acies: dicunt quendam coribantem ueniſſe ad Italiam, & *Sacrani*
tenuiſſe loca, quæ nũc urbi uicina ſunt: & ideo populos Sacranos appellatos: nam ſacrati
ſunt matri deorum coribanti. Alij ſacranas acies ardeatum uolunt, qui aliquando cum pe/
ſtilentia laborarent, uer ſacrum uouerunt: unde ſacrani ſunt dicti: dicit Plinius ardeam fu/
iſſe conditã à Danae Perſei matre. Fuitq; ardea una ex duodecim colonijs, quæ dum Han/
nibal magis urgeret Romanos, militiam & collationem tributorum detractauerunt. Id ue
ro oppidum raro habitatum colono, nũc Iacobus Columna poſſidet: quod Leone Roma
no pontifice, ſicut conijcio, nominis ordine ſecundo ornatum fuit. Numicus uero fluuius, *Numicus*
quem Strabo dicit propinquum eſſe ardeæ à Virgilio ſic celebratur in ſeptimo: & fontis
uada ſacra numici. Et infra: ac fontis ſtagna numici. Super quo Seruius. Iſta iam ab incolis
diſcuntur, quod ait ſtagna uerum eſt. Nam numicus ante ingens fluuius fuit, in quo reper/
tum eſt cadauer Aeneę & conſecratum. Poſt paulatim decreſcens, in fontem redactus eſt,
qui & ipſe ſacratus eſt, Veſtæ enim libari non niſi de hoc fluuio licebat. Poſt Antium eſt
quinto miliario Aſturæ Antonij Columnæ arx mari circumdata: prope quam Aſtures fu *Aſtura*
ere uetuſtiſſimi: de quibus Virgilius. Aſtur equo fidens. ad quam parum feliciter diuertit
M. Cicero Antonij gladios fugiens, euaſurus tamen, ſi cœptam ibi nauigationem conti/
nuaſſet. Pari item infelicitate ad eandem Aſturam ſe de fuga contulit Conradinus Henri/
ci filius, quem genitor Federicus ſecundus imperator Siciliæ rex in carcere mori coegit.
Namq; rex Petrus Arrago inſulam trinacriam Conſtantiæ uxori ſuæ hæreditario iure aui
ſui Federici ſuperius dicti debitam armis ceperat. Conradinusq; Carolum primum ande/
gauenſem ſic poſſe Neapolitano regno pellere confiſus, ſicut illum arrago trinacria expu
lerat apud Beneuentum infauſte conflixerat. Qui unico ſociatus comite fugiens aſturæ
interceptus ad Carolumq; perductus tam deteſtando quàm ſemper alias regibus & præ/
ſtantibus inſueto principibus more exemploq; ſecuri publice eſt percuſſus. Deinceps Cir
ceius mons magna parte mari circumdatus: in quo Circen fabulæ perhibent habitaſſe. ha/ *Circeius mõs*
buit uero is mons Strabonis ætate urbem, ut dicit, paruam, & Circes templum ac Miner/
uæ antra: dicitq; monſtrari conſueuiſſe quandam Vlixis fialam. Seruius in Virgilij ſep/
timo: ſuper circeæ raduntur littora terrę, Mons eſt, ante inſula fuit. Paludibus enim a con/
tinenti ſeparabatur, quas excluſit fluuius de albanis montibus fluens: & dicebatur circeis
ab errore tranſeuntium, quia homines mutabat in feras. de qua re beatus Aurelius Augu
ſtinus, dum dei ciuitatem ædificat: ſic habet. Varro aſtruit Circen ſocios Vlyxis mutaſſe
in beſtias. Et infra. nam de mulieribus malis artibus imbutis, & nos dum eſſemus in Italia

audiebamus talia, de quadam regione illarum partium, mulieres imbutas his malis arti-
bus in caseo dare solere, quibus possent siue uellent uiatoribus, unde in iumenta uerteren-
tur, necessariaq; comportarent: post quæ perfuncta opera iterum ad se redirent, nec ta-
men in eis mentem fieri bestialem, sed rationalem humanamq; seruari. in hoc monte op-
Circeum pidum fuit, quod & Circeum dictum est. Liuiusq; utrumque Circeos appellat. Sed nos
in Romanæ ecclesiæ gestis rebus, præsertim Gelasij secundi temporibus, ad annum salu-
tis centesimum uigesimum & millesimum sæpe legimus: in Circeo monte fuisse arcem
Circeam, omnium quas Romana ecclesia ubique haberet munitissimam. quæ afflictis Ro
manæ ecclesiæ rebus, auxilio sæpe fuit. Nunc ad eius montis radices oppidum est san-
Storax ctæ Felicitatis. fluuium qui proxime illabitur Storacem Strabo, Plinius Nympheum uo-
cat, super quo hi Formium fuisse dicunt oppidum: Deinceps perpetuum mare. Et in me-
diterranea regione porrigitur campus Pontinus, quam regionem totam uetustissimis &
Ausones multis ante conditam urbem temporibus Ausones habitarunt, qui etiam campanum ha-
bebant agrum: unde Italiam Ausoniam, & Ausonium pelagus uocitatum fuisse Strabo
Osci asserit. Post Ausones fuerunt Osci, quibus etiam Campania erat communis: & postmo-
dum omnia fuerunt latinorum usque ad Sinuessam. Sed quicquid Strabo hic habeat, Pli-
nius sic dicit. mirum est quod de hac re tradere hominum notitiæ possumus. Theophra-
stus qui primus externorum aliqua de Romanis diligentius scripsit. Nam Theopompus
ante quem nemo mentionem habuit urbem tantummodo à Gallis captam dixit: Dithar-
gus ab eo proximus legationem tantum ad Alexandrum missam. hic iam & plusquam
fama Circeiorum insulæ mensuram posuit stadia octuaginta milia eo uolumine quod scri
bit Nicodoro Atheniensium magistratui, qui fuit urbis nostræ quadringentesimo qua-
dragesimo anno. Quicquid uero terrarum est, præter decem milia passuum ambitus, an-
Pōtina palus nexum insulæ post eum annum accessit Italiæ. aliud miraculum à Circeis palus pontina
Aufentum est, quem locum XXIIII urbium fuisse Mutianus ter cos. prodidit. Deinde flumen Au-
Terracina fentum supra quod Terracina oppidum, Volscorum lingua Anxur dictum, ubi fuerunt
Anxur amyclæ à serpentibus deletæ. Repetij à Strabone Plinioq; uetustissima, quæ & ipsi à ue-
tustissimis acceperunt. Liuius uero XLVI scribit pontinas paludes à Cornelio Cethe-
go cos. cui ea prouincia obuenerat siccatas, agrumq; ex his factum. à campis Pontinis ad
Terracinensem agrum stadia fuisse tradit Strabo, quum nostri octo milia nunc compu-
tent. Terracinæ etiam nunc adiacet paludis Pontinæ pars, quam paludem faciunt amnes
duo, eorumq; maior Aufens appellatus, apudq; Terracinam uia appia primum mare in-
ferum attingebat. Terracinam dicit Liuius, quum fuisset à Romanis direpta, causam de-
disse solutioni stipendij militaris. Fabius quod maxime petebatur ad Anxur oppugnan-
dum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit quæ Terracinæ nunc sunt, urbs prona in
paludes, & ab ea parte oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum
C. Seruilio Hala quum imminentem urbi collem cepissent, loco altiore, qua nullum erat
præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia inuasere. pronuntiatum, ne quis præter
armatos uiolaretur, reliquam omnem multitudinem uoluntariam exuit armis, quorum
ad duo milia quingenti uiui capiuntur, à cætera præda Fabius militem abstinuit. postea
ubi uenerunt tribuni, oppidum uetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere, cuius
prædæ gratia factum est, ut stipendium miles tunc primum acciperet. quum ante id tem-
pus de suo quisque munere eo functus esset. Octauo autem libro Liuius habet. Cohors
una quum haud procul Anxur esset ad lautulas saltu angusto inter mare & montes con-
sedit. Et Seruius septimo Virgilij super uerbo Circeiumq; iugum dicit. Circa hunc tra-
Anxurius ctum Campaniæ colebatur puer Iuppiter, qui Anxurus dicebatur à uerbo græco, quod
Iuppiter sine nouacula interpretatur, quia non barbam rasisset. Est autem fons circa Terracinam,
qui aliquando dictus est Anxur. Et infra Seruius: haud longe à Terracina oppidum est
Satura Satura, & eius cognomine fluuius Vfens, quem Virgilius significat angustum esse, qui
Vfens inter ualles serpens mare petat. Suetonius Tranquillus in uita Tyberij imperatoris scri-
bit iuxta Terracinam in loco, cui prætorio nomen est, cœnante eo complura & ingentia
saxa fortuitu superne delapsa sunt, multisq; amicorum & ministrorum elisis præter spem
euasit. Elius Spartianus in uita Hadriani dicit Palmam consularem uirum Hadriani insi-
diatorem Terracinæ interfectũ fuisse. Idemq; Elius Spartianus scribit Antoninum Pium
instaurasse

instaurasse Terracinensem portũ. Et Liuius libro XXVI dicit Ansurinã coloniã habuisse sacrosanctam uacationẽ, quæ aduentu Hasdrubalis sit suspensa. lib. autẽ XXI dicit Minutium à Fabio maximo dictatore missum ad firmandũ saltum, qui sub Terracina imminet mari, ne Hannibal per uiam appiam in agrum Romanũ iret prædatũ. Lucanus autem accessum Cæsaris primũ post leges ad rubiconẽ transgressas describens sic dicit. Iamq; præcipites superauerat ansuris arces. Et qua pontinas uia diuidit uda paludes. De ansure sic habet Martialis Cocus poëta ad Faustinum. O nemus ó fortes solidumq; madentis harenæ Littus, & æquoreis splendidus ansur aquis. Et ad Frontinũ. Ansuris æquorei placidos frontine recessus. Seruius grammaticus Virgilij uersum libri IX Aeneidos Tacitis regnauit amyclis exponens sic habet. Inter Caietã & Terracinã oppidũ est constitutũ à Laconibus, qui comites Castoris & Pollucis fuerũt: ab Amyclis prouinciæ Laconiæ ciuitate. hi secundũ sectam Pythagoreã à cæde omniũ animaliũ abstinuerũt, adeo ut natos in uicinis paludibus serpentes occidere nollẽt, à quibus interempti sunt. aliter: quũ frequenter nuntiaretur hostes affuturos, & inani terrore ciuitas quassaret, lege cauerũt, ne quis hostes nuntiaret affuturos. Postea quũ uere uenirent hostes nullo nuntiante deleti sunt: & sic amyclæ silentio periere, unde Lucilius satyricus: Mihi necesse est loqui: nam scio amyclas tacendo perijsse. Solũ Terracinũ dicit Strabo intus attingere formias, minturnã & sinuessam: additq; uenientes à Brũdusio Romã prope Terracinã attingere fossam plenã in multis locis palustribus & fluuialibus aquis, propinquam uię appię: & nauigari nocte maxime, quandoq; interdiu. eosq; qui ad uesperam intrant, mane egredi. Deinceps haberi phormias Laconicum ædificium, quod antea hormie dicebatur, à bono portu, quem Lacones euormon dicunt. Eam urbem amœnissimi situs, in qua Cicero phormianam habuit uillam, Sarraceni ad annum salutis octingẽtesimum quinquagesimum sextum destruxerunt: & tunc Erasmi martyris reliquijs Caietam translatis, datus est Caietanæ ecclesię à Gregorio IIII Romano pontifice primus episcopus. & tamen Strabo consentit Caietam scribere quosdam à nutrice Aeneæ fuisse dictam, sicut Virgilius sexti principio. Tu quoque littoribus nostris Aeneia nutrix Aeternam moriens famam Caieta dedisti. Sed licet Caietæ sinus arxq; celebris & peruetustæ fuerint famæ: ea tamen non fuit ciuitas priusquam phormias, ut supra ostendimus, destruxerint Sarraceni. Distat uero à Terracina arx, ut Strabo, & ut nunc est ciuitas Caieta stadijs centum, quæ nunc uiginti milia computantur. Portum Caieta eo in sinu habuit semper optimum: quem tamen Elius Spartianus ab Antonino Pio magnis extructionibus instauratum scribit. Et Faustinam eius uxorem scribit idem Elius conditiones sibi & nauticas & gladiatorias Caietæ elegisse. Primaq; est ea in uia ciuitas Fundana decimo à Terracina miliario: de qua Liuius libro VIII. Fundanis q per fines eorum tuta parataq; semper fuisset uia, ciuitas sine suffragio data. & infra Fundanus Vitrubius Bacchus priuernis se ducem rebellionis exhibens Romanos compulit, ut Lu. Papirium cos. in eos mitterent. fusi priuernates. Plautius alter cos. in Fundanos ducebat: ingredienti fines senatus fundanus occurrit, negare se pro uitrubio sectamq; eius secutis precatũ uenisse, sed pro fundano populo: quẽ extra culpam belli esse, ipse Vitrubius indicasset, quum receptaculũ fugæ priuernũ habuit non patriã fundos. cos. collaudatis fundanis eis pepercit. Fundanorũ uina Martialis Cocus innuit non esse talia, quæ inueteranda sint. Hæc fundana tulit fœlix autumnus opima. Expressit mustũ cõsul, & ipse bibet. Euntibusq; à fundis formias sinistrorsum est uilla oppidũ, à quo Galba imperator originẽ duxit. Dextrorsumq; est lacus fundanus. Inde Itrum quinto, quæ ciuitas Lemurnarũ fuit: de qua Horatius: tandẽ defessi Lemurnarũ uenimus urbẽ. & altero item quinto, sed extra uiam appiã est Caieta: ea autẽ decẽ milia passus uiã habent silicibus Romano ueteri modo stratam inter arduos celsosq; montes, sed uiti olea arborũq; consitionibus amœnissimos. & secundũ littus marisq; undas à Terracina petitur turris sancti Anastasij, deinde oppidũ spelunca appellatũ: ubi dicit Strabo speluncas patere ingentes, quæ habitationes magnas speciosasq; exciperẽt. Post spelũcas in littore est Caieta, à qua nunc urbe ad Traiectũ siue Lirim fluuiũ nunc Gaurianũ appellatũ, milibus decem terra est omniũ, nedum Italiæ, sed orbis totius amœnissima, q fontibus ibi scatentibus, aquæ passim lucidissimæ citrangulis arantijsq; consita interfluũt, irrigantq; loca: præcipuusq; fons decimo post primã scaturiginem passu molas uersat plurimas uico celebri pulcherrimoq; circundatas, per quæ loca

Amyclæ *Fossa* *Phormiæ* *Caieta* *Portus Caie.* *Fundi* *Lemurnæ* *Liris*

Scipionem Læliumꝗ conchas & umblicos legiſſe Cicero indicat in ſecundo de oratore:
Lælius & Scipio ſemper adinuicem ruſticari: tuncꝗ mirabiliter repueraſcere erant ſoliti:
quũ rus ex urbe tanꝗ è uinculis euolaſſent: & ad Caietã Laurentũꝗ conchas & umblicos
legere cõſueuiſſent: & ad omnẽ animi remiſſionẽ ludumꝗ deſcendebãt. quo quidẽ in de-
cem milium ſpatio herculanea fuit uia, omniũ quas Romanũ ubiꝗ habuit imperiũ amœ-
niſſima: de qua Cicero oratione in legem agrariã Rulli ſecunda ſic habet: Accedent ſileta
ad minturnas, adiungitur & illa uia uendibilis herculanea multarũ delitiarũ & magnę pe-
cuniæ. Suntꝗ deinceps Caſtellonũ oppidũ & honoratũ uilla, quã Honoratus fundorũ co-
mes ſpecioſiſſimam ædificauit. In conſpectu autẽ ſpeluncarũ, quas ad Caietæ ſinũ eſſe di-
Pandana ximus, ſunt propoſitæ in pelago inſulæ duæ, Pandana & Pontia colonia: ſicut Liuius I X
Pontia libro dicit à Romanis deducta: easꝗ dicit Strabo paruas, ſed pulchre habitatas inter ſe pa-
rum, ſed à continenti ducentis quinquaginta ſtadijs diſtare. Fuerunt uero hæ inſulæ poſt
Strabonis tempora multorũ martyrũ & Chriſti confeſſorũ exilio decoratæ. ſinum Caieta
Vinum num Cecubus mons uini præſtantia celeber tangit, & Cecubũ ciuitas fundorũ in uia ap-
Cecubum pia. hæcꝗ omnia loca boni uini copiã habere dicit Strabo. utraꝗ autẽ ciuitas uetuſta ſin-
gulo ornata fuit Ro. pont. Caieta ſecũdo Gelaſio: Funda Sotere, patre Cõcordio. Sed iam
limites attingimus noſtræ huius latinæ regionis ſinueſſam, & liris, ſiue gauriani hoſtia, &
maritimã abſoluimus oram: & tamẽ priusꝗ ad mediterraneam redeamus, ea docebimus,
Traiectum quæ liris ad ſiniſtrã in regione latina habet. Supra Traiectũ oppidũ tria milia paſſus à ma-
Speninum ri diſtans, eſt liri contiguũ Speninũ caſtellũ, à quo diſtant octo milia paſſus Fractæ oppidũ
Pons coruus totidẽ à Ponte coruo ſemotũ: quod oppidũ fregellas fuiſſe oſtẽdimus. Superius alijs item
octo milibus abeſt Ceparanũ nobile oppidũ: reliqua ad fontẽ liris proximius accedẽtia in
ueſtinorũ ſamnitiumꝗ partibus dicentur. in mediterraneo autẽ latinorũ ſolo frequẽtes fu-
ere urbes, infinitaꝗ penè oppida & caſtella: ex quibus auctor eſt Plinius quinquaginta
tres populos ſine ueſtigijs interijſſe. hac autẽ deſcribenda mediterranea regione modũ ha-
ctenus in alijs ſeruatũ à fluuiorũ oſtijs fontibusꝗ & diſcurſu ſeruare nequibimus. ſed aliũ
certius facturũ ſatis, qui in nulla reperiatur alia Italiæ regione, tenebimus: uijs incedendo
Appia tribus Appia, Latina, & Tiburtina, quæ inter ſe diuerſæ ad lirim amnem & ſinueſſam Ca-
Latina ietamꝗ perducũt. Nec tamẽ certiore gradu ita per ſingulas pedẽ figere poterimus, quin de
Tiburtina labi & aberrare uideamur: quod quidẽ neceſſitas faciet, quũ uiæ alicubi dirutis pontibus
auerſæ, alicubi ut penitus ignorentur, omnino ſint perditæ. Igitur Roma nũc petentibus
Marinum terracinã iter eſt primũ duodecimo miliario Marinũ, quod nõ abſurde Marianã uillã fuiſ-
ſe, ut credã facit proxima L. Murenæ uilla ſemi etiã integra, & prædiũ portiũ uulgo no-
tum. Eademꝗ Lucij Murenæ uilla priſcũ etiã retinens nomen, nos hactenus fecit credere,
aut marinũ, ſi nõ fuit ut diximus, mariana uilla, aut Zagarolũ noui nominis oppidũ, ſed ut
indicãt ruinæ, uetuſtũ, fuiſſe Lanuuiũ, ex quo uetuſtiſſimo & celebratiſſimi nominis mu-
nicipio urbi propinquo, Murenas patritios & conſulares uiros originẽ duxiſſe Cicero in
oratione pro L. Murena affirmat. nuper autem in oppido, quod corrupte ciuita induina
appellant à Proſpero cardinale columna poſſeſſo, lapis repertus eſt literas inſcriptus ma-
Velitræ iuſculas, quæ Lanuuium illud oppidũ eſſe oſtendunt. A marino autẽ octauo diſtant Ve-
litræ ciuitas uetuſta: de qua Liuius in octauo. In Veliternos ueteres ciues ꝙ toties rebel-
laſſent grauiter ſæuitum, & muri deiecti, & ſenatus inde abductus, iuſſiꝗ transtyberim ha
bitare. in agrum ſenatorũ coloni miſſi, quibus aſſcriptis ſpeciem antiquæ frequentiæ Ve-
litræ receperũt. Eſtꝗ ea ciuitas tum aliter uetuſtate ſua, tum ea ratione notiſſima, ꝙ Octa-
uij Cæſaris Auguſti progenitores inde originem habuere. Quintoꝗ ab ea miliario ad ſi-
Cora niſtram diſtat uetuſtiſſimi nominis oppidũ Cora, ab uno trium fratrum cõdita, quorũ ali-
us tibur ædificauit, alius monti proximo Catillo cognomẽ dedit: de quo Virgilius in V I I
Tũ gemini fratres tyburtia mœnia linquũt, Fratris tyburti dictã cognomine gentẽ, Catil-
luſꝗ acerꝗ Corax, argiua iuuẽtus. Deinceps à Velitris recto itinere inſtituto diſtat X I I I I
Sarmineta oppidũ Sarmineta: & tertio abſunt aquæ fœtidæ, ad quas palus incipit Terracinam uſꝗ
non minus nunc quàm Strabonis ætate conſueuerit nauigabilis, quam locorum uicini-
tatem Martialis Cocus poeta indicat his uerſibus. O nemus, ó fontes, ſolidumꝗ maden-
tis harenæ Littus, & æquoreis ſplẽdidus Anxur aquis, Et nõ unius ſpectator lectulus un-
Setia dę, Qui uidet hinc puppes fluminis inde maris. Ab hiſꝗ aquis quinto diſtat Setia uetuſti
nominis

nominis oppidum arduo in colle situm, uini ut refert Plinius optimi ferax. Et Martialis poeta, Pendula pontinos quæ spectat Setia cãpos, Exigua uetulos misit ab urbe cados. & alibi. Setinũ dominæq́ niues densiq́ trientes, Quando ego te medico non prohibente bibam. Priuernumq́ item uetustũ quinto à setia distans, nõ ut olim cãpestre est, sed arduum in collem mutatũ, postquam theotonica simul & britonum rabie fuit destructũ: cuius alumna fuit Camilla, quam uirginẽ Virgilius miris effert laudibus Volsca de gẽte Camilla. Super quo uerbo Seruius exponit eam fuisse priuernatem: solidior uero & certior priuernatium laus fuit illa argutissima oratoris eorũ ad senatum Romanũ respõsio, quum interrogatus qualis esset pax, quã priuernates tantopere peterẽt, respondit perpetuam si bona daretur futuram. Fluuiusq́ ipsum præterfluens oppidũ dictus est olim Amasenus, de quo Virg. in VII. Amasene pater. circũstantq́ priuernũ oppidula, maientia arx gorga, & arx sicca. somninum hinc quinto abest oppidũ, quod sit arduo in colle situm pro summino dictum, à quo abest item quinto terracina. hãc inter ubiq́ mõtuosam, & eam uiam quæ primo secundũ littus est descripta; habetur appia, eiusq́ uiæ prima urbs alba XVI ab urbe distat. qua quidem in uia multo maiora sunt ædificiorũ monumentorũq́ & iactarũ molium uestigia, q̃ quisq́ possit credere, qui omnia attente nõ uiderit. Estq́ hæc alba cuius meminit Virg. in primo, Albaniq́ patres. Nam tresdecim fuerunt albani reges de Æneæ & Lauiniæ gente. Et Liuius scribit, Albam à Romanis destructã albanos in urbem receptos cælium montem incoluisse: de cuius origine Virg. in VIII, Ascanius clari condet cognominis Albam. eam urbem trecentis ante Romã annis cõditam ultimo imminutam reddidit Henricus III rex Germanicus: in paruo cuius angulo oppidulum nunc extat à Sabellis ciuibus Romanis possessum, sicut & possidẽt Sabellum uetustissimi nominis nunc oppidũ, à quo familiæ hinc Romanę nobili nomen fluxit. Lodouicusq́ cardinalis Aquileiẽsis Romani pont. camerarius monasterium, quod Honorius III de gente Sabella ibi ædificauit penè funditus dirutũ magna instaurauit impensa: adeo ut siue monasterij, siue uillæ inter cæteras Italiæ amœnissimæ rusticanas inibi habitationes habeat, ductus aquarũ instaurauerit, & demortuæ urbi aliquã oppidi faciem reddiderit. eademq́ in uia appia est proxima albæ sexto miliario Aritia olim ciuitas uetusta: de qua Liuius in VIII. Aritini eodem iure quo lauinij in ciuitatẽ accepti. nunc uero penitus est derelicta, cuius marmora & cætera ornamẽta marini oppidi ecclesias decorarũt: estq́ Aritia una ex urbibus quinq́ quas facit Virgilius in VII ministrasse tela Aenææ. quo in loco appellat eam potentem, quia fuit præstans in regione ciuitas: eam dicit Seruius nactã esse nomen à morbis quos gigneret, quia uicina esset pontinæ paludi. & alio loco dicit Aritiã à Vergilio appellari matrem ut plauderet adulareturq́ Augusto, cuius mater fuerit Aricina. Nam Iulia Cæsaris soror genuit Actiam ex Balbo in Aritia, & Actia ex Octauio genuit Octauianũ: sic enim habet Virgilius, Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello, Virbius insignem quem mater Aritia misit. est uero hæc Hippolyti fabula ab Ouidio scripta. nam Diana Hippolytum ab inferis reuocatũ misit Aritiam, quem nutriri curauit ab Egeria nympha Nummæ Pompilij amica, cuius monitis & consilio rempub. administrare simulabat. appellat itaq́ Virgilius Hippolytum uirbium, id est, bis uirum. Nota est uetus historia: Etruscos, qui cum Arunte regis Porsennæ filio ad oppugnandum Aritiam iuerant, amisso duce redeuntes Romam amice & hospitaliter fuisse acceptos: quibus fuit datus ad inhabitandum in urbe celeberrimo loco uicus semper postea thuscus appellatus: quamobrem Porsenna obsides in fœdere habitos benigne remisit. Liuius libro LXXX scribit Cinnam & C. Mariũ expugnasse Aritiam coloniam. Plinius uero dicit brassicam aricinam altitudine non excelsam reputari utilissimam, quia sub omnibus penè folijs fructificat cauliculis peculiaribus, quum Sabellanæ brassicæ folia dicat fuisse in admiratione crispa. eorumq́ crassitudinem extenuare caulem, sed dulcissimum ex omnibus perhiberi: & Martialis poeta Aritinos porros sic laudat, Mittit præcipuos nemoralis Aritia porros. Deinceps eadem uia secus storacẽ, siue nympheũ amnem, ubi olim fuit forũ appij uetus oppidũ, nunc est monasteriũ fossa noua appellatũ, quod centũ olim pluribusq́ monachis habitari solitũ, postq́ multis annis mãsẽrat derelictũ, quarti Eugenij pont. religiosissimi opera adiumentoq́ Cistertiensium abbas anno ante quinto decem duodecim ue monachis habitari curauit. fundiq́ ciuitas postmodum habetur, quæ superius descripta ab Honorato Caietano principe humanissimo possidetur

Priuernum | Terracina | Via Appia | Alba ciuit. | Sabellum op. | Ductus aquarum | Aritia | Storax flu. | Forum appij | Fossa noua | Fundi

ſidetur. Alia quæ nos ad Latinorum limites ducit, uia eſt Latina: in qua primum decimo
ab urbe miliario cernuntur ueſtigia columnæ oppidi, à quo clara Columnenſium fami/
Algidũ ſylua lia multis ante ſeculis originem habuit & cognomen: ibique Algidum incipit uetuſti, &
in hiſtorijs celebrati nominis ſylua, in cuius medio bifurcatum eſt iter hoc noſtrũ: & hinc
ad dexteram X I I I I à columna diſtat Valmontonum, ubi Lauicos fuiſſe ad finem huius
Gabij regionis oſtendemus: inde ad ſiniſtram minore ſpatio abeſt gallicanum, quem locum Ga
Regillus bios fuiſſe, conijcimus. Eo autem itinere in ipſo algidi ſyluæ ingreſſu regillus eſt lacus
Lacus apud quem Aulus Poſthumius dictator proſpere aduerſus Tarquiniũ Superbum patria
eiectum, & Latinorum exercitum Romanis bellum inferentes pugnauit. à gallicano au/
tem ſiue gabijs tertio diſtat præneſte ciuitas, de qua inferius copioſe dicemus. Et inde ſe/
Zinzanum cundo abſunt cauæ adoardi columnæ oppidum, & pariter ſecũdo item miliario abeſt zin
zanum, quod oppidũ ciuitatulæ cuipiam ædium ornatu, populi frequẽtia, & opũ affluen
tia comparandum, à Martino quinto pontifice glorioſiſſimo, multisq; Romanæ eccleſiæ
cardinalibus, & ſimul à præſtantibus Romanæ curiæ uiris per æſtatis caumata ſæpenu/
Anagnia mero inhabitatum eſt. abeſt à zinzano decem millibus anagnina ciuitas in hernicis uetu/
ſtiſſima: de qua Virg. Hernica ſaxa colũt, quos diues anagnia paſcit. Seruius uero exponit
Virgilium alluſiſſe ad hiſtoriã. Nam Antonius Fuluia Auguſti ſorore cõtempta, poſtquã
duxit Cleopatram Aegypti reginã eius monetam in anagnia cudi iuſſit, unde diues eſt à
Virgilio appellata. hernicos autem Seruius ſabina lingua à ſaxoſa patria dictos uult, quia
herne ſabini ſaxum dicerẽt. Liuius in I X: P. Cornelius Aruina, M. Tremulus Coſs. cõci
lium populorũ omniũ habentibus anagninis in circo, quem maritimũ uocant, præter ala/
trinatem & uerulanũ omnes hernici bellum Romanis indixerunt: & infra: Martius cõſul
omnem gentem hernicam in deditionẽ accepit. Et inferius: Anagninis, quia arma Roma
nis intulerant, ciuitas ſine ſuffragij latione data, concilia cõnubiaq; adempta, & magiſtrati
bus præterq; ſacrorũ curatione interdictum fuit. Anagnia ciuitas duobus Romanis ponti
ficibus tertio Innocentio, & octauo Bonifacio ciuibus decorata: Bonifaciusq; uel ea ratio/
ne glorioſus pontifex fuit, quod annũ iubileum primus Romanorũ pontificũ Romę inſti
tuit. Isq; qui quartũ pręſenti anno celebratur iubileus maiorem multo cæteris hucuſq; ha
buit populorũ multitudinem, melius in dies ut uidebatur proceſſurus, niſi exardeſcere in/
cipiens præſenti iunio peſtilentia & multos abſumpſiſſet, & curiã abire ſuaſiſſet, & popu/
los ab aduentu deterruiſſet. Inde uero fuit Bonifacius infelix quod Sarram Columnẽſem
capitali proſecutus odio præneſte uetuſtiſſimã urbẽ, quã is Sarra paterna poſſederat ſuc/
ceſſione ſolo æquauit, & duos ex ea familia cardinales dignitate priuauit, quos Clemens
V illico reſtituit. & poſtmodum regem Frãciæ Bonifacius adeo irritauit, ut immiſſus ad/
iutusq; ab eo Sarra eundem pontificem in patria & domo paterna ceperit, Romamq; ca/
ptiuum abduxerit: ubi nulla magis ratione alia diem male obijſſe creditus eſt, quàm quia
ſimplicem corde & ſanctum uirum Cæleſtinum quintum, qui pontificatu quo ſe per re/
nuntiationẽ exuit illum ornauerat, in Fumonis carcere mori coegerat. Scribit Plinius fu/
cinum lacum, qui marſorum appellatur, ſubterraneos habere cuniculos, quibus aqua cer
to effluens tempore amnem faciat. & ſiue Plinij textus ut ſæpe alibi eo in loco corruptus,
ſiue aliter uitiatus & mutilatus eſt, non ſatis potuimus intelligere, quo in loco fluuiũ ille
Tophanus oriri affirmet. Sed fontem eſſe ſcimus anagniæ tophanum nomine, qui hyeme quando
fons fucinus glacie aſtringitur, ſiccus, uere poſtmodum æſtate ac autumno ingentem euomit
uim aquarum, quæ lirim amnem à ſancto Vito oriundum adaugent. diſtat quinto ab ana
gnia Ferentinũ Romana colonia olim & ipſa hernicorum, de qua Liuius libro tertio: pro/
Ferentinum greſſus Tullius ad caput ferentinum. & libro V I I: ferentinum urbem hernicorũ ui cepit.
Et libro nono: hernicorum tribus populis alatrinati, uerulano, ferentinati, ſuæ leges quia
maluerunt quàm ciuitatẽ Romanã, redditæ. Item inferius: ferentinum inde quanq; nihil
quietis dabatur: tamẽ ſumma alacritate ductũ. cæterum ibi plus laboris & periculi fuit, &
defenſa ſumma ui mœnia, & locus erat munimento naturaq; tutus: ſed euicit omnia aſſue
tus prædæ miles. ad tria millia hominum cæſa, præda militum fuit. Suetonius autẽ Tran/
quillus ſcribit Otonis imperatoris, qui Galbæ ſucceſſit, maiores ortos fuiſſe oppido feren
Fruſinona tino familia uetere honorata, atque ex principibus Etruriæ. & ab eo totidem fruſinona de
qua Liuius fruſinates tertia parte agri damnat, quod hernicos ab eis ſollicitatos compertum

tum, fuitq́; duobus olim ornata Romanis pontificibus, Hormisda patre iusto per Symma
chi & Boetij tẽpora consulatus, & Siluerio eodem genito Hormisda, quem Iustiniano pri
mo imperatore Theodatus rex Gothorum tertius per pecuniam ordinauit. à Frusino-
naq́; distat duodecimo Ceperanũ, nostræ huius regionis alter limes. Sed propinquo huic Ceperanum
itinere sunt ad zinazani dexteram pallianum, serronum, pillium, acutum, triuilianum, col
lis padi, Anticulum, Verulæ uetus oppidum, de quo Liuius in IX. Verulanis suæ leges: Anticulum
quia maluerunt q́; ciuitatem Romanam, redditæ: connubiumq́; inter suos quod aliquan- Verulæ
diu soli hernicorum habuerant permissum. fumone Cælestini pontificis Romani carcere
& morte clarum. Deinceps alatrum uetusti nominis ciuitas, cui simul cum uerulanis suæ Alatrum
leges redditæ à Romanis & connubium permissum, & Babucum olim ciuitas apud Li-
uium bouillarum nomine nota, Turritium; Pose, uicus, ripæ, porcilianum, treuum, felecti Bouillæ
num. Altera autem uia quam medio in algido liquimus, primum est oppidum olim Laui Lauicanum
canum, de quo Liuius libro IIII: & renunciatũ est nouos hostes Lauicanos consilia cum
ueteribus iungere. lauicos legati missi, quum responsa inde retulissent dubia, quibus nec
tum bellum quidem parari, nec diuturnam pacem fore appareret, Tusculanis negotium
datum aduerterent animos nequid noui tumultus lauici oriretur. nunciarunt legati Laui-
canos arma cepisse: & cum equorum exercitu depopulatos agrum tusculanum castra in
algido posuisse. Q. Sulpitius priscus dictator captis, direptisq́; illorũ castris oppidum La-
uicos corona circundatum scalis diripuit, censuitq́; senatus frequentem coloniam Laui-
cos deducendam. Coloni ab urbe mille quingenti missi bina iugera acceperunt. Id oppi-
dum nunc dicitur Valmontone, quod à nobili comitum familia cuius est possessum, nu- Valmontone
per magno priuatũ est decore Lucido diacono cardinale studiorum humanitatis flagran-
tissimo. Sed eius frater Altus, uir doctus simul & prudens, Ioanne ornatus filio rei bel-
licæ gloria apud Venetos florente, oppidi illius aliorumq́; quibus præsunt decus conser-
uat. fuitq́; Lauicanum olim uuis copiosum optimis, ex quibus Clodium albinum pondo
uiginti unica cibatione comedisse scribit Iulius Capitolinus. proximumq́; est Valmon-
toni Monsfortinus oppidũ Stephani nostri familię nobilis, quæ oppidi cognomen habet, Monsfortinus
oriundi patria atque uilla. deinceps sunt Zanchatum gauignanum, & signia oppidum ue Zanchatum
tus: uinum, ut inquit Plinius, faciens signinum, quod aluum maxime restringit: & Mar- Signia
tialis poeta, Potabis liquidum Signina morantia uentrem. Ne nimium sitias, sit tibi par-
ca sitis. Quæ signia Vitaliano pontifice Romano patre Anastasio ornata fuit. Vlteriusq́;
sunt scucula, merulum, supinum, patrica, cecanum & castrum: ubi alius est nostræ Latinæ
regionis nunc campaniæ limes. Tertia restat nobis per quam ad alios nostræ Latinæ re-
gionis limites itur tyburtina uia. Eam ciuitatem sextodecimo ab urbe distãtem, multo an-
te Romam originem à Græcis habuisse uult Strabo, & Virgilius eam à Tyburtio con-
ditam facit, cuius frater Catilus nomen monti dederit propinquo. Fuitq́; tybur ex quin-
que ciuitatibus, quas facit Virgilius Æneæ arma fabricasse, ubi tybur appellat superbum: Tybur
& Seruius exponit, aut nobile aut quia aliquando Tyburtini à senatu responsum accepe
runt, quod essent superbi. ubi etiam Virgilius in septimo dicit sub albunea, Seruius ex- Albunea
ponit Albuneam altum esse fontem in tyburtinis montibus ob aquæ qualitatem, quæ in
ipso fonte est, sic dictum. & Plinius tyburtinum lapidem non magis ab ipso uocabulo Ro
mæ trito construenda, ornanda, conseruanda'que Roma iuuisse dicit constare, quàm eum
ad omnia fortem idoneumq; fuisse. sunt tyburi propinquæ ingentes admirandæq́; ruinæ,
cum aliorum penè infinitorum magnificentissimi operis ædificiorum, tum uillæ quam
Hadrianus imperator extruxit: de qua sic scribit Elius Spartianus. tyburtinam uillam mi-
re ædificauit, ita ut in ea & prouinciarum & locorum celeberrima nomina poneret. cæte
ra Strabonis uerbis paulopost dicemus. ea ciuitas Simpliciũ pontificẽ Romanũ genuit,
quam Federicus primus imperator Roma. theotonicus ab alijs theotonicis aliquot annis
prius spoliatam dirutamq́; reædificauit. supra eam ciuitatẽ montes sunt ardui & late diffu
si, in quibus fortissimi olim habitauerunt equicoli, de quibus Virgilius in septimo Ænei-
dos, Horrida pręcipue cui gens assuetaq́; multo Venatu nemorum duris equicola glebis, Equicoli
Armati terram exercent, semperq́; recentes Cõuectare iuuat prædas & uiuere rapto. Fue
runt uero ex primis Latinorum populis qui Romana republica crescẽte deleti sunt. Nam
Liuius libro nono: populus Romanus bellum fieri equis iussit: ad XL oppida intra LX
dies

dies omnia oppugnando ceperunt,quorum pleraque diruta atque incensa sunt,nomenq́
equorum propè ad internitionem deletum. Primū ipsis in montibus ad anienis sinistram
est oppidum, amœnis ursinorum talliacoccij comitum domibus ornatū, Vicus uarronis
Vicus Varronis appellatum,superius porcella & cātalupum oppidula.Deinde arduo in monte riuus frigi/
dus,quo superato alij item celsiores superandi sunt montes Appenini iugis quantūlibet al/
tissimis comparādi,in quorum summitate putei ut fertur plures, sed quos uiderimus duo
extant tam alte excisi defossiq́,ut deiectum bilibre saxum non prius referat casus sui soni/
tum ,quam duo Virgiliani uersus debita sint pausa pronunciati:quæ quidē perforatis suc/
cisisq́ & excauatis in imo montibus,siue à Martio ædile, siue à Claudio imperatore per/
ducendis Romam à lacu fucino aquis,ne conclusus aer cursum aquæ moraretur,spiracu/
la fuerunt adhibita.Suetonius nanq; Tranquillus Claudium principem dicit triginta mil/
lia seruos undecim annis emittendo lacu fucino,& aqua Romam perducenda tenuisse.su/
pra riuum frigidum recta est arceolum:secus quod planicies incipit, ut in ea montiū sum/
Carseoli mitate gratissima:in qua uetustissimi fuerunt carseoli, de qua Liuius libro decimo scribit,
eodem anno carseolos colonia in agrum equicolorū deducta.& libro X X V I I dicit eam
fuisse unam duodeuiginti coloniarum , quæ Hannibale in Italia agente milites, & pecu/
Celæ niam senatui dare recusauerunt. Deinceps sunt Celæ, sculcula,& peretum:unde in talia/
cotium est descensus: quod noui nominis oppidum,sed populo diuitijs'que refertum nu/
per maximum ammisit ornamentum,Ioannem cardinalem Tarentinum philosophiæ lite/
rarumq́ sacrarum dogmatibus clarissimū.Iamq; ad Marsorum regionem est peruentum,
Marsi quā Hannibal sicut Liuius uigesimo secundo scribit deuastauit,& iterū reuertens ab urbe
Roma,sicut Liuij uigesimosexto habetur,per eius agrum iter fecit:eaq́ in regione interijt
Valeria ciuitas Bonifacij quarti pont. Ro. quo hortante Focas imperator Pantheon Ro/
mæ in omnium Christi martyrum basilicam permisit consecrari, patria:à qua ciuitate per
Valeria Longobardorum tempora marsorum nomen in Valeriam est cōuersum.Fuisse uero mar/
Fucinus lacus sos urbem à qua nomen regio accepit, Plinius sic asserit: Gellianus auctor est lacu fucino
haustum marsorū oppidum conditum à Marsia duce Lidorū. Virgilius libro V I I, Quin
& Marubia uenit de gente sacerdos:& Seruius exponit Medeam quando relictis colchis
Iasonem secuta est ad Italiam peruenisse,& populos quosdam circa fucinum ingentem la/
cum habitantes propter paludis magnitudinem docuisse remedia contra serpentes:quan/
quam alij marubios à rege dictos uolunt:hiq́ populi Medeam angitiam nominauerūt,eo
quod serpentes suis carminibus angeret.& Plinius:simile & in Italia marsorum genus du/
rat,quos à Circæ filio ortos tradūt: & inde inesse eis uim naturalem eam:& tamen omni/
bus hominibus cōtra serpentes inest uenenū,Ferunt ictas saliua ut feruentis aquæ conta/
ctu fugere: quod si in fauces penetrauerit, etiam mori, idq́; maxime humani ieiuni oris:
quam serpentū in ea regione frequētium, & peritiæ incantationis marsorum opinionem
confirmat Iulius Capitolinus,ubi uitam scribens Heliogabali Imperatoris, dicit serpentes
eum per marsicæ gentis incantationem collegisse,eosq́ subito ante lucem, ut solet popu/
lus ad ludos celebres conuenire effudisse,multosq́ afflictos morsu aut fuga allisos.nec fal/
David propheta sa aut fabulosa tenenda sunt ea,quæ hic de serpentum incantatione sunt scripta.Propheta si/
nanq; Dauid in Psalmo L V I I sic habet,Furor illis secundum similitudinem serpentis,si/
cut aspidis surdæ & obturantis aures suas,quæ non exaudiet uocem incantantium & ue/
S. August. nefici incantantis sapiēter. & beatus Aurelius Augustinus in dicti psalmi expositione sic
scribit: attende quid ibi dicatur ad similitudinem , quid moneatur ad prohibitionem . Ita
ergo & hic data est quædam similitudo de marso:qui incantat ut educat aspidem de tene/
brosa cauerna utique in lucem uult educere . illa autem amando tenebras suas, quibus se
inuolutam occultat , dicitur quod cum exire noluerit, recusans tamen audire illas uoces
quibus se cogi sentit,allidit unam aurem terræ & de cauda obturat alteram: atque ita uo/
ces illas quantum potest euitans non exit ad incantantem. Liuius bellum scribēs Italicum
libro L X X I I .quod quia à marsis inchoauit dictum est marsicum,inter populos qui Ro/
manis rebellarunt enumerat marrucinos & marsos. & lib. L X X V I dicit marsos à Pin/
na,& Cæcilio Pinna legatis superatos pacē petijsse à Sylla:bellumq́ hoc id felicitatis Ro/
mæ urbi attulit,quod M.Cicero in eo militans abominatus est Romanorum ciuium cru/
delitates, & ad literarum studia se contulit: unde factum est,ut Roma ingenium haberet
quod

quod ſua magnitudine illi par eſſet. abeſt à taliacoccio fucinus marſorum lacus decimo *Fucinus*
miliario, & edito in colle Appeninum uerſus eſt Alba marſorum Romana colonia: ſicut *Alba*
Liuium diximus libro X ſcripſiſſe: qui & libro XXVII eàm fuiſſe dicit unam ex duode
uiginti colonijs, quæ Hannibalis temporum difficultate militiam detractarũt: eamq; Stra
bo urbem, ut appellat, ſolam in Latina regione pro mediterranea ſcripſit, quam dicit excel
ſo in monte ſitam lacui fucino imminere pelagi ſimilitudinem magnitudine habenti, ex
eoq; lacu ductos fuiſſe fontes aquæ martiæ, qua potaretur Roma. Nosq; in Roma inſtau *Aqua martia*
rata oſtẽdimus martiũ in ſua ædilitate introduxiſſe aquam eius nomine appellatam, quæ
quidem aqua ſupra omnes alias introductas probabatur. & Plinius dicit iuuencũ amnem *Iuuencus flu.*
ſupernatare fucinum, qui iuuẽcus Romam à martio ſit perductus. additq; alibi Plinius in
lacu fucino piſcem eſſe qui octenis natet pennis, quum cæteri omnes ubiq; quaternis tan
tummodo natẽt. Alba uero dicit Strabo, quia eſſet natura loci & munimento arcis ualida
ſępe Romanos præſidij loco ſeruandis in cuſtodia noxijs uſos fuiſſe. & nos in Liuio inue
nimus libro XXII Q. Fabium maximum conſulem Pauli nepotem aduerſus Alobro
gas & Bituitum Aruenorum regem feliciter pugnaſſe, ex Bituitiq; exercitu occiſa CXX
millia, ipſumq; quum ad ſatisfaciendum ſenatui Romam profectus eſſet albam cuſtodien
dum fuiſſe miſſum. circũſtant lacum ſancti Apetitus ſancti Ionæ caſtella, paternũq;, tranſa *S. Apetitus*
cum, gaianum, auecianum, mallianum oppida. & comitatus titulo, ac opibus præcipuum
eſt celanum noſtræ hac parte Latinorũ regionis limes. Omiſſa uero ſunt à nobis ſuperius
nulli prædictarũ trium uiarum propinqua aliquot caſtella & oppida, una tamen eademq;
in montium regione præneſte tyburq; inter & uicum uarronis ac zinatianum ſita, rocha *Præneſte*
cauarum, capranica, quæ præſtantiſſimã Romæ dedit familiam capranicẽſem, in qua Pau *tybur*
lus Archiepiſcopus grauiſſimo Martini quinti pontificis Ro. teſtimonio maximæ in ſuo
ſeculo prudentiæ uir fuit. & Dominicus Cardinalis ſanctæ Crucis frater ſuus multa ciui
lis pontificijq; iuris & ſtudiorum humanitatis doctrina multa'que prudentia nunc claret:
quum tamẽ Angelus Aſculanus epiſcopus & Nicolaus protonotarius nepos eiſdem do
ctrinis uirtutibusq; ornentur. Deinceps ſunt oppida, guadagnolum, polium, caſa corbo *Guadagnolũ*
la, ſanctus Gregorius, rocha liricis dicta. ſunt etiam his proxima oppida Cæcilianum, ſam *Polium*
buca, Sarracineſcum, rocha mutiorum, giranum, ceretum, anticulum, riuate, afile, ciuitel
la & olibanum, clariſſimæ ac prudẽtiſſimæ mulieris fueuæ Albæ marſorũ comitiſſæ pro
ſperi cardinalis columnæ, & fratrum genitricis delitiæ. poſt olibanum ſunt piſcianum &
ſanctus Vitus oppidum, fonte uno liris ſiue gauriani quem propinquum habet clarum.
Eſtq; ſuperius celſis in montibus ſublacum, uel uti Plinius appellat ſublaqueũ nobile op
pidum, lacui eiuſdem & tamen priſci nominis imminens: redditq; utrumq; fama celebra
tum beati Benedicti non magis diutina conuerſatio ibi habita, quam eius toto orbe notiſſi *S. Benedictus*
mum ibi ædificatũ magnifici operis monaſteriũ. cernitur uero in dextra Anienis ripa ab *Aquæductus*
ipſo ſublaci lacu ad uicũ uſq; uarronis inciſus ſaxeo in monte ductus aquarũ, quæ formis
partim eo inciſis modo, partim altũ defoſſis, partim ſublimi fornice muroq; excitatis Ro
mam quadrageſimo miliario uenibant. ſed in hac eadẽ Latinorũ regione ad prædictorũ de
clarationem Romanis in conſpectu eſſe dicit Strabo tybur & præneſte, & tuſculum. & ty
bur quidem qua eſt heraclium habere cataractem, quẽ facit Anio decidens ex loco altiſſi
mo in profundam uallem, & per lucos iuxta ipſam urbẽ ubi incipiat eſſe nauigabilis: inde
digredi ad metalla lapidis tyburtini, & eius qui eſt in gabijs, qui etiam dicitur rubeus: un
de plurima Romę opera fabricatą ſunt. De præneſte dicit Virgilius in ſeptimo, Nec præ
neſtinæ fundator defuit urbis Cæculus. & Plinius dicit præneſte dici, quia arbor prinus
multa ſit eo in monte: eam uero ciuitatem dicit Strabo habuiſſe inſigne templum Fortu
næ à Sylla ædificatum, à quo petebatur oraculum. addit'que Plinius ſimulacrum id For
tunæ adeo fideliter fuiſſe inauratum, ut craſſiſſimæ inaurationes dicerentur præneſti
næ. & alio loco de pauimentis tractans, dicit lithoſtrata cœptauere iam ſub Sylla paruu
lis certe cruſtis, quod in Fortunæ delubro præneſte cœpit. Et ambas urbes tybur & præ *Fortunæ tem*
neſte Strabo dicit in eadem montana regione conſtitutas eſſe, ſed diſtare inuicem ſta *plum*
dia centum. & præneſte diſtare ab urbe Roma etiam duplo, ſed tybur minus: dici'que à
quibuſdam Græcas eſſe ambas, atque præneſtinam poliſtephanum uocari prius. qua in
parte Strabonem crediderim diuinaſſe, cum poſſit præneſte nunc poliſtephanum dici,
qua

qua ciuitas eſt Stephani columnæ. Additq́ Strabo, quanquam utraq; munito ſit loco po/
ſitam tamen munitiore præneſtũ, quod urbis ſummitas montem habet excelſum & retro
quidem à continenti montana regione dorſum elatum, quem nõ dubito eſſe montem in
Rocha cauarum quo eſt munitiſſima arx rocha cauarum dicta: dicit quoq; idem præter ſitus præneſti mu/
nitionem occultas foſſas undiq; foratas uſq; in cãpos eſſe, alias aquationis gratia, alias ob
latentes inuaſiones, in quarũ una obſeſſus Marius interijt. Liuius libro L X X X V I I ſcri
bit, Sylla C. Marium exercitu eius fuſo deletoq́ ad ſacriportam in oppido præneſte obſe/
dit: & libro L X X X V I I I præneſtinos inermes occidi iuſſit. Quam crudelitatis maxime
hiſtoriam Lucanus in I I perſtringit his uerbis, Iam quot apud ſacri cecidere cadauera por
tum. & infra, uidit fortuna colonos præneſtina ſuos cunctos ſimul enſe receptos unius po
pulum pereuntis tempore mortis: & item Liuius infra, C. Marius præneſte obſeſſus à lu/
cretio aſella ſillanarum partium, quum per cuniculum caperet fugam, & ſentiret ſe euade
re non poſſe, cũ Theleſio fugæ ſuæ comite utrinq; gladio concurrerunt & occiſi ſunt. Uſi
autem ſunt libẽter Romani principes eo ſeceſſu ad animi curarumq́ relaxationẽ: ſed Au/
relius Antonius imperator optimus ibi parum fortunatus fuit. Nam ſcribit Iulius Capito
linus eum in ſeceſſu præneſtino agẽtem filium nomine uerum Cæſarem ſeptennem ami/
ſiſſe, quem non plus diebus quinq; luxerit. Et Plinius de metallis tractãs ſic habet, anno ur
bis C C C C C C L X X I. quod ex capitolinæ ædis incẽdio, cæteriſq́ omnibus delubris Ca
ius Marij filius præneſte detulerat, treſdecim millia pondo auri ſub eo titulo in triumpho
Aurum tranſtulit & argenti ſex. Item ex reliqua omni uictoria pridie tranſtulerat auri pondo quin
decim millia argẽti pondo centũ quindecim millia, Proſequitur uero Liuius lib. X X I I I
præneſtinos milites miris laudibus, quod quũ apud cannas infeliciſſime pugnatũ eſſe au/
diſſent, apud caſilinũ diuertentes duriſſimam in eo oppido obſidionem omniũ memorabi
lem fortiſſime pertulerũt: unde ſenatus conſulto duplex ſtipendium & quinquennij uaca/
tionem militiæ habuerunt. addit uero unum Strabo uſu per ætatem noſtram, & ſæpius an
te actis temporibus compertum: munitionem ſcilicet quæ alijs ciuitatibus conducere con
ſueuerit præneſtinis ſæpe calamitati fuiſſe ob Romanorum ſeditiones. defugere enim il/
luc eos qui tumultu ſint uſi, hiſ ue expugnatis fieri ut etiam præneſtini urbem deſerãt cau
ſa in eos tranſlata. Quod enim ſupra eſt dictum: hac de qua Strabo dicit, ratione factum
uidetur, ut Sarræ Columnenſis temporibus præneſte fuerit deſolatũ. & Poncelletti ac Ni
colai Fortebratij, aliorumq́ urbi infeſtorũ receptione factum uidimus, ut urbs obſeſſa ca/
Verreſtis fluuius ptaq; ſolo æquaretur. Fluuiũ eius regionis uerreſtim Strabo appellat: & addit in ea mon/
tana regione ipſarũ urbium aliud dorſum eſſe, quod inter tibias linquit algidum. & illud
Tuſculum quidem dorſum eſſe excelſum uſq; ad montem albanum. In quo dorſo ſit Tuſculum ſita
urbs non inepte fabricata. Romanę uero naſcenti reipub. hæc urbs hinc infeſta fuit, quod
Manlius Tuſculanus gener Tarquinio exuli ſocero auxiliũ attulit, unde pugna ad regil/
lum originẽ habuit. cui Romanus populus poſt rebelliones cum Latinis factas pepercit,
ſicut Liuius in V I I I ſcribit, Tuſculanis ſeruata ciuitas quam habebant, crimenq; rebellio
nis à publica fraude in paucos auctores uerſum. & Plinius inter inſignia fortunæ uarian/
tis exempla ponit Lucium Furium Tuſculanum. Is Tuſculanorũ Romanis rebellantium
conſul eodem quoq; honore transfuga exornatus eſt à populo Romano, qui ſolus eodem
anno quo fuerat hoſtis Romæ triumphauit ex his, quorũ cõſul fuerat. Liuius lib. X X V I
acceſſum Hannibalis ad urbem Romam deſcribens dicit, per anagninum agrum uenit in
lauicanum, inde algido tuſculanum petit. nec receptus mœnibus infra tuſculum dextror/
ſum gabios deſcendit. continuat uero ſupradictis Strabo tuſculum ornari inſitionibus cir
cum atq; ædificijs, & ad eam maxime partem, quæ eſt uerſus Romam. tuſculi nanq; col/
lem dicit eſſe fecundum aquiſq́ abundantem, & paulatim multis in locis in altum attolli,
habereq; regiam magnificentiſſimi apparatus, & continua eſſe loca, quæ ad albanum uer
gunt montẽ, eandem tum uirtutẽ, tum apparatũ habentia. Deinceps cãpos eſſe, quorũ alij
ad Romam attingũt eiuſq; ſuburbia, alij ad mare: hæc ſumpſimus pene ad litterã ex Stra/
bone, de hac regione Columnenſi familiæ ante quadringentos annos, ſicut nunc eſt maio
ri ex parte ſubiecta. & quidem apud præneſte montes peritiſſime ſunt deſcripti: ſed mino
Horatij uilla ra nõ ponit Strabo loca, qui illis in mõtibus ſitam Horatij Flacci poetæ uillam omiſit, ubi
ſancti Ioannis in campo Horatij nunc appellant, alia etiam à Strabone omittuntur, quæ ſi
tunc

tunc temporis non erant, ſcimus ante quingentos annos fuiſſe. Cauas enim à ſitu dictas *Cauæ op/*
quem in caua foſſa habent, nunc Odoardi columnæ oppidū, Petrus columna per ſecundi *pidum*
paſchalis Romani potificis tempora poſſedit paterna ſicut Pandulfus hoſtiarius ſcriptor
tradit hæreditate: ſicut etiam tunc præneſte pullum & pullanum, nunc dicta pilium & pa *Pillum*
lianum poſſidebant. quæ autem de tuſculanæ olim urbis collibus dicit, uera eſſe oſtendūt *Tuſculanū*
etiam nunc monaſterium ſanctæ Mariȩ de gripta ferrata in uilla Ciceronis tuſculana ædi *urbs*
ficatum, & marinū, ac ſuperiori edito in colle roccha Papæ Proſperi cardinalis columnæ
oppida: circa quæ duobus aut tribus à tuſculo milibus diſtantia agri fertilitatē & aquarū
abundantiam uidemus eſſe maximam. regiæ autem magnificentiſſimi ut Strabo dicit ap
paratus fundamenta eſſe nō dubitamus, quæ proximis pariter griptæ & marino locis for
nices è manu factos, cauernasq; habere uidemus oppidi unius populum in habitationē &
quidē cōmodam admiſſuras. Eſt etiam tuſculo propinquū olim lucullanū Lucij luculli uil *Lucullanum*
la, cui nunc dicitur fraſcatum: ubi aquam uirginem quæ nunc unica Romam perducitur, *Aqua uirgo*
inuentam eſſe conſtat: tuſculaniq; duce Rainone eorū tyranno Federici imperatoris Bar/ *Tuſculum*
baroſſæ appellati copijs coniuncti populum Romanū clade maxima affecerunt, quæ can
nenſi cladi prope ſimilis numero cæſorum fuiſſe dicitur, adeo ut Roma poſtmodū caput
nunquam attollere potuerit. unde factum eſt ut anno inde ſeptimo Romanus populus ip
ſam urbem tanta animorum ferocia demolitus ſit, ut uix fundamentorum ueſtigia nunc
appareant: ea uero uetus & præclara olim urbs nunc ſolo titulo ciuitas gentem portiam
inde oriundam, & quod eſt conſequens illuſtriſſimos Catones habuit ciues, quæ diu poſt
pontificibus Romanis tribus, ſexto Benedicto qui primum Henricū regem theotonicum
coronauit, decimonoq; Ioanne illius germano, & ſeptimo Benedicto utriuſq; nepote or/
nata fuit. nec aliam habet aliquam priſtinæ fœlicitatis & gloriæ partē, præterquam quod
eam titulo epiſcopatus gubernat uir ſummus Grȩce latineq; erudItiſſimus, & ſumma prȩ
ditus cum bonitate, tum etiam humanitate Biſſarion Græcorum cardinalis Nicenus, Bo/
noniæ nunc & exarchatus Rauennatis apoſtolicæ ſedis legatus. De campis quos Strabo
dicit aut ad urbem, aut ad mare pertinere, nimis uerum eſſe uidemus quod ſuburbijs tunc
& uillis habitatos nunc ſolis tectos ruinis & ſyluis proprie magis campos appellari poſſe
conſtat. quum autem Albam Strabo à principio nominauerit, proximam illi aritiam omi *Aritia*
ſit, quā nunc ſolo æquatam tunc urbem in uia appia fuiſſe ſupra oſtendemus. eſt albæ ma *Alban⁹ lacus*
tinoq; proximus albanus lacus: emiſſorio cuius mirabili opere facto licet tenues effluant *Aquæ ſaluiæ*
æquæ: origo nunc habetur amnis, qui apud locum cædis apoſtoli Pauli labens paludem
ad aquas ſaluias appellatam efficit: eſtq; is lacus de quo uates etruſcus ſicut Liuius refert
prædixit, futurū ut ſi emitteretur inde aqua Romani uejs potirentur. diſtat ab albano ari
tiáque pariter paſſus circiter quatuor mille lacus, quem Suetonius Tranquillus nemoren
ſem appellat, ad quem dicit C. Cæſarem uillam inchoaſſe quā reliquerit imperfectam: cu/ *Cæſaris uilla*
ius quidem lacus aqua mirabilis operis emiſſorio educta numicum amnem efficit, quem *Numicus flu.*
apud ardeam in mare labi diximus. Ad eumq; lacum eſt ſitum oppidū Nemus appellatū. *Nemus op.*
Seruius grammaticus in ſeptimo Virgilij uerſus hos exponens: Audijt & triuiæ longe la/ *Speculum*
cus, dicit nemus appellari lucum haud longe ab aritia, in quo lacus eſt ubi ſpeculū dianæ *dianæ*
dicitur. & nemorenſi item oppidum proxime adiacet cinthianum quod à cinthia quæ & *Cinthianum*
triuia nomen licet nunc corruptum habuit: hunc uero lacum dianæ ſpeculū à maioribus *op.*
appellatum Romana re florente eo fuiſſe dignum nomine nullus mirabitur, qui præſen/
tis temporis amœnitatē eius inſpexerit: uallem enim concauam duo in circuitu mille paſ/
ſus complexam hic lacus dimidiam optinet: pars reliqua ubi Caium Cæſarem ædes dixi/
mus inchoaſſe, tunc ut uidetur nemoroſa fuit, à qua oppidum extans nemus appellatum
eſt. Eaq; nunc arboribus frugiferis adeo pulchre eſt conſita, ut nulli in Italia quantumuis
cultiſſimo conſitionibus loco cedat. Quantum autem lacus ipſe maioribus fuerit gratus *Conſitiones*
magnum hoc tempore apparuit argumentū. Proſper columna cardinalis patriciusq; Ro/
manus cum nemorenſe illud cynthianumq; caſtellū paterna poſſideat hæreditate aliquan
do audiuit nemorēſes dicere, naues ſuo in lacu binas eſſe ſubmerſas, quæ nec adeo putres
ſint ut laceratæ funiculos de induſtria alligatos, nec retia caſu caſu implicita tractæ ſequā *Naues duæ*
tur: nec integræ ſuis ipſorum omniū incolarum uiribus queant extrahi: quare uir ipſe bo/
narum artium ſtudijs & imprimis hiſtoriæ deditiſſimus nec minus uetuſtatis indagator

 curio/

curiosissimus qd magnę naues paruo & altissimis undiq; circundato montibus in lacu sibi uoluerint nosse animum adiecit, nosterq; Leo Baptista Albertus geometra nostri temporis egregius qui de re ædificatoria elegantissimos composuit libros, ad id operis est uocatus. Qui uasa uinaria multos colligata in ordines ea ratione in lacu disposuit, ut de ipsis tanquam pontibus hincinde penderent machinæ, quibus harpagone ferreo densioribus appenso rudentibus captam mordicus nauem fabri peritiores lignarij attraherēt. Et à Genua urbe maritima mercede conducti aderant piscibus quàm hominibus similiores nonnulli, quorum partes fuerunt in lacus profundiora natando descendere, & quanta esset nauis quamq; integra sentire, & demissos funibus harpagones in morsum capturamq; applicare: tandem capta ligataq; ad proram nauis quũ integra non sequeretur fracta est, & eius particula trahentes harpagones est secuta. Spectaculo fuit omnibus Romanæ curiæ nobilioris ingenij uiris, particula nauis quam hac ratione fabricatam fuisse apparet. Nauis tota larice ligno asseribus trium digitorum crassitudine compacta, bitumine extrinsecus delibuta fuit: qđ bitumen ut etiam nunc apparet croceũ purpureum'ue cõtexuit continuitq; uelamen, & plumbeis desuper chartis superficies tota ab aq̃s imbribusq; nauẽ bitumenq; defensura obtecta est: quas quidem chartas clauiculi nõ ut nunc assolet ferrei: sed ænei frequentes infixi, ita compresserunt ut omnis humor perpetuo arceretur. Interior nauis pars non ab imbribus magis & humore quàm ab igne & ferro fortissimam habuit defensionẽ. nam cũ argilla & creta quicquid ligneæ soliditatis nauẽ intus compegerat, ad digiti unius crassitudinem tectũ delibutumq; esset, ferrum uehementi igne concoctum liquefactumq; super infuderunt: quo ad digiti unius & alicubi duorũ crassitudinem sensim dilatato, tantundem magnitudinis ferrea ut ita dixerim habuit nauis quantum laricea prius habuerat, & ferro insuper alia argillæ ac cretæ bitumatio, uel ut olim in ædificijs appellabatur complastratio super infusa est: obseruatumq; fuisse uidemus, ut concocto liquefactoq; ferro priusquam refrixisset argilla cretaq; & ipsa eodem decoquenda calore superinducerentur, quo & substrata & superius deducta argilla unum sicut etiam nunc sunt commixtum ex lateritio & ferro bitumen efficerentur. dum'q; huic expiscandæ naui omnis undiq; insudat multitudo, fistulæ in fundo lacus inuentæ sunt plumbeæ, bicubitales longitudine, firmissima crassitudine, quas mutuo morsu ac compagine combasiantes in quantumuis maximam longitudinem producere licuit: earum uero singulis elegantes insculptæ sunt litteræ, auctorem ut conijcimus nauis suum Tyberium Cæsarem Augustum indicantes: censuitq; Leo Baptista fontis copiosissimi lucidissimi'q; ad nemorense oppidum scatentis aquas nunc molas conuoluentes multo ipsarum fistularũ ordine ad medium usq; lacũ fuisse perductas, quæ ædibus inseruirent amplissimis latissimisq;, quas nauibus prædictis superimpositas fuisse tenemus. Pulchrũ autem & penè mirum est uidere clauos maiores æneos, quibus cubitalibus nauis constructa erat, ita integros, ita politos, ut nuper à fabri ferrarij incudibus exisse uideantur. Lucanus in tertio uiam sicut supra diximus describẽs, qua C. Cæsar primũ post belli ciuilis initia Romam uenit, infrascriptos ponit uersus, qui ad albani quoq; montis descriptionem satisfacere poterunt: constabit'q; Cæsarem à terracina supra arritiam ad cinthianum, inde ad montem albanum ubi nunc castrum est Gandulfum peruenisse, quo de excelso monte Romam primũ inspexit. Iamq; præcipites superauerat anxuris arces: Et qua pontinam uia diuidit uda paludem: Qua sublime nemus scythicæ qua regna dianæ: Quaq; iter est latijs ad summam fascibus albam. Excelsa de rupe procul iam prospicit urbem. & dixit. Te ne deum sedes non ullo marte coacti Deseruere uiri, pro qua pugnabitur urbe? Vltima nũc reliqua est nobis in hac latinorũ regione pars urbi Romæ tibur anienemq; uersus propinqua, ostijs tiberinis unde incepimus è regione aduersa: & ut eo unde nuper digressi fuim⁹ reuertamur, Prænestini montis radicibus algido proximum est Laurentij columnæ oppidum nunc Gallicanum, qui ut diximus olim Gabij fuerunt uetustissimi: q̃s Liuius in primo dicit fraude Sexti Tarquinij captos à Tarquinio patre: & Virgilius in VII. Quiq; arua gabinæ Iunonis, ubi Seruius exponit Gabios diu in agris moratos tandem gabios condidisse: quamobrem Virgilius dixit arua non mœnia. Alibi tamen Seruius super uerbo nomentum, & gabios dicit ab albanis regibus eas conditas fuisse: & paucis milibus inde abest anio fluuius, quem Virgilius dicit frigidum'q; anienem; habet'que originem à Sublaco: de quo scribit Plinius, Anio in monte trebanorum

Magnus fons (margin, beside "censuitq; Leo Baptista fontis…")

Gallicanum (margin)

Gabij (margin)

Anio flu. (margin)

trebanorum ortus lacus tris amœnitate nobiles,qui nomen dedere ſublaqueo defert in tyberim.Liuius ſcribit Camillũ apud anienem Gallos Roma redempta exeuntes trucidaſſe,ubi Manlius torque detracto gallo Torquatus eſt appellatus. Is in uia tiburtina ponte iungitur marmoreo maximis tamen quæ habere ſolitus fuit ornamentis penè ſpoliato, quem nunc Mamolum appellant.Hunc uero pontem Mammeam Alexandri Syri imperatoris Romani certe optimi genetricē chriſtianam mulierem ædificaſſe in Gelaſij ſecundi pontificis Romani rebus geſtis inuenimus. Sed quis proxime illi ſubiectum numentanæ uiæ pontem conſtruxerit nobis incertum eſt, qui certiores ſumus omnes tres anieni ſuperimpoſitos pontes à Romanis fuiſſe deſtructos quando urbe à Beliſario inſtaurata Totilæ aduentum pauidi expectabant.Secundus'que eſt uiæ numentanæ pons & ipſe licet integer ornamentis quæ maxima habuit ſpoliatus:demum tertius in uia ſalaria extat à Narſete eunucho duce præſtantiſſimo oſtrogothorum oppreſſore ſicut inciſus illi marmore titulus indicat ædificatus. Ad proxima'que anienis oſtia quibus in tyberim fertur: ſed ultra ipſum anienem in Vmbria regione fuiſſe conijcimus Fidenas urbem uetuſtiſſimam, de qua Suetonius Tranquillus in uita Tyberij Cæſaris:Fidenis caſu uiginti hominum milia interierunt.Cui cladi ſimilem Nero ſæuiſſimus imperator ſui imperij temporibus optauit. Plinius etiam dicit in fidenati agro iuxta urbem ciconiæ nec pullos nec nidum faciunt:& alibi Romanos accepiſſe lapides ad ſtructuram ex fidenati agro circa urbem optimos. Et ſupra diximus tyberim diuidere agrũ ueientem à fidenate, mox latium à uaticano,de hac Virgilius in VI:urbē fidenam.Et Liuius libro IIII ſcribit.Legatis Romanorum à fidenatibus occiſis, quia ob rempub. occiſi erant,ſtatuæ in roſtris poſitæ: & poſt fidenas in poteſtatem redactas, eo'que colonos miſſos: quibus occiſis fidenates cum defeciſſent à M.Aemilio dictatore uicti & fidenæ captæ ac deſolatæ ſunt. Facta eſt alicubi ſuperioribus in locis mentio acceſſus Hannibalis à Capua tunc à Romanis obſeſſa & triplici uallo circundata ad urbis Romæ mœnia.Quare libet ordine uiam repetere qua is uenit.Liuius libro XXVI primum dicit Q.Fuluium flaccum cos.iterum Romam Hannibalem ſecutum uia appia:& Setiam Lanuuiumꝗ́ præmiſiſſe,qui commeatus in uia pararent exercitui ſuo. Setiaꝗ́ & lanuuiũ notiſſimæ ſunt & ſupra à nobis deſcriptæ. Hannibalem uero dicit præter Cales in agrum Sidicinũ per Sueſſulam aliphanumꝗ́ & caſinatem Interamniã ac Fregellas ad Lirim ueniſſe:ꝗ loca partim in ueteri campania nũc terra laboris dicta,partim in ſamnitibus à nobis infra ſunt indicata. Hannibal poſtea Liri trãſmiſſo agrum præſentis latinæ regionis attigit.Primo fregellanum,qui locus licet fuerit in ſamnitibus,tamen habuit agrum ſuum in regione latina:& nunc dicitur pons Coruus:de quo Liuius in VI Hannibal infeſtius perpopulato fregellano agro propter inciſos pontes:& in octauo P.Plautio Proculo P. Cornelio Scapula coſs.fregellas Colonia deducta. Et in infra:G. Petilius dictator quum audiſſet arcem fregellanam ab ſamnitibus captam omiſſo Bouiano ad fregellas pergit. Vnde nocturna ſamnitum fuga ſine certamine receptis fregellis,præſidio'que ualido impoſito in campaniam redijt. Ornata'que fuit fregellana colonia M. Sextilio,quē Liuius dicit reſpondiſſe pro duo de uiginti colonijs, quæ milites prius denegatos & tributa dare promiſerunt: ſequitur'que Liuius in Hannibalis itinere. Poſt fruſinatem ferentinatem & anagninum, quæ loca nunc parua nominis mutatione facta ſunt notiſſima:ex anagnino autem in lauicanum uenit: quem locum maxima nominis mutatione facta diximus Valmontonem nunc appellari. Dicit. n. Liuius peritiſſime, Hannibalem qui eſſet in lauicano agro mouiſſe algido, quia oppidum illud ſicut nunc eſt tunc etiam algido proximum ac prope contiguum erat: & perueniſſe tuſculum ea ſcilicet uia qua nunc à ualmontono marinũ ſyluis petitur:& quia ſequitur Liuius Hannibalem quum non eſſet tuſculi mœnibus receptus, dextrorſum deſcendiſſe gabios,certiſsimum nobis facit quod ſuperiore diximus loco, Gabios fuiſse,quod nũc eſt oppidum gallicanum.Quę autem fuerit Pupina quam poſt gabios acceſserit ignoramus:quod plutimas ea regio habet oppidorum uillarum'que ruinas à nemine habitatas,priſca quarum nomina nullus nouit. Sed iam magno circuitu ab oſtijs tyberinis ſecundum maris inferi littus ad lirim ſiue gaurianum: & inde per marſos & mediterranea ad anienem facto ad tyberim eſt reditum.Quo in circuitu omnis regio olim latina, ſiue ut nunc dicitur latium campania & maritima eſt concluſa.

Pons mamolus *Mammea* *Pons numentanus* *Fidenæ* *Via Hannibalis* *Pons coruus* *Gallicanum*

REGIO QVARTA VMBRIA SIVE DVCA/ TVS SPOLETANVS.

ROLIXIORES fuiſſe uidemur tertia deſcribenda latina regione
quàm aliarum habenda ratio poſtulabat: & tamen multo pauciora
quàm oportuit, certe quàm uoluiſsemus, in illa diximus, quæ plura
habeat loca à Liuio Virgilio & à uetuſtiſsimis ſcriptoribus frequen
tata cæteris Italię regionibus. Sed cum plus iacturæ in ea quàm in cę
terarum aliqua ſit factũ, adeo ut nulla incultior populisq́ infrequen/
tior manſerit, breuitatem noſtram ab inueniendi ea quæ non extent
impoſsibilitate conſolemur. Ad quartamq́ regionem tranſeamus,
Vmbria eam priſci dixere Vmbriam, noſtri ducatum appellant Spoletanum. Idq́ ducatus nomen
primo ab exarchis Italiæ ſedem Rauennæ tenentibus ſicut in hiſtorijs oſtendimus inditũ,
eam habuit uim ut à militari conſuetudine tractum dignitatem nunc referat quæ poſt re/
giam eſt ſuprema. Quantis uero olim polluerint uiribus Vmbri, hinc maxime apparet,
quod Liuius in IX ſcribit: Vmbri ſe urbem Romam oppugnaturos minati fuerũt: quàm
latos autem fines hæc regio olim habuit hinc maxime conſtat, quod Plinius dicit ſextam
regionem umbriam complexam agrumq́ gallicum circa ariminũ. Et eam galliæ umbro/
rum gentem Italiæ antiquiſſimam exiſtimari, trecentaq́ eorum oppida à thuſcis quando
etruriam ceperunt debellata fuiſſe. Sabinos etiam uidemus fuiſſe in umbris comprehen/
ſos, & umbriam ad ſuperum uſq́ nunc hadriaticum mare pertinuiſſe hinc conſtat, quod
Trogus & magis aperte Plinius dicunt interijſſe in umbris Spinam urbem delphicis the/
ſauris claram, à Diomede ædificatam, quæ oſtio padi ſibi proximo dedit Spineticum no/
Spina C. men: & Rauennam cui proxima fuerit Spina, cuiuſq́ ruinis ea ſit ædificata, Sabinorũ op/
Rauenna pidum fuiſſe Valerius Martialis poëta ſic docet, Mollis in æquorea quæ creuit ſpina Ra/
Fines umbriæ uenna. Nos itaq́ quum umbrię fines latio finitimi fuerint, huius noſtræ regionis quã cõ/
ſuetudinis inueteratæ neceſſitas ducatum ſpoletanũ appellare coëgit fines conſtituemus:
Appenninũ à tyberis fonte ſuperius in etruria indicato uſq́ ad anienis fluuij etiam apud
urbem notiſſimi ſiniſtrã ripam, & tyberim quouſq́ eum anio illabitur. Prima ex appeni/
Pratolinum no ad ſiniſtram tyberis partem deſcendentibus obuia ſunt oppida pratolinũ & mons Do/
lius: exinde unico à tyberi miliario abeſt oppidum, ſancti ſepulchri burgus appellatũ, mœ
nibus arcibusq́ quatuor munitiſſimum, quas Guido de petramala epiſcopus & dominus
Arretinus ſuperiori ſeculo extruxit. Nullum uetuſtatis ſignũ eo in loco eſſe inſpeximus:
& tamen C. Plinij nepotis epiſtolam legentes in qua uillam ſuam ad radices appenini &
prope tyberim amnem deſcribit, theatralem ſicut ipſe dicit montium in circuitu poſitorũ
aſpectum hoc in loco eſſe deprehendimus, ut in eius uillæ ruinis prima dicti oppidi funda
menta fuiſſe iacta credamus. Ornatur autẽ nunc id oppidum Malateſta cataneo iurecon/
ſultiſſimo, quem non magis camertinorum cui præeſt eccleſia, quàm uitæ integritas ſan/
Tifernum ctimoniaq́ conſpicuum reddunt. Infra ad tyberim eſt Tifernum, ciuitas caſtelli dicta, quę
nunc ciue ornatur præſtantiſsimo Nicolao uitellio equeſtris ordinis, quem ſtudia huma/
nitatis & mores ingenui apud quartum Eugenium pontificem præſtantiſsimum imbibi/
ti clarum reddunt. Ab eaq́ urbe Plinius maior in naturali hiſtoria dicit Tyberim ratibus
Romam uſq́ nauigabilem fuiſse. Incipit eo in loco Tyberis quàm longe ab Appenino re
cedere, ut quanto magis urbi Romæ appropinquamus, eo magis noſtræ regionis diſtan/
Eugubium tia amnem ipſum montemq́ intercedat. diſtatq́ à Tiferno uiginti milia paſsus Eugubiũ
ciuitas ad appenini radices ſita, quæ uetuſta Romanæ eccleſiæ iuris à Federico guberna/
tur comite montis Feretri, quem rei militari cum gloria deditum litteræ & ptudentia plu/
Bracha rimum ornant. Supra Eugubium caſtella ſunt Brancha, deinde Schigia, quo tramite facil
Schigia limus eſt per uiam olim flaminiam appenini in Romandiolam tranſitus. Et à Schigia ſe/
cundum appenini latera hanc ingredienti prouinciam obuium fit Coſtaciarium Eugubi/
ni agri oppidum: deinceps eſt ſigillum peruſinorum: inter quæ duo oppida fluuius ori/
Chieſius flu. tur Chieſius, q inter Eugubinos aſsiſinatesq́ montes delapſus fertur ſub Cannaria oppi/
Foſſatũ oppi. do in proximum amnem tinium, ſiue ut nunc dicitur Topinium. Poſt ſignum eſt Folsa/
tum arduo in appenini colle caſtellum. Et quarto inde miliario abeſt Vallidum, cui Gual/
dum

dum dicunt: quod oppidum in ciuitatis à longobardis subiecto in campo excisæ locum fuit ædificatum: paruus'que torrens à Vallido breui cursu labitur in Chiesium: per cuius amnis alueum uenientibus Ancona Piceni'que regione per fossatum Vallidum'que qui ex fabriano traiecerunt appeninum iter est Perusiam. Et medio itinere Casa castalda oppidum arduo in colle chiasio imminet: deinceps in Planellũ uicum campis adiacentem uia continuatur quousq; ad Patullorum siue uallis Cippi siue sancti Ioannis uicum pontibus Tyberis transmittitur. Post uallidum recedere ab Appenino oppida incipiũt, primaq; est Nuceria ciuitas cognomine alphatenia uetusti nominis: de qua Liuius: cos. profectus ad Nuceriam alphateniam oppugnando ad deditionem subegit: estq; ad teniũ amnem nunc Topinum posita, secundũ cuius alueum ingentes cernuntur moles sternenda uia olim flaminia iactæ. Iturq; illac duodecimo miliario Fulgineum, per quam is amnis defluit ciuitatem, quæ suffecta fuit foro flaminij uetustę urbi à longobardis propinquo in loco ad annũ nunc septingentesimum funditus excisę. Fuisse tamen legimus uetustis temporibus alios in umbris fulginates ab hoc loco remotissimos, qui apud Tudertinos habitasse uidentur, eosq; crediderim ad hanc inhabitandam urbem nouam populariter commigrasse. Ornata uero fuit Fulginei ciuitas patrum nostrorũ memoria Gentili medico sui seculi celeberrimo. Est apud fulgineum planicies totius umbriæ amplissima pariter & amœnissima, in qua sunt quinto ad fulginei dexteram miliario Pellium ut appellat Plinius: & ut nunc dicitur Spelium uetusti nominis oppidum. Deinde pari penè spatio Assisia arduo in colle sita, ciuitas uetustissima passus tria milia à Chiesio recedens, seraphico'que Francisco cuius seruat reliquias ciue & eius templo omnium Italiæ ædificij magnificentia celeberrimo ornatissima, quam Propertius poëta Axim appellat, innuit'que construendo eius urbis muro consilium attulisse his uersibus. Scandentis'que axis consurgit uertice muros, Murus ab ingenio notior ille tuo. Tennius siue Topinus amnis quum ad Cannariam oppidum Chiesio iunctus est, suum amittit nomen: & deinceps Chiesius appellatus Bettonio oppido à libertate diu seruata insigni ad sinistram relicto apud Torsanum oppidum labitur in tiberim, nec ullo tiberis præter narem anienem'que maiore augetur fluuio. Ad alteram uero Chiasij partem multa sunt Perusini agri oppida, quorum Fracta tiberi est contigua: & interius est montonium Braccio rei bellicæ præstantissimo duce illustratum, à quo braccianorum sectam factionem'que habuimus, in qua magnæ per ætatem nostram celebritatis fuerunt Nicolaus piccininus, & postea Franciscus filius, fuitq; pariter Nicolaus Braccio ex Stella sorore nepos. Supersunt etiam Carolus Braccij & Iacobus Nicolai Piccinini filij, quorum ille aliquas, hic magnas in Venetorum exercitu copias ducunt, maximo exinde pressi onere quod paternæ uirtutis & potentiæ eorum uterque exemplar ad imitationem propositum habeat. Supra Fulgineum ad sinistram arduo in colle, qui tamen longe Appenino abest, Triuium est: cuius oppidi & situs & nomen faciunt ut credam hunc esse locũ de quo scribit Seruius in expositione Virgilij super uerbo, oliuiferæq; mitustæ. Dicit. n. hæc Treuia postea dicta est, quam modo Trebulam dicunt. de qua Martialis, Humida qua gelidas submittit trebula ualles: Et uiridis cancri mensibus alget ager. Et quidem hoc Triuium est nunc ualde oliuiferum, & in sabinorum uetustis finibus situm, sicut mitustas fuisse scribit Virgilius. è regione autem triuij amœno in colle falcum est oppidum, haud quaquam uetusti nominis, sed populo frequentatum. Ad collis'que illius radices in uia olim flaminia est Meuania, de qua Liuius in IX: Decius cos. magnis itineribus ad Meuaniam ubi tum copiæ umbrorum erant perrexit: fuit'que id oppidum ciue ornatum Propertio Aurelio, qui de se ipso scribit ad Tullum libro monobiblo, uel ut Nonio marcello placet libro elegiarum. Proxima suppositos, cõtingens umbria campos Me genuit terris fertilis uberibus. Idem'que in elegiarum quarto, Vmbria te notis antiqua penatibus edit, Mentior, an patriæ tangitur ora tuæ: Qua nebulosa cauo irrorat meuania campo, Et lacus æstiuis intepet umber aquis. Scandentis'que axis: & cętera. postquam uero Propertij testimonium de seipso attulimus, alium umbriæ poëtam dare uolumus ignotæ nobis sicut & ipsi Propertio fuit patriæ. nam in eodem elegiarum IIII sic dicit. Vt nostris tumefacta superbiat umbria libris, Vmbria Romani patria Callimachi: & Lucanus in primo: Est qui tauriferis qua se meuania campis Explicat, audaces ruere in certamina turmas. planiciei item quam hoc in loco amplissimam esse diximus post Triuium immi/

Marginalia: Vallidum; Nuceria; Fulgineum; Pellium; Aßisia; Topinus flu.; Bettonium; Torsanum; Fracta; Montonum; Braccius; Triuium; Trebula; Falcum; Meuania

Spoletum net Spoletum, quam ciuitatem Liuius libro uigesimo Coloniam à Romanis deductam
fuisse scribit,& libro XXII Hannibalem dicit post trasumeni pugnam recto itinere per
umbriam usque ad Spoletum peruenisse.inde cum depopulato agro urbem adorsus esset
expugnare cum magna cæde suorum repulsum, coniectantem ex unius coloniæ haud
prospere tentatæ uiribus quanta moles Romanæ urbis esset, in agrum picenũ conuertis/
se exercitum.& libro XXIIII idem Liuius prodigia unius tempestatis enumerans,nar/
rat Spoleti tunc ex muliere uirum factum. Eusebius autem dicit Melissum spoletanum
grammaticum insignem Spoleti natum fuisse. Martialis'que poëta uinum laudans spole/
tinum sic dicit: De spoletinis quæ sunt cariosa lacunis Malueris quàm si musta falerna bi
bas. Et nos historiarum XII ostendimus Theodericum regem primum Gotthorum spo
leti amplissimas ædificasse ædes: & alios qui successerunt Gotthos destruxisse Spoletum
mœnibus euersis,quam Narses eunuchus refici curauit. Ea ciuitas, ubi stante Romanæ
reipublicæ felicitate theatrum fuit, arcem habet omnium Italiæ munitissimam, & quæ
ædificiorũ pulchritudine nuperrime ornatissima est reddita. Nuceriæ ciuitati, & præter/
labenti tennio siue topino amni, ac Fulgineo treuio & spoleto adiacent atque imminent
colles montes'que altissimi, pluribus tamen uallibus torrentibus'que inter se diuisi, ut ab
amplissima quam descripsimus planicie spoletana ualle appellata ad appeninum magna
sit distantia, castellis, oppidis, ciuitatibus uicis & uillis etiam uetusti nominis habitata,
quæ altera pene regio, sed montosissima possit appellari. Primum his in montibus supra
Caput aquæ fulgineum est caput aquæ castellum à scaturiente ibi celeberrimo fonte dictum, qui fons
Collis florid⁹ amnem efficit breui cursu Tenium adaugentem.Supra est collis Floridus,item castellum
lacui adiacens parum amplo, & castelli ipsius nomine appellato, quem paruulus riuulus
prope fulgineum exonerat in Topinum, imminent'que undiq; lacui montes altissimi in
quibus sanctæ notoriæ notius est oppidum camertinis subiectum.Et per collem floridum
Serauallis itur ad arctissima appenini claustra:per quæ Serauallis appellata Camerinum petitur ciui
Camerinum tas uetustissima in piceno à nobis post hac describenda. quanquam Serauallis prima do/
mus rectum habet, cuius anterior pars in umbros, in picentes posterior aquam pluuiam
dimittit. Subest colli in quo Triuium esse diximus perlucidus fons, tantam subito euo/
mens aquam ut intra stadij unius cursum efficiat fluuium, qui infra fulgineum labitur in
Clitumnus topinum.Est uero is amnis clitumnus:de quo Virgilius in Georgicis:Hinc albi clitumne
greges & maxima tauri Victima sæpe tuo perfusi flumine sacro Romanos ad templa
deum duxere triumphos. Quod uero Virgilius supradictis in uersibus innuit, Plinius dif
fuse scribit,eam oram tauros gignere omnium Italiæ maximos, in quis plurimi sint albi:
unde Lucanus supra ostendit Meuaniam secus quam clitumnus labitur in topinum esse
in campis tauriferis: & Propertius item post superius ab eo scripta de Meuania addit, Et
pec⁹ & niueos abluit unda boues. Triuiũ inter & Spoletũ multa sunt spoletinorũ castella
Ceretum quousque montes arduos penetrantes Ceretum & subiectum illi Pontem oppida inue/
Pons op. niunt: quorum primum infamis quæstus populo frequentatur, quod omnem pene euro
pam illi peragrantes diuersis ad fallendos homines suę miseriæ fami'que religiosi alicuius
instituti prætensis coloribus stipem mendicando petunt,& diuitias inde multas accumu/
lant: & eo usque gentis illius cessit infamia, ut quemadmodum à gnatone adulatore gna
tonici, sic ab hac gente importuni inuerecundi'que petitores ceretani ubique per Italiam
uocitentur. quæ ignominia per Italos penè omnes ne europam & alios ducatus Spoleta/
ni incolas per Italiam inquinet,publico Romani pontificis edicto inhibitum est ceretanis
Pontani ne ultra mensem iniussu prętorum domo absint. Pontani uero licet à cereto originem du
cant, aliquot uiros per ætatẽ nostram doctissimos habuerunt,inter quos Ludouicus iure/
consultorum consultissimus fuit: & ex eadem cognatione ac professione Paulus Romæ
consistorialis aduocatus celeber habetur. Magnæ etiam indolis prædictæ succrescit pon/
tanæ genti adolescẽs Iouianus, qui iambico uersu & scribendis elegijs assiduo deditus stu
dio Propertij & Callimachi contribulium,aut uicini Ouidij,aut quem magis imitatur Ca
Pons op. tulli Veronensis laudibus responsur⁹ uidetur. Pontem oppidũ à ponte dictum narem ibi
prope fluuium iungente prætergressi ad sextũ miliariũ inueniunt Cassiam noui nominis
oppidum,sed populo frequens ac libertate conspicuũ:quod fluuius attingit Coruus,apud
altissimum

altiſſimum regionis montẽ, qui & ipſe coruus appellatur oriundus, & in narem fluuium
apud Tripontium caſtellum defluens: cuius caſtelli iuriſdictionis poſſeſſioniſq; cauſa nur
ſini ſpoletiniq; crudeliſſima inter ſe proximis temporibus prælia cõmiſerunt, in quibus ca Tripõtium
pti ſuperatiq; concertatoris ſanguini & uitæ nullus pepercit. Septimo à Caſſia miliario ar
duos inter mõtes, uallibus tamen cum amplis tum etiã amœnis diſtinctos, eſt Nurſia urbs Nurſia
uetuſta, quam Liuius lib. x x x dicit dediſſe milites publio Scipioni armãda claſſe quam
in Aphricam duxit: paruuſq; illius mœnia attingens torrentulus medio inter caſſiam &
narem tractu illabitur coruum amnem. Vetuſtum uero à ſcriptoribus celebratũ eſt nurſiæ
nomen, quod quidem oppidum libertate, ſed imprimis beato Benedicto monachorum pa S. Benedictus
tre alumno clariſſimum, priorem tempore Benedicto ſummũ genuit uirum Quintum Ser
torium nulli Romanorum ducum uirtute ſecundum. Seruius grãmaticus in Virgilij ex-
poſitione ubi uerba ſunt quos frigida miſit Nurſia: ſic dicit. Ciuitas frigida re uera, aut cer
te uenenoſa nocens, nam ubiq; in concionibus ſuis Gracchi Nurſinos ſceleratos appella-
uerunt. Seruius uero uidetur ſitũ eius oppidi ignoraſſe: namq; poëta excellentiſſimus qui
omnia & imprimis hiſtoriam ac Italiæ regiones peritius noſſet quàm Seruius, frigidam di
xit nurſiam, non quia ſceleratos ſcelerati Gracchi nurſinos iudicauerint eſſe, ſed quia al-
tiſſimis frigidiſſimiſq; nurſia montibus cingeretur. quod enim ipſe docet effectus, nurſia
gignit uiros quorum qui inferioris uidentur eſſe cõditionis non magis perite & induſtrie
aratrum & ligones ſiue fibulã & forfices q̃ reip. ad quem ſedent clauũ tractare nouerunt.
& digniori in ciuium cœtu multos uidimus, plures audiuimus litteris ornatiſſimos, qua-
lem habet ætas noſtra Benedictũ reguardatũ, qui originẽ ſicut & nomen referens in beati
Benedicti progeniẽ, uir eſt non magis philoſophiæ & phyſicę quibus claret artibus q̃ pru
dentia & cõſilio excellens. nurſinũ multas gignere rapas Martialis ſic indicat: nurſinas po
teris parcius eſſe rapas. Eſt ſupra Caſſiã decimo miliario Coniſſa noui nominis oppidum Coniſſa
ſed populo ut in montoſiſſimis frequentiſſimũ. Et hæc quidẽ in ea montiũ parte quæ ſpo-
letum è regione reſpicit. citra narem Viſſium eſt uetuſti nominis oppidũ uiginti paſſuum Viſsium
milibus à Cereto, & ſub ipſis penè Apennini iugis remotũ. uiſſij mœnia abluit nar fluuius
de quo Virg. Sulphurea nar albus aqua, ortum ſuũ ſuperiori in apẽnini iugo habens. Eſt Nar flu.
amnis ipſius origo ea ratiõe memorabilis, quã ſicut à maioribus tradi uidemus & uis ipſa
uerbi ſignificat: fons geminus fluuiũ inchoans ex duobus manat orificijs, nariũ animalis
cuiuſpiã ſpeciem in ſaxoſi montis capite imitantibus. Ad hanc naris ripam deſcendentes
quom Ceretũ Pontumq; oppida prætergreſſi ſunt Schizinũ inueniũt oppidũ ſex a Spole- Schizinum
to milibus ſemotũ, ubi ſubliceus pons Narem iungens iter ſpoleto ad montẽ Leonem op-
pidum Caſſiamq; & Leoneſſam ac ad caſtella circiter octo monaſterij ferentili præbet. Et
inferius narem pariter iungit pons lapideus ad oppidũ haronem: infra quod oppidum flu
uius Nar Velini amnis lacuſq; caſu mirabili adaugetur. Is amnis Velinus in Apennino Ciuitas
binos habet fontes. primũ remotioremq; apud oppidum ciuitatem regalem appellatum, regalis
& alterum apud interdochum oppidum: delapſuſq; ad ciuitatẽ reatinam Velinus interſe-
cat penè mediam. de qua Liuius lib. x x v i. aduentũ Annibalis ad urbem Romam de-
ſcribens, Celium dicit ſcriptorem iter ab reate & cutilijs ordiri. Ea ciuitas ſicut recte opi- Reate
nari uideor Veſpaſianum genuit & Titum ac Domitianum filios imperatores Ro. quan-
doquidem uicus Phenne à quo ipſi duxere originem, non ſolum in reatino agro ſed reati Phenne
propinquum eſt. Dicit tamen Suetonius à quo hæc ſumpſimus Phenne uicum modicũ in
ſamnio eſſe, ſicut iure optimo reatina ciuitas eſt ponenda: quæ Thomã nunc habet morro
num eloquentia & ſingulari memoria præditum. Progreſſus paruo ab reate ſpacio Veli- Velinus
nus amnis è multis riuulis & fontibus, quorum unum neptunini appellatum dicit Plinius, amnis
alio atq; alio exoriri Velinũ facit lacum, nunc à pede luci propinquo oppido uocitatum.
Prius uero q̃ in lacum tot colligant aquę paludes efficiunt, in quibus tantũmodo ſcripſit
in admirandis Cicero ungulas iumentorũ indurari. In eo aũt lacu Italiæ umbilicum eſſe,
M. Varronẽ ſcripſiſſe refert Plinius. Decidit aũt eo ex lacu in narem idem fluuius alta ru
pe; in quo exitu ſaxum creſcere dicit Pli. Sonitũq; facit is fluuij in narem amnẽ caſus, qui Vmbilicus
decimo exaudit miliario: quom tamẽ eundẽ ob caſum fumus aſcendat perpetuus, aerem Italiæ
in ſublime obnubilãs: & ſpumans quom in fundum cadit aqua ſcintillas exilire facit, quæ
apud interamniã ſexto diſtantem miliario conſpiciuntur. Virgilius in ſeptimo: Eſt locus

heſperiæ medio ſub montibus altis Nobilis, & fama multis memoratus in oris, Anſancti
ualles, denſis hunc frõdibus atrum Vrget utrunq; latus nemoris, medioq; fragoſis Dat ſo
nitum ſaxis & toto uertice torrens: Hic ſpecus horrendũ, & ſæui ſpiracula ditis Monſtran
tur, ruptoq; ingens acheronte uorago Peſtiferas aperit fauces. & cætera. Seruius ſic expo
nit: Hunc mediũ Italię coſmographi dicunt. Eſt autẽ in latere campaniæ & appuliæ iuxta
Venuſiũ ubi hirpini ſunt, & habet aquas ſuphureas. ideo grauiores quia ambit̃ ſyluis. ideo
ibi dicitur aditus inferorum, ꝙ grauis odor iuxta accedentes necat, adeo ut uictimæ circa
hunc locum non immolarent̃, ſed odore perirent ad aquam applicatę: hoc erat genus lita/
tionis. Sciendũ eſt tamen Varronẽ enumerare quot loca in Italia ſunt eiuſmodi: unde Do
natus dicit, Lucaniæ eſſe qui deſcribitur locus à poëta, fluuiũ qui calor uocat̃. quod adeo
non procedit, quia cum Italiæ medio ſub montibus altis, hoc niſi ad totam Italiam referas
non procedit, & ſi non eſt in ualle Italiæ montoſa. Nam in hoc loco montes penitus non
ſunt. Seruius aũt cuius ſunt prædicta uerba, non minus à me quàm Donatus ab eo repre/
hendi poteſt, quia iuxta Venuſiũ non eſt Italiæ mediũ, ſed in hoc lacų Velino, ſicut à Mar
co Varrone habetur. Et licet Venuſij locus nobilis ſit & habeat circa ualles ſanctas. ſ. ferti
les, tamen non habet mirabilẽ fertilitatẽ, quam hic habuit uelinus quando à principio fuit
exſiccatus. Nam ipſe idem Seruius uerba Virgilij alio in loco exponens Roſea rura Veli/
ni dicit lacus iuxta agrum qui Roſulanus uocatur. Varro tamen dicit lacum hunc à quo/
dam conſule in nare fluuio deriuatũ, poſt quod tanta eſt cõſecuta fertilitas, ut perticæ lon/
gitudinem altitudo ſuperaret herbarũ. quin etiã per diem quantum demptũ eſſet tantum
per noctẽ creſcebat. unde Plinius lib. VIII Cæſar Vopiſcus quom cauſam apud cenſores
ageret, campos Roſiæ dixit Italiæ ſumen eſſe, in quibus perticas pridie deſectum gramen
operiret. Dicitur ergo notanter Virgiliũ ſignificaſſe hanc ſoli fertilitatẽ per uerbum An
ſancti, quod ipſe Seruius exponit omni ex parte ſancti. & quom cętera cõgruant, medium
Italiæ, altitudo montium, caſus fluuij & lacus qui ſpeciem præ ſe ferat ſpiraculorũ ſæui di
tis, eſſe hunc Velini caſum in narem locum Italiæ medio à Virgilio deſcriptũ oſtendunt.
Interamnia Interamnia eſt prima in ordine ſuperiore poſt Spoletũ, ciuitas uetuſta, quam Liuius libro
uigeſimoſeptimo dicit unam fuiſſe ex colonijs Romanis duo de uiginti, quæ difficillimis
per Annibalis præſentiam Romani populi rebus militiam & collationem tributorum de/
tractauerunt: Cuius prata dicit Plinius quater in anno irrigua ſecari & non irrigua ter.
quod naris illam circumeuntis uicinitas efficere uidetur. Ornatur ea ciuitas Ioanne Ma/
cincollo cameræ Apoſtolicæ auditore, legum ac bonarum artium ſtudijs decorato. Prius
uero quàm ad naris fluenta ulterius proſequamur: omiſſa ſecundum tyberim repetamus,
poſtquam amnis chieſius in tyberim eſt delapſus primum adiacet haud procul tyberi op/
Diruta pidum diruta populo frequentatum. Deinceps Ameria ciuitas uetuſtiſſima. nam Marcus
Ameria Cicero ſicut refert Plinius eam ante Perſei bellum annis nongentis LXXIIII. cõditam
prodidit. Virgilius in bucolicis: Amerina retinacula. & Seruius exponit, Virgas quibus
uites ligantur, quę uirgæ abundant circa Ameriam: fuitq; Roſcio olim ornata ciue, quem
Marcus Cicero parricidij accuſatum contra Syllæ dominantis potentiam defendit. pa/
trem enim Roſcij hominem locupletem & bonum, ſed magis quàm par eſſet erga filium
inclæmentem clam occiderunt quidam. filiusq; per occaſionem diſcordiarum quaſi pa/
ternæ cædis autor ab hiſdem interfectoribus accuſabatur. præda ad Chryſogonum quen
dam Lucij Syllæ ſatellitem redibat. nemine itaque ob Syllæ metum audente defenſionem
ſuſcipere, innocentem bonumq; adoleſcentem defendit Cicero, qui in Syllano exercitu
militauerat. Fuitq; poſtea Roſcius tantæ in hiſtrionia excellentiæ, ut Cicero & cæteri
florentiſſimę illius ætatis uiri recitantem ſedulo audirent: qui adeo doctus fuit, ut librum
Tudertum ſcripſerit in quo hiſtrioniam eloquentiæ comparauit. Interius eſt Tudertum ciuitas ue/
tuſta, ſiue ut Plinius appellat Tuder tertio Martino pont. Ro. ciue ornata, cui multa
ſubſunt oppida & caſtella tyberis ripas & colles montes'que adiacentes complentia, ſed
minime digna quæ deſcribendo ſingulariter proſequamur. Proxime uero illis atq; etiam
Interamniæ niſi medius intereſſet nar eſt ſanctus Geminus præſtans in regione oppidum
Narnia Abeſt Interamnia ſexto miliario à Narnia arduo in colle ſita à profluenti nare dicta, quam
Liuius & Plinius Nequinũ fuiſſe dictam affirmant: una coloniarũ quæ Annibale Italiam
premente militiam & collationem tributorum detractauerunt: in cuius agro dicit Plinius
ſcripſiſſe

scripsisse in admirandis Ciceronẽ terram esse, ex qua siccitate lutum fiat, imbre puluis. de qua Martialis sic dicit, Narnia sulphureo quam gurgite candidus amnis Circuit, ancipiti uix adeunda iugo. Quæ pontẽ habuit superbissimi operis nunc dirutũ, de quo Martialis: Sed iam parce mihi nec abutere Narnia Quinto: Perpetuo liceat sic tibi ponte frui. Ea ciuitas uetustissima ciuili diuisione alias per ętatem nostram sed magis magisq; proximo tempore lacerata, horrendas suorum mortes uidit, quæ Gattamelatã genuit clarissimũ belli ductorem. & nunc Berrardum habet Spoletinum episcopum ciuilis & pontificij iuris excellentia celeberrimum. Septimo inde abest miliario in uia item flaminia Ocriculum uetusti nominis oppidum, ultra quod sabinę fines tyberim attingunt. Liuius in nono: Ocriculani sponsione in amicitiam accepti. & in XXII dicit Fabium dictatorem uia flaminia profectum obuiam consuli exercituiq;, quom ad tyberim circa Ocriculum conspexisset agmen uiatorem misisse, qui nunciaret ut sine lictoribus ad dictatorem ueniret. Igitur à uelino lacu repetentes omnem ex ueteri umbria nobis reliquam regionem, ea quæ ipsum uelinum & reatinam urbem, tyberim anienem flumina ad lacum marsorũ interiacent explicemus. Maximus autẽ is est montium & camporum globus, & quem nec incolæ satis norunt, in quo multa fuerunt prisci uocabuli loca quę præsentibus conferri nequeunt: tum quia interierunt quædam: tum quia incõprehensibilis mutatio in alijs est facta. Erant autem olim hæc omnia Sabinæ loca regionis omnium Italiæ uetustissimæ. Nam uidemus Virgilium dicere ante inditũ nomen Italiæ Oenotros illam coluisse. & Oenotriam fuisse constat sabinorum tractum: quod docet Seruius in VII super uerbo Oenotria tellus. Romanos etiam originem habuisse à sabinis per raptum mulierũ constat. Vnde est quod dicit Virgilius. in parte est data Roma sabinis. & factum inter Romulũ & Titum Tatium fœdus per quod recepti sunt in urbem sabini ea lege ut in omnibus essent ciues Romani nisi in ferendis suffragijs. Nam magistratus non creabant. Dicimus ergo fuisse in sabinorum montibus qui nunc reate & inter sabinã præsentis temporis regionem altissimi cernuntur, Tetricæ horrentis rupes montemq; seuerũ & Casperiã ac Forulos ciuitates. Fuerunt etiã arcades genus à Palante profectum, qui regem Euandrum comites sunt secuti: & Imela fluuius. His generatim dictis notiora particulariter explicemus. Primũ est à Velini in narem casu Sabinos nostri temporis petentibus colles Scipionis oppidũ populo frequentatũ. Post mons Bonus & teranũ castella fluuiolo propinqua, qui nunc nomine carens Imela fuit ex montibus oriundus, quos Vergilius supra docuit casui Velini in narem imminere, & inter Ocriculum ac malianũ cadens in tyberim. Ab ipso autem Imelæ ortu apud pedelucũ montes incipiunt, qui sinistra ciuitate reatina perpetuo in meridiẽ cursu continuati semperq; crescentes, & q; longe ab apennino recedentes æquicolorũ olim nunc Taliacotij montibus proxime adhærent, tyburq; feruntur. quos quidẽ montes si uetustiora quærimus arcades incoluerunt, & tetricæ horrentis rupes monsq; olim seuerus, mons sancti Ioannis nunc & mons niger dicuntur. Supraq; eos dextrorsum est oppidulũ caput farfari dictum, quod eo in loco farfarus amnis habet originem, qui fama notissimus Sabinam regionem præsentis temporis mediam diuidit. Imelæ autem sinistrorsum est propinquũ Villæ nunc oppidum Vacunna appellatum, cuius meminit Horatius ad Aristium: Hæc tibi dictabam post fanum putre uacunnæ. Acronq; exponit uacunnam apud Sabinos plurimum cultam. quidam Mineruã: alij Dianam putauerunt. nonnulli uenerem. Sed Varrro rerum diuinarum primo uictoriam esse ait, quod ea maxime hi gaudent qui sapientiæ uacant. Imelæ uero dextrorsum imminet Mallianũ ciuili cultu habitatum & primariũ hoc tempore regionis Sabinæ oppidum. Post arduũ montem in quo mallianũ est descendentes in Sabinę mediterranea uallem inueniunt ut in montosa regione amplam: in qua Imelæ fluuio proxima est sanctę Marię sanctiq; Eutimi ecclesia Sabinę regionis episcopi: cui dextrorsum adiacet oppidum turres pro Curibus uetustissimis Nummæ Pompilij patria appellatum. Beatus enim Gregorius in registro scribit Gratioso episcopo Nomẽtano: curam gubernationẽq; sancti Eutimi ecclesiæ Curium in Sabinorum territorio constitutę tibi prouidimus cõmitendam. Nomentũ namq; regioni Sabinæ ad hanc urbi Romæ contermină partem continet. quam urbẽ Seneca epistola quinta supra centesimã dicit aerem habere insalubrẽ unde nunc penitus derelicta est. Martialis autem cocus poëta quom uillam ibi possederit eam sæpenumero laudat. Nomentana meum tibi dat uindemia bacchum, Si te quintus emat commodiora

Ocriculum

Velini colles

Tetricæ rupes

Caput farfari

Vacunna

Mallianum Sabinæ

Turres op.

Nomentum

commodiora bibas. Et de rosa tractans sic habet: Seu tu pestanis genita es, seu tyburis arvis: Seu rubuit tellus thuscula flore tuo: Seu prænestino te uillica legit in horto: Seu modo campani gloria ruris eris. Pulchrior ut nostro uideare corona sabino: De nomētano te putet esse meo. nomentūq; ciue ornatū fuit præstanti Crescentio, qui dignitatē consularem Eugenij III & quintidecimi Ioannis pontificū Romanorū temporibus omnium ultimus resumere, ac aliquādiu retinere est ausus. habuitq; pro arce Hadriani molē ab ipso postea castrū Crescentij appellatā. Supra cures sinistrorsum in montibus sunt castella Stronconum, mons Caluus & sanctus Petrus. inferius ad dexterā Cotanellū, Rocha antiqua & aspera secus quā torrens labitur calentinus breui cursu in tybrim cadens. Cotanellū etiam & Rocham antiquā supereminent colles ardui, ultra quos buccinianū est oppidum sancti Petri. Inter Calentinū etiam & mallianū oppidū sunt castella, collis uetus, Stemiliana, Furanum, Cabinianū. transmissoq; calentino castellū est in colle poggiū mirretū: cui torrentulus adiacet riuus solis dictus. uideturq; is esse quem Horatius in primo epistolarū sic describit: Me quotiens reficit gelidus Digētia riuus: Quē Mandela bibit, rugosus frigore pagus, Quid sentire putas, quid credis amice precari? & Acron exponit: Mandela pagus in Sabinis ubi riuus digentia. supraq; eius riui fontē dextrorsum est Montopolis oppidū, publicam cuius aream innatū ferrei coloris obdurū sternit saxū. dedit uero Montopolis magnum huius sæculi sabinis ornamentū Petrum odum, qui grāmaticus Romę celeber nasonianā flaccianāq; simul in omni carminū genere facultatē facilitatemq; est nactus. Sequitur ad Tyberim farfari amnis ostium, fuitq; is fluuius priscis temporibus farfar & fabaris appellatus. Nam Seruius dicit fabarim esse fluuiū qui per Sabinos transiens & farfarus dicitur: unde Plautus dissipabo te tanquā folia farfari. Ouidius uero: Et amœnæ farfaris undę: prout certe nunc etiā sunt amœnissimæ. longissimo em̄ tractu postq; Farfarus montes reliquit per plana labitur culta opacis undiq; tectus arboribus. qua quidem in amenissima planicie monasteriū ipsi fluuio dextrorsum imminet amplissimū farfense appellatū castella ad decē possidens, quorum primū fara dictum colli impositū est monasterio imminenti. Et illi dextrorsum adiacet oppidū Poggium curtesij à curtesio amne subtus delabente uocatum. quem quidē fluuiū alliam prisco nomine dictū fuisse constat. Farfensi etiā monasterio dextrorsum imminet Nerula oppidū nobile. Superius sunt Scandrilia, Tophia, mons sanctæ Mariæ, fraxum, Poggiū, Donadeum, Salixanū, Poggium maiani. hæc uero uallis quam farfarus efficit tam multis habitatā castellis illa esse uidetur in qua Horatius uillā habuit. Montes enim quos à pedeluco tybur usq; cōtinuari ostendimus: hac sola ualle interrumpuntur: Horatius ad Quintū: Scribetur tibi forma loquaciter & situs agri: Continui montes ni dissotientē opaca Valle, sed ut ueniēs dextrū latus aspiciat sol, Læuū discedens curru fugiēte uaporet. Temperiē laudes: quid si rubicūda benigni Corna uepres, & pruna ferant: & quercus & ilex Multa fruge pecus, multa dominū iuuet umbra. Scribit etiam Horatius in primo carminū de eodem sic. Velox amœnū sæpe lucretilē Mutat lycæo faunus: & igneam Defendit ęstatē capellis Vsq; meis pluuiosq; uentos: Et Acron exponit lucretilem esse montē in sabinis: ex eaq; uilla uinum fuit uile, sicut in frigidis locis nasci uidemus, quod Horatius mœcenati misit cum his uersibus: Vile potabis modicis sabinum Cantaris græca quod ego ipse testa Conditū leui, datus in theatro Cum tibi plausus. Erat etiam in huius uillæ agro sylua, de qua Horatius carminum item primo sic scribit: Namq; me sylua lupus in sabina, Dum meam canto lalagen, & ultra Terminū curis uagor expeditus Fugit inermem. fuitq; Horatio tam grata hæc uilla ut carminum tertio scribat: cur ualle permutem sabina diuitias operosiores. & infra eiusdem uillæ fontem sic laudat. O fons blandusiæ splendidior uitro, Dulci digne mero non sine floribus Cras donaberis hædo. & infra: Te flagrās atrox hora caniculę Nescit tangere. tu frigus amabile Fessis uomere tauris Præbes & pecori uago. Fies nobilium tu quoq; fontium, Me dicente cauis impositam ilicem Saxis unde loquaces Lymphæ desiliunt tuæ: Vt non sit mirandū si Horatius ad hanc ueniens uillam fidem amico fefellit sicut his uersibus. Quinq; dies tibi pollicitus me rure futurum, Sextilem totum mendax desideror. Sequuntur ad tyberim fluuij curtesij siue aliæ ostia: ubi sabinæ regionis olim finis erat & crustumij incipiebant: quorum populorum locorumq; appellationem Plinius scribit XVI. ab urbe Roma miliario post Sabinos inchoasse, & ueientes ab ipsis crustuminis è regione positis ibi fuisse diuisos, unde mons

Mandela
Digentia
Montopolis
Farfarus flu.
Poggium op.
Nerula
Scandrilia
Veientes

de mons rotundus urſinæ, palumbaria ſabellæ familiarum urbis Romæ patritiarum op
pida ut in regione opulentiſſima in cruſtumerijs annumeranda erunt. Allia uero flu-
uius eſt: de quo Virgilius. Quosq; ſecans infauſtum interfluit allia nomen. & Seruius
exponit. Allia fluuius haud longe ab urbe eſt, iuxta quem Galli Breno duce XV calen. *Allia fluuius*
Auguſti deleto Romanorum exercitu, poſtridie deleuerunt urbem. Quam hiſtoriam Li-
uius in ſexto diffuſe narrat. unde dies illa allienſis dicta præ cæteris omnibus nefaſta ſem-
per eſt habita. Fidenæ dehinc deſcribendæ inter montẽ rotundum anienemq; & tyberim *Fidenæ*
fuerunt. De quibus in Latina regione, & in Etruria Veios deſcribentes, quorum Colonia
erant abunde diximus. Ornata fuit Sabina regio Landone Romano pontifice. cuius patri
am ignoramus. Poſtquam ager Sabinus cruſtumenusq; cum fluuio allia monteq; rotun-
do poſt tergum eſt relictus, annio fluuius tertio à Roma miliario fertur in tyberim.

REGIO QVINTA PICENVM SIVE MARCHIA ANCONITANA.

SED IAM peruentum eſt ad fines omnes ducatus Spoletini, Annioq;
fluuius nos traxerat ad loca in Latinorũ partibus à Strabone Plinioq;
enumerata. Quare pedem referentes ad propinquam conterminamq;
regionem tranſeamus: quæ olim Picenum dicta, nunc eſt Marchia An *Picenum*
conitana, quum tamen aliquãdo prius fuerit appellata Marchia firma
na. Nam in geſtis rebus ſeptimi Gregorij pontificis Romani in conci
lio Lateranenſi legimus Robertũ Guiſcardum quia Marchiam occu-
paſſet firmanam fuiſſe excomunicatũ. Piceni fines ſunt à ſeptentrione Apenninus, eum
à ducatu Spoletano ut oſtendimus diuidẽs, & ab oriente præſertim hyemali fluuius olim
Iſaurus nunc folia dictus. A meridie ſuperũ mare. poſt fluuius Troentus Aſculũ præterla
bens. Liuius lib. XXII Annibalis progreſſus deſcribens poſt inflictam ad lacum Traſu-
menum populo Romano cladem dicit eum ueniſſe in agrum Picenum non copia ſolum
omnis generis frugũ abundantẽ ſed refertum prçda. Et Pli. ſcribit picentes quondã uber-
rimæ multitudinis trecenta ſexaginta milia in rei publicç deditionẽ uenere à Sabinis orti.
Quom uero ſocialis belli incentores aut primi marſis incentoribus ſocij fuiſſent, in eos à
Romanis crudeliter eſt ſæuitum. Liuius lib. XXIII: C. Terentio procos. negotiũ datum
ut in piceno agro conquiſitionẽ militum haberet. Et lib. XXVII Claudij Neronis Coſ.
ad Liuium Salinatorẽ Coſ. aduerſus Haſdrubalem ituri deſcribens iter eum dicit flexiſſe
in picenum. Martialis attribuit rerum trium proprietatẽ piceno his uerſibus: Hæc quæ pi
cenis uenit ſubducta trapetis, Inchoat atq; eadem finit oliua dapes. Et alibi. Picentina ce-
res niueo ſic nectare creſcit: Vt leuis arrepta ſpongia turget aqua. Item alibi. Filia picenæ
uenio lucanica porcæ, Pultibus hinc niueis grata corona datur. Libet uero ab orientali *Iſaurus*
parte piceni, ſiue Marchiç anconitanç deſciptionem incipere. Iſaurus amnis folia nunc di *Folia flu.*
ctus ex Apennino ad cotulum arcem ortum habens Piſauri ciuitatis uetuſtç mœnia attin
git, ubi portum ſed tenuem raro maioribus nauigijs apertum facit: eam ciuitatem ꝙ penes
Iſaurum ſit nomen nactam à Romanis conditã fuiſſe conſtat. Liuius etiã lib. XXXIX.
eam à Romanis ſimul cum mutina & parma coloniã deductã ſcribit. Scribit Euſebius de
temporibus Accium tragœdiarũ ſcriptorem natum parentibus libertinis Piſaurũ inter co *Piſaurum*
lonos fuiſſe deductum, & fundum accianũ fuiſſe iuxa Piſaurũ, credimusq; fuiſſe ubi nunc
corruptæ dicitur Farnazanũ. Piſaurum urbem nos à Totila deſtructã à Beliſarioq; inſtau
ratam in hiſtorijs oſtendimus. Quæ ſuperiori ſæculo principem nacta eſt præſtantẽ Mala
teſtam Pandulphi filium litteris moribusq; ornatiſſimũ, qui natos tres & unicam inter ra- *Mons abbatis*
riſſimas clariſſimaſq; numerandã mulierem genuit Paulam mantuanorũ prçſentis tempo *Idaſpis flu.*
ris principũ genitricẽ. Primum ſupra Piſaurũ ad Iſauri ſiue foliæ ſiniſtrã ripam oppidum
eſt Mons abbatis, è regione cuius oppidi Idaſpis torrens Iſauro iungĩt, quod poeta Luca-
nus nouit ubi dicit: Et iunctus idaſpis Iſauro. Suntq; multa inter Idaſpim & Iſaurum Pi-
ſaurenſis & Vrbinatis agrorũ oppida, quorum Mons fabrorũ notius habetur. editiſſimo
autem inter flumina ipſa monte Vrbinum eſt uetuſti nominis ciuitas, cuius inter ueteres *Vrbinum*
primũ meminit Cornelius Tacitus uitelliẽſi bello: & Pli. dicit Vrbinates cognomine me-
thaurenſes. Noſq; in quinto hiſtoriarum oſtendimus Beliſarium quia fons in ciuitate per

æſtatis caumata aruerat, ciuitate ipſa per incolarum deditionem fuiſſe potitũ: fuit ea urbs
diu à montis feretri comitibus pro Romana eccleſia gubernata, prout etiam nunc guber/
nat idem Federicus; cui ſupra diximus Eugubium eſſe ſubditum. Habet uero nunc ipſa
ciuitas Seraphinum iuris & bonarum artium doctrina ornatiſſimum conſiſtorialem in Ro
mana curia aduocatum. ſupra Piſaurum ad ſiniſtrum oppida ſunt quam plura, ſed notiora
Argilla mons Barocius, & Nuuolaria: inter quæ torrens labitur Argilla nomen à limo quem al/
Fanum tum & tenacem habet nacta, Fani fortunæ mœnia attingens. quæ maritima ciuitas & ipſa
Romanos habuit conditores: à Totilaq́ʒ ſicut Piſaurũ deſtructa fuit, & à Beliſario inſtau/
Methaurus rata. Abſunt tertio à Fano fortunæ miliario Methauri fluuij oſtia. Ad dexteram cuius
Forum ſem partem intus eſt forum Sempronij ciuitas uetuſta, uiæ imminens flamminea, quam Fede
pronij ricus idem feretranus pro Romana eccleſia nunc gubernat. Eſt uero is Methaurus amnis
uelox à Lucano appellat⁹, clade Haſdrubalis per Liuij Salinatoris Claudijq́ʒ Nerõis Coſs.
Romanorum uictoriam libro Liuij XXVII copioſe narratam clarus. quem ad ſiniſtram
Cãdianus flu. tertio ſupta forũ Sempronij miliario fluuius illabitur Candianus: ſiniſtra in cuius ripa uiæ
flamineę, quam Auguſtus Octauianus ab urbe Roma Ariminum uſq́ʒ ſtrauit, pars uiſitur
mirabili & ſumptuoſiſſimo opere facta: quod duriſſimi ſaxi mons quingentis exciſus in
longitudinem paſſibus iter præbuit curribus. & ne ſubiectus amnis rapidum currens uiæ
corroderet fundamenta, murus ab aquis in ſummam uiam quadrato lapide pluribus locis
in ſublime excitatus illam ſuſtentat. Sed maiori opera impenſaq́ʒ ſaxum ſiliceam habens
duriciem, ducentis ut teneo paſſibus longitudine, & octo altitudine perforatum, curribus
Forulum item factum eſt peruium, cui à forma actuq́ʒ forulo eſt appellatio: docetq́ʒ titulus literis cu
bitalibus in frõte exciſus T. Veſpaſianum & non Octauianum Auguſtum, qui uiam ſtra
uerat flamineam, id foruli opus fieri curaſſe. Is Candianus torrente auctus uno ad dexte/
ram habet Aqualaneam uicum tabernis hoſpitatorijs frequentatum. Et paulo ſupra habet
Mons falco montem falconem: ſupra uero ad ſiniſtrã Callij ciuitatis mœnia abluit Candianus, & ſupe
Callium rius eſt Candianum oppidum ab eo fluuio appellatũ. quod tamen ex Luceolis oppidi ue/
Eugubium tuſti propinquo loco, quà ex uia flaminia Eugubiũ eſt iter à longobardis exciſi, ruinis ædi
Luceolis ficatũ fuiſſe, non dubito. Eſtq́ʒ Luceolis locus ad quẽ libro hiſtoriarũ ſeptimo oſtendimus
Narſetem eunuchum caſtra habuiſſe quando mors Totilæ ſibi fuit nuntiata. Et libro IX
diximus Eleuterium Italiæ exarchum ab Eraclio imperatore conſtitutum, quia uſus perſi
dia ad imperium aſpiraret ab exercitu Rauennate apud Luceolim interfectum. Supra fo/
rum Sempronij plus minus octauo paſſuum miliario Methaurus amnis firmiani mœnia
abluit oppidi Vrbinatiũ, iuxta quod mons eſt Haſdrubalis nomen habens. & eum ducem
ibi ſuperatum fuiſſe, & conſtans in regione fama eſt, & nos Liuij Patauini libris attente le
ctis certiſſima deprehendimus coniectura. Interius uero ad Methauri ſuperiora progredi
entes planiciem inueniũt ſpecioſiſſimam: in qua primum eſt oppidum à Methauro penè
in inſulam circundatũ, quod Guilielmus Durandi carnotenſis decanus põtificij iuris con
ſultiſſimus ſpeculi eius doctrinæ libri autor, cum Martini IIII Pon. Ro. nuntius & Ro/
Caſtrum du/ mandiolæ theſaurarius eſſet à fundamentis ædificauit, & à ſuo nomine caſtrum Durantis
rantis appellauit. Quinto inde miliario abeſt ſancti Angeli in uado oppidum mercatoribus fre/
S.Angeli op. quentatum. Et proxime Appennino mercatellum, ſuperiusq́ʒ Amola caſtellum ad Appe/
Amola nini tramitẽ poſitum, quà in etruriam à Romandiola difficili aſcenſu itur. Eam uero regio
nem à Federico feretrano poſſeſſam, que maſſa trabaria appellatur, Romanam eccleſiam
cuius iurium eſt ſic uocaſſe conſtat, quia ex ipſis appenini iugis immenſæ magnitudinis
abiegnæ trabes Romam in ædium Baſilicarumq́ʒ ſtructuram portari conſueuerint, prout
etiam nunc portantur. unde uidetur hac ratione Plinium non abſurde ſcripſiſſe quod ſu/
pra retulimus: Tyberim amnẽ à Tiferno hinc appenino appropinquantem fuiſſe Romam
ratibus nauigabilem, prout certe nunc eſt quando imbribus adeo intumuit, ut clauſuræ
eius cogendis ad molendina aquis ubiq́ʒ in alueo iactę, omnino prohibere nequeant. Sunt
etiam in montibus qui Methaurum inter & Iſaurum ac Apenninũ maſſæ imminent Tra/
bariæ Carola oppidum, & minora aliquot caſtella: raſpagata, miraldella, ſorbedullum, ſan
ctus Martinus, Braſticaria, Belforte Campus, turris foſſati, paganicum. Perlum potentis
Vbaldini olim ubaldinorum dominij reliquiæ, quas Octauianus poſſidet Vbaldinus patre genitus
Bernardino, cuius adoleſcentis egregie docti humanitas ac modeſtia grauitate cõdiuntur
prudentiaq́ʒ

prudentiaq́ senili, ut alterum in ipso expectemus Ioannem accionis proauū, qui patrum nostrorum memoria uirorum sui seculi arma tractantiū facile princeps, & tamen prudentissimus grauissimusq́ est habitus. Post Methaurum fluuium in hadriatici littore sequitur Cesanus torrens: ad cuius sinistram intus est Mondofum, & inde Mondauium, & supra sanctus Laurentius oppidum Vgone ornatum domino familiæ Montis uetuli, qui uita & moribus dignitatem magis decorat abbatialem quàm ab ea decus accipiant. Et interius ad Cesani fontem pergula oppidum, quod nuper habuit Angelum rei bellicæ gloria clarum. Misa fluuius post torrentem cesanū primus mare illabitur ad Senæ nunc Senogalliæ mœnia urbis uetustissimæ à gallis quondā senonibus habitatæ. qui urbe capta, direpta, incensa, ac auro redempta, postmodum à Romanis duce Camillo ad internitionem fuerunt cæsi, & nunc solo æquata, in cuius superborum olim mœnium partis ambitu arces sunt pertenues duæ, quæ à Sigismundo malatesta cum fano fortunæ ac Arimino pro Romana ecclesia gubernātur. Sunt uero multa interius circa Misam amnem oppida & castella, quorum notiora mons Boddij, corinaltum & Rocha, cuius nomen sæpe in ætatis nostræ historijs inuenitur. Et paulo superius augetur Misa sentino amne ad saxiferrati mœnia delabente, cuius oppidi nomen sæpe per ora uirum uolitare facit Bartolus iureconsultorum superioris sæculi excellentissimus. Habet uero nunc id oppidum Alexandrum theologia ac philosophia, & Nicolaum perottū eloquentia ornatissimos. Sentinus amnis uetustum retinet nomen, secus quem secundo supra saxumferratū stadio Sentina urbs fuit uetusta: in cuius agro Liuius lib. x. prælium scribit præclarum fuisse gestum, in quo Fabio Maximo Decio Coss. ab Vmbris, Etruscis, Gallis, & samnitibus cum Ro. pugnatum est. & Decius filius genitoris Decij exemplo deuotus hostium telis obrutus interijt, Romani'que uictoria potiti, peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex milia de hostibus interfecerunt: Samnitium'que agmen cum fuga prolapsi per agrum pelignum fugerent circunuentum à pelignis est. ex milibus quinq; ad mille cæsi. estq́ id prælium in quo quom structæ acies undiq; starent, cerua fugiens lupum è montibus exacta per campum inter duas acies discurrit. inde diuisæ feræ cerua ad gallos lupus ad Romanos cursum deflexit. lupo data est inter ordines uia. ceruā galli cōfixere. Tum ex antesignanis Romanus miles: Illac fuga inquit: hinc uictor Martius lupus integer & intactus gentis nos Martiæ & conditoris nostri admonuit. ex Sentinæ urbis à Longobardis destructæ ruinis saxūferratum, & pariter sexto ab inde miliario Fabrianum oppida fuerunt à principio inchoata. Ortum uero habet Sentinus in Apennino ad tramitem, unde Fossatum umbriæ oppidum est accessus. post senogalliā prima inueniuntur in littore flu. Esini ostia, ad quæ arx est munitissima anconitanorum præsidio custodita. Intus ad eundem fluuium sui nominis est ciuitas Esis & ipsa uetus: & interius ac sub primis apennini collibus frequens opificibus Fabrianum, quod nobilissimū totius Piceni siue Marchiæ oppidum, Sentinæ urbis uetustæ ibi ad sex mille passus uicinæ excidio ædificatū per ætatem nostram Gentilem habuit pictorum sui sæculi celeberrimum: In eoq; familia nobilis clauelensium uiri simul pueri & infantes, in quibus Baptista litteris ornabatur, ciuium conspiratione dum sacris in Basilica interessent, ad internitionem sunt cæsi. fortunatū uero est præsenti anno sicut & proximo fuit Fabrianum Romanę curiæ eo ductæ præsentia, unde multas diuitias maxima cum dignitate accumulat: tulitq́ ipsius oppidi sors ut adulterini pontificis reliquiæ pestiferi dogmatis in eo fuerint punitæ, quod quidem memorabile facinus non ab re censuimus referendum. Quom Ioānes x x i i. pont. Ro. Ludouici bauari adulterini imperatoris importunitati ac insolentiæ constanter resisteret, ueniens Romā ipse bauarus quendam Petrum colutij de corbario reatinæ diocesis minorū ordinis in Antipapam profanari curauit: qui miser factę de se electioni quom esset assensus anticardinales creauit, & complicibus in uesania impietateq́ sua coactis pro uiribus est conatus scindere dei ecclesiæ unitatem. & tamen interim Ioanna Mathei filia de corbario repetijt in iudicio eundem maritū suum, qui secum annis quinq; priusquam ad fratres minores inhabilis confugisset, matrimonialiter fuerat copulatus. fuitq́ per episcopū seruato iuris ordine in petrū sententia redintegrandi matrimonij promulgata. Sed quom petrus ipse in idolum prophanatus à Bonifacio comite Pisano captus & ad Romanum pont. Auinionem perductus esset, ibidem in carceris pedore obijt. Nec tamen semper postea defuerunt illius uesaniæ sectatores Fraticelli de opinione

Misa flu.
Pergula
Senogallia
Saxumferratum
Sentinus flu.
Sentina
Esinus flu.
Esis C.
Fabrianum
Antipapa
Fraticelli

opinione uulgariter appellati,aſſerentes nec Ioannem XXII nec quempiã illius ſucceſſo
rem iure & ordine creatum eſſe pontificem: quod malũ adeo diffuſum eſt ut in multis ma
gnisq; Italiæ ciuitatibus atque per oram Græciæ præſertim in athenarum urbis reliquijs
multi hactenus ſint inuenti Romanis pontificibus eam ob fatuitatẽ animis & conuenticu
lis clam initis aduerſantes. Quamquam magis luxus & libidinis ſequi oblectamenta ui/
dentur q; iuris pontificij quærere fundamenta. Nam præter ſtupra & adulteria quæ paſ/
ſim unuſquiſq; abditis in locis & ad hoc occulte paratis cõmittunt, aliud publicis eorum
cerimonijs tale fit ſcelus. uocatæ & de induſtria ſeductæ ſpecioſiores quæq; uel uiduæ uel
uirgines uel matronæ quom in antra noctu cõuenerint,ſacerdotes & clerici eius ſectæ eo/
dem in antro clauſi diuinas quidem laudes ad fidem à ſimplicibus comparandam ex ritu
chriſtiano legunt cantitant immurmurant, quibus nocte ut aiunt media finitis, ſacerdos
eorum maior alta admonet uoce binos debere maſculum & fœminam ſancto ſpiritu in/
uocato in complexum carnalemq; copulam commiſceri. inde luminibus illico extinctis,
quemq; uirum proximã aut manu captam aut etiam de induſtria obſeruatam mulierem
ſibi proſternere. ſi uero ex huiuſmodi coitu cõceperit mulier ,infans genitus ad conuenti/
culum illud in ſpeluncam delatus per ſingulorũ manus traditur tamdiu totienſq; baiulan
dus quouſq; animam exhalauerit. Isq; in cuius manibus infans expirauit maximus ponti/
fex diuino ut aiunt ſpiritu creatus habet̃. & quom alter item ex tam multis uitiatis mulie/
ribus offertur fœtus, eum ſacerdotes collegialiter cõgregati prunis aſſant, collectũq; inde
puluerem in uaſculum mittentes uinum ſuperfundunt, quo nouitios. & execrabilibus hu
iuſmodi initiandos ſacris potant: à quo cõbibendi modo crudelis hæc ſuperſtitio uaſculi
Barilotum quo fit uocabulo Barrilottũ appellata eſt. Retulitq; nobis religioſiſſimus & certe ſanctus
uir Ioannes Capiſtraneus: huic perſequendæ hominum ſectæ præfectus, ſceleſtiſſimam
mulierculã ſponte ſibi faſſam fuiſſe,cum eo ex diabolico coitu peperiſſet infantẽ,genitum
læto animo lætioreq; fronte in ciſtella de induſtria ornatiſſima ad ſpeluncam detuliſſe,prę
fatam ſe munus afferre precioſiſſimũ: eandemq; parentem non modo ſiccis oculis ſed hi/
lari animo eiulantem,miſerandumq; uociferantem aſſari filium inſpexiſſe. Eam itaq; cru/
deliſſimam hæreſim quom fabriani degentes accuratius proſequuntur, conuicti ad duo/
decim & reſipiſcere pertinaciter recuſantes igni ut erant meriti ſunt cõſumpti. eſt uero ad
Eſis fluuij dexteram ſub ipſis Apennini iugis qua Validum umbrię oppidũ petitur,locus
fratrum ſeraphici Franciſci heremita dictus,quo uiſo ut inquit poëta Ouidius potes dice/
Locus here. re numen ineſt: ædificijs certe quantum religioſis uiris ſat ſit ea in locorum aſperitate tam
cõmode inſtructus,ut alia eiuſdẽ ordinis Italię urbium loca amœnitate ſuperet. ſeruaturq;
picta in eo tabula Gentilis fabrianenſis, opus cæteris quas uiderimus præferenda. habet
Eſis fluuius ad dexteram intus Serram oppidum ſancti Quirici appellatũ quingentis paſſi
Mathelica bus ab ipſo amne & arduo in colle ſemotum. ei auerſa à Fabriano regione Mathelica op/
pidum non ignobile,cuius nomen in picentibus ponit Plinius,ſexto abeſt miliario, iuxta
quod labitur torrens breui curſu in Eſim & ipſe cadens. ſecundũ littus, poſt eſis oſtia pro/
Cimera mons montoriũ Cimera incipit Mons anconæ dictus. q̊d quidẽ promontoriũ tam propinquum
Mons eſt Apennino, ut aliqui montem ipſum ibi opinati ſint ſcripſerintq; finiri. unde oſtendit
Anconæ Plinius eo in loco Italiam ſe flectere,& aduerſam huius cubiti partem concauum eſſe luna
Ancona tum ac maximum,quod à piſtoria incipiens per caſentinum burgumq; ad ſepulcrum tan/
quam primo cornu procedens, centralem ſinum apud foſſatum ualidumq;,& poſtea alte
rum cornu ad Nurſiã caſſiamq; habeat. ſub promontorio qua uergit in mare eſt Ancona
ab ipſa littoris & Italiæ ſe flectentis curuitate dicta,cuius uetuſtæ urbis & à doricis Gręcis
ut Iuuenalis & ut Plinius à ſiculis ædificatę portum Traianus imperator quod extantes ti
tuli etiam nunc oſtendunt, inſigni opere & tutiſſimum nauibus & ornatiſſimũ extruxit.
Oſtendimus hiſtoriarũ quarto anconam urbem dum Conon Iuſtiniani imperatoris parti/
um dux male defenſat, gotthos ſuburbium quod tunc mare inter & montem urbe inclu/
ſum eſt igni ferroq; uaſtaſſe: & libro VII diximus narſetis Eunuchi duces cum triginta
nauibus quadragintaſeptem gotthorum naues profligaſſe, & anconam obſidione duriſſi/
ma tunc leuatam fuiſſe: undecimoq; docuimus libro ſarracenos per tempora Lotarij im/
peratoris & Sergij papæ,qui dictus fuerat os porci anſerenſi urbe in dalmatis euerſa,naui
buſq; Venetorũ ceteis tribus in Tergeſtino ſinu captis incenſiſq; anconã quoq; captã ac
ſpoliatam

ſpoliatam incendiſſe: qua expeditiõe ſarraceni diſſenſionibus freti, quibus cum fratribus agitabatur Lotharius imp. poſt incenſam deſolatamq; anconam quicquid urbium & locorum uſq; idruntum ea habet ora maritima ſpoliarunt. ciuibus ea ciuitas moratis & imprimis mercaturæ deditis ſed maxime omniũ ſeruatæ dudum libertatis gloria decoratur: habetq; nunc Franciſcum Stalamontẽ & Nicolaum iureconſultos bonarum litterarũ ſtudijs ornatos: quom nuper amiſerit Ciriacum qui monumenta inueſtigando uetuſtiſſima mortuos ut dicebat uiuorum memoriæ reſtituebat. Primus poſt cimericũ promontorium eſt amnis Muſio quem ad hoſtia aſpidum uocant. Tertioq; ab eo amne miliario & paulo ſupra mare uetuſtiſſima interijt urbs Humana: & paruo ab inde ſpacio adhæret mari ipſo in promontorio ſiriolum oppidũ. Ad alteram uero promontorij partem in mediterranea uerſam primum eſt caſtrum ficarellũ. interius decimo ab ancona miliario eſt Auximum ciuitas uetuſtiſſima, cuius ardui mõtis in quo eſt ſita radices muſio attingit. ea urbs in multis locis præſertim in belli ciuilis C. Cæſaris cõmentarijs & noſtris oſtrogothorum hiſtorijs inueniẽ celebris. quam oſtendimus duram pertuliſſe & longam obſidionẽ priuſquam in Belliſarij poteſtatem deueniret, ea maxime cauſa ꝙ gotthi illam ualido defenſabant. ſuperius item XII miliario ſub Apennini collibus eſt cimbulum oppidum à labieno ædificatum, cuius item cælſum ſicut Auſimi montem Muſio circuit, & paulo ſuperius ortum habet: ſed medio inter Auximum cingulumq; ſpacio eſt ſtaphilũ haud ignobile piceni oppidum, ſuperiusq; ad dexterã inter colles Apennino proximos eſt Lapirus uetuſti nominis caſtellum. Attingit uero in mediterraneis mari propinquioribus Muſio Recanetũ ciuitatem quæ ricinetum principio appellata eſt. quom enim Gotthi Eliam ricinam ciuitatem campeſtrem ab Elio pertinace Romano imp. ædificatam, cuius maceratæ propinquiora cernuntur fundamenta, demoliti eſſent: eius incolæ in oblongum iſtud dorſum demigrantes Recanetũ ciuitatem ſumpto nomine à prima parum mutato ædificarunt: idq; decreta ricinatum marmoribus inciſa quæ apud maceratam ſunt ex parte oſtendunt. ea ciuitas magnum ex patria & affinitate noſtra forliuio habet ornamentum Nicolaum Aſteum recanatẽſem & maceratẽſem epiſcopũ ſacris & philoſophiæ ac medicinæ litteris quibus adoleſceſcens operam dedit egregie eruditum. Recanetum inter & Adriaticum mare paululum à Muſione recedit celeberrimũ totius Italiæ ut in aperto immunitoq; uico ſacellum glorioſæ uirginis Mariæ in laureto appellatũ, quo in loco preces ſupplicantiũ à deo genitricis ſuæ interceſſione exaudiri illud maximum certiſſimumq; eſt argumentũ, quod eorum qui uotis emiſſis exauditi fuerunt ex auro argento cæra pannis ueſte linea laneaq; appenſa donaria, magno luenda precio, baſilicamq; omnẽ penè cõplentia, epiſcopus in dei uirginiſq; gloriam intacta conſeruat. Potentia amnis ſequitur, ad cuius oſtium uetuſta interijt eiuſdem nominis urbs inter primas picentum aliquãdo numerata. is amnis in Apennino ſupra matelicam & quaſi è regione nuceriæ alphateniæ oriundus habet intus ad dexteram & ſub primis Apennini collibus ad duos mille paſſus diſtans Monticulum oppidum. Ad ſiniſtram uero inferius Montem ſanctum egregium in picentibus oppidum. Superius uero & ad primos Apennini colles potentia præterlabitur ſanctum Seuerinum nobile ſed nouum oppidum, ad ruinas ædificatum Septempedę oppidi uetuſtiſſimi à longobardis ſolo æquati. Aſinus inde torrẽs perexiguus mare illabitur, cui ſuperius adiacet ſancta Maria in caſſiano oppidum ad dexteram, & intus ad ſiniſtram paulum à mari recedit Ciuitas noua nobile oppidũ. Et ſexto ab aſino torrente miliario adſunt chienti amnis hoſtia cui intus ad dexteram adiacet mons caſuarius oppidum. pauloq; remotius morrum, & tertio ab inde miliario ſuperius Macerata ciuitas noui nominis & ipſa eliæ ricinæ ſicut Recanetũ excidio inchoauit. quintoq; inde miliario ſuperius eſt mons ulini oppidũ non ignobile: quod Franciſcus Sfortia quo tempore primum Eugenio IIII. pon. Ro. hoſtis eſſe cœpit diripiendum militi conceſſit. Inde eſt arantia uaranenſium uilla. Superius item ad chientum amnem eſt tollentinũ uetus oppidũ, quod populo frequens beato confeſſore Nicolao ornatur: cuius relationis in numerum ſanctorũ apoſtolicas litteras Ego IIII Eugenij pon. Ro. ſecretarius confeci. habuit uero tollentinũ per ætatem noſtram Nicolaum mattucium tollentinatẽ inter primarios rei militaris duces annumeratũ. habetq; nũc Franciſcum Philelphum litterarum Græcarum latinarumq; excellentia ac æditorum operum fama notiſſimũ. ſupraq; tollentinũ tertio miliario eſt belforte oppidũ. Vbi uero chientus

Muſio flu.
Ficarellum
Auximum
Cimbulum
Staphilum
Recanetum
S. Maria in laureto.
Potentia flu.
S. Seuerinum
Macerata
Mons ulini
Tolentinum
S. Nicolaus
Belforte op.

 fontes

fontes in Apennino habet Serauallis est & castellum & uicus, quo tramite camerinum ex umbria adiri ostendimus. est ad sinistram superius camerinũ ciuitas uetustissima, ad quam Liuius libro I X. Fabij maximi fratrẽ quando motus etruscorum iuerat exploratũ peruenisse & multa exceptum comitate scribit. & lib. x. dicit camertes dedisse P. Scipioni armanda classe quã duxit in aphricam cohortem unam sexcentorũ militum armatorum. Ea dudũ fuit in picentibus sicut & nunc est populi frequentia opibusq́ primaria: quæ proximis annis similẽ uidit Fabrianensi nobiliũ Varanensiũ cędẽ. sed nunc à duobus ex eadem uaranensiũ gente adolescẽtibus Rodulpho & Iulio litteris uirtutibusq́ ornatis gubernata quiescit. Influit chientũ amnem supra tollentinũ torrens fiastra in Apẽnino proxime fontibus naris umbrorũ amnis oriundus, cui in ipsis Apennini iugis adiacet fiastrum inde appellatum castellum: & qua torrens ipse in chientum labitur est chaldarola oppidũ non exile. Ad chienti sinistram intus est sancti Elpidij oppidũ. Superius sancti Iusti castellũ quod torrens lætus cognomine uiuus attingit, & in chientum breui cursu labitur. Itemq́ superius ad primos Apennini colles sancti Genesij est oppidum haud ignobile, cui interius seruana adhæret. Interq́ ea duo oppida planicies plicæ est apud quam letusuiuus torrens originem habet. Ad eumq́ torrentem quinto infra seruanam miliario urbs est Saluia, uetus nomen & pariter multæ uetustatis ingentes ædificiorũ ruinas habens, inter quas certum est tria fuisse theatra. nec satis inuenimus quo tempore aut à quo ea urbs fuerit condita. paucis etiam in locis præter quàm in Plinio & nostra gotthorũ historia illius nomen apud uetustos inuenitur: nunc quidem reliquiarum & quidẽ ingentium loco derelicto extat in earum angulo oppidum urbis aliæ corruptũ à uetusto tenens nomen. sunt etiã tertio infra saluię uestigia miliario ad letiuiui torrentis undas ingentis monasterij claraualle nsis ruinę. At in littore prima sequuntur amnis nunc tennæ olim Tigniæ hostia: cui amni haud longe ad dexteram adiacet oppidum nunc sancta Maria in Georgio appellatum inter primaria marchiæ annumeratũ. Quæ urbs olim fuit Tignium: de qua in cõmentarijs C. Cæsaris sic habetur: Interea certior factus Tignium Thermũ prętorẽ cohortibus quinq́ tenere, oppidum munire, omniumq́ esse Tigniorum optimã erga se uoluntatẽ, Curionem cum tribus cohortibus, quas pisauri & arimini habebat mittit. cuius aduentu cognito diffisus ciuium uoluntate Thermus cohortes ex urbe educit & profugit: milites in itinere ab eo discedunt ac domum reuertuntur. Curio summa omnium uoluntate Tignium recepit. Et citra ultraq́ tennam multa sunt ibi propinqua agri firmani oppida & castella. sed primum superius ad tennã est mons sancti Martini, & tertio supra abest miliario penna. Post quarto miliario ad primos Apennini colles est amondula, & ipsum inter primaria piceni oppida numeratum: ad sinistramq́ temnę in Apennino est Mons fortinus nobile oppidum: supra quod in Apẽnini iugo tenna is fluuius fontem habet: inferiusq́ ad hostia eadẽ sinistra castellum est portus firmanus appellatũ, quom tamen mare & fluuius nedum faciant ibi portum, sed uix tolerabilem nauibus præbeant mansionem. intusq́ tertio miliario est ciuitas Firmana Romanorum colonia ex duo de uiginti quæ difficillimis secundi belli punici temporibus primo detractarũt militiã & tributorum collationẽ, post in senatus & populi Romani potestatem se permiserunt. Et tamen haud quaq́ in hoc murorum ambitu quem habet uetusta, quo illam circundedit superiore sæculo Ioannes auolius uicecomes rei bellicæ ductorum sui temporis præstantissimus, quom tamen saxeo in tumulo qui mœnibus includitur oppidum fuerit peruetustum cui castello firmano erat appellatio. cernunturq́ in saxo cubitales litteræ diui nescio cuius Augusti titulo incisæ. fuit pridem eo in tumulo arx munitione & ornatu inter primas Italię numerata: quam deturbato ac per arma pulso pontificis Eugenij uiribus Francisco Sfortia populus firmanus muro & omni munitione simulq́ ornatu spoliauit. Absunt à firmano portu quinto miliario torrẽtis letimortui ostia ad quæ magni ædificij uestigia cernũtur. estq́ fama nullius quod sciam uetusti litteris confirmata picenum ibi fuisse urbem, à qua prouinciã nomen autumant nactam esse. isq́ torrens paulo supra petriclum inter & belmontẽ oppida ortum habet: eundemq́ torrentem inter & proximũ asonem fluuium est mons rubianus oppidũ, & superius ad asonis dexteram intus sunt Seruilianũ, post sancta uictoria, & superi⁹ Mons falco oppida: & superius item summo in Apẽnino mons monachus non ignobile oppidum sub asonis fluuij fonte situm. ad asonis sinistram littori fluuioq́ adhæret pedasum castellum: supraq́ est Mons floræ, superius

Camerinum

Fiastra flu. & op

S. Elpidij op.

Tignia flu.

Mons fortinus

Letus mortuus flu.

Mons falco

ræ, ſuperius oppidum Monſnouem dictum, quod à nouem nobilibus fuit ædificatũ: inde *Monſnouem*
habetur Mons altus & forte & ſuperius oppidum cõmunalia aſculana appellatum: illabi/ *Mons altus*
tur poſt hęc mare torrens perexiguus, ad cuius oſtia eſt morcinum caſtellum interius ripa *forte op.*
traſonum, quod oppidum loci natura muroq́ʒ munitiſſimum nulli picentum populo diui/
tijs conceditt & tamen dum pellendo prouincia Franciſco Sfortia bellum geritur, id oppi
dum Sfortiani diripuere. ſupra eſt coſſignanum nobile oppidum: ſuperius caſtignanum. *Coſsignanum*
Superi⁹ his in mediterraneis abeſt tertio miliario à coſſignano aufida nobile munitiſſimũ *Aufida op.*
natura loci oppidum. Altiſſimis uero in montibus qui prædictis oppidis è regione reſpon
dent: ſummo in Apennino eſt Mons ſanctæ Mariæ in gallo oppidum: cui ipſo in Apen/
nino propinqua eſt cauerna ingens ſibyllæ uulgo appellata: & paulo ſuperius eſt lacus ille *Cauerna*
in nurſinorum agri Apennino: quem uano ferunt mendacio piſciũ loco dæmonibus ſca/ *ſibyllæ*
tere, ea tamen duorum locorum fama multos diebus noſtris & plures ſuperioribus ut au/
diuimus ſæculis pellexit necromantia delectatos aut noſcendarum rerum mirandarum a/
uidos, ut arduos hos montes magno uanoq́ʒ labore cõſcenderent. Diſtant in littore ab aſo
nis fluuij oſtio Griptæ oppidũ octo, à Griptiſq́ʒ ſanctus Benedictus item oppidũ duo mil/ *S. Benedictus*
lia paſſuum: quæ maritima regio omnium Italiæ præter ſurrentinam caietanamq́ʒ amœ/
niſſima mali quod arantium uocant feraciſſima, uitibus item arboribusq́ʒ & oleis eſt con/
ſita, & tribus à ſancto Benedicto milibus diſtat arx Aſculanus portus appellata: quæ o/
ſtijs troenti fluminis ad cuſtodiam eſt appoſita: ubi fines ſunt littorei noſtræ regionis pice
ni ſiue Marchiæ anconitanæ. Eſt primum intus ad troenti dexterã oppidum Mons Bran/ *Mons bran*
donus, ciue nunc uno feliciſſimum Fratre Iacobo ordinis ſancti Franciſci de Marchia ap/ *donus*
pellato, quem ardentiſſimum pariter & eloquentiſſimũ uerbi diuini præconem uitam du/
cere in terris angelicam conſtans fama conſentit, adeo ut nullus dubitet quod multi ui/
diſſe affirmant eum ut eſt uiuum miraculis coruſcare. tribus ab hoc oppido & totidem
milibus à ripa traſonum abeſt Aquauiua oppidum: ex quo duces adriæ prouinciæ apru/ *Duces*
tinæ originem duxere. ſecundum hanc troenti dexteram ipſo in Apennino eſt arquata op *Adriæ*
pidum nobile, quod Nurſini pontificum Romanorum conceſſione in aliena obtinent re/ *Arquata*
gione. Superius quinto miliario pariter ad troenti dexteram eſt Accumulum nobile oppi
dum: & item ſuperius ſub troenti fonte eſt amatrix oppidum ut in montanis egregium,
quod fortaſſis propinqua in regione quom ultra fontem & ad troenti ſiniſtram ſit annu/
merari debuit. Difficilis uero eſt montium huiuſmodi & ſitorum in ipſis locorum deſcri/
ptio: quod ſaltuoſiſſima ſunt & riuis altisq́ʒ rupibus quandoq́ʒ ita diuiduntur ut nec pictu
ra ſit nec elocutio quæ plenam illorum notitiam dare poſſit. hinc unum dictis addere libet
quod ſuo loco commode nequiuimus explicare: ea in Apennini parte in qua ſuperius op
pidum arquatam eſſe diximus, ipſe Apenninus ſe ipſum ſuperans arduum facit grumum,
qui nurſinos à picentibus dirimit: appellaturq́ʒ mons uictor quod cæteros regionis mon/
tes altitudine uincat: ad cuius orientale lacus ille dæmonibus infamis, ad aliud que latus *Lacus dæ/*
in meridiem uerſum duo ipſius colles altiſſimi & pauliſper in profundo inter ſe diuiſi fur/ *monum*
culas faciunt preſtæ appellatas, inter quas troentus labitur, & mox ab ipſis furculis per ar *Furculæ*
ctam & tanquam manufactã decurrens foſſam arquatæ mœnia attingit. Vltra atq́ʒ etiam *preſtæ.*
infra amatricem medio in Apennino fluuius oritur nomine caſtellanus: qui paruo curſu
ad mœnia aſculi defertur: & paruo inde ſpacio cadit in troentum, ut hinc caſtellanus iſte
troentus inde aſculi mœnia circumluant. Ea ciuitas uetuſtiſſima aliquando picentum pri
maria fuit. & Liuius quom lib. LXXII. dixiſſet Italicos populos bello ſociali defeciſſe
primos ponit picentes. Poſtea lib. LXXVI. dicit aſculum à Pompeio Strabone captum
quo in prælio quom terra tremuiſſet, Strabo tellurẽ æde promiſſa placauit. & tamen poſt
cædem incendiaq́ʒ cõmiſſa urbem euertit: quia Aſculani initio belli miſſos ad ſe legatos in
terfecerunt. Aſculum uiros ſæpe habuit præſtantiſſimos, Titum betutium barrum orato/ *Aſculum*
rem, quem Cicero in bruto cæteris ſuæ ætatis oratoribus externis præfert: Ventidium
baſſum ducem Romanum qui primus parthos attigit: in quem militare illud
lædorium fuit dictum, qui mulos fricabat factus eſt conſul. Ha/
buit etiam Nicolaum tertium pont. Ro. Cicumq́ʒ
excellentiorem mathematicum quàm
uulgarem poëtam.

Romandiola ſiue Flaminia.

ED iam finis adeſt Piceni ſeu Marchiæ anconitanæ deinceps Flamini
am ſiue Romandiolam adeamus. Flaminiæ quantum ad hanc ſpectat
Flaminia regionem uocabulũ ante finitum ſecundũ bellum punicum nuſquam
reperitur. Nam Flaminium uetus oppidum iuxta tyberim & ſoracte
montem fuit: de quo Virg. in VII Hi ſoractis habent arces Flaminiaꝗ
Flaminia uia arua: & Flaminia dicta eſt uia: quam Octauius Auguſtus ab urbe Ro
ma uel potius à circo Flaminio ſicut in Roma inſtaurata docuimus
Ariminum Ariminum uſꝗ ſtrauit. Per totum uero ſecundum bellum punicũ, ſicut & belli primi pu
nici temporibus factum erat, hanc regionem Liuius Patauinus quantũ ad Romanos ſpe
ctabat ſolo Arimini uerbo appellat. Nam lib. XXIIII ſic dicit Prætori Sempronio pro
Boi uincia Ariminum obuenit, quom reliqua omnia padum uerſus Apenninum & alpes par
Aemylia tim boios partim Galliam diceret Ciſalpinam. pariter dicimus de Aemilia quæ & ipſa in
Romandiola eſt cõprehenſa. Liuius autem lib. XXXVIII ſcribit M. Aemilium Coſ.
Via Aemylia Liguribus ſubactis uiam à placentia productam Flaminiæ cõiunxiſſe, ut certum ſit uiam
à foro Cornelij uſꝗ placentiam inde Aemyliam appellatam. & infra innuit Liuius, Quin
tum Flaminium fratrem: qui ut meretrici Placentinæ placeret, gallum ſecuri percuſſit:
quando baccanalia Romæ ſublata ſunt, uiam ſtrauiſſe quam Flamineã appellarit: habue
rintꝗ fines Flaminia ab Iſauro ad uaternũ fori Cornelij nunc imolæ amnem, & Aemylia
inde ad Trebiam Placentiæ urbis fluuium, quam longitudinẽ & nunc habet Rauennatis
eccleſiæ exarchatus, prouincia cuius tota id Romandiolę nomen olim obtinuit: quod qui
dem nomen oſtendimus in hiſtorijs Carolum magnum & primum Adrianum pont. Ro.
poſt oppreſſos dominioꝗ priuatos longobardos ea maxime ex cauſa indidiſſe: quod toto
Longobardorum tempore Rauenna cum propinquis aliquot ciuitatibus & oppidis Ro
mano populo fidem conſtantiſſime ſeruauit. Sed nos conſuetudini adhærentes iam inue
teratæ fines Romandiolæ intra Iſaurum ſiue foliam & ſcultennam ſiue panatium amnes
Apenninumꝗ montem, ac mare Adriaticum paduſamꝗ paludem citra padum, & ultra
illum quicquid ager Ferrarienſis ad Veronenſium Patauinorumꝗ paludes & ultima uſꝗ
padi oſtia fornaces appellata mare inter Adriaticum & padum habet, conſtituemus. Ad
Poccium dexteram Iſauri amnis ripam primum habet Romandiola oppidum poccium, poſt mon
Mons lurus tem lurum. inter Iſaurum & proximum torrentem cruſtumium, de quo Lucanus: Cruſtu
Cruſtumiũ fl. miumꝗ rapax. ſiue ut nunc appellant concham: focaria eſt promontorium quatuor habi
tatum oppidis: granariolo, caſtro medio, gabitijs, florentiola, & uinetis & oliuetis egregie
conſitum. ſuperiuſꝗ ſunt oppida: tumba, planum montis, mons caluus, pes campi, ſaxum
Focaria corbarium, & macerata montis feretri. Sub focaria Ariminum uerſus catholica uicus ad
Catholica quem abſorptum mari oppidum Concham eminentes aquis muri turreſꝗ per æquoris
Gradaria tranquilitatem oſtendunt. Interius eſt gradaria Sigiſmundi Pandulphi uilla, ſuperbis ædi
ficijs, amœniſꝗ conſitionibus & ampliſſimis uinetis ornata, ad ſiniſtram ſita conchæ am
nis, à quo ſummerſum oppidum nomen habuit. Suntꝗ ſuperius Sanctus Ioannes in mace
gnano, mondainum, ſaluditium, mons gridolfus, metellum, mons Florum, gemanum,
Certaldum tauletum, planum caſtelli, caſtrum nouum, mons tauelij. certaldum Petri turchi uiri do
Planum ctiſſimi patria, planum Ioannis: Franciſci nobilis & ſtrenui à litteriſꝗ non abhorrentis ul
Meleti ri patria planum meleti, petra rubia, carpegnum, à quo nomen accepit mons arduus am
pliſſimuſꝗ paſcua prębens per æſtatem animalibus uberrima. Qui quidem mons Arimi
no ſiue ut nunc dicitur marida fluuio ab Apennino diuiſus omnium Italię Apenninũ non
contingentium montium eſt maximus. ſubeſt item illi caſtellatia, poſt ſequitur mons cero
gnonus, monaſterium ſextini apud quod multa extant uetuſtatis monumenta. Ad con
Mons ſcutulus chæ uero dexteram Sanctus Clemens, agellum, corianum, mons ſcutulus, ubi hæc ſcribi
mus, albaretum, gypſum, tumba gaiaeni, mons zardinus, ſaxum, mons grimannus, mons
taxorum, mons copiolus. Et mari in uia flaminia & prope mare imminet ſanctæ Trinita
tis eccleſia. Suntꝗ ad eius torrentis dexteram oppida & caſtella, in Arimini ſiue maridæ
S. Marinus amnis ſiniſtram uergentia, Serau alle, ueruculum, ſanctus Marinus, ſub arduo cuius
monte torrens ipſe ortum habet. Superiuſꝗ in montis feretri regione Mons maius, pe
tra

tra acutula, toranum, ſanctus Leo epiſcopi ſedes, ſcaulinum antiquum, ſoane, penna, bi/
lium, maiolum, ciconiaria, montironum, mercatum ranchi. Succedit ordine Ariminũ ue/ *Ariminum*
tuſti clariq́; nominis colonia Romanorum ſimul cum beneuento ſicut Liuius x i i i i lib.
ſcribit deducta, anno quod ex Euſebio computauimus ante Ieſu Chriſti domini natiuita/
tem ſecũdo octuageſimo & ducenteſimo. ea ciuitas duram à Vitigite Gotthorũ rege per/
tulit obſidionem, Ioanne uitaliani partium Iuſtiniani imp. ſicut in hiſtorijs oſtendimus ui/
riliter defenſante, & nunc Sigiſmundo Pandulpho malateſtæ clariſſimo rei militaris duci
uicariatus eccleſiæ titulo eſt ſubiecta: Cuius latera irrigat eiuſdem nominis fluuius mari/ *Marida*
da nunc dictus. Scribit Liuius lib. x x i L. Sempronium cos. compoſitis Siciliæ rebus de/
cem nauibus oram Italiæ legentem Ariminum perueniſſe, inde cum exercitu ſuo profe/
ctum ad trebiam amnem. Et lib. c i x dicit belli ciuilis Cæſaris & Pompei initio Curio/
nem tribunum plæbis perueniſſe Ariminum, quam hiſtoriam Hirtius in cõmentarijs &
Lucanus poëta diffuſe narrant, ut eam prolixius à nobis ſcribi oportere nõ iudicemus. &
beatus Hieronymus eccleſiæ doctor ſcribit concilium ætate ſua & cui ipſe interfuerit Ari
mini celebratũ fuiſſe, quod poſtea patres reprobauerint, & geſta in eo cenſuerint eſſe nul
la. Eam ciuitatem ſuburbiumq́; coniungit pons, nunc ſolus integer ex ueteribus quatuor,
quos Octauius Auguſtus flaminia uia ab urbe Roma ariminum ſilicibus ſtrata pręter mi
norum pontiũ turbam maximo extruxit opere atq; impendio. Qui.n. eſt ad tyberim mil/
uius nomine à Marco ſcauro ſicut Amianus Marcellinus refert conſtructus, multa quæ
ab Octauio accepit ornamẽta omnino amiſit. & qui tyberim item ſub ocriculo iungebat
parte una ſucciſus in arcis fundamenta conceſſit: Is uero qui ſub Narnia Narem amplecte
batur fluuiũ, multis ut uidetur ſeculis uel ſucciſum uel collapſum uetuſtate fornicem me/
dium amiſit. Ornata fuit Ariminenſis ciuitas ſuperioribus ſeculis Maſtino Pandulpho
& Galeoto ex Malateſta gente principibus omni uirtute ornatis. Ortiq́; eodem Galeoto,
Carolus Malateſta princeps fortiſſimus atque doctiſſimus, quem in hiſtorijs Marco
Catoni ſuperiori ſimilem fuiſſe diximus, & Pandulphus qui Brixię & Bergomi dominiũ
multis optinuit annis, inter ætatis noſtræ Principes primarij ſunt habiti: cum tamen nul/
la ratione eis fuerit uirtute inferior Malateſta tertius frater. Claram uero dulcemq́; ſui me
moriam ſeculo noſtro reliquit Galeotus Robertus, qui licet paternæ hæreditatis urbes op
pidáque amplum in Italia principatum iuſtiſſime ſimul & prudentiſſime adminiſtrauit,
res tamen mundanas tanta eleuati in æternę ſalutis deſideria ſpiritus mundicia & purita/
te contempſit, ut poſtquam adoleſcens in cœlum unde uenerat reſtitutus carnis ſarcina
eſt exutus, beatitudinis famam ſignáque in terris reliquerit. Ariminum'que nunc habet
Petrum ac Iacobum perleones fratres latinis & Græcis litteris apprime eruditos. Ad ſini/
ſtram maridæ intus eſt ut diximus uerruculum prima Malateſtarum patria, Maiolum, Bi/ *Maiolum*
lium, & ad fontem in appenino caſtrum ilicis. Eſt etiam ut diximus in exceſi montis cacu/ *Bilium*
mine Samarinum oppidum, olim acer mons dictum, perpetuæ libertatis gloria clarum.
ulterius uia flaminia eſt ſancta Iuſtina uicus, & ſupra primis in collibus Sanctus archan/
gelus nobile oppidum. & in uia item flaminia Sauignanum oppidum interſecat pluſa ue/ *Pluſa fluu*
tuſti nominis fluuius, qui ſub belaëre caſtello mare influit adriaticum. Inde habetur par/
uus torrens Butrius, cui ſupra uiam flaminiam adiacet longianũ uiti oleáque in circuitu
perpulchre conſitum. ſequitur magni quondam nominis torrens perexiguus rubicon, ci/ *Rubicon*
ſalpinæ galliæ & Italiæ arua diſterminare ſolitus: piſſatellum nunc qui ſub flaminia uia,
ruconem qui ſupra accolũt, uocant. fuit'que olim ſtante & integra re publica Romana le
ge prohibitum, ne quiſpiam armatus illum iniuſſu magiſtratuum tranſgrederetur. Eáque
lex loco mota in quo ab initio fuit poſita, marmore litteris inciſa elegantiſſimis etiam nũc
uiſitur, quam libuit hic ponere: Iuſſum mandatum'ue P. R. Conſ. Imperator miles tyro *Epigramma*
commilito quiſquis es manipularie'ue centurio turmæ'ue legionariæ hic ſiſtito uexillum
ſinito, nec citra hunc amnem rubiconem ſigna ductum commeatum'ue traducito. Si quis
huius iuſſionis ergô aduerſus ierit fecerit'ue adiudicatus eſto hoſtis P. R. ac ſi contra pa/
triam arma tulerit, penates'que è ſacris penetralibus aſportauerit S. P. Q. R. SANC/
TIO PLEBISCITI S. VE. C. Notiora ſunt quæ de huius amnis & legis tranſgreſ/
ſione C. Iulij Cæſaris ſcripta ſunt à multis quàm ut ea à nobis hic ſcribi oportere iudice/
mus, ſatis'que fuerit & locum & legem indicaſſe. Incipit uero hic ſecundum uetuſtos

gallia cisalpina de qua M. Cicero in Philippicis. Nec uero de uirtute constantia grauitate
galliæ taceri potest, est enim ille flos Italiæ, illud firmamentū imperij Ro. illud ornamentū
Portus dignitatis: & Plin. in hoc tractu interiere boi, quorum tribus CXII fuisse auctor est Cato.
Cesensis Item senones qui ceperant Romam: qua rubicon torrens influit adriaticū portus est Cese
nas parua admittēs nauigia, intus supra flamminiā sunt amœni & feraces agri Ariminen/
Ceruia sis castella, quorū primarium est Runchfridū: ultra Cesenatem littori propinqua est Cer/
uia ciuitas rarissimo habitata colono salinas faciente, quam Malatesta nouellus Cesenæ
princeps præstantissimus in arctiorem restrictam orbem muro nuper ualido cōmuniuit,
& quinto ab inde miliario absunt sapis fluuij ostia, adiacet'que ei fluuio intus in uia flami/
Cesena nia ciuitas Cesena uetus habens nomen, quæ malatestæ nouelli litteris præsertim historia
ornatissimi administratione nunc gaudet, à quo ornatur Bibliotheca melioribus Italiæ æ/
quiparanda, quum tamen hospitale idem in urbe sumptuosissimum ędificet, ac mœnibus
illam nouis alicubi cōmuniat, ponte lapideo & quidē insigni sapim fluuiū ad uiam flami
niam iunxerit: est'que nunc plurisfacienda quàm innuerit M. Cicero, quum in ultima ad
Lentulum epistola significare uolens quempiam Romanū ciuem paruifaciundū esse, di/
cit non satis dignum esse cui Cesena aut tabernolæ fuerint committendæ. Plinius autem
Cicerone posterior uina docens Italiæ optima connumerat Cesenaticum. Ea ciuitas cum
ciuilibus dissidijs tumultuaretur, ad annum salutis tricesimumoctauum supra tricenteli/
mum & milesimum à Britonibus Romanæ ecclesiæ fidem seruare simulantibus direpta
Sapis flu. fuit. Superius ad sapis fluenta intus est emporium sarracenū uicus, & paulo supra ad ap/
Saßina penini radices Sassina uetustissima ciuitas, quæ in bois nobilissima Plautum comicum ci/
uem habuit, quem Eusebius tradit propter annonæ difficultatem ad molas manuarias pi/
stori se locasse, ibi'que quotiens opere uacaret fabulas scribere & uendere solitum fuisse.
in eius'ꝗ urbis ruinis episcopium est, cuius diœceseos & dominij sunt castella & oppida
ad uiginti boibo pro boio uetusto nomine appellata. ad sapis uero fluuij fontem uel pau/
S. Maria in lo infra oppidum est sanctæ Mariæ à balneis quæ intus habet lateritio opere conclusis di/
balneis ctum, & secundum amnis eiusdem decursum uallis est balinea castellis uicis'que plurimis
Boi frequentata, obtinuerūt uero boi à principio omnem eam nunc Romandiolæ regionem,
Bononia quæ à Sassina Bononiensem includit agrum, perhiber'que Plinius Bononiam pro boio/
nia dictam esse, quanquam non modo Bononiensem agrū boi, sed eos qui nunc mutinen/
sis regiensis'que dicuntur complexi fuisse uidentur, quod indicat Liuius libro XXII his
uerbis, Q. Minutius inde in agrum boiorum legiones duxit, boiorum exercitus haud ita
multo ante traiecerant padum, iunxerant'ꝗ se insubribus & cenomannis, quod ita acce/
perant coniunctis legionibus consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum uires fir/
marent. Postquam fama accidit alterum consulem boiorum urere agros seditio extemplo
orta est: postulare boi ut laborantibus uniuersi opem ferrent, insubres negare se sua deser/
Tannetum turos, ita diuisæ copiæ, bois in agrum suum tannetum profectis. si itaque tannetum fuit
boiorum, Mutina pariter & nunc regium, ultra quam ciuitatem tannetum esse ostende/
mus, in bois fuere. Fuerunt tum potentissimi bellacissimi'que populi, quod innuit Liuius
libro XXI: Boi sollicitati ab Insubribus defecerunt, nec tam ob ueteres in Romani po/
puli iras, quàm quod nuper circa padum Placentiam Cremonam'que Colonias in agrum
gallicum deductas ægre patiebantur, triumuiri ad deducendas Colonias missi Placentiæ
mœnibus diffisi mutinam confugerunt. Legati ad boios missi uiolati sunt Mutina obses/
sa, & simulatum de pace agi, missiꝗ ad eam tractandam à Gallis comprehensi L. Manlius
imp. effusum agmen ad mutinam ducit, cæsi sunt Romanorum octingenti, sex signa mi/
litaria adempta. itē Liuius XXXVI, P. Cornelius Scipio nasica cos. uir optimus à sena/
tu iudicatus boios gallos uictos in deditionē accepit de quibus triumphauit. Prima post
Candianum sapis ostia in adriatici littore loca describi digna sunt parua candiani siue uallis siue stagni
ostia, documento prudentibus rerumꝗ peritis futura qua in rebus humanis omnia fluxa
Sapis flu. omnia sunt caduca. Sapis fluuius quem octauo miliario descriptū post terga linquimus,
ad annum nunc plus minus sexcentesimū ipsam illabebatur candiani uallem, efficiebatꝗ
Portus portum in primis Italię celeberrimum, in quo sicut Sueto. tranquil. Vegetiusꝗ & pleriꝗ
uetustiores scripserunt, Octauius Augu. primus Ro. imp. classem instituit, quæ sinū adria
ticum Illyricū Dalmatiam Græciā Pontū Armeniā Asiā Aegyptū & omnē mediterranei
maris

maris oram tueretur. Scribitq; Pli. in eius portus ostijs turrim fuisse phaream omniũ ma/ximam quas Romanũ ubiq; habuit imperium: & breui ab instituto eo portu factũ est ut à naualibus turmis conuenientibus undiq; mercatoribus ciuitas ibi sit ędificata & quidem opulentissima, de qua Helius Spartianus in Didij Iuliani uita scribit: Sed dum hæc agit Iulianus, Seuerus classem Rauennatẽ occupat. Ea uero ciuitas cũ antea tum maxime beati Gregorij temporibus episcopũ habuit: capta uero fuit à rege longobardorũ Luthprando atq; direpta, unde & urbe sublata & qđ magis crediderim fluuio sapi in remotũ auerso cursum, uidemus factum ut nec urbis mœnium nec turris phareæ neq; portus nisi minima ex parte aliquod appareat uestigiũ, præter sancti Apollinaris in ipsa classe ciuitate Basilicam uarijs ornatam marmoribus, cæteris æquiparandam quas Italia ubiq; habeat uetustæ magnificentię speciosiores, quę Theoderici ostrogothorum primi regis opus fuit. Influunt uero ipsam candiani uallem, qui & tanti olim portus tenues conseruant reliquias parui torrentes auela & beuanus appellati: quorũ primus latera abluit Fori pompilij ciuitatis olim nunc oppidi nominis uetusti. Ea ciuitas in uia flaminia unũ fuit ex quatuor foris, quæ Plinius illa in regione simul enumerat: quã ciuitatem ad annum salutis septingentesimum Vitaliani pont. Rom. natione signiensis temporibus Grimoaldus longobardorum tyrannus dum sabbato sancto conficeretur crisma furto occupatam diripuit, solo æquauit, & eandem postmodum à Foroliuiensibus instauratam iterum destruxit, arari'que fecit ad annum salutis tredecies centenum atq; sexagesimum Egidius sabinensis Romanæ cardinalis ecclesiæ celeberrimus. supra eminenti in colle est bretenorium ciuitas, in quam destructi fori Pompilij episcopalis dignitas est translata: fuitq; id oppidũ quod Plinius uetustiora repetens brintum appellat, umbriæ apud Rauennam ultimum: & postea inter quatuor fora enumeratum dicit esse forum brintanorum. sub bretenorij colle imminet torrenti auexæ polenta oppidum paucis habitatum colonis, ad quem locum ostendimus in historijs prælium illud Romæ & Italiæ infœlicissimum fuisse commissum, in quo lacessiti magis quàm clade aliqua confecti Visigotthi omissa ad gallias quã intendebant profectione arma in urbem Rom. uictricia conuerterunt: & ea capta direptaq; ac alicubi incęsa Ro. imperij inclinatio nostræ historiæ titulus initiumq; inchoauit. Post classensem candiani portum prima sunt hedesi amnis ostia, Rauennæ portũ efficientia. Distatq; inde secundo miliario Rauenna urbs uetusta, quã diximus fuisse oppidum sabinorũ: unde Liu. lib. XXI: Cornelius cos. quũ audisset à bois ante suũ aduentũ incursiones in agrum sociorum factas, duab⁹ legionibus subitarijs tumultus eius causa scriptis additisq; ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo C. Appiũ præfectũ suum hac tumultuaria manu per umbriam quã tribum sabinianam uocant, agrum boiorum inuadere iussit. fuit itaq; ager Rauennas hæc tribus sabiniana. & infra addit Liuius: deinde ad castrũ mutillũ, ubi nunc dicitur mutilina. cinxit Rauennam muris nunc extantibus Tiberius imperator, quod litteræ docẽt cubitales ad portam eius clausam, quæ aurea dicitur, quadrato lapide speciosam: auxit uero ipsam ostrogotha gens, cuius rex Theodoricus Italiæ omnis Dalmatiæ Vngariæ Germaniæ & partis non paruæ Galliarum dominus annis duo de quadraginta eandem incoluit ciuitatem, & quod constat superbas in ea ædes basilicasq; construxit. uisitur eius regis monumentum ab Amalasuntha filia positũ extra Rauennæ mœnia, in quo sanctæ Mariæ monasterium est ædificatum in rotundo ea ratione appellatũ, quod altare maius ecclesiæ chorusq; XX capax monachorum, ordine ut est moris in stallo psallentium, unico atq; integro rotundo lapide conteguntur: præest'que illi monasterio abbas Matthęus Blondus nobis frater germanus. populo nunc Rauenna est infrequẽs, quæ uiros olim habuit cum sanctos tum etiam doctos, Apollinarẽ, Vitalem & eius filios Geruasium & Prothasium, Vrcinum'que medicum, omnes martyrio coronatos: Ioannem nominis ordine decimumseptimum ponti. Romanũ: Petrum Rauennatẽ Foricornelij episcopum, qui multas sacri eloquij scripturas eloquẽtissime dilucidauit: & Cassiodorũ urbis Romę senatorem regumq; ostrogothorum epistolarum scriptorem, & post monachũ: qui præter scripta secularib⁹ litteris haud quaq; cõtemnẽda libros de anima grauissime ac eruditissime scriptos reliquit. Videtur etiam genuisse Faustinũ ad quẽ Martialis poëta multa scripsit. Quos faustine dies qualem tibi Roma Rauennam abstulit. Genuitq; superiori seculo Rauenna Guilielmum physicum, quem Petruspaulus uergerius notissimũ amicissimũq; sibi

Forum Pompilij

Bretenorum

Polenta op.

Rauenna

Mutilina

Porta aurea

S. Maria rotunda

hominem

hominem magnis effert laudibus. Genuit etiam eodem tempore Ioannē grammaticum
rhetoremcꝗ doctiſſimum, quem ſolitus dicere fuit Leonardus aretinus omni in re ſed po/
tiſſime in hac una grauiſſimus locupletiſſimuſcꝗ teſtis, fuiſſe primũ à quo eloquentiæ ſtu
dia tantopere nũc florentia longo poſtliminio in Italiã fuerint reducta, digna certe cogni/
tio quæ à nobis nunc illuſtranda Italia in medium adducatur. Vident intelligūtcꝗ qui la/
tinas litteras uero & ſuo cum ſapore deguſtant, paucos ac prope nullos poſt doctorum ec
cleſiæ Ambroſij Hieronymi & Auguſtini, quæ & eadem inclinantis Romanorum impe
rij tempora fuerunt, aliquali cum elegantia ſcripſiſſe, niſi illis propinqui temporibus, Bea/
tus Gregorius ac uenerabilis Beda, & qui longo poſt tempore fuit beatus Bernardus, in
prædictorum numero ſint ponendi. primus uero omnium Franciſcus petrarcha magno
uir ingenio maiorecꝗ diligentia & poëſim & eloquentiam excitare cœpit, nec tamē eum
attigit Ciceronianæ eloquentiæ florē, quo multos in hoc ſeculo uidemus ornatos, in quo
quidem nos librorũ magiſquam ingenij carentiam defectumcꝗ culpamus: ipſe.n. & ſi epi/
ſtolas Ciceronis lentulo inſcriptas uercellis reperiſſe gloriatus eſt, tres Ciceronis de ora/
tore & inſtitutionum oratoriarum Quintiliani libros nõ niſi laceros mutilatoſcꝗ uidit, ad
cuius notitiam Oratoris maioris & Bruti de oratoribus claris, itē Ciceronis libri nullate/
nus peruenerunt. Ioannes autem Rauennas Petrarcham ſenem puer nouit, nec dictos ali/
ter quàm Petrarcha uidit libros, necꝗ aliquid quod ſciamus à ſe ſcriptum reliquit, & tamē
ſuopte ingenio & quodam dei munere, ſicut fuit ſolitus dicere Leonardus, eum Petrum
Paulumcꝗ uergerium, Omnebonũ ſchola patauinum, Robertum roſſum & Iacobum an/
geli filium florentinos, Poggiumcꝗ, Guarinum ueronenſem, uictorinũ feltrenſem, ac alios
qui minus profecerũt auditores ſuos, ſi nõ ſatis quod plene neſciebat docere potuit, in bo
narum ut dicebat literarum amorem Ciceroniſcꝗ imitationē inflammabat. Interea ema/
nuel chryſolora Conſtantinopolitanus uir doctrina & omni uirtute excellentiſſimus quũ
ſe in Italiam contuliſset partim Venetijs partim florentiæ partim in curia quã ſecutus eſt
Romana prædictos penè omnes Ioannis Rauennatis auditores litteras docuit Græcas: ef
fecitcꝗ eius doctrina paucis tamen cõtinuata annis, ut qui Græcas neſcirent litteras latinis
uiderentur indoctiores. & quum magnus bene diſcendi ardor multos in Italia apprehen/
diſset, cõciliumcꝗ apud Cõſtantiam germaniæ ab uniuerſo populo chriſtiano haberetur,
Concilium quærere ibi & inueſtigare cœperunt ex noſtratibus multi ſi quos germaniæ loca conſtan
Conſtanti. tiæ proxima ex deperditis Romanorum & Italiæ olim libris in monaſteriorũ latebris oc/
cultarent. Quintilianuſcꝗ integer repertus à Poggio primum tranſcriptus in Italiam ue/
nit, ſecutæcꝗ ſunt incerto nobis datæ libertatis patronæ Ciceronis ad Atticum epiſtolæ:
Quintilianus cumcꝗ hic in Quintiliani inſtitutionibus & ad atticum epiſtolis noſtrorũ Italiæ adoleſcen
tium ingenia deſudarent, Gaſparinus bergomenſis grammaticus rhetorcꝗ celeberrimus
Venetijs meliori ſolito doctrina nonnullos erudiuit, plurimos ad ea imitanda ſtudia inci/
tauit: florebantcꝗ iam & fama celebrabantur Petruſpaulus uergerius Omnebonũ ſchola
natu maiores. Leonardus aretinus, Robertus roſsus, Iacobus angeli, & Poggius, ac Nico
la mediceus quem præceptor domi aſsiduus erudierat Aretinus, Guarinuſcꝗ Venetijs &
Victorinus mantuæ multos cœperant erudire, cum Philippus mediolanenſis dux tertius
Gaſparinum à bergomo ſubditũ hominem inuitum mediolanenſibus edocendis Padua
& Venetia euocauit. Vbi id maxime adiumenti ſtudijs eloquentię attulit, quod repertus
Laudæ à ſummo uiro Gerardo landriano tunc ibi epiſcopo multis maximiśque in rude/
ribus codex Ciceronis peruetuſtus & cuius litteras uetuſtiores paucíſsimi ſcirent legere
ad eius perueniens manus interitum euaſit. Continebat is codex præter rhetoricorum no
uos & ueteres qui habebantur tres quocꝗ de oratore integerrimos, Brutum de oratoribus
claris & Oratorem ad Brutum M. Tullij Ciceronis: unde liberatus eſt bonus ipſe uir Ga/
ſparinus ingenti quem aſsumpſerat labore ſupplendi quoad poterat librorum de oratore
defectus: ſicut diu antea in Quintiliani inſtitutionibus multo labore ſuppleuerat. Et quũ
nullus mediolani eſset repertus qui eius uetuſti codicis litteram ſciret legere, Coſmus
quidam egregij ingenij cremonenſis tres de oratore libros primus tranſcripſit, multi/
plicatáque inde exempla omnem Italiam deſideratiſsimo codice repleuerunt. Nos ue/
ro cum publicis patriæ tractandis negocijs adoleſcentes Mediolanum adiſsemus,
Brutus Brutum de claris oratoribus primi omnium mirabili ardore ac celeritate tranſcri/
pſimus,

pſimus, ex quo primum Veronam Guarino poſt Leonardo Iuſtiniano Venetias miſſo omnis Italia exemplis pariter eſt repleta. Quo ex tot librorum ipſius eloquentiæ fomitum allato noſtris hominibus adiumento factum uidemus, ut maior melior'que ea quam Petrarcha habuit dicendi copia in noſtram peruenerit ætatem. nec paruũ fuit cum adiumentum ad diſcendum eloquentiam tum etiam incitamentum Græcarum acceſsio litterarum, quod qui eas didicere præter doctrinam & ingentem hiſtoriarum exemplorumq; copiam inde comparatam conati ſunt multa ex Græcis in latinitatem uertere, in quo uſu aut aſsiduitate ſcribendi reddiderunt quam habebant eloquentiam meliorem, aut qui nullam prius habebant inde aliquam effecerunt. Hinc ferbuerunt diu magisq; nunc ac magis feruent per Italiam gymnaſia, plæriq; ſunt ciuitatibus ludi in quibus pulcherrimũ iucundumq; eſt uidere diſcipulos ne dum poſtquam ſunt dimiſsi ſed quouſq; etiam ſub ipſa ferula declamant & ſcribũt, pręceptores dicendi ſcribendi'ue elegantia ſuperare. Ex his autem quos Ioanni noſtro Rauennati diximus fuiſse diſcipulos duo ætate priores, Guarinꝰ & Victorinus hic Mantuæ ille Venetijs Veronæ Florentiæ & demum Ferrariæ infinitam penè turbam & in his ferrarienſes Mantuanosq; principes erudierunt. Georgius trapezuntius publico Romę gymnaſio Hiſpanos gallos, germanosq; multos, ut qui nonnulli aliquando ſunt magni præſtantes'q; uiri, ſimul cum Italicis oratoriæ ac poëticæ auditores habet. Franciſcus uero Philelphus ab ipſa gente chryſolora Conſtantinopoli eruditus *F. Philelphus*
Venetijs Florentiæ, Senis, Bononiæ & demum Mediolani Græcas plurimos litteras docuit & latinas. quid quod ualla Laurentius nõ modo ſuis elegantijs quoſdam Neapoli impleuit, ſed eas quoq; per omnẽ Italiam diſſeminari optinuit, Petrus'q; perleo Ariminenſis Mediolani primũ poſt genuæ, Iacobus frater ſuus Bononię, Procellius Romæ & Neapoli & Thomas pontanus Peruſiæ, uarijs'q; ciuitatibus Seneca Camertinus, Italia bonis litteris implenda pro uiribus enituntur: auctor eſt Plinius olim nebulas nutrire uuas, diſputat Rauennæ uina pręſertim uermicula haberi optima. Sed Martialis contra ſentit his uerſibus: Sit Ciſterna mihi quam uinea malo Rauennæ. Nam poſſum multo uendere pluris aquam: & alibi dicit nullo in ſolo gratiorẽ gigni aſparagum ijs quos uidit in hortis Rauennatium, quod Martialis confirmat his uerſibus, Mollis & æquorea quæ creuit ſpina rauenna: Non erit incultis gratior aſparagis. Et alio item loco ſcribit Plinius in rauennatium mari rombum eſſe optimum. Martialis uero indicat rauennæ ſemper alias ſicut nũc eſt ranas fuiſſe multas. Cum comparata rictibus tuis ora, Niliacus habeat crocodillus anguſta, melius'que ranæ garriant rauennates. Cingunt rauennam amnes duo bediſum faciẽtes, quorum qui ad dexteram montonus, qui ad ſiniſtram olim uitis nunc aquæductus dicitur, ortum in appenini iugis propinquo tyberis fonti loco habẽs: adiacet'que illi intus meldula oppidũ, & ſuperius galeata, poſt ſancta Sophia. Ad montoni fluminis ſiniſtram in uia flaminia eſt forum Liuij ciuitas uetuſti nominis, tertiũ optinens locũ inter quatuor fora quæ innominata Pliniũ ea in regione diximus poſuiſſe. Videmus autẽ Euſebium de temporibus dicere Gallum poetã cuius ſæpe Virgilius & Horatius meminerunt fuiſſe forolíuienſem, & Pliniꝰ in uinis Italiæ optimis liuienſe enumerat: fuit uero ea ciuitas, quod procul à uanitate mendacij de patria noſtra ſit dictum, uiris præſtantiſſimis præſertim litteratis fœcunda: quę præter Gallum poëtam Guidonem bonactum aſtrologorum principem habuit, quæ Rainerium arſendum iureconſultum celebrem Bartoli ſaxoferratenſis præceptorẽ, & per eadem ferme tempora Checho rubeo & Nereo morando uiris doctiſſimis & Franciſco petrarchæ ſicut ipſe in epiſtolis ſæpe memorat amicis ornata fuit. excelluit uero per ætatem noſtrã Iacobus de turre forliuienſis cunctos philoſophiam medicinamq; profeſſos: & Iacobi alegreti forliuienſis bucolicum carmen extare uidemus cæteris poſt uirgilianum eo in genere ſcriptis carminibus facile ut periti iudicant præponendum, quid qđ Vgolinus cognomine urbeuetanus forliuij genitus & nutritus omnes ætatis noſtræ muſicos ſine contradictione ſuperat, æditusq; ab eo de muſica liber haud ſecus omnium qui ante ſe ſcripſerũt labores obſcurabit q̃ Bonati opera uetuſtiſſimorũ ſcripta aſtrologorũ ſeponi faciũt: obijtq; nuper Ludouicus Forliuienſis & epiſcopus & ciuis philoſophorũ ætatis noſtræ theologorũq; facile princeps. Rei aũt bellicæ gnaros & in eo munere claros habuit patria noſtra Ioannẽ ordelaffum, Brandolinũ & Tybertum branduios ac Moſtardam: quæ etiam nunc ornata eſt Nicolao haſteo recanetenſi ac maceratenſi epiſcopo

Aſparagus (margin, beside "ris aquam: & alibi dicit nullo in ſolo gratiorẽ gigni aſparagum")

Meldula op. (margin, beside "meldula oppidũ")

Montonus (margin, beside "fora quæ innominata")

Forumliuij (margin, beside "roliuienſem")

Gallus poeta (margin, beside "procul à uanitate")

episcopo litteris moribus & bonitate conspicuo, pariterq; eius pronepote Stephano nar/
dino cameræ apostolicæ clerico doctrina uirtutibusq; decorato. Magnam item spem dei
Blondi quinq; munere constitutam uidemus in quinq; blondis natis nostris, qui litteris omnes pro ætate
sunt pleni, feracissimi etiam & in multis naturæ benignitate præcipui est patria nostra so/
li, quæ præter cõmunes cæteris Italiæ urbibus fruges uini olei frumenti, seminibus quoq;
abundat aromaticis, nulli in Italia alteri solo quàm Apulo cõcessis, annissio, cardamomo,
fenogræco, cimino, coriandro: eam ciuitatem quartus Martinus pont. Rom. murorũ mu/
nitione spoliatam in uici ruris'ue formam redegit, quam ignominiam honestissima popu/
lo & male à pontifice existimata præcessit causa. Quũ. n. galli ecclesiæ soliti militare Gui/
done appiensi ductore urbem durissima ac diutina pressissent obsidione, cuius meminit
uulgaris poëta dantes, populus Forliuiensis hortante Bonato Guidone armis correptis fa
cta eruptione magnam in illis edidit occidionem. sed qui armis resistendo fortes fuerant
ciues suasionibus postea mollissimis se decipi permiserũt, in quos pontifex immerito ira/
Castrum carũ tus in mœnium urbis excidio desæuijt. ad montoni dexteram castrum carũ est oppidum
Caßianum prius salsubium à scatente ibi salso fonte dictum: inde donadula, post cassianum: deinceps
Porticus arduo in colle est Porticus, eloquẽtissimo & Grçce latineq; dostissimo Ambrosio camal/
dulensi principe monacho quem genuit clarum: ut non immerito nos aliquando gloriari
soleamus, quod uetusti patriæ nostræ agri, ius à Forliuiensi prætore patrum nostrorũ me
moria petere soliti, oppida, Plautum Sassina, Ambrosium Porticus genuerunt. Rauennæ
mœnia secus montonum amnem fossa attingit, à uetustissimis ut inquit Plinius messaniũ
Padusa appellata, duodecim milibus nauigia in padum perferens: Padusa ad eam fossam incipit
palus uetusti nominis, & quam geographi unicam in Italia paludem esse uolunt, de qua
in georgicis Virgilius, piscosóue amne padusa. Cõplectitur uero quicquid lacunæ aut sta
gnorum aut palustris soli ab ea rauennate fossa quinquagesimo ferme miliario padũ in/
Annomo flu. ter & flaminiæ aut ęmiliæ agros intercedere uidemus, Annomoq; fluuius nec adriaticum
mare nec padum attingens in eam primus delabitur paludem: cui fluuio primus in sicco
Bagnacaual/ adiacet trauersaria rauennatum uicus, & pari spatio ad dexteram bagnacauallũ noui no/
lum minis oppidum prius tyberiacum & aliquando ad caballos appellatum. Diuidit autẽ in/
Fauentia terius Anomo Fauentiam uetusti nominis ciuitatem, cuius tamen factam primo mentio/
nem inuenimus apud Liuium libro LXXXIX Sylla carbonem cum exercitu ad Clu/
sium, ad Fauentiam, Fidenciolamq; cæso Italia expulit. Et Helius spartianus in uita Ha/
driani: interfecti insidiatores Hadriani consulares, Palma terracinæ, Nigrinus fauentiæ.
Idemq; spartianus: Ceionius Commodus qui & Helius uerus natus est maioribus fauen/
tinis. & Iulius Capitolinus Lucij ueri Helij imperatoris uitam scribens sic habet, Origo
eius paterna ex etruria fuit, materna ex fauentia. eamq; urbem Gotthi sustulerunt, & po/
stea reædificatam Federicus cognomine Barbarossus male habitam reddidit immunitã.
Et anno abinde uix dum ducentesimo brittones in Italia tunc militantes diripuerunt. Nu/
per uero Guidatius Manfredus primo, post Astorgius frater, præstantes rei militaris du/
ces eandem uicariatus ecclesiæ titulo gubernantes muro cingere præualido inceperunt.
Ornata fuit fauentia nuper Martino præstanti rei militaris ductore. Tradi uidemus à mul
tis Octauium Augustum M. Lepidũ, & M. Antonium de scelestissimo triumuiratu suo
apud confluentia prope Bononiam conuenisse. Abesse autem non potest quin aut fauen
tia aut proxime apud Bagnacauallũ Cutignolam & Lugum ubi flumina anomo sennius
Confluentia & uatrenus ac padus in mare unis ostijs confluunt ea fuerint Confluentia: de quo nefario
scelere in hanc sententiam scribit Liuius libro CXIX. In triumuiratu proscriptio facta
est in qua plurimi equites senatores CXXX uicissim concessi. Lepidus. n. L. Paulum fra
trem, Antonius L. Cæsarem auunculum, & Octauius M. Ciceronem, qui à Popilio legio
nario milite quũ haberet annos LXIIII occisus est, caputq; cum dextra manu in rostris
posita ubi multos defenderat. Plinius de lino Italiæ tractans fauentinum in æmylia uia mi
ris effert laudibus. & alio loco eos numerans quos Vespasianus imperator facta Italię de/
scriptione excellenter inueteratos repperit, unam dicit mulierem fauentię inuentam fuis/
se quæ annos XXV supra centesimum nata erat. Interius quarto supra fauentiam milia/
Aureolum rio Aureolum est oppidum ecclesiæ rauennatis amœnissimo in colle sitũ, sub quo in ano
monem defluit Martianus torrens, qui latera abluit mutilanæ uetustissimi oppidi, cuius
Mutili

Mutili tunc appellati Liuius in principio belli Macedonici, sicut in Rauenna ostẽdimus
meminit, fuitq́ ante quingentos annos nobilis familiæ comitum, qui Guido cognomine
per Flaminiam & Etruriam floruerunt. Supra Fauentiam ad Anomonis fluenta conual/ *Vallis Ano/*
lis est fluuij nomen retinens populis frequentata, in qua Brasgella, rontana, grattaria, casti *monis*
lionum, castella: marrate & bifurcus uici, & sub appenino Crispinus. post anomonem pa/ *Brasgella*
dusam paludem influit Sennius amnis, cui ipsa in palude & in sylua quam lugi dicũt adia *Marrate*
cet Fusignanum oppidum. Et ad dexteram Sẽnij ripam Cutignola est oppidum: unde At *Cutignola*
tendula gens Sfortiorum familia fluxit in Italis nunc clarissima. Adiacet Lugo zagona/
ria castellum acceptæ à Florẽtino populo cladis in Philippensi bello, & capti in eo prælio
Caroli Malatestæ, quod in historijs diffuse ostendimus memoria celebratũ. Et intra secun
dum inde miliarium ad Sennij ripam excisum est oppidum Cunium, ex quo operis huius *Cunium*
principio diximus familiam nobilem Cunij comitum originem duxisse, quæ multos ha/
buit belli duces. non itaq́ duximus omittendum, quod maxime ad præsentem facit inten/
tionem, Albricum cunij comitem, qui primus hoc nomine in ea familia fuit, fato quodam *Albricus co/*
illum fuisse, qui maximam in re militari Italica fecit mutationẽ. Vt enim remotiora omit/ *mes Cunij*
tamus tempora, reipub. & imperatorũ, qui ad inclinationem usq́ imperiũ Romæ & in Ita
lia integrũ tenuerunt. ut etiam illa prætereamus, quæ per annos fermè quadringentos ma
lo suo Italia per uisigothorũ, erulorum, ostrogothorum & longobardorum tempora uidit
accurate nostris in historijs narrata, magnam quietem Italia sub Carolo Magno & suis fi/
lijs ac nepotibus Romæ imperantibus per annos circiter centum habuit. Sed mox ad pri/
stinos penè labores sub Italicis tribus tyrannis Berengarijs redacta, breui post Germano/
rum regũ imperij titulo ornatorũ tẽporibus uaria uti fortuna cœpit. quæ aliquot ex ipsis
tyrannos, aliquot inertes & malignos passa nil minus mali uidit, q́ quum inter seipsam di
uisa est. & parte oppressa pars astu dolis aut fortitudine usa calamitatẽ ad tempus potuit
declinare: unicũ uero tantis malis remediũ aliquando excogitatũ est, quum implorata Ro
manorũ pontificũ auxilia aliquos à mali regis, siue imperatoris Germani sæuitia tutaban/
tur. Quanquã tempora sæpe fuerunt in quibus magis ipsa pontificũ dissidia cũ malis prin
cipibus nocuere. Quũ itaq́ id Romanorũ pontificum aliquando inefficax remediũ esset
uisum, cœpere urbes in Italia potentiores præsertim Lombardiæ & Marchiæ Taruisinæ
sese in libertatẽ erigere, & societatibus initis inuicem se tueri. Irruerunt uero aliquotiens
Germani reges, Otto tertius, tres Hẽrici, tertius & quartus & postea septimus. deinde pri
mus Federicus & secundus, & demum Ludouicus Bauarus. & hinc pontificibus socijsq́
bello populis inde regibus, uel impugnãtibus, uel iniuriã propulsantibus strages ubiq́ cæ
des direptiones incendia in Italis sunt cõmissa: ut ausim affirmare plus aliquando calami/
tatis ab hac gente acceptũ, q́ raro alias à barbaris omnino Christianæ fidei hostibus per/
pessum erat. In tãtis malis ultimo penè Bauari tẽpore cœperũt Ro. pont. atq́ etiã aliquæ
bellorũ sociæ ciuitates aduersus Germanicã tyrannorũ rabiem externos milites, Francos,
Hispanos, Anglicos, Brittonesq́ mercede conductos in Italiã uocare: quinetiam quotiens
orta inter electores imperij quod sæpe cõtingit, aut aliter inter Romanos principes discor
dia uisum est tutũ esse Germanorũ electo imperatori inimicorum præsidia precio sunt ac
cepta. Vnde factũ est ut per annos circiter centũ à Martini quarti pontificatu usq́ ad Gre
gorij undecimi tempora diuersis in regionibus Italia, aut Theotonicos, aut Brittones, aut
Anglicos habuerit mercede cõductos. Nulla enim erat Italiæ ciuitas, quæ Italico homini
stipendia penderet. sed singuli populi inter se centuriati suæ reip. munera gratis obibãt. &
uexilla curru uecta, quod appellarũt Charrotiũ in expeditiones ac prælia ducebantur. ac/ *Charrotium*
ciditq́ dimissos aliquãdo aut alias cum prædandi libido incessit huiusmodi cõductos mer
cenarios milites plura maioraq́ damna nostratibus, q́ eos à quibus timebatur intulisse. di
cunt hoc maximo experti damno perusini clade ingenti XII milliũ, uel ferro cæsorũ, uel
tyberi enectorũ à Brittonibus Anglicisq́ afflicti. testantur Cæsena Fauentiaq́ crudeliter
direptæ, & omnis regio affirmat urbi Romæ adiacens, in qua ferunt, qui interfuerunt su/
pra LX oppida, & castella partim funditus, ut nunc manent excisa, partim habitatoribus
pulsis spoliata fuisse, ut felices habiti sint ex ipsis, qui nihil rerũ amissione durius ab Angli
cis Brittonibusq́ fuerũt passi. Crescebat interim uicecomitũ in Lombardis potẽtia, Bene *Vicecomites*
dicti undecimi pontificis Romani auctoritate in Bauari damnũ dedecusq́ Luchino uice

gg comiti

comiti & Ioanni eius fratri Mediolanẽsi archiepiscopo attributa. & uarie per aliquot tem pora inter Lombardos quod diffuse in historijs diximus est certatũ. quibus in bellis quum Brittones, Anglicique cõtraria Bernaboui uicecomiti sentirẽt, armauit ille cùm alios in Italia tum imprimis Albricũ, de quo dicere cœpimus Cunij comitẽ, qui externo militi sæpe cõgressus superior uictorque euasit. Et tamen uariãte ut fit fortuna exercitu Bernabouis fracto fugatoque Albricus est captus, quẽ ut militari ætatis nostræ more dimitterẽt, quũ illi precibus rationibusque alijs adduci nõ possent, Barnabos argento ad trutinã quãti ponderaret impenso redemit. Isque præstantissimus ductor eam gentem externam breui expulit Lombardia quæ uicecomiti erat subdita. Barnaboue postmodum à nepote in carcerem coniecto Albricus stipendio dimissis Italis omnibus, qui arma ferre cœperant sese ducem ea ratione exhibuit, ut coacti eam in militiã præstantiores quique inito fœdere, quod sacramẽto firmatum est, una essent societas sancti Georgij appellata. qua cum societate adeo ardenti celsoque animo externos Albricus est insectatus, ut nullus qui paterna auitaque origine in Italia genitus nõ esset arma per eum circũferre sit ausus. Fuisse autẽ ad quadraginta equitum millia externos Italia tunc pulsos audiuimus: quũ Albricus sua societate repentino tumultu cõgregatos uix duodecim millia habuerit. Fomes'que id & origo quædã fuit omniũ rei militaris ducum quos audiuimus & ipsi uidimus administrandorũ bellorum gloria excelluisse. Nam Braccius montonensis domesticus Albrico familiarisque fuit. Sfortia cum Laurentio Attendulo consanguineo prima ductu Brandolini Foroliuiensis in Albrici exercitu tyrocinia fecit, pariter Paulus Vrsinus Mostarda Foroliuiẽsis, Tartaliaque Lauellẽsis, & Thomasinus Cribellus Mediolanensis, Albrici ductu auspicijs & disciplina militiam sunt secuti. Institutæ autem in Italia militiæ Albricus nouum addidit ornamentum, quod ubi thoraces, ocreas, brachialiaque ex corio quod nos uidimus, uel externi uel ciues in tumultibus patriæ militantes induebantur, ferro ipse & chalibe totum armari hominem primus edocuit, & in sua societate curauit. Externis Italia pulsis Albricus in Neapolitanum se conferens regnum Ladislao regi à quo magni cõmestabilis dignitate ornatus fuit, talem præstitit operam, ut nedum regno à multis potentissimisque inuasoribus occupato sit potitus, sed talia per Italiã iecerit fundamẽta, ex quibus apparuit eum nisi morte post Albricum præuentus fuisset regni Italici atque imperij dignitates in Italiam reducturũ fuisse. Sentiãt uero quicquid alij uolũt, nostra fert opinio, tãti fuisse externos milites, Anglos, Brittones, Germanos, Italia pulsos esse, ut & opibus magis abundauerit, & maiorem certe tutiorẽ quietem postea semper habuerit. Nam etsi in bellis quę post eam externorum eiectionem sunt gesta urbium oppidorumque direptiones cõmittuntur: ab excidio tamen incendio & sanguine nostri sæpius temperãt, & quod uni in expilatione damno est, opes alteri Italico accumulat, quas externus barbarusque asportasset. Quinetiã ecõtra factũ uidemus ut quum multi ex Italicis magna cõducti mercede Francis & Anglicis cœperint militare, spolia inde & pecuniæ in Italiam deferantur. Nullusque mihi ostenderet ædificãdi, uestiendi, ornandi, & cæteram omnem uitæ nostræ, quam hoc seculo uiuimus luxuriem, lauticiam, cæteros'que magnificos apparatus certe superioribus seculis fieri solitis maiores aliunde, quàm ab hac securitate & tutela originem habuisse. Quæ omnia Albrico nostro Cunij alumno, quod excisum nunc aratur, nõ immerito laudem gloriam'que perpetuam accumulant. Nec tamen negamus Ro. curiæ in Italiam ab Auinione reuersionẽ opulentiã Italiæ plurimum adauxisse. Nam cum per annos LXX Auinione Ro. pont. curiam tenuissent, Gregorius XI. natione Lemouicensis eandem ad annum salutis LXXX supra millesimũ & trecentesimũ in Italiã traduxit. At postquam dei munere eloquentia per uiri Romãdioli Rauennæ geniti uirtutẽ reuiuiscere cœpit, & noua tutior'que rei militaris forma in Italia externis eiectis per Albricũ item Romandiolum est reddita, eandem quoque Romandiolam per nostras manus tertiã in rebus maximis gloriã Italiæ speramus dedisse, qui latentẽ supra mille annos historiam tanta attingimus diligẽtia, ut omnem nedum Italiæ, sed totius olim Ro. imperij prouinciarum, regionum'que statum, ad quorum uel regum uel principum uel nationum manus peruenerit, clare magis & quàm fieri posse uideretur diffuse ostẽderimus, quum Roma interim instaurata, Italiam quoque abstersa errorũ obscuritatum'que multa rubigine nouerimus illustrare. Interius uia flaminia Sennium iungit pons proculeius, & ad dexteram in eadem uia Bolognesium est noui nominis oppidum, quod patrũ nostrorum memoria

Braccius
Sfortia
Mostarda
Tartalia

Roma instaurata
Italia illustrata

memoria Bononiensis populus à fundamẽtis ædificauit. Supra sunt Sosenana & in appe-
nino palatiolum castella olim rei militaris gloria clarissimæ genti Vbaldinæ subdita, quæ
superiori seculo simul cũ longissimi tractus appenini uicis, castellis, & oppidis ab eadem
gente possessis populus Florentinus per arma cepit. In padusa itẽ Vatrenus sequit amnis, *Vatrenus flu.*
quẽ Plinius scribit solitum fuisse ostia padi, nunc primaria ubi spineticũ appellabatur ad-
augere. Sed nũc auerso penè uiginti millibus cursu noui nominis ostia in padusam & pa-
dum habet zaniolum appellata, ubi claræ memoriæ Nicolaus Estensis Marchio magnifi
ci operis arcẽ, & postea Leonellus successor ac filius uiam quæ duodecimo miliario per-
ducit Lugum fecerũt. Intus ad Vatreni dexteram in uia Flaminia est Imola Forumcorne- *Zaniolum*
lij priscis appellata, ad quod erat Æmyliæ regionis initium. Martialisq́ poeta hãc urbem
inhabitasse uidetur, sicut his in uersibus innuit, Si quibus in terris qua simus in urbe roga-
bit, Cornelij referas me licet esse foro. Ea ciuitas à Narsetis militibus sicut in historijs dixi
mus diruta, & breui post à Clephi immanissimo Longobardorũ rege sub nouo hoc Imo- *Imola*
læ nomine, ut Rauennatibus fidẽ po. Ro. seruantibus opponeretur ædificata est. habuitq́
paulo supra ætatem nostram Beneuenutum, qui grammaticus & ludi magister tũc in Ita-
lia primarius, quũ historias nosset aliqua scripsit. Claruitq́ diebus nostris Ioannes Imolen
sis põtificij & ciuilis iuriũ peritissimus. Est interius ad Vatreni sinistram septimo ab Imo
la miliario Taxignanum oppidum, quod decimum Ioannem Romanum pontifcem ge- *Taxignanũ*
nuit ingentis certe uirtutis & famæ uirum, à quo Sarraceni mediam fermè Italiam opti-
nentes in fugam primo conuersi, post ad Lirim fluuiũ magna occisione profligati Italiam
reliquerũt. Fuit quoq; Taxignanum superiori seculo ornatum Petro excellenti medico:
& nuper ex uico codregnano qui tanxignano mille quingentis passibus abest, originem
habuit Ioannes Ferrariensis episcopus uir cum doctus, tum omnimoda uitæ sanctimo-
nia redundãs. Supra ad Vaterni dexteram Coderonchum, & superius sub ipsis appenini
radicibus est Florentiola nouum oppidum à populo Florentino cui subest ædificatũ. Pro *Florentiola*
ximo item in padusæ loco oppidũ est caput silicis appellatum, per quod transmissa lintri-
bus septimo miliario padusa per zaniolum nauigatur in padũ. uia quæ ab eo oppido Imo
lam XII ducit miliario silicis nomen retinet, inde olim inditum quod silicibus Roma aue
ctis strata fuit. Quum enim Ro. Impe. florente, aliqua belli aut pacis usibus necessaria in
Aemyliam deferri esset opus, ea mari aduecta per padi ostia & inde per padusam huc loci
comportabãtur: unde uiam natura soli & paludis propinquitate cœnosam, & raro tunc si
cut & nunc etiam æstate plaustra perferentem sterni necessitas adegit. Silices autem Ro-
ma auectos, ut dicamus facit Plinius, qui genus id lapidis nullo alio quàm circa urbem &
mare Etruscum loco reperiri dicit. Dispersos uero per Ferrariam Imolam ac circũstantia
loca silices ab hac nunc spoliata uia acceptos uidemus esse ex his, qui nunc in stratis circa
urbem Romã uijs passim conspiciũtur. Sequitur torrens in padusam labens Siler, cui in- *Siler flu.*
tus apposita sunt agri Bononiẽsis oppida sancti Petri ad dexteram, & Ducia ad sinistram. *Ducia*
Superius uero in montibus est flagnanum oppidum secundo Honorio pont. Ro. ibi geni
to decoratum. Torrens inde habetur Claterna padusam iuxta uicum ad caballos petens, *Claterna*
ad cuius nominis pontem uiam Flaminiam iungentem oppidum fuit Claterna, cuius mo
dica apparent fundamẽta, de quo Cicero ad Lentulum, Erat claternæ noster hircius, ad fo
rum Cornelij Cæsar. paruo inde spatio à padusa absunt oppida: hinc medicina inde Bu- *Butrium*
trium populo & quidem diuite frequentissimum. Supra est in collibus Varagnana. Idex *Varagnana*
inde habetur fluuius apud mulinellam uicum padusam attingẽs, unde uigesimo stadio ad
padi ripas lintribus nauigatur. Ad sinistramq́ idicis primo in colle castellũ est Brittonum
sub appenino, ad sinistram uisanum, ad dexteram caburatium. amni sauenæ padusam illa-
benti Bononia adiacet. Suntq́ intus ad eius amnis sinistram uia Florẽtina uici planorium *Bononia*
primò, post in montibus Loianũ, inde scarcalasinum, & in appenino caprennũ. deinceps *Loianum*
est rheni Bononiensis pars fossa manufacta per urbem ducta, quæ auesam torrentulum ur
bem diuidentem ad pomerium augens, lintres per padusam dimittit in padum. Secũdum
huius nauigationis sinistram padusæ adiacet Ocelinum turris in Ferrariẽsi uia ad limitis *Ocelinum*
agri Bononiensis custodiam communita. Apud ocelini turrem padusæ finem olim fuisse,
& rhenum Bononiensem eo in loco aut propinquo padum influxisse, indicant peruetusti
utriusq; amnis aluei: indicãtq́ pariter Ptolemæi ac aliorum geographorum descriptio ac

pictura:quum uero padus quatuor ferè millia passus retrocesserit,quicquid præsentem pa
di ripam & ocelinum intercedit padusæ accessit:nec ut ante consueuerant padum illabun
tur rhenus & Scultenna,sed lauinio & samogia auctus rhenus & Scultennæ & formigini
torrentulo iungitur,coactaq; huiusmodi aquarum moles per ultima padusæ ostia ad Bon
denum illabitur padum.Id uero Bononiensis agri,quod rhenum padusam & ipsam inter/
Podium cedit urbem,plurimis uicis oppidis & castellis frequẽtatur.Podio lambertinorum,prospe
Galeria rio platesiorũ,uenantio,galleria, peretulo,.centhio & plebeio . Bononiã urbem uetustam
Bononia scribit Plinius, urbium quas Etrusci ultra appeninum habuere primariam boiorũ postea
caput fuisse,ut pro felsina credatur primum boionia post Bononia esse dicta.Eam Liuius
XXXVII dicit,coloniam à Romanis deductã,agrumq; eum fuisse captum de bois Gal
lis,qui ager prius fuerat Etruscorum. quam per Augusti & aliquot imperatorum tempo/
ra trium opulentissimarum Italiæ ciuitatum supero mari adiacentium unam fuisse, quum
alij dicunt scriptores tum affirmat Plinius.Suetonius autem dicit Octauianum Bononien
sibus,quod in Antoniorum clientela antiquitus fuerant, gratiam fecisse coniurandi cum
tota Italia pro partibus suis.Idemq; Suetonius scribit,Neronem imperatorem orasse Lati
ne pro Bononiensibus ad consulem & ad senatum.Iulius Capitolinus in XXX tyranno
rum gestis rebus de Cẽsorino dicit,Erat eius sepulchrũ grandibus literis circa Bononiam,
incisi sunt eius honores:ultimo tamẽ ascriptum est Felix per omnia infelicissimus. Ad an/
num salutis XXXX supra DCCC. Sergij pont. Ro. os porci prius appellati tempori/
bus,quum Lotharius tunc imperator Ludouicũ filium Romam cum copijs mitteret, Bo/
nonienses illum multis incommodis damnisq; affecerunt. Quamobrem ille conuerso qui
iam præterierat exercitu ultionis modum excessit, quod post agri uastationẽ factamq; in
insontibus per uicos uillasq; repertis cædem obsessam urbem captamq; reddidit immuni
tam.& tamen illam ad annum salutis LXXI supra ducentesimum & millesimũ tam sci/
mus fuisse potẽtem,ut aduersus Venetos liberam mari Adriatico nauigationẽ prohiben/
tes tribus annis bello contenderit, in quo Bononiæ prætor castra habens apud padi ostia
ubi castellum Bononienses ædificauerant,quadraginta millia equites peditesq; in exerci/
tu tenuerit.repulsiq; Veneti amissis aliquot copijs,cum ducis Venetiarum Laurentij teu/
poli ductu paratiores redissent,inter Bononiẽses Venetosq; pax firmata est:in qua actum
est,ut padi ostiorum custodia Venetis relicta,possent Bononienses per ea sal & frumenta
absq; uectigali ad libitum deportare. Sequẽti anno orta ciuili dissensione Bononienses fa
ctionem ciuium,ut dicebant imperialem patria eiecerunt,lambertatios,& eorũ partes se/
cutos asinellos,de andalo,comites panici,carbonesios, storletos,albaros,de uilla noua, de
principibus,de abbate,comites butrij,fuscardos,de albesio,de fratta,de la mola,de rustica
nis. exinde quum pars quæ in ciuitate uictrix manserat, extorres animosius insecuta Fo/
rumliuium in quam illi se receperant ciuitatẽ obsedisset,bononiensis exercitus fractus est
& fugatus,quo in prælio legi in Venetorum monumentis octo millia Bononiensiũ ceci/
disse.Quoquo autem modo res postea se habuerint, Bononiã anno XC uix dum elapso
fuisse à Ro.ecclesiæ magistratibus hoc nouo,quem nunc habet, circundatã muro scimus:
constatq; eam non muro magis per id temporis ac diu postea quàm opibus amplificatam
fuisse.habuit Bononia sicut tradit Eusebius, L Pomponium Bononiensem atellanarũ scri
ptorem. & paulo post per M.Tullij Cice.tẽpora sicut ipse in Bruto dicit, C.Rusticellum
oratorem haudquaquam cõtemnendum.& secundo Lucio pont.Ro.Alberti filio ciue or
nata fuit.Martialis uero eam urbem Rufo ornatam fuisse dicit his uersibus,Funde tuo la/
chrymas orbata Bononia rufo,Et resonet tota plãctus in Aemylia.Pliniusq; refert cũ Ve/
spasiani impera.edicto Italiæ census haberetur,L.Termicium Marci filium Bononiẽsem
XXV & cẽtum annos fuisse natum.Idemq; Plinius dicit nullos calamos aptiores esse sa/
gittis,quàm Bononienses:& speculares lapides breues maculososq; cõplexu silicis in Bo/
noniensi agro reperiri.Habuit autem paulo supra ætatem nostram Bononia Ioãnem An/
dreæ Calderinũ iureconsultorum ætatis suæ celeberrimũ. Gaudemusq; ætatem nostram
tulisse Nicolaum Albergatũ, qui primo cartusiæ monachus post Bononiæ episcopus, de/
mum Ro.ecclesiæ cardinalis,uir fuit cum celebris sanctimoniæ,tum etiam sapientiæ sin/
gularis.nuper quoq; Antonius claruit Bentiuolius, uir nobiliũ ætatis suæ in Bononia po
tentissimus:& potentium sui seculi,bonarum artium cæterarumq; uirtutũ præsertim libe
ralitatis

ralitatis gloria celeberrimus. Obijtq; proximis temporibus philoſophorũ ſui ſeculi præ-
ſtantiſſimus Nicolaus Faba Bononienſis. Superſunt autem Gaſpar nunc epiſcopus Imo-
lenſis & philoſophus inſignis, & multi iurium ciuilis & pontificij & philoſophiæ ac medi
cinę ſtudijs ornatiſſimi, Ludouicus de gente Ludouiſia ſacri palatij apoſtolici auditor, Ba
ptiſta Floriani iurecõſultiſſimi filius, Gaſpar Arrengherius & noſter Bornius Salẽſis. Ma
trem uero ſtudiorum Bononiam tam paucis nunc ornari elegãter doctis nullus mirabitur,
qui meminerit (quod cum horrore dicimus) ciuiles diſcordias plures ferro per ætatẽ no-
ſtram Bononiæ abſtuliſſe præſtantis ciues, his quos nunc ipſa & duæ ſimiles in Italia ha-
beant ciuitates. Ad rheni ſiniſtram interius oliuetum ubi conuallis rheni incipit uicus. Ad
dexterã ſub appenino Caſium, in appenino Granariolum arx altiſſima. Inter Samogiam — *Caſium*
torrẽtem & Scultennam amnem ſunt oppida & caſtella Creualcorium, Perſicetum, Fran — *Granariolũ*
cum, ubi olim fuit forum Gallorum, apud quod oppidum M. Antonium Hircius & Pan-
ſa Coſs. prælio ſuperarũt, de quo prælio ſic habet Liuius libro CXIX Cum Panſa Cos.
male aduerſus Antonium pugnaſſet, M. Hircius conſul cum exercitu ſuperueniens fuſis
Marci Antonij copijs fortunam utriuſq; partis æquauit. Victus deinde ab Hircio & Cæ-
ſare Antonius in Galliam confugit. At Hircius qui poſt uictoriam in ipſis hoſtium caſtris
ex uulnere ceciderat, & L. Panſa ex uulnere defunctus in campo martio ſepulti ſunt. Dein
ceps intus ſunt Pluinatium, Bazanum, mons uelius, agri Bononienſis caſtella. Eſt etiam
in Bononienſi agro in paludem Paduſam uergenti Nouantula oppidum monaſterio in-
ſigni ornatum quod glorioſæ Matildis comitiſſæ opera impenſaq; ædificatũ eſt. Sed iam
ſcultennæ ripa ad quam peruenimus, ciſpadanæ romãdiolæ regionis finis, ad Tranſpada — *Tranſpadana*
nam eiuſdem partem tranſeundũ eſſe admonet. Ad prima padi oſtia Spinam urbem Dio-
medicis opibus fuiſſe conditam ſcribit Plinius, ſed eius nũc parua extant ueſtigia partim
uallis, partim dorſum ſpinæ appellata, unde propinquũ padum ueteres ſpineticum appel-
lant, quo in ſpinetico tradit Suetonius Claudium imper. de Britannis triumphaturum na
uem ædificaſſe omniũ maximam, quæ potius magna domus potuerit appellari. Primum
ea dextera padi ripa uicum habet ſanctalbertũ ubi anno nunc LXXIX atq; centeſimo
Veneti caſtellum ædificarunt Marcomama appellatum ut Bononienſibus reſiſteret hoſti
bus, qui aliud caſtellũ in aduerſa padi ripa, ſed inferius iuxta mare magnis ſumptibus com
muniuerant. Eſtq; is ſancti Alberti locus unde per foſſam paduſæ meſſanicum XII mi- — *S. Albertus*
liario Rauennam itur. Ea in padi ripa frequentes & prope cõtigui intra uiginti millia ſunt
uici, humana, foſſa, putula, longaſtrinus, filus à padi rectitudine millia paſſus ſex continua
ta dictus, rupta, blaſianus in quo uillam habemus locupletẽ è regione zanioli ſitã, in qua
horum partem ſcripſimus. & poſt Argenta oppidum ſimul cum ferraria à ſmaragdo exar — *Argenta*
cho ſicut in hiſtorijs diximus primo mœnibus cõmunitum, duo de uiginti millia paſſus di
ſtans à ferraria ciuitate: quo in ſpatio ſecundum padi ripam diſtat ab argenta tribus paſ-
ſuum milibus Coſandala uilla Marchionum Eſtenſium magnifici operis ædibus orna-
tiſſima. Ad eamq; uillam rectus & primarius padi curſus qui præterlabitur anno nunc
centeſimo tortuoſiore ueniebat aluco: quem nunc à uico coderea corrupte pro capite eri-
dani dicto ſecus uillam Belreguardam deſiccatum uidemus. Nam pictura Italiæ quam
imprimis ſequimur, Roberti regis Siciliæ & Franciſci petrarchæ eius amici opus, uicuen
tiam uicueriamq; & conã uicos profluenti pado appoſitos habet. Quare partes ipſas pa-
di à Ferraria Coſandalum & à Coderea in mare nunc defluentes à cẽteſimo anno initium
habuiſſe nõ dubito. Supra Coſandalum alia eſt uilla, Monaſteriolum appellata. At ſecun-
dum maris littus diſtant à primarijs padi oſtijs paſſus quindecim mille ſtagni, quod priſci
Capreſiam dixere, oſtia nũc Magna uaca uulgo appellata, ad quod ſtagnum paſſus ſupra — *Capreſia*
duodecim millia in circuitu patens Comaclenſis ſita eſt uetuſta ciuitas, quam per Gotho- — *Magna uaca*
rum Longobardorumq; tempora claſſem armare ſolitam Veneti ab Alberto Berengarij — *Comaclenſis*
regis filio Comaclenſium auxilio iniuria laceſſiti, ad annum ſalutis nongenteſimum tri- — *ciuitas*
ceſimumſecundum deſtruxerunt, ut ſemper poſtea ſicut & nunc à paucis fuerit incolis ha
bitata. Mirum uero eſt cernere quantam id ſtagnum præſtet piſciũ copiam. quod anguil-
larum cephalorumq; ſale conditorum uis maxima inde habita, magnum Eſtenſibus Mar
chionibus uectigal omni propemodũ Italiæ ſatisfaciat. Scimus uero uidimusq; hac in pi-
ſcatione contingere, quod Plinius de bænaco mintioq; ſcribit his uerbis, In bænaco Octo

bri menſe glomeratæ anguillæ uoluuntur mirabili multitudine, ut in excipulis eius flumi/
nis mintij, ob hoc ipſum fabricatis ſingulorum milium globi capiantur. Volana ſequũtur
uetuſti præſentisq́ nominis hoſtia, quæ ramus auget à pado ueteri apud Codeream, ſiue
caput eridani ſciſſus. Suntq́ ea in inſula quam bifurcatus hac ſciſſura padus mare Adria/
ticum, ac palus Capreſia efficiunt uici populis frequentiſſimi, & uillis ciuium, ac omnimo
Maſſa do agreſti cultu amœniſſimi: in quis eminent inferius maſſa & foſſadalbarum, miliare mi/
Belreguardũ liarinumq́ & medelana, & ſupra portus ac Belreguardum, ingentia cuius uillæ magnifi/
centiſſimi operis palatia à præclaro præſtantiſſimoq́ principe Nicolao marchione eſtenſi
in ueteri uico uicœria ædificata, cæteris æquiparari poſſunt omnibus, quæ in ciuitatibus
alios Italiæ principes ædificaſſe uiderimus: hicq́ Volanæ ramus uigeſimo ſupra mare mi/
Ghorum liario dextrorſum ſe in alterum ſcindit ramum, cuius oſtia appellãt Ghorum. Sunt quoq́
Maſſentia in inſula inde facta Codeghorium, & Maſſentia uici populis refertiſſimi. Ineſt quoq́ cla/
riſſimum, ædificijsq́ ſuperbiſſimum pompoſiæ monaſterium. Quartus dehinc habetur ra/
mus padi, quem contra Ficarolum diximus primum ab eo ſcindi: diciturq́ in oſtio ad for/
naces ſic à uico, uel potius ab hoſpitatoria taberna denominatus. Idq́ ultimũ padi oſtium
limitem efficit, quo Romandiola ſecundum mare diuiditur à Venetijs. In ea uero inſula
quam duo hi rami à ueteri pado quintodecimo ſecundum ripam ſuperiorem diſtantes mi/
Ferraria liario efficiunt, Ferraria eſt ad ſecundum ueteri pado appoſita: quam ciuitatem in hiſtorijs
primum fuiſſe mœnibus circundatã à Smaragdo patritio, & Italiæ exarcho oſtendimus.
Nominis cauſam hanc afferunt uetuſta Rauennatium eccleſiæ monumẽta, ꝙ urbis illius
archiepiſcopi tria iurium eccleſiæ ſuæ loca à tribus metallorum nominibus appellauerint.
Aureolum Aureolum Forliuienſis agri in amœno colle ſitum ab auro, & argentã pado primario ap/
Argenta poſitam ab Argento: ferrariamq́ à ferro. Ob eam autem quæ in padi ramorum ſciſſura &
alueorum mutatione facta eſt locorum confuſionẽ non ſatis indicare poſſumus, utrumne
in hoc Ferrariæ loco, an ſupra ubi ramus eſt Ficaroli, incoluerunt aſſarigi, quos populos
Etruria oriundos uult Plinius aſſagiam foſſam in adrianorum paludes deriuaſſe: & inde
urbis adriæ ſummerſionem inchoaſſe. Sed uetera hæc ut ſunt dubia relinquentes ad no/
ſtrum redeamus inſtitutum. Quum ferraria urbs ab ipſo conditionis initio in partibus Ra/
uennatiũ Romanorumq́ ſimul aduerſus Longobardos duraſſet, illis à Carolo uictis poſt
donationem de exarchatu Rauennate factam Romanæ eccleſiæ in eius obedientia per/
ſeuerauit. Tandem quo tempore germani imperatores eccleſiæ aduerſari cœperunt: ipſa
Matildis quoq́ ciuitas ſub alterutris uacillauit. Sed ad annum ſalutis undecies centenum Matildis
comitiſſa Venetorũ Rauennatiumq́ auxilio eandem urbem ab Henrico III eccleſiæ ho/
ſte occupatam ſibi ſubegit. Et anno ab inde centeſimo, & XXI quum Marchiones eſten/
ſes amicitijs diuitijsq́ potentiſſimi in Ferraria eſſent: Salinguerra quidam Ferrarienſis per
eorum, & Ecelini de Romano amicitiæ occaſionẽ præſidio uſus, Federici Barbaroſſi in/
ſtigationibus, auxilioq́ Ferrariæ dominium occupauit: quem Innocentius IIII pontifex
Romanus Venetorum auxilio ad annum ſalutis duodecies centenum atq́ quadrageſi/
mum expulit. Et marchiones eſtenſes ferrariam ſibi paulopoſt ſubigere inceperunt. Sed
anno abinde LXVIII. Veneti ipſis marchionibus per arma pulſis ferraria ſunt potiti:
eamq́ ut dimitterent adduci non potuerunt: licet Clemens quintus pontifex Romanus ci/
uitatem Venetiarum eccleſiaſtico ſuppoſuerit interdicto: unde omnia eorum bona per
Gallias Britanniamq́ direpta fuerunt, nec paruiſſent iuſſionibus Papæ Veneti, niſi lega/
tus eccleſiæ in Italiam auinione ueniens, Marchionum eſtenſium & ferrarienſium extor/
rum auxilio fretus Venetos ui & armis Ferraria primum: poſt caſtello thealdo, quod ad
pontem retinebant, magnis utrinq́ commiſſis cædibus deturbaſſet. Fuitq́ poſtea ſemper
Ferraria ſub eſtenſis familiæ gubernatione pontificibus obedientiſſima: & adeo tali domi/
no fœlix, ut cum opibus & potentia creuerit per ſingulos annos: tum maxime proximis
Concilium XX annis mirabile habuerit incrementum, quod tum multiplicare fecit concilium à quar/
to Eugenio pontifice Romano ibi celebratum. Cui interfuerunt Ioannes Paleologus im/
perator Conſtantinopolitanus: & quicquid præſentis temporis græcia chriſtianis ſubdi/
ta uirorum habuit excellentiſſimũ. Inchoata namq́ eſt Ferrariæ quam Florentiæ conclu/
ſam fuiſſe diximus orientalis unio cũ eccleſia occidentali. Habuit etiam Ferraria per ætа/
tem noſtram præſtantiſſimum principem Nicolaum eſtenſem, cui ad ſummam gloriã ni/
hil præ/

hil preter literarum ornamenta defuit: quam fœlicitatis partem additam uidimus principi Leonello, quem nuper amisimus. Et nouus Marchio Borsius, & si literarum ornamēto caret: humanitate tamen, liberalitate & prudentia genitorem Nicolaū nobis redolet. Quod uero præteritis temporibus nouæ, sed splendidissimæ ciuitati defuit, præsens suppleuit seculum, in quo uiros habemus nobiles, literis humanitatis ornatos, Nicolaum, Laurentiū, Robertum & Titum fratres strozzas: Lippum platesiū, & qui peritissimus etiam est medicus & philosophus Hieronymum castellum. Difficilis nunc nobis restat limitum huius regionis designatio, præsertim Adriam exarchatui Rauennæ subiectam simul cum ferraria in romandiola claudere cupientibus. Pado quem ficaroli diximus appellari, decimo supra mare miliario ad dexteram, ubi primum tellus habetur solida, & aratri patiens, adiacēt corbulæ uici duo, aliquot passuum milibus inter se distantes. dehinc crispinū. post est fossa pelosella: cui intus adiacet Orchanum speciosa uilla prædictorum, Nicolai, Laurentij, Roberti & Titi strozzarum doctrina æque ac nobilitate gentis ornatorum. multas ab ostio fossæ pelosellę padus alienas accipit aquas. Nam paruo ducta tractu ipsa fossa paludes exonerat amplissimas: utpote quas magna pars athesis fluuij Veronensium, & totus tartarus totusq; menacus torrentes adeo late longeq; augent, ut maris sinum amplitudine, ac sublatis quandoq; fluctibus ostentent. Insuntq; quàm plura castella & uici, quorum ad dexteram primum est Fratta oppidum: in quo ad annum salutis duodeciescentenum atq; uigesimum quartum magna ac prope uniuersalis populi utriusq; sexus cædes facta est ab Azzone nouello marchione estense partes Salinguerræ ferrariensis tyranni acrius insequente. Ad sinistramq; paludum pelosella ingredientibus est siluestris domus: unde Patauina uia in arquatam uicum peninsulæ rodigiensis est passuum duorum milium traiectus: mediaq; in ualle sunt tresienta, & oppidulum guilielmum, ac ipsius uetustæ adriæ fundamenta: inter quæ uicus est ecclesia una, & aliquot domibus, sed casis ut plurimum piscatorijs frequentatus. Ea urbs olim præclarissima, quā mari Adriatico nomē dedisse ostendimus, à græcis, lydis, sicut uult Iustinus, & ab Etruscis, sicut Liuius Pliniusq; scribunt, originem habuit: quæ etiam nunc ciuitatis titulum ac diocesim retinet. Oritur menacus torrens ad magnanum agri Veronensis uicum ceretamq; & prætellas uicos præterlabitur. Tartarus item in agro Veronensi ad græcianum oriundus, micarolum insulā porcariam ad sinistrā, & gagium ad dexteram uicos habet. Athesis autem pars, quæ dictas illabitur paludes, sub liniaco & uilla bartholomaca primam ad castagnarium scissuram facit. Trium uero huiusmodi fluuiorum per contiguam regionem marchiam taruisinam delabentium: ideo in hac cursum descripsimus, ut peninsulam rodigiensem hatriensium dioceseos ac regionis, quam claudunt, sicut par est in partibus romandiolæ colligamus. Estq; ea in peninsula Rodigium nobile oppidum Bartholomæo ornatū Rouerella archiepiscopo Rauennate studijs eloquentiæ ac humanitate plurimum decorato. Est & Venetium castellum antiquæ Venetiæ nomen seruans. Sunt quoq; oppida Lendenaria & Abbatia populis frequentata. Supra fossæ pelosellę ostium sunt ad sinistram Francolinus, ad quem uia paduana profecti ferraria padum transmittunt. & ad dexteram pontis lacus obscuri uicus. Supráq; peruenitur ad padi integri ripam, unde ramus scinditur ficaroli: deincepsq; integer est padus. Hunc uero ficaroli ramum intra centum proximos annos inchoasse, ideo non dubitamus: quia Roberti regis Neapolitani, & Francisci Petrarchæ pictura Italiæ, quam nos sequi supra diximus, ipsum non habet ramum. Præterea monasteriū sancti Saluatoris, in quo arx ficaroli ædificata fuit: & eius uices obtinens sancti Laurentij de casellis ecclesia, monasterio sancti Marci ferrariensis annexa, uetusta habet annorum quadringentorum iurium suorum monumenta, in quibus facile intelligitur, ubi padus ipse nunc est ficaroli dictus fuisse agros. confirmantq; nos in hac nouitatis huius rami opinione appositi singulis prædijs singulisq; iuribus monasterij ultra citraq; padum hunc existentibus fines, quibus designandis nulla unquam ipsius rami mentio facta est. Sunt ea in padi integri ripa Seraualle, & Castrum nouum arces. massa, brigantinus & melaria uici tum opulentissimi, tum etiam populis frequentissimi. Deinceps terra, & per padi ripam Lombardiæ, & ad contiguas melariæ ac brigantini agro paludes Taruisinæ marchiæ limites habentur.

Robertus strozzæ · *Corbulæ* · *Fossa pelosella* · *Valles frattæ* · *Fratta* · *Adria* · *Menacus* · *Tartarus* · *Athesis* · *Castagnariū* · *Rodigium* · *Venetium* · *Lendenaria* · *Abbatia* · *Francolinus*

Perducta est superiori libro Romandiola hinc ad sinistram scultennæ amnis ripam: inde ad melariam agri ferrariensis uicum, certos ultra citraq; padum limites suos: Lombardiæ nunc opera est impendenda. id nomen à Lombardis tractum esse constat. Quando enim Carolus magnus, & Hadrianus primus pontifex Romanus nomen, ut diximus, Romandiolæ indiderunt, hanc quoq; partem Italiæ aliquando dictam prius galliam cisalpinam, uoluerunt censeri nomine Lombardiæ, q à Longobardis ad X & VIII supra ducentos annos fuerat occupata. sicq; eam Romana ecclesia ab ipso tempore citra suis in monumentis per annos sexcētos quinquaginta fecit appellari. & quanq; Verona, Vincētia, Padua & Taruisium ciuitas, ac omnis regio aquileiensis ecclesiæ ab eisdem quoq; Longobardis semper fuerint possessæ: certa tamen nobis ratione quam ipsas descripturi regiones afferemus quatuor illæ ciuitates cum aliquot alijs marchia Taruisina, & reliqua pars Italiæ illi adiacens: tum aquileiensis, tum forouilij regio ab eo tempore fuerūt nominatæ. Sunt Lombardiæ fines scultenna & padus amnes, apeninus & alpes citra padum, & ultra eum quicquid intra alpes bænacumq; lacum & amnem ipso clauditur pado. Igitur ad scultennæ dexterā quà influit Formigo torrens fossæ immixtus à mutina defluenti bomportus est uicus. infra est Finale oppidū, ad quod ea quā diximus aquarū moles rheno, scultenna, formigine, & plerisq; torrentibus coeuntibus fossam efficit fistorenā, ultima padusæ ostia facientem: apud Bondenū oppidū, ubi opinor fuisse bondomacū, quod Plinius lingua gallica ideo sic appellatū affirmat, q immensum ibi padus profundū habeat. Scultenna fluuius uetustū id nomen supra uiā æmiliā nunc retinet, infra panarius appellatur. Est is fluuius, apud quem ad annū salutis sexcētesimū & septuagesimū prelio inter rauennates & longobardos commisso cecidisse in rauennatiū partibus octo milia ostendimus in historijs. cui interius ad sinistram adiacent spilinbercum, uignola, maranū: & in apenino fananū; per quod oppidū arduus est in Etruriā ad pistoriam trames. Formigo torrens apud spezanū oriundus mutinam attingit uetusti, & in historijs frequētati nominis ciuitatē: quā Liuius lib. XXXIX dicit fuisse cū pisauro & parma deductā à Romanis coloniā. & lib. CXVIII. idem Liuius scribit M. Antoniū obsedisse mutinæ D. Brutum: & quom missi ad eum de pace legati parum ualuissent populū Ro. saga sumpsisse. Infra autē lib. CXIX. idē Liuius. Causa malorum fuit, quom C. Octauius D. Brutum ab obsidione Antonij liberasset, senatus ipsi Bruto triumphū decreuit leui mentione habita militū Octauiani. Quare iratus, & Antonio ac Lepido recōciliatus Romā cū exercitu uenit, & annos agens decē & nouē, cōsul est creatus. Tradit aūt Plinius exire mutinen. agro, statis diebus Vulcanū. eam mutinā, quæ nunc extat nouā esse, & uetustæ fundamēta pauxillū distare cōstat. Quis aūt uel hanc ædificauerit nouā, uel fuerit ueterē demolitus, nō inuenimus: certū tamē habemus ipsam, quæ nunc est tricētesimo quinquagesimo abhinc anno nō fuisse, & utriusq; solū annis ante reędificationē quadringētis munitionibus in urbē coactis caruisse. In historijs enim Gothorū Longobardorumq; nusq; eius nomen inuenitur: quom bononiæ, tanneti, brixilli & parmę nomina ibidē sint frequētia. Qua ratione in ea diuisione terrarū Italiæ, quā Carolus magnus & Ludouicus, ac alij filij & nepotes Romana cū ecclesia fecerūt in neutrius partiū sortem hæc ipsa ciuitas uenit. unde nec pon. Ro. censum pendet: nec ab imperatore aliquā dependentiā habet. Fecit hactenus padusa palus, ut sinistrā padi ripā à primarijs ostijs ad bōdenū describere nequiuerimus. Post bōdenū quinto miliario in padi ripa est Stellata uicus, arcē habēs, unde cathena in alterā trahit è regione pado appositā arcē: quibus prẹsidijs marchiones estenses padi integri, & utriusq; eius ripæ claustra cōmuniūt & defensant. Sermedū in hac padi ripa sequitur uetusti nominis oppidū, per quod Antonini Pij itinerarius liber ostendit iter fuisse à Patauio Atestoq; Cōcordiā oppidū, & inde Bononiā accessuris: quæ ratio facit, ut nō dubitē ramū, qui sub ficarolo cæteris maior à pado scindit, ne dū per Antonini tēpora, sed neq; diu postea, sicut in romandiola diximus, fuisse. Post Sermedū in padi ripa est Reuerum nouū oppidū è regione Ostiliç sitū. quod Ludouicus Gonzaga marchio Mantuanus ualidissimis cōmunitū mœnibus pulcherrima domo ornare perseuerat. Intus

Longobardi
Gallia cisalpina
Finale
Bondenum
Scultenna
Mutina
Stellata
Sermedum
Reuerum
Ostilia

Intus est mirandula, & interius Corrigia oppidum nobilis corrigiorũ familiæ patria. Post
est Carpum opulentissimum oppidum, nobilis Piorum familiæ domicilium. Primus dein/
ceps fluuios inter solus padum illabitur Sicla: cui ad sinistram imminet Nuuolaria uicus,
turris, aqua longa, saxolum: & ubi torrente Dollo augetur Salcinium. & ad Dollum sub
apenino Fraxanorium. & in apenino Peregrinum, quà arduus item est in Etruriam & Lu
nensem agrum saltus, apud Salcinium etiam altero Sicla dextrorsum augetur torrente, cui
adiacent oppida Carponetum, Volognum, & in apenino Piolum. ad Siclæ dexteram est
sancti Benedicti celebre monasterium, à gloriosa Matildi comitissa ædificatum. Intus san/
cti Martini oppidum, & ubi fossam Taram crustulus illabitur torrens regiolum. interius
ad dexteram roberia. ad sinistram, lora, bræsium. & sub apenino castrum nouum. ad Cru/
stuli sinistram in uia æmylia est Regium lepidum ciuitas: quã cum mutina obtinet esten/
sis marchio ferrariensis. Et si uero hæc ciuitas satis est uetusta, quam Lepidum per scele/
stissimi triumuiratus tempora ædificasse constat: tamen sicut de mutina diximus, nomen
eius in nullis Gothorum aut Longobardorum historijs reperitur. cum parmæ, tanneti, Bo
noniæ, & brixilli nomina eisdem in historijs frequentia inueniantur, ut non absurde uide/
amur suspicari, ne aliquot seculis destructa manserit, aut immunita. Frontinus enim stra/
tegematibus scribit: In legionem quæ regium lepidum oppidũ iniussu ducis diruerat, ani/
maduersum est: ita ut quatuor milia custodiæ tradita necarentur. præterea S.C. cautũ est,
ne quem ex eis sepeliri, uel lugere fas esset. Superius sunt palus & Sarcha. & ad dexteram
gypsum & Canossa. in quo oppido gloriosam Matildim comitissam in historia ostendi/
mus VII Gregorium pontificẽ Ro. ab insidijs & uiolentia Henrici tertij imperatoris tuta/
tam fuisse, & Henricum postea decalciatis pedibus, & nudo capite per mediã hyemem de
niuibus & glacie ueniam à pontifice impetrasse. Sequitur in ripa padi guardastallũ olim,
nũc guastalla, quo in oppido miratus sum pontifices Ro. Vrbanũ & Paschalem utrunq;
nominis ordine secundum ante annos trecentos duo concilia celebrasse. unde crediderim
illo quod tunc fuerit oppido destructo, nouũ hoc postea ædificatũ fuisse. deinceps est Bri/
xillum, uetusti & in historijs celebrati nominis oppidũ, nunc inciuile: cuius arcem corrigi/
enses nobilis lombardiæ familia magnifici apparatus ornatã ædificijs inhabitant. primus
uero omniũ Rotharis longobardorũ rex brixillũ, quod Rauennatibus suberat, quũ ui ce/
pisset demolitus. Eodemq; bello à longobardis materia plancisq; cõmunitũ Rauennates,
iniecto igni penitus desertarunt. Tannetũ fuit oppidũ æmiliam inter uiam & brixillũ re/
gio urbi propinquum. de quo Liuius libro XXI infrascripta habet, quæ potuerunt muti/
næ esse cõmunia. Triumuiri ad deducendas colonias missi placentiæ mœnibus diffisi mu
tinam cõfugerunt. legati ad boios missi uiolati sunt: mutina obsessa. & simulatum de pace
agi, missiq; ad eam tractandã à gallis cõprehensi. L. Manlius imperator effusum agmẽ ad
mutinam ducit. & in syluis, quæ tunc circa mutinam erant, cæsi sunt Romanorum octin/
genti. cæteri Tannetum petierunt. Et libro XXI. sicut in regione Romandiola Sassinam
describentes boiorum caput diximus: ostendit Liuius Tannetum fuisse boiorum oppidũ
his uerbis. Ita diuisæ copiæ, boisq; in agrum suum Tannetum profectis. Apudq; id oppi/
dum longobardi equites decem milia, quos Narses patritius copiarum Iustiniani impera/
tor dux mercede conductos primum in Italiam duxit: Totilam Gothorum regem, sicut in
historijs diximus, superatum interfecerũt. Eo deniq; paulo post in loco idem Narses Buc/
cellinum ducem gallicũ magnas regis Metensiũ copias aduersum imperatorias legiones
ducentẽ, magna in illius exercitu facta occidione superauit. Scribitq; Liuius in censu Italiç
qui Vespasiani impatoris edicto habitus est: uirũ unũ Brixilli repertũ fuisse: qui cẽtũ XX
annos natus esset. Post Brixillũ Lentia fluuius padũ illabitur: ad cuius sinistram intus est
guardasionũ. superius Rossana. defluit postea in padũ Parma fluuius. ad cuius dexterã est
Colornium tolleratæ bis in ætate nostra durissimæ obsidionis fama notũ. Intus uia æmilia
Parmam ciuitatẽ uetustam Romanorũ coloniam, quam Liuius libro XL simul cũ pisau/
ro & mutina deductã fuisse ostendit, idem fluuius parma diuidit. Viros habuit ea urbs præ
clara præstãtes: sed maxime duobus Cassio poeta, & altero centurione Cassio ornata fuit:
Macrobiumq;, cuius extant doctrina pleni de saturnalibus libri, parmensem fuisse legi/
mus: in cuius sepulchro parmæ celebri nostra ętate cõditus est Blasius parmensis philoso/
phus non incelebris. Quatuor ipsa urbs ornata est magnatum familijs amplissimis, eius
agri

Mirandula
Corrigia
Carpum
Sicla
Salcinium
Sancti Benedicti monasterium
Regium
Lepidum
Guardastallũ
Guastalla
Brixillum
Tannetum
Narses
Lentia
Roßana
Parma

agri oppida fermè omnia ditione tenentibus, magnumq́ꝫ alentibus equitatum, rossis, cor/
rigiensibus, palauicinis, ac uitalensibus. qui cum uni domino parent, & lombardię aditum
& ipsam custodiunt ciuitatem, Quum uero quicq́ꝫ in prouincia, aut inter seipsos acciderit
disturbij: diuisos secum quadrifariam ciues, & omnem prouinciã motibus inuoluũt. Au/
ctor uero est Plinius, quum imperator Vespasianus Italiæ populos describi faceret inuen/
tos fuisse duos parmæ: quorũ uterq́ꝫ uigintiquinq́ꝫ supra centum annos uixisset. & Mar/
tialis poeta ostendit agrum parmensem semper antea, sicut nunc est, bene pascuum fuisse:
Tondet & innumeros gallica parma greges. Interius ad parmę amnis sinistram Sapellum
Brotium chæsta & Brotium oppida. & sub apenino Belforte. ad dexterã bagantiano torrenti, Par/
Tarus mam augẽti Calestanum adiacet. Tarus exinde fluuius padum illabitur. Intus ad sinistrã
Conius ubi Conio torrente augetur Fornouum: superius complanum, sancta Maria, & ad ortum
Fornouum fluuij citium castella. ad dexteram solegnanum & bargum, ubi alpem bardonis olim fuisse
dictum inuenio, in quo Lutprandus longobardorũ rex monasterium quod barcetum dici
tur, ædificauit. Ad conij sinistrã, & ubi ocha torrens illum influit, est Stoparinum. post Ta
mugola & Cornus, & ad conij ortum est ruinũ: sub quo est Carisiũ. medio quod Tarum
amnem & proximũ torrentẽ ardam interiacet spatio, in uia æmylia burgus est dononius
Buschetum nobile oppidũ: infra est Buschetum nouũ oppidũ, ad lardæ sinistrã Scargia. intus colum/
Fidentiola banium. & in uia æmylia est fidentiola oppidum nobile uetusti nominis. de quo Liuius li/
bro L X X X V I I I. Sylla Carbonem exercitu ad clusium, ad fauentiã, fidentiolamq́ꝫ cæso
Arquata Italia expulit. ad dexteram est nobile oppidum arquata, uinum habens omnium regionis
Nura suauissimum. Sequitur Nura fluuius: ad cuius dexteram intus carminiũ Ripa & Rauen/
gonum. ad sinistram roncouerum. & sub appenino Nucetum. Post amnem Nuram pri/
Placentia mus padum illabitur fluuius Trebia. ad cuius ostium est Placentia: quam Q. Asconius Pe
dianus tradit ordine quinquagesimam & tertiam coloniam Romanorũ deductam fuisse
à P. Masone asina: à Cn. Pompeio Strabone: & P. Cornelio Scipione triumuiris. Suntq́ꝫ
eo missa sex milia hominum noui coloni: in quibus equites deducendi fuit causa, ut oppo/
nerentur gallis, qui eam partem galliæ tenebant. Liuius autem libro X X I. Agro gallorũ
capto coloniæ deductæ sunt Placentia & Cremona. & libro X X V I I. Hasdrubal quod
celeritate itineris profectum erat, id mora ad placentiam, dum obsidet magis quàm oppu/
gnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem oppugnationẽ esse: & nobilitas co/
loniæ induxerat eum. Et libro X X V I I I, Placentini & Cremonenses questi ad senatum
de agri populationibus, quas fecerant galli accolæ: iussit senatus Manlio prætori ut cura/
ret, & decreuit senatus, ut qui ciues placentini & cremonenses erant, in colonias mitteren
tur. Trebellius Pollio in Aureliani gestis rebus. Quũ autẽ Aurelianus uellet omnibus si/
mul marcomannis facta exercitus sui constipatione occurrere, tanta apud Placentiam cla/
des accepta est, ut Romanũ penè solueretur imperiũ. Scribit etiã Liuius X X I fuisse apud
placentiam emporiũ ope magna munitũ, & ualde firmatũ præsidio, quod Hannibal expu/
gnare nequiuit. Id emporiũ fuerat à Romanis bello gallico munitum: inde locũ frequenta
uerant accolæ, mixti undiq́ꝫ ex finitimis populis: quos prælio superatos Hannibal crude/
lissime diripuit. Ornata fuit Placentia T. Tinca oratore placentino, sicut Cicero in Bruto
dicit, dicacissimo. Idemq́ꝫ Cicero pro Murena dicit patrem L. Pisonis eius qui fuit C. Iulij
Cæsaris socer, fuisse placentinũ, & bello marsico faciendis armis præfuisse. & diu post ha/
buit Gregoriũ X pontificẽ Ro. qui lugdunense conciliũ celebrauit. Isq́ꝫ pontifex celeber/
rimus post multa gloriose in ecclesia dei gesta, arretij obijt & sepultus est, ubi sæpe miracu
lis coruscauit. Scribitq́ꝫ Plinius, quũ Vespasiani imperatoris edicto census Italiæ habere/
tur, uirũ unũ placentiæ repertũ fuisse, qui X X X centũq́ꝫ uixisset annos. Eaq́ꝫ ciuitas ad an
Palauicini num X L I X supra ducẽtesimũ & millesimũ palauicinis nobilibus subiecta fuit, cũ nunq́ꝫ
prius cuiq́ꝫ alteri subdita fuisset, qui nõ Italiæ omnis, aut saltẽ longobardiæ totius dominiũ
obtineret. Casus uero quos postea per ætatẽ nostrã ꝑtulit horrẽdos referre infinitũ fuerit,
sed satis superq́ꝫ sit nũc clariores breuiter explicare. Post mortẽ Ioãnis Galeatij uicecomi/
tis, qui fuit primus Mediolani dux intra duos annos Placentia octies prędę exposita fuit,
ad eamq́ꝫ tũc deuenit calamitatẽ, ut nos ipsam ꝑlustrauerimus totã omni mortaliũ præterq́ꝫ
unius publici hospitatoris habitatiõe destitutã. & ad annũ postea plus minus X L. Philip/
po duce mediolanensiũ tertio uita functo, quũ populus mediolan. se liberũ esse parũ tortu/
nato

nato consilio quæsiuisset, placentiaq; Venetis se dedisset, in eam mediolanenses arma uerterunt. Franciscusq; Sfortia mediolanensis populi ductor exercitus, illam durissima pressit obsidione. Defensabatur autem urbs à Thadeo estense: quem Veneti cum duobus equitũ totidẽq; peditũ milibus præsidio immiserant: quũ tamẽ populus inesset magnus milia uirorum octo. Mediolanensiũ uero exercitui prĕter Sfortianos milites decem milia inerant. Franciscus Piccininus, Guidacius Manfredus, Ludouicus uermes, Carolus gonzaga, & alij minores copiarum ductores, quos omnes constat supra XV milia equitum peditumq; habuisse. Oppugnata uero est Placẽtia aliquot diebus copijs bipartitis, q unis castris sforziani, alijs cæteri omnes tenderent, & muri utrobiq; bombardis aperti sunt. Forte autem fortuna accidit padum continuis aliquot dierum imbribus auctum adeo intumescere, ut naues ad mœnia appellerentur. Quam ob occasionem tertio nauali prælio urbs oppugnari cœpta: & Guidatio gonzagæq; id muneris est iniunctũ. captaq; est magno impetu urbs præclara. Tanta autem in diripiendo fuit rabies, tam effrenis libido, ut nihil humani aut diuini iuris aliter sit seruatum, quàm si in barbariem quandã publico dei principumq; orbis christiani edicto fuisset sæuiendum. Et ne singulas percurram scelerum formas, ea quæ alias in urbium direptione miserrima sunt uisa, matronas uiolari, uirgines parentum sinu euelli, inter minima Placentiæ tunc sunt uisa. Secus Trebiam paulo supra Placentiam locus est insigni clade Romana Sempronio cos. ab Hannibale inflicta notissimus: & Trebia intus ad sinistram habet Runchuuerũ: & superius Bobium monasterio beati abbatis Galli, quod ipse anno aduentus Longobardorum in Italiam LXXXVII. Addoaldi Theudelindæ reginæ filij & ipsius reginæ impensa ædificauit clarum: ubi uero torrente auanto Trebia augetur, est Argonastũ: superius ad dexterã Octunũ, iouenũ, & ad fontẽ Monbrunum, qua in ligures supra Genuam est trames. Ad torrentis auanti sinistrã, ubi torrente algretia augetur sancti Ioannis oppidum, & in appenino Talliolum est castellũ. in padi ripa sunt tuni torrentis ostia, qui torrens in uia æmylia sancti Ioannis agri Placentini oppidum attingit. Infra est ad dexteram Bosenascum. ulterius ad padum Stella. & ad torrentis copæ ostia Bricolanum: ad huiusq; torrentis sinistrã intus est Clastidium illud pœnorum secundo bello punico horreum nunc mediocre oppidum: de quo Liuius XXI Hannibal inopia quæ per hostium agros euntes nusq; præparatis cõmeatibus maior in dies excipiebat, ad Clastidium uicum, quo magnũ frumenti numerũ congesserant Romani, mittit. Ibi quum uim pararent spes facta proditionis, nec sanè magno prætio nummis aureis quadringẽtis datis P. Brundusino præfecto præsidij corrupto traditur Hannibali Clastidium. Id horreũ fuit pœnis sedentibus ad Trebiã. Illud autẽ oppidũ, & adiacentes ciuitates per id secundi belli punici tempus fuisse ligurum ditionis ostendit Liuius XXII. Q. Minutius in leuam Italiæ ad inferum mare flexit iter, geminoq; exercitu educto à liguribus orsum est bellum, oppida Clastidium & licubium utraq; ligurum, & duæ gentis eiusdem ciuitates celelates, cordiciatesq; sese dediderunt: & tum omnia cispadũ, præter gallos boios ligurum sub ditione erant. Superius sunt trochoneum & turris. Influit inde padum Staffola torrens: ad cuius ostia est Albianũ. Supra ad sinistrã nazzanum & uorcum ad dexterã: intus Voghería oppidum nũc opulentissimũ. torrens inde habetur coronus, ad cuius sinistram intus Cassium: ad dexterã superius muleta & castellatium. Fluuius sequitur Schirmia, supra cuius ostia ad sinistrã Castrum nouum oppidum, & ipsum opulentissimũ, quo insignem Borsiũ estensem Philippus Anglus Mediolanensium dux donauit. Supra est Terdona ciuitas uetus, quã ad annum nunc LX supra ducentesimũ Federicus imperator Barbarossus uastauit. Superius ad Schirmiæ sinistram Serauallis, quod oppidum Philippi Mediolanensium tertij ducis dono possidet Blasius agereus Genuensis, quem res maritimis expeditionibus bene gestæ clarum fecerunt. Et supra eam sunt insula Bissuda, & in apennino Torilia. Sequitur amnis Tanarus duodecim auctus torrentibus, quorum quatuor ad sinistrã, ad dexteram octo accipit. Ad Tanarum amnem ora incipit celebris nunc Monsferatus appellata, cuius fines sunt hinc padus, inde appeninus: & Tanarus ipse à fonte suo ad ostia, quibus fertur in padum, & superiori in parte mõtes Moncalerio proximi, ubi pedemontiũ incipit: ferratensisq; ora penè omnis marchionibus est subdita in Italia nobilissimis. Qui ex paleologis constantinopolitanis imperatoribus oriũdi quinquaginta iam & centũ annis eã orã possederũt. Supersuntq; fratres quatuor Ioãnes Guillielmus, Bonifacius & Theodorus

Bobium
Argonastũ
Octunum
Taliolum
Tunus
Stella
Clastidium
Albianum
Vogheria
Castrum nouum
Terdona
Serauallis
Tanarus
Monsferatus

odorus sedis apostolicæ notarius. Et si uero omnes literis sunt ornati, tresq; natu maiores
arma cum laude tractarunt: Guillielmus tamen pluribus per Italiam bellis interfuit. Loco-
rum eius oræ ordinem sequi, & simul digniora copiosius describere operosum fuerit atq;
impeditum nimis opus. Quare summatim quæcunq; uidebuntur digniora explicabimus.
Baßignana Ad padi ripam sunt Bassignana, ubi ponte iunctus est padus. & Valentia uel potius Va-
Valentia lentium sicut Plinius, ubi primo forum Fuluij dicebatur: deinde pomatum, frassinetum,
Casale casale sancti Euasij, quod per ætatem nostram ornatum fuit Facino cane præstantissimo
Moncaleriũ rei bellicæ ductore. deinceps habentur pons Sturiæ, camianum, gabianum, uerrucula, san-
Salutia ctus Raphael, grassinum, & moncalerium oppida, ac salutia marchionum eius cognomi-
nis illustrium patria, in qua principem nunc habemus literis, & omnimoda uirtute conspi-
cuum Ludouicum. & secundum amnis tanari ripam post Bassignanam sunt mons castel-
Bergolium lus & panonum oppida. Deinceps Bergolium: & altera potior eiusdem ciuitatis pars Ale-
Alexandria xandria. quam Mediolanenses, Placentini, & Cremonenses, ut Papiensibus inimicis com-
modius obesse possent ad annum salutis L X V. supra centesimum & millesimum ædifica-
runt: & ut nouę urbi ac facto suo maior accederet auctoritas, eam à tertio Alexandro tunc
Romano pontifice Alexandriã uocauerunt. Supra quam sunt oppida fœlicianum & mo-
Asta rum. Deinceps Asta ciuitas malo usuræ quæstu opulenta, quam nunc obtinet dux Aure-
lianensis francorum stirpe regia oriundus. & inde habentur oppida guarene, monticellũ,
Pollentum sancta uictoria, & pollentum: ubi Cn. Plancus cos. à M. Antonio superatus, interfectusq;
Ceua fuit. Superius sunt Ceua oppidũ nobile, & sui marchionatus oppida, & castella, inter quæ
Alba tanarus fluuius ortum habet. Deinceps per tanari sinistram descendendo obuia est Alba
ciuitas pompeiana à Plinio appellata. inde Rocha tanari oppidum: & supra ubi Burmida
fluuius tanarum amnem illabitur, sunt ad sinistram oppida, castellatium, castine, deinceps
Aquæ Aquæ ciuitas. Supraq; eam sunt bastanium, curtismilium, & carium oppida nobiliũ sca-
ramporum: quibus locis oppida continentur, & castella marchionum charrectensium in
appenino sita, & ad genuensium occidentalem riperiam continentia. Infra uero torrens
borbus, ad dexteram damianium, ad fontem habet canachium, cui proximum est oppidũ
Carmagnola carmagnola, quod ætate nostra ornatum fuit Francisco cognomine Carmagnola, quo ex-
cellentissimo rei bellicæ ductore Philippus mediolanensis, dux tertius, si diutius bene uti
sciuisset rem Venetam Florentinamq; in maximum discrimen perduxisset. post supra di-
Padus cta padus in sinistro duorum cornuum, quæ sub ortu suo efficit, habet uncinum, in dextro
Cricium. inter quæ duo oppida est ipse padi ortus: quem Plinius fontem uisundum ap-
pellat, dicitq; eum medijs diebus æstiuis uelut interquiescentem semper arescere. & ardu-
us à quo fons ipse scatet mons uesulus à priscis est appellatus. Ex quo primum nasci, & ab
Eridanus alpibus discedere incipit appeninus. padum amnem à Virgilio libro V I. Eridanum appel-
latum Seruius grammaticus scribit, ideo à poetis dici apud inferos nasci, quia nascatur in
appenino in mare inferum uerso. sed contrarium esse uidemus, quum ea pars appenini ex
qua ortum habet, sit in mare superum uersa. Quod autem postea Seruius subiungit uerũ
est, Eridanum fuisse dictum à Solis filio in curru fulminato, quem male regebat, postea so-
rores flentes uersas in populos. Sed iam transeundum est ad aliam Lombardiæ partẽ, quæ
olim dicta est Italia transpadana: de qua Plinius. Transpadana Italia addita faba, sine qua
nihil conficiunt. & ubi de rapis libro X V I I tractat dicit. Tertius hic transpadanis fructus.
Mintius primusq; illi est in padi ripa Mintius noti uetustiq;, & à Virgilio celebratissimi nominis
Gouernum fluuius lacu Bænaco effusus. Mintio ad sinistram prope padum Gouernum oppidũ, apud
quem locum primus Leo papa Athilam Hunnorum regem, qui flagellum dei dictus est,
ne ulterius Italiam ingrederetur suæ sanctitatis grauitate deterruit. & ubi Mintius palude
emittitur, Mantuam urbem circumdante, formigosa est castellum. Mantuam urbem uetu-
stissimam ab Etruscis conditam, & unam fuisse X I I coloniarum: quas superius ex Liuio
Patauino docuimus trans appeninum ab ea gente missas magis constat, quàm ut alia indi-
geat probatione: præsertim quum poeta insignis Virgilius ciuis suus, id orbi faciat notissi-
Mantua mum: diffusiusq; eius urbis narrat originem: Mantua diues auis, sed non genus omnibus
unum. Liuius libro X X I I. Ita diuisæ copiæ, boisq; in agrum suum tannetum profectis
insubres cenomanniq; super amnis Mintij ripam cõsederunt: intra mille passuum & Cor-
nelius cos. eidem flumini castra applicuit. & libro X X I I I prodigia enumerans, quæ
anno

anno v secundi belli punici fuerũt dicit. Mantuæ stagnũ effusum mintio amni cruentum uisum. Passa est pridem Mantua calamitates maximas, præter illas quæ Virgiliano uersu sunt notissimæ: Mantua uæ miseræ nimiũ uicina Cremonę. Nam ab Athila Gothis, Longobardis, & Chachanno bauarorum rege eam quandoq; dirutam, quandoq; spoliatam, quandoq; mœnibus apertis immunitam fuisse relictam in historijs ostendimus. Mantuæ per Caroli magni tempora sanguis Christi miraculosus apparuit: ad quem uisendum II Leo papa se contulit: & inde in Germaniam ad Carolum accessit. Carolusq; Caluus magni filius Mantuæ ueneno interijt: quod Hebræus medicus pecunia corruptus dedit. Eadem quoq; in urbe II Nicolaus pontifex Romanus concilium celebrauit, in quo confirmata est constitutio de pontificis Ro. electione à cardinalibus facienda. Interfuitq; concilio Mathildis gloriosa, in cuius potestate ea urbs tunc erat. Obijt in ea nuper præstantissimus princeps Ioannes Franciscus gonzaga bello & pace clarissimus, uirtute cuius & proximarum Lombardiæ ciuitatũ infortunijs per ætatẽ nostram opibus Mantua populoq; quàm multis ante fuerit seculis plenior est facta. Superestq; Paula uxor, mulierum ætatis nostræ à religionis sapientiæ & humanitatis partibus celeberrima. Et huiusmodi parentũ laudibus respondentes Ludouicus marchio, Carolusq; frater, & si arma cũ laude tractant literis exornantur. Quibus eos & fratres & sorores imbuit uir doctissimus, ac omnimoda uirtute conspicuus Feltrensis Victorinus. Episcopũ item & ciuem nũc habet Mantua præstantissimum Galeaciũ Caprianum, literis honestate & prudentia ornatissimũ. Mintium amnem ponte iungit Valegiũ oppidũ. Supra ad lacus emissoriũ est piscaria magni portorij oppidũ: arce & ponte magnifici operis à Scaligeris olim Veronen. conditum. Isq; pro Benaco Gardæ lacus nunc appellatus est. Virgilius. Quos patre Benaco uelatus arundine glauca Mintius infesta ducebat in æquora puppi. Benacusq; oppida & uicos habet ad dexteram Lagisium Gardamq;, à quo nomen accipit: Turrim Malsesinũ & Turbolum, sub quo illũ intrat Sarcha fluuius in tridentinis montibus oriundus. Estq; is turboli uicus turri munitus debilissima, ad quẽ primaria historiarũ nostræ ætatis pars pro miraculo narrat triremes Venetorũ Philippensi bello altissimis traductas mõtibus in Benacũ fuisse dimissas. Sarchiæ item ad dexterã sunt castella & uici, archus drenna Madrusium. & ad parui lacus quẽ in montibus facit dexterã Vocianũ. superius in ualle pontionum: & ad fluuij Sarchæ fontem sancta Maria. Ad Mintij sinistrã goidum Volta & Capriana. ad lacus uero sinistrã Riuoltella, Desentianum, mineruium, & in sinus quẽ facit lacus angulo salodium. post in circuitu madernum gargnanum lucionium, & riua nobilissimũ regionis oppidũ, quod in historijs Longobardorũ legimus sic appellatum fuisse à riuo sanguinis, qui factus est, cum rex Longobardorũ Grimoaldus francos Italiã per tridentũ ingressos magna occidione in prælio superasset. Superius ad Sarchæ sinistrã trienniũ & cadarcionũ. Estq; in lacus insula Sermionũ. Vltra mintiũ per padi ripã est burgus fortis, ubi Mantuanus marchio illũ munitissimis hincinde custoditum arcibus cathena claudit: paulo supra sunt amnis ollij ostia. Is fluuius lacu Sebuino, quẽ nunc Isei uocant, effusus breui supra padum tractu ad dexteram Clesio augetur fluuio, prope cuius ostia est oppidũ Marcharia. & ad ipsa ostia Caluatum castellũ. Ad Clesij uero dexterã sunt asola, morum, mons clarus, cui amplissima adiacet planicies, & lunatum oppidũ. Ad eiusq; sinistrã gauardum, buarnum, angoseniũ: superiusq; Clesium tres augent torrentes, touerus, degnus, biocolus. Ederum inde habetur castellum, apud sui nominis lacum, quẽ sub Ludronio castello altissimis in montibus influit Chaffar torrens. ad Clesij uero fontẽ bargatium est oppidulũ. At ad ollij fluminis sinistrã sunt, pons uicus, urcei noui, urcei ueteres oppida. & supra ad sebuinũ est Isei oppidum, à quo lacus nouũ accepit nomẽ. Supra ubi Ollius ipse lacũ influit, est pisognum castellũ. & ubi torrente augetur grinia, buenũ. Superius ciuitale & brenum. ubi fontẽ habeat ollius, difficile est diffinire. Nã quom à frigidolfo lacu, qui est in alpibus torrentes decidant duo, qui ad sinistrã est frigidolfum nomen retinens olliũ influit: qui uero est ad dexterã, in aliũ cadit torrentẽ, à quo ollium habere initiũ incolæ affirmant. Quum item alter torrens apud poggium castellũ oriundus duorũ quos habet ramorũ, altero ad sinistrã per Dialengũ sanctum Bartholomeũ, armicũq; & cusiam uallis solis loca abduam, altero ad dexterã ollium illabitur: cõmunẽ cum abdua ortũ ollius habere uidetur. Sed ad inferiora amnis ollius paulo supra clesij ostia ad sinistrã habet platinã, post rebechũ, inde Soncinũ oppidũ, superius

Sanguis Christi
Carolus
Ludouicus marchio
Valegium
Piscaria
Gardæ lacus
Lagisium
Garda
Goidum
Salodium
Riua
Sermionum
Burgus fortis
Clesius
Asola
Lunatũ
Ederum
Pons uicus
Vrcei
Iseum
Ollius
Frigidolfum

palatiolum & calebium. Ad lacusq; ſiniſtram Sarnagũ, pranoriũ, loarium, monticulum,
Brixia Cemmium & edolium. medio quod cleſium & ollium amnes interiacet ſpatio Brixia eſt
præpotens ciuitas, quã Iuſtinus ex Trogo dicit conditã fuiſſe, ſimul cũ Mediolano, & plu-
ribus alijs ciuitatibus à gallis, qui urbem Romã ceperunt. Sed Liuius uelle uidetur eam fu-
iſſe cenomannorũ olim, à quibus cõdita ſit caput. Eſt autẽ uetuſto nomine, & rebus apud
eam geſtis clara, quã Liuius libro XXI fuiſſe Romanis auxilio his uerbis ſcribit. L. Aemi-
lius imperator effuſum agmen ad mutinam ducit. & in ſyluis quæ tunc circa mutinã erãt
cæſi ſunt Romanorũ LXXX. Cæteri tannetũ petierunt. ſex ſigna miliaria adempta. Fu-
ere tunc auxilio Romanis brixiani galli, aduerſus alios gallos & boios. Et libro XXII. Ita
diuiſæ copiæ, boisq; in agrũ ſuum tannetũ profectis, inſubres cũ cenomannis ſuper amnis
mintij ripam cõſederũt: intra mille paſſuum & Cornelius coſ. eidem flumini caſtra appli-
cuit, inde mittendo in uicos cenomannorũ brixiamq;, quæ caput gentis erat, ut ſatis com-
perit, & cætera. Nec tamen minus clara eſt reddita, per ætatẽ noſtrã obſidione, quã omni-
um duriſſimã philippenſi bello, & Franciſco barbaro inſigni Veneto præfecto defenden-
Mella te pertulit. Brixiã præterlabitur fluuius mella, ſcatentibus ubiq; per regionẽ fontibus & ri-
uis potius q̃ torrentibus quatuor influentibus nõ multis auctus aquis, quas ad nullũ pro-
ximorum amniũ integer perducit. Habet mella ad dexterã mompianũ cõciſum & ſeretiũ
caſtella, ad ſiniſtrã ubi creſcere incipit choriũ, ſubinde uillã & uncinũ, & ubi influit Broc-
cus torrens broccium, & ad brocci ortũ lodrium. ad fontemq; mormæ torrentis pelaciũ,
Boratum ſecusq; mellæ ipſius alueum boratũ & coium. Ad padi alueũ ſequitur Doſiolum, & poſt
Doſiolum uitelliana oppidũ, opibus populoq; refertiſſimum, quod Vitellius imperator direpta Cre-
Viteliana mona, dum Ottonis Romæ imperantis mortẽ cũ proditoribus conſtitutam expectat, pro
caſtris primo habuit, poſtea ut pro oppido habitaret, reliquit cõmunitũ. Superius eſt Sa-
bloneta oppidũ, quo familia in Cremonenſibus nobilis comitũ perſiceti, quæ nunc habet
Caſale maius Brocardũ literis ornatiſſimũ duxit originẽ. Inde quinto miliario in padi ripa abeſt Caſale,
quod cognomine dicũt maius, oppidũ populo frequentiſſimũ. Inde milibus paſſuũ trigin-
Cremona ta abeſt Cremona uetus Romanorũ Colonia ſimul cũ Placentia, ſicut Liuius XXI ſcribit
deducta: quæ ſicut Virgilius non de præterito magis uere dixit, q̃ de futuro uaticinatus fu-
it, multas ſæpenumero calamitates incurrit, ꝙ poſt tẽpora Virgilij à uitelliano exercitu
primũ, ut diximus, direpta: & poſt annos circiter quadringentos à gothis, inde à Giſulpho
longobardorũ rege, & ſclauis illi militantibus per diem XII. Septembris ad annũ ſalutis
circiter ſexcenteſimũ & trigeſimũ euerſa. & annis poſtea plus minus ſexcẽtis inde elapſis
à Federico imperatore Barbaroſſa ſpoliata ac immunita fuit derelicta. Nũc aũt Franciſco
Sfortiæ per Blanchæ Mariæ uxoris dotẽ ſubiecta eſt. habuit ex uetuſtiſſimis M. Furiũ po-
Quintilius etam cognomine bibaculũ, & poſtea Quintiliũ poetã Virgilio & Horatio familiariſſimũ.
Euſebiũ quoq; Cremonenſem eccleſiaſticorũ dogmatũ peritiſſimũ. Habuit quoq; Gerar-
dum ſabloneтiũ excellentẽ phyſicum, & aſtronomũ, qui chaldæas græcasq;, ſicut & lati-
nas edoctus literas Auicennæ & Raſis, ſiue Almanſoris libros, qui nũc latine legũtur, tran-
ſtulit ex arabico: & nuper habuit Ioannẽ Baliſtariũ præceptorẽ meũ grammaticæ, rheto-
ricæ, & poeſeos, quibus adoleſcens ab eo imbutus fui peritiſſimũ. Habuit quoq; tum mul-
tos iuri & medicinæ deditos: tum maxime Nicolaũ Placentinũ epiſcopũ Vincentiũ fratrẽ
Amidanos ciues eloquẽtia exornatos. Supra ad dexterã eſt Machaſtorma caſtellum cæde
caualcaboum, quos Cabrinus Fundulus crudeliſſime ibi occidit, notiſſimũ: deinde proxi-
mo loco ſunt oſtia fluminis abduæ. Intus ad dexterã paucis ſupra padũ milibus abduã in-
fluit Serius amnis: ad cuius oſtia imminet abduæ Picigitonum oppidũ populo frequenta-
tum arcem habens inter primas munitioresq; Lombardiæ numerandã. Et ad Serij dexterã
ſunt ſanctus Sebaſtianus Caſtilionũ Ruminengũ, Martinengũ, & in montibus Ghiſalba-
gum Seriacumq;: & inde uallis Seriana uicis plurimis frequentata. Ad Serij fluminis ſini-
Crema ſtram primũ eſt Crema oppidũ nobile à Federico Barbaroſſa poſt afflictam Cremonã in
eius ciuitatis damnũ opprobriumq; ædificatum, quo Veneti per fœdera ſunt potiti, quæ
Nemberium cum Franciſco Sfortia aduerſus Mediolanenſes inierunt. Supra ſunt Nemberiũ & Verto-
Vertorium rium, & ad fluuij fontẽ Bardionũ. Imminet oſtijs abduæ ad ſiniſtrã caſtrum nouũ cogno-
Bardionum mine bucca abduæ. interius quinquageſimo ſecundũ amnis decurſum miliario eſt Lauda
Lauda ciuitas, quã Federicus Barbaroſſus Mediolano deſtructo ædificauit, ornaturq; ea ciuitas
Ambroſio

Ambrosio Vignatensi iureconsulto in lombardis prestantissimo, bonarumq; artiũ studijs deditissimo: & pariter Mapheo Veggio doctissimo atq; optimo uiro: aliquot editis operibus partim metro, partim oratione soluta claro. Distat à præsenti Lauda ciuitate tertio miliario, altera Lauda uetus dicta, quam uulgo ferunt Cn. Pompeium ædificasse, datis ibi colonis primarijs piratarum, quos duxerat in triumphum: quod quidem nullo inuenimus in loco. Quin potius Seruius in Virgilij expositione est auctor, piratas partim in græcia, partim in Calabria à Pompeio agros habuisse: nisi forte aliter uoluisse uideatur innuere Lucanus in primo, ubi facit Cæsarem Arimini concionantem sic dicere: Quæ sedes erit emeritis, quæ rura dabuntur Quæ noster ueteranus aret, quæ mœnia fessis? An melius fient piratæ magne coloni. Plinius uero uelle uidetur eam urbẽ fuisse conditã à populis nomine Liuijs & Maricis, qui fuerunt transalpini: & tamẽ eam appellat laudem Pompeianã: raram autẽ in ueteribus scriptis eius urbis aut loci uidimus fieri mentionẽ. Primusq; præter Pliniũ locus, in quo Laudæ ciuitatis nomẽ legatur est, ubi nos Odoacris Erulorũ regis aduentũ in Italiã describentes diximus: quod & aliunde accepimus Orestem patritiũ Augustuli imperatoris genitorem apud Laudam odoacri congressum, ab eoq; superatũ papiã cõfugisse. Supra Laudã abduæ imminet Cassianũ oppidũ. post regio est mons brigantius appellata, multis habitata uiculis, & uini optimi castanearumq; feracissima. ubi uero abduæ mons ipse imminet Brippiũ est oppidũ quod Veneti obtinent. Et supra uarios inter colles abduã dextrorsum illabitur Brembus amnis, cuius conualli inter montes insunt castella & uici, sanctus Petrus, meniũ, augum, sanctus Peregrinus, sanctus Ioannes, & platia. Contra brembi amnis ostia est uauariũ castellũ, & intus gorgontiola. attrahit ex lacu lario nunc Comi dicto abdua sinũ, quẽ leuci lacũ dicunt. Estq; ad lacus ipsius emissoriũ, qua fluuius abdua in mediterranea exit, Leucũ oppidũ: ubi pons eum iungit amnem. Et secundũ lacus dexterã superius sunt Abbatia, Mandellũ. deinceps lerniũ, uarena, Bollanũ, corcenũ, prona: & ubi abdua ipse ex alpibus cadens larium influit, est colungũ. supra sunt morbengum, Stationa, Tiranum, machũ. & ubi cõmunẽ abduę cum Ollio fontẽ esse diximus, sub frigidolfo burinũ. Sunt etiã ad abduæ lacũ influentis sinistrã postalesium, xundrum. & supra lacunã, quæ abduæ fons à multis esse creditur posclauinum. Medio quod abduã influentes serium, & brembũ fluuios interest spatio editissimis in montibus est Bergomũ ciuitas uetusta, à gallis simul cum Mediolano, & Brixia, & Verona, eodemq; tempore sicut Pompeius Trogus dicit ædificata: quæ Gasparino Bergomensi rhetore & grãmatico exornata est. Eo item spatio quod brembum, seriũ, abduamq; amnes, & bergomenses intercedit montes, regio est glarea abduæ appellata. Insunt & castella triuilium, mozanica: & quæ supra sunt dicta, Ruminengũ, Martinengũ, & Carauagium prælio insigne omnium ætatis nostrę memorabili: in quo Mediolan. tunc rei pub. exercitus copias Venetorũ equites XII pedites IIII milia fregit, fuditq;: uel potius maiori ex parte cepit. Sequitur ad padi dexteram Belgiosium uilla opulentissima: quã Philippi angli mediolanensis tertij ducis dono obtinet Ludouicus cunij comes, Albricum tertium & Malatestam comitum cunij, sicut ostendimus clarissimorũ reliquias in ea fouens. postea habentur umbronis fluminis, quod eupilum lacus larij siue comensis partẽ exonerat ostia. primũ habet umbro ad dexteram castellum uillalantem: post sanctum Angelum. Et longe supra intus Canturium oppidum, superiusq; Comũ ciuitas uetusta lacui lario, cui dat comensem appellationem contigua: quæ à gallis cum Mediolano, Brixia & Verona, sicut Trogus scribit, condita fuit. Ciuem ea ciuitas habuit paterna origine Pliniũ: quem mutatus incolatus uocari fecit Veronensem, qui scribit Comum & Bergomũ oromoniorũ stirpis fuisse, Catonẽ tradidisse: qui fassus fuerit se gentis originem ignorasse. Quam postea docuit Cornelius Alexander affirmans ortam fuisse eam gentem à græcis, interpretatione nominis indicante, q uitam in montibus degant. Catullusq; poeta innuere uidetur Cecilium poetã fuisse comensem hoc epigrammate: Poetæ tenero meo sodali Velim Cecilio papire dicas: Veronã ueniat, noui relinquens Comi mœnia lariumq; littus. Nam quasdã uolo cogitationes Amici accipiat sui meiq;. Quare si sapiet uiam uorabit. Isq; Plinius Comi conuersatus fontẽ esse dicit in Comensi, qui singulis horis semper intumescit ac residet. & idem affirmat abduam amnem lacum Larium supernatare. quodq; nunc quoq; usu cognoscitur, lapidem esse dicit in Comensi, qui cauatur tornaturq; coquendis cibis. Longobardorũ quoq; habet historiæ in

Lauda uetus

Odoacer

Cassianum

Brembus

Leucum

Mandellum

Bergomum

Carauagium

Canturium

Comum

Plinij patria

lacu lario insulam esse,quæ Comantina appellaretur:in qua legimus Francilionem primò
ducem Romanum : postea aliquos Gothorum & Longobardorum reges multas confer/
uasse diuitias.& forte maiores omnibus,quæ ab illo tempore alicubi in Italia fuerint con/
gregatæ,eaq́ insula nũc nobis ignota non longe à domo aberat,uel oppido,uel uico.Scri/
bit etiam Plinius transpadanã Italiã iuxta alpes larium lacũ habere amœnũ arbusto agro,
ad quẽ ciconiæ nõ transuolant.Sunt ad eam lacus partẽ, quæ à maioribus appellatur Eu/
pilus:dextera in parte fenium,palantium, ripa,nesium,leseniũ : & qua se lacus in abduam
flectit belasium.Ab umbronis fluuij ostijs paruo supra padũ tractu sunt sanctus Columba/
Sanctus Co/ nus:post uia laudensi à Mediolano melegnanũ oppida : inde uicus mercatus populo fre/
lumbanus quentissimus:& superius modoetia nobilissimũ totius Lombardiæ oppidũ . in quo seruat
Modoetia absurda cõsuetudo ab trecentis annis introducta,Cæsares Germanos corona ferrea in Rò
manos reges,imperatoresq́ insigniri.id oppidũ reddidit prius ex paruo amplissimũ The/
odoricus rex Ostrogothorũ primus,palatio ibi magnificẽtissimi operis ędificato:& The/
odelinda Longobardorum regina insignis:ad quam beatus Gregorius dialogorum libros
scripsit:basilicam beati Ioannis Baptistæ,ac palatium superbissimũ sumptuosissimo opere
in eodem extruxit.Supraq́ modoetiã umbroni fluuio adiacet charrarum . Secus Comum
ad umbronis ex lacu Eupilo ortum Brixia influit torrens:ad cuius ortũ castella sunt mur/
gum,canossium & uatallum.Ad secundum latus larij uel Comi sinistram sunt,Sennobiũ,
arcinium,campus:& ubi torrens aqua seria influit,monasium:dehinc rasonegum,gundũ,
grauidona,damassium,iera,soregium : & ubi fluuius lacum influit est Senolegum.Supra
Clauenna torrentẽ sunt,larium,uictoria:& dehinc castellum Clauenna:apud quã Plinius dicit curiã
rhetiarum fuisse.Ea uero montana regio cur olim rhetia fuerit appellata:Iustinus in trogo
sic docet.Tusci à gallis pulsi sedibus alpes occupauere , & rhetorũ gentẽ sic ab eorũ duce
appellatã cõdidere.Fuerũtq́ hi populi bifariã in primã & secundã rhetiã diuisi . Ad alterũ
Casatium uero latus casatium,& in extremo lacus angulo megiulla castellum . Ad dexterã padi ri/
Ticinus pam post umbronem prima habentur ticini ostia . Is fluuius Verbanum lacum,quẽ nunc
Verbanus maiorem dicunt exonerat . Adiacet huic amni ad dexteram quarto supra ostium miliario
Papia ciuitas nunc Papia Ticini nomine uetustior:quam Plinius uelle uidetur fuisse conditam à
populis Leuijs & Maricis,qui fuerunt transalpini . Sed quantũ licet ex Liuij scriptis con/
ijcere Ticinum urbs,quo tempore Hannibal in Italiã uenit,nondũ erat . Nam libro XXI
sic habet:Iam tamen Scipio padum traiecerat ad Ticinum amnem motis castris.& infra:
quum utrinq́ ad certamen accensi militum animi essent Romani ponte ticinum iungunt,
tutandiq́ pontis causa castellum superimponunt:& inferius:auxit pauorem consulis uul/
nus,periculumq́ intercursu tum pubescentis filij propulsatũ : hic erat iuuenis Africanus.
Dicimus itaq́ nõ potuisse abesse,quin si Papia tunc fuisset,aut Ticinum urbs,eius nomen
aliqualiter Liuius posuisset:nec pontem Romani fecissent , factoq́ castellũ imposuissent.
Eam ciuitatem Athila rex Hunnorum direptam uastauit . & quum paulopost instaurata
Odoacer esset Odoacer Erulorum rex Orestem patritiũ, Augustuli imperatoris genitorẽ in eo ob/
sessum uiq́ captum interfecit:Ticinumq́ urbs crudeliter direpta atq́ uastata est:ubi tunc
cædes maxima fuit ciuium Romanorum,quanta nunquam alibi post Romani imperij in/
clinationem commissa fuerat : Pariterq́ ad annum inde circa centesimum & uigesimum
uouerat se facturum Alboinus rex primus Longobardorũ , nimia Papiensium resistentia
fastiditus.Sed cum ipso ingressu equus sub eo collapsus,surgere nequiręt,admonitus à bo
no uiro comite suo mutauit propositum,equusq́ illico surgens,illum in urbem detulit in/
columem.Rodulfo autem burgundo Italiæ règnum occupante, per VII Stephani pontifi
cis Romani tempora ungari Salodo duce Italiam ingressi,Papiã obsessam captamq́, ferro
igniq́ uastarunt . Alunda fuit adolescentula nobilis, & pulcherrima papiæ incerto nobis
iure dominio potita:quã Vgo arelatensis Italiæ rex Lothario filio dedit uxorẽ. Eoq́ mor/
tuo,tertius Berengarius Vgoni in Italiæ regno successor Papia potitus,mulierem carcere
tenuit . Interea Agapitus pontifex Ro. Italiæq́ proceres & populi, Berengarij & Alberti
filij tyrannidem exosi,Otonem primũ ex germania in Italiã uocauerunt.Isq́ cum armato/
rum milibus L.ueniens Berengario & Alberto deiectis , Alundam carcere eductã matri/
monio sibi copulauit.tumq́ Italia à malis,quę diu fuerat perpessa respirare cœpit.Pertha/
rit Longobardorũ rex monasteriũ sanctæ Agathæ,& Theudelinda regina ecclesiã sanctę
Mariæ

Mariæ ad perticas in ea ciuitate construxerunt. Et Luithprandus longobardorũ rex ossa beati Augustini ex Sardinia papiam,ubi ueneratissime seruantur, deferri curauit. Idemq; rex monasterium beati Petri cellula aurea appellatum,& apud Holonam, ubi curiam sæpe reges tenuerunt monasterium sancti Anastasij martyris ædificauit. Gondiberta regina ecclesiam sancti Ioannis baptistæ: & Petrus episcopus Luthprandi regis consanguineus ecclesiam sancti Sauini papiæ construxerunt. Eam urbẽ situ & aeris salubritate amœnissimam reges Ostrogothorũ, & postea longobardorũ libenter incoluerũt:unde apud ipsam multa fuerunt præclare gesta à nobis in historijs præter prædicta accuratissime scripta. ornauit eandẽ maximisq; prosecutus est spiritualibus adiumẽtis Epifanius episcopus Aquileia oriundus:qui sex milia captiuos mediolanen. à francorum rege liberari impetrauit. Et duodeuigesimus nominis ordine Ioannes pontifex Ro. qui à Bonifacio ferrutij filio ponti fice adulterino captus,in arcemq; sancti Angeli coniectus diem ui adhibita obijt,ciuis fuit papiensis. Habet nunc papia in gymnasijs multos iuriũ ciuilis & pontificij ac philosophiæ & medicinæ scientia claros. Sed ex ciuilibus Catonẽ Saccum,& Silanum Nigrũ ciuili deditos iuri & bonarũ artiũ studijs exornatos, Adiacet ticino amni intus ad dexterã & fossæ manufactæ ab eodem fluuio ductæ hæret Abbiagrassum. Superius est Vigiuenum Petri candidi literis græcis, ac latinis, ac editis operibus clari patria. Inde Cuccionũ & post Sextium lacui propinquũ:qua in parte Verbanũ lacum duo minores augent lacus, quorum qui est ad dexterã lugani:qui ad sinistrã sancti Iulij appellatur. Ad uerbani siue maioris lacus dexteram Angleria primum est oppidũ,à quo uicecomitũ familia originem traxit. Recedit uero intus ad dexteram eius lacus partẽ Varesium oppidũ populo frequentissimũ. Supra curuatus est bifariã uerbanus,siue maior lacus lugani ea in parte appellatus. cui adiacent,brosiuũ,portus,caput laci,campronũ,ostenum & porlectia: & ubi Lauenus influit amnis sunt ad lacus undas sessa morchum & luganũ, à quo lacus nomen accepit. Ticinũ ad sinistram paruo supra padũ tractu torrens influit graualonus,ad cuius sinistrã est Gropetum. intus sunt mortaria oppidũ nobile,& laumelum nũc exile, sed opulentissimũ olim oppidũ, multis celebratũ,presertim lõgobardorũ historijs, Nã Theudelinda Antaris longobardorum regis relicta Agillulfum taurinensem ducẽ apud Laumeliũ sibi in maritũ, & longobardis ut permiserunt,in regem asciuit. A Laumeloq; nomen habet omnis peninsula regio aliquot oppidulis uicisq; frequentata,in qua linũ gigni & multũ & optimũ,Plinius est auctor. Interius est Nouaria ciuitas,quæ Albutio Silo claro oratore, sicut tradit Eusebius per Octauiani imperatoris ætatẽ ornata fuit. & ad annũ salutis VIII, & terdecies centenũ habuit Dulcinũ hæresiarchã,in quẽ cũ Clemens V põtifex Ro. animaduertendũ censuisset:ipse in montes qui nouariæ altissimi imminẽt cũ sectatoribus quingentis se contulit:quos saltuosus natura,& penè inaccessibilis locus fuisset tutatus,ni superueniens soli to maior nix plurimã eorũ partẽ fame ac frigore mortem fecisset oppetere. Dulcinusq; & Margarita uxor cum reliquis eo confecti incõmodo in potestatẽ uenerunt. nec tamen errori ut abrenunciarent,adduci potuerũt: quin Margarita in conspectu mariti mutilata:& ipse item pari laceratus supplicio,in proposito pertinaces,tot penè mortes, quot habebãt membra perpessi sunt. Mons namq; bosus nomine,cottiarũ alpium promontoriũ,cęteros superans Italiæ montes,ad ipsum uerticẽ, quẽ semper cõtinuatis etiã æstate niuibus tectũ habet omnino inaccessibilis est: cui hæret cõtiguus paulo celsitudine demissior mons,nũc ab hoc dulcini facto gazaronũ appellatus,in summo cuius uertice,& ad eum locũ, in quo se cõtinuerant hæretici,sacellũ nunc est sancti Bernardi uocabulo appellatũ. Adiacentq; eius montis radicibus ad auersam partẽ,triuerium,cozola,& crepacorũ agri uercellensis oppida & castella. Ad ticini item undas est castaletũ:& paulo supra ad lacus uerbani, siue maioris emissoriũ, à quo graualonus amnis ortũ habet,sinũ efficit ipse lacus,quẽ mergotij lacũ dicunt. Illabunturq; torrentes duo grais alpibus defluentes:quorũ unus tonsa dicitur. alter q sancti Iulij lacũ transeat:eius lacus retinet nomen. Nam in eo lacu insula est à sancti Iulij ecclesia,sicut & lacus appellata. Visunturq; ibi confessoris Iulij reliquiæ miraculis coruscantes. Suntq; ad lacus mergotij sinistrã omagnum,acabrium,aimum, boguinũ, & ad dexterã upaiũ atq; apeliũ. Ad tonsæ sinistrã uergonta,& supra in alpibus domussula, quã nunc domodusulam appellãt. estq; unus ex quatuor tramitibus,unde à mediolano in gallias siue germaniã trajcitur. Ad tonsę uero dexteram mergotiũ,a quo sinus nomẽ accipit:

S. Augustinus — *Epifanius* — *Abbiagrassũ* — *Vigiuenum* — *Angleria* — *Varesium* — *Mortaria* — *Laumelum* — *Nouaria* — *S. Bernardus* — *Triuerium* — *Cozola* — *Vpaium* — *Domisula*

& ad eandem sinus dexteram palantia. Sequunturq́; secundum uerbanum lacum oppida & castella, canobium, brisagum, ascona, carnium, gardola, & ubi Ticinus ex alpibus grais cadens lacum sebuinum influit, castellum est nomine magainum. Descripsimus supra duos amnes padum illabentes, hinc umbronem, inde ticinum: & simul docuimus quibus in locis uterq́; amnis, ex Verbano hic, ex eupilo ille, ortum ducat. Dumq́; loca explicuimus ipsis uel fluminibus, uel lacubus adiacentia, mediam liquimus intactam planiciem omniũ
Mediolanum Italiæ populis frequentissimam. In qua Mediolanum est ciuitas potentissima: quã nostro iudicio insulse opinati sunt quidã inde dictam, ꝙ in medio padi ticini, abduæ & umbronis amnium sita est. Sed alia est eiusdem nominis ciuitas in gallia, cuius fines nullis amnibus similiter sunt coerciti. Originem uero habuit mediolanum lombardiæ, quã Liuius patauinus & Trogus Pompeius narrant, à gallis, qui duce Brenno in Italiã descenderunt: populiq́; loca incolentes, in quibus est ædificata, insubres appellabãtur. de quibus L. Florus ex Liuio dicit: galli insubres ferini & immensi corporis alpium accolæ sæpe alias, sed Viridomaro duce iurauerunt se non soluturos balthea, nisi in capitolio. Aemylius uictor eos domuit. nec uidemus alia fuisse Italiæ loca, in quibus facilius coaluerit mortalium multitudo tanta, quantã insubres primũ post mediolanenses per omne seculũ habuerũt: Roma enim non modo non genuit, quẽ habuit multo maiorẽ mediolanensi populũ: sed faciente aeris semper ab ipsa condita insalubris dispositione, confluentẽ ex tota Italia cõportatamq́; & ui ductam ex toto orbe mortaliũ exuberantiã male conseruauit. Quæ apud insubres mediolanensesq́; post eam conditã urbem historici gesta scribunt, hic referre operosissimum esset: sed nostro insistentes instituto indices earum rerũ ponemus. Scribit Eusebius in temporum supputationibus Statium Cæcilium comœdiarũ scriptorẽ clarum fuisse insubrem gallum, & Ennij contubernalẽ: & quosdã existimasse ipsum fuisse Mediolanensem. Scribit Liuius libro ab urbe condita X X exercitũ Romanorũ, tunc primũ ultra padũ fuisse ductum, & Gallos insubres aliquot prælijs superatos in deditionẽ tunc primũ uenisse: quod quidẽ ad annos Romanæ urbis condi. C C C C L X fuisse uidetur. X X X inde Liuij liber habet Magonẽ Hannibalis fratrẽ in agro insubriũ uulneratũ, dum in aphricã per legatos
Corsica reuocatus nauigaret: apud Corsicã obijsse. & lib. X X X I habet, L. Furiũ prætorẽ Romanum gallos insubres rebellantes, & Hamilcarẽ pœnum in ea parte molientẽ acie uicisse: Halmicareq́; occiso milia hominũ X X X V I cæsa fuisse. & lib. X X X I habet Cornelium Cethegũ cos. Gallos insubres prælio fudisse: paulo post L. Furiũ purpureonẽ, & Claudiũ Marcellũ boios & insubres gallos subegisse, Marcellũq́; triumphasse. Post eũ uero triumphum urbs Mediolanensis per annos fermè quingentos pacatissima, atq́; adeo florẽs fuit:
Traianus ut illam principes Ro. quoad per occupationes licuit, inhabitauerint Nerua Traianus, Hadrianus, Maximianus, Philippus, Constantinus I I I. Constans & Constantinus I I I I, qui dictus est gallus. Iouianus, Theodosius, Valens & Valentianus. Iulianumq́; Galli fratrem mediolani Cæsarẽ appellatũ fuisse tradit Eusebius. post eam uero tam diuturnã fœlicitatẽ primas passum est molestias Mediolanũ beato Ambrosio adhuc superstite: Arrianis sicut ipse in omelijs scribit infestãtibus, quorũ persecutiones ut declinaret in illyricũ exul se contulit. Post serã uero, sicut Eusebius tradit, Auxentij mortẽ Ambrosio mediolani episcopo in suã sedẽ restituto: omnis Italia ad rectã Christi fidẽ est cõuersa: paulo tamen post Athila Italiã ingressus, quom omnem afflixisset Venetiã Mediolanũq́; diruit. Instaurataq́; tunc parũ quieuit bellis agitata: quæ ostrogothi cum Iustiniani imperatoris ducibus gesserunt. Quibus in bellis, ut gothis resisteret, & in partibus Iustiniani imperatoris duraret Mediolanum eas pertulit difficultates & angustias, quæ hominibus uix tolerabiles esse uidentur, & tamẽ superante famis acerbitate deditionẽ tunc etiã, sicut & nũc inuitã fecit. A Longobardis autẽ eadẽ urbs non quidẽ destructa unq́;, sed maximis molestijs agitata est. Illisq́; à Carolo magno domitis regnoq́; priuatis Mediolanũ per annos L X & C C C sub Italiæ & Romæ regibus imperatoribusq́; quasi liberũ floruit, nullas interim magnas passum agitationes quousq́; Federicus imperator Barbarossus ad annũ salutis L X V, & undecies centenum eam diruit & solo æquauit. populũ autẽ in sex tribus portarũ nomine diuisum sex loca decimo ad minus distantia passuũ miliario habitare coegit. Sexto autẽ ab inde anno, quum Federicus bello à franciæ regibus pro tertij Alexandri pontificis Ro. salute agitaretur Mediolanen. à Parmensibus Placentinisq́; adiuti repetitã patriam tanto reædificarunt animorũ

animorum ardore:ut intra triennium ditior, populo frequentior potentiorq; solito facta uideretur. Habuit uero per annos C L mirabile incrementũ, adeo ut nisi ciuilia obstitissent dissidia turrianorũ uicecomitumq; omni lombardia faciliter fuerit potitura. Anno autẽ salutis L X X V I. supra duodecies centenũ uicecomites, pulsis turrianis, mediolani tyrannide sunt potiti. & anno abinde L X X I I I I. sextus Clemens pontifex Ro. quom à Ludouico bauario imperatore adulterino multis agitaret molestijs, in illius damnum dedecusq; Luchinũ uicecomitẽ Ro. ecclesiæ in mediolano uicariũ, & eius germanũ Ioannẽ Mediolanensem archiepiscopũ creauit: annoq; ab inde plus minus quinquagesimo Ioannes Galeacius uicecomes primus ab imperatore dux Mediolanẽsis in ea familia est cõstitutus, princeps certe regno & imperio potiusq; eo ducatu solo dignus, cũ propter insignes alias uirtutes, tum maxime q doctrina & uirtutibus excultos uiros apud se habere, atq; extollere curauit. omniũ aũt externorũ quos dilexerit, primus fuit Petrus Cretẽsis patria Cãdianus, qui Nouariẽsis episcopus, post Mediolan. episcopus, deinde Ro. ecclesię cardinalis: & demum summus pontifex Alexander V nomine est appellatus. Isq; omniũ sui seculi uir doctissimus, quo tẽpore Ioãnes ipse Galeacius ducatu mediolani à Venceslao Lucinburgẽsi Romanorũ rege ornatus est, orationẽ habuit doctrina, & rerũ uariarũ copia redundantẽ: quæ inter multa ornamentũ urbis mediolani cõtinentia hęc habet. Mediolanũ physico naturali situ suo ab incẽdijs caumatũ, & frigorũ rigoribus ęqualiter abesse, ac propterea locũ totius orbis tẽperatissimũ, aerẽq; serenissimũ, & aquarũ in puteis & fontibus salubritatem obtinere. Quom tamẽ lacus pulcherrimi decem & septem, & L X I I I I flumina terræ superficiẽ irrigantia in illius agro reperiatur: diciq; idẽ pontifex Barnabã Pauli cõdiscipulũ & comitẽ primũ fuisse mediolanensis ecclesiæ episcopũ, cui paulo post successerit beatus Ambrosius doctor ecclesiæ celeberrimus: à quo sanctus Aurelius Augustinus doctor & ipse excellentissimus in ipso mediolano ad fidẽ Christi cõuersus fuit. Ioanne Galeacio, & post eũ duobus filijs Ioanne maria primũ, & postea Philippomaria, qui tertius dux fuit uita functis: populus mediolanen. in libertatẽ se erigẽs, post asperã insignẽq; famẽ bello perpessam urbẽ dedidit Francisco Sfortiæ Attendulo cutignola romãdiolæ Sfortia primo patre oriundo: cuius decorat robur atq; principatũ Maria Blanca uxor Philippo tertio duce nata, regio titulo fastuq; dignissima. Genuit mediolanẽsis urbs Alexandrũ secundũ, tertiumq; Vrbanũ ex nobili gente cribella: ac Cęlestinũ I I I I pont. Ro. Datiũq; episcopũ suũ, qui uir, si beato Gregorio credimus, sanctus & doctus patriæ, cuius fuit amantissimus, plurimũ profuit. Imperite uero scripsit Alexander V pont. Ro. Valerianũ & Galienũ imperatores mediolani genitos fuisse. Sed Helius Spartianus scribit auũ paternũ Didij Iuliani imperatoris fuisse mediolanen. & Iulius Capitolinus dicit Valerianũ iuniorẽ nõ natũ, sed sepultũ fuisse mediolani. Et Flauius Eutropius in alterius Valeriani gestis rebus tradit acceptam fuisse cladẽ sub Aureliano, à Marcomannis per errorẽ. Nam dũ is à fronte nõ curat, occurrerunt subito erumpentibus. dumq; illos à dorso persequi parat, omnia circa Mediolanum uastata sunt. Fuerunt etiam patrum nostrorũ memoria mediolanenses iureconsulti excellentes Obertus de orto, qui eam composuit iuris ciuilis partem, quæ usus feudorum appellatur. & Cristoforus Castilioneus iureconsultorum suæ ætatis facile princeps. At Ioannes itidem Castilioneus episcopus Vincẽtinus, ac paulopost ad nostrã peruenerũt ætatem uiri duo eleganter docti, ordinis sancti Augustini unus, sancti Francisci alter: quorum ille Andreas Bilius, hic Antonius Raudensis appellati aliquot ediderũt opera, quid ipsi dicendo & scribendo ualeãt absq; nostro testimonio ostẽdentia. Ornat quoq; patriã Ioseph Biprius sacris secularibusq; literis apprime eruditus. Sed ad propositũ iter nostrũ post Ticini ostia Padus longo tractu, nullo flumine ad dexteram augetur. Est uero inter proximũ Sicidam, & sancti Iulij lacum torrens gogna apud cochium oriundus. & ad sanctam Martham nebulosamq; cursum perdens. Ad padi ripã, ubi Sicida fluuius ostia habet Bremide oppidũ, & ad eius fluuij dexterã palestrũ: superiusq; Romagnũ oppida inueniunt. Ad Sicidæ autẽ sinistrã priusq; Saruus influat torrens sunt Vercellæ ciuitas uetus Apollineæ à Martiali poeta appellatæ, & quas Plinius à Saluijs, Libicis ortas tradit. Tenuerũt autẽ saluij populi montes Niceę supereminentes. de hac urbe Plinius: Extat lex censoria Vintimiliarũ aurifodinæ, quæ in uercellensi agro cauabaẽ, ne plus quinq; M hominũ in opere aurum faciendi publicani haberent. Et Eusebius Cæsariensis in temporũ supputationibus

Io. Galeacius

S. Ambrosius

S. Augustinus

Padus

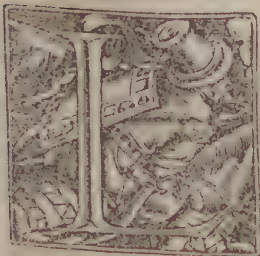
Sicida

Romagnum

Vercellæ

tradit Eusebium Vercellen. episcopum sacrorum dogmatum peritia claruisse. Nosq; hi/
storiarum secundo ostendimus Valentinianū tertiū Constantij comitis ex Galla Placidia
filium misisse ardaburum orientis præfectū aduersus Castinum comitē Ioannis adulterini
imperatoris ducem. & prelio apud uercellas cōmisso Castinum superatū captumq; fuisse.
Burgus Superius ad eandē sinistram Sicidæ adhæret burgus: saruoq; ad dexterā andurnum, ad si/
nistram est bedulū. dehinc ad padū est Triduū oppidū, Brolia patrum nostrorū ętate cele/
berrimo militū ductore ornatū. & monasterio locedi duria baltea proxime habetur amnis
apud hastubiā in alpibus oriundus: cui amni inferius cōtinet Crescentinū nobile oppidū,
Salugiæ superius salugiæ, & paulo supra est eporedia à bonis equorū domitoribus lingua gallica,
sicut Plinio placet appellata. Quam idem affirmat populū Ro. sibyllinis libris admonitū,
ac iussum condidisse. Dehinc ascendendo per uallem augustæ prætoriæ itinere unius diei
est mons iouettus. & supra est Augusta prætoria iuxta geminas alpium fores sita graias
atq; peninas, quibus Herculē & pœnos trāsisse Plinius asserit graios opinari, apudq; eam
incisus fuit marmore titulus ille pergrandis populos enumerans, quos Cæsar Augustus
in alpibus subegit, dicitq; Plinius coccianas ciuitates XII non fuisse additas titulis Augu/
sti, quia nil hostile commiserant. geminas autē fores graias atq; peninas nunc appellant al/
S.Bernardus teram montem Iouis, ubi monasterium est nobilissimū, sancto Bernardo dicatum. alteram
Isera columnam Iouis, qua uia iter est ad uallem tarantasiæ allobrogū, quā quidem uallem Isera
Mazadium amnis excipit. ad sinistramq; duriæ oppidū est mazadium. Orcus dehinc fluuius padum
Orcus illabitur, cui ad ostium est Danasium nobile oppidum, & superius sancti Martini ad dexte
ram. ad sinistramq; sancti Benedicti de fructeria habentur oppida. duriæ ripariæ amnis pa
Taurinum dum deinceps illabentis proxima hæret ostio Taurinū ciuitas uetustissima, per quam pri/
mum hannibalem Italiā ingressum uenisse, Liuius XXI ostendit. Taurini galli proxima
gens erat in Italiā digresso. & infra, popportune Taurinis proximæ gēti aduersus Insubres
motum bellum erat. Inde ex statiuis mouerat Hannibal, taurinorumq; unam urbem caput
eius gentis, quia uolentis in amicitiam nō uenerat, ui expugnauit. duriæ ripariæ fluuio ad
Lancium dexteram oppida Lancium & Bellegerium, ad sinistrā Cariacum & Druentum sunt pro/
Bellegerium xima. Eoq; in terrarum spatio quod padum binas que durias & alpes interiacet, est regio
Canapicium appellata, in qua tres nobilium familię oppida possident & castella, Valper/
gani, sancti Martini, & sancti Georgij comites. Nec lōge absunt à taurino Sangoni amnis
in padum labentis ostia, cui ad dexteram hærent oppida Ripolum Auiliana: inter quæ est
celebre monasterium sancti Antonij de renuerso. sanctus Ambrosius oppidum. & paulo
supra ciuitas est Secusa. superius que ad Sangoni amnis ortum est Sesanna. Clusiola post
Pinnarolum hac amnis padum illabitur, cui proximum ad sex milia passus est pinnarolum nobile op/
pidum, nobili item monasterio exornatum. Superius Petrosa oppidum, & ad fontem si/
nistrorsum est oppidum pragellatum, cum amni Bricariasium primo post mons Bobius
Pelix dextrorsum hæret. post Clusiolam Pelix fluuius clusono auctus, padum illabitur pancale/
Panchaleriū rium inter, & uillanfrancham oppida populis frequentata. fuit que panchalerium Augu/
sta taurinorum antiquæ ligurum stirpis, apud quam Plinius dicit padum primo nauigabi
lem esse. & uillafrancha primum ponte padum sublicco est complexa. Pado autem fonti
suo iam propinquanti oppida sunt proxima, Reuellum & Paisana. & ad supremi ultimiq;
torrentis illum illabentis fontem, ut diximus, oppidum est Circium. Deinceps sunt alpiū
iuga: & ea quidem quæ Hannibal Italiam ingressurus aceto rupit.

REGIO OCTAVA VENETIAE.

OMBARDIA ad finem perducta, si hactenus seruatum morem se/
qui uolumus, ad proximorum pado amnium ostia reuertendū esset.
Sed quum ab ultimis padi ostijs ad fornaces appellatis Venetiarum
urbis ducatus fines ad aquas gradatas stagnātes mari Adriatico aquę
salsæ obtineant, in quas Athesis fluuius, post Meduacus, deinde Ti
mauus defluunt amnes, ipsam Venetiarum ciuitatem eisdem salsis
circundatam aquis, prius quàm Marchiam Taruisinam, siue Foro/
iuliensem regiones describi necesse est. Postmodum namq; ostia cur/
susq; fluuiorum in sicco melius prosequemur, secundum ripas, quorum ex nostro institu/
to easdem

to easdem regiones, & earum particulas certius inuenimus. Venetias ciuitatem in intimo Adriatici maris sinu sitam, ad annum salutis quinquagesimumsextum supra quadringentenum fuisse conditam, quo anno Athila rex Hunnorum Aquileiam diruit, docuimus in historijs. Habet autem eius ducatus regio terminos longitudine miliũ octoginta ab aquis olim gradatis, ad Lauretum oppidum à Vitali Faledro ædificatum: nunc autem pado proximum, ubi ad fornaces diximus padi ostia appellari. Latitudo autem uaria nullos habet alios terminos quàm quousq; cedentes recedentesq; maris aquæ ad siccũ stagnando perueniunt. Eius regionis diuerso modo nonnulli meminerũt uetusti scriptores. Antoninus enim Pius in Romani imperij prouinciarũ regionumq; itinerario, quũ à Rauenna Aquileiam per Altinum iter describeret: hæc nunc Venetiarum stagna appellat septem maria, q; à Rauenna Altinũ usq; septem uada essent naui transmittenda. Et Virgilius quod diffuse in Patauij descriptione infra ostendemus: ubi Patauij ædificationem ab Antenore factã narrat, sic habet. Et fontem superare timaui. Vnde per ora nouem uasto cum murmure montis It mare præruptum, & pelago premit arua sonanti. Mare enim quod per ora nouem it præruptum, & premit arua pelago sonanti: est hoc totũ quod à pado ad aquas gradatas littus rumpens, colles eius poetice à Virgilio montes appellatos inter ipsa uada linquit: quæ nunc littora appellamus. Insulæ eo conclusæ spatio, quæ habitantur uarios habuerunt conditores, qui in unicam hanc Venetiarum ciuitatem opes & consilia contulerunt. Vnde hanc Venetiarum ciuitatem pro una regione non immerito à nobis positam esse intelliget, qui considerabit nõ modo opes eius cuiuscunq; alterius regionis Italiæ opibus æquiparandas esse: sed multas fuisse urbes, multa oppida, quorum excidio hæc unica sit condita: Aquileiam, Altinum, Concordiam, Patauium, Montemsilicis, Opitergum, Eracliam, Equilium, Gradum, Caprulas & Lauretum: quanquam & ex Vicentia, Verona, Mantua, Brixia, Mediolano & Papia ab Athila afflictis, & ab alijs Italiæ ciuitatibus, præsertim urbe Roma diuersis in persecutionibus nobiles & potentiores quosq; Venetias à principio confugisse, in historijs abunde docuimus. Igitur Aquileienses primi gradum, Concordienses condidere caprulas. Altinates sicut urbem suam in sex portas diuisam habebant: sex quoq; in stagnorum insulis oppida condiderunt, Torcellum, Maiorbum, Burianum, Amoriacum, Constantiacum, & Aimanum: Patauinorum pars, Riuum altum, & postea dorsum durum. Montesilicenses, Atestiniq; methamauchum, Albiolam, Palestrinam: siue, ut Plinius appellat, Philistinam, & fossam Clodiam, quæ nunc est ciuitas Clugia. Creuit autem ilico ab ipso conditionis initio Veneta ciuitas, quia non à pastoribus, sicut Roma, sed à potentioribus, ditioribusq; regionis olim Venetiæ fuit à principio, sicut diximus, habitata. primus externorum Venetijs ornandis attulit adiumentum Narses eunuchus patritius primi Iustiniani imperatoris copiarum in Italia aduersus Gothos missarum dux: qui q; Veneti eum traducendis à Taruisio Rauennam copijs nauigio iuuissent, postquam subegerat Gothos, ecclesias sancti Theodori & Geminiani de capite Brolij in Venetijs ædificauit. Quinetiã anno ipsius conditæ centesimo & trigesimo secundo Arnulfus rex Longobardorũ Patauium ciuitatẽ post tothilense excidium à prædicto Narsete eunucho, Rauennatibusq; instauratã, igni ferroq; absumpsit: & quotquot primæ cladi superfuerant, ac in patria coaluerãt, Patauini secunda transmigratione in stagna Venetiarum cõfugientes, riuũ altum implerũt: & oliuolense castrũ, ubi nunc castellanum est episcopiũ, cõdidere: atq; eo tempore sancti Martini, & sancti Ioannis in bragula ecclesias cõstruxerunt. Mirum uero est, & summo extollendũ laudis præconio potuisse à tot tamq; diuersis urbium & oppidorũ populis conditam ciuitatẽ per annos propemodũ mille hanc quam retinent rem pub. conseruare. Nec tamen rerũ humanarũ conditionis adeo fuit expers hæc ciuitas, quin per singulas quasq; ætates suos, ut inquit poeta, manes fuerit perpessa. Quamobrẽ eius incremẽta summatim, sicut in cæteris facimus Italiꝩ ciuitatibus explicando: labores quoq; & difficultates pariter ostendemus. & ne in aliarũ urbiũ, quas in hac cõdenda destrui contigit, negocio ulterius laborandũ sit, omnia simul cõtexemus, ut facta inter condendũ destruendumq; uariatio certius habeatur. Nec incongruũ uidetur à scissa patriarchali dignitate inchoare, q; eam scimus in rebus Italiæ semper momenti plurimum habuisse. Ad annum salutis sexcentesimũ decimũ Gisulfus dux foroiulianus consensu Agilulfi Longobardorũ regis elegit Ioannem abbatẽ in patriarchã ueteris Aquileiæ

Venetiæ

Athila

Lauretum

Septẽ maria

Insulæ Venetiarum

Opes Venetiarum

Metamauchum

Clugia

Narses eunuchus

Candiano

Candiano superstite patriarcha nouæ Aquileiæ, quæ apud Gradũ fuerat à Romanis pontificibus constituta. Et anno inde quinto partium consensu constitutum est, ut qui esset Aquileiæ patriarcha omnem cõtinentis regionem moderaretur: qui esset apud Gradum, omni huic quæ nunc est Venetiarũ ducatus regioni præesset. Quartodecimo abinde anno quum Rotharis Longobardorum rex Opitergium ciuitatẽ diruisset, eius ciuitatis episcopus nomine Magnus ad stagna cõfugiens consensu & autoritate Seuerini pont. Ro. ac Eraclij imperatoris ciuitatem condidit, quæ ab ipso imperatore Eraclea est appellata. Eodemq; anno Paulus Altini episcopus cũ populo suo qui cladibus superfuerat, Torcellum se conferens, sedem ibi Seuerini pont. Ro. auctoritate firmauit quæ nũc extat. Cuius pontificis consensu pariter Patauinus episcopus Arrianã hæresim, quæ tunc in multis Italiæ locis feruebat, declinans sedem episcopalem in Methamaucũ transtulit. Quo anno fœdere inter Longobardos regem & duces ac Venetiarũ ciuitatem icto declaratũ est, ut tota terrestris Venetia ab abdua ad aquas salsas Lombardia, & quicquid in ipsis esset salsis aquis Venetiæ appellarentur. Ad annum uero salutis sexcentesimũ & quinquagesimum Constantius imperator Eraclij filius Torcellum ueniens ut Romam accederet, uicum qui

Eraclea

est in Torcello primarius Constantiacum de suo nomine uoluit appellari. Eraclea ciuitate interim aucta eius populi pars in uicinam commigrans insulam Equilium condidit ciuitatem. quumq; annis triginta duobus supra ducentos Venetiæ uariã sub tribunis habuissent gubernationis formam: primus earũ dux in Eraclea & ciuis Eraclianus Paulinus anno salutis sexcentesimo nonagesimoseptimo à patriarcha episcopis clero tribunis proceribus & plebeis creatus est, qui dux fœdere cum Longobardis inito Eracleæ fines à plane maiore ad minorẽ produxit. Et anno inde undeuigesimo Vrsus item Eraclianus dux mortuo Paulino suffectus est, qui anno septimo ducatus ciuili in tumultu occisus est, sicq; laborum suorum Veneti initia habere cœpere. Nam eo ducatus nomine antiquato Dominicus Leo magister militum attributa ducatus potestate creatus est, cui post annum primum defuncto suffectus Felix Cornicula magister militum pariter est dictus. Et tertius item Iulianus Ceparius ac quartus Ioannes Fabriciacus magistri militum sunt dicti. Sed hic ciuili item tumultu magistratu depositus oculisq; priuatus est. Ad annũq; salutis postea septingentesimum quadragesimumq; secũdum, Deusdedit Vrsi quondam ducis interfecti filius mutata ab Eraclea in methamaucum sede & magisterij militum nomine explosо dux est dictus, qui anno ducatus tertiodecimo quum ad Brintæ amnis ostia castellum ædificare cœpisset in tyrannidis suspitionem uenit, & tumultu exorto depositus fuit excæcatus, eiq; in ducatu suffectus Galla, anno quartodecimo tumultu captus, oculosq; est effossus, nouaq; subinde regiminis forma est facta. Nam creato duce Dominico Monegario Methamaucensi duo annales tribuni ad annũ pari potestate consessuri fuere creati. & tamen hic etiam dux post annũ in tumultu oculos simul cum ducatu amisit. Ad Eracleanosq; item res Veneta redijt & Mauritius dux est factus, qui post annum malo exemplo filium ducatus consortem assumpsit. Quo anno primus Adrianus papa Obeliabatum oliuolensi ecclesiæ primum dedit episcopum, à quo sancti Moysi ecclesia ædificata est. Iniecit uero Mauritius dux in Ioannem patriarcham Gradensem manus adeo uiolentas, ut breui ille obierit, suffectusq; patriarcha Fortunatus conspiratione contra ducem in prædecessoris sui ultionem inita exorto tumultu pulsus in Franciam se contulit, deiecti tamen ducatu sunt Mauritius dux & filius: & illis unicus obelerius tunc tribunus Methamaucensis in Venetiarum ducatu est suffectus. eodem anno qui erat salutis octingentesimus quartus Obelerius dux ciuili tumultu patria pulsus Taruisium se contulit, ubi ab exulibus Venetis iterum dux creatus fuit, qui Beatum fratrem ducatus consortem accepit. Interea Pipinus Caroli Magni filius rex Italiæ à primo Adriano pontifice Romano constitutus anno salutis L X X X in Italiam ueniens hinc patriarcha Fortunato inde Obelerio & Beato instigantibus bello Venetos agitare cœpit: qui prælio apud Taruisium commisso superati cum Carolo Magno & Pipinio filio Italiæ rege per fœdera conuenerunt: quibus in fœderibus est, ut Obelerius Beatus'que duces apud Methamaucum exularent: nec tamen inuenio aliquem à Carolo & Pipino magistratum administrandis Venetiarum rebus fuisse impositum. Eodem autẽ anno Eracleam Veneti destruxerũt: unde maxima nobiliũ pars qui postea Venetias usq; in hæc tempora gubernarũt, in urbem cõfluens illam

Equilium

Paulinus

Dux Venetiarum

Vrsus dux

Eraclea

Mauritius dux

Pipinus

Carolus Magnus

illam auxere, paritercꝗ eodem anno Aquileienſes in Venetiarũ urbem populariter cõmi/ *Aquileienſes*
grarunt, ut tunc ſecũda Venetiarũ urbis cõditio fuiſſe uideatur. Eoꝗ anno Agnellus par/
ticiacus heracleanus primus dux fuit, qui in riuoalto inſula electus palatium ducale nunc
extans ædificauit: paritercꝗ eodẽ anno apud oliuolenſe caſtrũ exiſtẽs cathedralis eccleſia *Riuusaltus*
ab eo caſtello appellata eſt caſtellana, & pro Veneta riuuſaltus ciuitas dici cœpta. Agnel/
lus exinde dux tertio qui ſecutus eſt anno heracleam reædificans ambitu ſtrictiorẽ appel/
lauit ciuitatẽ nouam, quod & nũc ratione epiſcopatus magis, ꝗ habitationum retinet no/ *Ciuitas noua*
men. Idemꝗ Agnellus filijs ſuis duobus aſſumptis in ducatus cõſortes monaſteriũ ſancti
Zachariæ ædificauit, inibiꝗ eiuſdem ſancti corpus reliquiasꝗ locauit. Vrſus aũt epiſco/
pus eccleſiã ſuam caſtellanã ſancti Petri uocabulo decorauit, quo tẽpore eius cõſanguinei
ſancti Seueri & S. Laurentij eccleſias in geminis inſulis cõſtruxere. conſpirarunt uero ad/ *S. Laurentij*
uerſum hos tres duces patrem & filios, Ioannes Tornaricus, & Bonus Bragadinus, qui ca *eccleſia*
pti cõuictiꝗ & appenſi patibulo interierũt: & tamen eorũ de quibus ſumptum erat ſup/
plicium agnati per id temporis ſancti Danielis eccleſiam conſtruxerunt. ad octingenteſi/ *S. Daniel*
mum autem uigeſimumſeptimum ſalutis annum defuncto Agnello Iuſtinianus particia/ *Iuſtinianus*
cus in ducatu ſolus eſt ſuffectus. Anno cuius ſecundo beati Marci corpus ex Aſia eſt de/ *dux*
latum, eoꝗ qui ſecutus eſt anno quũ Iuſtinianus obijſſet dux, Ioannes frater eſt ſuffectus, *S. Marci trãſ*
quo anno beati Marci eccleſia eſt ædificata. Et per id temporis ducto in methamaucũ ex/ *latio*
ercitu Obelerius ibi exul occiſus & ciuitas eſt deſtructa, cuius demolitionis cædisꝗ Obe
lerij cauſa factum eſt, ut uocatus in Franciam Ioannes dux acceſſerit, eo'que abſente Ca/
ſtellanus epiſcopus duo'ꝗ ciues riuialti ciuitatis curam adminiſtrationis ducali attributa
poteſtate geſſerunt: Ioannes autẽ dux Francia reuerſus ciuili'ꝗ tumultu ducatu deiectus,
& tonſoratus mœſtitia diem obijt. anno poſtmodũ qui ſecutus eſt trigeſimoſexto & octin
genteſimo Petrus Trundonicus Pola oriundus dux eſt creatus, qui Ioannem filium duca
tus cõſortem habuit, eccleſiamꝗ ſancti Pauli ædificauit: quarto'ꝗ abinde anno Sclaui Ca *Caprulæ*
prulas Venetorum urbem ui captam deſtruxerũt Sergio, qui dictus eſt os porci, tunc pon
tifice Ro. In quo anno epiſcopus Maurus eccleſiã ſanctæ Margaritæ extruit. Petro Trun
donico uita functo Ioãnes filius ducatum ſolus obtinuit, quem à ſancti Zachariæ eccleſia
redeuntem populus tumultu concitato occidit, & in eadem eccleſia ſepeliuit anno ſalutis
octingẽteſimoquarto: eratꝗ Vrſus particiacus ſolenni tũc more electus, quũ defuncti du
cis famuli palatium populo non prius reddidere, quàm pupuliam ſibi inſulam certa cum
immunitate habitandam impetrauerunt. Vrſus'ꝗ dux anno ducatus ſui tertiodecimo Io
annem filium ducatus cõſortem accepit. qui campanas duodecim anno ſalutis octingen
teſimo ſeptuageſimo imperatori Græcorum miſit: fuerũtꝗ hæ cãpanæ quas primũ Græ
cia uidit. Geſſit uero Vrſus iſte dux maximas res non minus Italiæ, quàm Venetis glorio
ſas. Nam Sarraceni ſpoliata inflammataꝗ Ancona omnẽ Italiæ oram, quæ inde ad Idrun
tum intercedit pariter afflixerunt, in quos ſinus Tarentini oram uaſtare parantes quũ Vr
ſus duxiſſet ſuperarunt Chriſtiani, fugataꝗ inde claſſis Sarracena gradum urbem inuaſit.
Tunc'ꝗ Vrſus qui illorum terga fuerat inſecutus, repulſos à Grado non prius perſequi
deſtitit, quàm omnis Italiæ ora in ſuperum mare uerſa reddita eſt pacatiſſima. Vrſo duce
mortuo, Ioannes filius dux ſolus comaclum ciuitatem de Rauennatibus cepit: & anno
inde tertio Petrum fratrem ſuum ducatus conſortem habere obtinuit, qui nouus dux ec/
cleſias ſanctorum Cornelij & Cypriani in Methamaucenſi littore ædificauit. Sed ambo
duces intra tertiũ qui ſecutus eſt annum ducatu ſe abdicarunt. Creatus eſt autem ad an/
num ſalutis octingenteſimum octuageſimumſeptimum Petrus Candianus uir præſtan/ *Petrus Can-*
tiſſimus, quem Sclaui uno ſuperati altero redintegrato prælio interfecerunt, Ioannesꝗ *dianus*
Particiacus quem ducatu ſe abdicaſſe oſtendimus, ut ſeditioni occurreret in urbe fati/ *Sclaui*
ſcenti ducatum reſumpſit, quumque eum ſexto depoſuiſſet menſe ſuffectus eſt dux ad an
num octingenteſimum octuageſimumoctauum Petrus cognomine Tribunus, quo an/
no reges duos Italia poſthabitis Francis ex Italicis habere cœpit, Berẽgarium Foroiulien
ſem, & Guidonem Spoletanum ducem. Anno autem qui inde tertius eſt ſecutus, hic dux
Petrus tribunus urbis Venetiarum partem muro cinxit à riuo caſtelli uſꝗ ad ſanctã Ma/
riam in Iubanico, ibique cannale maius ferrea clauſit cathena, cuius capita hinc in prædi/
cta eccleſia inde in ſancto Gregorio obſerabantur, qui annus Italiæ infeliciſſimus fuit,
quod

quod Vngari à Taruisio Mediolanũ usq; omnia cædibus incendijsq; fœdarũt, & stagna
Venetorum pellicíatis nauibus tumultuarie fabricatis ingressi ciuitatem nouã clugiamq;
& caput aggeris populati sunt: eos tamen Berengarius rex cum quindecim armatorũ mil
libus aliquantulũ repressit. Et tandem omni penè amisso exercitu ingenti data pecunia, ut
in Vngariam redirent deliniuit. Petro tribuno ducatus sui anno uigesimo tertio uita fun-
cto successit Vrsus particiacus secũdus, per cuius tẽpora Conradus Alemãnus ex ea gen-
te primus licet papali confirmatione caruerit, imperium inuasit, & rebus per Italiam flu-
ctuantibus Sarraceni maiorem eius partem occupauerunt. Successitq; huic post uigesi-
Petrus Candianus mum annum in ducatu alter Petrus Candianus, qui nactus per debilitatem imperij, & Ita
liæ occasionem primus Venetorum potentiã in lyburnis dalmatisq; auxit, & genua tunc
a Sarracenis spoliata Veneti in Italis mari potentiores esse cœperũt, quam quidem poten
tiam usq; in hæc tempora per Imperij Romani, tam Græci quàm Latini inclinationem au
xerunt. Nam Germani imperatores & si terra quãdoq; aliqualem, nullam tamen aliquan
do mari potentiam habuerunt. Itaq; deinceps in hac Venetiarum regione breuitati consu
lentes nihil aliud, quàm motus intestinos aut fabricas locorum, quod nostri est propositi
attingemus. per Ottonis secũdi imperatoris tempora ad annum salutis nongẽtesimum se
ptuagesimum quartũ Veneti Petrum Candianũ ducem deijcere cupiẽtes, quum ille se in
Incendium palatio tuereť iniecto igni pice & sulphure mixto, & palatiũ & ecclesias S. Marci S. Theo
dori sanctæ Mariæ in Iubanico, & plusquam trecentas ciuium domus funditus combusse
runt, duxq; cum filio & cõplicibus est interfectus: hæcq; omnia ædificia suffectus illi dux
Petrus Vrseolus uir optimus instaurauit, qui & Gradũ ciuitatem instauratam muro cin-
xit: quo item tempore monasterium sancti Georgij à Ioãne Mauroceno monacho est am
plificatum. Ad annum uero salutis millesimum & nonum adriẽses magnæ olim adriæ ur
bis reliquias apud Lauretũ superatos Veneti tanta confecerunt occidione, ut dies ille ulti
Mare Adriaticum mus fuerit ciuitati à qua mare Adriaticum est appellatum. Quo item anno Pepus patriar
cha Aquileiensis Gradum ciuitatem dolo captam destruxit, quam Veneti iterum illico re
staurarunt. Anno inde XX Dominicus Vrseolus pulso Petro Barbolano per arma dux
fit, & tertio die Rauennã metu cõfugit. Dominicusq; Flabonicus tũc exul in patriamq; re
uocatus dux est factus: & ad annũ XXXXIII supra millesimũ Pepus patriarcha Aqui-
leiensis noni Benedicti pont. auctoritate atq; cõsensu gradum sibi subijcit, ecclesias diruit,
urbem spoliat, & Veneti eiusdem pontificis autoritate eandeminstaurarũt. Annoq; inde
Monasterium S. Nicolai XXXX Dominicus Contarenus dux, monasteriũ S. Nicolai in littore & propinquo lo
co monasterium sancti Angeli ædificauit. Ad centesimũ uero atq; millesimum salutis an-
num incendia bina Venetijs fuerunt, quibus parrochiales ecclesiæ ad uiginti simul cũ par
rochianorum domibus arserunt, quo tempore methamaucensis ciuitas inundatione ma-
ris atq; incendio uastata & penè summersa est, terræmotusq; superueniẽs Venetias ubiq;
afflixit. Tertiodecimo autẽ abinde anno, Quintus Henricus impe. Verona Venetias ue-
niens, situmq; & regionem ciuitatis admiratus, Venetias regnum appellari decreuit, eoq;
qui secutus est anno Marcus Iulianus monasterium uirginis de caritate extruxit. Duode-
cimo deinceps anno Veneti Motonio peloponesi sunt potiti, Petrus'que Gatilosus eccle
siam sancti Clemẽtis, & hospitale in cannalis orphani ripa ædificauit: undeuicesimo inde
anno turris campanaria sancti Marci excitata est. Sed nec adeo cõtinuare potuit quies in-
choata, quin ad annum salutis LXXI supra undecies cẽtenum Vitalis Michael dux fue-
rit interfectus. Augebantur tamen indies Venetorum opes mirabili incremento. Nam ad
annum quartũ de duodecies centeno Veneti Francis bello sociati urbis Constantinopoli
Sancti Frãcisci tanæ dominio sunt potiti. Et anno inde XXXX ecclesia sancti Frãcisci Venetijs, & mo
Pons riuialti nasterium sancti Cypriani in Torcello ædificatum, undetrigesimoq; inde anno pons riui-
alti subliceus est constructus, quo tempore quum duplicatum esset Venetijs molituræ ue
ctigal populus in tumultum concitus arma cepit. Sed his qui se duces incẽtoresq; ingere
bant captis eculeoq; appensis, quies illico ciuitati reddita est. Maiorem uero plurimiq; fa-
Baiamons ciendum anno inde undequinquagesimo tumultũ urbs Veneta sensit, quum Baiamons
Teupolus Teupolus rerum nouarũ cupidus unà cum Quirinis, Barocijs, doris, badoarijs & basilijs
regnum affectauit, in quos pro demeritis publico consilio animaduersum est, quiesq; ciui
lis & concordia in hæc usq; tempora annis duodequadraginta atq; centum Venetijs fuit.

sed

sed iam satis multa de Venetiarum origine, ac inter ipsam constituendam rempu. uel ædificatis uel dirutis ciuitatibus & oppidis sunt dicta. Ad uiros itaq; eiusdem ex nostro more instituto q; ueniamus. habuit semper hactenus urbs Veneta uiros maritimorũ bellorum & mercaturæ gloria claros. Sed ante patrum ætatem nullo decorata est uiro litteris ornato, præter quàm Andrea dandulo duce, quem Fran. petrarchæ testimonio doctum fuisse scimus. Patrum uero memoria Carolus zenus uir inter Venetos nõ solum ætatis suæ sed priorum seculorum litteris ornatissimus, & rebus bello gestis ita clarus fuit, ut alter Camillus merito à Venetis appelletur, quandoquidẽ clugiensi bello quod cum Venetis genuenses difficillimum ac periculosissimum gessere, unico nauali prælio fœlicissime gesto genuenses à Venetis etiam eo bello uinci posse primus docuit, & omni eo bello hostium ferociam sua fortitudine constantiaq; compescuit, demumq; Bucicardum regis Francorum naualis exercitus supremum ducem, dum opem Patauinis afferre cuperet, prælio ingenti gloriosissimoq; superauit, quæ omnia Leonardus Iustinianus funebri luculentissima oratione & Petruspaulus uergerius elegantissimis duabus epistolis copiosissime prosecuti sunt. fuit & paulopost Zacharias Taruisanus uir doctrina consilioq; celeberrimus, oratio cuius extans coram Gregorio pont. Rom. habita pro ecclesiæ unione suadenda illum eloquentissimum fuisse ostendit. hoc autẽ seculo multos præstantissimosq; uidimus, Petrum emilianum episcopum uicentinũ litteris multum, plurimum prudentia decoratum, Leonardum Iustinianum magni nobilisq; ingenij uirum qui inter alia humanitatis Latina & Græca studia musicæ adolescens iuuenisq; deditus dulcissimis carminibus & peritissime uulgariter compositis omnem repleuit Italiam, & post natu grandior scripto & pronuntiatione tam latina quàm uulgari eloquentissimus & senator grauissimus in administratione reipub. potentissimus fuit. Marcus quoq; lippomannus iureconsultus Grecas Chaldæas Hebræas litteras æque ac latinas egregie doctus erat, Paulusq; Venetus religiosus dialecticos nostri seculi superauit, qui & paucis in philosophia cedens theologus quoq; insignis est habitus. Franciscus Barbadicus grauis optimus ac propemodum sanctus, & Daniel uictorius ciues splendidissimi fuerunt humanitatis litteris haud quaquam mediocriter eruditi. Petrum lauredanum rebus bello gestis clarissimum, quem Veneti alterum Claudium Marcellum in sua patria appellare possunt, hoc in loco à nobis poni mirabuntur qui meminerint eum latinas litteras grammaticales penitus ignorasse. Sed eius ingenium non duximus merita fraudandũ laude, quod omnia quæ per ætatem suam mari gesta sunt, quorum ipse magna pars fuit, & maris portuositatis nauigandiq; rationem uulgari scripto copiosissime prosecutus est. sed dum eos ex mortuis qui in patria claruerunt doctos perquirimus, dignitatem maximam Venetorum narrando postposuimus. Fuerunt ex gente corraria XII Grego. pont. Rom. & Antonius nepos suus Romanæ ecclesiæ cardinalis ea uterq; morum & uitæ sanctimonia quæ priuatos quoq; celebres reddere potuisset. Fuerunt ex maurocena & landa gente cardinales duo uirtutibus litterisq; ornatissimi: Alterum uero pontificem paulopost habuere Veneti ex condulmaria gente Eugenium quartum, cuius gesta per historias nostras orbi notissima, pont. Rom. qui ante se fuerunt præstantissimis parem & aliorũ turbæ multo digniorem eum reddiderunt. Quantum autem ad doctrinam litterasq; attinet, quibus hoc in catalogo primas partes tribuimus, & si Eugenius pont. nec iuri nec alicui scientiæ particulariter perdiscendæ animum adiecit, doctorum ecclesiæ oratorum historicorumq; latinorum libros omnes & legit assidue, & quo erat mirabili ingenio subtilissime intellexit. ornauit autem cardinalatus dignitate Petrum barbum ex sorore nepotem, qui adolescens optimus tanta duodecim hactenus annis humanitate atq; etiam integritate & simul liberalitate est usus, ut & alter Titus Vespasianus, & quod illi tribuebat delitiæ humani generis sit appellatus, uir autem factus titulo sancti Marci est ornatus, & patrio cognomine cardinalis Venetiarũ dictus. Superq; sunt Venetis dux Franciscus Foscharus omni uirtutum prꝫterquam litterarum gloria ornatissimus, & ciues Franciscus barbarus excellentissimi uir ingenij, cuius litterarum Græcarum & latinarum doctrinæ an eloquentię editis operibus celebratę, aut in administranda repub. sapientiæ & pietatis aut gestarum præsertim apud Brixiam rerum gloriam anteponas haud facile possis discernere. Andreasq; maurocenus bonarum artium studijs ornatus, sapientię & gubernanda repub. peritiæ gloriam habet, & Hermo-

Andreas dandulus
Carolus zenꝰ
Leonardus Iustinianus
Zacharias taruisanus
Marcꝰ lippo.
Franciscus barba.
Petrus laure.
Grego. XII pont.
Eugenius papa.
Petrus barbus
F. Foscarus dux
F. Barbarus

laus donatus & si gerenda repu. fuit occupatissimus in litteris adeo est imbutus, ut cũ hi/
storiam teneat, tum heroicos uersus sæpe composuerit elegantes. Pariter Zacharias triui/
sanus superioris Zachariæ filius ac uirtutis hęres. Barbonus Maurocenus, Ludouicus fo
scharenus, Vitalis landus, Candianus bolanus iureconsultissimi, Nicolausq; canalis & si
iuri ciuili & simul reipu. sunt dediti, tamẽ oratores poëmataq; & historias egregie callẽt.
Laurus Quirinus magnæ Græcarum latinarumq; literarum peritiæ iuris cognitionẽ ad/
Io. cornarius didit. Ioannem uero Corneliũ siue ut nunc corrupte eam appellant uetustam gentem cor
Paulus barbus narium doctum elegantemq; moribus Venetiæ habent. Et Paulus barbus equestris ordi/
nis germani fratris sui Petri barbi Romanæ ecclesiæ cardinalis integerrimi humanissimi
que ac ductæ ab Eugenio pontifice originis maternę gloriam bonarum artium in quibus
excellit studijs accumulat. Andreas Iulianus bono uir ingenio, Bernardus Iustinian9 Leo
nardo genitus, Hieronymus barbadicus Francisci prædicti filius, Nicolausq; barbus litte/
rarij ornamenti gloriam laudem habent. Quid quod alterũ in narrationis ordine errorem
incurrimus, qui prælatos ecclesiæ Venetos secularibus postposuimus. Sunt ex Venetis
Laurentius castellanus, Fantinus paduanus episcopi uiri doctrina & grauitate ac sapien/
tia uenerandi, Gregorius patrui pontificis nomen referens sedis apostolicæ prothonota/
Hermolaus barbarus rius, Hermolaus barbarus Francisci nepos taruisinus, Petrus mõteus brixianus, Iacobus
zenus feltrensis & belunensis, Dominicus torcellanus episcopi non modo iurium ciuilis
& pontificij ac theologiæ doctrina sicut eorum decet professionem abunde pleni, sed elo
quentia quoq; ornatissimi sunt, ut ei mancipatorum studio peritiorum multos ætatis no/
stræ scribendo dicendoq; æquent. Petrus thomasius medicorum non magis Venetorum
quàm cæterorum ætatis nostræ eloquentissimus habetur. Sed iam nos inuidiæ nimis ex/
posuit breuitatis respectus, qui multos præteriri facit, quos tanta ciuitas habet litterarum
studijs uel imbutos uel operam impendentes.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ITALIAE illustratę Marchia Taruisina.

TRIBVS earum quæ supra à nobis descriptæ sunt octo regionũ con
tinentem esse ostendimus Marchiam taruisinam, Romandiolę scili/
cet ad melariæ brigantiniq; paludes, Venetæ urbi ad aquas salsas,
& Lombardiæ ad mintium & Bænacum: fecit tamen bęnaci certius
& copiosius describendi necessitas, ut ad eius dexteram littoralem
sita oppida & castella Lombardiæ regioni cuius esse non debent ad/
iunxerimus. Prædictis itaq; trium regionũ & alpium & padi atq; li/
mini amnis contra caprulas insulam in mare adriaticũ defluentis fini
bus conclusa erit Marchia Taruisina. eam regionẽ quãdoq; alias gallię cisalpinę quãdoq;
transpadanæ Italiæ partem quãdoq; Venetiam appellatã Romanæ ecclesiæ monumenta
esse uolunt partem dalmatiæ supra mare: ut nihil absurdius potuerit excogitari, cum nulla
ex parte dalmatia ad huius regionis fines unquàm pertinuerit: quamquam par esse uide/
tur absurditas barbaro marchiæ uocabulo maximas atq; amplissimas urbes ueronam pa/
tauiumq; titulo subijci Taruisio: quam ciuitatem illæ opulentia potentatu & dignitate
semper antea sicut & nũc longissime anteierũt. Posterior tamen fuit indita ab ecclesia ap/
pellatio. Nam longobardi omnium qui Italiam inuaserint externorum superbissimi, Ro/
Longobardi mani imperij & Italiæ dignitatem euertere, ac omnino delere conati, leges nouas quæ ali
cubi in Italia extant condidere: mores ritus gentium & rerum uocabula immutauere: ut
affirmare audeamus locutionis Romanæ latinis uerbis qua nedum Italia sed Ro. quoq;
imperio subiecti pleriq; populi utebantur, mutationẽ factam in uulgarem Italicam nunc
appellatam, per longobardorũ tempora inchoasse. Idq; incognitum nobis quando opus
de locutione Romana ad Leonardum aretinũ dedimus: postea didicimus uisis longobar/
dorum legibus, in quibus de mutatione facta multarum rerum uocabuli tituli tractatusq;
sunt positi. Quinetiam publicæ administrationis & priuatim uiuendi instituta accuratissi/
me ab eisdem sunt mutata, & eo usq; ipsius gentis processit insania ut Romanorũ chara/
ctere litterarum penitus postposito, nouas ipsi & sua ineptia gentis barbariem indicantes
cifras pro litteris adinuenerint. Econtra uero ostrogothi æque ac ciues Romani latinis de
lectati

lectati litteris, nullam in illis barbariem offuderunt. Nam Theodoricus rex primus latine & Græce doctus, Amalasciuntha eius filia doctior, Theodatus rex tertius & primi nepos doctissimus fuere: quod longobardorũ regum uel principũ uirorum nemini contigit. Nullam uero aliam ab ostrogothis factam fuisse mutationẽ hinc maxime credimus constare: quod Theodoricus & eum imitati reges cæteri ostrogothorum cusi sua imagine nummi ambitione abstinentes, aurum, æs, argentum, prisco cudi Romanorum signo uoluerunt. sed ad rem: longobardi in ea Italiæ parte maxima quam obtinebant regiones habuerunt quatuor à ducibus administratas, in quibus nullũ successionis ius filijs & nepotibus competebat: beneuentanam, spoletanam, taurinensem, & foroiuliensem: duasq; opulentia & amplitudine superioribus pares anconitanam, atq; Taruisinam esse uoluerunt ea affectas legis conditione: ut qui regum aut gentis longobardorum concilij permissione & decreto impetrasset, eas filijs & agnatis successione possidendas relinquendi ius facultatemq; haberet. Nomenq; hunc significans perpetuum magistratũ in longobarda barbarie marchio natus est appellatum. Quo autem tempore Carolus magnus sicut supra diximus nomine indito Romandiolæ lombardiam uoluit appellari regionem, in qua regni sedem gens illa diutius habuerat: Romana ecclesia hanc de qua nunc agimus regionem de longobardis sumptam appellauit ut diximus dalmatiam supra mare. Sed credo factum esse à minori nominis absurditate, ut hæc ipsa manserit appellatio Marchiæ Taruisinæ. Mintio eiusq; ut inquit Virgilius patre benaco ad sinistrã relictis, nostræ descriptionis padotenus initium faciemus. Cui primum ad mintij ostia imminet Sachetta uicus familiæ nobilis caprianensium uilla, quam successione annis ducentis in cognatione continuata possederunt. Inferiusq; est serauallis arx principũ mantuanorũ munitissima. unde passus mille abest ostilia oppidũ in regione primariũ, superbi operis arce mœnibus & ductis in circuitu fossis conclusisq; paludibus munitissimum, quod à ueronensi populo cuius agri iurium fuit ad annum salutis quinquagesimum deciesq; centenum ædificatum Marchiones postea mantuani diutissime possederunt. Amplaq; & recta est uigesimo inde miliario ueronam usq; uia aliquot apud ostiliam locis succisa: impositis pontibus arcibusq; & castellis munitioni ostiliensibus præsidioq; futuris, pertinentq; ad hos pontes paludis initia, quã in Romãdiolæ finibus descriptam melariæ brigantiniq; agro diximus continere. Augentq; sicut ostendimus eam paludem tartarus & menacus amnes: quorum tartarus in ueronensi agro ad Græcianum oriundus habet ad sinistram Nugarolum, quod nobili familiæ ueronensi nugarolæ uilla & primæ originis patria fuit. Insulaq; porcaritia & Gagium uicus eidem fluuio dextrorsum adiacent. At menacus amnis ortum ad magnanum habens Ceretam uicum prætellasq; præterfluit. Inferius uero eadem palus, sicut in adriæ urbis uetustissimæ descriptione ostendimus, augetur ab athesis fluuij scissura ad castagnariũ appellata eamq; nos scissuram pro nostro hactenus omni in Italia seruato more pro ostio athesis sinistrorsum cogimur accipere. Is autem athesis famæ celebris fluuius de quo Virgilius in bucolicis, Athesin uel propter amœnum: primum habet ad sinistram uicum uillam Bartholomeam appellatum. Pauloq; superius athesi sinistrorsum hęret liniacum oppidum populo opibusque plenum. Inde athesi Zeuedum adiacet oppidum brasicæ & multæ & dulcissimæ feracissimum: adeo ut Plinium credamus si suam nunc incoleret ueronam nec sabellam in admiratione ut scribit Crispam nec pullulantem cauliculis aricinam nisi à suis ueronensibus uellet dissentire præpositurum. Eos uero uicenos mille passus quos ueronam ostiliamque diximus intercedere, campi quaqua uersum excipiunt amplissimi æquissimiq; in quibus rectæ imminet uiæ uicus insula scaligerum appellatus, communito præsidio ecclesijsq; & ueronensium uillis adeo ornatus, ut accedente populi quem habet multitudine urbis potius quàm oppidi speciem præ se ferat. Camposq; hos ut diximus patentissimos manufacta ab agricolatore raro impedit fossa, adeo ut eos natura committendis maximos inter exercitus prælijs de industria fecisse ac complanasse sit uisa. Estq; hic locus de quo Liuius undeseptuagesimo ea habet quæ L. Flori breuiatoris uerbis libuit apponere. C. Marius cimbros per hiemem alpibus deuolutos in campis Venetis usu iam uini & coctarum carnium mitigatos aggressus est. Et illis petentibus proximum diem pugnæ statuit: inde LX milia ceciderunt, hinc tertio minus. rex eorum Volerius pugnans interijt, non inultus: uxores eorum acerrimo bello captæ libertatem non impetrantes suffocatis

Theodoricus
Amalasciuntha
Theodatus
Marchio unde
Sachetta
Seraualli
Ostilia
Nugarolum
Insula porcaritia
Villa bartholo.
Liniacum
Zeuedum

eliſiſq; infantibus mutuis uulneribus & capiſtris capilleis ſe necarunt. Quæ uictoria eo/
dem die Romæ per laureatos caſtorē & pollucem ſcita & celebrata fuit. Tigurini qui no/
ricos alpium tumulos inſederant fuga diſperſi in latrocinia euanuerunt. Theodoricus
quoq; oſtrogothorum rex primus Odoacrem erulorum regem qui Romam & Italiam an
nis iam octo occupauerunt, apud Soncium amnem ubi primum occurrit recedere com/
pulit. Deinde in campis ueronenſibus ingenti prælio, quod tres continuatum eſt dies, ſu/
perauit: factaq; eſt maxima in utroq; exercitu, ſed in odoacris partibus maior cædes. Ar/
nulfus etiam bauoriorum dux ductis aduerſus ugonem Burgundum Italię regem copijs à
ueronenſibus in urbem receptus atq; rex appellatus eſt: quom q; ugo ad ueronæ recupera
tionem maximas duxiſſet copias, prælium his in ueronæ campis eſt commiſſum: in quo
ſuperauit ugo, & Arnulfus fugiens ueronæ portis à ciuibus eſt excluſus. Veronenſes ue/
ro rebellionis culpa in Racherium epiſcopum ſuum reiecta ueniam deprecati impetraue/
Verona runt, & epiſcopus Papiam relegatus eſt. Sed ut iam atheſim redeamus, is fluuius qua cam
pi ad primos colles deſinere incipiunt, ueronam diuidit penè mediam: quam urbem autor
eſt ex trogo Pompeio Iuſtinus gallos qui urbem Romam ceperunt & pariter Mediola/
num Brixiam & Bergomum ædificaſſe. Nec tamen minus cingit quàm diuidit Veronam
atheſis, ut cuſtódiæ ſimul ornamento'que & ſubuehēdisq; mercibus & frugibus magno
ſit uſui ueronenſibus: quandoquidem ſupra infraq; & circum ager eſt præcipuæ bonitatis
multa gignens in urbem conuehenda, olei uim maximā, frumenta incolis in mercaturam
ſuperabundantia, uinorum uarietatem atq; prętantiam, pomorū omnis generis copiam,
& lanam cæteras Italiæ ſubtilitate ſuperantem: ut nulla ſit Italiæ regio quæ partem inde
non accipiat indumentorum. oleumq; quom cæteræ agri partes tum maxime benaci la/
cus dextera præſtat ora, olearum conſitis in ſiluæ ſpeciem ampliſſimæ contecta: frumen/
taq; ſeminarius ager ampliſſimus undique patens mittit. uinorum præſtantia cum multis
Theodatus rex poſſit alijs oſtendi rationibus tum maxime uno extollitur argumento. Theodatus oſtro/
gothorum rex tertius quom ſciret in ueronenſi agro eſſe uinum ſicut Caſſiodorus appel/
Caſsiodorus lat accinaticum odoris ſaporiſq; ſuauiſſimi, illud Romam nauibus atheſi in ſuperum ma/
re delapſis cōportari curauit. Libetq; Caſſiodori uerba apponere: uinum etenim illud co/
lore purpureo regium, ſapore pręcipuū: dulcedo cuius ineffabili ſuauitate ſentitur, quom
tamen tactus eius denſitate pingueſcat, ut carneus liquor aut potio edibilis uideatur. po/
morum copiam & ſi nonnullæ habent aliæ ciuitates Italiæ ueronenſi parem, nullo tamen
in loco tam odorantia tam'q; uaria ſpecie inueniuntur, quę perpetuitatem habent plurimi
faciendam, quom ſeneſcentia tam ſeruentur ſolida & illæſa, ut florentibus & nouellis im/
mixta manducentur. lanæ præſtantiā greges à paſtionis proprietate accipiunt: quam pra/
ta campiq; proſpectu quoq; amœniſſimi naturaliter præſtant: quom tamen mons altiſſi/
mus urbi ſupereminens balbus nomine & eandem herbis ſuis ingenitam & multò maio/
rem uirtutem præſtet, quod herbilegi undiq; confluentes multa herbarum radicumq; ge/
nera animantium ſaluti opitulantia inde legant. diuerſæ etiam per agrum ueronenſem per
quæ oppida ſcaturiunt aquæ, non minus ornamento à natura quàm uſui attributæ, ſeu ir/
rigationis ſeu innumerabilia artificiorum genera ſeu hauſtum ipſe conſideres: è quibus ce
Policella uallis lebrem unius uim non reticendam eſſe cenſuimus. In ualle quam à telluris uirtute & fru/
gum præſtantia policellæ appellant, ubi negarinę loco eſt nomen, māmæ ad iuſtam mulie
brium formam de ſaxo fabre ſunt ductæ. ſub quarum papillis perpetuæ ſtillant aquæ. Et
ſi lactans mulier papillas aſperſerit atq; lauerit, exſiccatus aliquo ut fit uel morbo uel ca/
ſu alio illi humor lacteus reuocat. Sed iam ſolidiora ueronæ ſicut & cæteris urbibus orna/
S.Zeno menta uiros omnis ætatis præſtantes attingamus. Zenoq; ſicut religionem chriſtianam
& ſuam ipſius decet ſanctitatē primus erit, qui ueronæ præſul celebris ſanctimoniæ mul/
ta ſcripſit extantia ſacras utriuſq; teſtamenti litteras declarantia: & ambroſianam quam
Macer imitatus eſt eloquentiam redolentia. Aemiliū Macrum ueronenſem poëtam Euſebius in
Plinij Aſia obijſſe aſſerit. Paulopoſt Catullus poëta, ſubinde uterq; Plinius ſæpe à nobis hac in
Italia celebrati ueronenſes fuere: & longe poſteriores ætate genuit Verona Rainaldum
inſignem ſicut F. petrarchæ placet grāmaticum. deinde Ioannem madium iureconſultum
non incelebrem. isq; madium genuit nobis adoleſcentibus familiaritate coniunctum iuri
ediſſerendo defendendoq; addictum: qui legum peritiæ eloquentiam coniunxerat: adeo
ut ſcriberet

ut scriberet ornate, pronunciaret suauiter: & in cunctis sese quantum nostra ætatis nostræ patitur exigitq; consuetudo bonum ostenderet oratorem. medicosq; genuit uerona sui sæculi præstantissimos Auantium & Iacobum lauagnolum, cuius nomen refert & cognomen Iacobus equestris ordinis Lauagnolus humanitatis studijs & eloquentia exornatus. Bernardus quoq; honesto genitus campaniæ loco non parũ ueronæ attulit ornamentum: qui medicus & philosophus insignis tanta uiguit memoria, ut themistoclis instar nihil illi exciderit; quod aut discere aut eum attentius legere contigisset. Ioannes etiam salernus ad equestris dignitatis insignia doctrinam & facundiã socias addidit. At res militaris præclaros nobis ostentat uiros qui ueronæ laudes accumulant, quorum memoriæ altior repetitio efficiet ut uarios eius urbis casus referre cogamur. Floruerunt in ea præclaræ familiæ monticulenses & sancti Bonifacij comites. hiq; illos quom eiecissent Azzonem marchionem estensem urbis dominio præfecerunt. Isq; ad annum duodecies centenum & duodecimum ab Ecelino de Romano per arma eiectus, armis mantuanorum restitutus est. Qua in restitutione durissimum in braida ueronæ uico prælium est commissum. Azzone mortuo Ecelinus ad annum duodecies centenũ & uigesimum quintũ ueronam optinuit: qui immanissimus omnium tyrannus ducentos ueronenses simul cum eo carcere in quo tenebantur uno combussit incendio. Cumq; sibi ueronæ agenti, quod in pataujo referemus, esset allatum patauium sibi rebellasse, duodecim milia Patauinos quos militiæ prætextu obsides secum duxerat diuersis affectos cruciatibus in uerona occidit. Eo autem apud Soncinum cremonensis agri oppidum interfecto Veronenses reductis sancti Bonifacij comitibus in libertatem erecti quietem nacti sunt, quæ paucis cõtinuata est annis quod scaligeri ciues & ipsi ueronenses sed noui per capitaneatus populi occasionem tyranni sunt effecti. primusq; omnium Canis grandis scaliger Dantis Francisciq; petrarchæ amicitia magisquam sua potentia notus cum anno uno & quinquagesimo ueronæ dominium tenuerit: ciuitates interea Cremonam Parmam Regium Vicentiam Patauium Feltrum Ciuitatum Taruisium in potestatẽ redegit: Gonzagamq; familiam ditioni Mantuæ eiectis passarinis imposuit. Sed & scaligeri cum annis L X X ueronæ summo cum splendore dominati fuissent ob uarias in familia diuisiones ter quaterq; subortas quandoq; à uicecomitibus mediolanensibus quandoq; à charrariensibus Patauinis patria pulsi sunt, per quas contentionũ occasiones Veneti ea urbe quam annos iam X L V. optinent sunt potiti. Luchinus uermes ueronensis uir bello insignis Cretam insulam Venetis rebellem sua uirtute recepit. deinde in turchos Christi dei nostri hostes pugnans cecidit. Eiusq; filius Iacobus uermes patri haud quaquàm dissimilis rem primi ducis mediolani Ioãnis Galeacij ab imminentibus periculis fortitudine & consilio sæpe tutatus est. Qui armeniaci comitem & Ioannem haucut anglicum aduersus mediolanum maximo cum exercitu ruentes prælio apud Alexandriam commisso profligauit, & maxima cæde commissa armeniacum cepit. Ea quoq; expeditione in qua Luchinus uermes cretam Veneto reparauit imperio Georgius Caballus Veronensis eques præstantissimus militares ducens ordines nauatę fortiter operæ id retulit decus ut senator à Venetis fuerit constitutus. Sed iam claudat Veronensium gloria digniorum aciem Guarinus quem supra in eorum catalogo quos eloquentiam in nostrum sæculum longo postliminio reduxisse ostendimus merito laudum præconio decorauimus. Pictoriæ artis peritum Verona superiori sæculo habuit Alticheriũ. Sed unus superest qui fama cæteros nostri sæculi faciliter antecessit, Pisanus nomine, de quo Guarini carmen extat qui Guarini pisanus inscribitur. Gesta uero sunt uario euentu ueronæ multa à nobis in historijs celebrata. Alboinum namq; primum longobardorũ regem libro quarto ostendimus uxoris rosmondæ insidijs ab helmechilde in uerona occisum fuisse, & utrosq; adulteros rauennæ quo confugerant ueneno mutue dato interijsse. Et in octauo diximus Theudelindam grimoaldi bauarorum regis filiam, ad quam quom in præclaram reginam deuotissimamq; Christianam euasisset beatus Gregorius dialogorum libros inscripsit, Veronæ in sardicensi campo desponsatam fuisse. Estq; in X I Veronenses Aldegisio desiderij longobardorũ ultimi regis filio ciuitate quam firmo tenebat præsidio ui eiecto Carolo magno deditionem fecisse: quorum exemplo omnis regio Carolo & suis illico manũ dedit. ædificijs Verona mediocribus publice priuatim'q; ornata theatrum habet cæteris quæ ubiq; extent præter Romanum amphitheatrũ nunc colosseum operis ma

Ioan. salernus
Monticuli
S. Bonifacius
Soncinum
Canisgrandis
Dantes
F. Petrarcha
Luchinus uer.
Georgius Caballus Veronensis
Guarinus
Theudelinda

gnificentia conſpiciendũ: habet & põtes quatuor ſuperbi operis atheſi impoſitos & cathe
dralem eccleſiam non minus uetere decoram ædificio quàm nouo inſignem. Supra Ve-
ronam atheſis ſiniſtrorſum Pontonem oppidum habet appoſitum, ſuperius caſtrum bar-
chum nobile item oppidum, inde cadeniũ, & qua torrens uallem ſolis interſecans in athe-
Mecium ſim labitur Mecium eſt oppidum. Supraꝗ illud ignatum, ſuperius formigarium. Ad fon-
tem uero atheſis in alpibus paruo ſub lacu quem fons ipſe efficit, eſt oppidũ lamium. Di-
ximus ſupra ſiniſtrã atheſis ripam deſcribentes, eius oſtium ad caſtagnarij ſciſſuram qua
in Adrianorũ paludes labitur neceſſario accipi deſignariꝗ oportere: nec aliter dicere aut
ſcribere debuimus, quia quicquid ab ea ſciſsura ad mare pertinet in Romãdiolæ partibus
eſt cõprenſum. Dexteram uero eiuſdem amnis ripam ab ipſo mari Adriatico ad fontem
uſꝗ totam Marchiæ Taruiſinæ cuius eſt poſſumus applicare. Igitur qua atheſis in mare
labitur oſtium efficit portuoſum, ubi appellant foſſiones. Idꝗ primum eſt eorum quæ pri-
ſcos ſeptem maria diximus uocitaſſe. adiacent intus huic amni paludibus ſtagniſꝗ immi-
Turris noua xto, hinc turris noua præſidio & uectigalium cuſtodię appoſita, inde caput aggeris quod
item præſidium ducatus Venetiarum finibus ea in parte inſtitutæ reipu. initio fuit impo-
ſitum. Interius atheſis bifurcatus peninſulam rodigij efficit: quæ ſiniſtrorſum in Roman-
Caſtrum baldum diola ſuperius eſt deſcripta. Atheſiꝗ dextrorſum qua fluuius illabitur nouus adiacet ca-
ſtrum baldũ. ſupra eſt portus oppidũ, quod atheſi à liniaco diuiſum ponte illi coniũgitur,
ut unum idemꝗ oppidũ cenſeantur. Influit paulo ſupra atheſim amnis nomine Albus: cui
dextrorſum Cereda hęret uicus in regiõe primarius. Siniſtrorſum uero ſunt arcella, ſupra
S. Bonifacius Sanctus Bonifacius oppidum à quo nobili Veronenſium familiæ fluxit cognomen. Et ſu-
perius Villanoua. Deinceps ſupra fluminis albi oſtium adhęret atheſi porcilę oppidum, à
quo parum diſtat amnis quem montis aurei nomine appellant oſtiũ: iſꝗ amnis fonte ori-
tur uberrimo cui in montis aurei uico omnium regionis amœniſſimo uilla eſt ea ratione
ſuperædificata, ut fons ipſe media in aula ſcatens eam euomat uim aquarum, quæ ſubito
intra lapidis iactum molis ſufficit conuoluendis. Suntꝗ atterendo in farinam frumento &
bombicinis in ſcriptum coagulandis tam frequentia amni ſuperimpoſita ædificia, ut uix
Verona ſtadio colligendis aquis inuicem ſeparentur. Sextoꝗ inde abeſt Verona: ſupra quam de-
Peloſella xtrorſum item hæret atheſi peluſium oppidum à quo uallem uulgus dici exiſtimat peloſel-
lam: licet eam à telluris uirtute & frugum præſtantia pollizellam Guarinus exiſtimet ap-
Roueredum pellari. Licena deinceps eſt oppidum, & ſuperius Roueredum apud quod oppidum uia
ſcalpris monte exciſa arctum uiatoribus præbet iter, ualidumꝗ Veronenſi agro ea in par-
te à germanorum inſultibus eſt munimẽ. Beſenum deinde habetur oppidum, & ſuperius
Tridentum qua fluuius à perginæ oppido defluens in atheſim cadit eſt tridentum, quam urbem Iuſti-
nus ſcribit à gallis qui urbem Romam ceperunt ſicut & Veronam Vicentiãꝗ fuiſſe ædi-
ficatam: apudꝗ eam urbem auget atheſim amnis iuxta pineam oppidum in alpibus ori-
undus: Cui dextrorſum hæret Secconzanum, ſupra parclaſium & uiſum ac chanazium.
Atheſim item ſupra influit amnis apud perſonorium oppidũ nobile oriundus: Cui amni
ualeſium fœſpergum & ceuedonũ oppida dextrorſum: ſiniſtrorſum uero cluſa corrupte
Bolgianum ſed latino uerbo clauſura, ubi arctiſſimo aditu trames alpium eſt concluſus. Bolgianumꝗ
oppidum nobile parum ab atheſi recedens torrenti eſt appoſitum, qui à ſirentino oppido
Maranum breuem curſum habet, domus inde noua oppidum, & ſuperius eſt maranum populo fre-
Alpes quens oppidum, quod & ſi in Italia ſitum eſt, gentis locutione & moribus totum eſt theo-
Atheſis tonicum potiuſquam Italicum. Deinceps ſunt alpium iuga, quorum aditibus & quidem
arduus in germaniam eſt acceſſus. Atheſis curſu ab hoſtio in fontem undiꝗ deſcripto, a-
mnem quo eum ſuperius auctum eſſe diximus, & cui nouo flumini eſt appellatio, deſcribi
neceſſe eſt priuſquam meduacum, ſiue ut nunc appellant bachilionem aſſumamus ordine
oſtendendum. is fluuius nomine nouus quem apud caſtrum baldum atheſim illabi dixi-
mus, ſiniſtrorſum attingit intus coloniam oppidum populo opibusꝗ pleniſſimum, ſupe-
riusꝗ eidem hæret fluuio mons bellus nobile item oppidum: & ad fontem ſunt brendulæ
oppidum populo opibusꝗ refertum: brenduliſꝗ paulo infra ad amnis dexteram propin-
Leonicum quum eſt leonicum populi opumꝗ exuberantia ciuitatulæ æquiparandũ. Quod Omne-
bono ciue ornatur litteris Græcis latiniſꝗ apprime erudito, & præſe mores ferente quos
à feltrenſi Victorino nutritus imbibit. Ab coloniaꝗ in ſubiectas paludes Ateſto oppido
uicinas

uicinas fossa est in currentem fluuium manufacta, apud quam Roueredum & Montagnana oppidum regionis primarium sunt sita. Ad eiusq; fossæ ostia quibus in paludes labitur, & paulo infra locium castellum, Meduacus siue bachilio amnis proxime à nobis describendus alterum habet ostium. attingitq; primo bachilionem sinistrorsum custodia oppidum populo frequentatũ, medio in cuius suburbio fodinas esse inspeximus per quas longo tractu in subterranea penetratur. estq; lapidis eius montis minera tiburtino lapidi adsimilima: ut quod nullo in loco scriptum inuenimus, nequaquam dubitemus saxa construendæ conseruandæq; urbi Patauinæ uetustissimis olim temporibus inde excauata sumptaq; fuisse: & cum ea in cauerna noxij olim seruari consueuerunt custodia inde uicus est appellatus. Estq; locus apud quem Bononienses milites, quorum opera Guilelmus Rauennas archiepiscopus sedis Apostolicæ legatus Ecelinum de Romano eiecerat patauio, eundem deseruerunt legatum, unde factum est ut paulopost Ecelinus reassumptis uiribus uires ecclesiæ retuderit, legatumq; apud gambaram Brixiani agri oppidum prælio superatum in carcerem coniecerit. Superiusq; meduacus siue bachilio Vincentiam diuidit penè mediam, quæ urbs à gallis Romæ incensoribus sicut sæpe supra diximus cum Mediolano Brixia Bergomo & Verona fuit principio ædificata. Et altero item fluuio urbem Vincentiam illabente, tesina appellato, apudq; landrigum oppidum oriundo meduacus augetur amnis. Qui tesina apud luxianum oppidum scissus, alterum ramum cui barcanum hæret oppidum facit. isq; meduacum priusquam brentellas attingat ingreditur. Genuit ex uetustis Vincentia Palæmonem, sicut Eusebio placet insignem grãmaticum, qui interrogatus quid inter stillam & guttam interesset. Gutta inquit stat: stilla cadit. Nostra autẽ ætate illustrata est Vincentia Antonio lusco: qui uir doctissimus eloquentissimusq; & primus & solus in orationibus M. T. Ci. duodecim ars rhetoricæ practicæ qua ratione à Tullio fuerit applicata tam clare tamq; diffuse cõmentus est: ut nihil magis nostros homines perdiscenda eloquentia iuuisse uideatur. extant etiam uiri eiusdem heroica quædam carmina Virgilianam maiestatem carminum redolentia. Math- ：usq; bissarius iureconsultus eloquentia & bonis artibus apprime eruditus patriam exornat. multa suppeterent in Vincẽtinorum laudem dicenda à ducentis annis gesta dum Patauinorũ Veronensiumq; pariter penè uicinorum uiolentiæ iniurijsq; resistunt. Sed unicũ eos facinus abunde reddit ornatissimos: Quandoquidem primi fuere qui Venetorum imperio sese sponte sua subijcientes præclaras urbes Patauiũ Veronam Brixiam Bergomumq; & quicquid aliud illi nunc optinent de Italia in potestatem uenire plurimũ adiuuerunt. Supra Vincentiam meduaco adhæret caldogium oppidũ, & superius fonti eius imminet oppidum Porcelletũ. Meduacusq; priusquam custogiam attingat oppidũ supra descriptũ altero scissus ramo fossas attingit quibus brentellis est appellatio, munimento Pataujj circũductas. Inde apud ingentionũ delapsus fertur ad oppidũ pubolentam: defluens postea ad pontem longum continuato cursu stagnis se immiscet. à quibus alterno fluxu refluxuq; retractus uel repulsus in fossam clodiam se exonerat: quæ urbis Clugiæ ab ea fossa appellatæ portum efficit omniũ regionis profundissimũ. Plinius namq; Meduacum amnẽ in fossam clodiã labi docet. Fuisse etiam bachilionẽ amnem Meduacum Liuij Patauini uerbis ex decimo libet ostendere. Eodem anno classis Græcorũ Cleonymo duce lacedæmonio ad Italiæ littora appulsa thuriorum urbem in salentinis cepit: aduersus hunc hostem Cos. Aemilius missus prælio uno fugatum cõpulit in naues. Thuriæ redditæ ueteri cultori, salentinoq; agro pax parta. Iunium bubulcum dictatorẽ missum in salentinos in quibusdã annalibus inuenio, & Cleonymum priusquam confligendũ esset cum Romanis Italia decessisse. Circũuectus inde brundusij promontorium medio sinu adriatico uentis latus cum leua importuosa Italię littora dextera illirici liburniq; & histri gẽtes feræ & magna ex parte latrocinijs maritimis infames terrerent, penitus ad littora Venetorum peruenit. Ibi expositis paucis qui loca explorarent, quom audisset tenue prętereundũ littus esse, quod prætergressis stagna ab tergo sint irrigua hostijs: maritimos agros haud procul proximos campestreis cerni, ulteriora colleis uideri; esse hostium fluminis prealti, quo circumagi naues in stationẽ tutam uidissent: (Meduacus amnis erat) eò inuectam classem subire flumine aduerso iussit. grauissimas nauium non pertulit alueus fluminis, in minora nauigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros tribus maritimis Patauinorum uicis colentibus eam oram peruenit.

Meduacus *Bachilio*

Vincentia

Porcelletum

Brentellæ

ibi egressi præsidio leui nauibus relicto uicos expugnant, inflammant tecta, hominum pe/
cudum ꝗ prædas agunt, & dulcedine prædandi longius usqꝫ à nauibus procedunt. hęc ubi
Patauium sunt nunciata (semper aũt eos in armis accolæ galli habebant) in duas partes iu
uentutem diuidunt: altera in regionẽ qua effusa populatio uidebatur: altera ne cui prædo
num obuia fieret altero itinere ad stationem nauium, milia autem quatuordecim ab oppi/
do aberant, ducta: in naues paruas custodibus interemptis impetus factus, territiqꝫ nautæ
coguntur naues in alteram ripam amnis traijcere. & in terra prosperũ æqꝫ in palatos præ/
datores prælium fuerat, refugientibus ad stationẽ Gręcis Veneti obsistunt. Dicimus itaqꝫ
præteritum à Cleonymo tenue littus, transgressa stagna, ostium amnis præalti in quem
circũacta sit aduerso flumine classis & ad quatuordecim milia oppido patauio propinqua/
ta, satis ostendere meduacũ fuisse amnem descriptum: cui bachilioni fuit postea estqꝫ nunc
indita appellatio. Neqꝫ enim alium habet regio fluuiũ ex agro Patauino in stagna marisue
ostia delabentem: nisi forte eum quis proximũ illi amnem nunc brintam esse opinabitur,
qui suam & ipse paucissimis cognitã fecit nominis mutationem. Est enim timauus prisco/
Timauus rum scriptis præsertim Virgilij celebratus: quem sæpe miratus sum uiros nostri sæculi do
ctrinæ fama celebres in histris & liburnis quæsiuisse errore adductos atqꝫ ignoratione sen
sus Virgilij: quem uolunt nouem timauo fontes in suo carmine attribuisse: quom potius
Antenorem ille faciat à troia Italiam petentem regna liburnorũ & timauum superasse am
Seruius nem, in ipso fontis nomine poëtico more indicatũ. Seruius enim id uerbum exponens sic
habet: fontem timaui: amant poëtæ rem unius sermonis circũlocutionibus ducere: ut pro
Troiam dicant urbem troianã: sic modo pro timauo fontem timaui, & paulo post urbem
pataui pro patauio, & ora nouem multi septem esse dicunt. Superesse aũt ea parte unde,
pro qua per ora nouem mare it præruptum: & premit stagnorum arua pro campis & pla
nitie posita sonanti pelago, sicut semper sonare uidemus quom littoris aut portus cuiuspi
am fauces paulo uiolentior commotiorqꝫ ingreditur: eaqꝫ nouem ora etiam nunc notissi/
ma sunt, littoris Veneti aperturæ, quarum partem maximã à Rauennati agro in Altinum
Septem maria prisci & imprimis Antoninus pius imp. in itinerario septem maria appellauere. uersus
Virgilij licet notissimi sint subijciemus: cum prius Lucani de timauo testimonium attule/
rimus. Euganeo si uera fides memorantibus augur Colle sedens, aponus terris ubi fumi/
fer exit, Atqꝫ antenorei dispergitur unda timaui. Si ergo unda timaui antenorei dispergi/
tur prope aponum nunc etiam notissimum & patauio propinquũ, non oportuit in histrijs
illum aut foroiuliensibus à nostris hominibus requiri. Virgilius. antenor potuit medijs ela
psus achiuis Illyricos penetrare sinus, atqꝫ intima tutus Regna liburnorum & fontem su/
perare timaui: Vnde per ora nouem uasto cum murmure montis It mare præruptum, &
pelago præmit arua sonanti: Extant quoqꝫ carmina musati Patauini poëtæ tragici sepul/
chro inscripta, timauum affirmantia Patauij propinquum esse: Condita à troiugenis post
Musatus diruta pergama tellus: In mare fert patauas unde timauus aquas: Hunc genuit uatem. Et
Martialis Laneus euganei lupus excipit ora timaui. Si ergo timauus fuit euganeus neces/
sario erit brinta nunc Patauij fluuius: nam idem Martialis appellatione telluris aponæ Pa
tauium significat hoc uersu: censetur apona Liuio suo tellus. Et L. Florus infrascripta ha/
bet uerba: ex quibus licet conijcere timauum ab arsia & finibus Italiæ in quibus nuper re
quirebatur plurimum distare: illirici ab alpium radicibus inter arsiam & timauum per
Adriaticum littus effusi regnante Teutana muliere. Timauusqꝫ ubi salsas attingit aquas
bifurcatus parte dextera pupiliam methamaucumqꝫ petit: ubi portum efficit cum ampli/
Portus Venetus tudine tum etiam profunditate optimum. Rectiore autem ad sinistram cursu Venetam
urbem mediam scindere solitus portum efficit Venetum: cui munitissimę arces duæ hinc
& inde præsidio sunt appositæ. Sed hęc pars occlusis pridem ad luciafusinam meatibus in
stagna paludesqꝫ diffunditur. non fuisse autem meduacũ quem timauum esse dicimus aut
econtra præter rationes supradictas hinc maxime uidetur cõstare: ꝙ plinius scribit contra
timauum amnẽ insulam fuisse paruam in mari cum fontibus calidis: qui pariter cum æstu
maris crescerent minuerenturqꝫ. & recto brintæ amnis cursui quẽ naturaliter per mediam
urbem Venetã habebat oppositã fuisse constat insulã cui castellũ Oliuolense appellatum
fuit impositũ. Vnde cathedralis ecclesia dicit̃ castellana. Si uero calidi non apparent nunc
fontes minime mirandũ: ꝙ nedũ littoreis & maritimis locis in q̃ maris sępe desæuit uiolen
tia; sed

tia, sed in mediterraneis montanisq́ firmioribus multos aruisse fontes inuenimus. Timauusq́ supra luciafusinam integer primũ habet ad dexteram uicum Auriganũ tabernis hospitatorijs frequentatum: ibiq́ timauum illabitur tegola torrens cui adiacet rus peragum. Deinceps timauo sinistrorsum adiacet strata oppidulum: à quo sexto miliario fossa manufacta paduam compendio nauigatur. Eam urbem Italiæ uetustissimam clarissimamq́ magis certum est antenorem Troia profugum condidisse: quàm ut indigeat testimonijs: uersibus enim quos supra posuimus sic addit Virgilius: Hic tamen ille urbem pataui sedesq́ locauit. & Liuius Patauinorũ decus in primo idem seriose narrat. Cicero autem in philippicis Patauinos dicit Romanis amicissimos fuisse: qui R.P. difficillimis temporibus pecunia & armis iuuerunt. Et Macrobius in saturnalibus ubi de fide seruorum tractat: innuit Patauinos fuisse per humanos qui cum seruis clementissime atq́ indulgentissime se habuerunt: quandoquidem asserit Asinio Pollione Patauinos cogente ut tributa conferrent, & propterea dominis latitantibus, neminem seruorum fuisse inuentum qui libertate proposita dominum proderet. Fuit autem postmodum Padua per felicissima stantis R.P. tempora Romanorum colonia non eo modo deducta quo cæteræ deducebãtur ductis nouis populis in coloniam. sed datum est paduanis ius latij ut in designandis Romæ magistratibus ferendi suffragij ius haberent: quod à Q. Asconio Pediano in expositionibus orationum Ciceronis habetur: ea uero describenda urbe si prolixiores erimus sua nos dignitas excusabit. Nullam enim ædificiorum pulchritudine præsertim publicorum in Italia sibi similem esse tenemus. Sunt tamen noua quæcunq́ in ea nunc extant uel publica uel priuata, quandoquidem ad trigesimũ & quadringentesimum salutis annum Athila rex hunnorum ferro igniq́ uastatam reliquit immunitam: & à Narsete Eunucho Rauennatibusq́ instauratam anno à prima dirutione uix dum centesimo longobardi incensam penitus desertarũt. aucta uero est mirabili incremento per Caroli magni & filiorum nepotumq́ imperij tempora: nec aliquod postea incommodum sub germanis imperatoribus accepit: quousq́ Federici primi Barbarossi temporibus Ecelinus de Romano, tyrannorũ omniũ qui unquam fuerunt crudelissimus, ad annum salutis trigesimum septimũ & duodecies centenum eam sibi subegit, qui præter commissas cædes alias proscriptionesq́ prope innumeras ciuium ea usus est, de qua in Verona diximus, crudelitate raro alias audita cædis per uaria cruciatuum genera perpetratæ duodecim milium Patauinorũ, quos Mantuanorũ ingressurus fines sub militię prætextu obsides secum duxerat. paulo tamen postquam is tyrannus apud foncinum interijt charrarienses sub capitaneatus titulo rerum in patauio potiti sunt, qui eam urbem annis paulo plus minus centum per uarias successiones possessam opulentiorem ornatioremq́ reddiderunt. Nam gentis charrarię opera maiori ex parte excitata ornataq́ fuerunt mœnia, quibus triplici circuitu patauium cõmunitur. Et licet eam per urbem timauus semper fuerit delapsus: quod Liuius in x li. ostendit, multis tamen uarijsq́ fossis magno & ingenti opere manufactis aquę circum urbem & per diuersa agri loca ornamento urbi cõmodoq́ futuræ ab eisdem charrariensibus sunt perductæ, quom arx in urbe munitissima & coniunctũ illi perductis brachijs palatium facile in Italis primarium superbiq́ operis nonnulli in urbe pontes gentis eiusdem fuerint opera. Henricus autẽ quartus imp. germanicus cathedralem patauij ecclesiã quæ extat ædificauit: prætoriumq́ quo nullum in orbe pulchrius esse tenemus, quom esset casu crematum speciosius Veneti construxerunt, ossaq́ T. Liuij conspicuo in eius fastigio collocarunt. Insignis uero & cui rarissimæ sunt in Italia similes beati Antonij basilica à Patauinis sub Ro. imperio semiliberis ædificata est. Parrochiales ecclesias quadraginta & mendicantium quatuor loca magnifici certe operis ciues Patauinos diuersis ædificasse temporibus constat. Est ea in urbe Iustinæ uirginis templum, amplissimæ cuius ædes mille in circuitu passus amplexæ aquis circumluuntur, quod in uetustæ ædis uestigio ædificatum fuisse hinc constat, quod effodientes ubiq́ pulcherrima inueniunt lithostrata: eodemq́ in loco T. Liuij sepulchrũ ætate nostra repertum fuisse conspeximus, ut credere liceat uetustum Iouis templum ibi fuisse, in quo ipse Liuius in x narrat spolia de Cleonymi Lacedæmonij piratæ uictoria patauium reportata fuisse. Seruat uero nunc idem templum Iustinæ ipsius uirginis, Lucæ Euangelistæ, Maximi & Felicitatis: Mathiæ Apostoli super quem sors cecidit, Prosdocimi que tutelatis Patauinorum sancti corpora & reliquias. Areas Patauium publicas quinq́ habet, nobilium

Luciafusina
Patauium
Serui
Padua
Aedificia Paduæ
Athila
Narses
Ecelinus
Charrarienses
Henricus IIII

Gymnasium patauinum bilium ſcilicet & herbaticam frumentariam lignariam palearem. In eius quoq; gymnaſio
omnium Italiæ celeberrimo ædes ſunt ampliſſimæ, ſtudentium quibus opes ſint tenuio/
res auxilio deputatæ. Viros Patauium doctrina clariſſimos genuit, T. Liuium: cuius ſe/
pulchri priuſquam Romam accederet ſibi & filijs duobus uxoriq; poſiti ſaxum nuper ui/
dimus litteras haud quaquam elegantes inſcriptum. T. Liuius Cai filius ſibi & ſuis Tito
Liuio Titi filio priſco F. T. Liuio. T. F. longo F. Caſſiæ Sextiæ primæ uxori. Aliudq; ele
gantiores maiuſculas marmore inciſas, ſepulchrum etiam patauij in Iuſtinæ uirginis ueſti
bulo extat titulis ornatum: & militiæ cui ad decus utilitatem'que fuit aſcriptus: & uirtutis
ſuæ qui diſſidentes Patauinos ciues in patriam reuerſus ad cõcordiam reuocauit. Viuens
T. Liuij epitaphium fecit T. Liuius Liuiæ T. F. Quartæ legionis alis cõcordialis Patauij ſibi & ſuis omnibus.
Ratio autem quæ nos adduxit, ut futuram in minore uiro uanam huiuſmodi diuerſitatis
ſepulchrorum curioſitatem adhibuerimus, illa fuit quod in primo ſepulchro omnes quos
habuit patauij degens uxorem & filios in ſucceſſionem annotauit. In altero autem omni/
bus dixit, qui filia Romæ eſſet auctus, quæ Lucio magio nupſit oratori Romano: de quo
Seneca declamationum octauo ſic habet: Non puto quomodo Lucius magius gener Titi
Liuij declamauerit, quamuis aliquo tempore ſuum populum habuit: quom illum homi/
nes non in ipſius honorem laudarent, ſed in ſoceri efferrent. fuitq; is magnus uir Liuius ad
quem nobiles ex ultimis Hiſpaniarum partibus ueniſſe, & quos Romani nominis fama
non mouerat, eius hominis famam perduxiſſe beatus Hieronymus ex Plinio ſumptũ ſcri/
bit. Pauluſq; iuriſconſultus apud uetuſtiſſimos celebratus fuit Patauinus. Et Martialis
poëta duos dilexit Patauinos poëtas Stellam & Flaccum his uerſibus. Verona licet au/
diente dicam, Vicit maxime paſſerem Catulli. Tanto Stella meus tuo Catullo Quanto
paſſere maior eſt columba. Et infra: O mihi curarum precium non uile mearum Flacce an
tenorei ſpes & alumne laris. Catullus uero Voluſium poëtam Patauinum: qui ad Ennij
exemplar rerum geſtarum populi Romani annales carmine ſcripſit, damnare & uitupe/
rare conatus eſt his epigrammatibus. At Voluſi annales paduam morientur ad ipſam,
Et laxas ſcombris ſæpe dabunt tunicas. Item alio loco: Annales Voluſi cacata charta:
Votũ ſoluite pro mea puella. Nã ſanctæ Veneri cupidiniq;, Vouit ſi ſibi reſtitutus eſſem,
Deſiſſemq; truces uibrare iãbos, Electiſſima peſſimi poëtę Scripta tardipedi deo daturam
Infelicibus uſtilanda lignis. Et hæc peſſima ſe puella uidit Iocoſe lepide uouere diuis.
Nunc ô ceruleo creata ponto, Quæ ſanctum idalium uiroſq; apertos, Quæq; ancona gni
dumq; arundinoſam Colis, quęq; amathunta quęq; aleos, Quæ'q; dirachiũ adrię tabernã,
Acceptum face redditum'que uotum, Si non illepidum neque inuenuſtum eſt. At uos
interea uenite in ignem Pleni turis & inficetiarum Annales uoluſi cacata charta. Petrum
etiam de Apono conciliatorem appellatum philoſophiæ & aſtronomiæ uſque ad magiæ
ſuſpitionem peritiſſimum: Muſattum'q; & Lonattum iureconſultos poëſi ornatos Pata/
uium ciues habuit. Franci. zabarella iureconſultiſſimus & Pileus de prata Romanæ ec/
cleſiæ cardinales dignitatem litteris & prudentia ornauerunt. Marſilius quoq; & paulo/
poſt Io. galeatius'q; & Guilelmus ſophilici. Ioan. quoq; horologius: & paulopoſt Anto/
nius cermiſonus excellentes medici patauium patriam exornarunt. Agrum etiam habet
patauium non minus quàm urbis ędificia conſpiciendum. quandoquidem montes in illo
ſunt excelſi nec alpes & appenninũ quod nullo in Italiæ loco alibi cernitur contingentes:
& uſq; ſumma cacumina uinetis oliuetis'q; & conſitis tecti: in quibus uina gignũtur: quæ
Plinius in intimo adriatico ſinu optima deſcribit. Gemulam unum in cuius ſummitate mu
lieres deo dicatæ monaſterium habent à Beatrice eſtenſi uirgine nobili ædificatum: &
Vendam alterum appellant monaſterio ornatum quod montis oliueti fratres inhabitant:
hiſq; adiacent montibus colles euganei fama apud latinos uates notiſſimi. Eam enim uati
bus ſedem fuiſſe innuit Martialis poëta his uerſibus: Si prius euganeas clemens eliconis
in aras Picta'q; pampineis uideris arua iugis. & Lucanus in primo: Euganeo ſi uera fides
memorantibus augur colle ſedens. & quom uici uillæ'q; multæ hos contegant colles, tum
maxime Arquatum populo frequentem uicum decorat Fran. petrarchæ prædiolũ: apud
quod diutiſſime uixit: multa'q; ſcripſit. eſtq; eius ſepulchrũ marmoreo in ſarcophago co/
lumnis quatuor ſuſtentatũ. Balneaq; apud rus euganeum etiam nunc appellatũ plurima
uiſunt: quæ Theodericũ regem oſtrogothorũ muris cõcluſiſſe ac ornaſſe Caſſiodorus eſt
autor

autor,in eiſq; herbas gigni ſcribit Pli.de quibus poeta Martialis. Nullæ ſic tibi blandien-
tur undæ Ac fontes aponi rudes puellis. Quibus uero ea opitulent morbis Michael ſauo
narola opere in id ædito diſſeruit. Sed iam ad Timauum eſt redeundum. Is fluuius ſupra
limiuum uicum,ubi incipit eſſe integer,primum habet ad dexteram oppidum Citatellam: *Citatella*
quod patauini ad annum ſalutis quartum de duodecies centeno ædificarunt. deinceps eſt *Maroſtica*
maroſtica.ſuperius Baſſianũ quæ duo oppida populis ſunt frequentia.ſupraq; Baſſianum *Baßianum*
timauus,ubi ciſinum eſt oppidum,ciſino flumine augetur, in quod arciuagus nauoriuſq;
torrentes exigui ex alpibus delabũtur, ciſinuſq; apud pemechum oppidulũ habet ortum.
Timauo ſupra ciſinum ad dexteram Grignum adiacet oppidum à torrente ibi augente di
ctum. Vlterius oppidũ habetur Iuanum ſupraq; illud oritur Grignus. & ſuperius emiſſo-
rium lacus incubat Tuſopum. Caldonacium deinceps oppidum & uni imminet lacui, &
alijs ſubiectum eſt binis lacubus,à quibus tribus originem timauus habet. Primus poſt Ti
mauum Muſio fluuius ſtagna Venetorũ apud Meſtre oppidum illabitur,cui ad ſiniſtram *Meſtre*
Villa noua primum eſt proxima. Supraq; paulo remotius Campus ſancti Petri oppidum *Campus S.*
adiacet opulentum: eiuſq; fonti in montibus oppidulum imminet collis muſonis ab ipſo *Petri*
fluuio appellatus.ad dexteram uero Muſoni intus continent Caſtrum franchũ nobile op- *Caſtrum*
pidum,ſuperiuſq; Aſola longe nobilius.deinceps amnis eſt Silus, quē Plinius aſſerit oriri *francum*
in montibus taruiſinis,apud Torcellum in ſtagna cadens: Torcellumq; ciuitatē,nunc epi *Aſola*
ſcopo ornatã doctiſſimo Dominico de Dominicis, ſupra Venetã deſcribentes regionem *Silus flu.*
diximus ædificatã fuiſſe ex ruinis excidioq; Altini. Cuius uetuſtæ urbis parua admodum *Torcellum*
ueſtigia ad eam cõtinentis partem,quę ſiniſtrorſum Sili amnis oſtio eſt appoſita,nunc cer
nuntur. Altiniq; nomē primus apud ueteres ponit Plinius. Et poſt Martialis poëta tanti fe
ciſſe uidetur Altini oppidi ſitum: ut dicat Aemula baianis Altini littora uillis. Antoninus
uero pius in itinerario uias deſcribens à rauenna aquileiã,dicit aut ſeptem maria recta à ra
uenna ſecundũ adriatici littus ad Altinũ tranſmitti: aut eos qui per Bononiam fermedum
Ateſtum Patauiumq; terreſtri petant itinere, altinum primo & poſt aquileiam accedere.
In eo autem quod Muſionem & ſilum amnes interiacet ſpatio nouale eſt oppidum nobile *Nouale*
Siluſq; ſupra in mediterraneis Taruiſium urbem diuidit, cuius nomen prior inter uetu-
ſtos habet Plinius. per tempora uero oſtrogothorum dignitatem inchoaſſe uidetur quam
nunc habet. Nam cum Totilæ pater Veronam æque ac Taruiſium dominio poſſideret, *Taruiſium*
Taruiſij tamen cõtinuo eſt moratus. Vnde Totila qui poſtea quintus fuit oſtrogothorum *Totilas*
rex & quidem præſtantiſſimus Taruiſij natus educatuſq; eſt. poſtea longobardorũ initio
regni quom Alboinus rex eius gentis primus Italiã eſſet ingreſſus: aquileiamq; qualiſqua
lis tunc erat,& cæteras regionis urbes per deditionē cepiſſet: Taruiſium quia eius incolæ
deditionem tardiuſcule obtuliſſent ſpoliare ac diruere conſtituerat: niſi Felix illius epiſco-
pus uir timoratus rauenna oriundus regis barbariē ſua prudentia & precum inſtantia de-
liniſſet. Ornataq; nunc eſt ea ciuitas altero præſtãte epiſcopo Hermolao barbaro,qui ſicut
decet epiſcopũ populo magis prodeſſe adnititur quàm pręeſſe. Regionē uero quam nunc
deſcribimus ſub nomine abſurdo Marchię Taruiſinę & pariter proximã forumiuliũ olim
galliæ ciſalpinæ partem Pli. in regione Italię decima poſuit: quam carnorũ fuiſſe affirmat.
Nam quom multa dixiſſet de fluuio Silo,oppido altino,flumine liquentia,colonia concor
dia,taliauento,anaxo,alſa,natiſone: deq; aquileia colonia,ſubiungit: carnorum hæc regio
fuit: quod uocabulum regiones ipſæ alicubi etiam noſtra ætate retinent. Ad Sili fontē op-
pidulum eſt Caſacorba. deinceps anaxũ eſt flumen cui nunc plaui uulgatiſſima eſt appel-
latio. ad eiuſq; oſtia equilium eſt inſula ſtagnis paludibuſq; à cõtinenti diuiſa,fuitq; ea in-
ſula ciuitas eiuſdē nominis ab eracliēſibus uicinis ędificata namq; eracleã in hiſtorijs & in
Veneta huius Italiæ regione oſtendimus fuiſſe poſt aquileiæ concordiæ & altini demo-
litionem à dictarum urbium populis ædificatam: qui ab Eracleo illius tempeſtatis imp. id
nomen indiderunt ciuitati. Sed eraclienſes inde Venetias cõmigrarunt ut nunc urbis ue-
ſtigia requirantur: equileiq; pariter,ubi mutato nomine ciuitas dicitur noua epiſcopio &
quidem tenui nota,paruæ & tenues reliquiæ uix ſciuntur. Anaxo ſeu plaui fluuio ad ſini-
ſtram adiacent oppida Venetium limina & aquorium. & ſuperius arduo in monte eſt Fel *Feltrum*
trum ciuitas epiſcopo nunc Iacobo ornata zeno non minus doctrina quàm gentis nobili-
tate conſpicuo. Ad dexteram plaui primum hæret oppidulum madirium, inde mediter-

raneis

Victorium raneis Vetorium. Superius ubi Varianus olim nunc calorius auget fluuius est oppidum
Belunum Tesega, eidemq; amni uariano siue calorio apposita est Belunũ ciuitas uetustissima, quam Plinius cæteriq; scriptores uelunum appellant: eidemq; nunc cum feltro in eundem con/
Varianus flu. iunctæ episcopatum idem Zenus pręest episcopus. Varianum uero siue Caloriũ amnem in alpibus oriundum quas germanicæ incolunt gentes quinq; augent torrentes: quorum conuallibus marginibusq; castella uiciq; plures insunt barbaris nominibus appellati. Sed & ubi plauum diximus Variano siue calorio incipere augeri alter influit Cordoualus am/ nis & ipse ex summis defluens alpibus: cui Falchachiũ Tabuliumq; oppida, & quamplu/ res uici germanica potius quàm Italica nomina habentes adiacent. Liquentia ad mare se/ quitur amnis uetusti nominis, quē ex montibus opiterginis nasci Pli. est autor. eum nunc
Liuentia flu. Liuentiam appellant, habetq; ostij bifariam diuisi partem ad easdem paludes quibus equi/ lium insulam à continenti diximus separari: alteraq; parte ad proxima caprularum insulæ stagna paludesq; delabitur. ubi uero in dictas scinditur partes ad dexteram Turricium est
Opitergium castellum. Interiusq; ubi liquentiam sinistrorsũm torrens auget muttegus opitergium est nunc oppidulum: quam uetusti nominis ciuitatem simul cum aquileia altino & cõcordia ab Athila destructam, & postea quom esset reædificata à longobardis eodem anno quo &
Conilianũ op forum Popilij deletam fuisse in historijs ostendimus. Ad mutegiq; amnis fontem Coni/ lianum est nobile ditissimumq; oppidum. Liquentiam item dextrorsum Meduna auget fluuius supremis in alpibus Iulijs oriundus. Cui dextrorsum Corua & supra ad imeuli tor rentis fontem portoneum, superiusq; prata, & in mediterraneis portilium, oppida sunt ap
Portilium posita: prataq; & portilium duabus ut in regione pręstantibus nobilium familijs patrij co
Sacilum gnominis exornantur. Vbi uero liquentiam ipse auget meduna amnis Sacilum nobile di/ tissimumq; est oppidum. Ad liquentiæ sinistram supra mutegi torrentis influxum est op/ pidum Buffolettum. & supra ubi mesulus auget torrens ciuiolonum est oppidum: supe/
Seraualle rius Seraualle. Sequitur Alsa uetusto nomine fluuius, nunc Liminius appellatus, quod no men eum inde crediderim nactum esse, quod sicut huius regionis principio diximus, & eius & foroiulij limes à barbaris fuit dictus. habetq; ad ostium quo in paludes stagnaq; ex/
Caprulæ oneratur Caprulas insulam, in quam opiterginos Athilæ sæuitiam declinantes sæpe alias ostendimus confugisse. habetq; Alsa siue Liminus ad sinistram oppidũ nomine Sextum.

REGIO DECIMA FORVMIVLIVM

Forumiulium

EQVITVR regio Foroiuliensium, quos Plinius dicit dictos esse cognomine transpadanos. Id foroiulij nomen notissimũ & quod an/ te C. Iulij Cæsaris tempora in ipsa regione in'que supereminentibus eidem alpibus iulijs inchoasse constat, unde post factam lapidum aut cisalpinæ galliæ mutationem habuerit originem ignoramus. unde/ cunq; autem sit natum nostræ inhærentes diuisioni regionis ipsius quam tamen nonnulli aquilegensem appellari uolunt initium ad alsę
Portus gru/ arius seu Limini fluuij dexteram inchoabimus. Cui portus gruarius oppi/ dum, post cordeualum, & superius porclanũ oppida sunt apposita. deinceps est Taliauen/ tum prisci pręsentisq; nominis flumen, quod Plinius dicit maius minusq; fuisse cum nunc unico in Adriaticum ostio feratur. Sunt ei ad sinistram primum à ripa remotius oppidum
S. Vitus sanctus Vitus, post ualua castellum, & superius in montibus Spilimbergum natura loci munitionibusq; ualidissimum & populo frequentatum. Dextrorsum uero hæret taliauen/ to tisana nobile munitissimumq; item oppidum, & supra ab amnis margine semotum cu/
S. Daniel chagna, superius in monte arduo sanctus Daniel præstans in regione oppidum, & ad fon/ tem in alpibus Dugonia est castellum. In ea littoris ubiq; inæqualis & maiori ex parte sta/
Palazolum gnosi ora torrens est in mare cadens, cui Palazolum in mediterraneis castellum hæret, & stagno magnum in sinum recessumq; curuato piscosissimoq; imminet Maranũ oppidum populo frequentissimũ. Torrenti autem id illabenti stagnum continet castellettum. Inte/ rius in mediterraneis oppidum nobile est Belgradum, superiusq; Coldroitum. At in mari/ timis est stagnis circũfusa Gradus insula alter Venetiarũ regionis & urbis limes, in quam & in historijs & ipsa in Venetiarum descriptione sæpenumero diximus aquileienses pa/ tria profugos sese cum opibus & sacra supellectile recepisse, & urbem ædificasse graden/ sem

sem, quam pluries dirutam reædificatamq; tandem pauci nunc inhabitãt. Aquileia etiam urbium quondã Italiæ transpadanæ primaria potentissimaq; atq; etiam pulcherrima quintodecimo ut inquit Plinius à mari semota nunc penè derelicta est. Nam præter sacerdotes canonicos numero haud quaquam multos: ornatissima speciosissimaq; in basilica diuinæ faciendę rei addictos, præter pastores piscatoresq; rarissimos, nulli nunc incolũt populi: ut uix castellulum tanta olim urbs nunc possit appellari. Suntq; & ecclesia superius dicta & patriarchale atrium & muri oppidulo circũducti & monasterium uirginibus deputatum Peponis patriarchæ operum reliquiæ. Eam urbem qui prius condiderint non est memoriæ proditum. Liuius autem in bello macedonico sic habet. Romæ litteræ Fabij magnam trepidationem fecerunt: eo maiorẽ quod paucos post dies Marcellus tradito exercitu Fabio Romam quom uenisset, exercitum in ligures traduci posse negauit, quia bellum cum histris esset prohibentibus coloniam Aquileiam deduci. Et paulo infra. Aquileia colonia latina eodem anno in agro gallorum est deducta. Florere aũt cœpit quo tempore primum Romani subigendis barbaris ad Danubium incolentibus manũ apponere cœperunt. Vnde Octauius Cęsar Augustus etsi maiorem bellorum partem per legatos administrauit ut illis propinquior esset in his Italię partibus frequenter obuersatus est. Nam Suetonius: Reliqua bella per legatos administrauit, ut tamen quibusdam pãnonicis atq; germanicis aut interueniret aut non lõge abesset, Rauennã uel Mediolanũ uel Aquileiã usq; ab urbe progressus est. & Iulia eũ comitata aquileię abortu facto puerũ amisit. Gloriosissime de Aquileia scribit Iulius Capitolinus in uita duorũ maximinorũ his uerbis: Prætereundũ ne illud quidem est quod tanta fide Aquileienses contra maximinos pro senatu fuerunt ut funes de capillis mulierum facerent quom deficerẽt nerui ad sagittas emittendas. & inferius asserit Capitolinus nuntium qui ex aquileia ad significandam maximini mortem Romam fuerat missus, tanto impetu mutatis apud Rauennam animalibus cucurrisse, ut quarta die Romam uenerit. Eius uero urbis amplitudo maxima unde processit non iniucundum aut inutile fuerit explicare. Primum legiones Romanas ibi obuersatas ut claustra Italiæ tuerentur, eam non peperisse opum affluentiam quæ fuit Aquileiæ: hinc constare uidetur quod nec Rauenna neq; Mediolanũ neq; in Gallis Marsilia aut in Hispanis Taraco, apud quas urbes Romanę legiones diutissime fuerunt moratæ, ad id opulentiæ aut diuitiarũ potuerunt peruenire. Auxit igitur mirabili incremento & immense ditauit Aquileiam orientalium occidentaliumq; mercimoniorum mutua cõportatio ibidem instituta: quod nullus stante Aquileia locus alter circa adriaticũ mare fuit in cuius portu & diuersorio occidentales orientalesq; pro cõmutandis mercandis coëmendisq; & uendendis inuicẽ rebus conuenirẽt. Eademq; ratio Spinam olim urbem ut inquit Plinius iuxta padum & Rauennam à Diomede conditã, & ea omnino destructa Adriam quæ mari adriatico nomen dedit, & postremo diruta Aquileia Venetias crescere augeri & mirum in modum ditari fecit. Longum nimis atque superfluum fuerit res apud Aquileiam gestas ex nostro instituto recensere: quia id à nobis multis in locis diligenter est factum. Sed uirorum eius urbis ornamenta non duximus omittenda. Euangelista Marcus dum à beato Petro & Apostolorũ Christi principe in Alexandriam mitteretur, nauigaturus'que naues illic ex more ut diximus opperiretur: Aquileienses ad Christi fidem conuertit, sanctum'q; Euangelium suum cuius codex manu exaratus sua Venetijs nunc ueneratissime seruatur scripsit. Hermacorasq; & ipse sanctus ad Marci prædicationem conuersus à beato Petro Aquileiæ & omnis Venetiæ protopræsul institutus omnem eam regionem deo nostro lucratus est: quem Nero imperator & simul Fortunatum subdiaconem securi percussit. Syrus exinde uir Aquileiensis doctissimus Papiam ab Hermacora missus mira sanctitatis opera ibi edidit. Fuit & Aquileiensis Chromatius ad quem gloriosus Hieronymus multa inscripsit opera, multasq; extantes dedit epistolas. nihil'q; fecisse uidetur gloriosius Chromatius quam quod beati Hieronymi notarios atq; librarios sustentauit. Præstantem ultimo loco Aquileiensem uirum ponimus Ruffinum præsbyterũ latinis Græcis'q; litteris adeo eruditum: ut eius quæ extant cum opera tum translationes nullis cuiuspiam ecclesiæ doctoris operibus secunda eloquentia ornatu'q; ducamus. Visitur Aquileiæ marmoreus lapis grandes elegantes'q; litteras huiusmodi incisus. Imp. Cæs. Augu. Aquileiensium restitutor & conditor, uiam quoque geminam à porta usque ad pontem, per tyrones iuuentutis nouæ Italiæ sui delectus

Marginal notes: Aquileia; S. Mar. Euangelium; S. Syrus; Ruffinus

ctus posterioris, longi temporis labe corruptam muniuit ac restituit. Adiacet sinistror/
Lisontius flu. sum Aquileia natisoni fluuio cui nunc Lisontio est appellatio. Et eo quod ad talliauentũ
amnem proximum intercedit campestri in spatio supereminet Aquileiæ ad triginta milia
Vtinum passus Vtinum præstans ditissimumq; regionis oppidũ noui nominis, quod nec in gotho
rum neq; in longobardorũ aut proximioribus ætati nostræ rebus gestis id inuenitur: hinc
quod uulgo fertur, austrinos id ad trecentesimum ab hinc annum condidisse credo. cum
enim regionem duces Austrię tunc temporis obtinebant. Habet uero nunc Vtinum Iaco
bum ciuem & Aquileiæ canonicum eloquentia ornatissimum. suntq; superius ad primos
colles Fasagna, superiori loco in montibus glemona uetusti quod gothorum longobardo/
rumq; historiæ habent nominis oppidum. & ad natisonem est in montibus Ventionum.
Mons falco Natisoni sinistrorsum est propinquum Mons falco oppidum regionis egregium arduo in
monte situm: quod Theodoricus rex ostrogothorum primus ædificauit. Superius cælsos
Ciuidale inter montes est ciuitas Austrię nunc Ciuidale appellata, quam urbem & aspectu ueterri/
mam & ut montuosa in regione speicosam, ciuiliq; cultu habitatam fuisse crediderim op/
pidum illud à gallis prope Aquileiam ædificatũ, de quo Liuius lib. XXVIII sic habet.
Eodem anno galli transalpini transgressi in Venetiam sine populatione & bello haud pro
cul inde ubi nunc Aquileia est locum oppido condendo ceperunt: legatis Romanis tran/
salpis missis responsum est: neq; profectos ex autoritate gentis eos: nec quid in Italia fa/
cerent se scire. Dirimitq; urbs ipsa germanos ab Italis certiore atq; etiam celebratiore mo/
do cæteris omnibus limitaneis uel urbibus uel oppidis: quæ aut Gallis aut Germanis aut
sclauonibus ubiq; in alpibus sunt conterminæ, quod mores in illa & omnis uitæ appara/
tus à Germanis omnino est dissonus. Supra ciuitatem Austriæ natisoni cõtinet Sofimber/
Tarrus flu. gum. tarro amni sub ciuitate Austriæ natisonem illabenti, & quem Plinius cum natisone
Aquileiam profluere dicit, ad fontem in alpibus adiacet Vapochum. & infra ad medium
Dogrium sui cursum cælso in monte appositum est Dogrium. & supra montem falconem cælsiore
item sub alpibus loco Cromona est oppidum in nostris longobardorum historijs celebra/
tum. Sed ad ea quæ maris littoribus sunt propinqua post montem falconem cęlso item in
Duinum op. colle est Duinum nobile munitissimumq; oppidum, & minore in colle mocolanum. dein/
ceps urbs tergestum Romana colonia, cum uetusta, tum etiam apud uetustos scriptores
C. Cæsarem in cõmentarijs Plinium & alios cum historicos tum cosmographos celebra/
Tergestum ta, tertioq; & tricesimo miliario ut inquit Plinius distans ab Aquileia: ultraq; Tergestum
Cisanus flu. sex milia passus esse dicit Plinius phormionem amnem cui nunc Cisano est appellatio, &
uno de ducentesimo passuũ miliario a Rauenna distantem, qui quidem amnis fuerit anti/
quus Italiæ terminus. Labitur aũt is amnis phormio siue cisanus inter muglã proximum
Tergesto oppidũ & Iustinopolim urbẽ caput histriæ haud quaq; improprie appellatum,
quando ad prædictũ phormionem histria inchoëtur. Sed priusquã nouę huic nobis regio/
ni manũ apponamus, paucula explicemus quæ retro in montibus de foroiuliensibus sunt
Goricia omissa. In ea montium parte quæ in adriaticũ è regione duini oppidi est uersa, Goricia est
Castrum sub alpibus: quod oppidum familiæ nobili patriũ comitatus titulum referenti subditũ po
nouum pulo & opibus est refertum. supraq; Tergestum pariter sub alpibus est castrum nouum.

VNDECIMA REGIO HISTRIA

Histria

ISTRIAM nunc non quidem nouam quæ ante Cæ. Aug. tempora
Italiæ censebatur, sed inter cæteras oras ultimo additam inchoemus.
Eam Pli. ut in peninsulam excurrere dicit latitudine quadraginta mi/
lium circuitu uigintiquinq; & centum. & quidem à phormionis siue
cisani ostio ubi ultima est Tergestini sinus pars, ad phanatici sinus
quem nunc carnariũ appellant, intimã concauitatem, ubi est castrum
nouũ siue arsię fluminis ostiũ, uia difficilior quidẽ per arduos montes
sed breuior uix quadraginta milia passus implet: quum circuitus mari
secundum littora factus supradicta XXV & centum amplissime complectatur: hinc pul/
chrum est cognoscere: oram adriatici maritimã supra à uenetijs iustinopolim usq; à no/
bis descriptam, ubiq; sinuosissimam & adeo tortuosam esse, ut dimidio breuius sit mari q̃
terra directum è regione centum milia passus iter. A phormione autem fluuio ad fanatici
siue

siue carnarij promontorium ea sicut dicit Pli. peninsula histriæ se in mare Italiam uersus
dextrorsum flectit. Sed ad rem. Histriam regionẽ Iapidiam prius simul cum foroiulio ap/ Iapidia
pellatam uult ex Trogo Pompeio Iustinus sic fuisse appellatam ab histri amnis qui & da/
nubius accolis, qui cum argò nauim ab argonautis à danubio in Adriaticum mare hume/
ris deferri adiuuissent, in ea Iapidum regione consedentes histriam de patriæ regionis no/
mine appellarunt. Pli. uero quom aliquorum confutasset errorem dicentium & quidem
absurdissime histriam dici à parte histri fluminis in Adriaticũ delabente: subinfert argò na
uim flumine in mare Adriaticũ descendisse non procul Tergesto: nec iam cõstare quo flu
mine: alpinosq; diligentiores affirmare humeris fuisse trauectam: subisse aũt histro, dein sa
uo, dein nauporto cui nomen ex ea sit causa inter emoniã alpesq; exorienti. Prima histriæ
urbs est ut diximus Iustinopolis, quã Iustinus Iustiniani primi imp. filius atq; imperij suc/ Iustinopolis
cessor in insula tunc capraria sed prius pullaria appellata ædificauit. Causam aũt eius con Capraria
dendæ urbis in historijs fuisse ostendimus ut in eo natura loci munitissimo loco tuti essent Pullaria
histriæ populi: uarijs diutinisq; barbarorum incursionibus agitati. Iungitur tamen conti/
nenti ea insula brachio mille passus longitudine & ad decem latitudine ducto, in cuius me
dio arx ualida Leoninum appellata castellum oppidanis à terrestri oppugnatione præsi/
dio est imposita. Magno fuit per ætatẽ nostram Iustinopoli ornamento Petruspaulus uer/
gerius iureconsultissimus & philosophus, quodq; supra sæpenumero diximus inter pri/
mos huius sæculi eloquentissimus. primum à Iustinopoli v. milia passus semotum est In/
sula oppidum. & post tantundem inde distans Piranum ciuitas. & tertio loco salodi pro/ Insula op.
montorium totidem abest passus, quartumq; paris à superiori distantiæ Humagum nobi/ Piranum
le oppidum cursu prope recto & ad Italiam transuerso per medium pelagus incuruari fer
tiq; uidetur. Deinceps æqualiore ad fanaticum siue carnarium promontorium & tamen
sinuosissimo inter se prospectu, cætera histriæ maritima oppida habentur, ab humagoq; Humagum
quinq; pariter milia passus abest Emonia ciuitas, cui nunc ciuitati nouæ est nomen: pro/ Emonia
pe quam nauporti sunt ostia fluminis, quieti nunc appellati: in quem alpibus exorientem Parentium
argò nauim Pli. asserit fuisse dimissam. post nauportũ prima est Parentium ciuitas uetu/
sta: cui orsarium continet & mons & oppidum prominens illi impositum: post hæc Ru/ Ruuignum
uignum oppidulũ, deinde sinu supereminet amplo colli imposita arduo naturaq; loci mu/ Pola
nitissimo urbs Pola Romana colonia, & histriæ ac Italiæ urbium postrema. Ab ea uero ur
be incipiens fanaticum promontorium postquam longo tractu contra Ariminum, uel si/
cut Plinio placet contra anconẽ in mare se proripuit, sinum eiusdẽ nominis effecit quem
nunc Carnarium diximus appellari. estq; eiusdem sinus nouum prisco correspondens uo/
cabulum, quod fanaticus à priscis à tempestatum frequentia, atq; ut ita dixerim insania,
nunc uero carnarius à multitudine cadauerum, quæ frequentibus ibi tempestatibus fiunt, Carnarius
est appellatus: prius uero quàm ea describimus quæ fanatico sinu apposita ad arsiam am/
nem certissimum atq; notissimum Italiæ ad liburnos terminũ pertinent mediterranea quę
altissimis in montibus à Iustinopoli ad Nauportum siue quietum amnem interiacẽt expli
cabimus. Suntq; in montibus Iustinopoli supereminentibus iurisdictionis suæ castella ra/
sponum & rogium. Sunt item in montibus à mari longius quàm prędicta recedentibus in
ea quam diximus flectentis se ad Italiã peninsulæ curuitate, bulea, mimianũ, sanctus Lau
rentius, portulæ, grisana, & superiori loco, pimontium, pigmentium & petra pilosa: quæ
omnia Iustinopolitanorum sunt oppida & castella. medioq; fermè eorum omnium spatio
petram pilosam inter & portulam ac primontem est oppidulum nunc nomine Sdrigna, Sdrigna
quod fuisse constat olim Stridonis oppidum. Vnde gloriosissimus ecclesiæ dei doctor illu Stridon
stratorq; Hieronymus originem duxit. & trans nauportum siue quietum amnem ad arsi/
am usq; amnem castella nunc in montibus oppidaq; extant uallis duocastra Iustinopolita
nis supposita: superiusq; montona & pisiium. Ne etiam superius promissum ulterius dif/
feramus à fanatico promontorio ad arsiæ amnis nostri limitis Italiæ ostium, quo se in car/
narium siue fanaticum sinum exonerat, oppida ipsi supereminent sinui Albona & terra/
noua: quæ duo & superius dictum pisinum quod arsiæ & sinui fanatico propinquent hi/
striæ atq; Italiæ ultima sunt censenda. Adhibita est nobis superiori loco describẽdis histrię
montium oppidis & castellis solito maior diligentia: quod quidem nulla alia fecimus ra/
tione, quam ut rem minime nobis peritisq; regionum dubiã, sed de qua multos ambigere

uidimus præstantissimos Italiæ atque orbis christiani aliarum prouinciarum uiros, docere/mus: Stridonem oppidum gloriosi Hieronymi patriam in Italia & quæ nunc & quæ Octa/uij Aug. imperatoris & multomagis Plinij atque etiam natalium ipsius Hieronymi tem/poribus erat, situm esse: ut tantum uirum plane Italicum & non alienigenam fuisse con/stet. Idque uerba sua de seipso scripta in libro de uiris illustribus certissimum efficiunt. Hie/ronymus presbyter patre natus Eusebio ex oppido Stridonis: quod à gothis euersum Dal/matiæ quondam pannoniæque confinium fuit, usque in præsentem annum id est Theodosij principis quartumdecimum hæc scripsit: uitam Pauli monachi, epistolarum ad diuersos li/brum unum. &c. Visitur uero apud Sdrignam siue stridonem prædicti Eusebij genitoris sancti Hieronymi sepulchrum, & fama per ætatis successiones tradita & litteris laminę in/scriptis plumbeæ in eo ut ferunt repertæ notissimũ. Videmus uero multos in eam de qua diximus opinionẽ ductos fuisse, ut crederent beatum Hieronymum Dalmatã fuisse, quia litteras illis adinuenerit composueritque à latinis Græcisque diuersas: quæ sint postea appel/latæ sclauonicæ à sclauonibus germaniæ olim populis quos nunc appellãt Boẽmos, à qui/bus sicut in historijs ostendimus regio Dalmatiæ Histris contermina paulopost functum uita ipsum beatum Hieronymũ fuit occupata, & semper postea sicut nunc quoque fit Scla/uonia est dicta. & quidem non solum eas prędictis composuit, deditque sclauonicas litteras: sed officium quoque diuinũ quo catholici utuntur christiani ex Græco in id nouum idioma traduxit: quod gloriosus pon. Eugenius quartus per nostras manus illis cõfirmauit. Quo tempore apud Florentiam & Græcorum unio cum ecclesia occidentali est facta, & arme/nij Iacobitæ Nestorini ac æthiopes acceperunt ab eodem Eugenio catholicæ ecclesię do/cumenta. Illis uero qui pertinaces contenderent beatum Hieronymum si in patria sua idio/mate ab Italico penitus alieno usus fuit & suos contribules histros uti docuit atque uoluit, uideri fuisse alienigenam: respondemus maiorem melioremque quam sit histria partem esse Italiæ calabriam atque brutios: quibus in regionibus sine controuersia Italicis & semper an/tea uiguit & nunc quoque uiget græcanicæ linguæ usus. Quinetiã circa Hastam Taurinos Eporedienses & omnem eam alpibus subiectam Italiæ regionem cui gentes diu præfue/runt gallicæ alieno magis populi illi quàm proprio idiomate Italico abutuntur: pariter a/pud Vincentiã Veronamque pręclaras elegantissimasque moribus Italię urbes, licet à germa/nia sint remotissimæ, multi sunt uici multa oppida ipsis subdita ciuitatibus: quorum popu/li theothonica frequentius quàm Italica locutione utuntur. Sed iam ad nostrum ordinem reuertamur. Gesta in histris particulatim referre non expedit: sed satis fuerit ea quæ supra diuersis in locis sunt dicta in suum hunc locum colligere. primam scilicet inuasionem fa/ctam in regionem ab histris qui lapidas uel expulerunt uel dominio oppresserunt. Teuta namque muliere prestantissima in histris regnante barbaros superuenisse: qui omnia in histris ferro ignique uastarunt: tertiamque his populis fuisse maximam & horribilem cladem illam à uisigothis illatam: de qua nos in Romanorũ imperij inclinatione initio scripsimus: quæ quidem clades illa fuit de qua gloriosissimus ipse Hieronymus apud Bethleẽ degens uo/luit intelligi, & supradicto in libro de uiris illustribus & in expositionibus minorum duo/decim prophetarum: ubi textum declarans prophetę Abacuch multas in urbes prouinci/asque desolationes spiritu prophetico prædicentis in hanc maxime sententiam commenta/tus est. Nonne hoc impletum esse audiuimus in nostræ originis regione finium Panno/niæ atque illyrici: ubi post uarias barbarorum incursiones ad tantam desolationem est per/uentum: ut nec humana ibi manserit creatura, nec animal superesse cõuersarique dicatur ex his quæ hominibus amicari & conuiuere consueuerunt: quæ quidem desolatio quom ad annos centum continuasset: Iustinum impulit ut sicut supra diximus Iustinopolim muni/tissimo & tuto à barbarorum incursionibus loco ædificari curauerit. Proximæ uero ætati nostræ in bello quod Venetos inter & genuenses acerrimũ fuit, & Iustinopolis de Vene/tis in potestatẽ genuensiũ est facta, & ea adiacentesque urbes maxima calamitate aliquam/diu pressæ & conculcatæ fuerunt. Finita iam ad hanc alpium per milia passus quadringen/ta & quinquaginta ab uaro ad arsiam amnem externis nationibus munimento Italiæ op/positarum partem sit Italiæ nostræ latitudo in recentem gloriosissimi Hieronymi docto/ris commemorationem, qui sic eam & me sibi deuotum ab omnibus tueatur aduersanti/bus, sicut ad hos limites originem illum in ea habuisse ostendimus.

Diui Hieron. patria

Sclaui

Boemi

Sclauonia

Teutana

REGIO XII APRVTIVM, SAMNIVM, CAMPANIA, APVLIA Lucania, Salentini, Calabria & Brutij.

ABSOLVTA Histria regionum Italiæ ad alpes liburnicas ultima, bre/
uis à phanatico eius sinu promontorioq; nunc Carnario per liburni/
cum mare in troenti amnis ostia est traiectus: ut alias à nobis descri/ *Aprutium*
bendas septem regiones aggrediamur: Samnium, Campaniam Apu
liam, Lucaniam, Salentinos, Calabros, & Brutios. Licet uero mihi
in hac parte quod Liuius Patauinus septimo libro habet usurpare:
maius solito negotiũ meis impendere humeris, cui maiora deinceps
sint peruestiganda, quod his in regionibus celebriora bella quàm ali/
bi in Italia fuere gesta & uiribus hostium & longinquitate temporũ quibus bellatum est.
Facile tamen erit Alexander epirota Pyrrhus Annibal Alaricus Totila uetustiores earũ
regionum hostes quas res & quibus in locis gesserint à maiorum aut nostris historijs su/
mere, & per singulas ciuitatũ locorumq; descriptiones sicut supra fecimus edocere. Quæ
uero à quadringentis annis postquã septem hæ regiones in unicam regni appellationem
sunt confusæ in eo acciderint: & qua ratione facta sit ipsa regni constitutio, uidetur unico
contextu diligentius enarrandũ, ne singulis postea in locis cogamur sæpe dicta identidem
replicare. Per Ludouici francorum regis tempora Tancredus miles normanus generosi *Tancredus*
uir animi quod liberorum duodecim ex duabus procreatorum uxoribus pondere preme/
retur: nouas quærere sedes constituit, fortunam meliorem & opes sub alio cælo uiribus
sibi & ingenio facere confisus. Qui quom in Italiam peruenisset, primum in Romandiola
substitit. Pandulfus per id temporis capuanus princeps bello aduersus Guaimarum Saler
nitanum principem multum implicitus: qui quom auxilia undiq; conquireret, hanc gen/
tem armis deditam promisso stipendio accersiuit: tantaq; ilico & talia Normanni gessere
facinora, ut uiros fortes præstantissimosq; eos suo malo senserint hostes. Pandulfus uero
hebetioris ingenij ingratusq; ipsos spernebat. Vnde factũ est ut tempore stipendij de quo
in Romandiola conuenerat finito transiuerint ad Guaimarum: cuius principatum multis
præclare gestis breui auxerunt: premebat uero Normanos duces ut assolet aulicorũ Guai
mari inuidia, quom peropportune accidit imperatoris Constantinopolitani in Calabris,
Brutijs, Lucanis, & Neapolitana urbe magistratus petere Salernitanum illi subditum im
perio auxilia aduersus saracenos Siciliam opprimentes: cuius insulæ pars maxima Græ/
cis per id temporis erat subdita. Græciq; forti ac fideli Normanorum opera usi saracenos
omni penè Sicilia deturbarunt. Sed & ipsi Græci Normannorum uirtute per singulos di/
es cum admiratione considerata in eorum inuidiam suspitionemq; quàm in accepti bene/
ficij munerationem procliuiores esse cœperunt. Id quom normani qua erant prudentia
peruidissent cupientibus Græcis faciliter persuaserunt dimittendum esse in pinguis uber/
rimæq; rerum omnium Apuliæ hiberna uictorem exercitum, qui exhaustam belli diutur/
nitate & barbarorum crudelitate Siciliam instanti hyeme consumpturus uidebatur. Tra/
ductis in Italiam copijs Normanni in Apuliam delati magnam illius partem sibi subege/ *Apulia capta*
runt. Qui ut sedem haberent in qua mulieres pueros impedimentaq; tuta conseruarent:
Melphim urbem arduo & natura communito loco ædificauerunt. Erat tunc temporis
Constantinopoli imperator Michaël ethiriachis, qui magnis per legatos ex Græcia Sici/
liaq; & Italiæ sibi subditæ regionibus cõparatis exercitibus in Normannos duci curauit,
commissumq; est secus Aufidum cannarium Apuliæ amnem & oliuentem oppidum in/
gens prælium, in quo Normanni superiores uictoresq; euaserunt. Multa hic de Norman
norum successibus & gestis rebus dicenda omittimus, quæ tertiodecimo historiarum no/
strarum libro continentur. Tancredo patre & post parum Drogone filio comite ut tunc
dicebant Apuliæ mortuis Hunfredus fratrum unus in eo comitatu successit. Hicq; quom
annis septem comitatum tenuisset moriens Gotfredum fratrem habuit successorem, per
quod tempus Leone quinto Pon. Ro. Guaimarus Salerni princeps à suis interfectus est.
Gisulphusq; Normannus Salernitanum optinuit principatum: qui paulopost Beneuen/
tum Ro. ecclesiæ urbem ut caperet est adnixus: quod cum rescisset Henricus II. impera/
tor è germania Romanus Leoni ponti. per litteras & nuntios suasit ut theotonicorum co
pijs quas ipse Vercellis Italię pręsidio reliquerat acceptis duceret in Normãnos, Id quom

fecisset Leo Pontifex, superatus prçlio & cum aliquot Cardinalibus captus fuit. Northan
ni tamen sicut decuit principes Christianos maxima usi erga pontificem reuerentia eum
comitesq́ honore prosecuti ad urbem Romam qua uenerat deduci curauerunt: feliciórq́
fuit Normannis & melius in Romano pontifice quam in cæteris quibus ad eam seruiue/
rant diem collocata liberalitas, quod Romanç ecclesiæ & pontificis autoritate ea permissi
sunt gubernanda tenere quæcunq́ de Italia tunc temporis obtinebant. Exinde Gotfredus
Robertus fato functus Bagelardum filium reliquit hæredem, quod quom ægre tulisset Robertus co
Guiscardus gnomine Guiscardus filiorũ Tancredi ordine sextus uir ingentis animi nepote deiecto
gentis Normannæ principatum assumpsit. Erat tunc secundus Nicolaus pontifex Roma
nus. Is à capitaneis Romæ quos nunc barones appellant agitatus, Guiscardum ad Aqui/
lam urbem parum ante conditam in colloquiũ accersiuit: & quom Guiscardus Beneuen/
tum & cætera quæ iurium ecclesiæ tenebat restituisset, papa illum terræ Apuliæ & omni/
um quæ in Italia optinebat sub ducatus Apuliæ titulo legittimũ instituit possessorem. Ro
bertusq́ ligium se, quod arctissimum seruitutis uocabulum est, pontifici & ecclesię iureiu
rando addixit: pauloq́ post in capitaneos ducens Romanos proceres eos omnes edomi
tos pontifici parere fecit. Nec multo post auctus animis Guiscardus Guilelmum fratrem
Apuliæ præfecit, & in Calabriam ducens sancti Marci urbem communire aggressus est.
Inde progressus & castra secus amnem mocatũ ad aquas calidas metatus cõsentinos mar/
tiranensesq́ subegit. secundum quam uictoriam Sillaceum siue ut appellant Squilaceum
accedens per Ionij maris littora peruenit Rhegiũ: quam dum obsidet ciuitatẽ leucastrum
maiam & cannalem pactione recepit. Rogerius interim fratrũ Guiscardi natu minimus
castris aliquãdiu in uibonensi monte habitis uallem salinarũ & multa in circuitu Norman
norum ditioni adiecit. Nicefolã uero oppidum cõmuniens proprio curauit præsidio con/
seruari. Quo item tempore Guiscardus Ganfredo etiam fratri Guilliniacũ & totam tea/
tinam in nunc Aprutij regione occupata attribuit gubernandã. Inde reuersus ad regij ob/
sidionem Guiscardus Calabris Brutijsq́ omnibus & ipso regno in suam & fratrum pote/
statem redactis tunc primum dux Calabriæ & Apuliæ fratrum consensu appellari cœpit.
Forte per id temporis Bettieminus Bescauetti maurorũ principis Siciliam pro saraceno/
rum soldano administrantis admiratus, Rogerium Guiscardi fratrem in Brutijs agentem
ocultus adijt: & præmio proditionis impetrato eum impulit ut in Siciliam rebellare para/
tissimam duceret: quẽ Guiscardus nauigio est subsecutus: & prima de siculis in Norman/
norum potestatẽ uenit urbs Messana. & ne plura hic quàm tempus locusq́; postulet dica/
mus, omnis Sicilia in Guiscardi fratrisq́ Rogerij potestatẽ breui est facta. Tuncq́ Roge/
rius Alexandro secundo ponti. Ro. qui defuncto Nicolao suffectus erat camelos quatuor
prædæ de saracenis Sicilia pulsis factæ partem dono misit. Fuit uero mirabilis dicti Ro/
berti & fratrum cursus uictoriarum: quandoquidem intra decem & octo annos quorum
ultimus fuit septuagesimus post millesimum salutis annum prædictis Italiæ regionibus &
Henricus III. Sicilia sunt potiti. Paulopost quom Henricus tertius imperator germanus Gregorium se/
imperator ptimum pon. Ro. acerrimo persequeretur bello contulit se Aquinũ dictus pontifex. & ean
dem concessionem quam secundus Nicolaus fecerat Roberto confirmauit: ea tamen adie
cta conditione ut marchiã anconitanam paulo ante picenum appellari solitam à suis Nor/
mannis occupatã dimitteret, unde factũ est ut quom Greg. pontifex in mole Hadriani ca/
stello sancti Angeli ab Henrico obsideretur, accedens cum copijs Guiscardus & Romam
per portã flumentanã siue flaminiam ceperit, & Henrico ui expulso pontificẽ obsidione li
beratũ deduxerit salernũ, ubi diẽ post parũ obijt. Tantis tam multisq́ in Italia & Sicilia ge
stis rebus pellendo Constantinopoli Alexio imperatore Græco & quidẽ scelestissimo, qui
christianis inimicaret̃, Guiscardus animũ adiecit: sed dum Dyrrachio plurimisq́; Epiri &
Acarnanię ac Gręcię oppidis castellis & insulis ui captis maiora in dies molit̃, apud Cassi
opã insulã febri per Iuliũ mensem ex caumate correptus interijt: cuius filio natu minore
Rogerio Vrbanus secũdus põtifex Ro. in Melphiensi cõcilio paternũ in Italia Apuliæ &
Calabrię ducatũ cõcessit. Alter uero Roberti filius natu maior Boemũdus patris quẽ sem
per secutus fuerat dominij in trãsmarinis hęres & exercitus ductor relictus est. Qui quom
in Rogeriũ fratrẽ dominio Italico eũ excludere cupientẽ traduxisset exercitũ, meliorem
sibi à casu oblatã secutus est fortunã. Gallicos eñ germanos hispanos & anglicos pceres
in christia/

in chriſtianam expeditionem,ab Vrbano ſecundo pontifice Ro. apud clarum monte̅ Al-
uerniæ inſtitutã,ſecutus, Antiochiam duriſſima obſidione cepit:cuius ducatu & ampliſſi-
mo principatu ab expeditionis magiſtratibus donatus fuit. Rogerio normanno poſt quin
tum & uigeſimũ annũ defuncto,Guilielmus filius ſucceſſit. Qui Alexij imperatoris Con- *Alexius imperator*
ſtantinopolitani filiam in matrimoniũ promiſſam habere ſperans, in græciã pofecturus ſu
os Apuliæ & Calabrię ducatus Calixto ſecundo pontifici Romano cõmendauit. Sed Ro
gerius altero genitus Rogerio normanno Guiſcardi germano fratre,comes Siciliæ,nihil
pontificem ueritus Calabriam inuaſit:& prius dimidiam cepit ꝙ pontifex de ferenda ope
potuerit cogitare:miſit tamen Vgonem cardinalem Calixtus, per quem ſedis apoſtolicæ
legatum Nicephorim arcem,quam obſideret in Calabris Rogerius conſeruare, & ipſum
uerbis comminationibusꝗ ab incepto deterrere ſperauit. Ipſeꝗ põtifex cardinalium col-
legio, & Romanorum copijs tumultuarie contractis ſociatus Beneuentum uſꝗ ſe contu-
lit:qua infauſta in expeditione multos ſibi cariſſimos febribus correptos amiſit:& ipſe ma
la pariter uſus ualitudine lectica in urbem æger mœſtusꝗ relatus eſt. Qua fretus bene ge-
rendæ rei occaſione Rogerius Calabriã omnem apuliamꝗ ſubegit. Guilielmus uero uxo-
ris ſpe fraudatus, quum ad affines ſalernitanos in Italiã reuerſus confugiſſet: diem ibi nul-
lis relictis filijs obijt. Ex eoꝗ tempore Rogerius tantarũ rerum ſucceſſu elatus,non ſe ultra *Rogerius*
apulię & calabriæ ducem, ſiciliæꝗ comitem, ſed Italiæ rege̅ appellare cœpit. Secundus
uero Honorius pontifex, Calixto defuncto ſuffectus,eam diſſimulauit indignitate̅, quam *Honorius pontifex*
ſecundus Innocentius Honorij ſucceſſor ferre non potuit:adeo ut iracundia magis ductus
ꝙ uiribus ad tantã rem aggrediendã neceſſarijs fretus tumultuario contractũ impetu exer
citum in illũ duxerit, tanta uero profectus eſt celeritate,ut Rogerium,qui nullos audiſſet à
pontifice factos apparatus,apud ſancti Germani oppidum ex improuiſo adortus repule-
rit.& eo oppido ui capto,tyrannum in caſtro gallutio,in quod ſe de fuga receperat, obſe-
derit. Sed Calabriæ dux Rogerij filius cum exercitu ueniens, & patrem obſidione libera-
uit:& pontificem cum cardinalibus,fuſis eorum copijs,cepit. Vſus tame̅ modeſtia Roge-
rius,pontifice cũ ſuis omnibus liberato,quicquid uoluit ab eo,præter ꝙ regni titulũ, impe
trauit. Reuerſus Romã Innocentius,adulterinũ pontificem nouum ſibi ſuffectum reperit
Petrũ Petrileonis filium,qui ſe Anacletũ Pontificem appellaret. Quare piſanorũ triremi- *Anacletus pontifex*
bus cõſcenſis in franciam nauigauit. Rogerius nouo & adulterino Anacleto in pontifice̅
adorato,regni titulum & coronã ab eo obtinuit. primusꝗ omnium normannorũ abſurdũ
utriuſꝗ Siciliæ regni titulũ habuit. Ad tertium inde annum Innocentius pontifex piſano-
rum auxilio Romã reuerſus,Lotharium theotonicũ imperatorem Romanũ declarauit,& *Lotharius imperator*
in lateranenſi eccleſia coronauit:amboꝗ primarij chriſtianorũ principes aduerſus Roge-
rium cum exercitu profecti, omnibus eum ſpoliarunt, quæ citra fretum ſiculum occupa-
rat. Nec multi interceſſerunt anni,quum Rogerius Innocentij pontificis occaſione mor-
tis fretus ſecundo Celeſtino primum,poſt ſecundo Lucio,pontificibus Romanis rem ſuã
frigide adminiſtrãtibus,& demũ Eugenio tertio præſtanti Romano pontifice multis agi-
tato difficultatibus,omnia de Italia receperit,quę Innocentius ſibi Lothariusꝗ abſtulerãt.
Is ad annũ regni Siciliæ aſſumpti quartũ & uiceſimũ panormi moriens, Guilielmũ filium
habuit ſucceſſore̅, cui ab Hadriano quarto primũ,poſt à tertio Alexandro,Romanis pon-
tificibus regni Siciliæ,& ducatus Calabriæ,ac Apuliæ titulis ornato,ad annũ ſui principa
tus quintumdecimũ panormi defuncto, alter Guilielmus filius hæres ſucceſſorꝗ fuit. hic *Guilielmus rex*
uero pacis quietisꝗ amator, quum in multitudinem pontificum Romanorũ intra annos
XXV inciderit, tertium Lucium,tertiũ Vrbanum, tertium Clementem,nulla ab eorum
quoꝗ moleſtia agitatus,Boni cognomine eſt ornatus. Tandem & ipſe panormi ſine libe-
ris eſt defunctus. Erat tunc panormi Tancredus,quem Rogerio ſupradicto ex concubina
genitum omnes ad eam diem ſpreuerant:ſed regni Siciliæ proceres,ne in Romani ponti-
ficis ſuum id regnum recipere adnitentis poteſtatem fierent,uel potius, ut hoc in regnum
ſublato & prætenſo ſignum ſuam conſeruarent tyrannidem, huic regni titulum deman-
darunt. Iamꝗ Tancredus pro rege habitus,Siciliam retinebat, & Calabriæ Apuliæꝗ ma
num inijcere conabatur,quum Celeſtinus III pontifex Ro. illi obſiſtere conſtituit. Sextũ
is Henricũ Sueuũ tunc in imperatore̅ electum,ea confirmauit conditione,ut regno Sicilię
proprijs recuperato ſumptibus,& cenſum ſolueret annuũ, & terras iuris eccleſiaſtici ſibi

redderet. idq́ quo facilius aſſequeretur, Conſtantiã Rogerij regis ſupradicti filiam uirgi/
nem in monaſterio panormi agentem, natu grandiorẽ quàm quæ uix filios procreatura uide/
retur, diſpenſatione apoſtolica ab eo uxorẽ traduci permiſit. Ingreſſi cũ exercitu rex & re/
gina primo imperij ſui anno Neapolim obſederũt, ſed quũ peſtilentia exercitũ inuaſiſſet,
re infecta abeuntes, in Alemanniã ſe contulerunt: qui anno inde quarto cũ paratiore exer/
citu reuerſi, uniuerſo regno potiti ſunt: Tancredo & Margarito Epirotarũ rege, qui præſi/
dio illi aduenerat interceptis. Henrico ad octauũ imperij annum mortuo electores imperij
diſſidentes, pars Philippũ Henrici defuncti germanũ fratrẽ: pars Otonem Saxoniæ ducem
delegerunt: quẽ Honorius III pontifex Ro. coronauit. Et quia paulopoſt contra eius uo/
Federicus luntatem regnũ Siciliæ hoſtiliter aggreſſus eſt, excõmunicauit. Id enim regnũ Federicus
imperator Henrico ſexto, & Conſtantia monacha genitus obtinebat: qui adoleſcens bonæ, ut uideba
tur indolis ſaracenos omni Sicilia deturbauerat. Sed hic ſecundus Federicus ab Honorio
prædicto pontifice, poſt Otonis excommunicationem in imperatorem declaratus Fede/
rico primo Barbaroſſa immanior tam multa in pontificem Honorium machinatus eſt: ut
qui coronauerat eum bonus pontifex, imperio ac regno priuare atq; excommunicare fu/
erit compulſus: quem Gregorius IX pontifex Honorio ſuffectus, pariter priuatũ excom/
municauit. Isq́ ſceleſtiſſimus Federicus pontifici Gregorio per annos XIIII, quibus ui/
xit, adeo infeſtus moleſtusq́ fuit: ut diem ille mœſticia confectus obijſſe ſit creditus: ferunt
Senebaldum de fiſco cardinalem Genuenſem, per tempora Honorij & Gregorij pontificũ
ſupradictorum non uulgari cum Federico amicitia uſum eſſe, & quum is in Romanũ pon
tificem Innocentium quartum Gregorio ſucceſſiſſet: dixiſſe Federicum malo euentu bo/
num ſe amicum cardinalem in uehementem hoſtem Romanũ pontificem permutatũ ha/
bere: quod quidẽ ipſe rerũ ſucceſſus uerũ fuiſſe oſtendit. namq; Innocentius cõcilio apud
Lugdunũ cõgregato his quæ prædeceſſores ſui in Federicũ geſſerant approbatis lantgra/
uium Haſiæ illi in imperatorem primo, & paulopoſt eo defuncto, Guilielmum Hollandiæ
comitem ſubrogauit: ſolenniq́ ſanciuit decreto, quod diſtinctione quarta & ſexageſima
extat: nullum de cætero qui imperator ſit Romanus regno Siciliæ, quod peculiare eſt ec/
cleſiæ Romanæ membrum, præfici poſſe. Superuixit poſtea Federicus annis quinq;, quo
tempore multis agitatus eſt calamitatibus. primo namq; Henricũ filiũ, quẽ ſibi Cõſtantia
regis Aragonũ filia uxor pepererat, ob ancillę zelotypiã in carcere necauit. Inde apud Par
mam urbem prælio ſuperatus, ditiſſima impedimenta, & decẽ milia milites ferro occiſos
Eniſius amiſit: alterq́ filius legitimo matrimonio ex eadẽ uxore genitus nomine Eniſius, à Bono/
nienſibus, quorũ infeſtaret agrũ, occiſus eſt. tandem à Manfredo filio ex ancilla ſuſcepto,
quẽ Tarenti præfecerat, quũ leuiter ægrotaret, ſuffocatus interijt: poſt cuius mortẽ electo/
Conradus res illico Conradũ dicti filiũ, quẽ ex filia Ioannis hieroſolymitani regis uxore ſuſceperat,
imperator imperatorẽ declarauerũt, qui nullo deterritus paternæ priuationis exemplo regnũ Siciliæ
uiolenter ingreſſus eſt. & Neapolim accedens, cũ ciues excõmunicato deditionem facere
obſtinatius recuſaſſent, urbe per obſidionẽ famẽq́ potitus, mœnia multis in locis aperuit:
ciuesq́ præſertim primarios male habuit. ſubtractus tamẽ eſt paulopoſt morte, quã Man/
fredus frater dato ueneno acceleraſſe dictus eſt. At pontifex Innocentius quartus, qui ſub
ipſum necis Federici tempus exercitũ parare cœpiſſet: peropportune Conradi morte intel
lecta, Neapolim ſe cõtulit, quẽ apparuit etiã aduerſante magnis conatibus Manfredo poti
turum regno, niſi eũ mors breui apud Neapolim ſubtraxiſſet: per cuius mortis occaſionẽ
Manfredus prætenſo Conradini ex Henrico, quẽ patrẽ Federicũ mori coegiſſe diximus,
& Conſtantia Aragonenſi nepotis tutelæ titulo regnum omne mirabili celeritate ſubegit:
adeo ut prius rem confecerit quàm Conradini pueri in Alemannia agentis tutores ueri tantæ
uictoriæ certiores facti, aut uenire potuerũt, aut oratores mittere principibus regni, ac po/
Manfredus pulis factæ celeriter deditionis gratiã à rege puero, ſicut decuit relaturos: quod quidem ne
rex poſſet accidere, Manfredus dolo ex ſua ingenij malignitate uſus nuntios de repente ſimu/
lantes aduenisse ſubornauit: à quibus in regno palàm eſt factũ pueri regis Conradini inte/
ritũ, luctu omnia lachrymisq́ in Alemãnia, ipſis pręſentibus, repleuiſſe. Moxq́ ſub ipſum
rumorẽ accurate diſſeminatũ, Manfredus regio procedens apparatu, ſeſe regem appellari
ſalutariq́ curauit. Id quũ reſciſſet quartus Alexander pontifex Ro. qui Innocentio ſucceſ/
ſerat: & Manfredũ de more excõmunicauit: & paratiſſimũ aduerſus eum duxit exercitũ.

Manfredus

Manfredus uero pecunia abundans,quã in suorum cædibus,& regni direptione cumula/ uerat:& multos ex Aphrica saracenos & Florentiæ,aliarumq; lombardiæ urbiũ extorres: qui tunc multi erant,mercede cõduxit:quo fretus exercitu Alexandrũ papã cum ignomi/ nia repulit. Creatus post Alexandi mortẽ,quæ tunc forte accidit pontifex IIII. Vrbanus ex trecis gallicus saracenos à Manfredo in Italiã Siciliamq; perductos per crucesignatos undiq; ex christiano orbe coactos primũ repulit. post Carolũ Ludouici regis francorũ san cti fratrem germanũ,prouinciæ & andegauorum comitẽ,regni Siciliæ citra ultraq; fretum regem declarauit. Carolus uero Romã ueniens,senatoriam dignitatẽ tamdiu administra/ uit,quousq; suus ex gallijs uenisset exercitus. coronamq; Carolus & Beatrix uxor regno/ rum Siciliæ & Hierusalẽ accepturi,per solennẽ stipulationem annuos duo de quinquagin ta mille aureos pontifici,& eius successoribus spoponderunt. Delatus ad Casinensem sal/ tum cũ copijs rex Carolus eo ui superato,Mamfredũ quoq; resistentẽ repulit: quẽ retroce dentem paribus castris usq; Beneuentum insecutus est:paresq; animis & uiribus præstan/ tissimi duces ad diem quartũ calendas maij,anni sexti & sexagesimi supra duodecies cen/ tenum salutis cõflixerunt. Manfredus uero quẽ aliquando uariante prælio uicisse apparu/ it,superatus occisusq; est:in cuius exercitu duo mille hominũ ceciderũt. Quarto Clemen/ te paulopost in defuncti Vrbani locũ subrogato,quum Carolus adeptus,nullo post Man/ fredi mortẽ resistente,regnũ quietissime possideret,Conradinus adolescens suis alemanno rum uiribus, & quidẽ maximis fisus,ut auitum reciperet regnũ adnixus est: ferũtq; ponti/ ficem,qui habitus sit sanctus,cũ alemanno adolescenti ipse in gallijs oriũdus,manifesti pe/ riculi audaciã dissuadere sit ueritus,multis dixisse contraria in Romana curia & urbe sen/ tientibus, puerũ pro uictima ductũ ingredi regnũ. Sed erat tunc Romæ senator Henricus castellæ regis frater,ex cuius sorore Constantia Conradini genitorem natũ fuisse ostendi/ mus:quo suadente,atq; ex urbe Roma tunc sub banderesijs semilibera auxilium submini/ strante alemanni furentes ingressi sunt regnum,cõmissoq; in campis palentinis prælio:cui Henricus ipse senator interfuit,Carolus superior euasit,quũ cædes in alemannis maxima cõmitteretur senator Romanis deducẽtibus in tuta euasit. Conradinus & dux austriæ ser/ uorum habitu fugientes ad Asturã peruenerũt:ubi ad diem cõmissi prælij octauã recogni ti sunt,ad Carolumq; perducti:in quos Carolus publice animaduerti iussit. Ad annũ po/ stea regnorũ Caroli circiter octauũ gallis suis in Sicilia pudicitiã mulierũ lasciue nimis & petulanter pertentãtibus,siculi omniũ penè urbiũ,ac oppidorũ populi cõiurarũt,q̃ primũ die cõstituta aduesperascere cãpanis significari cœpisset cõfodiẽdos esse à singulis gallos intra mœnia repertos. quod quũ esset nõ minus crudeliter q̃ cõstanter factũ dominio gal/ lis publice abrogato,Petrus Aragonũ rex accersitus est,qui demandatũ sibi Trinacriæ re/ gnũ secundo octogesimo & duodecies centeno salutis anno ea prætensa ratione audẽtius accepit,q̃ illud Constantiæ uxori hæreditario patris Manfredi iure diceret deberi. Carolo ad duo de uicenũ q̃ regnare inceperat annũ defuncto & Neapoli sepulto successit alter Ca rolus qui regni Italiæ partẽ Siciliæ regnũ nihilominus appellatũ quatuor & uiginti annis obtinuit. Is nulla re alia notior q̃ quia proletarius in regno quieuisse uidetur,anno ætatis quadragesimo moriens quatuordecim filios ex Maria uxore regis Vngariæ filia : nouem mares,fœmellas quinq; reliquit. quorũ notiores fuere Carolus cognomẽto martellus Vn gariæ regni titulo insignitus:Ludouicus qui ordinis minorũ in sanctorũ numerũ transla/ tus fuit. Et tertius Robertus,qui illi & patri in regno successor Francisci Petrarchæ amici/ tia nobis est notus,huicq; ad annũ Christi tertiũ & quadragesimũ supra tredecies centenũ diem obeunti Ioanna,quæ prima est dicta in regno successit. Ladislaus exinde diebus no/ stris,post secunda Ioanna,dehinc Ludouicus,demũ Renatus extremi galliarũ ex andega/ uis regũ nostri huius regni gubernacula diuersis rationibus successibusq; usi , quod in no/ stris historijs diffuse apparet obtinuerũt. Et duodecimo iam anno quieta eius regni & nea/ politanæ urbis possessione gaudet Alphonsus Aragonũ rex inclytus : cui inter prædictos omnes soli cõtigit,ut de capto maximis XX annorũ laboribus & periculis tãto regno cur ru aureo Neapolim inuectus triumphauerit. Si uero quod factitãt mercatores calculum in summas redigere uolumus,normãni quinq; & centũ triginta,germani sex & septuaginta, galli octo & cẽtũ septuaginta,Alphõsus aragonũ XII annis quadringẽtos, & unũ cõfici/ entes has,de q̃bus dicturi sumus, septẽ Italiæ regiões sub unico regni quãdoq; neapolitani quãdoq;

Alexander IIII papa

Coronati Carolus & Beatrix

Conradinus

Carolus

Galli in Sicilia cæsi

Ioanna prima

Ladislaus

Ludouicus

Renatus

Alphonsus

quandoq; Siciliæ citra fretum dicti titulo tenuerunt. Sed iam nostrū continuaturi ordinē
Troentum ad troentum amnem redeamus. Continet eius fluminis sinistræ samnitum regio cum am-
plissima, tum etiam uarijs populis orisq; distincta. Siquidem precutini pinnenses Ferenta-
ni peligni marrucini furconenses amiternini uestini plurima possidentes loca populi in
Samnites Samnitibus annumerati sunt. pertinuitq; omnis ea regio (ut tandem nostræ ætatis nomini
bus utamur) ab hoc troento amne ab aquilaq; amiternensium, à fregellis, ubi nunc dicitur
Suessa pons coruus, ab reate ab suessaq; pometia uestinorum nunc sessa, hinc ad Beneuentū, quā
inclusit ciuitatem, inde ad larinates apulorū fines. Mutatumq; ex Samnio præsentis apru-
tij nomen magnam illius partem cōplectitur. Absurda uero est hæc facta mutatio, & pro-
Aprutium pter quā multi ex doctioribus uiris, sed regionū imperitis credant Aprutiū esse quod olim
Brutij brutij fuere, cum trecentis, & alicubi pluribus passuū milibus aprutiū distet à brutijs. To-
leranda uero uel ea ratione uidetur ipsa mutatio, q ex particula licet tenui, tam amplæ sa-
Precutium mnitium regionis, id aprutij corpus sumpsit nominationem. Siquidem ubi precutinus di-
ci fuit solitus ager, facta ab imperitissimis mutatione dici incepit aprutinus. & quod prima
inchoauit samnij ad picentum fines particula, cæteræ samnitium particulæ atq; oræ sunt
complexæ: ut omnis regio nō precutium, sed corrupte aprutium uocaretur. Nam Plinius
ubi hanc describit regionem, à superioribus inchoans, ut ad picenum ueniat, sic habet. Ab
aterno amne, ubi nunc ager præcutinus pennensisq; idem, castrū nouū, flumen iuuatinū,
truentum, cum amne quod solum liburnorū in Italia reliquū est, flumen albula tessuinum,
quo finitur præcutiana regio, & picentum incipit. Est uero hæc uia, per quā duo omnium,
Hannibal qui arma tractarunt, exercitusq; duxerunt præstantissimi duces Hannibal primū, & post
Cæsar C. Cæsar gerendis rebus maximis, in huius regni loca regionesq; uenerunt. namq; Liuius
libro XXII scribit Hannibalem post cladem ad trasumenū Romanis inflictam Spoleto
nequicq; oppugnato duxisse in agrū picenum, & præda omnifariam rerū per aliquot dies
facta profectum per precutinū & adrianum agrum marsos inde marrucinosq; & pelignos
deuastasse. Caius autem Cæsar sicut elegantissimis cōmentarijs suis habetur maximo pro
gressu omnem agrum picenum percurrit, cunctæ earum regionum præfecturæ libentissi-
mis animis eum receperunt, exercitumq; eius omnibus rebus iuuerunt. inde Cæsar septē
omnino dies ad corfinium commoratus per fines marrucinorū, ferentanorū & larinatum,
in Apuliā peruenit. Sed iam urbes, oppida & flumina, quæ Plinius hic in precutianis nunc
aprutij initio fuisse dicit nostris nominibus declarare pergamus. Illudq; imprimis nō omit
Truentum tamus Truentū oppidum, quod Plinius à liburnis Dalmatiæ populis secus truenti amnis
ostia ædificatū fuisse indicat nō extare, nec aliquod in eius uestigio parum apparente sub-
rogatum esse uel oppidum, uel castellum. Est uero primū ad dictā Troenti amnis sinistrā
Columella oppidum Columella, deinde sequuntur contraguerra, ancaranum, morrum & minotrassi-
Ancaranum nium, quod uetus oppidū Plinius tessuinū appellat: cui proximū est castellani amnis ascu-
Asculum lum ambiētis ostiū, quo se in troentū exonerat. Et ad ipsius castellani sinistrā castella sunt
monssanctus macula buffarium sanctus Vitus: cui oppido hæret uallis castellana ab eius
fluuij fonte, quē ibi habet, appellata, & aliquot uiculis habitata. Ab eaq; ualle ad amatricē
nobile precutinorū oppidū troento amni montes imminēt altissimi, nullis castellis, aut op-
pidis habitati. Secundus sequitur in precutinis fluuius librata, quē ab aquarū colore albu-
lam maiores appellauere. Estq; passus quinq; milia secundum littus à troento semotus, cui
dextrorsum ignobilia hærent oppida & castella Carapolis, Neretium, & ad sinistram tor-
turetum, Sanctomerus, & sanctus Egidius, ad quod castellū libratæ siue albulæ amnis fon
Salinus tes origoq; habentur. Salinus deinceps est amnis ab appenino defluens, à quo amne uix
duo milia passus à librata recedente, remotiora sunt ad dexteram in mediterraneis monti-
Rochetta bus Rochetta castellum, & ciuitella oppidum, arcem habens omniū eius oræ, natura loci,
mœnibusq; munitam. Sinistrorsum uero castella illi adiacent montoriū, & superiore loco
Tordinus poggium morelli, superius Troia. Quinq; dehinc milia passus abest Tordinus amnis, quē
Plinius Viuantiū appellat, habetq; in appenino ad radices corni montis originem. Hæret
uero ei dextrorsum in maris littore oppidum Flauianeum olim nobile, nunc paucis habi-
tatum colonis: quod Ptolemæus Pliniusq; castrum nouum appellant. Supraq; Flauianeū
in mediterraneis Tordino dextrorsum proxima sunt oppida, mosanū, riparoni & Villan-
tum. Sinistrorsum uero eidem amni, & pariter littori proximū est castellū mons paganus,

supraq;

supraq; x i i à mari miliario uiciola fluuius in appenino ad cornum oriundus tordinũ auget. Ibiq; Teramũ est nobilissimum regionis oppidũ, quã Ptolemæus Pliniusq; interamniam appellant. Paulo enim supra teramum torrens nomine flumicellus influit Tordinũ, ut tot circundatum amnibus oppidũ interamnia debuerit appellari. Genuit is locus magnũ regioni ornamentũ Simonẽ patrem & Theodorũ filium iureconsultissimos gente progenitos Lælia: quorũ ille in pisana Constantiensi & Basiliensi synodis, pontificumq; Romanorum curia causas egregie perorauit. hic sacri palatij causarum auditor est: genitorq; Venetias natus Romã nunc incolunt. Ad proximumq; flumicelli ortum, tria sunt proxima, & prope contigua, ut unicum oppidum solo campli uocabulo nominentur. Supraq; uiciolæ ortum castella sunt Bisignum & Rugnanum. Tordinum autẽ siue iuuantinum inter & proximum uetusti præsentisq; nominis Vomanũ amnẽ sex in littore milia passus intercedunt, oppidaq; & castella inter utrunq; sunt plurima partim pariter ab utroq; distantia, partim alterutris pro montiũ, in quibus sunt inæqualitate & alueorum utriusq; amnis inflexu proximiora, quæ ab infimo ad supremum, quo sita sint ordine satis fuerit explicare, morrum, locharistum, custodia uomani, castrum uetus, transmundũ, cautianum, forcella, mianum, rapinum, collis uetus, fornariolũ, montorium, ripa montorij, poggiũ umbrechij, & rossenum. Ad uomaniq; fontẽ uici sunt in appenino populis frequẽtes, campus tostus, poggium castellum & massionum: habetq; uomanus sinistrorsum in mediterraneis castella motullã, montem uiridem, & montẽ gualchum. Hucusq; fuerunt præcutini: quãdoquidem Plinius ad agrum hadriæ coloniæ, & ad aterni amnis fines agrum præcutinũ finiri dicit. deinceps uersabimur in marrucinis: quos Liuius libro x x v i i i dicit dedisse uoluntaria nomina in classem, quã Scipio in Aphricã duxit. & lib. L x x i i bellũ describens Italicum dicit marrucinos marsis rebellibus cõsensisse. & lib. L x x v i scribit Sulpitiũ legatũ marrucinos cecidisse. Post Vomanũ amnẽ fluuius plumba sequitur: cui castellũ hæret hadriæ portus appellatũ. superius est Silua oppidũ, & Troia, sicut Plinius: ut nũc aũt quinq; milia passus à mari, & ab utroq; fluuio pariter distat. Hadria uetus Romanorũ colonia arduo in colle sita: quæ ciue ornatissima fuit Hadriano imperatore Romano: de quo Helius Spartianus. Hadrianus Hadria ortus maiores suos in Hispania ortos, per tempora Scipionis in Italia resedisse in libro uitæ suæ scribit. & infra: Hadrianus apud Neapolim demarchus in patria sua Hadria quinquẽnalis fuit. Liuius libro x x i i i i. Anno quinto belli punici secundi hadriæ aram in cœlo, species que hominũ circa eam candida ueste uisas esse. supra hadriam plumbæ fluuio ad dexteram castellum hæret celinum: Superiusq; ad ipsius fluuij fontẽ oppidũ est Schiranũ. eidem autẽ plumbæ fluuio secundo supra mare miliario sinistrorsum imminet oppidũ nobile, ciuitas sancti Angeli appellata: idq; Plinius & Ptolemæus angolum dixere: quod enim in multis cõtigisse uidemus tam facilis quàm pia fuit Angoli ad angelum christianis temporibus facta mutatio: & supra illud plumbę amni ilex oppidũ pariter est propinquum. Distat à plumba fluuio secundum mare tria milia passus amnis Salinus. Eiq; ad dexteram in littore hæret castellum, portus sancti Angeli dictum: supraq; in mediterraneis Salinus fluuio augetur nomine fino in appenino ad corni radices oriundo: cui dextrorsum octo imminent oppida & castella, quæ satis fuerit ordine recensere: cassilentum, mons siccus, pignanum, bisentum, coruignanum, serra, & ualuianũ: paulo etiam suprą fini amnis ostium altero Salinus augetur flumine tauo: quod pariter in appenino ad cornum exoritur. Interq; hæc flumina pari penè distantia, & quarto à mari miliario oppidum est in regione primarium ciuitas penne appellata, pennentium nomine apud uetustissimos notissima. Sunt enim hi quos superius Plinium post præcutinos pennenses diximus posuisse. Eaq; in fluuiorũ peninsula tauo dextrorsum imminet collis coruinus & lauretum nobile oppidũ. Sequitur in littore aterni amnis in regione primarij ostium, quem amnem nunc piscariam uocant. Is fluuius Nuria apud monasteriũ casæ nouæ secus appeninum oriundo dextrorsum augetur. Suntq; ad nuriæ dexterã mons siluanus castellum, spoltorium oppidum, & moscufum, planellumq; & capagattum castella. & sub ipso fonte abbatia casanouæ ædificijs & cætero ornatu, ut in ea montium asperitate, conspicua. Supra Nuriam fluuium aterno siue piscariæ amni dextrorsum adiacent, Rosanum Aiandum, Petranicum, turris Antonelli, & superius est Castilionum. deinceps ascendenti obuius est fluuius caput aquæductus uberrimo manans fonte, cui fluuio ad sinistram castella

Teramum

Maßionum

Marrucini

Plumba

Silua

Troia

Hadria

Hadrianus imperator

Salinus

Penne

Nuria

Rosanum

Capistranum castella Buxum primo, & superius ad fontem offenum adiacet: interq; ea Capistranũ duo
milia passus ab eodẽ fluuio est semotũ: quod oppidũ uiro nũc ornatur celeberrimo Ioanne
Capistraneo seraphici Francisci ordinis, quem decorat, alumno, miraculis & quidem fre/
quentibus, quod post apostolorum tempora rarum ac prope inauditum fuit, in uita coru/
scante. Supraq; Capistranum in mediterraneis est oppidum carapellũ. dehinc arduo ascen
Aquila su aterno amni adiacent uetoritum & raianum: & superius est Aquila urbs præclara. eius
originem relaturi quædam nostri huius operis intentioni accõmodata altiuscule repete/
mus, ut minori sit miraculo nostris hominibus tantam ciuitatem potuisse in ea montium
asperitate tam breui tempore coalescere. Roma sub consulibus, atq; etiam postea sub prin
cipibus florente, hi montes, in quibus Aquilã nunc esse uidemus, duas habuere urbes, qua
Amiternum rum unam nomine Amiternum populo, quàm nunc sit Aquila frequentiorem fuisse con/
stat. Liuius enim libro X scribit Spurium Caruilium alterum consulem amiternũ oppu/
gnatum de samnitibus cepisse: cæsaq; oppidanorum duo milia octingentos, captos quater
mille ducentos octuaginta. & tamẽ postea idem Liuius populos Italiæ enumerans, qui Lu
cio Scipioni in Aphricam traducturo spõte auxilio fuere, dicit amiterninos simul cũ um/
bris nursinis & reatinis milites illi dedisse. Virgilius uero amiternas appellat turrigeras: fu
itq; situm amiternum in continuato ac plano montis dorso quinq; milia passus ab Aquila
distans, cuius theatri templorumq; & turrium ingentis, ut apparet, urbis reliquiæ funda/
Salustius menta cernuntur. Habuit uero ea urbs magni ornamenti ciuem Salustium Crispum nobi
Furconium lem historicum. Altera urbs in montibus Aquilæ adiacentibus fuit Furconium appellata,
quæ & si amiterno nominis uetustate populi frequẽtia, & opum magnitudine fuit impar:
suam tamen temporibus christianis habuit dignitatem: ꝙ omnibus concilijs quæ ante an/
nos sexcentos Romæ, aut alibi per Italiam celebrata fuere episcopũ Furconensem ascri/
ptum legimus. Eratq; Furconium diuersa ab amiterno regione octo milia passus ab Aqui
la distans in aterni amnis fluenta procliuior: ubi etiam nunc extantia quadrati lapidis fun/
damenta furconium appellatur, uideturq; eius urbis agrum fuisse illum maiori ex parte,
quem nunc possident Aquilani. Itaq; amiternis ab ignoto nobis hoste, & furconio quod
scimus à longobardis solo æquatis, ipsarum urbium & suorum agrorum populi, quos soli
montuosissimi aerisq; salubritas multos gigneret cõseruaretq;, in grumosis arduisq; ascen
su montibus, cõmunitis oppidis, & castellis sese cõtinuerunt. & quum dispersi ea in loco/
rum asperitate ipsi populi nullam regiminis formam cõmunem possent continere: in ty/
rannorum subiectionẽ potestatemq; uenerunt, à quibus diu multumq; lacerati oppressiq;
sunt: crediderimq; ꝙ tradita per quatuor, aut ad summum quinq; ætatum successionẽ pu/
blica nunc fama Aquilani affirmant factum esse, ut quum diu inuisum tyrannidis iugum
excutere statuissent: singuli castellorum populi, quod prius coniuratione unita se facturos
spoponderant suos quisq; tyrannos eadem trucidauerint hora. Quod autem magis cõstat
liberati tot populi nihil duxere antiquius, quàm hoc murorũ orbe, quẽ nunc habet Aqui/
la inchoato singulis castellorum populis, quos futura in urbe tenerent inhabitarentq; ui/
cos, qui hodie quoq; internoscuntur distribuere, ut eo quisq; ardentius operi intenderet,
quo sese domui & rei suæ familiari studium impendere intelligeret, operamq; nauare. No
men uero Aquilam non ab augurio, sicut gentiles olim, sed à similitudine indiderunt: quia
sperauerint eam urbem omnibus circa populis haud secus quàm aquila cæteris auibus
potentiorem dignioremq; futuram. Quo autem anno Aquila urbs condi cœperit, incertũ
omnibus esse uidemus. sed eam scimus minus nouam esse quàm incolæ opinentur & præ
dicent. Namq; in secũdi Nicolai põtificis Romani gestis rebus habetur, quod supra osten
dimus, Robertum Guiscardum ad annum salutis decies centenum & sexagesimum acce/
pisse ab eo pontifice in Aquila ciuitate ducatus Apuliæ cõcessionem. Cœperat uero eius
urbis fortuna rei publicæ proximis temporibus à ciuium discordia labare, adeo ut ad pri/
S. Bernardinus stinam calamitatem reditura uideretur, nisi maximo dei munere sanctum Bernardinũ Se/
nensem apud eos diem obire contigisset: tantus namq; ex omni orbe christiano populorũ
concursus ad sancti eius sepulchrum, miraculaq; uisenda est factus: ut quum urbs Aquila
opibus sit aucta, tum maxime ciues concordes unanimesque sint facti. Supra Aquilam
amnis aterni siue piscariæ fonti subiacet in apenino oppidum mons regalis, cui oppido in/
colæ affirmant, nobisque ostenderũt pirum esse proximam, colli innatam taliter fastigato
ut aqua

ut aqua in eam pluens arborem, triplici facta diuisione in tres magnos amnes, diuersas petentes regiones, uelinum, troentum aternumque, siue piscariam delabatur. Habet sinistrorsum aternus ostio in maris littore proximum Piscariam oppidum, cuius nomẽ sicut fluuij est mutatum. Siquidem aternum eam uetustissimã urbem Plinius Ptolemæusque appellãt. Superiusque urbs theatina marrucinorũ à Plinio dicta septimo miliario à mari recedit, episcopo nunc & ciue suo ex nobili Vołognanorũ familia oriundo ornata: quã Pipinus Caroli magni filius quod longobardis obstinatiore fauisset animo demolitus est: & tamen anno abinde paulo plus minus ducentesimo normanni eam duxerunt dignam, apud quã Aprutinorum gubernationis sedem tenerẽt. Nam quod supra ostendimus Gaufredus Roberti Guiscardi frater, per secundi Nicolai pontificis Romani tempora occupatæ regionis caput hanc urbem guillianicumque oppidũ faciebat. Auget superiore loco Aternũ Alba fluuius binis auctus torrentulis ex maiella oriundis, inter quos oppidũ est manuplellũ, urso ornatum comite, ex patritia ursinorum gente Romana oriundo, & literis decorato. & paulo superius maiellæ adiacet rocha morisij: inferius cusanum, & ad aterni ripam est oppidulũ turris dictũ. Lucus deinde oppidũ aterno est proximũ ad fluuij unius ostium: quẽ hinc rufeus inde orta torrentes ex maiella cadentes efficiunt: interque eos torrentes Caramanicum est oppidum non exile. Cantalupum deinde oppidulum ab aterno recedens, monti hæret, sub quo fons olei Petronici perennis scatet: quod quidẽ oleum Theotonici Vngarique diligentius que Italici & colligunt & asportant. proxime ad aterni ripam Tochũ est oppidum, & quatuor inde abest milia passus populiũ natura loci munitionibusque, & populi frequentia nobilissimũ. Nam cum eo cõfluant aternũ cõficientes fluuij hinc ab aquila, siue à monte regali, inde à sulmone labentes, pons aterno primũ integro, & nusquã inferius uadoso apud populium est impositus: & arces ductaque utrinque ad amnẽ murorũ brachia claustrũ efficiunt, ut in regione montuosissima munitissimum: hicque peligni marrucinis continere incipiunt, ad eam aterni partem hinc inde appositi, quam labi diximus à sulmone. primum uero ad hunc amnem oppidum fuit Corfinium, cuius diruti ruinis tertio miliario à populio distantibus scimpelini in campis, & pentinia est appellatio. fuitque id Corfinium, in quo Domitius Enobarbus sese C. Cæsari, ne Pompeiũ persequeretur, opposuit. Ostendit uero Lucanus pontem, qui eum iungeret fluuium fuisse prope Corfiniũ: ut non liceat suspicari eum fuisse, qui nunc est sublicеus ad populium. Ite simul pedites ruiturum ascendite pontem. Pelignosque quod diximus continuisse marrucinis, & his ferentanos, postea larinates, Hircius in ciuilis belli cõmentarijs sic ostendit. Cæsar septem omnino dies ad Corfinium cõmoratus per fines marrucinorum & ferentanorũ & larinatum in Apuliã peruenit. Sed aterni amnis quod est reliquũ, & illi adiacentes pelignos, priusque ferentanos describamus. Ea aterni pars, quam diximus, ad sulmonem labi, geminum habet fontem, unũ apud pacentrum, alterum apud uallem obscuram: delabentesque inde fluuij apud Sulmonẽ coeunt, & aternus à populio sulmonem usque integer planiciem XII milia passus longitudine & uix dimidio latitudine patentem intersecat, nec ipsi integro amni præter Corfinij, ut diximus, diruti ruinas, aliud quàm Pratula castellum adiacet. Sulmoque proximum fluuio ad uallem obscuram oriundo oppidũ est celebre: quod ciuibus opificibusque præstantibus, & populi multitudine frequẽtatur, eoque nos uiso Nasoni Ouidio poetæ excellentissimo congratulati sumus, qui patriam se dignam tantopere exornauerit. Isque eam scribit ædificatã fuisse à quodã Solymo Aeneæ comite his uersibus. Huius erat Solymus phrygia comes unus ab ida: A quo sulmonis mœnia nomẽ habẽt. Erat uero Ouidius exul in scythia, quando dictos & alios qui sequuntur uersus in fastis scripsit. Sulmonis gelidi patriȩ Germanice nostræ: Me miserum scythico quàm procul illo solo est. Ergo ego tam longe, sed supprime musa querelas. Supra Sulmonem pectoranũ oppidum: superius est uallis obscura, uicus planiciei quinummilium, & in ea montium celsitudine tam mirabili, quàm amplæ adiacens. Fuit uero ea planicies aliquot habitata uicis, quod extantes ruinæ ostendunt. & Plinius eos populos superequanos pelignorum appellat. Fluuius autem apud pacentrũ oriundus, quum maiellam montem, à quo cadit linquere, & in campos Sulmonenses labi incipit, monasterium attingit ædificijs ornatissimum: quod frater Petrus de morrono, quando in papam Celestinum electus fuit, inhabitabat. Hanc oram, & eam quæ à populio Sulmonem usque campestris est, & ipsam unde geminos diximus fluuios aternũ efficere, mon-

Piscaria

Theate

Pipinus

Alba

Oleum petronicum

Corfinium

Pratula

Sulmo

Ouidius

tes undiq; altiſſimi ſiniſtrorſum maiella appeninus dextrorſum claudunt: adeo ut paucis,
& quidem arduis præſidioq; communitis aditibus in eam ſit acceſſus : unde factum eſt,ut
Valuenſis ab octingentis annis citra antiquato pelignorum nomine dicta ſit ualuenſis , qua ratione
præpoſitum ſulmonenſi eccleſiæ,& omni olim pelignorum oræ epiſcopum Romana ec/
Peligni cleſia ualuenſem dicit. Sed hæc iam de aterno fluuio ſatis.alia quæ de pelignis ſuperequa/
nis reliqua nobis ſunt ultra maiellam ad dexterã; ſari nũc Sangri amnis melius deſcriben/
Lentus tur. Aterno ſiue piſcariæ amni proximus eſt ad mare Lentus fluuius ex maiella oriundus
ferentanorum oræ primus;cui dextrorſum & ſub ipſo monte maiella adiacet monaſteriũ
ſancti Liberatoris, templo, ædificijs, & quod nos illuc traxit, multis & elegantibus libris
uetuſtiſſimis longobarda ſcriptis litera ornatiſſimum. eiuſq; fluuij ſiniſtræ in maris littore
hæret nunc Franchauilla:quam priſci frentanam appellauere urbem frentanorum prima/
riam:de qua Liuius in IX. Aulus conſul frentanos uno ſecũdo prǫlio debellauit, urbemq;
ipſam quo ſe fuſa contulerat acies obſidibus imperatis in deditionem accepit. & infra de
equis triumphatum,exemploq; eorum fuit,ut marſi,marrucini, frentani mitterent Romã
oratores:his petentibus fœdus datum eſt. Frentanos uero omnium populorum ſolos fu/
iſſe fortiſſimos nonnulli opinantur in eam adducti ſententiam male conſideratis uerbis
Plinij,hanc regionem quæ ſibi fuit quarta deſcribentis.ipſe enim ordine procedens noſtro
huic contrario , & à ſuperioribus inchoans dicit à tiferno amne ſequi regionem quartam
gentium uel fortiſſimarum Italiæ in ora frentanorum:ut intelligi uelit & ipſos frentanos,
& qui ſequerentur adiacerentq; marrucinos, pelignos, & precutinos eſſe fortiſſimos:no/
tiſſimum uero eſt hiſtorias callentibus Romanas , cohortes pelignas cæteris latini nomi/
Buchianicum nis fuiſſe prælatas . Lento amni in mediterraneis hæret Buchianicum nobile ditiſſimumq;
olea oppidum. Superius item ſub maiella eſt rocha montiſplani,& ſupra fontem Lenti eſt
caſtrum menale. Ad Lentum in littore ſequitur forus amnis maiella pariter oriundus. Cui
quinto à mari miliario proximum eſt dextrorſum uilla maina oppidum : & ſuperius ſub
maiella Prætorium item oppidum , foroq; ſiniſtrorſum eſt proximum milianicum, & ſu/
pra ad ipſum torrentem aliud oppidum fara:ſuperius rapinum caſtellum , & ad maiellam
Morus penna. Recedit in littore à foro Morus alter fluuius octo milia paſſus : & quum eo in ſpa/
tio littori immineat , & foro proximum ſit caſtellum Tullum , moro proxima eſt ad duos
Ortona mille paſſus,mariq; contigua uetuſtiſſima urbs Ortona:quam Ptolemæus ſimul cum ater/
ni amnis oſtio in pelignis enumerat;ſed Plinius,cui in rebus Italiæ magis credimus , quic/
quid eſt ab aterni amnis oſtio in larinates frentanorum oræ attribuit:quin ipſe etiam Pto/
lemæus ſicut & Plinius Frentanam urbem aterno ſiniſtram,ubi nunc eſt Villafrancha,po/
nit:ut aut Ptolemæi picturam eſſe deprauatam , quæ contraria habeat , aut eos qui retule/
runt ſibi erraſſe non dubitemus . Inter urbem Ortonam & Forum amnem ad uſq; maiellã
montem multa ſunt oppida & caſtella,quæ ab infimis ad ſuprema,quo ſint ordine ſita,do
cebimus. Tullo iuianum ſupereminet,& ortonæ ad dexteram arum, arouacrum: ſupraq;
ea oppida eſt caſa candidella caſtellum . ſuperius ſanctus Martinus, & illi ſiniſtrorſum eſt
Flettum . Ortonam uero inter & Morum fluuium in mediterraneis eſt crechiũ. ſuperius
ſunt Ariellum atq; Orſogna, Moroq; fluuio ad ſiniſtram hæret ſanctus Apollinaris : ſupra
Caſtrũ nouũ eſt Friſium , & ſuperius Caſtrum nouum lanciani . At ſupra eius fluuij fontem ad duos
Guardia galli mille paſſus oppidum eſt guardia galli dictum. paruus deinceps fluuius ad Morum ſequi/
Lancianum tur Feltrinus: cui unicum hæret in littore caſtellum , ſanctus Vitus Lanciani dictum, & in
eo quod quatuor milia paſſus ad Sarum amnem intercedit ſpatio Lancianum oppidum
præſtantiſſimum quatuor item milibus à mari recedit : quod Anaxanum à maioribus ap/
pellatum magna populorum ad nundinas quotannis conuenientium frequentia celebra/
tur . Lancianoq; dextrorſum ad maiellæ radices palumbarium procul abeſt , cui oppido
Sarus penna caſtellum in montibus ſupereminet. Saro amni quem nunc corrupte ſangrum di/
cunt , dextrorſum in maritimis proximum eſt monaſterium ſancti Ioannis, ubi celeberri/
mum fuit Veneris templum. Supra ſunt caſtella, foſſa cæca,& rocha ſancti Ioannis uene/
re:ſuperiuſque Saro ſunt proximæ ingentes reliquiæ urbis dirutæ, quam Ptolemæus &
Plinius bicam nunc ſecam incolæ appellant. Auget dextrorſum amnem Sarum, ſiue San/
Auentinus grum Auentinus fluuius , in ſuperequanis pelignorum apud furcham palenæ oriundus;
in ipſumque Auentinum item dextrorſum ſe exonerat Viridis torrens inter monaſteriũ

ſancti

sancti Martini, & Faram oppidum ex maiella monte oriundus, & supra sanctum Martinum Viridisq; torrentis ortum maiellæ radicibus proxima sunt oppida, Ciuitella & Lama. Auentino autem amni postquam uiridi auctus est dextrorsum proxima sunt oppida, Tarantum lectumq; Paleni, & palenum pro pelignum corrupte appellatum. Nam ea est pelignorũ altera pars quos diximus superequanos à maioribus uocari: sicq; paulo superius Furca oppidum, ubi Auentinus oritur, palenæ pro peligna nunc dicitur: cui cernuntur proxima oppidi, ut apparet, uetustissimi fundamenta. Ornatum uero fuit Furca oppidum sancto & celebris famæ Anachorita Nicolao Furcensi: qui proximo anno apud urbem Romam centenarius est defunctus, miraculisq; plurimis coruscauit. Apudq; hæc loca, ut in amplissimis montibus ampla & plana finit mons Maiella: quem ut diximus separatum ab appenino Samnitium olim nunc Aprutij regio habet altissimum. Ad Furcam uero palenæ siue pelignam planicies sinistrorsum continet furcæ appellata, in qua sunt peschum, Constantium & Riuus sonulus oppida populis frequentata: quæ quidem loca breuibus, sed arctissimis inter scabros montes semitis aditum habent ad planiciem quinummilium: quam supra in superequanis pelignorum primariam esse diximus. Auentino amni sinistrorsum, qua eum influit torrens Viridis proximum est casale oppidum, superius collis macinarum & falascusium. Inde altissimi montes piciorum Auentinum amnem usq; ad fontem magnis & inaccessibilibus rupibus superincubant. Sed amni Saro siue Sangro supra Auentini amnis influxum item dextrorsum plurima adiacent oppida & castella, quæ ascendendi ordo faciet notissima, Altinum, Rocha scalogna, Gipsum, Turricella, Penna hominis, mons Niger, Bonanox uilla ubi ponte amnis est iunctus Mons lapianus Fallũ. & paulo superius arduo inter montes altissimos aditu petitur Ciuitas luparella oppidum, natura loci additis operibus, & populi frequentia munitissimum. Supra sunt Quatrum, Misferatum, Ganbatarum, Petra ansuria: & secus sarri siue sangri fluenta est oppidum sancta Maria de quinq; milibus, superius Rocha quinquemilium. deinde influit Sarum rasinus torrens ad planiciem Furcæ pelignorum oriundus: cui castellum hæret rocha rasini dictum. superius ad Sarum sunt item dextrorsum Scontronum, post uilla uallis regiæ sari ipsius, siue sangri amnis fonti proxima. at iuxta mare saro amni sinistrorsum eiusdem nominis ciuitas uetusta erat apposita: cuius pridem destructæ uestigia dinoscuntur: superiusq; castrum Palietti proximis temporibus nouum est suffectum à palearum copia dictum, q; in eum campestrem locum montanæ adiacentis oræ segetes demessæ ad trituram à uillicis congregantur. prius uero quàm adeatur proximus mons arduus Palani dictus, oppidum cui archæ appellatio est saro proximum inuenitur. In monte autem Palani oppida sunt & castella, Bomia, collis medius: & trans riuum Mons ferrandus, inde petra ferracina. pertinent uero superius ad sarum plurima item oppida & castella, quæ ascendendo in fontem ordine describemus. petræ ferracinæ supereminet castrum pili, & post est ciuitas bucelli: deinde sunt pesulum pineatarij sanctus Angelus pesculi Castrum iudicis clarum in regione memoria Iacobi caudolæ magni per ætatem nostram exercituum ductoris: qui ex eo oppido duxit originem. supraq; est sinistrorsum arduo in colle oppidum capracotta: & interius in depræssa ualle adiacet maiellæ Anglona, quod oppidum nunc in regione primarium prisci aquiloniam appellauere. inde sanctus Petrus de auelana, & postea ad sari amnis fluenta oppidum est præstantissimum Castrum sangri appellatum, opificibus uarijs, sed imprimis fabris ferrarijs frequentatum: hi enim minima quæq; & maiuscula cuiusque usus instrumenta ex ferro tam fabre ducunt, ut paris ponderis ac mensuræ argentea pulchritudine, ac precio uel superent, uel æquent. Supra Castrum sangri eidem fluuio hæret oppidum Aufidena: de qua Liuius in decimo. C. Fuluij consulis clara pugna ad Bouianum fuit. Bouianum inde aggressus, nec multo post Aufidenam ui cepit: deinceps sunt castella, uallis regia, ciuitella, rocha: inter montes opum & pesculum, asserulum in appenini iugo amnis sarni fontibus subiectum. At in littore maris sequitur Sentus fluuius in monte palario oriundus: cui in mediterraneis dextrorsum Atissa & Tornaticum oppida adiacent, & Sentum inter ac proximum asinellam fluuium sancti Stephani monasterium est in littore. Intus uero castella sunt & oppida, turinum, casale, burdinum, polutrum, fernium, casalangra, pilicornum. Ad asinellæq; sinistram in littore est penna castellum: superiusq; uastum aimonis nobile & uetus oppidum, quod prisci dixere histonium.

Furca | Mons maiella | Quatrum | Iacobus caudola | Anglona

idq; theatri uetustissimi uestigijs & palatio est ornatũ: quod Iacobus caudola, ut in ea ora superbissimum ædificauit. Asinellæq; fluuio in mediterraneis dextrorsum adiacet mons dorisius oppidulum, comitatus ampli titulo insignitum: superiusq; ad asinellæ fontem tendenti, castella sunt obuia, gipsum, carpinionum, basilica, gelinum & tripalum. Deinceps asinellæ proximus est in littore Trinius amnis portuosus a Plinio appellatus. sinistrorsum uero trinius habet montem nigrum oppidum quatuor milia passus à mari, & totidem ab ipso fluuio semotum. superiusq; sunt, castellutium, rochauiuara, Triuentum nobile oppidum, comitatus ampli titulum ditionemq; habens: quod nunc Antonius Iacobus caudola, & ipse fortissimus ductor possidet. Inde sunt Salcitum, Fossa cæca, Bagnodum & Ciuitas noua. deinceps in ipsius triuij amnis ortum, montes altissimi appenino continuantur: quibus in montibus castella sunt rara, & ipsa populis infrequentia. post triuium amnem tifernus Samnitium in mare adriaticum ultimus illabitur: qui fluuius apud Bouianum urbem uetustissimam in monte item tiferno habet originem: de quo monte Liuius in decimo. Volumnius in samnio interim res gerit. Samnitiumq; exercitum in tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci fundit fugatq;. Est in tiferno amni ad dexteram oppidum termole mari proximum, quam Guido rauennas interamniam uult fuisse dictam, ut locus uideatur fuisse, in quo magnus philosophus Plato libros de ideis scripsit: quos in locis Italiæ eius oræ, & in urbe interamnia illum scripsisse constat. Intus octauo à mari miliario amni tiferno ad mille passus hæret Guillimacum oppidum nobile: & superius VIII. item miliario est guardia alferi dicta. Inde luparia, carchabotatium, lucitum, lumesanum, castrum pignani, ochetta, casale riparandi, lispinetum, tornaquisium. Et supremo, ut diximus, loco Bouianum, quæ urbs ditissima, & penè omnium totius samnij primaria aliquando fuit habita. Liuius enim libro IX. Consules egregia uictoria parta protinus inde ad bouianum oppugnandum legiones ducunt, ibiq; hiberna egerunt. & infra. Inde uictor exercitus bouianum ductus. captũ hoc erat pentheorum samnitum longe ditissimũ atque opulentissimum armis uirisq;. spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur, prædæ plus ibi quàm ex omni samnio unquam est egestum; benigneq; omnis militi concessa. & infra quum bouianum rebellasset, C. Fuluij consulis clara pugna ad bouianum fuit. Bouianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam ui cepit. Sed iam finis adest Samnitium regionis, quæ à troento ad tifernum amnem apulis continentem, appenino & mari supero, siue adriatico concluditur: quamq; nunc aprutium, ut diximus, corrupto à precutinis uerbo appellant: ad aliam transeundum est partem samnitum, qui transappeninum incoluere. Difficiliorem uero habet hæc regio cæteris omnibus descriptionem, non solum q; multis abundat rebus in ea gestis: uerum quia hæc sola appeninum hincinde complexa est, ut flumina, quibus diuiditur designaturq; proxima regio campania prius dimidiata in montibus huic ipsi samnio, post in campos deducta campaniæ sint attribuenda. habebit tamen id commodi ipsa descriptio, q; faciliorem reddit campaniæ descriptionem: quia quæ samnium ad hanc partem in montibus terminant flumina, eadem quoque campaniam in mediterraneis, & ad mare complectuntur. Liris itaq; nunc Gaurianus duos in Samnio habet fontes, unum ad capistrellum, in appenino castellum, & octauo supra foram miliario: alterum ad postam castellum, quatuor à sora milibus distans: fonsq; hic aquis copiosissimus esse uidetur ille, quem Plinius asserit uideri à lacu fucino originem trahere. duo hi rami quum infra Soram coeant insulam efficiunt. In qua sunt castella Peschum, posta & lobrottulum. Soram autem uetusti præsentisq; nominis urbem Samnium primam hac in parte habet: de qua Liuius in septimo: L. Genutio Sergio Cornelio consulibus Soram atq; Albam coloniæ deductæ. sora agri uestini fuerat. sed possederant samnites. eò quatuor milia hominum missa. q; autem soram dicit Liuius fuisse agri uestini hac ratione certum est: quia quum Vestina urbs fuerit ad Lirim in campis, qui nunc sessæ dicuntur: sicut in campaniæ descriptione dicemus: quicquid ab ostio Liris, quo in mare defluit, ad Soram usque ipsi adiacebat fluuio, uestinorum uocabulo est comprensum. unde Lucanus Lirim describens dicit uestinis impulsus aquis. & suessa pometia, quæ nunc est sessa, uestinorum appellata est. Cum uero Sorani ad suos samnites defecissent: sic de eis dicit Liuius. Mutata tamen belli sedes est ad soram, & ex samnio apuliaq; traductæ legiones. sora ad samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum: quo quum prior Romanus exercitus ad ulciscendum

Margin notes: Trinius; Triuentum; Bouianum; Liris; Insula; Peschum; Posta; Sora

scendum ciuium necem, recuperandamque coloniam magnis itineribus peruenisset: sparsi per uias speculatores sequi legiones Samnitium, nec iam procul abesse alij super alios nunciant. obuiam itum hosti, atque ad lausulas ancipiti prælio dimicatum est. Soram inde reditum: nouique consules M. Petilius, C. Sulpitius, quia per difficilem urbis situm Soranus transfuga decem Romanos in arcem duxit: & ciuibus per noctem refractis ui portis fugientibus ingressus est Romanus exercitus: trecenti XXV. qui omnium consensu designabantur nefandæ colonorum cædis & defectionis auctores uincti, Romam ducti, & uirgis in foro cæsi, & securi percussi summo gaudio plæbis, cuius maxime intererat tutam ubicunque in colonijs multitudinem esse. Soram uero quum post prædictam cladem deducta à Romanis fuisset noua colonia, & diu satis floruisset: Federicus secundus imperator germanicus per tempora Gregorij noni pontificis Romani eam destruxit. Nihilominus ipsa nunc ducatus titulo & duce optimo literisque decorato ornata mediocris oppidi populum diuitiasque habet. Insulæ quam bifurcatus in samnio liris, sicut ostendimus, efficit: montes supereminent altissimi ad appenini iuga pertinentes, in quibus nulla est hominũ habitatio. Eisque dextrorsum adiacet plaga, ut in ea montium asperitate amœnissima, cui nunc Cominum est appellatio. montibus enim circumsepta altissimis, castella habet ad octo populis frequentia Vicalium, Aluetum, sanctum Donatum, Septem fratres, Picinestum, Galinarium & Casaliuerum. Eam uero plagam uetustissimi Comminium appellauere ab urbe eius nominis, cuius locum incolæ nunc ignorant: de qua Liuius in decimo. Inde Caruilius ad Comminium captum: cæsa quatuor milia octuaginta. accepta in fidem XV milia CCCC. Sed hac eadem in ora montibus dextrorsum subiecta est Atina urbs uetustissima: secus quam Melfa fluuius labitur, ex appenino oriundus, & apud Fregellas in Lirim defluens. Estque Atina, quam Virgilius facit arma Aeneæ fabricasse. Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes Tela nouant, Atina potens. & Liuius in nono. C. Petilius dictator, quum audisset arcem fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Bouiano, ad fregellam pergit. unde nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis fregellis, præsidioque ualido imposito, in campaniam reditum maxime ad Nolam armis repetendam, quę capta est à C. Cassio consule: à quo etiam Atina & Calatia captæ. Descendendo ad infima prædictæ regionis montanæ, fluuio Melfæ sub casaliueri castello sinistrorsum hæret Schiaui oppidulum. Inferius celso item in loco est Arpinum, fama celeberrimum M. Tullij Ciceronis, & C. Marij, quos habuit gloriosissimos ciues: de qua Liuius in nono. Eo anno Sora & Arpinum recepta à Samnitibus. & libro decimo. Arpinatibus & trebulanis ciuitas data. & sub Arpino Melfæ fluuio sinistrorsum proxima sunt castella, Fontana & Arce. At sub sora, ubi bina liris capita coeunt, est Insula oppidum, ab ipsis duobus fluuijs circumdatum: quod maiores interamniam appellauere. & secundum eius fluuij decursum castella, Turris, Campus latus, & Insuletta inueniuntur. est etiam nunc paulo superior parua nunc, sicut semper fuit insula magno eloquentibus gaudio inuisenda: apud quam natus est & non arpini M. Cicero. sic enim ipse in suis legibus scriptum reliquit. Sed uentum in insulam est. hac uero nihil est amœnius. Vt enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & diuisus æqualiter in duas partis latera hæc adluit: rapideque dilapsus, cito in unum confluit: & tantum complectitur quod satis sit modicæ palestræ loci, quo effecto tanquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis effecerit sedem ad disputandum statim præcipitat in lirim. & quasi in patritiam familiam uenerit amittit nomen obscurius: liremque multo gelidiorem facit. Nec enim ullum hoc frigidius flumẽ attigi, quum ad multa accesserim, ut uix pede tentare id possim, quod in Phædro Platonis facit Socrates. & infra secundo libro, Quia si uerum dicimus, hæc est mea, & huius fratris mei germana patria, hic enim orti stirpe antiquissima sumus: hic sacra, hic genus, hic maiorum multa uestigia: quid plura: hanc uides uillam, ut nunc quidem est lautius ædificatam patris nostri studio: qui quum esset infirma ualitudine hic ferè ætatem egit in litteris. Sed hoc ipso in loco, quum auus uiueret, & antiquo more parua esset uilla, ut illa curiana in Sabinis, me scito esse natum. Quare id est nescio quid quod latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet. Succedit ordine describendus à nobis fluuius apud pontem coruum, ubi olim fregellas fuisse diximus, cadens in Lirim, & apud montis Casini radices labens. Cui fluuio haud longe remotum, & Casino ad quinque milia proximum est campestre oppi-

Cõminium

Atina

Melfa

Arpinum

Insuletta

Aquinum dum gloria Arpino nullatenus cedens, Aquinum Thoma primum ſanctiſſimo atque do/
ctiſſimo eccleſiæ doctore, & Peſcenino Nigro imperatore Romano, certe prȩſtantiſſimo,
ac Iuuenale poeta ſatyrico ciuibus decoratum. Gregorius quoque ſeptimus pontifex Ro/
manus, anno ſalutis tertio ſeptuageſimo, ſupra milleſimum, Roberto Guiſcardo Apuliæ
& Calabriæ ducatum in Aquino oppido ſolenniter conceſſit. at ultra Aquinum hinc eſt
ſiniſtrorſum rocha ſicca oppidum, inde celſo in monte, ubi urbs olim fuit Caſinenſis, eſt
monaſterium caſinenſe à ſancto celebriq́ꝫ monachorum patre Benedicto ædificatũ, quan/
quam ea quæ nunc extant ipſius monaſterij ædificia non ſunt illa, quæ bonus ipſe pater
Benedictus extruxit, quod paulo poſt illius obitum Longobardi omnia funditus demoliti
ſunt. contulit ſe ad id monaſterium Totila rex Oſtrogothorum fama ductus ſanctimoniæ
tanti uiri: & tentare uolens, ſi quod ſibi dictum erat, Benedictus ſpiritu prophetico occul/
ta cognoſceret: ſeſe famulum indumento mentitus alium præmiſit, qui regio ornatu &
apparatu regem Totilam ſimularet: quem recognitum ſanctus abbas, cum placido uultu
ad cæterum famulatum reieciſſet, regem digito ſignificatum, ut erat ſordide indutus, ad ſe
in monaſterij ueſtibulum uocauit. nec tamen hæc & alia ſanctitatis ſigna, quæ Longo/
bardi à Benedicto uiderunt, adeo eos continere potuerunt, quin præſcito, & per ſanctum
ipſum monachis prædicto dei iudicio, crudelis & effera gens prædicta celebre id cœnobi/
S. Germanus um diruerit. Ad Caſini quoque montis radices nouum eſt oppidum ſanctus Germanus,
à ſancti abbatis conditoris ſui nomine appellatum: intra cuius mœnia, & per circuitum
ſcatentes uberrimi fontes, amnem augent quarto ſupra miliario apud oppidum ſanctum
Eliam oriundum: qui tertius Lirim amnem in ſamnitibus efficit. isq́ꝫ amnis duodecim ex/
pletis paſſuum milibus, in maiorem Liris curſum apud caſtellum pontem coruum, ſicut
oſtendimus, cadit. Vrbs uero quam fuiſſe diximus in Caſino monte, re publica florente,
fuit Romana colonia: de qua Liuius in nono: Volſci pontiam inſulam ſitam in conſpectu
littoris ſui incoluerant: & uicerunt, ut caſinum deduceretur colonia, ſicut factum eſt. tra/
ditq́ꝫ Plinius, Lucio Craſſo, Caio Caſſio longino conſulibus caſini puerum factum ex uir/
gine ſub parentibus: iuſſuq́ꝫ aruſpicum deportatum in inſulam deſertam. & Liuius libro
XXII: imperat duci, ut ſe in agrum caſinatẽ ducat, edoctus à peritis regionis, ſi eum ſal/
tum occupaſſet exitum Romano ad opem ferendam ſocijs interclуſurum. Liuius quoque
uiam deſcribens, qua Hannibal ex campania Romam petijt, ſic habet in XXVI: per ſueſ/
ſulam alifanumq́ꝫ & caſinatem agrum in uiam latinã ducit: ſub caſinum biduo ſtatiua ha/
bita, & paſſim populationes actæ: inde præter interamniã aquinumq́; in fregellanũ agrũ
Interamnia ad lirim fluuium. Interamniam uero fuiſſe credimus, ubi ſub ſancto Germano ad duo mi/
Fregellæ lia paſſus eidem fluuio magnæ ingentesq́ꝫ uetuſtorum operum ruinæ continent: & fregel
las fuiſſe, quem nunc pontem coruum dicimus ſatis conſtat. ultimo ſupra dicti liris fonti
S. Elias apud ſanctum Eliam oriundo, haud longe Vulturni amnis origo diſtat. Nam quum intra
Vulturnus duodecim milia paſſus uallem rotundam, & aquam fundatam oppidula ad appeninũ per/
gens, poſt tergum reliquerit, ſancti Vincentij oppidum reperit: quod monaſterio eiuſdem
nominis, à quo id accepit nomen, ad mille paſſus eſt proximum: idq́ꝫ monaſterium olim
frequentia monachorum opumq́ꝫ affluentia & magnificentia ædificij celeberrimũ omni/
bus penè nunc temporum malitia ſpoliatum eſt. Circumdatũ uero eſt naſcentis loco uul/
turni fluuiolo, qui breui curſu maximum à ſcatentibus circumquaq́ꝫ fontibus accipit in/
crementum. Isq́ꝫ amnis ſuperiore parte, ſicut diximus, per ſamnites delapſus campaniam
poſtea in mediterraneis & maritimis penè dimidiã diuidit. qua ratione cum ab oſtijs, qui/
bus in mare defluit, nunc ex more noſtro non liceat deſcriptionem, è contra à fonte inci/
pimus. Primum deſcendentes ad dexteram oppidum Vulturno adiacens montaquilum
inueniunt: poſt Rocham rauimolam, deinde ſanctam Mariam de oliueto. deinceps obui/
Venafrum um eſt Venafrum in campaniæ partibus deſcribendum. In montibus autẽ appenino con/
tiguis, qui Vulturni amnis fonti dextrorſum ſupereminent ſunt caſtella, mons niger &
riuus frigidus. & inferius eſt forulum uetuſti nominis caſtellum: Poſtea ſecundum uultur/
ni decurſum deſcendentes fornellum ipſi amni ad tria milia paſſus proximum inueniunt:
quod oppidũ noui nominis populo opibusq́ꝫ plenũ uini præſtantiã in regione habet. uul/
turnoq́ꝫ è regione fornelli cõtinet uallis, quã porcinã appellant: in qua uetuſti, & ut appa/
ret, magni olim oppidi ruinæ conſpiciuntur: pauloq́ꝫ inferius uulturnum influit amnis ab
eſernia

Esernia delapsus uetusta olim Romana colonia, de qua Liuius in belli Italici siue sotialis LXXII. Esernia & Alba coloniæ ab Italis obsessæ. Ad eum uero Eserniæ fluuium paulo prius quam in uulturnum labatur uestigia cernuntur ingentia urbis usq; ad fundamenta dirutæ. quam fuisse constat Telesiam urbem samnitium potentissimam: de qua Liuius in XXII Annibal ex hirpinis in samnium transit: beneuentanum depopulatur agrum: Telesiam urbem capit. Et in XXIIII. Fabius in samnio oppida ui recepit Compulteriam Telesiamq;. & compulteria quidem Telesiæ dextrorsum uicina fuit: in ea tamen procliuior loca quæ nunc trapiatam & pratum appellant ac mastratum. deinceps beneuentana sequitur ora totius samnij primaria, & cęteris de Italia rerum gestarum multitudine ac magnitudine copiosior: quæ montes habet Apenninum sua cælsitudine superantes, riuis alicubi rupibusq; omnino insuperabilibus separatos. Est tamen fluuijs torrentibus lacu fontibus quàm irrigua: protenditur uero hæc ipsa samnij pars si Apennini iugum sequimur milibus passuum octuaginta ab ipsis uulturni fontibus ad silaris Lucaniæ fluuij ac limitis ortum. & qui ipsi insunt oræ fluuij præter admodum paucos unico amne sabbato excepti defluunt in uulturnum, ut sabbatum parte infima stipes cæteri amnes arboris rami esse uideantur: unde cogimur ab ipso incipientes stipite ramos qui ad dexteram ascendendo inueniuntur primum, postea eos qui sinistrorsum Apennino dilabuntur ex superiore instituto nostro describere: intraq; eam arboris amnium descriptionem quicquid regionis samnitium nobis est reliquum comprehendemus. Attingamq; prius eos amnes qui dextera sabbati confluentia quam longe ab Apennino in mediterraneis oriuntur: primusq; post Eserniensem pratellus fluuius à proximo eius nominis oppido appellatus ex infimis mathesij montis radicibus ortum habet. Nam Mathesium Apennini promontorium & in sublime surgens & longe in mediterranea lateq; diffusum sterile ut plurimum atq; petrosum unico ad hanc partem castello habitatum est gallo pratelli amnis fonti proximo: fuitque mons in quo primarij samnitium habitauere uiri fortes utpote montani. unde montesij prius appellabantur à quibus facta uerbi corruptela Mathesium dicitur promontorium. Hi autem montes sunt de quibus habet Liuius IX. Samnites ea tempestate in montibus uicatim habitantes campestria & maritima loca contempto cultu molliore atque ut euenit loci dissimilitudine ipsi montani atq; agrestes depopulabantur. Quæ regio si fida samnitibus fuisset, haud peruenire Arpos Romanus quiuisset exercitus. sub Mathesio lacus est decem milia passus circuitu complexus: ad cuius inferiora parum à uulturno distantia Aylonum est oppidum, inde sancti Angeli castellum de rupe canina appellatum: à quo haud longe recedit pes montis oppidum colli superimpositum arduo, ex quo fluuius oritur breui quatuor milium cursu secus aliphas urbem decidens in uulturnum: ut eum collem esse oporteat illum in quo Fabius Maximus Annibalem insecutus arduo consedit loco: sicut Liuius in XXIII. per hæc uerba habet. Annibal transducto per saltum & quibusdam in ipso saltu hostibus oppressis in agro aliphano posuit castra. Fabius quoq; mouit castra: transgressusq; saltum super aliphas loco alto ac cõmunito consedit: & de aliphis in IX. Dum hæc in etruria geruntur, consul alter C. Martius Rutilius aliphas de samnitibus ui cepit. & infra: Fabius consul ad urbem aliphas cum samnitium exercitu signis collatis conflixit, minime ambigua res fuit: fusi hostes atq; in castra compulsi. postera die deditio fieri cœpta: & pacti qui samnitium forent cum singulis uestimentis emitterentur: hi omnes sub iugum missi. socijs samnitium nihil cautum, ad septem milia sub corona uenierunt: qui se ciuem hernicum diceret in custodia habitus. Fluuius inde sequitur supra petram roiam oppidum ex Mathesio oriundus cusanum correctum habens oppositum, qui prope puianellum oppidum labitur in uulturnum: habetq; sinistrorsum is fluuius oppidum fauiculum, & loium in mediterraneis propinquum: sed iam ad sabbati stipitem est peruentum. Is amnis primo dextrorsum Seritella augetur ex caudinis montibus oriundo: & in ualle quam Seritella toto efficit cursu hæc sunt oppida: Castrum potonis, Pesolia, Mons saticulus, de quo Virg. in VII. saticulus asper. & Li. XXIII. Marcellus à casilino calatiam petit. Inde uulturno amne traiecto per agrum saticulanum trebulanumq; super suessulam peruenit Nolam. Et superius uallis est caudina in qua apparent uetustæ urbis caudij fundamenta. Nec longe abest harpadiũ nunc quod prius hirpinum dicebatur. Id oppidum furculis proximum est caudinis clade Romano-

Mathesium promontoriũ

Aliphæ

Loium

Seritella

rum inſignibus. De hiſq; duobus locis ſic habet Liuius in IX. ſamnites eo anno conſu/
lem C. Pontium herennij filium habuerunt. exercitu educto circa caudium quàm poteſt
occultiſſime ducit: Inde ad Callatiam ubi iam conſules Romanos caſtraq; eſſe audiebat
milites decem paſtorum habitu mittit: pecoraq; diuerſos alium alibi haud procul Roma/
nis paſcere iubet, præcipiens ut ubi inciderint in prædatores idem omnibus ſermo con/
ſtet: legiones ſamnitium in Apulia eſſe: Luceriam omnibus copijs circumſedere, nec pro
cul abeſſe quin ui capiant. Saltus duo alti anguſti ſiluoſiq; montibus circa perpetuis inter
ſe iuncti: latet inter eos ſatis patens clauſus in medio cãpus herbidus aquoſusq;: per quem
medium iter eſt. ſed antea quam uenias ad eum intrandæ primo anguſtiæ ſunt: & aut ea/
dem qua te inſinuaueris retro uia repetenda: aut ſi ire porro pergas per alium ſaltum altio
rem impeditioremq; euadendũ. T. Veturius caluinus Spurius Poſtumius conſules erant.
Item Liuius de hirpino lib. XXIII. Annibal poſt cannenſem pugnam ex Apulia in ſam
nium mouerat accitus in hirpinos à Statio pollicente ſe compſam traditurum. Item infra.
Eadem æſtate Marcellus à nola quam præſidio optinebat crebras excurſiones in agrum
hirpinum & ſamnites caudinos fecit. & infra Annibal profectus harpis ad tiphata. Et Li/
Liuius uius item in bello ſotiali lib. XXV. Lucius Sylla hirpinos domuit: Samnites fudit. Ab/
ſunt hæc loca à Beneuento fluuijs ubi expedit tranſmiſſis decimo uallis caudina miliario
& furculæ quatuordecimo. Ad alteramq; uallis caudij partem oppida ſunt ſanctus Mar/
tinus: penna, ſcurmina & Sanctangelus ad ſcalas. fluuius deinde ſequitur dexterum illa/
bens Sabbatum ex monte uirginis arduo quidem & late diffuſo naſcens. Ad cuius ual/
lem alta uilla primum eſt oppidum: poſt mons freddunus caſtellum. & in proxima ualle
Auelinum Auelinum ciuitas uetuſta, quam Ptolemæus Abellam: Plinius Abelinum uocat. & ta/
Mercuriale men ab auelana nuce appellatum dicit, quæ ibi plurima habebatur. Superius eſt Mercu/
Virginis mo/ riale caſtellum, & longe ſupra uirginis monaſterium: quod ex magnæ matris deûm fano
naſterium in glorioſæ uirginis Mariæ dei genitricis eccleſiam chriſtianis temporibus eſt mutatum.
Nam Antoninus pius in itinerario uiam deſcribens à Beneuento ad columnas, ad Mer/
curialem primum poſt ad magnam matrem poſuit. Altera iterum uallis ſuperior torrenti
appoſita in Sabbatum defluenti, hinc Atram paludem inde Serenum oppida habet. dein/
ceps ſunt Apennini iuga montes tremuli appellata à quibus Sabbatum habet ortum. In/
ferius ad Sabbati ſiniſtram urbs eſt Beneuentum: quam urbem Seruius in Virgilij octa/
uum ſuper uerbo Diomedis ad urbem, dicit à Diomede conditam fuiſſe, de qua Liuius
Beneuentum IX. Ad Beneuentum quod tunc maleuentum triginta milia ſamnitum cæſa aut capta
Sulpitio & Petilio conſulibus. & libro decimoquarto ſcribit coloniam à Romanis cum
arimino fuiſſe deductam. Et libro XXII. Annibal ex hirpinis in ſamnium tranſit, Bene
uentanum depopulatur agrum. Et libro XXIIII. ubi & amnis proximi mentio eſt. &
ad Beneuentum inquit parte altera hanno ex brutijs cum magna peditum manu, altera
Gracchus à Luceria acceſſit: qui prius oppidum intrauit. Inde ut Hannonem ad amnem
Calorẽ tria milia paſſus ipſe egreſſus mille fermè paſſus ab hoſte caſtra locat. Nec hoſtes
moram dimicandi fecerunt. decem & ſeptem milia peditum erant maxima ex parte Bru/
tij & Lucani, equites tria milia ducenti: pugnatum eſt quatuor horis. Volones facti ſunt
liberi, minus duo milia hominum ex tanto exercitu euaſere. ex uictoribus Romanis fer
mè duo milia ceciderunt, quam pugnam Gracchus Romæ pingi fecit in atrio Libertatis
in auentino. Et Liuius uigeſmoquinto. Hanno ex Brutijs cum Beneuento appropin/
quaſſet ad tria miliaria caſtra communiuit: quo campani duo milia plauſtrorum duxe/
runt ut frumentum Capuam deferrent. Fuluius conſul ex Bouiano Beneuentũ quom ue/
niſſet caſtra ui cepit. cæſa ſex milia. capti ſeptem milia. Et libro XXVII. Beneuenta/
nos Liuius ponit inter colonias ex rebellibus decem & octo quæ in poteſtatem ſenatus
ſunt factæ. Beneuentanam urbem nos hiſtoriarum ſexto oſtendimus à Totila oſtrogo/
thorum rege deſtructam fuiſſe. Et libro XII. ſcripſimus ſarracenos montem garganum
tenentes Beneuentum, quæ pridem fuerat inſtaurata, & à longobardis ducibus per annos
ſupra ducentos poſſeſſa, iterum ſpoliatam dirutamq; ſolo æquaſſe. Et infra diximus Gui/
lielmum Normannum Siciliæ regem ab Adriano tertio pontifice Romano in eccleſia ſan
cti Martini apud Beneuentum ſeſe ligium hominem feciſſe Romanæ eccleſiæ, & dimiſ/
ſa urbe ipſa pro peculari & propria Rom. eccleſiæ in regno fuiſſe quod occupauerat con
firmatum

firmatum. Est autem Beneuentum in campestri solo cui colles sunt proximi fertiles uil-
lis longe ac late frequentati: his'que in collibus sexto à Beneuento distat miliario mons
fusculus oppidum: supra quod est turris & oppidum mons nitidum appellatum. Sabba
ti amnis uallis quam sinistrorsum efficit castella hoc ordine continet. Mons falconus est
primitus, Candida deinde & serpitum. Superioribus'que in montibus arduis tremulis
appellatis uulturaria habetur oppidum. calor fluuius tertio fermè supra Beneuentum
stadio Sabbatum influit: ad cuius dexteram in colles montes'que uergentem quos Bene-
uento diximus supereminere castella & oppida inueniuntur: Iapygium, cusanū, castrum *Iapygium*
uetus, & superius montella oppidum nobile. Calori'que amni secundo supra Sabbatum *Cusanum*
miliario Valentinus pons fuit in uia appia positus à Valente inperatore appellatus, nunc *Valentinus*
dirutus. & ipsi fluuio sinistrorsum adiacent oppida primo apicium ubi alter dictæ uiæ *pons.*
pons fuit eximius, post mirabella taurasum cusanum balneolum Cassianum nuscus, &
superiori loco insurgit Apenninus ubi dictus oritur calor amnis. Quo item in loco alter
fluuius habet originem Aufidus: quem per Apuliam labi in mare Adriaticum ostende-
mus. Tropoaltus inde fluuius calorem dextrum influit: Cui tropoalto dextrorsum sil-
ua eiusdem nominis latissima continet: Supra quam castella eidem fluuio hærent: Bone-
tum, Grypta mamardi, flomarlum & uicus ciuitas. sinistrorsum uero castella habet is
fluuius apposita Miletum Amandū Iunculū. & superius in Apennino grumus est mons *Miletum*
Crepacorius appellatus: ex quo is fluuius ortum ducit. Muscanus inde fluuius à crepaco- *Amandum*
tio nascens Calorem eodem loco quo & superior tropoaldus influit. Cui dextrorsum ad- *Crepacorius*
iacent cursanum & mons caluus. Eo'que quod prædictos muscanum & tropoaltum in-
teriacet spatio, in colle est Arianum ciuitas, Ara Iani priscis temporibus appellata. &
muscani dexteræ ualli insunt oppida & castella mons malus: bonus albergus, Casale al-
bulum Castrum franchum. sed & calorem paulo priusquam ipse Sabbatum ingredia-
tur ad Valentini pontem Tamarus influit amnis, nulli prædictorum quos auget aqua-
tum copia inferior. Ab ipsis'que duobus fluuijs pari penè spatio abest Padule oppidum
in regione primarium. Superius'que dextero hærent Tamaro oppida & castella: San-
ctus Georgius, Molinaria, Casale Ioannis, Reganum, sancta Maria, Collis apud quem *S.Geor.*
Iacobus caudola apoplexi interijt: cercellum, coffianum, Sancta crux: quo in loco sil- *Molinaria*
ua incipit amplissima Apenninum hincinde complexa, ut pars in fortorium apuliæ am-
nem, pars in hunc Tamarum se extendat: quæ cum latitudine quatuor miliaria tum lon-
gitudine XX. implet. sunt'que illius quernæ arbores sublimitate insignes ramis omni-
no in uertice carentes. Tamaro sinistro hæc adiacent loca: petra pulcina, pauum, pe-
stulum, farnetrum, campus lotarius, monasterium Guiletti, marconum, saxum hono-
rij, & in Apennino Sepinum uetusti nominis oppidum: de quo Liuius XXI. Papyrio
ad sepinum maior uis hostium obstitit: obsidendo'que ui ac operibus urbem expugnat.
uno de quadringentis captis minus tria milia cæsi. & post sequitur alta uilla: & supra
est castrum uetus in grumo ad quem Tamarus fontem habet. Sed iam ad sinistram stipi-
tis Sabbati amnis est redeundum. Telesia urbs uetusta colli in planicie subiacet miliario
uno à Sabati stipite remota. Ea'que in urbe fluuius oritur cadens in Sabbatum tantæ fri-
giditatis ut nullos gignat pisces: de qua Liuius XXI. Annibal ex arpinis in samnium
transit: Beneuentanum depopulatur agrum: Telesiam urbem capit. Limata'que oppi-
dum proxime Sabbato hæret: quatuor dehinc torrentes ad castrum pontis oppidum uni-
cis ostijs in Sabbatum cadunt: quorum torrentum fontibus ab Apennino remotissimis
quatuor hærent castella: Sanctus Laurentius, Sanctus Lupus, pons landulphi & casalto- *S.Laur.*
num. Sabbato amne cum suis fluuiorū torrentumq; ramis descipto ad finem *S.Lupus*
Samnitium regionis est peruentum: ut campaniā ab ipso Sabba
to in capuanam urbem uerso hac in parte inchoan-
tem describendam aggredi possimus.

Illustratæ Regio Tertiadecima Campania

SAMNII regione ad utramq; apennini partem absoluta ad proximam
continentemq; atq; connexam illi in cisapenninis campaniam est tran/
seundum, uel ea maxime ratione ut inchoatos in samnitium montibus
fluuiorum cursus qui campaniam quoque intersecant, expediamus.
Felix cãpania Cur autem eam felicem campaniam postea alij terram laboris appel/
lauerint, suo tempore & loco dicemus. licet uero tota hæc regio uetu/
stissimis celebrata sit omnium dignitatum monumẽtis, nullum tamen
locũ nec ipsa nec alia pars Italiæ habet, in quo maior quàm in hoc campaniæ initio digna/
rum relatu rerum mutatio sit facta. Inchoat campania ad dexteram liris fluuij quem nunc
gaurianum diximus appellari: quem quidem lirim Strabo dicit ferri desuper ex apennino
& à uestinis: labiq; in mare ad fretealas uicum, q̃ fuerit urbs præclara. Cui concordat Lu/
Marica canus & umbrosę liris per regna maricę Vestinis impulsus aquis. Et cur maricę regna Lu
Vestini canus dicat Seruius in Virgilij septimo sic ostendit. Marica fuit uxor Fauni: quæ est dea
Minturnæ littoris minturnensium iuxta lirim fluuium. De uestinis & minturnensibus qui fuerint di/
cturi prius ausones docebimus, à quibus Italia olim ausonia fuit appellata, & proximum
Ausones mare ausonium pelagus est dictum. de his tribus populis Liuius sic habet in nono: consu
Liuius les Sora profecti ausonibus bellum intulerunt. & infra: Ausonũ gens proditione ciuium
sicut sora in potestatẽ uenit. Ausonia & uestina & minturnæ urbes erant, ex quibus prin/
cipes iuuentutis duodecim numero in proditionem urbium coniurati ad consules uene/
runt. Quibus autoribus mota propius castra, missiq; milites partim armati partim iner/
mes. ita portæ occupatæ triaq; oppida eadem hora eodemq; consilio capta, sed quia absen
tibus ducibus impetus factus est nullus modus cædibus fuit: deleta Ausonũ gens uix cer/
to defectionis crimine. Ausonibus & eodem impetu uestina urbe deletis uestinum nihilo
minus nomen ab ipso liris ostio usq; soram mansit regioni, & Ausonum omnino interijt.
minturnaq; quam liris diuideret fuit Romana colonia: de qua Liuius in decimo. Ita placu
it ut duæ coloniæ circa uestinũ falernumq; agrum deducerentur. una ad hostium liris flu/
Marcellinus uij, quæ tunc minturnæ appellata. Fuit Marcellini papæ temporibus generali concilio ec
Concilium clesiæ decorata, cuius ingentia nunc uestigia cernuntur, ubi ad turrim scaphaniq; gauria/
ni prope traiectum oppidum extat theatrum penè integrum & aquæductus forma. incho
auit uero pridem minturnarũ urbis desolatio. Nam in beati Gregorij registro epistola est
quã scribit Bacardę episcopo Formiẽsi in hęc uerba: Et ideo quoniã minturnensiũ ecclesi/
am funditus tam clericis q̃ plebeijs destitutã desolatione cognouimus, tuã pro eo petitio/
nẽ quatenus formianæ ecclesiæ in qua corpus beati Erasmi martyris quiescit, cuiq; frater/
nitas tua pręsidet, adiungi debeat exaudiri necessariũ duximus. Fuit minturna una ex urbi
bus quę propter aëris grauitatẽ sacrosanctã uacationẽ à Romanis habuit, estq; locus apud
Valerius quẽ C. Marius sicut Valerius Maximus scribit urbe profugus quom in palustri canna de/
Maximus litesceret, uiso asino aquas hilarius petente, bonũ concepit omen, & inde transuectus ma/
re copijs reparatis uictor in patriã est reductus, de quo Liuius septuagesimoseptimo sic di/
C.Marius cit. C. Marius pater quom in palude minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis: &
quom missus ad occidendũ seruus natione gallus maiestate tanti uiri perterritus recessis/
set, impositus publicæ naui delatus est in Aphricam. hunc eundem locum duodecimo hi/
storiarum docuimus illustratum fuisse insigni prælio, quod decimi Ioannis Romani pon/
tificis temporibus gestum fuit in saracenos maxima occidione ibi superatos: & tunc Italia
penitus exactos. Sicq; uidemus duas urbes olim pręclaras primo fretealas post minturnas
ad liris ostia interijsse, & pariter omnino deletam esse omnem memoriã Ausonum & ma/
ricæ. Mons uero prędicto liris ostio in campanię initio proximior uarias & fama celebres
Maßicus habet nominationes. qui alicubi gaurus alicubi massicus alicubi gallicanus est dictus. pri/
Gallicanus maq; pars & eidem ostio proximior gaurus dicta gaurelianum ut diximus illum appellari
Plinius facit: quem quidem gaurum montem Plinius dicit sicut & ueseuum campaniæ item mon
tem sulphura sudare, quod aquæ ostendunt calidæ paulo superius etiam nunc scatentes:
ubi turrim balneorum & balnea nunc uidemus. cæteræ montis nominationes cum adia/
centibus locis & urbibus ostendentur. Secundum adiacens minturnis oppidum in gauro &

& campaniæ initio fuit Trifanum : quem locum Liuius in octauo dicit medium fuisse in/ *Trifanum*
ter minturnas & Sinuessam. tertio loco fuit Sinuessa stadijs quadraginta sicut Strabo : sed *Sinuessa*
sicut nunc octuaginta à minturnis semota , de qua habet Liuius in octauo quod supra de
minturnis diximus. ita placuit ut duæ coloniæ circa uestinum falernumque agrum deduce/
rentur: una ad ostium liris quæ nunc minturnæ: altera in saltu uestino falernũ agrum con/
tingente, ubi Sinope Græca urbs dicitur fuisse, Sinuessa deinde à colonis Romanis appel/
lata. Huius uero ciuitatis ad caput nunc montis draconis deletæ ingentes & late diffusæ in
continenti sed maiores in mari quæ portus moles fuerunt apparent nunc ruinæ. Liuius
etiam XXII. scribit Fabium Maximum per iuga massici montis ducentem prohibuisse
Annibalem ad Romanæ coloniæ mœnia tendentem, quom supra dixerit Annibalis mili/ *Annibal*
tes prædatũ iuisse usque ad aquas sinuessanas : unde patet aliam montis partem quæ à sues/
sa pometia uel aurunca nunc sessa ad calenũ oppidum nunc carinulam protenditur, fuis/
se massicum per cuius iuga Fabius tunc ducebat. Supplet autem uices sinuessæ oppidum
arx mons draconis dictum uel potius eius suburbium mille passus à mari semotũ. & pau/
lo inde absunt supradicta gauri balnea quæ Strabo dicit morbis quibusdam prodesse plu/
rimũ. Post montis draconis arcẽ in massico monte uicis uillisque plurimis frequẽtato ad par
tem in mare uersam nullum est oppidũ uel castellũ. Ad eam uero partem qua aduerso liri
& dextro massico itur , solũ est octo milia passus quaqua uersum inter mare uiam appiam
lirim & massicũ patens, nuncque cultissimũ & uicis uillisque frequentissimũ: quæ suessæ casa
lia appellant, quod quidẽ solum stante Romana republica silis siue trifolijs herbis prata cõ
ficientibus optima abũdauit: unde Valerius Martialis poẽta. Ceruleus nos liris amat, quẽ
silua maricæ Protegit: hinc silæ maxima turba sumus. & quidẽ etiam nunc ea regio maxi/
mum habet in fœno quæstum. M. Cicero in oratione contra legem agrariã rulli secunda,
quom uellet dissuadere uenditionẽ agri campani montis gauri prædictique cãpestris soli in
pratis tũc culti, & uię herculaneæ à gaieta ad ipsa prata productę, sic habet: Hac lege tribu
nitia decemuiri uendent agrũ campanũ. accedit & mõs gaurus: accedent silleta ad mintur
nas. adiungit & illa uia uendibilis herculanea multarũ diuitiarũ & magnæ pecuniæ. In uia
aũt appia ubi ea primũ attingit massicum montem urbs est uetus Suessa olim pometia &
quandoque auruncorũ dicta, quæ uarias fecit regionum mutationes: quod auruncorũ olim
qui & Ausones sidicinorũque & post Volscorũ, demum fuit uestinorũ, prout ex sequenti/
bus faciliter apparebit. Liuius in primo: Anci liberi suessam pometiã exulatũ ierant: & in/ *Liuius*
fra de Tarquinio superbo: is primũ uolscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem
annos mouit: suessamque pometiã ex his ui cœpit. Et infra idem Liuius eandem suessam re/
bellem prędæ militi Romano datam ostendit. Et in octauo arunci metu oppidum deserue
runt: profugique cum coniugibus ac liberis suessam commigrarunt: quæ nunc aurunca ap
pellata: mœnia eorumque urbs ab sidicinis deleta. Item in nono : suessam eodem anno colo
nia deducta: fuerat aruncorum. progressi suessa pometia siue aurunca per appiam silicibus
stratam & per cauas uias dextro massico Calenum octauo miliario inueniunt uetustã ur/ *Calenum*
bem : quæ nunc carinula dicitur . Estque hinc falerno agro inde massico monti contigua.
quamquam uetusta caleni oppidi uestigia aliquantulum à nunc carinula sunt remota : de
qua urbe Horatius: molle calenum. continet sinistrorsum appiæ uiæ qua calenum urbem
à suessa peti diximus & ipsi pariter ciuitati mons item massicus supra teanum ciuitatem
ut diximus calesque usque ad calatiam continuatus . & licet mons ipse dorso uno à calibus si/
nistrorsum ad uenafrum & inde ad uulturnum recto cursu protendatur, altera pars fracta
alicubi uijs cauis & siluosa ad caliculam siue nunc caianellum se dextrorsum flectit: & uul
turnum sed inferiori loco petit: adeo ut inter prædictos montes & uulturnum sed superio
rem samnitibus continentem campi relinquantur uenafrani semper antea sicut & nunc à *Campi uena/*
ciuitate illis contigua appellati. Namque Plinius de oliuis tractans uenafranos campos dicit *frani*
glareosos sed pingues feracissimosque oleæ esse: his'que campis adiacent hinc mignanum pe
santianum uarianum'que, inde sextum & superius sicut diximus ultra uulturnũ sunt Alife.
sed alia parte uulturnum inter interiorem contra caianellum labentem quousque per capu/
am & olim casilinũ fertur in mare, & omnem superius dictum montis tractum & alteram
eiusdem massici partem quæ à carinula ad maris littora & sinuessanum olim agrum nunc
montis draconis suburbiũ pertinet : campestre est solum totius Italiæ amœnissimũ quem
olim

De campo ſtellate olim campũ ſtellatẽ appellauere : eidemꝗ campo partim imminẽt partim inſunt calenum
primo ſiue carinulla turris frãcoliſij,teanũ ſidicinũ, cales ſiue calui & calicula ſiue caianel
lum.ſed quod maſſico monti contigiſſe diximus,ut ad liris oſtia pars eius appellaret gau/
rus, pariter ad aliam contigit partem, ut inter carinullã turrimꝗ francoliſij galſcanus olim
Caſcanum ſit dictus:ubi caſcanũ incolæ nunc appellant. de campo aũt ſtellate ſic habet Liuius in no
Liuius no:in campum ſtellatem agri campani ſamnitium incurſiones factæ.idem in decimo:Sam
nitium legiones quom partem Appius Claudius prætor partem L. Volũnius proconſul
perſequeretur in agrum ſtellatem conuenerunt.pugnatũ infeſtis animis . cæſa ſamnitum
ſexdecim milia trecenti.Item XXII. Annibalem teleſia potitũ auditis capuanis duobus
alternis fidentem ac diffidentem ut campaniam ex ſamnio peteret monuerunt. ipſe impe/
rat duci ut ſe in agrum caſinatem ducat, edoctus à peritis regionũ ſi eum ſaltum occupaſ/
ſet,exitum populo Romano ad opem ferendam ſocijs intercluſurum. ſed pœnum abhor/
rens ab latinorum prolatione nomen caſilinum pro caſino ducem accipere fecit.auerſuſꝗ
ab itinere per aliſanum calatinumꝗ & calenum agrum in campum ſtellatem uſꝗ ad caſi/
linum deſcendit:ubi cum montibus fluminibuſꝗ clauſam regionem circunſpexiſſet : uo/
catum ducem uirgis cæſum in crucem ſuſtulit.caſtris ad uulturnum amnem communitis
Maharbalem cum equitibus in agrum falernum prædatum dimiſit: uſꝗ ad aquas ſinueſ/
ſanas ea populatio peruenit : ut uero ad uulturnum amnem caſtra ſunt poſita exurebatur
amœniſſimus Italiæ ager:uillæꝗ paſſim incendijs fumabãt per iuga maſſici montis Fabio
ducente: ut uero in extrema iuga maſſici montis uentum eſt hoſtes ſub oculis erant faler/
ni agri colonorumꝗ ſinueſſæ tecta urentes. qui ergo à Teleſia nunc etiam id retinente no
men & à nobis in ſamnio ſupra uulturnũ dextro eſernienſi amne deſcripta mouebat An/
nibal ut ad caſinum iret: per aliſanum quidem primo,ſed inde dextrorſum ad uenafrũ, ab
eoꝗ oppido caſinum fuit ducendus.ſed dux errore nominis,auerſo ſicut proprie dicit Li/
Caiatia uius itinere ſiniſtrorſum flexit in calatinum, cuius urbem nunc Caiaciam pro calatia di/
cunt:& tranſmiſſis quod euitari non potuit anguſtijs cannarum ſiluoſarumꝗ uiarum quę
ad caliculam nunc cauanellum ducunt, peruenit ad calenum agrum eius ſcilicet ciuitatis
quæ pro cales ſidicino dicta eſt calui . & per ipſum ſtellatem procedens campũ non prius
uiæ intellexit errorem , quàm ad propinquum caſilini quod nunc caſtellutium appellant
uulturnum perductus clauſam montibus & fluminibus uulturno ac ſaono regionem mœ
ſtus circumſpexit caſtris . Itaꝗ ad caſtellucium uel ibi prope poſitis facile fuit maharbali
uſꝗ ad aquas ſinueſſanas,ubi ſcilicet ſaonus in ſtagnum effuſus labi incipit in uulturnum,
prædatum ire. Vt uero ad prædictum uulturnum caſtra ſunt poſita exurebatur amœniſſi
mus Italiæ ager, is ſcilicet qui falernus tunc appellatus pertinebat à carinula ad caſtellutiũ
ſiue tunc caſilinum: quod Liuius agrum falernũ à campano diuiſiſſe aſſerit:per iuga maſ/
Liuius ſici montis ea uidelicet quæ à carinula ad maritimam oram protenduntur Fabio ducente.
Vt uero ad extrema ipſius maſſici montis peruenit Fabius hoſtes ſub oculis erant: quod
ab ipſo monte maſſico uix quatuor milia paſſus caſtellucium & uulturni fluenta diſtant.
Prius uero quàm Annibalis reditum in ſamnites deſcribam,aliqua referre libet ex quibus
campus ſtellas qualis quãtuſꝗ fuerit patebit. Marcus Cicero legem diſſuaſurus agrariam
qua Rullus Cornelius decemuir & collegæ agrum campanum ſtellatemꝗ campum & ſu
pradicta ad gaurum lirimꝗ & ſileta quoꝗ cum uia herculanea uendere intendebat, ſic ha
bet . At enim ager campanus hac lege amittitur orbis terræ pulcherrimus . & infra : ad/
iungit ſtellatem campum agro campano & in eo duodena diſtribuit in ſingulos homines
iugera , quaſi uero paulum non differat ager campanus à ſtellati.Nam dixi antea lege per
mitti ut quę uelint municipia quas uelint ueteres colonias colonis ſuis occupẽt : calenum
municipium complebunt:tranũ opprimẽt & atellam.Oſtendit uero prędictis in orationi
bus Cicero non ſolum uiam herculaneam gaurumꝗ & ſileta ad minturnas : ſed campum
quoꝗ ſtellatem peculiares fuiſſe Populi Romani fundos, ex quibus alerentur exercitus.
Suetonius Quod quidem Suetonius Tranquillus innuere uidetur quom dicit C. Cæſarem in conſu/
latu ſuo ad gratiam Romani populi comparandam diuiſiſſe campum ſtellatem uiginti mi
libus ciuibus Romanis quibus tres ſiue plures filij eſſent . ut autem ad Annibalem redea/
mus : dicit Liuius Fabium tamdiu extraxiſſe reliquum æſtatis , ut Annibal deſtitutus ab
ſpe ſumma appetiti certaminis iam hibernis locũ circunſpectaret: quia ea regio præſentis
erat

erat copiæ non perpetuæ, arbuſta uineæq; & conſita omnia magis amœnis quàm neceſſa-
rijs fructibus. Itaq; quom ſciret Annibali per eaſdem anguſtias quibus intrauerat redeun-
dum eſſe, gallicanum montem & caſilinum occupat modicis præſidijs. & infra: incluſus
deinde uideri Annibal & ad caſilinum obſeſſus. cum capua & ſamnium & tantum à tergo
diuitum ſotiorum Romanis commeatum ſubueherent, pœnus tunc intra fortunæ minas
ſaxa ac linterni arenas ſtagna per horrida ſitu hibernaturus eſſet. Itaq; quom per caſilinũ
euadere non poſſet, & iugum caliculæ ſuperandum eſſet, ludibrium oculorum in ſpetiem
terribile ad fruſtrandum hoſtem commentus, duo milia boum cornua faſcibus ſarmento-
rum igni accenſorum in montem gallicanum, nunc caſcanum turri ſicut diximus francoli
ſij imminentẽ, à Fabio præoccupatum egit. & interea Romani qui ad tranſitum ſaltus in-
ſidendum locati erant, ubi in ſummis montibus ac ſuper ſe quoſdam ignes conſpexerunt,
præſidio exceſſere. Interea toto agmine Annibal tranſducto in agro aliſano poſuit caſtra.
Fabius quoq; mouit caſtra: tranſgreſſuſq; ſaltum ſuper aliſas loco alto conſedit. Tum An-
nibal ſimulans ſe per Samnium petere Romam uſq; in pelignos peruenit: fuitq; uia nunc
etiam trita, & qua nuper Neapolim iuimus ipſi: ab aliſis traiecto amne uulturno ſub for- *Formelum*
melo monaſterij ſancti Vincentij ſicut in ſamnio oſtendimus caſtello ad caſtrum ſarni ſi-
ue ut dicunt ſangri: eo exinde ſuperato qui adiacet colle profectus Annibal amnem raſi- *Rasinus*
num ſiniſtrorſum relinquens ad furculas pelignorũ nunc palenæ dictas peruenit, unde fle-
xo itinere per frentanos ortonenſes aprutinos retro Apuliã repetijt. Sed iam ad noſtrum
ordinem redeamus. Vulturni amnis oſtio dextrorſum urbs olim adiacebat ipſius nomine
uulturnum appellata. Liuius uigeſimoſexto. Capua interim ſumma ui à conſulibus obſi-
deri cœpta eſt: quæq; in eam rem opus erant comportabantur parabanturq;: Caſilinum
frumentum cõuectum: ad uulturni oſtium ubi nunc urbs eſt caſtellum communitum, an-
te Fabius Maximus communierat: præſidium impoſitum ut mare proximum & flumen
in poteſtate eſſet. Item Liuius libro trigeſimoſecundo oſtendit coloniã Romanam fuiſſe
deductam uulturnum urbem ad oſtia uulturni amnis ſitam, ubi nunc oppidũ Caſtellum
ad mare dictum, uidemus: ſupraq; caſtellum ad mare uulturno dextrorſum adiacet uicu-
lus caſtellutium appellatus, ubi caſilinũ fuiſſe non coniecturis modo ſed multis quoq; du-
cimur argumentis: primumq; nominis ſimilitudo in cæterarũ concurſu rationum non pa- *Castellutium*
rum ualet: ſed & cętera habet caſtellutium quę de caſilino apud Liuium ſcripta uidemus:
propinquitatem caſtello quod Fabius ad uulturni oſtium cõmuniuerat ut in his duobus
maritimis oppidis uix tertio inuicem diſtantibus miliario frumentum deponi potuerit ſar-
dinia auectum, quod poſtea Capuam importaretur. Caſtellutium quoq; diuidit ſupra de-
ſcriptum falernum agrum à campano, & propinquũ eſt Sinueſſano olim nunc montis dra-
conis agro. Nec moueat quẽquam ruinarum ueteris ædificij paucitas: quæ nunc in Caſtel-
lutio apparet. caſilinum enim parua urbs nequaquã mœnium ſtructurarumq; munimen-
to ſed præneſtinorum peruſinorumq; qui forte præſidio inerant uirtute eam pertulit du-
riſſimam obſidionẽ. Si uero fuerint qui apud uicos ſuperiore loco appoſitos uulturno can-
cellum & arnonum fuiſſe caſilinum ideo opinentur, quod in prædictorũ aliquo maiuſcu-
læ cernantur uetuſtates, conſiderare debebunt, ſolam eorum à mari & à uulturno caſtello
diſtantiam ne maritima appellari potuerint aduerſari: & præter id eſſe apud Caſtellutium
non apud cancellum aut arnonum eam amnis uulturni tortuoſitatem, quam Liuius apud
caſilinum fuiſſe dicit. Arnonum etiam paululum à priſco mutatũ eſt uetus Romanum no-
men quo & non caſilino Liuius ſi uoluiſſet uti potuiſſet. Nam Petrus noſter candidus in
parallelarum Plutarchi tranſlatione uitam Fabij Maximi & geſta Annibalis ad caſilinum
deſcribens ſic habet: In ultimas campaniæ oras caſilinũ uſq; delatus eſt, quà uulturnus flu-
uius quem natoronum Romani appellant defluit. Ea regio montibus undiq; obſeſſa uer-
ſus mare duntaxat importuoſum ac fluminis oſtia aperitur. Cætera de caſilini obſidione
notiora ſunt quàm ut ea hic poni oportere iudicemus. Sed id unum in caſilini præconium
libet dicere: caſilini obſidione factum eſſe ut ſalua fuerit ab Annibale res Romana: quan-
doquidem eius loci obſidionis cauſa Annibalis animi ex recenti uictoria cannenſi arden-
tes refrixerunt: & incluſus Capuæ exercitus ille ferociſſimus campanis delitijs eneruatus
eſt. Ne etiam Arnonum poſt amiſſam caſilini nominis uetuſti gloriam, qua à nonnullis
ornari conſueuit, ſuo etiam careat præconio, rem nouam ipſius uici occaſione dicemus,

Falconis auis aëreę & rapacissimæ aucupium, quo inclytus Rex Alphōsus arago apud ar
nonum plurimo utitur, ante ducentos annos omnino incognitū fuisse. Nam & si Seruius
grammaticus Capuam dicit ab augurio Falconis eo nomine appellatā: quod etrusci eius
urbis conditores capim inaugurantes uiderint quo nomine Falconem appellabāt: tamen
quis fuerit hominibus dictæ auis usus non scribit. pariter Plinius quom multa ponat rapa/
cium auiū nomina, accipitres scilicet maiores & minores ac chiluones quos aliqui Falco/
nes fuisse uolunt: tamen nullam aucupij usus earundem auium facit mentionem: ut etiam
non sit dubitandū quin si temporibus Virgilij eius aucupij usus fuisset Aeneam facturus
fuerit & Didonem eas quoq; aues in uenationem tulisse ubi dixit Massiliq; ruunt equites
& odora canum uis. Audemusq; confidenti assertione dicere ante ducentesimum ut dixi/
mus annum nullā gentem aut nationē consueuisse rapaci aliqua aue mansueta alias aues
terrestres aut aquatiles aut aerias capere. Supra Castellutium siue casilinum & duodeci/
mo à mari miliario amni uulturno adiacet urbs Capua nouo quidem loco: qui duo milia
Capua passus à priori Capua est semotus. Nec id multis differi oportet: quando uetustę urbis fun
damēta portæ theatra templa & cætera ædificia moles magnæ apud sanctæ Mariæ basili/
cam cui de gratia est cognomen internoscuntur. De Capuæ autem origine & nomine sic
habet Liuius in quarto: Peregrina res sed memoria digna traditur eo anno facta: Vultur/
num etruscorum urbem quæ nunc Capua est ab samnitibus captam: Capuamq; ab duce
eorum Capuo uel quod propius est uero à campestri agro appellatā. cepere autem prius
bello fatigatis etruscis in societatē urbis accepti. deinde festo die graueis somno epulisq;
incolas ueteres noui coloni nocturna cęde adorti. Notissima uero sunt & relatu lōgiuscu/
la quæ Liuius de Capua tradit: sed digniora summatim accipiemus. libro XXIII. dicit
Annibalē quom descendisset ad mare inferū oppugnaturus Neapolim flexisse iter in Ca/
puam luxuriantem longa felicitate ac indulgentia fortunæ, eamq; recepisse. & infra eun/
dem Annibalem castris apud Casilinum cōmunitis præsidioq; modico imposito in hiber/
na Capuam concessisse, ubi exercitus ille campanis emarcuit delitijs. quem uero finem ha
buerit Capuanorum cum Annibale amicitia & si uulgo notissimū est paucis dicemus. Ca
pua à Romanis capta dicit Liuius quosdam ex Romanis censuisse delendum esse urbem
præualidam propinquam inimicam: cæterum præsens uicit utilitas: nam propter agrum
quem omnium fertilitate terræ satis constabat in Italia primū esse urbs seruata est: ut esset
aliqua aratorum sedes. urbis frequentandæ multitudo incolarum libertinorumq; & insti/
torum opificumq; retenta: ager omnis & tecta publica populi Romani facta. cæterum ha
bitari tantū urbem Capuam frequentariq; placuit, corpus nullum ciuitatis nec plebis con
silium nec senatus esse, sine consilio publico sine imperio. nec sæuitum incendijs ruinisq;
in tecta innoxia murosq;. Marcus autem Cicero quom legem agrariam supradictā dissua/
deret, qua Capuam deduci coloniam uolebant, oratione prima habet aliqua, quæ non du/
bitamus Titum Liuium quando supradicta scribebat perlegisse. Capuā deduci coloniam
uolunt, illam urbem huic urbi rursus opponere. Qui locus propter ubertatem agrorum a/
bundantiamq; rerum omnium superbiam & crudelitatem genuisse uidetur. maiores no/
stri Capua magistratus senatum consilium cōmune omnia deniq; insignia rei pu. sustule/
runt: neq; aliud quicquam nisi inane nomen Capuæ reliquerunt: quod uidebant si quod
rei pub. uestigium illis mœnibus cōtineretur, urbem ipsam imperio domicilium præbere
posse. & in oratione item in Rullum secunda. At enim ager cāpanus diuiditur orbis terræ
pulcherrimus: & Capua colonia deducitur urbem amplissimā atq; ornatissimam. & infra.
unum ne fundum pulcherrimum populi Romani, caput uestræ pecuniæ, pacis ornamen/
tum, subsidium belli, fundamentum uectigalium, horreum legionum, solatium annonę di
sperire patiemini? At uero hoc agri campani uectigal quom eiusmodi sit ut domi sit, & o/
mnibus præsidijs oppidorum tegatur, neque bellis sit infestum, nec fructibus uarium, nec
cælo & loco calamitosum. Et infra. campani semper superbi bonitate agrorū & fructuum
magnitudine, urbis salubritate ac pulchritudine: ex hac copia & omnium rerum affluētia
primum illa nata est arrogantia quæ à maioribus nostris alterum consulem postulauit, de/
inde ea luxuries quæ ipsum Annibalem armis etiam tunc inuictum uoluptate uicit. hanc
ipsam urbem contra ac Cicero suaserat Iulius Cæsar coloniam deduci uoluit: de quo Sue
tonius: quom in colonia Capua deducti lege Iulia coloni ad extruēdas uillas uetustissima
sepulchra

sepulchra disijcerent, idq; eo studiosius facerent, quod aliquantum operis antiqui scrutantes reperiebant, tabula ęnea in monumento in quo dicebatur Capis conditor capuę sepultus inuenta est. eandem uero Capuam urbem quam Romanus populus in tam iusto odio seruauit, & quam Cicero tantis extulit laudibus, rex Vandalorum gensericus ad annum sexcentesimũ postquam Romanis fuerat subdita ferro igniq; destructam reliquit habitatoribus destitutam: & cum ostrogothis à Narsete omni potentatu deiectis eodẽ loco eosdemq; inter parietes & muros Capua rehabitata esset: ad annum inde circiter centesimũ à longobardis sub triginta ducibus tunc agentibus iterum destructa fuit. Quis autẽ & quo tempore postea eam ad hunc in quo nunc est duos mille passus remotũ transtulerit locum nec alicubi legimus, nec ab his qui inhabitant ciuibus scire potuimus. Plinius in Italiæ descriptione quom ad Capuam peruenit campum illi adiacere dixit leborinum totius Italiæ amœnissimum. & libro septimodecimo de terrarum diuersitate tractans, leborinum Capuæ campum nobilem appellat: eiusq; solum dicit arduum opera & difficile cultu bonis quàm uitijs uberius pascere. est uero hoc totum campestre solum quod à tiphatis monte urbi imminente ad Neapolitanos puteolanosq; colles pertinens uulturno ab ipsa urbe Capua ad eius ostia quibus se in mare exonerat est clausum. & periti regionis Capuani ciues affirmant, campos qui Aduersam urbem nouam ad Atellæ urbis uetustæ ruinas ædificatam circunstant in trecentorum annorum publicis priuatisq; monumentis dici leborios: eam uero uim habuit leborinæ terræ appellatio ut campaniæ nomen in suum mutari optinuerit. Idq; nos meliuscule quàm à prauis chronicorum scriptoribus est traditum referre confidimus. Capua urbe uetusti in eam Romanorum odij & binæ desolationis execrabili infamia laborante uicini urbium oppidanorumq; populi campanos se appellari ignominiosum periculosumq; ducentes id declinarunt patrium nomen, & sese leborinos pro campanis dixere, effecitq; obstinata eorum perseuerantia, ut quicquid urbium & locorum in campania censeri solebat de terra leboris diceretur. Sed corruptum nunc laboris uerbum in eam partem ab ignorantibus accipitur: ut laboris terram cui labor utiliter impendatur dictam existiment: quamquam non desunt qui magis absurde dicant terram hanc à labore quem illi capiendæ & dominio subigendæ impendi oporteat sic à maioribus appellatam. Atella uero urbs cuius sæpe meminit Liuius: & quam Cicero supra de lege agraria cum teano opprimi ægre ferendũ ostendit, fuisse ubi nunc est noua urbs Aduersa præter alias rationes hoc uno constat argumento, quod sanctæ Mariæ ecclesia haud longe ac Aduersa cognomen in Atella uetustum retinet. Libetq; utriusq; urbis & ueteris & nouæ dignitates referre: primũ Atella haud quaq; minora in re parua quàm Capua in magnis præbuit campanæ luxuriæ documenta. si quidem pro superbiæ & crudelitatis origine, quam Cicero tribuit Capuæ hæc Atellanarum carminum lasciuiam modulationemq;: quod nomen indicat, & Macrobius affirmat inuenit: quid uero hæ fuerint Atellanæ M. Varro Aulus Gelius Macrobiusq; & Iuuenalis satyricus sæpe indicant, earumq; artis cum non expediat nec sit huius temporis & loci inquirere documentũ, satis supraq; fuerit obscœnam notare lasciuiam. Pueri & puellæ luxuriemq; spumantes natu maiores compositum metro ac musica modulatione lasciuis & omnia dictu factuq; pudenda exprimentibus uerbis carmen motu quoq; corporis & gestu quaqua uersum etiam resupinato ita in choreis & ad impudicorũ mensas pronuntiabant gesticulabanturq;, ut nihil præter ipsum coeundi exquisitissimũ deesset effectum. meliora autem originis & disciplinæ rudimenta habuit urbs Aduersa. Robertus Guiscardus uir gloria & laude dignissimus magnam & præstantem eam Italiæ partem quæ regnum Siciliæ aut Neapolitanum est appellata, à sarracenis græcisq; laceratam ad regni ipsius formam primus redegit: qui Neapolim Capuamq; una eademq; premens obsidione castra apud Atellam habuit cõmunita: in quibus quom aliquot perseuerasset annis ciuitatem condidit, ab ipsoq; aduersandi præclaris & potentibus urbibus affectu Aduersæ illi nomen in rei gestæ memoriã dedit. Sed iam ad maris littus est redeundum. Post uulturnum sequitur clanius apud Suessulam oppidum medio pene inter Capuam & Nolam urbes tractu in montibus oriundus. estq; is fluuius de quo Virgilius Clanius non æquus acerris: quia acerrarum urbis agrum sicut & Capuanum olim Atellanum nunc aduersanum multis inundat in locis: adeo ut longiusculis pontibus eum Capuam inter & Aduersam urbem oporteat iungi: ad quos pontes molas esse multas uidemus

Campus lebòrinus

Terra leboris

Atella

Lasciuia Atellanarum

Atella

Aduersa

Clanius flu.

mus.eidem clanio haud longe à mari infero turris apposita est parum uetusta nunc patriæ
appellata, & in ruinis Linterni Scipionis Aphricani uillæ ædificata. Namq; Ptolemæus
Pomponiusq; Mela Plinius & Guido Rauennas Iginij imitator Linternum inter uultur/
num & cumas ponunt. Liuius autem uno in loco cum supradictis sentire, in alio discrepa/
re uidetur. Nam libro uigesimosecundo quom difficultates afferret quibus Annibal coa/
ctus uideretur ex falerno agro qua uenerat angusta uia in Samnium rediturus quod su/
pra diximus sic habet, pœnus tunc intra fortunę minas ac Linterni harenas per horrida si/
tu hibernaturus esset. Quom ergo ad sinistram uulturni tunc ageret Annibal nec ipsum a/
mnem ibi præaltũ uado neq; ponte ad casilinum cõmunito ac præsidijs firmato transmis/
surus uideretur, oportuit ad falerni agri partem esse Linternum: ubi eum Liuius nisi angu
stias superasset hyematurum fuisse dicit. & libro uigesimotertio idem Liuius cum frau/
dem scribit qua Capuani cumas suis partibus adijcere sint conati sic habet: Interim Titus
Sempronius consul Sinuessæ quo ad conueniendũ diem edixerat exercitu lustrato trans/
gressus uulturnum flumen circa Linternum posuit castra. Ex quibus nulli dubium fuerit
constare Linternum fuisse sicut dicti asserunt cosmographi ad eam uulturni partem quæ
spectat in cumas: necessariumq; erit & dicere & tenere Liuium, qui loca perambulauerit
& Linterni sicut infra ostendimus Scipionis statuam tempestate disiectam uiderit sci/
uisse uillam quidem ultra uulturnum sed eius agrum harenosum stagnosumq; citra exti/
Linternum tisse. Est uero Linternum locus in quo P. Scipio Aphricanus uoluntarium egit exilium:
quem fama est morientẽ sepulchro inscribi iussisse: Ingrata patria ne ossa quidem mea ha/
bes. Quæ facta in monumento ingratitudinis patriæ inscriptio effecit ut locum nuper cer
tius exploratiusq; inuenerimus. Namq; ad dictum amnem clanium paulo supra ostium
quod habet in mare turris est ruinis ædificiorũ ueterum superædificata: quam ut diximus
turrim patriæ uocant, ubi id monumentum fuisse tenemus. Et præter id patriæ uocabu/
lum, præterq; supradicta Ptolemæi Plinij Liuij & aliorum testimonia, certitudinem quoq;
attulit nobis euidentiorem fons aquæ acidulæ: quem Plinius Linterni fuisse dicit: cuius
aqua uini modo faciat temulentos. Scatet enim nunc etiam inter prædictas ædificiorum
ruinas aqua quam pastores affirmant epotam omnes capitis langores curare. Nos eaq;
accurate gustata saporem quidem ut cæterarum quæ bibuntur bonum esse cognouimus,
sed quamuis fumos ab ea in nares sicut à uino consueuit non ingratos olfauerimus, quos
Seneca potatio habeat effectus forte ob haustus moderationem intelligere nequiuimus. Seneca
epistola. LI. Linterni honestius Scipio quàm baijs exulabat. Sepulchri autem eius que
inscriptionis & monumenti ac statuæ si nullum nunc extat certum indicium minus mi/
Liuius ror quod Liuius Patauinus qui minus centum annis ab illius ætate abfuit quid ipse uide/
rit lib. XXVIIII. scribit. Scipionem alij Romæ alij Linterni mortuum & sepultum fe/
runt. utrobiq; monumenta ostenduntur & statuæ. Nam & Linterni monumentum, mo/
numentoq; statua superimposita fuit: quam tempestate disiectã nuper uidimus ipsi. & Ro
mæ extra portam capenam in Scipionum monumento tres statuæ sunt, duæ Publij & Lu
cij Scipionum dicuntur esse, tertia poëtæ Q. Ennij. & Seneca epistolæ LXXVII initio
uidetur id ignorasse sepulchrum. Nam dicit in ipsa Scipionis uilla iacens hæc tibi scribo
Cumæ adoratis manibus eius & ara quam sepulchrũ esse tanti uiri suspicor. Linterno Cumę ad
Vaciæ uilla quintũ adiacent miliare, interq; utrunq; locum qua in parte littus inter stagnum & mare
incuruatur uilla fuit Seruilij Vaciæ: quã Seneca epistola LV describit. dicitq; prætorium
hominem illum diuitem nulla alia re notum fuisse quàm eius uillæ otio in quo consenue/
rit: ut occupati aliquando clamauerint O Vacia solus scis uiuere, quom tamen ille iudicio
Senecæ sciret latere non uiuere: Vnde dicit de se ipso Seneca solitum quotiens illac tran/
siret iocando dicere non de uiuo sed tanquam de mortuo: hic situs est uacia. Cumanæ ur/
bis originem hanc tradit Liuius in VIII. Cumani à Chalcide euboica originem trahunt:
classe qua aduecti domo fuerant multum in ora maris eius quod incolunt potuere. primo
in insulam Aenariam & pytacusas egressi, deinde in cõtinentem ausi sedes transferre. Vir
gilius: Et tandem euboicis cumarum illabitur oris. &, Hic ubi delatus cumæã accesseris ur
bem: super quo Seruius euboea insula est: de cuius ciuitate chalcide profecti sunt ad no/
uas sedes quærẽdas: & haud longe à Baijs qui loco à Baio Vlyxis filio hic sepulto nomen
accepit, inuenerunt uacuum littus, ubi uisa muliere grauida ciuitatem cõdiderunt. Liuius
in secundo

in secūdo. Accersita deinde auxilia & à latinis populis & à cumis. Cumanę cohortes arte aduersus uim usæ declinauere paululum: effusecꝫ palantes hostes conuersis signis à tergo adortæ sunt. & infra: Insignis hic annus nuntio Tarquinij mortis: mortuus est Cumis quo se post fractas opes latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. & libro quarto: eodem anno à campanis Cumæ quam Græci tunc urbem tenebant capiuntur. & octauo Cumanos Suessulanoscꝫ eiusdem iuris conditioniscꝫ cuius Capua esse placuit. Est uero cælsus in urbe Cumana collis in cuius cacumine fuit templū Apollinis: de quo Virgilius Arces quibus altus Apollo præsidet. Et quidē nunc ea in urbe quam uidimus omni destitutā habitatore præter rupes saxo stupendas uiuo pinnæ cernuntur murorum excelsæ. & ubi Apollinis arx fuit sacellum est christianum & ipsum uetustate consumptum: nihilcꝫ extat integrū nisi cauerna frontispitio decorata manufacto: quam Sibyllæ antrum fuisse socius itineris nostri Prosper camuleius uir doctus eam ingressus quibusdam coniecturis affirmauit. Fuit quocꝫ cumis propinquus ad tria milia passus Hamarum locus sacer de quo Liuius uigesimotertio: Campani adorti sunt rem cumanam suæ iurisdictionis facere primo sollicitantes ut ab Romanis deficerent: ubi id parum processit dolum ad capiendum eos comparant. Sacrificium ad Hamas nocturnum erat: huius uero olim celebris loci mons arduus qui à balneis nunc tripergulanis uix mille quingentos abest passus ruinis ad uerticem tegitur conspiciendis: & quibus nulla est propior tripergulis hominum habitatio aut cultura. ad partem uero, qua cumæ spectant in auernum & baias, distat pariter ab utriscꝫ urbibus fornix lateritio opere sublimibus columnis sustentatus cuicunque Romano operi comparandus. Abest deinde quinto à cumis Misenus mons Virgilij carmine celebratus: Et nunc Misenus ab illo dicitur. Eidemcꝫ qua spectat in cumas lacunæ adiacent nunc mare mortuum appellatæ: circa quas in continentis supercilio ruinæ & fundamenta cernuntur eximia. Fuit namcꝫ locus in quo Suetonius Tranquillus scribit Octauianum Augustum classem apud Misenum instituisse ingentem: quæ uersas in tyrrhenum mare imperij Romani prouincias hinc Galliam & utramcꝫ Hispaniam inde Mauritaniam Aphricamcꝫ & interiectas insulas tutaret. Eratcꝫ eius classis præfectus Plinius Veronensis: quando apud uesevum montem incendio est absumptus. Distant à miseni promontorio hinc cumæ sicut diximus quinto inde Lucrinus auernuscꝫ totidē mille passus. & cum à cumis uix quatuor milibus terrestri uia absit auernus, illa quinum undicꝫ milium maritima longitudo terram ambit omniū olim Italiæ pulcherrimam in qua Baiæ fuerunt ciuitas opulenta. Idcꝫ omne solum & si quinis ut diximus productum est milibus, latitudine tamen parum uariata duo alicubi & minus alibi milia explet, ut digiti unius speciem præ se ferat: quo in terrarum ut ita dixerim digito tam multa cernuntur, partim integra in subterraneis, partim superius semiruta, partim in ruinas collapsa ueterum operum monumenta, ut extra urbis Romæ mœnia nihil illi toto in orbe terrarū ædificiorū magnitudine ac pulchritudine par credā: existimemcꝫ fuisse ut nō iniuria dicat Horatius, Nullus in orbe locus Bais prælucet amœnis. Quomcꝫ Misenus è regiōe Puteolos spectet, mare quo inuicem dirimunt ex Suetonij Tranquilli in uita Caij Caligulæ sententia uix tria milia passus & sexcentos implet, unde sinus utrobicꝫ dictus olim Baianus à Miseno in intimum auerni sinum quinis & totidem ab auerno in Puteolos milibus est productus. Fuerit uero operosum singula describere quæ aut digitus ille terrestris, aut sinus Baianus habet. sed digniora quantum fieri poterit breuiter attingemus. Primum Misenus ipse mons qua in promontorium coarctatur & si natura cauernosus fuerit: tamen tantis excauatus est operum laboribus, tantis uel marmoreis uel lateritio & lapide quadrato compactis in sublime ductis sustentatur columnis, ut ubicꝫ pensilis uideatur. erantcꝫ ut apparet intus balnea, erant natatoria, erant ad cœnas luxumcꝫ triclinia. superius uero in continenti, & quà uergit in prædictum Misenatium classis locum, fundamenta uisuntur his qui non uiderint incredibilia: ubi Piscinam uulgo mirabilem dicunt. nam cum ea pulcherrime ut constat ædis desuper destructæ fundamenta fuerint, pars hæc extans subterranea sublimibus sustentata laterітijs columnis ducentos quinquaginta longitudine centum'que & sexaginta latitudine passus patet. & ita est integra ut noua uideatur: quam Lucij luculli domum quæ illi erat in Baiano fuisse tenemus. & quia in loco omnium Italiæ calido est sita, uidetur esse illa de qua Plutarchus scribit Lucullum perbelle cum Cn. Pompeio ac Marco Cicerone

Templum Apollinis

Sibyllæ antrum

Hamæ

Misenus mons

Baiæ

Suetonius

Sinus baianus

Piscina mira

L. Luculli domus

& plerisque illius sæculi principibus uiris iocatum fuisse: cum ipsis omnibus Romanis
in Lucullano nunc frascato apud Lucullum æstate cœnantibus, Pompeio imperitiam
ædificandi in Lucullo damnanti, quod domum pulcherrimam sumptuosissimam'que ni/
mis multis porticibus fenestrisq; apertam, æstati quidem idoneam sed hyemi omnino in/
habilem fecisset: ille respondit, uirtuti suæ Pompeium detrahere qui grues se prudentio/
res existimet, æstiua loca hyemaliaq; alternis inhabitantes. Sese enim dicit qui hanc in Lu
cullano æstati idoneam fabrefecerit, alteram in semper uernanti Baiano hyemalem pul/
cherrimamq; exædificasse. sepulchra uero & uillarum aliorumq; monumentorum uesti/
gia partim omnino prostrata: partim semiintegra tam multa eo in quinum milium penin/
sulæ & digiti territorio cernuntur: ut continuatam ibi urbem potiusquam dispersas per
agrum uillas fuisse appareat. Sed iam sinum describamus Baianum: de quo nihil est quod
admirabilius dicere possimus quàm quod omnia eius littora decem milia passus à Mise/
no ad Puteolos in circuitu protensa ædificijs & quidem omnium quæ raro alibi uideri/
mus maximis contecta ac continuata fuerunt: quom eorum pars collibus imposita cæl/
sissimis & in apertum prominentibus pelagum brachijs sustentata fuerit insanarum mo/
lium opere in profundissimum mare iactis. extant tamen aliqua penè integra, thermæ sci
Baianus si. licet ad ipsum Baianum sinum intimum: qui unicus nunc locus priscam Baiani appella/
tionem memoriamq; conseruat. sunt & aliæ penè similes thermæ illis propinquæ: qua/
rum conditoris & nominis notitiam habere nequiuimus. Sed balneum longe infra auer/
num petentibus & Lucrinum est obuium, nedum ædificij structuram sed & picturam
quoq; aliqua ex parte integram conseruans: in quo uersuum pars pictorum extat, ex quo
rum uerbis carptim lectis conijcere licet, id fuisse Ciceronis balneum: cui id carmen liber
tum eius adscripsisse Plinius asserit. supraq; illud idem Ciceronianum aliud est balneum
in longam tortuosamq; fossam saxo excauatum: quod sine aliquo aquæ calentis usu solo
uapore sudores prouocat copiosissimos: & sicut ferunt medici saluberrimos. Fuit uero
Frictole maioribus thermarum huiusmodi usus quas ab actu fricandi tergendi'que necessario fri/
ctolas appellarunt: eas'que æque ac balneas uiduis & uirginibus christianis euitandas
esse gloriosus ecclesiæ doctor Hieronymus admonuit. Tritolam nunc corrupte appel/
lant. Incipitq; ad eam sinus Baiani partem Lucrinus esse: De quo in Virgiliani uersus
expositione. An memorem portus lucrino'que addita claustra: Seruius sic habet. in Ba/
Lucrinus iano sinu campaniæ contra Puteolam ciuitatem lacus sunt duo Auernus & Lucrinus:
Auernus qui olim propter copiam piscium uectigalia magna præstabant. Sed quom maris impe/
tus plerunque perrumpens exinde pisces excluderet, & redemptores grauia damna pa/
terentur, supplicauerunt senatui. & profectus Cæsar ductis brachijs exclusit partem maris
quæ ante infesta esse consueuerat: reliquitq; breue spatium per auernum quo & copia pi/
scium posset intrare & fluctus non essent molesti: quod opus Iulium dictum est. de eo/
dem Suetonius. portum Iulium apud Baias immisso in lucrinum & Auernum mari ia/
cum effecit. Et Seruius in uirgiliani uersus expositione Diuinosq; lacus, sic dicit Auernus
& Lucrinus lacus antea siluarum densitate sic ambiebantur, ut exhalans inde per angusti/
as aquæ sulphureæ odor suauissimus superuolantes aues necaret: unde & Auernus di/
ctus. Quam rem Cæsar audiens deiectis siluis amœna reddidit loca. & infra in Virgilia/
num uersum Acheronte refuso, Acheron fluuius dicitur infernorum. Sed constat lo/
cum esse haud procul à Baijs undique montibus septum: adeo ut nec orientem solem
possit aspicere nec occidentem sed tantum meridionalem. Baiani sinus latitudinem de
qua diximus, Suetonius in Caligulæ uita sic ostendit: Baianum medium interuallum
Pons trium milium & Puteolanas moles trium milium & sexcentorum fere passuum ponte iunxit, con/
tractis undique onerarijs nauibus & ordine duplici ad ancoras collatis, superiecto agge/
re terreno ac directo in Appiæ uiæ formam. per hunc pontem ultro citro'que commea/
uit biduo continenti. primo die falerato equo, insignis quoque ciuica corona, & scu/
tum tenens, & gladio aurea'que clamyde. postridie quadrigario habitu, curriculo'que
bijugi famosorum equorum. sed & Nero illius successor maiores circa Baianum exco/
gitauit insanias: de quo Suetonius. inchoabat piscinam à Miseno ad Auernum lacum
contectam porticibus quasi conclusam: quo quicquid totis Baijs calidarum aquarum
esset conuerteretur. fossam ab Auerno ostiam qua nauibus necnon uia iretur, longitu/
dine

dine centum sexaginta milium; latitudine qua contiguæ quinqueremes commearent.
De eodem'q; scelestissimo imperatore Suetonius: agrippinam matrem litteris Baias euo/
cauit ad solēnia quinquatriū simul celebranda: datoq; negocio trierarchis qui liburnicam
qua aduecta erat uelut fortuito concursu confringeret, protraxit conuiuiū. sed quom nan/
do euasisset iugulari fecit. Seruius Virgilianum exponens uersum, Infernicq; lacus: di/
cit Lucrinum & Auernum significari: inter quos est spelunca per quam ad inferos descen
debatur. Sed iam satis de uetustioribus, ad recentiora ueniamus: Helius Spartianus de
Alexandro imperatore optimo Mammeæ christianæ filio sic habet: In Baiano palatium
fecit cum stagno Mammeæ matri: quæ Mammea tunc dictum hodieq; uocatur. fecit &
alia opera in Baiano magnifica in honorem affinium suorum & stagna stupenda admisso
mari. fuit Baiano sinui propinquus Bauli locus Herculis. quem Seruius dictum putat *Bauli*
quasi bouali quod illic habuerit animalia. hæc sunt quæ de Baiano sinu siue uetusta siue
recentiora duximus dicenda: restat ut ea præsentibus applicemus. ad Frictolas nunc Trito *Tritolla.*
lam Lucrinus incipiebat: cernuntur enim regione illius in littore brachia murorum, quæ
Cæsar ut uiolentum excluderet mare iecit. Auernus uero à Lucrino nunc separatus est
quod breue spatium à Cæsare relictum quo piscium copia posset intrare mare superindu/
cta harena conclusit: quæ quidem clausura diligentissime de industria conseruatur ne
crescentes accedente mari aquæ balneis officiant: quæ uicus nunc tripergula appellatus
plurima & ut medici perhibent omnium Italiæ saluberrima habet. Adiacent uero ea o/
mnia Auerno lacui salsum in aquis retinenti saporem: quas quidem aquas ita habet altas
ut nullis etiam longissimis funibus saxo aut plumbo magni ponderis ad perpendiculum
colligato eius profunditas tangi possit. mirum'que est cernere stupendi & insani operis
ædificia quæ aut in circuitu Auerni aut in eius aquis ripæ proximioribus fuerunt iacta:
quom tamen uiæ silicibus in circuitum stratæ & aquarum formæ dulcium superioribus
in collibus penè sint integræ. Egressi depressa hæc Lucrini & Auerni loca & Puteolos
petituri, uia incedunt silicata, ad quam undique maiorum supradictis ædificiorum in
Baianum superne despectantium ruinæ cernuntur, quousque ad uiam est uentum atella/
nam: quæ ab urbe Roma atellas per Appiam & post ab atellis ducebat ad Baias: qua
quidem in uia haud longe à Puteolis & Baiano medio'que ad nunc Aduersam spatio tam
integra adhuc sunt ueterum operum monumenta, ut si ostia addantur & fenestræ, uide/
antur habitationem non incommodam præstatura: eadem'que uia ad Baiani supercilium
ubi sanctæ Mariæ sacellum est post tergum relicta, maiorum etiam omnium quæ hacte/
nus circa Baianum descripsimus ædificiorum ruinæ in sublimi erectæ cernuntur: quas
incolæ belgermanum appellant. fuerunt'que opera sicut litteræ pila incisæ marmorea
ostendunt, quæ Tiberius Cæsar bello Germanico feliciter perfecto, unde Germanicus
est appellatus ad facti eius famam memoriam'que extruxit. Ei'que pulcherrimo etiam
nunc operi proximum est penè integrum extans theatrum, cuius occasione factum esse
dicit Suetonius, ut cum celeberrimis ludis quibus Cæsar intererat Augustus senatorium
uirum frequenti consessu nemo recepisset, idem princeps spectandi modum correxerit.
Dehinc sunt Puteoli, de qua ciuitate uetusta sic habet Liuius in quarto. exitu eius anni *Puteoli*
Q. Fabius ex autoritate senatus Puteolos per bellum captum frequentari fecit: empori/
um'que communiuit, atque præsidium imposuit. & infra de Annibale: ad lacum Auer/
ni per speciem sacrificandi re ipsa ut tentaret Puteolos descendit. sacro deinde perpetra/
to ad quod uenerat, & dum ibi moratur peruastato agro cumano usq; ad Misenum pro/
montorium, Puteolos repente agmen conuertit ad opprimendum præsidium Romanum.
& infra: P. Cornelius Scipio Aphricanus & C. Aelius pætus magna inter se concordia se/
natum sine ullius nota regebant: & portoria naualium capuæ Puteolis'que instituerunt.
& infra: consul Atinius tulit ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: qua/
rum una fuit deducta Puteolos. Helius Spartianus dicit Adrianum imperatorem quom
mortuus esset apud Baias sepultum fuisse Puteolis in uilla Ciceroniana: ubi Antoninus
successor templum pro sepulchro illi consecrauit. Puteolis nostro ordine transmissis lo/
cus occurrit medio inter ipsam & urbem Neapolitanam spatio fama apud ueteres celebra
tus. namque uilla quam Plutarchus tradit Lucium Lucullum habuisse prope Neapo/ *Villa Luculli*
lim, & apud eam montem excidisse, atque ita excauasse ut mare introduceret, unde

Xerxes togatus — Cn. Pompeius & M. Cicero illum appellare soliti fuerunt Xerxem togatum, ea est cu-
ius ruinæ ingentes balneo supereminent agnani dicto. quamquam non balnea loco sed
alteræ sunt Frictolæ superioribus meliores: & qui rerum huiusmodi magnarum ingenio
uiribus'que factarum peritiam habent, facillime scissuram præuident, intelligunt'que ma
nufactam unde defossus reiectus'que mons uiam præbuit, nunc etiam leui opera repara-
bilem qua mare nunc agnani lacum ita impleret: ut ad uillæ muros porticus'que nauigari
posset. procedentesq́ eo itinere ad cauernam perueniunt griptam nunc appellatam: ubi
pausilypus pulcherrimis olim sicut Plinius tradit uillis habitatus ad sexcentos passus ex-
cauatus planum uia Puteolana curribus iter præbet. quis autem id memorabile opus fe-
cit ignotum est nobis, qui tamen legimus factam apud Senecam cordubensem ipsius lo-
Cripta Neapo. — ci mentionem epistola quinquagesimaseptima, ubi dicit: excepit me Cripta Neapolita-
na: nihil illo carcere longius, nihil illius faucibus obscurius, quæ nobis præstant non ut
per tenebras uideamus, sed ut ipsas cernamus: si locus haberet lucem, puluis auferret,
in aperto quoq́ res grauis & molesta: quid illic ubi in se uolutatur, & quom sine ullo in-
spiramento sit inclusus in ipsos à quibus excitatus est recidit? & Donatus in Virgilij ex-
positione tradit ipsum poëtam sepultum fuisse Neapoli uia Puteolana ad secundum lapi-
dem, quod sepulchrum circa prædictam Criptam sæpe quæsitum nequiuimus inuenire.
Neapolis — Sequitur Neapolis urbs uetusta atq́ præclara, cuius originem Liuius in octauo refert in
Cumanos his uerbis: Palæpolis fuit haud procul ubi nunc Neapolis est: duabus urbibus
idem populus habitabat, Cumis erant oriundi: Palæpolim'que quam tenerent Græci di-
cit infra Liuius à Publio Plautio consule captam fuisse. & infra iam publius inter Palæ-
polim Neapolim'que loco opportune capto diremerat hostibus societatem auxilij mutui.
& infra item dicit Neapolim auxilio nolanorum Romanis deditam fuisse. usi uero sunt
semper postea Neapolitani erga Romanos & alios dominos constantissima fide, pri-
mum Romana republica Cannensi clade consternata cum ad Gerionem iam hyeme im-
pendente consisteret bellum Neapolitani legati Romam uenerunt, ab his quadraginta pa
teræ aureæ magni ponderis in curiam delatæ, quas quidem senatus contra morem suum
accepit, & Neapolitanis gratias egit. Quomq́ Annibal Neapoli summopere potiri quæ-
siuerit, Neapolitani in Romanorum partibus perstiterunt. Liuius in XXIII. de An-
nibale. ipse per agrum campanum mare inferum petit oppugnaturus Neapolim, ut ur-
bem maritimam haberet. & infra. Annibal Capua recepta cum iterum Neapolitanorum
animos partim spe partim metu nequicquam tentasset, in agrum nolanum exercitum du-
xit. & infra quarto: Inde ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quàm spe po
tiundæ urbis duxit. Floruit autem semper postmodum Neapolitana urbs Romana re
sub consulibus & pariter sub principibus integra: adeo ut apud eam graues uiri animo-
rum à curis laxamentum quærerent, & discoli lasciuiæ diuersorium. Suetonius de Ne-
rone: Reuersus è Græcia Neapolim quod in ea primum artem Musicam protulerat al-
bis equis introijt disiecta parte muri. & infra: Nero de motu galliarum Neapoli cogno-
uit die ipso quo matrem occiderat. Sed & uiros uidemus litteris celebratos Virgilium diu
Titum Liuium aliquando, & Horatium Neapoli moratos fuisse. & Seruius asserit Vir-
gilium scripsisse Georgica Neapoli: quam Parthenopem appellauit: ac otij ignobilis no-
tauit. Franciscus quoq́ petrarcha præstanti uir ingenio à Roberto rege Neapolitano gal
licana oriundo progenie rogatus Neapolim bis se contulit, nulla quidem maioris lucri spe
suasus: quàm ut optimo atque humanissimo regi doctos & uirtuosos uiros unice amanti
gratificaretur: eamq́ uim habuit inita inter diuitem regem & doctum integrumq́ sed re-
rum inopem uirum, & tamen animo & uirtute diuitem poëtam, ut per unicam eiusmodi
amicitiam conseruatus nunc uiuat rex Robertus. Nam quod omnibus in quorum ma-
nus hæc uenient faciliter ostendere, ac quoad uixerimus probare poterimus, extra ur-
Robertus rex — bem Neapolitanam paucissimi ac pene nulli sunt uiri quantumuis docti, qui Robertus
rex quis & unde aut quo tempore fuerit alia nouerint ratione uel causa: quàm quod eum
in amicissimi Francisci petrarchæ operibus siue latinis siue uulgaribus legendo recogno-
uerunt. Seruius in Virgiliani uersus expositione: Nec tu carminibus nostris indictus abi-
bis Oebale: dicit Oebalus filius est Thelonis & nymphæ Sebetridis. Hic autem est iuxta
Neapolim, sed thelo regnauit capreis: filiusq́ eius transijt ad campaniam, & multis subiu-
gatis

gatis populis, ſuum dilatauit imperium. At poſtq̃ Romani imperij inclinatio cœpit, creſcentibus barbarorum inſultibus Neapolitani partes Romanorum pro poſſe, ſupraq; ſecuti ſunt. & quod in hiſtorijs copioſe oſtendimus, rex Vandalorum Genſericus claſſe ingenti ab Aphrica ducta, Romanam urbem captam ſpoliatamq;, & omni humano habitatore deſtitutam reliquit: qui & Capuam quoq; euertit: ad Neapolim uero quũ ueniſſet, eam diu obſidione preſſam capere nequiuit. Paucis ab inde annis Beliſario Iuſtiniani imperatoris duci adeo conſtanti animo reſtiterunt Neapolitani: ut quum poſtea per lapideũ aquæductus foramen ſcalpris dilatatum urbs in eius poteſtatẽ facta eſſet, Neapolitani ſola principis humanitate ab excidio ſint ſeruati. Multis poſtea interiectis annis, quum ſarraceni omnem oram maritimam, quæ à Caieta Rhegium uſq; protenditur per bellũ obtinuiſſent, Neapoli quoq; ſunt potiti, quã ad annos triginta poſſederunt: quouſq; Ioannes decimus pontifex Romanus uir excellentiſſimus, pellendis Italia ſarracenis animũ adiecit: quo hortante, & auxilia ſubminiſtrante, Neapolitani omniũ primi id diu inuiſum abiecerunt iugum, ſecutiq; eius urbis exemplum, cæteri campaniæ, lucaniæ, & brutiorum populi eam ſcilicet incolentes oram, quæ à Neapoli continet freto ſiculo, dominio ſarracenorũ abiecto, ſeſe in chriſtianã uindicarunt libertatem. Qua afflicti clade ſarraceni auxiliaribus copijs ex Aphrica Mauritaniaq; accerſitis, oppida & urbes, quæ ſibi erant in Italia reliquę præſidijs confirmatas maioribus retinere conati ſunt, phormias, minturnas, ſinueſſam, uulturnum, linternum, cumas, atq; baianum; nam puteolani neapolitanis ab initio in rebellione conſenſerant. Perſtitit uero perſeuerauitq; ſanctiſſimus pontifex in ſua expellendæ barbariei æternis digna laudibus uoluntate: & Italos omnes quantumuis inter ſe alijs rationibus laceros atq; diſcordes in fidei chriſtianæ tutelam orando ſuadendoq; magis quàm ꝙ nequiſſet iubendo, armari obtinuit. Quibus in magnum coactis exercitum, pontifice Ioanne duce, uentum eſt ad minturnas. & quod in eius urbis deſcriptione diximus, prælium apud eam geſtum eſt: in quo ſarraceni maxima clade ſuperati ſunt. unde factum eſt, ut ea gens impia, & non magis chriſtiano quàm Italico nomini inimica regionem prædictam à Phormijs ad baianum: & quicquid urbium, oppidorum munitorum locorum in ea præſidijs obtinebant, incendijs & toto conatu reliquerint dirutum, adeo ut ea quã hucuſq; uix conando potuimus ſingulis in locis ad nominis antiqui noticiam perducere manſerit ſolitudo. Aucta uero eſt ſemper poſtea opibus urbs Neapolitana: & fœliciter ſub Ioanne decimo inchoatas in barbaros inimicitias fœliciſſime retinuit. Namq; quum Leonis quarti papæ temporibus ſarraceni ſanctorum Petri & Pauli apoſtolorum utraſq; urbis Romæ baſilicas ui captas incendio abſumpſiſſent, urbemq; Romam diu obſeſſam capturi uiderentur, nullis maioribus ex omni Italia quàm Neapolitanorum uiribus, & ſeruata eſt Roma, & barbari ſunt expulſi. Nimis multa huic operi & loco eſſent illa, quæ de Neapolitanorum uarijs caſibus ſcribi poſſent, dum Guiſcardis Germaniſq; & Gallicis regibus, qui Neapolim à trecentis annis regia ornarunt dignitate obedientiſſime parent. ſed omnes eorum laudes accumulat glorioſa calamitas in magnam conuerſa fœlicitatem, dum pro ſeruata gallico Andegauenſi principi Renato fide duriſſimã ab Alphonſo aragonũ rege obſidionem pertulerunt: quouſq; pari cum Beliſarij temporum euentu per aquæductus cuniculum ab ipſo rege capti, atq; ad hanc, in qua nunc beati florent fœlicitatem eiuſdem regis præſentia clementiaq; ſeruati ſunt: ut non immerito is rex triumphi conſuetudinẽ diutiſſime intermiſſam, longo tandem poſtliminio in Italiam reuocauerit. Habet urbs neapolitana baſilicas, mœnia, & arces, & publicas priuataſq; ædes ſuperbas, & cęteris Italiæ maioribus comparandas: in quis præclarum eſt uirginis Claræ monaſterium: quod à Sancta Aragone regina Roberti regis inclyti uxore ædificatum facile omnia Italiæ monaſteria antecellit, eiq; proximum eſſe uidetur ſancti Martini extra urbis mœnia cartuſienſe cœnobium ædificij magnificentia pulcherrimum. Conſtat tamen arcem unam caſtellum nouum appellatum, mari imminentem Alponſi regis laude & memoria dignum opus, cæteris quæ in Italia nunc extent ueteribus ſiue nouis operibus monumẽtis & ſtructuris præferendũ eſſe, ſiue turrium eius murorumq; altitudinẽ & craſſitudinem & pulchritudinẽ, ſiue aularum cubiliumq; & ſingularum eius partium amplitudinem, & ornamenta peritus eiuſmodi rerum exiſtimet. Ornata fuit neapolis patrum noſtrorum ætate Bonifacio nono pontifice Romano ex Tomacella gente oriundo: qui primus non modo urbem Ro-

mam, sed & ipsum quoque pontificatum in dominij potestate continuit. Pauloꝗ post al/
terum Neapolis pontificem Romanum habuit Ioannem XXIII ex gente Cossea: quem
alioquin prudentem Sigismundus imperator in Germaniam seductum à concilio Con/
stantiensi, pro ecclesiæ facienda unione priuari curauit. magno item per id temporis orna/
Ladislaus rex mento Neapolitanæ urbi fuit Ladislaus rex Galliæ regum prosapia, Neapoli genitus &
nutritus: qui militiæ omnino deditus, præter id Neapolitanum omne regnũ armis quæ/
situm, urbem quoque Romam Perusiamꝗ & Assisiam de iuribus ecclesiæ & Cortonam
de Etruria cepit: quam uendidit Florentinis: constansꝗ fuit omnium eius ætatis pruden/
tium opinio, ipsum Italico regno, & quod postea facillimum erat imperio Romano, nisi
florentem eum mors intercepisset breui potiturum fuisse. Neapolitanæ urbi secundum lit/
tus Pompeij à uetustis scriptoribus proximi describuntur: qui uicus olim fuit amœnissi/
mus, Romanisꝗ gratissimus: adeo ut M. Cicero legem, de qua sæpe diximus, dissuadens
Rulli agrariã ægre ferendum ostendat Pompeios à decemuiris uenundari. & quia doctos
qui hoc tempore Neapoli apud regem in pretio habentur errare uidemus, Pompeios &
Herculaneum ubi nunc turris est octaui fuisse affirmantes, uetus testimonium ostenden/
do certius Pompeiorum loco afferemus. primumꝗ dicimus, ubi nunc annuntiata & ca/
stellum est ad mare Pompeios uicum oblongum uillisꝗ speciosissimis frequentissimum
fuisse. Liuius in nono. Per idem tempus classis Romana à P. Cornelio, quem senatus ma/
ritimæ oræ præfecerat, in campaniam acta: quum appulsa Pompeios esset socij nauales
ad populandum nucerinum agrum profecti, facta præda exuti sunt. qui ergo nucerinum
prædaturi fuerunt agrum, nauales milites Sarni ostia potius ingredi oportuit, quàm ad di/
stantem sexto miliario turrim octaui facere excensionem. Herculaneum uero ulterius &
multis distans milibus fuisse infra ostendemus. & quidem turris octaui nominis noui ui/
cus, cui distantia ab urbe Neapolitana dederit appellationem, nullas habet uetustatis reli/
quias, præter superioris Plinij mortis locum, quem ibi fuisse necessarium tenemus. Nulla
enim in parte alia uesevi montis incendia, quibus imprudẽter inspiciendis Plinius est ne/
catus, naui potuerunt adiri: & quidem ea omnis ora ubicunꝗ saxa etiam in littoris super/
cilio terræ supereminent, incendij uestigia ostendit adeo certa, ut nihil præter flammã fu/
mumꝗ desit, quo illa passim nunc etiam ardere aduena suspicetur: fuitꝗ id incendium, de
quo Suetonius Tranquillus in Titi Vespasiani uita sic dicit: Quædam suo tempore tristia
acciderũt, ut conflagratio Vesevi in campania: curatores restituendæ campaniæ consula/
rium numero sorte duxit: bona oppressorum in uesevo, quorum hæredes non extabant,
Vesevus mõs restitutioni afflictarum ciuitatum attribuit. Veseuum uero montem uitium agrorumꝗ
cultura ditissimum nunc appellant summum, ꝙ in conspectu Neapolitanæ urbi positus,
& hinc campis, inde mari maiore parte circumdatus uidetur esse summus. In mediterra/
neis campestribus, quæ Aduersam urbem ueseuumꝗ montem interiacent: duo extant lo/
Marlianum ca, ueterum memoria celebrata. Merelanium olim nunc Marlianum oppidum, & urbs
Acerræ Acerræ. de qua Liuius XXIII. Hannibal Acerras cepit uacuas, & incendit. & libro
XXVII: Acerranis permissum est, ut ædificarent, quæ incensa erant: ad quam historiam
allusit Virgilius in georgicis, ubi terras laudans culturæ excellentioris dicit: Talem diues
arat Capua, & uicina ueseuo Ora iugo, & uacuis clanius non æquus acerris. Quo in loco
Virgilius id quod supradiximus de terra leboris innuit, omnem eam regionem quæ un/
dique clanio amni adiacet, leborinam olim appellatam, feracissimi esse soli: sicut de ea Pli/
nium scripsisse ostendimus: qui tamen de terris tractans ad sationem uitium optimis, di/
cit campaniam ubiꝗ optimam uitibus esse, quę tenues exhalat nebulas: & cretam in pom/
peianorum agro, ac argillam cũctis ad uineas generibus anteponi, quoniã excipitur cum
illis inuicem sabulum album. Sed iam uentum est ad superiorẽ clanij amnis partem: quum
Suessula ab acerris distet quatuor milia passus Suessula oppidum nunc uacuum, iuxta quod sicut
à principio diximus, fontem is fluuius habet. Sarnusꝗ post hac nobis describendus ordi/
ne uidetur occurrere, quum cætera explicuerimus de Suessula: de qua Liuius in septimo.
Tertia pugna ad Suessulam commissa est: qua fugatus à M. Valerio Samnitium exerci/
tus. & in octauo. Cumanos Suessulanosꝗ eiusdem iuris conditionisꝗ, cuius Capuam es/
se placuit. & infra: Inter Capuam & Suessulam castra castris cõferamus. & libro XXIII
Hannibal super Suessulam per montes Nolam peruenit. & infra. M. Claudius proconsul

ad eum

ad eum exercitum qui supra Suessulam Nolæ præsideret missus. Et inferius Claudiana castra erant supra Suessulam. Sed iam aliqua de campanis propter dimidiatum in Samnio sicut ostendimus, uulturnum superius omissa repetēda sunt. Ea in parte ad quam Sabbati amnis stipite utrinque descripto, Samnium omne finitum esse ostendimus, Isclerus sequitur omnium campaniæ hac in parte fluuiorum primus in uulturnum supra Capuam quinto fermè miliario cadens: qui isclerus ex montibus Caudinam uallem claudentibus ortum habet. & inter Soritellam fluuium superius in Samnio descriptum: & ipsum isclerum sunt montes altissimi: in quibus primum est gripta oppidum, cui supereminet mons nunc Tabor, olim taburnus: quem Seruius Virgilium in georgicis exponens, campaniæ montem esse dicit: qui uites ab industria cōtra naturā alat. Et idem super uersu item Virgilij Aeneidos XII. Ac uelut ingenti sila summo'ue taburno. dicit taburnus mons est campaniæ. uallı autem ex monte taburno in isclerum uergenti imminet collis pacis: & uallis quam isclerus efficit, dextrorsum habet lunatulam & ducentium. Superiusq; in monte est Airola nobile oppidū, comitatus titulo insigne, duobus miliaribus à furculis caudinis distans. pertinent in hæc usq; loca montes ardui, Capuæ ad aduersam regionem imminentes: qui & longiusculo tractu ad Nolam urbem ferūtur, tiphata olim appellati: in quibus oppida sunt Meronida, caserta comitatu insigne, magdalonum, & superius duraganum: in proximaq; ualle furculis caudinis superiore argentum est: & infra marilianum uetusti, ut diximus, nominis oppidum. Proxime ad medium montem est cancellum oppidum, superius forinū. Sunt uero hi montes tiphata: de quibus sic habet Liuius in septimo. Nam Samnites omissis sidicinis, ipsam arcem finitimorum campanos adorti, unde eque facilis uictoria prædæ atq; gloriæ plus esset, Tiphata imminentes Capuæ colles cum præsidio firmo occupassent: descendunt inde quadrato agmine in planiciem, quæ inter Capuam tiphataq; interiacet. Et idem infra: prælium ad tiphata atrox, in quo oculos Romanis ardere dixerunt. Fusi cæsiq; Samnites. Et libro XXIII. Hannibal ad tiphata castra habebat, qui raptim currens gracchum non inuenit. & infra: Inter Capuam castraq; Hannibalis, quæ in tiphatis erant. & inferius Hannibal præsidio medio relicto in tiphatis, profectus cum exercitu toto. & libro XXIIII. Hannibal profectus arpis, ad tiphata in ueteribus castris super Capuam resedit. Liuius item lib. XXXII. Cornelius Scipio Aphricanus, C. Aelius Pætus sub tiphatis capuæ agrum uendiderunt. Ad eiusdem montis decliuia, quæ auersa à Capua regione in caudinæ uallis suprema desinere incipiūt, Sarnum est oppidum, à sarno fluuio ibi fontes copiosissimos habente dictum: in quibus fontibus scribit Plinius ligna & folia quum ceciderint, in lapides durescere. Sed inter eos fontes & uesеuum montem longe supra à nobis descriptum, Nola est urbs uetustissima, & in historijs celebrata: quam Iustinus à Iapygis conditam fuisse asserit: cuius agrum esse fertilissimum Virgilius in bucolicis sic scribit: Talē diues arat Capua, & uicina Veseuo Nola iugo: licet ora posuerit pro nola: nolanis, sicut seruius scribit, iratus: quia eum aut hospitio non acceperant, aut aquulam noluerant ei concedere in suum agellum uesеui radicibus subiectum deriuandam. Liuius in nono. In campaniam reditum maxime ad nolam armis repetendā: quæ capta est à C. Liuio consule. & libro XXIII. Hannibal Capua recepta cum iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequicquam tentasset: in agrum nolanum exercitum duxit, Item infra. M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Suessulā nolæ præsideret missus. Item inferius: & nolæ sicut priore anno, senatus Romanorum, plæbs Hannibalis erat. Item inferius: eadem æstate Marcellus ab nola, quam præsidio obtinebat. & inferius Hannibal præsidio modico relicto in tiphatis profectus cum cætero exercitu ire nolam pergit. Et libro XXIIII. Aduentu Hannibalis nolana mota est plæbs. Liuius item libro IIII de nonagesimo. Sylla nolam in Samnio recepit, & agros eius legionibus diuisit. Si autem Liuius hoc in loco nolam in Samnitibus annumerat, minime mirandum, quod eo in sociali bello, quod tunc is scribebat, Nola uicinis Samnitibus ita obstinate cōsenserat: ut ex ea regione haberi potuerit. Suetonius Tranquillus mortem Octauij Cæsaris Augusti describens eum dicit à Capreis Nolam delatū in eodem cubiculo, in quo pater Octauius obijsse: & cēturiones eū à Nola Bouillas humeris detulisse. Plinio uero Sarnus, descriptio cuius bis supra à nobis est inchoata, in mare inferum cadit ad loca Annuntiatæ nunc proxima: ubi olim Pompeios fuisse ostendimus. Isq; fluuius, de quo Virgilius in septimo, & qua

Isclerus *Tabor* *Taburnus* *Airola* *Tiphata montes* *Sarnum* *Plinius* *Nola*

Sarnus qua rigat oppida Sarnus, & nocturnæ auræ editor à Lucano appellatus, nunc dicitur Scafati à scafis: quæ ibi tenentur uiatoribus in agrum nucerinum traijciendis. Nam proxima ad quatuor mille passus est urbs Nuceria: quam M. Cicero legem dissuadens agrariam, Rullo Cornelio propositam, queritur in decem uirorum libidinem peruenturam, his uerbis, Neapolim Pompeios Nuceriam suis præsidijs deuincient. Liuius autem libro XXII sic habet Nucerini Atellam quia id maluerant, Atellani Calatiam migrare iussi. Nuceriæ dextrorsum montes imminent, in quorum medio oppidum est à situ nomen nactum, Inter montes enim appellatur, uallisq; his montibus sinistrorsum proxima sanctum Seuerinum habet nobile oppidum, à quo clara eius cognominis familia originem habet, ea'que uallis omnigenum fertilis frugum, uinis præsertim uermiculis abundat. Ad infimam uero eius uallis partem apud oppidum, quod Aqua malorum appellatur, fluuius est qui paucis delapsus passuum milibus hiatu terræ absorbetur: & post centesimi fermè passus spatium integer, & quantus fuerat in amplam scaturiginem euomitur. Cauaq; urbs à situ appellata ualli & fluuio dextrorsum in monte imminet, sed à Nuceria urbe ad prædictas cauas progressi, montes dextrorsum linquimus celsos amplissimosq; in mare inferum excurrentes, & promontorium facientes, quod Mineruæ cognomen priscis temporibus habuit: nunc ab amalphi oppido appellatum, cuius oppidi nomen nullo in ueteri loco inuenimus. primaq; eius loci mentio nobis occurrit, ubi in historijs ostendimus, ad annum salutis quintum uigesimum undeciesq; centenum Othonem imperatorem theotonicum ab Innocentio secundo pontifice Romano, contra Rogerium Siciliæ comitem fuisse uocatum: Rogerioq; Italiæ continenti pulso Amalphim ciuitatem, & Riuellum cum castellis circũuicinis spoliatũ fuisse. Sed fama est qua Amalphitanos audiuimus gloriari, magnetis usum, cuius adminiculo nauigantes ad arcton diriguntur, Amalphi fuisse inuentum, quicquid uero habeat in ea re ueritas, certũ est id noctu nauigandi auxilium priscis omnino fuisse incognitum. Nam licet legamus Hispanos ad hesperi sideris directionem nauigasse in Italiam, unde sicut operis principio diximus, Italia hesperiæ appellationem habuit: nullum tamen ad eam rem cœlo nubibus obscurato à magnete, aut ab alio instrumento petebatur auxilium. ipsis uero in montibus amalphitanis uini oleiq; feracissimis, qua in mare inferum desinunt, & meridianum excipiunt solem, regio est omnium Italiæ amœnissima cedri maliq;, quod arantium uocitamus, & punicorum cæterorumq; malorum ferax, quibus Neapolitana urbs imprimis gaudet: suntq; hoc in promontorio præter Amalphim oppida in mare pariter uersa, maius & minus nomine appellata: inde caput ursi, & ulterius ueterum uicus uillis amœnissimis habitatus. Post promontorium est Salernum urbs ad Silerim fluuium, oriturq; is fluuius in appenino, qua in parte drumentum in mare superum currens, suos habet fontes. uallem nunc describi oportuit: quam Siler amnis sinistrorsum à mari ad appeninum oppidis alicubi castellis & uicis habitatam habet. Sed eam dexteram'que simul Lucaniæ regionis contiguæ descriptionem aggressuri describemus, ut montes Lucaniæ excelsos, & pleraq; insuperabiles melius ostendamus. Sunt enim illi, de quibus dicit Liuius in nono quum difficultates enumerans, quas inuenturus fuit Alexander magnus, si in Italiam traiecisset, interrogat, quis illi habitus fuisset Lucanos mõtes & saltus Apulię cernenti. Sed iam Apuliæ manũ apponamus.

Scafati — *Nuceria* — *S. Seuerinus* — *Otho imperator* — *Salernum*

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ITALIAE ILLVSTRA/
tæ, Apulia Regio quartadecima

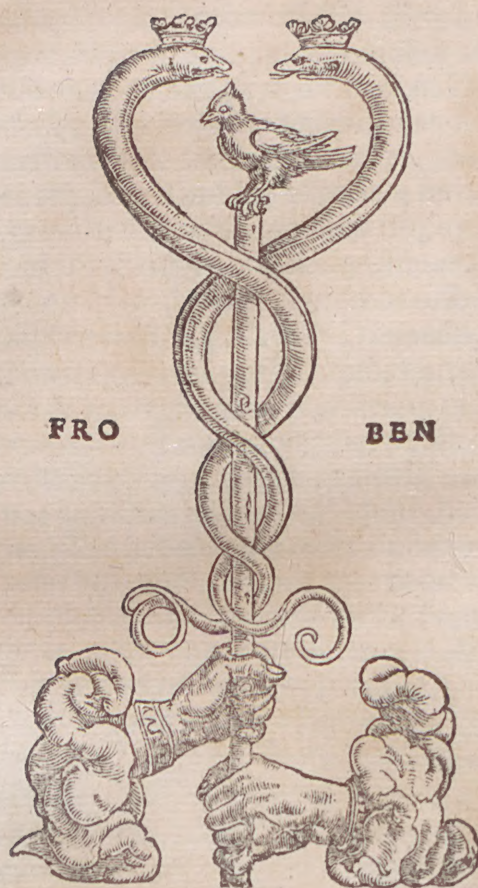
PORTVIT supra samnitium regione ad Tiferni amnis dexteram à
nobis expedita ad eiusdem fluuij sinistrã transire: & ibi inchoantem
Apuliã exordiri: sed cõnexam, sicut ostensum est samnio campaniã
prius describere coacti fuimus. Itaq; ad Apuliã finita campania rede/ *Apulia*
undum est. eam regionẽ à duce eiusdem nominis sic appellatã Ptole/
mæus bifariã diuidit, ut Apulos, daunos & tifernos ad barium urbẽ,
peucetios inde usq; ad salentinos esse uelit. Seruius uero in octauo
Virgilij uerba exponens, Diomedis ad urbẽ, sic habet. Diomedes te/
nuit partes Apuliæ: & edomita omni Gargani montis multitudine in eodẽ tractu, multas
condidit ciuitates, Beneuentũ, equitucium, & arpos quæ & argirippa est dicta: pars uero
ad quã Virgilius facit, missum fuisse mesappũ, mesappia, & peucetia à fratre. Item daunia
à dauno rege. Gesta in Apulis referre operosum esset: sed aliqua ex more nostro summa/
tim attingemus. Apuli prius bello q̃ amicitia Romanis noti fuerũt. Nam Liuius lib. VIII *Apuli*
dicit. C. Sulpitio, Q. Aemilio cõsulibus, ad defectionẽ samnitiũ accessisse nouum Apuliæ
bellũ: cuius tũc ager sit uastatus: & lib. IX. Publiũ consulẽ in Apuliã profectũ, aliquot ex/
peditionibus populos aut ui subegisse, aut cõditionibus in societatẽ accepisse. & infra: In/
clinatis semel in Apulia rebus, teatini quoq; apuli ad nouos cõsules, Q. Iuniũ Bubulcũ, Q.
Aemilium Barbulã fœdus petitũ uenerũt, pacis per omnẽ Apuliã præstandæ populo Ro.
auctores. Id audacter spondẽdo impetrauere ut fœdus daretur, neq; ut æquo tum fœdere,
sed ut in ditione populi Ro. essent. sicq; apulia est perdomita. lib. autẽ X. Magnus motus
seruilis eo anno in apulia fuit: tarentũ prouinciã L. Posthumius prætor habebat: is de pa/
storũ cõiuratione, qui uias latrocinijs pascuaq; publica infesta habuerãt, quæstionẽ seuere
exercuit: ad septẽ milia hominũ cõdemnauit, multi inde fugerũt, de multis sumptũ est sup
plicium. sunt prima apulorũ ad tiferni sinistrã oppida Campus marinus in littore: & intus *Campus ma/*
decimo miliario Larinũ nouũ oppidũ alteri suffectũ, uetustissimo eiusdẽ nominis proxime *rinus*
ad duos mille passus demolito. de quo Liuius lib. XXII. post descriptã Hannibalis fugã *Larinum*
ab agro falerno sic habet. Hannibal ex pelignis flexit iter retroq; Apuliã repetẽs, galeranũ
peruenit: ad urbẽ dictator in larinate agro castra cõmuniuit. C. Cæsar in cõmentarijs. Inde
Cæsar septẽ omnino dies ad corfiniũ cõmoratus, per fines marrucinorũ, frentanorũ, & la/
rinatum in apuliã peruenit. Quarto supra larini ueteris ruinas miliario est casacalenda op
pidum, cui ad duos mille passus proximę sunt ruinæ Gerionis oppidi uetustissimi: de quo
Liuius lib. XXII. quum ad gerionẽ iam hyeme impendente cõsisteret bellũ, Neapolitani
oratores uenerũt Romã. & infra: q̃ diu pro gerionis apuliæ castelli inopis, tanq̃ pro car/
thaginis mœnibus pugnauit. Superius sunt: loueniscũ, morronũ, castellũ lineum, petrella,
mons saganus Iacobi copiarũ ductoris egregij patria, à qua cognomen habet. inde coacta
rochetta, ratinum, bussum, baranellũ, uinculatoriũ: quod à bouiano & tiferni amnis origi/
ne quinq; milia passus abest. Medioq; in montiũ à mari ad bouianũ tractu monti sagano
ad sinistrã quarto proximũ est miliario campus bassus, à quo oppido patriã quoq; & cog/ *Campus*
nomen habẽt comites campi bassi: quorũ Carolus copias cũ prudentiæ & fortitudinis lau *bassus*
de ducit. A tiferno autẽ fluuius nũc fortorius uiginti milia passus in littore distat. Qui qui/
dem fluuius in mare se exonerat prope lacũ Lesinæ appellatũ, passus quadraginta milia in
circuitu cõplexũ. Lesinaq; oppidũ quatuor à mari milibus distãs lacui cui dat nomẽ mille *Lesina*
passibus est propinquũ. Intus autẽ quarto supra lesinã miliario proximũ est ad mille passus
amni fortorio, & arduo in colle oppidũ, in regione egregiũ, Serra capriolla appellatũ. supe
rius sunt oppida & castella: sanctus Iulianus, collis tortus, machia, petra cratelli, campus pe
træ, geldonũ, & in summo circus maior, cui proximũ fortorius amnis habet ortũ. Ad sini/
stram uero fortorij sanctus Nicander oppidũ quinq; milia passus à mari distans lacui lesi/
næ imminet ad eã partẽ, quæ monti gargano est proxima. Interiusq; porcina oppidũ quin
decim à fortorio duo à gargani montis radicibus milia passus abest: sextoq; supra forcinã
miliario oppidum sanctus Seuerus, sexdecim à fortorio, & sex à gargano milibus recedit.
Priusq; ultra procedamus Garganũ prisci præsentisq; nominis montẽ fama notissimũ de/ *Garganus*
scribamus: is ad infimas radices in planiciem desinentes, ducentorũ milium circuitu patet. *mons*

Qua

Qua uero in parte ad occidentē solem uersa fortoriū amnē,& maris Adriatici sinum spe-
ctat,lacū habet uarrani appellatū, triginta milia passus in circuitu cōplexū:cui quidē lacui
castella circūimminent,caprinum,cognatū & sitella: & qua mons ipse in mare prominet
Rodium,ut nunc appellāt,oppidū inferiora obtinet:quod quidē promontoriū & oppidū
Ptolemæus Pliniusq;,& cæteri omnes prisci Tirium appellarūt:supra est oppidū uicus di-
ctum:& superius montis summitatē obtinet,præclarū sancti angeli oppidum:à quo mons
ipse præsentis temporis,ut plurimū nominationē habet.ornaturq; templo cū ędificijs,cæ-
teroq; apparatu,tum maxime ipsa religiositate cōspicuo:quod archāgeli Michaelis patro-
cinium apud deū nostrum imploraturi totius christiani orbis populi,maximo per uniuer-
sa anni tempora cōcursu frequentant.Qua uero Garganus spectat in orientē solem oppi-
dum est portuosum,nūc bestia olim uestice appellatū.Vnde ostendimus in historijs,Ale-
Alexāder III xandrum tertiū pontificem Ro.à Guilielmo secundo normannorū gentis rege adiutū fu-
papa uisse cū tredecim triremibus:ut pacē cū Federico primo imperatore pessimo cōpositurus,
Venetias nauigaret.Eoq; in loco,quū sit secundū Gargani promontoriū Ptolemæus adri
atici maris sinum finire:ac ionium mare asserit inchoare.Qui etiā dicit Diomedis insulam
Gargano ad triginta milia passus è regione proximā esse.Estq; hæc insula: de qua beatus
S. Augustinus Aurelius Augustinus de ciuitate dei scribēs,aliqua dicit,quibus ab ipso transscriptis unus-
Diomedis quisq; pro auctoris grauitate fidem quā uolet,poterit adhibere.Diomedē ferunt deificatū:
aues & socios suos in aues esse cōuersos,nō fabuloso poeticoq; mendacio,sed historica attesta-
tione:quin etiā templum eius esse aiunt in insula Diomedica,non longe à mōte Gargano:
& hoc templum circumuolare atque incolere has alites tam mirabili obsequio,ut aquam
impleāt & aspergant.& eo si græci uenerint,aut græcorū stirpe progeniti,nō solū quietas
esse,uerū & insuper aduolare.Si aūt alienigenas uiderint,subuolare ad capita cū grauibus
ictibus,ut etiā perhibeāt uulnerare.Nam duris & grandibus rostris satis ad hæc prælia per
hibentur armatæ.Eam uero insulā tremiti appellatā:& Diomedis,ut uidetur,templū illud
nunc inhabitant religiosi canonici regulares appellati:quos non minus hoc in loco q̃ Ve-
netijs,sicut ostendimus,& fouit & auxit gloriosus pontifex IIII Eugenius: quorum uitæ
austeritas,& sanctimonia adeo cunctis est admirabilis:ut cū aduenis omnibus sint hospita
les ac munifici,à nullis uel perditissimis quarūcunq; gentiū & nationū piratis ullam hacte
nus acceperint læsionē:eorū nos quosdam narrare audiuimus,has aues Diomedis nomen
retinentes,magnitudine anseris insulā habere multas:sed omnino omnibus innocuas,nec
aliquod eis aut templo præstantes obsequiū.De gargano monte habent aliqua Virgilius
Iapygia & Seruius:quæ ad uniuersæ Apuliæ notionē plurimū faciūt.Nam quū Virgilius in nono
dicat,Gargani cōdebat Iapygis arces:exponit Seruius:Iapygia est pars Apuliæ,in qua est
mons Garganus:qui usq; in Adriaticum protenditur pelagus.Lucanus etiā dicit:Apulus
adriacas garganus exit in undas.Garganū montē adiacentiaq; oppida sarraceni per Gri-
moaldi Longobardorū regis tempora, ad annū salutis paulo plus septingentesimū cepe-
runt:quos idem rex expulit populis christianis ubiq; cōseruatis,ut nullā gens Longobar-
da in ducentis regnorū suorū annis talem præstiterint Italię operā.Ad annū exinde paulo
plus minus centesimū Carolus magnus imperator,& francorū rex sarracenos Garganum
opprimentes,quū expulisset:omnia pacifice possedit,quę ab ipso Gargano ad Cordubam
hispaniæ urbem intercedunt.Prius autē q̃ exposita mari post Garganum montem prose-
quar,alia describam,quę ad amnem fortorium inchoaui.Supra sancti Seueri oppidū quar-
to miliario est Turris maior castellū duodecim milibus à Fortorio recedens:& supra toti-
dem milibus à turri maiore abest castellutium oppidum, unde paruo distat spatio
mons rotanus:& supra est Cellentia,post oppidum sanctus Marcus: inde
Vulturaria:& proxime sancti oppidum quod dicitur Gau-
dij: supraq; id est Rossenum,superius for-
torij amnis fonti mons falco castel-
lum est proximum.

Italiæ illustratæ Blondi Forliuiensis Finis

BASILEAE PER HIERONYMVM FROBENIVM, IOANNEM
HERVAGIVM, ET NICOLAVM EPISCOPIVM

FRO
BEN

colorchecker CLASSIC

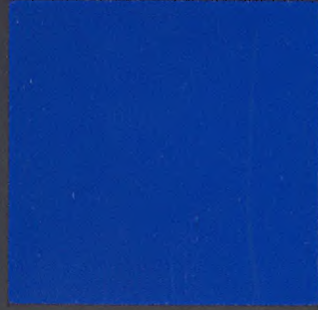

calibrite

mm